

TIKİNTİNİN İQTİSADİYYATI VƏ MENECMENT

№ 2 - 2023

ELMİ-PRAKTİKİ JURNAL

SCIENTIFIC AND PRACTICAL JOURNAL

*2015-ci ildən nəşr edilir
İldə 4 dəfə nəşr edilir*

*First published in 2015
It is published 4 times a year*

Təsisçi:

Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti

Founder:

Azerbaijan University of Architecture and Construction

Təsisçinin hüquqi ünvanı:

*Azərbaycan, Bakı şəh., AZ 1073, Ayna
Sultanova küçəsi 11*

Publisher address:

*Azerbaijan, Baku, AZ 1073, Ayna Sultanova
Street 11*

*Jurnal Universitetin "Biznesin iqtisadiyyatı və
menecment" kafedrası tərəfindən hazırlanır və
çapa təqdim edilir*

*The journal is being prepared and submitted
for publication by the Department of Business
Economics and Management of the Azerbaijan
University of Architecture and Construction*

*Azərbaycan Respublikası Ədliyyə
Nazirliyində qeydiyyatda alınıb.
Reyestr № 4024. (02.12.2015)*

*Registered with the Ministry of Justice of the
Republic of Azerbaijan. Register № 4024,
(02.12.2015)*

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
yanında Ali Attestasiya
Komissiyasının 04.07.2018-ci il tarixli
№ 11-R qərarı ilə Azərbaycan
Respublikasında dissertasiyaların
əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə
edilən dövrü elmi nəşrlərin
siyahısına daxil edilmişdir*

*04.07.2018 of the Higher Attestation Commis-
sion under the President of the Republic of
Azerbaijan, the recommended period for the
publication of the main results of dissertations
in the Republic of Azerbaijan was included in
the list of dissertations in the Republic of
Azerbaijan. scientific publications According
to the decision No. 11-R dated*

Redaksiyanın ünvanı:

*Memarlıq və İnşaat Universiteti, tel.:
(+99412)538 92 83
daxili – 589, 497-05-13*

Editorial office:

*Azerbaijan University of Architecture and
Construction, tel .: (+99412) 538 92 83
internal - 589, 497-05-13*

E-mail: info@timjurnal.az

E-mail: info@timjurnal.az

Jurnalın rəsmi saytı:

<https://timjurnal.az/>

Official website of the magazine:

<https://timjurnal.az/>

*Məqalələrdəki fikirlər müəlliflərə aiddir və
Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universite-
tinin fikirləri ilə üst-üstə
düşməyə bilər*

*The opinions in the articles belong to the
authors and may not coincide with the
opinions of the Azerbaijan University of
Architecture and Construction*

BAŞ REDAKTOR

Məhəbbət Məmmədov
i.e.d., professor, "Biznesin iqtisadiyyatı və menecment" kafedrasının müdiri
Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti

BAŞ REDAKTORUN MÜAVİNİ

Ələsgər Əliyev
i.e.n., dosent
Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti

MƏSUL KATİB

Lalə Ələkbərova
Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti

REDAKSİYA HEYƏTİ

Ziyad Səmədzadə
i.e.d., professor, akademik,
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası

Telman Əliyev
t.e.d., professor, akademik,
Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası

Ahmet Kemal Çələbi (Türkiyə)
dr., professor
Manisa Cəlal Bayar Universiteti

Vahid Novruzov
i.e.d., professor, Azərbaycan Respublikası
Auditorlar Palatasının sədri

Vilayət Vəliyev
i.e.d., professor,
Azərbaycan Texniki Universitetinin rektoru

Məmməd Musayev
i.e.d., professor, Azərbaycan Respublikası
Sahibkarlar Təşkilatları Milli
Konfederasiyasının Prezidenti

Zahid Məmmədov
i.e.d., professor, Azərbaycan Dövlət İqtisad
Universitetinin Elmi fəaliyyətin təşkili və
idarəedilməsi departamentinin direktoru

İmran Əkpərov (Rusiya)
i.e.d., professor, Rusiya Federasiyasının
İdarəetmə, Biznes və Hüquq İnstitutunun
rektoru

EDITOR-IN-CHIEF

Makhabbat Mammadov
Doctor of Economics, Professor, Head of the
Department "Business Economics and Management"
Azerbaijan Architecture and Construction University

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF

Alasgar Aliyev
Candidate of Economic Sciences,
Associate Professor, Azerbaijan Architecture and
Construction University

EXECUTIVE SECRETARY

Lala Alekperova
Azerbaijan Architecture and Construction
University

EDITORIAL TEAM

Ziyad Samedzade
Doctor of Economics, Professor, Academician,
Azerbaijan National Academy of Science

Telman Aliev
Doctor of Technical Sciences, Professor,
Academician, ANAS

Ahmet Kemal Chalabi (Turkey)
Doctor, Professor,
Jalal Bayar Manisa University

Vahid Novruzov
Doctor of Economics, Professor, Chairman of
the Audit Chamber of the RA

Vilayat Valiyev
Doctor of Economics, Professor, Rector of
Azerbaijan Technical University

Mammad Musayev
Doctor of Economics, Professor, President of
the National Confederation of Entrepreneurial
Organizations of the Republic of Azerbaijan

Zahid Mammadov
doctor of economic sciences, professor,
Director of the Department of Organization and
Management of Scientific Activities of the
Azerbaijan State University of Economics

Imran Akperov (Russia)
Doctor of economics, professor,
Rector of the Institute of Management, Business
and Law of the Russian Federation

Oksana Krivoruçko (Ukrayna) i.e.d., professor, <i>Xarkov Milli Nəqliyyat və Avtomobil Yolları Universitetinin "Menecment" kafedrasının müdiri</i>	Oksana Krivoruchko (Ukraine) Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of Management Kharkiv National Transport and Highway University
Tatyana Qalinskaya (Ukrayna) t.e.n., dosent, <i>"Yuri Kondratyuk adına Poltava Politehnika" Milli Universiteti</i>	Tatyana Galinskaya (Ukraine) Doctor of Technical Sciences, Associate Professor, PPNU named after Yuri Kondratyuk
Tofiq Hüseynov i.e.d., professor, <i>AMEA-nın İqtisadiyyat İnstitutunun şöbə müdiri</i>	Tofiq Huseynov Doctor of Economics, Professor, Head of Department of the Institute of Economics of ANAS
Marcin Kesy (Polşa) i.e.d., <i>Bydgoszcz İqtisadiyyat Universiteti</i>	Marcin Kesy (Poland) Doctor of Economic Sciences, <i>Bydgoszcz University of Economics</i>
Ədalət Əliyev t.e.d., i.e.d., <i>nəqliyyat doktoru, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti</i>	Adalat Aliyev Candidate of Technical Sciences, Doctor of Economics, Doctor of Transport, Prof., AACU
Elşad Məmmədov i.e.d., professor, <i>İqtisadiyyat, Menecment və Biznes İnstitutunun direktoru</i>	Elshad Mammadov doctor of Economic Sciences, Professor, Director of the Institute of Economics, Management and Business
Mustafa Miynat (Türkiyə) dr., professor, <i>Manisa Cəlal Bayar Universiteti</i>	Mustafa Mynat (Turkey) Doctor, Professor, <i>Manisa Jalal Bayar University</i>
Ahmet Vecdi Can (Türkiyə) professor, doktor, <i>Sakarya Universitetinin Mühəsibat və Maliyyə Tətbiq və Araşdırma Mərkəzinin müdiri</i>	Ahmet Vecdi Can (Turkey) Professor, Doctor, Director of the Research Center for Accounting and Finance, Sakarya University
Şəfa Əliyev i.e.d., professor, <i>Sumqayıt Dövlət Universiteti</i>	Shafa Aliyev Doctor of Economics, Professor, <i>Sumgait State University</i>
Rühəngiz Əliyeva i.ü.f.d., dosent, <i>"Sənayenin təşkili və idarə edilməsi" kafedrasının müdiri Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti</i>	Ruhəngiz Aliyeva PhD, Associate Professor, Head of the Department "Organization and Management of Industry" Azerbaijan University of Architecture and Construction
Lia Matçavariani (Gürcüstan) c.e.d., professor, <i>Tbilisi Dövlət Universiteti</i>	Lia Matchavariani (Georgia) doctor of geographical sciences, professor, <i>Tbilisi State University</i>
Xanlar Qəniyev i.ü.f.d., <i>Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universitetinin Təcrübə və Karyera Mərkəzinin müdiri</i>	Khanlar Ganiyev Doctor of Philosophy in Economics, Azerbaijan University of Architecture and Construction, Head of internship and Career Center

“Tikintinin iqtisadiyyatı və menecment” jurnalı Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası Rəyasət Heyətinin qərarı ilə “Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən dövri elmi nəşrlərin siyahısı”nın iqtisad elmləri bölməsinə daxil edilib (04.07.2018-ci il, protokol №11-R)

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ PREZİDENTİ YANINDA
ALİ ATTESTASIYA KOMİSSİYASI**

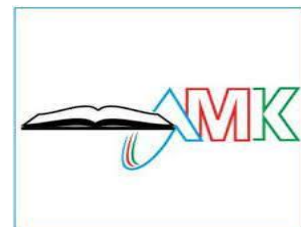

İSSN (İnternational Standard Serial Number) – dövri nəşrlər üçün nəzərdə tutulan beynəlxalq standart nömrə - ISSN 2519-2507

“Tikintinin iqtisadiyyatı və menecment” jurnalının daxil edildiyi Milli və Beynəlxalq elmi məlumat bazaları və indekslər:

Lisensiya müqaviləsi № 69-03/2022

“İQTİSADİYYATI GÜCLÜ OLAN DÖVLƏT HƏR ŞEYƏ QADİRDİR”

ULU ÖNDƏR HEYDƏR ƏLİYEV

**“Biz yeni iqtisadi modelə keçməklə
bundan sonra iqtisadiyyatımızı ancaq islahatlar,
innovasiyalar, texnologiyalar və qeyri-neft sektoru
hesabına inkişaf etdirəcəyik”**

İlham Əliyev, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti

Azərbaycan Respublikasında 2023-cü ilin “Heydər Əliyev İli” elan edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı

29 sentyabr 2022

2023-cü il mayın 10-da Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri, müstəqil Azərbaycan dövlətinin qurucusu, görkəmli siyasi və dövlət xadimi Heydər Əliyevin anadan olmasının 100 ili tamam olur.

Heydər Əliyev öz xalqını zamanın mürəkkəb tarixi-siyasi sınaqlarından uğurla çıxarmış və ardıcıl mübarizə apararaq onu müstəqilliyə qovuşdurmuş qüdrətli şəxsiyyətdir. Azərbaycan xalqı yeni əsrə və yeni minilliyə məhz Heydər Əliyev zəkasının işığında qədəm qoymuşdur. Davamlı yüksəliş yolunda inamla irəliləyən müasir Azərbaycan Heydər Əliyevin həyat amalının təntənəsidir.

Azərbaycana rəhbərliyinin birinci dövründə Heydər Əliyev özünün qeyri-adi idarəçilik bacarığı, polad iradəsi və yüksək vətənpərvərliyi sayəsində, uzaqgörən və məqsədyönlü qərarları ilə çox qısa müddətdə respublikamızda sosial-iqtisadi, elmi-texniki və mədəni sahələrin inkişafında böyük sıçrayışa nail olmuşdur. Tariximizin gedişatının və həyatımızın ahənginin köklü surətdə dəyişdiyi, azadlıq və müstəqillik duyğularının milli düşüncəmizdə üstünlük təşkil etməyə başladığı bu illər Azərbaycanın quruculuq salnaməsinin ən parlaq səhifələridir. Ulu Öndərin xalqın yaradıcılıq enerjisini bir məqsədə yönəltməklə tarixi yaddaşın bərpası istiqamətində atdığı qətiyyətli addımlar o dövrdə milli ruhun canlanmasına xidmət göstərmiş, özünüdərkli və soy-kökə qayıdışı təmin etmiş, müstəqil dövlət quruculuğuna aparan yolun təməl daşına çevrilmişdir.

Böyük siyasi iradəyə, sarsılmaz əqidəyə malik olan Heydər Əliyevin tükənməz dövlət idarəçiliyi istedadı onun SSRİ-nin rəhbərlərindən biri kimi çalışdığı və irimiqyaslı layihələr həyata keçirdiyi illərdə özünü bir daha parlaq surətdə təzahür etdirmişdir. Heydər Əliyev bütün varlığı ilə sevdiyi və canından əziz bildiyi doğma xalqının mənafeələrini daim önə çəkmiş və respublikamızın inkişafı üçün malik olduğu bütün imkanlardan istifadə etmişdir.

Zamanın hökmü ilə ötən əsrin 90-cı illərində dövlət müstəqilliyini bərpa edən Azərbaycan Ermənistanın təcavüzü, xarici təzyiqlər və daxili çəkişmələr üzündən dünyanın siyasi xəritəsindən silinmək və dövlətçiliyini itirmək təhlükəsi ilə qarşılaşmışdır. Taleyimizin həll olunduğu ağır bir zamanda xalqın təkidli tələbinə səs verərək yenidən hakimiyyətə qayıdan Heydər Əliyev doğma Vətənin xilasını naminə misilsiz fədakarlıq nümayiş etdirmiş, ölkəmizi ictimai-siyasi pərakəndəliyin və anarxiyanın məngənəsindən qurtarmış, bütün sahələrdə müşahidə olunan dərin tənəzzülün qarşısını almış, yenidən qurduğu və hər cür qəsdlərdən qoruduğu dövlətin dayanıqlı inkişaf yolunu müəyyən etmişdir. Heydər Əliyevin ölkəmizə rəhbərliyi illəri xalqımızın nadir tarixi imkandan faydalanaraq, böyük əziyyətlər bahasına öz müstəqilliyini əbədi və dönməz etdiyi taleyüklü mərhələdir.

Heydər Əliyevin zəngin həyat yolu və müstəsna fəaliyyətinin bütün mərhələləri bir-birini tamamlamış, öz xalqına sıx bağlılığın, milli dövlətçilik məfkurəsinə sadiqliyin canlı təəcəssümü olmuşdur. Geniş bilik və dərin təfəkkür sahibi olan Heydər Əliyev düşünülmüş və cəsarətli qərarları ilə təkcə müstəqillik dövründə deyil, bütün dövrlərdə Azərbaycan ictimaiyyətini ən ciddi şəkildə düşündürən məsələləri uğurla həll etmişdir. Ulu Öndər cəmiyyət həyatının müxtəlif sahələri arasında üzvi bağlılığı aydın görərək, müəllifi olduğu milli inkişaf strategiyasında ictimai, siyasi, sosial, iqtisadi, mədəni və digər sahələrdə qarşıda duran vəzifələri düzgün müəyyənləşdirmiş və məharətlə həyata keçirmişdir. Heydər Əliyevin milli neft strategiyasının uğurla reallaşdırılması nəticəsində xalqımız öz təbii sərvətlərinin tam sahibinə çevrilmiş və qısa müddətdə ölkəmizin inkişafına güclü təkan verən resurslar əldə edilmişdir. Azərbaycan Respubli-

kasının ilk Konstitusiyasının qəbul olunması və bütün sferaları əhatə edən köklü islahatların həyata keçirilməsi, demokratik, hüquqi dövlət quruculuğu, nizami ordunun yaradılması Heydər Əliyevin Azərbaycan xalqı qarşısında müstəsna xidmətləridir. Xalqımızı vahid amal ətrafında birləşdirən azərbaycançılıq ideologiyasının formalaşdırılması, ana dilinin dövlət qayğısı ilə əhatə olunması, ictimai-siyasi, elmi və mədəni fikir tariximizin əlamətdar hadisələrinin müntəzəm qeyd edilməsi ənənəsinin yaradılması, Azərbaycanın çoxəsrlik mədəni-mədəni irsə sahib qədim diyar və sivilizasiyaların qovşağında yerləşən tolerantlıq məkanı kimi geniş şöhrət qazanması Heydər Əliyevin mükəmməl quruculuq proqramının tərkib hissələri olmuşdur.

Dövrünün ən nüfuzlu siyasətçiləri ilə bir sırada duran Heydər Əliyev Azərbaycanın müasir simasının, xalqımızın zəngin dəyərlərinin tanınması və ölkəmizin beynəlxalq münasibətlər sistemində layiqli mövqe qazanmasında müstəsna rol oynamışdır. Ermənistan–Azərbaycan münaqişəsinin beynəlxalq hüququn norma və prinsipləri əsasında həlli Ulu Öndərin qarşıya qoyduğu başlıca vəzifə olmuş, ölkəmizin bütün resursları, xalqımızın potensialı tarixi ədalətin bərpası üçün səfərbər edilmişdir. Ulu Öndərin şah əsəri olan güclü Azərbaycan dövləti öz suverenliyini, müstəqilliyini qorumağa qadir olduğunu 44 günlük Vətən müharibəsində şanlı Zəfər qazanmaqla sübuta yetirmişdir.

Dövlətçilik salnaməmizdə silinməz izlər qoymuş, azərbaycanlı olması ilə ömür boyu fəxr etmiş, milli qürur və ictimaiyyətə mənbəyimiz olan Heydər Əliyev bütün dünyada Azərbaycanın rəmzi kimi qəbul edilir. Xalqımız onun əziz xatirəsini həmişə uca tutur və minnətdarlıqla anır, yenidən hakimiyyətə gəldiyi günü Azərbaycan Respublikasının dövlət bayramı – Milli Qurtuluş Günü kimi qeyd edir.

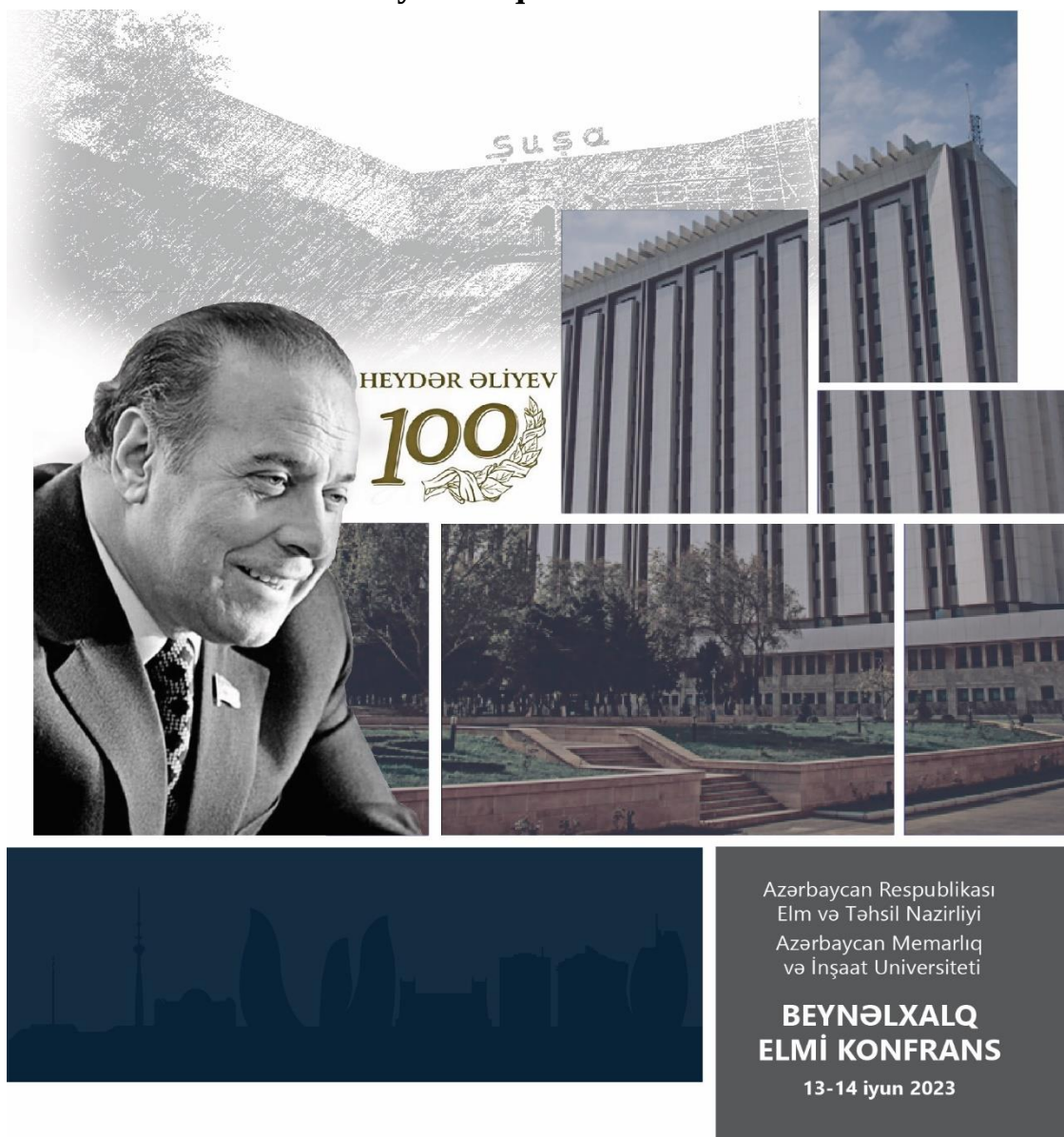
Müstəqil Azərbaycan Ulu Öndərin indiki və gələcək nəsillərə əmanəti, onun zəngin və çoxşaxəli irsi isə xalqımızın milli sərvətidir. Bu müqəddəs mirası qoruyub saxlamaq hər bir azərbaycanlının şərəfli vəzifəsidir.

Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 109-cu maddəsinin 32-ci bəndini rəhbər tutaraq, Azərbaycan xalqının Ümummilli Lideri Heydər Əliyevin 100 illik yubileyinin dövlət səviyyəsində qeyd olunmasını təmin etmək məqsədilə qərara alıram:

1. Azərbaycan Respublikasında 2023-cü il “Heydər Əliyev İli” elan edilsin.
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Administrasiyası Azərbaycan Respublikasında 2023-cü ilin “Heydər Əliyev İli” elan edilməsi ilə bağlı tədbirlər planına dair təkliflərini iki ay müddətində hazırlayıb Azərbaycan Respublikasının Prezidentinə təqdim etsin.

İlham Əliyev
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti
Bakı şəhəri, 29 sentyabr 2022-ci il

**Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin 2023-cü ilin
“Heydər Əliyev İli” elan edilməsi haqqında Sərəncamına müvafiq olaraq
Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universitetinin təşkilatçılığı ilə “İŞĞALDAN
AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRİN ÖLKƏ İQTİSADİYYATINA
REİNTEQRASIYASI: HƏDƏFLƏR VƏ İSTİQAMƏTLƏR” mövzusunda
beynəlxalq elmi konfrans**

AZƏRBAYCAN MEMARLIQ VƏ İNŞAAT UNIVERSİTETİNİN
TƏŞKİLATÇILIĞI İLƏ 13-14 İYUN 2023-CÜ İL TARİXİNDƏ KEÇİRİLƏCƏK
**“İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRİN ÖLKƏ İQTİSADİYYATINA
REİNTEQRASIYASI: HƏDƏFLƏR VƏ İSTİQAMƏTLƏR”**
MÖVZUSUNDA **BEYNƏLXALQ ELMİ KONFRANS**

M.A.Məmmədov
i.e.d., professor, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti
ORCID 0000-002-5327-2507
m.m. asirli@mail.ru
O.Ə.Naqdiyev
doktorant, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti
ORCID 0000-0002-8894-1272
naqdiyev@mail.ru
A.A.Şabanov
altun_az@hotmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 14.04.2023

The article was received by editorial board on 14.04.2023

Статья принята к печати 14.04.2023

İNVESTİSİYA FƏALİYYƏTİNİN MAHİYYƏTİ VƏ FORMALAŞMASI PRİNSİPLƏRİ

Xülasə

Məqalədə investisiya proseslərinin mahiyyəti, investisiya qoyuluşu siyasəti, investisiyanın maliyyə mənbəyi, ölkə və xarici ölkə investisiyaları, investisiya fəallığının tənzimlənməsi, investisiya prosesinin zəruriliyini şərtləndirən amillər, ölkənin resurslarından əhalinin istehlakına yönəldilən investisiya, investisiya qoyuluşunun səmərəliliyinə yönəldilmiş klassik nəzəriyyələr tədqiq edilmişdir.

Eyni zamanda dövlət proqramları, inkişaf konsepsiyası, strategiya çərçivəsində neft-qaz və qeyri-neft sektoruna investisiya qoyuluşu təhlil edilmiş və Ümumi Daxili Məhsulun strukturu və qeyri-neft sənayesinin artım dinamikası tərtib edilmiş və dəyərləndirilmişdir.

Açar sözlər: *investisiya, prinsip, mahiyyət, konsepsiya, strategiya, qeyri-neft sektoru, struktur, ÜDM.*

GİRİŞ

İqtisadiyyatın sahələrinin inkişafının təmin edilməsində bu sahələrə yönəldilən investisiya mahiyyəti və formalaşması prinsiplərinin dəqiq müəyyənləşdirilməsi xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Nəzərə almaq lazımdır ki, istehsal və qeyri-istehsal sahələrinə qoyulan investisiyanın mahiyyəti və məzmunu mənfəət, sosial səmərə məqsədi ilə sahibkarlıq, digər fəaliyyət istiqamətlərinə yönəldilən vəsaitlər və sərvətlərdən ibarətdir. Ümumiyyətlə investisiya proseslərinin əsas mahiyyəti iqtisadiyyatın sahələrində əsas kapitalın artırılması, innovativ texnologiyaların tətbiqi, yeniləşdirilməsi, habelə maddi və mənəvi, intellektual sərvətlərin əldə edilməsi, tədbirlərin icrasını təmin edən investisiya qoyuluşlarını əks etdirir. Bu isə digər sahələr ilə yanaşı sosial-iqtisadi inkişaf qarşısında duran vəzifələrin reallaşdırılması və ölkənin iqtisadi potensialından səmərəli istifadə etmək məqsədilə mövcud imkanların səmərəli istifadəsi ilə əlaqədardır. Belə ki, investisiya qoyuluşunun siyasəti investisiyaya yönəldilən maliyyə mənbələrinin genişləndirilməsi, mövcud resursların investisiyaya çevrilməsi üçün səmərəli mexanizmlərin formalaşdırılması, mövcud müəssisələrin səmərəliliyinin yüksəldilməsi vasitəsilə onların investisiyanı mənimsəmək imkanlarının artırılması, investisiya qoyuluşlarının səmərəliliyinin yüksəldilməsi və investisiya fəallığının səmərəli tənzimlənməsi məqsədilə mövcud tənzimlənmə vasitələrindən səmərəli istifadə olunmasını əhatə etməlidir. Bu zaman investisiya qoyuluşlarının həyata keçirilmə prosesinin zəruriliyini şərtləndirən amillər müəyyənləşdirilməli, dəyərləndirilməli və sistemləş-

dirilməlidir. İlk növbədə bu amillərə mövcud maddi-texniki bazanın yeniləşdirilməsini, istehsal sferasının genişləndirilməsini və yeni fəaliyyət növlərinin mənimsənilməsini aid etmək olar. Qeyd olunan bu amillərin hər biri ayrı-ayrılıqda özünəməxsus xarakteristikaya malik olsa da onlar istehsal fəaliyyətinə artan tələbatın təmin edilməsi istiqamətində proporsional tarazılığın formalaşması şəraitini təmin edir.

Qeyd etmək lazımdır ki, dövlət qarşısında duran əsas məqsəd ölkənin malik olduğu məhdud və potensial ehtiyatlardan səmərəli şəkildə istifadə olunmasını, yəni, məhdud resurslardan istifadə etməklə əhalinin tələbatının maksimum ödənilməsini təmin etməkdən ibarətdir. Bu baxımdan, investisiya qoyuluşlarının həcmi və strukturunun iqtisadi inkişafa və əhalinin sosial vəziyyətinə böyük təsir göstərdiyinə görə, bu sahədə səmərəli dövlət siyasəti formalaşdırılmasına xüsusi diqqət verilir. Bütövlükdə, ölkənin malik olduğu resurslar istehlak və investisiya məqsədləri üçün istifadə edilir. Əhalinin hazırkı maddi rifah səviyyəsi onun istehlakının həcmindən və istehlak üçün nəzərdə tutulmuş resursların bölgüsündən asılıdır. Ölkənin malik olduğu resursların həcmində əhalinin istehlakına yönəldilən hissəsi artdıqca və bunun əhali arasındakı nisbətinin optimal müəyyənəşdirilməsi və bərabər bölgüsünün təmini son nəticədə əhalinin sosial səviyyəsinin artmasında önəmli rolə malik olur. Bu işə cəmiyyətin gələcək inkişafına sərf edilən resursların, yəni investisiya qoyuluşlarının həcmindən asılıdır. Hazırda istehlakın məhdudlaşdırılması hesabına investisiya qoyuluşlarının artırılması gələcəkdə istehlakın həcmi artırmağa imkan verir. Bu baxımdan, iqtisadi resursların istehlakı və investisiyaya optimal bölgüsünün təmin edilməsinin iqtisadi inkişaf üçün mühüm əhəmiyyəti vardır.

NƏZƏRİ YANAŞMALAR

İqtisadiyyatın sahələrinin inkişafının təmin olunmasına yönəldilən investisiya qoyuluşlarının səmərəli rolunun və təsir mexanizminin təmini sahəsində bir sıra nəzəriyyələr və konsepsiyalar mövcuddur. Bu sahədə xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır ki, hələ neoklassik nəzəriyyə tərəfdarları olan iqtisadçılar şəxsi yığımın əmələ gəlmə qanunauyğunluqlarını, habelə investisiyaların davranış və investisiya qərarlarının verilmə motivasiyasını, mahiyyətini və prinsiplərini əsaslandırmışdılar. Xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır ki, bu istiqamətdə tədqiqat aparan Amerika iqtisadçısı, nobel mükafatlı Tobin Ceyms investisiya portfelinin seçilməsi nəzəriyyəsini işləmiş və təklif etmişdir. Bu nəzəriyyədə onun fikrincə investorlar yüksək riskli fəaliyyət növləri ilə az riskli fəaliyyəti, investisiyalar əsas kapitala yönəldilməsinə görə Reallaşdırılma formalarına görə, Riskin səviyyəsinə görə, İnvestisiya tsiklinə görə maddi-real investisiyalar və Qeyri-maddi – intellektual, Maliyyə-portfel, Dövlət, Şəxsi, Riskli, Etibarlı, uzun müddətli, optimal sistemləşdirmək prosesi aparırlar ki, iqtisadiyyatın sahələrinə yönəldilən investisiya qoyuluşlarında tənzimlənmə tarazlığı təmin etsinlər.

Eyni zamanda ingilis iqtisadçısı C.Keyns investisiya qoyuluşuna həlledici əhəmiyyət verən nəzəriyyənin müəllifi olaraq iqtisadiyyatı tənzimləmək konsepsiyasını təklif etmişdir. O, dövlətin iqtisadiyyata fəal müdaxiləsinə üstünlük verərək qeyd edirdi ki, iqtisadi inkişafa və sabitliyə nail olmaq istiqamətində investisiya qoyuluşuna xüsusi əhəmiyyət vermək lazımdır, beləki onun nəzəriyyəsinə görə investisiya qoyuluşunda hər hansı dəyişikliklər iqtisadi fəallığa təsir edən amildir. Eyni zamanda qeyd edilənlər ilə yanaşı investisiya anlayışına hüquqi yanaşmalarda müxtəlif yanaşmalar vardır. Yəni, Smuşkin A.S. görə investisiya fəaliyyətinə investorun qarşıya qoyduğu vəzifəyə nail olmaq üçün istiqamətləndirilən proses və aktiv fəaliyyətdir, Morozov A.V. görə isə investisiya fəaliyyəti investisiya qoyuluşu prosesini və realizasiyasını əhatə edən fəaliyyətdir. Ancaq, Yermakov D.N. investisiya fəaliyyəti prosesinin dar və geniş mənada araşdırılması kimi yanaşmanı təklif edir. Aparığımız araşdırma nəticəsində investisiya fəaliyyətini kompleks tədqiq etməzdən əvvəl ilkin olaraq “investisiya”, “investisiya fəaliyyətinin obyekt”, “investisiya fəaliyyəti” sahələrinin hər birinin nəzərdən keçirilməsi və müvafiq

dəyərləndirmələrin aparılması məqsədmüvafiqdir.

Azərbaycanda həyata keçirilən uğurlu iqtisadi siyasət ölkə iqtisadiyyatının dünya iqtisadi sisteminə səmərəli integrasiyasını, ölkə iqtisadiyyatının demək olar ki, bütün sahələrinin davamlı və dayanıqlı inkişafını təmin edən sosial-iqtisadi inkişafın mütərəqqi modelini yaratmış, bu isə son nəticədə beynəlxalq xarici investisiyanın cəlb olunması üçün əlverişli mühiti formalaşdırmağa imkan vermişdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, aparılan bu iqtisadi siyasətin həyata keçirilməsində ən zəruri amillərdən biri də global enerji təhlükəsizliyi sahəsində Azərbaycanın getdikcə artan rolu və fəal investisiya siyasətidir. Azərbaycanın dünyanın ən aparıcı potensial investorlarından birinə çevirilməsilə xarici ölkələrin bizim sərmayəyə maraqları artmaqdadır və nəticədə bir sıra xarici ölkələrə böyük həcmdə investisiyalar qoyulmuş, bu isə ölkənin beynəlxalq iqtisadi nüfuzunu gücləndirməsində xüsusi əhəmiyyətə malik olmuşdur. Ölkə prezidenti bununla əlaqədar qeyd etmişdir ki, “Xaricə qoyduğumuz milyardlarla ölçülən investisiyalar Azərbaycanın maraqlarını təmin edir. Yəni, bu kommersiya yönümlü investisiyalardır. Bu Azərbaycanın gələcəyinə qoyulan vəsaitdir. Gələcək nəsillər, bax, bu gün qoyulan sərmayənin nəticələrini görəcəklər, biz də görəcəyik”.

TƏHLİL

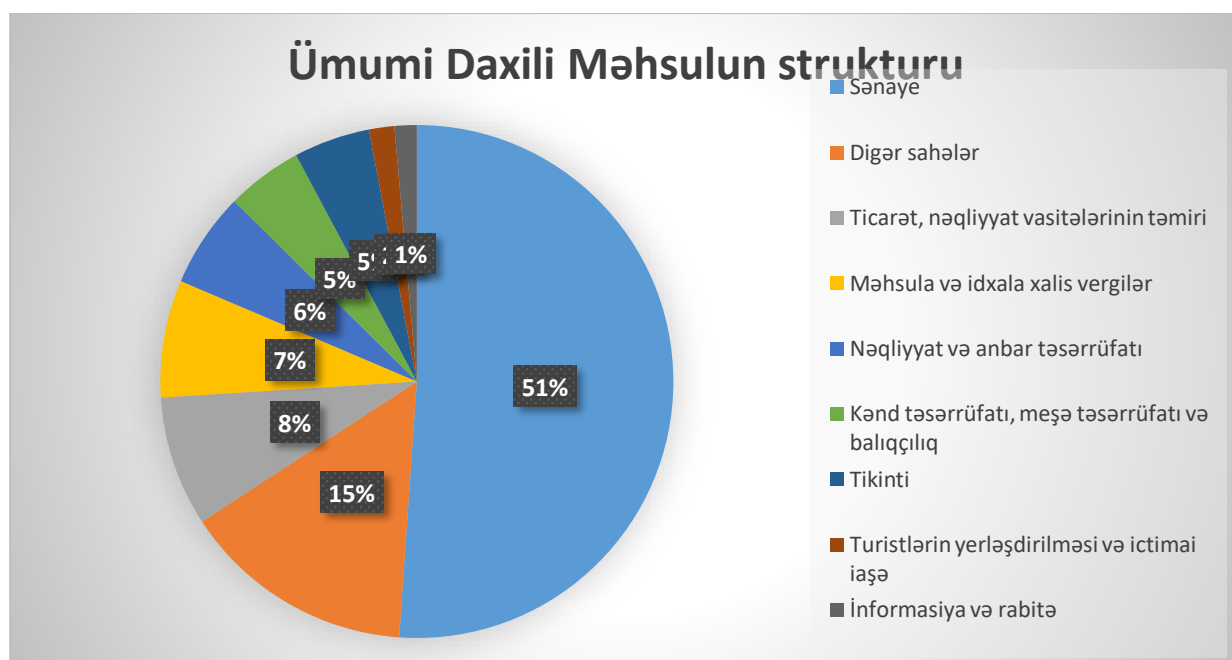
Ölkənin investisiya cəlbediciliyini yüksəltmək istiqamətində mütəmadi konkret tədbirlər həyata keçirilir. İnvestisiya fəaliyyətinin normativ-hüquqi bazasının dünya standartlarına uyğun təkmilləşdirilməsi, mühasibat uçotunun və statistikanın beynəlxalq tələblərə uyğunlaşdırılması istiqamətində konkret tədbirlərin hazırlanması və həyata keçirilməsi üzrə mütəmadi işlər aparılır. İnvestisiyaların qeyri-neft sektoruna yönəldilməsi məqsədi ilə 2004-2023-cü illəri əhatə edən regionların sosial-iqtisadi inkişafı üzrə dörd Dövlət proqramı hazırlanmış və icra müddətinə müvafiq həyata keçirilmələri təmin edilir. Bunlar ilə yanaşı qeyri-neft sektoru sahələrinin inkişafına yönəldilmiş dövlət proqramları, inkişaf konsepsiyaları və strategiyalar, milli iqtisadiyyatın inkişaf prioritetlərinin həyata keçirilməsinə ölkə və xarici ölkələrin investisiyalarının cəlb edilməsi təmin edilir. Həyata keçirilən bu tədbirlər Azərbaycan iqtisadiyyatının neft və qaz sektoru ilə yanaşı qeyri-neft sektorunun inkişafına ölkənin və xarici ölkələrin investisiyalarının cəlb edilməsini stimullaşdırır və nəticədə ölkənin ümumi iqtisadiyyatının davamlı və dayanıqlı inkişafı təmin edilir.

Xüsusi olaraq qeyd etmək lazımdır ki, Ulu Öndər Heydər Əliyevin müəllifi olduğu və onun rəhbərliyi ilə hazırlanmış neft strategiyasının uğurla reallaşdırılması nəticəsində ilk növbədə neft-qaz sektorunun yenidən qurulması və inkişafı təmin edilmiş və neft-qaz satışından əldə edilən gəlirlər qeyri-neft sektorunun əvvəla prioritet istiqamətlərinin, sonra isə iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin davamlı inkişafını təmin etmişdir. Ümumi daxili məhsulun artım tempi dünyada ən yüksək göstəricilərdən biridir. Beləki, 2016-cı ilin əvvəlinə ümumi daxili məhsulun həcmi ölkəmizdə 40 milyard dolları keçmişdir. Artıq sərəncamda qalan gəlirlərin həcmində qənaətin payı 30 faizi keçmişdir ki, bu da investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi üçün mühüm mənbədir.

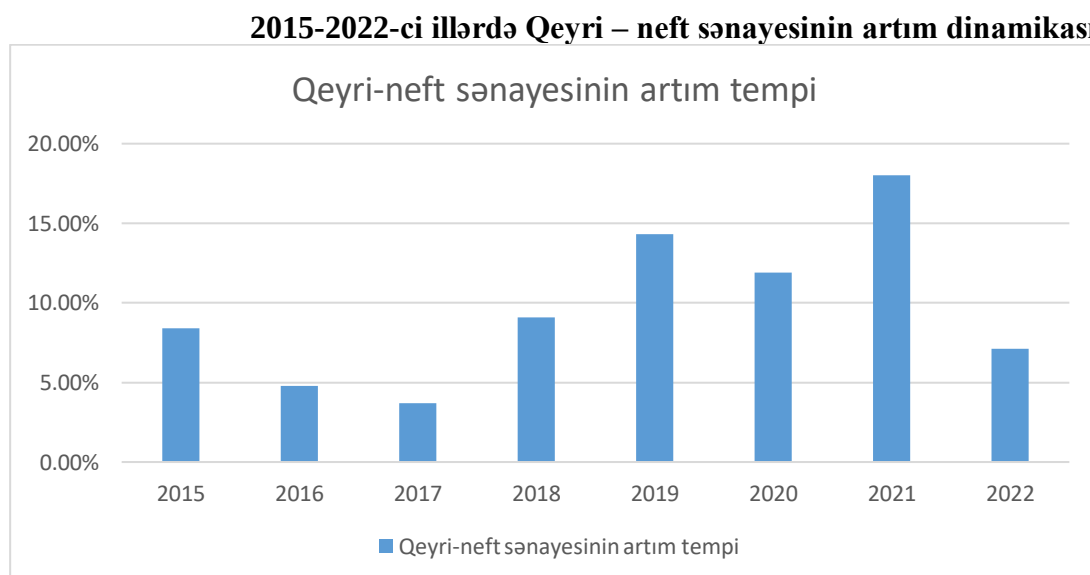
Digər tərəfdən, qənaətin payının artması ümumi daxili məhsulun yüksək artım tempi ilə yanaşı baş verir. Bu da investisiya qoyuluşlarının maliyyələşdirilməsi üçün daxili mənbənin artdığını göstərir. Belə şəraitdə dövlətin qeyri-neft sektorunun inkişafını səmərəli şəkildə tənzimləmək imkanları artır və ölkə iqtisadiyyatı iqtisadi resurslara əsaslanan inkişaf mərhələsindən investisiyaya əsaslanan inkişaf mərhələsinə keçir. Aparılan təhlil göstərir ki, qeyd olunan göstəricilərin növbəti illərdə artım tempi təmin edilmişdir.

Belə ki, 2016-cı ildə ÜDM həcmi 40 milyard olduğu halda bu göstərici 2022-ci ildə 133,8 milyard və yaxud 2021-ci ilə nisbətən 4,6% çox məhsul istehsal olunmuşdur, neft-qaz sektorunda əlavə dəyər bu ilə nisbətən 2,7% azalmış ancaq, qeyri neft-qaz sektorunda isə 9,1% artım müşahidə olunmuşdur. Araşdırma göstərir ki, 2022-ci ildə ÜDM istehsalının ümumi həcmində

sənaye sektoru 51,1%, ticarət 8,2%, nəqliyyat və anbar təsərrüfatı 6,0%, kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı, balıqçılıq 4,8%, turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə 1,6%, informasiya və rabitə sahələri 1,4%, digər sahələrin payı isə 14,7% , məhsula və idxala xalis vergilər ÜDM –in 7,4% təşkil etmişdir.

Mənbə: Diagram müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Mənbə: Qrafik müəllif tərəfindən tərtib olunmuşdur.

Belə ki, bu amillərin təsiri nəticəsində 2022-ci ilin yanvar-sentyabr ayları ərzində ÜDM əvvəlki illərin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 4,6% və yaxud 133825,8 milyon manat, qeyri-neft sektoru 9,1% və yaxud 69826 milyon manat, sənayenin qeyri-neft sektoru 5,7% artmış, ancaq neft-qaz sektoru 2,7% azalmışdır. Ümumi Daxili Məhsulun bölgüsündə qeyri-neft sektorunun payı

4,4% çox olmuş, neft-qaz sektoru 47,8% və qeyri-neft-qaz sektoru isə 52,2% təşkil etmişdir. Aparılan təhlil göstərir ki, qeyri-neft sektorunun artımının ən yüksək göstəricisi 2021-ci ildə 18,0%, ən aşağı göstərici isə 2017-ci ildə 3,7% müşahidə olunmuşdur.

NƏTİCƏ

Bu nəticələrə iqtisadiyyatının sahələrinə ölkə və xarici ölkələrdən cəlb edilən investisiyaları prioritet istiqamətlər üzrə yerləşdirilməsinin təmini və bu vəsaitlərin səmərəli sərf edilməsi istiqamətdə mütərəqqi normativ-hüquqi bazanın formalaşdırılması və mütəmadi təkmilləşdirilməsi nəticəsində nail olunmuşdur. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, müəssisə və təşkilatlar strateji planlarında nəzərdə tutduqları hədəflərə çatmaq üçün ilk növbədə ölkədə innovasiyalı məhsulun istehsalının təşkili prioritet istiqamətlərdən olmalı və bu innovativ məhsulların mərhələlərlə daimi istehsalə tətbiq edilməsi həyata keçirilməlidir. Ölkə iqtisadiyyatında həllini tələb edən məsələlərdən biri innovasiyanın mənimsənilməsi sisteminin və metodologiyasının hazırlanması, onun mütəmadi təkmilləşdirilməsidir. Qeyd etmək lazımdır ki, investisiyaların artımını təmin etmək üçün istehsal infrastrukturunun şaxələndirilməsi və təkmilləşdirilməsi, iqtisadiyyatın bütün sahələrində iqtisadi artımı təmin etmək, elm tutumlu sahələrin payının artırılması zəruri amillərdəndir. Qeyd olunan amillərin müəyyənləşdirilməsi, formalaşdırılması, onların iqtisadiyyatın istehsal və qeyri-istehsal sektorunda ardıcıl tətbiqi və daimi təkmilləşdirilməsi istiqamətində Azərbaycanda məqsədyönlü proqram, konsepsiyaların və strategiyaların işlənilməsi və davamlı həyata keçirilməsinin təmin edilməsi ölkənin iqtisadiyyatının bütün sahələrinin iqtisadi göstəricilərinin dinamik artımını təmin etmişdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. M.A.Məmmədov, Ə.M.Əliyev. (2023). "Menecment", dərslik, Bakı.
2. Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramının, İqtisadiyyat nazirliyi 2022-ci il hesabat.
3. M.A.Məmmədov. (2013). Yanacaq – enerji kompleksinin inkişafı və idarə edilməsində iqtisadi proqramlaşdırma, Monoqrafiya, Bakı.
4. M.A.Məmmədov və b. (2003). İnvestisiyanın maliyyələşdirilməsi və kreditləşdirilməsi, Dərslik, Bakı.
5. V.Qasımlı. (2022). Yaşıl iqtisadiyyat, Bakı.

M.A.Mamedov

doctor of Economics, Professor, Azerbaijan University of Architecture and Construction
ORCID 0000-0002-5327-2507

O.A.Nagdiev

doctoral student, Azerbaijan University of Architecture and Construction
ORCID 0000-0002-8894-1272

A.A.Shabanov

Significance and principles of formation of investment activity

Abstract

The article examines the classical theories focused on investment efficiency, the essence of investment processes, investment policy, financial source of investment, domestic and foreign investment, regulation of investment activity, factors that determine the need for the investment process, investments aimed at consuming the population from the country's resources.

At the same time, investments in the oil and gas and non-oil sectors within the framework of state programs were analyzed, development concepts, strategies were drawn up, as well as the structure of the gross domestic product and the growth dynamics of the non-oil industry. and appreciated.

Key words: investment, principle, essence, concept, strategy, non-oil sector, structure, GDP.

М.А.Мамедов

д.э.н., профессор, Азербайджанский Архитектурно-Строительный Университет
ORCID 0000-0002-5327-2507

О.А.Нагдиев

докторант, Азербайджанский Архитектурно-Строительный Университет
ORCID 0000-0002-8894-1272

А.А.Шабанов

Значение и принципы формирования инвестиционной деятельности

Резюме

В статье исследованы классические теории, ориентированные на эффективность инвестиций, сущность инвестиционных процессов, инвестиционная политика, финансовый источник инвестиций, внутренние и иностранные инвестиции, регулирование инвестиционной деятельности, факторы, определяющие необходимость инвестиционного процесса, инвестиции, направленные на потребление населения из ресурсов страны.

При этом были проанализированы инвестиции в нефтегазовый и не нефтяной сектор в рамках государственных программ, составлены концепции развития, стратегии, а также структура валового внутреннего продукта и динамика роста не нефтяной отрасли. и оценил.

Ключевые слова: инвестиции, принцип, сущность, концепция, стратегия, ненефтяной сектор, структура, ВВП.

İ.Q.Quliyev
i.ü.f.d., dosent, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
ORCID 0000-0002-2674-4185
Ibrahim_Guliyev@unec.edu.az
Ç.T.Cahangirova
magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
cicekcahangirova20@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 14.04.2023

The article was received by editorial board on 14.04.2023

Статья принята к печати 14.04.2023

DAYANIQLI İNKİŞAFIN TƏMİN OLUNMASINDA “YAŞIL İQTİSADİYYAT”IN ROLUNUN VƏ MÖVQEYİNİN QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Xülasə

Son illərdə sosial-iqtisadi problemlərdən əlavə global iqlim dəyişikliyi, məhdud resurslardan səmərəsiz istifadə və yoxsulluq kimi problemlər ölkələrin və beynəlxalq təşkilatların global gündəmində mühüm yer tutur. Bu problemlərə “davamlı inkişaf”, və “yaşıl iqtisadiyyat” anlayışları vasitəsilə həll yolu axtarılır. Əslində, bir-birini tamamlayan davamlı inkişaf və yaşıl iqtisadiyyat yanaşması təkcə iqtisadiyyatı deyil, həm də həyatımızın hər bir sahəsini əhatə edən anlayışlardır. Bu kontekstdə bu məqalənin əsas məqsədi yaşıl iqtisadiyyat konsepsiyasını davamlı inkişaf çərçivəsində araşdırmaqdır.

Açar sözlər: “yaşıl iqtisadiyyat”, “enerji”, “infrastruktur”, “davamlı inkişaf”, “urbanizasiya”, “kapital”, “təbiət”.

GİRİŞ

Davamlılıq sözü cari əsrin bütün fəaliyyət sahələrinə daxil olmuşdur. Davamlılıq sözünün təməlinə; mövcud ehtiyatların gələcək nəsillərə itkisiz ötürülməsini təmin etmək durur. Ümumiyyətlə, söz daha çox iqtisadi kimi görünə bilər, təkcə istehsal və istehlakda, daxili və xarici ticarətdə, artım və inkişafda işlənmir eyni zamanda bir çox mədəni, siyasi, sosial və ekoloji sahələrdə geniş şəkildə istifadə olunduğunu görürük.

Yaşıl davamlılıq üçün milli iqtisadiyyatlar “qəhvəyi iqtisadiyyat”dan “yaşıl iqtisadiyyat”a keçid etməlidirlər. İqtisadiyyat anlayışı artıq qıt resurslardan ən səmərəli istifadəni özündə ehtiva edən bir anlayışdır. Yaşıl iqtisadiyyat mövcud resurslardan səmərəli istifadə etməklə yanaşı, istifadədən sonra yaranan bütün tullantıların da geri döndürülməsi və səmərəli istifadəsinin təmin edilməsi anlayışıdır.

Dayanıqlı inkişaf və yaşıl iqtisadiyyat

Təbii qaynaqların səmərəsiz şəkildə istifadəsinin nəticəsi olaraq yaranan ekoloji degenerasiya və bu degenerasiyanın yaratdığı global fəlakətlər göstərir ki, təbii sərvətlərin qeyri-məhdud deyildir. Əslində, bu global fəlakətlərin mənşəyi 20-ci əsrin sonlarında yaşanan sürətli qloballaşma ilə qoyulmuşdur. Yaşanan hadisələr dövlətlərin tək hədəflərinin iqtisadi artım və inkişaf olmamalı olduğunu göstərdi. İqtisadi inkişafa nail olmaq və nəticələrin davamlı olması üçün təbii sərvətlərin balansını qorumaq lazımdır.

Bu gün aydındır ki, davamlılıq anlayışı yaşıl iqtisadiyyat anlayışı ilə birlikdə məna yaradır. Davamlı inkişafdan bəhs edilsə belə, bunun arxasında dayanıqlı mühitin, başqa sözlə, yaşıl davamlılığın dayandığı danılmazdır. Davamlı inkişafın əsasında inkişaf və ətraf mühit anlayışları

bir-birini tamamlayan kimi yer alır. Amma maraqlısı odur ki, bu iki anlayış təəssüf ki, bir-biri ilə daim ziddiyyət təşkil edir. İnkişaf etmək üçün resursların davamlı istehsalına və istehlakına ehtiyac var. Daha çox istehsal daha çox resurs və daha çox ekoloji istehlak deməkdir. Amma əsas problem ekoloji resursların özünün yenilənməsi prosesində yaranır. Ekoloji resurslar özünü yeniləməkdə çətinlik çəkir. Bundan əlavə, istehsal prosesi nəticəsində yaranan tullantıların ekosistem tərəfindən qəbul edilməsində başqa bir problem yaranır və bu prosesin nəticəsi ətraf mühitin çirklənməsidir. İstər ətraf mühitdən həddindən artıq istifadə nəticəsində yaranan yenilənmə problemi, istərsə də istehsal nəticəsində ətraf mühitə buraxılan tullantılar ətraf mühitin degenerasiyasına və məhvinə səbəb olur. Əslində bu problemlər iqtisadi baxımdan istehsalın yaratdığı mənfi xarici təsirlərdən başqa bir şey deyil.

Öz varlığını daha çox keçən əsrin son rübündə hiss etdirən qloballaşma hərəkətləri bütün dünya iqtisadiyyatlarının həm real, həm də maliyyə bazarlarında köklü dəyişikliklər yaratdı. İstər inkişaf etmiş, istərsə də inkişaf etməmiş bütün ölkələrin iqtisadiyyatları bu dəyişikliklərdən az-çox təsirlənmişdir. Təsirə məruz qalmada yeganə fərq ölkələrin üzləşdikləri təsirə reaksiyasında olmuşdur. İnkişaf etmiş ölkələr həddindən artıq istehsalın ətraf mühitə vurduğu zərəri inkişaf mərhələsində yaşayarkən dərk etmiş və öz ölkələri adından ilkin tədbirlər görməyə başlamışlar. Bu tədbirlərin ən çox istifadəsi ətraf mühitə ən çox ziyan vuran istehsal mərhələlərinin və istehsal sahələrinin inkişaf etməkdə olan ölkələrə köçürülməsidir. Lakin bunun müvəqqəti və çox məhdud həll yolu olduğu qısa zamanda başa düşüldü və iqtisadi inkişafın bütün ölkələr üçün davamlı olmasının bir zərurət olduğu ilə qarşı-qarşıya qaldı.

İnkişafın davamlılığının ekoloji davamlılıq ilə əldə oluna biləcəyi anlayışı beynəlxalq aləmdə təsirli olan bəzi bəyannamə və hesabatlarda ifadə olunmağa çalışılmışdır. 1972-ci ildə Birləşmiş Millətlər Təşkilatının İnsan Ətraf Mühit Konfransı -UNCHE- keçirildi və bəlkə də bu konfransın nəticəsi olaraq nəşr olunan "Stokholm Bəyannaməsi" ilə ətraf mühitə dair ilk qlobal baxış bütün dünyaya elan edildi.

Əslində, Stokholm Bəyannaməsini davamlı inkişaf ideyasına xidmət edən ilk strukturlaşma hesab etmək olar. Lakin bu ideya Ümumdünya Ətraf Mühit və İnkişaf Komissiyasının (UNWCED) "Ümumi gələcəyimiz" adlı hesabatı ilə bütün dünya ölkələri üçün real əhəmiyyət kəsb etdi. 1987-ci ildə nəşr olunan və Norveçin baş naziri Qro Harlem Brundlandın sədrliyi ilə toplanan bir komissiya tərəfindən hazırlanan bu hesabat, davamlı inkişaf anlayışında atılan bəlkə də ən əhəmiyyətli addım olaraq görülür (*Kılıçoğlu, (2005) Türkiyə'nin Çevre Politikalarında Sürdürülebilir Gelişme [1, səh 11]*). Brundland Hesabatı; Davamlı inkişaf ideyası ilə yoxsulluğun aradan qaldırılması, təbii sərvətlərin səmərəliliyinin artırılması, ölkə əhalisinə nəzarətin təmin edilməsi və bəlkə də ən əsası ekoloji cəhətdən təmiz texnologiyalardan istifadənin yayılmasını vurğulayır.

Davamlı inkişafın mərkəzində bir dəyişiklik prosesinin olduğu vurğulanan Brundland Hesabatında bu kontekstdə bir çox məqsəd qeyd edilsə də, "qərarların qəbulunda ətraf mühitin və iqtisadiyyatın integrasiyası" məqsədi daha çox ön plana çıxarılmışdır. 1992-ci ildə Rio-de-Janeyroda keçirilən "Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ətraf Mühit və İnkişaf Konfransı" və ya qısaca "Rio Konfransı" ilə ətraf mühit problemi beynəlxalq gündəmin prioritetinə çevrildi. Bu konfransda müxtəlif ekoloji problemlərə toxunulmuş və nəticədə ətraf mühitə və iqtisadiyyata təsir edən bütün məsələlərlə bağlı müxtəlif səviyyələrdə görülməli olan fəaliyyətləri müəyyən edən fəaliyyət planı kimi "Gündəm 21" nəşr edilmişdir. Gündəlik 21-in dərcindən 10 il sonra (26 avqust - 4 sentyabr 2002-ci il) dünyanın hər yerindən böyük iştirakla Yohannesburqda Ümumdünya Davamlı İnkişaf Sammiti (WSSD) keçirildi və nəticədə 2 (1) Siyasi Bəyanat və (2) Fəaliyyət Planı əsas sənəd ortaya çıxdı (*Kaya, Y. ve Bıçkı, D. (2006) "Sürdürülebilirlik" Argümanı ve "Derin Ekolojik" İtiraz, Gazi Üniversitesi [2, səh 236]*).

"Qlobal Yeni Yaşıl Müqavilə" 2008-ci ilin oktyabrında Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ətraf Mühit Proqramı (UNEP) tərəfindən qlobal iqtisadiyyatın yaşıllaşdırılmasını təşviq etmək üçün qəbul edilmişdir. İqtisadiyyatın yaşıllaşdırılması təbiətə, insan və iqtisadi kapitəla investisiyaların daha yaxşı qaytarılmasını təmin etmək üçün biznesin və infrastrukturun yenidən qurulması prosesi ilə eyni vaxtda istixana qazı emissiyalarının azaldılması, daha az təbii resurslardan istifadə, daha az tullantı yaratmaq və sosial bərabərsizliyin azaldılması kimi müəyyən edilir.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının təklif etdiyi qlobal yaşıl nizamın həyata keçirilməsi üçün beynəlxalq əməkdaşlıq və investisiyaların aşağıdakı istiqamətlərdə cəmlənməsi gözlənilir. Bu sahələr bunlardır:

- Davamlı urbanizasiya üçün yaşıl binaların yaradılması və bütün köhnə və yeni binalarda enerjinin səmərəli və səmərəli istifadəsi yolu ilə ilkin enerji istehlakının (qalıq yanacaq) və beləliklə, CO 2 emissiyalarının azaldılmasına yönəlmiş hər cür investisiyalar.

- Külək, günəş, geotermal və biokütlə kimi bərpa olunan enerji sahələri, tullantıların təkrar emalı və istifadəsi.

- Hibrid və alternativ yanacaq ilə işləyən nəqliyyat vasitələri, yüksək sürətli rels sistemləri, ictimai nəqliyyat və dəniz nəqliyyatı.

- Dünyamızın infrastrukturunu təşkil edən torpaqların, şirin su ehtiyatlarının, meşələrin və balıqçılıq sahələrinin inkişafı və mühafizəsi və davamlılığın təmin edilməsi üçün investisiyalar.

- Ekoloji kənd təsərrüfatına üstünlük verən davamlı kənd təsərrüfatı üçün bütün lazımi tədbirlərin və investisiyaların həyata keçirilməsidir.

Yaşıl Yeni Sövdələşmə (YYD) eyni zamanda iqtisadi, sosial və ekoloji böhranı həll etmək üçün hazırlanmış bir siyasətdir. UNEP 2009 hesabatında YYD-nin qlobal miqyasda üç məqsədi aşağıdakılardır:

1. Dünya iqtisadiyyatının canlanmasına töhfə vermək, iş yerlərinin itirilməsinin qarşısını almaq, yeni iş yerlərinin açılması və cəmiyyətin yoxsul təbəqələrini qorumaq.

2. İqtisadiyyatın davamlı və inklüziv inkişaf modelinə uyğun formalaşdırılması.

3. Karbon asılılığını azaltmaqla ekosistemlərin zərər görməsini müəyyən qədər yavaşlatmaq (UNEP. (2009). Global Green New Deal; Policy Brief. [3, səh 5]).

Yaşıl iqtisadiyyatın ümumi əhatə dairəsi sosial, iqtisadi və ekoloji amilləri birləşdirərək inklüziv davamlı inkişafın yaradılmasıdır. Yaşıl iqtisadiyyat çərçivəsində bütün istehsal fəaliyyətlərinin təbii ehtiyatlara ən az təzyiq yaradacağını və növbəli şəkildə həyata keçirilməsini nəzərdə tutur.

Son illərdə ekoloji problemlər və resurslardan istifadə uzunmüddətli iqtisadi artım üçün problem yaradır. İqtisadi gəliri olan, ekoloji və sosial davamlılıq yaradan sektorların dövlət tərəfindən dəstəklənməsi vacibdir. UNEP-in 2008-ci ilin oktyabr hesabatında beş prioritet sahənin yaşıl iqtisadiyyat təşəbbüsünün bir hissəsi kimi tanınıb. Bu sektorlar aşağıdakılardır:

1. Təkrar emal edilmiş təmiz enerji və texnologiya

2. Bərpa olunan və davamlı enerji

3. Davamlı üzvi əkinçilik

4. Ekosistem infrastruktur

5. Meşə sektoru (Rao, P. K. (2010). *The Architecture of Green Economic Policies*, Springer [4, səh 106]).

Bu gün yaşıl iqtisadiyyatın ən mühüm sahələri bərpa olunan enerji, yaşıl tikinti və infrastruktur və üzvi kənd təsərrüfatı sektorlarıdır. Bu sahələrin inkişafı üçün nəzərdə tutulan davamlı stimullar və investisiyalar inkişaf etmiş ölkələrin prioritet gündəliyidir. Bu təşviqlər və investisiyalar vasitəsilə iqtisadiyyata köçürüləcək pullar özəl sektorlar üçün dayanıqlı olmayan iş imkanlarının çevrilməsinə şərait yaradır. Bu çərçivədə yaradılacaq iş yerləri "yaşıl iş yerləri" adla-

nır. UNEP (2008) hesabatında yaşıl iş yerləri “insan ləyaqətinə və işçilərin hüquqlarına hörmət edən, müvafiq əmək haqqı, təhlükəsiz iş şəraiti, iş zamanəti və irəliləyiş imkanları olan iş” kimi müəyyən edilmişdir (Aşıcı A.A. (2012). *İqtisadi Düşüncədə Çevrenin Yeri ve Yeşil Ekonomi: Karşılaştırmalı Bir Analiz* [5, səh 105]). Yaşıl iqtisadiyyat biznesin aparılmasının daha davamlı yolu və alternativ təklif kimi ortaya çıxır. Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ətraf Mühit Proqramının 2008-ci il hesabatında o, ətraf mühitə uyğun olmayan sektorların yaşıllaşdırılması və yaşıl sektorlara sərmayə qoyuluşu üçün siyasətin işlənilib hazırlanmasını dəstəkləməklə əhatəli və praktiki mexanizmlər təqdim edilib.

Ətraf mühit bizim yaşadığımız ərazi kimi ifadə edilsə də, əslində çox böyük bir ekosistemi təsvir edir. Bu ekosistem bizə bir çox fiziki və bioloji ehtiyaclarımızı ödəmək üçün imkanlar təqdim edir. İqtisadi mühit həm də iqtisadi istehsal prosesini hər cür resurslarla təmin edən əsas strukturu təşkil edir. Bir sözlə, xammal anbarıdır. Əsas istehsalın mənbəyidir. Resursların az olması düşüncəsi ilə başlasaq, deyə bilərik ki, ekoloji resurslar da azdır və mümkün qədər səmərəli istifadə edilməlidir. Xüsusilə deyə bilərik ki, bu, davamlı inkişaf üçün zəruri şərtədir. (Ertürk, H. (2011) *Çevre Politikası, Ekin Basın Yayım Dağıtım, Bursa* [6, səh 102])

İqtisadi mühit qədər əhəmiyyətli olan mədəni və tarixi mühit də inkişafın davamlılığında çox mühüm rol oynayır. Ölkələrin mədəni və tarixi dəyərlərində baş verən degenerasiya təəssüf ki, geri dönməz inkişaf problemləri yaradır. Çünki keçmişdən bu günə olan dəyərlərin itkisini kompensasiya etmək mümkün deyil. Bu, gələcək nəsillərin öz keçmişini tanımamasına, keçmiş olmayan nəslin gələcəklə bağlı problemlərinin yaranmasına səbəb olacaq.

Azərbaycanda “yaşıl iqtisadiyyat”a keçid mexanizmləri

Azərbaycanda “qəhvəyi iqtisadiyyat”dan “yaşıl iqtisadiyyat”a keçid mərhələli şəkildə təmin olunur və bu yolda yaranan mənaelərin aradan qaldırılması ilə bağlı bir çox tədbirlər həyata keçirilir. Aydın ki, ölkəmizdə dayanıqlı yaşıl iqtisadiyyatın inkişafı üçün əlverişli şərait var. Xarici mütəxəssislərin və eyni zamanda Energetika Nazirliyinin verdiyi məlumatlara əsasən, ölkəmizdə bərpa oluna bilən enerji mənbələrinin inkişafı üçün böyük potensial mövcuddur və günəş həmçinin külək enerjisi üçün uyğun iqlimə sahibdir. Uzun illər Azərbaycan iqtisadiyyatının böyük bir qismini neft sektoru tutması iqtisadi inkişafa müsbət təsir göstərsə də ekoloji cəhətdən bir sıra problemlər yaratmışdır. Bu sahədə həll yolu həm iqtisadi inkişaf həm xarici iqtisadiyyatlar asılılığın azadılması yönündə həm də ekoloji tarazlığın qorunması üçün qeyri-neft sektorunun inkişaf etdirilməsi mühim prioritetlərdəndir.

Azərbaycan Respublikasının prezidenti İlham Əliyev tərəfindən "Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər" proqramı təsdiq edilmişdir. Bu proqramda qarşıya qoyulan mühim tapşırıqlar ekoloji cəhətdən təmiz texnologiyaların istifadəsinə əhəmiyyətli dərəcədə yer verilməsi, istehsal sonrası yaranan tullantıların təkrar emalının təmin olunması, çirklənmiş ərazilərin bərpa olunması və s.dir. Ötən 90-cı illərlə müqayisədə Azərbaycanda tullatıların azadılmasında 31.6% fərqə nail olunmuşdur.

Azərbaycanda davamlı yaşıl iqtisadiyyat adı altında görülmən tədbirlərə ölkə başçısının 2011-ci il 28 dekabr tarixli sərəncamı ilə yaradılan Balaxanı Sənaye Parkı, 2012-ci ildə fəaliyyətə başlayan Bakı Bərk Məişət Tullantılarının Yandırılması Zavodu, bunlardan əlavə, 2021-ci ildə Zəngilan və Cəbrayıl ərazisində 240 MVt gücündə günəş elektrik stansiyasının tikintisi ilə bağlı Bp şirkəti ilə imzalanmış İcra Müqaviləsini aid etmək olar. Ölkəmizin düşmənlər işğalından azad edilmiş ərazilərinin yenidən bərpası, davamlı inkişafın təmin olunması, iqtisadiyyata sürətli şəkildə integrasiyası, müasir infrastrukturun qurulması, həmin ərazilərin “yaşıl enerji” zonasına çevrilməsi istiqamətində genişmiqyaslı tədbirlər həyata keçirilir.

Hal-hazırda işğaldan azad edilmiş ərazilərin “yaşıl enerji” zonasına çevrilməsi istiqamətində kompleks tədbirlər görülür. “Yaşıl enerji” zonası ifadəsinin əhatə dairəsi genişdir və özündə çoxşaxəli məsələləri birləşdirir. Bunlara misal olaraq, bərpaolunan enerji mənbələrindən istifadə,

ekoloji təmiz nəqliyyat vasitələrinin təşviqi, əhali arasında “yaşıl” məşğulluğun təmini və s. göstərmək mümkündür. Azərbaycanda "Ağıllı kənd" layihəsi ilk olaraq 2021-ci ilin 26 aprel tarixində işğaldan azad olunmuş Zəngilan rayonunun Ağalı kəndində təməli qoyulub. "Ağıllı kənd" konsepsiyasının kənd icmalarının iqtisadi, sosial və ekoloji davamlılığının gücləndirilməsi və kənd icmalarının ehtiyaclarını ödəmək üçün yeni texnologiyaların və rəqəmsal xidmətlərin tətbiqini təmin edir. Ümumilikdə, “Ağıllı Kəndlər” konsepsiyası yerli əhalinin yeni texnologiyalardan və sosial həllərdən istifadə etmək imkanlarını təkmilləşdirmək məqsədi daşıyır. Rəqəmsal texnologiyalar kənd yerlərində yaşamağın və işləməyin bir çox aspektlərinə tətbiq oluna bilər. "Ağıllı kənd" konsepsiyası həmçinin xidmətlərə çıxışın yaxşılaşdırılması, qısa qida təchizatı zəncirlərinin inkişafı və bərpa olunan enerji mənbələrinin inkişafı kimi geniş siyasət sahələrində həm dövlət, həm də özəl sektorlarda ağıllı həllərin qəbulunu təklif edir.

NƏTİCƏ

Hazırkı təhrif olunmuş iqtisadi struktur ekoloji resursların davamlılığını, ölkələrin rifah səviyyəsini və həyat səviyyəsinin inkişafını təhdid edir. İnsanlar dolanışıqlarını təmin etmək üçün öz ətraflarında olan təbii sərvətləri intensiv şəkildə məhv edir, ekoloji tarazlığın pozulmasına səbəb olurlar. Bu məqamda yaşıl iqtisadiyyat sosial, iqtisadi və ekoloji inkişafın davamlılığını təmin edən mühüm alətə çevrilir.

İqtisadi inkişaf və ətraf mühit arasında əlaqəyə yeni ölçü qatan yaşıl iqtisadiyyat siyasətinin ardınca getmək bahalı investisiyalar tələb edir və inkişaf etmiş ölkələrin dəstəyinə ehtiyac var. Ekoloji cəhətdən təmiz istehsal texnologiyalarından istifadəni təşviq etməklə, inkişaf etməmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrdə iqtisadi inkişaf ekoloji cəhətdən daha davamlı struktur əldə edə bilər.

Təbii sərvətləri qorumaq və inkişaf etdirmək, ətraf mühiti qorumaq, qida keyfiyyəti və sağlamlıq şərtlərinə uyğun gəlməyi hədəfləyən orqanik kənd təsərrüfatı davamlı kənd təsərrüfatı üçün uyğun bir üsul olaraq görülür. Bu kontekstdə davamlı kənd təsərrüfatı və qida gələcək nəsillərin ehtiyaclarını təhlükəyə atmadan onlara cavab verən bir cəmiyyət yaratmaq baxımından son dərəcə əhəmiyyətli anlayışlardır.

Bu gün mövcud enerji artan əhalinin və inkişaf edən sənaye ehtiyaclarını ödəyə bilmir. Buna görə də enerji istehsalı və istehlakı arasında fərq sürətlə artır. Enerji ehtiyatlarının sürətlə tükəndiyini nəzərə alaraq, yaşıl enerji resurslarından istifadə təşviq edilməli və bu sahədə özəl sektor təşviq edilməlidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Kılıçoğlu, (2005) Türkiyə'nin Çevre Politikalarında Sürdürülebilir Gelişme [1, səh 11].
2. Kaya, Y. ve Bıçkı, D. (2006) “Sürdürülebilirlik” Argümanı ve “Derin Ekolojik” İtiraz, Gazi Üniversitesi [2, səh 236].
3. UNEP. (2009). Global Green New Deal; Policy Brief. [3, səh 5].
4. Rao, P. K. (2010). The Architecture of Green Economic Policies, Springer [4, səh 106].
5. Aşıcı A.A. (2012). İktisadi Düşüncədə Çevrenin Yeri ve Yeşil Ekonomi: Karşılaştırmalı Bir Analiz [5, səh 105].
6. Ertürk, H. (2011) Çevre Politikası, Ekin Basın Yayın Dağıtım, Bursa [6, səh 102].

I.G.Guliyev
Associate Professor, Azerbaijan State University of Economics
ORCID 0000-0002-2674-4185
Ch.T.Jahangirova
master student, Azerbaijan State University of Economics

Assessment of the role and position of the "green economy" in ensuring sustainable development

Abstract

In recent years, in addition to socio-economic problems, problems such as global climate change, inefficient use of limited resources and poverty occupy an important place in the global agenda of countries and international organizations. A solution to these problems is sought through the concepts of "sustainable development" and "green economy". In fact, the complementary approach of sustainable development and green economy are concepts that cover not only the economy, but also every aspect of our lives. In this context, the main purpose of this article is to explore the concept of green economy within the framework of sustainable development.

Key words: "green economy", "energy", "infrastructure", "sustainable development", "urbanization", "capital", "nature".

И.Г.Гулиев

д.ф.э., доцент, Азербайджанский Государственный Экономический Университет
ORCID 0000-0002-2674-4185

Ч.Т.Джахангирова

магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Оценка роли и позиции «зеленой экономики» в обеспечении устойчивого развития

Резюме

В последние годы, помимо социально-экономических проблем, важное место в глобальной повестке дня стран и международных организаций занимают такие проблемы, как глобальное изменение климата, неэффективное использование ограниченных ресурсов и бедность. Решение этих проблем ищется через концепции «устойчивого развития» и «зеленой экономики». На самом деле взаимодополняющий подход устойчивого развития и «зеленой» экономики - это понятия, охватывающие не только экономику, но и все аспекты нашей жизни. В этом контексте основной целью данной статьи является исследование концепции «зеленой» экономики в рамках устойчивого развития.

Ключевые слова: «зеленая экономика», «энергетика», «инфраструктура», «устойчивое развитие», «урбанизация», «капитал», «природа».

N.B.Böyükkişi
dosent, Azərbaycan Universiteti
nariman.boyukkishi@au.edu.az
B.V.Tahirzadə
magistrant, Azərbaycan Universiteti, magistrant
beyimtahirzade89@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 27.03.2023

The article was received by editorial board on 27.03.2023

Статья принята к печати 27.03.2023

QLOBALLAŞMA DÖVRÜNDƏ ÖLKƏNİN İQTİSADI TƏHLÜKƏSİZLİYİNİN TƏMİN EDİLMƏSİNƏ OLAN TƏHDİDLƏR

Xülasə

Hər bir ölkədə iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi dövlətin üzərinə düşən ən mühüm vəzifələrdən biridir. Bu vəzifənin həlli ilk növbədə enerji, ərzaq, enerji və valyuta təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə yönəldilsə də ümumi yanaşmalar da istisna olunmur. Ona görə də iqtisadi təhlükəsizliyi səciyyələndirən göstəricilərin düzgün seçimi və onların dinamikasının izlənilməsi ön plana çəkilir.

Dünya təcrübəsində belə göstəricilərin siyahısı və astana hədləri müəyyən edilmişdir. Lakin onların hesablanması metodları və təmin edilməsi mənbələri barədə fikir ayrılıqları hələ də qalmaqdadır. Ona görə də bu məsələyə elmi-nəzəri, metodoloji və təcrübi baxımdan kompleks yanaşılmalıdır.

Açar sözlər: iqtisadi təhlükəsizlik, ərzaq, kredit, qiymət, investisiya, ticarət.

GİRİŞ

Milli iqtisadiyyatın mövcud inkişaf səviyyəsi qiymətləndirilən zaman onun güclü və zəif tərəfləri təhlil olunur və onu təhdid edəcək istiqamətlər müəyyən edilir. İqtisadiyyat üzrə rəsmi sənədlərdə iqtisadi təhlükələrin araşdırılmasına ayrıca yer verilir. Bunlardan əlavə, çox vaxt iqtisadiyyatın tez-tez rast gəlinən çatışmazlıqlarını da bu təhdidlərə daxil etməyə çalışırlar. Bununla da problemin özü ölkənin iqtisadi inkişafının ümumi xarakteristikalarında itirilmiş olur. Belə bir şəraitdə iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi üçün müvafiq tədbirlərin formalaşdırılması çətinləşir. Mövcud mənbələrdə iqtisadi təhlükəsizliyə olan təhdidlər daxili və xarici təhdidlərə bölünür. Hazırda daxili təhdidlərlə xarici təhdidlər arasında üzvi əlaqə mövcuddur. İqtisadi təhlükəsizliyin bu "dixotomiyası", yəni "kənardan" və "daxilidən" təhdidlərin mövcudluğu qaçılmazdır. Səmərəli iqtisadi siyasətlərin olmadığı bir şəraitdə uzun müddət davam edən daxili təhdidlər milli iqtisadiyyatları qloballaşma ilə bağlı xarici təhlükələrə qarşı da həssas edir.

Bir qrup tədqiqatçıların fikrincə, iqtisadi dəyişikliklərin tərkibinə görə təhdidləri daxili iqtisadi təhlükələrə, sosial-siyasi təhdidlərə, texnoloji təhlükələrə və ekoloji təhlükələrə, xüsusilə də bu mühüm xüsusiyyətlərin bəzilərinə göstərən mürəkkəb təhlükələrə bölmək olar. Bu və ya digər amilləri təsnifləşdirmək praktiki olaraq mümkün deyil, çünki real həyatda iqtisadi proseslər sosial-siyasi və mədəni psixoloji proseslərlə ayrılmaz şəkildə bağlıdır. Bu proseslərin mahiyyətini və əsas istiqamətlərini üzə çıxarmaqla onların rolunu obyektiv nəzərdən keçirmək mümkündür və vacibdir.

Ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına təhdidlərin ümumi səciyyəsi. Dünya təcrübəsi baxımından sosial-iqtisadi inkişaf investisiya qoyuluşlarının cəlb edilməsi ilə reallaşır. Əsas təhlükə onun artım sürətinin azalmasıdır. Bildiyimiz kimi, yaxın və uzaq ölkələrlə iqtisadi əlaqələ-

rin genişlənməsi şəraitində Azərbaycanda xarici iqtisadi maraqların əhatə dairəsi genişlənilir, xüsusilə neft-qaz hasilatı və ixracı sahəsində böyük investisiya axını baş verir.

Sosial-iqtisadi inkişaf daxili və xarici təhlükələrdən ardıcıl şəkildə qorunmalı və tənzimlənməlidir. Bunun üçün hər bir ölkə elmi əsaslara söykənən xarici və daxili siyasət aparmalıdır. Bu siyasətin strateji istiqamətlər arasında dayanıqlı iqtisadi və sosial inkişafa bağlı təhlükəsizlik məsələsi xüsusi yer tutur. Hər bir ölkənin özünəməxsus xüsusiyyətləri, tarixi və iqtisadi inkişafı, təbii sərvətləri, coğrafiyası və iqlim şəraiti var.

Araşdırmalar sübut edir ki, iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində onlarla yanaşı hüquqi aktların rolu da yüksəkdir.

Hazırda Azərbaycanın xarici iqtisadi və ticarət əlaqələri üçün maliyyə bazarının inkişafı şəraitində sosial-iqtisadi inkişafa qarşı mümkün təhlükələrin təmin edilməsi mühüm strateji vəzifəyə çevrilmişdir. Qloballaşma şəraitində sosial-iqtisadi inkişafı təhdid edən yuxarıda qeyd olunan amillərlə yanaşı, həm də davamlı inkişaf üçün ciddi təhlükədir. Bu baxımdan başlıca məqsəd ölkənin maliyyə təminatının davamlı olaraq yüksəldilməsi və sosial-iqtisadi inkişafın əlaqələndirilməsidir.

Məlum olduğu kimi, makroiqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsində maliyyə resurslarının seqreqasiyası ilə yanaşı, büdcənin də rolu artır. Bu məqsədlə büdcə gəlirlərinin davamlı artırılması yolu ilə iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi mexanizmini davamlı şəkildə gücləndirmək lazımdır. Britaniyalı iqtisadçı K. M. Keyns bildirib ki, dünya liderlərinin kiçik səhvləri fəlakətə səbəb ola bilər. Güclü və sabit büdcə olmadan xərc proqramlarını genişləndirmək, eləcə də büdcənin gəlirlərini artırmaq mümkün deyil.

Əgər inkişaf etmiş Avropa ölkələrində dövlət xərclərinin ÜDM-ə nisbəti 36-45% təşkil edirsə, Azərbaycanda bu mühüm göstərici 20% təşkil edir. Təbii ki, dövlət xərclərinin artması dövlət büdcəsinin kəsirinin artmasına səbəb olmamalıdır, əksinə, dövlət büdcəsinin gəlirlərinin artmasına səbəb olmalıdır. Beynəlxalq həyat təcrübəsi sübut etdi ki, bu əsasda dövlət xərclərinin artması iqtisadi artıma müsbət təsir göstərir.

Aydın ki, ölkədə zəruri maliyyə resursları yarandıqdan sonra iqtisadiyyatın normal inkişafının təmin edilməsində dövlətin təsiri artır. Bu baxımdan dövlət milli maliyyə təhlükəsizliyinin artırılmasının ən etibarlı mənbələrindən biridir. Ümumiyyətlə, idarəetmə strukturunun təkmilləşdirilməsi ilə xərcləri azaltmaq və iqtisadi inkişafı sürətləndirmək olar.

Dünya təcrübəsindən də görünür ki, dövlət büdcəsinin gəlirlərinin artırılmasının ən perspektivli və mühüm istiqaməti müvafiq olaraq istehsal yönümlü milli sahibkarlığın fəaliyyətinin artırılmasıdır. Büdcənin əsas vəzifələrindən biri ölkədə əhalinin tam məşğulluğunun və iqtisadi artımın təmin edilməsidir. Bunun üçün büdcə yox, sosial-iqtisadi tarazlıq lazımdır. Bəzi hallarda dövlət büdcəsinin kəsirinin səviyyəsi müəyyən hədlərdən çox yüksək ola bilməz. Bütövlükdə büdcə kəsirlərinin mütləq ölçüsü ilkin makroiqtisadi göstərici kimi istifadə edilə bilməz. Beynəlxalq təcrübədə büdcə kəsiri ÜDM-in 3%-ni təşkil edirsə, bu, ümumilikdə sabit vəziyyət hesab olunur və sosial və iqtisadi inkişafa təhlükə kimi qiymətləndirilmir [3, səh.134].

Belə nəticəyə gəlmək olar ki, iqtisadi təhlükəsizlik məsələləri real sektor və bütövlükdə iqtisadiyyatla bağlı daxili (endogen) və xarici (ekzogen) pozucu amillərin (təhlükələrin) mövcudluğu ilə müəyyən edilir. Müasir dövrdə xarici təhlükələrin əsas səbəbləri aşağıdakılardır:

- iqtisadi münasibətlərin transmilliləşməsi, milli maliyyə bazarlarının integrasiyası, dünya iqtisadiyyatının beynəlmilləşməsi prosesinin inkişafı;

- kəskin rəqabət şəraitində dünya maliyyə bazarının ticarət dövriyyəsinin getdikcə nisbi azalması;

- inkişaf etməkdə olan ölkələrin dünya iqtisadiyyatına integrasiyası ilə əlaqədar dünya maliyyə ekspansiyası;

- böyük həcmdə kapitalın dövlətlərarası iqtisadi integrasiya səviyyəsində gərginlik və maliyyə təhlükəsizliyi yaratması;
- güclü maliyyə resurslarına malik ticarət-maliyyə qruplarının və ya dövlətə məxsus təsərrüfat subyektlərinin müstəqilliyinin artırılması;
- maliyyə köçürmələrinin intensivliyinin artması və maliyyə bazarlarının qabaqcıl informasiya texnologiyalarından asılılığının yüksəlməsi;
- ölkələr arasında iqtisadi rəqabətin dərinləşməsi;
- təxribat əməlləri nəticəsində ölkənin ixracına ziyan vurulması.

İqtisadi təhlükəsizlik məsələləri ilə bağlı əksər elmi əsərlərdə konseptual olaraq iqtisadi təhlükəsizliyə təhdidlər dərindən əsaslandırılsa da bəzi müəlliflər hesab edirlər ki, iqtisadi inkişafa fərdi təhdidlərin forma və təzahürlərinin mürəkkəbliyini nəzərə alaraq, iqtisadi təhlükəsizliyə təhdidlərin birbaşa və törəmə təhdidlərə bölünməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Onların fikrincə, belə bir təhlükənin tədqiqinə ehtiyac yalnız neqativ regional inkişafın müəyyənəşdirilməsi ilə deyil, həm də fərdi təhdidlərin konkret formaları ilə bağlı böhran meyllərini hərtərəfli müəyyən etmək üçün kompleks alətlərdən istifadə ilə bağlıdır. Bu baxımdan inkişafın sosial-iqtisadi təhdidlərinin ani və ikinci dərəcəli təhlükələrə bölünməsi sxemi təklif olunur [2,səh 220].

İqtisadi təhlükəsizliyin göstəriciləri və ona olan təhdidlər.Yuxarıda qeyd edilən müddəaları nəzərə alaraq, Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafına olan təhdidlərə aşağıdakıları aid etmək olar:

- ✓ innovativ fəallığın və texnoloji potensialın aşağı səviyyəsi (əvvəlki illərlə müqayisədə innovativ məhsulların istehsalının xüsusi çəkisində demək olar ki, nisbi sabitliyin olması);
- ✓ Azərbaycanın inkişaf etmiş ölkələrin əsas yanacaq-xammal mənbəyinə çevrilməsi məlinin saxlanılması;
- ✓ idxaldan asılılığın mövcudluğu;
- ✓ vətəndaşların əmlak təbəqələşməsinin genişlənməsi;
- ✓ innovasiya sahəsində inkişaf tempinin aşağı olması;
- ✓ yanacağın, enerji daşıyıcılarının yüksəlməsi müstəvisində inflyasiyanın artması.

Azərbaycanın iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinin başlanğıc nöqtəsi ölkənin ixrac məhsullarına (enerji) tələbat səviyyəsini azalda biləcək iqtisadi tənəzzül ehtimalını nəzərə almadan müasir mexanizmlərin davamlı təkmilləşdirilməsidir. Ona görə ki, ölkənin və əlaqəli sənaye sahələrinin səmərəliliyi böyük iqtisadi itkilərlə əlaqəli olan tələbatın cari həcminə əsasən hesablanır.

Milli iqtisadi təhlükəsizlik göstəricilərini nəzərdən keçirməzdən əvvəl Milli Hesablar Sisteminin tətbiqi ilə birlikdə milli iqtisadi inkişafın xüsusiyyətlərini xarakterizə edən göstərici sistemləri toplusunun nəzərdən keçirilməsi məqsədəuyğun olardı. Tədqiqatlar göstərir ki, dünyanın hər bir ölkəsi iqtisadi təhlükəsizliyin 25-dən çox göstəricisinin istifadəsini təsdiqləyir ki, onlar arasında aşağıdakılar mühüm yer tutur:

- adambaşına düşən ÜDM-in kəmiyyəti;
- yoxsulluğun səviyyəsi(beynəlxalq standartlara uyğun müəyyən edilir);
- 10% yüksək gəlirli əhalinin gəlirlərinin 10% aşağı gəlirli əhalinin gəlirlərinə nisbəti;
- beynəlxalq standartlara uyğun işsizlik səviyyəsi;
- orta illik inflyasiyanın səviyyəsi;
- dövlət borcu;
- büdcə kəsiri;
- ərzaq idxalının ümumi ərzaq istehlakına nisbəti və s.

Dünya ölkələrinin iqtisadi təhlükəsizliyini xarakterizə edən göstəricilər sistemindən istifadə etməklə yanaşı, ölkənin konkret sosial-iqtisadi potensialına və digər xüsusiyyətlərinə uyğun olaraq bu göstəricilərə lazımi düzəlişlər etmək mümkündür.

Respublikamızın iqtisadi təhlükəsizliyi öyrənilərkən mürəkkəb göstəricilər sistemindən istifadə edilir. Vacib olan göstəricilərin özləri deyil, onların astana hədləridir. Hədd ölçülərə o göstəricilər daxildir ki, onların yerinə yetirilməməsi təkrar istehsalın ayrı-ayrı amillərinin davamlı inkişafına mane olur və iqtisadi təhlükəsizlik sahəsində mənfi və pozucu meyillərə səbəb olur.

İndi isə Azərbaycan Respublikasının əsas makroiqtisadi göstəricilərinin son illər ərzindəki dinamikasına nəzər salaq.

Cədvəl 1

Əsas makroiqtisadi göstəricilərin dinamikası

	2017	2018	2019	2020	2021
Ümumi Daxili Məhsul, milyon manat	70337,8	80092,0	81896,2	72578,1	93203,2
Əhalinin gəlirləri, mln. manat	49187,9	53103,7	56769,0	55754,1	57206,8
Orta aylıq nominal əməkhaqqı, manat	528,5	544,6	635,1	707,7	732,1
Dövlət büdcəsinin gəlirləri:					
mln. manat	16516,7	22508,9	24398,5	26077,9	26631,7
ümumi daxili məhsulda, faizlə	23,5	28,1	29,8	35,9	28,6
Dövlət büdcəsinin xərcləri:					
mln. manat	17594,5	22731,6	24425,9	26416,3	27422,4
ümumi daxili məhsulda, faizlə	25,0	28,4	29,8	36,5	29,5
Əhalinin banklardakı əmanətləri (ilin sonuna) mln. manat	7561,2	8375,4	8637,9	8177,9	9241,5
Əhalinin sayı (ilin sonuna), min. nəfər	9898,1	9981,5	10067,1	10119,1	10156,4
Əsas fondlar (ilin sonuna), mln. manat	182788,5	198970,4	227220,6	240694,0	247624,5
Kredit qoyuluşları (ilin sonuna), mln. manat	11757,8	13020,3	15298,2	14530,4	17119,8
İqtisadiyyata yönəldilən investisiyalar, mln. manat	24462,5	25877,0	24986,6	22484,0	25313,8
Cari hesab balansı, mln. ABŞ dolları	1684,6	6051,1	4364,9	-227,6	8291,6

Mənbə: www.stat.gov.az

Cədvəl məlumatlarını təhlil edərkən 2019-2020- ci illərdə baş vermiş pndemiyni nəzərə almaq lazımdır. Cədvəldən görünür ki, həmin illərdə müqayisəli şəkildə bank əmanətlərinin, kredit qoyuluşlarının və iqtisadiyyata yönəldilən investisiyaların həcmində müşahidə olunan azalma sonradan artımla əvəzlənmişdir. Maraqlı kəsb edən məqamlardan biri də ondan ibarətdir ki, 2020-2021-ci illərdə büdcə gəlirlərinin və xərclərinin ÜDM-də payı azalmışdır. Bu, onunla bağlı olmuşdur ki, təhlil dövründə ÜDM 1,28 dəfə artmaqla, artım tempinə görə büdcə gəlirlərini(1,02 dəfə) və büdcə xərclərini (1,04 dəfə) qabaqlamışdır.

Cədvəldə verilən göstəricilər gələcəyə nikbin baxmağa əsas versə də iqtisadi təhlükəsizliyə təhdid ola biləcək amillər qalmaqdadır. Burada ilk növbədə ixracın strukturunda karbohidrogenlərin, idxalın strukturunda isə istehlak mallarının və texnologiyanın üstünlüyünü qeyd etmək olar. Məhz bu səbəbdən iqtisadçı alimlər haqlı olaraq, dövlət səviyyəsində müəyyən edilmiş əsas milli maraq sahələri üzrə makroiqtisadi göstəricilər, müvafiq nazirliklər tərəfindən təsdiq edilmiş funksional və sahə səviyyəli göstəricilər, həmçinin regional iqtisadi təhlükəsizlik göstəriciləri qruplarının formalaşdırılmasını təklif edirlər[7, səh.65]. Yeri gəlmişkən, onu da qeyd edək ki, Azərbaycan iqtisadiyyatında milli strateji maraq doğuran istiqamətlər uzunmüddətli və sabit iqtisadi artımın təmin olunmasından, əmtəə və maliyyə bazarları subyektlərinin rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsindən, eləcə də vətəndaşların maddi rifahının yüksəldilməsindən ibarətdir.

Ümid edirik ki, Azərbaycanın hazırkı geosiyasi mövqeyinin, əlverişli nəqliyyat-taranzit imkanlarının getdikcə güclənməsi, eləcə işğaldan azad olunmuş ərazilərin təbii, iqtisadi və coğrafi potensialından istifadə müstəvisində həyata keçirilən regional və beynəlxalq layihələr ölkəmizin milli təhlükəsizliyinin, o cümlədən iqtisadi (ərzaq, enerji, valyuta və s.) təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsinə öz töhfəsini verəcəkdir.

NƏTİCƏ

İqtisadi təhlükəsizliyə daxili və xarici təhdidlərə dair araşdırmalar göstərir ki, təhdidlər uzun müddət aşkar və kəskin olmaya bilər. Bununla bərabər, bu, diqqəti iqtisadi təhlükəsizliyin astana hədlərinin göstəriciləri ilə göstərilən konkret məsələlərin həyata keçirilməsindən yayındırmamalıdır. Təhdidlərin böhrana çevrilməsi idarəetmədə və qərarların qəbulunda səmərəsizlik və təhdidlərin sayının artması səbəbindən baş verir. Ekspertlər və analitiklər bildirirlər ki, iqtisadi təhlükəsizliyə nə qədər çox təhdid varsa, eləcə də bu təhdidlər arasında əlaqə və təsirlər nə qədər çox olarsa, böhran ehtimalı bir o qədər artır. İqtisadi təhlükəsizliyin hədd göstəricilərinin ədədi kəmiyyətlərinə məhəl qoyulmaması iqtisadi və sosial sferalarda davamlı inkişafın ləngiməsinə gətirib çıxarmaqla istehsalın və vətəndaşların həyat keyfiyyətinin zəifləməsi meyillərini gücləndirə bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Məmmədov N.M., Barxudarov M.İ. İqtisadi təhlükəsizlik, Bakı 2007, 452s.
2. Быков Б.А. Альтернативные подходы к определению понятия «экономическая безопасность» // Российский научный журнал. 2017. № 2 (55). с. 219-222.
3. Карзаева Н. Н. Основы экономической безопасности: учебник. Москва: ИНФРА-М, 2017. 275 с.
4. Тихомирова А.А. Государственное воздействие на процессы обеспечения экономической безопасности // Экономика и управление: проблемы, тенденции, перспективы развития: материалы V Междунар. науч.-практ. конф. Чебоксары: ЦНС «Интерактив плюс», 2017. с. 184-187.
5. Трошин Д.В. Экономическая безопасность России: количественный макроанализ: монография. Москва, Новыетехнологии, 2018. 196 с.
6. Ускова Т.В. Ключевые угрозы экономической безопасности России // Проблемы развития территории. 2019. №1 (99).
7. Хусаинова Е.А. Разработка инструментов мониторинга региональной экономической безопасности. Экономика и управление: теория и практика: сборник статей. Чебоксары: ИД «Среда», 2018. с. 64-68.

N.B.Boyukkishi
associate professor, Azerbaijan University

B.V.Tahirzade
master student, Azerbaijan University

Threats to ensuring the country's economic security in the era of globalization

Abstract

Ensuring economic security in every country is one of the most important tasks of the state. Although the solution of this task is primarily aimed at ensuring food, energy and currency security, general approaches are not excluded. Therefore, the correct selection of indicators characterizing economic security and monitoring of their dynamics are brought to the fore. In the world experience, the list of such indicators and their thresholds have been determined. However, there are still disagreements about the methods of their calculation and the sources of providing them. Therefore, this issue should be approached from a scientific-theoretical, methodological and experimental point of view.

Key words: economic security, food, credit, price, investment, trade.

Н.Б.Боюккиши
доцент, Университет Азербайджан

Б.В.Тахирзаде
магистрант, Университет Азербайджан

Угрозы обеспечению экономической безопасности страны в условиях глобализации

Резюме

Обеспечение экономической безопасности в каждой стране является одной из важнейших задач государства. Хотя решение этой задачи в первую очередь направлено на обеспечение продовольственной, энергетической и валютной безопасности, не исключаются и общие подходы. Поэтому на первый план выдвигается правильный выбор показателей, характеризующих экономическую безопасность, и отслеживание их динамики. В мировом опыте определены перечень и пороговые пределы таких показателей. Однако до сих пор существуют разногласия по поводу методов их расчета и источников их обеспечения. Поэтому к этому вопросу следует подходить с научно-теоретической, методологической и экспериментальной точек зрения.

Ключевые слова: экономическая безопасность, продовольствие, кредит, цена, инвестиции, торговля.

M.A.Əhmədov
i.e.d., professor, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
ORCID 0000-0003-4872-4035
D.A.Abdullayev
magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
dadash0802@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 14.04.2023

The article was received by editorial board on 14.04.2023

Статья принята к печати 14.04.2023

DÖVLƏT PROQRAMLARININ REGIONLARIN İNKİŞAFINDA ROLU

Xülasə

Məqələdə dövlət proqramlarının hansı sahələri əhatə etdiyi, proqramların ayrı-ayrılıqda regionların inkişafına necə təkan verdiyi və regionların yanı sıra ölkənin sosial-iqtisadi inkişaf strategiyasının önəmindən bəhs edilmişdir. Habelə, ötən dövrlər ərzində mövcud olan 3 əsas dövlət proqramı analiz edilmiş, proqramların mövcudluğu zamanı regionlarda sosial-iqtisadi yüksəlmə, sahibkarlıq mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, investisiya qoyuluşunun artması, yeni müəssisələrin, iş yerlərinin açılması və nəticədə, əhalinin məşğulluğunun artırılması hadisələri müşahidə edilmişdir.

Açar sözlər: dövlət proqramları, regionlar, inkişaf, sosial-iqtisadi inkişaf, investisiya.

GİRİŞ

Hər ölkədə olduğu kimi Azərbaycan Respublikasında da, ölkə ərazisinin ümumi regionlarına tətbiq edilən dövlət proqramları, həmin regionların ayrı-ayrılıqda sosial və iqtisadi cəhətdən inkişaf etməsinə, bununla yanaşı ayrı-ayrı regionlardakı inkişafın ölkənin ümumi iqtisadiyyatına müsbət cəhətdən təsir etmənin ən effektiv yolu hesab olunur. Hər müstəqilliyini elan edən ölkələr torpaq bütünlüyünü qorumaqla yanaşı ilk növbədə iqtisadi qalxınma strategisinə gedir və bu regionların inkişafını sürətləndirəcək 1-3 il arasında həyata keçirilməsi nəzərdə tutulan dövlət proqramları vasitəsilə olur.

Azərbaycan Respublikasında uğurla həyata keçirilən davamlı sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası ölkə regionlarının inkişafını özündə ehtiva edir. Ölkənin qeyri-neft sektoru bundan sonra da davamlı şəkildə inkişaf edəcək, regionlarda göstərilən kommunal xidmətlərin və sosial infrastrukturun keyfiyyəti, sahibkarlıq mühitinin inkişafı sahəsində qəbul edilmiş və uğurla həyata keçirilən dövlət proqramlarında əksini tapmış, və bu inkişaf davam etdiriləcəkdir. Regionların inkişafı və regionların sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı əlavə tədbirlər haqqında sərəncamlar icra edilərək təşəbbüskarlığın artmasına, yeni cəhdlərin, peşə ixtisaslarının inkişafına və beləliklə, əhalinin əməyinin artmasına və yoxsulluq səviyyəsinin azalmasına stimül verdi.

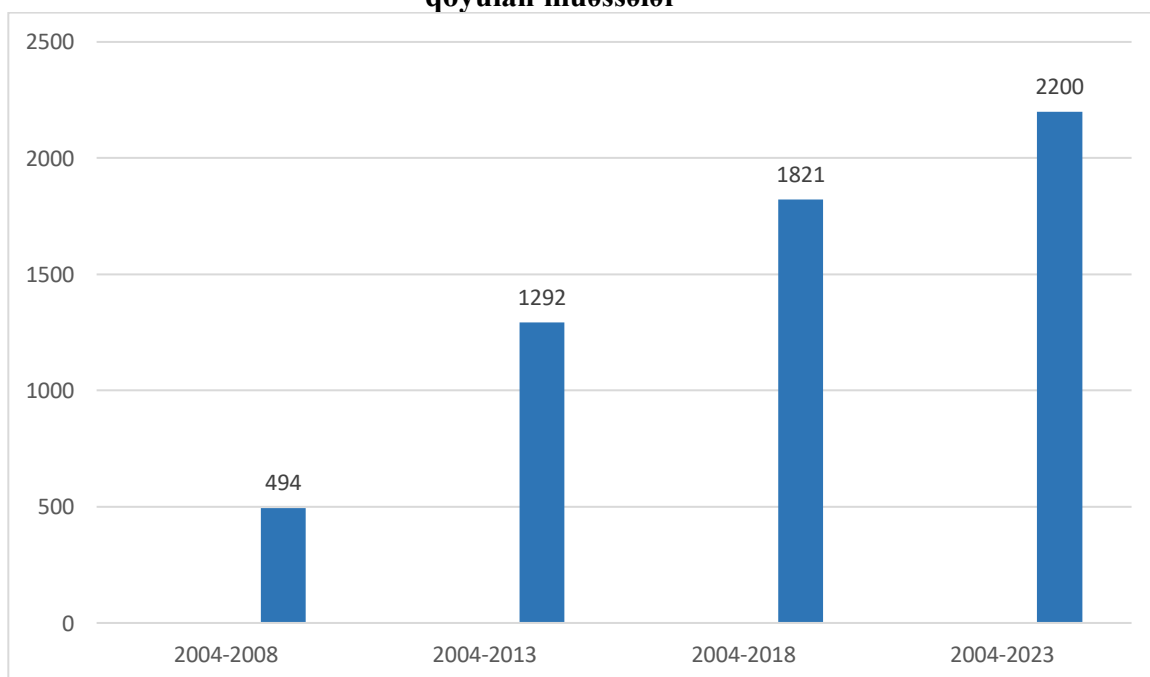
Ümumilikdə Azərbaycanda həyata keçirilən 4 sosial iqtisadi dövlət proqramı (2004-2008, 2009-2013, 2014-2018 və 2019-2023) ölkəmizin inkişafına təkan verərək kənd təsərrüfatının, sahibkarlığın, neft-qaz sektorunun, sənayenin artımına böyük təsirlər etmişdir. Belə ki, 2004-2018-ci illər üzrə aparılan işlər nəticəsində adam başına düşən ümum daxili məhsul 3,3 dəfə artmış, qeyri-neft sektoru və sənaye 2,7 dəfə artaraq iqtisadiyyata öz təsirini vermişdir. Statistik göstəricilərə əsasən 1 miltondan çox iş yerlərinin yaradılması və 200 mindən çox müəssəsin yaradılması işsizlik səviyyəsinin azalmasına gətirib çıxarmışdır. Aparılan məqsəd yönü tədbirlər sayəsində hər dövlət proqramının təşkili və uğurlu fəaliyyəti digər dövlət proqramlarının daha

məhsuldar həyata keçirilməsinə zəmin yaradır. Dövlət proqramları dövlətin strategiyası sahəsində həyata keçirildiyindən ölkəmizin regionlarının mövcud potensialından xüsusi ilə işğaldan azad olunmuş ərazilərin həm yer altı sərvət həm bərpa oluna bilən enerji resursların dəyərləndirilməsi özünü yeni nəsil innovativ tədbirlər icrasında göstərəcəkdir.

Dövlət proqramlarının məqsədi ölkənin rifahının yaxşılaşdırılması, ətraf mühitin keyfiyyət standartlarının yaxşılaşdırılması, əhalinin rifah səviyyəsinin yüksəldilməsi əsasında vergilərin artımı ilə dövlət gəlirlərinin artırılması və mövcud resursların səmərəli istifadəsinin təşkilidir.

2004-2008- ci illərdə həyata keçirilən dövlət proqramı ərzində dövlətimizin başçısı İlham Əliyev tərəfindən xüsusi nəzarətdə saxlanılaraq sərəncamların imzalanması və icrası üzərində xüsusi diqqət formalaşdırılmışdır. Bu dövlət proqramı ərzində çox saylı müəssisələr yaradılmış və təməl qoyma fəaliyyətləri həyata keçirilmişdir. Aşağıdakı qrafikdə respublikada 19 il ərzində prezident tərəfindən təməl qoyulmuş müəssisə sayı göstərilmişdir. Qrafik 1-də görsəndiyi kimi 2004-cü ildə 494 təşkil etdiyi halda növbəti illərdə bu rəqəm 1292, 1821 və 2200 təşkil etmişdir. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə quruculuq fəaliyyətinin həyata keçirilməsinin diqqət mərkəzində saxlamalıyıq Qarabağ iqtisadi rayonlarının hazırda hansı sayda müəssisənin və ya infrastrukturun dəqiq demək mümkün deyil çünki statistika komitəsinin rəsmi heç bir məlumat paylaşmayıb lakin təxmin etmək olar ki, bu rəqəmlər 20025-ci ilə qədər 3000- ni keçəcəkdir.

Qrafik 1. Azərbaycanda 2004 –cü ildə 2019-cu ilə qədər prezident tərəfindən təməli qoyulan müəssisələr

Mənbə: (https://youthfoundation.az/wp-content/uploads/2019/04/Regionlarin-inkisafi-Dovlet-Proqram%C4%B1_2019-2023.pdf)

Ümumilikdə Azərbaycanda 2004-ci ildən bu yana açılmış müəssisələrin sayı 50000-ni keçmişdir.

Respublikamızın regionlarının ümumi istiqamətdə inkişaf tendensiyası statistik göstəricilər əsasında müqayisə etsək görə bilərik, ki 2004 –ci ildə bu yana əhalinin nominal əmək haqqısı, sənaye obyektləri, kənd təsərrüfat məhsullarının dəyəri, bitkiçilik və heyvandarlıq məhsullarının dəyərində artımın və istehsalının yüksəldiyini görə bilərik. Cədvəl 1-də Azərbaycan respublikasında hazırda fiziki və hüquqi olmaqla 1336661 min təsərrüfat subyektləri fəaliyyət göstərir bunun 429696 –sı Bakı şəhərinin digər hissəsi isə regionların payına düşür, işçilərin

nominal gəlirləri respublika üzrə 57181500,2 min manatdır. Sənaye məhsullarının dəyəri 552290808 olmaqla bərabər, kənd təsərrüfatında 9163378, min manat, heyvandarlıq və bitkiçilik isə 9163378,2 dir

Cədvəl 1

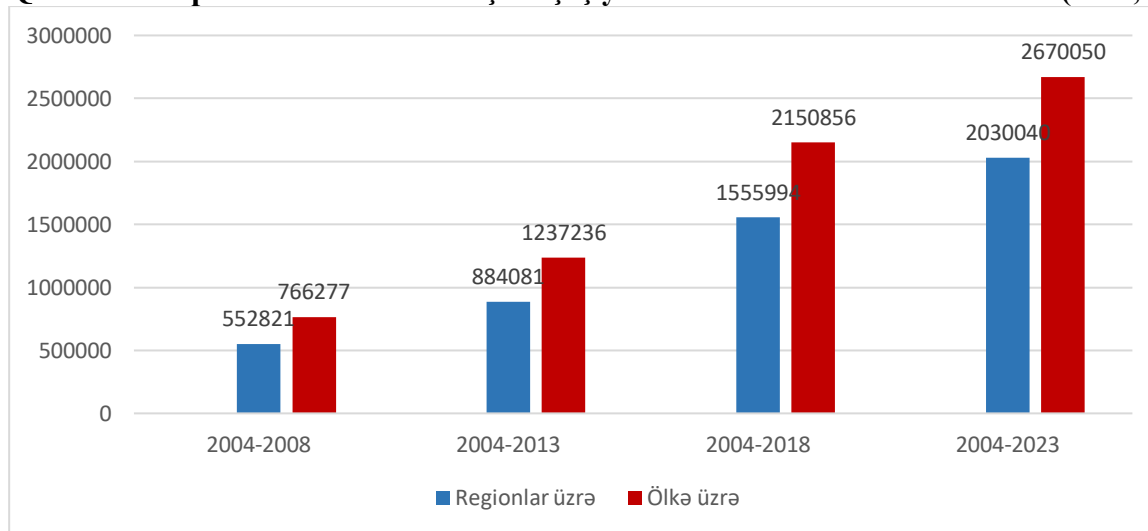
Azərbaycan Respublikası sosial-iqtisadi göstəricilər

	01.01.2022 -ci ilə təsərrüfat subyektləri nin sayı	Muzdlu işçilərin sayı ,min nəfər	Əhalinin nominal gəlirləri min manat	Sənaye məhsulu, min manat	Kənd təsərrüf atı məhsul u ,min manat	Bitkiçilik və heyvandar lıq ,min manat	Pərakən də ticarət dövriyyə si ,min manat
Azərbaycan Respublikası	1336661	732,1	5718150 0,2	55229080, 8	916337 8,2	9163378,2	1681545 9
Bakı şəhəri	429696	951,3	3364021 3,4	45309744, 1	115974, 2	115974,2	1018718 3,1

Mənbə: (<https://www.stat.gov.az/source/regions/>)

Həyata keçirilən tədbirlər planının nəticəsini yuxarıdakı cədvəl 1-də aydın şəkildə görə bilərik. Dövlət proqramlarının icrası işsizlik səviyyəsinə və əhalinin rifah səviyyəsini tənzimləməsi səbəbi ilə bu hissəyə diqqət yetirək. Qrafik 2-də 2004-cü ildə bu yana açılmış iş yerlərinin sayını görə bilərik. Belə ki, 2004-cü ildə respublika üzrə 766277 iş yerləri olduğu halda 2013 –cü il ərzində ölkə üzrə bu say 1237236 minə qədər olmuş regionların payına isə 884081 min düşür. Növbəti period ərzində yəni 2013-2018-ci illər ərzində 2150856 minə qalxmış, regionlarda isə bu rəqəm 1555994-ə çatmışdır. 2018-2023 –cü illər ərzində dəqiq statistik göstərici olmasada əvvəl ki , illərdə olan artımların nəzərə alınaraq hesablanmışdır ki, 2023-cü ilin sonuna ölkə üzrə iş yerlərinin sayı 2670050 çatacaqdır.

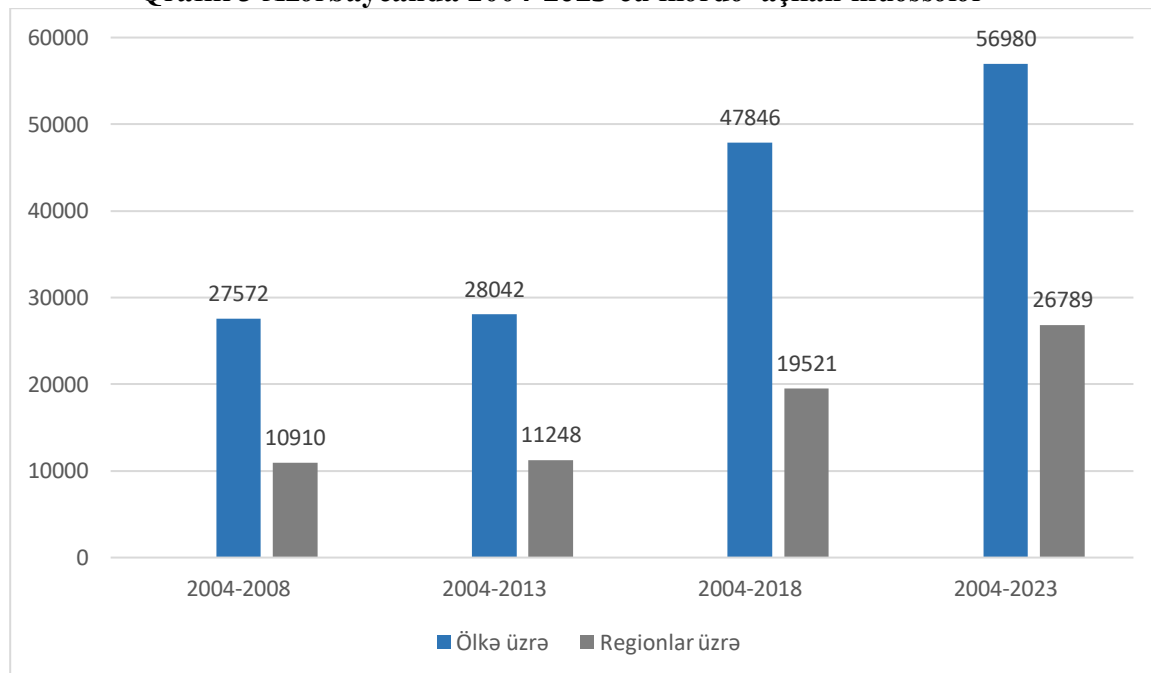
Qrafik 2. Respublika ərazisində açılmış iş yerləri 2004-2023 cü illər ərzində (min, ədəd)

Mənbə:(https://youthfoundation.az/wp-content/uploads/2019/04/Regionlarin-inkisafi-Dovlet-Proqram%C4%B1_2019-2023.pdf)

Dövlət proramaları çərçivəsində təyin edilən digər məsələ işçilər üçün müəssələrin açılmasına şərait yaratmaqdır. Dövlət proqramları regionlarda və paytaxtımızda fəaliyyət göstərən müəssələr üçün vergi güzəştləri, subsidiyalar, qrantlar və güzəştli kreditlər təşkil edərək bu sahəyə təşviq xarakterli işlər görür. Ələt iqtisadi zonası və Qarabağ iqtisadi zonasını bunlara misal çəkə bilərik belə ki, bu proses xarici investorlar tərəfindən investisiyaların cəlbini rahatlaşdırır və marağını artırmış olur. 2004-cü ildə bu yana yaradılan müəssələrin sayı artır lakin müəyyən dövrlər ərzində problemlərlə qarşılaşaraq bəzi müəssələr fəaliyyətinə xitam verir və ya başqa müəssələr tərəfindən əvəzlənir. Aşağıdakı qrafik 3-də 2004- cü ildə 2023 –cü ilə qədər olan açılmış yeni müəssələrin sayının görə bilərik. 2004 -2008 –ci illərdə ölkə ərazisində 27572 müəssə açılmış bunun 10910-nu regionların payına düşür. Növbəti illərdə yəni 2004-2013-cü illər ərzində müəssələrin sayında artım olmuşdur və beləliklə ölkə ərazisində 28042 yüksəlmiş bunun 11248-i regionların payına düşüb. 2014-2018 –ci illər ərzində ölkə ərazisində müəssə sayı önəmli dərəcədə artmış burada isə regionların payına 19521 müəssə təşkil edir. 2019-2023-cü illərin statistik göstəriciləri olmasada əvvəlki illərdə ki inkişaf tendensiyasına əsasən deyə bilərik ki, 2023-cü ilin sonuna ölkə ərazisində müəssələrin sayı 56980 təşkil etməsi planlaşdırılır bunun 26789-u regionların tərkibində olacaqdır. Statistik göstəriciləri analiz etdikdə gördük ki, regionlarda müəssələrin açılması digər ərazilərə nisbətən azdır. Bunun başlıca səbəbi investisiyaların Bakı ətrafında cəmlənməsi və bununla regionların inkişafına təsir etməsidir. Lakin qarşıdakı 10 illik ərzində Azərbaycan Respublikasının strateji yol xəritəsinə əsasən Qarabağ iqtisadi rayonlarda yeni müəssələrin açılması ümumi tendensiyaya təsir edəcəkdir.

Qrafik 3 Azərbaycanda 2004-2023-cü illərdə açılan müəssələr

Mənbə:(https://youthfoundation.az/wp-content/uploads/2019/04/Regionların-inkisafı-Dövlət-Proqram%C4%B1_2019-2023.pdf)

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən imzalanmış sərəncamına əsasən işğaldan azad edilmiş ərazilərdə yəni Qarabağ iqtisadi zonasının inkişafı və quruculuq işlərinin aparılması üçün 5 prioritet istiqamət təyin edilmiş və təyin edilmiş layihələr 2030-cu ilə qədər başa çatmağı nəzərdə tutulur. Belə ki İlham Əliyev tərəfindən Böyük Qayıdış layihəsinin dövlət proqramına daxil edilməsi və dövlət proqramının icrasının nəzarətə götürülməsi və vaxtaşırı məlumat verilməsi önəmliliyini əks etdirir. Belə ki, Qarabağ iqtisadi zonasının bizim üçün həm mənavi

həm maddi önəminin olması həmçinin bu ərazilərin stratejik olması burada aparılan quruculuq tədbirlərin vacibliyini əks etdirir. Hazırda Şərqi Zəngəzur dəhlizinin bərpasının işləri həyata keçirilən bu tədbirlər Azərbaycanı ilk növbədə Naxçıvan Muxtar Respublikası ilə daha sonra Türkiyə dövləti ilə quru sərhədini təmin etməsi Azərbaycanın transrabitə şəbəkəsinin yaradılması və Avropa ölkələrinə neft və qaz ixracında başlıca kömək olacaqdır.

Dövlət Proqramı istehsal sahəsində regionların inkişafı ilə idarə olunan idarəetmə sistemidir. Bu inkişaf qanunvericilik potensialının, institusional və iqtisadi mexanizmlərin daha da gücləndirilməsini, investisiya və innovasiya fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsini, yerli (təbii-iqtisadi, istehsal-texniki və elmi-texniki) potensialın gücləndirilməsi və tam iqtisadi dövriyyəyə buraxılması, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinin artırılması (məhsul və xidmət sahələrinin başqa üstünlüklə inkişaf etdirilməsi, əlavə dəyər yaradılması), avadanlığın daha da gücləndirilməsi Dövlət proqramlarının həyata keçirilməsinin ardınca getdikcə artan güc idi. Sahibkarların dövlət idarəçiliyi və sahibkarlıq fəaliyyətinin dinamik artımı məşğulluğun 75%-dən çoxu özəl sektor tərəfindən təmin edilib və 2018-ci ildə dövlət qeydiyyatına alınmış sahibkarlıq subyektlərinin sayı 950 mini ötüb. 2018-ci ildə bu rəqəmlər ümumi daxili məhsulun 80%-ni ötərək qeydiyyata alınan sahibkarlıq subyektlərinin 66,6 faizi regionların payına düşüb.

Azərbaycanın əldə etdiyi uğurlar beynəlxalq təşkilatların və maliyyə institutlarının hesabatlarında da öz müsbət əksini tapmışdır. Təsədüfi deyildir ki, Dünya Bankının “Doing Business 2019” hesabatına görə, Azərbaycan əvvəlki illə müqayisədə reytingdə 32 pillə irəliləyərək, 57-ci yerdən 25-ci pilləyə yüksəlib. Sənədə əsasən, 10 indikatorun 8-i üzrə öz mövqeyini daha da yaxşılaşdıran Azərbaycan dünyanın 10 ən islahatçı dövləti siyahısına daxil edilərək dünyanın ən çox islahat aparan ölkəsi elan olunub. (<https://e-qanun.az/framework/41320/>)

NƏTİCƏ

Məqalədə dövlət proqramlarının regionlardakı mövcud vəziyyətin nə dərəcədə dəyişdiyini analiz etdik. Araştırma obyektlərimiz son dövrlərdəki dövlət proqramları yəni, “Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı (2004-2008-ci illər)”, “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2009-2013-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”, “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2014-2018-ci illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı” üzərində olmuşdur. Hal hazırda isə 2019-cu ildə qəbul edilmiş sosial strukturun inkişafı haqqında dövlət proqramının 2023-cü ilin sonunda başa çatacağı məlumdur. Bunun yanı sıra işğaldan azad olunmuş bölgələrimizin sosial-iqtisadi yaxşılaşmasında bəhs həmin dövlət proqramları vasitəsiylə əldə olunur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. 14 avqust 2020-ci il tarixli 1136 nömrəli Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı (“Xalq” qəzeti, 15 avqust 2020-ci il, № 160, Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2020-cü il, № 8, maddə 1039)
2. 24 dekabr 2020-ci il tarixli 1217 nömrəli Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı (“Azərbaycan” qəzeti, 26 dekabr 2020-ci il, № 273, Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu 2020-ci il, №12 (I kitab), maddə 1479)
3. 29 noyabr 2019-cu il tarixli 871 nömrəli Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Fərmanı (“Xalq” qəzeti, 30 noyabr 2019-cu il, № 266, Azərbaycan Respublikasının Qanunvericilik Toplusu, 2019-cu il, № 11, maddə 1719)

İnternet resurları

1. <https://e-qanun.az/framework/41320/>
2. <https://www.stat.gov.az/source/regions/>

3. <https://youthfoundation.az/wp-content/uploads/2019/04/Regionların-inkisafı-Dövlət-Programı-C4-B1-2019-2023.pdf>

M.A.Ahmadov

doctor of economic sciences, professor, Azerbaijan State University of Economics

D.A.Abdullayev

master student, Azerbaijan State University of Economics

The role of state programs in the development of the regions

Abstract

This article discusses the areas covered by the state programs, how the programs contribute to the development of individual regions, and the importance of the socio-economic development strategy of the country as well as the regions. In addition, the 3 main state programs that existed during the past periods were analyzed, the existence of the programs During this period, socio-economic upliftment, further improvement of the entrepreneurial environment, increase in investment, opening of new enterprises and workplaces and, as a result, increase in the employment of the population were observed in the regions.

Key words: *state programs, regions, development, social and economic development, investments.*

M.A.Ахмедов

д.э.н., профессор, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Д.А.Абдуллаев

магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Роль государственных программ в развитии регионов

Резюме

В данной статье рассматриваются области, охватываемые государственными программами, вклад программ в развитие отдельных регионов, а также значение стратегии социально-экономического развития страны и регионов. Кроме того, были проанализированы 3 основные государственные программы, существовавшие в прошлые периоды, наличие программ в этот период, социально-экономический подъем, дальнейшее улучшение предпринимательской среды, увеличение инвестиций, открытие новых предприятий и рабочих мест и, в результате в регионах наблюдался рост занятости населения.

Ключевые слова: *государственные программы, регионы, развитие, социально-экономическое развитие, инвестиции.*

İ.M.Mahmudova
i.e.n., dosent, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
F.T.Quliyev
magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
firudinunec@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 09.03.2023

The article was received by editorial board on 09.03.2023

Статья принята к печати 09.03.2023

İKİNCİ QARABAĞ MÜHARİBƏSİNDƏN SONRA AZƏRBAYCANIN REGIONAL İQTİSADI SİYASƏTİNDƏ BAŞ VERMİŞ DƏYİŞİKLİKLƏR

Xülasə

Müharibədən əvvəl Azərbaycanın regional iqtisadi siyasəti regional fərqləri azaltmaq və iqtisadi inkişafı təşviq etmək məqsədi daşıyırdı ki, bu da bir çox regionlarda əhəmiyyətli iqtisadi artım əldə edilməsi ilə nəticələnib. Regionların inkişafı ilə bağlı mövcud dövlət proqramı öz müsbət nəticələrini vermişdir. Regionlarda infrastrukturun, yerli iqtisadi inkişafın, həyat səviyyəsinin yaxşılaşması buna sübutdur. Bununla belə, münaqişədən sonrakı vəziyyət özü ilə yeni çağırışlar və imkanlar, o cümlədən infrastrukturun yenidən qurulması və təsirə məruz qalan bölgələrdə yerli sənayelərin dəstəklənməsi zərurəti yaradıb. Məqalədə Azərbaycanın regional siyasəti üçün yeni dövlət proqramının dayanıqlı iqtisadi artımı təşviq etmək məqsədi ilə infrastrukturun inkişafına, sənaye və investisiyalara və sosial inkişafa diqqət yetirilməsinə töhfə verə biləcəyindən danışılır. Nəticə etibarlı ilə regional iqtisadi siyasətdə yeni dövlət proqramı Azərbaycana müharibədən sonrakı vəziyyətin problemlərini həll etməyə və bütün vətəndaşları üçün daha parlaq iqtisadi gələcəyi təmin etməyə kömək edə bilər.

Açar sözlər: dövlət proqramı, regional-iqtisadi siyasət, infrastruktur, iqtisadi artım.

GİRİŞ

2020-ci ilin noyabrında başa çatan İkinci Dağlıq Qarabağ müharibəsi Azərbaycanın regional iqtisadi siyasətinə mühüm təsir göstərmişdir. Bu dəyişikliklər fonunda, müharibədən sonrakı unikal vəziyyəti həll edə biləcək və regionlarda davamlı iqtisadi artıma kömək edə biləcək yeni dövlət proqramına ehtiyac getdikcə artır. Bu məqalədə müharibədən sonra Azərbaycanın regional iqtisadi siyasətində baş verən dəyişikliklər araşdırılacaq, müharibədən sonrakı vəziyyətin yaratdığı çağırışlar və imkanlar təhlil ediləcək, regional iqtisadi siyasətdə yeni dövlət proqramının zəruriliyi dəyərləndiriləcək. Eyni zamanda, məqalədə infrastrukturun inkişafı, sənaye və investisiyalar, sosial inkişaf da daxil olmaqla yeni dövlət proqramı üçün potensial diqqət mərkəzində olan sahələr nəzərdən keçiriləcək.

Mövcud regional inkişaf Dövlət Proqramı olan “Azərbaycan Respublikasının 2019-2023-cü illərdə Regional İnkişaf üzrə Dövlət Proqramı” hazırda icra olunmaqdadır. Proqram ölkə üzrə balanslaşdırılmış regional inkişafı təşviq etmək, kənd yerlərində həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq və regionların iqtisadi potensialını gücləndirmək məqsədi daşıyır. Dövlət proqramının icrasının 2022-ci ilin yekunu üzrə icrası barədə Regional arayışa görə, 4-cü Regional Dövlət Proqramının icrası regionlarda infrastrukturun yaxşılaşması, yerli iqtisadi inkişaf, əhəlinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi ilə öz müsbət nəticələrini verib.

Dəyişən geosiyasi mənzərədə Azərbaycanın strateji maraqlarını təmin edə bilmənin təməlinə düzgün iqtisadi siyasət dayanmaqdadır. Bu yolda isə qəbul edilmiş dövlət proqramlarının rolu artır.

Metodlar

Bu tədqiqat işi zamanı məlumatların ikinci təhlili metodu vasitəsi ilə regional siyasətin mövcud vəziyyəti qiymətləndirilmişdir. Həmçinin analiz və sintez metodlarından müvafiq olaraq, dövlət proqramlarının müxtəlif aspektləri nəzərdən keçirilərək regionların iqtisadi-inkişaf çərçivəsində yeni bir dövlət proqramına ehtiyac olub-olmaması ilə bağlı təhlil aparılmış və aparılan regional siyasətin ümumi vəziyyəti təsvir edilmişdir. Eyni zamanda, tədqiqatda statistik qruplaşdırma metodundan da istifadə olunmuşdur.

İkinci Qarabağ müharibəsindən öncə regional-iqtisadi siyasət

İkinci Dağlıq Qarabağ müharibəsinə qədər Azərbaycanın regional iqtisadi siyasəti regional fərqlərin azaldılmasına və ölkənin bütün regionlarında iqtisadi inkişafın təşviqinə yönəlmişdi. Bu yanaşma dayanıqlı iqtisadi artımın yalnız bütün regionların tarazlı inkişafı ilə əldə oluna biləcəyi inancına əsaslanırdı. Nəticədə hökumət qismən zəif inkişaf etmiş və ya iqtisadi durğunluq yaşayan regionlarda iqtisadi artımın stimullaşdırılmasına yönəlmiş bir sıra siyasət və proqramlar həyata keçirdi.

Regional inkişafı təşviq etmək üçün istifadə edilən əsas siyasət alətlərindən biri 2004-cü ildə başlanmış Regional İnkişaf Proqramı (RİP) olmuşdur. RİP infrastrukturaya çıxışı artırmaq, sahibkarlıq və investisiyaları təşviq etmək və ictimai xidmətlərin keyfiyyətini artırmaqla regional fərqləri azaltmaq məqsədi daşıyırdı. Proqramda yolların, məktəblərin, xəstəxanaların və digər ictimai infrastrukturun tikintisi, habelə yerli biznesə maliyyə və texniki dəstəyin göstərilməsi daxil olmaqla bir sıra tədbirlər vasitəsilə həyata keçirilib.

Dövlət proqramlarının icra olunduğu 2004–2018-ci illər ərzində ümumi daxili məhsul 3,3 dəfə, o cümlədən qeyri-neft sektoru üzrə 2,8 dəfə, sənaye üzrə 2,6 dəfə, kənd təsərrüfatı üzrə 1,7 dəfə artmışdır.

Bu müddətdə həyata keçirilmiş məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində ölkədə 1,5 milyonu daimi olmaqla 2 milyondan çox yeni iş yeri, 100 mindən çox müəssisə yaradılmış, işsizlik 5 faizə, yoxsulluq səviyyəsi isə 5,1 faizə enmişdir. Dövlət proqramları çərçivəsində görülmüş genişmiqyaslı işlər regionların qarşdakı illərdə də inkişafı üçün möhkəm zəmin yaratmışdır (www.president.az).

2019-2023-cü illəri əhatə edən dördüncü proqram isə 29 yanvar 2019-cü ildə cənab prezidentin fərmanı ilə təsdiq edilmiş və hal-hazırda icrası davam etdirilməkdədir.

2020-ci il fevral ayının 3-də “Azərbaycan Respublikası regionlarının 2019-2023-cü illərdə sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı”nın icrasının birinci ilinin yekunlarına həsr olunan konfransda prezident İlham Əliyev öz giriş nitqində bunları vurğulamışdır: “Keçən il ərzində proqramın icrası ilə bağlı bütün lazımi tədbirlər görüldü. Deyə bilərəm ki, proqram artıqlaması ilə icra edilib. Proqramda nəzərdə tutulmuş məsələlər həll olunub. Ancaq bəzi məsələlərdə müəyyən ləngimələr var. Ona görə bu məsələlərin həllinə xüsusi diqqət göstərilməlidir. Hesab edirəm ki, proqramın bu il icra ediləcək bütün tədbirləri həyatda öz əksini tapacaq (www.sosial.gov.az).”

Lakin bu proqram qəbul olunduğu 2-ci ilindən etibarən ilk başda ölkəmizdə 2020-ci ildə başlayan pandemiya səbəbindən və ardınca da yaranmış müharibə şəraitindən asılı olaraq tam sürətilə tətbiq oluna bilmədi. Dövlətin prioritet sahələrinin dəyişməsi həmin dövrlər üçün zəruri idi və bu dövlət proqramında müəyyən kənarlaşmalar və ləngimələrə gətirib çıxardı.

Bu çağırışlara cavab olaraq Azərbaycan özünün regional iqtisadi siyasətini yenidən qiymətləndirməli və müharibədən sonrakı dövrdə davamlı iqtisadi artımı təşviq etmək üçün yeni strategiyalar hazırlamalıdır.

İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra regional-iqtisadi siyasət

İkinci Qarabağ müharibəsi Azərbaycan iqtisadiyyatına ciddi təsir göstərdi. Bir tərəfdən, Ermənistan silahlı qüvvələri tərəfindən işğal olunmuş ərazilərin geri alınması üçün aparılan uğurlu hərbi kampaniya milli qürur və inamı artırdı ki, bu da iqtisadi əhval-ruhiyyəyə müsbət təsir etdi. Bununla belə, müharibə xüsusilə münafişdən zərər çəkmiş ərazilərdə əhəmiyyətli iqtisadi itkilərə də səbəb oldu. Uzunmüddətli perspektivdə ərazilərin geri alınması yeni ticarət yolları və investisiya imkanları açmaqla iqtisadi artımı artırmaq potensialına malikdir.

Müharibədən sonra Azərbaycanın üzləşdiyi iqtisadi problemləri həll etmək üçün hökumət bir sıra tədbirlər həyata keçirmişdir. Bunlara infrastruktura dövlət investisiyalarının artırılması, qeyri-neft sektorlarını dəstəkləməklə iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinin təşviqi və biznes üçün kredit imkanlarının genişləndirilməsi daxildir. Hökumət həmçinin uzunmüddətli iqtisadi artım və inkişafı təmin etmək üçün yeni iqtisadi siyasət dövlət proqramının hazırlanması planlarını açıqlayıb. Lakin bu tədbirlərin müvəffəqiyyəti onların səmərəli həyata keçirilməsindən və regionda davamlı sabitlikdən asılı olacaq.

İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra Azərbaycanın iqtisadi problemlərini və imkanlarını, xüsusən pandemiyadan sonrakı yeni normaları nəzərə alaraq qəbul edilməsi zəruri olan yeni iqtisadi dövlət proqramının hazırlanmasında aşağıdakı üç əsas istiqamət nəzərə alınmalıdır:

1. Sosial siyasət: Yeni iqtisadi siyasət dövlət proqramı sosial birliyi və bərabərliyi təşviq etmək üçün sosial siyasət təşəbbüslərinə üstünlük verə bilər. Bura həssas əhali qruplarını dəstəkləmək üçün sosial təhlükəsizlik şəbəkələrinin genişləndirilməsi və işçi qüvvəsində gender bərabərliyinin təşviqi kimi təşəbbüslər daxil ola bilər. Azərbaycan sosial siyasətə sərmayə qoymaqla sosial sabitliyi təşviq edə və daha ədalətli cəmiyyət yarada bilər.

Bu kontekstdə Qarabağ Dirçəliş Fondunun müvafiq dövlət strukturları, qeyri-hökumət sektoru və bizneslə sıx əməkdaşlıq edərək aşağıdakı istiqamətlər üzrə layihələrə dəstək vermək niyyəti fondun fəaliyyətinin strateji istiqamətlərində də öz əksini tapmışdır (2022-2025):

- azad edilmiş ərazilərə qayıdan məcburi köçkünlərin, eləcə də Qarabağ bölgəsinin yeni sakinlərinin adaptasiyası;
- onların yüksək rifahlı həyatın təmin olunması üçün lazımi bilik və bacarıqlarının inkişafına dəstəyin verilməsi;
- sahibkarlığın inkişafı üçün layihələrin dəstəklənməsi;
- hüquqi yardım və dəstəyin göstərilməsi;
- məcburi köçkünlərin ehtiyaclarının öyrənilməsi və təmin olunması;
- dayanıqlı məskunlaşma üzrə siyasət və proqramların işlənilib hazırlanması və həyata keçirilməsi;
- işğaldan azad edilmiş ərazilərdə məskunlaşmanın imkanları, perspektivləri və uğurları haqqında müvafiq məlumatların geniş ictimaiyyətə çatdırılması və təbliği;
- dayanıqlı məskunlaşmanı dəstəkləyən digər layihələr (Qarabağ Dirçəliş Fondunun fəaliyyətinin strateji istiqamətləri (2022-2025)).

2. İnfrastruktur: Yeni iqtisadi siyasət dövlət proqramı əlaqəni yaxşılaşdırmaq və iqtisadi inkişafı təşviq etmək üçün infrastruktur investisiyalarına üstünlük verə bilər. Bura nəqliyyat infrastrukturunun təkmilləşdirilməsi, yüksək sürətli internetə çıxışın genişləndirilməsi və bərpa olunan enerjiyə investisiya kimi təşəbbüslər daxil ola bilər. Azərbaycan infrastruktura sərmayə qoymaqla rəqabət qabiliyyətini artırma, ticarəti artırma və vətəndaşları üçün yeni iqtisadi imkanlar yarada bilər.

3. İnvestisiya: Xarici investisiyaları cəlb etmək və iqtisadi artımı təşviq etmək üçün yeni iqtisadi siyasət dövlət proqramı biznes üçün əlverişli mühitin yaradılmasına üstünlük verə bilər. Buraya biznes qaydalarının sadələşdirilməsi, büruzəsizliyin azaldılması və xarici bizneslərin Azərbaycana investisiya qoyması üçün stimulların təmin edilməsi kimi təşəbbüslər daxil ola bilər.

Əlverişli investisiya mühiti yaratmaqla Azərbaycan yeni biznesləri cəlb edə, iş yerləri yarada və iqtisadi artıma təkan verə bilər.

NƏTİCƏ

Yekun olaraq qeyd edək ki, ikinci Qarabağ müharibəsi Azərbaycanın regional iqtisadi siyasətinə mühüm təsir göstərmişdir. Ölkə münəfişdən irəli gələn iqtisadi çağırışları və imkanları həll edən yeni dövlət proqramı hazırlamalıdır. Bu proqramda sosial siyasət, infrastrukturun təkmilləşdirilməsi və düzgün investisiya ilə yanaşı, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə, qeyri-neft sektorlarının inkişafına və qonşu ölkələrlə əlaqələrin artırılmasına diqqət yetirməlidir.

Aydın ki, Azərbaycan yenidən qurmağa və münəfişin təsirlərindən qurtulmağa çalışarkən mühüm iqtisadi çətinliklərlə üzləşir. Bununla belə, hökumətin əsas sektorlara investisiya yatırmaq və iqtisadiyyatın şaxələndirilməsini təşviq etmək öhdəliyi ölkənin gələcək iqtisadi perspektivləri ilə bağlı nikbinliyə əsas verir. Bu tədbirlərin uğurla həyata keçirilməsi Azərbaycan xalqı üçün davamlı iqtisadi artımın və inkişafın təmin edilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edəcəkdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. "Azərbaycan Respublikası regionlarının sosial-iqtisadi inkişafı Dövlət Proqramı" (2019-2023-cü illər), 29 yanvar, 2019.
2. Dövlət proqramının icrasının 2022-ci ilin yekunu üzrə icrası barədə Regional Arayış, 2022.
3. Qarabağ Dirçəliş Fondunun fəaliyyətinin strateji istiqamətləri (2022-2025)
4. www.economy.gov.az
5. www.president.az
6. www.sosial.gov.az

I.M.Mahmudova

Associate Professor, Azerbaijan State University of Economics

F.T.Guliyev

master student, Azerbaijan State University of Economics

Changes in the regional economic policy of Azerbaijan after the second Karabakh war

Abstract

Before the war, Azerbaijan's regional economic policy aimed to reduce regional disparities and promote economic development, which resulted in significant economic growth in many regions. The current state program on the development of regions has given its positive results. This is evidenced by the improvement of infrastructure, local economic development, and living standards in the regions. However, the post-conflict situation has brought with it new challenges and opportunities, including the need to rebuild infrastructure and support local industries in affected regions. The article argues that Azerbaijan's new state program for regional policy can contribute to infrastructure development, industry and investment, and social development to promote sustainable economic growth. As a result, a new state program in regional economic policy can help Azerbaijan solve the problems of the post-war situation and ensure a brighter economic future for all its citizens.

Key words: state program, regional-economic policy, infrastructure, economic growth.

И.М.Махмудова

д.ф.э., доцент, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Ф.Т.Гулиев

магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Изменения в региональной экономической политике Азербайджана после второй Карабахской войны

Резюме

До войны региональная экономическая политика Азербайджана была направлена на сокращение региональных различий и содействие экономическому развитию, что привело к значительному экономическому росту во многих регионах. Действующая государственная программа развития регионов дала свои положительные результаты. Об этом свидетельствует улучшение инфраструктуры, развитие местной экономики и уровня жизни в регионах. Однако постконфликтная ситуация принесла с собой новые вызовы и возможности, в том числе необходимость восстановления инфраструктуры и поддержки местной промышленности в пострадавших регионах. В статье утверждается, что новая государственная программа Азербайджана по региональной политике может способствовать развитию инфраструктуры, промышленности и инвестиций, а также социальному развитию для обеспечения устойчивого экономического роста. В результате новая государственная программа региональной экономической политики может помочь Азербайджану решить проблемы послевоенной ситуации и обеспечить более светлое экономическое будущее для всех своих граждан.

Ключевые слова: *государственная программа, регионально-экономическая политика, инфраструктура, экономический рост.*

Ü.Y.Hüseynova
i.e.n., dosent, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
M.Ş.Həsənov
magistrant, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
mekohesn@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 14.04.2023

The article was received by editorial board on 14.04.2023

Статья принята к печати 14.04.2023

QEYRİ-NEFT SƏNAYESİNİN İXRAC POTENSİALININ YÜKSƏKDİLMƏSİNƏ TƏSİR EDƏN AMİLLƏR

Xülasə

2014-cü ildən başlayaraq dünya iqtisadi böhranının dərinləşməsi və neft qiymətlərində olan kəskin dalğalanmalar Azərbaycan kimi neft resurslarına malik olan digər ölkələrin iqtisadi geriləməsinə, maliyyə resurslarının iqtisadi cəhətdən azalmasına və zəifləməsinə səbəb olmuşdur. Azərbaycanda neft və neft məhsullarının ixracı ümumi ixracda yüksək paya malikdir və büdcə gəlirlərinin təxminən 85% -i xammal ixracından formalaşır. Ölkə iqtisadiyyatının ixrac strukturunda mövcud olan bu qeyri-bərabərsizlik Azərbaycanda ixrac potensiallı qeyri-neft sənayesi sahələrinin araşdırılmasını, bu sahədə mövcud olan problemlərin tədqiq edilib həlli yollarının tapılmasını zəruri edir.

Son illər Azərbaycan qeyri-neft sektorunun xüsusilə qeyri-neft sənayesinin inkişafına böyük əhəmiyyət verir və bu sahələrdə ixracın yaxşılaşdırılmasına böyük əhəmiyyət verir. Məqalədə ölkə iqtisadiyyatında ixrac potensiallı qeyri-neft sənayesi sahələrinin nəzəri-konseptual yanaşmaları, mövcud vəziyyəti araşdırılıb, bu sahələrin inkişafı üçün təkliflər təqdim olunmuş və tövsiyələr verilmişdir.

Açar sözlər: qeyri-neft sənayesi, ixrac potensialı, tənzimlənmə, təkmilləşdirmə.

GİRİŞ

Azərbaycan müstəqilliyinin 32-ci ilində yaşayan, yeni qurulan dövlətdir. Digər dövlətlər kimi Azərbaycan da, öz müstəqilliyinin ilk illərində ciddi problemlərlə üzləşmişdir. Xüsusilə keçid dövrü ölkəmiz üçün iqtisadi problemlər ilə yadda qalmışdır. Bu səbəbdən ölkənin təbii ehtiyatları, xüsusilə də zəngin neft yataqları ilk növbədə ölkə iqtisadiyyatının bu vasitə ilə inkişaf etdirmək məqsədi daşıyırdı. Lakin neftin sənaye üsulu ilə çıxarılıb fayda əldə edilməsi üçün Azərbaycanda texnologiya çatışmazlığı mövcud idi və digər tərəfdən, beynəlxalq maliyyə qurumları və xarici banklardan, mürəkkəb geosiyasi vəziyyətlə bağlı böyük həcmli kredit almaq çətin olduğundan həmin beynəlxalq qurumlar ilə neft müqavilələri bağlamaq əlverişli hesab edilirdi. Belə bir mühitdə 20 sentyabr 1994-cü ildə neft və təbii qaz sektorunda beynəlxalq arenada "Əsrin müqaviləsi" adlanan xarici şirkətlərlə mühüm saziş imzalandı. Beləliklə, neft strategiyasının həyata keçirilməsi ilə bağlı tarixi araşdırmalar ölkə iqtisadiyyatının inkişafına müsbət təsir göstərmişdir. Bu sazişlər neft sektorunun və ona xidmət edən sahələrin inkişafına gətirib çıxardı ki, bu da ölkəyə böyük həcmli neft gəlirlərinin daxil olmasına gətirib çıxardı, dünya neft satış qiymətlərinin artması isə ÜDM, büdcə gəlirləri, xarici ticarət həcmnin artmasına əhəmiyyətli dərəcədə təsir etdi.

Araşdırmalar göstərir ki, neft ehtiyatlarının səmərəsiz istifadəsi iqtisadi inkişafa səbəb olmur, həyat keyfiyyətinə mənfi təsir göstərir və ölkənin uzunmüddətli inkişaf perspektivlərini

azaldır. Hazırda həm yerli, həm də xarici iqtisadçılar Azərbaycan iqtisadiyyatının neftdən asılı hala düşdüyünü və ölkənin "Holland Sindromu" na məruz qalmasının qarşısını almaq üçün lazımi tədbirlərin görülməsinə diqqət yetirdiyini vurğulayırlar. Dünya maliyyə böhranı və 2014-cü ildən bəri böyüyən iqtisadi durğunluq Azərbaycan iqtisadiyyatının da neftdən asılı olduğunu göstərdi. 2009-2014-cü illərdə ölkənin ixrac həcmi 2 dəfəyə yaxın və xarici ticarət həcmi 1,6 dəfə azalmışdır. Təbii ehtiyatlar tükənən olduğundan, gətirdikləri yüksək gəlirlər də daimi deyildir. Buna görə, resursların istifadəsinin planlaşdırılması və onların gəlirləri vaxt baxımından düzgün şəkildə planlaşdırmaq ölkənin gələcək sosial və iqtisadi inkişafını müəyyən edir.

Qeyri-neft sənayesinin ixrac potensialının artırılması mexanizmləri

Müasir şəraitdə dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi o zaman labüd qarşılır ki, tənzimləmə prosesləri iqtisadi barierləri aradan qaldırmağa, iqtisadi qeyri-sabitliyi aradan qaldırmağa, iqtisadi subyektləri stimullaşdırmağa yönəlmiş olsun. Azərbaycanda qeyri-neft sənayenin inkişafına yönəldilən strategiyaların və rəqabətqabiliyyətli qeyrineft sənayesinin qurulması nəticəsində milli sənayenin rəqabətqabiliyyətinin yaxşılaşdırılması dövlətin həyata keçirdiyi sənaye mexanizmlərinin və sənaye siyasətinin mərkəz xəttini təşkil edir.

Dövlət tənzimləmə mexanizmlərini düzgün işləyib hazırlanmış siyasət əsasında həyata keçirir. Qeyd etmək lazımdır ki, sənaye siyasəti istənilən dövlətdə müəyyən tarixi mərhələdə həyata keçirilməsi qaçılmaz bir prosesdir və paralel olaraq iqtisadiyyatın modernləşdirilməsi və sənayesinin yenidən qurulması üçün dövlətin dəstəyini və müdaxiləsini zəruriləşdirir. Azərbaycanda qeyri-neft sənayesinin ixrac potensialının artırılmasının qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi istiqamətində fəaliyyətin diqqət mərkəzində saxlanması bu sahələrdə qanunların və normativ aktların mükəmməlliyi və işlək olması mühüm şərt kimi qəbul edilir. Qeyri-neft sənayesində ixrac potensialının artırılması və ondan səmərəli istifadənin də ən mühüm xüsusiyyəti onun tənzimlənmə alətlərinin çevik işləməsinə nail olmaqdır.

Azərbaycanda ixrac potensialının artırılmasına xidmət edən müxtəlif çoxfunksiyalı metod və mexanizmlər mövcuddur. Həmçinin qeyri-neft sənayesində ixrac potensialının artırılmasına yönəldilən səmərəli tənzimləmə mexanizmlərinə və ixrac konsepsiyasına uyğun olaraq formalaşdırmaq və bu vəzifələrin praktiki olaraq reallaşdırılması mexanizmlərini hazırlamaq və həyata keçirmək dövlətin həyata keçirdiyi sənaye siyasətində əsas vəzifə kimi qəbul edilir. İxrac potensialının artırılmasında xarici ticarətin liberallaşdırılması da vacib şərtədir və bu məsələ suverenliyimizin ilk illərində öz həllini tapmışdır. Bununla belə, ixracın tənzimlənməsində təşkilati və maliyyə-kredit metodlarına da üstünlük verilməlidir.

Dövlət tərəfindən qəbul edilən və iqtisadi tənzimləyici əhəmiyyəti olan fərman və qanunların, hüquqi sənədlərin və s mexanizmlərin həyata keçirilməsi, qeyri-neft sənayesinin ixrac potensialının hüquqi aspektlərinin inkişafı üçün və ölkənin iqtisadiyyatı üçün vacib olan, ixrac potensialına təsir göstərən əsas fəaliyyət strukturlarının işini asanlaşdırır və səmərəli edir. Cədvəldən göründüyü kimi, tənzimləmənin hüquqi, inzibati, iqtisadi, birbaşa və dolaylı metodları iqtisadi fəaliyyətin stimullaşdırılmasına xidmət edir.

Biz tədqiqat işinin bu bölməsinin ilk sualında cədvəldə göstərilən son 4 metod ətrafında həyata keçirilən mexanizmlər haqqında müzakirə aparmışdıq. Cədvəldə göstərilən hüquqi metod isə qeyri-neft sənayesinin inkişafı üçün həyata keçirilməli olan hüquqi mexanizmləri nəzərdə tutur. Hüquqi metod özündə qanunlar, normativ aktlar, dövlət proqramları, konsepsiya və strategiyaları birləşdirir.

İxrac potensialının tənzimlənməsinin metodları və nizamlama elementləri Cədvəl 1-də göstərilmişdir.

Cədvəl 1

İxrac potensialının tənzimlənməsinin metodları və nizamlaşdırma elementləri

Metodları	Nizamlaşdırma elementləri
Hüquqi	- Qanunlar
	- Normativ aktlar
	- Dövlət proqramları
	- Konsepsiyalar
	- Strategiyalar
İnzibati	- Kvotalar
	- Lisenziyalaşdırma
İqtisadi	- İxrac strukturunun inkişafı
	- Vergi güzəştləri
	- İxrac-ticarət zonaları
	- İxrac sənaye məhəllələri
Birbaşa	- İxracatçıların rüsumdan azad edilməsi
	- İxracın güzəştli kreditləşdirilməsi
	- Dövlət sifarişi
Dolayı	- Vergi dərəcələri
	- Gömrük rüsumları
	- Kredit-pul amili

Mənbə: Cədvəl müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Dövlət tərəfindən qəbul edilən və iqtisadi tənzimləyici əhəmiyyəti olan fərman və qanunların, hüquqi sənədlərin və mexanizmlərin həyata keçirilməsi, qeyri-neft sənayesinin ixrac potensialının hüquqi aspektlərinin inkişafı üçün və ölkənin iqtisadiyyatı üçün vacib olan, ixrac potensialına təsir göstərən əsas fəaliyyət strukturlarının işini asanlaşdırır və səmərəli edir. Cədvəldən görüldüyü kimi, tənzimləmənin hüquqi, inzibati, iqtisadi, birbaşa və dolayı metodları iqtisadi fəaliyyətin stimullaşdırılmasına xidmət edir. Biz tədqiqat işinin bu bölməsinin ilk sualında cədvəldə göstərilən son 4 metod ətrafında həyata keçirilən mexanizmlər haqqında müzakirə aparmışdıq. Cədvəldə göstərilən hüquqi metod isə qeyri-neft sənayesinin inkişafı üçün həyata keçirilməli olan hüquqi mexanizmləri nəzərdə tutur. Hüquqi metod özündə qanunlar, normativ aktlar, dövlət proqramları, konsepsiya və strategiyaları birləşdirir.

Respublikamızda qeyri-neft sənayesinin ixrac potensialının artırılmasında qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi məsələlərinə dövlət tərəfindən daha çox maraq göstərilir. Qanunvericiliyi tənzimləyərkən aşağıdakı meyarlar nəzərə alınmalıdır:

- xarici iqtisadi əlaqələrin genişləndirilməsi üçün səmərəli iqtisadi mühitin yaradılması və inkişaf etdirilməsi;
- ixrac proseslərinin sadələşdirilməsi və xarici ticarət iştirakçılarının xarici bazarlara çıxmasının maneə yaradan amillərin aradan qaldırılması;

- xarici investorların hüquqlarının qorunması;
- müasir texnologiyaların qanunvericilik beynəlxalq hüquq qaydalarına uyğun şəkildə qurulması, investisiyaların toxunulmazlığı prinsipinin qorunması;
- ölkə içində fəaliyyətini davam etdirən bir çox dövlət dairələrinin ixracat edən şirkətlərin işlərinə müdaxiləsinin minimuma sadələşdirilməsi.

Xarici investorlar üçün ölkəmizin investisiya cəlbediciliyi və investorların fəaliyyət göstərməsi üçün biznes mühitinin daha da təkmilləşdirilməsi sahəsində dövlət başçısı İlham Əliyevin "İnvestisiya fəaliyyətinin təşviqi üzrə əlavə tədbirlər haqqında" sərəncamı bu istiqamətdə atılan ən mühüm adımlardandır. İnvestisiya fəaliyyəti və investorlar üçün mühitin sağlamlaşdırılması, şəffaf prinsiplərə əsaslanan strukturların yaradılması qanunvericilik bazasına bu sahədə qeyri-leqal hallar ilə mübarizənin gücləndirilməsi üçün fəaliyyət prinsiplərinin daxil edilməsini zəruri edir. Bu istiqamətdə normativ-hüquqi aktların işləkliyi öz növbəsində təbii sərvətlərdən səmərəli istifadə olunmasına, rəqabətqabiliyyətli, ixrac yönümlü, müasir texnologiyalar ilə təmin olunmuş istehsal sferasının yaradılmasına, əmtəə çeşidinin artırılmasına, iqtisadiyyatın diversifikasiyasına, ixracın stimullaşdırılmasına və bütövlükdə ölkədə investisiya fəaliyyətinin sağlamlaşdırılmasına şərait yaradır və bu proseslərdə hüquqi normativ bazanın etibarlılığını, işləkliliyini artırır. [2, s.75]

Dünyanın bir çox ölkəsində investisiyaların təşkil edilməsi ümumi qanunlar çərçivəsində həyata keçirilməsi ilə yanaşı, ölkə konstitusiyası ilə də təşkil edilməkdədir. Azərbaycan Respublikasının konstitusiyasına görə mülklər toxunulmazdır və dövlət tərəfindən müdafiə olunur. Bu maddə yalnız Azərbaycan vətəndaşlarını deyil, eyni zamanda, xarici vətəndaşları da əhatə etməkdədir. Ölkəmizdə qeyri-neft sənayesinin ixrac potensialının inkişaf etdirilməsi məsələlərini tənzimləyən və təkmilləşdirən qanun və normativ aktların işlənilib hazırlanması öz növbəsində bu istiqamətdə investisiya proseslərinin tənzimlənməsini də nəzərdə tutur. Qeyd etmək olar ki, bir çox ölkələrdə investisiyaları tənzimlənməsi ümumi qanun və normativ aktlar çərçivəsində aparılır və ölkə konstitusiyasına daxil edilir. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasında da mülkiyyət haqlarının toxunulmazlığını bu istiqamətdə qəbul edilən Konstitusiya bəndi kimi qəbul edə bilərik. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasına əsasən mülkiyyət toxunulmazdır və o, dövlət tərəfindən qorunur. Məhkəmə qərarı olmadan heç kim öz mülkiyyətdən məhrum edilə bilməz.

Azərbaycan Respublikasında 2004-cü ildən başlayan və regional inkişafı hədəfləyən sosial-iqtisadi proqramlar (2004-2008, 2009-2013, 2014-2018-ci illəri əhatə edən "Regionların Sosial İqtisadi İnkişaf" proqramları) regionlarda iqtisadi inkişaf üçün infrastrukturun yaxşılaşdırılmasına, aqrar sektorun inkişaf etdirilməsinə, kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracının artırılmasına səbəb olmuşdur. 2014-ci ilin Azərbaycanda "Sənaye ili" elan edilməsinin əsas məqsədi ölkədə sənayeləşmə siyasəti mexanizmlərinin müasir tələblərə uyğun şəkildə təşkil edilməsinə və inkişaf etdirilməsinə nail olmaqdan ibarət olmuşdur. Son illər ölkə iqtisadiyyatının əsas hərəkətverici qüvvəsi kimi prioritet istiqamət götürülən qeyri-neft sənayesinin inkişafı hüquqi tənzimləmə mexanizmləri əsasında həyata keçirilir.

Uğurla həyata keçirilən inkişaf mexanizmlərindən biri Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişaf etdirilməsinə, iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliyinin yüksəldilməsinə, sosial-iqtisadi inkişafın təmin olunmasına, iqtisadiyyatın xüsusilə sənayenin diversifikasiyasına, ixrac potensialının artırılmasına nail olunması məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixində imzaladığı fərmanla təsdiq edilmiş "Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış" İnkişaf Konsepsiyasını təhlil edə bilərik. Konsepsiya Azərbaycanda ixrac yönümlü iqtisadi modelin qurulması istiqamətində həyata keçirilməli olan tədbir və layihələrdən ibarət olmaqla iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsini və iqtisadi konyukturun strukturunun təkmilləşdirilməsini həmçinin qeyri-neft sənayesi ixracının artımını prioritet götürmüşdür. Bilik iqtisadiyyatına əsaslanan və innovasiyaların tətbiqini sürətləndirən iqtisadiyyatın formalaşmasında

qeyri-neft sənayesinin sürətli inkişafı və innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması üçün mühüm faktor kimi çıxış edir. Konsepsiyada qeyri-neft sənayesində ixrac potensialının artırılması üzrə aşağıdakı tədbirlərin həyata keçirilməsi nəzərdə tutulur:

- qeyri-neft sənayesində inkişaf yönümlü və müasir iqtisadiyyatın tələblərinə uyğun olan istehsal, sosial və bazar infrastrukturunun yaradılması;
- yerli xammal ilə işləyən sənaye müəssisələrinin fəaliyyətini beynəlxalq keyfiyyət parametrlərinə uyğunlaşdırılması;
- sənayedə yüksək texnologiyaların tətbiq edilməsinin stimullaşdırılması;
- regionlar üzrə sənaye infrastrukturunun formalaşdırılması və emal olunan məhsullar içərisində qeyri-neft sənayesi məhsullarının payının artırılması;
- ixrac yönümlü qeyri-neft sənayesinin inkişafı məqsədilə investisiya əməkdaşlığının inkişaf etdirilməsi və s.

“Azərbaycan 2020 gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasının qarşısında duran məqsəd və vəzifələrə nəzər saldıqda onun müasir dövr ilə identik təşkil etdiyini və qloballaşan dünyada baş verən prosesləri əhatə etdiyini görürük. Buna görə də konsepsiyanın məqsəd və vəzifələri onun düşünülmüş və daha yaxşı nəticələrin əldə edilməsinə yönələn bir sənəd olduğunu deməyə əsas verir. Respublikamızda sənayenin xüsusilə qeyri-neft sənayesinin inkişafı məqsədilə qəbul edilən digər bir sənəd Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2014-cü il 26 dekabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasında sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün dövlət proqramıdır. Proqramda sənaye müəssisələrinin fəaliyyətinin dəstəklənməsi, müəssisələrin araşdırma və tədqiq etmə və bunun əsasında inkişaf etmə fəaliyyətinin stimullaşdırılması üzrə məsələlərə toxunulur. Proqramda toxunulan digər məsələlər yeni yaradılacaq müəssisələrə informasiya və marketinq xidmətlərində yaxından köməyin göstərilməsidir.

Müasir şəraitdə innovasiyaların sənayenin qeyri-neft sektorunda rəqabət qabiliyyətinin artırılmasında rolunu danmaq olmaz və bu da öz növbəsində həyata keçirilən araşdırma və təhlil işlərinin, “Nou-hau” hallarının dəstəklənməsini vacib hesab edir. Sənayenin inkişafına dair 2015-2020-ci illər üçün Dövlət Proqramının əsas məqsəd və vəzifələri aşağıdakı kimi təsnifləşdirilir:

Dövlət Proqramının əsas məqsədləri aşağıdakılardır:

- sənayenin strukturunun təkmilləşdirilməsi və modernləşdirilməsi;
- qeyri-neft sənayesində ixrac potensialının artırılmasına nail olmaq;
- enerjidən səmərəli istifadə etməklə və əlavə dəyər yaradan rəqabətqabiliyyətli sənaye istehsalını stimullaşdırmaqla səmərəliliyin əldə olunması;
- innovativ istehsal sahələri üçün təcrübəli və ixtisaslı kadrların hazırlanması.

Dövlət proqramının vəzifələri aşağıdakılardır:

- sənaye istehsalının dəstəklənməsi tədbirlərinin genişləndirilməsi;
- ölkə üçün əhəmiyyətli hesab edilən istehsal sahələrinin ixrac potensialının gücləndirilməsi;
- təbii və iqtisadi resursların istehsal dövryyəsinə cəlb edilməsinin dəstəklənməsi;
- sənayenin infrastruktur təminatının yaxşılaşdırılması;
- Azərbaycan iqtisadiyyatına yatırılan xarici və daxili kapital qoyuluşlarının cəlb edilməsinin stimullaşdırılması;
- müasir texnologiyaların ölkəyə gətirilməsi və onlarla davranış qaydalarının mənimsənilməsi istiqamətində tədbirlərin həyata keçirilməsi;
- müasir idarəetmə metodlarının və korporativ idarəetmə prinsiplərinin tətbiqinin stimullaşdırılması;
- sənaye müəssisələrində standartlaşdırma və sertifikatlaşdırmanın təşviqi;
- sənaye müəssisələrində marketinq tədqiqatlarının aparılmasının dəstəklənməsi;
- sənaye müəssisələrində sağlam və təhlükəsiz iş zonalarının, əmək təhlükəsizliyinin yaradılması;

- yeni istehsal sahələrinin yaradılmasının dəstəklənməsi;
- regionların sənaye potensialının gücləndirilməsi;
- hər bir bölgənin və iqtisadi rayonun rəqabət üstünlükləri nəzərə alınmaqla, yeni regional inkişaf mərkəzlərinin, xüsusi iqtisadi zonaların, prioritet sahələr üzrə əraziistehsal klasterlərinin və yerli xammala əsaslanan yeni sənaye müəssisələrinin yaradılması;
- sənaye müəssisələri üçün ayrılmış xüsusi zonaların yaradılması;
- ixracyönlü qeyri-neft sektorunun inkişafı məqsədi ilə dövlət və özəl sektor arasında əməkdaşlığın inkişaf etdirilməsi;
- innovasiya fəaliyyətinin genişləndirilməsi üçün dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi;
- sənaye müəssisələrində innovasiyayönümlü texnologiyaların tətbiqinin stimullaşdırılması.

Azərbaycanda həyata keçirilən iqtisadi islahatların davamı olaraq uzunmüddətli proqnozlara əsaslanan strateji proqramların işlənilib hazırlanması prioritet götürülmüşdür. Belə ki, AR-nın Prezidenti İlham Əliyevin 6 dekabr 2016-cı il tarixli Fərmanı ilə ölkənin gələcək strateji hədəflərini özündə birləşdirən “Strateji Yol Xəritələri” təsdiq edilmişdir. Yol xəritələrində iqtisadiyyatın rəqabətə davamlılığı, institusional çevikliyi, əhəlinin sosial rifahının daha da yaxşılaşdırılması, investisiyaların cəlb edilməsi, azad rəqabət mühitinin formalaşdırılması, xarici bazarlara çıxış və insan kapitalının inkişafı məsələləri prioritet götürülmüşdür. Sənəd əsasən 11 sektoru əhatə edir.

Strateji Yol Xəritələrində 2025-ci ilə qədər və ondan sonrakı illərdə qeyri-neft sənayesinə yönəldilmiş xarici investisiyaların ümumi daxili məhsulundakı payının 4 faizə çatdırılması hədəflənib. Hazırda bu payı 2,627 %-dir. Həmçinin nəzərdə tutulur ki, hər nəfərə düşən qeyri-neft ixracının payının 450 Amerika dollarına çatdırılsın. Həmçinin bu mexanizm üç dövrü əhatə etməklə strateji, orta və uzunmüddətli perspektivdə görülməli işləri proqnozlaşdırır. [9] 2020-ci ilədək strateji baxış. Ölkə iqtisadiyyatını əvvəlcə iqtisadi böhran və digər yan təsirlər nəticəsində yaranmış vəziyyətdən çıxarmaq üçün qısamüddətli dönmədə integrasiya proseslərinin sürətlənməsini, ölkə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinin artırılmasını və iqtisadi şaxələnməyə nail olmağı nəzərdə tutur. 2025-ci ilədək uzunmüddətli baxış. Sənayenin qeyri-neft sektoruna yönəldilmiş kapital qoyuluşlarının şaxələndirilməsi və ixrac yolları üzrə əməkdaşlıqda güclü rəqabət qabiliyyətliliyə nail olunmaqdan ibarətdir.

2025-ci ildən sonrakı dövr üçün hədəf baxış. 2025-ci ildən sonrakı dövr üçün hədəf baxış sosial rifah halının yaxşılaşdırılmasını və insan inkişafı indeksinin ən yüksək həddə çatdırılmasını təmin edən və yüksək texnoloji inkişafa və iqtisadiyyatın optimal strukturuna əsaslanan güclü rəqabətcə qabiliyyətli və inklüziv iqtisadiyyat qurmağı nəzərdə tutur.

Strateji Yol Xəritələri özündə yeni iqtisadi artım yanaşmasını ehtiva edir. Bunun üçün bir sıra prioritet addımların atılması və institusional islahatların aparılması zəruri hesab edilir:

- hüquqi islahatlarının davam etdirilməsi və müstəqil məhkəmə strukturlarının yaradılması ilə qanunun aliliyinin təmin edilməsi. Həmçinin müxtəlif sahələrdə mülkiyyət hüquqlarının qorunmasına nəzarətin gücləndirilməsi.

- qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi və qəbul olunan qanunların icrası mexanizmlərinin gücləndirilməsi və şəffaflaşdırılması.

- biznes mühitinin yaxşılaşdırılması istiqamətində dövlət tənzimləmə mexanizmlərinin səmərəliliyinin və effektivliyinin artırılması. Həmçinin vergi-gömrük proseslərinin aparılması keyfiyyətinin daha da yüksəldilməsi, bürokratik maneələrin, bazara giriş-çıxış məhdudiyyətlərinin minimuma endirilməsi, eyni zamanda, azad rəqabətin təmin edilməsi.

Strateji Yol Xəritələri iqtisadiyyatın optimal strukturuna əsaslanan güclü rəqabətcə qabiliyyətli və inklüziv iqtisadiyyat qurmağı nəzərdə tutur.

Beləliklə ölkəmizdə qeyri-neft sənayesinin inkişafı və bu sahələrdə ixrac potensialının artırılması istiqamətində həyata keçirilən mexanizmlər və qarşıya qoyulan hədəflər bu sahədə

mövcud olan problemlərin həllinə istiqamətlənir. Qeyri-neft sənayesində ixrac potensialının tənzimlənməsi düşünülmüş iqtisadi siyasətin, sənaye siyasətinin, perspektivə yönələn mexanizmlərin işidir. Hazırda ölkədə qeyri-neft sənayesinin mövcud vəziyyətini nəzərə alaraq, bu sahələrin ixrac potensialının tənzimlənməsi prosesi daha da sürətlənməlidir, iqtisadiyyatda müşahidə olunan ədalətsiz rəqabət faktoru qanuni qaydada ləğv edilməli və stimullaşdırma mexanizmləri davamlı xarakter almalıdır.

NƏTİCƏ

Tədqiqat işinin aparılması zamanı belə nəticəyə gəlirik ki, Azərbaycanda qeyri-neft sənayesi sahələrində ixrac potensialının artırılması, onun infrastrukturunun modernləşdirilməsi, beynəlxalq bazarların standartlarına cavab verən rəqabətqabiliyyətli ixrac məhsulları istehsal etmək gücündə olan sənaye sektorunun yaradılması və inkişaf etdirilməsi zəruriliyi həm ölkənin daxili iqtisadi inkişaf modelinin, həm də dünya iqtisadiyyatının müasir inkişaf meyillərinin tələbləri ilə bağlıdır.

Ölkədə qeyri-neft ixracının artması milli iqtisadiyyatın qurulmasında və dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyada mühüm rol oynayır. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanda rəqabət qabiliyyətli istehsal prosesinin qurulması və səmərəli fəaliyyəti ölkədə makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsindən də asılıdır. Makroiqtisadi sabitliyin əldə olunmasına yönəlmiş iqtisadi siyasət qısa müddətdə ixracata mənfi təsir göstərsə də, lakin uzun müddətli dövrdə ixracın artmasına və digər alternativ iqtisadi siyasətlərin həyata keçirilməsini sadələşdirməyə imkan verir. Tədqiqat işinin aktuallığının və araşdırmanın səmərəliliyinin nəticələrinə uyğun olaraq ölkəmizdə ixrac potensialının artırılmasına nail olunması məqsədilə perspektivdə aşağıdakı edilən təkliflərə baxılması bu istiqamətdə aparılan elmi araşdırmaların və iqtisadi islahatların davamı üçün informasiya bazası rolunu oynaya bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Əliyev T.N., İsayev R.Ə. (2010). Alternativ və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə üzrə beynəlxalq təcrübə. //AMEA-nın Xəbərləri. Elm və İnnovasiya seri-yası №3. Bakı, "Elm".
2. Əliyev T.N. (2016). Azərbaycanın qeyri-neft sənaye sektorunda innovasiya prosesinin investisiya təminatı. "İqtisadiyyatın davamlı inkişafı: problemlər, perspektivlər" mövzusunda BEPK-nin materialları. Sumqayıt, "DSK".
3. Firmanın iqtisadiyyatı. Prof. i.e.d T.Ə.Hüseynov, Bakı 2009.
4. Qeyri-Neft sektorunun inkişaf istiqamətləri . İqbal Məmmədov, Bakı 2012.
5. Məmmədov S.M. (2012). "Yüngül sənayenin mövcud vəziyyəti və restrukturizasiya problemləri", Dövlət büdcəli elmi-tədqiqat işi. Bakı.
6. Novruzova A.Q. (2016). Azərbaycanda innovasiya yönümlü iqtisadiyyatın inkişaf istiqamətləri, İqtisadiyyatın davamlı inkişafı, problemlər,perspektivlər, Beynəlxalq Elmi Konfrans. Sumqayıt.
7. Novruzova A.Q.(2016). Azərbaycan iqtisadiyyatında innovasiya siyasətinin rolu, elmi məqalə, Bakı.
8. Nuriyev Ə.X. (2013). Azərbaycanda iqtisadi inkişaf və modernləşmə siyasətinin konseptual əsasları. Bakı, "AVROPA", 422 s.
9. R.Mehdiyev. (2011). "Gələcəyin strategiyasını müəyyənləşdirərkən: modernləşmə xətti". Azərbaycan qəzeti, №201 91.
10. Şəkərliyev A.Ş. (2011). Dövlətin iqtisadi siyasəti: dayanıqlı və davamlı inkişafın təntənəsi. Bakı, İqtisadi Universiteti, 542 s.

U.Y.Huseynova

PhD in Economics, associate professor, Azerbaijan State Oil and Industry University

M.Sh.Hasanov

master student, Azerbaijan State Oil and Industry University

Factors affecting increasing the export potential of the non-oil industry

Abstract

Since 2014, the deepening of the world economic crisis and sharp fluctuations in oil prices have led to the economic decline of other countries with oil resources, such as Azerbaijan, and the economic decline and weakening of their financial resources. The export of oil and oil products in Azerbaijan has a high share in the total export, and about 85% of the budget revenues are formed from the export of raw materials. This disparity existing in the export structure of the country's economy makes it necessary to investigate non-oil industry areas with export potential in Azerbaijan, to investigate and find solutions to existing problems in this area.

In recent years, Azerbaijan attaches great importance to the development of the non-oil sector, especially the non-oil industry, and attaches great importance to the improvement of exports in these areas. In the dissertation work, the theoretical and conceptual approaches of non-oil industry sectors with export potential in the country's economy, the current situation were investigated, proposals were presented and recommendations were made for the development of these sectors.

Key words: non-oil industry, export potential, regulation, improvement.

У.Ю.Гусейнова

*к.э.н, доцент, Азербайджанский Государственный Университет
Нефти и Промышленности*

М.Ш.Гасанов

*магистрант, Азербайджанский Государственный Университет
Нефти и Промышленности*

Факторы, влияющие на повышение экспортного потенциала ненефтяной промышленности

Резюме

С 2014 года углубление мирового экономического кризиса и резкие колебания цен на нефть привели к экономическому спаду других стран, обладающих нефтяными ресурсами, таких как Азербайджан, экономическому спаду и ослаблению их финансовых ресурсов. Экспорт нефти и нефтепродуктов в Азербайджане имеет высокую долю в общем объеме экспорта, и около 85% доходов бюджета формируется за счет экспорта сырья. Это несоответствие, существующее в экспортной структуре экономики страны, делает необходимым изучение ненефтяных отраслей промышленности с экспортным потенциалом в Азербайджане, изучение и поиск решений существующих проблем в этой области.

В последние годы Азербайджан придает большое значение развитию ненефтяного сектора, особенно ненефтяной промышленности, и придает большое значение улучшению экспорта в этих областях. В диссертационной работе были исследованы теоретические и концептуальные подходы ненефтяных отраслей промышленности с экспортным потенциалом в экономике страны, современная ситуация, представлены предложения и даны рекомендации по развитию этих отраслей.

Ключевые слова: ненефтяная промышленность, экспортный потенциал, регулирование, совершенствование.

İ.M.Mahmudova
s.ü.f.d., dosent, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
ORCID 0000-0003-4872-4035
M.A.Hacıyev
magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
muhammedalihaciyeu88@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 29.03.2023

The article was received by editorial board on 29.03.2023

Статья принята к печати 29.03.2023

BAZAR İQTİSADİYYATI ŞƏRAİTİNDƏ MƏŞĞULLUĞUN FORMALAŞMASI ƏSASLARI

Xülasə

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində məşğulluq əməyə tələb və təklifin qarşılıqlı təsiri nəticəsində formalaşır. İşəgötürənlər mal və xidmətlər istehsal etmək üçün işçi qüvvəsi tələb edir, fərdlər isə əmək haqqı müqabilində işçi qüvvəsi təklif edirlər. Bazar əmək haqqı dərəcəsi əməyə tələb və təklif əyrilərinin kəsişməsi ilə müəyyən edilir.

Açar sözlər: *məşğulluq, bazar iqtisadiyyatı, sosial strategiya, iqtisadi inkişaf.*

GİRİŞ

Müəyyən bacarıqlara tələbat yüksək olduqda, həmin bacarıqlara görə əmək haqqı artacaq. Bu, fərdlər üçün təhsil və təlim vasitəsilə həmin bacarıqları əldə etmək üçün stimül yaradır ki, bu da daha məhsuldar və ixtisaslaşmış işçi qüvvəsinə səbəb ola bilər. Digər tərəfdən, müəyyən bacarıqlara tələbat az olduqda, həmin bacarıqlar üzrə əmək haqqı azalacaq ki, bu da fərdləri həmin bacarıqlara yiyələnməkdən çəkindirə bilər.

Məşğulluq imkanlarına ümumi iqtisadiyyatdakı dəyişikliklər də təsir edə bilər. İqtisadi artım dövrlərində işəgötürənlər bizneslərini genişləndirmək üçün işçi qüvvəsinə tələbatını artırmağa bilər. Tənəzzül dövrlərində müəssisələr istehsalı və investisiyaları azaltdıqca işçi qüvvəsinə tələb azala bilər.

Dövlətin sosial strategiyasında məşğulluq siyasəti

Məşğulluq siyasəti dövlətin sosial strategiyasının mühüm tərkib hissəsidir. Dövlət öz vətəndaşlarının adekvat məşğulluğunu təmin etməyə, iş tapa bilməyənlərə dəstək verməyə borcludur.

Məşğulluq siyasətinin əsas məqsədlərindən biri iş yerlərinin yaradılmasına və iqtisadi artıma kömək edən mühitin yaradılmasıdır. Buna infrastruktura sərmayə yatırmaq, kiçik və orta biznesi dəstəkləmək, şirkətlərin tədqiqat və inkişafa sərmayə qoymasına stimül vermək kimi müxtəlif tədbirlərlə nail olmaq olar.

Məşğulluq siyasətinin digər mühüm aspekti işçilərin müasir iqtisadiyyatda uğur qazanmaq üçün lazımi təhsil və təlimlərə çıxışını təmin etməkdir. Buraya peşə hazırlığı proqramlarının maliyyələşdirilməsi, şagirdlik və təcrübələrin dəstəklənməsi və böyüklər üçün təhsil proqramlarına investisiyalar daxildir.

Dövlətin də vəzifəsi var ki, iş tapa bilməyənlərə dəstək olsun. Buraya işsizlikdən sığorta, iş axtarışı yardımı və fərdlərin işçi qüvvəsinə yenidən daxil olmaq üçün lazım olan bacarıqları əldə etmələrinə kömək etmək üçün təlim proqramları daxil ola bilər.

Bundan əlavə, dövlət öz təsirindən işəgötürənləri iş təhlükəsizliyi, ədalətli əmək haqqı və yaxşı iş şəraitini təşviq edən siyasətləri qəbul etməyə təşviq etmək üçün də istifadə edə bilər. Buna vergi güzəştləri, qaydalar və digər siyasət tədbirlərindən istifadə etməklə nail olmaq olar.

Bütövlükdə, dövlətin sosial strategiyası işçilərin və işəgötürənlərin ehtiyaclarını tarazlaşdırmalı, eyni zamanda hər kəsin müasir iqtisadiyyatda uğur qazanmaq üçün lazım olan imkan və dəstəyə çıxışını təmin etməlidir. Məşğulluq siyasəti bu məqsədlərə nail olmaqda mühüm rol oynayır və uzun müddət ərzində effektiv və davamlı olmasını təmin etmək üçün diqqətlə hazırlanmalı və həyata keçirilməlidir.

Əhalinin çoxalmasının ən vacib şərtlərindən biri məşğulluqdur, çünki əhalinin həyat səviyyəsi və cəmiyyətin mütərəqqi hərəkəti ondan asılıdır. Məşğulluq, insanın əmək ehtiyaclarının ödənilməsi ilə əlaqəli sosial inkişafının aparıcı cəhətlərindən birini ortaya qoyur. İqtisadi elmdə məşğulluğun təfsirinə dair nəzəri və praktik yanaşmalar mövcuddur.

Beləliklə, nəzəri olaraq məşğulluq vətəndaşların şəxsi və sosial ehtiyaclarının ödənilməsi ilə əlaqəli və bir qayda olaraq əmək gəliri gətirən ictimai faydalı fəaliyyətdir.

Praktik məşğulluq, əmək qabiliyyətli əhalinin sayı ilə işçilərin sayı arasındakı nisbətdir, cəmiyyətin əmək ehtiyatlarından istifadə dərəcəsini və əmək bazarındakı vəziyyəti xarakterizə edir. Ancaq hər iki şərh məşğulluğa xas olan dərin prosesləri tam nəzərə almır.

İqtisadi kateqoriya kimi məşğulluq əhalinin əmək fəaliyyətində iştirakı ilə bağlı münasibətlərin məcmusudur ki, bu da onun əməyə daxil olma ölçüsünü, işçilərə sosial ehtiyacların və şəxsi ehtiyacların, gəlir əldə etmə dərəcəsini ifadə edir. Bu mövqelərdən məşğulluq əmək bazarının ən vacib xüsusiyyəti kimi çıxış edir [2].

Məşğulluq yalnız iqtisadi deyil, həm də çox vacib bir sosial problemdir. Ölkə əhalisinin müəyyən bir həyat səviyyəsinin təmin edilməsində, hər bir insanın peşə imkanlarının formalaşmasında, inkişafında, şəxsiyyətin formalaşmasında həlledici rol oynayır.

Məşğulluğun iqtisadi məzmunu işçinin öz əməyi ilə layiqli mövcudluğunu təmin etmək və sosial istehsalın səmərəliliyinin artmasına töhfə vermək imkanında ifadə olunur.

Əmək fəaliyyətinin sosial məzmunu şəxsiyyətin formalaşmasında və inkişafında özünü göstərir.

Məşğulluğun demoqrafik məzmunu məşğulluğun əhalinin gender və yaş xüsusiyyətləri, quruluşu ilə qarşılıqlı asılılığını əks etdirir.

Sosial siyasət çərçivəsində işsizlərə dəstək tədbirləri bununla sıx bağlıdır. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu hədəflərə yaxınlaşma kapital qoyuluşlarının və iqtisadi artımın dövlət stimullaşdırılması ilə asanlaşdırılır, çünki ÜDM-in artması, bir qayda olaraq, mövcud olanların qorunub saxlanmasına və əlavə iş yerlərinin yaradılmasına səbəb olur. Eyni zamanda, dövlət məşğulluq və işsizlik sahəsində xüsusi, məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirir. Əvvəla, dövlət məşğulluq xidmətləri şəbəkəsi vasitəsilə işsizlər yeni bir iş yeri tapmağı asanlaşdırırlar.

Demoqrafik, iqtisadi inkişaf və məşğulluq meylləri

İqtisadi, sosial və dövlət inkişafının yeni səviyyəsi, bazar münasibətlərinin formalaşması, köklü struktur dəyişiklikləri əməyin təşkili və stimullaşdırılmasının yeni formalarına səbəb olur. Əslində, ölkənin iqtisadi potensialının üzvi hissəsi kimi əmək potensialından tam və səmərəli istifadə iqtisadi artımda mühüm amildir. Məşğulluq müvafiq gəlir əldə etmək üçün əhalinin əmək qabiliyyətli hissəsinin ictimai faydalı fəaliyyətlərdə iştirakının müxtəlif formalarını xarakterizə edən sosial-iqtisadi kateqoriyadır.

Əmək bazarı, digər malların bazarlarından fərqli olaraq, əsasən ölkədə və onun bölgələrində inkişaf edən demoqrafik və sosial şərtlərlə müəyyən edilir.

Məşğulluq əmək ehtiyatları hər bir ölkənin iqtisadi və sosial inkişafının əsas meyarıdır. Çünki məşğulluq cəmiyyətdəki sosial problemlərin həllində əsas amildir, eyni zamanda əmək məhsuldarlığının və həyat səviyyəsinin yüksəldilməsində əsas elementdir [4].

İlk baxışdan demoqrafik dəyişiklikləri müşahidə etmək çətindir, iqtisadi və siyasi hadisələri dərhal görmək olar, bu səbəbdən demoqrafik dəyişikliklərin təhlili insan varlığına təsir etsə də, bir qədər gecikmə ilə aparılır.

Hər bir dövlətin iqtisadi sisteminin və bütövlükdə dünya iqtisadi sisteminin inkişafının uğuru əsasən demoqrafik proseslərin gedişatının müsbət və ya mənfi dinamikası ilə əlaqədardır. Demoqrafik vəziyyət, konkret dövlətlərdə və bölgələrdə yaradılan işçi qüvvəsindən istifadənin səmərəliliyi ilə bağlı vəziyyət onların iqtisadi və sosial inkişafının vəziyyətinə və imkanlarına, müəyyən bir bölgə və ya bütövlükdə dünya miqyasında iqtisadi və siyasi qüvvələrin uyğunlaşmasına güclü təsir göstərir.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində məşğulluğun formalaşması xüsusiyyətləri

Məşğulluq ölkə iqtisadiyyatı vəziyyətinin, milli rifah səviyyəsinin, cəmiyyətin sosial sabitliyinin bir amili kimi qəbul edilməlidir. Cəmiyyətin, bölgənin, fərdin əmək potensialı yalnız işçilərin normal məşğulluğu şəraitində həyata keçirilə bilər.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində məşğulluq eyni zamanda davam edən iqtisadi islahatların səmərəliliyinin göstəricisidir. Məşğulluq insanın varlığı və inkişafı üçün əsas amildir. Əmək fəaliyyəti, layiqli bir varlıq üçün lazım olan gəliri müstəqil şəkildə əldə etməyə imkan verir, insanın layiqli inkişafını, o cümlədən təhsil, səhiyyə, həyat keyfiyyətinin yüksəldilməsini təmin edir və nəhayət, hər kəsə yığılmış əmək potensialını reallaşdırmağa imkan verir.

Məşğulluq həm də cəmiyyətin ümumi gəlirinin artmasını təmin edir, bütün cəmiyyətin inkişafına töhfə verən daha keyfiyyətli ictimai malların istehsalına imkan yaradır. Əmək fərdin sosiallaşmasını müəyyənləşdirir, dəyər münasibətləri və istiqamətləri formalaşdırır, çatışmazlıqların və kriminogen davranışın yayılmasının qarşısını alır [3].

İqtisadi kateqoriya olaraq məşğulluq işçilərin müəyyən bir iş yerində müəyyən bir əmək əməkdaşlığına daxil edilməsi ilə bağlı münasibətlər sistemini ifadə edir, yəni məşğulluq əmək qabiliyyətli əhalinin peşə və ixtisas hazırlığına uyğun olaraq iş yerləri ilə nə qədər və ya necə təmin olunduğunu göstərir. Üstünlük təşkil edən iqtisadi münasibətlərin təbiətindən asılı olaraq məşğulluq: birincisi, xüsusi sosial - iqtisadi formada çıxış edir, ikincisi, əmək qabiliyyətli əhalinin əmək prosesinə cəlb edilməsi və istifadəsi dərəcəsini əks etdirir, üçüncüsü, işçi qüvvəsinə ehtiyac və onun mövcudluğu (tələb və təklif arasındakı əlaqə) arasında cəmiyyətdə yaranan əlaqəni ifadə edir. Bazar iqtisadiyyatının müasir şəraitində əmək qabiliyyətli əhalinin məşğulluğu hər hansı bir ölkənin əsas sosial-iqtisadi problemlərindən biridir. Məşğulluq yalnız hər bir əmək qabiliyyətli insanın şəxsi problemi deyil, həm də dövlətin və bütövlükdə cəmiyyətin problemidir. Bir qayda olaraq, məşğulluq bütün faydalı iş növlərini əhatə edir.

Bir çox iqtisadçı hesab edir ki, istehsal və məşğulluq səviyyələrini birbaşa müəyyən edən amil mal və xidmətlərin istehsalı üçün ümumi xərclərin səviyyəsidir. Beləliklə, bazar iqtisadiyyatı şəraitində müəssisələr mal və xidmətlər yalnız sərfəli şəkildə satıla biləcəyi təqdirdə istehsal edirlər. İstehsalın ümumi xərcləri azdırsa, bu o deməkdir ki, müəssisələrin böyük həcmdə mal və xidmətlər istehsal etməsi faydasızdır. Əksinə, ümumi xərclərin daha yüksək olması istehsal artımının qazancılı olması deməkdir, buna görə istehsal, məşğulluq və gəlir də artacaqdır [1].

Məşğulluq sahəsində sosial hədəflərin prioritetinə, istehsalın və insanın maraqlarını ölçməyə imkan verən siyasətlərin hazırlanmasına xüsusi diqqət yetirmək vacibdir, çünki əmək qabiliyyətli əhali istehsal ehtiyatlarının növlərindən biridir. Bununla yanaşı, idarəetmə praktikasında əmək sahəsinə resurs yanaşmasının üstünlük təşkil etdiyi və məşğulluq sahəsində əsas hədəf münasibətinə çevrildiyi xətt asanlıqla aradan qaldırıldı.

Eyni zamanda, respublikada əhalinin sayının artırılması və işsizlik səviyyəsinin azaldılması üçün kifayət qədər potensial vardır. Fikrimizcə, bunun üçün ilk növbədə iqtisadi, o cümlədən maliyyə-kredit, dövlət siyasətinin yaxşılaşdırılması üçün tədbirlər görmək və sahibkarlığın inkişafı üçün daha əlverişli şərait yaratmaq lazımdır.

NƏTİCƏ

Nəticə etibarı ilə, hökumət siyasəti bazar iqtisadiyyatı şəraitində məşğulluğun formalaşmasına da təsir göstərə bilər. Məsələn, minimum əmək haqqı qanunları aşağı ixtisaslı işçilər üçün əmək haqqı dərəcəsinə təsir edə bilər, vergi siyasəti isə işçilərin işə götürülməsi və saxlanması xərclərinə təsir göstərə bilər.

Bütövlükdə, bazar iqtisadiyyatı şəraitində məşğulluq əmək tələbi və təklifi, iqtisadi şərait və hökumət siyasəti daxil olmaqla, kompleks amillərlə formalaşır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Əzizova G. (2017), "Azərbaycanın əmək bazarı: problemlər, perspektivlər", Bakı, İqtisad Universiteti, 324 səh.
2. Keynes D.M. (2017), "General theory of employment of interest and money" / D.M. Keynes. M., Eksmo, 960 p.
3. Kostin L.A. (2016), "Labor market and employment theory" / L.A. Kostin, G.M. Zuschina, P.M. Sultanova. M., Enlightenment, 286 p.
4. Quliyev T.Ə. (2003), "Əməyin iqtisadiyyatı", Bakı, Təhsil, 205 səh.
5. "Azərbaycan Respublikasının 2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası"nın təsdiq edilməsi haqqında qanun.
6. <https://president.az/az/articles/view/56725>

I.M.Mahmudova

Associate Professor, Azerbaijan State University of Economics
ORCID 0000-0003-4872-4035

M.A.Hacıyev

master student, Azerbaijan State University of Economics

The basics of employment formation in the market economy

Abstract

In the market economy, employment is formed as a result of the interaction of supply and demand for labor. Employers demand labor to produce goods and services, and individuals supply labor in exchange for wages. The market wage rate is determined by the intersection of the demand and supply curves for labor.

Key words: employment, market economy, social strategy, economic development.

И.М.Махмудова

д.ф.э., доцент, Азербайджанский Государственный Экономический Университет
ORCID 0000-0003-4872-4035

М.А.Гаджиев

магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Основы формирования занятости в условиях рыночной экономики

Резюме

В условиях рыночной экономики занятость формируется в результате взаимодействия спроса и предложения на труд. Работодатели требуют рабочей силы для производства товаров и услуг, а люди предлагают рабочую силу в обмен на заработную плату. Рыночная ставка заработной платы определяется пересечением кривых спроса и предложения на труд.

Ключевые слова: занятость, рыночная экономика, социальная стратегия, экономическое развитие.

V.N.Nəşibov
i.e.n., dosent, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
N.Ə.Yusifov
magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
yusifov.nicat.my@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 15.04.2023

The article was received by editorial board 15.04.2023

Статья принята к печати 15.04.2023

İŞGALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRİN İQTİSADİ POTENSİALIN MÖVCUD VƏZİYYƏTİNİN TƏHLİLİ

Xülasə

Hazırda öz tarixi inkişafının xüsusi və şərəfli dövrünü yaşayan Azərbaycanın milli iqtisadiyyatında regional inkişafa, İAE(işğaldan azad edilmiş) ərazilərdə yeni vəzifələrə uyğun spesifik xüsusiyyətlər baxımından mexanizmlərin yenidən qurulması və tənzimlənməsi üçün ciddi və ardıcıl islahatlar həyata keçirilir. Dövlət öz ərazilərinin tarazlı inkişafına istiqamətləndirilmiş siyasəti formalaşdırmalı, ölkəmizin təbii iqlim şəraiti, təbii ehtiyatları, sosial-iqtisadi inkişafı, əhalinin məşğulluğu, adət-ənənələri və digər müxtəlifliyini nəzərə alaraq regional siyasət tədbirləri həyata keçirməlidir. Bu baxımdan İAE ərazilərdə yerli xammal və materiallardan, təbii ehtiyatlardan və əmək resurslarından səmərəli istifadə etməklə bazar münasibətlərinə əsaslanan, həlli vacib olan vəzifələr durur.

Açar sözlər: iqtisadi potensial, qiymətləndirmə, prioritet inkişaf, iqtisadi mexanizm, işğaldan azad edilmiş ərazi.

GİRİŞ

Prezident İlham Əliyev, 2021-ci il 28 noyabr tarixində Türkmənistanın paytaxtı Aşqabad şəhərində keçirilən İqtisadi Əməkdaşlıq Təşkilatının (İÖT) XV Zirvə Toplantısındakı çıxışında bildirib ki, mən azad olunmuş Qarabağı və Şərqi Zəngəzuru “yaşıl enerji” zonası elan etmişəm.

Azərbaycan Respublikası işğaldan azad olunan ərazilərimizi “yaşıl enerji” zonasına çevirməyi hədəfləyir və bu istiqamətdə konkret addımlar atılmaqdadır. Bildiyimiz kimi, “yaşıl enerji” zonası ifadəsi təkcə bərpaolunan enerji mənbələrindən enerji istehsal edən yerlər barədə işlədilmir. Bu ifadənin əhatə dairəsi genişdir və özündə həm də ekoloji təmiz nəqliyyat vasitələrinin təşviqi, “yaşıl məşğulluq”un təmini, resurslardan səmərəli istifadə kimi çoxşaxəli məsələləri birləşdirir. Onun üçün də işğaldan azad olunan ərazilərimizin “yaşıl enerji” zonasına çevrilməsi üçün kompleks tədbirlər görülür, “smartcity” (“ağıllı şəhər”), “smart-village” (“ağıllı kənd”) konsepsiyası əsasında kəndlərin və şəhərlərin inşasına başlanılır, ərazidə yaradılacaq sənaye müəssisələrinin “yaşıl iqtisadiyyat”a töhfə verməsinə xüsusi diqqət yetirilir, günəş və külək enerjisindən istifadə imkanları araşdırılır və s. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyev bununla bağlı qeyd edib ki, Cəbrayıl və Zəngilan rayonlarının ərazisində 240 meqavatlıq Günəş Elektrik Stansiyası tikiləcək: “Özü də BP şirkətinin vəsaiti hesabına. Görün, maraq nə qədər böyükdür. Artıq təhlil aparılıb. Cəbrayıl, Zəngilan günəşli günlərin sayına görə ən qabaqdadır”. Qeyd edək ki, azad olunmuş ərazilərin təsdiqlənmiş potensialını 7200 meqavat günəş və 2000 meqavat külək enerjisi təşkil edir.

Hesablamalara görə, günəş və külək enerji növlərinin istehsalı təxminən 9-10 min meqavata çata bilər. Xüsusən də günəş enerjisi potensialı Füzuli, Cəbrayıl, Zəngilan və Qubadlıda, külək

enerjisi potensialı isə Laçın və Kəlbəcərin dağlıq ərazilərində müşahidə olunur. Regionun Tərtərçay, Bazarçay, Həkəriçay kimi əsas çayları və digər kiçik çayları böyük hidroenerji potensialına malikdir. Həmçinin ilkin təhlillərə əsasən, Kəlbəcərdə 3093 m³/gün, Şuşada isə 412 m³/gün termal su ehtiyatlarının mövcud olması ehtimal edilir. İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə kifayət qədər alternativ enerji mənbələrinin mövcudluğunu nəzərə alaraq oranın “yaşıl enerji” zonasına çevrilməsinin hədəflənməsi vaxtında verilən doğru qərardır. Şübhəsiz ki, qarşıdakı müddətdə işğaldan azad olunmuş ərazilərin “yaşıl enerji” zonasına çevrilməsi üçün dövlət büdcəsindən ayrılan vəsaitlə yanaşı, yerli şirkətlərin rolunun artırılması, o cümlədən xarici investorların bu işlərə cəlb edilməsi də vacibdir. Məhz BP şirkətinin vəsaitinin prosesdə yer alması digər xarici investorlar üçün də stimula ola bilər.

Qeyd edək ki, enerji amili işğaldan azad olunmuş ərazilərin bərpası və inkişafında həlledici rol oynayır. Onun üçün də Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Ermənistan Respublikası Baş nazirinin və Rusiya Federasiyası Prezidentinin 2020-ci il noyabrın 10-da imzaladıqları bəyanatda nəzərdə tutulmuş müddələrin icrasından irəli gələn, habelə Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində sosial-iqtisadi, humanitar, təşkilati və digər təxirəsalınmaz məsələlərin həlli, eləcə də bu sahədə fəaliyyətin əlaqələndirilməsi məqsədilə 2020-ci il 24 noyabr tarixində yaradılan Əlaqələndirmə Qərargahı və onun nəzdindəki İdarələrarası Mərkəzin işçi qruplarından biri məhz enerji təminatı məsələləri üzrə fəaliyyət göstərməkdədir. 2021-ci ildə azad edilmiş ərazilərdə 20 meqavat gücündə 4 su elektrik stansiyası inşa edilmişdir. Bunlar 8 MVt gücə malik “Güləbird”, ümumi gücü 7,8 MVt olan “Suqovuşan-1” və “Suqovuşan-2” kiçik su elektrik stansiyaları və Kəlbəcər rayonunun ərazisində Lev çayı üzərində 4,4 MVt gücündə “Kəlbəcər-1” Kiçik Su Elektrik Stansiyasıdır.

Hazırda azad edilmiş ərazilərdə ümumi gücü 140 MVt-a qədər olan və dağıdılan 33 KSES-in bərpası istiqamətində də iş aparılır. 2022-ci ildə gücü 27 meqavata bərabər olan daha beş stansiya “Azərenerji” tərəfindən bərpa ediləcək.

İAE ərazilərdə əlverişli təbii-coğrafi şərait və təbii resurslar mövcud olmuşdur. Bu həmin ərazilərdə əkinçiliyin və heyvandarlığın inkişafına zəmin yaratmışdır. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920) dövründə və 1991-ci ildə öz müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra Azərbaycanın kənd təsərrüfatının əsaslı sürətdə inkişafına nail olunmuşdur. Müstəqilliyini bərpa etdikdən sonra ölkəmizdə ardıcıl və sistemli tədbirlər həyata keçirilmiş kənd təsərrüfatının intensiv inkişafında çox böyük nailiyyətlər əldə edilmişdir. Müstəqillik illərində uğurlu aqrar siyasət nəticəsində kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı dəfələrlə artmış, müsbət meyillər əmələ gəlmişdir.

İAE-də aqrar sahənin dayanıqlı inkişafı üçün ərazilərin yenidənqurulması və bərpası məqsədilə aşağıdakı təşkilati-iqtisadi təkliflərin nəzərə alınmasını məqsədəuyğun hesab edirəm:

- yeni, innovativ texnologiyaya əsaslanan istehsal və xidmət müəssisələri yaradılmalıdır;
- ərazilərdə istehsal və xidmət kooperativləri yaradılmalıdır; şəhər və kəndlərdə istehsal və sosial infrastruktur yaradılmalıdır;

- uzun müddətə güzəştli kreditlərin verilməsi, bir çox sosial məişət obyektlərində ödəmələrə güzəştlər edilməlidir; aqrar istehsal və xidmət üzrə sahibkarlığın formalaşması və inkişafına şərait yaradılması, aqroparklar, sənaye məhəllələrinin yaradılması dəstəklənməlidir;

- qeyri-istehsal sahələrinin (səhiyyə, təhsil, ticarət, iaşə, idman, nəqliyyat, rabitə və s.) ərazilərin təlabatına uyğun formalaşdırılması və inkişafı üçün regional siyasət (iqtisadi, sosial, mədəni və s.) həyata keçirilməlidir; idarəetmənin təşkilati strukturunun qurulması, onun səmərəliliyi, onun yeni qurumlarla birbaşa əlaqələrin yaradılmasından başlanmalıdır. Torpaqların, bitkilərin, toxumların biokimyəvi analizlərinin aparılması, damazlıq işinin təşkili, bitki mühafizə xidmətlərinin təşkili yerli yeni yaradılacaq qurumlarla əlaqələndirməlidir. Bu məqsədlə hər bir rayonda yeni prinsiplərə cavab verən mərkəzlər yaradılmalıdır;

- işğaldan azad edilmiş hər bir rayonda aqrar sahənin inkişafı problemlərinin həlli, qeyri-neft

sektorunun formalaşdırılması, yeni infrastruktur, müəssisələr və iş yerləri açılması məqsədilə proqramlar işlənilməli və onun həyata keçirilməsi mexanizmi hazırlanmalıdır;

- bitkiçilik və heyvandarlıq məhsulları istehsalı və emalı müəssisələrinin yaradılması, yeni texnologiyalar və qabaqcıl təcrübədən istifadə edilməklə həyata keçirilməlidir;

- torpaqların kəmiyyət və keyfiyyət göstəricilərinə görə inventarlaşdırılması və qiymətləndirilməsi tədbirləri həyata keçirilməlidir;

- İAEƏ-də torpaq, su, meliorasiya sistemlərindən səmərəli istifadə etmək üçün tədbirlər hazırlanmalı və həyata keçirilməlidir;

- istehsal, emal, xidmət və sosial infrastrukturların yaradılması maliyyə dəstəyi ilə müşayiət olunmalıdır;

- ərazilərdə mövcud ehtiyatlarla istehsal müqayisəli üstünlüklər əsasında təmin olunmalıdır;

- ərazidə torpaq mülkiyyətçilərinin, sahibkarların ortaq problemlərinin həlli üçün onların birlikləri, cəmiyyətlərinin yaradılması təmin edilməlidir;

- ərazilərdə istehsalçıların aldığı texnika, gübrə, kimyəvi preparatların dəyəri 5 il müddətinə dövlət büdcəsindən ödənilməsi mexanizmi işlənəlməlidir;

- kənd təsərrüfatında işləyənlərə sığorta fonduna ayırmalarından 5 il müddətinə azad edilməlidir;

- ərazilərdə aqrotexniki işləri aparmaq üçün özəl servis xidmətləri təşkil edilməli, bunun üçün tələb olunan həcmdə güzəştli vəsait ayrılmalıdır;

- yay və qış otlaqlarının bərpası və istifadəsi barədə tədbirlər hazırlanmalıdır;

- ərazilərdə üzüm, meyvə və zeytun bağlarının salınmasına, yerli və xarici investorların cəlb edilməsi tədbirləri müəyyənləşdirilməlidir;

- özəl toxum istehsalı və tingçiliyin inkişafı üçün dövlət dəstəyi tədbirləri həyata keçirilməlidir;

- yeyinti və yüngül sənaye müəssisələri, üzümün ilkin emalı, şərab və şərab məhsulları istehsalı, ipəkçilik sənayesi, meyvə konserv müəssisələrinin yaradılması, məhsulun saxlanması anbarları, soyuducu kameralar və digər infrastruktur qurulmalıdır; Şuşa, Xankəndi, Füzuli və Ağdamda tez xarab olan kənd təsərrüfatı məhsullarının topdansaş mərkəzləri yaradılmalıdır; otlik maldarlıq və damazlıq təsərrüfatları (müəssisələr), quşçuluq fabrikləri yaradılmalıdır; ərazilərdə turizmin inkişafı üçün infrastruktur yaradılmalıdır;

- yem bitkiləri sahələri genişləndirilməli, çuğundur, silosluq qarğıdalı əkin sahələri inkişaf etdirilməli, qarışıq yem istehsalı müəssisələri yaradılmalıdır;

- rayon ərazilərində kənd təsərrüfatı texnikaları və onların ehtiyat hissələri, gübrə və bitki mühafizə preparatlarının ticarəti ilə məşğul olan qurumların, fitosanitar xidməti, baytarlıq idarə və məntəqələri, laboratoriyalar, sərhəd baytar nəzarəti məntəqələri, dövlət və özəl baytarlıq xidmətləri yaradılmalıdır.

Aparığımız hesablamalara görə İAEƏ-də 4-5 ilə dən üçün qarğıdalı əkinini 1000 hektara, arpa əkinini 1,5 min hektara, buğda əkinini 55-60 min hektara, pambıq əkinini 8-10 min hektara, kartof, şəkər çuğunduru əkinlərini 1,0-1,5 min hektara, tərəvəz əkinini 5 min hektara, yem bitkiləri əkinini 20 min hektara və s. çatdırmaq olar. Ərazidə inək və camışların sayını 80-100 min başa, qoyun və keçiləri 1,0-1,5 milyon başa, quşların sayını 2,0-2,5 milyon başa, arı ailələrini 20-25 min arı ailəsinə çatdırmaq mümkündür. Göstərilən hədəflərin yerinə yetirilməsi Azərbaycanda kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının hər il 8-10 faiz artırılmasına, emal sənayesinin inkişafına və nəticədə ölkənin ərzaq təminatının yaxşılaşdırılmasına imkan verə bilər.

İAEƏ-də iqtisadi potensialın inkişaf etdirilməsi üçün bir sıra tədbirlərin və bir sıra təşkilati-iqtisadi mexanizmlərin həyata keçirilməsini məqsəduyğun hesab edirəm:

- innovasiya fəallığını artırmaq üçün məhsula deyil, daha çox proses innovasiyalarına üstünlük verilməlidir;

- rəqabət qabiliyyətli məhsul istehsalını artırmaq üçün innovasiya ideyalarını generasiya edən kadr təminatı olmalıdır;
- mülkiyyətin çoxnövlüliyünün təmin etməklə integrasiya prosesi genişləndirilməlidir;
- ərazilərdə inkişafın təmin edilməsi məqsədilə tədqiqatlar genişləndirilməlidir;
- iqtisadi idarəetmə istehsal və bazarın tələblərinə uyğun təmin edilməli, istehsal və xidmətlərin reallaşdırılmasına münbit şərait yaradılmalıdır;
- ərazilərdə maliyyə, kredit, sığorta, vergi və digər iqtisadi mexanizmlər ölkədə qazanılan təcrübəyə və beynəlxalq təcrübəyə əsaslanmalıdır;
- idarəetmənin təşkilati strukturu hazırlanmış dövlət proqramı əsasında həyata keçirilməlidir;
- ərazidə fəaliyyət göstərən sahibkarlıq subyektləri barədə müntəzəm informasiya - məlumat bazası yaradılmalıdır;
- ərazidə istehsal olunan məhsulların ixracönlümlüyü təşviq olunmalı və dəstəklənməlidir;
- müasir infrastruktura malik biznes inkubatorları və aqrosənaye parkları yaradılmalıdır;
- ərazidəki sahibkarların maarifləndirilməsi üçün hər rayonda mərkəzlər yaradılmalıdır;
- kəndlərdə özəl toxumçuluq, damazlıq və baytarlıq xidməti yaradılmalı və dəstəklənməlidir;
- ərazidə çörəkbişirmə, şərəbçilik, ət-süd, tütün, balıq, quşçuluq, qarışıq yem istehsalı müəssisələri, tara və qablar istehsal edən müəssisələr yaradılması kredit, vergi, investisiya mexanizmləri ilə dəstəklənməlidir;
- ətraf mühitin qorunması və torpaqların mühafizəsi təmin edilməlidir və s.

NƏTİCƏ

Hazırda Azərbaycan xalqı dövrünün ən unudulmaz və əzəmətli dövrünü yaşayır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, Ali Baş Komandan, cənab İlham Əliyevin başçılığı ilə müzəffər ordumuz zamanında hər kəsə nağıl kimi görünən, əslində isə bütöv Azərbaycanın tərkib hissəsi olmuş Qarabağın 30 il ərzində Ermənistan tərəfindən işğalına son qoyaraq ərazi bütövlüyümüzü bərpa etmişdir. İAEƏ-də kənd təsərrüfatının gələcək inkişafının əsas istiqamətləri respublika prezidenti İlham Əliyevin çıxışlarında öz məntiqi əksini tapmışdır. Bunun üçün Ermənistanın Azərbaycana qarşı on illərdir yürütdüyü ekoloji terror siyasətinin nəticələri aradan qaldırılmalı, su anbarlarındakı su təbii arxalara yönləndirməklə əkin sahələri təsərrüfat suyu ilə təmin olunmalı, torpaqlar yenidən həyata qaytarılmalı, yəni uzun illər əkilməyən xam torpaqlarda əkin aparılmalıdır. Erməni vandallarının dağıtdıqları, yararsız hala saldıqları, minaladıqları torpaqlar təmizlənməli, yararlı hala salınmalı, əkin dövrüyyəsinə cəlb edilməlidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. V. Ə. Qasımlı, R. Z. Hüseyn, R. F. Hüseynov, R. B. Həsənov, C. R.Cəfərov, A. B. Bayramova, "Yaşıl iqtisadiyyat" Bakı, 2022, "Azprint" nəşriyyatı, 280 səh.
2. Ə.C.Qasımov, H.A.İsrafilov, E.M.Hacıadə, E.A.Ağayev "Regionların sosial – iqtisadi inkişaf problemləri", Bakı – 2016
3. İmran Rzayev "Azərbaycan Respublikasında regionların davamlı sosial-iqtisadi inkişafı: mövcud vəziyyət və gələcək perspektivlər", Bakı 2016. s. 125-252.
4. İbrahimov İ.H. Regionlarda sahibkarlığın inkişaf meylləri və xüsusiyyətləri. (Monoqrafiya). Bakı, 2017, s. 25-52.
5. İbrahimov İ.H. Ətraf mühitin iqtisadiyyatı, Dərs vasitəti, Bakı, 2015, 357 s.

V.N.Nasibov

Associate Professor, Azerbaijan University of Economics

N.A.Yusifov

master student, Azerbaijan University of Economics

**Analysis of the current situation of the economic potential of the territories
liberated from occupation**

Abstract

At present, the national economy of Azerbaijan, which is experiencing a special and glorious period of its historical development, is undergoing serious and consistent reforms for the reconstruction and regulation of mechanisms in terms of specific characteristics in accordance with regional development and new tasks in the occupied territories. The state should formulate a policy aimed at the balanced development of its territories, implement regional policy measures taking into account the natural climate conditions, natural resources, socio-economic development, employment of the population, traditions and other diversity of our country. From this point of view, there are tasks that are important to be solved based on market relations by effectively using local raw materials and materials, natural resources and labor resources in LFO areas.

Key words: *economic potential, assessment, priority development, economic mechanism, territory liberated from occupation.*

В.Н.Насибов

к.э.н., доцент, Азербайджанский Экономический Университет

Н.А.Юсифов

магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

**Анализ текущего состояния экономического потенциала территорий,
освобожденных от оккупации**

Резюме

В настоящее время в национальной экономике Азербайджана, переживающей особый и славный период своего исторического развития, осуществляются серьезные и последовательные реформы по перестройке и регулированию механизмов с точки зрения специфики, соответствующих региональному развитию, новым задачам на освобожденных от оккупации территориях. Государство должно формировать политику, направленную на сбалансированное развитие своих территорий, сохранение природных климатических условий, природных ресурсов, социально-экономического развития, занятости населения нашей страны, региональная политика должна осуществлять мероприятия с учетом традиций и другого их разнообразия. В связи с этим в СОО стоят задачи, решение которых важно на территориях, основанных на рыночных отношениях с эффективным использованием местного сырья и материалов, природных ресурсов и трудовых ресурсов.

Ключевые слова: *экономический потенциал, оценка, приоритетное развитие, экономический механизм, территория, освобожденная от оккупации.*

S.Z.İsayev
i.e.n., dosent, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
sohrab.isayev@unec.edu.az
Q.S.Rufullazadə
magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
rufullazadaqemer@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 15.04.2023

The article was received by editorial board on 15.04.2023

Статья принята к печати 15.04.2023

İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ YENİDƏNQURMA TƏDBİRLƏRİNİN TƏNZİMLƏNMƏSİ PROSESLƏRİ

Xülasə

Cari dövrdə əhalinin regionlar üzrə səmərəli şəkildə məskunlaşdırılması, onların rifah halının təminatı, həmçinin sosial müdafiə sisteminin qurulması dünya ölkələrinin başlıca vəzifələrindəndir. Azərbaycanın suverenliyinin bərpası, torpaqlarımızın düşmən tapdığından azad olunması da məhz bu məsələni ölkə üçün prioritet məqsədə çevirmişdir. 44 günlük İkinci Qarabağ müharibəsi ölkə tarixində böyük bir iz qoyaraq 30 illik düşmən əsarətinə son qoymuşdur. Vətən torpaqlarının işğaldan azad olunması yerli əhalinin bu ərazilərə geri qayıtmasına və burada həyatın yenidən qurulmasına şərait yaratmışdır.

İşğaldan azad olunmuş ərazilərdə əhalinin dayanıqlı məskunlaşmasının səmərəliliyi təmin edilməlidir. Azad olunmuş ərazilər cəmiyyətin müasir, abad və sağlam yaşayış mühitinə çevrilməlidir. Qələbə nəticəsində işğaldan azad edilmiş ərazilərdə sosial həyatın bərpa olunması, bölgənin ölkənin ümumi iqtisadiyyatına yenidən inteqrasiya etməsi, regional və beynəlxalq nəqliyyat-logistika dəhlizlərinin imkanlarından faydalanması həm ölkənin daxili vəziyyətinə, həm də dünya ölkələri ilə əlaqələrinə böyük təsir göstərəcəkdir. Bu səbəblə də yeni ərazilərə qayıdış istiqamətində bir sıra tədbirlər görülməyə davam etməkdədir. Bu tədbirlərin nəticəsi olaraq bir sıra ərazilərdə infrastruktur bərpa edilmişdir. Yerli əhali mərhələli şəkildə ərazilər üzrə yerləşdirilir və onların rifahı üçün bütün tədbirlər görülür.

Açar sözlər: Qarabağ, böyük qayıdış, məskunlaşdırılma.

GİRİŞ

XX əsrin 90-cı illərinin əvvəllərində ölkəmiz Ermənistan tərəfindən hərbi təcavüzə məruz qalmış, torpaqlarımızın 20 faizi işğal edilmiş və bir milyondan artıq Azərbaycan vətəndaşı öz torpaqlarından didərgin düşmüşdür. İşğal nəticəsi olaraq Qarabağda bütün kənd və şəhərlər tamamilən dağıdılmış və ərazilərə böyük ziyan vurulmuşdur. 30 illik erməni işğalı nəticəsində dağıntıların, dəymiş zərərin miqdarı böyük rəqəmlərlə ifadə olunmuşdur. Maliyyə göstəricilərini nəzərə alaraq qeyd etmək olar ki, işğal nəticəsində dəyən zərəri təxminən 300 milyard ABŞ dollarından çox qiymətləndirmişlər. İşğala qədər bu ərazilərdə müxtəlif sənaye sahələri fəaliyyətdə idi. Onlar ölkə iqtisadiyyatında mühüm rola malik idilər. Məsələn, Qarabağda yeyinti, yüngül, tikinti materialları kimi sənaye sahələri güclü inkişaf etmişdir. İşğala qədər bu ərazilərin sənaye sahələri yerli əhalinin maddi təminatında böyük rol oynayırdı. Bu ərazilərdə bir sıra müəssisələr, fabriklər, faydalı qazıntılar və s. mövcud idi.

Dövlət torpaqlarımız işğaldan azad olunduqdan dərhal sonra Qarabağ bölgəsində bərpa və yenidənqurma işlərinə başlamışdır. Azad edilmiş ərazilərin bərpası və yenidən qurulması dövlətin strateji hədəfinə çevrilmişdir.

METOD

Tədqiqatda müqayisə, məskunlaşdırılma sahəsində ölkədə aparılan sosial-iqtisadi siyasətin araşdırılması və statistik göstəricilərlə əsaslandırılması metodundan istifadə olunmuşdur.

ANALİZ

Əhalinin yüksək həyat səviyyəsinin təmin edilməsi, rifah halının yaxşılaşdırılması üçün əsas şərtlərdən biri yaşadığı ərazinin imkanlarıdır. Hərtərəfli təhlükəsiz və əlverişli həyat şəraitinin yaradılması vətəndaşların əbədi məskunlaşması üçün böyük əhəmiyyət daşıyacaq. Bunun üçün yeni ərazilərdə layiqli yaşayış təmin edilməli, müasir infrastruktur qurulmalı, rahat həyat tərzini və müasir xidmətlərə əlçatanlıq olmalıdır.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə əhali məskunlaşdırılmasının səmərəli şəkildə təmin edilməsi üçün əvvəla tikinti və infrastruktur layihələr tamamlanmalıdır. Bu istiqamətdə ərazinin prioritet ehtiyaclarını qarşılayan strukturların inşasına başlanılıb.

Müharibəyə qədər Azərbaycan ərazisi iqtisadi və coğrafi cəhətdən 10 rayondan ibarət idi. Respublika Prezidentinin 7 iyul 2021-ci il tarixli Sərəncamı ilə Qarabağ iqtisadi zonası da Xankəndi şəhəri, Ağcabədi, Ağdam, Bərdə, Füzuli, Xocalı, Xocavənd, Şuşa və Tərtər rayonlarına ayrılmışdır. Bu yeni tərtibatla ölkədə iqtisadi zonaların sayı 14-ə yüksəldi. Artıq 3 ildir ki, Qarabağ iqtisadi zonasının dirçəldilməsi üzərində böyük çalışmalar aparılır.

İşğaldan azad edilmiş torpaqların planlaşdırılmasında ekoloji cəhətdən təmiz ən müasir texnoloji imkanlardan istifadə olunur. Bundan əlavə, uzun illər boyu böyük dağıntı və dağıntılara məruz qalan, şəhər kimliyinin silinməsinə çalışılan Şuşa şəhəri üçün daha xüsusi yanaşmanın qəbul olunduğu görünür. Məsələn, dövlət başçısının 3 dekabr 2020-ci il tarixli sərəncamı ilə 8 noyabr Qarabağın mirvarisi olan Şuşanın işğaldan azad edilməsi günü kimi qeyd edilir. 2021-ci il mayın 7-də Şuşa şəhərin tarixi görkəmini bərpa etmək, mədəni həyata reinteqrasiyası və ölkənin zəngin sivil dəyərlərinin beynəlxalq aləmdə təbliği məqsədilə Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı elan edilmişdir. Prezidentin 22 iyun 2021-ci il tarixli sərəncamı ilə Şuşa Şəhər Dövlət Mühafizə İdarəsi yaradılıb və İdarənin büdcəsi 1 000 000 manat müəyyən edilib.

2 min 908 şəxsin şəhid olduğu İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra Azərbaycan rəhbərliyinin prioriteti həm şəhid ailələrinin, həm də veteranların ehtiyaclarını ödəməkdir. Bu çərçivədə, dövlət başçısının 8 dekabr 2020-ci il tarixdə imzaladığı sərəncama əsasən, yaralılara və şəhid ailələrinə yardım fondunun yaradılması qərara alınıb. Şəhid ailələri və veteranlarının sosial müdafiəsi sahəsində dövlət tərəfindən həyata keçirilən tədbirlərə əlavə dəstək təşəbbüslərinin həyata keçirilməsi üçün uyğun platformanın yaradılması, şəffaflığın, hesabatlılığın və ictimai nəzarətin təmin edilməsi daxildir.

Sərəncama əsasən, şəhid ailələrinə, döyüşlərdə xəsarət almış əsgərlərə və əlillərə bir pəncərədən xidmət göstərilməsi məqsədilə koordinasiya mərkəzlərinin yaradılıb.

İşğaldan azad edilmiş torpaqların məskunlaşmağa açılması üçün təhsil və səhiyyə ehtiyaclarının ödənilməsi istiqamətində də araşdırmalara başlanılıb. Bu çərçivədə dövlət başçısının 8 may 2021-ci il tarixli sərəncamı ilə 960 şagird üçün ümumtəhsil məktəbinin layihələndirilməsi və tikintisi üçün 2021-ci il büdcəsində Prezidentin Ehtiyat Fondunda nəzərdə tutulmuş fondan Təhsil Nazirliyinə 3 milyon 000 min manat vəsait ayrılıb.

Minlərlə əsgərin şəhid olduğu müharibənin necə və hansı şəraitdə qazanıldığını göstərmək, milli hisslərin keçilməsini təmin etmək üçün həm işğaldan azad edilmiş ərazilərdə, həm də digər şəhərlərdə muzeylərin, parkların, meydanların salınması da nəzərdə tutulur.

Regionda kommersiya fəaliyyətinin qurulması və inkişafı istiqamətində nəqliyyat şəbəkələri ilə bağlı araşdırmalara başlanılıb. Bu kontekstdə quru, dəmir yolu və hava yolları ilə bu şəhərləri Azərbaycana integrasiya etməyə çalışarkən, bölgənin iqtisadiyyatını gücləndirmək və bölgəni turizmə açmaq hədəflənir. Bu kontekstdə Əhmədbəyli-Füzuli-Şuşa (Zəfər yolu), Füzuli-Hadrut, Füzuli-Cəbrayıl, Berda-Ağdam, Füzuli-Ağdam, Göygöl-Toğanəli-Kəlbəcər-Laçın və Horadiz-Cəbrayıl-Zəngilan-Ağbənd yolları çəkilməyə başlandı.

Dəmir yolu ilə Naxçıvanla Azərbaycanın əsas hissəsi arasında əlaqə yaradılması, insanların azad edilmiş torpaqlara gediş-gəlişi və yüklərin daşınması təmin edilməsi istiqamətində də bir sıra tədbirlər görülür.

Avtomobil və dəmir yolu əlaqələri ilə yanaşı, Azərbaycan administrasiyası hava yolları şəbəkəsi ilə regionu özünə və beynəlxalq arenaya integrasiya etməyə çalışır. Bu çərçivədə bölgədə açılması planlaşdırılan üç hava limanından biri olan Füzuli Beynəlxalq Hava Limanı 26 oktyabr 2021-ci ildə istifadəyə verilib. Bununla yanaşı inşası davam edən Laçın və Zəngilan hava limanlarını da qeyd etmək olar.

Məlum olduğu kimi, Azərbaycanda mərkəzləşdirilmiş idarəetmə sistemi qüvvədədir və qərarların əksəriyyəti bir mərkəzdən qəbul edilir. İşğaldan azad edilmiş torpaqlarda mümkün bürokratik əngəllərin qarşısının alınması üçün bəzi institusional tədbirlər də həyata keçirilib. Belə ki, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin xüsusi nümayəndəliyi açılmışdır. İşğaldan azad edilmiş torpaqların tikintisini və bərpaasını sürətləndirmək, bu məqsəddə çatmaq üçün dövlət qurumlarının və digər təşkilatların əlaqələndirilmiş fəaliyyətini gücləndirmək, idarəetmədə çevikliyi və səmərəliliyi artırmaq nümayəndəliyin başlıca vəzifələrinə daxildir.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə davamlı və layiqli yaşayışın təmin edilməsi, bütün ərazilərdə quruculuq və abadlıq işlərinin aparılması məqsədi ilə Qarabağı Dirçəltmə Fondu (Qarabağ Dirçəliş Fondu) yaradılmışdır. Fond hüquqi şəxs statusuna malik olmaqla, işğaldan azad edilmiş torpaqların bərpaası və yenidən qurulması istiqamətində həyata keçirilən tədbirlərə maliyyə dəstəyi göstərir. Bundan əlavə, fond regiona investisiyalar cəlb etməklə rayonun dayanıqlı iqtisadiyyata və yüksək rifah səviyyəsinə nail olmasını təmin etmək, dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığını inkişaf etdirmək kimi vəzifələrlə təchiz olunub.

İşğaldan azad edilmiş rayonlarda əsas məqsədlərindən biri də enerji potensialını gücləndirmək və regionda ən müasir sistemləri tətbiq etməkdir. Bu çərçivədə prezident mayın 3-də imzaladığı sərəncamla işğaldan azad edilmiş torpaqlarda dayanıqlı və bərpa olunan enerji potensialını aktivləşdirəcək "yaşıl enerji zonası"nın yaradılması məqsədilə Energetika Nazirliyinə 1 milyon 391 min 40 dollar vəsait ayırıb. Bu işlər üçün yerli və xarici investorlarla əməkdaşlıq edilir. Bunun nəticəsi olaraq:

- xarici investor rayonda 240 meqavat gücündə külək elektrik stansiyasının tikintisinə başlayıb;

- İran İslam Respublikası ilə "Xudafərin" və "Qız qalası" su elektrik stansiyalarının tikintisi ilə bağlı razılıq əldə olunub;

- Kəlbəcər, Füzuli, Qabriel, Zəngilan, Qubadlı, Ağdamda 9 transformator yarımstansiyası və onları birləşdirən 110 kilovoltluq elektrik verilişi xətti çəkilir;

- rayonda 200 meqavatlıq günəş elektrik stansiyasının tikintisi planlaşdırılır;

- 110/35/10 kilovoltluq Füzuli və Şuşa yarımstansiyalarının tikintisi başa çatdırılmışdır.

Bunlarla yanaşı Ağal kənd "ağıllı kəndinin" qurulması və əhalinin bir qisminin artıq yerləşdirilməsi də xüsusi bir məqamdır. Birinci mərhələdə 10 ailədən 58 nəfər 2020-ci ilin oktyabrında Bakı tərəfindən işğal olunmuş Zəngilan rayonunun Ağal kəndinə qayıdıb. Böyük bir ərazidə tikilmiş Ağalın böyük meydanı və çoxlu ikimərtəbəli evləri var.

Gördüyümüz kimi qələbədən sonra günümüzə kimi işğaldan azad edilmiş torpaqlarımızda fasiləsiz şəkildə və böyük əzmlə çalışmalara davam etdirilir. Araşdırmamızın əvvəlində də qeyd

etdiyimizə istinadən bildirə bilərik ki, bütün bu tədbirlər xalqın rifahının təminatı, 30 illik haqqımızın dirçəldilməsi üçün görülür. Gedişatı müşahidə edərək əminliklə qeyd edə bilərik ki, qısa müddətdə Qarabağımızda həyat yenidən canlanacaq.

Tədqiqatlar araşdırıldıqda qeyd etmək lazımdır ki, belə qısa bir müddətdə edilən tənzimləmə və tətbiqlər əhəmiyyətlidir. İnstitusional və hüquqi tənzimləmələrlə yanaşı, prezidentin müharibə zamanı və ondan sonra aparılan əməliyyatlarla bağlı tez-tez məlumat yayması prosesin şəffaf şəkildə həyata keçirildiyini göstərir.

Digər tərəfdən, 30 ilə yaxındır doğulduğu torpaqlardan uzaq düşmüş Azərbaycan əhalisinin bölgəyə miqrasiyasının təmin edilməsində məşğulluq imkanları həlledici olacaq; Səhiyyə, təhsil, mədəniyyət və incəsənət kimi imkanların inkişafının da miqrasiya istəyini dəstəkləyəcəyini proqnozlaşdırmaq olar. Xüsusən də yaşadıqları çətin şəraiti nəzərə alsaq, onların qayıdışını həyata keçirilən siyasətlə “yenidən doğulmaq” kimi dəyərləndirmək, onları qayıdış prosesinin ağırlarından qurtarmaq, vətənlərinin onları alqışladığını hiss etdirmək vacibdir.

NƏTİCƏ

Sovet İttifaqının parçalanmaq prosesində olduğu bir vaxtda əhalisinin əksəriyyətini ermənilər təşkil edən Dağlıq Qarabağda yenidən haqq iddiasına başlayan Ermənistanla Azərbaycan arasında münaqişələr getdikcə müharibəyə çevrildi. Tərəflər 1992-ci ildə ATƏT-ə üzv olmaqla problemə beynəlxalq aspekt gətirsələr də, əməllərinə görə sanksiyaların olmaması səbəbindən İrəvan Dağlıq Qarabağla yanaşı, regionu əhatə edən yeddi Azərbaycan şəhərini də işğal etdi.

Müharibədən sonra Azərbaycan bir milyona yaxın mühacir problemi ilə üzləşmiş, işğalda olan torpaqların imkanlarından məhrum olmuşdur. Bundan əlavə, işğalın müddəti uzandıqca, maddi-mənəvi dəyərlərin aradan getməsi və dağıdılması ilə bölgədəki azərbaycanlı varlığı sistemli şəkildə məhv edilməyə çalışıldı.

1994-cü ildə tərəflər arasında imzalanan atəşkəs sazişi müharibəni dayandırsa da, sərhəd xəttindəki münaqişələr Qafqazın dünyanın ən hərbləşdirilmiş bölgələrindən biri kimi tanınmasına səbəb olub. İş o yerə çatıb ki, 22 ildən sonra 2016-cı ildə baş verən “Dördgünlük Müharibələr” Aprel döyüşlərindən Vətən Müharibəsinə keçdi: Azərbaycanda “Böyük Bədbəxtlik” Prosesinin tarixdə baş verən ən böyük münaqişələrdən biri kimi qiymətləndirildi. Hər iki tərəfdən yüzlərlə hərbi həyatını itirdi.

Müharibənin əldə etdiyi qismən irəliləyiş Azərbaycan ictimaiyyətində böyük intizar yaratdı. Lələtəpə yüksəkliyi işğaldan xilas edildikdən sonra mühafizəsi təmin edilən Çocuq Mərcanlı kəndinin qəsəbəyə açılması prosesinə az sonra başlandı. Bu kontekstdə işğal altında olan torpaqların geri alınacağı təqdirdə Bakı rəhbərliyinin kənddən keçməklə izləyəcəyi yol xəritəsi müəyyən edildi. Lazımi infrastruktur və üst quruluş işlərindən sonra kənd qəsəbəyə açıldı. Azərbaycan rəhbərliyi kəndə gələn mühacirlərə də məşğulluq imkanları yaratmış, kənd camaatına əkinçilik və heyvandarlığın inkişafı üçün həvəsləndirmə və yardımlar edilmişdir.

Aradan keçən müddətdə problemin həllindən daha çox statusun davam etdirilməsinə üstünlük verən Minsk Qrupunun münasibəti, beynəlxalq aləmdə Dağlıq Qarabağ probleminə marağın azalması diplomatik həll yolunun əngəllənməsinə səbəb oldu. 2020-ci il sentyabrın 27-də başlayan və 2020-ci il noyabrın 10-da başa çatan Böyük Vətən müharibəsi ilə Azərbaycan 30 illik işğala son qoyuldu, torpaqlarının böyük hissəsini geri aldı. Tezliklə “Böyük Qayıdış” adlı proqramı həyata keçirməyə başlayan Azərbaycanda mühacir probleminin həlli və bu insanların öz vətənlərinə qaytarılması istiqamətində işlər sürətləndirildi və bu gün bu tədbirlərin nəticəsi olaraq artıq Vətən torpaqlarında yeni həyatın qurulmasını müşahidə edə bilirik.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Abdullayev M. (2021a, 29 Aprel). Azərbaycanın işğaldan azad olunmuş ərazilərində Böyük Qayıdış üçün bütün zəruri tədbirlər görülür. Yeni Azərbaycan. Erişim adresi: https://www.yeniazərbaycan.com/Siyaset_e59317_az.html.
2. Baghirov O. (2021). Azerbaijan aims to transform liberated territories to high-tech area. Erişim adresi: <https://www.eurasiareview.com/28032021-azerbaijan-aims-to-transform-liberated-territories-to-high-tech-area-oped/>
3. Broers L. (2016). The Nagorny Karabakh conflict defaulting to war. Russia and Eurasia programme. Chatham house, July 2016.
4. Kofman M. ve Leonid N. (2020). The second Nagorno-Karabakh war, two weeks in. Erişim adresi: <https://warontherocks.com/2020/10/the-second-nagorno-karabakh-war-two-weeks-in/>
5. <https://www.virtualkarabakh.az>
6. <https://boyukqayidish.az>
7. <https://karabakh.center>
8. <https://president.az/az/articles/view/51394>
9. <https://president.az/az/articles/view/48455>
10. <https://nk.gov.az/az/senedler/serencamlar/%E2%80%9Csusa-sahari-dovlat-qorugui%CC%87darasinin-yaradilmasi-haqqinda%E2%80%9D-azarbaycan-respublikasi-prezidentinin-2-6932>
11. <https://president.az/az/articles/view/52389>
12. Р. Эфендиев, «Этно-демографическая эволюция населения Карабаха: этапы развития», CİR center, Баку-2021.

S.Z.Isayev

cand. of econ., assist. prof., Azerbaijan State University of Economics

G.S.Rufullazada

master student, Azerbaijan State University of Economics

**The processes of regulating the restoration activities in the territories
liberated from occupation**

Abstract

At present, the effective resettlement of the population in the regions, ensuring their well-being, as well as the creation of a social protection system, are among the main tasks of the countries of the world. The restoration of the sovereignty of Azerbaijan and the liberation of our lands from the hands of the enemy have turned this issue into a priority task for the country. The 44-day Second Karabakh War left a big mark on the history of the country and put an end to 30 years of enemy slavery. The liberation of native lands from occupation created conditions for the return of the local population to these areas and the restoration of life here.

In the territories liberated from occupation, the effectiveness of sustainable resettlement of the population should be ensured. The liberated territories should become a modern, prosperous and healthy environment for the society. As a result of the victory, it became possible to restore public life in the territories liberated from occupation, reintegrate the region into the general economy of the country, and access to regional and international transport and logistics corridors, which will have a great impact on both the internal situation of the country and its relations with the countries of the world. For this reason, several measures are being taken toward returning to new territories. As a result of these measures, infrastructure has been restored in several areas.

The local population is settled in the regions in stages and all measures are being taken for their well-being.

Key words: Karabakh, the great return, resettlement.

С.З.Исаев

к.э.н., доцент, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Г.С.Руфуллазаде

магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Процессы регулирования восстановительных мероприятий на территориях, освобождённых от оккупации

Резюме

В настоящее время эффективное расселение населения в регионах, обеспечение их благосостояния, а также создание системы социальной защиты входят в число основных задач стран мира. Восстановление суверенитета Азербайджана и освобождение наших земель из рук врага превратили этот вопрос в приоритетную задачу страны. 44-дневная Вторая карабахская война оставила большой след в истории страны и положила конец 30-летнему вражескому рабству. Освобождение родных земель от оккупации создало условия для возвращения местного населения в эти районы и восстановления здесь жизни.

На территориях, освобожденных от оккупации должна быть обеспечена эффективность устойчивого расселения населения. Освободившиеся территории должны стать современной, благополучной и здоровой средой обитания общества. В результате победы появилось возможность восстановления общественной жизни на территориях, освобожденных от оккупации, реинтеграция региона в общую экономику страны, доступ к региональным и международным транспортно-логистическим коридорам которое окажет большое влияние на как внутреннее положение страны, так и ее отношения со странами мира. По этой причине предпринимается ряд мер в направлении возвращения на новые территории. В результате этих мер в ряде районов восстановлена инфраструктура. Местное население расселено в районах поэтапно и принимаются все меры для его благополучия.

Ключевые слова: Карабах, большое возвращение, расселение.

İ.M.Mahmudova
i.ü.f.d., dosent, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
ORCID 0000-0003-4872-4035
R.Z.Baxşəliyev
magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
ramalunec@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 15.04.2023

The article was received by editorial board on 15.04.2023

Статья принята к печати 15.04.2023

AZƏRBAYCANDA REGIONAL İQTİSADI İNKİŞAFININ TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Xülasə

Azərbaycan son illər əsasən neft-qaz sektorunun hesabına mühüm iqtisadi inkişafa nail olub. Bununla belə, hökumət müxtəlif siyasət və təşəbbüslər vasitəsilə şaxələndirmə və regional iqtisadi inkişaf istiqamətində də çalışır. Azərbaycanın regionları fərqli iqtisadi xüsusiyyətlərə malikdir, bəziləri digərlərindən daha çox inkişaf etmişdir. Regional iqtisadi artıma diversifikasiyanın olmaması, iqtisadi fəaliyyətin qeyri-bərabər paylanması və infrastruktur çatışmazlığı mane olub.

Hökumət regional iqtisadi inkişafı təşviq etmək üçün xüsusi iqtisadi zonalar, investisiya təşviqləri və infrastrukturun inkişafı proqramları kimi siyasət və təşəbbüslər həyata keçirmişdir. Regionların üzləşdiyi problemlərin həlli üçün daha çox işlər görülməlidir. Hökumət infrastrukturun inkişafına üstünlük verməli, dövlət-özəl tərəfdaşlığı təşviq etməli və davamlı və inklüziv iqtisadi inkişafı təşviq etmək üçün regional əməkdaşlığı təşviq etməlidir.

Qısacası, məqalədə Azərbaycanda regional iqtisadi inkişafının təhlili və qiymətləndirilməsi tədqiq olunmuş, müasir dövrdə əsas məsələlərə toxunulmuş və müasir yanaşma ilə mövzunun ətraflı təhlili aparılmışdır.

Açar sözlər: *Azərbaycan, regional iqtisadi inkişaf, iqtisadi inkişafı, müasir yanaşma.*

GİRİŞ

Azərbaycan Avrasiyanın Cənubi Qafqaz regionunda yerləşən, 10 milyona yaxın əhalisi olan ölkədir. Zəngin mədəni irsə və zəngin təbii sərvətlərə, o cümlədən neft və qaz ehtiyatlarına malikdir və bu illər ərzində onun iqtisadi inkişafının əsas hərəkətverici qüvvəsi olmuşdur. Hökumət son illər iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və regional iqtisadi inkişafın təşviqi üçün müxtəlif siyasət və təşəbbüslər həyata keçirir.

Azərbaycanda regional iqtisadi inkişafın bu təhlili və qiymətləndirilməsində biz ölkə regionlarının iqtisadi göstəricilərini araşdıracaq, əsas tendensiyaları və problemləri müəyyən edəcək, iqtisadi artım və inkişafın təşviqinə yönəlmiş hökumət siyasəti və təşəbbüslərinin səmərəliliyini qiymətləndirəcəyik.

Biz Azərbaycan iqtisadiyyatının və onun əsas sektorlarının cari vəziyyətinin icmalı ilə başlayacağıq. Daha sonra biz ölkə regionlarının iqtisadi artım, məşğulluq və digər əsas göstəricilər üzrə fəaliyyətini təhlil edəcəyik və bu tendensiyaları şərtləndirən amilləri müəyyən edəcəyik. İnfrastruktur çatışmazlığı, şaxələndirmənin olmaması və regional qeyri-bərabərlik kimi ölkənin regionlarının üzləşdiyi çətinlikləri də araşdıracağıq.

Növbəti bölmədə biz xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması, investisiyaların təşviqi və infrastrukturun inkişafı proqramları da daxil olmaqla, regional iqtisadi inkişafın təşviqinə yönəl-

miş hökumət siyasətinin və təşəbbüslərinin səmərəliliyini qiymətləndirəcəyik. Biz bu siyasətlərin ölkənin müxtəlif regionlarında iqtisadi artıma və inkişafa təsirini araşdıracaq və təkmilləşdirilməli istiqamətləri müəyyən edəcəyik.

Nəhayət, biz Azərbaycanda davamlı və inklüziv regional iqtisadi inkişafı təşviq etmək üçün siyasətçilər və maraqlı tərəflər üçün tövsiyələr verəcəyik. Bu tövsiyələr ən yaxşı təcrübə və digər ölkələrdən öyrənilmiş dərslərə, eləcə də Azərbaycanın üzləşdiyi unikal çağırışlara və imkanlara əsaslanacaq.

Azərbaycanda regional iqtisadi inkişafın təhlili və qiymətləndirilməsi

Azərbaycan son illərdə mühüm iqtisadi inkişaf yolu keçmiş, əsasən neft-qaz sənayesi hesabına idarə olunan ölkədir. Bununla belə, hökumət müxtəlif siyasət və təşəbbüslər vasitəsilə iqtisadiyyatı şaxələndirmək və regional iqtisadi inkişafı təşviq etmək üçün də çalışır. Bu essədə biz Azərbaycanda regional iqtisadi inkişafın cari vəziyyətini təhlil edib qiymətləndirəcək, əsas tendensiyaları və çağırışları müəyyənəldirəcək, ölkənin müxtəlif regionlarında iqtisadi artım və inkişafın təşviqinə yönəlmiş hökumət siyasəti və təşəbbüslərinin effektivliyini qiymətləndirəcəyik.

İqtisadiyyata ümumi baxış

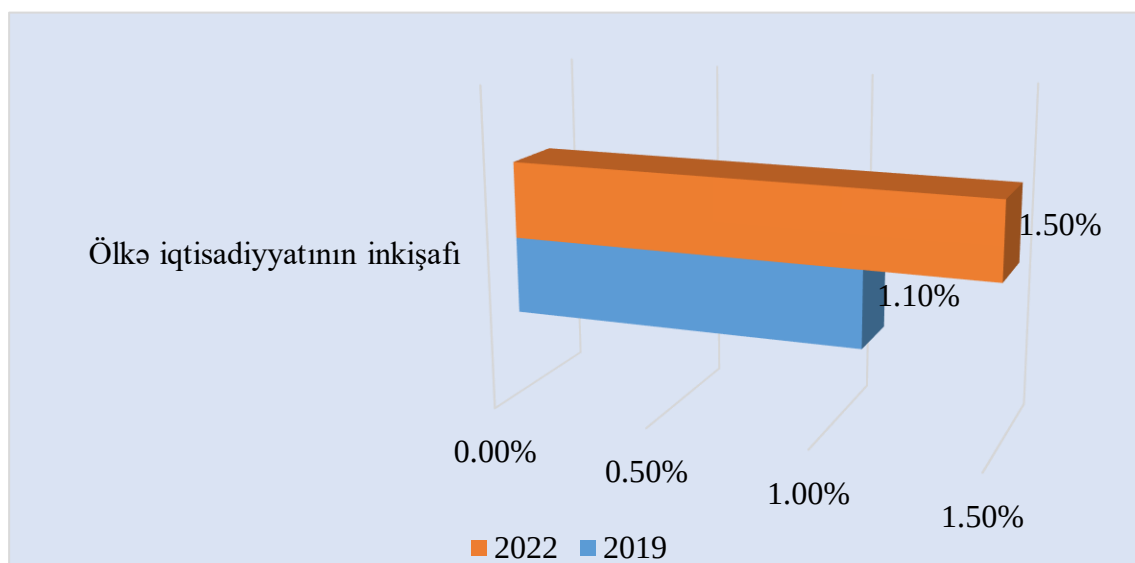
Azərbaycan qarışıq iqtisadiyyata malikdir, neft-qaz sektoru ölkənin ÜDM-nin və ixracının əhəmiyyətli hissəsini təşkil edir. Qeyri-neft sektoru, o cümlədən kənd təsərrüfatı, istehsal və xidmət sahələri də iqtisadiyyata verdiyi töhfəyə görə neft-qaz sektorundan geri qalmasına baxmayaraq, son illər inkişaf edir. Hökumət qeyri-neft sektorunun şaxələndirilməsi və inkişafı təşviq etmək üçün müxtəlif siyasət və təşəbbüslər həyata keçirir.

Ölkənin regionları müxtəlif iqtisadi xüsusiyyətlərə malikdir, bəzi regionlar digərlərinə nisbətən daha inkişaf etmiş və çiçəklənmişdir. Məsələn, paytaxt Bakı neft və qazla əlaqəli sənayelərin yüksək cəmləşdiyi ən inkişaf etmiş regiondur, şimal-qərb və cənubun kənd yerləri kimi digər bölgələr isə daha az inkişaf etmiş və iqtisadi fəaliyyət səviyyəsi aşağıdır.

Regionların performansı

Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə, COVID-19 pandemiyasının təsirinə baxmayaraq, 2022-ci ildə ölkə iqtisadiyyatı 1,5% artıb (2019: 1.1%). Bununla belə, müxtəlif bölgələrin performansı əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənirdi. Bakı və Sumqayıt şəhərinin daxil olduğu Abşeron rayonu ölkə ÜDM-nin 70%-dən çoxunu, digər rayonlar isə daha az paya sahib olub [1].

Qrafik 1: Ölkə iqtisadiyyatının inkişafı

Mənbə: [1]

Məşğulluq baxımından Azərbaycanda ən böyük işəgötürən xidmət sektorudur, ondan sonra sənaye və kənd təsərrüfatı gəlir. Məşğulluğun ən yüksək səviyyəsi paytaxt Bakı şəhərində və onun ətraf rayonlarında müşahidə olunur, digər bölgələrdə isə məşğulluq səviyyəsi aşağıdır və işsizlik səviyyəsi xüsusilə gənclər arasında daha yüksəkdir.

Ölkənin regionları da infrastrukturun inkişafı baxımından fərqlənir. Hökumət bəzi regionlarda əlaqəni yaxşılaşdırmağa və iqtisadi inkişafı dəstəkləməyə kömək edən magistral yollar, hava limanları və dəniz limanları kimi infrastruktur layihələrinə sərmayə qoyub. Bununla belə, digər regionlarda, xüsusən də kənd yerlərində hələ də etibarlı elektrik enerjisi və su təchizatı kimi əsas infrastruktur yoxdur ki, bu da iqtisadi inkişafa mane olur [2].

Azərbaycanda regional iqtisadi inkişafın qarşısında duran əsas problemlərdən biri iqtisadiyyatda diversifikasiyanın olmamasıdır. Neft-qaz sektoru dominant sektor olaraq qalır və qeyri-neft sektorunda şaxələndirməni təşviq etmək üçün səylər göstərilə də, irəliləyiş ləng olmuşdur. Neft-qaz sektorundan bu asılılıq iqtisadiyyatı qlobal neft qiymətlərindəki dalğalanmalara qarşı həssas edir.

Digər problem iqtisadi fəaliyyətin və imkanların ölkənin regionları üzrə qeyri-bərabər paylanmasıdır. Paytaxt Bakı şəhəri və onun ətraf rayonları abad olduğu halda, digər bölgələrdə, xüsusən də kənd yerlərində iqtisadi fəallıq və məşğulluq aşağı səviyyədədir. Bu, regional fərqlər yaradır və inklüziv iqtisadi artıma mane olur.

İnfrastruktur çatışmazlığı regional iqtisadi inkişafa da çətinlik yaradır. Hökumət infrastruktur layihələrinə sərmayə qoysa da, bəzi regionlarda hələ də etibarlı elektrik və su təchizatı kimi əsas infrastruktur yoxdur ki, bu da iqtisadi inkişafa mane olur.

Hökumət Siyasətlərinin Səmərəliliyi

Hökumətin siyasətinin effektivliyini qiymətləndirməyin başqa bir yolu konkret təşəbbüs və proqramlara baxmaqdır. Məsələn, xüsusi iqtisadi zonaların (XİZ) yaradılması xarici sərmayələrin cəlb edilməsinə və müəyyən regionlarda iş yerlərinin açılmasına səbəb olub, investisiyaların stimullaşdırılması isə biznesi ölkənin müxtəlif regionlarına investisiya qoymağa sövq edib. TANAP layihəsi kimi infrastrukturun inkişafı proqramları müxtəlif regionlarda əlaqəni yaxşılaşdırmağa və iqtisadi inkişafı dəstəkləməyə kömək etdi.

Bununla belə, Azərbaycanda regional iqtisadi inkişafın üzləşdiyi problemlər də var, məsələn, iqtisadiyyatda şaxələndirmənin olmaması, infrastruktur çatışmazlıqları və regional qeyri-bərabərlik. Hökumətin siyasəti və təşəbbüsləri bu problemlərin həllində müəyyən uğur qazansa da, ölkənin müxtəlif regionlarında davamlı və inklüziv iqtisadi inkişafı təşviq etmək üçün daha çox iş görülməlidir.

Yekun olaraq qeyd edək ki, Azərbaycanda iqtisadi artımın və inkişafın təşviqinə yönəlmiş hökumət siyasəti və təşəbbüslərinin səmərəliliyini bir neçə aspektdə qiymətləndirmək olar, lakin regional iqtisadi inkişafın qarşısında duran vəzifələrin həlli üçün daha çox iş görülməlidir. Dayanıqlı və inklüziv iqtisadi inkişafı təşviq edən məqsədyönlü siyasət və təşəbbüsləri həyata keçirməklə Azərbaycan gələcək illərdə də böyüməyə və çiçəklənməyə davam edə bilər.

Azərbaycan hökuməti regional iqtisadi inkişafın təşviqinə yönəlmiş müxtəlif siyasət və təşəbbüslər həyata keçirmişdir. Belə təşəbbüslərdən biri müəyyən regionlarda investorları cəlb etmək və iqtisadi fəallığı təşviq etmək üçün vergi güzəştləri və digər stimullar təklif edən xüsusi iqtisadi zonaların (XİZ) yaradılmasıdır. Respublikanın müxtəlif bölgələrində bir neçə XİZ yaradılıb, o cümlədən Bakıda Qaradağ Sənaye Parkında və Abşeron rayonunda Balaxanı Sənaye Parkında.

Hökumət biznesi ölkənin müxtəlif regionlarına investisiya qoymağa təşviq etmək üçün investisiya təşviqləri də tətbiq edib. Bu stimullara vergi güzəştləri, subsidiyalar və dövlət müqavilələri və lisenziyalarına girişdə güzəştli rejim daxildir. Bundan əlavə, hökumət Azərbaycanın təbii qaz ehtiyatlarını Türkiyə və Avropaya birləşdirən Trans-Anadolu Təbii Qaz

Boru Kəməri (TANAP) layihəsi kimi infrastrukturun inkişaf etdirilməsi proqramlarını həyata keçirib və onun vasitəsilə regionlarda iqtisadi inkişafı artırmaq potensialına malikdir [3].

Hökumət həmçinin maliyyə və təlim proqramlarına çıxışın təmin edilməsi kimi müxtəlif təşəbbüslər vasitəsilə kiçik və orta müəssisələrin (KOS) təşviqi üçün çalışır. KOS-lar iqtisadi inkişafın və iş yerlərinin yaradılmasının əsas hərəkətverici qüvvəsi kimi görülür, xüsusən də iri sənaye sahələrinin daha az yayıldığı kənd yerlərində [5].

Bütövlükdə, bu siyasət və təşəbbüslər regional iqtisadi inkişafın təşviqində müəyyən uğur qazanmışdır. Məsələn, XİZ-lərin yaradılması xarici sərmayələrin cəlb edilməsinə və müəyyən regionlarda iş yerlərinin açılmasına səbəb olub, investisiyaların stimullaşdırılması isə biznesi ölkənin müxtəlif regionlarına investisiya qoymağa sövq edib. Bununla belə, şaxələndirmənin olmaması, infrastruktur çatışmazlığı və regional qeyri-bərabərlik kimi regional iqtisadi inkişafın qarşısında duran problemləri həll etmək üçün daha çox iş görülməlidir [6].

Təvsiyələr

Azərbaycanda davamlı və inklüziv regional iqtisadi inkişafı təşviq etmək üçün bir sıra tövsiyələr verilə bilər. Bunlara daxildir:

Cədvəl 1

Azərbaycanda davamlı və inklüziv regional iqtisadi inkişafı təşviq etmək üçün bir sıra tövsiyələr

Diversifikasiyanın təşviqi:	Hökumət KOS-ların və digər sənayelərin artımını dəstəkləyən məqsədyönlü siyasətlər və stimullar vasitəsilə iqtisadiyyatda, xüsusən də qeyri-neft sektorunda diversifikasiyanı təşviq etməyə davam etməlidir.
İnfrastruktur çatışmazlığının həlli:	Hökumət kənd yerlərində və etibarlı elektrik enerjisi və su təchizatı kimi əsas infrastruktur olmayan digər regionlarda infrastrukturun inkişafına üstünlük verməlidir. Bu, əlaqəni yaxşılaşdırmağa, investisiya cəlb etməyə və iqtisadi inkişafı dəstəkləməyə kömək edəcək.
Dövlət-özəl tərəfdaşlığın təşviqi:	Hökumət regional iqtisadi inkişafı təşviq etmək üçün dövlət-özəl tərəfdaşlığı təşviq etməlidir. Bu, müxtəlif regionların xüsusi ehtiyaclarını müəyyən etmək və həll etmək üçün biznes və investorlarla işləməyi əhatə edə bilər.
İnsan kapitalının gücləndirilməsi:	Hökumət işçi qüvvəsinin bacarıqlarını artırmaq və biliyə əsaslanan sənayelərin böyüməsini dəstəkləmək üçün təhsil və təlim proqramlarına investisiya qoymalıdır. Bu, innovasiyaların təşviqinə, məhsuldarlığın artırılmasına və yüksək keyfiyyətli iş yerlərinin yaradılmasına kömək edəcək.

Regional əməkdaşlığın təşviqi:	Hökumət ölkənin müxtəlif regionlarında iqtisadi inkişafı dəstəkləmək üçün regional əməkdaşlığı və integrasiyanı təşviq etməlidir. Bu, ümumi problemləri müəyyən etmək və həll etmək, ticarət və investisiyaları təşviq etmək üçün qonşu ölkələr və beynəlxalq təşkilatlarla işləməyi əhatə edə bilər.

Mənbə: [4]

Yekun olaraq qeyd edək ki, Azərbaycanda son illərdə şaxələndirmənin təşviqinə, investisiyaların cəlb edilməsinə və infrastrukturun təkmilləşdirilməsinə yönəlmiş siyasət və təşəbbüslər əsasında regional iqtisadi inkişaf irəliləyiş əldə edib. Bununla belə, şaxələndirmənin olmaması, infrastruktur çatışmazlığı və regional qeyri-bərabərlik kimi regional iqtisadi inkişafın qarşısında duran problemləri həll etmək üçün daha çox iş görülməlidir. Dayanıqlı və inklüziv iqtisadi inkişafı təşviq edən məqsədyönlü siyasət və təşəbbüsləri həyata keçirməklə Azərbaycan gələcək illərdə də böyüməyə və çiçəklənməyə davam edə bilər.

NƏTİCƏ

Yekun olaraq qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan son illər regional iqtisadi inkişafda mühüm irəliləyişlər əldə edib, lakin hələ də həllini gözləyən problemlər var. İqtisadi fəaliyyətin və imkanların regionlar üzrə qeyri-bərabər paylanması, iqtisadiyyatda şaxələndirmənin olmaması və infrastruktur çatışmazlığı ölkənin inkişafı üçün əsas problemlərdir.

Hökumət regional iqtisadi inkişafı təşviq etmək üçün müxtəlif siyasət və təşəbbüslər, o cümlədən xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması, investisiyaların stimullaşdırılması və infrastrukturun inkişafı proqramları həyata keçirmişdir. Bu siyasətlər iqtisadi artımın və inkişafın təşviqində müəyyən uğur qazansa da, regional inkişafın qarşısında duran vəzifələrin həlli üçün daha çox iş görülməlidir.

Azərbaycanda davamlı və inklüziv regional iqtisadi inkişafı təşviq etmək üçün hökumət kənd yerlərində və etibarlı elektrik enerjisi və su təchizatı kimi əsas infraqurkura malik olmayan digər regionlarda infraqurkura inkişafına üstünlük verməlidir. Regional iqtisadi inkişafı təşviq etmək üçün dövlət-özəl tərəfdaşlıqların təşviq edilməsi müxtəlif regionların xüsusi ehtiyaclarının həllinə də kömək edə bilər. Hökumət həmçinin KOS-ların və digər sənayelərin artımını dəstəkləyən məqsədyönlü siyasət və stimullar vasitəsilə iqtisadiyyatda, xüsusən də qeyri-neft sektorunda şaxələndirməni təşviq etməyə davam etməlidir. Bundan əlavə, təhsil və təlim proqramlarına investisiyalar vasitəsilə insan kapitalının gücləndirilməsi işçi qüvvəsinin bacarıqlarını təkmilləşdirə və biliyə əsaslanan sənayelərin böyüməsini dəstəkləyə bilər.

Regional əməkdaşlığın və integrasiyanın təşviqi həm də ölkənin müxtəlif regionlarında iqtisadi inkişafı dəstəkləyə bilər. Qonşu ölkələr və beynəlxalq təşkilatlarla ümumi problemləri müəyyən etmək və həll etmək, ticarəti və investisiyaları təşviq etmək üçün Azərbaycan gələcək illərdə də böyüməyə və çiçəklənməyə davam edə bilər.

Bütövlükdə, Azərbaycanda regional iqtisadi inkişafın təhlili və qiymətləndirilməsi əsas tendensiya və çağırışları müəyyən edib, ölkənin müxtəlif regionlarında iqtisadi artımın və inkişafın təşviqinə yönəlmiş hökumət siyasəti və təşəbbüslərinin effektivliyini qiymətləndirib. Dayanıqlı və inklüziv iqtisadi inkişafı təşviq edən məqsədyönlü siyasət və təşəbbüslər vasitəsilə Azərbaycan firavan və çoxşaxəli iqtisadiyyata çevrilmək məqsədinə nail ola bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. "Azerbaijan: Country Economic Update." World Bank, August 2021, <https://www.worldbank.org/en/country/azerbaijan/publication/azerbaijan-country-economic-update-august-2021>.

2. "Azerbaijan." International Monetary Fund, August 2021, <https://www.imf.org/en/Countries/AZE>.
3. "Azerbaijan: Special Economic Zones." Invest in Azerbaijan, <https://invest.gov.az/en/content/special-economic-zones/>.
4. "Investment Incentives in Azerbaijan." Invest in Azerbaijan, <https://invest.gov.az/en/content/investment-incentives/>.
5. "The State Statistics Committee of the Republic of Azerbaijan." <https://www.stat.gov.az/>.
6. "Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline (TANAP)." The European Bank for Reconstruction and Development, <https://www.ebrd.com/work-with-us/projects/psd/trans-anatolian-natural-gas-pipeline-tanap.html>.

İ.M.Mahmudova

Ph.D., associate professor, Azerbaijan State University of Economics
ORCID 0000-0003-4872-4035

R.Z.Bakhshaliyev

master student, Azerbaijan State University of Economics

Analysis and assessment of regional economic development in Azerbaijan

Abstract

Azerbaijan has achieved significant economic development in recent years mainly due to the oil and gas sector. However, the government is also working towards diversification and regional economic development through various policies and initiatives. The regions of Azerbaijan have different economic characteristics, some are more developed than others. Regional economic growth has been hindered by the lack of diversification, uneven distribution of economic activity and lack of infrastructure.

The government has implemented policies and initiatives such as special economic zones, investment incentives and infrastructure development programs to promote regional economic development. More needs to be done to solve the problems facing the regions. The government should prioritize infrastructure development, promote public-private partnerships and encourage regional cooperation to promote sustainable and inclusive economic development.

In short, in the article, the analysis and assessment of regional economic development in Azerbaijan was studied, the main issues in the modern era were touched upon, and a detailed analysis of the topic was carried out with a modern approach.

Key words: *Azerbaijan, regional economic development, economic development, modern approach.*

И.М.Махмудова

к.э.н., доцент, Азербайджанский Государственный Экономический Университет
ORCID 0000-0003-4872-4035

Р.З.Бахшалиев

магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Анализ и оценка регионального экономического развития в Азербайджане

Резюме

В последние годы Азербайджан добился значительного экономического развития, в основном за счет нефтегазового сектора. Однако правительство также работает над

диверсификацией и региональным экономическим развитием с помощью различных политик и инициатив. Регионы Азербайджана имеют разные экономические характеристики, некоторые из них более развиты, чем другие. Региональному экономическому росту препятствуют отсутствие диверсификации, неравномерное распределение экономической деятельности и отсутствие инфраструктуры. Правительство внедрило политику и инициативы, такие как специальные экономические зоны, инвестиционные стимулы и программы развития инфраструктуры, для содействия региональному экономическому развитию.

Необходимо сделать больше для решения проблем, стоящих перед регионами. Правительство должно уделять приоритетное внимание развитию инфраструктуры, поощрять государственно-частное партнерство и поощрять региональное сотрудничество для содействия устойчивому и инклюзивному экономическому развитию.

Одним словом, в статье были изучены анализ и оценка регионального экономического развития в Азербайджане, затронуты основные вопросы в современную эпоху, проведен детальный анализ темы с современным подходом.

Ключевые слова: Азербайджан, региональное экономическое развитие, экономическое развитие, современный подход.

İ.Q.Quliyev
i.e.n., dosent, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
ORCID 0000-0002-2674-4185
i.quliyev68@mail.ru
S.K.İskəndərova
magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
selti.alex@mail.ru

Məqalə redaksiyaya daxil olub 03.04.2023

The article was received by editorial board on 03.04.2023

Статья принята к печати 03.04.2023

AZƏRBAYCANDA “YAŞIL İQTİSADİYYAT”IN İNKİŞAFI POTENSİALININ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Xülasə

Azərbaycanın qalıq yanacaq hasilatına əsaslanan inkişaf trayektoriyasının çiçəklənməsi və iqtisadi artımı ətraf mühit, digər qeyri-neft sənaye sahələri və insan kapitalının artımı hesabına baş vermişdir. İqtisadi diversifikasiyanın olmaması səbəbindən ölkə keçid risklərinə, qalıq yanacaq bazarlarının dəyişkənliyinə və iqlim dəyişikliyinə qarşı çox həssasdır. Azərbaycanın yaşıl inkişafa olan istəklərini dəstəkləməyə hazırlanan bu məqalədə qeyd olunur ki, iqlim tədbirlərinin artırılması və bir sıra sektorların yaşıllaşdırılması Azərbaycan iqtisadiyyatının şaxələndirilməsinə kömək etmək, sektorlar və ölkə üçün xüsusi ekoloji problemlərin və hədəflərin həllinə töhfə vermək, iqtisadi artımın azaldılması potensialına malikdir. Azərbaycan təmiz ətraf mühitə sərmayə qoymaq və istixana qazlarının emissiyalarını azaltmaq üçün strateji seçim edərək davamlı inkişaf üçün global axtarışlara qoşulub. Azərbaycan Respublikasında ekoloji vəziyyətin yaxşılaşdırılması və təmiz iqtisadiyyata keçidin əsaslarının yaradılması indiki və gələcək nəsillərin qarşısında duran əsas prioritet məsələlərdən biridir.

***Açar sözlər:** “yaşıl iqtisadiyyat”, “təmiz iqtisadiyyat” “yaşıl maliyyə”, “yaşıl artım” “aşağıkarbon hidrogen”.*

GİRİŞ

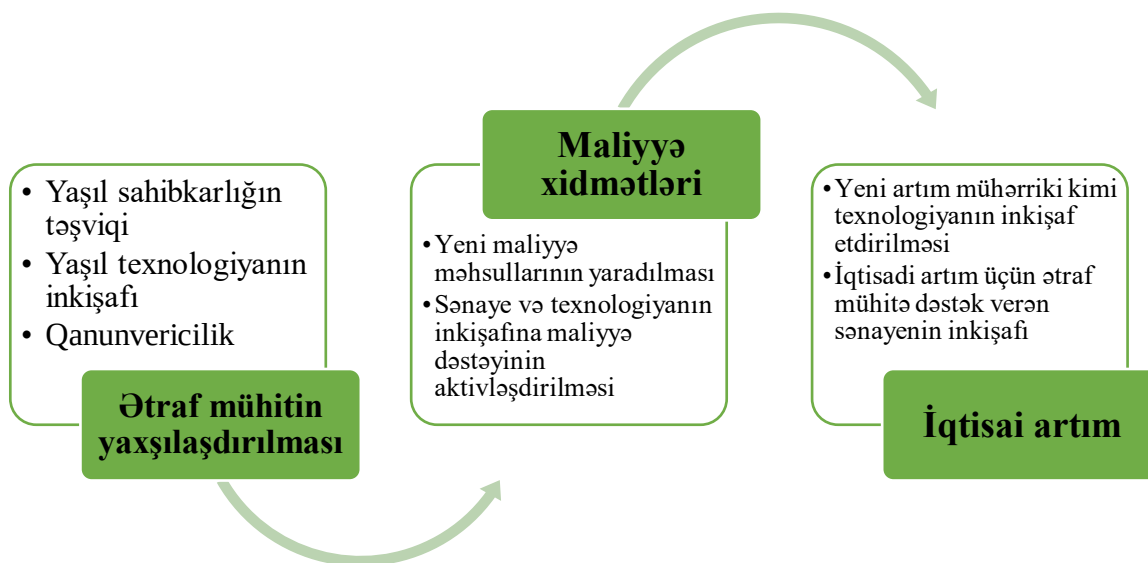
Azərbaycan post-pandemiya, münaqişədən sonrakı təsirlər və inkişaf edən geosiyasi mənzərə ilə yadda qalan inkişaf mərhələsindən keçir. Azərbaycan hökuməti bu global tendensiyaları və çağırışları qəbul edərək, 2021-2030-cu illər üçün milli prioritetlərinə uyğun gələn beş sütun əsasında ölkənin uzunmüddətli inkişafını sosial-iqtisadi və ekoloji cəhətdən dayanıqlı inkişaf yoluna qoymuşdur. Azərbaycanın 2030-cu il Gündəliyi üzrə öhdəliklərinə uyğun olaraq, bu prioritetlərə sabit və artan rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyat, eləcə də inklüzivliyə və sosial ədalətə əsaslanan cəmiyyət, rəqabət qabiliyyətli insan kapitalı, müasir innovasiyalar üçün məkan və azad edilmiş ərazilərə böyük qayıdış aid edilmişdir.

Dünyada baş verən müharibələr və pandemiya nəticəsində global iqtisadi tənəzzülün kumulyativ təsiri Azərbaycanın yaşıl yolunun müəyyən edilməsində çətinliklərin və keçid cədvəlinin real qiymətləndirilməsini tələb edir. Azərbaycan, Çin, AİB, Gürcüstan, İsrail və Türkiyə Azərbaycan kimi əsas ticarət tərəfdaşları tərəfindən qəbul edilən aşağı karbon siyasəti, maliyyələşdirmə və qısamüddətli hədəflərlə dəstəklənən dekarbonizasiya yolları Azərbaycanın struktur transformasiyasına təsir göstərəcək. Aİ-nin məqsədi bütün üzv ölkələrdə qalıq yanacaq istehlakını adır və Azərbaycanın neft və qaz ixracının 45%-dən çoxu Aİ ölkələrinə gedir, Türkiyə

isə 18,8% ilə ikinci yerdədir. Qalıq yanacaq ixracının və resurs icarəsinin ÜDM-də böyük payına görə Azərbaycan keçid risklərinə məruz qalır. Volatilliyə yüksək məruz qalma, eyni zamanda, iqtisadiyyatın şaxələndirilməməsi və bu səbəbdən zəifliyi, ölkənin bu cür dəyişikliklərə qarşı müqaviməti aşağıdır. Neftdən asılı və karbon tutumlu iqtisadiyyat kimi Azərbaycan üçün əsas sual ölkənin bu problemlərin ağır yükünü daşıyacaq sənaye və sektorların hansı adaptiv strategiyanın həyata keçirməsidir. Üstəlik, son iqtisadi və geosiyasi çağırışların qovuşması, Azərbaycanın risklərin strateji həllinə keçid imkanları və davamlı yaşıl inkişafı cəlb etmək, dekarbonizasiya və iqlim dəyişikliyinə töhfə vermək potensialını əhəmiyyətli dərəcədə artırmaq üçün yeni, “yaşıl” artım qütbləri, dayanıqlılıq və iş yerlərinin yaradılması ilə sektorları vurğulamaq zərurətindən xəbər verir.

Ətraf mühitin mühafizəsi və “yaşıl iqtisadiyyat”a dəstək proqramı. Bu proqramın reallaşdırılması ayrı-ayrı sahələrdə deyil, iqtisadiyyatın bütün sahələrində islahatlarla birgə fəaliyyət və sektorların uyğunlaşdırılması ilə mümkündür. Maliyyə sektoru həm də “yaşıl iqtisadiyyat”ı və ətraf mühiti dəstəkləyir. O, ətraf mühitin qorunmasına kömək edə biləcək sahələrdən biri kimi çıxış edir. Belə ki, ətraf mühitin mühafizəsi istiqamətində iqtisadi qərarlar qəbul edilərkən müəyyən xərclər və risklər yaranır. Ona görə müvafiq xərclərin və risklərdən sığorta xərclərinin maliyyələşdirilməsi məsələsi ortaya çıxır. “Yaşıl keçid” konsepsiyasında maliyyə sektoruna “yaşıl maliyyə” məhsulları və xidmətləri, eləcə də zərərli istehsal və istehlakçı seçimlərinə təsir göstərə bilən maliyyə mexanizmləri aid edilir.

Şəkil 1. “Yaşıl iqtisadiyyat”a dəstək proqramının elementləri

Qlobal neft və qaz tələbatının yaxın müddətli artımı fonunda "yaşıl" inkişafa keçidin vaxtında başlaması Azərbaycana karbon perspektivləri üzrə artan tərəqqiyə töhfə verəcək. Azərbaycan Avropa İttifaqına üzv ölkələrinin asılılığını a və qaz mobiləşdirilməsinə dəstək üçün ön böyük ticarət tərəfdaşlarından biridir. Aİ 2030-cu ilə qədər yaşıl keçidi sürətləndirmək üçün iddialı siyasət paketi ilə birlikdə Karbon Sərhədinin Tənzimlənməsi Mexanizmini təklif edir. Karbon Sərhədinin Tənzimlənməsi Mexanizminin (CBAM) tətbiqinin neftə təsirinin simulyasiyaları göstərir ki, 2035-ci ilə qədər Azərbaycanın ixracı üçün tələb azalması əsas potensial ssenaridir. Azərbaycan üçün karbohidrogen tutumlu iqtisadiyyatın strateji cəhətdən uyğunlaşdırmaq və investisiyalarını yaşıl və mavi sektorlara şaxələndirmək məqsədlərinə çatmaq üçün tədbirlər görsə, 2023-cü illərin sonundan etibarən Aİ-yə neft ixracında ildə 200 milyon

dollardan çox gəlir əldə edə, qeyri-neft ixracını potensial olaraq artırma və inkişaf üçün əlavə potensial yarada bilər [2].

Yaşıllaşma, aşağı karbon və iqlim dəyişikliyi Azərbaycan qarşısında beynəlxalq öhdəliklərin qəbulu ilə iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi milli inkişaf məqsədlərinə nail olmağa kömək edə bilər. 1990-cı ildə Qlazqoda keçirilən COP26 iclasında Azərbaycan qarşısında 2050-ci ilə qədər istixana qazlarının səviyyəsi ilə müqayisədə emissiyaların 35%-40%-ə qədər azaldılması hədəfi qoyulmuşdur. Hazırda ölkəmizdə MDM-nin yenilənməsi və uzunmüddətli Aşağı Emissiyaların Təkmilləşdirilməsi Strategiyası (LEDS) hazırlanır.

İqlim dəyişikliyinə fiziki risklərini nəzərə alaraq, hazırda kənd təsərrüfatında təbiətə əsaslanan davamlılıq tədbirləri, sahilyanı ərazilərin və su ehtiyatlarının təkmilləşdirilmiş idarə edilməsini nəzərdə tutan milli uyğunlaşma planı layihəsi hazırlanır. Energetika ilə yanaşı, Azərbaycanın neft-qaz sektoru digər əsas sektorlara – mədənçixarma, ticarət, tikinti və kənd təsərrüfatına təsir etmək üçün güclü potensiala malikdir.

Azərbaycanda torpaq idarəçiliyinin təkmilləşdirilməsinin xüsusilə meşələr, otlaqlar və kənd təsərrüfatı torpaqları üçün bir çox faydası var. Bu faydalar konversiya və karbon anbarı emissiyasının azaldılması, MDC hədəfləri və ətraf mühitdən ibarət olan ekoloji məqsədlərə töhfə verməklə ümumi istixana qazlarını azaltmadan bioloji müxtəlifliyin qorunmasını yaxşılaşdırmaq üçün pul gəliridir. Azərbaycan hazırda kənd təsərrüfatından əldə etdiyi gəlirləri itirir. Eyni səthdən əldə edilə bilən ümumi istixana qazlarının sekvestr potensialının təxminən 69%-nə çatmaz. İqtisadiyyatda kənd təsərrüfatı kiçik paya malik olsa da, torpaqdan istifadənin 57,6%-ni təşkil edir ki, bunun da yarısı daimi otlaqlardır. Bununla belə, torpaq eroziyasının degradasiyası nəticəsində yaranan torpaqlar Azərbaycan ərazisinin 42%-nə təsir edir. Qismən güclü yağışlar və daşqınlar, həm də həddindən artıq mal-qara otlaq sahələrinə mənfi təsir göstərir (SSC 2021).

Aşağı karbonlu iqtisadiyyata keçidin əsas istiqamətləri. Aşağı karbonlu iqtisadiyyata keçid üçün yüksək texnologiya və innovasiya ilkin şərtlər hesab olunur. Azərbaycan iqtisadiyyatı neftdən çox asılı olmasına baxmayaraq, bu, milli davamlı inkişaf baxımından gizli prioritetdir. Davamlı və yaşıl iqtisadiyyatın yaradılması istiqamətində sistemli dəyişikliklərin edilməsi xərc rəqabətinin səviyyəsinin, risklərinin qiymətləndirilməsindən və keçid texnologiyalarının bazar sınağından başlayır. Məsələn, aşağı karbon-hidrogen (LCH) Azərbaycanın gələcək beynəlxalq ixracatıdır, çünki dünya bazarlarının daha az karbon intensivliyi ilə enerji resurslarına meyl etməsi rəqabətqabiliyyətlikdə mühüm rol oynaya bilər. Bu baxımdan əhəmiyyətli bərpa olunan mənbələrdən (məsələn, dəniz küləyindən) səmərəli istifadə olunmalıdır. Eyni zamanda təbii qazın mövcudluğu, inkişaf etmiş infrastruktur və əsas bazarlara yaxınlıq kimi amillər də nəzərə alınmalıdır. Azərbaycan aşağı karbon hidrogen iqtisadiyyatını inkişaf etdirməlidir və mühüm istehsalçıya çevrilə bilər. Bundan başqa, araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycan yüksək ixtisaslı və maaşlı iş yerlərinin yeni dalğasını yaratmaq potensialına malikdir. Sərmayələri artırmaqla ətraf mühit və ictimai sağlamlıq baxımından geniş spektrdən istifadə edilə bilər. Bununla da Azərbaycan MDM çərçivəsində üzərinə düşən öhdəlikləri yerinə yetirməklə, yaşıl iqtisadi diversifikasiyaya doğru irəliləyərkən neftə əsaslanan inkişaf yolunun yenidən qurulmasına nail ola bilər.

Qeyri-neft sahələrinin davamlı inkişafının ardıcıl nəticəsi kimi perspektivdə karbohidrogenlər sənaye ilə müqayisə edilə bilən miqyasda böyümək üçün vaxt və resurslara ehtiyac olacaq. Bununla yanaşı iqlim dəyişikliyinə təsirlərinə davamlılığı dəstəkləyən bərpa olunan enerji, Mavi İqtisadiyyat (BE), su idarəçiliyi və turizm kimi sektorların inkişafı üzrə tədbirlərin həyata keçirilməsi aşağı karbona keçid risklərini azaldacaq və diversifikasiyaya yol açacaq. Diversifikasiyanın bütün faydalarını inkişaf etdirmək və uzunmüddətli səylərin tam nəticələrini göstərmək üçün birlikdə öhdəlik götürülmüş sahələr və aktivlər illər keçdikcə dəstəklənməlidir.

Yaşıl investisiyaların tətbiqi və genişləndirilməsi, eləcə də yaşıl ərazilərə investisiyaların stimullaşdırılması üçün strateji investisiya qərarlarına təsir edən əsas elementlər olan risk və gəlirin optimal uyğunlaşdırılmasının vacibliyidir. Bununla əlaqədar olaraq, “yaşıl sahə”lərə investisiya qoyuluşlarında rentabelliği artırmaq və ya riskləri azaltmaq üçün müxtəlif maliyyə alətləri və mexanizmlərindən istifadə edilir. Belə maliyyə alətlərindən biri də “yaşıl istiqrazlar”dır. Yaşıl İstiqraz "xüsusi olaraq ətraf mühit və iqlimlə bağlı layihələri dəstəkləmək üçün nəzərdə tutulmuş sabit gəlirli alətdir. "Yaşıl istiqrazlar" enerjinin səmərəliliyi, çirklənmənin qarşısının alınması, dayanıqlı kənd təsərrüfatı, balıqçılıq və meşəçilik, su və yerüstü ekosistemlərin qorunması, təmiz nəqliyyat, davamlı su maliyyələşdirmə layihələrinin idarə olunmasına yönəlmişdir. "Yaşıl istiqrazların" iş prinsipinə gəldikdə, bu istiqrazlar istənilən korporativ və ya dövlət istiqrazları kimi işləyir. Borcalanlar bu qiymətli kağızları ekosistemin bərpası və ya çirklənmənin azaldılması kimi ətraf mühitə müsbət təsir edəcək layihələri maliyyələşdirmək üçün buraxırlar [7, səh.54]. Azərbaycanda bərpa olunan enerji layihələrinə və onların səmərəliliyinin yüksəldilməsinə irihəcmli investisiyalar yatırılmışdır. Onlar arasında qabaqıl texnologiyadan istifadəyə, texnoloji inkişafa yönəldilən investisiyalar xüsusi yer tutur.

Cədvəl 1

İrимиqyaslı bərpa olunan enerji və enerji səmərəliliyi investisiyaları nümunəsi

Hibrid Elektrik Stansiyaları	Qobustan Eksperimental Poliqonu və Tədris Mərkəzi (5.5 MVt)
Günəş Elektrik Stansiyaları	Pirallahı Günəş Elektrik Stansiyaları (2.8 MVt) Suraxanı Günəş Elektrik Stansiyaları (2.8 MVt) Sumqayıt Günəş Elektrik Stansiyaları (2.8 MVt) Naxçıvan Günəş Elektrik Stansiyaları (20 MVt)
Külək Elektrik Stansiyaları	Yeni Yaşma Külək Parkı (50 MVt) Sitalçay Külək Parkı (3.6 MVt) Hökməli Külək Parkı (8 MVt) Külək Adası - 1 (200 MVt) – inkişaf mərhələsindədir
Biokütlə Elektrik Stansiyaları	Oğuz və Ağcabədi rayonlarında biokütlə kogenerasiyası stansiyası (16 MVt)
Texnologiya inkişafı və istehsalı	İllik gücü 50 MVt olan Azgüntex Günəş Panelləri İstehsalı zavodu 2012-ci ildə istismara verilib Sumqayıt Yüksək Texnologiyalar Parkı layihəsi
Bərpa olunan enerji sahəsində açar-təslim layihə podratçıları	Alt en Group SOCAR

“Yaşıl investisiyalar” cəlbədicisi olduğu kimi, onlarla bağlı olan layihələr də riskli olur, çünki bazarda hər bir yeni layihə çox böyük “risk toru” xüsusiyyətini daşıyır. Bu səbəbdən “yaşıl investisiyaların” maliyyələşdirilməsində risklərin azaldılması üçün yeni investisiya vasitəsinin– “yaşıl sekyuritizasiya”nın yaradılması və istifadəsi zəruridir. Sekuritizasiyanın özü aktivlərin “qeyri-likvid aktivlər hovuzundan” alqı-satqı oluna bilən likvid maliyyə alətlərinə (məsələn, qiymətli kağızlara) çevrilməsi prosesidir [6səh.21].

Sadalanən yeniliklərin tətbiqi Azərbaycan kimi inkişaf etməkdə olan ölkələr üçün həqiqətən riskli sahələr yaratdığı üçün, ölkələr iqtisadiyyatını təhlükəyə atmaqdan boyun qaçırdığı “yaşıl iqtisadiyyat” əslində uzun və dayanıqlı inkişafın əsasıdır. “Yaşıl iqtisadiyyat” özlüyündə davamlı

inkışaf edən rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyat, dinamik və sosial ədalətli cəmiyyət; rəqabət qabiliyyətli insan kapitalı və müasir innovasiyalar üçün məkan; təmiz ətraf mühit və “yaşıl inkışaf” kimi anlayışların cəmidir. Bəyan edilən prioritetlərə sahib olan ölkə iqtisadiyyatı “yaşıl düşüncə”ni cəmiyyətə aşılamiş sayılır və eyni zamanda gələcək nəsillə davamlı inkışafa sahib olmaq üçün miras qoyur.

NƏTİCƏ

Bu gün Azərbaycanda yaşıl iqtisadiyyatın inkışafı üçün geniş imkanlar mövcuddur. Bu baxımdan yaşıl iqtisadi zonaların tətbiqi qeyri-neft sahələrinin inkışafına mane olan bir çox problemləri aradan qaldıracaq. Yaşıl innovasiyaların inkışafı hər bir ölkədə ekoloji təmiz məhsulların istehsalına təkan verməklə yanaşı, digər sektorlar üçün yeni tendensiyalar açır. Əgər Azərbaycanda ekoloji təmiz məhsulların istehsalını gücləndirə bilsək, bu, regionların inkışafı ilə yanaşı, yaşıl dəhlizin inkışafına təsir göstərməklə Cənubi Qafqazın mədəni integrasiyasına müsbət təsir göstərəcək. Araşdırmamız göstərir ki, dünya miqyasında “yaşıl inkışaf”ın təşviqində əsas rolü hökumətlər oynayır. Hökumətlər iqtisadi və digər siyasət alətləri vasitəsilə daha “yaşıl” istehsalı və istehlakı stimullaşdırən şərait yaradır, bu sahədə əməkdaşlığı təşviq edir və yaxşı təcrübələrin mübadiləsini dəstəkləyir. Xüsusən də hökumətlər yeni texnologiya və innovasiyaların inkışafı və istifadəsini təşviq etməklə “yaşıl inkışaf”a töhfə verir. Qısaca olaraq sonda qeyd edək ki, qarşıdakı müddətdə Azərbaycan hökuməti də “yaşıl inkışaf”ın təşviqi yönündə fəaliyyətini daha da dərinləşdirəcək. Eyni zamanda özəl sektor və QHT-lər də bu istiqamətdə görülən işlərdə aktiv rol almalıdırlar.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. "Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkışafa dair Milli Prioritetlər". Bakı, 2 fevral 2021-ci il. <https://e-qanun.az/framework/46813>.
2. İqtisadiyyatın “yaşıllaşdırılması” qeyri-neft sektorunun inkışafı baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası İnformasiya Texnologiyaları İnstitutu, 2016. <http://ict.az/az/news/1602/>
3. Yaşıl inkışaf: enerji səmərəliliyi və alternativ mənbələr. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Strateji Araşdırmalar Mərkəzi. Bakı – 2015, 142 s.
4. Həsənov R.B. Azərbaycanda İqlim Dəyişikliyi üzrə Maliyyələşmə Çərçivəsinin tətbiqi və “yaşıl büdcə”yə keçid. AMEA-nın Xəbərləri. İqtisadiyyat seriyası 2021 (mart-aprel), səh. 220-233.
5. Qasımlı V.Ə. İqtisadi artım. Bakı: 2021, 250 s.
6. Богачева О.В., Смородинов О.В. Проблемы "зеленого" финансирования в странах G20. (2017). Мировая экономика и международные отношения, № 61 (10), с.16-24.
7. Green Transformation in Azerbaijan: National report based on the OECD Set of Green Growth Indicators. EaP GREEN (2018). 62 p.

I.G.Guliyev

associate professor, Azerbaijan State University of Economics
ORCID 0000-0002-2674-4185

S.K.Iskandarova

master student, Azerbaijan State University of Economics

Assessment of the development potential of "green economy" in Azerbaijan

Abstract

The prosperity of Azerbaijan's development trajectory based on fossil fuel production and economic growth has occurred at the expense of the environment, other non-oil industries and the growth of human capital. Due to the lack of economic diversification, the country is highly vulnerable to transition risks, volatility of fossil fuel markets and climate change. This article, which is prepared to support Azerbaijan's aspirations for green development, states that increasing climate measures and greening a number of sectors have the potential to help diversify the economy of Azerbaijan, contribute to the potential of sectors and country-specific environmental problems and goals, and solve economic growth. Azerbaijan has joined the global search for sustainable development by making a strategic choice to invest in a clean environment and reduce greenhouse gas emissions. Improving the ecological situation in the Republic of Azerbaijan and creating the foundations for the transition to a clean economy is one of the main priority issues facing the current and future generations.

Key words: "green economy", "clean economy", "green finance", "green growth", "low carbon hydrogen".

И.Г.Гулиев

к.э.н., доцент, Азербайджанский Государственный Экономический Университет
ORCID 0000-0002-2674-4185

С.К.Искандерова

магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Оценка потенциала развития «зеленой экономики» в Азербайджане

Резюме

Процветание траектории развития Азербайджана, основанной на добыче ископаемого топлива и экономическом росте, произошло за счет окружающей среды, других ненефтяных отраслей и роста человеческого капитала. Из-за отсутствия экономической диверсификации страна очень уязвима перед переходными рисками, волатильностью рынков ископаемого топлива и изменением климата. В этой статье, которая подготовлена для поддержки стремления Азербайджана к зеленому развитию, говорится, что усиление климатических мер и озеленение ряда секторов могут помочь диверсифицировать экономику Азербайджана, внести свой вклад в потенциал секторов и экологических проблем и целей конкретной страны. , и решить экономический рост. Азербайджан присоединился к глобальному поиску устойчивого развития, сделав стратегический выбор в пользу инвестиций в чистую окружающую среду и сокращения выбросов парниковых газов. Улучшение экологической ситуации в Азербайджанской Республике и создание основ для перехода к чистой экономике является одним из основных приоритетных вопросов, стоящих перед нынешним и будущими поколениями.

Ключевые слова: «зеленая экономика», «чистая экономика», «зеленые финансы», «зеленый рост», «низкоуглеродный водород».

С.С.Тагизаде
д.ф.э., преп., Азербайджанский Университет Нефти и Промышленности,
ORCID 0000-0002-2132-2696
seva_ta@list.ru
Ж.Н.Мурадова
педагог, Азербайджанский Университет Нефти и Промышленности
ORCID 0000-0002-5808-2016
jalemuradova92@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub:07.04.23

The article was received by editorial board on: 07.04.23

Статья принята к печати: 07.04.23

ВЛИЯНИЕ ОТКРЫТОСТИ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ НА ЕЁ ЭКОНОМИЧЕСКУЮ БЕЗОПАСНОСТЬ

Резюме

В статье проводится исследование понятия открытость экономики. Раскрывается сущность открытой экономики, современная необходимость, приведшая государства к развитию открытой экономики. В статье показаны преимущества и недостатки открытой экономики, взаимосвязь глобализации, экономической безопасности и открытости экономики.

В статье также показан сравнительный анализ открытости и закрытости экономики; рассмотрено влияние открытости национальной экономики на её экономическую безопасность.

Также рассматриваются признаки и особенности открытой экономики; ряд факторов, влияющих на степень открытости экономики; показана группировка стран по степени открытости экономики.

Ключевые слова: *открытая экономика, закрытая экономика, экономическая безопасность, глобализация, национальная экономика.*

ВВЕДЕНИЕ

Стремительно развивающаяся глобализация является одной из важнейших особенностей развития современного мира. Современные тенденции развития мировой экономики в целом и национальных экономик, входящих в ее состав, объективно определяют дальнейшее горизонтальное и вертикальное углубление глобализации, усиление взаимоотношений и взаимозависимостей между хозяйствующими субъектами. Либерализация внешнеэкономической деятельности, повышение открытости экономик, составляющих основу глобализации, создают предпосылки для динамичного развития мобильности потоков товаров, услуг, капитала, рабочей силы, технологий и других ресурсов. Долгое время считалось, что страны могут обеспечить лучшую жизнь своим гражданам, изолируя свои национальные экономики и поддерживая лишь минимальные экономические отношения с другими государствами, и некоторые экономические концепции национального благосостояния поддерживали этот тезис.

Однако эволюция мировой экономики, начиная с периода после Второй мировой войны, привела страны к тому, что они встали на путь большей открытости в сфере экономических отношений, которая в настоящее время достигла высокого уровня развития для всех национальных экономик.

ПРОБЛЕМА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ И ГЛОБАЛИЗАЦИЯ

Несмотря на интеграционные процессы, каждая страна старается защитить свой суверенитет и национальную идентичность, свои обычаи и традиции, свою культуру. Конечно, интеграционные процессы развиваются, но человечество еще не скоро придет к однородной глобальной экономике. Соответственно, проблема национальной экономической безопасности страны является одной из самых актуальных проблем мирового хозяйства и останется одной из них. Более того, стремление большинства стран к реализации политики открытой экономики диктует необходимость разработки концепций экономической безопасности и, в частности, внешнеэкономической составляющей. Поскольку многие страны находятся на разных этапах экономического развития, они подвержены определенным условиям развития, традициям и обычаям, институтам, приоритетам и т. д., которые формировались веками.

В силу своей разной природы они не могут проводить политику открытой экономики одновременно и в равной степени. В то же время нельзя бесконечно сопротивляться силам глобализации; необходимо постепенно научиться управлять этим процессом, максимизируя его преимущества и корректируя его негативные последствия. Между глобализацией и экономической безопасностью есть три взаимосвязанных области:

- а) функционирование глобализованного рынка;
- б) экономическая безопасность государств;
- в) влияние глобализации на уровень жизни.

В условиях глобализации формируется открытая экономика, а по мере развития и усложнения мирохозяйственных отношений само понятие «открытая экономика» претерпевает изменения.

ОТКРЫТОСТЬ ЭКОНОМИКИ И НАЦИОНАЛЬНАЯ ЭКОНОМИЧЕСКАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ

Термин «экономическая открытость» впервые появился в литературе по сравнительной политической экономии в начале 1980-х гг. Экономическая открытость является важным процессом в понимании экономического развития страны. Открытая экономика – это экономика, которая имеет постоянный доступ к международным рынкам товаров, капитала, труда, денег и информации в качестве продавцов и покупателей.

В этой экономике люди могут свободно продавать товары и услуги зарубежным странам. Также можно покупать товары и торговать на международном уровне. США, Австралия, Сингапур, Швейцария и большинство стран Европейского союза имеют открытую экономику с низкими торговыми барьерами. В прошлом Новая Зеландия, Канада и Австралия проводили протекционистскую политику. Но в 80-х и 90-х годах они стали открываться, что привело к увеличению доходов и производительности. Степень открытости варьируется от одной страны к другой. Финансовые эксперты утверждают, что полностью открытой экономики не существует.

Наряду с денежно-кредитной и фискальной политикой в большинстве стран существуют торговые барьеры для защиты их экономики. Другие не разрешают свободное перемещение через границы. Хотя сегодня существует несколько закрытых экономик, некоторые страны по-прежнему ограничивают поток ресурсов через свои политические границы. Теоретически они самодостаточны и не зависят от международной торговли. Экономика в этом случае называется закрытой экономикой. В закрытой экономике все произведенные товары продаются внутри страны, а все расходы делятся на три составляющие: потребление, инвестиции и государственные расходы. Эксперты и ученые уже давно обсуждают преимущества и недостатки закрытой экономики, утверждая, что такая экономика обеспечивает изобилие рабочих мест. [1] Характеристики закрытой экономики включают в себя: обширное государственное регулирование, национализиро-

ванные отрасли промышленности, протекционистские тарифы и ограниченные возможности для роста. Основным недостатком закрытой экономики является то, что все необходимые товары производятся независимо от того, есть ли в экономике необходимые факторы производства. Это может привести к неэффективности, которая увеличит стоимость продукта и, следовательно, увеличит цену, которую платят потребители. Поскольку корпорации в условиях закрытой экономики не имеют доступа к глобальным финансовым рынкам, они могут ограничивать средства, доступные для инвестиций. Кроме того, поскольку закрытая экономика благоприятствует отечественным производителям, это приводит к более высокому качеству и более высокой цене продукции из-за отсутствия конкуренции со стороны иностранных производителей. Страны этой категории лишены преимуществ международной торговли, таких как доступ к новым технологиям и инновационным продуктам.

В условиях глобализации мировой экономики главным критерием национальной экономической безопасности является степень зависимости экономики страны от мирового сообщества, которая определяется открытостью ее экономики. Открытость экономики обычно рассматривают в функционально-организационном, институциональном аспектах. Функциональный подход определяет степень участия страны в международном разделении труда или зависимость национального производства от внешнеэкономических связей. На практике функциональная открытость является основной темой, вызывающей интерес в дискуссиях об открытости торговли большинством товаров и услуг. Ключевым показателем этих дискуссий является объем торговли по отношению к ВВП.

Важными показателями отношения торговли к ВВП являются Экспорт /ВВП или Импорт /ВВП. Одной из первых и наиболее эффективных мер по открытости торговли является де-юре. Это бинарный индекс, который классифицирует страну как закрытую, если она соответствует хотя бы одному из пяти критериев, связанных с тарифными ставками, нетарифными торговыми барьерами, социалистическим управлением торговыми отношениями и разницей между курсами черного рынка и официальными обменными курсами. Сильные внутренние экономики (такие как США, Япония, Германия или Китай) играют важную роль в международной торговле. Влияние экономической открытости на отечественную экономику вызывает большой интерес как у академического сообщества, так и у широкой общественности. Однако в соответствующих дискуссиях используется множество различных концепций для объяснения степени международной экономической интеграции, например такие фразы, как «торговая открытость, экономическая интеграция, торговая либерализация и глобализация», широко используются с точки зрения общего увеличения экономического роста.

Под направлением развития открытости экономики понимается экономика, определяемая тенденциями в мировом хозяйстве и укреплении внешнеэкономических связей. Внешнеэкономическая политика государства определяется степенью его открытости. В зависимости от этого можно выделить 2 типа открытой экономики:

1. Высокий уровень экономической открытости - характеризуется высокой степенью открытости и глобализации национальной экономики. Многие хозяйствующие субъекты работают на зарубежных рынках и могут оказывать значительное влияние;

2. Малая открытая экономика – характеризуется низкой степенью открытости. Хотя такую экономику нельзя назвать закрытой, так как она имеет выход на внешние рынки и представлена там, но это присутствие слабое и не влияет. Открытость экономики связана с влиянием участия страны в международном разделении труда на формирование структуры производства.

Справедливы следующие положения об открытости-закрытости экономических систем:

- каждая национальная экономика реагирует на влияние внешней среды на том или ином уровне, поэтому ни о какой абсолютной открытости ко всем воздействиям не может быть и речи, иначе система может утратить свою честность;

- экономика может быть открытой по одному типу среды и закрытой по-другому, но открытость - закрытость наблюдается по отношению к большинству типов среды;

- полностью закрытая экономика не может поддерживать свое существование и рушится.

Открытость экономики должна основываться на принципах эффективности, конкурентоспособности, национальной и региональной экономической безопасности. Важнейшим результатом посткоммунистического развития России стало усиление участия страны в мировой экономической и политической жизни, расширение ее открытости миру. Послевоенная Япония является наиболее ярким примером открытости и в то же время закрытости экономики. Япония открыта для мировой экономики в плане экспорта товаров и капитала, а не импорта, но в значительной степени закрыта с точки зрения своей культурной и идеологической среды.

Другим примером является Бразилия, которая имеет самое низкое соотношение торговли к ВВП в мире. Его экономика в основном базируется на внутреннем рынке. Есть менее 20 000 бразильских компаний, которые экспортируют товары. По данным Всемирного банка, Бразилия имеет тесные связи с Китаем, еще одной закрытой экономикой. Хотя обе страны устанавливают высокие тарифные барьеры на определенные товары и услуги, за последние годы в этом отношении был достигнут значительный прогресс. Несмотря на то, что Китай является крупнейшим в мире экспортером товаров, экономика Китая закрыта из-за ограничений на импорт. Кроме того, он налагает строгие правила на использование технологий в пределах своих границ. Ввоз птицы и яиц полностью запрещен. Отечественным кинотеатрам запрещено показывать более 34-х иностранных фильмов в год. Компании, планирующие вести бизнес в Китае, облагаются высокими налогами и импортными тарифами. Для обеспечения национальной экономической безопасности крайне важно учитывать пределы открытости национальной экономики, степень участия в мирохозяйственных связях, необходимых для ее устойчивого развития. Характеристики влияния открытости национальной экономики на экономическую безопасность разделены на 3 группы:

Первая группа относится к особенностям открытой экономики на макроуровне.

- полное использование различных форм мирохозяйственных связей; устойчивая внешнеэкономическая специализация страны, при которой обмен с мировым хозяйством происходит не за счет избытка или недостатка продукции внутри страны, а на основе качества товаров и сравнительных издержек производства;

- при обслуживании внешнего долга стабильность валютно-финансового положения страны не закрывает возможности для экономического роста и не создает затруднений в привлечении новых кредитов;

- международная конвертация национальной валюты;

- определение развития народного хозяйства тенденциями в мировом хозяйстве.

Ко второй группе относятся признаки открытой экономики для микроразвития:

- свободный доступ на внешние рынки товаров, услуг и капитала всех собственных предприятий;

- свобода выбора всеми хозяйствующими субъектами отечественных и зарубежных партнеров и рынков при проведении торговых операций;

- превращение внешнеэкономической деятельности в органическую часть хозяйственной деятельности многих предприятий.

В третью группу входят признаки открытой экономики в деятельности государства:

- открытие внутреннего рынка для иностранной конкуренции, сочетающееся с гибкой защитой местных производителей;
- предоставление правовых и экономических гарантий хозяйственной деятельности и защита иностранного капитала;
- создание благоприятной инвестиционной среды и ее защита (под ней можно понимать совокупность факторов, обеспечивающих приемлемую доступность внутреннего рынка для входа иностранного капитала, товаров, технологий, информации); отмена монополии внешней торговли на большинство товаров;
- поддержка местных экспортеров на зарубежных рынках;
- ориентация технической, производственной и социальной политики на мировые стандарты и тенденции развития;
- приоритет международных договорных обязательств страны над внутрисударственными правовыми нормами;
- сближение внутреннего хозяйственного права с международным правом.

Существует ряд факторов, влияющих на степень открытости экономики, например, уровень экономического развития страны; структура общественного производства; пожертвование ресурсов; можно показать емкость внутреннего рынка. Государство играет важную роль в формировании открытой экономики. Выполняет функции стимулирования экспортных направлений, продвижения экспорта товаров и услуг, развития сотрудничества с иностранными компаниями и развития внешнеэкономических связей. Государство создает сильную правовую базу, облегчающую приток иностранных инвестиций, технологий, рабочей силы и информации. Переход стран ко все более открытой экономике ускоряется действиями транснациональных компаний. Есть такие преимущества, как попытка владеть новыми рынками, преодоление протекционистских барьеров зарубежных стран, интернационализация международного экономического обмена, открытие многочисленных филиалов и дочерних компаний в разных странах. Заметный прогресс в области транспорта и информационных коммуникаций во второй половине XX века также сыграл большую стимулирующую роль в развитии открытости национальных экономик и повышении мобильности населения.

Постепенно, шаг за шагом разрушались торгово-экономические, валютно-финансовые барьеры, которыми страны долгое время отгораживались друг от друга. Либерализация международного обмена облегчила приспособление народного хозяйства к иностранным отношениям и условиям, а также помогла им более активно участвовать в международном разделении труда. В эпоху глобализации модель открытой экономики очень актуальна. Она обеспечивает интеграцию многих процессов в международные отношения. Это создает благоприятные условия для развития народного хозяйства и положительно влияет на эти условия.

К преимуществам открытой экономической модели можно отнести следующие:

- международная специализация и углубление производственной кооперации: развитие специализации, усложнение продукции, постоянно увеличивающееся разнообразие и появление новых ее видов объективно приводят к созданию новых месторождений, дальнейшая дифференциация существующих отраслей и усиление взаимозависимости между ними, т. е. ведет к повышению роли международной производственной кооперации.

Сотрудничество способствует росту. В открытой экономике люди могут обмениваться товарами и услугами, открывать или расширять бизнес за границей и получать более низкие затраты;

- этот тип экономики поощряет конкуренцию между местными производителями, что приводит к более высокому качеству продукции и более низким ценам;

- распространение инноваций, признание стандартов мирового рынка всеми странами, действие в соответствии с их законами;
- еще одним преимуществом открытой экономики является продажа экспортных товаров по более высокой цене и получение более дешевых импортных товаров;
- увеличение привлечения прямых иностранных инвестиций: современный этап развития мировой экономики показывает, что прямые иностранные инвестиции являются одним из факторов устойчивого, качественного и сбалансированного экономического развития и повышают международную конкурентоспособность большинства стран. Это позволяет каждой стране получать выгоду от участия в международном разделении труда, поскольку страны мира наделены разной степенью ресурсов и технологий;
- простота торговли помогает создавать больше рабочих мест.

Предпринимательство также поощряется. Т.е, кто планирует начать бизнес, могут свободно обмениваться информацией и ресурсами с иностранными компаниями. Но, несмотря на очевидные преимущества, открытая экономика несовершенна, и страна может столкнуться с серьезными проблемами, если не будет действовать с должным образом спланированными стратегическими шагами. Во-первых, чувствительность к влиянию мировых финансово-экономических кризисов; финансовая и технологическая зависимость от других государств; риск снижения внутреннего производства; изменения в структуре отечественной экономики, колебания цен, происходящие в одной стране, обвалы рынка и риск распространения высокого уровня безработицы на другие экономики, увеличивающие вероятность нестабильности в национальной экономике в определенном смысле, усиливающие зависимость национальной экономики на импорте. Если импорт превышает 30%, это признак того, что ситуацию по отдельным товарным группам нужно исправлять.

Например, за финансовым кризисом 2008 года последовал глобальный экономический спад. Миллионы людей потеряли работу или оказались завалены ипотечными кредитами. В открытой экономике многие предприятия могут попытаться сократить расходы и увеличить прибыль, эксплуатируя рабочих или импортируя некачественные продукты и сырье. Кроме того, крупные организации могут доминировать на определенных рынках, устанавливая несправедливые цены, создавая монополии. Растущие иностранные компании могут убить местный бизнес. Хотя у открытой экономики есть свои недостатки, она также способствует росту и инновациям. Широкая доступность товаров и услуг, а также легкость ведения бизнеса и поток производственных ресурсов могут способствовать процветанию и устойчивому развитию. Уровень открытости страны средний по всем элементам территориальной структуры экономики, но различия между отдельными регионами страны по степени вовлеченности могут существенно различаться, что является результатом отражения их разной конкурентоспособности и инвестиционной привлекательности.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

По степени открытости экономики страны можно разделить на следующие группы: страны с относительно открытой экономикой (доля экспорта превышает 35% ВВП); страны с относительно подавленной экономикой (доля экспорта менее 10% ВВП); страны с полностью открытой экономикой. По этому критерию выделяются страны - Сингапур, Гонконг, Швейцария, Новая Зеландия. Как страна с развивающейся экономикой мы быстро воспользуемся принципами и преимуществами глобализации, сделав прогноз усиления конкуренции, повышения роли своевременного анализа рынка и диверсификации экономики. Таким образом, степень открытости и закрытости экономики относительна. В действительности трудно представить себе существование «полностью открытой» или «полностью закрытой» экономики, поэтому под открытостью или закрытостью экономики понимается преобладающая склонность системы к той или иной среде.

Список использованной литературы:

1. А. С. Рафаиловна “Поляризация регионов федеративного государства в условиях открытости национальной экономики” 2010 г., 8 с.
2. А.А.Пороховского, С.В.Кайманакова «Международная научная Конференция» Обеспечение национальной экономической безопасности: новые вызовы и приоритеты” 2020 г.

S.S.Tagizade

i.ü.f.d., müəllim, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
ORCID 0000-0002-2132-2696

J.N.Muradova

müəllim, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
ORCID 0000-0002-5808-2016

Milli iqtisadiyyatın açıqlığının iqtisadi təhlükəsizliyinə təsiri

Xülasə

Məqalədə iqtisadiyyatın açıqlığı konsepsiyası öyrənilir. Açıq iqtisadiyyatın mahiyyəti, dövləti açıq iqtisadiyyatın inkişafına aparan müasir zərurət açılır. Məqalədə açıq iqtisadiyyatın üstünlükləri və mənfi cəhətləri, qloballaşma, iqtisadi təhlükəsizlik və iqtisadiyyatın açıqlığı arasındakı əlaqə göstərilir.

Məqalədə iqtisadiyyatın açıq və yaxınlığının müqayisəli təhlili də göstərilir; milli iqtisadiyyatın açıqlığının iqtisadi təhlükəsizliyə təsiri nəzərdən keçirilir.

Açıq iqtisadiyyatın əlamətləri və xüsusiyyətləri də nəzərdən keçirilir; iqtisadiyyatın açıqlıq dərəcəsinə təsir edən bir sıra amillər; ölkələrin iqtisadiyyatın açıqlıq dərəcəsinə görə qruplaşdırılmasını göstərir.

Açar sözlər: *açıq iqtisadiyyat, qapalı iqtisadiyyat, iqtisadi təhlükəsizlik, qloballaşma, milli iqtisadiyyat.*

S.S.Tagizadeh

PhD in Economics, teacher, Azerbaijan State University of Oil and Industry
ORCID 0000-0002-2132-2696

J.N.Muradova

teacher, Azerbaijan State University of Oil and Industry
ORCID 0000-0002-5808-2016

The impact of the openness of the national economy on its economic security

Abstract

The article studies the concept of openness of the economy. The essence of an open economy, the modern necessity that led the state to the development of an open economy, is revealed. The article shows the advantages and disadvantages of an open economy, the relationship between globalization, economic security and openness of the economy.

The article also shows a comparative analysis of the openness and closeness of the economy; the impact of the openness of the national economy on economic security is considered.

The signs and features of an open economy are also considered; a number of factors affecting the degree of openness of the economy; shows the grouping of countries according to the degree of openness of the economy.

Key words: *open economy, closed economy, economic security, globalization, national economy.*

Ə.Ə.Mustafayeva
h.ü.f.d, b/m, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
arabiya-mustafayeva@mail.ru
N.N.Vəlizadə
magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
valizadanazir@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 14.04.2023

The article was received by editorial board on 14.04.2023

Статья принята к печати 14.04.2023

POST-MÜHARİBƏ DÖVRÜNDƏ AZƏRBAYCANIN SOSIAL-İQTİSADI POTENSİALININ TƏHLİLİ

Xülasə

Mərkəzləşdirilmiş idarəetmənin dağılması və iqtisadi münasibətlərin liberallaşdırılması şəraitində regional dairənin rolu artır və hazırda bir neçə alim və dövlət qulluqçusu ölkənin və onun regionlarının davamlı inkişafının aktual problemlərinin həlli üçün metod və vasitələri fəal şəkildə həyata keçirirlər. Bu baxımdan, genişmiqyaslı islahatların aparıldığı bir dövrdə dövlətin regional iqtisadi siyasəti və onun tənzimləmə və idarəetmə mexanizmləri regionların və onların sektorlarının inkişafı üçün prioritet və uzunmüddətli hədəfləri müəyyən edən, və onların icrası stimullaşdırılır və təmin edilir. Müasir inkişaf mərhələsində regional siyasətin qarşıya qoyduğu strateji və cari məqsədlərə nail olunmasının əsas vəzifəsi istehsal potensialından, təbii-iqtisadi imkanlardan, təbii-iqtisadi imkanlardan istifadə etməklə iqtisadiyyatın müxtəlif formalarının inkişafına və iqtisadi rayonlarda daha səmərəli yerləşdirilməsinə nail olmaqdan ibarətdir. Məqalədə son illərdə regionlarda sosial-iqtisadi inkişaf dinamikası, onlarda kəmiyyət və keyfiyyət dəyişikliklərini dəyişdirən amillər təhlil edilir. Həmçinin yeni iqtisadi və sosial obyektlərin ayrı-ayrı iqtisadi rayonların və post-müharibə dövründə Dağlıq Qarabağ regionunun sənaye və onun iqtisadi inkişaf potensialını araşdırır. Təhlilin sonunda müvafiq tapıntılar əsaslandırılmışdır.

Açar sözlər: işğaldan azad edilmiş ərazilər, iqtisadi inkişaf, yaşıl iqtisadiyyat, davamlı inkişaf, sənaye potensialı. investisiya siyasəti, iqtisadi inkişaf indeksi, iqtisadi səmərəlilik.

GİRİŞ

Azərbaycanın müharibədən sonrakı sosial-iqtisadi inkişaf potensialı əhəmiyyətlidir, lakin bunun tam reallaşdırılması üçün birgə səylər tələb olunur. Bu səyin həlledici cəhətlərindən biri ölkənin bütün regionları üzrə bərabər inkişafın təmin edilməsidir, çünki dünya təcrübəsi göstərir ki, bu, daha yüksək iqtisadi nəticələr əldə etmək üçün lazımdır. Azərbaycanda regional iqtisadi inkişaf üçün perspektivli sahələrə enerji, infrastruktur və mənzil tikintisi, yüksək texnologiyalı mədənçixarma, kənd təsərrüfatı, rəqəmsal texnologiyalar, kəşfiyyat, tibb, elm və təhsil daxildir. Lakin bu potensialdan yalnız regionlararası fərqləri azaltmaqla və hər bir regionun iqtisadi potensialından tam və səmərəli istifadəni təşviq etməklə tam istifadə etmək olar. Azərbaycanda dayanıqlı iqtisadi inkişafa nail olmaq üçün diqqəti bütün regionların sosial-iqtisadi inkişafına yönəltmək həlledici əhəmiyyət kəsb edir ki, bu da müasir iqtisadi münasibətlərin və texnologiyaların mürəkkəbliklərində naviqasiya etməyi tələb edir. İstehsal və informasiya texnologiyalarında sürətli irəliləyişlər siyasətin xidmət sektoruna yönəldilməsi ilə yanaşı, regional sosial-iqtisadi inkişafa əhəmiyyətli təsir göstərir. Ona görə də Azərbaycanda həyata keçirilən iqtisadi islahatlar davamlı iqtisadi artımı təmin etmək üçün bütün regionların sosial - iqtisadi

inkışafı prioritet təşkil etməlidir.

Son illər Azərbaycanın regionlarının sosial-iqtisadi inkışafına diqqətin artması müşahidə olunub ki, bu da sənaye, tikinti, kənd təsərrüfatı, ticarət, nəqliyyat və anbar təsərrüfatı, informasiya və rabitə kimi əsas sektorlar üzrə məhsul istehsalının daha yüksək göstəriciləri ilə nəticələnib. Bu inkışaf nisbətən nadir, qiymətli və hərəkətsiz resurslardan səmərəli istifadənin zəruriliyini vurğulayan rəqabət üstünlükləri prinsipindən irəli gəlir. Qeyri-neft sektorunun, emal sənayesinin, xidmətlərin, infrastrukturun, turizmin və məşğulluğun daha da yüksəldilməsi üçün kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının artırılmasına və regional resurslardan səmərəli istifadə olunmasına imkan verən regional inkışaf proqramının hazırlanması zəruri idi. Bu kontekstdə təklif olunan məqalə Azərbaycanın regionları üzrə sosial-iqtisadi inkışaf dinamikasını təhlil etmək, mövcud potensialdan istifadənin səmərəli yollarını müəyyənləşdirmək, region iqtisadiyyatının ayrı-ayrı sahələrinin inkışafını genişləndirmək, dinamik iqtisadi artım üçün praktiki təklif və tövsiyələr vermək məqsədi daşıyır. Məqalənin mövzusu Azərbaycan regionlarının sosial-iqtisadi inkışafı, obyektı isə ölkənin müxtəlif regionlarıdır. Məqalənin metodologiyasında Azərbaycan regionlarının sosial-iqtisadi potensialının hərtərəfli və dəqiq təhlilini təmin etmək üçün sistemli təhlil və sintez, qrafik, induksiya və deduksiya üsullarından istifadə edilmişdir.

Tədqiqatın məqsədi: Bu tədqiqatın məqsədi otuz ilə yaxındır ermənistanın işğalı altında olan Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərinin iqtisadi potensialını təhlil etməkdir. Tədqiqatın məqsədi regionun iqtisadi inkışafına töhfə verə biləcək əsas amilləri, o cümlədən su ehtiyatları, elektrik enerjisi, rekreasiya imkanları və faydalı qazıntı yataqlarını müəyyən etməkdir. Bu amillərin hərtərəfli təhlili vasitəsilə tədqiqat regionun iqtisadi artımını və rifahını dəstəkləməkdə maraqlı olan siyasətçilər və investorlar üçün fikir və tövsiyələr verməyə çalışır.

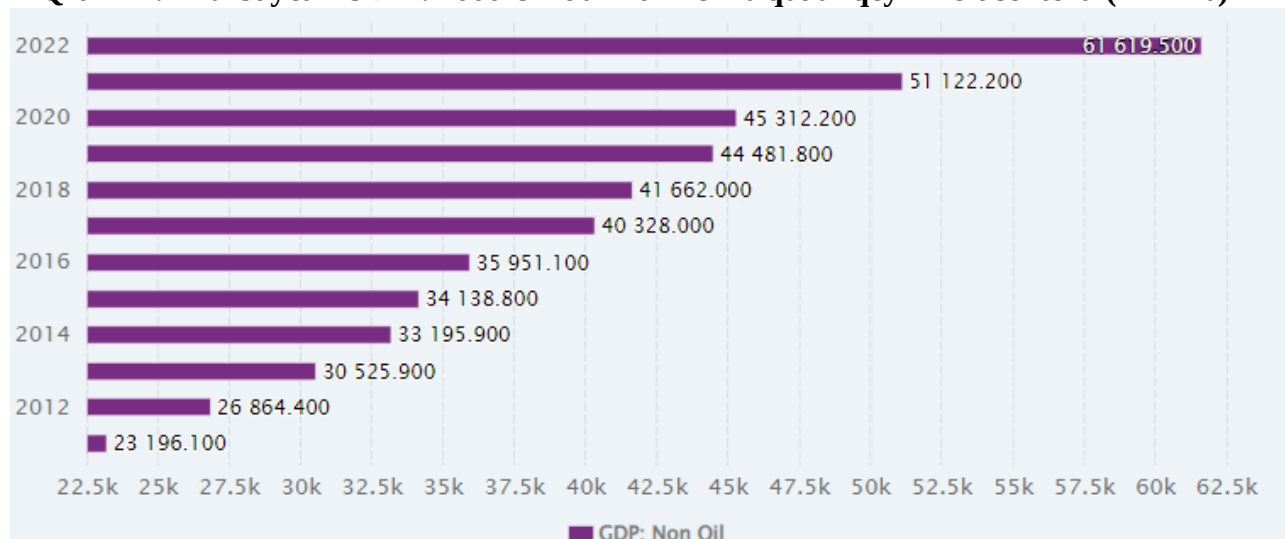
Tədqiqatın metodologiyası: Məqalədə sistemli təhlil, elmi, məntiqi ümumiləşdirmə, iqtisadi təsnifat və digər tədqiqat metodlarından istifadə olunur. Təhlilin sonunda müvafiq tapıntılar əsaslandırılmışdır. Daha sonra tapıntılar Dağlıq Qarabağ regionunun iqtisadi potensialına dair təsəvvürləri təmin etmək üçün şərh edilib və sintez edilib. Ümumiyyətlə, bu tədqiqatda istifadə olunan metodologiya tədqiqat nəticələrinin ciddiliyini və etibarlılığını təmin etmək məqsədi daşıyır.

Azərbaycanın iqtisadi inkışaf göstəriciləri: İşğaldan azad olunmuş ərazilərin reintegrasiyası

Azərbaycanın ÜDM-i ilk növbədə onun neft sənayesi hesabına formalaşmış, lakin son illərdə hökumət iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və neft gəlirlərindən asılılığının azaldılması istiqamətində mühüm addımlar atıb. Nəticədə, aşağıdakı qrafikdə göstəriləyi kimi, ölkənin qeyri-neft ÜDM-i göstəricisi durmadan artır. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə, 2022-ci ildə Azərbaycanda qeyri-neft ÜDM-i əvvəlki ilin göstəricisindən 51,122,2 min manat artaraq 61,619,5 min manat təşkil edib. Hər il yenilənən və 2000-2022-ci illəri əhatə edən məlumatlar 23 müşahidə ilə qeyri-neft ÜDM-in orta hesabla 23 196,1 min manat təşkil etdiyini göstərir. Ən aşağı qeydə alınan dəyər 2000-ci ildə 3,055,900 milyon AZN, ən yüksək isə 2022-ci ildə qeydə alınıb. Qeyri-neft ÜDM-in bu artımı Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş regionlarının sosial-iqtisadi inkışafı üçün çox vacibdir, çünki bu, hökumətə kənd təsərrüfatı, infrastruktur, turizm və digər sahələrə daha çox sərmayə qoymağa imkan verir. Hökumətin iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və neft gəlirlərindən asılılığının azaldılması istiqamətində göstərdiyi səylər həm də qeyri-neft sektorunun inkışafına və regionlarda daha çox məşğulluq imkanlarının yaradılmasına yönəlmiş müxtəlif regional inkışaf proqramlarının hazırlanmasına səbəb olmuşdur. Yekun olaraq qeyd edək ki, Azərbaycanın qeyri-neft ÜDM-nin davamlı artımı, qrafikdən də göründüyü kimi, ölkənin sosial-iqtisadi inkışafı üçün müsbət göstəricidir. Hökumətin iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinə və regionların iqtisadi potensialından tam istifadə edilməsini və iqtisadi inkışafda regionlararası bərabərsizliklərin azaldılmasını təmin etmək üçün regional proqramların

işlənib hazırlanmasına sərmayə qoymağa davam etməsi vacibdir.

Qrafik 1. Azərbaycan ÜDM: 2000-ci ildən 2022-ci ilə qədər qeyri-neft sektoru (AZN-lə)

Mənbə: Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsi

2021-ci il Azərbaycan iqtisadiyyatında mühüm nailiyyətlərlə yadda qaldı. 2020-ci ildə başlayan koronavirus pandemiyası qlobal iqtisadiyyat üçün hələ də tam həllini tapmamış bir çox problemlər yaratdı. Lakin sosial-iqtisadi sahədən danışsaq, Azərbaycan 2021-ci ildə nəinki problemləri həll etdi, həm də yenidən dinamik sosial-iqtisadi inkişaf mərhələsinə qədəm qoydu. Azərbaycan İqtisadiyyat Nazirliyi 2021-ci ildə ÜDM-in 5,1 faiz, qeyri-neft sektorunun isə xidmətlər, kənd təsərrüfatı və sənaye sahələrindəki artım hesabına 7,1 faiz artacağını proqnozlaşdırıb. Qeyd edək ki, Dünya Bankı 2021-ci ildə Azərbaycanda iqtisadi artımı 2,9 faizdən 5 faizə qədər proqnozlaşdırmışdı. Eyni zamanda, bu il qeyri-neft sənayesi 20 faizdən çox artıb. Qeyri-neft ixracı 44 faiz artıb və ilin sonuna kimi 2,6 milyard dollara çatacağı proqnozlaşdırılır. Qeyd edək ki, Azərbaycanın müstəqillik tarixində qeyri-neft ixracı heç vaxt 1,9 milyard dolları ötməyib.

Dünya Bankının rəsmi məlumatına görə, 2021-ci ildə Azərbaycanda Ümumi Daxili Məhsul (ÜDM) 54,62 milyard ABŞ dolları təşkil edib. Azərbaycanın ÜDM-in dəyəri dünya iqtisadiyyatının 0,02 faizini təşkil edir.

Qrafik 2. Azərbaycan ÜDM: 2014-ci ildən 2022-ci ilə (USD-lə)

Mənbə: Dünya Bankı

Nəzərə alsaq ki, bu gün dünya valyuta bazarı qeyri-sabitdir, Azərbaycanda vəziyyət fərqlidir. Azərbaycan iqtisadiyyatındakı vəziyyət, xarici valyutaya tələbin səviyyəsi, xarici ticarətdəki

vəziyyət milli valyutanın sabitliyini şərtləndirir. Azərbaycanın strateji valyuta ehtiyatları 53 milyard dolları ötür. Eyni zamanda, enerji və qeyri-neft sektorunda ixrac vəziyyəti və ölkəyə valyuta axınının həcmələri milli valyutanın kifayət qədər sabit məzənnəsinə zəmin yaradır. Bundan başqa, dövlət borcunun məqbul səviyyəsi, tədiyyə balansında profisit və iqtisadi artımın sürətlə bərpası kimi amillər milli valyutanın məzənnəsinə müsbət təsir göstərir.

2020-ci il Azərbaycanın İkinci Qarabağ müharibəsində qələbəsi, ölkə ərazilərinin azad edilməsi, ərazi bütövlüyünün bərpası ilə yadda qaldı. 2021-ci ildə Azərbaycan münaqişədən sonrakı dövrdə işğaldan azad edilmiş ərazilərdə başlanmış yenidənqurma işlərinin miqyasını genişləndirməkdə davam edir. Hazırda bu ərazilər vahid konsepsiya əsasında bərpa olunur, orada iqtisadi və sosial infrastrukturun yaradılması istiqamətində mühüm addımlar atılır.

Bu ərazilərin Azərbaycan iqtisadiyyatına reinteqrasiyası, əhalinin məşğulluğunun təmin edilməsi, istehsal, xidmət, ticarət, nəqliyyat, logistika və digər sahələrin yaradılması diqqət mərkəzindədir. Bütün bunlar Azərbaycanın iqtisadi potensialının daha da güclənməsinə və ümumi daxili məhsulun əhəmiyyətli dərəcədə artmasına səbəb olacaqdır. Eyni zamanda, bu sahələrə investisiyalar qeyri-neft ixracının artırılması və idxalın əvəzlənməsi baxımından əhəmiyyətli olacaq. Yeni texnologiyaların cəlb edilməsi həm də iqtisadi inkişafda yeniliklərlə müşayiət olunacaq. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə istehsal olunan qeyri-neft məhsullarına xarici bazarlarda tələbatın artacağı gözlənilir. Belə ki, bu sahələr hesabına Azərbaycanın qeyri-neft ixracının əhəmiyyətli dərəcədə artacağı gözlənilir ki, bu da iqtisadi inkişafa əlavə təkan olacaq. Azərbaycan ərazilərinin işğaldan azad edilməsi regionda yeni geosiyasi və geoiqtisadi vəziyyət yaradıb və bu ərazilərin ümumi iqtisadiyyata reinteqrasiyası Azərbaycanın iqtisadi inkişafını daha da sürətləndirəcək.

Dağlıq Qarabağın və ətraf rayonların işğalı zamanı Azərbaycanın sosial-iqtisadi potensialına xeyli ziyan dəymişdi. Bu ərazilər vaxtilə tarixi-mədəni məkanlara, zəngin təbii sərvətlərə, turizm imkanlarına ev sahibliyi edirdi. Güclü xammal bazası və emal sənayesi istehsalı olan regionlar həm də əlverişli aqrar mövqeyə malik idi. Lakin ermənistanın talan və istismarı nəticəsində bölgənin infrastrukturunu yox vəziyyətinə gətirilib. İşğal nəticəsində 7 rayon mərkəzi, 6 şəhər, 12 qəsəbə, 830 kənd, 700 xəstəxana və tibb müəssisəsi, 6 dövlət teatri, 368 klub, 85 musiqi məktəbi, 600 sənaye və kənd təsərrüfatı müəssisələri. 1 milyon hektardan çox kənd təsərrüfatı sahəsi, o cümlədən 128 minə yaxın suvarılan torpaq, 35 min hektar üzüm və meyvə bağları məhv edilərək dövrüyyədən çıxarılıb. İşğaldan əvvəl bu ərazilər ölkənin ÜDM istehsalına, üzüm istehsalına, kartof istehsalına,ət istehsalına, süd istehsalına mühüm töhfə verirdi. İşğal ölkənin su ehtiyatlarına da ciddi ziyan vurmuş və ümumi meşə sahələrinin 25%-nin məhvində səbəb olmuşdur.

Dağlıq Qarabağın və onun ətrafındakı Laçın, Kəlbəcər, Qubadlı, Zəngilan, Cəbrayıl, Ağdam və Füzuli inzibati rayonlarının inkişafı çoxsaylı və müxtəlif sektorları əhatə edən kompleks yanaşma tələb edir. Reabilitasiya səyləri minaların təmizlənməsini və həyat üçün təhlükə yaradan bioloji və ekoloji pozuntuların aradan qaldırılmasını əhatə etməlidir. Bundan əlavə, sərhəd xidməti və polis nəzarətinin təşkili, dövlət orqanlarının fəaliyyəti inzibati idarəetmə məsələlərini əhatə edir. Qeyd etmək vacibdir ki, bu regionların inkişafı təhlükəsizlik və idarəetmə məsələlərini prioritet təşkil etməlidir. Reabilitasiya səyləri regionun təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə və ərazinin idarə olunmasına, o cümlədən inzibati idarəetmə, sərhəd xidməti və polis nəzarətinə yönəldilməlidir. Bu sahələrin bərpası diqqətli planlaşdırma və icra tələb edən əhəmiyyətli bir işdir. Bununla belə, zəngin təbii sərvətlər, güclü aqrar mövqe və turizm potensialı onu müharibədən sonrakı dövrdə əhəmiyyətli sosial-iqtisadi inkişafa səbəb ola biləcək dəyərli investisiyaya çevirəcək.

Eyni zamanda, qəzalılı binaların, mədəniyyət və tarixi abidələrin, ictimai obyektlərin yenidən qurulması rayonun mədəni irsinin qorunub saxlanmasına və turizmin inkişafına kömək edəcək. Kənd təsərrüfatı işğaldan azad edilmiş ərazilərin iqtisadi inkişafı üçün əsas sahədir. Suvarma

sistemlərinin bərpası, əkin sahələrinin becərilməsi və heyvandarlığın inkişafı iş yerləri yarada, ərzaq təhlükəsizliyini artırma və ölkənin ÜDM-ə töhfə verə bilər. Qida emalı, tekstil istehsalı, tikinti materialları kimi emal sənayesi kənd təsərrüfatı məhsullarına əlavə dəyər verə və ixrac üçün yeni bazarlar yarada bilər. İşğaldan azad edilmiş ərazilər üçün daha bir perspektivli sahə turizmdir. Hər bir bölgənin təbii gözəllikləri, tarix və mədəniyyət abidələri, özünəməxsus adət-ənənələri yerli və beynəlxalq turistləri cəlb edə bilər. Ekoturizmin, kənd turizminin və mədəni turizmin inkişafı yerli icmalar üçün yeni gəlir mənbələri təmin edə, iş yerləri yarada, mədəniyyətlərarası dialoq və anlaşmanı təşviq edə bilər.

Yekun olaraq qeyd edək ki, işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpası və yenidən qurulması Azərbaycanın sosial-iqtisadi inkişafı və yerli icmaların rifahı üçün vacibdir. Proses hər bir regionun prioritetləri və ehtiyacları nəzərə alınmaqla, bütün maraqlı tərəfləri cəlb etməklə kompleks və integrasiyalı yanaşmaya əsaslanmalıdır.

Aydın ki, Azərbaycan hökuməti işğaldan azad edilmiş ərazilərin dirçəldilməsi və inkişafı istiqamətində mühüm addımlar atır. “2022-2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası”nın və “Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərinə böyük qayıdış” Dövlət Proqramının təsdiq edilməsi dayanıqlı və rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyatın yaradılmasına, eyni zamanda sosial ədalətin təşviqinə sadıqlıq nümayiş etdirir. Bundan əlavə, 10 dekabr 2021-ci il tarixli Fərman işğaldan azad edilmiş ərazilərdə müasir və səmərəli istehsal, ticarət və xidmət infrastrukturunun yaradılması, innovativ texnologiyaların tətbiqi və biznes mühitinin yaxşılaşdırılması yolu ilə iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsi və investisiya cəlb ediliyinin artırılması məqsədi daşıyır. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə “yaşıl enerji” zonasının yaradılması haqqında 3 may 2021-ci il tarixli Fərman hökumətin davamlı və ekoloji cəhətdən təmiz inkişafın təşviqinə sadıqlığını daha da vurğulayır.

Nazirlər Kabinetinin təsdiq etdiyi 2022-2026-cı illərdə “Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində “yaşıl enerji” zonasının yaradılmasına dair Tədbirlər Planı”nda bərpa olunan enerji mənbələrinin inkişafı, enerji infrastrukturunun müasirləşdirilməsi və enerji səmərəliliyi təşviq edilir. Azərbaycan hökumətinin iqtisadi inkişafın, sosial ədalətin, innovasiyaların və ətraf mühitin mühafizəsinin təşviqinə diqqət yetirməklə, işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpası və yenidən qurulmasına kompleks və təşəbbüskar yanaşması göz qabağındadır. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 10 dekabr tarixli Sərəncamında işğaldan azad edilmiş ərazilərdə iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsinə dair tədbirlər müəyyən edilib. Fərmana iqtisadi və əmək resurslarının səmərəli idarə edilməsi üçün vergi və sosial sığorta güzəştlərinin verilməsi, özəl təşəbbüslərin stimullaşdırılması, investisiyaların təşviqi mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsi kimi bir sıra tədbirlər daxildir.

Fərmanda, həmçinin istehsal fəaliyyəti ilə məşğul olan sahibkarlara xammal və materialların idxalına gömrük və vergi güzəştlərinin verilməsi, o cümlədən istehsalat fəaliyyəti ilə məşğul olan sahibkarların maliyyə resurslarına çıxış imkanlarının genişləndirilməsi və kommunal xidmətlərə görə güzəştlərin müəyyən edilməsi təklif edilir. Bundan əlavə, fərman ekoloji cəhətdən təmiz texnologiyalardan və bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadə edən investorların dəstəklənməsi, müasir bilik və bacarıqlara malik mütəxəssislərin cəlb edilməsi, əmək miqrasiyası kvotalarının müəyyən edilməsi və iş icazələrinin verilməsi prosedurunun təkmilləşdirilməsi məqsədi daşıyır. Nəhayət, Fərman işğaldan azad edilmiş ərazilərdə yaşayış massivlərinin tikintisi ilə bağlı dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığının inkişafı ilə bağlı təklifləri dəstəkləyir.

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti işğaldan azad edilmiş ərazilərdə iqtisadi inkişafın və investisiyaların təşviqi üçün müxtəlif tədbirlər həyata keçirmişdir. Logistika mərkəzlərinin, innovativ sənayelərin, tikinti materialları istehsalının yaradılmasını dəstəkləmək üçün Ağdam və Cəbrayıl rayonlarında iki sənaye parkı yaradılıb. Bundan əlavə, Qaşqaçay, Elbəydaş və Ağdüzdağdakı filiz yataqları hökumətin nəzarəti altında olan şirkətlər tərəfindən kəşfiyyat və

işlənmə üçün ayrılmışdır. Zəruri infrastruktura olan tikinti materiallarına olan tələbatın ödənilməsi üçün Ağdam rayonundakı “Şahbulaq” əhəngdaşı yatağının dövlət-özəl tərəfdaşlıq yolu ilə istifadə edilməsi planları da davam etdirilir. Bundan başqa, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə, xüsusilə Kəlbəcər və Laçın rayonlarında yerləşən su elektrik stansiyalarının bərpa və yenidən qurulması işləri aidiyyəti dövlət qurumları tərəfindən həyata keçirilir.

Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərində Yaşıl Enerji Zonasının yaradılması bərpa olunan enerji mənbələri, enerji səmərəliliyi və dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığının təşviqinə yönəlmiş bir sıra tədbirləri əhatə edir. Bu tədbirlərə enerji təchizatı infrastrukturunun qurulması, bərpa olunan mənbələrdən elektrik enerjisi istehsalı və yaşıl texnologiyaların tətbiqi daxildir. Qubadlı, Zəngilan, Cəbrayıl və Füzuli rayonlarında günəş enerjisinin texniki potensialından istifadə etmək məqsədilə Azərbaycanın Energetika Nazirliyi ilə bp şirkəti arasında Zəngilan/Cəbrayıl zonasında günəş elektrik stansiyasının tikintisinə dair icra sazişi imzalanıb. Laçın və Kəlbəcərin dağlıq rayonlarında külək enerjisi potensialı müəyyən edilib və həmin ərazilərdə külək elektrik stansiyası layihəsinin həyata keçirilməsi planları aparılır. Bundan əlavə, Tərtərçay, Həkəri çayı və onların qollarında hidroenergetika potensialı mövcuddur və işğaldan azad edilmiş ərazilərdə yerləşən su elektrik stansiyalarının bərpası və yenidən qurulması istiqamətində işlər aparılır.

Azərbaycan müharibədən sonrakı dövrə qədəm qoyduqca, ölkə vətəndaşlarının yüksək həyat səviyyəsini təmin etmək üçün işğaldan azad edilmiş ərazilərin yenidən qurulması, bərpası və davamlı inkişafına diqqət yetirir. Bu səylərin əsas aspektlərindən biri müxtəlif yaşayış massivlərini birləşdirmək və onları ölkənin digər şəhər və rayonları ilə birləşdirmək üçün hava limanları, avtomobil yolları və dəmir yolları kimi mühüm infrastrukturun tikintisidir. Əhalinin qayıdışına dəstək məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq Fərmanlarına əsasən çoxmənzilli binaların və fərdi yaşayış evlərinin tikintisini idarə etmək, o cümlədən abadlıq, yaşıllaşdırma və məişət şəraitini təmin etmək məqsədilə publik hüquqi şəxslər yaradılmışdır. Bununla əlaqədar bir sıra şəhər və qəsəbələrdə, o cümlədən Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Zəngilan, Şuşa şəhərlərində, Ağdam rayonunun Xıdırlı, Kəngərli, Sarıcalı, Füzulinin Dövlətyarlı qəsəbələrində çoxmənzilli yaşayış komplekslərinin təməli qoyulmuşdur. Ötən müddət ərzində artıq bir qrup sakinin köçürüldüyü Zəngilan rayonunun Ağalı kəndində də tikinti işləri davam etdirilir.¹

Qarabağın inkişaf strategiyası - iqtisadi rayonların yeni bölgüsü

Prezident İlham Əliyevin 7 iyul 2021-ci il tarixli Sərəncamı ilə Azərbaycanda iqtisadi rayonların yeni bölgüsü təsdiq edilib. Əsas məqsəd işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpası, zəruri infrastrukturun yaradılması, əhalinin öz doğma yurdlarına qaytarılmasıdır. İqtisadi İslahatların Təhlili və Kommunikasiya Mərkəzinin icraçı direktorunun müavini Ramil Hüseyn qeyd edib ki, bu sahələrin sürətli inkişafı üçün Qarabağ iqtisadi rayonu və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunun yaradılması vacibdir. İqtisadi rayonların sayı 10-dan 14-ə qədər artaraq iqtisadiyyatın regional və sahə strukturunun dəyişməsinə və tarixən bağlı rayonların birləşdirilməsi zərurətini əks etdirir.

Qarabağ iqtisadi rayonuna Ağcabədi, Ağdam, Bərdə, Füzuli, Xocalı, Xocavənd, Şuşa, Tərtər və Xankəndi, Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonuna isə Qubadlı, Cəbrayıl, Kəlbəcər, Laçın və Zəngilan daxildir. Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunun yaradılması tarixi ədaləti bərpa etmək və ənənəvi sosial-iqtisadi, tarixi və mədəni əlaqələrlə bağlı bölgələri birləşdirmək məqsədi daşıyır. Gəncə-Qazax iqtisadi rayonunun əvəzinə indi iki yeni rayon yaranıb: Gəncə və Naftalan şəhərlərindən ibarət Gəncə-Daşkəsən iqtisadi rayonu, Daşkəsən, Goranboy, Göygöl və Samux rayonları və Ağstafa, Gədəbəydən ibarət Qazax-Tovuz iqtisadi rayonu. Eynilə, ən böyük iqtisadi rayon olan Aran üç yeni rayona bölünüb: Mərkəzi Aran iqtisadi rayonu, Mil-Muğan iqtisadi rayonu və Şirvan-

¹ <https://economy.gov.az/az/page/qarabag-azerbaycandir>

Salyan iqtisadi rayonu. Yeni iqtisadi rayonların yaradılmasının Qarabağın bərpası və inkişafı istiqamətində həyata keçirilən tədbirlərin səmərəliliyinin artırılmasına, ölkədə iqtisadi idarəetmədə və institusional islahatlarda çevikliyin təmin olunmasına şərait yaradacağı gözlənilir. Digər iqtisadi rayonların, o cümlədən Bakı iqtisadi rayonu, Naxçıvan iqtisadi rayonu, Abşeron-Xızı iqtisadi rayonu, Dağ-Şirvan iqtisadi rayonu, Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonu, Lənkəran-Astara iqtisadi rayonu, Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunun tərkibi dəyişməz olaraq qalır.²

NƏTİCƏ

İşğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpası və yenidən qurulması Azərbaycanın sosial və iqtisadi inkişafı üçün həlledici milli prioritetdir. Proses kənd təsərrüfatı, sənaye, infrastruktur, turizm və insan kapitalının inkişafı da daxil olmaqla bir çox sektorları əhatə edən hərtərəfli və integrasiya olunmuş yanaşma tələb edir. Bu məqsədə nail olmaq üçün işğaldan azad edilmiş ərazilərdə mövcud vəziyyətin qiymətləndirilməsi, ehtiyacların və prioritetlərin müəyyənləşdirilməsi, aydın yol xəritəsi və fəaliyyət planının hazırlanması vacibdir. İnfrastrukturun, o cümlədən yolların, körpülərin, hava limanlarının, su təchizatı və elektrik şəbəkələrinin bərpası insanların və yüklərin gediş-gəlişini asanlaşdıracaq, sənayenin, kənd təsərrüfatının və turizmin inkişafına şərait yaradacaq, əhalinin həyat səviyyəsini yüksəldəcək, yerli icmaların. Dağılmış binaların, mədəniyyət və tarixi abidələrin, ictimai obyektlərin yenidən qurulması rayonun mədəni irsinin qorunub saxlanmasına və turizmin inkişafına kömək edəcəkdir. Kənd təsərrüfatı işğaldan azad edilmiş ərazilərdə iqtisadi inkişaf üçün əsas sahədir və suvarma sistemlərinin bərpası, əkin sahələrinin becərilməsi, heyvandarlığın inkişafı iş yerlərinin açılmasına, ərzaq təhlükəsizliyinin artırılmasına və ölkənin ÜDM-in formalaşmasına töhfə verə bilər. Qida emalı, tekstil istehsalı və tikinti materialları kimi sənaye sahələri kənd təsərrüfatı məhsullarına əlavə dəyər verə və ixrac üçün yeni bazarlar yarada bilər.

Turizm işğaldan azad edilmiş ərazilər üçün daha bir perspektivli sahədir. Hər bir bölgənin təbii gözəllikləri, tarixi-mədəni abidələri, özünəməxsus adət-ənənələri yerli və beynəlxalq turistləri cəlb edə bilər. Ekoturizmin, kənd turizminin və mədəni turizmin inkişafı yerli icmalar üçün yeni gəlir mənbələri təmin edə, iş yerləri yarada, mədəniyyətlərarası dialoq və anlaşmanı təşviq edə bilər. Bərpa və yenidənqurma prosesinin uğuru hökumətin, özəl sektorun, yerli icmaların və beynəlxalq tərəfdaşların öhdəliyindən və əməkdaşlığından asılı olacaq. Azərbaycan hökuməti iqtisadi inkişafın sürətləndirilməsinə, investisiya cəlb ediciliyinin artırılmasına, davamlı və ekoloji cəhətdən təmiz inkişafın təşviqinə yönəlmiş müxtəlif dövlət proqramları və sərəncamları vasitəsilə sabit və rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyatın yaradılmasına, sosial ədalətin təşviqinə sadıqlığını nümayiş etdirib.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. <https://aircenter.az/en/single/azerbaijan-aims-to-transform-liberated-territories-to-high-tech-area--oped-658>
2. <https://ereforms.gov.az/en/media/xeberler/isgal-olunmus-erazilerin-azad-edilmesi-azerbaycan-iqtisadiyyatina-ne-ved-edir-193>
3. https://unece.org/sites/default/files/2021-05/Azerbaijan_UNSDCF_2021-2025.pdf
4. https://azertag.az/en/xeber/Socio_economic_development_of_newly_liberated_areas_of_Karabakh-1923106
5. <https://www.azernews.az/business/187521.html>
6. <https://ereforms.gov.az/en/media/xeberler/ramil-huseyn-iqtisadi-rayonlari-yeni-bolgusu-qarabagin-ve-serqi-zengezurun-inkisafini-suretlendirecek-183>

² <https://www.azerbaijan-news.az/posts/detail/qarabagin-dircelisi-azerbaycanin-yukselisi-1627678613>

A.A.Mustafayeva

PhD in Law, s/l, Azerbaijan State University of Economics

N.N.Valizada

master student, Azerbaijan State University of Economics

Analysis of the socio-economic potential of Azerbaijan in the post-war period

Abstract

In the conditions of the collapse of centralized management and the liberalization of economic relations, the role of the regional circle is increasing, and now several scientists and civil servants are actively implementing methods and tools for solving the pressing problems of sustainable development of the country and its regions. In this regard, in a period of large-scale reforms, the state's regional economic policy and its regulatory and management mechanisms determine priority and long-term goals for the development of regions and their sectors, and their implementation is stimulated and ensured. At the stage of modern development, the main task of achieving the strategic and current goals set by the regional policy is to achieve the development of various forms of the economy and more efficient placement in the economic regions by using the production potential, natural-economic opportunities, natural-economic opportunities. local and foreign investment, scientific-technical and personnel potential of all economic regions of the country. The article analyzes the dynamics of socio-economic development in the regions in recent years, the factors that change their quantitative and qualitative changes. It also explores new economic and social facilities of individual economic regions and the industrial and economic development potential of the Nagorno-Karabakh region in the post-war period. At the end of the analysis, relevant findings are justified.

Key words: occupied territories, economic development, green economy, sustainable development, industrial potential. investment policy, economic development index, economic efficiency.

A.A.Мустафаева

к.ю.н, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Н.Н.Велизаде

магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Анализ социально-экономического потенциала Азербайджана в послевоенный период

Резюме

В условиях развала централизованного управления и либерализации экономических отношений возрастает роль регионального круга, и сейчас ряд ученых и государственных служащих активно внедряют методы и инструменты решения насущных проблем устойчивого развития страны и его регионов. В связи с этим в период масштабных реформ региональная экономическая политика государства и ее регулирующие и управленческие механизмы определяют приоритетные и долгосрочные цели развития регионов и их отраслей, стимулируется и обеспечивается их реализация. На этапе современного развития основной задачей достижения стратегических и текущих целей, поставленных региональной политикой, является достижение развития различных форм

хозяйства и более эффективного размещения в экономических районах за счет использования производственного потенциала, природно-экономических возможности, природно-экономические возможности. местный и иностранный инвестиционный, научно-технический и кадровый потенциал всех экономических регионов страны. В статье анализируется динамика социально-экономического развития регионов за последние годы, факторы, изменяющие их количественные и качественные изменения. Также исследуются новые экономические и социальные возможности отдельных экономических районов и потенциал промышленно-экономического развития Нагорно-Карабахского региона в послевоенный период. В конце анализа обосновываются соответствующие выводы.

Ключевые слова: оккупированные территории, экономическое развитие, зеленая экономика, устойчивое развитие, промышленный потенциал. инвестиционная политика, индекс экономического развития, экономическая эффективность.

А.Н.Исмаилова
магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет
aydan.is1@mail.ru

Məqalə redaksiyaya daxil olub 06.04.2023

The article was received by editorial board on 06.04.2023

Статья принята к печати 06.04.2023

ТРАНЗИТНО-ЛОГИСТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ АЗЕРБАЙДЖАНА

Резюме

Цель исследования - изучить транзитно-логистические возможности Азербайджана. Продолжающееся развитие Азербайджана в ненефтяном секторе имеет решающее значение для обеспечения экономического роста страны. Транспорт и логистика - это одна из областей, выделяемая правительством с перспективой крупного роста и расширения. В 2016 - 2020 годах Азербайджан вел работы по крупным проектам строительства транспортной инфраструктуры. В ближайшем будущем столица Азербайджана, расположенная на перекрестке Европы и Азии, превратится в важный транспортно-логистический центр региона. Транспорт и логистика в Каспийском море имеют приоритетное значение для Азербайджана. Ожидается, что Порты на территории Азербайджана станут одними из ведущих торговых и логистических центров Евразии. В ближайшем будущем столица Азербайджана, расположенная на перекрестке Европы и Азии, превратится в важный транспортно-логистический центр региона. Все это приносит большие политические и экономические дивиденды Азербайджану, укрепляет позиции страны в регионе и мире, усиливает политическое и стратегическое значение государства. Баку - это не только столица Азербайджана - это один из самых активных портов Каспийского моря.

Ключевые слова: *Азербайджан, современный, мировых тенденций, транзитного потенциала, развитие.*

ВВЕДЕНИЕ

В настоящее время через порт проходит около 9 млн. тонн грузов и ожидается значительное расширение в будущем. В этом контексте комплекса Бакинского международного морского торгового порта, который был введен в эксплуатацию 14 мая 2018 г., играет решающую роль в расширении транзитных мощностей страны.

В 1995 году стартовали проекты создания восточного и западного, северного и южного коридоров для развития транспортно-логистических систем нашей страны. Кроме того, с 1995 года в нашей стране были приняты различные законы с целью реализации стратегии приватизации и поддержки свободной торговли для частных предприятий. Это были важные меры для развития перерабатывающего сектора.

Качество логистической инфраструктуры играет важную роль в экономическом развитии любой страны. Однако если произвольная страна стремится быть транзитной страной, транспортным узлом между странами того региона, к которому она принадлежит, принадлежащими разным регионам, в обеспечении мировой торговли, значение логисти-

ческой инфраструктуры возрастает еще больше. Логистика - это сеть услуг, обеспечивающая бесперебойный физический поток продукции от производителя к конечному потребителю в международной и внутренней торговле. Сюда входят транспортировка, складирование, хранение, терминальные услуги (в основном операции в воздушных и морских портах), экспресс-доставка, услуги таможенного брокера, использование комбинации нескольких видов транспорта, управление информацией и скоро (Дыбская В.В. 2012).

Учитывая вышеизложенное, эффективность логистики страны является ключом к ее производительности и очень важным фактором для привлечения иностранных инвестиций. Некачественные логистические услуги увеличивают торговые издержки, особенно для развивающихся стран, и снижают потенциал интеграции на международном и внутреннем рынках. Приведение логистических показателей страны с низким доходом к показателям страны со средним доходом позволяет увеличить ее товарооборот на 15% и более. В то же время более качественные логистические услуги означают доступ к большему количеству рынков и развитие торговли. Однодневная задержка в пунктах пересечения границы означает снижение товарооборота на 1%. Во многих странах стоимость логистических услуг влияет на торговые издержки больше, чем тарифы и таможенные сборы. Снижение затрат на логистику на 10 % означает увеличение товарооборота на 25 %. В странах, не имеющих выхода к морю, транспортные расходы на 50% выше, чем в странах, не имеющих выхода к морю. Согласно исследованию, проведенному на Конференции Организации Объединенных Наций по торговле и развитию, развивающиеся страны, не имеющие выхода к морю, несут в два раза больше транспортных расходов во время внешней торговли по сравнению с не имеющими выхода к морю странами той же группы доходов и в три раза больше, чем развитые страны.

За последние 15 лет рост глобальных инициатив, связанных с восстановлением древнего торгового маршрута, соединяющего Европу и Азию – Шелкового пути – значительно повысил международный интерес к Азербайджану как к транзитной стране. Принимая во внимание этот интерес, Азербайджан за прошедший период приступил к реализации многочисленных проектов в направлении формирования своих логистических возможностей и необходимой инфраструктуры в этой сфере. Возможности и текущие проблемы увеличения потенциала логистической инфраструктуры Азербайджана в проекте «Шелковый путь» вокруг Каспийского моря. Несомненно, инфраструктура не ограничивается строительством дорог и портов, решающими факторами также являются положение пунктов таможенного оформления, складов хранения, таможенных процедур, правовое регулирование транзитных сборов.

Благодаря своему выгодному географическому положению, Азербайджанская Республика стала одним из важных транспортных и транзитных узлов, а также считается геоэкономическим и логистическим центром на Южном Кавказе. Наша страна, которая является активным сторонником создания широкой экономической полосы на Шелковом пути, дает надежную гарантию эффективной организации транзитных перевозок по различным направлениям. По этой причине проходящие через территорию нашей страны международные транспортные коридоры «Восток-Запад», «Север-Юг» и «Юго-Запад» создают реальные возможности для превращения Азербайджана в логистический центр. Подчеркнем здесь важную проблему. (Комов М.С. 2019),

В ходе выступления Президента Азербайджана Ильхама Алиева на саммите Шанхайской организации сотрудничества, состоявшемся на прошлой неделе в Самарканде, он проинформировал о созданной Азербайджаном инфраструктуре для осуществления наращивания грузоперевозок по Среднему коридору, по которому осуществляется транс-

портировка грузов из Азии в Европу. Транзитные и транспортно-логистические возможности Азербайджана постоянно развиваются. Азербайджан внес значительный вклад в запуск региональных коммуникационных проектов, таких как транспортные коридоры Восток-Запад и Север-Юг. В настоящее время Азербайджан имеет самый большой гражданский грузовой флот на Каспийском море, насчитывающий 52 корабля. Реконструированный и модернизированный Бакинский судостроительный завод может производить все типы судов. Строящийся в городе Бакинский международный морской торговый порт имеет пропускную способность 15 миллионов тонн в год, которая может быть увеличена до 25 миллионов тонн в год. Серьезная работа также проделана по автомобильной и железнодорожной инфраструктуре, необходимой для перевозки грузов по территории нашей страны обоими транспортными коридорами.

За последние 20 лет в Азербайджане построено или капитально отремонтировано 19 тысяч километров автомобильных дорог и 1400 километров железных дорог. Азербайджан строит тысячи километров автомобильных дорог и сотни километров железных дорог на территориях, освобожденных от оккупации после Победы во Второй карабахской войне в 2020 году. Наша страна также имеет один из крупнейших в регионе гражданских грузовых воздушных флотов, насчитывающий 18 самолетов. К концу 2024 года общее количество международных аэропортов в стране будет увеличено с 7 до 9. Чтобы не попасть под действие санкций, международные грузоперевозчики начали прекращать перевозки грузов с территории России и расширять возможности направления грузов на новые маршруты. Одним из таких маршрутов является Южный Транскаспийский маршрут через территорию Азербайджана. В апреле первый контейнерный поезд из китайского города Сиань по этому маршруту отправился из Китая в Европу, минуя Россию. Груз был отправлен из Сианя в Мангейм (Германия) через Казахстан, Азербайджан, Румынию, Венгрию, Словакию и Чехию. Наша страна расширила свои экономические связи со странами, входящими в Транскаспийский маршрут.

Спор между Туркменистаном и Азербайджаном по поводу месторождения нефти и газа в Каспийском море уже решен, и в то же время экономическое и политическое сотрудничество поднято на самый высокий уровень. Отношения с Казахстаном, еще одним участником Среднего коридора, развиваются по восходящей линии. В феврале-марте этого года между Азербайджаном и Казахстаном было создано совместное предприятие для координации грузоперевозок. Взаимоотношения Азербайджана с Узбекистаном и Кыргызстаном строятся на принципах дружбы и братства. Также как активное звено треугольника сотрудничества с Грузией и Турцией своевременно выполняет взятые на себя обязательства. В последние месяцы потребность России в транспортном коридоре Север-Юг резко возросла. Москва, которая пока не проявляла особого интереса к этому коридору, сейчас пытается максимально ускорить процесс его запуска. Перевозка грузов из Азии в Россию и обратно через Иран-Туркменистан-Казахстан занимает много времени. Существующая инфраструктура Туркменистана не позволяет серьезно увеличить грузоперевозки. Это также увеличивает значение наземных маршрутов - автомобильных и железных дорог, проходящих через Азербайджан.

Появились более широкие возможности для дальнейшей диверсификации транспортных артерий региона. С реконструкцией Карабаха и Восточного Зангезура и открытием Зангезурского коридора эти возможности еще более увеличатся. Зангезурский коридор Международный транспортный коридор Восток-Запад Объем международных грузоперевозок через Азербайджан многократно возрастет. Возможности коридора обеспечат более тесную связь между Европой и Азией. Зангезурский коридор рассматрива-

ется как важный элемент коридоров Восток-Запад и Север-Юг, где Азербайджан играет роль узла. В этом смысле тот факт, что Президент Ильхам Алиев поднял вопрос о Зангезурском коридоре и важность полной реализации документа от 10 ноября на саммите ШОС в Самарканде и двусторонних встречах, является вопросом не только в интересах Азербайджана. Создание этого коридора отвечает интересам как стран ШОС, так и Азербайджана.

Однако важно иметь благоприятные политические, региональные и международные условия для реализации каждого интереса. Страны ШОС, стремящиеся к новому и более эффективному сотрудничеству, должны четко обозначить свои выгоды в эксплуатации Зангезурского коридора. Эти выгоды будут реальными, если на Армению будет оказано давление для выполнения договоренностей от 10 ноября 2020 года и далее. Здесь, наряду с Россией, есть ожидания от Китая, который является крупнейшей силой ШОС, и других заинтересованных стран.

Азербайджан очень отличается своим курсом развития и разнообразием форматов сотрудничества, это миролюбивая, цивилизованная, постоянно развивающаяся страна, учитывающая философию мирного сосуществования. Тот факт, что Азербайджан был приглашен на Саммит столь авторитетной организации, является ярким подтверждением мирового авторитета нашей страны, особенно Президента Ильхама Алиева, и высокого уважения, проявленного к главе нашего государства. Участие Азербайджана в саммите такой авторитетной организации, как Шанхайская организация сотрудничества, является свидетельством глубокого уважения и почтения к личности Президента Ильхама Алиева, завоевавшего в мире большую репутацию решительного и дальновидного лидера. В то же время участие Азербайджана в этом мероприятии можно считать наглядным подтверждением того, что наша страна играет роль важного моста между Востоком и Западом во всех областях. Независимый Азербайджан входит в число государств, которые выделяются в мировом сообществе своими достижениями, приносят пользу всему человечеству своими инициативами и масштабными экономическими проектами. Современный Азербайджан известен в мире как страна, реализующая транснациональные проекты, отличающиеся геополитической и геоэкономической значимостью. Не только регион Южного Кавказа, но и евразийское геополитическое пространство, охватывающее большую географию, привлекает внимание своим вкладом в отношения безопасности и сотрудничества. Развитие транзитного потенциала нашей страны, ставшей одним из важных транспортно-логистических центров Евразии, оказывает влияние на развитие нефтегазового сектора.

Сегодня Азербайджан стал надежной транзитной страной. Безусловно, отношения с соседними странами являются одним из важных вопросов в развитии транзитного потенциала любой страны. Железная дорога Баку-Тбилиси-Карс, являющаяся проектом, рассчитанным на будущее, способствовала укреплению мира и безопасности в регионе и еще раз заявила всему миру о том, что по инициативе нашей страны реализуются проекты мирового значения. Стоит это подчеркнуть. Железнодорожный транспорт уже более века привлекает все большее внимание как важное потенциальное направление грузовых и пассажирских перевозок. Потому что с помощью этого транспорта можно перевезти большой объем груза и большое количество пассажиров в разумные сроки. В связи с этим железные дороги отличаются от других видов транспорта по всем своим параметрам. (https://www.idi-aze.org/files/pdf/2021-11_28/zP9vAQB2t8KKnnKAyzpa0_Q6ezKJfb7mKJgLApK2o.pdf).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Сегодня, после победы Азербайджана во Второй карабахской войне, на освобожденных от оккупации территориях построены тысячи километров автомобильных дорог и сотни километров железных дорог, он отметил, что урегулирование карабахского конфликта в конце 2020 года создало новые возможности для развития транспортно-коммуникационных проектов в нашем регионе: «С открытием Зангезурского коридора это еще больше увеличит транспортные возможности стран региона и будет выгодно для всех стран, расположенных вдоль маршрута». Сегодня в восстановленном Карабахе строятся дороги, соединяющие села и поселки. Теперь те, кто посещает одержавшие победу и освобожденные от оккупации территории Азербайджана, проходят по «Дороге Победы». Эта дорога – показатель нашей современности и развития.

На освобожденных территориях победившего Азербайджана строятся новые аэропорты. Международный аэропорт Физули, который уже называют воздушными воротами Карабаха, построен и сдан в эксплуатацию на самом современном уровне. Аэропорт имеет возможность принимать любые типы самолетов. В настоящее время в Зангилане и Лачине строятся международные аэропорты, и их строительство еще больше расширит транспортные возможности региона. Как заявил в своем выступлении господин Президент, к концу 2024 года общее количество международных аэропортов в стране будет увеличено с 7 до 9 на сегодняшний день. Развитие транспорта, служащего устойчивому развитию нашей страны и повышению благосостояния нашего народа, имеет большое значение для каждой страны или региона. Можно смело подчеркнуть, что невозможно добиться какого-либо развития без создания необходимой транспортной инфраструктуры. (https://yeniazerbaycan.com/m/YAPxeber_e74302_az.html).

Список использованной литературы:

1. Azərbaycan Respublikasında logistika və ticarətin inkişafına dair Strateji Yol Xəritəsi, 2022.
2. Дыбская В.В. (2012) Логистика для практиков. М., ИПТИЛ ВИНТИ РАН, 144 стр.
3. <https://www.idi-aze.org/files/pdf/2021-11-28/zP9vAQB2t8KKnnKAyzpa0Q6ezKJfb7mKJgLApK2o.pdf>
4. https://yeniazerbaycan.com/YAPxeber_e74302_az.html
5. Комов М.С. (2019), Институционально-экономический механизм формирования единого транспортного пространства в Евразийском экономическом союзе. Экономические отношения. 100 стр.

A.N.İsmailova

magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin

Azərbaycanın tranzit və logistika imkanları

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi Azərbaycanın tranzit və logistika imkanlarını öyrənməkdir. Azərbaycanın qeyri-neft sektorunda davamlı inkişafı ölkənin iqtisadi inkişafı üçün çox vacibdir. Nəqliyyat və logistika hökumətin böyük artım və genişlənmə perspektivi ilə vurğuladığı sahələrdən biridir. 2016-2020-ci illərdə Azərbaycanda nəqliyyat infrastrukturunun qurulması üzrə iri layihələr üzrə işlər aparılıb. Yaxın gələcəkdə Avropa və Asiyanın qovşağında yerləşən Azərbaycanın paytaxtı regionun mühüm nəqliyyat və logistika mərkəzinə çevriləcək. Xəzər dənizində nəqliyyat və logistika Azərbaycan üçün prioritetdir. Azərbaycan ərazisindəki limanların

Avrasiyanın aparıcı ticarət və logistika mərkəzlərindən birinə çevriləcəyi gözlənilir. Yaxın gələcəkdə Avropa və Asiyanın qovşağında yerləşən Azərbaycanın paytaxtı regionun mühüm nəqliyyat və logistika mərkəzinə çevriləcək. Bütün bunlar Azərbaycana böyük siyasi və iqtisadi dividendlər gətirir, ölkənin regionda və dünyada mövqelərini möhkəmləndirir, dövlətin siyasi və strateji əhəmiyyətini artırır. Bakı təkcə Azərbaycanın paytaxtı deyil, o, Xəzər dənizinin ən aktiv limanlarından biridir.

Açar sözlər: *Azərbaycan, müasir, dünya tendensiyaları, tranzit potensialı, inkişaf.*

A.N.Ismailova

master student, Azerbaijan State Economic University

Transit and logistics opportunities of Azerbaijan

Abstract

The purpose of the study is to study the transit and logistics capabilities of Azerbaijan. Azerbaijan's continued development in the non-oil sector is critical to the country's economic growth. Transport and logistics is one of the areas highlighted by the government with the prospect of major growth and expansion. In 2016-2020, Azerbaijan carried out work on large projects for the construction of transport infrastructure. In the near future, the capital of Azerbaijan, located at the crossroads of Europe and Asia, will become an important transport and logistics center in the region. Transport and logistics in the Caspian Sea is a priority for Azerbaijan. It is expected that the ports on the territory of Azerbaijan will become one of the leading trade and logistics centers in Eurasia. In the near future, the capital of Azerbaijan, located at the crossroads of Europe and Asia, will become an important transport and logistics center in the region. All this brings great political and economic dividends to Azerbaijan, strengthens the country's position in the region and the world, enhances the political and strategic importance of the state. Baku is not only the capital of Azerbaijan - it is one of the most active ports of the Caspian Sea.

Key words: *Azerbaijan, modern, world trends, transit potential, development.*

M.Ə.Əliyev
dosent, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
musrevan.aliyev@mail.ru
F.F.Babayev
magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
babayev.farhad@internet.ru

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 08.04.23

The article was received by editorial board on: 08.04.23

Статья принята к печати: 08.04.23

QARABAĞ İQTİSADI RAYONUNDA TURİZM POTENSİALI

Xülasə

Təqdim etdiyimiz məqalədə Qarabağ iqtisadi rayonunda turizm potensialından bəhs edilir. Qarabağ regionunun zəngin təbiəti, flora və faunası, eləcə də qədim tarixi abidələrin əsasında turizmin inkişafı üçün böyük potensiala malik olduğunu göstərir. Dünyanın ən qədim yaşayış məskənlərindən olan Azıx mağarasının, Qarabağın dağlıq və düzən hissəsində aşkar edilmiş qədim daş abidələr- Xocalıdakı dolmenlər, Xankəndidəki kromlexlərin, Gəncəsər (Qanzasar), Alban-Amaras, Yelisey, Xudavəng, Ağoqlan kimi tarixi məbədlərin turizm imkanları xüsusilə genişdir.

27 sentyabr 2020-ci ildə başlanan 44 gün davam etmiş Vətən müharibəsi, eləcə də pandemiya dönməsində ölkəmizin bir çox sahələrində olduğu kimi qeyri-neft sektorunda da bir sıra çətinliklər yaratdı. Bu dövrdə başqa sahələr kimi turizm şirkətlərində ciddi problemlər yarandı. Azərbaycan Prezidenti, Ali Baş Komandan İlham Əliyevin rəhbərliyi altında şanlı ordumuzun şücaəti ilə Qarabağın işğaldan azad olunması, ölkəmizdə pandemiya ilə aparılan davamlı mübarizə artıq bu sahənin inkişafında yeni imkanlar açdı. Qarabağ iqtisadi rayonunun zəngin təbiəti, dağları, dərələri, qoruqları və s. var. Bu da turizmin müxtəlif sahələrinin inkişafı üçün böyük potensial deməkdir. Bu potensialı şərtləndirən amillərdən biri bu ərazilərin böyük rekreasiya əhəmiyyətinin olmasıdır.

Açar sözlər: turizm, ekoturizm, turizm potensialı, rekreasiya, turizm ehtiyatları.

GİRİŞ

Azərbaycan Respublikasının ayrılmaz tərkib hissəsi olan Qarabağ bölgəsi Azərbaycan xalqının etnogenezində, tarixində və mədəniyyətində mühüm rol oynamış bölgələrdən biridir. Təbii relyefinə görə iki hissədən - düzənlik və dağlıq (yuxarı) hissələrdən ibarət olan Qarabağ bölgəsi coğrafi cəhətdən 1923-1991-ci illərdə mövcud olmuş inzibati vahidin – keçmiş Dağlıq Qarabağ Muxtar Vilayətinin (DQMV) ərazisindən (4.400 kv.km) bir neçə dəfə böyükdür. Belə ki, 1920-ci ilin sonlarında bolşeviklər tərəfindən Ermənistanla verilmiş Zəngəzur diyarı da tarixi Qarabağ vilayətinin qərb hissəsini təşkil edir. Tarixi Qarabağ bölgəsi bəşər sivilizasiyasının təşəkkül tapdığı ərazilərdən biridir. Qarabağ ərazisində paleolit dövrünə aid Azıx, Tağlar, Zar mağara düşərgələri, eneolit dövrünə aid Çalağantəpə, Leylatəpə və s. abidələr, ilk tunc dövrünə aid Xankəndi, Üçoqlan, Göytəpə, Qarahacılı abidələri, orta tunc və son tunc dövrlərinə aid Üzərliktəpə, Xocalı, Qarabulaq abidələri, habelə antik dövrə və ilk orta əsrlərə aid Covurqala və digər çoxsaylı abidələr aşkar edilmişdir. 1960-cı ildə Azərbaycan arxeoloqları tərəfindən aşkar olunmuş Azıx mağarasında Quruçay mədəniyyəti, Aşel mədəniyyəti və Mustye mədəniyyəti dövründə yaşayış olduğu müəyyən edilmişdir. Azərbaycan arxeoloqlarının hələ Sovet dövründə aşkara çıxardıqları materiallar Qarabağ zonasının Azərbaycanın ayrılmaz hissəsi olduğunu bir

daha təsdiq edir.

Azərbaycanın Qarabağ bölgəsi dünyanın ən qədim insan məskənlərindən, mədəniyyət ocaqlarından biridir. Əlverişli təbii-coğrafi şərait, şirin su qaynaqlarının, bitki və heyvanlar aləminin zənginliyi, Azıx mağarası kimi təbii mağaraların olması hələ qədim dövrlərdən burada ibtidai insanların məskən salmasına şərait yaratmışdır. Qarabağda Şuşa kimi qədim tarixə malik şəhər, Xocalı, Xankəndi, Xocavənd kimi qədim yaşayış məskənləri, Ağdam, Ağdərə, Hadrud və digər inkişaf etmiş rayonlar vardır.

Qarabağ iqtisadi rayonunda turizm potensialı

Qarabağ və erməni işğalından azad olunmuş digər yeddi rayon müstəqil Azərbaycan Respublikasının tərkib hissəsi kimi iqtisadi inkişaf baxımından tarixən ölkəmizin digər regionları ilə integrativ əlaqələrə malik olub, müasir sənayeyə, çoxcəhətli kənd təsərrüfatına, geniş sosial struktura malik yüksək inkişaf etmiş iqtisadi regionlarından biri olmuşdur. 30 il öncəsində də bu bölgənin coğrafi mövqeyi, təbii sərvətləri və insan resursları Qarabağ iqtisadiyyatının inkişafında mühüm rol oynayıb. O vaxtlar burada yaradılmış nəqliyyat və infrastruktur şəraiti ilə yanaşı, mövcud olan təbii ehtiyatlar energetika, dağ-mədən sənayesi, kənd təsərrüfatı, emal sənayesi, meşə təsərrüfatı, balıqçılıq və turizm kimi sahələrdə mühüm layihələr həyata keçirməyə imkan verirdi [3]. 1988-ci ilədək, yəni SSRİ-nin çöküşünədək olan dövrdə Dağlıq Qarabağ iqtisadi rayonu məhz bu sərvətlər hesabına mühüm inkişaf göstəriciləri əldə etmiş və bu iqtisadi nəticələr birbaşa olaraq bölgədə məskunlaşmış əhalinin yaşayış səviyyəsində və məşğulluğunda özünü göstərmişdi. Sovet dövründə Qarabağ Azərbaycanın Azərbaycanın ümumi əhalisinin təxminən 2 faizini, ərazisinin 5 faizini təşkil edən Qarabağ respublikamızda istehsal olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının 5 faizini, sənaye məhsullarının təxminən 3 faizini istehsal edirdi. Həmin dövrün statistikasına nəzər salsaq, burada bir sıra məhsulların istehsalında respublika əhəmiyyətli nəticələr əldə olunub. Tarixən Qarabağ əhalisinin mənimsədiyi məşğuliyyət növləri və toplanan təcrübə burada əsas rol oynayıb. Belə ki, təkcə kənd təsərrüfatı üzrə baxsaq, taxılçılıq, tərəvəzçilik, meyvəçilik, üzümçülük, pambıqçılıq və tütünçülüklə yanaşı ətlik və südlük heyvandarlıq məhsullarının istehsalında mühüm göstəricilərin əldə olunduğunu görməkdəyik. Sovet dövründə Azərbaycanda çox inkişaf etdirilən üzüm plantasiyaları Qarabağın da bütün rayonlarında, xüsusən, Fizuli və Cəbrayıl da var idi. Həmçinin Qubadlı, Laçın, Kəlbəcər və Zəngilanda təbii otlaqların zənginliyi heyvandarlığın da inkişafına təkan vermişdir. Əlverişli təbii-iqlim şəraiti arıçılığın da inkişafına şərait yaradıb. Bölgədəki geniş yayılmış tut bağları ipəkçiliyin və baramaçılığın inkişafına səbəb olmuşdu. O dövrdə Qarabağın sənayesi, əsasən, yerli istehsal olan kənd təsərrüfatı xammalına əsaslanırdı. Sənayenin strukturunda o dövrün regional inkişaf prioritetlərinə uyğun olaraq yüngül və yeyinti sənayesi aparıcı sahələr olmuşdu. Demək olar ki, Qarabağın bütün rayonlarında, xüsusən Ağdam, Xankəndi, Hadrut və Şuşada şərabçılıq, müxtəlif meyvə-tərəvəz konserv sənayesi, unüyütmə, çörəkbişirmə, toxuculuq, tikiş, ipəkçilik, xalçaçılıq, ayaqqabı, gön-dəri sənayesi müəssisələri fəaliyyət göstərib, Şuşada unikal musiqi alətləri fabriki olub.

Eləcə də emal sənayesi və sənətkarlıqda, xüsusən dünyaca məşhur olan xalçaçılıqda Qarabağ adı hələ o dövrdə dünya markası halına gəlmişdi. Bütün bu və digər sahələrlə yanaşı Qarabağ özünün təkrarolunmaz turizm ehtiyatları və kurort-sanatoriya müəssisələri, qorunan təbii-rekreasiya məkanları ilə səyahətçilərin də diqqət mərkəzində olub [1].

Qarabağ turizm baxımından zəngin təbii ehtiyatlara və unikal iqlim şəraitinə malikdir [6]. Ərazinin çox hissəsini Qarabağ silsiləsi tutur. Hər tərəfdən baxdıqda qala kimi yüksəklik mövqeyə malik olan Şuşa yaylası və onun ətrafındakı Daşaltı kanyonu ecəzkar mənzərəyə malikdir. Qarabağın iqlimi də çox müxtəlifdir. Regionun dağətəyi ərazilərində quru subtropik, dağlıq ərazilərində isə mülayim dağ iqlimi vardır. Yağıntının miqdarı illik olaraq 300-800 mm. arasında dəyişir. İşğaldan öncə bölgədə suvarma və dəmyə əkinçiliyi, bağçılıq və heyvandarlıq yaxşı inkişaf etmişdi. Ərazidən bolsulu Tərtərçay, Xaçınçay, Qarqarçay, Köndələnçay, Qunıçay və digər kiçik

çaylar axır. Tərtər çayı üzərindəki Sərsəng su anbarı suvarma və enerji üçün böyük əhəmiyyətə malikdir. Qarabağın ən mühüm təbii sərvətlərindən biri meşələrdir. Burada Azərbaycanın çox güclü meşə ehtiyatları vardır. Palıd, vələs, fisdıq meşələri ərazidə ağac emalı sənayesinin inkişaf etdirilməsi üçün əlverişlidir. İşgal dövründə ermənilər digər sərvətlərimiz kimi, Qarabağ meşələrindəki bu nadir və qiymətli ağac növlərini də talayırdılar. Qarabağın təbii sərvətləri içərisində Kəlbəcərin və Zəngilanın qızıl ehtiyatları, polimetal filiz yataqları, müxtəlif tikinti materialları, çox böyük ehtiyata malik olan mərmər yataqlarını, civə, əhəngdaşı, sement xammalı, qum, çmqıl və sair göstərmək olar ki, bütün bunlar da, işgal dövründə ermənilər tərəfindən talanmışdı [6].

Şuşa şəhəri Azərbaycanın ən məşhur mədəniyyət mərkəzlərindən biridir. Bu şəhər təkrarsız gözəlliyə malik olmaqla həm də təbii qala formasındadır. Şuşa yaxınlığındakı Turşsu, Şırlan və digər mineral su çox sayda turisti özünə cəlb edib. Eyni zamanda Şuşa şəhəri yaxınlığındakı İsa bulağı, Şuşalıların o zamankı Qarabağa gəlmiş turistlərin ən sevimli istirahət yeri olub. Azərbaycan musiqisinin beşiyi Şuşa böyük sənət ustaları Üzeyir Hacıbəyov və Bülbülün vətənidir. O zamanlar Şuşada məscid, diyarşünaslıq muzeyi, musiqi məktəbi, musiqi alətləri fabriki,pedaqoji institut, sanatoriyalar, turizm mərkəzi, böyük şair Vəqifin, Nəvvabın məzar abidələri, Şuşanın qala divarları, xan qızı Natəvanın, Mehmandarovun evi və bir sıra başqa abidələr vardı.

Musiqi beşiyi Qarabağ özünün qonaqpərvərliyi ilə həmişə seçilən məkan olub. Qədim dövr və orta əsrlərdə Azərbaycana səyahət etmiş Türk, Avropa, rus və ərəb səyyahları qədim İpək yolu üzərindəki bu dilbər güşənin ecəzkar təbiətindən yazmış, insanların qonaqpərvərliyindən dərin təəssüratlar almışlar [2]. Qarabağın müasir ifadə ilə desək, bir turizm mərkəzi kimi tanınması isə hələ XIX əsrin ikinci yarısından başlayaraq Azərbaycanın neft ölkəsi kimi inkişafı ilə buraya xarici kapitalın axınından başlayır. O zamandan başlayaraq Cənubi Qafqazın görməli yerləri ilə tanış olmaq istəyən bu əcnəbilər üçün Qarabağın gözəlliyi də cazibə elementi olub. Sonrakı vaxtlarda, Azərbaycanda Sovet hakimiyyəti dövründə Qarabağ respublikamızın ən çox seçilən turizm destinasiyalarından biri olub, ittifaq və xarici ölkə mənşəli turistlər üçün sevimli tanışlıq, istirahət, müalicə, ekoturizm və əyləncə məzmunlu turlara ev sahibliyi edib. Çox da uzaq olmayan bu tarixi dövrdə istər Şuşa, istərsə də bütün Qarabağ bölgəsində gəlmə turizm üzrə ciddi inkişaf nəticələri qeydə alınıb.

Hələ XX əsrin 30-cu illərində Şuşada kurort məqsədilə istirahət evi, daha sonrakı dövrlərdə panisonat və sanatoriya fəaliyyət göstərüb. Turşsu yaylaqları, Səkili bulağı, İsa bulağı, əfsanəvi “Cıdır düzü” buraya səyahətə gələnlərin sevimli yeri olub. Eləcə də Xankəndi, Ağdam, Kəlbəcər ərazilərində də turistlərin mənalı asudə vaxt keçimələri üçün imkanlar var idi. Ağdamdakı çörək muzeyi, buradakı məscid turizm baxımından çox dəyərli olub. Bu dövrdə mövcud olan sosial-mədəni infrastruktur da o zamankı turistlərin tələbatına uyğun olaraq yaradılıb və bölgənin turizm-rekreasya potensialı onu beynəlxalq əhəmiyyətli bir səviyyədə tanıdıb. Ötən əsrin 70-80-ci illərində isə bütün Azərbaycanda olduğu kimi onun turizm incisi Qarabağda da turizmin inkişafı ən yüksək səviyyəyə çatıb, xeyli sayda kurort-sanatoriya, mədəniyyət müəssisələri, asudə vaxt mərkəzləri fəaliyyət göstərüb, yerləşdirmə müəssisələrində çox sayda yataq yerləri mövcud olub. Belə ki, 1987-ci ildə Azərbaycana xarici ölkələrdən gəlmiş 50 min, SSRİ-nin müxtəlif bölgələrindən gəlmiş 250 min turistin və yerli turizm-ekskursiya bürolarının təşkil etdikləri turlara qatılan 2,5 milyon nəfər daxili turistin mühüm bir hissəsi məhz Qarabağda olub. Ancaq Ermənistanın 1988-ci ildən başlayan hərbi təcavüzü nəticəsində təkcə Qarabağda deyil, eyni zamanda buradan qaçqın salınmış insanların ölkəmizin kurort-sanatoriya müəssisələrində yerləşdirilməsi ilə bütün Azərbaycanda daxili və gəlmə turizmə ciddi zərərər dəydi [3].

Hazırda Dövlət Turizm Agentliyi işğaldan azad edilmiş ərazilərdə turizm xidmətlərinin inkişaf etdirilməsi üçün dövlət strategiyası hazırlanır. Qarabağ bölgəsində turizm məhsullarının, turizm infrastrukturunun və eləcə də sosial-mədəni turizm xidmətlərinin inkişaf etdirilməsindən

əvvəl bir sıra komponentlər nəzərdən keçirilməlidir. İlk öncə bu bölgələrdə təhlükəsizlik xidmətləri təmin olunmalıdır. Həmçinin əhalinin geriyyə qayıdışı və yaşayışı, bu yerlərdə infrastruktur bərpa edilməlidir və bunun üçün bura investisiyalar cəlb edilməlidir.

İşğaldan azad edilmiş bölgələrdə turizmin bütün sahələrini inkişaf etdirmək olar. Təkcə Zəngilanda çoxlu sayda termal su mənbələrinin olması burada müalicəvi turizm xidmətlərini inkişaf etdirməyə əsas verir. Burada, həmçinin dini və tarixi abidələr və çinar meşələri salmaq üçün imkanlar var. Qarabağ təbiətinin zənginliyinə görə onun gələcəyinin ekoturizmə bağlı olması daha məqsəduyğundur. Qeyd etmək lazımdır ki, əgər məharətlə istifadə olunsa, Qarabağı dünyada ekoloji turizm məkanlarından birinə çevrilməsi qaçılmazdır.

Qarabağ bölgəsində Xudafərin körpüsü və Azıx mağarası daha sıx ziyarət edilən turist marşrutu ola bilər. Tarixi - mədəni abidələrin xeyli hissəsi dağıdılsa da, onların yenidən bərpa olunmasından sonra bu ərazilərdə turların təşkil edilməsi mümkün olacaq. İşğal olunmuş ərazilərdə yeni turizm marşrutları da nəzərdə tutulub. İlk istiqamət Füzuli-Şuşa-Xocavənd-Laçındır.

İkinci istiqamət Cəbrayıl-Füzuli-Zəngilan, üçüncü istiqamət Zəngilan-Qubadlı, dördüncü istiqamət Kəlbəcər-Laçın, beşinci istiqamət isə Bərdə-Ağdamdır. Bu regionların hər biri özünəməxsus turizm potensialına malikdir, məsələn, təbiəti, mədəni-tarixi abidələri ilə Qarabağın incisi olan Şuşada müxtəlif tədbirlər, festivallar keçirmək mümkündür. Laçın-Kəlbəcər istiqamətində təbiət, mədəniyyət, qış və həmçinin sağlamlıq xidmətləri turizm imkanları ilə zəngindir. Qubadlı və Zəngilan bölgəsində təbiət və mədəniyyət istiqaməti, Füzuli, Ağdam, Cəbrayıl bölgələrində mədəniyyətlə yanaşı, həm də erməni işğalının acı nəticələrini əyani şəkildə göstərmək imkanları vardır. Bu yerlərdə açıq muzeylərdə orada işğalın nəticələrini göstərilməsi üçün bəzi tikililər dağıdılmış halda saxlanılacaq ki, həm daxili, həm də xarici auditoriya üçün erməni vandalizmi nümayiş olunsun.

Ölkənin Strateji Yol Xəritəsində ekoturizmə önəm verilməsi Qarabağ bölgəsinin də ekoturizm çərçivəsində dəyərləndirilməsini qaçılmaz edir. Qarabağ bölgəsi sahib olduğu yüksək potensialı istifadə edərək aşağıda qeyd olunan ekoturizm fəaliyyətlərini həyata keçirə bilər:

1. Mağara turizmi: Azərbaycanın cənub-qərbində yerləşən Xocavənd yaxınlığındakı Azıx mağarası dünyada ən qədim insan məskənlərindən biridir. Burada ilk insanların Paleolit dövründə məskunlaşdığı güman edilir. Bu da ekoturizm çərçivəsində istifadə edilən mağara turizminin inkişaf etdirilməsinə əsas verir.

2. Termal fəaliyyətlər: Qarabağ bölgəsinin zəngin termal mənbələrinin olması ekoturizm çərçivəsində istifadə ediləcək əsas resurslardandır. Bu da günümüzdə təbiətdə vaxt keçirmək ilə bərabər, öz sağlamlığını düşünən turistlərin bu destinasiyaya cəlb edilməsində mühüm rol oynayacaq.

3. Dağ turizmi: Qarabağ bölgəsinin relyefinin əsasən dağlıq olması bu turizm növünün inkişaf etdirilməsi üçün əsas verir. Dağ turizmi ekoturizm çərçivəsində uğurlu bir şəkildə tətbiq ediləcək və destinasiyanı daha cəkici edəcək vacib turizm növləri içində ən üst sıradadır.

4. Aqroturizm: Bu turizm növünün inkişafı gələcəkdə bölgədə yaşayacaq əhalinin sosial rifahını artıracaq, bölgə əhalisinin mədəniyyətinin yaşadılmasına və tanıtılmasına səbəb olacaq.

5. Trekking: Dağlıq hissələrdə və daha çox qrup şəklində həyata keçiriləcək trekking fəaliyyətləri ekoturizm çərçivəsində daha çox turistlərin bölgəyə cəlb edilməsinə səbəb olacaq.

6. Botanika turizmi: Qarabağ bölgəsinin endemik və nadir bitkilərlə zəngin olması bu turizm növünün inkişafına və təbiətdə daha çox vaxt keçirmək istəyən turistlərin bölgəyə cəlb edilməsinə şərait yaradır. Eyni zamanda ekoturizm çərçivəsində velosiped turları, atçılıq, inanc turizmi, mədəni-tarixi yerlərin turistlərə tanıtılması və Qarabağ bölgəsinin özünəməxsus mədəniyyətinin ziyarətçilərə öyrədilməsi həyata keçirilərək bu bölgənin turizm destinasiyası olaraq digər destinasiyalar qarşısında rəqabətdə önə keçməsinə və turizm destinasiyası olaraq

turizm məhsullarının diversifikasiyasına səbəb ola bilər.

Turizmdə ən çox motivasiya təbii guşələrə maraq olduğu üçün bu, Şuşanın ön plana çıxmasına imkan verir. Şuşanın tarixi və mədəni potensialı turizm xidmətlərini burada inkişaf etdirilməsinin əsas amillərdən birinə çevrilib, çünki:

1. Qeyd olunduğu kimi mədəni və tarixi abidələrlə tanışlıq bura turistlərin cəlb olunması üçün ən güclü turist motivasiyasıdır;

2. Tarixi və mədəni irs obyektləri mənfəət qazana bilən və iqtisadi inkişafa əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərə bilən mühüm bir sərvətdir;

3. Bölgənin müsbət imicini yaradır, turizm arenasında liderliyin mənimsənilməsinin təsirli vasitəsi kimi istifadə olunan tarixi və mədəni irsə “brend” kimi yanaşılmasını təmin edir. Şuşanın ərazisi dağlıq sahə olduğuna görə burada xizəksürmə və eləcə də snowbord üçün münasib qarlı şərait yaradıla bilər.

İşğal sonrası Qarabağ iqtisadiyyatında turizmin yeri buranın təbii ehtiyatları, coğrafi mövqeyi, tarixi zənginlikləri və potensial nəqliyyat imkanları ilə əlaqədardır. Buna görə də Qarabağın zəngin təbii ehtiyatlarının və xalqımıza məxsus milli-mədəni mirasının turizm dövriyyəsinə cəlb olunması qarşıdakı dövrdə görülmək mühüm işlərdən biri olacaq. 30 ilə yaxın doğma yurd həsrəti çəkən Qarabağ sakinlərinin, onların yaxın qohum-əqrabalarının, müxtəlif humanitar missiyalar həyata keçirən beynəlxalq təşkilatların nümayəndələrinin, dünyanın hər yerindən olan media ordusunun və bölgəyə yeni sərmayə yatırmaq üçün Azərbaycana gələcək investorların səyahət məsələləri digər işlərlə bərabər şəkildə həyata keçiriləcəkdir. Turizm növlərinə gəldikdə, Əvvəllər, yəni sovet dönməsində Şuşa əsasən yay istirahət zonası olub, buradakı pansiyonlar və fərdi evlərdə çox sayda şəhərli turistlər yerləşirdi. Ancaq şübhəsiz, 8 noyabr - Şuşanın işğaldan azad olunması günü [5] tarixi turizm baxımından da xüsusi əhəmiyyət daşıyacaq.

Bu tarixi gün ölkəmizdə fəaliyyət göstərən turoperatorlar üçün çox dəyərli və simvolik turzəflər hazırlamağa imkan verəcək. Belə turlara qatılan hər yaş təbəqəsindən və hər cür sosial qrupdan olan insanlar Azərbaycan Ordusunun keçdiyi zəfər yolunu bu dəfə turist kimi keçəcəklər. Bu marşrutun cazibə elementləri kimi insanları heyretə salacaq təkcə təbiət və relyef gözəllikləri deyildir. Bakı-Şuşa istiqamətində ilk səfərə çıxanlar, xüsusən, diplomatlar və xarici media təmsilçiləri üçün belə səfərlər erməni vandalizminin əsl mahiyyətini göstərmək üçün xüsusi bir fürsət olacaq. Qarabağın 30 illik işğal dövrü ərzində hər yerdə dağıdılmış insan məskənlərini, korlanmış ekosistemi, dağıdılmış məzarlıqları və eləcə də daş dövrünü xatırladan primitiv erməni həyat tərzini bütün bəşəriyyətə göstərmək belə tanışlıq turlarının əsas motivi olacaq, foto-video həvəskarları üçün yeni bir gizli dünya açılacaq. Qarabağın azadlığı uğrunda həlledici döyüşlərin aparıldığı, Azərbaycan Ordusunun yüksək dəqiqliklə düşməni öldürücü zərbələr endirdiyi nöqtələri görmək isə daha yadda qalan olacaq. Bu marşrutlar Suqovuşandan Xankəndinə, işğaldan ilk azad olunmuş Cəbrayıldan Kəlbəcərədək çox geniş bir ərazidə çox zəngin informativ bir resurs əldə olacaq. Xarici jurnalistlər, eləcə də bütün əcnəbi turistlər işğaldan miras qalmış şəhər və kəndləri gördükcə bu onlarda ermənilərin gerçək xarakteri haqda ən real təəvvür yaradacaq. Onda bütün dünya biləcək ki, faşizm ruhlu bu insanlar istədiyi vaxt sıx məskunlaşdıqları Los-Anceles, Marsel, Beyrut, Rostov kimi şəhərlərdə də hər an belə izlər qoyub getməyə hazır idilər.

Hazırda Heydər Əliyev Fondu tərəfindən Ağdam məscidində ciddi bərpa-restavrasiya işləri aparılır. 14 fevral 2022-ci ildə məscidi növbəti dəfə ziyarət edən ölkə başçısı bu məsələ ilə bağlı qeyd etmişdir ki, “Ağdam Cümə məscidi, Şuşada Yuxarı Gövhərağa, Aşağı Gövhərağa, Saatlı məscidləri əsaslı təmir edilir. Şuşa şəhərində yeni məscidin inşasına start verilib. Zəngilan şəhərində, Hadrutda və Daşaltıda məscidlərin yenidən qurulması və tikintisi prosesi başlayıb. Bütün bu işləri Heydər Əliyev Fondu öz imkanları hesabına görür [2, s.187].

Regional səviyyədə turizmin və sahibkarlıq şəbəkəsinin genişləndirilməsi məqsədi ilə bir sıra prioritetlər müəyyənləşdirilmişdir ki, onları aşağıdakı kimi qruplaşdırıla bilər [4., s.81-82]:

- regionlarda yerli və xarici turistlərin cəlb olunmasında daha optimallığa nail olunması üçün sağlamlıq turizm obyektlərinin restrukturizasiyası və istifadəyə verilməsi;

- xüsusən də dağlıq ərazilərdə qış turizmi sahibkarlığının inkişaf etdirilməsi və müvafiq infrastrukturla təmin edilməsi.

- mədəni-tarixi xarakterli abidələr üzrə turizm sahibkarlığının dəstəklənməsi. Bu aspektdə dini turizmin də rolunu xüsusilə vurğulamaq lazımdır. Belə bir prioritetin qarşıya qoyulması hesab edirik ki, dövlətin əsas tədbirlərindən hesab olunur;

- biznes və işgüzar turizm üzrə sahibkarlıq fəaliyyətinin dəstəklənməsi. Nəzərə almaq lazımdır ki, məhz bu turizm sektorunun inkişafında otellərin rolu olduqca böyükdür. Geniş əraziyə nail olunma, zəngin mətbəxi və böyük konfrans zallarının olması işgüzar və biznes əhəmiyyətli turizmin dəstəklənməsində vacib amillərdən hesab olunur. Ona görə də regional miqyasda otellər şəbəkəsinin inkişaf etdirilməsi məqsədi ilə dövlət səviyyəsində ayrıca proqramın qəbul edilməsinə ehtiyac vardır;

- kənd turizminin və ekoturizm sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafı məqsədi ilə xidmət sahələrinin və infrastrukturun təmin edilməsi.

Hazırda ölkəmizdə turizm sənayesinin inkişaf etdirilməsində həm qardaş Türkiyə təcrübəsindən, həm də digər dünya ölkələrinin təcrübəsindən geniş istifadə edilir. Beynəlxalq təcrübədən bəhrələnərək respublikamızda, xüsusilə də, işğaldan azad olunmuş ərazilərimizdə turizm sektorunun inkişafına nail olmaq mümkündür.

NƏTİCƏ

Məqalədə Qarabağ iqtisadi rayonunda turizm potensialı təhlil edilmiş və belə nəticəyə gəlmək olar ki, Qarabağ iqtisadi rayonunda turizmin inkişafı üçün böyük potensial mövcuddur. Qarabağın təbii-coğrafi şəraiti, zəngin tarixi, maddi-mədəniyyət nümunələri, milli mətbəxi və s. burada turizmin müxtəlif sahələrinin inkişafı üçün əlverişlidir. Aparılan təhlillər göstərir ki, turizmin müxtəlif sahələrinin bu iqtisadi rayonda inkişafı həm iqtisadi baxımdan, həm də ölkəmizin beynəlxalq nüfuzunun yüksəldilməsi baxımından xalqımıza böyük mənfəət qazandıracaqdır.

Qarabağın bir neçə turizm növünün - ekoloji, dağ, qış, ov, sağlamlıq turizminin inkişafı üçün böyük imkanları var. Qədim tarixi, mətbəxi, tarixi-mədəni və dini abidələri, qədim sarayları, körpüləri, meşələri, şlalələri və s. ilə Azərbaycanın bu bölgəsinin unikal flora və faunası - görməli yerləri turistləri cəlb edəcək. Təbii sərvətlərlə zəngin olan Qarabağda müxtəlif növ ekstremal turizm, aqroturizm, yaşıl turizm təşkil etmək mümkündür.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Hüseynov Y. Qarabağ, Bakı -2018, 336 s.
2. Hüseynov İ.H. İşğaldan azad olunmuş ərazilərimizdə turizmin bərpası. //“Keyfiyyət təminatı rəqabətqabiliyyətli iqtisadi inkişafın əsas amili kimi” mövzusunda Beynəlxalq elmi-praktiki konfransın materialları, Bakı, 5 may, 2022-ci il, s.185-190
3. Məmmədov J.A., Soltanova H.B., Rəhimov S.H. Beynəlxalq turizmin coğrafiyası. Dərs vəsaiti. Bakı- 2010
4. Orucəliyeva B.Ə. Regionun turizm cəlbədiciliyinin qiymətləndirilməsi. Regional iqtisadiyyat: müasir aspektlər və aktual məsələlər. Respublika Elmi Konfransının materialları Sumqayıt-2021, N-2.s.84-88
5. <https://azertag.az>
6. <https://www.trtworld.com>
7. <http://thelondonpost.net>

M.A.Aliyev

associate professor, Azerbaijan State University of Economics

F.F.Babayev

master student, Azerbaijan State Economic University

Tourism potential in Karabakh economic region

Abstract

The article we presented talks about the potential of tourism in the Karabakh economic region. It shows that the Karabakh region has great potential for the development of tourism based on its rich nature, flora and fauna, as well as ancient historical monuments. Azikh cave, which is one of the oldest settlements in the world, ancient stone monuments discovered in the mountainous and plains of Karabakh - dolmens in Khojaly, cromlechs in Khankendi, historical temples such as Ganchesar (Ganzasar), Alban-Amaras, Yelisey, Khudaveng, Agoglan, have particularly wide tourism opportunities. The Patriotic War, which started on September 27, 2020 and lasted for 44 days, created a number of difficulties in the non-oil sector as well as in many areas of our country during the pandemic. During this period, tourism companies, like other sectors, had serious problems. The liberation of Karabakh from occupation by the valor of our glorious army under the leadership of the President of Azerbaijan, Commander-in-Chief Ilham Aliyev, and the ongoing fight against the pandemic in our country have already opened new opportunities for the development of this field. The rich nature of Karabakh economic region, mountains, valleys, nature reserves, etc. there is This means great potential for the development of various fields of tourism. One of the factors determining this potential is the great recreational importance of these areas.

Key words: tourism, ecotourism, tourism potential, recreation, tourism resources.

M.A.Алиев

доцент, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Ф.Ф.Бабаев

магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Туристический потенциал Карабахского экономического района

Резюме

В представленной нами статье рассказывается о потенциале туризма в Карабахском экономическом районе. Это показывает, что Карабахский регион имеет большой потенциал для развития туризма, основанный на его богатой природе, флоре и фауне, а также древних исторических памятниках. Азыхская пещера, являющаяся одним из древнейших поселений в мире, древние каменные памятники, обнаруженные в горах и равнинах Карабаха - дольмены в Ходжалы, кромлехи в Ханкенди, исторические храмы, такие как Ганчесар (Ганзасар), Албан-Амарас, Елисей, Худавенг, Агоглан, имеют особенно широкие возможности для туризма. Отечественная война, начавшаяся 27 сентября 2020 года и продолжавшаяся 44 дня, создала ряд трудностей в ненефтяном секторе, а также во многих районах нашей страны в период пандемии. В этот период у туристических компаний, как и у других секторов, были серьезные проблемы. Освобождение Карабаха от оккупации доблестью нашей славной армии под руководством Президента Азербайджана, Главнокомандующего Ильхама Алиева открыло новые возможности для развития этой сферы. Богатая природа Карабахского экономического района, горы, долины, заповедники и т.д. есть Это означает большой потенциал для развития различных направлений туризма. Одним из факторов, определяющих этот потенциал, является большое рекреационное значение этих территорий.

Ключевые слова: туризм, экотуризм, туристический потенциал, рекреация, туристские ресурсы.

Э.Р.Ализаде
магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический
Университет
elizade1999@mail.ru

Məqalə redaksiyaya daxil olub 14.04.2023

The article was received by editorial board on 14.04.2023

Статья принята к печати 14.04.2023

ПРИОРИТЕТНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ КАРАБАХСКОГО ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЙОНА

Резюме

В статье обсуждается экономический потенциал освобожденных от оккупации Карабахского и Восточного Зангезурского регионов Азербайджана. Регион богат природными ресурсами, такими как полезные ископаемые, пресная вода и минеральные источники, которые имеют потенциал привлечь значительные внутренние и иностранные инвестиции. Статья предлагает, чтобы развитие экономики региона базировалось на государственно-частном партнерстве в шести основных областях: горнодобывающей промышленности, легкой и пищевой промышленности, сельском хозяйстве, зеленой энергетике, транспортной и туристической логистике. Статья также отмечает, что восстановление и развитие инфраструктуры региона потребует значительных инвестиций.

Цель исследования. Раскрыть объем разрушений и причиненного вреда, сумму и структуру ущерба; показать состояние разрушения культурного наследия, экологического террора, гибели людей вследствие военной агрессии Армении против Азербайджана. Определить концепции устойчивого и инклюзивного развития экономики в соответствии со стратегическим национальным приоритетом и предложить практические рекомендации по развитию инновационных инфраструктур и предпринимательской деятельности в Карабахском и Восточно-Зангезурском регионах.

Методы исследования: системный подход, статистический анализ, прогнозирование, применение авторского подхода по определению резервов и разработке комплекса мер по возрождению экономики в исследуемом регионе.

Результаты исследования: Классифицированы состав разрушений и причиненный вред, наличие по-лезных ископаемых, энергетический потенциал, раскрыта характеристика основных направлений эконо-мического развития, изложены концепции устойчивого и инклюзивного развития экономики, расширение сети инновационных инфраструктур в Карабахском и Восточно-Зангезурском экономическом регионе Азербайджана.

Азербайджан, расположенный на Южном Кавказе, находится на важном этапе своего развития в политическом, социально-экономическом и культурном плане. За последние 18 лет страна провела целенаправленные социально-экономические реформы, которые привели к модернизации и укреплению экономики, а также к снижению уровня бедности и безработицы. Благодаря успешной реализации Нефтяной Стратегии, Азербайджан значительно увеличил свои финансовые возможности и стал инициатором крупных проектов в регионе. В рейтинге "Doing Business" 2020 года, составленном Всемирным

Банком, Азербайджан занял 28-е место среди 191 страны. В Добровольном Национальном отчете об исполнении повестки дня 2030 года отмечается прогресс, достигнутый Азербайджаном в различных областях, таких как здравоохранение, питание, бедность, участие женщин на рынке труда и т.д. Президент И.Г.Алиев на Генеральной Ассамблее ООН подчеркнул, что Азербайджан является одной из 12 стран в мире и первым в своем регионе, которая представила отчет по целям устойчивого развития.

В отчете об устойчивом развитии ООН за 2021 год Азербайджан занял 55 место из 193 стран-участниц, собрав 72,4 баллов из 100 возможных, и стал лидером среди стран Южного Кавказа. Отчет подчеркивает, что Азербайджан продолжает двигаться в направлении устойчивого развития, особенно в пунктах "Отсутствие бедности" и "Чистая вода и санитария". Страна также показывает умеренное улучшение в области здравоохранения, образования, энергетики, городской среды, борьбы с климатическими изменениями, правосудия и партнерства.

За последние 10 лет Азербайджан занял одно из первых десяти мест в Индексе человеческого капитала среди 103 стран мира, проявивших наибольший прогресс в здравоохранении и образовании. Победа Азербайджана в Карабахской войне привела к формированию безопасности, стабильности и процветания в регионе, а также к расширению торгово-экономических связей и использованию новых транспортно-логистических коридоров. В 2021 году рост ВВП в Азербайджане составил 4,9%, а нефтяной сектор вырос на 5,9%.

Структура ВВП включает промышленность, торговлю, транспорт, строительство, сельское хозяйство, информацию, туризм и другие сектора. Потенциальное использование Карабаха и Восточного Зангезура могло бы значительно улучшить показатели республики во многих отраслях, таких как производство пшеницы, виноградарства, животноводства и других.

До оккупации Агдама было множество промышленных предприятий, включая станкостроительный завод, комбинаты по переработке зерна и мяса, фабрику по ковроткачеству и завод по ремонту тракторов. Все они были практически полностью разрушены оккупантами. Аналогичная ситуация наблюдается и в других оккупированных районах. В репортаже телеканала "Franca-24" ноября 2021 года говорится, что Агдам называют "Хиросимой Кавказа" и он сегодня является "городом-призраком". Разрушения были настолько серьезными, что территория других оккупированных районов также пострадала. С начала конфликта по карабахскому вопросу были приняты четыре резолюции Совета Безопасности ООН, только в период с апреля по ноябрь 1993 года.

Несмотря на то, что Советом Безопасности ООН были приняты четыре резолюции по Нагорно-Карабахскому конфликту, Армения не исполняла их в течение 27 лет, а Минская группа ОБСЕ не смогла урегулировать конфликт мирным путем. Агрессия Армении привела к разрушению и вреду, чему свидетельствует таблица 1.

Во время оккупации были уничтожены 17 промышленных предприятий в Агдаме, включая станкостроительный завод, комбинаты по переработке зерна и мяса, фабрику по ковроткачеству и завод по ремонту тракторов. Кроме того, территории других оккупированных районов также были полностью разрушены. Несмотря на все это, Армения продолжает игнорировать резолюции ООН и не возвращать оккупированные территории..

Таблица I

**Разрушения и причиненный вред впоследствии военной агрессии Армении
 против Азербайджанской Республики за 1988-1993 годы**

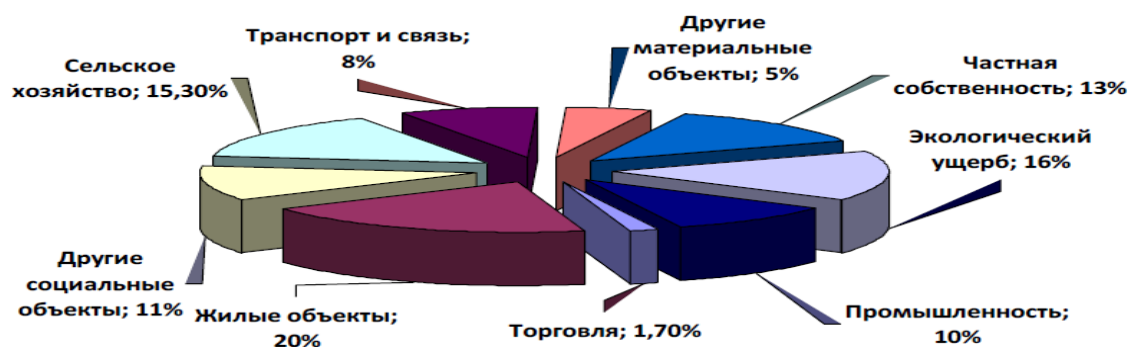
Населенные пункты	900
Дома	150 000
Общественные сооружения	7 000
Школы	693
Детские сады	855
Медицинские учреждения	695
Библиотеки	927
Храмы	44
Мечети	9
Исторические памятники, дворцы и музеи	473
Музейные экспонаты	40 000
Промышленные и сельскохозяйственные предприятия	6 000
Автомобильные дороги	2 670 км
Мосты	160
Водные коммуникации	2 300 км
Газовые коммуникации	2 000 км
Линии электропередач	15 000 км
Леса	280 000 га
Сельскохозяйственные земли	1 000 000 га
Ирригационные системы	1 200 км
Источник: https://m.mia.gov.az/ru/content/29863	

Во время оккупации территории Азербайджана армянской армией более 23 000 армян были незаконно переселены в Нагорный Карабах и другие регионы, что привело к беженству и вынужденному переселению более одного миллиона азербайджанцев. В результате агрессии погибло 20 тыс. человек, а 50 тыс. человек стали инвалидами, а 4071 человек исчезли без вести. Армяне также уничтожили жилые дома и административные здания, чтобы вывезти строительный материал для собственного использования и продажи. В городе Шуша был разрушен музей-мавзолей Азербайджанского поэта Молла Панаха Вагифа, а также были уничтожены бронзовые бюсты других азербайджанских личностей, которые позже были выкуплены и установлены на своих местах после освобождения города.

В течение 30 лет оккупации территории Азербайджана армянской армией были уничтожены 65 из 67 мечетей, разрушены кладбища и исторические памятники, а также учинен экологический геноцид. Более 60 тыс. га. лесов были вырублены и похищены, а земли и реки загрязнены и отравлены. Кроме того, уникальные деревья, в том числе 14 восточных чинаров крупного диаметра, возрастом от 200 до 1400 лет, которые были природными памятниками и находились в Джебраильском и Физулинском районах, также были уничтожены, вырублены или проданы.

Оценка ущерба от оккупации территории Азербайджана Арменией была проведена рабочей группой, специализирующейся на ситуации в конфликтных странах. Согласно этой оценке, ущерб составляет около 820 млрд. долларов, что соответствует 20% территории Азербайджана, но эта цифра не является окончательной и фактический ущерб может быть значительно больше. По предварительным расчетам экспертов, ущерб можно охарактеризовать в следующих сферах экономической деятельности (см. график 1).

График 1. Структура экономического ущерба, причиненного Азербайджану вследствие Карабахской войны (составлен автором на основе данных Министерства экономики Азербайджана)

В ответ на агрессию армянской армии на территорию Азербайджана в сентябре 2020 года, под руководством Верховного Главнокомандующего Ильхама Алиева, было принято решение освободить оккупированные территории. За 44 дня были освобождены 5 городов, 4 поселка и свыше 286 сел, включая поселок Гадрут и 35 сел Ходжавендского района, а также 9 сел на Агдеринском и Муровдагском направлениях. Это решение было принято в соответствии с Резолюциями Безопасности ООН. Сведения о процессе оккупации и освобождения районов Азербайджана от армянской армии приведены в таблице 2.

Таблица 2

Дата оккупации и освобождения районов Азербайджана от армянской армии

Районы	Дата оккупации	Дата освобождения от оккупации
Лачинский район	1992-й год, 18 мая	2020 год 01 декабря
Кельбеджарский район	1993-й год, 2 апреля	2020 год, 25 ноября
Агдамский район	1993-й год, 23 июля	2020 год, 20 ноября
Физулинский район	1993-й год, 23 августа	2020 год, 17 октября
Джебраильский район	1993-й год, 23 августа	2020 год, 04 октября
Кубадлинский район	1993-й год, 31 августа	2020 год, 25 октября
Зангиланский район	1993-й год, 29 октября	2020 год, 20 октября
Город Шуша	1992 год, 8 мая	2020 год, 8 октября
Источник: https://m.mia.gov.az/ru/content/29863		

После продолжительных боев в Нагорном Карабахе и на территориях прилегающих к нему регионов Азербайджана, Президент Азербайджана Ильхам Алиев, премьер-министр Армении и Президент России подписали 10 ноября 2020 года трехстороннее заявление о полном прекращении огня и всех военных действий в зоне конфликта. Соглашение состоит из 9 пунктов и оценивается политологами как акт капитуляции со стороны Армении. Согласно заявлению, Агдамский, Кельбеджарский и Лачинский районы были возвращены Азербайджану без единого выстрела. Кроме того, миротворческий контингент России развернулся вдоль линии соприкосновения в Нагорном Карабахе и вдоль Лачинского коридора, параллельно с выводом армянских вооруженных сил. Создан миротворческий центр для контроля за прекращением огня. В заявлении также указывается, что внутренне перемещенные лица и беженцы могут возвращаться на территорию Нагорного Карабаха и прилегающих районов под контролем Управления Верховного комиссара ООН по делам беженцев. Весьма важным является последний пункт соглашения, в котором указывается

на необходимость разблокировки всех экономических и транспортных связей в регионе, и гарантируется безопасность транспортного сообщения между западными районами Азербайджана и Нахичеванской Автономной Республикой с целью организации беспрепятственного движения граждан, транспортных средств и грузов в обоих направлениях. По согласованию сторон должно быть обеспечено строительство новых транспортных коммуникаций, связывающих Нахичеванскую Автономную Республику с западными районами Азербайджана.

За прошедший год после подписания трехстороннего политического соглашения, лидеры Азербайджана, Армении и России провели несколько встреч, на которых обсуждали ход выполнения пунктов соглашения. Однако были замечены разногласия по пункту 9, где упоминается необходимость строительства новых транспортных маршрутов вдоль Зангезурского коридора. В результате встречи в Сочи, принято положительное решение по этому вопросу. Не стоит забывать, что Карабах и Восточный Зангезур, благодаря своему географическому расположению и природным ресурсам, являются одним из самых красивых регионов Южного Кавказа и всего мира. В городе Шуша проводился ряд культурных мероприятий, таких как музыкальный фестиваль "Харыбюльбюль", Международный Музыкальный Фестиваль Узеира Гаджибейли и Дни Поэзии, организованные перед полностью восстановленным музеем-мавзолеем великого азербайджанского поэта, государственного деятеля, визиря Карабахского хана Молла Панаха Вагифа и другие. По данным Министерства Экологии и Природных ресурсов Азербайджанской Республики, в указанных экономических регионах имеется 167 месторождений полезных ископаемых, включая запасы извести, глины, известняка, цементного сырья, пемзы, золота, свинца, строительных и облицовочных камней, цветных камней, глины, песка, гравия, гипса и других. Классификация всех ресурсов по административным районам представлена в таблице 3.

Таблица 3

Классификация полезных ископаемых в Карабахском и Восточно-Зангезурском экономических районах

Название района	Виды полезных ископаемых
Агдере	Золото, свинец, цинк, медь, пилёный камень, глиногипс
Шуша	Облицовочный камень, глина, строительный камень
Ходжалы	Глина, облицовочный камень, песок и гравий
Ходжавенд	Облицовочный камень, строительный камень
Кельбеджар	Золото, ртуть, пилёный камень, глина, перлит, песчано-гравийные породы, строительные камни, облицовочные камни, цветные камни (обсидиан, оникс, нефритонд, лиственит)
Лачин	Ртуть, пилёный камень, облицовочный камень, строительный камень, глина, песчано-гравийная порода, пемза, вермикулит, вулканический пепел, агат, нефрит
Губадлы	Пилёный камень, глина, строительный камень, облицовочный камень, цветной камень
Зангилан	Золото, серебро, облицовочный камень, известняк, глина, строительный камень, песок и гравий
Джебранль	Пилёный камень, глина, песок, цемент, глиногипс, строительный камень, гипс, ангидрид, пемза, вулканический пепел, цветные камни (нефрит, кальцедоний)
Физули	Пилёный камень, глина, песок и гравий
Агдам	Пилёный камень, облицовочный камень, цементное сырьё, глина, песок и гравий
Источник: https://interfax.az/print/817974/ru	

На освобожденных от оккупации территориях Азербайджана располагается более 40% запасов минеральных вод страны. Общее количество месторождений минеральных вод в регионе составляет около 150 и отличается по своему составу и лечебной значимости. Некоторые из них, такие как месторождения в Кельбеджарском районе, имеют особые свойства и большие объемы. Также в регионе присутствуют большие подземные месторож-

дения пресной воды, например, в Агдамском районе. Эти ресурсы могут быть использованы для развития туризма и создания лечебниц, санаториев и отелей, но для их рационального использования и восстановления территории потребуются большой объем внутренних и иностранных инвестиций. В 2021 и 2022 годах из государственного бюджета было выделено около 1,29 млрд и 1,3 млрд долларов соответственно, но это недостаточно для полного восстановления экономики региона. Поэтому необходимо привлечение иностранного капитала путем создания совместных предприятий.

В настоящее время ведутся работы по восстановлению территорий, созданию необходимой инфраструктуры и возвращению населения на родные земли. Экономика в указанных регионах будет развиваться на основе государственно-частного партнерства в таких направлениях, как горнодобывающая промышленность, легкая и пищевая промышленность, аграрный бизнес, "зеленая энергетика", транспортно-складская логистика и туризм

ВЫВОДЫ

Исходя из проведенного системного анализа считаем, что на освобожденных от оккупации территориях создание новых и современных предпринимательских субъектов будет способствовать достижению следующих организационно-технических и социально-экономических преимуществ:

- развитие экономики региона и увеличение доходов населения;
- создание новых рабочих мест и снижение уровня безработицы;
- увеличение объемов добычи полезных ископаемых, в том числе минеральных вод;
- развитие туризма и привлечение большего количества туристов в регион;
- снижение зависимости от импорта товаров и услуг и развитие производства на местном уровне;
- улучшение качества жизни населения и повышение уровня социальной защищенности;
- создание благоприятной инвестиционной среды для привлечения иностранных инвесторов и совместного бизнеса;
- развитие инфраструктуры региона, включая дорожную сеть, железнодорожные и авиационные сооружения, а также коммуникационные сети;
- увеличение экспорта продукции и укрепление международной позиции страны.

Таким образом, создание новых и современных предприятий на освобожденных от оккупации территориях Азербайджана является важным шагом на пути к экономическому развитию региона и повышению уровня жизни его жителей.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключении можно отметить, что освобождение территорий от оккупации и их последующее восстановление является важным шагом для развития экономики и улучшения жизни населения в регионе. Создание новых предприятий и инфраструктуры на освобожденных территориях позволит не только обеспечить экономическую стабильность, но и создать новые рабочие места, улучшить качество жизни и обеспечить доступ к ресурсам, таким как минеральные воды и полезные ископаемые.

Однако для достижения этих целей необходимо привлечение внутренних и иностранных инвестиций, создание совместных предприятий и развитие государственно-частного партнерства. Важно также обеспечить социальную поддержку населению, которое возвращается на свои родные земли после долгих лет оккупации.

В целом, освобождение территорий и их восстановление представляют собой важный этап в развитии региона, который позволит обеспечить экономическую стабильность, создать новые рабочие места, улучшить качество жизни и обеспечить доступ к ресурсам.

Список использованной литературы:

1. Стратегическая Дорожная Карта перспек-тиве национальной экономики Азербайджанской Республики. Баку, 2016. 125 с.
2. Стратегическая Дорожная Карта по произ-водству потребительских товаров на уровне малого и среднего предпринимательства в Азербайджан-ской Республике. Баку. 2016, 96 с.
3. Распоряжение Президента Азербайджан-ской Республики от 17 ноября 2020 года «О мерах по проектированию и строительству автодороги Ахмедбейли-Физули-Шуша» Баку, газета «Халг» от 18 ноября 2020 года».
4. Указ Президента Азербайджанской Респуб-лики от 29 октября 2020 года «Об организации вре-менного специального управления на освобожден-ных от оккупации, территориях Азербайджанской Республики газета «Халг» от 30 октября 2020 года».
5. Заявление Президента Азербайджанской Республики, Премьер Министра Республики Арме-ния и Президента Российской Федерации от 10 но-ября 2020 года «О прекращении боевых действий» в Нагорном Карабахе, Баку, газета «Халг» от 11 но-ября 2020 года.
6. Распоряжение Президента Азербайджан-ской Республики об утверждении «Азербайджан – 2020: национальные приоритеты социально-эконо-мического развития» от 02 февраля 2021 г.
7. Азербайджан 2030: Национальные приоритеты со-циально-экономического развития» Баку газета «Азербай-джан» от 03 февраля 2021 года.
8. Текст Соглашения о прекращении боевых действий в Нагорном Карабахе от 10 ноября 2020 года (www.kremlin.ru)
9. Aliyev T.N. Directions for entrepreneurship de-velopment on the basis of advanced managements in Azerbaijan's territories liberated from occupation. Eco-nomic Growth and Social Welfare, Issue I, Baku, 2021, pp. 10-19.
10. Классификация административно-террито-риального деления Азербайджана 2020, AZS 882: 2020, Баку, «ЦСУ», 2020, 121 с.
11. Регионы Азербайджана. Статистический сборник, Баку, «ЦСУ», 2020, 825 с.
12. https://report.az>bescenniye_mineral-niye_vody_KarabahaV1
13. https://podrobno.az>min-vodi_istisu23455
14. <https://ann.az>aqdamskiy-promyshlennyy-park...>
- 15 https://pedia.az>polities>v-vostochno_zange-zurskom
16. https://report.az>apk>v_aqropark_v-zangi-lana-dostav
17. <https://prezident.az/articles/50474>
18. https://minenergy.gov.az>naqorniy_karabax
19. <https://www.trend.az>Azerbaijan>politic>
20. <https://interfax.az./view/845775>
21. <https://interfax.az/view/812589>
22. <https://interfax.az/view/813504>
23. <https://interfax,az/view/83989>
24. <https://interfax.az/view850075>
25. <https://m.mia.gov.az/ru/content/29863>
26. <https://azertag.az/ru/xeber/franca-24>

E.R.Əlizadə

magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Qarabağ iqtisadi regionun iqtisadi inkişafının prioritet sahələri

Xülasə

Məqalədə bir müddət əvvəl işğaldan azad edilmiş Azərbaycanın Qarabağ və Şərqi Zəngəzur rayonlarının iqtisadi potensialından bəhs edilir. Region əhəmiyyətli yerli və xarici sərmayələri cəlb etmək potensialına malik olan faydalı qazıntılar, şirin su və mineral bulaqlar kimi təbii ehtiyatlarla zəngindir. Məqalədə təklif edilir ki, region iqtisadiyyatının inkişafı altı əsas istiqamət üzrə dövlət-özəl sektor tərəfdaşlığına əsaslanmalıdır: mədənçixarma, yüngül və yeyinti sənayesi, kənd təsərrüfatı, yaşıl enerji, nəqliyyat, turizm. Məqalədə həmçinin qeyd olunur ki, regionun infrastrukturunun bərpası və inkişafı əhəmiyyətli investisiyalar tələb edir.

Açar sözlər: Qarabağ, iqtisadiyyat, investisiyalar, təbii sərvətlər, ərazilər, inkişaf, turizm.

E.R.Alizade

master student, Azerbaijan State Economic University

Priority areas of economic development of Karabakh economic region

Abstract

The article discusses the economic potential of the Karabakh and Eastern Zangazur regions of Azerbaijan, which were recently liberated from occupation. The region is rich in natural resources such as minerals, fresh water, and mineral springs, which have the potential to attract significant domestic and foreign investment. The article suggests that the development of the region's economy should be based on public-private partnerships in six main areas: mining, light and food industry, agriculture, green energy, transportation, and tourism. The article also notes that the restoration and development of the region's infrastructure will require significant investment.

Key words: Karabakh, economy, investments, natural resources, territories, development, tourism.

G.A.Quliyeva
magistrant, Bakı Avrasiya Universiteti
gunayquliyeva2904@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 14.04.2023

The article was received by editorial board on 14.04.2023

Статья принята к печати 14.04.2023

AZƏRBAYCANDA REGIONAL SIYASƏTİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Xülasə

Məqalə Azərbaycanda regional siyasətin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərinin elmi cəhətdən araşdırılmasına həsr olunmuşdur. Məqalədə ölkədaxili regionlardakı müasir vəziyyət şərh edilmiş və dövlətin həyata keçirdiyi regional siyasətin təkmilləşdirilməsinə dair təklif və tövsiyələr verilmişdir.

Açar sözlər: *region, regional siyasət, regional inkişaf, regional planlaşdırma, regional inkişaf agentliyi.*

GİRİŞ

Hər bir ölkədə milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətlik səviyyəsi ölkədaxili regionların inkişafından bilavasitə aslıdır. Azərbaycan Respublikasının dövlət müstəqilliyinin təmin edilməsi, milli iqtisadiyyatın formalaşması, ölkədə mükəmməl bazar iqtisadiyyatının təmin edilməsi digər amillərlə yanaşı ölkədəki iqtisadi rayonların inkişaf səviyyəsindən bilavasitə aslıdır. Regional inkişaf ölkənin müxtəlif regionlarında iqtisadi və sosial strukturun təkmilləşdirilməsinə, resursların səmərəli bölüşdürülməsinə, iqtisadi və sosial integrasiyanın təmin edilməsinə, regionlar arasında rifah səviyyəsinin yüksəldilməsinə imkan yaradır. Regional inkişafın ölkə iqtisadiyyatına faydalarını aşağıdakı kimi sıralamaq olar:

- ✓ iqtisadi fəaliyyət çərçivəsində ölkənin müxtəlif bölgələrindəki resurslardan istifadə; etməklə yüksək inkişaf tempini həyata keçirmək;
- ✓ ölkədə əhali-resurs balansının yaradılması;
- ✓ iqtisadi məkanın və urbanizasiyanın iqtisadi inkişaf üçün ən əlverişli şəkildə təşkili;
- ✓ regionlararası rifah səviyyəsi fərqlərinin aradan qaldırılması.

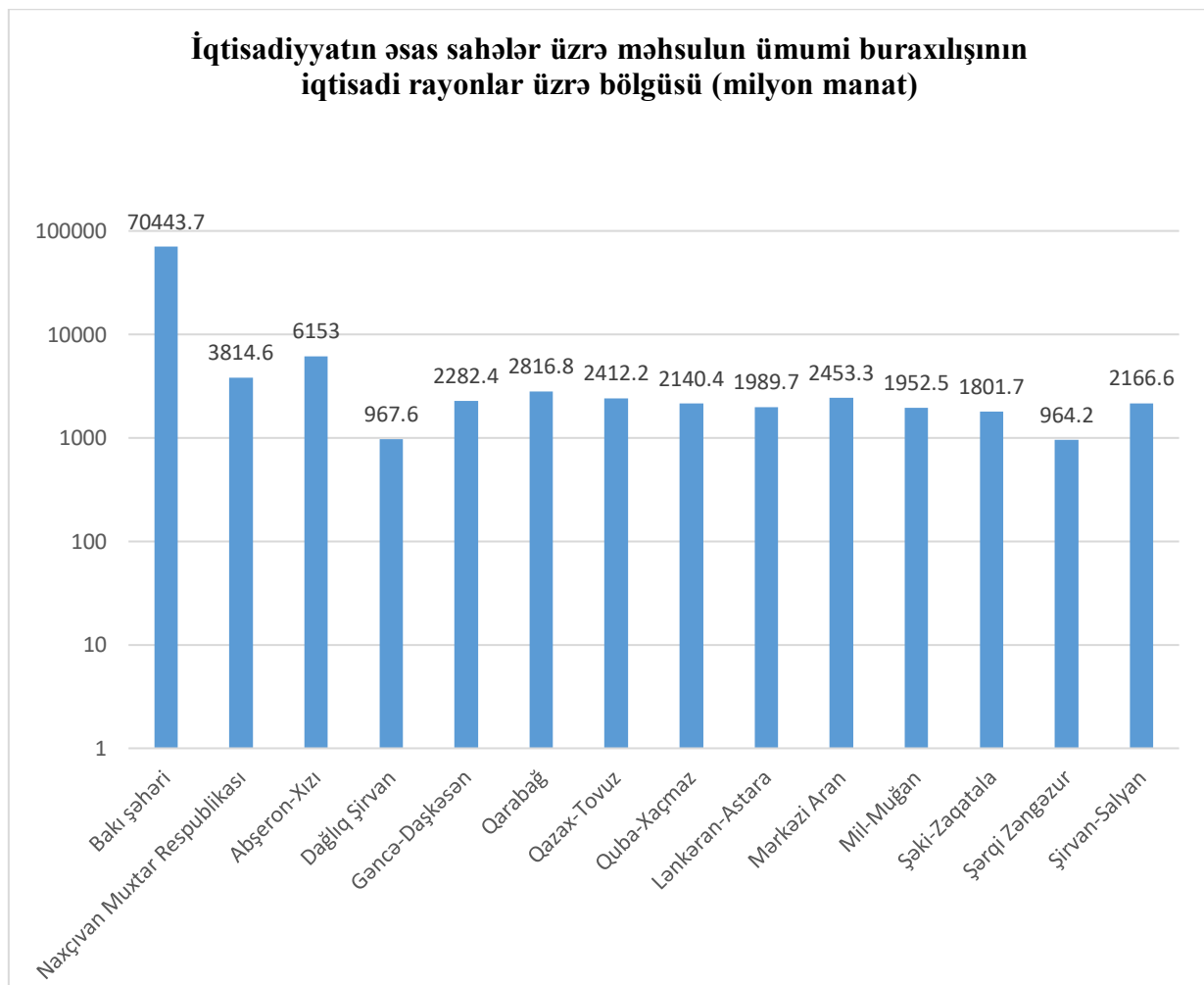
Məlum məsələdir ki, müasir şəraitdə ölkədaxili regionların inkişafı dövlətin bu sahədə həyata keçirdiyi regional siyasətdən bilavasitə aslıdır. Nəzərə alsaq ki, 2021-ci ildə respublikamızın ərazisində əsas fəaliyyət növlərindən məhsul buraxılışının 66,9 faizi Bakı şəhərinin payına düşmüşdür, bu vəziyyət respublikamızda reallaşdırılan regional siyasətin təkmilləşdirilməsini zəruri edir.

Məlum olduğu kimi, respublikamız keçmiş SSRİ-nin tərkibində olduğu 70 il ərzində respublikadaxili regionların sosial-iqtisadi inkişafı arasında kəskin fərqlər mövcud olmuşdur. Hal-hazırda da respublikamızda ölkədaxili regionların sosial-iqtisadi inkişafı arasında ciddi fərqlər mövcuddur. Belə ki, 2021-ci ildə ümumilikdə ölkə ərazisində əsas sahələr üzrə məhsulun ümumi buraxılışında və sənaye məhsulunun istehsalının regional quruluşunda birtərəfliliklər vardır. Biz bunları aşağıda verilmiş diaqramın məlumatlarından da görə bilərik.

Statistik məlumatlardan göründüyü kimi 2021-ci ildə ümumilikdə ölkə ərazisində əsas fəaliyyət növlərindən 105305,9 milyon manatlıq məhsul buraxılışının 66,9 faizi Bakı şəhərinin, 3,6 faizi Naxçıvan Muxtar Respublikasının, 5,8 faizi Abşeron-Xızı iqtisadi rayonunun, 0,9 faizi

Dağlıq Şirvan iqtisadi rayonunun, 2,2 faizi Gəncə-Daşkəsən iqtisadi rayonunun, 2,7 faizi Qarabağ iqtisadi rayonunun, 2,3 faizi Qazax-Tovuz iqtisadi rayonunun, 2,0 faizi Quba-Xaçmaz iqtisadi rayonunun, 1,9 faizi Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunun, 2,3 faizi Mərkəzi Aran iqtisadi rayonunun, 1,9 faizi Mil-Muğan iqtisadi rayonunun, 1,7 faizi Şəki-Zaqatala iqtisadi rayonunun, 0,9 faizi Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunun və 2,1 faizi isə Şirvan-Salyan iqtisadi rayonunun payına düşmüşdür (1). Bununla yanaşı 2021-ci ildə ümumilikdə ölkə üzrə istehsal olunmuş 55229,1 milyon manatlıq sənaye məhsulunun 82 faizdən çox hissəsi Bakı şəhərinin payına düşmüşdür.

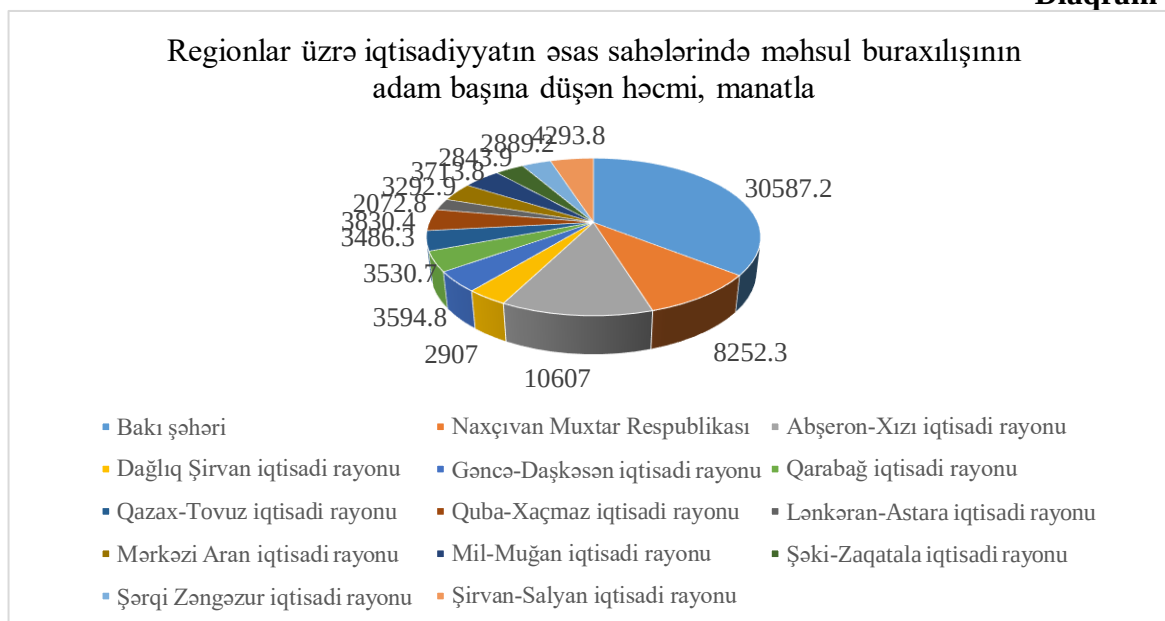
Diagram 1

Mənbə: Diagram ARDSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Regionların inkişafına xarakterizə edən mühüm göstəricilərdən biri də regionlar üzrə iqtisadiyyatın əsas sahələrində məhsul buraxılışının adam başına düşən həcmi göstəricisidir. Respublikamızın regionlarında iqtisadiyyatın əsas sahələri üzrə məhsul buraxılışında fərqlilik olduğu kimi bu göstəricinin adam başına düşən həcmində də regionlar üzrə ciddi fərqliliklər mövcuddur. Belə ki, 2021-ci ildə qeyd edilən göstəricinin regionlar arasında ən yüksək məbləği 30587,2 manat Bakı şəhərində qeydə alındığı halda, ən aşağı göstərici yəni, 2072,8 manat Lənkəran-Astara iqtisadi rayonunda qeydə alınmışdır. Digər regionlarda isə bu göstəricinin həcmi Bakı şəhəri ilə müqayisədə çox az olmuşdur (Diagram 2).

Diaqram 2

Mənbə: Diaqram ARDSK-nın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Müstəqillik əldə etdikdən sonra ölkədaxili regionları inkişaf etdirərək onlar arasındakı bu fərqləri azaltmaq üçün hökumət tərəfindən ciddi addımlar atılmışdır. Belə ki, 2004-cü ildən başlayaraq regional inkişafa nail olmaq üçün 4 dəfə (2004-2008, 2009-2013, 2014-2018 və 2019-2023-cü illəri) regionların sosial-iqtisadi inkişafının dövlət proqramı təsdiq edilib və reallaşdırılmışdır.

Dünya ölkələrinin təcrübəsindən də məlumdur ki, ölkə daxili regionların tarazlı inkişafının təmin edilməsində dövlət tərəfindən həyata keçirilən regional siyasətin xüsusi rolu vardır. Regional siyasət dövlətin iqtisadi siyasətinin mühüm tərkib hissəsidir. Regional siyasət həm mərkəzi, həm də yerli hakimiyyət orqanları tərəfindən həyata keçirilən və məhsuldar qüvvələrin bölgüsünü tənzimləməyə yönəlmiş müxtəlif qanunvericilik, inzibati və iqtisadi tədbirlər kompleksini əhatə edir. Regional inkişaf siyasətinin alətləri müxtəlif inkişaf səviyyələrinə malik regionlar üçün fərqli ola bilər. Regional siyasətlərə tarixi inkişaf prosesində iqtisadi, sosial və siyasi şərait təsir edir. Bu istiqamətdə regional siyasətlərin məqsədlərinin həyata keçirilməsi vasitələri də dəyişir. 1960-cı illərdə regionlararası fərqlərin aradan qaldırılmasında regional-məkan planlaşdırılmasına xüsusi diqqət yetirilirdi. 1970-ci illərin sonlarından, xüsusən də 1980-ci illərdən başlayaraq, ümumilikdə həvəsləndirici tədbirlər, xüsusilə vergi güzəştləri, pul vəsaitləri maliyyə yardımları regional inkişaf siyasətinin ən mühüm alətlərinə çevrilmişdir. 1970-ci illərdəki iqtisadi böhran siyasətlərin davamlılığını təmin edən maliyyə imkanlarını daraltdı. Bu vəziyyət bu sahədə siyasətin yenidən müəyyənləşdirilməsinə səbəb olmuşdur. 1990-cı illərdə regional siyasətlər baxımından regional miqyasda istifadə edilən məkan-struktur yanaşmaların resursların bölüşdürülməsində və balanslaşdırılmış məkan inkişafında tarazlığı təmin etməkdənsə, struktur dəyişikliklərinə uyğunlaşmaq məqsədi daşıyan daha çevik və ahəngdar bir quruluşa meyl etdiyi görünür (5).

Müasir şəraitdə dövlətin təkmilləşdirilmiş regional siyasəti xüsusilə aşağıda qeyd edilən vəzifələrin həllinə xidmət etməlidir:

- ölkədə makroiqtisadi sabitliyinin təmin edilməsinə;
- regionların sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsindəki fərqliliklərin aradan qaldırılması;

- ölkədaxili regionlarda mövcud olan resursları təsərrüfat dövriyyəsinə cəlb etməyə və onlardan maksimum dərəcədə səmərəli istifadə etməyə;

- regionlarda infrastruktur sahələrinin (istehsal, sosial, bazar və institusional) yüksək inkişafına nail olunması;

- ölkə daxili regionlar arasında iqtisadi əlaqələrin formalaşmasına və inkişafına nail olunması;

- regionlarda sosial və iqtisadi problemlərin əlverişli formada həllinə nail olunmasına və s.

Sənaye İnqilabından sonrakı illərdə demək olar ki, hər bir ölkədə regional balanssızlıqlar baş verdi. Bu balanssızlıqlar inkişaf etməmiş və inkişaf etmiş ölkələr, eləcə də ölkələrin öz daxilindəki regionlar arasında fərqli ola bilər. Bu fərqlər çərçivəsində müxtəlif vasitələrlə fərqli nəticələr əldə etməyi hədəfləyən bir çox regional inkişaf siyasəti mövcuddur. Bu vasitələri aşağıdakı kimi sıralamaq olar:

- regional planlaşdırma,
- inkişaf üçün zəruri olan dövlət investisiyalarının reallaşdırılması,
- inzibati təşkilatın regional inkişaf problemlərinə uyğunlaşdırılması,
- həvəsləndirici tədbirləri.

Regional planlaşdırma, bir şəhərdən böyük, lakin ölkədən kiçik ərazilərdə iqtisadi fəaliyyətin ən uyğun paylanması təmin edilməsi, müvafiq urbanizasiya strukturunun yaradılması və zəruri yaşıl sahə ehtiyaclarının uzunmüddətli planlarla təmin edilməsi vəzifələrinin həyata keçirilməsini əhatə edən tədbirlərdir. Regional planları hazırlayarkən, bölgənin rəşional tənzimlənməsinə və bu tənzimləmədən sonra lazımi tədbirlərin düzgün həyata keçirilməsinə imkan verir.

Regional planlaşdırmada qarşılaşdığımız əsas məqsədlər bunlardır:

- fiziki istehsalın artımı;
- məşğulluğun genişləndirilməsi;
- gəlir səviyyəsinin artırılması və gəlir bölgüsündə qeyri-bərabərliyin azaldılması;
- regionların infrastruktur, inkişaf, məskunlaşma və xidmətlər kimi problemlərinin vahid dam altında qiymətləndirilməsi.

Bu əsas məqsədlərin sayəsində sosial problemlərin müəyyən edilməsi və həlli, resursların inkişafı, aparıcı sektorların müəyyənəşdirilməsi, regionda və digər regionlarda həyata keçirilən layihələrin regiona təsiri kimi alt hədəflər də müəyyən edilə bilər.

Azərbaycanda dövlətin həyata keçirdiyi regional siyasət əsasən dövlət proqramlarının işlənilib hazırlanması, xüsusən də həyata keçirilməsində tətbiq edilən üsul və vasitələr bir çox inkişaf etmiş ölkələrə nisbətən çox azdır. Hal-hazırda ölkəmizdə ölkədaxili regionların inkişafının dövlət tərəfindən tənzimlənməsi üçün əsasən dövlət büdcəsindən ayırmalar, regionların inkişafına yönəlik dövlət proqramından və ölkə prezidenti tərəfindən təsdiq edilmiş sərəncam və fərmanlardan istifadə edilir. Hesab edirik ki, ölkədə regional siyasətin təkmilləşdirilməsi məqsədi ilə bu sahədə dövlət proqramları ilə yanaşı xüsusi hüquqi sənədlər (qanunlar və qanunvericilik aktları) qəbul edilməlidir.

Onuda qeyd etmək lazımdır ki, respublikamızda regional siyasətin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərindən ən başlıcası problemlə regionlarımız üçün xüsusi inkişaf planlarının hazırlanmasıdır. Bu cür planlardan əsasən ölkədə regional inkişaf strategiyalarını hazırlayanda istifadə olunur. Bizim üçün qardaş ölkə olan Türkiyədə bu cür ərazi planlarından istifadə olunur. Planda ərazinin və ya regionun coğrafi durumu, iqtisadi potensialı və onun tərkibi, insan resursları, təbii imkanları diqqətə alınmaqla uzunmüddətli (əsasən 10 illik) inkişaf istiqamətləri dəqiq müəyyən edilir. Ərazi planı ərazinin xarakteristikası və onun inkişafına birbaşa təsir göstərən əsas məsələlərin tədqimatı ilə başlanır. Burada əsas məsələ dedikdə əsasən miqrasiyanın region səviyyəsində idarə edilməsi, regiondakı qurumların iş bacarığı, regionun ətraf mühiti və su mənbə-

ləri, bölgə daxilindəki inkişaf fərqləri, iri həcmli dövlət sərmayələri nəzərdə tutulur. Ərazinin inkişafı üçün vacib prioritetlər kimi əsasən insan və toplum inkişafı, istehsal və iqtisadiyyat, ətraf mühit və yaşayış, coğrafi məskunlaşma və inkişaf müəyyən edilir. Bu sənədin sonunda planın icrasını dəyərləndirmək üçün nəticə göstəriciləri verilir (2).

Regional siyasətin təkmilləşdirilməsinin vacib istiqamətlərindən biri regionlarda regional inkişafı təmin edən ixtisaslaşmış qrupların yaradılmasıdır. Bildiyimiz kimi hal-hazırda respublikamızda bu işləri Azərbaycan Respublikası İqtisadiyyat nazirliyi icra edir. Lakin bir çox ölkələrdə bu məsələ ilə məşğul olan xüsusi ixtisaslaşmış insitutlar yaradırlar. Məsələn, Türkiyədə bu cür ixtisaslaşdırılmış qurumlardan biridə Regional İnkişaf Agentlikləridir (RİA). Regional İnkişaf Agentlikləri ölkənin müəyyən coğrafi regionu daxilində bütün özəl və dövlət şirkətləri, yerli hakimiyyət orqanları və qeyri-hökumət təşkilatları arasında əməkdaşlığı təmin etməklə həmin regionun iqtisadi inkişafını hədəfləyən və qanunvericilik əsasında yaradılan strukturlardır (6). İnkişaf agentliklərinin yaradılmasının ilk illərində vəzifəsi xarici kapitalın gəlməsini təmin etmək və sənaye sahələrinə nəzarət etmək idi. Sonrakı illərdə yerli şirkətlərə infrastruktur xidmətləri göstərildilər.

Müxtəlif ölkələrdə yaradılmış Regional İnkişaf Agentliklərinin mövcudluğunun səbəbləri regional strategiyaların həyata keçirilməsi, yerli və regional sahibkarlığın dəstəklənməsi, infrastruktur xidmətlərinin təmin edilməsinə köməklik etmək, özəl sektorun yaxın gələcəyi üçün yerli-regional həllərin araşdırılması və regional tələblərə cavab verəcək yeni məhsul və xidmətlərin istehsalı üçün maliyyə zəmanətləri və həll yollarının axtarılması kimi ümumiləşdirilə bilər.

Regional İnkişaf Agentliklərinin ən bariz məqsədi konkret regionun iqtisadi inkişafını təmin etməkdir. Bu, həm də Regional İnkişaf Agentliklərinin iqtisadi məqsədini təşkil edir. Burada nəzərdə tutulan uzunmüddətli regional iqtisadi inkişaf üçün əlverişli şəraitin yaradılmasıdır. Regional cəlbəciliyin artırılması agentliklərin ekoloji məqsədini təşkil edərkən, rayonun sosial-mədəni dəyərlərinin inkişafını təmin etmək onun sosial məqsədini təşkil edir. Beləliklə, agentliklər katalizator rolunu oynayaraq sərvətin yaradılmasına daha çox diqqət yetirmək imkanı tapırlar.

Regional inkişaf fərqlərini aradan qaldırmaq məqsədi daşıyan Regional İnkişaf Agentliklərinin əsas məqsədi, ilk növbədə regionların potensialını və problemlərini nəzərə alaraq inkişaf etdirdikləri siyasətlərlə xidmət göstərməklə regionda iqtisadiyyatı canlandırmaq, regional investisiyaları artırmaq və inkişafda bölgə əhalisinin iştirakını təmin etməkdir.

Regional İnkişaf Agentliklərinin əsas funksiyası regionun strukturunu araşdırmaq, çatışmazlıqları aradan qaldırmağa çalışmaq, əməkdaşlığı inkişaf etdirmək, təhsil şəbəkəsini gücləndirmək və həm yerli, həm də beynəlxalq səviyyədə investisiya mühitini yaxşılaşdırmaqdır. Bundan əlavə, regionlararası əməkdaşlığı təmin etmək və regionlararası inkişaf boşluğunu minimuma endirməkdir.

Regional inkişaf agentlikləri bürokratik muxtariyyətlərinə, yaradılması məqsədlərinə və fəaliyyətlərinə görə təsnif edilə bilər. Avropa ölkələrində regional inkişaf agentlikləri adətən müstəqil təşkilat kimi meydana çıxır və öz siyasi tərəfdarlarından müəyyən məsafədə fəaliyyətlərini davam etdirirlər. Bu təşkilatların əksəriyyəti vahid siyasi dayaqdan asılı olduğundan, onların fəaliyyətinə hüquqi cəhətdən siyasi müdaxilə var. Təsisçilərinə görə, regional inkişaf agentlikləri dörd yerə bölünür (6):

- mərkəzi hökumətlər tərəfindən yaradılan Regional İnkişaf Agentlikləri: Onların məqsədlərinə çatmaq üçün tələb olunan resurslara çatmaq kimi üstünlüyü var.

- yerli idarələr tərəfindən yaradılan Regional İnkişaf Agentlikləri: Onlar yerli reallıqlara yaxındırlar, lakin bürokratik kanallara müraciət etmək səlahiyyətləri azdır.

- yerli və regional idarələr tərəfindən yaradılan Regional İnkişaf Agentlikləri: Onlar daha tez qərarlar qəbul edə bilirlər və siyasi münasibətdən daha az asılı olurlar.

- dövlət-özəl tərəfdaşlıqlarla yaradılmış Müstəqil Regional İnkişaf Agentlikləri: Onlar həm metodlar, həm də məqsədlər kimi ictimai və özəl baxışları birləşdirmək xüsusiyyətinə malikdirlər. Gələcək Regional İnkişaf Agentliklərinin bu tipli olacağı və digərlərindən daha səmərəli olacağı proqnozlaşdırılır.

Regional inkişaf agentlikləri fəaliyyətlərinə görə dörd yerə bölünür (7):

- Strateji Regional İnkişaf Agentlikləri; Ümumilikdə məlumat banklarının yaradılması, sosial-iqtisadi, ümumi və sektoral tədqiqatların aparılması, regionun milli və beynəlxalq müstəvidə dəstəklənməsi, KOM-lara dəstək və məlumatların verilməsi, mövcud sahibkarlıq potensialının üzə çıxarılması və s. kimi fəaliyyətləri həyata keçirir.

- Ümumi Əməliyyat Regional İnkişaf Agentlikləri; Onlar sektorlararası inkişaf layihələrinin yaradılması, dəstəklənməsi və idarə edilməsinin əsas məqsədi ilə yaradılmışdır. Onlar strateji regional inkişaf agentliklərinin funksiyalarını nəzərə alırlar.

- Sektoral Operativ Regional İnkişaf Agentlikləri: Onlar konkret sektoru, regionun konkret fəaliyyətini, bir yerin konkret layihələrini dəstəkləmək üçün yaradılır.

- xarici sərmayələri cəlb etmək üçün yaradılmış Regional İnkişaf Agentlikləri; Onlar müvafiq bölgəni iqtisadi cəhətdən inkişaf etdirmək üçün bölgənin tanıtımına diqqət yetirərək xarici investorları cəlb etməyə çalışırlar.

Regional inkişaf agentliklərinin strateji təşəbbüslərinə aşağıdakıları aid etmək olar:

- biznes sahələrinə maliyyə yardımı,
- iş və işlə bağlı fəaliyyətlər üçün iş sahələrinin təmin edilməsi,
- KOM-lara məsləhət, yardım və dəstək verilməsi,
- uzunmüddətli perspektivdə regionun inkişaf potensialının artırılması layihələri,
- sosial inkişaf.

Regional inkişaf agentliklərinin həyata keçirmə sahələri strateji istiqamətlərinə görə üç yerə bölünür:

- bölgəyə kənardan gələrək inkişafı mümkün edən mərkəzi hökumət siyasətini əvəz edən və ya tamamlayan ənənəvi tədbirlər,

- mərkəzi hökumətin siyasətləri çərçivəsində olmayan və ilk növbədə yerli şirkətlərdə böyümə və rəqabəti stimullaşdırmaq məqsədi daşıyan yeni tədbirlər,

- regional inkişaf agentlikləri dörd fəaliyyətə daha çox üstünlük verirlər:
- bölgəyə sərmayə qoymağı düşünən sahibkarı məlumatlandırmaq,
- bölgəyə və ya bölgədən texnologiya transferi ilə məşğul olmaq,
- bölgədə məskunlaşmış şirkətlərə bütün sahələrdə məsləhət xidmətlərinin göstərilməsi,
- yollar, su, kanalizasiya və zibillərin yığılması kimi infrastrukturun yaxşılaşdırılması fəaliyyətlərində fəal rol oynamaq.

Regional inkişaf agentlikləri öz regionlarına kapital cəlb etmək üçün xaricdə birbaşa və ya dolayısı ilə ixtisaslaşmış milli qurumlarla əməkdaşlıq etmək, məlumat kampaniyalarında, ticarət yarmarkalarında və sərgilərdə iştirak etmək kimi fəaliyyətlər həyata keçirirlər.

Fikrimizcə, ölkənin regional siyasəti hazırlanarkən ölkədəki yerli özünüidarəetmə orqanlarının ərazinin inkişafına təsir etmə səlahiyyətlərinin artırılması vacib məsələlərdəndir. Dünya ölkələrinin təcrübəsi də göstərir ki, bələdiyyələr ərazinin sosial-iqtisadi inkişafında mühüm rol oynaya bilirlər. Məsələn, Gürcüstanda effektiv və regional inkişaf sahəsində xüsusi səlahiyyətlərə malik bələdiyyə sistemi fəaliyyət göstərir. Lakin, respublikamızda bu sahədə çox ciddi problemlər mövcuddur. Beləki, ölkə başçısının 29 dekabr 2012-ci il tarixli fərmanı ilə təsdiq olunmuş “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” Konsepsiyasında nəzərdə tutulmasına rəğmən hələ də bələdiyyələrin ərazinin sosial-iqtisadi inkişafında rolunun gücləndirilməsi, bələdiyyələrin qərar qəbul etmədə rolunun gücləndirilməsi istiqamətində heç bir hüquqi addım atılmayıb. Respublikamızda bələdiyyələrin problemləri onların qeyd olunan istiqamətdəki səlahiyyətlərinin

məhdud olmasında deyil, həm də bələdiyyələrin maliyyə imkanları çox məhdudur. Hal-hazırda respublikamızdakı bələdiyyələrin böyük əksəriyyəti mərkəzi büdcədən aslıdırlar. Belə bir şəraitdə bələdiyyələr ərazinin inkişafında əsas aparıcı qüvvələrdən birinə çevrilməsi mümkünsüzdür.

Hesab edirik ki, respublikamızda regional siyasətin təkmilləşdirilməsinin digər bir əsas istiqaməti regionların inkişafına yönəlik fərqli stimullar mexanizmlərindən və regional siyasət alətlərindən istifadə edilməsidir. Əvvəla onu qeyd etmək lazımdır ki, bu cür siyasətin həyata keçirilməsi üçün ölkədaxili regionları inkişaf baxımından bir-birindən (problemlı region) fərqləndirmək üçün meyarlar və prinsiplər hazırlanmalıdır. Çünki, bu cür regional siyasətdən problemlı regionların inkişafında daha çox istifadə olunur. Qeyd edilən regional siyasətin xüsusiyyəti ondan ibarətdir ki, problemlı regionlara münasibətdə fərqli investisiya, vergi və büdcə dəstəyi siyasəti işlənib hazırlanır.

NƏTİCƏ

Aparılmış araşdırmalardan belə qənaətə gəlmək olar ki, Azərbaycanda regional siyasətin təkmilləşdirilməsi üçün aşağıdakı istiqamətlərdə tədbirlər görülməsi məqsədəuyğun olardı:

- “Problem rayonlar” üçün xüsusi inkişaf proqramlarının və inkişaf strategiyalarının hazırlanması və onun reallaşması. Regionların inkişaf üzrə milli strategiyada aşağıdakılar olmalıdır: regionlarının müqayisəli sosial-iqtisadi təhlili; müəyyən müddət ərzində əldə ediləcək inkişafın əsas və konkret məqsədləri və prioritetləri; strategiyanın məqsədlərinə nail olmaq üçün səlahiyyətli orqanların zəruri tədbirləri; strategiyanın müşahidəsi, qiymətləndirilməsi və yenilənməsi ilə bağlı zəruri tədbirlər.

- Regional siyasətin və əlaqələndirilmiş planlaşdırmanın hazırlanması prosesində lazımi məlumatları təmin etmək üçün Azərbaycan daha yaxşı regional informasiya sistemlərini tətbiq etməlidir. Regional inkişafın siyasi mexanizmini təkmilləşdirmək üçün ölkəmiz imkan daxilində daha yaxşı informasiyadan, yəni beynəlxalq müqayisəlilik standartlarına əsaslanan dəqiq, etibarlı məlumatlardan istifadə etməlidir. Bu, ölkəmizə yerlərdə ehtiyacları nəzərə almağa və regionlarda iqtisadi siyasətin konkret problemlərini həll etməyə çox kömək edər.

- Azərbaycanda vətəndaşların ehtiyaclarına daha çox uyğun gələn regional siyasətləri təşviq etmək üçün qeyri-mərkəzləşdirmə məsələsi daha aktualdır. Daha effektiv regional siyasətin qurulması siyasətçilər arasında daha çox koordinasiya və vətəndaş cəmiyyəti və özəl sektorun daha çox cəlb edilməsini tələb edir. Uğurlu regional inkişaf üçün özəl sektorun fəaliyyəti çox vacibdir. Ona görə də regional və yerli iqtisadi inkişaf siyasətinin müzakirəsində özəl sektorun iştirakı son dərəcə vacibdir. Regionlarda əlverişli biznes mühitinin yaradılması üçün özəl sektor cəlb edilməli və onun fikirləri nəzərə alınmalıdır. Bu, həm də korrupsiyaya qarşı mübarizə üçün vacib olan prosesin şəffaflığını artırır, investisiya prosesini təkmilləşdirir. Regional siyasətlərin hazırlanmasında müxtəlif maraqlı tərəflərin fəal iştirakı nəticəsində onların effektivliyi artacaq.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycanın regionları. Statistik məcmuə. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı 2022.
2. Rövşən Ağayev. “Azərbaycan 2020: Gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyasının “Bölgələrin tarazlı inkişafı” istiqaməti üzrə monitoring hesabatı. Bakı 2016, 39 s. http://edf.az/uploads/documents/regional_inkishaf.pdf
3. Mahmudov M.M, Mahmudova İ.M. (2011). Regionların sosial-iqtisadi inkişafının dövlət tənzimlənməsi. Dərslik, “İqtisad Universiteti” nəşriyyatı. Bakı, 307 s.
4. Musa Türkoğlu. Kalkınma ajanslarının bölgəsel kalkınma açısından önemi: Baka örneği. Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi, Yıl:2015, C:7, S:3, s.183-198.

5. Seyit, Koçiberber, “Kalkınma Ajansları ve Sayıştay Denetimi”, Sayıştay Dergisi, Sayı:61, s.37.
6. Can, E. Bölgesel Kalkınmada Kalkınma Ajanslarının Rolü. İzmir 2011. Altın Nokta Yayınevi.
7. Günaydın D. (2013). Türkiye'de bölgelerarası gelişmişlik farklarının giderilmesinde kalkınma ajanslarının yeri. İZKA Mali destek programları örneği. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 73-101.
8. OECD(2020), Меры региональной политики по содействию диверсификации и росту производительности в Казахстане и Беларуси, OECD Publishing, Paris, www.oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/central-asia/Regional-Policies-to-Support-Diversification-and-Productivity-Growth-in-Kazakhstan-RUS.pdf.

G.A.Guliyeva

master student, Baku Eurasian University

Directions for improvement of regional policy in Azerbaijan

Abstract

The article is devoted to scientific research of directions for improving the regional policy in Azerbaijan. The article describes the current state of the regions within the country and provides suggestions and recommendations for improving the regional policy pursued by the state.

Key words: *region, regional policy, regional development, regional planning, regional development agency.*

Г.А.Гулиева

магистрант, Бакинский Евразийский Университет

Направления совершенствования региональной политики в Азербайджане

Резюме

Статья посвящена научным исследованиям направлений совершенствования региональной политики в Азербайджане. В статье описывается современное состояние регионов внутри страны и даются предложения и рекомендации по совершенствованию региональной политики, проводимой государством.

Ключевые слова: *регион, региональная политика, региональное развитие, региональное планирование, агентство регионального развития.*

N.İ.Quliyeva
master student (MBA), Azerbaijan University
ORCID 0009-0003-0454-1955
jafarlinubar@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 13.03.2023

The article was received by editorial board on 13.03.2023

Статья принята к печати 13.03.2023

MACRO AND MICRO ECONOMIC EFFECTS OF THE NEW ECONOMY

Abstract

The fact that information and technology opens new horizons every day, depending on the economic developments in recent years, calls the 2000s the "Information Age". Competition is arguably the most effective and perhaps the only way to protect consumers from monopoly power. From this point of view, it is certain that the new economy concept affects the competitive structure of the economy. Market structures in the new economy are prone to monopoly due to the profitability of mergers. Because there is a certain scale of business, it is easy to widen the gap between competitors and gain an advantageous position. Competitive success in the new economy is based on this principle of rapid growth. On the other hand, in the new economy, businesses are faced with low cost and increased income problems due to the reduction of adverse selection and moral hazard problems caused by the market information asymmetry problem. Alleviating the information asymmetry problem, reducing imperfect market competition and making competitive policies effective. Another phenomenon affecting competition in the new economy is public policy. The success of the new economy is not only the success of the enterprises, but also the success of the states that provide the most suitable environment for those enterprises. In this respect, while it is certain that the new economy created a new sector, it cannot be said that it has radically changed the competition policy in the economy. It is not a very correct approach to attribute major changes in information technology to various areas of the economy, and there is no doubt that the so-called new economy is different from the old economy. Changes in traditional production methods make it difficult to understand how the new economy affects productivity.

Key words: old economy, new economy, competitive success, economic structure, rapid development.

INTRODUCTION

With the development of information technologies, individuals and companies have come up with new products, new markets, new marketing methods, new production techniques, new shopping habits, etc. changes with. The transformation of the economic structure with the development of information technologies indicates that the economy has transformed into a different structure from the industrial economy. The new economic structure that has emerged is called "information economy" and "new economy", and today's social and economic life, in which the new economy is dominant, is called the "information age".

In the new economy, customers and their needs are at the center of all value creation. The stages of economic development have influenced the process of creation of knowledge within the economy and cultural and other historical factors that create, capture and preserve Value. A typical example is the transformation from the old default economy to the assumed new

economy. The emerging features of the new economy have long been known in the old economy.

Market structures in the new economy are prone to monopoly due to the profitability of mergers. Because there is a certain scale of business, it is easy to widen the gap between competitors and gain an advantageous point. Competitive success in the new economy is based on this principle of rapid growth is based on. On the other hand, in the new economy, due to the reduction of adverse selection and moral hazard problems caused by the problem of market information asymmetry, businesses have low cost and increased income is facing problems. Another phenomenon affecting competition in the new economy is public policy. The success of the new economy is not only the success of the enterprises, but also the success of the states that provide the most suitable environment for those enterprises.

While it is positive that the economy has created a new sector, it cannot be said that it has radically changed the competition policy in the economy. It is not a very correct approach to attribute major changes in information technology to various areas of the economy, and the so-called new economy

There is no doubt that it is different from the economy. Changes in traditional production methods make it difficult to understand how the new economy affects productivity.

Table 1

Differences between old and new economy

The Element of Change	The Old Economy	The New Economy
Production And Competition	National	International
Organizational Structure	Hierarchical-Bureaucratic	Network
Production Structure	Mass Production	Full Time Flexible Production
Determinants Of Growth	Capital, Labor	Innovation, Invention And Knowledge
Determinants Of Technology	Mechanization	Digitalization
Source Of Comparative Advantage	Economies Of Scale, Low Cost	Asian Economies, Innovation Quality
Relationships With Other Companies	Low Medium	High
Work Policy Objectives	Don't Act Alone	Cooperation Partnership Synergies And Mergers
Required Training	Full Employment	High Real Wages
Nature Of Work	Professional Diploma	Lifelong Learning
Regulations	Stable	Risks And Opportunities
Human Capital	Command And Control	Market-Based Flexible
Labor	Production Oriented	Customer-Oriented
Structure Of The Workforce	Important	Less Important
Importance Of Assets	Unqualified Or An Expert In A Particular Field	Knowledge Experience And Versatile Skills
Industry Structure	Agriculture And Industry	Real Tangible Assets Are More Important

It can be seen that new things, especially the internet, are new technologies. These have begun to cause major changes in the economic structure. The pace of technological innovation and changes in the economy is a problem. The invisibility of its consequences to reflect its

signs; led to the spread of the "new" economy. Since the end of the new economy is unpredictable, it has attracted everyone's attention because of the opportunities it was thought to bring, although it was sometimes viewed with skepticism. Rapidly developing technology brings information forward.

Findings and Discussions

What Is Efficiency Like In The New Economy?

When we look back at the history of economics, we can say that the system is corrupt or outdated. This is because it cannot keep up with new developments and find solutions to new problems. Money began to be used for trade, such as the exchange of goods, which we call the barter economy, the increase in the world population, the development of relations between countries, the trade of small areas. In the following stages, new currencies such as checks, promissory notes and bills began to be used instead of cash. Instruments began to appear. The stages that start and continue in this way bring along an increase in productivity. We can make the same generalization in the new economy.

- Access to information will increase.
- Market access restrictions will be lifted.
- Flexibility to do things.
- As a result of all these developments, a fully competitive market structure will emerge.
- Or the cost will be lower because the model will be very close.
- With globalization, the customer base will expand from all over the world.
- You will be able to find customers.
- Time to market is shortened.
- Feedback from customers can be monitored more effectively.
- Customer participation will be possible.
- Customers will begin to gather around this "fountain of information".
- Customers, who are a link in the chain, will show genuine participation and willingness.
- They will be part of the business.

Rapid developments in the use of the Internet, telecommunications and information technologies lead to significant changes in the structure and functioning of the economy. There is a great interest in the use of information technologies in order to achieve higher efficiency, productivity, service quality and profitability. As a result of the opportunities provided by information technologies, not only companies producing new technology and sectors producing information technologies have emerged in the world, but also strengthening the communication infrastructures of the companies of the old economy and operating with the help of the internet and computers knowledge is also important.

What is the New Economy, What are its Features?

In the new age we live in, wealth is the product of knowledge. Knowledge, economy has become the main raw material and the most important product. In the past, the capital assets required to create wealth were land, manual labor, tools of manufacture, and factories. Today, they have been replaced by information. The economic structure of the world has left its place to an order called the "New Economy". The new economy that has emerged in Azerbaijan in recent years has been discussed from the very beginning. Recently, there are different opinions about the interpretation of basic indicators such as growth, inflation, interest rates, unemployment rate all over the world. A definition of economics that brings an angle and turns the known concepts upside down has emerged. This development structure, which has risen with the internet and new communication technologies in the name of "New Economy", has the biggest impact on the business world, affecting the management and organization of companies.

Competition is an important concept in the new economic process. Competitive cooperation is as old as medieval mutual trade arrangements. In the new economy, businesses need to spread risks and resources due to technological and market uncertainties associated with new product development.

They will make more and more efforts to unite. This reduction in risk may result in some reduction in benefits, but is more acceptable if the development cycle is continuous and accelerating. Also, few individual companies have the resources to adequately explore all the technological alternatives. It also reduces development time for next generation products and processes by reducing repetition

The Situation of Competitive Characteristics in the New Economy

Compared to the traditional economy, the new economy has certain competitive conditions. There is no competition policy problem in the new economy. Despite the view that it is a monopoly, it is an inevitable process of the new economy and the new economy has its own characteristics. This type of market was known to be particularly monopoly-prone due to the emphasis on production conditions that required monopoly. This is because the market is more prone to competition, which is defined as "Winner takes it all".

Developments in information and communication technologies have led to cost reductions in technology-intensive products. With the decrease in costs, more technological products necessary to access information large audiences can be reached. Especially in the globalization process, with the removal of barriers to trade and easier access to information, economic activities have spread to a wider geography. With the spread of the new economy in the world, it has been understood that knowledge is a very important factor in the development of countries.

Parallel to the developments in the world, the awareness and use of information and communication technologies in Azerbaijan is becoming increasingly widespread, and the process of change in economic and social life, institutional structure and relations is accelerating. The information economy that emerged as a result of this change process and the use of information and communication technologies, which is one of the important parameters of this economy, in economic life; e-commerce affects many important variables such as national income, investments and employment.

CONCLUSION

Changes in micro and macro economic theories seem inevitable in the face of changes in economic relations and economic structure brought about by the new economy. The theory should be structured to explain real life. Economic theories based on industrial economies are insufficient to explain the new structure. The most important thing is a good analysis of current relations when making economic policy. Otherwise, economic policies based on old theories will fail if the new structures are not properly analyzed. Competition is an important concept in the new economic process. Competitive cooperation is as old as medieval mutual trade arrangements. In the new economy, businesses will increasingly strive to spread risks and pool resources due to the technological and market uncertainties associated with new product development. Senior managers often see the benefits of building a portfolio of relationships in technology development. Also, few individual companies have the resources to adequately explore all the technological alternatives.

The new economic process of Azerbaijan can be evaluated under different headings. When we look at the technology policy implemented by Azerbaijan in the transition to the new economy, it is seen that the field is not mature enough. Despite the positive developments in this field in recent years, it is clear that the technological change in the country's economy is not sufficient. In the face of the changes in the economic relations and economic structure

brought by the new economy, changes in micro and macro economic theories seem inevitable. The theory should be structured to explain real life. Economic theories based on industrial economies are insufficient to explain the new structure. The most important thing when making economic policy is to analyze the current relations well. Otherwise, economic policies based on old theories will fail if the new structures are not properly analyzed.

Used literature:

1. ABAD official site / <https://abad.gov.az/>
2. Biznesin inkişaf strategiyası, Hacı Niyazi Həsənov- Bakı 2016.
3. <https://www.stat.gov.az/source/entrepreneurship>
4. Vüqar Bayramov “Azərbaycan regionlarının sosial iqtisadi inkişafı”, Xalq gazetesi, 13.02.2008, <http://www.elibrary.az/docs/metn-08/17x.htm>, (17.07.2016).
5. Makro və Mikro İqtisadiyyat <https://www.azstat.org/Kitweb/zipfiles/00578.pdf>
6. Dövlətin İqtisadi Siyasəti: Reallıqlar Və Perspektivlər.
7. http://anl.az/el/alf25/sha_disr&p.pdf
8. Azərbaycan Respublikası Təhsil Nazirliyi/ Konfrans materialları.
9. <https://www.azstat.org/Kitweb/zipfiles/00578.pdf>
10. Dövlətin İqtisadi Siyasəti: Reallıqlar və Perspektivləri: Arif Şəkərəli oğlu Şəkərəliyev.
11. Mahmudov M.M., Mahmudova İ.M. (2012), Regionların sosial-iqtisadi inkişafının tənzimlənməsi.

Н.И.Гулиева

магистрант (МВА), Университет «Азербайджан»
ORCID 0009-0003-0454-1955

Макро- и микроэкономические эффекты новой экономики

Резюме

Тот факт, что информация и технологии каждый день открывают новые горизонты в зависимости от экономического развития последних лет, называет 2000-е годы «информационным веком». Конкуренция, пожалуй, самый эффективный и, возможно, единственный способ защитить потребителей от монопольной власти. С этой точки зрения несомненно, что концепция новой экономики влияет на конкурентную структуру экономики. Рыночные структуры в новой экономике склонны к монополизации из-за прибыльности слияний. Поскольку существует определенный масштаб бизнеса, легко увеличить разрыв между конкурентами и занять выгодное положение. Конкурентный успех в новой экономике основан на этом принципе быстрого роста. С другой стороны, в новой экономике предприятия сталкиваются с проблемами низкой стоимости и увеличения доходов из-за уменьшения проблем неблагоприятного отбора и морального риска, вызванных проблемой асимметрии рыночной информации. Облегчение проблемы информационной асимметрии, сокращение несовершенной рыночной конкуренции и повышение эффективности конкурентной политики. Еще одним явлением, влияющим на конкуренцию в новой экономике, является государственная политика. Успех новой экономики - это не только успех предприятий, но и успех государств, которые обеспечивают наиболее подходящие условия для этих предприятий. В этом отношении, хотя несомненно, что новая экономика создала новый сектор, нельзя сказать, что она радикально изменила политику конкуренции в

экономике. Не совсем правильно относить крупные изменения в информационных технологиях к разным сферам экономики, и несомненно, что так называемая новая экономика отличается от старой экономики. Изменения в традиционных методах производства затрудняют понимание того, как новая экономика влияет на производительность.

Изменения в микро- и макроэкономических теориях кажутся неизбежными перед лицом изменений в экономических отношениях и экономической структуре, вызванных новой экономикой. Теория должна быть структурирована так, чтобы объяснять реальную жизнь. Экономических теорий, основанных на промышленной экономике, недостаточно для объяснения новой структуры. Самое главное - это хороший анализ текущих отношений при выработке экономической политики. В противном случае экономическая политика, основанная на старых теориях, потерпит неудачу, если новые структуры не будут должным образом проанализированы. Конкуренция является важным понятием в новом экономическом процессе. Конкурентное сотрудничество так же старо, как средневековые договоренности о взаимной торговле. В новой экономике предприятия будут все больше стремиться к распределению рисков и объединению ресурсов из-за технологических и рыночных неопределенностей, связанных с разработкой новых продуктов. Старшие менеджеры часто видят преимущества создания портфеля отношений в развитии технологий. Кроме того, немногие отдельные компании имеют ресурсы для адекватного изучения всех технологических альтернатив.

Новый экономический процесс в Азербайджане можно оценивать с разных позиций. Когда мы смотрим на технологическую политику, проводимую Азербайджаном при переходе к новой экономике, видно, что эта сфера недостаточно зрелая. Несмотря на положительные сдвиги в этой области в последние годы, очевидно, что технологических изменений в экономике страны недостаточно. Перед лицом изменений в экономических отношениях и экономической структуре, принесенных новой экономикой, изменения в микро- и макроэкономических теориях кажутся неизбежными. Теория должна быть структурирована так, чтобы объяснять реальную жизнь. Экономических теорий, основанных на промышленной экономике, недостаточно для объяснения новой структуры. Самое главное при разработке экономической политики – это хорошо проанализировать сложившиеся отношения. В противном случае экономическая политика, основанная на старых теориях, потерпит неудачу, если новые структуры не будут должным образом проанализированы.

Ключевые слова: старая экономика, новая экономика, конкурентный успех, экономическая структура, быстрое развитие.

N.İ.Quliyeva
magistrant (MBA), Azərbaycan Universiteti
ORCID 0009-0003-0454-1955

Yeni iqtisadiyyatın makro və mikroiqtisadi təsirləri

Xülasə

İnformasiya və texnologiyanın son illərdəki iqtisadi inkişafdan asılı olaraq hər gün yeni üfüqlər açması 2000-ci illəri “İnformasiya dövrü” adlandırır. Rəqabət, şübhəsiz ki, istehlakçıları monopoliyadan qorumaq üçün ən təsirli və bəlkə də yeganə yoldur. Bu baxımdan, yeni iqtisadiyyat konsepsiyasının iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətli strukturuna təsir etdiyi şübhəsizdir. Yeni

iqtisadiyyatda bazar strukturları birləşmələrin gəlirliliyinə görə inhisara meyllidir. Müəyyən iş miqyası olduğundan, rəqiblər arasında uçuşunu genişləndirmək və üstünlüklü mövqe qazanmaq asandır. Yeni iqtisadiyyatda rəqabət uğurları bu sürətli artım prinsipinə əsaslanır. Digər tərəfdən, yeni iqtisadiyyatda müəssisələr bazar məlumatlarının asimmetriyası probleminin yaratdığı mənfi seçim və mənəvi təhlükə problemlərinin azalması səbəbindən aşağı qiymət və artan gəlir problemləri ilə üzləşirlər. İnformasiya asimmetriyası probleminin aradan qaldırılması, qeyri-kamil bazar rəqabətinin azaldılması və rəqabət siyasətinin effektiv olması. Yeni iqtisadiyyatda rəqabətə təsir edən digər fenomen dövlət siyasətidir. Yeni iqtisadiyyatın uğuru təkə müəssisələrin deyil, həm də həmin müəssisələr üçün ən uyğun mühiti təmin edən dövlətlərin uğurudur. Bu baxımdan, yeni iqtisadiyyatın yeni sektor yaratdığı dəqiq olsa da, iqtisadiyyatda rəqabət siyasətini kökündən dəyişdirdiyini söyləmək olmaz. İnformasiya texnologiyalarında baş verən böyük dəyişiklikləri iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə aid etmək çox düzgün yanaşma deyil və şübhəsiz ki, yeni iqtisadiyyat adlanan iqtisadiyyat köhnə iqtisadiyyatdan fərqlidir.

Ənənəvi istehsal üsullarında baş verən dəyişikliklər yeni iqtisadiyyatın məhsuldarlığa necə təsir etdiyini başa düşməyi çətinləşdirir. Yeni iqtisadiyyatın gətirdiyi iqtisadi münasibətlərdə və iqtisadi strukturda baş verən dəyişikliklər qarşısında mikro və makroiqtisadi nəzəriyyələrdə dəyişikliklər qaçılmaz görünür. Nəzəriyyə real həyatı izah etmək üçün qurulmalıdır. Sənaye iqtisadiyyatlarına əsaslanan iqtisadi nəzəriyyələr yeni strukturu izah etmək üçün yetərli deyil. Ən əsası iqtisadi siyasət apararkən mövcud münasibətləri yaxşı təhlil etməkdir. Əks halda köhnə nəzəriyyələrə əsaslanan iqtisadi siyasətlər yeni strukturlar düzgün təhlil edilmədikdə iflasa uğrayacaq. Rəqabət yeni iqtisadi prosesdə mühüm anlayışdır. Rəqabətli əməkdaşlıq orta əsrlərin qarşılıqlı ticarət razılaşmaları qədər qədimdir. Yeni iqtisadiyyatda müəssisələr yeni məhsulun inkişafı ilə bağlı texnoloji və bazar qeyri-müəyyənlikləri səbəbindən riskləri yaymağa və resursları birləşdirməyə getdikcə daha çox say göstərəcəklər.

Yüksək səviyyəli menecerlər tez-tez texnologiyanın inkişafında əlaqələr portfelinin qurulmasının faydalarını görürlər. Həmçinin, bir neçə fərdi şirkət bütün texnoloji alternativləri adekvat şəkildə araşdırmaq üçün resurslara malikdir. Azərbaycanın yeni iqtisadi prosesini müxtəlif başlıqlar altında qiymətləndirmək olar. Azərbaycanın yeni iqtisadiyyata keçiddə həyata keçirdiyi texnologiya siyasətinə nəzər saldıqda sahənin yetərinə yetişmədiyi görünür. Son illərdə bu sahədə müsbət irəliləyişlərə baxmayaraq, ölkə iqtisadiyyatında texnoloji dəyişikliyin yetərli olmadığı aydındır. Yeni iqtisadiyyatın gətirdiyi iqtisadi münasibətlərdə və iqtisadi strukturda baş verən dəyişikliklər qarşısında mikro və makroiqtisadi nəzəriyyələrdə dəyişikliklər qaçılmaz görünür. Nəzəriyyə real həyatı izah etmək üçün qurulmalıdır. Sənaye iqtisadiyyatlarına əsaslanan iqtisadi nəzəriyyələr yeni strukturu izah etmək üçün yetərli deyil. İqtisadi siyasət həyata keçirərkən ən əsası mövcud münasibətləri yaxşı təhlil etməkdir. Əks halda köhnə nəzəriyyələrə əsaslanan iqtisadi siyasətlər yeni strukturlar düzgün təhlil edilmədikdə iflasa uğrayacaq.

Açar sözlər: *köhnə iqtisadiyyat, yeni iqtisadiyyat, rəqabət uğuru, iqtisadi quruluş, sürətli inkişaf.*

Mehmet Gülbağ
Sosyal Güvenlik Kurumu Yalova İl Müdürlüğü, Yalova-Türkiye
ORCID 0009-0003-6576-9208
mgulbag@sgk.gov.tr
Eyüp Zengin
Prof. Dr., araştırmacı, İstanbul-Türkiye
ezengin@yahoo.com
ORCID 0000-0003-3755-3488
Natiq H.Paşa
g-m.e.n., dosent, Azərbaycan Teknik Üniversitesi
ORCID 0000-0002-5666-6835
pashanatiq@aztu.edu.az

Məqalə redaksiyaya daxil olub 03.03.2023

The article was received by editorial board on 03.03.2023

Статья принята к печати 03.03.2023

TÜRKİYE’DE İNŞAAT SEKTÖRÜNDE YAŞANAN İŞ KAZALARI VE MESLEK HASTALIKLARI – (2007-2011 dönem analizi)

Özet

“İş Kazaları” ve “Meslek Hastalıkları”, Sosyal Güvenlik Sistemlerinin temelini oluşturan sigortacılık anlayışının ortaya çıkmasına neden olan faktörlerin başında gelmektedir. Sosyal Güvenlik sisteminin en eski kollarından biri olarak mesleki risk grubuna giren İş Kazaları ve Meslek Hastalıkları sadece sigortalı ve işletmeler açısından değil Sosyal Güvenlik Sistemlerinin aktüeryal dengesi açısından da bir tehdit oluşturmaktadır. İş kazaları ve meslek hastalıklarındaki ivmenin yükselmesi bireysel ve toplumsal sağlığa zarar verdiği gibi, çalışma hayatını olumsuz etkilemekte, bununla beraber Sosyal Güvenlik Sistemlerine de ekonomik bakımdan külfet getirmektedir. İş kazasına uğrayanın iş gücü-gelir ve sosyal hayattan kaynaklı kayıpları, kazalının mensubu olduğu topluluğa maddi ve manevi etkileri, çalışma hayatına ve işletmelere verdiği zararların yanı sıra Sosyal Güvenlik Sistemlerine etkileri iş kazası ve meslek hastalıklarının her bir başlık altında ayrı ayrı incelenmesi gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu çalışmada iş kazaları ve meslek hastalıklarının Türk Sosyal Güvenlik Sistemine etkileri, inşaat sektöründe yaşanan olaylar özelinde incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: iş kazaları, sosyal güvenlik, meslek hastalıkları, iş göremezlik, meslek hastalıkları sigortası.

GİRİŞ

İş kazaları, meslek hastalıkları, hastalık, analık, yaşlılık, malullük, ölüm, işsizlik ve aile yüklerinden kaynaklı ekonomik ve sosyal rahatsızlıklara karşı toplumun kendini koruması olarak ifade edilen ve Uluslar Arası Çalışma Örgütü ILO’ nun 102 sayılı sözleşmesinde asgari normları belirlenen sosyal güvenlik, sosyal refah devletlerinde sosyal politikaların en önemli göstergesidir. Türkiye’de anayasal bir hak olan sosyal güvenlik, 102 sayılı sözleşmedeki dokuz ana başlıktan aile yükleri haricindeki sekizini hayata geçirerek modern bir görünüm oluşturmaktadır. Sosyal güvenlik sistemlerinin etkin bir şekilde işletebilmesi ve kendisinden beklenen hizmeti verebilmesi ancak sistemin sağlam bir finansman yapısına sahip olması ile mümkündür. Dünyada sosyal

güvenlik sistemi, geniş ölçüde, ekonomi politikalarının bir yansıması olarak gelişmiştir. Bu bağlamda, dünyada büyük buhrana (1929) kadar olan devrede yeterli sosyal korumadan bahsetmek mümkün değildir, ancak özellikle ikinci dünya savaşından sonra 1970’li yıllara kadar süren dönem, sosyal politikanın zirveye çıktığı refah dönemidir. 1970’li yıllardan sonra ekonomide yaşanan krize paralel olarak sosyal refah devletine itirazlar yükselmeye başlamış ve sosyal güvenliğe yönelik eleştiriler bu itirazlar içerisinde en yüksek payı almıştır. Sosyal güvenlik sistemlerinin devletlere külfeti Dünya’da olduğu gibi ülkemizde de büyük bir sorun olmaya başlamış ve özellikle 1990’lı yılların başından itibaren sistemin verdiği açıklar devlet karşılığı olarak kapatılmaya başlanmış ve bu durum hazinenin sırtında büyük bir yüke dönüşmüştür.

Sanayileşme ve teknolojik gelişmeler işletmelerdeki üretim faaliyetlerini ve kârlılığı artırırken, ülke ve tüm insanlık için önemli bir maliyet unsuru olarak verimliliği ve kârlılığı doğrudan etkileyen iş kazaları ve meslek hastalıkları oranlarını da paralelinde yükseltmiş ve nihayet bu artıştan kaynaklı zararların tazmini sosyal güvenlik sistemlerinde ciddi bir gider kalemine dönüşmüştür. SGK tarafından 2012 yılı sonunda yayınlanan 2011 yılı istatistik yıllığına göre Türkiye’de 2011 yılında 69.227 iş kazası ve 697 meslek hastalığı vakası yaşanmış, bunların sonucunda 1.710 kişi hayatını kaybetmiş, 2.216 kişi ise sürekli olarak iş görmez hale gelmiştir.

İŞ KAZALARINA VE MESLEK HASTALIKLARINA GENEL BAKIŞ

Sağlıklı yaşamak her bireyin hakkıdır. Bu temel insan haklarından olan yaşama hakkının ayrılmaz ve ayrılamaz bir parçasıdır. Toplumların uygarlık düzeyi yükseldikçe, “yaşama hakkı”ndan çıkarılan anlam da gelişmekte ve daha olgun bir anlatım kazanmaktadır. Birleşmiş Milletlerin, Uluslararası Çalışma Örgütü’nün, Avrupa Konseyinin vb. hazırladığı belgelerde bu gelişme eğrisi kolaylıkla gözlenebilir. Nitekim, günümüzde, sağlıklı ve güvenli bir ortamda çalışmak da, bir insan hakkı olarak yaşama hakkının sınırları içerisinde yer almıştır (Fişek ve Piyal, 1989:7).

Mesleki riskler, endüstri devrimi ile başlayan makineleşme ve teknik buluşlar sonucu kurulan, kullanılan büyük, karmaşık üretim ve taşıt araçlarıyla giderek artmış, toplum ve özellikle çalışan kimseler, işçiler için önemli bir sorun haline gelmiştir. Mesleki riskler; iş kazası ve meslek hastalıkları, eski çağlardan beri üzerinde durulan bir konu olmuştur. Mesela klasik tıbbın büyük üstatlarından Hipokrat, bazı mesleklerin, bununla meşgul olan kişilere zarar verebileceğini milattan önce 300 yılında dile getirmiştir. Bununla birlikte mesleki riskler, 18.yüzyılın sonlarından itibaren fabrika endüstrisi ile doğmuş, gelişmiş ve gittikçe tehlikeli bir hal almıştır (Eren, 1974:3). Teknolojideki hızlı gelişim, toplumsal refaha hizmet etmenin yanında insan hayatı ve çevre için tehlikeleri de beraberinde getirmiştir. Sanayileşme ile birlikte yoğun makineleşme ve üretim sürecine giren yüzlerce kimyasal maddenin yol açtığı iş kazaları ve meslek hastalıkları, çağımızın önemli bir problemi haline gelmiştir. Üretim sürecine giren her yeni madde, her yeni makine ve her yeni araç, gereç iş sağlığı ve güvenliği açısından yeni bir risk oluşturmaktadır (Bayram, 2008:9). İşçi sağlığı ve iş güvenliği denince akla gelen ilk şey, işçilerin iş kazası geçirmesi veya meslek hastalıklarına yakalanmasıdır. Yani işçi sağlığı ve iş güvenliği işyerlerinin sağlıklı ve güvenli hale getirilmesidir (Birleşik Metal-İş, 1994:1). Emniyetli ve sağlıklı bir çalışma ihtiyacının insanlık kadar eski olmasına rağmen; bunun bir ihtiyaç olarak toplumda benimsenmiş olması, çok daha yakın zamanlarda ortaya çıkan bir olgudur (Arıcı, 1999:1).

Dünya Sağlık Örgütü sağlığı şöyle tanımlamaktadır. “Sağlık yalnızca hastalık ve sakatlığın olmaması değil, fiziksel, ruhsal ve sosyal yönden tam bir iyilik halidir.” Bu tanımlama, kişilerin sağlık durumlarındaki farklılıkları ortaya koyduğu gibi, sağlıklı davranışlarla varılmak istenen amacıda belirler. Bu anlayışa göre, her insanın sağlık durumunun birbirinden farklı olduğu anlaşılmaktadır. Sağlıklı hal, çeşitli faktörlerin bir araya gelmesi ile yükselir veya bozulur. Bu çeşit faktörlerin iyice bilinmesi ile sağlıkla ilgili bir sorunu anlamak, çözümünü bulmak mümkün olur

(Yılmaz, 2001:99). Ülkelerin sanayileşmesine paralel bir biçimde, işçilerin sağlık ve güvenlik içinde çalışmalarının sağlanması çözümü gereken en önemli sorunlardan birisi olarak ortaya çıkmaktadır. Toplumun tüm bireylerinin yararlandığı sanayileşmenin ve teknolojik gelişmelerin bedelini işçilere ödetmeme özlemi, çağdaş toplumların başlıca kaygılarından birisini oluşturmaktadır. Ne var ki, günümüzde en gelişmiş ülkelerde bile iş kazaları ve meslek hastalıklarının önlenmesi konusunda başarıya ulaşıldığını öne sürmek mümkün değildir (Süzek, 1985:1).

İş kazası kavramı

Kaza kavramının, biri geniş, diğeri dar olmak üzere iki anlamı bulunmaktadır. Geniş anlamda kaza; ani bir şekilde ve istenilmeyerek bir zararın doğumuna etkili olan sebepler bütününe denilmektedir. Dar anlamda kazadan amaç ise, insanın zarar görmesi, yani ölüm veya vücut bütünlüğünün zarar görmesidir. İş kazalarında, sadece dar anlamda kaza kavramı önem taşır (Günay, 2010:433). İş kazası kavramı, kazanın tamamen çalışma yaşamından doğan halini oluşturmakta olup, mesleki risklerin başında gelmektedir. İş güvenliği açısından bir olayın iş kazası olarak tanımlanabilmesi için, her şeyden önce olayın işyeri ve istihdamla bağlantılı olması gerekmektedir. Doktrinde sigortalının işverenin emir ve talimatlarında bulunduğu esnada çalıştığı iş veya işin gereği dolayısıyla aniden ve dıştan meydana gelen bir etkenle onu bedence yada ruhça zarara uğratan olay olarak tanımlanmaktadır (Karakaş, 2011:13).

İş kazası genel olarak önceden planlanmamış, çoğu kez kişisel yaralanmalara, makinelerin, araç ve gereçlerin hasara uğramasına ve üretimin bir süre durmasına yol açan olay olarak tanımlanır. İş kazasının en bilinen tanımı, Sosyal Sigortalar Yasası'nda verilen tanımıdır. Bu tanım ile SGK'nın iş kazasına uğrayan işçilere hangi koşullarda ekonomik destek vereceği ve sağlık yardımlarından yararlandırılacağı belirlenmesi amaçlanır. Bu nedenle tanım "iş"in kapsamında olmayan ve "işveren"in sorumluluk alanına girmeyen bazı durumları da kapsayabilmektedir (Demir, 2011:5).

Meslek Hastalığı Kavramı

Meslek hastalığı bir kişinin, çalışma hayatında karşılaştığı etkenler nedeniyle meydana gelen hastalığıdır. Meslek hastalıkları belirli mesleklere özgü hastalıklardır. Bu hastalıklarda yapılan iş ile hastalık arasında doğrudan nedensel bir ilişki söz konusudur. Bu ilişki öyle boyuttadır ki, kişi söz konusu işte çalışmıyor olsa bu hastalık meydana gelmeyecektir. Örnek olarak kurşun zehirlenmesi düşünüldüğünde, bu hastalık ancak kurşun kullanılan işlerde çalışan kimselere meydana gelebilir. Meslek nedeniyle kurşun etkilenmesi olmayan bir kişide kurşun zehirlenmesi (nadir haller dışında) görülemeyeceği gibi, tozlu yerlerde çalışmayanlarda da pnömokonyoz meydana gelmez (Bilir, 2004:135).

Mesleki bir faaliyetin yürütümü yada bazı işlerde sürekli çalışma, kişide bu faaliyetlerle doğrudan bağlantılı hastalıklara yol açabilir. İşte, meslek hastalıklarının sosyal güvenlik sistemlerince iş kazaları gibi sosyal bir risk olarak kabul edilmesinin başlıca nedeni budur. Meslek hastalığı, çalışma hayatında iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerinin alınmaması nedeniyle ortaya çıkan ve sigortalının maruz kaldığı geçici ve sürekli hastalık, sakatlık veya ruhi arıza halleri olarak tanımlanabilir (Kurt, 2004:573). 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanununun 14.maddesinin 1. fıkrasında meslek hastalığı, sigortalının çalıştığı veya yaptığı işin niteliğinden dolayı tekrarlanan bir sebeple veya işin yürütüm şartları yüzünden uğradığı geçici veya sürekli hastalık, bedensel veya ruhsal özrürlük halleri olarak tanımlanmıştır. Madde metninin tetkikinden de anlaşılacağı üzere, meslek hastalığı işin niteliğine göre tekrarlanan bir sebeple meydana gelen veya işin yürütüm şartları yüzünden uğranılan hastalık, bedensel veya ruhsal hastalık halleri olarak tanımlanmıştır (Karakaş, 2011:12).

Türk sosyal güvenlik sisteminde iş kazaları ve meslek hastalığı sigortasından sağlanan yardımlar

Sosyal Güvenlik, çalışanları iş hayatında meydana gelebilecek ve/veya gelen sosyal risklere karşı koruyan bir sistemdir. Bu sosyal riskler ise, iş kazaları, meslek hastalıkları, işsizlik, hastalık, analık, malullük, yaşlılık ve ölüm olarak ortaya çıkmaktadır. Anılan risklerden iş kazaları veya meslek hastalıkları ise sadece meslekle, yani yapılan işle ilgili bir risktir. İş kazası ve meslek hastalığı sigortası geçici, yahut sürekli gelir kaybına uğrayan sigortalıya veya onun yakınlarına parasal yardımlar sağlar. İş kazası ve meslek hastalığı , iş kazasının ani bir olay sonucu, meslek hastalığının ise yavaş yavaş ortaya çıkması bakımından birbirlerinden ayrılırlar. Ancak her ikisinin de mesleki risk sayılması ve ortak bazı özelliklere sahip olmaları nedeniyle mevzuatta iş kazası ve meslek hastalığı sigortalıları birbirini tamamlar nitelikte birlikte düzenlenmişlerdir (Tuncay ve Ekmekçi, 2009:263).

Yapılan iş ile meydana gelen bir kazanın arasındaki illiyet bağı kavramından yola çıkarak hangi hallerin iş kazası sayılacağı belirtilmiştir. Meydana gelen iş kazaları dolayısıyla gerekli yardım ve işlemlerin yapılabilmesi için, Kurumun bu kazalardan zamanında haberdar olmasını sağlamak üzere işverenler ile kendi nam ve hesabına çalışanların yükümlülüklerini tanımlamak ve Kurumca yürütülecek işlemleri belirtmek üzere düzenleme yapılmıştır (Kurt, 2008:45). Bununla birlikte sigortalının çalıştığı işten dolayı meslek hastalığına tutulduğunun; Kurumca yetkilendirilen sağlık hizmet sunucuları tarafından usulüne uygun olarak düzenlenen sağlık kurulu raporu ve dayanağı tıbbi belgelerin incelenmesi, Kurumca gerekli görüldüğü hallerde, işyerindeki çalışma şartlarını ve buna bağlı tıbbi sonuçlarını ortaya oyan denetim raporları ve gerekli diğer belgelerin incelenmesi, sonucu Kurum Sağlık Kurulu tarafından tespit edilmesi zorunludur (Aydın, 2012:50).

Sosyal Sigortalar Yasasında İş Kazası ve Meslek Hastalığı Sigortasından sağlanan nesnel (aynı) ve parasal yardımlar aynı maddede toplanmış iken, Ekim 2008 ayı başında yürürlüğe giren Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Yasası ile genel sağlık sigortasının da uygulanmasına başlandığından, iş kazası ve meslek hastalığı nedeniyle sağlanacak olan sağlık yardımları genel sağlık sigortasını düzenleyen maddeler içinde yer almıştır. İş Kazası ve Meslek Hastalığı Sigortasından sağlanacak parasal yardımlar ise sosyal sigorta bölümü içinde düzenlenmiştir. Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık sigortası Yasasındaki diğer bir farklılık ise kısa vadeli sigorta kollarından (iş kazası, meslek hastalığı, hastalık ve analık sigortasından) sağlanan parasal yardımlar sosyal sigorta bölümünde tek maddede, sağlık yardımları ise genel sağlık sigortası bölümünde aynı maddelerde düzenlenmiştir. “ Bu nedenle, yapılacak sigorta yardımlarında özdeşlik söz konusudur.” Ayrıca sigortalıya iş kazası, meslek hastalığı, hastalık ve analık sigortasından sağlanan nesnel ve parasal yardımların neler olduğunu görmek için her iki bölümdeki maddelerin tümünün incelenmesi gerekmektedir. Sigortalının iş kazası ve meslek hastalığından sağlanan nesnel ve parasal yardımların yararlanabilmesi için Yasada tanımlandığı şekilde iş kazasına uğraması yada meslek hastalığına tutulması yeterlidir. Söz konusu yardımları hak etmesi için hastalık ve analık sigortasında olduğu gibi belirli bir süre prim ödemiş olma koşulu aranmaktadır. Örneğin işe başladığı gün iş kazasına uğrayan sigortalının yasada öngörülen tüm yardımlardan yararlanma hakkı doğmaktadır.

Gerek iş kazasından gerekse meslek hastalığından sağlanacak yardımlar bakımından herhangi bir farklılık bulunmamaktadır. Her iki sigorta olayı için yasada öngörülen yardımlar aynıdır. İş kazasına uğrayan veya meslek hastalığına tutulan sigortalıya yapılacak olan nesnel ve parasal yardımlar yasada belirlenerek sınırlanmıştır. İş kazasına uğrayan yada meslek hastalığına tutulan sigortalı yasada belirlenen yardımların dışında herhangi bir hak talebinde bulunamaz.

Yasada belirtilen yardımlar sigortalı için bir hak Kurum için ise bu yardımları sağlamak bir görevdir (Tozan, 2011:100-101).

1. Sağlık Yardımları

Sağlık yardımları, sigortalının sağlık durumunun gerektirdiği sürece devam etmekte, tedavi görülen müessese sağlık kurulunca gerekli görülmesi halinde, dinlenme evlerine yatırılmak suretiyle bakımı temin edilmektedir. İş kazasına maruz kalan veya meslek hastalığına tutulan sigortalıya yardımlar, Kurumca tedaviye alındığı tarihten başlatılmaktadır. İş kazası veya meslek hastalığı riskine maruz kalan sigortalıya yapılacak sağlık yardımları, sigortalının sağlığını koruma, çalışma gücünü yeniden kazandırma ve kendi ihtiyaçlarını görme yeteneğini artırma amacına matuftur (Çolak ve Öztürk, 2006:49).

Yasada iş kazası, meslek hastalığı, hastalık ve analık hallerinde yapılacak yardımlar belirlenmiştir. Bu yardımlar; Kişilerin hastalanmaları, kaza geçirmeleri halinde ayakta veya yatarak tedavi edilmeleri için;

- Hekim tarafından muayenelerinin yapılması
- Hekimin göreceği lüzum üzerine teşhis için gereken klinik muayenelerinin, laboratuvar tetkik ve tahlilleri ile röntgeni tomografi gibi diğer tanı yöntemlerinin yapılması,
- Konulan teşhise dayalı olarak tıbbi müdahale ve tedavilerinin yapılması,
- Hasta takibi ve rehabilitasyon hizmetlerinin verilmesi,
- Organ, doku ve kök hücre nakline ilişkin tedavilerinin yapılması,
- Hücre tedavilerine yönelik sağlık hizmetlerinin sağlanması,
- Acil sağlık hizmetlerinin verilmesi,
- Sağlık meslek mensubu sayılanların hekimlerin kararı üzerine yapacakları tıbbi bakım ve tedavilerinin sağlanması olarak sıralanabilir (Tozan, 2011:201).

5510 sayılı SSGSSK.'un 63 maddesine göre, Genel sağlık sigortalısının ve bakmakla yükümlü olduğu kişilerin sağlıklı kalmalarını; hastalanmaları halinde sağlıklarını kazanmalarını; iş kazası ile meslek hastalığı, hastalık ve analık sonucu tıbben gerekli görülen sağlık hizmetlerinin karşılanmasını, iş görmezlik hallerinin ortadan kaldırılmasını veya azaltılmasını temin etmek amacıyla kanun kapsamında olan kişilere sağlanacak sağlık hizmetleri ve buna bağlı yardımlar sayılmıştır. Bunlar esas olarak, ayaktan ve yatarak sunulan sağlık hizmetlerinin sağlanması, ortez, protez araç ve gereçlerinin teminiyle yol parası ve zaruri gider ödemelerinden oluşmaktadır. Kişilerin hastalanmaları halinde ayakta veya yatarak; hekim tarafından yapılacak muayene, hekimin göreceği lüzum üzerine teşhis için gereken klinik muayeneler, laboratuvar tetkik ve tahlilleri ile diğer tanı yöntemleri, konulan teşhise dayalı olarak yapılacak tıbbî müdahale ve tedaviler, hasta takibi ve rehabilitasyon hizmetleri, organ, doku ve kök hücre nakline ve hücre tedavilerine yönelik sağlık hizmetleri, acil sağlık hizmetleri, ilgili kanunları gereğince sağlık meslek mensubu sayılanların hekimlerin kararı üzerine yapacakları tıbbî bakım ve tedaviler olarak belirtilmiştir (Şamiloğlu, 2008:57)

2.Parasal Yardımlar

Sosyal Güvenlik Kurumu, iş kazaları ve meslek hastalıkları sonucunda, zarara uğrayanlara geçici iş görmezlik, sürekli iş görmezlik, olay sonucu ölen sigortalının hak sahiplerine gelir bağlanması, cenaze yardımı yapılması ve evlenme ödeneği verilmesi şeklinde parasal yardımlar yapmaktadır. Yapılan yardımları kendi başlıkları altında ele alırsak;

a) Geçici İş Görmezlik Ödeneği

İş kazası ve meslek hastalığı nedeniyle geçici iş görmezlik ödeneği uygulaması, 5510 sayılı Kanun'un 4 üncü maddesinin birinci fıkrasının (a) bendine göre çalıştırılanlar ile (hizmet akdiyle alıştırılan sigortalılar ve bu madde kapsamında sigortalı kabul edilenler) Kanun'un 4 üncü

maddesinin birinci fıkrasının (b) bendi kapsamında bulunan köy veya mahalle muhtarları ile kendi adına ve hesabına bağımsız çalışanlar ve 5510 sayılı Kanun'un 5. maddesine göre haklarında sadece bazı sigorta kollarının uygulanabildiği sigortalılar (hizmet akdi ile çalışmamakla birlikte, ceza infaz kurumları ile tutukevleri bünyesinde oluşturulan tesis, atölye ve benzeri ünitelerde çalıştırılan hükümlüler ile çırak, stajyerler ve kursiyerler gibi) için söz konusudur (www.sgkrehberi.com, 2011)

Geçici iş görmezlik ödeneği Sosyal Güvenlik Kurumunca yetkilendirilen hekim veya sağlık kurullarından istirahat raporu alınmış olması şartıyla; iş kazası veya meslek hastalığı nedeniyle iş görmezliğe uğrayan sigortalıya her gün için, yatarak tedavilerde 5510 sayılı Kanunun 17.maddesine göre hesaplanacak günlük kazancın yarısı, ayaktan tedavilerde ise üçte ikisidir (Sertel, 2010) .

Geçici iş görmezlik ödeneğine esas tutulacak günlük kazanç 5510 sayılı Kanunun 17'nci maddesinde yer alan;“...İş kazası, meslek hastalığı, hastalık ve analık hallerinde verilecek ödeneklerin veya bağlanacak gelirlerin hesabına esas tutulacak günlük kazanç; iş kazasının veya doğumun olduğu tarihten, meslek hastalığı veya hastalık halinde ise iş görmezliğin başladığı tarihten önceki on iki aydaki son üç ay içinde 80 inci maddeye göre hesaplanacak prime esas kazançlar toplamının, bu kazançlara esas prim ödeme gün sayısına bölünmesi suretiyle hesaplanır. On iki aylık dönemde çalışmamış ve ücret almamış olan sigortalı, çalışmaya başladığı ay içinde iş kazası veya meslek hastalığı nedeniyle iş görmezliğe uğrarsa verilecek ödeneklerin veya bağlanacak gelirlerin hesabına esas günlük kazanç; çalışmaya başladığı tarih ile iş görmezliğinin başladığı tarih arasındaki sürede elde ettiği prime esas günlük kazanç toplamının, çalıştığı gün sayısına bölünmesi suretiyle; çalışmaya başladığı gün iş kazasına uğraması halinde ise aynı veya emsal işte çalışan benzeri bir sigortalının günlük kazancı esas tutulur..... ” hükümleri esas alınmak suretiyle hesaplanmaktadır. (www.sgkrehberi.com, 2011).

Geçici iş görmezlik ödeneği, sosyal sigorta kapsamında, sigortalının tedavisinin tamamlanıp işine başlayacağı sürece ekonomik açıdan oluşan kayıplarını karşılamak amacı ile ödenmesi ön görülen parasal yardımdır. Yasada geçici iş görmezlik ödeneğinin verilmesi için herhangi bir süre konmamıştır. Ancak süresiz ödenen parasal yardımda değildir. Geçici iş görmezlik ödeneği, sigortalının tedavisi nedeniyle istirahatının devam ettiği sürece ödenir. Sigortalının istirahatının bittiği gün geçici iş görmezlik ödeneğinin ödenmesi de sona erer (Tozan, 2011:115).

b) Sürekli İş Görmezlik Geliri

Sürekli iş görmezlik geliri 5510 sayılı Yasa'nın “İş kazası, meslek hastalığı, hastalık ve analık sigortasından sağlanan haklar” başlıklı 16. maddesinde sıralanan parasal yardımlardan biridir. Bu yardımın amacı sigortalının iş kazası veya meslek hastalığı sonucu çalışma gücünde bir kayba uğramasına bağlı olarak ortaya çıkacak gelir kaybını telafi etmektir (Araz ve Büyükbirer, 2011).

Sürekli iş görmezlik gelirine hak kazanma, gelirin hesaplanması, başlangıcı ve birden fazla iş kazası ve meslek hastalığı hali Kanunun 19. maddesinde düzenlenmiştir. Sürekli iş görmezlik geliri, iş kazası veya meslek hastalığı sonucu oluşan hastalık ve özürler nedeniyle Kurumca yetkilendirilen sağlık hizmeti sunucularının sağlık kurulları tarafından verilen raporlara istinaden Kurum Sağlık Kurulunca meslekte kazanma gücü en az % 10 oranında azalmış bulunduğu tespit edilen sigortalıya bağlanacaktır. (4/1-a) sigortalıları açısından benzer uygulama mülga 506 sayılı Kanunda yer almakla birlikte, (4/1-b) sigortalıları açısından yeni bir düzenlemedir. (4/1-b)'ye göre sigortalı sayılanlara, sürekli iş görmezlik geliri bağlanabilmesi için, kendi sigortalılığından dolayı, genel sağlık sigortası dahil prim ve prime ilişkin her türlü borçlarının ödenmiş olması zorunludur (Karakaş, 2011:233).

Sürekli iş görmezlik geliri, sigortalının mesleğinde kazanma gücünün kaybı oranına göre

hesaplanır. Sürekli tam iş görmezlikte sigortalıya, 17'nci maddeye göre hesaplanan aylık kazancının %70'i oranında gelir bağlanır. Sürekli kısmi iş görmezlikte sigortalıya bağlanacak gelir, tam iş görmezlik geliri hesaplanarak bunun iş görmezlik derecesi oranındaki tutarı kendisine ödenir. Sigortalı, başka birinin sürekli bakımına muhtaç ise gelir bağlama oranı % 100 olarak uygulanır. Sigortalının sürekli iş görmezlik geliri; geçici iş görmezlik ödeneğinin sona erdiği tarihi, geçici iş görmezlik tespit edilmeden sürekli iş görmezlik durumuna girilmişse, buna ait sağlık kurulu raporu tarihini, takip eden ay başından başlar. Sigortalının yeniden bir iş kazasına uğraması veya yeni bir meslek hastalığına tutulması halinde, meydana gelen özürlerin bütünü göz önüne alınarak kendisine, sürekli iş görmezliğini doğuran son iş kazası veya meslek hastalığı sırasındaki kazancı üzerinden gelir hesaplanır (SSGSSK:m.19).

c) Hak Sahiplerine Gelir Bağlanması

Hak sahiplerine iş kazası ve meslek hastalığı sonucu ölüm geliri bağlanması 5510 sayılı Kanunun 20'nci maddesinde düzenlenmiştir. Mülga 506 sayılı Kanun uygulamasında hak sahiplerine gelir bağlanabilmesi için sigortalının iş kazası ve meslek hastalığı sonucu ölmesi veya sürekli iş görmezlik geliri almakta iken ölen sigortalının meslekte kazanma gücündeki kayıp oranının en az % 50 olması şartları aranırken, 5510 sayılı Kanun ile meslekte kazanma gücündeki kayıp oranı % 50'nin altında iken ölen ve ölüm nedeni geçirdiği iş kazası veya tutulduğu meslek hastalığına bağlı olmayan sigortalıların hak sahiplerine de ölüm geliri bağlanması imkanı getirilmiştir (Karakas, 2011:241).

Hak sahiplerine gelir bağlanabilmesi için, iş kazası sonucu ölen sigortalının belirli bir süre çalışmış olması ve prim ödemiş olması gerekmez. Dul eşin evlenmesi halinde alınan gelir kesilir. Fakat gelirin kesilmesine yol açan evlenme son bulunca yeniden bağlanır. Sonraki eşinden de gelir almaya hak kazanan dul eşi bu gelirlerden fazlası ödenir. Kanun, erkek çocuktan farklı olarak, kız çocuk için herhangi bir yaş koşulu aramamaktadır. Fakat yaşları ne olursa olsun kız çocuğun gelir niteliğindeki parasal yardımı alabilmesi için, evli olmaması ve sosyal sigortaya yada emekli sandıklarına tabi bir işte çalışmaması, buralardan gelir veya aylık almaması gerekir (Kurt, 2009:64).

5510 sayılı yasanın 34. maddesinde, geride kalan hak sahiplerine gelir bağlanması için aranan koşullar, eş, çocuk, anne ve baba için ayrı ayrı belirlenmiştir. Çalışmayan ve kendi çalışmasından dolayı gelir yada aylık almayan çocuklara ise, kural olarak 18 yaşına kadar ölüm geliri bağlanır. Çocuklar, 18 yaşını doldurduktan sonra ise, lise yada dengi öğrenim görmeleri halinde 20, yüksek öğrenimde ise en fazla 25 yaşına kadar ölüm geliri alma hakkına sahiptirler. Ölen sigortalının ilk sahibi dul eşidir 5510 sayılı Kanuna tabi bir işte çalışan veya bu çalışmalarını nedeniyle gelir veya aylık bağlanmış dul eşine, sigortalının 33. maddeye göre belirlenen aylık kazancının %50'si; çalışmayan veya kendi çalışmaları nedeniyle gelir veya aylık bağlanmamış olan veya aylık bağlanmış çocuğu bulunmayan dul eşine %75'i oranında bir gelir bağlanır. Eşin gelire hak kazanması için, çalışıp çalışmaması veya gelir yada aylık alması önem taşımamakta, buna karşılık, bu durum gelirin oranı üzerinde etkili olmaktadır. Bu durumda bağlanacak gelir, sigortalının gelire esas kazancının %50'si oranında olacaktır (Şamiloğlu , 2008:69-70). Yasada ölen sigortalının hak sahibi durumundaki çocuklarına bağlanacak gelirin oranı da belirlenmiştir. Buna göre "ölen sigortalının hak sahibi durumundaki çocuklarına bağlanan ölüm gelirinin oranı, her çocuk için yüzde 25'tir. Ancak çocuklardan sigortalının ölümü ile anasız ve babasız kalan veya sonradan bu duruma düşenlerle, ana ve babaları arasında evlilik bağı bulunmayan veya sigortalının ölümü tarihinde evlilik bağı bulunmamakla beraber ana veya babaları sonradan evlenenler ile kendisinden başka aylık alan hak sahibi bulunmayanların her biri için ölüm geliri oranı yüzde 50" olarak belirlenmiştir (Tozan, 2011:158).

Tüm bunlarla beraber hak sahibi eş ve çocuklara bağlanan aylıktan artan hissenin bulunması

halinde, her türlü kazanç ve irattan elde etmiş olduğu aylık geliri aylık asgari ücretin net tutarından daha az olan ve diğer çocuklarından hak kazanılan gelir ve aylıklar hariç kendilerine gelir ve/veya aylık bağlanmamış olan ana ve babaya ölüm aylığı bağlanır. Ancak 65 yaşın üstünde olan ve her türlü kazanç ve irattan elde etmiş olduğu aylık geliri aylık asgari ücretin net tutarından daha az olan ve diğer çocuklarından hak kazanılan gelir ve aylıklar hariç kendilerine gelir ve/veya aylık bağlanmamış olan ana ve babaya artan hissenin olup olmadığına bakılmaksızın aylık bağlanır (www.turkisk.org.tr)

d) Evlenme Ödeneği Verilmesi

Evlenmeleri nedeniyle, gelir veya aylıklarının kesilmesi gereken kız çocuklarına, evlenmeleri ve talepte bulunmaları halinde almakta oldukları aylık veya gelirlerinin iki yıllık tutarı bir defaya mahsus olmak üzere evlenme ödeneği olarak peşin ödenir. Evlenme ödeneği alan hak sahibinin aylığının/gelirinin kesildiği tarihten itibaren iki yıl içerisinde yeniden hak sahibi olması halinde, iki yıllık sürenin sonuna kadar gelir veya aylık bağlanmaz, evlenme ödeneği verilmesi halinde, diğer hak sahiplerinin aylık veya gelirleri evlenme ödeneği verilen sürenin bitimini takip eden ödeme döneminden itibaren 34.maddeye göre yeniden belirlenir (Şakar, 2011:247).

e) Cenaze Giderinin Ödenmesi

Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Yasasında iş kazası ve meslek hastalığı sonucu yada sürekli iş görmezlik geliri, malullük, vazife malullüğü ve yaşlılık aylığı almakta iken veya kendisi için en az 360 gün malullük, yaşlılık ve ölüm sigortası primi bildirilmiş olan sigortalının ölümü halinde hak sahiplerine Kurum Yönetim Kurulunca belirlenip Bakan tarafından onaylanan tarife üzerinden cenaze ödeneği verilmesi öngörülmüştür (Tozan, 2011:194). Cenaze ödeneği, sırasıyla sigortalının eşine, yoksa çocuklarına, o da yoksa ana babasına, o da yoksa kardeşlerine verilir. Cenaze ödeneğinin bunlara ödenememesi ve sigortalının cenazesinin gerçek veya tüzel kişiler tarafından kaldırılması durumunda, belirlenen tutarı geçmemek üzere belgelere dayanan masraf, masrafı yapan gerçek veya tüzel kişiye ödenir (Şakar, 2011:246).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Sosyal devlet ilkesini belirlemiş ülkelerin, bu ilke bağlamında en başta gelen görevlerinden biri sosyal güvenliktir. Sosyal hukuk devleti olmak, herkes için insanca bir yaşam garantisi sağlamak, fertler arasındaki refah farklılıklarını azaltmak için çalışanların ekonomik bağımlılığını kontrol etmek şeklinde tanımlanmaktadır. Sosyal hukuk güçsüzleri güçlüler karşısında koruyarak, gerçek eşitliği yani sosyal adaleti sağlamayı amaçlamaktadır. Aynı şekilde genel olarak güvenlik problemine bakış ülkeden ülkeye farklılık arz etmektedir. Ülkeler için iyi organize edilmiş ve bütün toplumu kapsayan bir sosyal güvenlik sisteminin gerekliliği, günümüzde tartışma götürmez bir gerçektir. Aslında günümüzde sosyal güvenlik sistemi vazgeçilmez bir kamu hizmeti hüviyeti ile milli gelir/bütçe içinde önemli bir paya ulaşmaktadır Ancak bir maliyet unsuru olarak sosyal güvenlik ucuz olmayan bir kamu hizmetidir. Sosyal Hukuk Devleti olduğu Anayasanın 2.maddesi ile belirlenen ülkemizde, sosyal güvenlik hakkı yine Anayasanın 48. maddesi ile ayrılmış ve “bu hakkı sağlamak için sosyal sigortalar ve sosyal yardım teşkilatı kurmak ve kurdurmanın” devletin ödevlerinden olduğu belirtilmiştir. Ülkemizde sosyal güvenlik kurumları ilk yıllarında herhangi bir finansman sorunuyla karşılaşmazken; dağıtım sisteminin cömertliği, erken emeklilik uygulamaları, çalışmayı caydırıcı ve emekliliği teşvik edici uygulamalar, kayıt dışı çalışmanın yaygınlığı sonucu “sosyal devlet” ilkesindeki ülkemizde sosyal güvenliğin finansmanı ciddi bir problem olmaya başlamıştır. Türkiye’de sosyal güvenlik kuruluşlarına açıklar dolayısıyla yapılan bütçe transferleri 2007 yılında GSMH’nın 3,92’sine kadar ulaşmıştır. Sosyal güvenlik sisteminin yaşadığı finansman sorunu kamu bütçesi üzerinde önemli bir yük teşkil etmekte ve kamu kesimi borçlanma gereği, enflasyon, tasarruflar, büyüme ve işsizlik gibi diğer ekonomik göstergeleri de önemli ölçüde bozmaktadır. Gerekli önlemler alınmazsa sosyal güvenlik açıklarının, borç servis

yükünün yerini almasından ve kamu açıklarının devamından endişe edilmektedir. Türkiye’de devlet en başından itibaren sosyal güvenlik sisteminin garantörüdür. Nitekim sosyal sigorta kurumlarının finansman açığı vermeye başladığı 1992 yılından itibaren açıkları kapatmak için bütçe transferleri yapılmıştır. Zaman zaman yatırımları ve istihdamı teşvik etmek için prim ödeme veya muafiyetler bir yana bırakılırsa devletin doğrudan prim ödeyerek sosyal sigortaların finansmanına katıldığı ilk örnek işsizlik sigortasıdır ve devlet üçüncü taraf olarak prim ödemeye başlamıştır. 5510 sayılı Kanun’da, uzun vadeli sigorta kolları ve GSS için %5 ve %3 oranında prim ödemesi öngörülürken, son şeklinde bu katılım tahsil edilen gelirlerin dörtte biri olarak belirlenmiştir. Ayrıca, 4/a kapsamındaki sigortalılar için işveren hissesinin 5 puanlık kısmı devlet tarafından ödenmektedir. Prim adı altında olmasa da devlet doğrudan prim ödeyerek sistemin finansmanına katılmaya başlamıştır.

İş kazası ve meslek hastalıkları sigortası dünya’da ilk kurulan sigorta dallarından biridir. Sanayi Devriminden sonra ortaya çıkan gelişmeler çalışanların büyük zarar görmesine neden olmuştur. Kurulan bu sigorta dalı ile zararların giderilmesine çalışılmıştır. Günümüz çalışma hayatında iş kazaları ve meslek hastalıkları, yarattığı olumsuz sonuçlar nedeniyle üzerinde durulan önemli konulardan biri haline gelmiştir. İş kazaları ve meslek hastalıkları, işveren ve çalışan açısından önemli maddi ve manevi kayıplara neden olduğu gibi, sosyal güvenlik sistemlerine de külfet getirmektedir. Emek gücünden başka gelir getirecek bir şeyi olmayan iş görenin yaralanması, sakat kalması ve hatta ölmesi önemli sorunlara yol açabilmektedir. Bununla birlikte işçi sağlığının ve iş güvenliğinin sağlanması ülke kalkınmasında ekonomik ve sosyal boyutlarıyla da yaşamsal önem taşıyan bir sorundur. İş kazaları ve meslek hastalıkları bir yandan verimlilik ve üretim kayıplarına neden olurken öte yandan yerine getirilmesi olanaksız manevi kayıplara da neden olmaktadır. Tüm dünyada ve Türkiye’de iş kazaları ve meslek hastalıkları sonucu meydana gelen can kayıpları ve yaralanmalar ile toplumsal yapıda kapanmaz yaralar açılmaktadır. İş kazaları ve meslek hastalıkları sosyal güvenlik sistemlerinde ise hem gelir azaltıcı, hem de gider arttırıcı özellikleri nedeni ile çift yönlü kayba neden olmaktadır. Kazaya uğrayanın/hastalığa tutulmanın sistemin dışında kalarak prim ödememesi gelir azaltıcı, yapılan sağlık yardımları, geçici-sürekli iş görmezlik ödemeleri ile hak sahiplerine yapılan ölüm gelirleri ise gider arttırıcı kalemler olarak sosyal güvenlik sistemlerini etkilemektedir.

İş kazası ve meslek hastalığı sigortasının amacı, bir iş kazası veya meslek hastalığı olduğu zaman, sigortalıya hukuki, ekonomik ve sosyal bir güvence sağlamaktır. İş kazası ve meslek hastalığı sigortası, öncelikle sigortalıda meydana gelen zararı ortadan kaldırmak yada azaltmak amacına yönelmiş bir sosyal sigorta koludur. iş kazası ve meslek hastalığına uğrayan çalışanların geleceğini güvenli hissedebilmesi; bağlı bulunduğu sosyal güvenlik kurumunun sorumluluklarını bilmesi ile mümkün olabilecektir. Ülkemizde ilk defa 1946 yılında iş kazası ve meslek hastalığı sigortası uygulamasına başlanılmıştır. Her ne kadar ülkemizde İş Kazaları ve Meslek Hastalıklarından kaynaklı zararların giderilmesine yönelik modern bir Sosyal Güvenlik sistemi mevcutsa da, önceliğin iş kazası ve meslek hastalıklarının ortaya çıkmasını engelleyici tedbirlerde olması gerektiği tartışılmazdır. Sosyal Güvenlik Kurumunun verilerine göre ülkemizde 2007-2011 yıllarını kapsayan beş yıllık süreçte 3.406’sı meslek hastalığı, 350.011’i iş kazası olmak üzere toplam 353.417 kişi iş kazası ve meslek hastalığına maruz kalmış, bu olaylar sonucu 6.245 kişi hayatını kaybetmiştir. Kaza geçiren/meslek hastalığına tutulanlara bu dönemde, 287.592 günü yatarak olmak üzere toplam 8.685.728 gün sağlık yardımı yapılmış ve bir o kadar günde geçici iş görmezlik ödenekleri ödenmiştir. Yine aynı süreçte 8.862 kişiye sürekli iş görmezlik geliri, 24.966 hak sahibine ise ölüm geliri bağlanmış olup 2011 yılı sonu itibarı ile toplam 58.966 kişi sürekli iş görmezlik geliri, 78.336 hak sahibi ise ölüm geliri almaya başlamıştır.

İnşaat sektöründe meydana meslek hastalıkları nispeten düşük seviyelerde olsa da, iş

kazaları anlamında bu sektör tüm sektörler içinde %10 gibi ciddi bir paya sahip olmakla birlikte özellikle ölümle neticelenen kaza sıralamasında Dünya genelinde olduğu gibi ülkemizde de inşaat sektörü birinci sırada yer almakta ve hatta toplam payın %30'u gibi büyük bir oranı oluşturmaktadır. İnşaat sektöründe meydana gelen olaylar sonucu yaşanan mağduriyetlerin Sosyal Güvenlik Sistemi kanalı ile karşılanması da şüphesiz sisteme ciddi bir külfet getirmektedir. 2007-2011 yıllarında inşaat sektöründe meydana gelen olaylar sonucu Sosyal Güvenlik Sisteminden sigortalılar/kazazedeler için 1.286.011 gün ayakta tedavi, 68.647 gün yatarak tedavi hizmeti bedeli ödenmiş, 1.354.658 gün geçici iş görmezlik ödeneği ödenmiş, 1.751 kişi sürekli iş görmezlik geliri bağlanmış, olaylar sonucu hayatını kaybeden 1.857 kişinin hak sahiplerine ise ölüm geliri bağlanmıştır. Sosyal Güvenlik Kurumunca sağlanan ancak istatistik yıllıklarında sektörel bazda ayrıntıları verilmediği için istatistiği tespit edilemeyen evlenme ödeneği, cenaze masrafı vb. diğer parasal (tıbbi malzeme, iyileştirici malzeme, ortez, protez vs. bedelleri) yardımlarda göz önünde alındığında bu sektörde meydana gelen kaza ve hastalık olaylarının gün geçtikçe sistem üzerinde bir kambura dönüşlüğü muhakkaktır.

İş kazası ve meslek hastalıkları ile mücadelenin vereceği sonuçlar şüphesiz riskli kesimlerin uğrayacağı zararların önlenmesi için büyük bir öneme sahiptir. Bununla birlikte, önlenmesi halinde sosyal güvenlik ekonomisine de yapacağı katma değer küçümsenmeyecek boyuttadır. İş sağlığı ve iş güvenliğine yönelik ülkemizde yapılan en yeni mevzuat değişikliği, 30.06.2012 tarih, 28339 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunudur. Kanunun tüm maddeleri, tüm işyerleri için ancak yayın tarihinden itibaren 2 (iki) yıl sonra yürürlüğe girecek olsa da, Kanunun İş Sağlığı ve Güvenliği konusunda, işyerlerine-işverenlere, çalışanlara ve Devlete, yani konunun tüm taraflarına ciddi sorumluluklar ve yaptırımlar yüklemiştir. Kanunun çalışma hayatına getirdiği yeniliklerden en önemlileri; tüm işyerlerinin iş güvenliği uzmanı ve işyeri hekimi çalıştırma zorunluluğu, sürekli bir sağlık gözetimi, çalışanların sürekli eğitimleri, bilgilendirilmesi ile sürece aktif katılımlarının sağlanması için işçi temsilcisinin zorunlu hale getirilmesi, risk değerlendirmesi, acil durum planları, yangınla mücadele ve ilk yardım planlarının yasal zorunluluk haline getirilmesi, belli sınırın üstündeki işyerlerinde iş güvenliği kurullarının oluşturulmasının yanı sıra Ulusal İş Sağlığı ve Güvenliği Konseyinin oluşturulmasıdır. Tüm bunlarla beraber, yeni yasada iş güvenliğine yönelik bir önceki yasa olan 4857 sayılı yasada artık caydırıcılık niteliğini kaybetmiş olan idari para cezalarına da yeni düzenleme getirilmiş ve Kanuna aksi uygulamalara ciddi para cezaları verilmesi sağlanmış olup işyerlerinin kapatılmasına kadar varan yaptırımlar şüphesiz ki caydırıcılığı arttıracaktır.

Her ne kadar yeni yasa, iş sağlığı ve güvenliği konusunda ihtiyaç duyulan yasal zemini tesis etmiş gibi görünse de Yasanın uygulanabilirliği çok önem arz etmektedir. Yasanın uygulanabilirliğinde, teftişin önemi ön plana çıkmaktadır. Unutulmamalıdır ki, bir yasayı çıkarmaktan daha önemli olan o yasayı uygulayabilmektir. Kanun koyucu, 6331 sayılı Kanunda, Kanunun uygulanmasına yönelik teftiş ve denetim görevini Bakanlık İş Müfettişlerine vermiştir. Bu durum İş Müfettişlerinin sayısında ki yetersizlik ve aynı Bakanlık altında örgütlenen Sosyal Güvenlik Kurumu ve İş Kurumunun denetim mekanizmalarının ayrı olması nedeni ile işyerlerinin denetimi konusunda sıkıntılara sebebiyet vermektedir. Bir işyerinde İş Müfettişlerince iş sağlığı ve güvenliği konusunda denetim ve inceleme yapılırken, aynı işyerinde Sosyal Güvenlik Kurumunun Müfettişleri ile Sosyal Güvenlik Denetmenlerinin, sigortalılık konusunda teftiş ve inceleme yapması, işyerlerini sürekli bir denetim baskısı altında tutarak olumsuz etkilemekte, bununla birlikte bahsedilen denetim birimlerinin yetki ve sınırlarının tam olarak bir birinden ayrılmaması nedeni ile uygulamada karmaşaya neden olmaktadır. Örneğin, iş sağlığı ve güvenliği konusunda teftiş yetkisinin İş Müfettişlerinde olmasına rağmen, meydana gelecek bir iş kazası veya meslek hastalığının incelenmesinin Sosyal Güvenlik Denetmenlerine verilmesi uygulama

açısından sıkıntılar doğurmaktadır. Belirtilen nedenlerle iş hayatının denetiminin tek bir çatı altında birleştirilmesi büyük önem arz etmektedir. Çalışma Bakanlığı altında tek bir denetim biriminin oluşturularak, Bakanlığa bağlı tüm kurumlardaki denetim elemanlarının bu birimde toplanmasının, hem kayıt dışı ile mücadelede, hem de iş sağlığı ve güvenliğine yönelik olarak yapılacak denetimlerde büyük etkinlik kazandıracağı şüphesizdir.

Tüm bunlarla beraber, her alanda olduğu gibi iş kazaları ve meslek hastalıkları konusunda da eğitim en önemli mücadele aracıdır. Eğitimin sadece işyerleri ve çalışanlarla sınırlı tutulması, daha önceki uygulamalarda da olduğu gibi bir prosedür olmaktan ileri gitmeyecektir. Eğitimin dana erken zamanlarda verilmeye başlanması, ilk öğretimden itibaren iş sağlığı ve güvenliği konularında eğitim planlaması yapılması, ulusal medyada iş sağlığı ve güvenliği, işçi hakları ve yeni yasal zorunluluklar hakkında yazılı ve görsel materyaller aracılığıyla bilgilendirme yapılmasının sağlanması, benzeri eğitici faaliyetlerde bulunulması, bunlarla beraber işyerleri ve çalışanların mevzuat gereği yasal yükümlülükleri olan eğitim faaliyetlerini ne oranda yürüttükleri ile uygulamada nasıl sonuçlar alındığının takibini sağlayıcı mekanizmaların geliştirilmesinin iş sağlığı ve güvenliğine verilecek önemi arttıracığı, paralelinde iş kazaları ve meslek hastalıkları sayısında azalan sonuçlar doğuracağı ve nihayet çalışanlar, işverenler ve devlet üzerindeki ekonomik ve sosyal problemleri azaltacağı değerlendirilmektedir.

Kaynakça:

1. ARAZ, Murat ve Cengiz Büyükbirer; (2011), “5510 Sayılı Yasada Sürekli İş Görmezlik Gelir”, <http://engelliler.gen.tr/fl3/5510-sayili-yasada-surekli-is-goremezlik-geliri-7324/>, 11. 12. 2012
2. ARICI, Kadir; (1999), “İş Sağlığı ve İş Güvenliği Dersleri” Tes-İş Sendikası Yayınları, İstanbul.
3. AYDIN , Ufuk; “İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku, Sosyal Sigorta Kolları”, Eskişehir : Anadolu Üniversitesi Yayınları, <http://www.anadolu.edu.tr/sites/default/files/unite15.pdf> 30.09.2012
4. BAYRAM, Fuat; (2008), “Türk İş Hukukunda İş Sağlığı ve Güvenliği Denetimi”, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
5. BİLİR, Nazmi; (2004) “İş Sağlığı ve İş Güvenliği”, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara.
6. Birleşik Metal İşçileri Sendikası; (1994), “İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği”, Birleşik Metal-İş Yayınları, İstanbul.
7. ÇOLAK, Mahmut ve Ercüment Öztürk; (2006), “Kısa Vadeli Sigorta Kollarında İşveren-Sigortalı-Üçüncü Kişiler Açısından Sorumluluk ve Rücu”, Yaklaşım Yayıncılık, Ankara.
8. DEMİR, Engin; (2011), “Metal İş Kolunda Meydana Gelen İş Kazaları ve İş Kazalarının Oluşturduğu Kayıpların Ekonomik Yönden Analizi”, İhtiyaç Yayıncılık, Ankara.
9. EREN, Fikret; (1974), “ Borçlar Hukuku ve İş Hukuku Açısından İşverenin İş Kazası ve Meslek Hastalığından Doğan Sorumluluğu”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara.
10. FİŞEK, Gürhan ve Bülent Piyal; (1989), “ İşçi Sağlığı Kılavuzu”, Türk Tabipler Birliği Yayını, Ankara.
11. GÜNAY, Cevdet İlhan; (2010), “İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku”, Yetkin Basım Yayım ve Dağıtım, Ankara.
12. KARAKAŞ, İsa; (2011), ” SGK İş Kazası Uygulamaları ve İş Kazası Davaları”, Adalet Yayınevi, Ankara.

13. KURT, Ayhan; (2009), “Türkiye’de Kadın İstihdamı ve Sosyal Güvenlik”, SGK Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, Ankara.
14. KURT, Resul; (2004), “İş Hukuku ve Sosyal Sigorta Mevzuatında Usul ve Esaslar”, İSMMMO Yayınları, İstanbul.
15. SERTEL, Ferhat; (2010), “Geçici İş Görmezliğe Farklı Bir Bakış” , <http://www.muhasibetr.com/yazarlarimiz/ferhatsertel/002/> , 11.12.2012
16. SGK; (2007), “İstatistik Yıllıkları”, Ankara.
17. SGK; (2008), “İstatistik Yıllıkları”, Ankara.
18. SGK; (2009), “İstatistik Yıllıkları”, Ankara.
19. SGK; (2010), “İstatistik Yıllıkları”, Ankara.
20. SGK; (2011), “İstatistik Yıllıkları”, Ankara.
21. SÜZEK, Sarper; (1985), “ İş Güvenliği Hukuku”, Savaş Yayınları, Ankara.
22. ŞAKAR, Müjdat; (2011), “İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku”, Beta Basım Yayım Dağıtım, İstanbul.
23. ŞAMILOĞU, Erkan; (2008), “Türk Sosyal Güvenlik Hukukunda İş Kazası ve Meslek Hastalıkları Sigortası”, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
24. ÖCAL, Mehmet Emin; (2006), “İnşaat Sektöründe Görülen İş Kazaları. İnşaat Sektöründe İş Sağlığı ve Güvenliği Sempozyumu”, Adana.
25. T.C.Resmi Gazete; “SSGSSK (5510 Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu)” Yayın Tarihi: 16.06.2006, Sayı: 26200
26. TMMOB Makine Mühendisleri Odası Yayınları, Ankara.
27. TOZAN, Celal; (2011), “İş Kazaları ve Meslek Hastalığı Uygulamaları”, Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonu Yayınları, Ankara.
28. TUNCAY, Can ve Ömer Ekmekçi; (2009), “Yeni Mevzuat Açısından Sosyal Güvenlik Hukukunun Esasları”, Legal Yayıncılık, İstanbul.
29. www.isguvenligi.net; “İnşaat Sektöründe İş Sağlığı ve Güvenliği” <http://www.isguvenligi.net/iskollari-ve-is-guvenligi/insaat-sektorunde-is-sagligi-ve-guvenligi/> 17.03.2013
30. www.sgkrehberi.com; “Geçici İş Görmezlik Ödeneği Hangi Hallerde Ödenir ve Şartları Nelerdir” <http://www.sgkrehberi.com/haber/94/> , 11.12.2012
31. www.turkis.org; “Ölüm Sigortasından Yapılan Yardımlar” <http://www.turkis.org.tr/source.cms.docs/turkis.org.tr.ce/docs/file/olumaylik.pdf> , 11.12.2012

Mehmet Gulbag

Social Security Institution Yalova Provincial Directorate, Yalova-Turkey
ORCID 0009-0003-6576-9208

Eyup Zengin

Prof. Dr., researcher, Istanbul Turkey
ORCID 0000-0003-3755-3488

Natiq H.Pasha

assistant professor, Azerbaijan Technical University
Baku-Azerbaijan
ORCID 0000-0002-5666-6835

Occupational accidents and occupational diseases in the construction sector in Turkey - (2007-2011 period analysis)

Abstract

“Occupational Accidents” and “Occupational Diseases” are among the factors that cause the emergence of the insurance concept that forms the basis of Social Security Systems. Occupational Accidents and Occupational Diseases, which are included in the occupational risk group as one of the oldest branches of the Social Security system, pose a threat not only to the insured and businesses, but also to the actuarial balance of the Social Security Systems. The increase in the acceleration in work accidents and occupational diseases not only harms individual and social health, but also negatively affects working life, and also imposes an economic burden on Social Security Systems. The loss of work-income and social life of the casualty, the material and moral effects of the accident on the community, the damages it causes to the working life and businesses, as well as the effects on Social Security Systems reveal the necessity of examining work accidents and occupational diseases separately under each heading. In this study, the effects of work accidents and occupational diseases on the Turkish Social Security System were examined in terms of events in the construction sector.

Key words: occupational accidents, social security, occupational diseases, incapacity, occupational diseases insurance.

Mehmet Gülbağ

Sosial Müdafiə Təşkilatı Yalova İl Müdirliyi, Yalova-Türkiyə
ORCID 0009-0003-6576-9208

Eyüp ZENGİN

Prof.Dr, tədqiqatçı, İstanbul Türkiyə
ORCID 0000-0003-3755-3488

Natiq H.Paşa

g-m.e.n., dosent, Azərbaycan Texniki Universitet
Bakı-Azərbaycan
ORCID 0000-0002-5666-6835

**Türkiyədə tikinti sektorunda istehsalat qəzaları və peşə xəstəlikləri –
(2007-2011-ci dövr təhlili)**

Xülasə

“İstehsalatda bədbəxt hadisələr” və “İstehsalatda peşə xəstəlikləri” sosial təminat sistemlərinin əsasını təşkil edən sığorta anlayışının yaranmasına səbəb olan amillərdəndir. Sosial Müdafiə sisteminin ən qədim qollarından biri kimi peşə risk qrupuna daxil olan İstehsalatda Bədbəxt Hadisələr və Peşə Xəstəlikləri təkcə sığortaolunanlar və müəssisələr üçün deyil, həm də Sosial Müdafiə Sistemlərinin aktuar balansı üçün təhlükə yaradır. İstehsalatda bədbəxt hadisələrin və peşə xəstəliklərinin sürətlənməsinin artması fərdi və sosial sağlamlığa zərər vurmaqla yanaşı, iş həyatına da mənfi təsir göstərməklə yanaşı, Sosial Müdafiə Sistemlərinə də iqtisadi yük qoyur. Zərərçəkənin əmək və sosial həyatını itirməsi, qəzanın cəmiyyətə maddi və mənəvi təsirləri, iş həyatına və müəssisələrə vurduğu zərərlər, o cümlədən Sosial Müdafiə Sistemlərinə təsirləri araşdırılması zəruriliyini ortaya qoyur. istehsalat qəzaları və peşə xəstəlikləri hər bir başlıq altında ayrıca. Bu araşdırmada, iş qəzaları və peşə xəstəliklərinin Türkiyə Sosial Müdafiə Sistemində təsiri tikinti sektorundakı hadisələr baxımından araşdırıldı.

Açar sözlər: istehsalatda bədbəxt hadisələr, sosial təminat, peşə xəstəlikləri, əmək qabiliyyətinin itirilməsi, peşə xəstəlikləri sığortası.

Ə.M.Əliyev
i. e.n., dosent, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti
ORCID 0000-0002-5134-188X
elesger-eliyev@list.ru
İ.F.Şahverənlı
magistrant, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat universiteti
Ismayilsahverenli350@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 17.04.2023

The article was received by editorial board on 17.04.2023

Статья принята к печати 17.04.2023

TİKİNTİ SƏNAYESİ MÜƏSSİSƏLƏRİNİN İNKİŞAFINI ŞƏRTLƏNDİRƏN AMİLLƏR

Xülasə

Məqalədə tikinti sektoru ilə ölkə iqtisadiyyatı arasındakı əlaqələrin istehsal, məşğulluq, maliyyə və ətraf mühit kimi müxtəlif sahələr vasitəsilə həyata keçirilməsi və bu əlaqələrin xüsusilə inkişaf etməkdə olan ölkələrin iqtisadiyyatına daha qabarıq şəkildə təsiri araşdırılmışdır. Ölkələrin iqtisadi inkişaf prosesinin başlanğıcında tikinti sektorunun iqtisadi artımda dəstəkləyici rolu ilə bağlı fikirlərin əsasını tikinti sektorunun üzə çıxardığı iki əsas əlaqə təşkil edir. Geriyə və irəliyə keçid mexanizmləri sayəsində tikinti sektorunda istehsal prosesi, bir tərəfdən iqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarından daxilolmalar alaraq sözügedən sahələri stimullaşdırır, digər tərəfdən isə əldə etdiyi məhsulları digər sektorlara giriş kimi təqdim edir. Beləliklə, iqtisadi fəaliyyətlərə canlılıq gətirərək istehsal və məşğulluqda müsbət irəliləyişlərə səbəb ola bilər.

Bundan başqa məqalədə qeyd edilmişdir ki, tikinti sahəsi global istehsal sahəsi kimi iqtisadi inkişafda mühüm rol oynayır, ümumi milli məhsulun beşdə birini təmin edir. Azərbaycan Respublikasında tikinti sənayesində təxminən 3 milyon insan məşğuldur ki, bu da 2022-ci ildə ölkənin ümumi əmək qabiliyyətli əhalisinin təxminən 9%-ni təşkil edir.

Açar sözlər: tikinti sektoru, iqtisadi inkişaf, innovativ inkişaf, innovasiya, investisiya, rəqəmsal texnologiya.

GİRİŞ

Azərbaycanda aparılan iqtisadi islahatlar və dəyişikliklər bütün fəaliyyət sahələrinə, o cümlədən innovasiya və investisiya fəaliyyəti kimi mühüm sahələrə aiddir. İqtisadiyyatın sənaye sektoruna innovasiyalardan səmərəli istifadə və investisiyaların cəlb edilməsi problemləri hazırda ölkənin və onun regionlarının sosial-iqtisadi inkişafının bütün problemləri arasında ən mühüm yer tutur. Azərbaycan Respublikasının tikinti sənayesi müəssisələrində innovativ investisiya strategiyalarının inkişafı ilə bağlı məsələlər öz aktuallığı ilə fərqlənir. Tikinti sənayesi müəssisələri isə son 10-15 ildə sürətlə dəyişən iqtisadiyyat şəraitində inkişaf etdiyindən, illər ərzində yığılıb qalmış bir çox problemlər həllini tapmamış qalır.

Ölkədə təbii, maliyyə və intellektual resursların çatışmazlığı şəraitində sənaye müəssisələri, o cümlədən tikinti sənayesi müəssisələri innovativ layihələrin həyata keçirilməsi üçün mövcud potensialdan səmərəli istifadə etməyə məhkumdurlar. Tikinti sənayesi müəssisələrinin öz fəaliyyətlərini xarici və daxili amillərin, müxtəlif risklərin təsiri altında, eləcə də qeyri-müəyyənlik şəraitində həyata keçirmələri bir sıra mühüm problemlər yaradır.

Bir strateji vəzifə olaraq ölkəmizdə sənayenin inkişafını məhdudlaşdıran əsas amil hələ də investisiya resurslarının kifayət qədər olmamasıdır.

Son vaxtlar ölkənin sənaye potensialının gücləndirilməsi üçün xeyli işlər görülməsinə baxmayaraq, sənaye müəssisələrinin elmi və innovativ fəaliyyəti və real texniki irəliləyişlərini dəstəkləyəcək belə bir maliyyə alətinin yaradılması üçün bütün imkanlardan hələ də lazımı səviyyədə istifadə olunmayıb.

Tikinti sənayesi müəssisələrinə kapitalın ayrılması problemi bu gün də aktualdır. Müəssisələrin topladığı kapitaldan səmərəli istifadə olunmadığı üçün çox vaxt xaricə ixrac olunur. Bununla belə, son illərdə yerli iqtisadiyyatda vəziyyətin yaxşılaşması ilə əlaqədar istehsalçıların ölkə bazarında öz gəlirlərindən səmərəli istifadə etmək şansları artıb. İnvestisiya qoyuluşlarından maksimum istifadə istiqamətini müəyyənləşdirmək üçün sənaye müəssisələrində iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış innovasiya və investisiya strategiyası hazırlamaq lazımdır [1, s. 12].

Tikinti sənayesi müəssisələrində innovasiya-investisiya strategiyasının işlənib hazırlanması və həlli müəssisənin işini kökündən yaxşılaşdırma biləcək vəzifələrin qarşıya qoyulması ilə birbaşa əlaqədardır. Buna görə də ilk andan etibarən innovasiyanın hansı növünün prioritetliyini müəyyən etmək lazımdır. İnnovasiya-investisiya strategiyasının işlənib hazırlanması tikinti sənayesində təsərrüfatdaxili vəsait dövriyyəsini dəstəkləmək üçün də zəruridir, çünki istehsal sektorunda davam edən fəaliyyət yeni investisiyalar üçün ilkin şərait yaradır.

Tikinti sənayesi müəssisəsində innovasiya-investisiya strategiyasını formalaşdırarkən nəzərə almaq lazımdır ki, investisiyalar ikili xarakter daşıyır. Bir tərəfdən onlar investisiya resursları kimi çıxış edərək istehlak üçün istifadə olunmamış gəlirin həcmi, digər tərəfdən isə biznes obyektlərinə qoyulan investisiyaları (xərcləri) təmsil edirlər. Bundan əlavə, nəzərə almaq lazımdır ki, innovativ investisiya strategiyasını hazırlayarkən müəssisə innovativ, texnoloji, kommersiya və maliyyə riskləri, habelə xüsusi əhəmiyyət kəsb edən bütün növ investisiya riskləri ilə üzləşməli olur.

Tikinti sənayesi müəssisələrinin innovativ və investisiya fəaliyyətini həyata keçirərkən yuxarıda göstərilən risklərlə yanaşı, siyasi, sosial-iqtisadi, iqtisadi, ölkə, regional kimi makroiqtisadi risklərin bütün spektrini nəzərə almaq, habelə bazar riski, sənaye, əməliyyat risklərini də nəzərə almalıdır.

Müasir Azərbaycan iqtisadiyyatı iqtisadi, təbii, siyasi və digər amillərin böyük ölçüdə qeyri-müəyyənliyi ilə xarakterizə olunur. Bununla əlaqədar müəssisədə risklərin proqnozlaşdırılması, qiymətləndirilməsi, təhlili və neytrallaşdırılması kimi işlər getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Riskin mahiyyətinə vahid yanaşmanın hələ olmamasına baxmayaraq, bunun təsərrüfat subyektlərinə ziyan vuran hadisə kimi qəbul edilməsi məqsəduyğundur [2, s. 34].

Azərbaycan Respublikasının investisiya və tikinti kompleksi ölkənin ən böyük və ən mühüm sənayelərarası komplekslərindən biridir. Buraya tikinti və ona maddi-texniki ehtiyatlarla xidmət göstərməyə, tədqiqat, layihələndirmə, nəşriyyat, təkmilləşdirmə işləri və təlimlərə yönəlmiş bir sıra sənaye və sənaye sahələri daxildir. Kompleksin sənaye nüvəsini tikinti materialları və konstruksiyaları sənayesi, eləcə də şüşə və çini-fayans sənayesi, maşınqayırma və metal emalı, meşəçilik və ağac emalı sənayesi müəssisələri təşkil edir..

Son onillikdə tikinti sənayesi fundamental əhəmiyyət kəsb edən dinamik dəyişikliklərlə səciyyələnir, sənayenin strukturu və onun məhsulları köklü şəkildə dəyişib, bu zaman fərdilik və istehlakçı keyfiyyət standartlarının artması həlledici olur. Belə bir şəraitdə respublikanın tikinti kompleksinin qarşısında duran əsas vəzifələr xalq təsərrüfatının və əhəlinin yüksək səmərəli tikinti məhsullarına olan tələbatını tam ödəmək, yenilərinin yaradılması və mövcud olan əsas istehsal fondlarının modernləşdirilməsi, istehsalda maksimum istifadə etməkdən ibarətdir. Bu vəzifələrin yerinə yetirilməsi innovasiya proqramının həyata keçirilməsi ilə ayrılmaz şəkildə bağlıdır.

Qeyd edək ki, tikinti sahəsi global istehsal sahəsi kimi milli iqtisadiyyatın 70-dən çox sahəsi ilə bağlı olmaqla ildə ümumi milli məhsulun beşdə birini təmin edir. Azərbaycan Respublikasında tikinti sənayesində təxminən 3 milyon insan məşğuldur ki, bu da 2022-ci ildə ölkənin ümumi əmək

qabiliyyətli əhalisinin təxminən 9%-ni təşkil edir. Eyni zamanda qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycanın ÜDM-də tikintinin payı 7% təşkil edir. Müqayisə üçün qeyd edək ki, inkişaf etmiş Avropa ölkələrində bu göstərici 5%-dən çox deyildir. Tikinti sənayesinin rəqabət qabiliyyətliliyi onun inkişaf dinamikasının yüksək göstəriciləri, müxtəlif funksional yönümlü obyektlərin tikintisi üçün innovativ materiallardan və müasir texnologiyalardan istifadə ilə təmin edilir [3, s. 30].

Bu gün tikinti sənayesinin hazırkı vəziyyəti qarışıq bir mənzərə təqdim edir. Belə ki, Azərbaycan Dövlət Statistika komitəsinin məlumatına görə, 2020-ci ildə tikinti fəaliyyət növü üzrə görülmə işlərin həcmi 9,5 trilyon təşkil etmişdir.

İqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş bir bölgə kimi xarakterizə edilən Azərbaycan Respublikasında tikinti sənayesi üçün inkişaf illəri 2020-2022-ci illər hesab olunur. Bu işə işğaldan azad olunmuş ərazilərdə yeni yaşayış məntəqələrinin tikintisinin sürətləndirilməsilə izah oluna bilər.

İnvestisiya və tikinti layihələrinin səmərəliliyi baxımından layihənin həyat dövrünün bütün mərhələlərində onun keyfiyyət göstəricilərini əhəmiyyətli dərəcədə azalda biləcək risklərin olduğunu qeyd etmək lazımdır. İnşaat sənayesi investisiya risklərinin yüksək payı olan sahələrdən biri kimi tanınır. Araşdırmalara görə, investisiya və tikinti layihələrinin təxminən 80%-i plan dəyərini 20-50% artıqlaması ilə, belə layihələrin təxminən 50%-i isə layihənin icra müddətindən 5-100% artıqlaması ilə həyata keçirilir.

Bundan başqa, tikinti layihələrinin göstərilən kənarlaşma səviyyəsi “gözlənilən gəlirlilik baxımından kritik” hesab olunur. Beynəlxalq İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatının apardığı müqayisəli təhlilə əsasən, milli iqtisadiyyatın 11 sektorundan tikinti sənayesi və aerokosmik sənaye layihələri onların baş vermə ehtimalı yüksək olan layihələrin ən böyük risklərinə malikdir. Eyni zamanda, zərərin məbləği risklərin layihəyə təsirinin nəticələri qədər yüksək qiymətləndirilir [4, s. 44].

Bu baxımdan, ölkə tədqiqatçılarının bu sahədə əldə etdiyi nailiyyətləri integrasiya etməyə, arzu olunana nail olmaq üçün vahid korporativ və standartların işlənilməsinə və həyata keçirilməsinə imkan verən bu cür layihələrin idarə edilməsində innovativ tikinti layihələrinin maliyyə dayanıqlığının yaxşılaşdırılmasının əsas vəzifəsi kimi görünür.

Hazırda həm Azərbaycanda, həm də xaricdə davamlı inkişaf üzrə global tendensiyalara uyğun olaraq şəhər ərazilərinin keyfiyyətə transformasiyası məsələlərinə maraq artır. XXI əsrdə fəal şəkildə inkişaf edən rəqəmsal texnologiyalar şəhər məkanının formalaşması prinsiplərini dəyişdirərək az və ya çox dərəcədə milli iqtisadiyyatın bütün sahələrinə, o cümlədən tikinti sektoruna inamla daxil edilir.

Bu günə kimi Avropa, Şimali Amerika və Asiya şəhərlərində rəqəmsal texnologiyaların tətbiqi layihələri fəal şəkildə həyata keçirilir. Aydın ki, şəhər ərazilərinin təşkilində ağıllı şəhərlər sisteminin formalaşması şəhərin davamlı inkişafına böyük töhfə verir. Ərazilərin inkişafında hazırkı beynəlxalq rəqabətlik səviyyəsi həyata keçirilən investisiya və tikinti layihələrinin yüksək innovasiya dərəcəsi ilə bağlıdır. Rəqəmsal texnologiyaların sürətli inkişafı şəraitində şəhər əraziləri tədricən rəqəmsal meqapolislərə çevrilir ki, bu da son istehlakçı, eləcə də investisiyanın həyata keçirilməsində iştirakçı kimi investor üçün mənzil fondunun potensial cəlbəediciyi əhəmiyyətli dərəcədə artırır.

Hazırda işğaldan azad olunmuş Qarabağ iqtisadi zonasında ağıllı kənd yaşayış kompleksi inşa edilir. Bu da gələcəkdə Qarabağın investisiya və innovasiya, həmçinin tikinti kompleksində bir sıra irəliləyişlərdən xəbər verir [5, s. 18].

NƏTİCƏ

Hazırda tikinti sektoru Azərbaycan Respublikasının sosial-iqtisadi inkişafında aparıcı mövqe tutur. Sənayenin fəaliyyətinin yaxşılaşdırılmasında əsas amillərdən biri əqli mülkiyyətin nəticələrinin patent şəklində, yeni texnoloji həllərin, müasir tikinti materiallarının daşınmaz əmlak

obyektlərinin yaradılması prosesinə cəlb edilməsidir. Tikinti xalq təsərrüfatının bir sahəsi kimi sənayenin böyük əksəriyyəti ilə qarşılıqlı əlaqədə olan, əsas fondların təkrar istehsalı, yeni iş yerlərinin yaradılması və s. təmin edən kapitaltutumlu, şəhər yaradan klasterdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasında 2009 - 2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiya»nın və «Azərbaycan Respublikasında 2009 - 2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiyanın həyata keçirilməsi ilə bağlı Dövlət Proqramı». Bakı. 4 may 2009.
2. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2022-ci il 21 iyul tarixli 1757 nömrəli Fərmanı.
3. Azərbaycan Statistik göstəricilər, Statistik məcmuə, 2022
4. Əzizova G. (2012). Dövlətin investisiya-innovasiya siyasəti. Bakı, İqtisad Universiteti nəşriyyatı.
5. Əliyev T.N. (2011). "İnnovasiyanın təşkili və idarəedilməsi prosesi". Bakı.

A.M.Aliev

Associate Professor, Azerbaijan University of Architecture and Construction
ORCID 0000-0002-5134-188X

İ.F.Shahveranli

master student, Azerbaijan University of Architecture and Construction

Analysis of the innovative development of the construction industry

Abstract

The relationship between the construction sector and the country's economy can be realized through various areas such as production, employment, finance and environment. According to the general view in the literature, these relationships are especially evident in the economy of the so-called developing countries. At the beginning of the economic development process of the countries, the ideas about the supporting role of the construction sector in the economic growth are based on two main relationships revealed by the construction sector. Backward and forward transition thanks to these mechanisms, the production process in the construction sector, on the one hand, receives inputs from various sectors of the economy, stimulates the said sectors, and on the other hand, presents the obtained products as input to other sectors. Thus, bringing vitality to economic activities, it can lead to positive developments in production and employment. On the other hand, there are opinions in the literature that the supporting role of the construction sector in economic activity is limited and loses its force in the long run. Accordingly, continuing to divert resources to the construction sector can make the economy dependent on the construction sector, hindering the development of other sectors.

Key words: construction sector, economic category, innovative development, innovation.

А.М.Алиев

к. э н., доцент, Азербайджанский Архитектурно - Строительный Университет

И.Ф.Шахверянов

магистрант, Азербайджанский Архитектурно - Строительный Университет

Факторы, определяющие развитие предприятий строительной индустрии

Резюме

В статье исследуется реализация отношений между строительным сектором и экономикой страны через различные области, такие как производство, занятость, финансы и окружающая среда, и более заметное влияние этих отношений на экономику развивающихся стран. В начале процесса экономического развития стран представления о вспомогательной роли строительного сектора в экономическом росте основываются на двух основных закономерностях, выявленных строительным сектором. Благодаря обратному и прямому переходным механизмам производственный процесс в строительной отрасли, с одной стороны, получает вклады из различных отраслей экономики, стимулирует указанные отрасли, а с другой стороны, представляет полученную продукцию в качестве вклада в другие отрасли. сектора.

Таким образом, оживляя экономическую деятельность, она может привести к позитивному развитию производства и занятости.

Кроме того, в статье отмечено, что строительный сектор играет важную роль в развитии экономики как мировая производственная отрасль, обеспечивающая пятую часть валового национального продукта. В строительной отрасли Азербайджанской Республики занято около 3 млн человек, что составляет около 9% от общей численности трудоспособного населения страны в 2022 году.

Ключевые слова: *строительная отрасль, экономическое развитие, инновационное развитие, инновации, инвестиции, цифровые технологии.*

N.Ə.Kazimov
baş müəllim, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti
ORCID 0009-0002-8480-5836
eko_dent@mail.ru
M.İ.Mirqulamov
magistrant, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti
mirali.mirqulamov@mail.ru

Məqalə redaksiyaya daxil olub 07.04.2023

The article was received by editorial board on 07.04.2023

Статья принята к печати 07.04.2023

İNVESTİSİYA-TİKİNTİ LAYİHƏLƏRİNDƏ RİSKLƏRİN MÜƏYYƏN EDİLMƏSİ VƏ QRUPLAŞDIRILMASI

Xülasə

İnvestisiya-tikinti layihələrinin yerinə yetirilməsi zamanı baş verən arzuolunmaz hadisə və proseslərin əksər hallarda ya maliyyə məsələləri baxımından səbəbləri, yaxud da maliyyə resurslarının axınlarına təsir edən əhəmiyyətli nəticələri olur ki, bunlar da investisiya-tikinti layihəsinin səmərəliliyinə ciddi şəkildə təsir göstərir. Məqalənin giriş bölməsində investisiya-tikinti layihələrinin həyata keçirilməsi zamanı yarana biləcək risklərlərin təsnifatlaşdırılmasının vacibliyi əsaslandırılır, sonra onların müəyyən edilməsi üsullarına yanaşmalar araşdırılır və risklərin idarə edilməsinin sadəliyi və dəqiqliyi baxımında onların qruplaşdırılması verilir. Burada xüsusi və spekulyativ xarakterli risklər və onların yarada biləcəyi nəticələr ətraflı şərh edilir və nəticə bölməsində bu istiqamətdə ümumiləşdirmə aparılaraq tövsiyələr irəli sürülür.

Açar sözlər: *investisiya-tikinti layihəsi, xüsusi risklər, spekulyativ risklər, kommersiya riskləri, pulun alıcılıq qabiliyyəti ilə bağlı risklər, investisiya riskləri.*

1. GİRİŞ

İnvestisiya layihəsi qanunvericiliyə uyğun olaraq hazırlanmış zəruri layihə sənədləri daxil olmaqla, kapital qoyuluşlarının iqtisadi məqsədəuyğunluğu, həcmi və vaxtı üçün əsaslandırma, habelə investisiyaların həyata keçirilməsi üçün praktiki tədbirlərin təsvirini özündə ehtiva edir.

İnvestisiya-tikinti fəaliyyəti dövlətin və tikinti fəaliyyəti iştirakçıları kimi müxtəlif tikinti şirkətlərinin həm istehsal üçün əsas kapitalla maliyyə vəsaitlərinin toplanması və sonradan investisiya edilməsi üzrə təşkilati, təsərrüfat və istehsalat fəaliyyətinin məcmusudur. Qeyd olunan fəaliyyət mənfəət və cəmiyyətdə müsbət sosial effekt əldə etmək məqsədilə həyata keçirilir.

Tikinti fəaliyyəti üzrə investisiya layihəsi müəyyən tədbirlər kompleksinin həyata keçirilməsini nəzərdə tutan, investisiya qərarı verildikdən və hesablamalar toplusu kimi təqdim edildikdən sonra qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olunmasını təmin edən mühəndislik strukturunun yaradılması üzrə fəaliyyətdir.

İnvestisiya-tikinti layihəsi yaşayış və sənaye tikinti obyektlərinə, mühəndis qurğularına müxtəlif mənbələrdən öz və ya borc kapitalından, investisiya qoyuluşlarından istifadə etməklə investisiya obyektinin yaradılması, yenidən qurulması, bərpası, investisiyaqabağı hazırlıq, layihələndirmə, tikinti-təmir, obyektin istismara verilməsi və sonrakı dövrdə istismarı üçün təşkilati və texniki tədbirlərin məcmusudur.

İnvestisiya-tikinti layihələrində əsas məqsədlərdən biri investisiya və tikinti şirkətinin risklərinin təsnifatına mövcud yanaşmaları ümumiləşdirmək və səmərəli şəkildə sistemləşdirmək-

dir. Müvafiq layihələrdə ortaya çıxan risklərin təsnifatına ehtiyac bir neçə səbəblərlə əsaslandırılabilir:

- layihələrin yerinə yetirilməsi zamanı aparılan təhlillər zamanı real və potensial problemləri əhəmiyyətli şəkildə aradan qaldırmağa imkan verir və risklərin effektiv idarə edilməsi üsullarının seçilməsinə kömək edir;
- əsas risklərin müəyyən edilməsi prosesini asanlaşdırmaq üçün təsnifatlaşdırma tələb olunur;
- hər hansı bir obyekt eyni vaxtda çoxlu sayda fərqli xüsusiyyətlərə malik risklərdən təsirlənir;
- uğurlu təsnifatlaşdırma risklərlə mübarizə üsullarını tez seçməyə və düzgün reaksiya verməyə imkan verir;
- riskin hansı qrupa aid olduğunu bilməklə onun idarə olunmasının əsas üsullarını dərhal müəyyənləşdirərək potensial çatışmazlığın qarşısını almaq olar.

2. İnvestisiya-tikinti layihələrində risklərin müəyyən edilməsinə yanaşmalar

Dünya üzrə qabaqcıl təcrübədə mövcud olan müxtəlif risk təsnifatları onların sistemləşdirilməsi və identifikasiyası ilə bağlı mürəkkəb problemlər yaradır. Elmi əsaslı risklərin təsnifatı hər bir riskin ümumi sistemindəki yerini dəqiq müəyyənləşdirməyə, təsnifatın əsasında duran müəyyən xüsusiyyətə uyğun olaraq riskləri konkret alt qruplara bölməyə imkan verir, eləcə də müvafiq risklərin idarə edilməsi üsullarının səmərəli tətbiqi üçün imkanlar yaradır. Risklərin təsnifatı müəyyən ümumi xüsusiyyətlərə uyğun olaraq və qarşıya qoyulan məqsədlərə nail olmaq üçün risklərin konkret qruplara bölünməsi aiddir [1, s. 5-7].

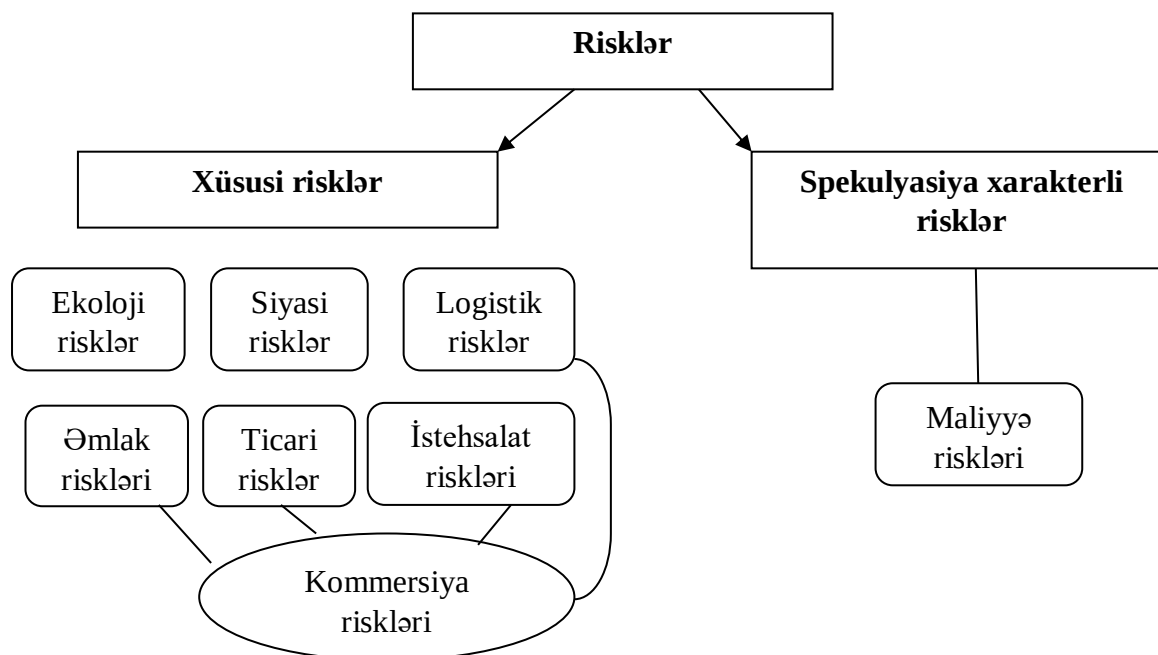
Qeyd edək ki, tikinti və ya investisiya prosesində ortaya çıxan və ya çıxma ehtimalı olan riskləri təsadüfi siyahıya almağa çalışsaq, əlbəttə ki, bəzi risklər nəzərdən qaçırılacaq və ya əksinə, hər hansı bir risk müxtəlif formalarda bir neçə dəfə qeyd ediləcək. Risklərin müəyyən edilməsinin mümkün səmərəli xüsusiyyətlərini bilmək və onun nəticələrini düzgün strukturlaşdırmaqla, demək olar ki, bütün mövcud əsas riskləri səmərəli şəkildə müəyyən etmək olar. Buna görə də əvvəlcə bütün riskləri oxşar xüsusiyyətlərə görə bölmək və sonra məqsədyönlü şəkildə müvafiq obyekt üçün həll yolunu müəyyən etmək məqsədəuyğundur.

Müəyyən bir risk kateqoriyası üçün əsas prinsiplər və ya səmərəli idarəetmə üsulları artıq müəyyən edilibsə, o zaman həmin idarəetmə üsullarının müəyyən edilmiş risk kateqoriyasına daxil olan hər bir yeni müəyyən edilmiş risk üçün effektiv şəkildə uyğun olması ehtimalı yüksəkdir. Bu halda yeni müəyyən olunan riskin aradan qaldırılması üsullarını axtararkən həmin üsullardan istifadəyə başlamaq daha düzgün olardı.

İnvestisiya-tikinti layihələrində riskləri müəyyənləşdirmənin iki əsas yolu var ki, bunları şərti olaraq “yuxarıdan aşağı” və “aşağıdan yuxarı” müəyyənləşdirmə kimi qeyd edə bilərik [5, s. 807]. Birinci istiqamət, layihənin yerinə yetirilməsini həyata keçirən iqtisadi subyektdə risk bazasının formalaşdırılmasını, sonra isə onların şöbələr arasında bölüşdürülməsini nəzərdə tutur. İkinci istiqamət isə, konkret şöbələrin fəaliyyəti ilə bağlı risklərin axtarışdır. İkinci yanaşma bütün şöbələrin cari işində yaranan risklərin təhlilini nəzərdə tutur.

3. İnvestisiya-tikinti layihələrinin yerinə yetirilməsi prosesində yaranan risklərin qruplaşdırılması

Müxtəlif müəlliflər investisiya-tikinti layihələrində müəyyən risk növlərinə tamamilə fərqli şəkildə şərhlər verirlər. Belə ki, bəzi müəlliflər mümkün nəticədən asılı olaraq riskləri iki böyük qrupa ayırırlar. Bunlar əsl və real səbəblərdən yaranan xalis risklər, digəri isə müəyyən süni təsirlərdən yaranan spekulasiyaların nəticəsi olan risklərdir [3]. Təbii səbəblərdən yaranan risklər uğurlu nəticə əldə edilməsinə daha çox imkn verməmə ehtimalına malik olsa da, süni yaradılan, spekulasiyanın nəticəsi olan risklər layihə üzrə risk menecmentinin düzgün qurulmasından asılı olaraq həm müsbət, həm də mənfi nəticələrin əldə edilməsi mümkünlüyü ilə ifadə edilir (şəkil 1).

Şəkil 1. İnvestisiya-tikinti layihələrində risklərin qruplaşdırılması sxemi

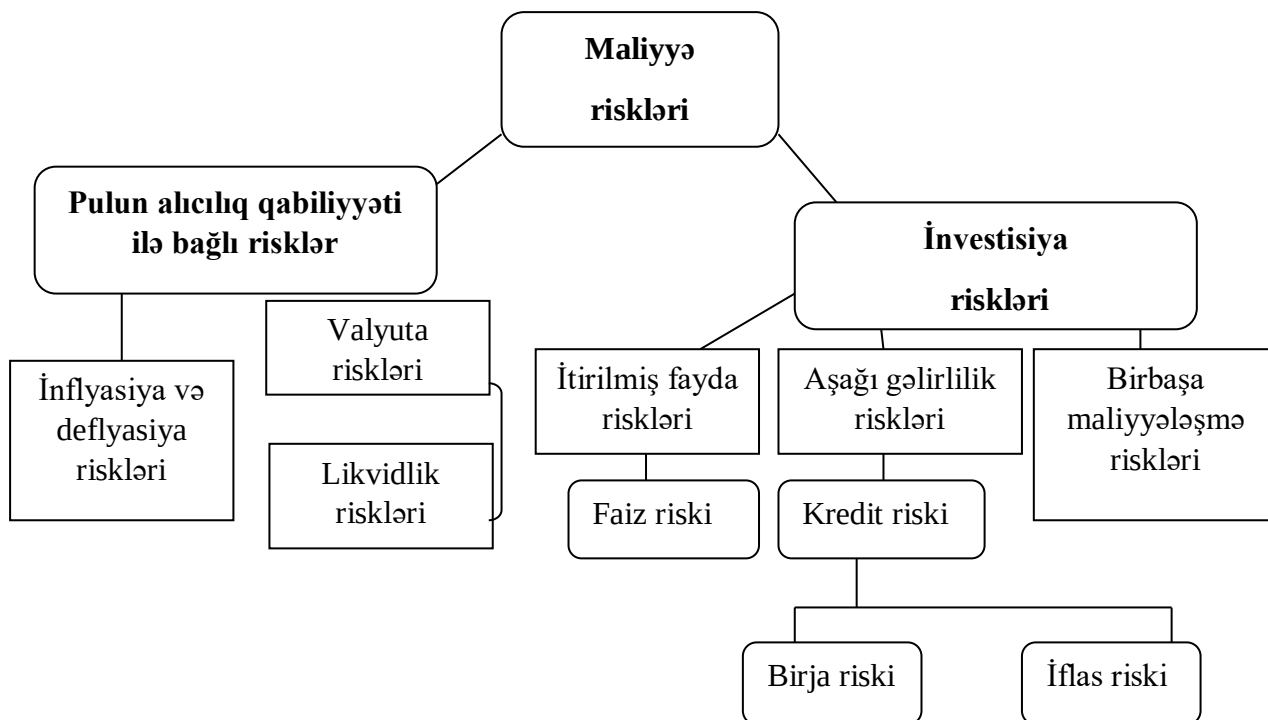
Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Təbii səbəblərdən yaranan risklərə, yəni xüsusi risklərə təbiətin elementar qüvvələrinin təzahürü ilə bağlı yaranan risklər daxildir. Ekoloji risklər ətraf mühitin çirklənməsi ilə bağlı risklərdir. Siyasi risklər ölkədəki siyasi vəziyyət və dövlətin fəaliyyəti ilə bağlıdır. Onlar istehsal və ticarət prosesinin şərtləri pozulduqda yaranır. Nəqliyyat riskləri yüklərin nəqliyyat vasitəsi ilə daşınması ilə bağlı risklərdir. Kommersiya riskləri ticarət fəaliyyətində yaranan təhlükədir və maliyyə-təsərrüfat fəaliyyəti prosesində itkilərə gətirib çıxarır.

Struktur tərkibinə nəzər saldıqda kommersiya risklərinin ayrı-ayrılıqda əmlak, istehsal, ticarət, maliyyə risklərinə bölündüyünü qeyd etmək olar. Mülkiyyət riskləri tikinti-investisiya fəaliyyətini həyata keçirən subyektin əmlakının itirilməsi ehtimalı ilə bağlı risklərdir. Fəaliyyət riskləri tikinti fəaliyyətinin dayandırılması nəticəsində yaranan itki ilə bağlı risklər, eləcə də prosesə yeni texnika və texnologiyanın tətbiqi ilə bağlı risklərdir. Ticarət riskləri tikinti layihəsinin müəyyən edilmiş qrafikdən geri qalması nəticəsində yaranan itki və bununla bağlı sifarişçinin ödənişdən imtinası ilə bağlı risklərdir [4, s. 165].

Qeyd etdiyimiz kimi hər hansı bir layihə üzrə risklər iki istiqamət üzrə xüsusi və spekulyativ olmaqla bölünə bilər. Xüsusi risklər hər hansı bir konkret məsələ ilə bağlı olaraq başlayır və konkret tənzimləyici tədbirlər tələb edir. Bu cür risklərə təbiət hadisələri ilə bağlı olan ekoloji riskləri, ölkədə idarəetmə və hakimiyyət məsələləri ilə əlaqədar olan siyasi riskləri, o cümlədən kommersiya risklərini aid etmək olar. Kommersiya xarakterli risklər də fəaliyyətin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq logistika risklərinə, qiymətlərin dəyişməsi və likvidliklə əlaqədar məsələlərlə bağlı olaraq əmlak, ticari və istehsalat risklərinə bölünə bilər.

Spekulyativ xarakterli risklər isə özündə maliyyə münasibətlərini ehtiva edən, maliyyə bazarlarında qəbul edilən müxtəlif maliyyə əməliyyatları ilə bağlı qərarların nəticəsində yaranır. Spekulyativ riskləri maliyyə riskləri olaraq sxem şəklində təqdim etməklə onları daha aydın başa düşmək imkanı yaranır (şəkil 2).

Şəkil 2. İnvestisiya-tikinti layihələrində maliyyə risklərinin təsnifləşdirilməsi

Mənbə: müəllif tərəfindən tərtib edilmişdir.

Layihə üzrə maliyyə resurslarının itirilməsi ehtimalı ilə bağlı maliyyə risklərinin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq iki növə bölündüyünü deyə bilərik. Bunlar pulun alıcılıq qabiliyyəti ilə bağlı risklər və kapital qoyuluşu ilə bağlı risklər, yəni investisiya riskləridir. Maliyyə risklərinin birinci hissəsinə aşağıdakı risk növləri daxildir:

- inflyasiya;
- deflyasiya,
- valyuta riski;
- likvidlik riskləri.

İkinci hissəyə isə itirilmiş mənfəət riski, gəlirliliyin azalması riski, birbaşa maliyyə itkiləri riski daxildir.

Öz növbəsində, gəlirliliyin azalması riskinə faiz və kredit riskləri daxildir. İnvestisiya riski isə fəaliyyət göstərən sistemin parametrlərinin kənara çıxmasına təsir edən hadisələr nəticəsində təşkilatın öz resurslarının bir hissəsinin, gəlirlərinin və ya əlavə xərclərinin, bu halda investisiya və tikinti prosesinin təhlükə ilə üzləşməsi və resurslarının itkisi ehtimalıdır.

Strateji və operativ idarəetmənin mühüm elementi investisiya layihəsinin riskinə nəzarətdir. Bu prosedur gəlir əldə etməyə yönəlmiş investisiya strategiyasının düzgün həyata keçirilməsi prosesinə nəzarətlə eynidir [2, s. 31].

İnvestisiya və tikinti fəaliyyətlərində riskləri təsnif etmək üçün onları iki qrupa bölməyi məqsəduyğun hesab edirik:

- investisiya riskləri;
- tikinti riskləri.

İnvestisiya riskləri qrupunda aşağıdakı risklər də əlavə olaraq mütləq şəkildə nəzərə alınmalıdır:

- texniki və texnoloji;

- sosial, ekoloji, o cümlədən regional və sənaye riskləri;
- fors-majör risklər.

İnvestisiya fəaliyyətində ən əhəmiyyətli idarəetmə risklərindən biri də layihənin idarəolunma qabiliyyətinin itirilməsi riskidir ki, bunun əsas səbəbi investorun konkret məqsədləri ilə layihəni həyata keçirən şirkətin rəhbərliyi məqsədləri arasındakı fərqdır. Digər səbəblərə isə aşağıdakılar daxildir:

- layihə üzrə işin düzgün təşkil edilməməsi;
- layihə iştirakçılarının öz öhdəliklərinin yenidən qiymətləndirilməsi;
- maliyyə menecmentində yol verilən səhvlər və maliyyə resurslarından başqa məqsədlər üçün istifadə.

4. NƏTİCƏ

İnvestisiya-tikinti layihələrinin yerinə yetirilməsi ilə məşğul olan müəssisə və təşkilatların fəaliyyət göstərdiyi müasir biznes mühiti risklərin təsnifatı əsasında risklərə qarşı tədbirlər sisteminin təkmilləşdirilməsinə yanaşmalara ehtiyac duyulmasına səbəb olur. İnvestisiya-tikinti riskləri müxtəlif səbəblərdən yaranan, xüsusi və maliyyə riskləri xarakteri daşıyan və bu sahədə təsərrüfat fəaliyyəti zamanı yaranan risklər hesab edilməlidir. Riskin təhlili və qiymətləndirilməsi üçün nəzərdən keçirilən metodoloji tövsiyələr layihələrin reallaşdırılmasına xidmət edən müəssisə və təşkilatların fəaliyyətinin səmərəli təşkil edilməsi və inkişafında meydana çıxan risklərlə bağlı problemlərin həllinə yönəlmiş effektiv vasitə və imkanlarla risklərin qarşısının alınması mexanizmini qurmağa imkan verəcək. Risklərin düzgün təsnif edilməsi layihələrin səmərəli idarə edilməsində düzgün qərarların qəbul edilməsi və həyata keçirilməsi prosedurunda bir vasitə kimi istifadə edilə bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Ланкина С.А. (2015). Классификация и проблемы оценки рисков промышленного предприятия, Интернет-журнал «Науковедение», Том 7, май - июнь, №3, - 16 с
2. Троицкая Н.Н. (2020). Управление рисками инвестиционного проекта, Индустриальная Экономика. № 2, с 27-31
3. Srinivasan N.P. (2022). Factors influencing financial risk management in construction projects, IOP Conf. Series: Earth and Environmental Science. doi:10.1088/1755-1315/1125/1/012025
4. Wanjiru Gachie, (2017). Project risk management: A review of an institutional project life cycle, Risk Governance and Control Financial Markets & Institutions, 7(4-1), p 163-173
5. Xenidis Y and Angelides D. (2005). Identification and classification of risks in a new modelling process for build - operate - transfer projects. In: Khosrowshahi, F (Ed.), 21st Annual ARCOM Conference, 7-9 September 2005, SOAS, University of London. Association of Researchers in Construction Management, Vol. 2, p 803-812.

N.A.Kazimov

senior lecturer, Azerbaijan University of Architecture and Construction
ORCID 0009-0002-8480-5836

M.I.Mirqulamov

master student, Azerbaijan University of Architecture and Construction

Identifying and grouping risks in investment-construction projects

Abstract

In most cases, undesirable events and processes that occur during the implementation of investment-construction projects have either financial reasons or significant consequences affecting the flow of financial resources, which seriously affect the efficiency of the investment-construction project. In the introductory part of the article, the importance of the classification of risks that may arise during the implementation of investment-construction projects is justified, then the approaches to their identification methods are examined and their grouping is given in terms of the simplicity and accuracy of risk management. Here, special and speculative risks and their possible consequences are explained in detail, and recommendations are made in this direction in the conclusion section.

Key words: investment-construction project, special risks, speculative risks, commercial risks, risks related to purchasing power of money, investment risks.

Н.А.Казымов

*старший преподаватель, Азербайджанский Архитектурно-Строительный
Университет*

ORCID 0009-0002-8480-5836

М.И.Миргуламов

магистрант, Азербайджанский Архитектурно-Строительный Университет

Определение и группировка рисков в инвестиционно-строительных проектах

Резюме

В большинстве случаев нежелательные события и процессы, происходящие при реализации инвестиционно-строительных проектов, имеют или финансовые причины, либо существенные последствия, влияющие на движение финансовых ресурсов, серьезно влияющие на эффективность инвестиционно-строительного проекта. Во вступительной части статьи обосновывается важность классификации рисков, которые могут возникнуть при реализации инвестиционно-строительных проектов, затем рассматриваются подходы к методам их выявления и дается их группировка с точки зрения простоты и достоверности управления рисками. Здесь подробно описаны специальные риски и риски спекулятивного характера и их возможные последствия, а в заключительной части на основе проведенного обобщения в этом направлении выдвинуты рекомендации.

Ключевые слова: Инвестиционно-строительный проект, специальные риски, спекулятивные риски, коммерческие риски, риски связанные с покупательной способностью денег, инвестиционные риски.

L.Ə.Ələkbərova
baş müəllim, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti
alekperova.lala@mail.ru
ORCID 0000-0002-3898-3941
İ.R.Kərimli
magistrant, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti
Karimli0021@gmail.com
N.R.Məmmədova
ORCID 0000-0002-4493-5727

Məqalə redaksiyaya daxil olub 12.04.2023

The article was received by editorial board on 12.04.2023

Статья принята к печати 12.04.2023

TİKİNTİ ŞİRKƏTİNİN İDARƏ EDİLMƏSİNİN DİNAMİK MODELLEŞDİRMƏNİN FORMALAŞDIRILMASI PRİNSİPLƏRİ

Xülasə

Məqalədə tikinti şirkətlərinin, ümumiyyətlə respublikanın iqtisadi və sosial inkişafında yeri və rolu açılır və mövzu tədqiqat obyektı kimi əsaslandırılır. Tədqiqat işində baxılan problemlərin və onların həlli yollarının integral effekti açılır. Modelləşdirmənin və idarəetmə modellərinin təsnifatı, onların açılışı, tikinti şirkətlərinin idarə edilməsində onların rolu və üstün cəhətləri tədqiq olunmuşdur.

Açar sözlər: *modelləşdirmə, idarəetmə modeli, dinamik model, statistik model, iqtisadi modellər, determinik modellər.*

GİRİŞ

Tikinti şirkətlərində həyata keçirilən işlərin və proseslərin düzgün və planlı şəkildə idarə edilməsi müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində hər bir şirkət rəhbərinin, menecerin qarşısında duran ən ümdə məsələlərdəndir. Bizim mövzumuzda bu proses mövcud olan və ya şirkətin özü tərəfindən qurulan modellər əsasında həyata keçirilir. Ən əsas da çoxmərhələli və mürəkkəb istehsal prosesinin öncədən qurulmuş modellər əsasında həyata keçirilməsi daha məqsəduyğundur. Azərbaycanda bazar iqtisadiyyatına keçid şəraitində bir çox sahibkarlar, biznesmenlər, kiçik və orta müəssisələr üçün iqtisadi metod və modellərin tətbiqi idarəetmə fəaliyyətinin yeni forması kimi çıxış edir.

Hal – hazırda mövcud olan şirkətlər bir – birindən müxtəliflikləri ilə fərqlənirlər, istər fəaliyyət istiqamətinə görə, istərsə də mülkiyyət formasına, miqyasına və başqa parametrlərinə görə. Bununla da hər bir şirkət özünə görə nadirdir, seçiləndir. Baxmayaraq ki, bütün şirkətlərin idarə edilməsi üçün eyni prinsip, metod və üsullardan istifadə olunur. Onları konkret firmanın xüsusiyyətlərinə uyğunlaşdırmaq, şirkətin ümumi strukturunda idarəetmə strukturunun yerini dəqiqliklə müəyyən etmək, həmçinin onların bir – biri ilə və digər bölmələrlə qarşılıqlı fəaliyyəti üçün modelləşdirmədən geniş istifadə olunur. Buna görə də idarəetmə fəaliyyətində modelləşdirmənin öyrənilməsi aktual məsələdir.

Bu məqsədin həyata keçirilməsi üçün məqalənin tədqiqində aşağıdakı vəzifələr nəzərdə tutulur:

1. Modelləşdirmənin mahiyyəti. Dinamik modellərin statistik modellərdən fərqi. İdarəetmədə model anlayışı.

2. İdarəetmə fəaliyyətində modelləşdirmənin mahiyyəti. İdarəetmə prosesində modelləşdirmənin xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi. Şifahi, riyazi və praktiki modellər haqqında.

İqtisadiyyatda dinamik modellər.

3. İdarəetmə modelləri nəyi bacarır və nəyi bacarmır, idarəetmə modellərinin güclü tərəfləri.
4. İqtisadi modellər. İnşaat firmalarında tətbiq edilən iqtisadi modellərin xüsusiyyətləri. İnşaat firmalarında buraxılan məhsulun, istifadə edilən texnikanın modeli, işlərin işçilər arasında bölüşdürülməsi modeli.
5. Müxtəlif modellərin qurulması sxemləri və Azərbaycanın iqtisadi inkişaf modeli haqqında.

İdarəetmə modeli

Model – hər şeydən əvvəl modelləşdirmənin, daha doğrusu modelləşdirmə obyektinin və bilavasitə onu həyata keçirən subyektin iştirak etdiyi prosesin məhsuludur. İdarəetmə və iqtisadi modellər də istisna deyil.

İdarəetmə elmində və praktikasında əsas anlayışlardan biri idarəetmə modelidir. Bu onunla əlaqədardır ki, hər bir rəhbər qarşısında çox mühüm bir sual durur: ona həvalə edilmiş obyekti necə idarə etməli, onun qarşısında duran məsələni səmərəli həll etmək üçün hansı idarəetmə strategiyasından, vasitəsindən və texnologiyasından istifadə etməlidir. Teylor təsdiq etdi ki, idarəetmə modeli – bu kəşf deyil, təkamüldür. İdarəetmə modeli illərlə, onilliklərlə, hətta əsrlərlə ötürülür və formalaşır. Ümumiyyətlə “model” anlayışı altında elmi, istehsal və ya başqa məqsədlə başqa bir avadanlığın (modelləşdirilmiş) quraşdırılmasını və fəaliyyətini təqlid edən hər hansı bir məhsulun və ya konstruksiyanın, həmçinin avadanlığın kütləvi hazırlanması üçün nümunə (etalon) başa düşülür. Geniş mənada “model” modelləşdirməni həyata keçirən üçün original sayılan hansısa bir obyektin, prosesin və ya hadisənin analoqudur (təsviridir, izahıdır, sxemidir, planıdır və s.). İdarəetmə modeli özündə idarəetmənin əsas prinsiplərini, strateji uzaqgörməni, ümumi məqsəd və vəzifələri, analiz monitorinqi və nəzarəti, təşkilati mədəniyyəti, inkişafın hərəkətverici qüvvələrini, motivləşdirici siyasəti, dəyərin birgə tərtibatını, onun elementlərinin qarşılıqlı nizamı və strukturunu əks etdirir. “İdarəetmə modeli” anlayışının tutumluğunu, çoxcəhətliliyini və kompleksliyini vurğulamaq lazımdır. O, mürəkkəb daxili quruluşa malikdir, modelin eyniləşdirici xüsusiyyətinə müxtəlif təsiretmə bacarığına malik elementlər modelin effektivliyinin nəinki birbaşa, həm də sinerqik təsirini şərtləndirir.

Modelləşdirmə

Modelləşdirmə – bu modelin, daha doğrusu obyekt haqqında informasiya toplamaq üçün obyektin obrazının yaradılmasıdır. Beləliklə, modelləşdirmə mürəkkəb sistem və obyektlərin təhlili üçün əsas alətdir. Geniş mənada model (ümumiləşdirilmiş model) spesifik obyekt haqqında informasiyanın əldə edilməsi və saxlanması üçün, onun xüsusiyyətlərini, xarakterini əks etdirmək və obyektin ətraf mühitlə əlaqəsini əks etdirmək üçün yaradılır. Modellərin qurulması zamanı bir sıra vacib tələblər irəli sürülür. İlk növbədə model götürülən obyektə adekvat, yəni tam uyğun olmalıdır, daha doğrusu obyektin daha dəqiq öyrənilməsi üçün model mümkün qədər originala uyğunlaşdırılmalıdır. İkincisi, model tam, bütöv olmalıdır.

Tətbiq edilən modellərin çoxunu aşağıdakı meyarlara görə təsnifləşdirmək olar:

- modelləşdirmə üsuluna görə;
- modelləşdirilən sistemin xarakterinə görə;
- modelləşdirmə miqyasına görə.

Modelləşdirmə üsuluna görə üç tip modeli fərqləndirirlər:

- analitik, bu model o vaxt tətbiq edilir ki, modelləşdirmə obyektinin fəaliyyəti məntiqi şərtlər və funksional asılılıq formasında təsvir edilir;
- təqlid etmə, hansı ki, real hadisələr alqoritmlər vasitəsilə EHM – də həyata keçirilərək təsvir edilir.

Modelləşdirilən sistemin xarakterinə görə modellər bölünür:

• determinik modellər, burda modelləşdirilən obyektin bütün elementləri daim dəqiqliklə təyin edilir;

• stoxoastik model, o vaxt tətbiq edilir ki, modellər idarəetmənin təsadüfi gözlənilməyən elementlərini əks etdirirlər.

Modelləri aşağıdakı görünüşə görə də bölmək olar:

1) Funksional modellər xarici və daxili dəyişikliklər arasındakı birbaşa asılılığı əks etdirir.

2) Daxili kəmiyyət əsasında tənliklər sistemi vasitəsilə əks etdirilən modellər. Müxtəlif iqtisadi göstəricilər arasındakı balanslaşdırıcı əlaqəni əks etdirir (məsələn, sahələrarası balans modeli).

3) Optimallaşdırma tipli model. Modelin əsas hissəsini daxili dəyişikliklərə əsaslanan tənliklər sistemi təşkil edir. Lakin məqsəd bəzi iqtisadi göstəricilər üçün optimal həll tapmaqdır (məsələn hazırkı zaman kəsiyində vergi faizinin elə həcmi tapmaq lazımdır ki, büdcəyə vasitələrin maksimum axını təmin edilsin).

4) Təqlidedici modeller – iqtisadi hadisələrin olduqca dəqiq inkasıdır. Bu model “nə olacaq, əgər...?” sualına cavab verməyə imkan yaradır.

Vaxt amilindən asılı olaraq modellər statistik və dinamik modellərə bölünürlər.

Statistik modellər (məlumat axınlarının sxemləri, qrafikləri, diaqramları) modeləşdirilən sistemin strukturunu təsvir etməyə imkan yaradır, lakin onun zamanla əlaqədar dəyişən hazırkı vəziyyəti haqqında informasiya vermir.

Dinamik modellər zamanla əlaqədar olaraq sistemdə cərəyan edən proseslərin inkişafını şərh etməyə imkan verir. Statistik modellərdən fərqli olaraq dinamik modellər sistemə təsir göstərən proses və nəticələrin müxtəlif parametrlərini dinamik olaraq hesablamağa, baş verən dəyişikliklərə uyğun olaraq modelin yeniləşməsinə imkan verir.

Dinamik modellər

Dinamik modellərin qurulması (məsələn, tikinti firmalarında idarəetmə qərarlarının qəbulu üçün) bir qayda olaraq statistik modellərin qurulmasından çətindir. Buna görə də bəzi hallarda dinamik modellərin sadələşdirilmiş forması kimi saxta dinamik modellər (kvazdinamik) tətbiq olunur. Zamandan asılılığı olmayan statistik modellərdən fərqli olaraq dinamik modellər iqtisadi və ya idarəetmə prosesini və ya sistemi daim hərəkətdə təsvir edir, daha doğrusu, zamandan asılı olaraq nə olub və ya nə olacağını təsvir edir. Dinamik modellər gələcək üçün proseslərin inkişafını proqnozlaşdırmağa imkan verir, ona görə ki, indidən onun nəticələri barədə təsəvvür yaransın və uyğun olaraq gələcəkdə baş verəcək yeniliklərə hazır olsun, dəyişikliklərə daha çevik reaksiya versin. Dinamik modellərin qurulmasına iki yanaşma var: optimallaşdırma (çoxsaylı alternativlərdən iqtisadi inkişafın optimal (en alverişli olanı) trayektoriyasının seçimi) və təsviri yanaşma (yəni balanslaşdırılmış, tarazlaşdırılmış artım). Dinamik modellər zamanla əlaqədar olaraq sistemdə cərəyan edən proseslərin inkişafını şərh etməyə imkan verir. Statistik modellərdən fərqli olaraq dinamik modellər sistemə təsir göstərən proses və nəticələrin müxtəlif parametrlərini dinamik olaraq hesablamağa, baş verən dəyişikliklərə uyğun olaraq modelin yeniləşməsinə imkan verir.

NƏTİCƏ

Müasir şəraitdə hər bir rəhbər qarşısında çox mühüm bir sual durur: ona həvalə edilmiş obyekti necə idarə etməli, onun qarşısında duran məsələni səmərəli həll etmək üçün hansı idarəetmə strategiyasından, vasitəsindən və texnologiyasından istifadə etməlidir. Bunun üçün ən vacib vasitə idarəetmə, iqtisadi və dinamik modellərdən istifadə edilməsidir. “İdarəetmə modeli” altında idarəetmə sistemi necə olur və necə olmalı, o idarəetmə obyektinə necə təsir göstərir və təsir göstərməli, xarici mühitdə baş verən dəyişikliklərə necə uyğunlaşır və necə uyğunlaşmalı olduğu haqqında ümumi nəzəri məcmu başa düşülür. Bunun sayəsində idarəedici obyekt qarşıya

qoyulmuş məqsədə çatmalı, inadla inkişaf etməli və özünün həyatqabiliyyətliliyini təmin etməlidir.

İdarəetmə modeli özündə idarəetmənin əsas prinsiplərini, strateji uzaqgörməni, ümumi məqsəd və vəzifələri, analiz monitorinqi və nəzarəti, təşkilati mədəniyyəti, inkişafın hərəkətverici qüvvələrini, motivləşdirici siyasəti, dəyərin birgə tərtibatını, onun elementlərinin qarşılıqlı nizamı və strukturunu əks etdirir. İdarəetmə modelləri o zaman səmərəli olur ki, ondan istifadə edən menecer modelin mahiyyətini, onun tətbiqi və məhdudlaşdırılması sahələrini daha dərin başa düşür və bunlara əsaslanaraq lazımı nəticələr çıxarır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. “Экономика строительства” под ред. В.В. Бузырева. (2009). 3-е издание. Москва.
2. Авилов А.В. (2003) Рефлексивное управление. Метод-ие основания. М.,- 167 с.
3. Репин В.В., Елиферов В.Г. (2005). Процессный подход к управлению: Моделирование бизнес – процессов. – М., 2 – е изд. – 404 с.
4. Жданов С.А. (1998). Экономические модели и методы в управлении. – Москва.

L.A.Alekperova

senior lecturer, Azerbaijan University of Architecture and Construction
ORCID 0000-0002-3898-3941

I.R.Karimli

master student, Azerbaijan University of Architecture and Construction

N.R.Mammadova

ORCID 0000-0002-4493-5727

Principles of formation of dynamic modeling of construction company management

Abstract

The article reveals the place and role of construction companies in the economic and social development of the republic in general, and the topic is justified as an object of research. The integral effect of the problems considered in the research work and their solutions is revealed. The classification of modeling and management models, their introduction, their role in the management of construction companies and their advantages have been studied.

Key words: modeling, control model, dynamic model, statistical model, economic models, deterministic models.

Л.А.Алекперова

ст. преп., Азербайджанский Архитектурно-Строительный Университет
ORCID 0000-0002-3898-3941

И.Р.Керимли

магистрант, Азербайджанский Архитектурно-Строительный Университет

Н.Р.Мамедова

Принципы формирования динамической модели управления строительной компанией

Резюме

В статье раскрывается место и роль строительных организаций в экономическом и социальном развитии республики в целом, а тема обосновывается как объект исследования. Выявлен интегральный эффект рассмотренных в исследовательской работе проблем и их решения. Изучена классификация моделей моделирования и управления, их внедрение, их роль в управлении строительными компаниями и их преимущества.

Ключевые слова: моделирование, модель управления, динамическая модель, статистическая модель, экономические модели, детерминированные модели.

H.Emre Tosun
bilim uzmanı (M.S), İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul-Türkiye
ORCID 0000-0001-5386-0416
h.e.tosun@gmail.com
Eyüp Zengin
Prof. Dr., araştırmacı, İstanbul-Türkiye
ORCID 0000-0003-3755-3488
ezengin@yahoo.com
Natiq H.Paşa
g-m.e.n., dosent, Azərbaycan Teknik Üniversitesi
ORCID 0000-0002-5666-6835
pashanatiq@aztu.edu.az

Məqalə redaksiyaya daxil olub 03.03.2023

The article was received by editorial board on 03.03.2023

Статья принята к печати 03.03.2023

DİRENÇLİ KENT OLUŞTURMA SÜRECİNDE KENTSEL RESTORASYON POLİTİKALARI

Özet

Kentsel alanda ortaya çıkan bozulmalar; kentsel mekânda düzensiz yayılma, yetersiz altyapı, çevre sorunları (hava, su, toprak, gürültü, koku kirliliği, kentsel ısı adası vb.), enerji ve kaynak verimliliğinde düşüklük, kent aglomerasyonu, ekolojik alan yetersizliği, güvenlik gibi sorun ve zorluklara neden olmaktadır. Eko sistemle uyum içerisinde kurulmayan ve yaşatılamayan kentler, yaşanan bozulmalar nedeniyle olası afetler karşısında savunmasız durumda kalacaklardır.

Bu sorunların temel nedeni, kent ile bölge eko sistemi arasındaki dengenin korunamaması, kentsel sürdürülebilirliğin sağlanamaması ve sonuç olarak kentsel direncin düşmesidir. Dirençli bir kent için; sürdürülebilir yeniliği teşvik eden, çeşitliliği koruyan, modülerliğe odaklanan, ekolojik işlevleri eski durumuna getiren, karar döngüsünü sıkılaştıran, sosyal sermaye oluşturan, kentsel yönetim süreçleri ile yerel ve küresel ölçekleri birbirine bağlayan kentsel restorasyon planlaması gereklidir.

Kentsel dirençlilik genellikle ani etkilere tepki bağlamında değerlendirilebilmektedir. Ancak, tekil rahatsızlıkların ötesine bakılarak bütüne hakim olunması gerekmektedir. Kentleri dirençli hale getirmek için; organizasyonel bir yapı oluşturmak, harekete geçmek için gereken süreçleri, mevcut ve gelecekteki risk senaryolarını belirlemek, anlamak ve kullanmak, ekonomik etkileri ve dirençlilik için mali kapasiteyi güçlendirme ihtiyacını anlamak, esnek kentsel gelişim ve tasarıma yönelmek, doğal tamponları korumak, anlama, önleme, hafifletme, müdahale ve iyileştirme planlamasını ve toplumsal kapasiteyi güçlendirmek, altyapı dirençliliğini artırmak, etkili müdahale sağlamak, hızlı kurtarma ve daha rasyonel yenileme yapmak gerekmektedir.

Kentsel restorasyon; kentsel alanlarda ortaya çıkan eko sistem tahribatını gidermeye yönelik, işleyen kent sisteminin, kendi kendini örgütlemesine olanak tanıyan, ekosistem onarım kabiliyetini destekleyen, sorunlara ve hedeflere yönelik çözüm odaklı yaklaşım izleyen bir tür yapay müdahale biçimidir. Etik, ekolojik ve ekonomik bakımdan tahribata maruz kalan kenti yeniden onaran sistematik yaklaşımlar bütünüdür.

Dirençli kentler, sağlam, yansıtıcı, yedekli, kaynaklı, kapsayıcı, entegre ve esnek yapıya sahip, bir tehlike veya doğal afet gibi rahatsızlıkları absorbe etme ve değişim geçirirken kendini

yeniden düzenleme, böylece esasen aynı işlevi, yapıyı, geri bildirimleri ve kimliği muhafaza etme kapasitesine sahip yerleşim birimleridir. Kentsel restorasyon kentin direncini artırarak yaşanabilir olmasını sağlayan uygulamalar bütünüdür.

Çevresel, sosyal ve ekonomik değerlerin ortak paydasında bulunan sürdürülebilir kent ölçeğine ulaşmak, refah odaklı yaşam alanı ve standartları sağlamak ve ekolojik dirençliliğin sürekliliğini sağlamak için kentsel restorasyon uygulamaları gerekli olmaktadır. Restorasyon kentsel direnci artırmakta, dirençli kentler daha rahat nefes almaktadır. Kent nefes aldığı sürece ayakta durmakta, yaşamakta ve yaşatılmaktadır. Bu çalışmada, kentsel sorunların çözümünde dirençli kent oluşturma sürecinde kentsel restorasyon uygulamalarının yeri ve önemi üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: Kentsel sorunlar, dirençli kent, restorasyon, kentsel restorasyon, sürdürülebilirlik.

Afet, kent ve afet-kentleşme ilişkisi

Türkiye, toprak aşınması (erozyonu), deprem ve seller vb. doğa olaylarından çok fazla etkilenmektedir. Geleceğe yönelik tahminler, her sene on binlerce konutun doğal olaylar nedeniyle enkaza döndüğünü/döneceğini ya da kullanılamaz duruma geldiğini/geleceğini ortaya koymaktadır (Keleş, 2012a, s. 583). Kentleşmenin artmasıyla birlikte afetlerin, kent alanlarında görülme sıklığı artmıştır. Afetler kentleşme üzerinde etkili olmakta, kentleşme süreci de afetlerin oluşumunda etkisini göstermektedir (Balta, 2013, s. 13). Kentleşme sürecinin planlı veya plansız olması çok ender olarak afet risklerini azaltma konusunda bir yaklaşım içermektedir (Balta, 2013, s. 13).

Afetlerin yerleşim yerlerinde etkili olmakta, gelişmekte olan ülke ve bölgelerde çok daha fazla zarar oluşturmakta ve özel olarak ise, gelir düzeyi en düşük gruplarda telafi edilmesi oldukça ağır neticeler ortaya çıkarmaktadır. Olanakları kısıtlı olan bireyler rastgele çözüm yöntemleri geliştirmek ve bunlarla idare etmek durumunda kalmaktadırlar. Ayrıca, yapılaşmanın çok daha fazla olduğu bölgelerde ve kentsel hizmet ortamlarında yaşamak zorunda kalmaktadırlar. Sağlıklı bir planlamanın olmadığı, gerekli tedbirler alınmadan hayata geçirilen bu yerleşim biçimi ve sürekli artan yapılaşma sebebiyle çözülmesi (Komut, 2011, s. 1-2) giderek güçleşen sorunlar oluşmaktadır.

Kentlerde toplumsal, iktisadi ve ekolojik zayıflıklarla çakışan, doğal tehlikeler ve terör vb. beşeri düzensizliklerden ortaya çıkan afetler, kent alanlarında büyük felaket, kayıp ve zararlara (Tezer, 2012, s. 221-223) yol açmaktadır.

Afet

Afetler, “Fiziki, iktisadi, toplumsal ve çevresel zararlara neden olan, hayatın olağan akışını ve beşeri çalışmaları aksatarak veya sonlandırarak veya kesintiye uğratarak insanlar üzerinde olumsuz etkilerde bulunan, söz konusu olaydan etkilenmiş olanların kendi olanak ve yetenekleriyle üstesinden gelemeyecekleri doğal ya da beşeri kaynaklı hadiselerdir. Afet, uzun yıllar boyunca değişmemiş olan bir yıkım/ felaket terimi olarak varlığını devam ettirmektedir. Sebebiyet verdiği can ve mal kayıpları afetlerin büyüklüğü konusunda bilgi vericidir. Bu büyüklük yitirilen insan sayısı, ekonomik ve kültürel kayıplarla ölçülerek tespit edilmektedir. Afetler meydana gelme nedenlerine göre ikiye ayrılarak incelenmektedir. Meteorolojik ve jeolojik gibi sebeplerle ortaya çıkan doğa hadiselerine ‘doğal afet,’ başta teknolojinin gelişmesi nedeniyle yaşanan ve insanların neden olduğu felaketler ‘beşeri afet’ (Akyön vd., 2018, s. 62-70) olarak sınıflandırılmaktadır.

Doğal afetler insanların varlığı ile ilgili olmayan insan faktöründen bağımsız bir biçimde

oluşmakta ve yaşanmaktadır. Doğal afetlere sebebiyet veren hadiseler insan faktöründen bağımsız bir biçimde ortaya çıksa da, insanların etkisiyle oluşan doğal felaketlerin şiddeti yükselebilmekte ya da düşebilmektedir. Hatta beşeri faktörlerin varlığı bu çeşit afetlerin yaşanma sıklığı ve ihtimalini artırabilmektedir. Bitki örtüsünün yok edilmesiyle heyelanların sayısında artış yaşanması ya da deprem yaşanan bölge içindeki yapı ve binaların depreme dayanıklı inşa edilmemiş olması depremin (Akyön vd., 2018, s. 62-70) sonuçlarını ağırlaştırmaktadır.

Afetlere karşı başarı, kent planlamasında risklerin belirlenmesi, planlama güvenlik parametreleri ve standartlarının belirlenmesi ve yapılaşma sürecinde uygulamaya konulmasına rağmen planlama sürecinde ihmal edilen ‘denetim’ mekanizmalarının geliştirilmesiyle (Bayhan ve Balamir, 2011, s. 34-39) sağlanacaktır.

Son yıllarda yaşanan afetlerin karakteristik özelliklerinin değişmekte olduğu, yalnızca belirli bir alanı değil, domino etkisi altında iktisadi, toplumsal ve çevresel açıdan daha büyük sahaları etkileyen neticeler (Tuğaç, 2019, s. 984-1019) yarattığı görülmektedir.

Kent

İnsanların yaşadıkları mekanlar bu yerlerin özelliklerine nispeten kent veya köy biçiminde tanımlanmaktadır. Bir yerleşme birimine kent özelliğini sağlayan nitelikler içinde yerleşme biriminin nüfusunun büyüklüğüyle bu nüfusun yapısı, sosyal ve iktisadi nitelikleri de (Keleş, 2012c, s. 183-184) bulunmaktadır.

Kent tanımlamasında farklı ölçütler kullanılmakta ve bu ölçütlere göre değişen kent tanımları yapılmaktadır. Şahin’e göre (Şahin, 2012, s. 3-6), bir yeri iktisadi, siyasi, demografik, sosyolojik ölçüte göre kent olarak tanımlamak olanaklıdır. Bütün bu ölçütleri göz önünde bulunduran bir tanımla kent, “nüfusu belli bir büyüklüğe ve yoğunluğa ulaşan, ekonomik yapısı ağırlıklı olarak sanayi ve hizmet sektörlerinde yoğunlaşmış olan ve kendi nüfusu ve alanı dışında yaşamakta olanlara da hizmetler veren yerleşme birimi” (Şahin, 2012, s. 3-6) olarak tanımlanabilir.

Kentler, bünyelerinde barındırdıkları büyük imkanlar sebebiyle ülke nüfusunun önemli bir kısmınca daha çekici yaşama alanları biçiminde kabul edilmektedir. Kentlerin sunduğu imkân ve fırsatlar, bireyleri kırsal alanlar yerine kentsel alanlarda yaşam sürmeye yöneltmekte; bu tercihin neticesi olarak da kent hayatındaki tehlike ve riskler zamanla daha fazla bireyce (İSMEP, 2104, s.10) paylaşılmış olmaktadır.

‘Kentleşme, gelişme, büyüme, çağdaşlaşma gibi bir değişme sürecini anlatmakta olan kavramdır’ (Keleş, 2012d, s. 211-212). Kent ekonomik, toplumsal, siyasal ve teknik gelişmeleri etkilemekte ve bu faktörlerden etkilenmektedir. Tarihsel süreç içinde kent değişimin kaynağını oluşturmakta, kentlilere çeşitli fırsatlar sunmaktadır. Bunlarla birlikte her değişimle birlikte yeni sorunları ortaya çıkmaktadır. Karşılaşılan yeni kentsel sorunların tanımlanması ve bu sorunlara çözümler üretilmesi yaşanan değişimi etkileyecektir (Düzgün, 2019, s. 1293-1303). Kentler tarihin bütün evrelerinde sosyal değişimin merkezini oluştur ve bu sosyal değişimle beraber değişim yaşamışlardır (Pınarcıoğlu ve Kanbak, 2020, s. 5). ‘Kentleşme durağan değil, devingen bir toplumsal olgu’ olarak kabul edilmektedir (Keleş, 2012d, s. 211-212).

Kentler sundukları önemli imkanlar sebebiyle nüfusun yoğun bir biçimde toplandığı yerleşimlerdir. Kentlerde yaşanan hızlı nüfus artışı bu alanlarda güvenli olmayan yerleşmelerin ortaya çıkmasına ve afetlere karşı korunmasız riskli yerlerde yaşamakta olan nüfusun artmasına sebebiyet vermektedir. Afetlerle alakalı uluslararası örgütler, kalkınma sürecindeki devletlerde insanların yaklaşık %85’inin deprem ve su baskınları başta olmak üzere doğal afet risklerine açık bir biçimde yaşadıklarını (Kaya vd., 2018, s. 592-601) vurgulamaktadırlar.

Bugün, dünya nüfusunun yarısından fazlası kentsel alanlarda yaşamakta, 2025 yılından itibaren dünyadaki bireylerin neredeyse üçte ikisinin ve zenginliklerin önemli bir kesiminin,

kentlerde toplanacağı tahmin edilmektedir (İSMEP, 2104, s. 27). 2050 senesinde bu miktarın %70'lere ulaşacağı tahmin edilmektedir. Kentsel genişlemenin en önemli bölümü gelişmemiş devletlerde yaşanacaktır (İSMEP, 2104, s.28). 20. yüzyıl 'kentleşme' yüzyılı olmuştur (Çukurçayır, 2011, s. 17) ve bu sürecinin 21. Yüzyılda da süreceği görülmektedir.

Birleşmiş Milletler (BM) Dünya Nüfus Beklentileri Raporu (2019) verilerine göre dünya nüfusu 7,7 milyar kişiye ulaşmıştır. BM tarafından 2018 senesinde söz konusu nüfusun %55,3'ünün kentsel alanlarda yerleştiği ortaya çıkmıştır. 2050 senesinde dünya nüfusunun 9,7 milyara ulaşacağı tahmin edilirken, kentsel alanlarda yaşamakta olan birey oranının da %70'e yükseleceği (Tuğaç, 2019, s. 984-1019) tahmini yapılmaktadır.

Mega kent şeklinde tanımlanan, 10 milyonu geçen nüfusa sahip dünya genelindeki büyük kentlerin çoğunluğu, mevcut durumda büyük depremlere ve şiddetli kuraklıklara eğilimli yerlerde bulunmaktadır (İSMEP, 2104, s. 27). Ayrıca, bu kentler, aşırı iklim hadiselerinin etkilemiş olduğu ve afetler bakımından daha tehlikeli bir risk oluşturabilecek olan deniz suyu düzeyinin yükseldiği sel eğilimli kıyı çizgisinde yerleşmiş durumdadır (İSMEP, 2104, s.27).

Kentleşme, Afetler ve Sürdürülebilirlik

Kentler bir taraftan süratli bir şekilde büyürken, öteki taraftan özellikle de gelişme sürecindeki devletlerde planlı olmayan, yeterli arıtma altyapıları ve ulaşım olanakları olmayan, kent hizmetlerinin kentin bütününe yeterli düzeyde kapsayacak bir şekilde gelişmemiş olduğu, kalabalık, afetlere ve öteki risklere karşı kırılgan mekanlar (Tuğaç, 2019, s. 984-1019) durumuna gelmiş bulunmaktadır.

Bir kentin kırılganlığı, "bir bütün halinde kentlerin ya da bu kentlerde yaşayanların fiziki veya psikolojik bir biçimde zarara uğrama ve yaralanma olasılığı (Şahin, 2011: 332) yani yaşanan olaydan olumsuz etkilenme durumları"dır.

Kentleşme ve afetlerin birbiriyle ilişki düzeyi çift yönlüdür ve karşılıklı etkileşim halindedirler. Sadece afet sonrası yapısal çözümlemeler yerine, kentsel gelişimin afet riskini düşürmeyi dikkate alan bir yaklaşıma sahip olması gereklidir. Risk düşürümü ve planlama arasında bulunan (Balta, 2013, s. 47) ilişki bu kapsamda yeterli değildir.

Kentleri; kırsal yerleşmelere karşı giderek daha çekici kılan özellikleri (nüfus yoğunlukları, türlü ekonomik ve sosyo-kültürel hizmetleri, birbirleriyle ilişkili yaygın altyapı sistemleri vb.) diğer yandan sel, deprem, fırtına ve terör saldırıları gibi tehlikeler karşısında kentleri nüfus ve sağladığı olanakları nedeniyle daha hassas (Tezer, 2012, s. 221-223) hale getirmektedir.

Kentin kendi kültürüyle hayatını sürdürebilmesi kriz zamanlarında da maksimum ölçüde temin edilebilmelidir. Bundan dolayı dirençli kentler hususuna daha çok yer verilmeli; kent planlamasında modern anlayışlara yönelik çalışmaların sayısı ve seviyesi (Şolt, 2021, s. 39-47) yükseltilmelidir.

Sürdürülebilirlik kavramı uzun dönemde bütün ölçekleri ve sahaları kapsamalıdır. Sürdürülebilir kentsel gelişme bütün yerleşim ölçeklerinde hayata geçirilmeli ve ulaşım, barınma, sanitasyon gibi bütün kesimleri kapsamalıdır. Bununla beraber, kavram; uzun süreli bir düşüncüyü ifade etmekte, toplumsal, ekonomik ve çevresel gelişme gerek bugünkü gerekse de sonraki kuşaklar bakımından da 'sürdürülebilir' (Pınarcıoğlu ve Kanbak, 2020, s. 19) olmalıdır.

Sürdürülebilir kent planlamasının üç temel kuralı, ekoloji, ekonomi ve eşitliktir. Kent ölçeğinde doğal çevrenin ve hassas alanların korunması, enerji kullanımının minimize edilmesi, katı atıkların geri dönüşümünün sağlanması, iklim değişikliklerini veri olarak kabul eden ekolojik planlama ve tasarımın önemi giderek artmaktadır (Türkoğlu ve Koramaz, 2012, s. 185-186).

Afet öncesi alınması gereken önlemler, afetlerin önlenmesi ve olası zararların olabildiği ölçüde azaltılmasını amaçlamaktadır. Bu amaçla, politika oluşturulmasını, teknik ve bilimsel çalışmalar yapılmasını öngörmektedir. Afetlerin ortaya çıkması durumunda ise, ivedi yardım ve

kurtarma planlarının yürürlüğe konması, bu görevi yapan birden fazla kurum ve kuruluş arasında eşgüdüm sağlanması öncelik taşımaktadır. Afet sonrasında ise, zararların, can ve mal yitiklerinin belirlenmesi akçal nitelikli, sağlıkla ilgili ve öteki yardımlar (yaraların sarılması) başlıca (Keleş 2012a, s. 586) amaçları oluşturmaktadır.

Dirençlilik ve kentsel dirençlilik

Dirençlilik, “tehlikelerle karşılaşan bir sistemin, topluluğun ya da toplumun, bu tehlikeye vaktinde ve etkin biçimde dayanarak karşılık verebilmesi, bu tehlikenin tesirini düşürmesini, tehlikeye bir biçimde adapte olabilmesi ve tehlikelerden korunması”dır. Bunun sağlanabilmesi kent için önemli yapı ve tesislerin muhafaza edilmesi ve restore edilmesiyle (İklimle Dirençli Kentler, 2021, s. 4) olanaklıdır.

Afet terimleri sözlüğü dirençlilik kavramını şöyle tanımlamaktadır, “Bir kişi ya da topluluğun tehlikeli bir olayın tesirlerini, vaktinde ve etkin şekilde kestirim, öngörme, önleme, düşürme ve iyileştirme yeteneği (<https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu> 20. 09. 2021),”.

Dayanıklı bir yapıdan yoksun olan kentler, karşılaşılan her türlü zorluk karşısında ‘korunmasız’dır. Kentsel dayanıklılık-dirençlilik ya da dirençli kent ise fiziki ve toplumsal yapı arasında sürdürülebilir ağırlara sahiptir. Fiziki yapı, kentlerin yapılaşmış (yollar, binalar, altyapı, iletişim ve enerji tesisleri gibi) ve doğal çevre (toprak, topografya, jeoloji ve öteki doğal sistemler) bileşenleridir. Toplumsal yapı kentlerin beyni durumundayken, fiziki yapı da kentlerin bedenidir. Dirençli kentler, gerek fiziki gerekse de sosyal yapıları ile etki alanlarında ortaya çıkabilecek her çeşit riske (doğal, teknolojik ve toplumsal) karşı dayanabilen, işlevselliğini koruyabilen ve yeni koşullara hızla uyum göstererek (Tezer, 2012, s. 221-223) varlığını sürdürebilen kentlerdir.

Dirençli (esneyebilir) bölgeler (resilient regions) kavramı; “farklı sosyal, ekonomik, mekânsal, kültürel ya da ekolojik sorunların yol açtığı risklerden kaynaklanan felaketlerle veya değişimlerle beklenmedik (veya beklenen) bir anda karşılaşan veya ani bir şok şeklinde ya da yavaş yavaş oluşan değişikliklerle karşı karşılaşılan bölgelerin ana fonksiyonlarını sürdürecektir şekilde kendilerini hızla yenileyebilmeleri kapasitesini” (Taşan-Kok, 2012, s. 91-92) ifade etmektedir.

BM dirençliliği şöyle tanımlamaktadır: “Tehlikelere uğramış bir sistemin, topluluğun ya da toplumun, kendi esas yapılarını ve fonksiyonlarını muhafaza etme ve onarmayı da kapsayan, bir tehlikenin tesirleri karşısında vaktinde ve aktif bir biçimde direnme, soğurma, uyum geliştirme ve iyileşme yeteneği” (<http://uclg-mewa.org>)

Dirençli olmak öncelikli olarak emniyet risklerini önleyici şekilde düşürmeye yoğunlaşmıştır. 2000’li yıllardan sonra hazırlıklı olma, şokların tesirini düşürme ve önleyici önlemlere öncelik verildiği görülmektedir. Böylece ülkeler açısından bu kavram reaktif manadan çıkarak proaktif özellikleri bulunan ve teşkilatlanmada sıklıkla vurgulanan bir kavram olmaktadır. Riskleri yönetme yeteneğinin ve kapasitesinin yüksek olması dirençliliği yükselten (Düzgün, 2019, s. 1293-1303) bir unsur olarak ön plana çıkmıştır

Dirençlilik yeniden önceki durumuna dönmek ya da afetlerin oluşturmuş olduğu değişen şartlara yalnızca uyum sağlamak değil, bu imkandan yararlanmak öncekinden (Okay, 2018, s. 117-127) daha iyi duruma getirmektir.

Sosyolog Kathleen J. Tierney dirençlilik kavramını ilk önce sosyoloji disiplinde kullanmıştır. ‘Korunmasızlık’ kavramını tamamlayan bir kavram halinde; kuvvetli tarafları meydana çıkarmayı (Balta, 2013, s. 29) esas alan bir anlayıştır.

Dirençli kent; çevresel, toplumsal, fiziksel ve iktisadi açılardan kentlerin karşılaşması olası her çeşit tehlike, tehdit ve olumsuz vaziyetlerle (doğal afetler, yüksek enflasyon vs.) kenti oluşturmakta olan dinamiklerin, aktörlerin eşgüdümlü ve kapsamlı bir biçimde mücadelenin (Çiriş,

2021) temin edilmesidir.

Dirençli kent çalışmaları Rockfeller Vakfı öncülüğünde geliştirilen “100 Resilient Cities” hareketi, kentleri daha dirençli hale getirme düşüncesinden hareket etmektedir. Bu hareket kentlerin direncini azaltan faktörleri yalnızca ‘afetler’ olarak görmemekte ve işsizlik, çevre ve ulaşım vb. gibi bir takım sorunları da dirençlilik kavramı kapsamında ele almaktadır (Özer, 2018, s. 22). Dirençlilik, kişilerin, toplumun, kurumların ve sistemlerin adapte olabilme, sağlam kalabilme, büyümeyi sürdürebilmek (Düzgün, 2019, s. 1293-1303) olarak tanımlanmaktadır. Bu kapsamda bir kentin esas sistemleri dört yönlü bir biçimde tanımlanmıştır. Bu yönler sağlık ve zindelik, ekonomi ve toplum, altyapı ve çevre, önderlik ve stratejidir.

Ayrıntılı bir biçimde ifade edilirse;

➤ **Sağlık ve zindelik:** Kent halkı yaşamak ve gelişmek amacıyla gereksinim duyduklarına erişmektedirler. Hedef, herkesin esas gereksinimlerini gidermek, geçimlerini ve istihdamlarını temin etmek ve çeşitlendirmektir. Kamu hizmetlerini aktif bir biçimde sunmaktır.

➤ **Ekonomi ve toplum:** Kent halkının, nüfusun birlikte harekete geçmesini temin edecek toplumsal ve mali sistemler. Hedef, uyumlu, bütünleşik ve kuvvetli toplumsal ağlara sahip toplulukları özendirmek, toplumsal istikrarı, emniyeti, hukukun üstünlüğünü, suçları engellemeyi ve adaleti sağlamaktır. İktisadi olaraksa fon akışını temin etmek, sermaye ayırmak ve kaynak akışını çeşitlendirmektir.

➤ **Altyapı ve çevre:** İnsanlarca yapılan ve doğal sistemleri muhafaza eden ve kritik hizmetleri temin eden bir kent olmaktır. Hedef, kentlerin fiziki kırılganlıklarını düşürmek, kritik hizmetlerin devamlılığını sağlamaktır. Emniyetli bir biçimde hareketliliği temin etmek, bilginin ve malların serbest bir biçimde dolaşımını temin etmektir.

➤ **Önderlik ve strateji:** Aktif önderliği ve paydaşları kuvvetlendiren, bütünleşik planlamaya destek veren süreçleri anlatmaktadır. Hedef, Aktif idareyi ve öncelikle sivil toplumu özendirmektir. Uzun dönemli ve bütünleşik planlamaya destek olmaktır. Doğru bilgiye erişebilmek amacıyla (Düzgün, 2019, s. 1293-1303) paydaşlara destek verilmesini gerektirmektedir.

Kentlerin önemli bölümü az gelişmiş ya da gelişmemiş devletlerde bulunmaktadır. Kentleşme süreçlerinde yaşanmakta olan kontrollü ve sağlıklı olmayan büyümeler bu kentlerin doğal afetler karşısında dirençsiz olmaları (Özer, 2018, s. 22) sonucunu doğurmaktadır.

Bu doğrultuda bir kenti dirençli kılacak, dirençliliğin temel özellikleri şunlardır:

➤ **Yansıtıcı:** İnsanlar ve kurumlar geçmiş deneyimleri yansıtır ve onlardan öğrenir ve gelecekteki karar verme sürecini bilgilendirmek için bu öğrenmeden yararlanır (Terton, 2017).

➤ **Başa çıkma:** Sorun tanımlama yeteneği, öncelikleri göz önünde bulundurarak çeşitli unsur, sistem ya da öteki analiz birimini tahrip edici tehdit ortaya çıktığında kaynaklarını harekete geçiren şartlar, öncelikli amaçlara ulaşmak amacıyla insan kaynaklarını ve materyali (maddi, fiziki, teknolojik, bilgi) kullanma yeteneğinin ortaya çıkması, ihtiyaç duyulan kaynakları (Balta, 2013, s. 29) seferber edebilme kapasitesi.

➤ **Beceriklilik:** Vatandaşlar ve kurumlar iklim risklerinin farkındadır, şoklara ve streslere uyum sağlayabilir ve değişen çevresel koşullara hızla tepki verebilir (Terton, 2017).

➤ **Çabukluk-hız:** Önceliklerini yerine getirmek ve amaçları vaktinde elde edebilme yeteneği, hizmet ve malın zamanında ulaştırılmasıdır (Balta, 2013, s. 29).

➤ **Sağlam olma:** Sağlam bir kentsel sistem, şokları ve acil durumları mühim bir işlev yitimi olmadan karşılaşılabilmektedir (Tuğaç, 2019, s. 984-1019). Sağlam olmak, unsurların sistemlerin veya öteki analiz birimlerinin işlev yitimi olmadan ve bozulma ortaya çıkmadan maruz kalınan şiddet düzeyine dayanabilme kabiliyetidir (Balta, 2013, s. 29). Kentsel fiziki varlıklar, yüksek etkili iklim olayları beklentisiyle tasarlanır, inşa edilir ve korunur (Terton, 2017).

➤ **Yedekli olma:** Yedekli kentsel sistemler, beklenmeyen istek, tahrip edici bir hadise ya da fazla stresle karşılaştığında yedek kapasiteyle gereksinimini giderebilir. Bu halde çok sayıda kaynağı, hizmeti veya hizmet sağlayıcısını bilinçli bir biçimde geliştirmeyi ve gereksinim durumunda bunlara ulaşmayı gerekli kılmaktadır (Tuğaç, 2019, s. 984-1019). Yedekleme, mevcut unsurları, sistemleri ve öteki analiz birimlerini ikame derecesi, yani parçalanması, bozulması veya fonksiyon yitimi halinde işlevsel ihtiyaçlarını giderebilme yeteneğine sahip olması, sistem özelliklerinin hedefe varabilmek amacıyla alternatiflere müsaade edilmesidir (Balta, 2013, s. 29). Talepteki kesintileri ve dalgalanmaları hesaba katmak için yedek kapasite sisteme yerleştirilmiştir. Ayrıca, bir ihtiyacı veya işlevi yerine getirmenin birden çok yolunu içerir (Terton, 2017).

➤ **Esneklik ve uyum sağlama:** Esnek bir kent sistemi kişilerin, hane halklarının, işletmelerin, toplulukların ve mahalli idarenin değişmeye süratle cevap verebilmek amacıyla davranış ya da eyleme geçmelerini sağlamaktadır. Uyum gösterme, uyum gösteren bir kent sistemi, belirsizlikleri ve önceki alışkanlıkları, standartları değiştirerek idare eden; çözümleri belirlerken kanıtlardan faydalanarak geleceğe yönelik kararlar alan, gelişme sürecindeki bir sistemdir (Tuğaç, 2019, s. 984-1019). Değişen koşullara veya ani krizlere yanıt olarak alternatif stratejiler benimseme isteği ve yeteneğidir. Bu, yeni bilgi ve teknolojilerle başarılabilir (Terton, 2017).

➤ **Kaynaklara sahip olma:** Kaynaklara sahip bir kentsel sistem, var olan hizmetlerle beraber, bir krizde ya da çok sınırlı şartlarda esas hizmetlerin ve sistemlerin fonksiyonelliğini aktif ve süratli bir biçimde geri yükleyebilen bir sistemdir (Tuğaç, 2019, s. 984-1019).

➤ **Kapsayıcılık:** Kapsayıcı bir kent sistemi, türlü aktörlerin ve toplulukların, siyaset tespit etme merhalesinden itibaren bütün siyaset sürecine bütün yönleriyle katılmasını sağlamaktadır (Tuğaç, 2019: 984-1019). Kapsayıcı süreçler, kent direncini inşa etmek için ortak bir sahiplik duygusu veya ortak bir vizyon yaratmak için geniş danışma ve birçok görüş ihtiyacını vurgular (Terton, 2017).

➤ **Entegrasyon:** Bütünleşik bir kent sistemi, tutarlı kararları ve tesirli yatırımları iyi bir şekilde temin etmek amacıyla sektörel ve yönetsel kısıtları aşan, siyasetin tespit edilmesi ve programlanmasında iş birliğine dayanan ve katılıma açık bir anlayış geliştirmektedir (Tuğaç, 2019, s. 984-1019). Entegre süreçler, karar verme ve yatırımlarda tutarlılığı teşvik etmek için kent sistemlerini bir araya getirir ve hizalar. Sistemin bileşenleri arasındaki bilgi alışverişi, bunların topluca çalışmasını ve hızlı yanıt vermesini sağlar (Terton, 2017).

Karmaşık ve birbirine bağımlı sistemler halinde bulunan kentler, terör eylemlerine ve doğal afetlere karşı genellikle savunmasızdırlar. Kentlilerin beklentileri ve gereksinimleriyle alakalı olarak kentsel alanlarda yer alması gerekli olan ve tercih edilen türlü özellikleri vardır. Bunların içinde en mühimleri; mimari yapı ve özellikleri, nüfus yoğunlukları, toplanma alanları, birbiriyle bütünleşmiş altyapı sistemlerini oluşturmaktadır. Dirençli kentlerin gelişimi ile risklerin düşürülmesinde gelişmiş bir plan yapma ve hareket bütünlüğü (Balta, 2013, s. 29) gerekmektedir.

Dirençli kentler, gelecekteki muhtemel şoklar ve bu şokların toplumsal, iktisadi ve teknik sistemler ve altyapılara verebileceği zararlardan sakınabilmek ve bu muhtemel şoklar karşısında aynı fonksiyonları, sistemleri ve kimliği muhafaza edebilecek vaziyette olmak amacıyla kapasite geliştirebilen kentlerdir. Dirençli kentler, Birleşmiş Milletler'in Sürdürülebilir Gelişme Hedefleri (SDG- Sustainable Development Goals) içinde de bulunmaktadır. Hedef 1.5, "yoksulların ve korunmasız vaziyette bulunanların iklimle alakalı aşırı hadiseler ve öteki iktisadi, toplumsal ve çevresel şoklara ve felaketlere uğrama ve bunların olumsuz etkilerine karşı korunmasızlıklarını düşürmek gayesiyle direncin yükseltilmesini" (İklimle Dirençli Kentler, 2021, s. 4) amaçlamaktadır.

Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Gelişme İçin Küresel Hedeflerin on birincisi "Kentleri ve

insan yerleşmelerini kapsayacak, emniyetli, dirençli ve sürdürülebilir” duruma getirmeyi amaçlamaktadır. Bu amaca yönelik kurgulanmış olan dirençli kentler “özellikle süratli çevresel, teknolojik, toplumsal ve demografik değişimler nedeniyle oluşan şok ve stresleri öngörmek, engellemek, etkilerini azaltmak ve tedavi etmek amacıyla ve esas yaşamsal çözüm yapı ve fonksiyonlarına” sahip yerleşme birimlerini tanımlamaktadır. Bu hedefe dönük bir biçimde çok sayıda kentte doğa ve ekosistemle uyum içinde, tarihi ve doğal mirasa saygılı, dirençli gıda sistemleri ve döngüsel gelişmeye eğilimli ve sosyal olarak daha birleştirici siyasetler (Bayraktar, Yılmaz, 2020, s. 8) uygulamamaktadır.

Birleşmiş Milletler’in 2009 tarihli tanımlamasında afetlere karşı kentsel direnç: “Her çeşit tehlike/tehditten, etkilenme ihtimali olan yerleşim yerlerinin, toplumların ve bütün sistemlerin; kendilerini muhafaza etme, sistemin işlemlerini teminata alma, kısa zamanda yeniden yapılanma ve değişmeye uyumun sağlanması amacıyla ihtiyaç duyulan olanaklara sahip olması ve bu olanakları aktif kullanabilme yeteneği” (Türkoğlu, 2014, s. 8-9) biçiminde açıklanmaktadır.

Dirençli Kentler Oluşturmanın İlkeleri

Dirençliliği sağlamak ve sürdürmek için atılması gereken kritik ve bağımsız adımlar şunlardır.

➤ **Afet direnci için organize olmak:** Güçlü bir liderlik, koordinasyon ve sorumlulukları net olan bir organizasyon yapısı oluşturmak (“The Ten Essentials for Making Cities Resilient”, t.y.).

➤ **Mevcut ve gelecekteki risk senaryolarını tanımlamak, anlamak ve kullanmak:** Tehlikeler ve güvenlik açıkları hakkında güncel verileri korumak. Katılımcı süreçlere dayalı risk değerlendirmeleri hazırlamak ve bunları şehrin kentsel gelişimi ile uzun vadeli hedefleri için temel olarak kullanmak.

➤ **Dirençlilik için finansal kapasiteyi güçlendirmek:** Afetlerin önemli ekonomik etkilerini anlayarak ve değerlendirerek bir finansal plan hazırlamak. Esneklik faaliyetlerini desteklemek için finansal mekanizmalar belirlemek ve geliştirmek

➤ **Esnek kentsel gelişim ve tasarımın peşinden gitmek:** Özellikle hassas (dezavantajlı) nüfuslara odaklanarak, güncel risk değerlendirmelerine dayalı olarak risk bilgisine sahip kentsel planlama ve geliştirme gerçekleştirmek. Gerçekçi, risk uyumlu yapı düzenlemelerini uygulamak.

➤ **Doğal ekosistemler tarafından sunulan koruyucu işlevleri geliştirmek için doğal tamponları korumak:** Doğal tamponların koruyucu işlevlerini sürdürmek ve korumak, risk azaltma bakımından kullanımlarını geliştirmek için kent coğrafyası içindeki ve dışındaki doğal ekosistemleri belirlemek, korumak ve izlemek.

➤ **Dirençlilik için kurumsal kapasiteyi güçlendirmek:** Bir şehrin dirençliliğiyle ilgili tüm kurumları, rollerini yerine getirmek ve şehrin dirençliliğini artırmak yeteneklerine sahip olacak şekilde güçlendirmek. Esneklik kapasitesindeki boşlukları tespit etmeye ve güçlendirmeye yardımcı olacak kurumsal kapasiteyi anlamak.

➤ **Dirençlilik için toplumsal kapasiteyi anlamak ve güçlendirmek:** Topluluk ve hükümet girişimlerini multimedya iletişim kanalları aracılığıyla sosyal bağlılığı ve karşılıklı yardım kültürünü tanımlayarak güçlendirmek.

➤ **Altyapı dirençliliğini artırmak:** Kritik altyapının kapasitesini ve yeterliliğini değerlendirmek ve korunması, güncellenmesi ve bakımı için bir plan veya strateji geliştirmek. Gerekliğinde koruyucu, risk azaltıcı altyapının geliştirilmesini sağlamak

➤ **Etkili hazırlık ve afet müdahalesi sağlamak.** Acil durum ve hazırlık planları oluşturarak ve düzenli olarak güncelleyerek, erken uyarı sistemleri kurarak veya bunlarla bağlantı kurarak ve acil durum ve yönetim kapasitelerini artırarak etkin afet müdahalesini sağlamak.

➤ **Kurtarma işlemini hızlandırmak ve daha iyi bir şekilde yeniden oluşturmak:** Afet

sonrası iyileştirme, rehabilitasyon ve yeniden yapılanma için stratejiler oluşturarak bunların uzun vadeli planlamayla uyumlu olmasını sağlamak ve daha iyi bir kent ortamı ve etkilenen topluluk için daha fazla dirençlilik sağlamak ("The Ten Essentials for Making Cities Resilient", t.y.).

Afetlere Karşı Dirençli Olmak

Afetler; bütünselik, kapsamlı afet yönetiminin hayata geçirilmesini gerekli kılan olaylardır. Afetlerin olma sıklıkları ve neden oldukları zararlar dünya genelinde giderek artmaktadır. Afet sonrasında, durumun tespit edilmesi, iletişim, ulaşım, arama ve kurtarma, sıhhi tahliye ve tedavi, emniyet, organizasyon, insani yardım malzemelerinin kabul edilmesi, kaydedilmesi, depolanması, barınma ve iâşe, basın, halkla ilişkiler ve psikolojik harekât, eğitim ve yetki sorunları gibi hususlarda (Kadioğlu, 2011b, s. 41-43) önemli sorunlar yaşandığı görülmektedir.

Denetimsiz ve doğru bir plan yapma yaklaşımından uzak şekilde ve süratle kentleşen Türkiye, dünya genelinde ilk sıralarda yer alan riskleri bulunan kentleriyle riski düşürebilme anlayışına ihtiyacı çok yüksek ülkeler arasındadır. Bu duruma rağmen, doğru kavrama, kurumsallaşma ve tatbikat hayata geçirilememektedir. Türkiye, uluslararası sözleşme ve protokolleri imzalamakta fakat bunların yükümlülüklerini yerine getirmekten (Balamir, 2011, s. 17-24) kaçınmaktadır.

Dirençliliğin kuvvetlendirilmesi ve kentsel alanlardaki risklerin daha iyi idare edilmesi amacıyla ise bilimsel esaslı arazi kullanma planlaması ve yenilikçi kentsel tasarım; mali vasıtalar ve kamu-özel sektör ortaklıkları; ekosistem hizmetlerinin yönetilmesi ve geliştirilmesi; iklim değişikliğiyle mücadele etmek için daha donanımlı kurumlar; aktörler arası daha kuvvetli iletişim ve işbirliği; afet öncesinde ve sonrasında kurtarma ve yeniden kurma planları ve en mühimi düşürme, uyum ve dirençlilik içinde sinerjiler ortaya koyacak entegre politikalar (Peker ve Aydın, 2019, s. 27) oluşturulmalıdır.

Değişik coğrafi ölçeklerde ve öncelikle kentsel alanlarda, tehlikelerin belirlenmesi, savunmasız kalan kaynakların tespit edilmesi, risk önceliklerinin tespit edilmesi ve sakınım planları çerçevesinde projelerin belirlenip programlanması çalışmaları farklı uzmanlıklar ve işbirliklerini (Balamir, 2011, s. 17-24) gerekli kılmaktadır.

Türkiye derin ve ağır deprem deneyimlerine sahip bir ülkedir. Bundan dolayı bilinçli bir kentli profiline sahip olunması gerekli olmaktadır. Doğal afetleri, mevcut teknolojik gelişmelerle engellemek mümkün olmamakla beraber bu hallere karşı hazırlıklı olmak gerekmektedir. Bu nedenle teknolojik sistemleri kent sistemine katarak, riskli bölgeleri belirleyerek tedbirleri (Düzgün, 2019, s. 1293-1303) arttırmak gerekmektedir.

Afet riski altındaki kent alanlarında, değişik afet olasılıklarına yönelik geliştirilen senaryolara uyumlu zararı düşürme metotlarıyla bugünün koşullarında özellikle karar vericilerle, (merkezi ve mahalli idareciler) yurttaşlar arasında uzlaşmayı sağlamak (Bozkurt, 2011, s. 54-61) önem taşımaktadır.

Birleşmiş Milletler Afetlerin Azaltılması Sekreteryası (United Nations International Strategy for Disaster Reduction - UNISDR) tarafından, Dirençli kentler oluşturma: 'Kentim hazırlanıyor (Making Cities Resilient: My City is Getting Ready)' kampanyası 2010 senesinde (İSMEP, 2104, s. 13) başlatılmıştır.

Afet zararlarını kabul edilebilir riskler seviyesinde tutabilmek ve yerleşme birimlerinde ortaya çıkabilecek tahribatı olmadan önce kestirebilmek amacıyla afet öncesinde yapılması gerekli olan faaliyetlerin ilk sırasında, fiziksel planların afet önceliklerini göz önünde bulunduran özelliklere sahip olması (İSMEP, 2104, s. 17) yer almalıdır.

KENTSEL RİSKLER VE RİSK ANALİZİ

Kentsel Riskler

Risk analizi, bir tehlikenin ortaya çıkması durumunda etkilenecek unsurlarda oluşması olası

yitikleri müzakere eden bir metotdur. Bölgesel (makro) ölçekteki risk analizlerinde en öne çıkan çalışmalar (Kundak ve Türkoğlu, 2012, s. 247-250) ekonomik kayıp tahminleridir.

Kent ölçeğindeki, risk analizleri, tehlikenin büyüklüğü ve bu tehlikeye maruz kalacak yerleşimin bütün unsurlarının birlikte değerlendirilmeye (Kundak ve Türkoğlu, 2012: 247-250) alınmasıdır. Risk kavramı afet çalışmalarının odağını oluşturmaktadır. Herhangi bir tehlikenin belli bir zamanda ve mekân içinde gerçekleşmesi halinde, tehdit altında bulunan unsurların uğrayacağı tahribatın seviyesine bağlı oluşacak potansiyel yitிகlerin bütünü 'risk' şeklinde tanımlanmaktadır.

Doğal afetlerle birlikte, kentsel riskler; plan yapma, idari zayıflıklarıyla kentin yerleşim yapısında oluşabilecek muhtemel zarar, yitik ve hasar biçiminde tanımlanabilmektedir. Kent alanlarında, nispi bir biçimde yüksek kentsel riske uğrayan sahalar, genel olarak kentsel donatılar açısından noksanları olan, yaşam kalitesi ve gelir düzeyi nispi olarak düşük bulunan, gruplarının yaşadığı korunmasız yerlerdir. Afetlerle alakalı politika ve uygulamalar, geçmişte fiziki koşullara, tehlikeye, hasar ve yitiklere, yara sarmaya dönük hazırlıklara ağırlık verirken, bugün sosyal ve iktisadi yapılanmaya, savunmasızlık ve dirençliliğe, afet öncesinde risk sakınımına (Balta, 2013, s. 1) yoğunlaşmaktadır.

Kentler çeşitli risklerle karşı karşıya kaldığında, toplumsal ağlar kentlerin işlevlerini devam ettirmesi ve hayatta kalması için çaba göstermektedir. Sosyo-ekolojik ilişki ağları; sosyal yapı dinamikleri, sosyal ilişki ağları, toplumsal yapı dinamikleri, toplumsal ilişki ağları ve her ikisiyle birlikte toplumsal yapının doğal çevreyle gerçekleşen etkileşim biçimlerinin çözülmesiyle (Tezer, 2012, s. 221-223) biçimlenmektedir.

Afet riskini gerektiği biçimde değerlendirme konusunda başarılı olamayan gelişme faaliyetleri, bireylerin ve geçim kaynaklarının zarar görme (Kadıoğlu, 2011a, s. 3-7) olasılığını yükseltmektedir.

Doğal afet riskleri, kentleşmenin karmaşık sosyo-ekonomik etkileşimleri sonucu oluşan coğrafi odaklı ve mekânsal olarak (Taylan, 2012, s. 214-215) ilişkili risklerdir

Kentsel riski azaltma, yerel topluluklarla katılımlı hazırlık ve karar alma faaliyetlerini yerine getirme, çok taraflı tedbirler alma ve mahalli yönetimleri sorumlu kurumlar şeklinde görme ilkelerini içselleştiren yeni uluslararası siyaset Türkiye'de (Bayhan ve Balamir, 2011, s. 34-39) benimsenmemektedir.

Kentsel risklere dönük kararların ve tedbirlerin afet olmadan alınmamış olması halinde, yerleşimleri oluşturmakta olan yapılar, yeşil sahalar, okullar, hastaneler, karakollar, camiler gibi müşterek kullanma sahaları, sanayi ve öteki çalışma sahaları, doğalgaz hatları, yollar ve benzeri yapıların bütünü üstündeki riskler ve afetlere karşı zarar görme olasılıkları (Türkoğlu, 2014, s. 8-9) yükselmektedir.

Kentlerin örgütsel zarara uğrama olasılıkları ya da sistemsel kırılganlıkları mahalli idarelerin, sivil toplum örgütlerinin ve iş sektörünün yönetim kapasitesine bağlıdır. Kentsel dirençlilik gayesiyle yapılan örgütsel riski düşürebilme çalışmalarının, risk iletişimiyle güncel ilmi bilgi akışı ve teknolojinin desteğiyle afet riski düşürebilme süreçlerindeki gelişmeler (kanunlar, yönetmelikler, standartları da kapsayan) bütün paydaşlar (Okay, 2018, s. 117-127) tarafından anlaşılmalı ve kullanılmalıdır.

Kisk analizi

Kentli nüfusun afetlere karşı korunmasız olması, ekonomik, sosyal ve politik sistemler tarafından oluşturulmaktadır. Kent merkezleri karmaşık bağlantıları olan ve tanımlamayı zorlaştıran çoklu risklerin yoğunlaştığı alanlardan oluşmaktadır. Bu nedenle çoklu risk analizleri ve çoklu korunmasızlık analizlerinin yapılması gerekmektedir. Afet risklerinin ve kentsel yoksulluğun, sadece eşitsiz geliri değil, düşük kaliteli konut, temel altyapıdan yoksunluk, politik

haklardan mahrumiyeti de içeren karmaşık yapının (Balta, 2013, s. 14)anlaşılması gerekmektedir.

Afet risklerinin düşürülmesi amacıyla yapılacak plan yapma faaliyetleri, öncelikli olarak tehlike verilerinin ve muhtemel yitiklerin tespit edilmesini gerektirmektedir. Örnek olarak; sismik tehlikelere karşı yapı ölçeğinde mühendislik tecrübesinin bulunduğu bilginin, kentsel, bölgesel, ulusal risk idaresi (Balta, 2013, s. 19) alanlarında desteği kısıtlı kalmaktadır.

Kentlerin çok yönlü, risklerinin birlikte irdelenip, her sektörde önlemler alınması için ‘sakınım planları’nın hazırlanması gerekmektedir. Türkiye kentlerinde ‘acil durum planı’ ve ‘sakınım planı’ birbirini tamamlayan iki ayrı planlama (Balamir, 2012, s. 2-6) uygulamasıdır.

Kentlerin yapıları ve riske açıklığı

Kentlerin özellikleri nedeniyle afetlerin kentler üstündeki etkileri de değişik değerlendirilmelidir. Kentler gerek risk oluşturmakta olan gerekse de zarara uğrayabilen sistemler olduğundan dolayı kent ve afet alakası bu iki (Erdinç ve Tönük, 2018, s. 43-50) çerçevede değerlendirilmelidir.

Doğal ve sosyo-ekonomik çevrelere yönelik olarak kullanılan zarar görebilirlik kavramı muhtemel bir tehlike karşısında belli bir unsurun muhtemel riski artıracak niteliklerini içermektedir. Zarar görme olasılığının seviyesi yerleşimdeki bina stoklarının nitelikleri, nüfusun yapısal özellikleri ve yerleşimin iktisadi bünyesiyle değerlendirilmeye (Kundak ve Türkoğlu, 2012, s. 247-250) alınmaktadır.

Türkiye’deki kentler; deprem, sel gibi doğal tehlikelerle birlikte kurlsız yapılaşma, kent içinde bulunan tehlikeli kullanmalar, yetersiz açık yeşil sahalara, teknik altyapı sorunları, denetim yetersizliği gibi sebeplerle büyük risk kaynakları durumuna gelmiştir. Kentsel risk yönetimiyle risk kaynak ve alanlarının tespit edilmesi, riski düşürme faaliyetleri ve plan yapma bakımından önemlidir. Güncel uygulamalarda, yerleşik sahalarda yalnızca var olan yapı stoku ile alakalı risk s kaynak ve alanlarına öncelik tanınmakta, bu faaliyetlerse pilot projeler çerçevesinde tespit edilen sahalarda ‘yapıların afetlere karşı dirençliliğini’ni tespit etmeye dönük bir biçimde kısıtlı kalmaktadır Dirençli hayat ortamlarının yaratılması, afet risklerini esas kabul eden metot ve anlayışların, plan yapma sistemiyle entegre edilmesi ve bunun örgütsel oluşumlara (Balta, 2013, s. 68) entegrasyonu gerekli olmaktadır.

Doğal afetler ve beklenmedik yıkımlar, kamu yönetiminin bu alanda da güçlü bir biçimde örgütlenmesini gerektirmiştir (Çukurçayır, 2011, s. 211).” Yaşanan afetler, afet yönetimi sisteminin hukuki ve örgütsel yapılar ve uygulanma hususlarıyla birlikte, bölgesel özelliklere ve değişik afet türlerine göre değişmekte olan riski düşürme ve erken ikaz metotlarının, yerleşme yerlerini afet risklerine karşı daha dirençli duruma ulaştırmak ve yitikleri düşürmek için, afet hazırlık çalışmalarının esas kısmı halinde mekânsal planlama ile entegre edilmesi konularını tekrar ele almak gerekmektedir (Kadıoğlu, 2011a, s. 3-7).

Kentler, kişisel ve sosyal gönenci kuvvetli bir biçimde etkileyen çok sayıdaki iktisadi, toplumsal, örgütsel ve çevresel hususların oluşturduğu karmaşık sistemlerdir. Kentlerin karşılaştıkları iklim değişikliği, afetler ve çevresel felaketler gibi çok sayıda tehlike bulunmaktadır. Kentler, tesirleri uzun vadede ortaya çıkan stresler veya kısa vadede birdenbire ortaya çıkan şoklara muhatap olmaktadırlar. Kentlerin ve kent alanlarının dirençliliği de değişik biçimdeki şoklardan ve streslerden kurtulabilme (Tuğaç, 2019, s. 984-1019) kapasitesine bağlı bulunmaktadır.

Uluslararası kentsel riski düşürme çalışmalarının, dünyanın en mühim siyaset uygulama sahası biçiminde görülerek, küçük yerleşim yerlerinde dahi kapsamlı önlemler teşvik edilerek hayata geçirilirken, Türkiye’de afetler siyaseti, üstünde yeterince durulamayan bir husustur. Büyük sismik risk havuzları oluşturmakta olan büyük nüfuslu Türkiye kentleri en tesirli ‘kitle imha araçları’dır. Türkiye’de iktisadi gelişmeyle ‘toplum zenginleştikçe bu mesele kendi kendine

çözülür' düşüncesindeki anlayış sahipleri bulunmakta bu anlayış, 'riskleri şimdilik unutturmak' (Balamir, 2011, s. 17-24) anlamına gelmektedir.

Afete dirençli planlama, kent planlamasını sadece statik bir çevre tasarımı ve arazi kullanma kararlarına indirgeyen anlayışın yerine; sağlıklı, emniyetli ve yaşanabilir bir kent çevresi ortaya koyabilmek için kent planlamasının sorun çözücü, hareketli ve esnek bir süreç halinde tasarlanması, riski düşürücü (İSMEP, 2104, s. 18) tedbirlerin planlama sürecine katılması ve benimsenmesini hedeflemektedir.

Kentsel Restorasyon

Restorasyon, "Bir sanat yapıtını ya da beşeri tarihe şahit olan herhangi bir nesneyi muhafaza etmek ve gerektiğinde, olabildiği ölçüde orjinal haline getirmek gayesiyle bu eseri, bu objeyi güçlendirmeyi ve bunların yıpranma sürecini durdurmayı sağlayacak eylemlerin bütünü," olarak (Büyük Larousse, s. 9786) tanımlanmaktadır. Başka bir tanıma göre (Yıldırım, 2019, s. 251), "restorasyon bir nesneyi aslını, özgünlüğünü bozmadan onarma eylemidir."

Bu tanımdan hareketle Kentsel restorasyon, "Kentsel restorasyon; kent alanlarında ortaya çıkan eko sistem tahribatını gidermeye yönelik, işleyen kent sisteminin, kendi kendini örgütlemesine olanak tanıyan, ekosistem onarım kabiliyetini destekleyen, sorunlara ve hedeflere yönelik çözüm odaklı yaklaşım izleyen bir tür yapay müdahale biçimidir. Etik, ekolojik ve ekonomik bakımdan tahribata maruz kalan kenti yeniden onaran sistematik yaklaşımlar bütünü" olarak tanımlanabilmektedir. Kentsel restorasyon, değişik meslek ve uzmanlık alanlarını, yöntemleri, teknikleri, idari ve hukuki süreçleri kapsamaktadır.

Planlama, kavramsal bir biçimde tespit edilen bir amaca erişebilmek için eyleme geçmeden önce yapılan hazırlıklar, karar verme, seçim sürecidir. Planlama gelecek için, geleceğe dönük bir kestirim faaliyetidir. Planlama harekete-eyleme öncü olacak düşünce sistemini oluşturmakta ve böylelikle harekete öncü olan kurumsal-varsayımsal yapıyı getirmekte, düşünce biçimini saptamaktadır (Yıldız, 2012, s. 182-183).

Keleş, Kentleşme politikasını "nüfusun ve iktisadi aktivitelerin ülkenin genelindeki dağılım şekline, kentlerin sayılarının artmasına, saha ve nüfus miktarı bakımından büyümelerine yönelik ilke ve önlemler olarak" (Keleş 2012b, s. 213) tanımlamaktadır.

Kentsel restorasyon projelerinin uygulanması öncesinde yapılması gereken çalışmalar arasında, "kent halkının ve kamuoyunun yeterince bilgilendirilmesi, arsa ve konut üretimi süreçlerine dahil edilmesi (Çukurçayır, 2011, s. 219) önem taşımaktadır. Kentsel arsa stokunun yeterliliği, kentsel yaşam kalitesi ve kentsel yaşamın sürdürülebilirliği açısından vazgeçilmez özellikler taşımaktadır.

Kentsel restorasyon projeleri; kent dışı alanlar ve yapılar için hazırlanan projelere nispeten daha karmaşıktır, zira kapsamlı ekolojik değişim daha yoğun (Tosun, 2019, s. 86) müdahaleyi gerektirmektedirler.

Kentsel restorasyon projelerinin karşılaşmış olduğu güçlükler; alanın derecelendirilmesi, tarihsel şartları veya yerli ekosistem referans bilgilerinin yer alması ve kentsel sitelerin bağlantısızlığı biçiminde ifade edilmektedir. Restorasyon projelerinin hayata geçirilmesi, çok paydaşlı ve yönetim organları içinde değerlendirmeleri gerektirmektedir. Kentsel restorasyon projelerinin, mahalli tarihin peyzajını ve çevresindeki toplum için değerini göz önünde bulundurması gerekmektedir. Kent alanında bir restorasyon projesini, alakalı sosyal bağlamın sınırlamaları kapsamında değerlendirmek gerekmektedir. Kentsel restorasyon, bir kent mekanının, uzun bir süre insan faaliyetlerince değişime uğratıldığını kabul etmekle başlamaktadır. Kent sahalarının başarılı bir biçimde tasarlanması, hangi şartların bu şartlara en iyi tahammül edebileceğini tespit ederek yerinde, dikkatli bir biçimde (Tosun, 2019, s. 86) analizini gerektirmektedir.

Deprem başta olmak üzere kentlerin karşılaşılabilecekleri olası tehdit ve risklerin zararlarını minimum seviyeye düşürmek amacıyla “kentsel restorasyon” uygulamaları, pro-aktif politikalar (Nakabayashi vd., 2008: 407-421) olarak hayata geçirilmelidir.

Yaşanacak bir afet sonrası uygulanacak “kentsel restorasyon” politikalarının amacı, afetten etkilenen mekanın ve insanların mümkün olan en kısa sürede toparlanmalarını sağlamak olmalıdır. Bu çerçevede, afetzedelerin konutlarının, yaşamlarının, insan ilişkilerinin, psikolojik durumlarının normalleştirilmesi gerekmektedir. İyileştirme, ilk olarak afet öncesi duruma ulaşmayı ardından da daha da yükseltmeyi içerecek özellikler taşımalıdır. Afet sonrası, insanların hayatlarını kurtarma aşamasını insanları biraraya getirme ve yeni bir yaşam inşa etme süreci izlemeli ve bu aşama (Nakabayashi vd., 2008, s. 407-421) önceden planlanmalıdır.

Kentsel restorasyonun amaçları arasında ‘kentsel yaşam kalitesi’nin yükseltilmesi de yer almaktadır. “Kentte yaşayanların yaşam kalitesi buradan sağladıkları tatmin ve kentin, kent sakinlerinin gereksinmelerini karşılayabilme (Çukurçayır, 2011: 136) kapasitesiyle ölçülebilmektedir.”

Kentsel Katılım ve Kentsel Restorasyon

“Katılma mahalli halkın gönenç seviyesinin ve esenliklerinin yükselmesini sağlamalıdır (Çukurçayır, 2011, s. 144).” “Katılım, demokrasi, yurttaşlık, saydamlık, halkın denetimi, aktif ve verimli mahalli idare sistemi gibi kavramlar ne kadar konuşulur ve tartışılırsa, o kadar demokrasiye yaklaşılr ve rasyonel bir toplumun temelleri atılmış olur. Suskunların oluşturduğu toplumlar, önceki çağlarda kalmıştır. Katılım metotlarının esas amacı, yalnızca kentsel zenginleri karar alma süreçlerinin sorumlusu yapmak değil; kadın, çocuk, yaşlı, özürü, işçi, memur, emekli, esnaf ve türlü mesleklerden uzmanların neredeyse tamamının kentin mekânsal olarak şekillenmesinde belirleyici olmasını temin etmek ve buradan elde edilmiş olan ve tecrübelerin genel demokrasiye bir destek halinde aktarılmasını (Çukurçayır, 2011, s. 167) temin etmektir.”

Çağdaş demokratik yönetimlerin izledikleri politika, “olabildiği kadar geniş katmanları, karar alma süreçlerine katmak, her katmandan, kentli bireyin bilgi ve tecrübelerinden faydalanmak, sosyal refaha katkıya hazır (Çukurçayır, 2011, s. 168)” duruma getirmek olarak tanımlanabilmektedir.

Kent yönetimleri tarafından belirli periyotlarda düzenlenen toplantılarla, “halkın kent yönetimine taleplerini yansıtabilmeleri, kent yönetimi ile kent halkı arasında bir etkileşim oluşturulması (Çukurçayır, 2011, s. 173)” sağlanmalıdır.

“Katılımcı demokrasi için sadece iyi bir örgütlenme yeterli değildir. Bununla birlikte katılım çabalarının amacına ulaşmasında kent halkının belli bir kentlilik bilincinde olması, mesuliyet duygusuyla etrafına sahip çıkması da en az teşkilatlanma ve hukuki düzenlemeler (Çukurçayır, 2011, s. 173) kadar gereklidir.”

Kentsel restorasyon planları, “kentte bulunan üniversiteler, kamu kurumu niteliğindeki meslek örgütleri, sivil toplum örgütleri ve konuyla ilgili uzmanların görüş (Çukurçayır, 2011, s. 276)” ve katkılarıyla hazırlanmalıdır.

Katılım kanalları, “kent halkı ile kent yönetimi arasında yaşanmakta olan iletişim kopukluğunu yaşanan ve yaşanabilecek iletişim kazalarını önlemede önemli bir işlev görmektedir (Çukurçayır, 2011, s. 174).”

Kentsel restorasyon uygulamalarında katılım mekanizmalarının tercih edilmesi, “kentlilerle çatışmaya girmeden, uzlaşma yöntemiyle sorun çözme mekanizması olarak oldukça etkili (Çukurçayır, 2011, s. 174) olabilecektir.

Kent yönetimlerinin “halka daha fazla yaklaşmasını, demokratik bilincin daha geniş kesimlere yayılmasını olanaklı kılmak amacıyla (Çukurçayır, 2011, s. 175) değişik katılım yöntemleri geliştirilmelidir. Kent halkı ile “birlikte çalışılabilecek, vatandaşla bilgi alışverişi

yapılabilecek halk toplantıları, çevrenin korunması ve iyileştirilmesi faaliyetleri ile bilgi toplamak gibi çalışmalar (Çukurçayır, 2011, s. 175)” geliştirilmeli ve uygulanmalıdır. Kent yönetimlerinin halka yakınlaşması için geliştirilen katılımcı yöntemler, “hem kent yönetimlerinin bir parçası, hem de demokratik katılım için uygun bir örgütlenme olacaktır.”

Kentsel Restorasyonda Başarı Koşulları

Kentsel restorasyonun başarısı, “afetlerin olumsuz etkilerinden bireyi ve toplumu daha iyi koruyabilmek için kamu kuruluşları (merkezi ve mahalli idareler), sivil toplum örgütleri, özel sektör ve uluslararası kuruluşların etkili ve yakın işbirliğinin” (Keleş 2012a, s. 607) sağlanmasına bağlıdır.

Kentsel restorasyon politikalarından “beklenen olumlu neticenin sağlanması ve politik toplumsallaşmanın temin edilmesi ve kuvvetlendirilmesi yalnızca katılıma açık metotların kullanılmış olmasına ve vatandaşların bu süreçlere katılmasına bağlı” olmaktadır (Çukurçayır, 2011, s. 145). Kentsel restorasyon planlarının “amaçlarının belirlenmesi sürecinden, hazırlanması ve sonuçlanması aşamasına kadar kentsel aktörlerden yararlanılması ve kentsel restorasyon planlarının oluşmasına kentlilerin önemli katkılarda bulunması” (Çukurçayır, 2011, s. 170)” sağlanmalıdır. Kentsel restorasyon, birbirlerinden çok değişik meslek ve uzmanlık sahalarını, yöntemlerini, tekniklerini, idari ve hukuki süreçleri kapsamaktadır. Başarı sağlamak için, kentsel restorasyon uygulamaları disiplinlerarası bir yönetim sorunu olarak ele alınmalı ve yönetilmelidir. Kentsel restorasyon, güçlü bir ekonomik sistem tarafından finanse edilmelidir. Kentsel restorasyon yatırımları bir maliyet faktörü değil pişmanlık oluşturmayacak yatırımlardır.

Risklerin ve muhtemel kayıpların belirlenmesi, sistemli bir biçimde azaltılması ve adil bir şekilde paylaşılmasını içeren bütün çalışmalar kentsel restorasyon kapsamındadır. Özellikle, kent alanlarında yaşanan sorunlar, sürdürülebilir kalkınma hedefleri doğrultusunda hem bugünkü hem de gelecek nesillerin de faydalanabileceği şekilde koruma-kullanma dengesinin sağlanmasıyla çözülebilecektir.

Kentsel restorasyon yalnızca ekosistemi değil kültür ve tabiat varlıklarını da muhafaza eden ve sürdürülebilir gelişme yaklaşımıyla mahalli imkanları harekete geçirme kapasitesine sahip bir yaklaşımdır. Kentsel restorasyon uygulamalarıyla, başta afetler olmak üzere kentsel sorunlara karşı sosyal direncin ve bilinç seviyesinin artırılması, sorunlara karşı dirençli ve emniyetli yerleşim alanlarının ortaya konması sağlanacaktır.

Kent yönetimlerinin “yeterince özerk olmadığı, hemşehri katılımı, hemşehri denetimi ve temsil gibi konularda hem kurumsallaşma yönünden hem de uygulamada önemli sorunlar yaşandığı, yönetsel saydamlığın oldukça zayıf olduğu (Çukurçayır, 2011, s. 158)” ülkelerde kentsel restorasyon uygulamalarının başarılı olma olasılığı oldukça düşüktür.

Kentsel restorasyon uygulamalarının başarılı olması için, kent yönetimlerinin “güçlendirilmesi, başka bir ifadeyle kaynak ve yetkiyle donatılması, gerek merkezi idarenin tekeli ortadan kaldıracak gerekse de kent sakinleri kendi kendilerini idare ederek, demokrasinin teminatı olma” özelliğine ulaşacaklardır (Çukurçayır, 2011, s. 166). Ayrıca, kent yönetimleri ile “yerel halk arasında gönüllülüğe dayanan bir işbirliğinin kurulması, halkın kendi sorunlarını çözebilme yeteneğinin geliştirilmesi, yerel önderliklerin geliştirilmesiyle var olan kurumların etkin hale getirilmesi ve bunlardan kalkınma yönünde yararlanılması” (Çukurçayır, 2011, s. 169)” gerekmektedir.

Kentsel restorasyon projelerinin karşılaşılabileceği zorlukların aşılmasında toplumun kentle bütünleşmesi, yani ‘kentsel bütünleşme’ olumlu rol oynayacaktır. Bu kavram, “kenti oluşturan bireylerin, grupların ve kurumların biraraya gelip birbirlerini tamamlaması ve birbirleri ile kaynaşması durumunu” (Özler, 2012, s. 217-218) ifade etmektedir.

Hazırlanacak ‘kentsel restorasyon’un stratejisi, hem afet mağdurlarının hayatlarını yeniden

kurmalarını sağlamak için önceliğin ‘hızlı’ ve ‘geçici’ onarım olduğu kısa vadede, hem de çabaların yerleşim alanlarının restorasyonuna odaklandığı uzun vadede düşünülmelidir (Nakabayashi vd., 2008, s. 407-421). Afet riski taşıyan yerleşim yerlerinin “kentsel restorasyon” planları, hem afet öncesi hem de afet sonrasında, gerek kısa vadeli, gerekse de uzun vadeli stratejilere dayalı olarak hazırlanmalıdır.

Kentsel restorasyon akılcı bir biçimde tasarlanmalı ve uygulanmalıdır. Bunu sağlamak için merkezi ve yerel yönetimler ile vatandaşlar, kentsel restorasyon vizyonlarını, topluluk temelli restorasyonun kavramsal planlamasını, uygulama sürecini ve restorasyon yönetimlerini oluşturma yeteneklerini güçlendirmelidirler (Nakabayashi vd., 2008, s. 407-421).

Afet öncesi hazırlanması gereken kentsel restorasyon planlarının taşımaları gereken özellikler şunlardır:

➤ Afetler ve sonuçlarına ilişkin hasar tahminleri olabildiği ölçüde gerçekçi ve ayrıntılı hazırlanmalıdır.

➤ Afet sonrası somut restorasyon planlama ve uygulama süreçlerinin temel kavramlarını ve ana aşamalarını içeren kentsel restorasyon el kitapları hazırlanmalıdır.

➤ Hazırlanan el kitaplarına göre toplum temelli tatbikatlar yapmak ve yerel topluluklar ve hükümetlerin restorasyon süreçlerini koordine etmeleri sağlanmalıdır.

➤ Afet öncesi yapılacak toplantı ve uygulamalarla ‘kentsel restorasyon’ planları tartışılmalıdır.

➤ Afetleri ve kentsel riskleri önlemek için, yukarıda yer verilen dört unsur aracılığıyla oluşturulan, yerel yönetimler ve vatandaşlar arasında kurulan işbirliğinin geri beslemesi (feeding back) sağlanmalıdır (Nakabayashi vd., 2008, s. 407-421).

Afet öncesi kentsel restorasyon kavramı, plan ve kılavuzların hazırlanmasını, insanların bunları paylaşmasını ve afet önleme konusunda toplumsal bilincin gelişmesini ve toplulukların güçlendirilmesini içermektedir. Bir afetin ne zaman, nerede ve ne kadar büyük olduğuna bakılmaksızın belediyelerin ve vatandaşların restorasyon için müdahale etmelerini ve birlikte çalışmalarını sağlamalıdır (Nakabayashi vd., 2008, s. 407-421). Kentsel restorasyon, “doğal yıkım olayları karşısında toplumun bütün gücünü harekete geçirmenin bir kamu hizmeti olarak algılanmasını” (Keleş 2012a, s. 609) gerektirmektedir.

Kentsel restorasyon kararları hem alınma hem de uygulanma aşamalarında yukarıdan aşağıya empoze edilmemeli, yerel yönetimler ile vatandaşlar arasında işbirliği sağlanmalıdır. Kentsel restorasyon önlemleri birbirini tamamlayıcı niteliktedir ve bu nedenle stratejik ve sistematik olarak birleştirilmelidir (Nakabayashi vd., 2008, s. 407-421).

Kentsel restorasyonun amaçları arasında yer alan iyileşme, yerel topluluğun refahını içermektedir. Bu kavram, bir topluluğun iyileşmesinin topluluğu oluşturan bireylerinin refahından kaynaklandığını göstermektedir. Kentsel restorasyonun uygulanması sürecinde topluluk gücü büyük önem taşımakta ve devlet kuruluşlarının ötesine geçmiş bulunmaktadır (Nakabayashi vd., 2008, s. 407-421).

Toplum temelli kentsel restorasyon, afet sonrası ‘iyileştirme süreci’ ve gelişimi şöyledir. Önemli ilk nokta, kentsel restorasyon süreci zaman çizelgesinin; tahliye, geçici restorasyon ve tam ölçekli restorasyon olmak üzere üç aşamaya bölünmesidir. İkinci önemli nokta, iki yerel düzeyde restorasyon senaryosu (restorasyon için bir sivil toplum örgütü oluşturulup oluşturulmadığı) veya geçici restorasyonda olup olmadığı. Kentsel restorasyon sürecine dayalı olarak, geçici ve tam ölçekli restorasyon arasında üç adım bulunmaktadır. Birincisi, topluluk restorasyon derneklerinin oluşturulmasını ve ortak restorasyon alanlarının belirlenmesini içermektedir. İkincisi, geçici kent bölgelerinin oluşturulmasını ve topluluk gelişimi ve fikir birliği oluşturma derinlemesine tartışılmasını kapsamaktadır. Üçüncüsü, tam ölçekli restorasyon ve geliştirmeyi içermektedir.

Kısaca süreç, topluluğun gücünü harekete geçirerek bir topluluğun işbirlikçi restorasyonunu (Nakabayashi vd., 2008, s. 407-421) oluşturmaktadır.

Kentsel restorasyon ve yeniden yapılanma çalışmalarında üretilen taslak planlar, yasal olarak belirlenen projeler yerel düzeydeki planlara entegre edilmelidir. Hukuki olanlar dışındaki önlemler toplum temelli afet sonrası kentsel restorasyon ve afet öncesi kalkınma planlarına dahil edilmeli, kentin ana planında gösterilen bölgesel anlayış temel vizyon konumuna gelmelidir (Nakabayashi vd., 2008, s. 407-421).

Kentsel restorasyon planlarının başarısında nüfusun kente ilişkin davranış biçimlerini benimsemiş olmaları yani ‘kentlileşmiş’ olmaları belirleyici olmaktadır. Kentlileşme, “kentleşme hareketi neticesinde, sosyal değişimin bireylerin davranışlarında, ilişkilerinde ve değer yargılarında, maddi ve manevi hayat şekillerinde değişimler oluşturmaları süreci” (Keleş, 2012e, s. 213-214) olarak tanımlanmaktadır.

Değerlendirme

Bilindiği üzere, Türkiye’de, “Yerel yönetimlerin doğal yıkım olaylarına müdahale ve afet yönetimi kapasiteleri kısıtlıdır. Yerleşimin ve yapılaşmanın yönlendirilmesine ve denetlenmesine ait vazifelerini dahi tam manasıyla (Keleş 2012a, s. 606-608) ifa edememektedirler.

Dirençli kentler, kuvvetli ve esnek bir yapıya sahip olabilen kentlerdir. Bu kentlerde ulaşım sistemleri, donatılar ve öteki bütün destekleyici işlevler; seller, depremler, fırtınalar gibi doğal tehlikeler veya terör/şiddet olayları gibi toplumsal, iktisadi ve siyasi içerikli tehlikelerden kolayca kurtularak, işlevlerini (Tezer, 2012, s. 221-223) sürdürebilirler.

Büyük bir çoğunluğu çeşitli tür ve düzeyde afet riski taşıyan Türkiye’nin bu gerçek ile yaşamayı öğrenerek, hem yerleşme sahalarını belirlerken hem de yapı üretimi aşamalarında ilmi kurallara özenle uyması (Kaya vd., 2018, s. 592-601) gerekli olmaktadır.

Kentleşme ve afetlerin birbirleri arasındaki ilişkilerin seviyesi çift boyutlu ve karşılıklı etkileşim durumundadırlar (Balta, 2013, s. 159). Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, kentsel sistemde yaşanan hızlı dönüşümler, karşılaşılan afetler ve tesirleri, planlama süreç ve metodunu, piyasa siyasetleri noktasına getirmiştir. Gelişme sürecindeki ülkelerin kentleri, nüfusun hareketli yapısı ve yığılma temayüllerinin yüksekliği sebebiyle afet risklerine daha fazla maruz kalmaktadırlar. Kentsel gelişme siyasetleri, afet riskini düşürmeyi ön plana çıkaran bir yaklaşıma sahip olmalı ve kentsel risk sakınımı, sürdürülebilir gelişme siyasetleriyle desteklenmelidir (Balta, 2013, s. 159).

Kent yaşayan bir organizmadır. Planlama çalışmaları, “yönetim yapısı içinde sürekli bir işlev olarak yer alması ve kent planlarının değişen şartlara göre gözden geçirilmesi, yeni şartlara uyumlaştırılması” (Çukurçayır, 2011, s. 242) gerekmektedir. Kent yönetimlerinin daha demokratik, etkin, verimli, hesap verebilen, şeffaf ve vatandaş odaklı bir özelliğe sahip olması (Çukurçayır, 2011: 297) sağlanmalıdır.

Doğal afetlerin çözümü sadece yapı seviyesinde siyasetleri ve mühendislik çözüm önerilerine sahip olmayı yeterli görmemeli, arazi kullanma planlaması ve siyasetlerine dayalı olmalıdır. Kent planlamanın bütüncül yaklaşımla önleyici siyasetlerin geliştirilmesi ve risk sakınımının benimsenmesiyle planlama yeniden yorumlanmalıdır (Balta, 2013, s. 159).

Dünya genelinde çok sayıda kent, doğal veya beşeri etkenlerle ortaya çıkan şok ve streslerle karşılaşmaktadır. Süratle büyümekte olan kentler ve nüfus artışı, şok ve streslerden etkilenebilir ve kırılganlığı daha üst düzeylere taşımakta; farklı risk ve tehlikeleri kentlerin gündemine sokmaktadır. Kentsel dirençlilik, bir kent ya da toplumun, doğal afetler, iktisadi krizler, demografik değişiklikler, salgınlar gibi çok sayıda tehlikeye, afetlere ve risklere hazırlıklı olma, bunlara cevap verme ve uyum sağlayabilme yeteneğidir. Kentsel dirençliliği temin etmek uzun vadeli bir amaç halinde kentlerin karşılaşabileceği şoklara ve streslere karşı birtakım hazırlıkların

yapılmasını gerekli kılsa da aynı anda kentler açısından mühim yatırım imkanları da sağlamaktadır (Tuğaç, 2019, s. 984-1019).

Dirençli kentlere ulaşmada esas etken planlamadır. Sürdürülebilir risk idaresi yaklaşımıyla planlama sürecinde yeni vasıtaların tespiti ve planlama kademelerinde çok boyutlu denetim, kabul edilmesi gerekli olan esas ilkeler arasında yer almaktadır. Kentsel yerleşim alanlarında sakınım kararlarını kapsayan planlama, bir bütün halinde hazırlanmalı, plandan bağımsız parçacı uygulamalar önlenmelidir. Planlamanın bütün aşamaları, analiz ve yer seçim kararları katılıma açık süreçlerle, teknik ve toplumsal verilere göre gerçekleşmelidir. Altyapı çalışmaları yapılmadan gerçekleştirilen büyük ölçekli yatırımlar, planlı bir biçimde gerçekleşmesine karşın risklere açık olabilmekte, yakın çevresiyle alakalı yeni risklerin oluşmasına neden olabilmektedir (Balta, 2013, s. 159).

Kentsel restorasyon uygulamalarının “meşruiyeti” sağlanmalı ve kentsel restorasyon “toplumsal katılma ve dayanışma” anlayışına dayanmalıdır. Dirençli kentlere erişmeyi sağlayan belirleyici adım planlamadır. Planlama ise kapsamlı, bütünsel, disiplinlerarası boyutlarıyla, çok yönlü bir süreçte oluşmaktadır. Kentsel dirençlilik, çok boyutlu olarak incelenmeli, tehlike, korunmasızlık, riski düşürebilme yeteneği, acil müdahale ve iyileştirme yeteneği faktörleri ele alınmalıdır (Balta, 2013, s. 164).

Kentsel restorasyon uygulamalarında temel görev yerel yönetimler tarafından üstlenilmelidir. Bu açıdan, “yerel yönetimlerin özellikle belediyelerin afetler konusunda daha aktif hale getirilmesi için yetki, kaynak ve personel bakımından güçlendirilmeleri” gerekmektedir (Keleş 2012a, s. 608).

Afet öncesi yürütülecek kentsel restorasyon çalışmalarında ‘temel altyapı’ ihtiyaçlarının karşılanmasına özel önem verilmesi gerekmektedir. Temel altyapı ihtiyaçlarını karşılayamamış yerleşim birimlerinde afet zararlarının etkileri çok daha büyük olacaktır (Keleş 2012a, s. 608).

Kentsel restorasyon politika ve uygulamalarının başarı ve başarısızlığında ‘afet yönetimi ile ilgili yetkilerin dağılımında ve kullanılmasında yaşanan karışıklık’ konusu önem taşımaktadır. Türkiye deneyiminde bakıldığında, “birçok bakanlığın bu konularda görevler yüklendiği” ve bu durumun “uygulamada görev çatışmalarına yol açtığı” (Keleş 2012a, s. 583) görülmektedir.

Kentsel sürdürülebilirlik ve dirençlilik hususlarında uluslararası düzeyde başarılı görülen çalışmalar irdelenmeli; ilmi işbirlikleriyle ortak projeler geliştirilmelidir (Şolt, 2021, s. 39-47).

Öneriler

Kentsel restorasyon uygulamalarında yetki ve koordinasyonun tek bir yönetsel birimde toplanması, sürecin etkin, hızlı ve verimli bir biçimde yönetilmesi için temel gereklilikler arasında yer almaktadır. Bunun sağlanması için;

➤ Kentsel restorasyon politikalarının hazırlanması ve uygulanmasında üniversitelerin ve sivil toplum kuruluşlarının etkin rol almaları sağlanmalıdır.

➤ Kentsel restorasyon politika ve uygulamalarının temel hedefi “kentlerin dirençliliğini arttırarak afetlerin olumsuz etkilerini minimuma indirmektir. Afet sonrası toparlanmanın hızlıca sağlanmasıdır.

➤ Kentsel restorasyon yönetimi merkezi yönetim tarafından tespit edilen kentsel restorasyon politikaları ile yerel yönetimlerce belirlenen kentsel restorasyon planlarının varlığına ve disiplinlerarası çalışmalara bağlıdır.

➤ Kentsel restorasyon politika ve uygulamalarında başarı sağlayabilmek için, süreç disiplinler arası bir yönetim sorunu olarak ele alınmalı ve yönetilmelidir.

➤ Kentsel restorasyon politika ve uygulamaları için güçlü finansal kaynak sağlanmalı, güçlü bir maliye politikası ile desteklenmelidir.

➤ Kentsel restorasyon politika ve uygulamaları bir maliyet unsuru olarak görülmemeli, gelecekte pişmanlık yaratmayacak yatırımlar olarak kabul edilmelidir.

Kaynaklar:

1. Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (2021), “Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü,” (<https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu> 20. 09. 2021).
2. Akyön, Fehmi Volkan, Mehmet Metehan Çetintaş, Tayfun Gemici (2018), “Afet Yönetiminde İnsan Kaynağı Planlamasının Yönetilebilirliği,” ODTÜ, “Türkiye’nin 20. Yuvarlak Masa Toplantısı Bildiri Kitapçığı,” ODTÜ Afet Yönetimi ve Araştırma Merkezi (AYM), (Editörler: Etkin Hasgöl, Meltem Şenol Balaban), 16 Mart 2018, s. 62-70.
3. Balamir, Murat (2011), “Uluslararası Afetler Politikası, Güvenli Kentler Kampanyası ve Sasakawa Ödülleri,” TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi, “Afet ve Mimarlık,” Dosya 26, (Dosya Editörü: Emine M. Komut), Ankara, 2011, s. 17-24.
4. Balamir, Murat (2012), “Afetlere İlişkin Planlama Etkinlikleri ve Sakınım Planlaması,” Ersoy, Melih (der.), Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük (İstanbul: Ninova Yayınları).
5. Balta, Münevver Özge (2013), “Kentsel Risklerin Planlama Temelinde Analizi ve Dirençli Kent Planlama Yaklaşımı,” Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, Kasım 2013.
6. Bayhan, Fikret, Balamir, Murat (2011), “Kent Planlama Sürecinin ve Plan Kararlarının Sismik Riskleri Belirlemedeki Etkin Rolü” TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi, “Afet ve Mimarlık,” Dosya 26, (Dosya Editörü: Emine M. Komut), Ankara, 2011, s. 34-39.
7. Bayraktar, Ulaş, Yılmaz, Bediz (2020), “Yeni Katılımcı Pratikler: Paylaşan, Dönüştüren, Dirençli Dayanışma Kentleri,” Yurttaşlık Derneği, Ocak 2020 (<https://hyd.org.tr/tr/yayinlar/842-dunya-kentlerinden-orneklerle-yerel-katilim-pratikleri> 20. 08. 2021).
8. Bayraktaroğlu, Özde Ezgi (2013), “Mimarlıkta Ekosistem Düşüncesiyle Tasarlamak,” İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Ocak 2013.
9. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Teşkilatı (FAO) (2015), “Kurak Alanlardaki Tahribata Uğramış Ormanların ve Peyzajların Restorasyonuna İlişkin Küresel Kılavuz: Dayanıklılığı Sağlamak ve Geçim Kaynaklarından Yararlanmak,” (Haz. Berrahmouni, N., Regato, P. ve Parfondry, M.), Ormancılık Belgesi No. 175, Roma, 2015.
10. Bozkurt, Uğur (2011), “Deprem Riski Olan Kentsel Alanlarda Afet Öncesi Durum ve Sürdürülebilir Zarar Azaltma Stratejilerinin Fayda-Maliyet Oranlarının Karşılaştırılması İçin Yöntem Araştırması,” TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi, “Afet ve Mimarlık,” Dosya 26, (Dosya Editörü: Emine M. Komut), Ankara, 2011, s. 54-61.
11. Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedi (t.yok), “Restorasyon,” 19. Cilt, Milliyet Yayınları, İstanbul.
12. Cairns, J. ve Heckman, J. R. (1996), “Restoration Ecology: The State of an Emerging Field,” Annual Review of Energy and the Environment, 21(1), 167-189. doi:10.1146/annurev.energy.21.1.167.
13. Çiriş, Seçkin (2021), “Kentsel Planlamada Paradigma Değişiminin Bir Ürünü: "Dirençli Ulaştırma" ve İstanbul Kenti Üzerine İnceleme,” (https://www.imo.org.tr/resimler/ekutu.pdf/18001_41_29.pdf 25. 08. 2021).
14. Çukurçayır, M. Akif (2011), “Yerel Yönetim Kuram Kurum ve Yeni Yaklaşımlar,” Çizgi Yayınevi, Konya, 2011.
15. Düzgün, Sönmez (2019), “Kentleri Dirençli Hale Getirmenin Araçları: Teknoloji Bağlamında Dirençli Kent Kavramı Üzerine Bir Değerlendirme,” 13. Uluslararası Kamu Yönetimi Sempozyumu (Kaysem 13), Tam Metin Bildiri Kitabı, Uluslararası Siyaset ve Güvenlik

Stratejileri, Kamu Yönetimi Politikaları (ed. Ali Fuat Gökçe, Uğur Ülger, Seda Kulu, Muhammed Aksu), 18-20 Nisan 2019 Gaziantep, s.1293-1303.

15. Erdiñç, Ferhat, Tönük, Gülseven Ubay (2018), “Afet Yönetimi, Mekansal Planlama ve Kentsel Riskler,” ODTÜ, “Türkiye’nin 20. Yuvarlak Masa Toplantısı Bildiri Kitapçığı,” ODTÜ Afet Yönetimi ve Araştırma Merkezi (AYM), (Editörler: Etkin Hasgöl, Meltem Şenol Balaban), 16 Mart 2018, s. 34-50.

16. Ersoy Melih (der.), (2012), “Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük,” Ninova Yayınları, İstanbul, 2012.

17. Göksu, Çetin (2012) “Eko-Kent,” Ersoy, Melih (der.), Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük (İstanbul: Ninova Yayınları).

International Society for Ecological Restoration, Science & Policy Working Group (2017), “Ekolojik Restorasyona Giriş,” (çev. Hidayet Karakurt) 29 Nisan 2017 (https://cdn.ymaw.s.c.o.m/www.ser.org/resource/resmgr/custompages/publications/ser_primer/ser-primer-turkish.pdf 20. 08. 2021).

18. klime Dirençli Kentler (2021), (https://ipa.gov.tr/assets/uploads/files/climate_nge_261217.pdf 20. 08. 2021).

19. İSMEP (2014), “Afete Dirençli Şehir Planlama ve Yapılaşma,” “İstanbul Sismik Riskin Azaltılması ve Acil Durum Hazırlık Projesi” (İSMEP) İstanbul, Haziran 2014.

20. İzmir Ekoloji Forumu (2015), “İzmir Ekoloji Forumu Hazırlık Çalışmaları ve Sonuç Raporları,” (Ed. Ayşe Filibeli Melek Demir), Birinci Basım, İzmir, Mart 2015.

21. Kadioğlu, Mikdat (2011a), “Ülke İhtiyaçlarını Değerlendirme,” TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi, “Afet ve Mimarlık,” Dosya 26, (Dosya Editörü: Emine M. Komut), Ankara, 2011, s. 3-7.

22. Kadioğlu, Mikdat (2011b), “Afet Yönetimi Beklenilmeyeni Beklemek, En Kötüsünü Yönetmek,” TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi, “Afet ve Mimarlık,” Dosya 26, (Dosya Editörü: Emine M. Komut), Ankara, 2011, s. 41-43.

23. Karaman, Aykut (2009), “Sürdürülebilir Kentsel Gelişme Eşikleri Bağlamında İstanbul Üzerine Notlar,” Tasarım +Kuram, Sayı 8, Aralık 2009, s. 1-13.

24. Kaya, Ayşegül Tanrıverdi, Hakan Polat, Ercan Özgan (2018), “Afete Dirençli Planlama ve Konut Yerleşim Alanlarının Seçimi; Düzce Örneği,” 2nd International Symposium on Natural Hazards and Disaster Management 04-06 May, 2018 (ISHAD2018 Sakarya Turkey), s. 592-601.

25. Keleş, Ruşen (Keleş, 2012a), “Kentleşme Politikası,” 12. Baskı, İmge Kitabevi Yayını, Ankara, Şubat 2012.

26. Keleş, Ruşen (Keleş, 2012b), “Kentleşme Politikaları,” Ersoy, Melih (der.), Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük (İstanbul: Ninova Yayınları): 213.

27. Keleş, Ruşen (Keleş, 2012c), “Kent,” içinde, Ersoy, Melih (der.), Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük (İstanbul: Ninova Yayınları): 183-184.

28. Keleş, Ruşen (Keleş, 2012d), “Kentleşme,” Ersoy, Melih (der.), Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük (İstanbul: Ninova Yayınları): 211—212.

29. Keleş, Ruşen (Keleş, 2012e), “Kentlileşme,” Ersoy, Melih (der.), Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük (İstanbul: Ninova Yayınları): 213-214.

30. Komut, Emine M. (2011), “Afetler: Kentler, Yapılar ve İnsanlar Yerleşmeler, Yapılı Çevre: Mimarlar ve Mimarlık,” TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi, “Afet ve Mimarlık,” Dosya 26, (Dosya Editörü: Emine M. Komut), Ankara, 2011, s. 1-2.

31. Kundak, Seda, Türkoğlu, Handan (2012), “Kentsel Risk Analizi,” Ersoy, Melih (der.), Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük (İstanbul: Ninova Yayınları):247-250.

32. Nakabayashi, Itsuki, Shin Aiba, Taro Ichiko, “Pre-Disaster Restoration Measure of Preparedness for Post-Disaster Restoration in Tokyo,” Journal of Disaster Research Vol.3 No.6, 2008, (https://www.fujipress.jp/main/wp-content/themes/Fujipress/pdf_subscribed.php 20. 08. 2021), s. 407-421.
33. ODTÜ (2018), “Türkiye’nin 20. Yuvarlak Masa Toplantısı Bildiri Kitapçığı,” ODTÜ Afet Yönetimi ve Araştırma Merkezi (AYM), (Editörler: Etkin Hasgöl, Meltem Şenol Balaban), 16 Mart 2018.
34. Okay, Nilgün (2018), “Direncili Kentler İçin Afet Risk Azaltma,” Şehir ve Toplum, Sayı: 10, Nisan- Temmuz 2018, s. 117-127.
35. Özer, Yunus Emre (2018), “Risk Azaltma Yaklaşımı Çerçevesinde Direncili Kentler,” Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa 2018.
36. Özler, Özgül Acar (2012), “Kentsel Bütünleşme,” Ersoy, Melih (der.), Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük (İstanbul: Ninova Yayınları): 217-218.
37. Özmen Bülent (2018), “Tehlike ve Risk Değerlendirmesi,” Süleyman Pampal (der.), “Acil Durum ve Afet Yönetimi Planları,” (T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 3718, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 2537, Eskişehir): 23-55.
38. Özügül, Mehmet Durak (2012), “Ekolojik Planlama,” Ersoy, Melih (der.), Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük (İstanbul: Ninova Yayınları).
39. Pampal, Süleyman (der.) (2018), “Acil Durum ve Afet Yönetimi Planları,” T.C. Anadolu Üniversitesi Yayını No: 3718, Açıköğretim Fakültesi Yayını No: 2537, Eskişehir, 2018.
40. Peker, Ender, Aydın, Cem İskender (2019), “Değişen İklimde Kentler: Yerel Yönetimler İçin Azaltım ve Uyum Politikaları,” İPM–Mercator Politika Notu Eylül 2019. (<https://ipc.sabanciuniv.edu/Content/Images/Document/degisen-iklimde-kentler-yerel-yonetimler-icin-azaltim-ve-uyum-politikalari-61f167/degisen-iklimde-kentler-yerel-yonetimler-icin-azaltim-ve-uyum-politikalari-61f167.pdf> 20. 08. 2021).
41. Pınarcıoğlu, Nihal Şirin, Kanbak, Ayşegül (2020), “Sürdürülebilir Kent Modelleri,” IJOPEC Publication No: 2020/25, First Edition, December 2020.
42. Sert, Ömer Faruk (2012) “Türkiye’de Restorasyon Sürecinin Haritalanması ve Proje, İhale Ve Uygulama Aşamalarında Karşılaşılan Sorunların Belirlenmesi Üzerine Saha Çalışması,” İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, Haziran 2012.
43. Şahin, Yusuf (2011), “Kentleşme Politikası,” Güncellenmiş 2. Baskı, Murathan Yayınları, Trabzon 2011.
44. Şen, Bülent, Mehmet A. T. Koçer, M. Tahir Alp (2003), “Ekolojik Restorasyon ve Göl Restorasyon Metotları,” XII. Ulusal Su Ürünleri Sempozyumu, 2003, s. 582-588.
45. Şolt, H. Burçin Henden (2021), “Covid-19 Pandemisinde Kentlerde Yaşanan Değişimler ve Kentsel Hizmetler,” Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Cilt 8, Sayı 15, Yıl 2021, s. 39-47.
46. T.C. Kalkınma Bakanlığı (2018), “Kentsel Yaşam Kalitesi Özel İhtisas Komisyonu Raporu On Birinci Kalkınma Planı (2019-2023), Ankara, 2018.
47. Taşan-Kok, Tuna (2012), “Direncili (Esneyebilir) Bölgeler,” Ersoy, Melih (der.), Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük (İstanbul: Ninova Yayınları): 91-92.
48. Taylan, Arzu (2012), “Kentsel Afetler ve Risk Paylaşımı,” Ersoy, Melih (der.), Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük (İstanbul: Ninova Yayınları).
49. Terton (2017), “Building a Climate-Resilient City: Urban ecosystems,” <https://www.iisd.org/>. 12 Temmuz 2021 tarihinde <https://www.iisd.org/system/files/publications/pcc-brief-climate-resilient-city-urban-ecosystems.pdf> adresinden erişildi.

50. The Ten Essentials for Making Cities Resilient. (t.y.).<https://www.undrr.org/>. 13 Temmuz 2021 tarihinde <https://mcr2030.undrr.org/ten-essentials-making-cities-resilient> adresinden erişildi.

51. Tezer, Azime (2012), “Kentsel Dirençlilik-Dayanıklılık,” Ersoy, Melih (der.), Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük (İstanbul: Ninova Yayınları).

52. Tezgider, Gülgün, Kaya, Emine (2018), “Temel Afet Eğitimi Yerelleştirmenin Önemi,” ODTÜ, “Türkiye’nin 20. Yuvarlak Masa Toplantısı Bildiri Kitapçığı,” ODTÜ Afet Yönetimi ve Araştırma Merkezi (AYM), (Editörler: Etkin Hasgöl, Meltem Şenol Balaban), 16 Mart 2018, s. 55-62.

53. TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi (2011), “Afet ve Mimarlık,” Dosya 26, (Dosya Editörü: Emine M. Komut), Ankara, 2011.

54. Tosun, Hüseyin Emre (2019) “Eko Restorasyon Yaklaşımı: Kastamonu Çatalzeytin Örneği,” Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019.

55. Tuğaç, Çiğdem (2019), “Kentsel Dirençlilik Perspektifinden Yerel Yönetimlerin Görevleri ve Sorumlulukları,” İdealkent Sayı 28, Cilt 10, Yıl 2019-3, 984-019.

56. Türkoğlu, Handan (2014), “Akademik Değerlendirme,” İSMEP, “Afete Dirençli Şehir Planlama ve Yapılaşma,” “İstanbul Sismik Riskin Azaltılması ve Acil Durum Hazırlık Projesi” (İSMEP) İstanbul, Haziran 2014.

57. Türkoğlu, Handan, Koramaz, Elif Kısar (2012), Ersoy, Melih (der.), Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük (İstanbul: Ninova Yayınları):185-186.

58. Yang, Y., Fang, Y., Xu, Y. ve Zhang, Y. (2021). Assessment of urban resilience based on the transformation of resource-based cities: A case study of Panzhuhua, China. Ecology and Society, 26(2). doi:10.5751/ES-12280-260220.

59. Yıldırım, Selahattin (2019), “Ansiklopedik Kent Sözlüğü,” Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları, Yayın No 119, İstanbul, 2019.

60. Yıldız, Dursun (2018), “Kuraklığa Dirençli Kentler,” Şehir ve Toplum, Sayı: 10, Nisan-Temmuz 2018, s. 61-74.

61. Yıldız, Reyhan (2012), “Kavramsal Bir Sistem Olarak Planlama,” Ersoy, Melih (der.), Kentsel Planlama Ansiklopedik Sözlük (İstanbul: Ninova Yayınları): 182-183.

62. Yücel, Gül (2011), “Afetler İçin Yerleşimlerde Güvenli Açık Alan ve Erişim,” TMMOB Mimarlar Odası Ankara Şubesi, “Afet ve Mimarlık,” Dosya 26, (Dosya Editörü: Emine M. Komut), Ankara, 2011, s. 62-66.

H.Emre Tosun

science expert (M.S), Istanbul Metropolitan Municipality, Istanbul-Turkey

ORCID 0000-0001-5386-0416

Eyup Zengin

Prof. Dr., researcher, Istanbul-Turkey

ORCID 0000-0003-3755-3488

Natiq H. Pasha

g-m.e.n., associate professor, Azerbaijan Technical University

ORCID 0000-0002-5666-6835

Urban restoration policies in the process of creating a resistant city

Abstract

Deterioration in the urban area causes problems and difficulties such as irregular spread in urban space, insufficient infrastructure, environmental problems (air, water, soil, noise, odour

pollution, urban heat island, etc.), low energy and resource efficiency, an urban agglomeration, lack of ecological space, security. Cities which are not built in harmony with the ecosystem will be vulnerable to possible disasters due to the deterioration.

The main reason for these issues is the inability to maintain the balance between the urban and regional ecosystems, and to achieve urban sustainability, as a result, the weakening of urban resilience. For a resilient city, urban governance processes which promote sustainable innovation, preserve diversity, focus on modularity, restore ecological functions, tighten the decision cycle, build social capital and urban restoration planning which connects local and global scales are required.

Urban resilience can often be regarded in the context of response to immediate impacts. However, the whole must be mastered by looking beyond the individual ailments. In order to make cities resilient; it is not only required to establish an organizational structure, to identify, understand and use of current and future risk scenarios and the processes required for action, to understand the economic impacts and the need to strengthen financial capacity for resilience, but also to turn towards flexible urban development and design, to protect natural buffers, to strengthen planning of understanding, prevention, mitigation, response and recovery, and community capacity, to increase infrastructure resilience, to provide an effective response, and rapid recovery and more rational renewal.

Urban restoration is a kind of artificial intervention which aims to eliminate the destruction of the ecosystem in urban areas, allows the functioning city system to self-organize, supports the ecosystem repair capability, and follows a solution-oriented approach towards problems and targets. It is a set of systematic approaches that restore the city, which is exposed to ethical, ecological, and economic destruction.

While resilient cities have a robust, reflective, redundant, welded, inclusive, integrated and flexible structure, they are also locations which have the capacity of maintaining the same function, structure, feedback and identity by absorbing disturbances such as a hazard or natural disaster and reorganizing itself as it is changing. Urban restoration constitutes the whole of practices that make it liveable by increasing the resilience of the city.

Urban restoration practices are required to reach a sustainable city scale, which is at the common denominator of environmental, social and economic values, to provide welfare-oriented living space and standards, and to ensure the continuity of ecological resilience. Resilient cities breathe easier as restoration increases urban resilience. As long as the cities breathe, they stand, live, and keep it alive. In this study, the place and importance of urban restoration practices in the process of creating a resilient city in the solution of urban problems will be emphasized.

Key words: urban problems, resilient city, restoration, urban restoration, sustainability.

H.Emre Tosun

mütəxəssis (M.S), İstanbul Büyükşehir Belediyesi

İstanbul-Türkiye

ORCID 0000-0001-5386-0416

Eyüp Zengin

Prof. Dr, tədqiqatçı, İstanbul-Türkiye

ORCID 0000-0003-3755-3488

Natiq H.Paşa

g-m.e.n., dosent, Azərbaycan Texniki Universiteti

ORCID 0000-0002-5666-6835

Davamlı şəhər tikilməsi prosesində şəhərbərpa siyasəti

Xülasə

Şəhər ərazisində qeyri-kafi infrastruktur, ekoloji problemlər (hava, su, torpaq, səs-küy, qoxuların çirklənməsi, və s.), enerji və resurs səmərəliliyi, şəhər aqlomerasiyası, ekoloji şəraitin olmaması kimi problem və çətinliklərə səbəb olur. boşluq, təhlükəsizlik. Ekosistemə uyğun qurulmayan və saxlanmayan şəhərlər pisləşmə nəticəsində mümkün fəlakətlərə qarşı həssas olacaqlar.

Bu problemlərin əsas səbəbi şəhər və regional ekosistem arasında balansın qorunub saxlanıla bilməməsi, şəhər davamlılığına nail ola bilməmək və nəticədə şəhər müqavimətinin azalmasıdır. Dayanıqlı bir şəhər üçün; Davamlı innovasiyaları təşviq edən, müxtəlifliyi qoruyan, modulluğa diqqət yetirən, ekoloji funksiyaları bərpa edən, qərar dövryyəsinə sərtləşdirən, sosial kapitalı formalaşdıran və şəhər idarəetmə proseslərini yerli və qlobal miqyaslarla birləşdirən şəhərin bərpasının planlaşdırılması tələb olunur. Şəhər dayanıqlığı ümumiyyətlə ani təsirlərə cavab kontekstində qiymətləndirilə bilər. Şəhərləri davamlı etmək; təşkilati struktur yaratmaq, fəaliyyət üçün tələb olunan prosesləri, cari və gələcək risk ssenarilərini müəyyən etmək, anlamaq və istifadə etmək, iqtisadi təsirləri və dayanıqlılıq üçün maliyyə imkanlarını gücləndirmək ehtiyacını anlamaq, davamlı şəhər inkişafı və dizaynına doğru hərəkət etmək, təbii buferləri qorumaq, anlamaq, qarşısını almaq, yumşaltmaq, cavab tədbirləri və bərpa planlarını və icma potensialını gücləndirmək, infrastrukturun dayanıqlığını artırmaq, effektiv reaksiya, sürətli bərpa və daha rəşional yenilənməni təmin etmək lazımdır.

Dayanıqlı şəhərlər möhkəm, əks etdirən, lazımsız, qaynaqlanmış, inklüziv, integrasiya olunmuş və davamlıdır, təhlükə və ya təbii fəlakət kimi narahatlıqları udduq və dəyişməyə məruz qalarkən özlərini yenidən təşkil etmək qabiliyyətinə malikdir, beləliklə, mahiyyətə eyni funksiyaları, strukturu, əks əlaqəni və şəxsiyyəti qoruyub saxlayır. . Şəhərin bərpası şəhərin dayanıqlığını artırır və onu yaşana bilən hala gətirən bütün təcrübələri təşkil edir.

Ekoloji, sosial və iqtisadi dəyərlərin ortaq məxrəcində olan dayanıqlı şəhər miqyasına çatmaq, rifah yönümlü yaşayış sahəsi və standartları təmin etmək və ekoloji davamlılığın davamlılığını təmin etmək üçün şəhər bərpası təcrübələri zəruridir.

Bərpa şəhərin dayanıqlığını artırır və möhkəm şəhərlər daha rahat nəfəs alır. Nə qədər ki, şəhər nəfəs alır, dururlar, yaşayırlar və buraxırlar. Bu araşdırmada şəhər problemlərinin həllində dayanıqlı bir şəhər yaratma prosesində şəhər bərpası təcrübələrinin yeri və əhəmiyyəti vurğulanacaqdır

Açar sözlər: *şəhər problemləri, dayanıqlı şəhər, bərpa, şəhər bərpası, davamlılıq.*

Э.Г.Мамедова
к.э.н., доцент, Азербайджанский Государственный Университет
Нефти и Промышленности
ORCID 0000-0002-3815-4609
ai_1280@mail.ru
М.З.Зохранова
магистрант, Азербайджанский Государственный Университет
Нефти и Промышленности
medina.23@mail.ru

Məqalə redaksiyaya daxil olub 10.04.2023

The article was received by editorial board on 10.04.2023

Статья принята к печати 10.04.2023

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СТРАТЕГИИ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ ОТРАСЛЕЙ ПРОМЫШЛЕННОСТИ

Резюме

В статье представлены основные направления и инструменты совершенствования стратегии развития промышленности. Определены основные факторы, оказывающие влияние на стратегию развития промышленности, определены приоритеты развития промышленности на федеральном и региональном уровне.

Кроме этого в статье обосновывается необходимость совершенствования стратегического инструментария развития промышленных предприятий и предлагается модель формирования стратегии развития предприятий, позволяющая формализовать управленческие процессы формирования стратегии отраслевого развития.

Ключевые слова: *промышленная политика, стратегия промышленного развития, стратегические инструменты развития.*

ВВЕДЕНИЕ

Активная региональная промышленная политика решает задачи целенаправленной модернизации экономики и определяет долговременную стратегию экономического развития регионов. Проблема разработки эффективной стратегии промышленного развития выступает в качестве важнейшего фактора посткризисной динамики, одной из важнейших задач на пути обеспечения стабильности экономического положения в регионе и в стране в целом и роста благосостояния граждан. Благодаря эффективным стратегиям экономического развития в регионах возникают, концентрируются и интегрируются новые виды экономической деятельности, промышленность высоких технологий, финансовые, торговые и образовательные услуги, материальные, культурные и духовные ценности, инфраструктура внешнеэкономической деятельности.

Стратегии промышленного развития обычно делятся на два типа: стратегия промышленного развития путем привлечения внешнего капитала (ISEC) и стратегия промышленного развития счет использования местных ресурсов (ISLR).

Первая стратегия, ISEC, - это стратегия, в основном, приглашающая предприятия создавать заводы в промышленных зонах с базовой инфраструктурой, такой как земля, транспортная система, водоснабжение и электроэнергия.

Вторая стратегия, ISLR, - это стратегия создания продукции с добавленной стоимос-

тью и развития промышленности путем высокотехнологичного использования местных ресурсов, таких как минеральные, сельскохозяйственные, лесные и морские ресурсы, традиционные технологии и культура, а также человеческие ресурсы.

ISEC и ISLR могут рассматриваться как противоположности друг другу, поскольку ISEC предназначен для приглашения промышленности извне, а ISLR - для создания промышленности своими силами. Однако у них много общих моментов в подготовке условий для промышленного развития и продвижения промышленности в соответствии с региональными условиями. При применении ISEC особое внимание уделяется подготовке производственной среды. При применении ISLR акцент делается на развитии человеческих ресурсов и подготовке системы поддержки для запуска новых предприятий и отраслей. Несмотря на такие различия, они имеют много общих факторов, а именно: подготовка производственных баз, развитие рабочей силы, развитие человеческих ресурсов, подготовка среды для промышленного развития, такая как связь между промышленностью, академией, правительством и средой проживания и т.д..

Другими словами, нелегко развивать новую местную промышленность в регионе, где люди негативно относятся к идее внедрения предприятий извне, и невозможно привлечь предприятия в регион, где новая местная промышленность не развивается.

В последнее время в обоих случаях ISEC и ISLR большее значение придается заботе об окружающей среде и нулевым выбросам. Для использования энергии требуется дальнейшее использование местной природной энергии. Для продвижения нулевых выбросов большее значение придается связям между отраслями и регионами, а также переработке отходов на предприятиях. Гораздо лучше использовать ISEC и ISLR согласованным образом вместо альтернативного способа.

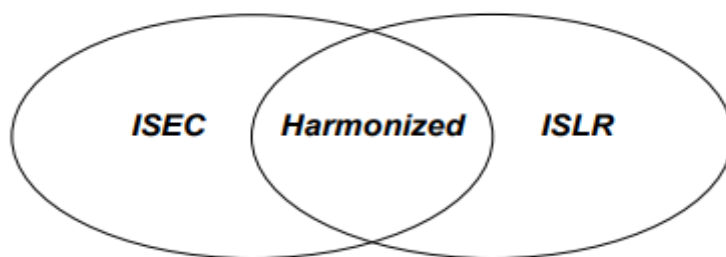

Рис. 1. Стратегия промышленного развития
ISEC (Стратегия промышленного развития путем внедрения внешнего капитала)

Следует отметить, что промышленное размещение должно быть реализовано, когда промышленные требования соответствуют условиям регионального размещения. Промышленные требования зависят от типа промышленности. Например, даже если в регионе А востребована промышленность типа В, ее реализация затруднена, если условия размещения в регионе А не удовлетворяют промышленным требованиям для промышленности типа В.

Сила промышленного требования отличается в зависимости от типа промышленности. Промышленность подразделяется на следующие четыре типа в зависимости от силы промышленных требований:

- промышленность, ориентированная на инфраструктуру;
- промышленность, ориентированная на потребительский рынок;
- промышленность, ориентированная на труд;

- промышленность, ориентированная на ресурсы.

Промышленность не всегда относится только к одному типу, но иногда к двум или более типам.

Каждый тип промышленности характеризуется следующим образом:

1) Инфраструктурно-ориентированная промышленность

Термин "Инфраструктурно-ориентированная промышленность" можно определить как тип промышленности, который демонстрирует сильную тенденцию к размещению в регионе с определенной инфраструктурой, такой как крупный порт, обширная промышленная зона, обильное снабжение технической водой и высокоскоростная транспортная сеть.

Этот тип промышленности в основном относится к отрасли, в значительной степени зависящей от импортных ресурсов, или к машиностроительной промышленности, обрабатывающей крупные и тяжелые товары. Типичными примерами являются черная металлургия (доменное производство стали, производство стали в электропечах и т.д.), нефтепереработка, нефтехимия, целлюлозно-бумажная промышленность, выплавка алюминия, выплавка меди, выплавка свинца, выплавка цинка, судостроение, автомобилестроение и т.д.

2) Промышленность, ориентированная на потребительский рынок

Термин "Промышленность, ориентированная на потребительский рынок" можно определить как тип промышленности, которая демонстрирует сильную тенденцию к размещению в регионе, близком к рынку сбыта продукции или имеющем большое потребление. Рынок в значительной степени зависит от типа отрасли и подразделяется на рынки, требующие городской функции, населения, промышленной агломерации, сельскохозяйственной агломерации и т.д.

Продукты, требующие городской функции, связаны со знаниями, информацией, логистикой, строительством и т.д. Типичными отраслями, требующими городских функций, являются автомобилестроение, компьютерная, издательская и полиграфическая промышленность, производство керамики, строительных материалов, обработка стали, медицинское оборудование и т.д. Большинство товаров, требующих участия населения, связаны с продуктами питания, одеждой и жильем. К этой группе относятся текстильные изделия, мебель, фурнитура, изделия из дерева и т.д. К продукции, требующей сельскохозяйственной агломерации, относятся корма для скота, удобрения, картонные коробки для упаковки, различные сельскохозяйственные материалы и т.д.

3) Промышленность, ориентированная на труд

Термин "промышленность, ориентированная на труд" можно определить как тип промышленности, который демонстрирует сильную тенденцию к размещению в регионе, где доступна рабочая сила с низкой ставкой заработной платы или имеется большое количество рабочей силы. К отраслям, требующим большого количества рабочей силы, относятся судостроение, автомобилестроение, сталелитейное производство, производство электрооборудования, точного машиностроения и т.д. Большинство фабрик, относящихся к таким отраслям, как производство продуктов питания, одежды, текстильных изделий, деталей для электрических машин и электронных устройств, требуют большого количества рабочей силы при низких ставках заработной платы. требуют большого количества рабочей силы при низкой ставке заработной платы.

4) Ресурсо-ориентированная промышленность

Термин "Ресурсо-ориентированная промышленность" можно определить как тип промышленности, который демонстрирует сильную тенденцию к размещению в регионе, который дает минеральные ресурсы, сельскохозяйственную продукцию, морскую продук-

цию и продукцию лесного хозяйства.

Типичными отраслями, относящимися к этому типу, являются цементная, агропромышленная, животноводческая, переработка морской продукции, деревообработка и т.д.

Существует несколько тенденций размещения промышленности, о которых говорилось выше. Важно выяснить, каким региональным условиям соответствует тот или иной тип промышленности, и тогда Затем следует выбрать отрасли, которые будут внедряться в регионе.

Кандидаты отбираются путем сравнения требований промышленности с региональными условиями. Из отобранных кандидатов обычно выбирается отрасль, имеющая более высокую реальность и удовлетворяющая региональным требованиям, путем оценки требований к местоположению, эффектов развития и воздействия на окружающую среду.

Выбранная отрасль становится целевой отраслью. Также важно на ранней стадии привлечь некоторые предприятия, имеющие отношение к региону, к региональной индустриализации в качестве целевых предприятий. Примером могут служить предприятия, топ-менеджеры которых являются выходцами из региона или окончили региональные университеты, многие сотрудники которых являются выходцами из региона, а также имеют деловые связи в регионе. Связи с местным населением и родственниками должны быть использованы в полной мере.

В целом, внедрение предприятий в сельской местности ISEC начинает с трудоемких отраслей, используя связи с местным населением и родственниками. Швейная промышленность и производство электронных деталей привлекают обилие рабочей силы и низкая заработная плата в регионе. Агломерация трудоемких производств обеспечивает дальнейшее развитие инфраструктуры и размещение смежных отраслей, таких как логистика и услуги, а затем размещение перерабатывающих/сборочных производств, таких как производство электрооборудования, автозапчастей и точного оборудования. На этом этапе региональный уровень технологий постепенно улучшается, а качество рабочей силы становится востребованным наряду с количеством. На следующем этапе на заводах могут быть созданы отделы исследований и разработок, а региональная промышленность может расшириться до передовой промышленной агломерации, что становится условиями ISLR.

Недавняя тенденция информационно-ориентированного общества и быстрое развитие информационной инфраструктуры создают новую индустрию, которую можно назвать "индустрией, ориентированной на человеческие ресурсы". Типичным примером являются отрасли разработки программного обеспечения и информационных услуг. Эта отрасль редко ограничивается какими-либо факторами, кроме человеческих ресурсов и информационной инфраструктуры, поэтому она может быть расположена где угодно и называется "свободной индустрией". На самом деле она проявляет тенденцию к агломерации в городских районах, поскольку высокообразованные люди стремятся к высокому качеству жизни и городским услугам. Однако она жизнеспособна и в сельской местности в соответствии с намерениями человеческих ресурсов. Повышение стоимости жизни в городах стимулирует мобильность человеческих ресурсов, таких как ИТ-инженеры и другие специалисты в США. Развитие инфраструктуры на основе этого явления является одним из направлений регионального развития. Необходимо рассмотреть стратегию привлечения человеческих ресурсов, а не промышленности. ресурсов, а не промышленности.

ISLR (Стратегия промышленного развития путем использования местных ресурсов)

ISLR - это стратегия создания продукции с добавленной стоимостью путем высокоэффективного использования местных ресурсов.

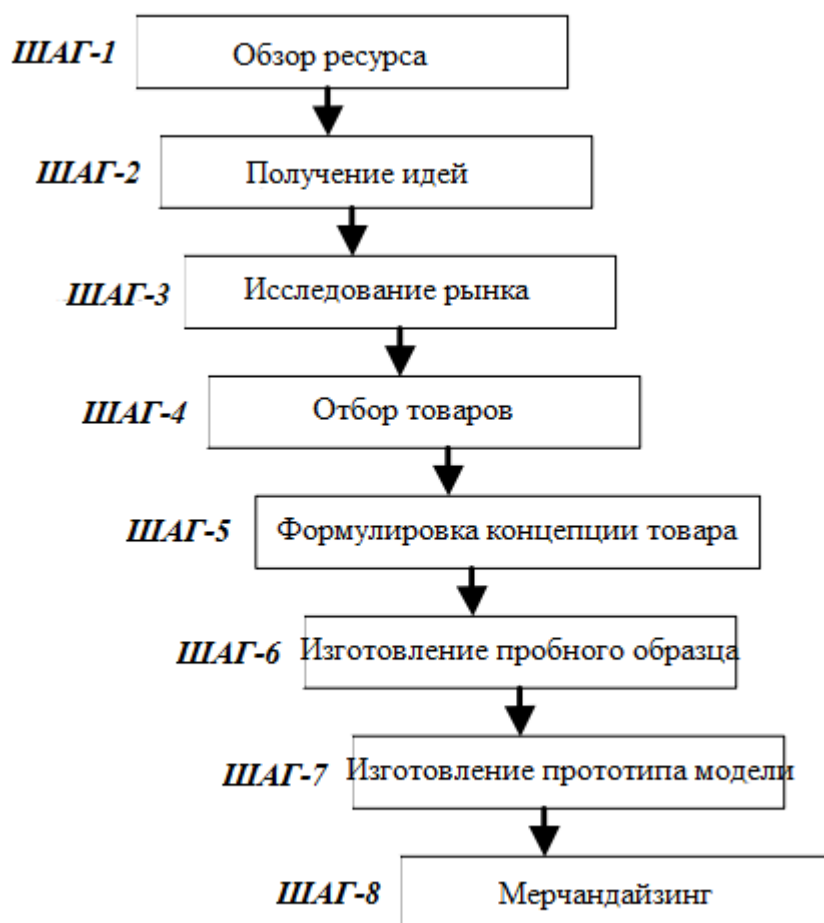
Местные ресурсы делятся на (а) материальные ресурсы, такие как сельскохозяйственная, лесная и морская продукция, производимая в регионе; и (б) нематериальные ресурсы, такие как климатические условия, ландшафт, народное творчество, история и люди. Материальные ресурсы перерабатываются и, в конечном итоге, предоставляются в качестве продуктов питания вместе с первичной продукцией сельского, лесного и рыбного хозяйства. В то время как нематериальные ресурсы используются в основном для туризма и поддержания компании с городскими жителями. В процессе использования местных ресурсов цена продукта с добавленной стоимостью резко возрастает от цены сырья к цене промежуточного продукта и далее к цене конечного потребителя. По мере расширения рынка от ограниченной территории к более широкой требуется более компетентное развитие. Необходимо разрабатывать продукты, следуя более надежным шагам. Человеческие ресурсы и организация становятся наиболее важными для разработки продукта.

Четыре типа разработки продукта показаны на рисунке ниже.

ТИП-1 - это усовершенствование продукта без существенных изменений по сравнению с существующими продуктами, а ТИП-2 - это добавление чего-то к существующему продукту. ТИП-3 и -4 относятся к разработке новой продукции. Тип-3 создает совершенно новые продукты, а ТИП-4 добавляет дальнейшую обработку к первичному продукту или продукту первичной обработки, который в настоящее время продается на рынке.

Разработка продукта осуществляется в следующей последовательности.

ШАГ-1 "Обзор ресурсов" состоит из исследования материальных ресурсов, человеческих ресурсов и необходимого фонда.

В ШАГЕ-2 "Получение идей". Используя результаты ШАГА-1, необходимо провести исследование, чтобы ответить на вопросы: "Какие новые продукты следует создать" и "Что и как следует улучшить в существующих продукта".

ШАГ-3 "Исследование рынка" проводится для различных продуктов, полученных в результате ШАГ-2. На этом этапе необходимо провести исследовательскую работу, чтобы ответить на вопросы: "Какие есть похожие или родственные товары"; "Какими характеристиками они обладают"; "Почему товары популярны"; "Почему товары не популярны" и т.д. Для соответствующих товаров на этом этапе необходимо собрать статистические данные и исследовать рыночный маршрут.

В ШАГЕ 4 "Отбор продуктов" рассматривается отбор различных продуктов для разработки или улучшения в соответствии с результатами исследования рынка. Отбор должен проводиться на основе комплексной оценки с учетом конкуренции, закупок сырья, требуемой технологии, производственных мощностей, рыночного маршрута и т.д.

На 5 ШАГЕ должна быть сформулирована определенная концепция товара и его основные характеристики. Сначала необходимо придумать ключевое слово для каждого товара с учетом региональной истории и культуры. На основе ключевого слова следует проработать информацию о товаре, такую как содержание, образ, торговое название и цена.

ШАГ 6 - изготовление пробной партии, включающей содержание товара и дизайн

упаковки. Предприниматели изготавливают пробные образцы, если у них есть оборудование и технологии для производства. Если у них нет таких мощностей и технологий, они должны передать эту работу на аутсорсинг.

На ШАГЕ 7 из пробного образца следует изготовить модель прототипа, чтобы предприниматели могли попросить потребителей попробовать его и внести изменения и улучшения.

ШАГ-8 "Мерчандайзинг" - это заключительный этап, на котором необходимо приобрести лицензии, провести пробный маркетинг и разработать маркетинговую стратегию.

В случае внедрения промышленности, внедряется набор капитала и технологий, необходимых для производства конкретного продукта. С другой стороны, в случае ISLR предприниматели должны сами разрабатывать собственные продукты. Хотя они могут использовать различные меры, такие как привлечение внешних экспертов и наем людей для разработки продукции, они все равно должны разрабатывать продукцию самостоятельно.

Следует отметить, что видимость изобилия ресурсов и возможностей новых продукции в значительной степени отличается от получения поддержки потребителей.

На начальном этапе индустриализации не существует противоположности в принятии стратегии индустриализации, будь то ISEC или ISLR. Разница между ними заключается в том, что развитие и/или улучшение условий производства или воспитание предпринимателей и выкапывание технологических семян и развитие инвестиционного климата для индустриализации, такие как развитие промышленной инфраструктуры, HRD, совместная деятельность между промышленностью и научными кругами, улучшение условий жизни и т.д. являются общими как для ISEC, так и для ISLR.

При нынешней ситуации с промышленной структурой и каждой фабрикой, существующим фабрикам довольно трудно достичь самоподдерживающегося роста, поэтому принятие стратегий промышленного развития ограничено следующим образом: 1) продвижение инвестиций из-за пределов региона, 2) создание новой промышленности и/или бизнеса, и 3) интеграция продвижения инвестиций и создания новой промышленности/бизнеса. Очевидно, что текущая ситуация с размещением промышленности показывает, что продвигать промышленность из других регионов довольно сложно, если не добиться значительного улучшения условий размещения в регионе. Что касается второго подхода, который создает новый бизнес, используя местные ресурсы и/или технологические зачатки и развивая и/или привлекая предпринимателей, то он также будет сложным, поскольку требует создания соответствующей системы, а это занимает больше времени.

Хотя обе стратегии развития промышленности, по сути, имеют трудности, которые необходимо преодолеть, они должны стимулировать индустриализацию в регионе. Преимуществами, полученными в результате такого развития, может воспользоваться не только данный регион, но и другие регионы. Поэтому межрегиональная конкуренция в области продвижения инвестиций должна быть жесткой. Несмотря на то, что конкуренция будет жесткой, выгода от такого преимущества в регионе будет довольно большой.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Основной целью промышленной стратегии является модернизация каждого региона и страны в целом, переход к инновационному посткризисному пути развития и повышение благосостояния всех слоев общества. Структура промышленной стратегии политики региона как формы региональной промышленной политики включает в себя цели, основные приоритеты, содержательную часть, а также обоснование экономического и организационно-управленческого механизма достижения намеченных целей. Успех соци-

ально-экономического развития Азербайджана и ее регионов во многом зависит от наличия эффективных стратегий промышленного развития. Только правильный выбор стратегии развития может обеспечить комплексную модернизацию страны и повышение благосостояния населения, что позволит Азербайджану занять достойное место в мире.

Список использованной литературы:

1. Комолов С.А. (2012). Модель принятия инвестиционных решений предприятий промышленности в условиях модернизации отрасли // Российское предпринимательство. №17 (215).
2. http://www.gks.ru/free_doc/new_site/oper_ind/ApromCDE.xls. Reference list:
3. Власкин Г.А., Ленчук Е.Б. (2006). Промышленная политика в условиях перехода к инновационной экономике. – М.: Наука.
4. Кузык Б. И., Яковец Ю.В. (2005). Россия 2050. Стратегия инновационного прорыва. - М.: «Экономика».
5. Попович А. (2006). Формирование и реализация стратегии развития промышленности региона // Проблемы теории и практика управления. - № 4.
6. Попович А. (2006). Формирование и реализация стратегии развития промышленности региона // Проблемы теории и практика управления. - № 4.

E.G.Mammadova

*Candidate of Economics, Associate Professor,
Azerbaijan State University of Oil and Industry
ORCID 0000-0002-3815-4609*

M.Z.Zohrabova

master student, Azerbaijan State University of Oil and Industry

Ways to improve the strategy of economic development of industries

Abstract

The article presents the main directions and tools for improving the strategy of industrial development. The main factors influencing the industrial development strategy are identified, the priorities of industrial development at the federal and regional levels are determined.

In addition, the article substantiates the need to improve the strategic tools for the development of industrial enterprises and proposes a model for the formation of an enterprise development strategy that allows formalizing the management processes of forming an industry development strategy.

Key words: *industrial policy, industrial development strategy, strategic development tools.*

E.H.Məmmədova

*i.e.n., dosent, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti
ORCID 0000-0002-3815-4609*

M.Z.Zöhrabova

magistrant, Azərbaycan Dövlət Neft və Sənaye Universiteti

Sənayenin iqtisadi inkişaf strategiyasının təkmilləşdirilməsi yolları

Xulasə

Məqalədə sənayenin inkisaf strategiyasının təkmilləşdirilməsinin əsas istiqamətləri və vasitələri təqdim olunur. Sənayenin inkisaf strategiyasına təsir edən əsas amillər, dövlət və regional səviyyədə sənayenin inkişafı üçün prioritetlər müəyyən edilmisdir.

Bundan əlavə, məqalədə sənaye müəssisələrinin inkişafı üçün strateji vasitələrin təkmilləşdirilməsinin zəruriliyi əsaslandırılır və sənaye inkisaf strategiyasının formalaşmasının idarəetmə proseslərini rəsmiləşdirməyə imkan verən müəssisələrin inkisaf strategiyasının formalasdırılması üçün bir model təklif olunur.

Acar sozlər: sənaye siyasəti, sənaye inkisaf strategiyası, strateji inkisaf vasitələri.

Ə.M.Əliyev
i. e.n., dosent, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti
ORCID 0000-0002-5134-188X
elesger-eliyev@list.ru
T.T.Kərimzadə
magistrant, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti
İ.V.Fətaxov
ORCID 0000-0001-5557-3410
izmirfataxov@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 24.03.2023

The article was received by editorial board on 24.03.2023

Статья принята к печати 24.03.2023

TİKİNTİ SƏNAYESİ MÜƏSSİSƏLƏRİNDƏ MALİYYƏ FƏALİYYƏTİNİN İDARƏ EDİLMƏSİNİN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə

Məqalədə tikinti sənaye müəssisələrində maliyyənin idarə edilməsinin zəruri şərtləri göstərilmişdir. Məlumdur ki, təsərrüfat subyektlərində maliyyə münasibətlərinin səmərəli təşkili onların maliyyə vəziyyətinin sabitliyini təmin edir.

Məqalədə həmçinin tikinti sənaye müəssisələrində maliyyə münasibətlərinin təkmilləşdirilməsində yeni texnika və texnologiyanın tətbiqi, müəssisənin tikinti materiallarından istifadə olunması, insan amilinin rolundan da bəhs olunur.

Sonda bu məsələnin həllində ən vacib məsələlərdən biri kimi dövlət dəstəyi, yəni əlverişli işgüzar mühitin yaradılması və infrastrukturanın mövcudluğunun zəruriliyi də vurğulanır.

Açar sözlər: maliyyə, tikinti sənaye müəssisələri, maliyyənin idarə edilməsi, qanunvericilik aktları, yeni texnikanın tətbiqi, rəqabət.

Hər bir ölkənin iqtisadi və sosial inkişafın təmin olunmasında maliyyənin düzgün təşkili müstəsna əhəmiyyətə malikdir. Müasir dövrdə maliyyənin düzgün təşkilinin rolunun daha da artmasını məhz bazar iqtisadiyyatının maliyyə - dəyər münasibətləri üzərində qurulması ilə izah etmək olar.

Məlumdur ki, təsərrüfat subyektlərinin maliyyəsi təkrar istehsal prosesi, pul vəsaitlərinin səfərbər olunması və dövlətin maliyyə ehtiyatlarından səmərəli istifadə olmasında başlıca rol oynayır. Yeni iqtisadi şərait bütün müəssisələrdən maliyyə işinin mövcud tələblərə uyğun təşkil olunması tələb edir.

Tikinti sənaye müəssisələrinin maliyyəsi gəlirlərin və yığımın yaradılması, bölgüsü və istifadəsi proseslərində meydana çıxan pul münasibətlərinin məcmusunu xarakterizə edir.

Digər sahələrdə olduğu kimi tikinti sənaye müəssisələrinin maliyyəsinin məzmunu da onun yerinə yetirdiyi funksiyalarda təzahür edir. Bir iqtisadi kateqoriya kimi maliyyənin funksiyaları onun fəaliyyət dairəsini əhatə edir.

Hal-hazırda dünya tikinti materialları bazarının həcmi 900 mlrd.ABŞ dollarından çoxdur. Burada əsasən sement, kərpic, beton, qum, xüsusi aqreqatlar və çınqıl məhsulları üstünlük təşkil edir (8).

Tikinti-quraşdırma işlərinin maya dəyərinin 55-65%-ni tikinti materialları və konstruksiyalarına çəkilən xərclər təşkil edir. Tikinti materiallarına olan tələbatın təqribən 80%-ni sənayenin tikinti materialları, metallurgiya, ağac emalı və selluloz-kağız sahələri təşkil edir (6).

Elə ölkələr var ki, maliyyənin idarə edilməsi bir başlıca orqan tərəfindən həyata keçirilir. Digər ölkələrdə bu idarəçilik funksiyaları bir neçə dövlət orqanları arasında bölüşdürülür. Məsələn, Amerika Birləşmiş Ştatlarında maliyyənin idarə edilməsi ilə ümumiyyətlə, maliyyə nazirliyi və prezident aparatında inzibati-büdcə idarəsi məşğul olur. Almaniyada isə bu iş əksinə, maliyyə nazirliyi, Türkiyədə maliyyə nazirliyi, Gömrük idarəsi vasitəsilə həyata keçirilir. Burada maliyyənin idarə edilməsi orqanları dedikdə söhbət maliyyə məsələlərinə ümumi rəhbərlikdən gedir. Bunlarla bərabər bu ölkələrdə digər maliyyə orqanları da var.

Ümumiyyətlə götürüldükdə, maliyyənin idarə edilməsi üzrə prinsip demək olar ki, əksər inkişaf etmiş ölkələrdə eynidir. Lakin qeyd etdiyimiz kimi, ayrı-ayrı ölkələrdə bəzi fərqlər mövcuddur.

Maliyyənin idarə edilməsinin tam mərkəzləşdirilmiş qaydada həyata keçirildiyi dövrlərdə, maliyyə orqanları dövlət büdcəsi üzrə idarəçilik orqanı, maddi istehsalın və qeyri-istehsal maliyyəsinin idarə edilməsi orqanları kimi qruplaşdırılırdı.

Bütün bunlarla bərabər hazırda çoxsaylı maliyyə, sığorta şirkətləri, banklar, pensiya və digər fondlar yaranmışdır. Onlar maliyyənin idarə edilməsinə çox böyük təsir gücünə malikdirlər.

Maliyyənin idarə edilməində mühüm şərtlərdən biri elmi əsaslara istinad edən qanunvericilik aktlarının mövcudluğudur. Maliyyə qanunvericiliyi maliyyə münasibətlərinin təşkili üzrə dövlətin qəbul etdiyi aktların məcmusudur. Maliyyə münasibətləri qəbul olunmuş qanun və digər qanunvericilik aktlara əsasən həyata keçirilir. Qlobal miqyasında ümumdünya maliyyə hüquq və normaları tətbiq olunur və beynəlxalq saziş, protokol, konversiyalarla, ölkə daxili qaydalar isə ayrı-ayrı ölkələrin parlamentlərində qəbul olunan qanunlarla tənzimlənir.

Azərbaycan Respublikasının müstəqil bir dövlət kimi güclü və çevik maliyyə idarəetmə siyasətinə malik olması çox əhəmiyyətlidir. Bu zərurət ölkəmizdə maliyyə idarəçiliyinin tamamilə dəyişdirilməsi və mövcud tələblərə uyğun qurulmasını şərtləndirir.

Bizim fikrimizcə, tikinti sənayesi müəssisələrində maliyyənin idarə edilməsinin aşağıdakı istiqamətləri fərqləndirilməlidir:

1. bütün subyektlərin maliyyənin idarə edilməsində qəbul olunmuş qanunvericilik aktlarına istinad etməsi.

2. inzibati amirlik sistemindən fərqli olaraq idarəetmə orqanları arasında maliyyənin funksiyalarının yenidən bölüşdürülməsi. Belə ki, o dövrdə bütün məsələlər yuxarı təşkilatlar tərəfindən həll edildiyindən müəssisələrin maliyyə orqanları sərbəst və müstəqil deyildilər.

3. maliyyənin idarəetmə orqanlarının strukturlarına yenidən baxılmaqla yeni təşkilati strukturların yaradılması. Bu məqsədlə tikinti sənayesi müəssisələrinin müstəqil fəaliyyət göstərməsi təmin olunmalıdır.

Məlumdur ki, hal-hazırda tikinti sənayesi müəssisələrindən maliyyə münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi tələb olunur. Maliyyə münasibətlərinin səmərəli təşkili təsərrüfat subyektlərinin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərir. Belə ki, tikinti sənayesi müəssisələrinin rentabelliği artır, mənfəəti çoxalır və bütün bunlar onların maliyyə vəziyyətinin stabilliyini təmin edir.

Hal-hazırda tikinti sənayesi müəssisələrində xüsusi sahibkarlıq, biznes fəaliyyətinin nisbətən zəif inkişafı müşahidə olunur. Bu sahədə onların fəaliyyətində mərkəzləşdirilmiş sistemdən qeyri-mərkəzləşdirilmiş sistemə keçid, yəni direktiv göstəricilərdən imtina edilməsi zəruridir. Bu məqsədlə planlaşdırmanın indikativ formasından istifadə edilməlidir.

Son zamanlar tikinti materialları istehsalı sahəsində ən böyük istehsalçı və istehlakçı dövlət Çin hesab olunur. Belə ki, dünyada istehsal olunan 4 mlrd. ton sementin 2.2 mlrd tonu və ya 55%-i onların payına düşür (8). Çində geniş tətbiq olunan bu formanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, xüsusi sahibkarlıqla məşğul olan ayrı-ayrı müəssisələr (şirkətlər, firmalar və s.) dövlətin sifarişləri və tövsiyələri əsasında fəaliyyət göstərirlər. Belə ki, dövlət müəssisələrin istehsalın artımında marağını təmin etmək üçün birbaşa maliyyə yardımı göstərir, onların məhsulları üçün sabit satış bazarı yaradır. Dövlət sifarişlərindən artıq qalan məhsulların dünya bazarına çıxarılmasına köməklik edir və digər zəruri tədbirləri həyata keçirir. Direktiv planlaşdırmadan fərqli olaraq, indikativ planlaşdırmanın tətbiqi, nəinki sahibkarların şəxsi maddi marağını, elmi texniki tərəqqinin nəticələrinin tətbiqində onların təşəbbüskarlığını azaltmır, əksinə, xüsusi müəssisələrin dövlətin yaratdığı əlverişli iqtisadi mühit hesabına istehsalı daha çox genişləndirməyə imkanları artır. Bu da cəmiyyət üzvlərinin zəruri tələbatlarının ödənilməsində özəl bölmənin fəal iştirakına səbəb olur.

Tikinti sənayesi müəssisələrinin fəaliyyətinə dövlət müdaxiləsinin azaldılması maliyyə münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətində mühüm amillərdən biridir. Ona görə də istənilən istiqamətdə təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinə dövlətin müdaxiləsi sivil qaydada olmalıdır.

Tikinti sənayesi müəssisələrinin fəaliyyətində maliyyə münasibətlərinin təkmilləşdirilməsində insan amilinin rolu inkar olunmazdır. Müasir mərhələdə əməyin, istehsalın xarakterinin dəyişməsi, kompyuter texnikasının inkişafı insan amilinin rolunu daha da artırmışdır.

Fəaliyyət göstərən tikinti sənayesi müəssisələrinin maliyyə münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi istiqamətlərindən biri yeni texnikanın geniş tətbiqi və istehsalın texnoloji cəhətdən yenidən qurulmasıdır. Yeni iqtisadi şərait istehsalda elmin və texnikanın ən son nailiyyətlərindən istifadə etməyə əsaslanan yüksək dərəcədə mexanikləşdirilmiş və avtomatlaşdırılmış istehsal kimi xarakterizə olunur. Bununla belə hələ də tikintidə istifadə olunan bir çox tikinti maşın və mexanizmləri xidmət müddətini başa vursa da istehsaldan kənarlaşdırılmayıb. Belə ki, 2020-ci ildə tikintidə istifadə olunan skreperlərin 21.7 %-i, pnevmotəkərli kranların 18.5 %-i, qülləli kranların 15.4 %-i, avtoqreyderlərin 13.6 %-i, birçalovlu ekskavatorların 12.9 %-i xidmət müddətinə başa vurmuşlar.

2 fevral 2021-ci ildə ölkə prezidenti cənab İlham Əliyevin sərəncamı ilə “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlərdə” reallaşdırılması nəzərdə tutulan işğaldan azad olunmuş ərazilərə böyük qayıdışın təmin olunması və innovasiya məkanının genişləndirilməsində real innovasiya strategiyasının seçilməsi, formalaşması və həyata keçirilməsinin əhəmiyyəti çox böyükdür (2).

Müəssisələrdə maliyyə münasibətlərinin təkmilləşdirilməsinin daha bir yolu rəqabət mübarizəsinin gücləndirilməsindən ibarətdir. Məlumdur ki, iqtisadi inkişafın bazar mexanizmi bəzi iqtisadi ünsürlərin qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyəti ilə şərtlənir. Bu ünsürlərdən biri də rəqabətdir. Rəqabət latın sözü olub «toqquşma», «bəhsləşmə» mənasını daşıyır. Rəqabət nəticəsində istehsalçı və istehlakçılar bərabər imkanlara malik olmalarına baxmayaraq, bu imkanlardan daha səmərəli istifadə etməklə qalib gəlmək istəyi həmişə onları istehsalın nəticəsini yaxşılaşdırmağa stimullaşdırır. Yeni iqtisadi şəraitdə rəqabət həm istehsalçıların öz aralarında, həm istehsalçılarla istehlakçılar arasında, həm də istehlakçıların öz aralarında maraqların reallaşdırılması uğrunda mübarizəni əks etdirir. Göründüyü kimi respublikamızın təsərrüfat subyektlərində, o cümlədən tikinti sənayesi müəssisələrində maliyyə münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi üçün təkcə onların özləri deyil, habelə dövlət də bu sahədə onlara fəal yardım göstərməlidir. Çünki müəssisələrdə maliyyə münasibətlərinin təkmilləşdirilməsi üçün ən vacib məsələ müəssisələrin fəaliyyəti üçün əlverişli işgüzar mühitin və infrastrukturanın olmasıdır. Belə bir şərait isə yalnız dövlətin dəstəyilə təmin oluna bilər. Bütün bu qeyd olunanlar Vergi məəcəlləsinə olunan əlavə və dəyişikliklərdə öz

təsdiqini tapmışdır. Bu dəyişikliklərə əsasən, işğaldan azad edilmiş ərazilərin rezidentləri 1 yanvar 2023-cü ildən 10 il müddətinə mənfəət (gəlir), əmlak, torpaq və sadələşdirilmiş vergidən azad edirlər. Bu eyni zamanda rezidentlərin həmin ərazidəki fəaliyyətilə bağlı əldə olunan satışdankənar gəlirlərinə də şamil olunur. Bundan başqa işğaldan azad edilmiş ərazilərin rezidenti olan hüquqi şəxslərin səhmdarların dividend gəlirləri 10 il müddətinə vergidən azad olunurlar. Bütün bunlar ölkəmizdə sahibkarlıq fəaliyyətinin, o cümlədən tikinti sənayesi müəssisələrinin inkişafı üçün əlverişli mühitin yaradılmasını təsdiqləyir.

NƏTİCƏ

Tikinti-sənayesi müəssisələrinin maliyyə fəaliyyətinin təhlili aşağıdakı nəticələrə gəlməyə imkan verir:

1. Tikinti-sənayesi müəssisələrinin əsas məqsədi ilk növbədə stabil maliyyə sabitliyinə malik olmaqdır. Bu isə təkcə mənfəətin əldə edilməsini deyil, həm də onun davamlılığı və stabilliyini özündə ehtiva edir. Bu baxımdan onlar maliyyənin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsi məqsədilə qənaətlilik, maliyyə dayanıqlılığı və mənfəətlilik kimi prinsiplərə daim riayət etməlidirlər.

2. Qənaətlilik prinsipi özündə minimallaşdırma prinsipini, yəni ən az xərclə müəyyən nəticə əldə etmək və maksimallaşdırma prinsipini, yəni müəyyən edilən xərclərlə ən yüksək nəticə əldə etmək imkanlarını birləşdirir. Maliyyə dayanıqlılığı prinsipi özündə müəssisələrin istənilən vaxt öz xüsusi vəsaitləri və ya kredit əldə edilməsi yolu ilə borclarını ödəməsi imkanını ifadə edir. Müəssisələrin fəaliyyətinin ən böyük məqsədi nəticələrin xərclərə görə artırılması, yəni daha çox mənfəət əldə etmək və yüksək rentabelliyə malik olmaqdır. Ən ideal variant maksimum mənfəətlə daha yüksək rentabellik əldə etməkdir. Bəzən müəssisələr üçün mənfəət əldə edilməsi ikinci plana da keçə bilər. Bu məhsul bazara çıxarılan dövrdə bazarı fəth etmək istəyi ilə müəyyən edilir.

3. Qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün, yəni stabil maliyyə dayanıqlılığına malik olmaq üçün müəssisələr yüksək keyfiyyətli məhsul istehsal etməli, sistemativ olaraq onu yeniləşdirməli, mövcud istehsal imkanları və tələbə uyğun xidmət göstərməli, istehsal ehtiyatlarını səmərəli istifadə etməli, müəssisələrin fəaliyyətinin strategiya və taktikasını hazırlamalı və dəyişən şəraitə əsasən onu korreksiya etməli, istehsala, əmək və idarəetmənin təşkilinə yeniliklər gətirməli, öz işçilərinin qayğısına qalmalı, onların ixtisasının, həyat səviyyəsinin artırılmasına çalışmalı, işçi kollektivində sağlam sosial-psixoloji mühit yaratmalı, müəssisənin və onun istehsal etdiyi məhsulun rəqabət qabiliyyətini, müəssisənin imicini qoruyub saxlamalı, çevik qiymət siyasətinin həyata keçirilməli və digər funksiyaları yerinə yetirilməlidirlər.

Müasir dövrdə ölkəmizin qarşısında duran ən böyük problem yerli istehsalı inkişaf etdirmək və regionların inkişafında qeyri-bərabərliyi aradan qaldırmaqdır. Bu cəhətdən vergilərin yeni dərəcələrinin müəyyən edilməsi təqdirəlayiq addım olardı. Bu müəssisələrin sayının artmasına və bütövlükdə ölkə iqtisadiyyatının dirçəlməsinə səbəb olur. Ölkəmizdə istehsal müəssisələrinin fəaliyyətini də stimullaşdırmaq lazımdır. Belə stimullaşdırma müəssisələrin fəaliyyətlərinin ilk dövrlərində vergi güzəştləri, dövlət kreditləri və s. şəkildə həyata keçirilə bilər. Eyni zamanda Respublikamızda sahibkarlığı inkişaf etdirmək üçün dövlət müəssisələrə hər cür maliyyə dəstəyi göstərməlidir və göstərir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası, Bakı, 2009.
2. "Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər". Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli 2469 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir <https://e-qanun.az/framework/46813>
3. Böyük iqtisadi ensiklopediya. Bakı, 2015.
4. Azərbaycanın statistik göstəriciləri. ARDSK, 2021.

5. Ələkbərov Ə.Ə. (2011). Müasir mərhələdə maliyyə ehtiyatları və onların istifadəsinin bəzi məsələləri. Bakı.

6. www.azerbaycan.com

7. www.maliyye.gov.az

8. www.prezi.com

A.M.Aliev

Associate Professor, Azerbaijan University of Architecture and Construction
ORCID 0000-0002-5134-188X

T.T.Kerimzade

master student, Azerbaijan University of Architecture and Construction

İ.V.Fatakhov

ORCID 0000-0001-5557-3410

Features of financial activity management in construction industry enterprises

Abstract

The article indicates the necessary conditions for financial management at the enterprises of the construction industry. Effective organization of financial relations in business entities ensures the stability of their financial position.

The article also mentions the role of the human factor in improving financial relations in the construction industry, the use of new equipment and technologies, the use of advanced building materials.

In the end, one of the most important issues in resolving this issue is state support, that is, the creation of a favorable business environment and the availability of infrastructure.

Key words: finance, construction industry enterprises, financial management, legislative acts, application of new technologies, competition.

A.M.Алиев

к.э.н., доцент, Азербайджанский Архитектурно-Строительный Университет
ORCID 0000-0002-5134-188X

T.T.Керимзаде

магистрант, Азербайджанский Архитектурно-Строительный Университет

И.В.Фатахов

ORCID 0000-0001-5557-3410

Особенности управления финансовой деятельностью на предприятиях строительной индустрии

Резюме

В статье указаны необходимые условия управления финансами на предприятиях строительной отрасли. Эффективная организация финансовых отношений в хозяйствующих субъектах обеспечивает стабильность их финансового положения.

В статье также упоминается роль человеческого фактора в совершенствовании финансовых отношений на предприятиях строительной отрасли, применение новой техники и технологий, использование прогрессивных строительных материалов.

В конце концов, одним из важнейших вопросов в решении этого вопроса является государственная поддержка, то есть создание благоприятной бизнес-среды и наличие инфраструктуры.

Ключевые слова: финансы, предприятия стройиндустрии, финансовый менеджмент, законодательные акты, применение новых технологий, конкуренция.

İ.N.Məmmədov
i.ü.f.d., elmlər doktoru proqramı üzrə dissertant,
Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universitetinin
ORCID 0000-0001-8973-3697
Comrad71@rambler.ru

Məqalə redaksiyaya daxil olub 26.03.2023

The article was received by editorial board on 26.03.2023

Статья принята к печати 26.03.2023

GÖZLƏNİLƏN GƏLİRLƏRİN TƏHLİLİ İLƏ BAĞLI BİZNESİN DƏYƏRİNİN QIYMƏTLƏNDİRMƏ ÜSULLARI

Xülasə

Məqalədə biznesin dəyərini qiymətləndirilməsində gəlir yanaşmasının iki üsulundan bəhs edilir. Fikrimizcə, bunlardan müəssisənin dəyərini effektiv idarə edilməsində istifadə etmək məqsəda uyğundur.

Açar sözləri: biznesin dəyərini qiymətləndirilməsi, diskontlaşdırılmış pul axınlarının, investisiya layihəsi.

GİRİŞ

Biznesin dəyərini qiymətləndirilməsinin ilk nəzəriyyələri hələ XVI əsrdə mühasibat uçotunun baniləri Fra Luka Bartolomeo de Paçoli (1445-1517) və Anjelo Di Pietro (1550-1590) tərəfindən hazırlanmışdır. Alman alimi Qotfrid Vilhelm Leybnits (1646-1716) isə XVIII əsrdə müəssisələrdə bazar dəyəri ilə qiymətləndirmə qaydalarını yaratmışdır. Rusiyanın tanınmış alimləri - L.A.Leyfer, S.V.Vojik [1] qeyd edirlər ki, gözlənilən gəlirlərin təhlili ilə bu və ya digər dərəcədə əlaqəli olan bütün qiymətləndirmə üsullarını iki qrupa bölmək olar:

- pul axınlarının hərəkəti proqnozuna əsaslanan üsullar;
- müəssisənin gəlirliyinin “normal”, orta sahə göstəricisindən fərqi ilə əlaqədar artıq mənfəətin təhlilinə əsaslanan üsullar.

Aydındır ki, bu halda müəlliflər biznesin dəyərini qiymətləndirilməsində gəlir yanaşması çərçivəsinə aid olan üsullardan bəhs edirlər.

TƏHLİL

Diskontlaşdırılmış pul axınlarının hərəkəti üsulu (NPV) nəzərdə tutur ki, biznesdən, əvvəllər onun bazar dəyərini və bu biznesi həyata keçirən müəssisənin müəyyən edilməsi üçün əsas qismində görülən A_t diskontlaşdırılmış proqnozlaşdırılan gəlirin ölçüsü proqnozlaşdırılan mənfəət deyil, pul axınlarıdır.

Yalnız mənfəət deyil, pul axınlarının proqnozuna əsaslanan gəlir yanaşması çərçivəsində biznesin qiymətləndirilməsinin əsas üstünlükləri aşağıdakılardır:

1) gələcək biznes mənfəəti yalnız məhsulların istehsalı və satışı ilə bağlı gözlənilən cari xərcləri birbaşa nəzərə alır. Biznesin istehsal və ya ticarət imkanlarını saxlamaq, eləcə də onu genişləndirmək üçün gələcək kapital qoyuluşları isə mənfəət proqnozunda yalnız qismən - onların cari amortizasiyası vasitəsilə əks olunur;

2) mənfəət, sırf mühasibat hesabatının göstəricisi olmaqla, əhəmiyyətli manipulyasiyalara məruz qalır. Onun elan edilmiş dəyəri satılan məhsulun maya dəyərində alış resurslarının dəyərini uçotu üsulundan, sürətləndirilmiş amortizasiya üsulundan, məhsulların satılan məhsula hesablanması meyarından və s. asılıdır;

3) müəssisənin bütün real həyatı və sərmayə qoyuluşunun nəticəsi kimi investorlar üçün real pul müəssisədə pul vəsaitlərin hərəkətindən və mövcudluğundan - cari (hesablaşma) hesabındakı vəsaitlərin və kassadakı nağd pulun qalığından asılıdır.

Diskontlaşdırılmış pul axını üsulundan istifadə etməklə, hesablaşmalarda istər şəxsi kapital üçün pul axını ilə, istərsə də qeyri-borc pul axını ilə işləmək mümkündür.

Onunla işləyərək müəssisənin şəxsi kapitalının bazar dəyərini birbaşa qiymətləndirmək imkanını verən (bu da sonuncunun bazar dəyəri deməkdir) şəxsi kapital üçün pul axını (tam pul axını), məhsulun həyat dövrünü (biznes xətləri) təmin edən başlanğıc və sonrakı investisiyaların planlaşdırılan maliyyələşdirmə üsulunu öz strukturunda əks etdirir.

Müəyyən gələcək dövrdə t (onun sonuna – bəzən ortasına olan vəziyyətə görə) şəxsi kapital üçün pul axını aşağıdakı düsturla hesablanır [2]:

$$PV_t = P_t + A_{mt} - K_{pt} - V_{mn} - \dot{I}_t + \Delta UB_{t(+)} - \Delta UB_{t(-)} - \Delta DF_t,$$

burada A_{mt} - t dövrü üçün amortizasiya ayırmaları; K_{pt} - t dövrü üçün kreditlər üzrə faiz ödənişləri; V_{mn} - mənfəət vergisi; $\dot{I}_t$ - t dövrü üçün investisiyalar; $\Delta UB_{t(+)}$ - t dövrü üçün uzunmüddətli borcların artması; $\Delta UB_{t(-)}$ - t dövrü üçün uzunmüddətli borcların azalması; ΔDF_t - t dövrü üçün şəxsi dövriyyə fondlarının artması.

Biznesin (investisiya layihəsinin) maliyyələşdirilməsində borc vəsaitlərin payı və dəyəri burada proqnozlaşdırılan pul axınında artıq nəzərə alındığından, gözlənilən pul axınlarının diskontlaşdırılması, bu, “tam pul axını” olduqda, investorun tələb etdiyi (riskləri nəzərə alaraq), yalnız onun şəxsi vəsaitlərinin qoyuluşunun gəlirliyi eyni olan diskont dərəcəsi – yəni, şəxsi kapital üçün sözdə diskont dərəcəsi üzrə baş verə bilər.

Əhəmiyyətli şəkildə digər məlumatlar, şirkətin səmərəlilik göstəricilərinin orta sahə göstəriciləri ilə müqayisəsinə əsaslanan şirkətin qiymətləndirmə üsullarından istifadə etmək üçün məlumat bazası kimi xidmət edir. Bu dəyərin hesablanması üsulları aktivlərin mühasibat dəyərinin istifadəsi ilə əlaqədardır.

Birinci üsul - iqtisadi əlavə dəyər (EVA) üsulu - hesablamalarda şirkətin bütün aktivlərinin dəyərini, ikinci üsul (EBO) səhmdar kapitalın dəyərini nəzərə alır.

İqtisadi əlavə dəyər üsulu 1990-cı illərin əvvəllərində S.Stüart tərəfindən hazırlanmış və hətta Stern Stewart & Co şirkəti tərəfindən qeydiyyatla alınmışdır. Əlavə iqtisadi dəyər konsepsiyası əsasında müəssisələrdə strateji proseslərin işlənməsi üçün bir çox variant təklif olunur [3].

Müəssisənin iqtisadi əlavə dəyəri aşağıdakı düsturla müəyyən edilir:

$$EVA_t = (ROC_t - WACC) * CI_{t-1},$$

burada EVA_t (Economic Value Added) – t anında iqtisadi əlavə dəyər;

ROC_t (Return on Capital) – t anında aktivlərin (bütün kapitalın) rentabelliyi;

CI_{t-1} (Capital Invested) – $t-1$ anında investisiya olunmuş kapital (şirkətin aktivlərinin dəyəri).

Müəssisənin dəyərinin (ümumi kapitalın) hesablanması üçün hər bir dövrə görə əlavə dəyər axınının cari dəyərini müəyyən etmək, həmçinin artıq həyata keçirilmiş kapital qoyuluşlarını nəzərə almaq lazımdır.

NƏTİCƏ

Ehtimal olunur ki, müəssisənin ömrü sonsuzdur, o zaman aktivlər də sonsuz müddət ərzində gəlir gətirəcək. Eyni zamanda, aktivlər müəyyən rentabelliyə malikdir. Hər ilin sərmayələri sonsuz dövr üçün öz rentabelliyinə uyğun gəlir gətirəcəkdir. Beləliklə, biz proqnoz dövründə aktivlərə hər bir kapital qoyuluşu ilə əldə edilən gəliri, cari dövrə sonrakı diskontlaşdırma ilə kapitallaşdırma bilirik.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Лейфер Л.А., Вожик С.В. (2003). Оценка компании. Анализ различных методов при использовании доходного подхода. Имущественные отношения в РФ. - № 12 (27), С. 51-70.
2. Симеонова Н.Е. (2010). Методы оценки имущества: бизнес, недвижимость, земля, машины, оборудование и транспортные средства. -2 изд., пераб. и доп. Ростов н/Д:Феникс. - 362 с.
3. Stern Stewart. (1990). Economic value added method. [Http: //www.sternstewart.com](http://www.sternstewart.com).

И.Н.Мамедов

*д.ф.но э., диссертант по программе доктора наук,
Азербайджанский Архитектурно-Строительный Университет
ORCID 0000-0001-8973-3697*

Методы оценки стоимости бизнеса связанные с анализом ожидаемых доходов
Резюме

В статье рассмотрены два метода доходного подхода в оценке стоимости бизнеса, которые на наш взгляд целесообразно применять для эффективного управления стоимостью предприятия.

Ключевые слова: *оценка стоимости бизнеса, дисконтирование денежных потоков, инвестиционный проект.*

I.N.Mammadov

*Ph.D in economics, Azerbaijan Architectural and Construction University,
ORCID 0000-0001-8973-3697*

Business valuation methods related to with an analysis of expected earnings
Abstract

The article discusses two methods of a profitable approach in assessing the value of a business, which, in our opinion, it is advisable to use for effective enterprise value management.

Key words: *business valuation, discounting of cash flows, investment project.*

UOT: 338.242

G.Z.Yüzbaşıyeva
i.e.d., professor, AMEA-nın İqtisadiyyat institutu
A.E.Şabanova
doktorant, AMEA-nın İqtisadiyyat institutu
Sh.arzu@yahoo.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 16.03.2023

The article was received by editorial board on 16.03.2023

Статья принята к печати 16.03.2023

KƏND TƏSƏRRÜFATINDA SAHİBKARLIQ RİSKLƏRİNİN AZALDILMASINDA SIĞORTANIN ROLU

Xülasə

Məlumdur ki, iqtisadi fəaliyyət sahələrinin ən riskli sahələrindən biri kənd təsərrüfatıdır. Çünki, kənd təsərrüfatının sektorunun fəaliyyəti təbii-iqlim şəraiti ilə bağlıdır. Kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyətinin risklərlə bağlı olduğunu nəzərə alaraq bu istiqamətdə araşdırmanın aparılmasının nə qədər aktual olduğunu görə bilərik. Məqalədə riskin mahiyyətinə toxunulmuş, kənd təsərrüfatı sektorunda yarana biləcək sahibkarlıq riskləri tədqiq edilmişdir. Kənd təsərrüfatında sahibkarlıq risklərinin azaldılması yolları araşdırılmışdır. Kənd təsərrüfatı risklərinin azaldılmasında sığortanın rolu nəzərdən keçirilmişdir. Kənd təsərrüfatında mənfi amillərin və risklərin aradan qaldırılması üçün tədbirlər təklif edilmişdir. Kənd təsərrüfatı risklərinin sığortası sisteminin təkmilləşdirilməsinin zəruriliyi əsaslandırılmışdır.

Açar sözlər: kənd təsərrüfatı, risk, sahibkarlıq, sığorta, dövlət, istehsal, müəssisə, maliyyə.

GİRİŞ

İstənilən vəziyyətdə kənd təsərrüfatında sahibkarlıq fəaliyyəti qeyri-müəyyənlik ilə müşayiət olunur. Odur ki, sahibkarlıq subyektləri qərar qəbul edərkən riskə gedir. İqtisadiyyatda risk birbaşa maddi itkilər və ya istənilən nəticənin əldə edilməməsi təhlükəsidir. Ən riskli sahibkarlıq fəaliyyəti müxtəlif amillərin təsirinə məruz qalan kənd təsərrüfatı sektorundadır. Təsərrüfat fəaliyyətindən əldə edilən bütün nəticələr təkcə istehsala qoyulan vaxtın keyfiyyətindən və miqdarından deyil, həm də obyektiv səbəblərdən, yəni iqlim şəraitindən, istehsal prosesinin məhdud müddətindən, texnoloji prosesin bioloji xüsusiyyətlərdən və s. asılıdır. Kənd təsərrüfatı müəssisəsində risk təbii, iqlim və antropogen amillərin təsiri nəticəsində mənfi nəticənin itirilməsi ehtimalı hesab olunur.

Müasir iqtisadiyyatda sahibkarlıq fəaliyyəti sahibkarlıq riski ilə müşayiət olunur. Sahibkarlıq riski dedikdə, məhsulun, işin, xidmətlərin istehsalı və satışı ilə bağlı müəssisənin istənilən fəaliyyətinin reallaşdırılması nəticəsində mümkün itkilər başa düşülür. Sahibkarlıq fəaliyyətini müşayiət edən qeyri-müəyyənliyin təsiri nəticəsində gözlənilən nəticədən və ya hadisələrdən müsbət və mənfi cəhətlərdən kənarlaşmalar baş verir. Bununla belə risklər idarə edilərkən əsasən mənfi nəticələr əsas götürülür.

Risk müəyyən bir hadisəni və onun nəticələrini təsvir etməklə xarakterizə edilə bilər, məsələn, təhvil verilmiş məhsul üçün ödənişin alınmaması halında bir hadisə müəssisənin ödəmə qabiliyyətinin azalması kimi mənfi nəticəyə gətirib çıxarır. Sahibkarlıq riski risk hadisələrinin baş vermə mənbələrini və nəticələrini özündə birləşdirən mürəkkəb iqtisadi kateqoriyadır. Risk hadisəsi baş verə bilən və ya olmaya bilən hadisədir, lakin baş verərsə, müəssisə üçün gözlənilməz nəticələrə gətirib çıxarır. Odur ki, risk xoşbəxt nəticə ümidi ilə təsadüfi təhlükə, uğursuzluq, itki

və ya hərəkətin mümkünlüyü kimi qəbul edilir. Risk bilavasitə baş verə biləcək və real zərərə, itkilərə, gözlənilən gəlirin alınmamasına səbəb ola biləcək mənfi hadisənin baş vermə ehtimalı kimi başa düşülür [5, s.210]

Kənd təsərrüfatı istehsalının davamlı fəaliyyətini təmin etmək məqsədilə sahibkarlıq risklərinin öyrənilməsi və risk faktorlarının kənd təsərrüfatı müəssisələrin istehsal-maliyyə fəaliyyətinin nəticələrinə mənfi təsirinin azaldılması üçün təşkilati-iqtisadi tədbirlər sisteminin formalaşdırılması zəruridir. Kənd təsərrüfatında sahibkarlıq riskləri bu sahədə sahibkarlıq subyektlərinin fəaliyyətinin reallaşdırılması prosesində məhsul istehsalı, xidmətlərin göstərilməsi zamanı yaranan, xərclərin artmasına və ya müəssisənin müflisləşməsinə səbəb ola bilən təhlükələrdir. İqtisadiyyatın digər sahələri ilə müqayisədə kənd təsərrüfatı müəssisələrin maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətinə mənfi təsir göstərən müxtəlif amillərin təsirinə və çoxlu sayda risklərin yaranmasına ən həssasdır.

Kənd təsərrüfatında ən mühüm sahibkarlıq riskləri bunlardır:

- 1) bəzi ixrac əmtəələrinin daxili və xarici dünya bazar qiymətlərinin pisləşməsi, yavaş iqtisadi artım və investisiyalaşdırma səbəbindən kənd təsərrüfatının inkişafı məqsədlərinə nail olmaq imkanlarının azalması nəticəsində yaranan makroiqtisadi risklər;
- 2) hava şəraitinin dəyişkənliyi nəticəsində kənd təsərrüfatı istehsalının həcminə və məhsuldarlığına önəmli dərəcədə təsir göstərə bilən təbii-iqlim riskləri;
- 3) aqrar sahədə sahibkarlıq subyektlərinin məhsulların istehsalı, resurslar və texniki avadanlıqlarla təmin edilməsi ilə bağlı istehsal riskləri;
- 4) aqrar-sənaye müəssisələri ilə maliyyə institutları arasında münasibətlər sferasında yaranan maliyyə riskləri;
- 5) investisiya layihələrinin reallaşdırılmasında mənfəətin itirilməsi ehtimalı ilə müşahidə olunan investisiya riski [6, s.226].

İqtisadiyyatın digər sahələrindən fərqli olaraq kənd təsərrüfatı daha riskli və nisbətən kapital tutumlu olduğu üçün bu sektorun maliyyə resurslarına çıxış məhduddur. Sahibkarlarla maliyyə qurumları arasında maliyyə münasibətlərinin xüsusiyyətləri və onların təkmilləşdirilməsi məsələsi getdikcə aktuallaşır. Bu xüsusiyyətlər kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatın digər sahələrinə nisbətən maliyyələşdirmə üçün daha az əlverişli vəziyyətdə olduğunu göstərir [1, s.45]

Risqlərin mənfi təsirini azaltmaq məqsədilə onlar idarə edilməli və bu fəaliyyətə sistemli yanaşma tətbiq edilməlidir. Risklərin idarə edilməsinə sistemli yanaşma dedikdə, təşkilatın ətraf mühiti ilə qarşılıqlı əlaqəsini optimallaşdırmağa yönəlmiş prinsiplər, metodlar və vasitələrin, habelə təşkilatın kompleks məqsədyönlü fəaliyyətinin reallaşdırılmasını əhatə edən idarəetmə başa düşülür [2, s.101].

Kənd təsərrüfatı müəssisələrinin gəlirliliyi birbaşa əhalinin ödəmə qabiliyyətindən asılıdır, çünki bu sahə minimum istehlak səbətinin əsasını təşkil edən zəruri məhsullar istehsal edir. Qeyri-sabit vəziyyətdə istehlak tələbinin strukturu dəyişir, vətəndaşlar bir sıra malların alınmasına qənaət etməyə məcbur olurlar. Gəlirlərin azalması əsasən COVID-19 pandemiyasının pik dövründə - özünütəcrid rejimi dövründə baş verib. Azərbaycanın aqrar-sənaye kompleksi böhran dövründə demək olar öz mövqelərini qoruyub saxlaya, risklərə qarşı davamlı ola bilmişdir.

Kənd təsərrüfatında sahibkarlıq risklərinin azaldılması məqsədilə onlar tənzimlənə bilər. Kənd təsərrüfatı risklərini tənzimləməyin mümkün olduğu üsulları nəzərdən keçirək. Onları 2 əsas qrupa bölmək olar:

1. müəssisədə risklərin azaldılması strategiyaları;
2. risklərin digər təsərrüfat subyektlərinə ötürülməsi və onlar arasında bölüşdürülməsi strategiyaları.

Birinci qrupa sahələrin və istehsal üsullarının şaxələndirilməsi, kifayət qədər likvidliyin saxlanılması, ehtiyatların yaradılması, ən az riskə məruz qalan məhsul və istehsal üsullarının

seçilməsi və istehsal dövrlərinin qısaldılması, mərhələli investisiya qoyuluşu, əlavə gəlir mənbələrinin axtarışı və s. kimi risklərin idarə edilməsi vasitələri daxildir. Risklərin digər təsərrüfat subyektlərinə ötürülməsi və onlar arasında bölüşdürülməsi strategiyasına müqaviləli istehsal, şaquli integrasiya, flyuçers və opsiya bazarlarında hedcinq və sığorta daxildir. İstehsalın şaxələndirilməsi kimi proses fəaliyyətlərin kombinasiyası üçün müxtəlif variantlar təqdim edir və riskləri azaldır. Hazırda aqrar-sənaye kompleksində kənd təsərrüfatının müxtəlif sahələrini birləşdirən şaquli integrasiya olunmuş şirkətlər ən populyarlıq qazanır. Bu, maliyyə riskləri, eləcə də qiymət riskləri kimi problemlərin qarşısını almağa kömək edir. Amma bəzi nüanslar ola bilər ki, onlar bu prosesdə tam səmərəliliyə nail olmağa imkan vermir. Bunlar siyasi və iqtisadi qeyri-sabitlik, zəif tərtib olunmuş qanunvericilik bazası, qeyri-kafi vergi siyasəti və bəzən hətta integrasiyanın bəzi aspektlərinə dövlətin həddindən artıq müdaxiləsidir. Bu amillər əlbəttə ki, integrasiya prosesini ləngidir. Bir çox şirkətlər kənd təsərrüfatı sığortasına xüsusi diqqət yetirirlər. Bu üsul kənd təsərrüfatı istehsalçıların gəlirlərini sabitləşdirməyə imkan verir. Sığortanın əsas məqsədi sığorta hadisəsi baş verdikdə sığortalıya adekvat sığorta təminatı verməkdir. Buna görə də bu üsul qorunmanın təmin edilməsində və sabitliyin artırılmasında əsasdır.

Kənd təsərrüfatı müəssisələri riskləri azaltmaq üçün diversifikasiya və sığort kimi ən geniş yayılmış üsullardan istifadə edə bilərlər.

Kənd təsərrüfatı istehsalının diversifikasiyası torpaq, kapital, mal-qara və avadanlıq kimi müxtəlif növ ehtiyatlardan istifadə etmək məqsədilə kənd təsərrüfatı əməliyyatlarının strukturlaşdırılması ilə bağlı prosesdir. Kənd təsərrüfatında diversifikasiya zamanı adətən məhsulun diversifikasiyasına böyük diqqət yetirir. Bu yanaşma müəyyən bitkilərin becərilməsi üçün xüsusi yerlərin müəyyən edilməsini tələb edir. Məhsulların seçimi ərazinin iqlim şəraitindən, torpağın keyfiyyətindən və bu məhsulların hər birinin satışdan qazanc əldə etmək qabiliyyətindən asılıdır. İstehsalı planlaşdırarkən bir neçə fərqli məhsul seçməklə, sahiblər gözlənilməz itkiləri kompensasiya etmək üçün bir və ya bir neçə məhsuldan faydalana bilərlər.

Sığorta sahibkarlıq riskləri ilə mübarizə aparmağın effektiv üsuludur. Sığortanın mahiyyəti ondan ibarətdir ki, investor riskdən qaçmaq üçün gəlirin bir hissəsini qurban verməyə, yəni sahibkarlıq riskinin dərəcəsini sıfıra endirmək üçün ödəməyə hazırdır. Əslində, sığortanın dəyəri mümkün zərərə bərabədirsə (yəni sığorta polisinin qiyməti zərərin məbləğinə bərabədirsə), riskdən çəkinən investor hər hansı maliyyə itkisinin tam ödənilməsini təmin etmək üçün sığortalanır.

Kənd təsərrüfatı sığortası dedikdə, əsas etibarilə kənd təsərrüfatı bitkilərinin, heyvanlarının, fermerlərin əmlak obyektlərinin sığortası başa düşülür. Kənd təsərrüfatı sığortasının əsas üstünlükləri aşağıdakılardır:

- kənd təsərrüfatı sığortası obyektini tamamilə və ya qismən məhv edə biləcək bütün mümkün texnogen və təbiət hadisələrindən müdafiə;
- becərilmənin istənilən mərhələsində təbii və ya insan faktorları nəticəsində məhsulların tamamilə məhv olması səbəbindən müflisləşmə ehtimalının azaldılması;
- kənd təsərrüfatında vəziyyəti təhlil etmək üçün qabaqcıl texnologiyalardan istifadə.

Hazırda kənd təsərrüfatında risklərin idarə edilməsində ən effektiv vasitə kənd təsərrüfatı sığortasıdır. O, digər strategiyalar arasında lider mövqə tutur, çünki o, kənd təsərrüfatı bazarı iştirakçılarının maraqlarının məcmusunu ən optimal şəkildə nəzərə alır, onları gözlənilməz hallardan bir növ müdafiə ilə təmin edir və ən populyar və daha az xərc tələb edən həll yoludur [4, s.37]

Kənd təsərrüfatı sahibkarlıq risklərinin azaldılmasında sığorta şirkətlərinin işindən asılıdır. Odur ki, həmin şirkətlərin işinin yaxşılaşdırılması zəruridir. Sığorta şirkətlərinin işinin vəziyyətini yaxşılaşdırmaq üçün onlara hər bir müştəriyə fərdi yanaşma yolu ilə xidmət keyfiyyətinin yüksəldilməsi, sahibkarlar üçün sığorta müqaviləsinin müddətinin artırılması, həmçinin sığorta

müqaviləsinin şərtlərinin azaldılması təklif edilməlidir. Sahibkarlıq risklərinin sığortası, şübhəsiz ki, bugünkü iqtisadiyyatda kənd təsərrüfatı strukturlarının sabit mövqe tutmasına öz töhfəsini verəcəkdir. Sığorta aqrar sahibkarlıq fəaliyyəti zamanı sahibkarların müdafiəsinin səmərəliliyini dəstəkləyər, bütövlükdə iqtisadiyyata müsbət təsir göstərə bilər [3, s.899].

Kənd təsərrüfatı sığortasının da çatışmazlıqları var. Aqrar sektorun inkişafının gözlənilməzliyini nəzərə alaraq, əksər müəssisələrin fəaliyyətində kənd təsərrüfatı sığortası prioritet deyil. Çətin hava şəraiti olan bölgələrdə faiz dərəcəsi çox yüksək ola bilər ki, bu da gələcək mənfəətə önəmli dərəcədə təsir göstərir.

Kənd təsərrüfatında sahibkarlıq risklərinin əsas növlərini və onların minimuma endirilməsi yollarını nəzərdən keçirərək belə nəticəyə gəlmək olar ki, bu sahədə sahibkarlıq risklərinin səviyyəsinin azaldılmasına təkcə kənd təsərrüfatı istehsalçıları deyil, həm də dövlət birbaşa təsir göstərməlidir.

Dövlət kənd təsərrüfatında mənfi amillərin və risklərin aradan qaldırılması üçün aşağıdakı tədbirləri reallaşdırmalıdır:

- idxalı əvəz etmək və kənd yerlərində həyat tərzini qorumaq üçün kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalının təşviqi, kənd təsərrüfatı istehsalçılarının maliyyə sabitliyinin və kənd əhalisi gəlirlərinin təmin edilməsi;
- yerli kənd təsərrüfatı məhsullarının ixracına dəstək sisteminin yaradılması və inkişafı;
- kənd təsərrüfatı istehsalçılarının gəlirliliyinin artırılması əsasında aqrar-sənaye kompleksinin yerli məhsullarının rəqabətqabiliyyətliyinin dəstəklənməsi sisteminin işlənilib hazırlanması, bu da sənayenin investisiya üçün daha cəlbedici olmasına kömək edəcək;
- kənd təsərrüfatı istehsalçıları üçün vergi güzəştlərinin, o cümlədən gəlir vergisi və ƏDV üzrə güzəştlərin genişləndirilməsi.

Kənd təsərrüfatı sığortası aqrar sahənin dayanıqlığının artırılması məqsədilə istifadə oluna biləcək ən mühüm alətlərdən biridir. Dövlət dəstəyi ilə kənd təsərrüfatı sığortası sisteminin təkmilləşdirilməsi bu sahədəki çətin vəziyyətləri aradan qaldırmağa kömək edir, investisiya cəlbediciliyini artırır və iqtisadiyyatın qloballaşması şəraitində ölkənin kənd təsərrüfatı istehsalının rəqabət qabiliyyətinin artmasına kömək edir. Odur ki, kənd təsərrüfatı risklərinin sığortası sistemi təkmilləşdirilməlidir.

Kənd təsərrüfatı risklərinin sığortası sisteminin təkmilləşdirilməsinin ən mühüm vəzifələri dövlət dəstəyi ilə kənd təsərrüfatı sığortasını tənzimləyən qanunvericilik aktlarının hazırlanmasıdır. O zaman daha ucuz və əlçatan kənd təsərrüfatı sığortası xidmətlərinə nail olmaq, ən əsası isə real itkiləri ödəmək mümkün olacaq. Sığortaçılarla dövlət qurumlarının birgə keçirdiyi tədbirlər, şübhəsiz ki, kənd təsərrüfatı sığortasının kütləviləşməsinə öz töhfəsini verir. Həmin işdə bu problemləri işıqlandıran həm ixtisaslaşmış, həm də kütləvi informasiya vasitələri mühüm rol oynaya bilər. Qismən bank kreditlərindən kənd təsərrüfatı istehsalında istifadə sığortanın inkişafı üçün stimül rolunu oynaya bilər. Mövcud çətinliklərə baxmayaraq, kənd təsərrüfatı kredit verən tərəf üçün cəlbedici tərəfdədir və bu zaman təbii olaraq sığorta məsələsi ortaya çıxır. Aydındır ki, kredit təşkilatlarının kənd təsərrüfatı istehsalçıları ilə işinin genişləndirilməsi qaçılmaz olaraq sığorta xidmətləri istehlakının artmasına səbəb olmalıdır. Banklar sığorta müqaviləsinin bağlanması üçün təşəbbüskar kimi çıxış etməyə kifayət qədər qadir olan maraqlı tərəfdir, təsərrüfatın müxtəlif risklərdən məhsul sığortası ilə daha tam əhatə olunmasına töhfə verir. Qeyd olunan tədbirlərin reallaşdırılması ölkədə kənd təsərrüfatı risklərinin sığortalılaşmasının vahid sisteminin yaradılmasını başa çatdırmağa və dövlət tərəfindən bu məqsədlər üçün ayrılan maliyyə vəsaitlərinin məqsədyönlü və daha səmərəli istifadəsini təmin etməyə imkan verəcək.

Kənd təsərrüfatı sığortası sisteminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri kimi aşağıdakılar təklif oluna bilər:

- 1) dənli bitkilərin becərilməsi üzrə kənd təsərrüfatı təcrübəsinə riayət olunmasından asılı olaraq tarif dərəcəsinin differensial şəkildə aşağı salınması;
- 2) sığorta dəyərinin bir hissəsinin dövlət tərəfindən subsidiyalaşdırılması qaydasına düzəlişlərin edilməsi;
- 3) yerli büdcələrin xərclərin ödənilməsinə cəlb edilməsi;
- 4) qarşılıqlı sığorta şirkətlərinin inkişafı;
- 5) sığorta sisteminin etibarlılığını və maliyyə dayanıqlığını təmin etmək məqsədilə sığorta şirkətlərinin nizamnamə kapitalının minimum məbləğinin artırılması;
- 6) kənd təsərrüfatı istehlak sığortası kooperativləri şəbəkəsinin inkişafı;
- 7) özünüsığortanın perspektivli istiqamətlərindən biri kimi ehtiyat fondlarının yaradılması və əlverişsiz vəziyyətlər zamanı itkilərin ödənilməsi.

Kənd təsərrüfatı sığortası sisteminin təkmilləşdirilməsi aşağıdakı prinsiplərə əsaslanmalıdır:

- kənd təsərrüfatı istehsalçıların, sığorta təşkilatlarının və qarşılıqlı sığorta şirkətlərinin könüllü iştirakı;

- aqrar-sənaye sahələrinin bütün kateqoriyaları üçün sığortanın olması;
- kənd təsərrüfatı sığortasına dövlət dəstəyinin hərtərəfliyi, şəffaflığı və ünvanlılığı;
- sığorta hadisəsinin baş verməsi faktının təsdiqi və kənd təsərrüfatı sığortası müqaviləsi üzrə ödənilməli olan sığortalıya dəymiş zərərin məbləğinin müəyyən edilməsi məqsədilə müstəqil ekspertizanın səmərəliliyinin artırılması;
- kənd təsərrüfatı sığortasının tətbiqi məqsədilə vahid yanaşmaların və standartların formalaşdırılması və s.

Bu tədbirlərin reallaşdırılması kənd təsərrüfatı sığortası sisteminin inkişafına kömək edəcək ki, bu da kənd təsərrüfatı istehsalının davamlılığını və səmərəliliyini artıracaq. Təqdim olunan tövsiyələr nəzərə alınmaqla mövcud kənd təsərrüfatı sığortası sistemində dövlət dəstəyi ilə islahatların aparılması yerli kənd təsərrüfatı istehsalının dayanıqlığını artıracaq.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Dadaşov Ə. (2019). Fermer təsərrüfatlarının kredit resurslarına çıxış imkanlarının qiymətləndirilməsi. Statistika xəbərləri, № 3, s.45-54.
2. Şərifov Q.Q., Fikrətzadə F.F. (2020). Kənd təsərrüfatında risklərin qiymətləndirilməsinin metodoloji əsasları. Kənd təsərrüfatının iqtisadiyyatı, № 1 (31), s.101-110.
3. Арсланов Р.И. (2022). Анализ современных аспектов страхования предпринимательских рисков / Р. И. Арсланов // Мавлютовские чтения: материалы XVI Всероссийской молодежной научной конференции, Уфа, 25–27 октября. – С. 895-900.
4. Запрудская Т. (2017). Упреждение рисков в сельском хозяйстве как фактор устойчивого развития агропромышленного комплекса / Т. Запрудская, В. Калюк // Аграрная экономика. – № 6(265). – С. 30-38.
5. Романюк Н.Ф. (2022). Понятие и факторы предпринимательского риска / Н. Ф. Романюк // Вестник Тульского филиала Финуниверситета. – № 1. – С. 209-213.
6. Уварова А.А. (2021). Предпринимательские риски в сфере сельского хозяйства / А. А. Уварова, О. Г. Журавлева // Экономические проблемы России и региона: ученые записки. Том Выпуск 26. – Ростов-на-Дону: Ростовский государственный экономический университет "РИНХ", – С. 225-229.

G.Z.Yuzbasheva

doctor of Economic Sciences, professor, ANAS

A.E.Shabanova

doctoral student, Institute of Economics of ANAS

The role of insurance in reducing entrepreneurial risks in agriculture

Abstract

It is known that one of the most risky areas of economic activity is agriculture. Because the activity of the agricultural sector is associated with natural and climatic conditions. Given that entrepreneurial activity in agriculture is associated with risks, we see how relevant it is to conduct research in this direction. The article touched upon the nature of the risk, studied the entrepreneurial risks that may arise in the agricultural sector. Ways to reduce entrepreneurial risks in agriculture have been explored. The role of insurance in reducing agricultural risks is considered. Proposed measures to eliminate negative factors and risks in agriculture. The necessity of improving the system of insurance of agricultural risks is substantiated.

Key words: *agriculture, risk, entrepreneurship, insurance, state, production, enterprise, finance.*

Г.З.Юзбашева

д.э.н. профессор, институт Экономики НАНА

А.Э.Шабанова

докторант, институт Экономики НАНА

Роль страхования в снижении предпринимательских рисков в сельском хозяйстве

Резюме

Известно, что одной из самых рискованных сфер экономической деятельности является сельское хозяйство. Потому что деятельность аграрного сектора связана с природно-климатическими условиями. Учитывая, что предпринимательская деятельность в сельском хозяйстве связана с рисками, мы видим, насколько актуальным является проведение исследований в этом направлении. В статье затронута природа риска, изучены предпринимательские риски, которые могут возникнуть в аграрной сфере. Исследованы пути снижения предпринимательских рисков в сельском хозяйстве. Рассмотрена роль страхования в снижении сельскохозяйственных рисков. Предложены мероприятия по устранению негативных факторов и рисков в сельском хозяйстве. Обоснована необходимость совершенствования системы страхования сельскохозяйственных рисков.

Ключевые слова: *сельское хозяйство, риск, предпринимательство, страхование, государство, производство, предприятие, финансы.*

A.A.Quliyev
i.e.n., dosent, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
asiman.quliyev.1956@mail.ru
E.S.İsbəndiyarov
magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
elnur.ioff@icloud.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 15.04.2023

The article was received by editorial board on 15.04.2023

Статья принята к печати 15.04.2023

SAHİBKARLIĞIN GƏLƏCƏYİ: İNKİŞAF ETMƏKDƏ OLAN TEXNOLOGİYALAR VƏ INNOVATİV BİZNES MODELLƏRİ

Xülasə

Bu məqalə iqtisadiyyatın inkişafı, iş yerlərinin yaradılması və həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasında sahibkarlığın əhəmiyyətini vurğulayır. Burada qeyd olunur ki, innovasiya sahibkarlığın kritik elementidir və sahibkarlar üçün rəqiblərdən fərqlənmək, yeni məhsullar yaratmaq və dəyişən bazar şəraitinə uyğunlaşmaq üçün həyati əhəmiyyət kəsb edir. Məqalədə məhsul innovasiyası, proses innovasiyası, biznes modeli innovasiyası və marketinq innovasiyası kimi sahibkarların diqqətini cəmləyə biləcəyi müxtəlif innovasiya növləri izah edilir. Məqalə həmçinin vurğulayır ki, innovativ sahibkarlıq risk götürmək, sınaqdan keçirmək və uğursuzluqdan dərs almaq istəyi tələb edir. Məqalə daha sonra sahibkarlığın gələcəyini müzakirə edir, süni intellekt, blokçeyn və əşyaların interneti kimi yeni texnologiyaların və paylaşma iqtisadiyyatı, abunəyə əsaslanan modellər və sosial sahibkarlıq kimi innovativ biznes modellərinin sahibkarlıq mənzərəsini necə formalaşdırdığına diqqət yetirir. Məqalənin sonunda, inkişaf edən sahibkarlıq mənzərəsini dərk etmək və innovasiyaları mənimsəmək sahibkarların gələcək illərdə inkişaf etməsi və global iqtisadiyyatı formalaşdırması üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edəcək məlumatlar verilir.

Açar sözlər: sahibkarlıq, iqtisadi inkişaf, innovasiyalar, yeni məhsullar, süni intellekt, blokçeyn.

GİRİŞ

Sahibkarlıq iqtisadiyyatın inkişafı, iş yerlərinin yaradılması və müasir sosial tələblərə uyğunlaşaraq həyat keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üçün vacibdir. İnnovativ sahibkarlıq yeni və mövcud müəssisələrin inkişafına kömək edən ideyalar təqdim edə bilər, yerli icmaları yaxşılaşdırmaq üçün məhsullar inkişaf etdirə və müştəri təcrübələrini artırmaq üçün dəyişikliyi təşviq edə bilər. İnnovasiyalar sahibkarlara rəqiblərdən fərqlənməyə, yeni məhsul və ya xidmətlər yaratmağa, prosesləri təkmilləşdirməyə və xərcləri azaltmağa imkan verir. Bu, həm də onlara dəyişən bazar şərtlərinə və müştəri ehtiyaclarına uyğunlaşmaq imkanı verir. Sahibkarların diqqət yetirə biləcəyi müxtəlif innovasiya növləri var, məsələn, məhsul innovasiyası, proses innovasiyası, biznes modeli innovasiyası və marketinq innovasiyası.

Məhsul innovasiyası yeni və ya təkmilləşdirilmiş məhsul və ya xidmətlərin işlənilməsi, hazırlanmasını, proses innovasiyası isə biznes daxilində işlərin görülmə üsulunu təkmilləşdirməyi nəzərdə tutur. Biznes modeli innovasiyası müştərilərə dəyər təqdim etməyin yeni yolunun yaradılmasını, marketinq innovasiyası isə müştərilərə çatmağın və onlarla əlaqə qurmağın yeni yollarının tapılmasını nəzərdə tutur.

Innovasiya risk götürmək, sınaqdan keçirmək və uğursuzluqdan dərs almaq istəyi tələb edir. Yenilikçi olan sahibkarlar yeni şeyləri sınaqdan qorxmur və daim öz bizneslərini təkmilləşdirməyin yollarını axtarırlar. Onlar həmçinin öz sənayelərində ən son texnologiyalar və tendensiyalardan xəbərdar olmağın vacibliyini başa düşürlər.

Innovasiya uğurlu biznesin əsas komponentidir, ona görə də onun nədən ibarət olduğunu başa düşmək faydalıdır. İnnovativ sahibkarlıq innovativ üsul və texnologiyalardan istifadə etməklə yeni məhsullar, xidmətlər və biznes modellərinin yaradılması və inkişafı təcrübəsidir. Bu, sahibkarlara bazarda yeni imkanları müəyyən etməyə və onlardan faydalanmağa imkan verdiyi üçün iqtisadi artımın və iş yerlərinin yaradılmasının mühüm qüvvəsidir. İnnovasiya sahibkarlığın can damarıdır və bu, sahibkarlara daim dəyişən biznes mənzərəsində irəliləməyə və inkişaf etməyə imkan verir. Sahibkarlığın gələcəyi inkişaf etməkdə olan texnologiyalar və innovativ biznes modelləri ilə idarə olunan sürətlə inkişaf edir. Bu yeni tendensiyalar sahibkarların biznesə yanaşma tərzini əsaslı şəkildə dəyişdirir, yeni məhsul və xidmətlər yaratmaqdan tutmuş müştərilərlə əlaqə yaratmaq və cəmiyyətə müsbət təsir göstərməkdir.

Bu yazıda biz yeni yaranan texnologiyaların və innovativ biznes modellərinin sahibkarlığın mənzərəsini necə formalaşdırdığına diqqət yetirərək, sahibkarlığın gələcəyini araşdıracağıq. Biz süni intellekt, blokçeyn və əşyaların interneti kimi ən perspektivli texnologiyalardan bəzilərini araşdıracağıq və onların sahibkarlara əvvəllər mümkün olmayan yeni məhsul və xidmətlər yaratmağa necə imkan verdiyini araşdıracağıq. Biz həmçinin paylaşma iqtisadiyyatı, abunə əsaslı modellər və sosial sahibkarlıq kimi innovativ biznes modellərinin sahibkarların öz bizneslərinə yanaşma tərzini necə dəyişdirdiyini araşdıracağıq. Bu kəşfiyyat vasitəsilə sahibkarlığın gələcək illərdə global iqtisadiyyatı necə inkişaf etdirəcəyini və formalaşdıracağını daha dərinləndirən dərk edəcəyik.

İnnovativ sahibkarlıqda inkişaf etməkdə olan texnologiyaların rolu

Inkişaf etməkdə olan texnologiyalar innovativ sahibkarlığın gələcəyində mühüm rol oynayır. Bu texnologiyalar sahibkarlara yeni məhsul və xidmətlər yaratmağa, daha səmərəli biznes prosesləri inkişaf etdirməyə və müştərilərlə yeni və innovativ üsullarla əlaqə yaratmağa imkan verir. Bu bölmədə biz ən perspektivli inkişaf edən texnologiyalardan bəzilərini araşdıracağıq və onların sahibkarlıq mənzərəsini necə dəyişdirdiyini tədqiq edəcəyik. Süni intellekt innovativ sahibkarlıqda ən perspektivli inkişaf edən texnologiyalardan biridir. Süni intellekt insan zəka proseslərinin maşınlar, xüsusən də kompüter sistemləri tərəfindən simulyasiyasıdır. Bu, sahibkarlara əvvəllər qeyri-mümkün olan yeni məhsul və xidmətləri inkişaf etdirməyə imkan verir, məsələn, ağıllı chatbotlar, proqnozlaşdırıcı analitika və fərdiləşdirilmiş tövsiyələr. AI ilə sahibkarlar daha səmərəli və effektiv biznes prosesləri yarada, xərcləri azalda və müştəri təcrübələrini yaxşılaşdırmaqla bilirlər.

Sahibkarlıqda AI-nin ən əhəmiyyətli tətbiqlərindən biri müştəri xidmətidir. Süni intellektlə işləyən chatbotlar müştərilərin sorğularını 24/7 idarə edə, fərdiləşdirilmiş cavablar təqdim edə və problemləri tez və səmərəli şəkildə həll edə bilər. Bu, nəinki müştəri təcrübəsini yaxşılaşdırır, həm də insan müştəri xidmətləri nümayəndələrinin iş yükünü azaldır. Süni intellekt həm də proqnozlaşdırıcı analitika üçün istifadə oluna bilər ki, bu da sahibkarlara müştəri davranışını təhlil etməyə və verilənlərə əsaslanan anlayışlar əsasında məlumatlı qərarlar qəbul etməyə imkan verir.

Blokçeyn texnologiyası innovativ sahibkarlıqda digər perspektivli inkişaf edən texnologiyadır. Blokçeyn, əməliyyatları təhlükəsiz və şəffaf şəkildə qeyd edən mərkəzləşdirilməmiş, rəqəmsal kitabdır. O, sahibkarlara vasitəçilərə ehtiyac olmadan əməliyyatları asanlaşdırmaqla təhlükəsiz və mərkəzləşdirilməmiş şəbəkələr yaratmağa imkan verir. Blokçeyn texnologiyasının ən əhəmiyyətli tətbiqlərindən biri maliyyə sahəsidir. Bitcoin və Ethereum kimi kriptovalyutalar blokçeyn texnologiyası ilə işləyir və istifadəçilərə təhlükəsiz

və anonim şəkildə əməliyyatlar aparmağa imkan verir. Bu, qeyri-sabit valyuta və ya məhdudlaşdırıcı maliyyə sistemləri olan ölkələrdə fəaliyyət göstərən sahibkarlar üçün xüsusilə faydalıdır. Blockchain texnologiyası tədarük zəncirinin idarə edilməsi üçün də istifadə edilə bilər ki, bu da sahibkarlara məhsulları mənsəyindən təyinat yerinə qədər təhlükəsiz və şəffaf şəkildə izləməyə imkan verir.

Əşyaların İnterneti (IoT) sensorlar, proqram təminatı və şəbəkə bağlantısı ilə birləşdirilən fiziki cihazlar, nəqliyyat vasitələri və digər obyektlər şəbəkəsidir. Bu, sahibkarlara real vaxt rejimində bir-biri ilə və istifadəçilərlə əlaqə saxlaya bilən yeni məhsul və xidmətlər yaratmağa imkan verir. IoT-nin sahibkarlıqda ən əhəmiyyətli tətbiqlərindən biri ağıllı məhsul və xidmətlərin inkişafıdır. Məsələn, ağıllı evlər temperaturdan tutmuş işıqlandırmaya və təhlükəsizlik sistemlərinə qədər hər şeyi idarə etmək üçün IoT cihazlarından istifadə edirlər. Bu, təkcə ev sahibləri üçün rahatlıq təmin etmir, həm də sahibkarlar üçün yeni iş imkanları yaradır. IoT uzaqdan monitoring üçün də istifadə edilə bilər ki, bu da sahibkarlara avadanlığı və prosesləri uzaqdan izləməyə və real vaxt rejimində düzəlişlər etməyə imkan verir.

Nəticə olaraq, inkişaf edən texnologiyalar innovativ sahibkarlığın mənzərəsini dəyişdirir. Süni intellekt, blokçeyn və IoT sahibkarlara yeni məhsul və xidmətlər yaratmağa, daha səmərəli biznes prosesləri inkişaf etdirməyə və müştərilərlə yeni və innovativ üsullarla əlaqə yaratmağa imkan verir. Bu texnologiyalar inkişaf etməyə davam etdikcə, sahibkarlar yeni bizneslər yaratmaq və ənənəvi sənayeləri pozmaq üçün daha çox imkanlara malik olacaqlar. Bu, sahibkarlıq üçün həyəcanverici bir zamandır və inkişaf etməkdə olan texnologiyalar bu transformasiyanın önündədir.

İnnovativ biznes modellərinin yüksəlişi

İnkişaf etməkdə olan texnologiyalarla yanaşı, innovativ biznes modelləri də sahibkarlığın gələcəyində mühüm rol oynayır. Bu yeni modellər ənənəvi biznes təcrübələrinə meydan oxuyur və sahibkarlara yeni məhsul və xidmətlər yaratmağa, yeni bazarlara çıxmağa və cəmiyyətə müsbət təsir yaratmağa imkan verir. Bu bölmədə biz ən perspektivli innovativ biznes modellərindən bəzilərini və onların sahibkarlığa potensial təsirini araşdıracağıq. Paylaşma iqtisadiyyatı, fərdlərin məhsul və xidmətlərə birbaşa sahib olmaqdan, onları paylaşdıqları bir iş modelidir. O, istifadəçilər arasında əməliyyatları asanlaşdıran rəqəmsal platformalar tərəfindən təmin edilir. Bu model nəqliyyat və qonaqpərvərlik kimi ənənəvi sənaye sahələrini pozdu və sahibkarlar üçün yeni biznes imkanları yaratdı.

Məsələn, Uber və Lyft kimi gəzinti paylaşma platformaları fərdlərə şəxsi avtomobillərindən istifadə edərək başqalarına gəzinti təklif etmək imkanı verməklə taksi sənayesini dəyişdirdi. Eynilə, Airbnb fərdlərə evlərini səyahətçilərə kirayə vermək imkanı verməklə qonaqpərvərlik sənayesini dəyişdi. Paylaşım iqtisadiyyatı həm də həmyaşd kreditləşmə sahəsində yeni imkanlar yaradır, burada fərdlər rəqəmsal platformalardan istifadə edərək bir-birlərinə pul borc verə bilərlər.

Abunə əsaslı modellər sahibkarlıqda populyarlıq qazanan başqa bir innovativ biznes modelidir. Bu modellər, adətən aylıq və ya illik ödəniş üçün təkrarlanan əsasda məhsul və ya xidmətlər təklif edir. Bu model sahibkarlar üçün proqnozlaşdırıla bilən gəlir axını təmin edir və müştərilərə məhsul və xidmətlərə daxil olmaq üçün rahat və əngəlsiz yol təqdim edir. Abunə əsaslı modellər əyləncə kimi sahələrdə, Netflix və Spotify kimi axın xidmətləri ilə və istehlak mallarında, Dollar Shave Club və Birchbox kimi şirkətlərin abunə əsasında şəxsi qulluq məhsullarının çatdırılmasını təklif edən sahələrdə uğurlu olmuşdur.

Model həm də B2B məkanında istifadə olunur, Salesforce kimi şirkətlər müştərilərlə əlaqələri idarəetmə proqramlarına abunə əsaslı giriş təklif edir. Sosial sahibkarlıq mənfəəti artırmaqdan, cəmiyyətə müsbət təsir yaratmağa üstünlük verən biznes modelidir. Sosial sahibkarlar öz bizneslərindən sosial və ekoloji problemləri həll etmək və iqtisadi dəyərdən əlavə sosial dəyər yaratmaq üçün istifadə edirlər. Sosial sahibkarlığa misal olaraq, satılan hər cüt üçün

ehtiyacı olan birinə bir cüt ayaqqabı bağışlayan TOMS və hər satılan cüt üçün ehtiyacı olan birinə bir cüt eynək bağışlayan Warby Parker kimi şirkətləri göstərmək olar. Bu şirkətlər sosial problemləri həll etmək üçün öz biznes modellərindən istifadə etməklə yanaşı, uğurlu bizneslər yaradırlar.

Innovativ biznes modelləri sahibkarlığın fəaliyyətini dəyişdirir. Paylaşma iqtisadiyyatı, abunəyə əsaslanan modellər və sosial sahibkarlıq sahibkarların ənənəvi biznes təcrübələrinə necə meydan oxuduqlarına və özləri üçün yeni imkanlar yaratmasına bir neçə nümunədir. Sahibkarlığın mənzərəsi təkamül etməyə davam etdikcə, sahibkarlara nəinki mənfəət gətirən, həm də cəmiyyətə müsbət təsir göstərən bizneslər yaratmağa imkan verən daha da innovativ biznes modellərinin meydana çıxacağını gözləyə bilərik.

Ermənistan tərəfindən işğal olunmuş Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş əraziləri yeni yaranan texnologiyaların və innovativ biznes modellərinin tətbiqi üçün unikal imkan yaradır. Şuşa və Ağdam kimi şəhərləri əhatə edən bu rayonlar işğal zamanı ciddi ziyan görüb və ciddi yenidənqurma işləri tələb olunur. Innovativ texnologiyaların və biznes modellərinin tətbiqi bu regionların canlanmasında mühüm rol oynaya bilər. İnkişaf etməkdə olan texnologiyaların tətbiq oluna biləcəyi sahələrdən biri tikinti sənayesidir.

Məsələn, 3D çap texnologiyasından azad edilmiş ərazilərdə binaların və infrastrukturun sürətlə tikintisi üçün istifadə oluna bilər. Bu texnologiya artıq dünyanın digər yerlərində də münasib qiymətə mənzil tikmək üçün istifadə olunub və Azərbaycanda zərər çəkmiş ərazilərin bərpası üçün sərfəli və səmərəli üsul ola bilər. Innovativ biznes modellərinin tətbiq oluna biləcəyi başqa bir sahə bərpa olunan enerji mənbələrinin inkişafıdır. Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş əraziləri günəş və külək enerjisi istehsalı üçün əhəmiyyətli potensiala malikdir. Bərpa olunan enerjiyə çıxışı artırmaq və bu regionlarda davamlı inkişafı təşviq etmək üçün icmaya məxsus günəş fermaları və ya həmyaşd enerji ticarət platformaları kimi innovativ biznes modelləri həyata keçirilə bilər.

Bundan əlavə, blokçeyn texnologiyasının istifadəsi də bu bölgələrin canlanmasında rol oynaya bilər. Blockchain texnologiyası mülkiyyət hüquqlarının ötürülməsini asanlaşdıracaq və investorların bölgəyə inamla sərmayə qoymasına imkan verəcək şəffaf və təhlükəsiz torpaq reyestrinin sistemi yaratmaq üçün istifadə edilə bilər. Bu, iqtisadi artımın əhəmiyyətli mənbəyi ola biləcək regionda turizmin inkişafı üçün xüsusilə vacib olardı. Sonda qeyd edək ki, Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş əraziləri yeni yaranan texnologiyaların və innovativ biznes modellərinin tətbiqi üçün unikal imkan yaradır. Bu texnologiyaların və modellərin tətbiqi bu regionların yenidən qurulması və canlandırılmasında, davamlı inkişafın təşviqində və Azərbaycan xalqı üçün yeni iqtisadi imkanların yaradılmasında mühüm rol oynaya bilər.

COVID-19 pandemiyası innovativ sahibkarlığa necə təsir göstərib

COVID-19 pandemiyası bütün dünya üzrə bizneslərə böyük təsir göstərüb. Sahibkarlar xüsusilə ağır zərbə aldılar, bir çoxları pandemiya yaranan iqtisadi tənəzzülə görə qapılarını həmişəlik bağlamaq məcburiyyətində qaldılar. Bununla belə, pandemiya həm də yenilik dalğasına səbəb oldu və yeni yaranan texnologiyaların və innovativ biznes modellərinin qəbulunu sürətləndirdi. Bu bölmədə biz pandemiyanın sahibkarlığa necə təsir etdiyini və sahibkarların yeni biznes mühitinə necə uyğunlaşdığını araşdıracağıq. Pandemiyanın sahibkarlığa ən əhəmiyyətli təsirlərindən biri inkişaf etməkdə olan texnologiyaların tətbiqinin sürətləndirilməsi olmuşdur. Müəssisələr öz əməliyyatlarını onlayn rejimə keçirməyə və uzaqdan iş rejimlərini qəbul etməyə məcbur olduqları üçün yeni rəqəmsal həllərə artan tələbat var idi. Bu, video konfrans platformaları, bulud əsaslı əməkdaşlıq alətləri və virtual hadisə platformaları kimi yeni texnologiyaların yaranmasına səbəb oldu. Bu yeni texnologiyalara tez uyğunlaşa bilən sahibkarlar pandemiya sağ çıxmaq və bizneslərini davam etdirmək üçün daha yaxşı mövqe tutdular.

Pandemiya həm də ənənəvi sənayeləri pozan yeni biznes modellərinin yaranmasına səbəb olub. Buna misal olaraq, istehlakçılar getdikcə onlayn alış-verişə üz tutduqca, pandemiya zamanı artan tələbatla üzləşən Amazon və Etsy kimi onlayn bazarların artmasıdır. Bu bazarlar sahibkarlara global auditoriyaya çatmaq və məhsullarını onlayn satmaq üçün platforma təqdim edir. Eynilə, pandemiya həm də istehlakçıların alış-verişlərini almaq üçün təhlükəsiz və rahat yollar axtardıqları üçün getdikcə populyarlaşan təməssiz çatdırılma kimi yeni çatdırılma modellərinin yaranmasına səbəb oldu. Pandemiyanın sahibkarlığa təsir göstərməsinin başqa bir yolu davamlılıq və çevikliyin vacibliyini vurğulamaqdır. Dəyişən biznes mühitinə cavab olaraq bizneslərini tez bir zamanda çevirə bilən sahibkarlar pandemiyadan sağ çıxmaq üçün daha yaxşı mövqe tutdular. Məsələn, bir çox restoran və kafe, qapanma zamanı ayaqda qalmaq üçün çatdırılma xidmətləri təklif etməyə yönəldi. Eynilə, şəxsi tədbirləri həyata keçirə bilməyən bir çox müəssisə, pandemiya zamanı getdikcə populyarlaşan virtual tədbirlərə keçdi. Bununla belə, qeyd etmək lazımdır ki, pandemiya həm də mövcud bərabərsizlikləri genişləndirdi və bir çox sahibkarlar üçün əhəmiyyətli problemlər yaradı. Kiçik və orta sahibkarlıq (KOB) xüsusilə ağır zərbələrə məruz qalıb, bir çoxları dövlət dəstəyi və maliyyə vəsaitlərinə çıxış əldə etməkdə çətinlik çəkirlər. Pandemiya həm də rəqəmsal uçurumu vurğuladı, az inkişaf etmiş ölkələrdə və kənd yerlərində bizneslər tez-tez yeni biznes mühitinə uyğunlaşmaq üçün lazımi infrastruktur və resurslara malik deyillər.

Yekun olaraq qeyd edək ki, COVID-19 pandemiyası sahibkarlığa dərin təsir göstərmiş və inkişaf etməkdə olan texnologiyaların və innovativ biznes modellərinin mənimsənilməsini sürətləndirmişdir. Pandemiya sahibkarlar üçün əhəmiyyətli problemlər yaratsa da, eyni zamanda bir innovasiya dalğasına səbəb oldu və möhkəmlik və çevikliyin vacibliyini vurğuladı. Pandemiyadan sonrakı dövrə doğru irəlilədikcə, inkişaf etməkdə olan texnologiyalardan istifadə edə və dəyişən biznes mühitinə uyğunlaşa bilən sahibkarlar çox güman ki, ən uğurlu olacaqlar. Bununla belə, sahibkarlığın hamı üçün əlçatan olmasını təmin etmək üçün pandemiya ilə daha da kəskinləşən bərabərsizlikləri və problemləri həll etməyimiz vacibdir.

NƏTİCƏ

Sonda qeyd edək ki, sahibkarlığın gələcəyi yeni yaranan texnologiyaların və innovativ biznes modellərinin inteqrasiyası ilə formalaşır. Süni intellekt, blokçeyn və əşyaların interneti kimi yeni texnologiyaların ortaya çıxması sahibkarlara dəyər yaratmaq və mürəkkəb problemləri həll etmək üçün yeni alətlər və imkanlar təqdim edir. İnnovativ biznes modelləri ənənəvi sənayeləri pozur və böyümə və uğur üçün yeni imkanlar yaradır. Bundan əlavə, COVID-19 pandemiyası bu texnologiya və modellərin qəbulunu sürətləndirdi, sahibkarları yeni reallığa uyğunlaşmağa və rəqabətə davamlı olmaq üçün texnologiyadan istifadə etməyə məcbur etdi. Pandemiya həm də mövcud bərabərsizlikləri vurğuladı və bir çox sahibkarlar üçün əhəmiyyətli problemlər yaradı. Bununla belə, bu problemləri həll etmək və sahibkarlığın hamı üçün əlçatan olmasını təmin etmək çox vacibdir. İrəliləyərək, sahibkarlar çevik qalmağa davam etməli, dəyişən şəraitə tez uyğunlaşmalı, dəyər yaratmaq və böyüməyə təkan vermək üçün inkişaf etməkdə olan texnologiyalardan və innovativ biznes modellərindən istifadə etməlidirlər. Düzgün dəstək və resurslarla sahibkarlıq inkişaf etməyə davam edə və hamı üçün daha yaxşı gələcək yarada bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Bashir, M., Yousaf, A. and Verma, R. (2016), "Disruptive business model innovation: how a tech firm is changing the traditional taxi service industry", *Indian Journal of Marketing*, Vol. 46 No. 4, pp. 49-59.
2. Bollier, D. (2002). Commons sense: Community ownership and the displacement of corporate control. *Multinational Monitor*, 23 (7/8), 11.

3. Bolton, B., & Thompson, J. L. (2015). *The entirepreneur: The all-in-one entrepreneur-leader-manager*. New York: Routledge.
4. Christensen, C.M., Grossman, J.H. and Hwang, J. (2009), *The Innovator's Prescription: A Disruptive Solution for Health Care*, McGraw-Hill, New York, NY.
5. Cohen, B. and Winn, M.I. (2007), "Market imperfections, opportunity and sustainable entrepreneurship", *Journal of Business Venturing*, Vol. 22 No. 1, pp. 29-49.
6. DaSilva, C.M. and Trkman, P. (2014), "Business model: what it is and what it is not", *Long Range Planning*, Vol. 47 No. 6, pp. 379-389.
7. DaSilva, C.M., Trkman, P., Desouza, K. and Lindič, J. (2013), "Disruptive technologies: a business model perspective on cloud computing", *Technology Analysis and Strategic Management*, Vol. 25 No. 10, pp. 1161-1174.
8. <https://www.grokalp.com/post/innovation-in-entrepreneurship>
9. <https://digitalleadership.com/blog/the-innovation-entrepreneurship-relationship/>

A.A.Quliyev

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Azerbaijan State University of Economics*

E.S.İsbandiyarov

master student, Azerbaijan State University of Economics

The future of entrepreneurship: emerging technologies and innovative business models

Abstract

This article highlights the importance of entrepreneurship in driving economic development, job creation and improving the quality of life. It emphasizes that innovation is a critical element of entrepreneurship and is vital for entrepreneurs to differentiate themselves from competitors, create new products, and adapt to changing market conditions. The article explains the different types of innovation entrepreneurs can focus on, such as product innovation, process innovation, business model innovation, and marketing innovation. It also highlights that innovative entrepreneurship requires a willingness to take risks, experiment, and learn from failure. The article further discusses the future of entrepreneurship, focusing on how emerging technologies such as artificial intelligence, blockchain, and the Internet of Things, and innovative business models such as the sharing economy, subscription-based models, and social entrepreneurship are shaping the entrepreneurial landscape. The article concludes that understanding the evolving entrepreneurial landscape and embracing innovation will be critical for entrepreneurs to thrive in the coming years and shape the global economy.

Key words: entrepreneurship, economic development, innovation, new products, artificial intelligence, blockchain.

А.А.Гулиев

к.э.н., доцент, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Э.С.Исбандияров

магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Будущее предпринимательства: новые технологии и инновационные бизнес-модели

Резюме

В статье подчеркивается важность предпринимательства в экономическом развитии, создании рабочих мест и повышении качества жизни. В нем подчеркивается, что инновации являются важнейшим элементом предпринимательства и жизненно важны для предпринимателей, чтобы отличаться от конкурентов, создавать новые продукты и адаптироваться к меняющимся рыночным условиям. В статье объясняются различные типы инноваций, на которых могут сосредоточиться предприниматели, такие как продуктовые инновации, процессные инновации, инновации бизнес-моделей и маркетинговые инновации. В нем также подчеркивается, что инновационное предпринимательство требует готовности идти на риск, экспериментировать и учиться на ошибках. Далее в статье обсуждается будущее предпринимательства с акцентом на то, как новые технологии, такие как искусственный интеллект, блокчейн и Интернет вещей, а также инновационные бизнес-модели, такие как экономика совместного потребления, модели на основе подписки и социальное предпринимательство, формируют предпринимательский ландшафт. В статье делается вывод о том, что понимание развивающегося предпринимательского ландшафта и внедрение инноваций будут иметь решающее значение для процветания предпринимателей в ближайшие годы и формирования глобальной экономики.

Ключевые слова: *предпринимательство, экономическое развитие, инновации, новые продукты, искусственный интеллект, блокчейн.*

A.F.Aslanova
i.ü.f.d., dosent, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
İ.F.Abdullazadə
magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
ilaheabdullayeva65@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 16.03.2023

The article was received by editorial board on 16.03.2023

Статья принята к печати 16.03.2022

QARABAĞ İQTİSADI RAYONUNDA MÜŞTƏRƏK MÜƏSSİSƏLƏRİN YARADILMASININ SOSIAL-İQTİSADI CƏHƏTDƏN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Xülasə

Məqalədə əsas məqsəd Azərbaycanın Dağlıq Qarabağ regionunda yaranacaq müştərək müəsisələrin, onlara bir çox üsullarla yatırılmış investisiyaların ölkəmizə olan iqtisadi əhəmiyyətlərinin indiki vəziyyətini araşdırmaq, ölkə iqtisadiyyatının həcmnin artmasında müştərək müəsisələrin fəaliyyətlərindən, yarana biləcək problemləri analiz etməkdir. Həmçinin, tədqiqatda regionda investisiya qoyuluşlarına əngəl ola biləcək məsələləri nəzərdən keçirilərək, regionun iqtisadi-sosial inkişafında müştərək müəsisələrin fəaliyyətlərindən yararlanmağın yolları araşdırılmışdır.

Açar sözlər: perspektiv imkanlar, müştərək, Qarabağ, investisiya, yaşıl enerji, birgə müəsisə.

GİRİŞ

Dünya ölkələrində var olan iqtisadi ünsürlər qloballaşdıqca müəsisələr getdikcə daha çox müştərək fəaliyyət göstərməyə çalışırlar. Texnologiyanın sürətlə inkişaf etməsi təməl müəsisələrin tez dəyişməsinə səbəb olub onların investisiya ehtiyaclarını və maliyyə tələblərində sürətli şəkildə artırır. Günümüz dövründə müəsisələr sərmayə risklərini paylaşma istəyindədirlər. Ölkələrin xarici investorlara, yeni texnoloji məhsullara olan ehtiyacları müəsisələr arasında müştərləşmə prosesində günü-gündən artırmaqdadır. Bu səbəblərdən dolayı birgə müəsisələr sürətli dəyişiklik qarşısında müəsisələrə təqdim etdikləri böyük çeviklik səbəbilə bir çox müəsisə tərəfindən bir əməkdaşlıq modeli olmağa davam etməkdədir.

Hazırkı dövrdə Qarabağ zonasının inkişafının dinamikasının artırılması, həmin regionun iqtisadiyyatının, infrastrukturunun eyni zamanda insan kapitalının gücləndirilməsi ölkə siyasətinin başlıca məsələlərindən biridir. Bunun üçün həmin regionda müştərək müəsisələrin fəaliyyəti, qarşılıqlı işləməsi maliyyə xərclərinin azaldılmasına, texnoloji məhsulların regiona, bilavasitə ölkəyə axınına, həmin ərazilərdə infrastrukturun inkişafına zəmin yaradacaqdır.

Milli ictimai rifahın davamlı artımını təmin etmək üçün yüksək, dayanıqlı, əhatəli və əsasən özəl təşəbbüslərə əsaslanan iqtisadi artımın sürətləndirilməsi, əhəlinin işğaldan azad edilmiş ərazilərə qayıtmasının təmin edilməsi Azərbaycanın yeni inkişaf magistralının ideoloji nüvəsini təşkil edir. Ölkəmizin uzunmüddətli davamlı və sürətli inkişafı üçün cəmiyyət, biznes və dövlət üçlüyünün uğurlu əlaqəsi möhkəmlənəcək. Bazar islahatları, özəl mülkiyyət institutlarının gücləndirilməsi, biznes üçün əlverişli idarəetmə, yerli bazarlara çıxış imkanlarının artırılması üçün ticarət rejimlərinin daha da liberallaşdırılması yolu ilə dövlətin iqtisadiyyatdakı rolunun səmərəli idarə edilməsi iqtisadi artımın əsas təkanverici qüvvəsi olacaqdır. Ölkədə özəl təşəbbüsün yaradıcı

və innovativ əsaslarla inkişafı iqtisadi resursların daha yüksək əlavə dəyər yaradan sahələrə yönəldilməsini təmin edəcəkdir. Həmçinin, investisiya sahəsi iqtisadiyyatın ən mühüm sahələrindən biridir. İnvestisiya siyasətini formalaşdırmaq üçün investora təminat səviyyəsini, zamanətli minimum mənfəət şəklində, müəyyən risk səviyyəsi və regional hakimiyyət orqanlarının öhdəlikləri ilə müəyyən edən effektiv regional investisiya strategiyası hazırlamaq lazımdır.

ƏSAS HİSSƏ

Bacarıqlı investisiya siyasətinin aparılması iqtisadi inkişafın investisiya parametrlərinin idarə olunmasını nəzərdə tutur ki, bunlardan biri də investisiya potensialıdır. İnvestisiya potensialını qiymətləndirərkən ərazinin infrastrukturunun inkişafı, innovasiya potensialı, əhalinin intellektual potensialı, resurs komponenti kimi amilləri nəzərə almaq lazımdır. Rayonun investisiya potensialı həm də rayonun təbii xüsusiyyətlərinə, coğrafi mövqeyinə görə formalaşır. Nəzərə alsaq ki, iqtisadiyyatın dinamik inkişafının şərti investisiya proseslərinin inkişafıdır, dövlət tərəfindən seçilmiş investisiya potensialının inkişafı strategiyası regiona strateji investisiyaların cəlb edilməsi üçün real imkanları müəyyən edir və nəticədə investisiyaların sürətini müəyyən edir.

Rayon iqtisadiyyatının inkişafı və əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi üçün əsas amil investisiyaların cəlb edilməsi məsələsidir. Məsələn, Kəlbəcər rayonu yüksək resurs, istehsal, elmi-texniki və insan potensialına malik regiondur. Bütün bunlar əlverişli investisiya mühitinin formalaşmasına kömək edir və regionu istənilən sənaye profilli istehsal müəssisələrinin yerləşdirilməsi üçün optimal yerə çevirir. İnvestisiya cəlbəediciliyinin yüksək səviyyəsi investor investisiya obyektini seçdikdə və investisiya prosesinə başlamaq qərarına gəldikdə stimullaşdırıcı rolunu oynayır. Ümumilikdə qeyd etmək olar ki, investisiya potensialı region iqtisadiyyatının inkişafında və investisiya mühitinin formalaşması və regionun cəlbəediciliyi üçün əsas rolunu oynayır.

Perspektiv dövrdə işğaldan azad edilmiş rayonlarda ənənəvi sahələrlə yanaşı, meyvə-tərəvəzçiliyin, eləcə də heyvandarlığın yem təminatı baxımından yem bitkilərinin inkişafı nəzərdə tutulur. Torpaq-iqlim xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla, çoxillik əkinlərin strukturunda inkişaf perspektivi baxımından nar, xurma, gilə, gavalı, alma, armud bağlarının, baramaçılığın əkininə üstünlük verilməsi gözlənilir.

Hazırda ölkədə taxılçılığın və üzümçülüyn faktiki inkişaf dinamikası nəzərə alınmaqla, taxılçılıq və üzüm istehsalında bu rayonun payının təxminən eyni olacağı gözlənilir. Bundan əlavə, Qubadlı, Zəngilan və Kəlbəcər rayonlarında tütün, Ağdam və Füzuli rayonlarında pambıq, Ağdam, Füzuli, Cəbrayıl, Zəngilan və Ağdərə rayonlarında üzüm əkinlərinin bərpası nəzərdə tutulur.

Qarabağda və ətraf rayonlarda "Yaşıl enerji" zonası layihəsinin reallaşdırılması potensial imkanlarla yanaşı, digər amillərlə də şərtlənir. Belə ki, bu gün dünyanın ən qabaqcıl texnologiyaları alternativ enerjiden istifadənin stimullaşdırılmasına, ekoloji tarazlığın təmin edilməsinə yönəldiyindən Qarabağın bərpası və yenidən qurulması məsələlərində də bu istiqamət əsas götürülür. Başqa sözlə, "yaşıl enerji" zonası kimi bərpa olunması nəzərdə tutulan Qarabağın dünyanın ən müasir yaşayış məntəqələrindən biri kimi yenidən qurulması vacibdir. Qeyd edək ki, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə "yaşıl enerji" zonasının yaradılması məqsədilə bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadəyə özəl investisiyaların cəlb edilməsi üçün investorlarla müzakirələr aparılır. Hazırda xarici və yerli investorların Azərbaycanın elektrik enerjisi, o cümlədən bərpa olunan enerji mənbələri sahəsinə marağı artır.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə iqtisadi canlanmanın sürətləndirilməsi və investisiya cəlbəediciliyinin artırılması, müasir və effektiv istehsal, ticarət və xidmət infrastrukturunun yaradılması, innovativ texnologiyaların tətbiqi, sənaye potensialının reallaşdırılması, optimal güzəştlərin və stimullaşdırıcı mexanizmlərin hazırlanması və sahibkarlıq mühitinin yaxşılaşdırılması hədəfləri də sürətli iqtisadi reintegrasiya vacib rol oynamaqdadır.

Belə ki, yerli və xarici sahibkarlar üçün münbit biznes mühitinin formalaşdırılması istiqamətində islahatların davamı olaraq, Ağdam rayonunun əlverişli coğrafi mövqeyi, yük axınla-

rının gələcək təmərküzləşməsi və digər mühüm logistika potensialının mövcudluğu Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq Fərmanına əsasən Ağdam sənaye parkının yaradılması təşəbbüsünün reallaşdırılmasına imkan vermişdir.

Bununla yanaşı, ölkəmizin ərazi bütövlüyü təmin olunduqdan sonra Naxçıvan Muxtar Respublikası ilə nəqliyyat-kommunikasiya xətlərinin bərpası və bu istiqamətdə tranzit daşımaların həyata keçirilməsi üçün perspektiv imkanlar yaranmışdır. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə logistika və ticarət fəaliyyətinin həyata keçirilməsi, xidmətlərin göstərilməsi, məqsədilə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin müvafiq Fərmanına əsasən Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunda, Cəbrayıl rayonu ərazisində “Araz Vadisi İqtisadi Zonası” Sənaye Parkı yaradılmışdır.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə sahibkarlıq fəaliyyətinə maraqlı olan subyektlər tərəfindən bir sıra məlumatların təqdim edilməsi tələb olunur. Belə ki, müəssisənin fəaliyyət sahəsi, mövcud iş yerlərinin sayı, həyata keçirilən və davam edən layihələr, eləcə də təklif edilən təşəbbüsün icra olunacağı inzibati ərazi vahidi, layihənin təsviri, istehsal gücü, investisiya həcmi, investisiya bölgüsü və təyinatı, habelə layihənin icra müddəti, yaradılacaq iş yerlərinin sayı, istifadə olunacaq xammal, texnologiya, satış bazarı kimi məlumatlar üzrə müvafiq təhlillər aparılır və uyğun olacağı təqdirdə sahibkarlıq subyektləri ilə müzakirələr həyata keçirilir. Ümumilikdə, yerli və xarici investisiya layihələri bir neçə istiqamət üzrə: iqtisadi təhlil; institusional təhlil; marketinq təhlili; texniki və təşkilati qiymətləndirmə; sosial səmərəliliyin qiymətləndirilməsi təhlil edilir. Bu sahələrin hər biri üzrə nəticələr ölkə, o cümlədən işğaldan azad edilmiş ərazilər üzrə müəyyən edilmiş milli prioritetlər nəzərə alınmaqla həyata keçirilir

Cədvəl 1

**Bölgələrdə fəaliyyət göstərən sahibkarların qarşılaşa biləcəyi mənfi və müsbət amillər-
PESTLE**

<i>Müsbət üstünlüklər</i>	<i>Mənfi cəhətlər</i>
<i>Siyasi</i>	
✓ Türkiyə və Gürcüstanla çoxsaylı ticarət sazişləri bağlamaq imkanı. ✓ Qonşu dövlətlərlə yanaşı bir çox Avropa ölkələri ilə siyasi əməkdaşlığın artırılması.	✓ Ermənistanla atəşkəsin pozulması ehtimalı. ✓ İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə mina basdırılması ilə bağlı xəritələrin verilməsinin yaratdığı problemlərin olması. ✓ Siyasi sabitliyin olmaması ✓ Yerli əhalinin ermənilərlə yaxınlıqda yaşamaqdan ehtiyat etməsi; ✓ Bir sıra ermənipərəstlərin anti -azərbaycan siyasəti;
<i>İqtisadiyyat</i>	
✓ Yerli və xarici investorlar üçün regional potensial ✓ Biznesə başlamanın asanlığı; ✓ Maliyyə dəstəkləri ✓ Vergi güzəştlərinin edilməsi;	✓ Rayonun təbii sərvətlərinin ermənilər tərəfindən talan edilməsi; ✓ Mütəxəssis çatışmazlığı;

✓ Onlayn dövlət xidmətləri təşkili; ✓ Bu zonada bazarın boş olması; ✓ Rəqabətin aşağı səviyyədə olması;	
Sosial	
✓ Rayonda yaşayacaq insanların layiqli həyatının təmin edilməsi və yeni xidmət sahələrinin salınması.	✓ Bəzi ərazilərdə yaşayan ermənilər təhlükəli həyat şəraiti yaradacaqlar.
Texnologiya	
✓ Regionun abadlaşdırılmasında ağıllı kənd və şəhər layihələrinin qurulması müasir və yeni texnologiyaların inkişafına səbəb olacaqdır.	✓ Mühərribə ziyanı ✓ Müasir texnologiya əskikliyi; ✓ Yüksək texnologiyalı məhsulların və İKT olmaması ✓ Gələcəkdə işçi qüvvəsinin əksəriyyətinin innovativ texnologiyalara məruz qalması nəticəsində yarana biləcək işsizlik problemi; ✓ Vətəndaşların yeni tipli yaşayış sahəsinə uyğunlaşmasında çətinliklər. ✓ Azərbaycanlıların ermənilərin məkirli və namərd siyasətindən ehtiyat etmələri;
Hüquqi	
✓ Başlangıçda yeni sahibkarlar üçün vergi güzəştlərinin mümkünlüyü.	✓ Məhkəmə və hüquqi prosedurların tətbiqi vaxt tələb edir.
Ekologiya	
✓ Bölgədə su kanallarının və su anbarlarının mövcudluğu. ✓ Yaşıl Zonaya çevirmək bacarığı; ✓ Ekoloji cəhətdən dayanıqlı şəhər və qəsəbələrin yaradılması; ✓ Ekoloji cəhətdən təmiz istehsal və istehlak; ✓ Bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadənin artırılması;	✓ Su anbarlarının və kanalların zədələnməsi

Mənbə: https://ereforms.gov.az/files/article/pdf/az/928f9df13982b83325e7a69f7205_63df.pdf

PESTLE analizimizin nəticəsinə uyğun olaraq qeyd etmək olar ki, iqtisadi və sosial baxımdan o cümlədən digər nöqteyi nəzərdən Qarabağ iqtisadi rayonu əlverişli coğrafi relyefə malik olduğundan investisiya qoymaq istəyən sahibkarlar, xarici şirkətlər üçün çox böyük imkanlar təqdim edir, lakin əsas mənfi cəhəti investisiya mühit amillərindəndə biri olan siyasi amildir ki hazırda bölgədəki vəziyyət - tamamilə sülh şəraitinin, atəşkəsin təmin olunmaması həmin sahibkarlar və ölkələr üçün çox böyük riskdir bu səbəbdən investisiya qoymaq marağı aşağı

səviyyəyə düşür.

Şuşa, Laçın və Kəlbəcərdə dağ turizmi, ekoturizm, müalicə turizmi, mədəni turizm üçün uyğun sayda digər rayon və şəhərlərin potensialından istifadə edilməsi Qarabağın iqtisadi dirçəlişinə böyük töhfə verəcək. Belə ki, Dövlət Turizm Agentliyi işğaldan azad edilmiş ərazilərin turizmin inkişafı strategiyasını və siyasətini hazırlayır. Bu qənaətə görə, işğaldan azad edilmiş ərazilərdə bir neçə turizm klasterinin yaradılması vacibdir. Bu, ilk növbədə Füzuli-Xocavənd - Şuşa-Laçın istiqamətidir. Digər klasterdə Füzuli-Cəbrayıl-Zəngilan paraleldir. Zəngilan-Qubadlı 3-cü, Kəlbəcər Laçın 4-cü klasterdir. Beşinci klasterə Bərdə-Ağdam daxildir. Bölgələrin fərdi potensialı baxımından Şuşanın imkanları yüksək qiymətləndirilir. Burada mədəni tədbirlərin təşkili, festival-turizm məhsulları təqdim oluna bilər. Laçın-Kəlbəcər istiqamətində təbiət, qış turizmi və sağlamlıq turizmi, Qubadlı və Zəngilanda mədəniyyət və təbiət, Füzuli, Ağdam, Cəbrayıl-da mədəniyyət və işğalın nəticələri olan bəzi tikililər saxlanılaraq turistlərə nümayiş etdirilməlidir. Göründüyü kimi, turist axınının coğrafiyası genişlənir. Beləliklə, turistlərin Xudafərin körpüsü ilə İrandan, Türkiyədən isə Naxçıvan üzərindən gəlməsi mümkün olacaq. Bu iki istiqamətdən işğaldan azad edilmiş ərazilərə turist axını gözlənilir. Həm yerli, həm də xarici investisiyaların reallaşdırılması və belə imkanların daha da təkmilləşdirilməsi üçün aşağıdakılar mühüm şərtlər hesab edilməlidir:

- əlverişli investisiya mühiti yaratmaqla ölkəyə xarici investisiyaların axınının sürətləndirilməsinə şərait yaradılması;
- investisiyaların hərəkətinin beynəlxalq təcrübəsində tətbiq olunan səmərəli formalardan geniş istifadə etməklə ölkədə sənayeləşmə potensialının yaradılması;
- işğaldan azad edilmiş ərazilərə xarici investisiyaların tətbiqi və cəlb edilməsi, onların xalq təsərrüfatının bütün sahələrinə yönəldilməsi;
- birbaşa investisiyalarla yanaşı, ölkəmizin zəif cəlb edilmiş portfel investisiyalarının həyata keçirilməsi üçün əlverişli şərait yaratmaq, bu məqsədlə qiymətli kağızlar bazarını dünya standartlarına uyğun formalaşdırmaq, investisiyaların qorunmasına dair ikitərəfli sazişlərə baxılması lazımdır.

Beləliklə, yuxarıda qeyd olunanları nəzərə alaraq, yerli və xarici investisiyalar üçün zəruri hüquqi mühitin daha da zənginləşdirilməsi və təkmilləşdirilməsi, onun mütərəqqi dünya səviyyəsinə uyğunlaşdırılması Azərbaycana xarici investisiyaların yatırılması imkanlarını daha da inkişaf etdirə və ölkənin investisiya qoyuluşunda fəal iştirakına kömək edə bilər.

NƏTİCƏ

Tədqiqat nəticəsində əldə edilən digər mühüm cəhət ortaqlar arasında yaşanan problemlərin adətən ediləcək layihənin mürəkkəb quruluşu, tərəflərin üzərinə götürdüyü öhdəliklər və mədəni fərqliliklərdən qaynaqlanmasıdır. Birgə müəssisə tərəfdaşlarının təşkilati mədəniyyətlərindəki fərqliliklər öhdəliklərin həyata keçirilməsində biznes planına uyğun hərəkət etməməyə səbəb ola bilər. Tərəflər öz yanaşmalarına uyğun olaraq alternativ planlara keçməyə meylli ola bilərlər. Beynəlxalq tərəfdaşlıq yalnız ən azı iki şirkət birlikdə işlədikdə deyil, həm də müxtəlif mədəniyyətlərdən olan insanların birlikdə işlədiyi zaman olur. Tərəflər arasında ünsiyyət və məlumat mübadiləsi ilə bağlı problemlər olduqda tərəfdaşlıq düzgün fəaliyyət göstərmir və buna görə də tərəfdaşların bir-birinə bağlı olduğu dəyərlərdən məqsədyönlü fayda əldə edilə bilməz. Bu səbəbdən gələcək tədqiqatlarda informasiya və kommunikasiya idarəçiliyi sahələrindəki problemlərin daha ətraflı təhlili beynəlxalq quruculuq tərəfdaşlıqlarında hansı strategiyanın izlənilə biləcəyinə dair təkliflərin hazırlanmasında faydalı olacaqdır.

Həmçinin işğaldan azad edilmiş ərazilərdə ixrac və idxal əməliyyatları iqtisadiyyata müsbət təsir göstərəcəkdir. İşğaldan azad edilmiş ərazilərimiz mineral-şəfali sularla zəngindir. Azərbaycanın mineral su ehtiyatlarının 39,6 faizi bu ərazilərin payına düşür. Sovet dövründə Dağlıq Qarabağın mineral suları qablaşdırılaraq ittifaq respublikalarına ixrac edilirdi. İndi təbii

mineral su istehsalı üçün bu imkanlar bizə qayıdıb. Düşünürəm ki, burada yeni istehsal müəssisələri tikməklə yüksək keyfiyyətli müalicəvi mineral suları dünyaya ixrac edə bilərik. Həmçinin işğaldan azad edilmiş ərazilərdə yüksək keyfiyyətli müalicəvi su ehtiyatları var, biz bu ərazidə sanatoriya-kurort kompleksləri yaratmaqla, turizm sənayesini inkişaf etdirməklə turizm məhsullarının ixracını artırmaqla bilərik.

İşğaldan azad edilmiş ərazilərimiz yaşıl enerji istehsalının artırılması üçün yeni imkanlar açır. Bu ərazilərdə çoxlu su elektrik stansiyaları tikməklə biz bu əraziləri elektrik enerjisi ilə təmin edə bilərik, həm də ixracımızı artırmaq imkanımız olacaq. Düşünürəm ki, Ermənistan özünü yaxşı apararsa, biz hətta bu ölkəyə də elektrik enerjisi ixrac edə bilərik.

İşğaldan azad edilən ərazilər faydalı qazıntılarla da zəngindir. Bu ərazilərdə 155 növ faydalı qazıntı yatağı aşkar edilmişdir. Bu yataqlardan səmərəli istifadə bizim əlvan metalların ixracını artıracaq. Həmçinin bu sahələrdə tikinti materialları və müxtəlif kimyəvi elementlər sənayesinin formalaşması hesabına yeni növ sənaye məhsulları istehsal edilmiş və ixrac imkanları yaradılmışdır.

İşğaldan çıxarılan ərazilər tranzit dəhlizlərinin genişləndirilməsi üçün yeni imkanlar açır. İmzalanan üçtərəfli bəyanata əsasən, Azərbaycan ilə Naxçıvan arasında quru nəqliyyat dəhlizi yaradılacaq ki, bu da ölkəmizin beynəlxalq tranzit və logistika imkanlarını genişləndirəcək.

Qeyd etmək istəyirəm ki, işğaldan azad edilmiş ərazilər bizim ümumi ərazimizin 20%-ə qədərini təşkil etdiyi halda, bu ərazilərin iqtisadi potensialı respublika iqtisadiyyatının neft-qaz potensialının 20%-dən çoxunu tutacaq və bu, bizim sərvətlərimizin artmasına səbəb olacaqdır.

Müəyyən edilmişdir ki, Qarabağda yaradılacaq müəssisəyə məxsus paylama kanalları və onların bazara, təchizatçılara yaxınlığı kritik uğur amillərindən olacaqdır. Bu amillərlə bağlı təkliflər aşağıda verilmişdir:

- işğaldan azad edilmiş rayonlarda həm yerli, həm də xarici iş adamları üçün məhsuldar investisiya imkanlarının yaradılıb. İşğaldan azad edilmiş rayonlara sərmayə qoymaq üçün 1300 şirkət müraciət edib ki, onlardan 460-ı 40-a yaxın müxtəlif ölkədən olan xarici şirkətlərdir. Ümumiyyətlə, qeyd olunan həmin sahələrdə idarəedicilərdən biri xarici olduğuna görə, həmçinin xarici ölkə sahibkarlarının bilik, bacarıq və təcrübəsi bir çox yerli sahibkarlardan daha öndə olduğundan tikinti, filiz və aqrar sənayedə fəaliyyət göstərmələri məqsədə uyğundur;

- faydalı qazıntı və mineral xammal mənbələri nəzərə alınmaqla iqtisadi fəaliyyətdə dəyər zənciri üzrə ixtisaslaşma təşviq ediləcəkdir. Mədəncixarma sahəsində təbii ehtiyatlar dövlət–özəl tərəfdaşlığı çərçivəsində dövryyəyə cəlb olunacaqdır. Rəqabətqabiliyyətli, qabaqcıl infrastrukturla təmin edilmiş aqrar istehsal və aqrar emal formalaşdırılacaqdır;

- işğaldan azad edilmiş, inkişafı tələb olunan ərazilər üçün potensial xarici investorların axtarışı və cəlb edilməsi üçün mövcud təşkilatların funksiyalarının vahid dövlət strukturunda cəmləşdirilməsi və ya əlaqələndirilməsi önəmlidir;

- ölkənin beynəlxalq konvensiya və sazişlərə qoşulması və bir çox dünya dövlətləri tərəfindən qəbul edilmiş qaydalara əməl etmək öhdəliyi götürməsi, habelə ölkənin milli və beynəlxalq maraqlarının, dövlət və cəmiyyətin məqsədlərinin xarici ölkələrdə qorunması və uzlaşdırılması istiqamətində investisiya siyasəti;

- birbaşa investisiyalarla yanaşı, ölkəmizin zəif cəlb edilmiş portfel investisiyalarının həyata keçirilməsi üçün əlverişli şərait yaratmaq, bu məqsədlə qiymətli kağızlar bazarını dünya standartlarına uyğun formalaşdırmaq, investisiyaların qorunmasına dair ikitərəfli sazişlərə baxılması lazımdır;

- xarici investisiya əməliyyatlarında gələcək gəlirlərin ilk kapital qoyuluşlarından fərqli olması ehtimalı olduğundan, kapitalın bir valyutadan digər valyutaya köçürülməsini, onun real səviyyəsinin qiymətləndirilməsini və xüsusiyyətlərinin nəzərə alınmasını təmin etmək lazımdır;

- yaradılacaq müştərək müəssisələrdə əməkdaşlıq edən tərəfdaşlar əməkdaşlığın məqsədini aydın və dəqiq müəyyən etməli, əməkdaşlıq yolu ilə əldə etmək niyyətində olduqları məqsəd və bu məqsədə çatacaq strategiyalar baxımından onlar arasında heç bir fərq olmamalıdır;
- yaradılacaq Müştərək müəssisədə əməkdaşlıq edən tərəfdaşların fəaliyyət göstərdikləri sahədən fərqli olsalar belə, onlar ayrı-ayrılıqda malik olduqları qabiliyyətlərlə bir-birini tamamlaya bilməlidirlər;
- partnyorların texnoloji biliklərdən istifadə və texnoloji bilik istehsal imkanları eyni səviyyədə olmalıdır. Ekvivalent texnoloji imkanlar tərəfdaşların yeni texnologiyanın müştərək inkişafına əhəmiyyətli töhfə verə bilər;
- rəqabət üstünlüyünə nail olmaq üçün əməkdaşlığın əvvəlində resursların bölüşdürülməsi və iş sahələri biznes strukturları üçün uyğun olmalıdır;
- investisiya xərclərinin (AR-GE, texnoloji resursların əldə edilməsi, maşın, avadanlıqların alınması kimi ağır məsrəflər tələb edən investisiyalar) qarşısını almaq üçün müştərək müəssisə əməkdaşlığına girilməməlidir;
- bütün xərclər birlikdə bölüşdürülməli, əməkdaşlıq nəticəsində əldə ediləcək ümumi dəyər ədalətli və bərabər şəkildə bölüşdürülməlidir;
- tərəfdaşlar müştərək müəssisə prosesində məqsədə nə qədər nail olunmasına nəzarət etmək və nəticələrin qiymətləndirilməsində bərabər məsuliyyət daşımalıdırlar;
- qloballaşma prosesi ilə müəssisələr arasında rəqabət artmış və artan rəqabət qeyri-müəyyənlik gətirmişdir. Bununla belə, qeyri-müəyyənliyin də imkanlar ehtiva etdiyini nəzərə alsaq, bizneslər düzgün addımlar, düzgün idarəetmə üsulları və düzgün strategiyalarla böyük üstünlüklər əldə edə və hətta inkişaf edə bilərlər. Bu kontekstdə ortaqlar müəssisələrdə biznes menecerləri bütövlükdə görmək, uzunmüddətli perspektivə malik olmaq və qeyri-müəyyənlikləri təfərrüatlara məhəl qoymadan fürsətə çevirmək bacarığına malik olmalıdırlar;
- xüsusilə çoxmillətli müştərək müəssisə əməkdaşlıq edilibsə, üst rəhbərliyin mümkün problemləri əvvəlcədən müəyyən etmək və həll etmək üçün mexanizmlər qura bilən qətiyyətli, etibarlı, iştirakçı və təşəbbüskar insanlar formalaşdırması müştərək müəssisənin uğuruna əhəmiyyətli töhfə verəcəkdir;
- qloballaşma prosesində müəssisələrin öz fəaliyyətlərində müvəffəqiyyətli olması üçün demək olar ki, vacib hala gələn müştərək müəssisə əməkdaşlıqlarını idarə edən bütün səviyyələrdə menecerlər müxtəlif mədəniyyətləri tanımalı, onları düzgün təhlil etməli, müxtəliflik və fərqlilikləri tarazlamalıdırlar;
- müştərək müəssisə müəssisələrində fabrikin müdiri, biznes meneceri, xüsusən də müxtəlif millətlərdən olan kadrların meneceri vəzifəsində olan menecerlər münasibətləri və mürəkkəbliyi qəbul etməyi və mənimsəməyi bacarmalıdırlar;
- formal ünsiyyət müştərək müəssisələrdə mühüm kritik uğur faktorudur. Bununla belə, müxtəlif təşkilat mədəniyyətlərinə malik tərəfdaşlar rəsmi ünsiyyətdə istifadə olunacaq hesabatların vaxtı və formatı ilə bağlı birlikdə qərar verməlidirlər. Bu, ünsiyyətin səmərəliliyinin artmasına və əməkdaşlığın uğuruna kömək edəcəkdir;
- müştərək müəssisənin strateji əməkdaşlıqlarında uğurun ,bəlkə də, ən mühüm şərti doğru zamanda doğru tərəfdaş, düzgün biznes strategiyası, tərəfdaşların bir-biri ilə uyğunlaşan vahid strateji hədəfə sahib olması və bir-birini əvəz edən tərəfdaşlıq strukturunun yaradılmasıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Baxşəliyev R. (2021). "Qarabağ böyük investisiya məkanına çevrilir: Beynəlxalq təşkilatlar, xarici sərmayəçilər burada reallaşacaq layihələrə maraq göstərirlər", Azərbaycan . - 14 mart.- S.1-2.

2. Kərimova T.İ. (2022). "İqtisadiyyatın investisiya potensialından effektiv istifadə problemləri" [avtoreferat], Bakı, 57 s.
3. Salayev N. (2021). "İşğaldan azad olunmuş ərazilərə beynəlxalq investisiya axını başlayır", Bakı Xəbər. - 10 fevral.- S.4.
4. <http://www.anl.az/down/meqale/azerbaycan/2022/aprel/792233.htm>-"BƏƏ Azərbaycana investisiya layihələrini daha da artıracaq", Azərbaycan . -2022.- 20 aprel.- S.2.
5. <https://www.economy.gov.az/az>
- 6.<https://azsiyaset.com/cemiyet/10340-Qarabagin-berpasinda-xarici-donorlarin-desteyind-en-niye-istifade-olunmur-REYLER.html>
7. http://eco.gov.az/frqcontent/plugins/pages_v1/entry/20190823174831_88765600.pdf
- 8.<https://apa.az/az/sosial/rehman-haciyev-qarabaga-deymis-ziyani-hesablayib-bitire-bilmi-rik-715330>
9. http://eco.gov.az/frqcontent/plugins/pages_v1/entry/20190823174831_88765600.pdf

A.F.Aslanova

Associate Professor, Azerbaijan State University of Economics

I.F.Abdullazadeh

master student, Azerbaijan State University of Economics

Socio-economical analysis and evaluation of joint ventures in the Karabakh economic region

Abstract

The main goal of the article is to examine the current situation of the joint enterprises that will be created in the Nagorno-Karabakh region of Azerbaijan, the economic importance of the investments invested in them in many ways to our country, and to analyze the problems that may arise from the activities of the joint enterprises in the growth of the country's economy. Also, in the study, the issues that could be obstacles to investments in the region were considered, and the ways of benefiting from the activities of joint enterprises in the economic and social development of the region were investigated.

Key words: prospective opportunities, joint, Karabakh, investment, Green energy, joint venture.

А.Ф.Асланова

доцент, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

И.Ф.Абдуллазаде

магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Социально-экономический анализ и оценка совместных предприятий в Карабахском экономическом районе

Резюме

Основная цель статьи - изучить текущее положение совместных предприятий, которые будут созданы в Нагорно-Карабахском регионе Азербайджана, во многом экономическое значение вложенных в них инвестиций для нашей страны, а также проанализировать проблемы которые могут возникнуть в результате деятельности совместных предприятий в росте экономики страны. Также в исследовании были рассмотрены вопросы, которые могут быть препятствиями для инвестиций в регион, и исследованы способы получения выгоды от деятельности совместных предприятий в экономическом и социальном развитии региона.

Ключевые слова: перспективные возможности, совместное, Карабах, инвестиции, Зеленая энергия, совместное предприятие.

A.S.Şükürova
i.e.n., dosent, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
N.V.Hacıyeva
magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
nubar.haciyeva2000@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 12.04.23

The article was received by editorial board on: 12.04.23

Статья принята к печати: 12.04.23

COVID-19 PANDEMİYASININ İT SAHƏSİNDƏKİ ŞİRKƏTLƏRİN STRATEGİYALARINA TƏSİRİ VƏ ŞİRKƏTLƏRİN CAVAB REAKSIYALARI

Xülasə

Bu tədqiqatda əsas məqsəd 2019-cu ildə ortaya çıxan COVID-19 qlobal pandemiya böhranının yaratdığı çətin iqtisadi şəraitdə İnformasiya Texnologiyaları sahəsində fəaliyyət göstərən şirkətlərin təzyiq, təhdid və imkanlar nəticəsində qəbul etdikləri strategiyaları müəyyənləşdirmək və qəbul edilmiş strategiyaları qiymətləndirməkdir. Eyni zamanda tədqiqatda IT biznesində pandemiya müddətində sağ qalmaq üçün hansı addımlar atıldığı və gələcəkdə yarana biləcək bu kimi böhranların təsirindən minimum zərərlə necə çıxmaq mümkün olduğu araşdırılmışdır.

***Açar sözlər:** strategiya, İnformasiya Texnologiyaları, COVID-19 pandemiyası, böhran, şirkət.*

GİRİŞ

Qısa zamanda SARSCoV-2 tərəfindən törədilən dünya miqyasında yayılmış epidemiya bir çox insanın həyatına son qoymaqla bərabər, həm də gündəlik həyatda, həmçinin iş həyatında da məhdudiyyətlərə səbəb oldu. İqtisadiyyat çox həssas bir sahə olduğundan COVID-19 pandemiyası da inkişaf səviyyəsindən asılı olmadan bütün ölkələrin iqtisadiyyatına öz mənfi təsirlərini göstərmişdir. İnsan həyatı üçün əsas təhlükə ilə pandemiya böhranı həm də potensial dağıdıcı sosial və iqtisadi nəticələrlə qlobal miqyasda firmaların sağ qalmasını təhdid etmişdir. COVID-19 yayıldığı müddətdə, daha çox hökumət insanların həyatını xilas etmək üçün məhdudiyyətlər və qadağalar kimi güclü tədbirlər həyata keçirirdi. Bu tədbirlər milli səhiyyə sistemlərinin həddindən artıq imkanlarının qarşısını almaq və COVID-19-un yayılmasının yavaşlamasına töhfə vermək məqsədi daşıyırdı. Eyni zamanda, bu tədbirlər qlobal miqyasda bütün sektorlardakı şirkətlərin davamlılığını təhdid etmişdir. Görülən tədbirlər nəticəsində əvvəlki böhranlarda yaşanan böyük iqtisadi tənəzzüllərlə yanaşı, ev təsərrüfatlarının gəlirlərinin azalması ilə bağlı ciddi sosial fəsadların olduğu müşahidə edilir. Siyasi və iqtisadi şəraitin xüsusilə qeyri-sabit olduğu kövrək bir zamanda, pandemiya böhranının şirkətləri və cəmiyyətləri vurduğunu nəzərə alsaq, bu kimi böhranların daha da dağıdıcı təsirləri ola bilər. Buna görə də, mövcud böhran şirkətlərin COVID-19 pandemiyası kimi böhranlara necə təsirli cavab verə biləcəyi ilə bağlı mühüm suallar doğurur.

Strategiya menecerlərin biznes məqsədlərinə çatmaq üçün istifadə etdiyi fəaliyyət planını və gözlənilməz hadisələrin baş verməsi ilə bağlı təcili tədbirləri əhatə edir (Tien, 2020). Bu səbəbdən də, korporativ strategiyalara planlaşdırılmış fəaliyyətlər (əvvəlcədən müəyyən edilmiş strategiyalar) və gözlənilməz şərtlərə lazımi cavab tədbirləri (planlaşdırılmamış strategiyalar) daxildir.

Bu tədqiqatın vurğusu şirkətlər tərəfindən bazar payını və ya gəlirliliyi yüksəltməyə yönəl-

miş strategiyaların istehsalı, seçilməsi və ya həyata keçirilməsindən çox, COVID-19 pandemiya böhranının yaratdığı qeyri-müəyyənlik halında hadisələrə nəzarət etmək və idarə etmək üçün izlənən strategiyalardır.

ƏSAS HİSSƏ

COVID-19-un global yayılması iqtisadi iqlimi və biznes modelini dəyişir. Ümumiyyətlə, uğur hekayələrinin araşdırıldığı və yazıldığı bu araşdırmalar, böhran dövründə texnologiya şirkətlərinin qurulma ssenariləri və böyümə imkanlarına diqqət yetirir. Böhranın səbəbi nə olursa olsun, texnologiya şirkətlərinin böhranı ilk mərhələdə fürsətə çevirib-çevirə bilməyəcəyini qiymətləndirdiyi və bu kontekstdə mövqe tutmağa çalışdığı görünür. Böhrandan əvvəlki rejimlərinə uyğun olaraq işlərini davam etdirməyə çalışan şirkətlərin nümunələri olsa da, fürsətləri fərqlənən və yeni bir müəsisə yaratmaq və ya diversifikasiya etmək üçün hərəkətə keçən şirkətlərə də rast gəlinir. Şirkətlərin bir və ya bir neçə strategiyayı eyni anda və ya dövrü olaraq həyata keçirdikləri də görünür.

Aşağıdakı cədvəldə dünya üzrə bəzi texnologiya şirkətlərinin böhranlara qarşı strateji reaksiyaları təqdim edilmişdir:

Cədvəl 1

İnformasiya texnologiyası şirkətlərinin böhranlara strateji reaksiyaları

Texnologiya şirkətləri	Seçilmiş strategiya	Strategiyanın tətbiqi
Apple	Sabitlik strategiyası	Apple 2008-ci ildəki iqtisadi tənəzzüldə sağ qalma strategiyası olaraq autorsinqi həyata keçirməyə davam etməyi üstün tutdu. Qlobal COVID-19 pandemiyası zamanı bütün işçilərinin saatlıq maaşlarını artıraraq ödəməyə davam etdi (Forbes,2020).
Amazon	Artım strategiyası	COVID-19 pandemiyası zamanı yaranan əlavə iş yükünü dəstəkləmək və böhran səbəbindən işini itirmiş insanlar üçün gəlir mənbəyi təmin etmək üçün Amazon 100.000 yeni müəsisə açmaq təşəbbüsü elan etdi və işçilərinin saatlıq maaşını artırdı (Forbes,2020).
Amazon Web Services	Artım (Məhsul diversifikasiya) strategiyası	Amazon Web Services AWS Diaqnostik İnkişaf Təşəbbüsünü işə salaraq, COVID-19 xəstəliyinin diaqnostik tədqiqatı və müalicəsinin inkişafına 20 milyon ABŞ dolları məbləğində sərmayə qoymuşdur.
Google	Strateji Əməkdaşlıq	Google, COVID-19 ilə əlaqəli təhsil və resurslara həsr olunmuş veb sayt hazırlamaq üçün hökumətə əməkdaşlıq etdi (Forbes,2020)
HP	Artım (Məhsul diversifikasiya) strategiyası	HP 3D çap resurslarını təmin etmək üçün rəqəmsal istehsal icması ilə əməkdaşlıq edir. Əllə Pulsuz Qapı Açan, Maska Tənzimləyicisi, Üz Qaxanları, Sahə

		Ventilatoru və FFP3 Üz Maskaları HP-nin yoxlamaq və istehsal etmək üçün işlədiyi hissələrdən bəziləridir.
Microsoft	Kiçilmə strategiyası	2008-ci ildəki tənəzzüldən sonra şirkət işdən çıxarılmaqla kiçilməklə iqtisadi böhrandan çıxma bildi (Wilson,2009).
İntel	Strateji Yeniləmə və Yenidənqurma artımı	2008-ci ildə iqtisadi tənəzzül zamanı Ar-Ge investisiyaları davam etdi, marketing strategiyaları yenidən quruldu (Winkle,2020).

Mənbə: Araşdırma nəticəsində müəllif tərəfindən hazırlanmışdır

Apple şirkəti üzərində COVID-19 pandemiyası zamanı strateji təhlil

Fərdi kompüterlərin, serverlərin, periferik qurğuların, kompüter proqram təminatının, onlayn xidmətlərin və fərdi rəqəmsal köməkçi cihazların hazırlanması, istehsalı və satışı üzrə ixtisaslaşan dünyanın ən böyük texnologiya şirkətlərindən biri də Appledir. Apple, şübhəsiz ki, dünyanın ən uğurlu korporasiyalarından biridir. 2020-ci ilin yanvar ayından etibarən COVID-19 pandemiyası Apple cihazlarının satışına və istehsalına Çin, İtaliya, Cənubi Koreya və ABŞ kimi ölkələrdə təsir göstərmişdir. Epidemiyanın yayılmasına görə, bir çox ərazilər kimi mağazalar da bağlanmaq məcburiyyətində qalıb. Azalan satış həcmi Apple-ın istehsalına mühüm təsir göstərmişdir.

Apple mağazaların bağlanmasına, tədarük zəncirinin pozulmasına və bir çox müştərilər üçün çətin maliyyə vəziyyətinə baxmayaraq pandemiyanın ilk ilində maliyyə qalibərindən biri olduğunu səhmlərində iki dəfə artım edərək sübut etdi.

Pandemiyanın texnoloji tendensiyalarından ən böyük faydalananlardan biri noutbuklardır, çünki iş getdikcə daha çevik olur. Qlobal miqyasda ən yüksək bazar dəyərində malik şirkət olaraq, bu böhrandan sağ çıxmaq və gələcək inkişafı tamamlamaq çox öyrənilməyə dəyər. Bu tədqiqatda Apple şirkətinin PESTEL analizi aparılır və COVID-19 böhranının bu şirkətə təsiri təhlil edilir. PESTEL analizi şirkətə bazarda rəqabət üstünlüyünü əldə etmək üçün onun əməliyyatlarına təsir edən vacib xarici elementləri araşdırmaq imkanı verən idarəetmə üsuludur. Apple, digər firmalar arasında iPhone, MacBook və iPodların dizaynı ilə tanınan global bir firmadır. Onların cihazları inanılmaz bir əlaqəyə malikdir. Bu, onların dünyanın ən yaxşı korporasiyalarından biri olmaq potensialına malik olduğu mövsümlərdən biridir.

➤ Siyasi Faktorlar: ABŞ və Çin arasında ticarət müharibəsi mövcuddur. Hökumət səviyyəsində ticarət məhdudiyyətləri və tarifləri, eləcə də qeyri-kafi siyasi əlaqələr kimi amillər Şirkətin Çindəki fəaliyyətinə təsir göstərə bilər. Amerika Birləşmiş Ştatlarının digər ölkələrlə siyasi əlaqələri sabitdir. Onların şirkət üçün mənfi nəticələri var və onun fəaliyyətinə təsir göstərə bilər, çünki gəlirinin əhəmiyyətli bir hissəsi Amerika Birləşmiş Ştatlarından kənarda qazanılır. Bu, həmçinin şirkətin Çindəki reputasiyasına və biznes əməliyyatlarına təsir göstərə bilər. Siyasi faktorları nəzarətdə saxlamaq üçün Apple mübarizə apardı. Onun məhsul satışlarının əksəriyyəti ABŞ-dan başqa ölkələrdən gəlir. Apple-ın qeyri-liberal ticarət təcrübələri ona məhsullarının əsas hissəsini dünyanın müxtəlif bazarlarına çatdırmağa imkan verir. Apple öz şirkətinə təsir edən kiçik siyasi çətinlikləri qabaqcadan görə bildiyinə görə, bir sıra sənayeləşmiş ölkələrdə siyasi sabitliyə imkan yaradır. Apple istehsalı Çinə təhvil verir və ABŞ və Çin arasında yaranan münaqişə ABŞ-ın istehsal biznesini yeniləmək üçün idxala məhdudiyyətlər qoyub. PESTEL analiz modelinin bu komponentinə uyğun olaraq, Apple makro mühitində siyasi imkanlardan istifadə etməklə öz performansını artırmaqla bilər.

➤ İqtisadi Faktorlar: İqtisadi faktorların əksəriyyəti Apple-ın imkanlar yaratmasına təsir göstərir. Apple üçün ən mühüm xarici amillər inkişaf etməkdə olan ölkələrdə sürətli artım və inkişaf etmiş ölkələrdə olan balanslaşdırılmış iqtisadiyyatlardır. İnkişaf etməkdə olan ölkələrin sürətlə genişlənməsi və ya böyüməsi çox vacibdir. Bununla yanaşı, əksər inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadi sabitliyi sayəsində Apple öz biznesini genişləndirə və daha çox pul qazana bilər. İnflyasiya, tənəzzül və valyuta dəyişmələri Apple-a təsir edə bilər. Covid-19 pandemiyası dövründə inflyasiya

artıb, işsizlik səviyyəsi yüksəlib. Nəticədə, istehlakçılar, ilk növbədə, “lüks mallara” daha az pul xərcləyirlər. Şirkətin məhsullarının əksəriyyətinin yüksək səviyyəli olmasına baxmayaraq, Apple-ın gəliri iqtisadi tənəzzüldən təsirlənmir. Apple bunu rəqiblərindən fərqlənən məhsullar yaratmaqla mümkün etdi və bu da Apple məhsullarına tələbatı artırdı.

➤ Sosial Faktorlar: İndiki dövrdə texnologiya sosial həyatda mühüm rol oynayır və Apple keyfiyyət və eyni zamanda dizaynına görə texnoloji lider kimi tanınıb. Sosial amillərin təsirləri Apple-ın işində əsas yer tutur. Apple-ın əsas sosial amillərinə təkmilləşdirilmiş mobil giriş və sosial media daxildir. Bunlar Apple üçün imkanlar təqdim edir. Mobil girişin artan populyarlığı Apple-a rahat mobil cihazları təqdim etməyə davam etmək imkanı verir. Bundan əlavə, sosial mediadan istifadə artdıqca, Apple məhsullarına tələbat da artacaq. Apple-ın biznes mühitinin bu cəhəti şirkətə digərlərindən daha çox imkanlar təqdim edir.

➤ Texnoloji Faktorlar: Mobil bulud texnologiyası, 6G və tətbiqlər bazarının təkmilləşdirilməsi kritik texniki xarici amillərdir. Mobil bulud, Microsoft, Facebook və Google kimi müxtəlif İnternet əsaslı şirkətləri və proqram təminatı behemotlarını əhatə edən son tendensiyaadır. Apple problemsiz bağlana bilən məhsullar təklif etməyə davam edərək bu fürsətdən istifadə edə bilər. Proqram bazarı genişlənir və Apple App Store-u genişləndirməlidir. PESTEL təhlili metodologiyasının bu komponentinə əsasən, Apple öz biznes mühitinin texnologiya sahəsində bu cür kritik imkanlardan yararlanmaq üçün yaxşı mövqeyə malikdir. Xarici siyasi dəyişənlər təhdidlərdən daha çox imkan yaradır. Onlar şirkətə gələcəkdə öz fəaliyyətini genişləndirməyə imkan verir, lakin müəyyən edilmiş bəzi mənfi elementlər Apple-ın Çindəki satışlarına təsir göstərə bilər. Satışlar epidemiya zamanı, indi uzaqdan işçilərə və sağirdlərə, eləcə də yeniləməni illərlə gecikdirən istehlakçılara qoşulmalı olan müəssisələrin və məktəblərin kütləvi alışları səbəbindən sürətlə artmışdır.

➤ Ekoloji faktorlar: PESTEL-in ekoloji aspekti təşkilatın potensialını və onun müəyyən bir mühitdə böyümə və sağ qalma şanslarını nəzərdən keçirir. Çirklənmə və iqlim dəyişikliyi kimi problemlər PESTEL təhlilinin ekoloji faktoru vasitəsilə adekvat şəkildə həll edilir.

- Apple ekoloji problemlərlə üzləşə bilər. Apple cihazlarının artıq heç bir istifadə edilmədikdən sonra utilizasiyası ən aktual problemdir.

- Çində istehsal müəssisələrinin sənaye emissiyaları başqa bir məsələdir, çünki Çin daha sərt emissiya qanunları tətbiq edir.

➤ Hüquqi faktorlar: Hüquqi amillər məhkəmənin müəyyən etdiyi qaydalardır. Biznes təşkilatları qanun pozuntularının qarşısını almaq üçün sənaye qaydalarına, işçilər üçün təhlükəsiz iş mühitinə, istehlakçı qanunlarına və s. əməl etməlidirlər:

- Apple-ın maliyyə xidmətləri sənayesinə daxil olması gəlirli seçimdir. Bununla belə, bu da tənzimlənən bir sahədir. Apple həmçinin avtomobil istehsalı bölmələri açaraq biznesini genişləndirməyi planlaşdırır.

- Bu biznes arenaları Apple üçün sığorta və uyğunluq xərclərini nəzərdə tutur. Məhsul çeşidini qorumaq üçün əqli mülkiyyət oğurluğu ilə mübarizə aparmaq üçün şirkət məhkəmə xərclərini də öz üzərinə götürməlidir.

Böyük texnologiya şirkəti Apple-ın COVID-19 pandemiyası zamanı seçdiyi strategiyaların bəziləri:

COVID-19 pandemiyasının global olaraq yayılması iqtisadi iqlimi və biznes modellərini dəyişdirməyi zəruri edir ki, Apple-də bu dəyişikliyə uyğunlaşmalıdır. Əsas səbəb əvvəlki modellərin komanda görüşləri və kiçik sinif otaqları üçün vacib olan Zoom kimi videokonfrans proqramları üçün uyğun olmamasıdır. Noutbuklar pandemiyanın texnoloji irəliləyişlərindən ən çox faydalanıb, çünki məşğulluq daha çevik olub. Apple pandemiya zamanı məhsulların diversifikasiyası, televiziyaaya diqqət yetirmək, onlayn xidmət və satışların artırılması, Apple Ekosisteminin Gücləndirilməsi kimi strategiyalar həyata keçirib. Apple-ın xidmət bölməsini ge-

nişləndirmək seçimi pandemiya zamanı öz bəhrəsini verdi, ən yüksək gəlir gətirdi və şirkətə müəyyən sahələrdə tənəzzüldən qorunmağa kömək etdi. Apple, ağıllı telefonlar (iPhone), planşetlər (iPad), fərdi kompüterlər (MAC), ağıllı saatlar (Apple Watch) və TV qutuları (Apple TV) kimi geniş çeşiddə istehlakçı elektron cihazlarını inkişaf etdirməyə davam etmişdir. Uzaqdan işləmək şirkətin bəzi işçiləri arasında məhsuldarlığı artıraraq idarəetmə xərclərini əhəmiyyətli dərəcədə azaldıb. Pandemiya zamanı insanlar evdən işləməyə və öyrənməyə daha çox alışdılar və bu tendensiyanın davam edəcəyi ehtimalı var. COVID-19-dan əvvəl Apple-ın pərakəndə satış məntəqələri ilk növbədə satış, məhsul təmiri və xidmət nöqtəsi kimi çıxış edirdi. Epidemiya zamanı Apple mağazalarının formatını yenidən nəzərdən keçirmək və bu təcrübələrin bəzilərini onlayn olaraq köçürmək məcburiyyətində qaldı. Apple, digər pərakəndə satış şirkətləri kimi, müştərilər normal alış modellərini bərpa etdikcə mağazadaxili və onlayn təkliflərini balanslaşdırır. Apple-ın biznes modeli şaquli integrasiyadır ki, korporasiya eyni zamanda proqram, aparat və xidmətlər sahəsində qabaqcıl sərişələrə malikdir. Xüsusilə, Apple-ın rəqabət üstünlüyünün mühüm mənbəyi onun ekosistemidir ki, bu da bu cür integrasiya vasitəsilə işə salınır. Apple-ın ekosistemi istifadəçiləri üçün rəqabətə keçmək xərclərini artırır. Ekosistem həmçinin daha çox məhsul və xidmət təqdim etmək üçün cari müştəri əlaqələrindən istifadə etmək imkanı verir. Gələcəkdə gənc sahibkarlar Apple kimi davranmalı və ekoloji dəyişikliklər və zamanla yoxsulluğu ağıllı şəkildə idarə etməlidirlər.

COVID-19 Pandemiyasının Amazon şirkətinin strategiya seçiminə təsirləri

SWOT Təhlili: Bu Amazon təhlilində 2020-ci ilin niyə Amazon üçün çətin, lakin faydalı il olduğunu göstərilir. Amazon üçün bu SWOT təhlilində kontekst Amazonun böyük texnologiya sənayesində Böyük Dördlükdən biri kimi mövqeyini qoruyub saxlamasıdır. Səhmlərin qiymətləri 2020-ci ilin sentyabr ayının əvvəlində 3531,45 dollarla rekord həddə çatan Amazon heç vaxt bu qədər güclü görünməmişdi. Amazon açıq şəkildə bu global pandemiyanın gedişində görkəmli icraçı olub və gündəlik həyat üçün vacib olan təchizat və ehtiyaclara çıxışın təmin edilməsində mühüm rol oynayıb. Bir çox pərakəndə satıcılar kimi, o, COVID-19-un bütün dünyada alış-veriş vərdişlərini, sənayeləri və iqtisadiyyatları yenidən formalaşdırması ilə bağlı həll yolları tapmaq təşəbbüslərinə yönəlmişdir.

➤ Güclü tərəflər: Amazon pandemiya ayları ərzində 570 milyard dollar dəyər qazanıb. Ümumi bazar kapitallaşması 1,49 trilyon dollar olan Amazon texnoloji rəqibləri Microsoft və Apple ilə yaxınlaşır. Pandemiyanın təsiri yerli oflayn bizneslər üçün dağıdıcı oldu. Ancaq bunun texnoloji və e-ticarət pərakəndə şirkətləri üçün bir xeyir və fürsət olduğu ortaya çıxdı. Çünki insanlar evlərindən çölə çıxıb bilmirlər. Əllərində olan yeganə seçim məhsulları onlayn sifariş etməkdir və Amazon e-ticarət sənayesində siyahının başındadır. Factive-un hesabatında Amazon-da istehlakçıların xərcləri illik müqayisədə 70% artıb. Bir tədqiqata görə, Amazon Covid-19 pandemiyası və karantin dövründə qazancını iki dəfə artırdı. Şirkətin illik mənfəəti və xalis gəliri 2,6 milyard dollardan 5,2 milyard ABŞ dollarına yüksəlib. Bazar payına görə Amazon elektron ticarət bazarının 38,7%-nə sahibdir. Təxminən 5 nəfərdən 2-si Amazondan alış-veriş edir. Amazon-un üstünlüyünü göstərmək üçün, ikinci yerdə olan Walmart, e-ticarət bazarının yalnız 5,3%-nə sahibdir. Diversifikasiya strategiyasına əsasən elektron ticarətdən başqa, Amazon rəqəmsal axın, bulud hesablamaları və süni intellektə əsas oyunçudur.

➤ Zəif tərəflər: Amazon-un səmərəliliyə olan həvəsi, ehtimal olunan tələbatı ödəmək üçün anbarlarında kifayət qədər inventar saxlamaqdan ibarətdir. Lakin COVID-19 epidemiyası baş verəndə və Amazon yüksək tələbatlı məhsullara üstünlük verməli olduqda, o, vacib olmayan məhsulların çatdırılmasını qəbul etməyi dayandırdı. Beləliklə, bir çox müştərilər istədiklərini tapa bilmədilər və ya uzun çatdırılma gecikmələri yaşadılar. Həmçinin Amazon Hindistan kimi bəzi inkişaf etməkdə olan Asiya bazarlarında böyük itkilərlə üzləşməli olur. Pulsuz göndərmə itkilərin bir çox səbəblərindən biridir.

➤ **İmkanlar:** Amazon bəzi kiçik rəqibləri əldə etmək və bazarda rəqabəti azaltmaq imkanına malikdir. Bu, şirkətin bazar payını artırmağa kömək edəcəkdir. Əksər böyük supermarketlər “ağ etiket” və ya məhsulların öz brend versiyasını təklif edirlər. Bunlar pərakəndə satıcıya markalı məhsullardan əhəmiyyətli dərəcədə daha çox marja təklif edir. Amazon öz markalı məhsullar etiketini istehsal etmək üçün mükəmməl mövqedədir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə mövcud təşkilatlar və startaplar böyümə uğrunda mübarizə apardıqları üçün sürətlə inkişaf edən dinamik bazarlara malikdir. Strateji satınalmalar və tərəfdaşlıq vasitəsilə Amazon bu inkişaf etməkdə olan ölkələrdə daha güclü bir varlıq yarada bilər.

➤ **Təhlükələr:** Çində ABŞ və Avropa kimi əsas bazarlarda genişlənmə ilə bir neçə yerli e-ticarət saytı var. Alibaba və JD.com strateji satınalmalar və tərəfdaşlıqlar vasitəsilə brend məlumatlılığını artırmaq və əməliyyatlarını genişləndirmək potensialına malikdir. Digər bir təhlükə Amazonun işçilərini istismar etdiyi barədə məlumatların olmasıdır. Hətta ABŞ Dövlət Departamenti şirkətdə insan haqlarının pozulmasını yoxlayır. Bu cür xəbərlərin alovlanması bir çox yeni müştəriləri geri çevirə bilər. Kibercinayətlər şirkət üçün ciddi təhlükə yaradır. Buna görə də şirkət bu cür hücumları ölçmək üçün güclü kibertəhlükəsizlik sisteminə malik olmalıdır.

Amazon-un SWOT analizini araşdırdıqdan sonra şirkətin güclü bazar mövqeyinin olması məlum olur. Lakin bəzi qlobal hadisələr şirkətin reputasiyasına xələl gətirə bilər. Brend həmçinin kibercinayətlər və saxta satış təhlükələrini azaltmaq üçün mövcud imkanlardan istifadə etməlidir.

NƏTİCƏ

Böhran zamanı IT sektorunda xidmət göstərən şirkətlərin tətbiq etdiyi strategiyalar hansılardır? Bu sual bütün dünyaya təsir edən COVID-19 epidemiyasının yaratdığı pandemiya böhranından istifadə edilməklə araşdırılıb. Bu araşdırma COVID-19 epidemiyasının IT sənayesində xidmət göstərən şirkətlərə təsirinin ilk faktlarını təqdim edir. Bir neçə IT firmanın nümunəsinə əsasən, tapıntılarımız iki əsas tədqiqat axınına kömək edir: Birincisi, tapıntılar strateji idarəetmə və böhranların idarə edilməsi sahələrinə töhfə verən böhranlara təklif olunan strateji cavablara inteqrasiya olunur. Nəticələr göstərir ki, IT sektorunda xidmət göstərən şirkətlərin strateji məlumatlılığı aşağıdır və verilən strateji cavablar çox müxtəlif deyil. İkincisi, innovasiya və rəqəmsallaşma kontekstində o, məcburi rəqəmsallaşma mədəniyyətini, eləcə də mövcud böhranın biznesin aparılması tərzində və rəqəmsal alətlərdən operativ istifadədə dəyişikliklərə müsbət təsirini vurğulayır.

Təhlil göstərir ki, IT sektorunda xidmət göstərən şirkətlər böhranla mübarizə aparmaq üçün demək olar ki, eyni yanaşmalara əməl edirlər. Araşdırmada şirkətlərin əksəriyyətinin sabitlik strategiyası tətbiq etdiyi müəyyən edilib. Digər böhranlardan fərqli olaraq, COVID-19 pandemiyasının yaratdığı qeyri-müəyyənliyi və sektor üstünlüyünün gətirdiyi texnoloji infrastruktur hazırlığı və uyğunlaşma qabiliyyətini nəzərə alsaq, sabitlik strategiyasının ağla gələn ilk strategiya olmasının səbəbini başa düşmək olar.

Şirkətlərdə edilən düzəlişlərin iki səbəbdən strukturlaşdırıldığı müşahidə edilir. Birinci səbəb, böhran kontekstinə görə sosial məsafəni qorumaqdır. İkinci səbəb şirkətin uzun müddətli sağ qalmasını və davamlılığını təmin etməkdir. Firmalar, bir tərəfdən, gündəlik əməliyyat işlərini canlı saxlayır və mövcud əməliyyatları buna uyğun idarə etməklə öz bizneslərini təmin edirlər. Digər tərəfdən, onların əsasən uzunmüddətli strateji dəyişikliklər üçün gözlənilməli müəyyən edilmişdir ki, bu da eyni zamanda firmanın sağ qalmasını və davamlılığını təmin edə bilər.

İqtisadi böhran firmaların diversifikasiya dinamikasını müşahidə etmək üçün böyük imkanlar yaradır, çünki firmalar məhsul portfelini daraltmaqla və ya diversifikasiya etməklə istehsalı azalan tələb və artan qeyri-müəyyənliklərə uyğunlaşdırıla bilər (Kiss, Lőrincz, & Csáfordi, 2018).

Yüksək texnologiya şirkətlərinin rəqabətdəki uğursuzluqlarını qiymətləndirilən zaman, uğursuzluqların 97%-i ətraf mühitdəki dəyişiklikləri nəzərə almamaq və bu istiqamətdə tədbirlər

görməmək səbəbindən baş verdiyi ortaya çıxır. Bu kontekstdə, dəyişən mühit nəzərə alınmaqla həyata keçiriləcək AR-GE araşdırmaları və araşdırmalar nəticəsində görülən tədbirlərin qeyri-müəyyənlik mühitində yaşamaq və davamlılıq baxımından təşkilatın müvəffəqiyyətinə töhfə verəcəyi gözlənilir. Əgər təşkilatların əsas biznes sahələrində tam istifadə olunmayan resursları varsa və bu resurslar digər fəaliyyət sahələrində istifadə oluna bilirsə, bu, təşkilatları diversifikasiya yolu ilə inkişafa təşviq edir. Bunu nəzərə alsaq, şirkətlərin böhrandan sonra diversifikasiya yolu ilə böyümək üçün investisiya qoyması başa düşüləndir.

Qənaət strategiyası böhrana qarşı geniş şəkildə müşahidə edilə bilən strateji cavabdır. Lakin qənaət firmaların qısa müddətdə böhrandan çıxmasına kömək edə bilər, çünki bu, itirilmiş gəlirlərini qismən kompensasiya edir. Sabitləşdirmə strategiyası ilə həyata keçirilən tədbirlər, qənaət hesabına daralmış fəaliyyət dairəsindən fərqli olaraq, mövcud vəziyyəti qorumaq və böhranın mənfi təsirlərini azaltmaq məqsədi daşıyır.

Əldə olunan ümumi qənaəti dəyərləndirsək demək olar ki, IT sektorunda xidmət göstərən şirkətlər böhrandan mənfi təsirlənməyib və daha çox stabilləşmə strategiyası qəbul ediblər. Böhranın daha uzun sürəcəyi halda, bəzi şirkətlər gələcəkdə həyata keçirilən strategiyaların effektivliyini qiymətləndirərək və ya nəticələri əldə edərək strateji dəyişikliklər etməli olacaqlar.

Lakin böhranın uzun sürməsi səbəbindən rəqabətlə mübarizə aparmaq, xərcləri azaltmaq və ya minimuma endirmək, mənfəəti artırmaq, yeni bazarlara çıxmaq, qıt resurslar əldə etmək və ya texniki biliklər əldə etmək kimi ehtiyaclar yarana bilər. Bu halda, yeni strateji tərəfdaş əldə etmək şirkətlərin sağ qalmasına və ya davamlılığına töhfə verə bilər.

Böhrana strateji reaksiyalar mühüm tədqiqat sahəsidir. Bu araşdırmanın şirkətlərin böhrana necə reaksiya verməsi ilə bağlı davam edən və gələcək tədqiqatlara ilham verəcəyinə ümid edilir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. BBC. (2020c, 03 16). Coronavirus: More flights cancelled by Virgin, Ryanair and others.
2. BBC. (2020d, 03 24). Coronavirus: No extra help for airlines, chancellor says.
3. Forbes. (2020, 03 30). The Most Outrageously Awesome Ways Tech Companies Are Helping in Times of The Covid-19 Crisis.
4. Kiss, K. M., Lórinç, L., ve Csáfordi, Z. , Böhranda və rifahda əlaqəli və əlaqəli olmayan diversifikasiya, Budapeşt: Macarıstan Elmlər Akademiyası, 2018.
5. Strange, R. (2020). The 2020 Covid-19 pandemic and global value chains. Journal of Industrial and Business Economics, 455-465.
6. Wilson, A. L. (2009, 02 02). Apple vs. Microsoft, Again. But This Time in the Recession Ring.
7. SWOT Analysis of Amazon | Business Management & Marketing (swotandpestleanalys is.com)
8. Can Amazon's strengths outweigh its weaknesses? (digitalcommerce360.com)
9. <https://www.cio.com/article/278813/apple-apple-vs-microsoft-again-but-this-time-in-the-recession-ring.html>

A.S.Shukurova
Associate Professor, Azerbaijan State University of Economics
N.V.Hajiyeva
master student, Azerbaijan State University of Economics

**The impact of the COVID-19 pandemic on the strategies of IT companies
and how companies are responding**

Abstract

The main goal of this study is to determine the strategies adopted by the companies operating in the field of Information Technologies as a result of pressure, threats and opportunities in the difficult economic conditions created by the global pandemic crisis of 2019 COVID 19 and to evaluate the adopted strategies. At the same time, the study examined what steps were taken to survive in the IT business during the pandemic and how it is possible to get out of the impact of such crises that may arise in the future with minimal damage.

Key words: *strategy, Information Technologies, The COVID 19 pandemic, crisis, company.*

А.С.Шукурова

доцент, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Н.В.Гаджиева

магистр, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Влияние пандемии COVID-19 на стратегии ИТ-компаний и ответная реакция компаний

Резюме

Основная цель данного исследования - определить стратегии, принятые компаниями, работающими в сфере информационных технологий, в результате давления, угроз и возможностей в сложных экономических условиях, вызванных глобальным пандемическим кризисом 2019 года, и оценить принятые стратегии. При этом в ходе исследования было рассмотрено, какие шаги были предприняты для выживания в ИТ-бизнесе во время пандемии и как можно выйти из-под влияния таких кризисов, которые могут возникнуть в будущем, с минимальным ущербом.

Ключевые слова: *стратегия, информационные технологии, Пандемия COVID-19, кризис, компания.*

Г.И.Рустамбеков
д.э.н., профессор, Бакинский Государственный Университет
haciagarustmbyov@gmail.com
Р.Д.Агаев
магистрант, Бакинский Государственный Университет
agayev.rasul2000@gmail.com

Мəqalə redaksiyaya daxil olub 14.04.2023

The article was received by editorial board on 14.04.2023

Статья принята к печати 14.04.2023

СИЛЬНЫЕ И СЛАБЫЕ СТОРОНЫ ВНЕШНЕЙ ИНВЕСТИЦИОННОЙ СРЕДЫ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ (SWOT-АНАЛИЗ), А ТАКЖЕ РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ПРОДВИЖЕНИЮ И ПРИВЛЕЧЕНИЮ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ ДЛЯ ЭКОНОМИЧЕСКОГО РАЗВИТИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

Резюме

Внешняя инвестиционная среда Азербайджана характеризуется рядом сильных и слабых сторон, а также возможностей и угроз. С точки зрения сильных сторон, Азербайджан имеет стратегическое положение на перекрестке Европы и Азии, хорошо образованную и квалифицированную рабочую силу и богатые природные ресурсы. Однако страна также сталкивается с серьезными проблемами, в том числе с отсутствием диверсификации экономики, ограниченным доступом к финансированию для МСП и слабой институциональной и нормативно-правовой базой.

Для поощрения и привлечения иностранных инвестиций для экономического развития Азербайджана можно дать ряд рекомендаций. К ним относятся улучшение деловой среды посредством регулятивных и институциональных реформ, повышение прозрачности и подотчетности в правительстве и укрепление верховенства закона. Кроме того, диверсификация экономики и инвестиции в инфраструктуру и развитие человеческого капитала могут помочь привлечь иностранных инвесторов и способствовать устойчивому экономическому росту.

В целом, используя свои сильные стороны и устраняя слабые стороны, Азербайджан может позиционировать себя для привлечения большего количества иностранных инвестиций и достижения устойчивого экономического развития в предстоящие годы.

Ключевые слова: *сильные и слабые стороны, внешняя инвестиционная среда, Азербайджанская Республика, иностранные инвестиции.*

ВВЕДЕНИЕ

Азербайджан – страна с богатой историей и богатыми природными ресурсами, стратегически расположенная на перекрестке Европы и Азии. Благодаря быстро растущей экономике и стремлению к модернизации и развитию Азербайджан стал привлекательным местом для иностранных инвесторов. Однако страна также сталкивается с серьезными проблемами, в том числе с отсутствием диверсификации экономики и слабой институциональной и нормативно-правовой базой. В этой статье мы проведем SWOT-анализ внешней инвестиционной среды Азербайджана, выделив ее сильные и слабые сторо-

ны, а также возможности и угрозы. Мы также предоставим рекомендации по продвижению и привлечению иностранных инвестиций для экономического развития Азербайджана с акцентом на нормативные и институциональные реформы, диверсификацию экономики и инвестиции в инфраструктуру и развитие человеческого капитала.

МЕТОД

Для проведения SWOT-анализа внешней инвестиционной среды Азербайджана и предоставления рекомендаций по продвижению и привлечению иностранных инвестиций можно использовать методологию обзора литературы. Это включает в себя сбор и анализ информации из ряда надежных источников, включая научные журналы, отчеты международных организаций, правительственные публикации и отраслевых экспертов. Обзор литературы будет включать всесторонний анализ политических, экономических, социальных и технологических факторов, формирующих внешнюю инвестиционную среду Азербайджана, а также оценку сильных и слабых сторон инвестиционной среды страны. На основе этого анализа будут разработаны рекомендации по продвижению и привлечению иностранных инвестиций для экономического развития Азербайджана. Методология обзора литературы гарантирует, что анализ и рекомендации основаны на самой актуальной и надежной доступной информации, а также на надежных академических и отраслевых знаниях.

АНАЛИЗ

Азербайджан – страна с богатой историей, богатыми природными ресурсами и быстрорастущей экономикой. В результате он стал привлекательным местом для иностранных инвесторов, стремящихся использовать его потенциал для экономического роста и развития. Однако страна также сталкивается с серьезными проблемами, включая отсутствие диверсификации экономики, слабость институциональной и нормативно-правовой базы и политическую нестабильность. В этом эссе мы проведем SWOT-анализ внешней инвестиционной среды Азербайджана, выделив ее сильные и слабые стороны, а также возможности и угрозы [1].

Сильные стороны:

Стратегическое положение: расположение Азербайджана на перекрестке Европы и Азии дает ему ключевое преимущество в качестве центра торговли и инвестиций.

Обильные природные ресурсы: Азербайджан богат запасами нефти и газа, что делает его привлекательным местом для инвесторов в энергетику.

Квалифицированная рабочая сила: в Азербайджане имеется хорошо образованная и квалифицированная рабочая сила, что необходимо для привлечения иностранных инвесторов, которые хотят использовать кадровый резерв страны.

Экономический рост. За последнее десятилетие в Азербайджане наблюдался устойчивый экономический рост, обусловленный высокими показателями в энергетическом секторе и растущим ненефтяным сектором.

Поддержка иностранных инвестиций: Азербайджан реализовал ряд мер по привлечению иностранных инвестиций, включая налоговые льготы, упрощенное регулирование и агентства по продвижению инвестиций.

Недостатки:

Ограниченная диверсификация: экономика Азербайджана по-прежнему сильно зависит от энергетического сектора, что делает ее уязвимой к колебаниям мировых цен на нефть и газ.

Слабая институциональная и нормативно-правовая база. Институциональная и нормативно-правовая база Азербайджана слаба, что может отпугнуть иностранных инвесторов, которым требуется стабильная и прозрачная деловая среда.

Политическая нестабильность. В прошлом в Азербайджане наблюдалась политическая нестабильность, которая может отпугивать иностранных инвесторов [2].

Ограниченный доступ к финансированию. Малые и средние предприятия (МСП) в Азербайджане сталкиваются с ограниченным доступом к финансированию, что может ограничивать их возможности для роста и привлечения иностранных инвестиций.

Коррупция: Азербайджан имеет репутацию страны с коррупцией, что может отпугнуть иностранных инвесторов, которым требуется прозрачная и этичная деловая среда.

Возможности:

Экономическая диверсификация: у Азербайджана есть возможность диверсифицировать свою экономику от энергетического сектора к другим секторам, таким как туризм, сельское хозяйство и производство.

Развитие инфраструктуры: Азербайджан имеет возможность инвестировать в развитие инфраструктуры, включая транспорт, энергетику и телекоммуникации, что может сделать страну более привлекательной для иностранных инвесторов.

Торговые соглашения: Азербайджан подписал ряд торговых соглашений с соседними странами и международными организациями, которые могут способствовать торговле и инвестициям.

Растущий региональный рынок: Азербайджан расположен в регионе с растущим потребительским рынком, что дает возможность компаниям выйти на этот рынок [3].

Угрозы:

Глобальный экономический спад: Глобальный экономический спад может негативно повлиять на экономику Азербайджана, особенно на его энергетический сектор.

Геополитическая напряженность. Геополитическая напряженность в регионе, особенно в отношениях с соседними странами, может создать нестабильность и отпугнуть иностранных инвесторов.

Угрозы кибербезопасности. Угрозы кибербезопасности могут повлиять на цифровую инфраструктуру страны, что необходимо для привлечения иностранных инвесторов.

Экологические проблемы: Азербайджан сталкивается с экологическими проблемами, особенно связанными с добычей нефти и газа, что может негативно сказаться на его репутации и отпугнуть иностранных инвесторов.

Таким образом, внешняя инвестиционная среда Азербайджана характеризуется рядом сильных и слабых сторон, а также возможностей и угроз. Чтобы продвигать и привлекать иностранные инвестиции для экономического развития Азербайджана, страна должна устранить свои слабые стороны и использовать свои сильные стороны. Этого можно достичь с помощью таких мер, как совершенствование институциональной и нормативно-правовой базы, диверсификация экономики, инвестиции в развитие инфраструктуры и создание стабильной и прозрачной деловой среды. Таким образом, Азербайджан может позиционировать себя как привлекательное направление для иностранных инвесторов и добиться устойчивого экономического роста и развития в ближайшие годы [4].

Стратегическое расположение Азербайджана, богатые природные ресурсы и растущая экономика делают его привлекательным местом для иностранных инвесторов. Однако перед страной стоят серьезные проблемы, которые необходимо решить, чтобы продвигать и привлекать иностранные инвестиции для устойчивого экономического развития. В этом эссе мы предоставим рекомендации по продвижению и привлечению иностранных инвестиций в Азербайджан с акцентом на нормативные и институциональные реформы, диверсификацию экономики и инвестиции в инфраструктуру и развитие человеческого капитала.

Регуляторные и институциональные реформы:

Азербайджану необходимо провести нормативные и институциональные реформы для создания стабильной и прозрачной деловой среды, привлекательной для иностранных инвесторов. Этого можно достичь с помощью таких мер, как:

Укрепление нормативно-правовой базы: Азербайджану необходимо усовершенствовать свою нормативно-правовую базу для обеспечения прозрачности, предсказуемости и стабильности бизнеса. Это может включать такие меры, как упрощение правил, сокращение бюрократических барьеров и создание независимой судебной системы.

Борьба с коррупцией: Азербайджан должен бороться с коррупцией, которая может отпугнуть иностранных инвесторов. Стране необходимо усилить свои меры по борьбе с коррупцией путем создания независимого антикоррупционного агентства и реализации таких мер, как реформа государственных закупок и обеспечение прозрачности деятельности правительства.

Улучшение доступа к финансированию: Азербайджану необходимо улучшить доступ к финансированию для МСП, что может способствовать экономической диверсификации и создать больше возможностей для иностранных инвесторов. Этого можно достичь с помощью таких мер, как создание кредитных бюро, совершенствование правовой базы для обеспеченных сделок и расширение доступа к венчурному капиталу.

Диверсификация экономики [5]:

Азербайджан должен диверсифицировать свою экономику от энергетического сектора к другим секторам, таким как туризм, сельское хозяйство и производство. Этого можно достичь с помощью таких мер, как:

Развитие индустрии туризма: Азербайджан обладает большим потенциалом для развития индустрии туризма, что может создать рабочие места и привлечь иностранные инвестиции. Этого можно достичь с помощью таких мер, как улучшение инфраструктуры, развитие культурного туризма и активизация усилий по маркетингу и продвижению.

Содействие развитию сельского хозяйства: Азербайджан имеет благоприятный климат для сельскохозяйственного производства и имеет потенциал для развития своего сельскохозяйственного сектора. Этого можно достичь с помощью таких мер, как улучшение ирригационных систем, расширение доступа фермеров к кредитам и поощрение использования современных методов ведения сельского хозяйства.

Развитие обрабатывающей промышленности: Азербайджану необходимо развивать свою обрабатывающую промышленность, которая может создать рабочие места и увеличить стоимость природных ресурсов страны. Этого можно достичь с помощью таких мер, как создание промышленных парков, предоставление налоговых льгот для инвестиций в производство и расширение доступа к обучению и образованию для работников.

Инвестиции в инфраструктуру и развитие человеческого капитала [6]:

Азербайджану необходимо инвестировать в инфраструктуру и развитие человеческого капитала, чтобы привлечь иностранных инвесторов и способствовать устойчивому экономическому росту. Этого можно достичь с помощью таких мер, как:

Развитие транспортной инфраструктуры: Азербайджану необходимо улучшить свою транспортную инфраструктуру, включая автомобильные и железные дороги, порты и аэропорты. Это может помочь улучшить связь, снизить транспортные расходы и сделать страну более привлекательной для иностранных инвесторов [7].

Инвестиции в энергетическую инфраструктуру: Азербайджану необходимо инвестировать в энергетическую инфраструктуру, включая возобновляемые источники энергии, чтобы уменьшить свою зависимость от нефти и газа и способствовать устойчивому экономическому развитию.

Улучшение развития человеческого капитала: Азербайджану необходимо повысить развитие человеческого капитала, инвестируя в образование и обучение. Этого можно достичь с помощью таких мер, как расширение доступа к образованию, содействие профессиональному обучению и создание стимулов для компаний, которые инвестируют в обучение и развитие сотрудников [8].

РЕЗУЛЬТАТ

Таким образом, внешняя инвестиционная среда Азербайджана характеризуется рядом сильных и слабых сторон, а также возможностей и угроз. Чтобы продвигать и привлекать иностранные инвестиции для экономического развития Азербайджана, страна должна устранить свои слабые стороны и использовать свои сильные стороны. Этого можно достичь с помощью таких мер, как совершенствование институциональной и нормативно-правовой базы, диверсификация экономики, инвестиции в развитие инфраструктуры и создание стабильной и прозрачной деловой среды. Таким образом, Азербайджан может позиционировать себя как привлекательное направление для иностранных инвесторов и добиться устойчивого экономического роста и развития в ближайшие годы.

В заключение, Азербайджан имеет большой потенциал для экономического развития за счет иностранных инвестиций, но сталкивается со значительными проблемами, которые необходимо решить для привлечения иностранных инвесторов. Осуществляя нормативные и институциональные реформы, диверсифицируя экономику и инвестируя в инфраструктуру и развитие человеческого капитала, Азербайджан может стать привлекательным местом для иностранных инвесторов и добиться устойчивого экономического роста в ближайшие годы.

Список использованной литературы:

1. Asian Development Bank. (2019). Azerbaijan: Country Diagnostic Study. Retrieved from <https://www.adb.org/sites/default/files/linked-documents/49798-001-apsd.pdf>
2. Central Bank of Azerbaijan. (2019). Annual Report 2018. Retrieved from <https://www.cbar.az/Upload/2019%20il%20M%C3%BChasibat%20Hesabatları.pdf>
3. European Bank for Reconstruction and Development. (2019). Transition Report 2019-20. Retrieved from <https://www.ebrd.com/transition-report-2019-20>
4. Invest in Azerbaijan. (2021). Investment Environment. Retrieved from <https://invest.gov.az/en/investment-environment/>
5. Ministry of Economy of Azerbaijan Republic. (2019). Strategic Roadmap on National Economy and Main Economic Sectors. Retrieved from <http://www.economy.gov.az/documen ts/620/>
6. The World Bank. (2019). Azerbaijan Economic Outlook. Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/country/azerbaijan/publication/azerbaijan-economic-outlook-spring-2019>
7. United Nations Conference on Trade and Development. (2019). World Investment Report 2019. Retrieved from https://unctad.org/system/files/official-document/wir2019_en.pdf
8. Republic of Azerbaijan Ministry of Taxes. (2018). Tax Code of the Republic of Azerbaijan. Retrieved from <https://taxes.gov.az/en/document/view/191>

H.I.Rüstəmbəyov
i.e.d., professor, Baki Dövlət Universiteti
R.C.Ağayev
magistrant, Bakı Dövlət universiteti

Azərbaycan Respublikasının xarici investisiya mühitinin güclü və zəif tərəfləri (SWOT təhlili), habelə Azərbaycan Respublikasının iqtisadi inkişafı üçün xarici investisiyaların təşviqi və cəlb edilməsi üzrə tövsiyələr

Xülasə

Azərbaycanın xarici investisiya mühiti bir sıra güclü və zəif tərəfləri, eləcə də imkan və təhdidləri ilə xarakterizə olunur. Güclü tərəflər baxımından Azərbaycan Avropa və Asiyanın kəsişməsində strateji mövqeyə, yaxşı təhsilli və bacarıqlı işçi qüvvəsinə, zəngin təbii sərvətlərə malikdir. Bununla belə, ölkə iqtisadiyyatın şaxələndirilməsinin olmaması, KOM-lar üçün maliyyəyə məhdud çıxış, zəif institusional və tənzimləyici çərçivələr də daxil olmaqla əhəmiyyətli problemlərlə üzləşir.

Azərbaycanın iqtisadi inkişafı üçün xarici investisiyaların təşviqi və cəlb edilməsi üçün bir sıra tövsiyələr verilə bilər. Bunlara tənzimləyici və institusional islahatlar vasitəsilə biznes mühitinin yaxşılaşdırılması, hökumətdə şəffaflığın və hesabatlılığın artırılması, qanunun aliliyinin gücləndirilməsi daxildir. Bundan əlavə, iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi və infrastrukturun və insan kapitalının inkişafına investisiyalar xarici investorları cəlb etməyə və davamlı iqtisadi artımı təşviq etməyə kömək edə bilər.

Bütövlükdə, Azərbaycan öz güclü tərəflərinə əsaslanaraq və zəif tərəflərini aradan qaldıraraq qarşıdakı illərdə daha çox xarici investisiya cəlb etmək və davamlı iqtisadi inkişafa nail olmaq üçün mövqe tuta bilər.

Açar sözlər: *güclü və zəif tərəflər, xarici investisiya mühiti, Azərbaycan Respublikası, xarici investisiya.*

H.I.Rustambeyov

doctor of economic sciences, professor, Baku State University

R.C.Agayev

master student, Baku State University

Strengths and weaknesses of the foreign investment environment of the Republic of Azerbaijan (SWOT analysis), as well as recommendations on the promotion and attraction of foreign investments for the economic development of the Republic of Azerbaijan

Abstract

Azerbaijan's foreign investment environment is characterized by a number of strengths and weaknesses, as well as opportunities and threats. In terms of strengths, Azerbaijan has a strategic position at the intersection of Europe and Asia, a well-educated and skilled workforce, and rich natural resources. However, the country faces significant challenges, including a lack of economic diversification, limited access to finance for SMEs, and weak institutional and regulatory frameworks.

A number of recommendations can be made for the promotion and attraction of foreign investments for the economic development of Azerbaijan. These include improving the business environment through regulatory and institutional reforms, increasing transparency and accountability in government, and strengthening the rule of law. In addition, economic diversification and investments in infrastructure and human capital development can help attract foreign investors and promote sustainable economic growth.

Overall, Azerbaijan can position itself to attract more foreign investment and achieve sustainable economic development in the coming years by building on its strengths and eliminating its weaknesses.

Key words: *strengths and weaknesses, foreign investment environment, Republic of Azerbaijan, foreign investment.*

Ə.Ə.Mustafayeva
h.ü.f.d, b/m, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
arabiya-mustafayeva@mail.ru
Ş.V.Sabirli
magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
sabirli.serif@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 14.04.2023

The article was received by editorial board on 14.04.2023

Статья принята к печати 14.04.2023

AZƏRBAYCANDA İNVESTİSİYA QOYULUŞLARININ FORMALAŞDIRILMASI VƏ İSTİFADƏ MEXANİZMLƏRİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI

Xülasə

Məqalədə milli iqtisadiyyatda makroiqtisadi sabitliyin, iqtisadi artımın və rəqabət qabiliyyətinin əldə edilməsində innovasiya və investisiya siyasətinin əhəmiyyəti vurğulanır. Məqalədə xüsusi olaraq Azərbaycanın həm yerli, həm də xarici investorları cəlb edən əlverişli biznes və investisiya mühitini necə uğurla yaratdığına diqqət yetirilir. Məqalədə səhmlər, istiqrazlar və pay fondları kimi investisiya potensialına çıxışın müxtəlif mexanizmlərini müzakirə edilir və investisiyaların səmərəliliyinin artırılmasının vacibliyini vurğulanır. Məqalədə işğaldan azad edilmiş ərazilərdə davamlı iqtisadi inkişafı təşviq etmək üçün xüsusi iqtisadi zonaların yaradılması da təklif olunur. Məqalədə uzunmüddətli iqtisadi sabitliyin və artımın əldə edilməsində investisiyanın kritik rolu, əlverişli investisiya mühitinin yaradılmasının vacibliyindən bəhs olunur.

Açar sözlər: investisiya, iqtisadi artım, iqtisadi zona, işğaldan azad edilmiş ərazilər, innovasiya.

GİRİŞ

Hər bir ölkənin iqtisadi inkişafında investisiyalar həlledici rol oynayır. Neftlə zəngin ölkə kimi Azərbaycan son bir neçə onillikdə əhəmiyyətli iqtisadi artım müşahidə edir. Azərbaycanda investisiyaların formalaşmasının nəzəri əsaslarını və istifadə mexanizmlərini başa düşmək ölkənin iqtisadi artımına töhfə verən effektiv investisiya siyasətinin hazırlanması üçün çox vacibdir. Bu məqalə Azərbaycanda investisiyaların formalaşmasının nəzəri əsaslarını və istifadə mexanizmlərini araşdırmaq məqsədi daşıyır. Əsas məqsəd investisiyaların formalaşmasına və istifadəsinə təsir edən amillərin, investisiyaların təşviqində hökumətin rolunun və investisiyaların ölkənin iqtisadi inkişafına təsirinin dərin təhlilini verməkdir. Tədqiqat müvafiq ədəbiyyatın nəzərdən keçirilməsi, rəsmi hesabatlar və əsas maraqlı tərəflərlə müsahibələr daxil olmaqla məlumatların toplanması və təhlilinə keyfiyyətli yanaşmadan istifadə edəcək.

Məqalə Azərbaycanda sərmayələrin formalaşması və istifadə mexanizmlərinin hərtərəfli anlaşılmasını təmin etmək baxımından əhəmiyyətlidir ki, bu da ölkədə investisiya siyasətinin formalaşdırılması və həyata keçirilməsinə məlumat verəcəkdir. Tədqiqat həmçinin, işğaldan azad olunmuş ərazilərin kontekstində investisiya nəzəriyyələri və təcrübələri üzrə akademik ədəbiyyata töhfə verəcək. Tədqiqatın məhdudiyyətlərinə bəzi sahələrdə təhlilin dərinliyinə təsir göstərə bilən investisiyaların formalaşması və istifadəsinin bəzi aspektləri üzrə mövcud məlumatların olmaması daxildir. Tədqiqat elmi jurnallar, kitablar və Dünya Bankı və Beynəlxalq Valyuta Fondu kimi beynəlxalq təşkilatların hesabatları daxil olmaqla bir sıra ilkin və ikinci dərəcəli mənbələrdən

istifadə edir. Ümumiyyətlə, bu tədqiqat Azərbaycanda investisiyaların formalaşmasının nəzəri əsaslarının və istifadə mexanizmlərinin başa düşülməsi baxımından aktual və əhəmiyyətlidir. Tədqiqat sərmayələrin ölkədə iqtisadi artım və inkişafa təkan verən rolunu haqqında dəyərli fikirlər verəcək.

METOD

Ədəbiyyat icmalı, kəmiyyət və keyfiyyət təhlilinin kombinasiyası vasitəsilə bu tədqiqat Azərbaycanda investisiya mexanizmlərinin nəzəri əsaslarının dərin təhlilini aparmış, əsas tapıntıları sintez etmiş, müxtəlif investisiya modellərini müqayisə etmiş və uğurlu investisiyaya kömək edən amilləri qruplaşdırmışdır.

ANALİZ

Mövzunu analiz etmək üçün investisiyalar və maliyyə ilə bağlı müvafiq nəzəriyyə və konsepsiyaları müəyyən etmək üçün hərtərəfli ədəbiyyat araşdırması aparmaqla başlamaq olar. İcmal müxtəlif mənbələri, o cümlədən akademik məqalələri, siyasət hesabatlarını və sənaye nəşrlərini əhatə edə bilər. Konseptual çərçivəni inkişaf etdirdikdən sonra tədqiqat məlumatları toplamaq və təhlil etmək üçün müxtəlif tədqiqat metodlarından istifadə edə bilər. Məsələn, tədqiqat Azərbaycanda iqtisadi göstəriciləri və investisiya meyllərini təhlil etmək üçün kəmiyyət təhlilindən istifadə edə bilər. Bu təhlil investisiyaları cəlb edən əsas sektorları və sənayeləri, investisiya mənbələrini və investisiyaların ölkə iqtisadiyyatına təsirini müəyyən etməyə kömək edə bilər. Nəhayət, tədqiqat Azərbaycanda investisiya mexanizmlərini regionun və ya global miqyasda digər ölkələrlə müqayisə etmək üçün müqayisəli təhlildən istifadə edə bilər. Bu müqayisə Azərbaycanda investisiya mühitinin güclü və zəif tərəfləri haqqında anlayışlar təmin edə və investisiya nəticələrini yaxşılaşdırmaq üçün uyğunlaşdırıla bilən ən yaxşı təcrübələri müəyyən edə bilər.

Bazar iqtisadiyyatının qurulmasının müasir prosesinin ən mühüm istiqaməti onun innovativ komponentləri əsasında dayanıqlı iqtisadi artıma keçiddir. Ona görə də ölkənin rəqabətqabiliyyətli texnoloji və innovativ potensialının inkişaf etdirilməsi problemi bugünkü Azərbaycanda əsas problemlərdən biridir. Azərbaycan iqtisadiyyatının innovativ inkişafının əsas mənbələrindən biri iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi ilə yanaşı, xarici kapitalın iqtisadiyyata cəlb edilməsidir. Birbaşa xarici investisiyaların üstünlükləri ondan ibarətdir ki, onlar daxili iqtisadiyyatda təkə texnoloji innovasiyaların deyil, həm də innovativ idarəetmənin yeni bilik və texnologiyalarının tətbiqi ilə müşayiət olunan davamlı iqtisadi artıma imkan verir.

Innovasiya və investisiya siyasəti dövlət iqtisadiyyatında bir çox uğurların əldə olunması baxımından həlledici rol oynayır. Makroiqtisadi sabitlik və iqtisadi artım, iqtisadi təhlükəsizlik, milli iqtisadiyyatın rəqabət qabiliyyətinin təmin edilməsi, əhalinin həyat səviyyəsinin yüksəldilməsi, bir çox sosial-iqtisadi problemlərin həlli ölkədə investisiya mühitinin sərmayəyönümlü olması baxımından mühüm məqsədlərdir. Azərbaycan dünyada investisiya üçün cəlbəedici ölkəyə çevrildi. Siyasi və iqtisadi sabitliyin, əlverişli biznes və investisiya mühitinin yaradılması istənilən layihənin həyata keçirilməsini təmin edir. Mövcud investisiya siyasəti və uğurlu biznes mühiti təkə yerli investorları deyil, həm də xarici investorları cəlb edir. Biznes mühitinin yaxşılaşdırılması nəticəsində bütün investorlar üçün bərabər hüquq və imkanlar yaradılıb. Həmçinin, güclü müdafiə siyasəti və bu sahədə qanunvericilik investorlar üçün cəlbəedici amillərdir. Vergilər, insan sağlamlığı, milli təhlükəsizlik kimi dövlət yoxlamalarının olmaması investisiya mühitini dəstəkləyən amillərdir.

Bundan əlavə, xarici və yerli investorlara qarşı heç bir ayrı-seçkilik yoxdur. Investorlar üçün əlverişli biznes mühiti yaratmaq üçün bir sıra əlverişli şərait var. Ölkəmizdə investisiya mühitinin yaxşılaşdırılması istiqamətində görülən işlər nəticəsində Azərbaycana sərmayə qoyan şirkətlərin sayı ilə yanaşı, onların coğrafiyası da genişlənir. Aydındır ki, investorlar yalnız sabit ölkəyə investisiya qoymaqda maraqlıdırlar. Belə ki, hazırda Azərbaycan iqtisadiyyatına qoyulan investi-

siyaların həcmi 280 milyard dollara çatıb. İnvestisiya potensialı gələcəkdə gəlir gətirməsi ilə müəyyən edilən aktivə, layihəyə və ya biznesə yatırılı bilən pul vəsaitinə istinad edən bir termindir. Bu, müasir maliyyə bazarlarının həlledici aspektidir və illər ərzində geniş araşdırma və təhlil obyektinə olmuşdur. İnvestisiya potensialına çıxışın ən geniş yayılmış mexanizmlərindən biri səhmlərdir. Şirkətlər birjalarda alınıb satıla bilən səhmləri ictimaiyyətə emissiya edə bilirlər. İnvestor bir səhm aldıqda, şirkətin mənfəəti və aktivləri üzərində proporsional iddia ilə şirkətin qismən sahibi olur. Şirkət böyüdükcə və daha çox gəlir əldə etdikcə, onun səhmlərinin dəyəri artır və investorlara öz səhmlərini mənfəət üçün satmağa imkan verir. İnvestisiya potensialından istifadə etmək üçün digər məşhur mexanizmlər istiqrazlardır. Bir şirkət və ya hökumət istiqrazlar yaratdıqda, onlar əsas borc və faizləri gələcək tarixdə ödəmək vədi müqabilində investorlardan borc götürürlər. İstiqrazlar səhmlərə nisbətən daha az riskli investisiyalar hesab olunur, çünki onlar sabit gəlir dərəcəsi və əsas borcun zamanətli qaytarılmasını təklif edirlər. Bununla belə, istiqrazlar adətən səhmlərə nisbətən daha aşağı gəlir dərəcəsi təklif edirlər, çünki risk daha azdır.

İnvestisiya fondları investisiya potensialına çıxış üçün istifadə edilə bilən digər mexanizmdir. İnvestisiya fondları səhmlər, istiqrazlar və daşınmaz əmlak kimi müxtəlif aktivlər portfelinə almaq üçün çoxsaylı investorların vəsaitlərini birləşdirir. İnvestisiya fondları peşəkar fond meneceri tərəfindən aktiv şəkildə idarə oluna bilər və ya birja indeksini izləmək kimi əvvəlcədən müəyyən edilmiş investisiya strategiyasına əməl edərək passiv ola bilər. İnvestisiya fondları investorlara diversifikasiya, peşəkar idarəetmə və fərdi investorlar üçün mümkün olmayan geniş çeşidli aktivlərə çıxış imkanlarını təklif edir. Bu mexanizmlərin hər biri özünəməxsus fayda və riskləri təklif edir və ən yaxşı yanaşma fərdi investorun məqsədlərindən, risklərə dözümlülüyündən və investisiya vaxtının üfüqündən asılı olur. Mövcud olan müxtəlif mexanizmləri başa düşməklə, investorlar əsaslandırılmış qərarlar qəbul edə və maliyyə bazarlarında gəlir əldə etmək imkanlarından yararlanı bilərlər. İnvestisiyaların səmərəliliyinin təmin edilməsi maliyyə uğuruna nail olmaq üçün çox vacibdir. İnvestisiyada effektivlik riski minimuma endirərkən investisiyanın gəlirliliyini maksimuma çatdırmaq deməkdir. (Kərimova T.İ. 2008)

İşğaldan azad olunmuş ərazilərin investisiya potensialından istifadə çətin məsələlərdən biri ola bilər, bunu baxmayaraq iqtisadi bu inkişaf və artım üçün bir fürsətdir. İşğaldan azad olunan ərazilər münaqişə tarixinə malikdir və infrastruktur və əsas xidmətlərdən məhrum ola bilər ki, bu da investisiyaların cəlb edilməsini çətinləşdirir. Bununla belə, düzgün mexanizmlərin tətbiqi bu regionların investisiya potensialının açılmasına və davamlı iqtisadi inkişafın təşviqinə kömək edə bilər. İşğaldan azad edilmiş ərazilərə investisiya cəlb etmək üçün istifadə edilə bilən mexanizmlərdən biri xüsusi iqtisadi zonaların (XİZ) yaradılmasıdır. XİZ-lər investorların vergi güzəştlərindən, sadələşdirilmiş qaydalardan və digər imtiyazlardan yararlanı bildiyi sahələrdir. Bu zonalar həmçinin müəssisələrin fəaliyyət göstərməsi üçün zəruri olan infrastruktur və xidmətləri təmin edə bilər. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə XİZ-lər yaratmaqla hökumətlər investisiya cəlb edə və bu ərazilərdə iqtisadi inkişafı təşviq edə bilərlər. ("Azərbaycan Respublikasının 2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası")

İşğaldan azad edilmiş ərazilərə investisiya cəlb etmək üçün istifadə oluna biləcək digər mexanizmlər dövlət və özəl müəssisələrin tərəfdaşlığıdır. Bu tərəfdaşlıqlar infrastruktur və digər layihələri maliyyələşdirmək və idarə etmək üçün hökumət və özəl sektor arasında əməkdaşlığı nəzərdə tutur. Bu tərəfdaşlıqlar iqtisadi artım üçün vacib olan nəqliyyat və enerji kimi infrastrukturun inkişafı üçün zəruri investisiyaları təmin edə bilər. Bunlar həmçinin sabit və proqnozlaşdırıla bilən investisiya mühiti təmin etməklə işğaldan azad edilmiş ərazilərə özəl sektor investisiyalarının cəlb edilməsinə kömək edə bilər. İşğaldan azad edilmiş ərazilərə investisiya cəlb etmək üçün istifadə edilə bilən üçüncü mexanizmlər məqsədli investisiya təşviqi və marketinqdir. Hökumət təbii ehtiyatlar, istifadə olunmamış bazarlar və işğaldan azad edilmiş ərazilərdə mövcud

olan digər potensiallar kimi investisiya imkanlarını nümayiş etdirməklə investisiya cəlb edə bilər. Ticarət sərgiləri, investisiya nümayişləri və digər tədbirlər kimi marketing və təşviqat fəaliyyətlərinə investisiya qoymaq bu sahələrin investisiya potensialı haqqında məlumatlılığın artırılmasına kömək edə bilər.

İşğal olunmuş ərazilərimizin azad edilməsindən sonra Dağlıq Qarabağ bölgəsinin işğaldan azad edilmiş ərazilərinə sərmayə yatırılması əhəmiyyətli yenidənqurma və infrastrukturun inkişafını tələb edəcək. İnvestisiya üçün bəzi potensial sahələr isə bunlardır:

- bərpa və yenidənqurma: İşğal altında saxlanmış bu ərazilərdə ermənilər tərəfindən evlərə, bizneslərə və infrastruktura böyük ziyan vurulub. Bu səbəbdən ərazilərin bərpa və yenidənqurmaya xeyli ehtiyac var. Buraya yaşayış evlərinin, ticarət binalarının, yollar, elektrik xətləri və su sistemləri kimi infrastrukturun tikintisi daxildir. Yenidənqurma prosesi kapital, əmək və materiallar baxımından əhəmiyyətli investisiya tələb edəcəkdir. Region kifayət qədər təcrid olunmuş və infrastruktur çatışmazlığı olduğu üçün bu proses həm çətin, həm də investorlar üçün böyük bir fürsət olacaq.

- kənd təsərrüfatı: Region ənənəvi olaraq münbit torpaqları və kənd təsərrüfatı potensialı ilə tanınıb. Potensial investorlar məhsuldarlığı və səmərəliliyi artırmaq üçün kənd təsərrüfatı sektorunun modernləşdirilməsinə və mexanikləşdirilməsinə sərmayə qoya bilər. Bura suvarma sistemlərinə, müasir avadanlıqlara və təkmilləşdirilmiş toxum sortlarına investisiyalar daxil ola bilər. Rayonun meyvə, tərəvəz və taxılçılıq üçün kifayət qədər potensialı mövcuddur.

- turizm: Region zəngin tarixə və mədəniyyətə, həmçinin ekoturizm potensialına malikdir. Turizm infrastrukturunun inkişafına sərmayə qoyuluşu və regionun turizm məkanı kimi təbliği inkişaf üçün potensial sahə ola bilər. Bura otellərə, restoranlara və digər turizm obyektlərinə investisiyalar daxil ola bilər. Gəzinti, xizək sürmə və digər açıq havada istirahət imkanlarının inkişafı da turistləri bölgəyə cəlb edə bilər.

- təbii ehtiyatlar: Region faydalı qazıntılar, mis, dəmir və qızıl kimi təbii ehtiyatlarla zəngindir. Bu ehtiyatların hasilatına və sərmayə qoyuluşu inkişaf üçün potensial sahə ola bilər. Bu, mis, qızıl, gümüş, və dəmir kimi ehtiyatların kəşfiyyatı, hasilatı və emalına investisiyaları əhatə edə bilər.

- insan kapitalı: Təhsilə, təlimə və regionda insan resurslarının fəaliyyətinə sərmayə qoymaq regionun inkişafını stimullaşdırmaq üçün effektiv yol ola bilər. Bu, yerli işçi qüvvəsinin bacarıqlarını artırmaq üçün təhsil və təlim proqramlarına sərmayə qoymaq, həmçinin informasiya texnologiyaları və bərpa olunan enerji kimi yeni sahələrdə təhsil və təlim imkanlarının yaradılmasını əhatə edə bilər.

Qeyd etmək vacibdir ki, bu potensial sərmayələr sabit və təhlükəsiz mühit tələb edəcək, ona görə də münaqişənin həlli və təhlükəsizliyin yaradılması istənilən investisiyanın reallaşması üçün mühüm addımdır. Bundan əlavə, həm də regionda investorları cəlb etmək və saxlamaq üçün hökumət dəstəyi və yaxşı strukturlaşdırılmış siyasət tələb olunur. Ölkəmiz son illər mühüm siyasi və iqtisadi dəyişikliklər yaşayıb. Bu dəyişikliyin ən mühüm elementi kimi ölkənin işğaldan azad edilmiş torpaqlarının bərpasını göstərmək olar. Bu torpaqlar xüsusilə enerji və kənd təsərrüfatı sahələrində investisiya potensialına malikdir. Bununla belə, bura işğal nəticəsində ziyan dəymiş və yenidən tikilməli olan ərazilər də daxildir. Azad etdiyimiz bu torpaqlar enerji, kənd təsərrüfatı, turizm və mədənçixarma kimi müxtəlif sektorlarda böyük investisiya potensialına malikdir. Enerji sektoru Azərbaycanın mühüm potensialını təşkil edir. Azad edilmiş torpaqlarda ölkənin təbii ehtiyatlarının böyük hissəsi var. Ona görə də enerji sektoruna investisiyalar vacibdir. Kənd təsərrüfatı sahəsində ölkənin kənd təsərrüfatı potensialını artırmaq üçün işğala nəticəsində kifayət qədər zərər dəymiş torpaqlar yenidən bərpa edilə bilər. Turizm sektoru Azərbaycanın mədəni və təbii sərvətləri sayəsində potensial yaradır. İşğaldan azad edilən torpaqlara ölkənin tarixi və mədə-

ni dəyərlərinə ev sahibliyi edən ərazilər daxildir. Ona görə də turizm sektoruna investisiyalar vacibdir. Mədəncıxarma sektoru işğaldan azad edilmiş ərazilərin digər bir investisiya potensialını təşkil edir.

Azad edilmiş torpaqlarda ölkənin faydalı qazıntı ehtiyatlarının əsas hissəsi yer alır. Bu səbəbdən də mədənçıxarma sektoruna investisiyaların qoyulmasında mühüm potensial mövcuddur. İşğaldan azad edilmiş Azərbaycan torpaqlarının investisiya potensialı vacib əhəmiyyət kəsb edir. Bu potensialdan istifadə etmək üçün ilk növbədə işğal nəticəsində zədələnmiş və yenidən qurulmasına ehtiyac olan ərazilər abadlaşdırılmalıdır. Bu yolla ölkə enerji, kənd təsərrüfatı, turizm və mədənçıxarma kimi müxtəlif sektorlarda potensialını artırmaqla yanaşı, həm də ticarət və sənayedə kifayət qədər imkanlar təqdim edir. Ticarət sahəsində bu torpaqlar ölkənin mühüm ticarət mərkəzi olsa da, işğal səbəbindən istifadə oluna bilmirdi. Bu torpaqları geri qaytarmaqla ölkənin ticarət potensialını artırmaq mümkün olacaq. Xüsusən də ölkənin gömrük bölgələrinə investisiyaların qoyulması ticarət fəaliyyətini artırmaqla yanaşı, sənaye sahəsində azad edilmiş torpaqlar ölkənin sənaye potensialını artırmaqla yanaşı, xüsusilə, təbii ehtiyatların emalı üçün sənaye infrastrukturunun yaradılması vacibdir. Bundan əlavə, ölkənin enerji sektoruna investisiyalar sənaye fəaliyyətini artırmaqla yanaşı, xüsusilə, təbii ehtiyatların emalı üçün sənaye infrastrukturunun yaradılması vacibdir. Bundan əlavə, ölkənin enerji sektoruna investisiyalar sənaye fəaliyyətini artırmaqla yanaşı, xüsusilə, təbii ehtiyatların emalı üçün sənaye infrastrukturunun yaradılması vacibdir.

Qarabağa “Yaşıl İnvestisiya”

2020-ci ildə erməni işğalından azad edildikdən sonra Qarabağ və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonları Azərbaycanın beynəlxalq tərəfdaşlarla əməkdaşlıq çərçivəsində bərpa olunan enerji potensialının inkişaf etdirilməsi planlarının mərkəzində dayanıb. Ötən il iyunun 4-də Şuşada Bakı Enerji Həftəsinin “Sıfır emissiyaya aparan yol: Qarabağ regionunda yaşıl enerjinin potensialı və imkanları” adlı xüsusi sessiyası keçirildi. Tədbir zamanı Azərbaycanın Energetika Nazirliyi və Dövlət Neft Şirkəti SOCAR arasında regionun bərpa olunan enerji resurslarının birgə işlənməsinə dair aparıcı beynəlxalq şirkətlərlə tərəfdaşlıq sazişləri imzalanıb. Energetika Nazirliyi ilə British Petroleum (BP) arasında imzalanmış sazişə əlavə Cəbrayıl rayonunda 240 meqavat gücündə günəş elektrik stansiyasının “Şəfəq Layihəsi” nin yekun investisiya mərhələsinin başlanmasından xəbər verir. Müqaviləyə əsasən, zavodda istehsal olunan enerji ölkənin digər bölgələrində dövlət və ya özəl istehlakçılara satılacaq. BƏƏ hökumətinə məxsus bərpa olunan enerji şirkəti Masdar ilə Energetika Nazirliyi Qarabağ və Şərqi Zəngəzur da daxil olmaqla 1 GW kommunal miqyaslı quruda günəş və külək enerjisi layihələrinin, 2 GVt dəniz külək və yaşıl enerji layihələrinin qiymətləndirilməsi və inkişafı üzrə İcra Sazişi imzalayıb. Hidrogen qurğuları. Layihənin məqsədi Azərbaycanın elektrik şəbəkəsini gücləndirmək və enerjinin müəyyən hissələrini ümumi sistemə ötürmək imkanlarını artırmaqdır. Eyni zamanda, tərəflər elektrik enerjisinin qonşu ölkələrə ixracı imkanlarını nəzərdən keçirirlər. 2021-ci ildə 230 meqavat gücündə Qaradağ Günəş Elektrik Stansiyasına 225 milyon dollar investisiya qoyulduqdan sonra Masdarın Qarabağın yaşıl enerji potensialının inkişaf etdirilməsində iştirakı Azərbaycanın ümumi enerji siyasəti üçün mühüm inkişafdır.

Səudiyyə Ərəbistanının ACWA Power şirkəti də uzun müddətdir ki, karbonsizləşdirmə layihələri və hidrogen istehsalı üzrə Azərbaycanla əməkdaşlıqda maraqlıdır. Şuşada keçirilən Bakı Enerji Həftəsinin xüsusi sessiyasının iştirakçısı kimi şirkətin baş investisiya direktoru Klayv Turton Qarabağ regionunun günəş və külək enerjisi sahəsində böyük potensiala malik olduğunu və ACWA Power-ın inkişafı üçün Azərbaycan tərəfdaşları ilə öz təcrübəsini bölüşməyə hazır olduğunu bildirib. 2020-ci ildə şirkət 240 meqavat gücündə Xızı-Abşeron külək elektrik stansiyasının inkişafı üçün 300 milyon ABŞ dolları məbləğində investisiya sazişi imzalayıb. Bu ilin əvvəlində Azərbaycan prezidenti İlham Əliyev və Səudiyyə Ərəbistanının energetika naziri şahzadə Əbdüləziz bin Salman əl-Səud ildə 1 milyard kilovatsaat elektrik enerjisi istehsal edəcəyi nəzərdə tutulan Abşeron və Xızı külək elektrik stansiyalarının təməlqoyma mərasimində iştirak

ediblər. Ümumilikdə Azərbaycanın bərpa olunan enerji sektoruna, xüsusən də Qarabağ və Şərqi Zəngəzur bölgələrinə artan xarici sərmayələr Azərbaycanın yeni yaranan regional nizamda mövqeyinə ciddi təsir göstərir. Bu, ilk növbədə, Bakının erməni işğalı zamanı geniş miqyaslı dağıntılara və infraqstruktura ziyan vurmuş işğaldan azad edilmiş ərazilərin bərpasına xarici investisiyaların cəlb edilməsində uğurunu göstərir. İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra Azərbaycan hökuməti bərpa layihələri üçün ümumilikdə 2,5 milyard ABŞ dolları ayırdı və dost ölkələri prosesdə fəal iştirakə dəvət etdi. İndiyədək İtaliya, Türkiyə, İsrail, Çin və digər tərəfdəş ölkələrin şirkətləri yenidənqurma işlərinə öz töhfələrini veriblər. Bunun fonunda BP və Masdar kimi beynəlxalq enerji şirkətlərinin artan iştirakı müharibənin məhv edilməsi nəticəsində hökumətin üzərinə düşən maliyyə yükünü azaltmağa kömək edəcək.

Azərbaycanın enerji kompleksində bərpa olunan enerjinin artan payı ona qalıq yanacaqlardan asılılığını azaltmaq və 2030-cu ilə qədər karbon emissiyalarını 35 faiz azaltmaq üzrə öhdəliklərini yerinə yetirmək imkanı verəcək. Hökumət ölkədə bərpa olunan enerjinin payını artırmağı hədəfləyir. 2030-cu ilə qədər elektrik enerjisi istehsalı 30 faizə çatacaq. Eyni zamanda, bərpa olunan enerjinin inkişafına daha çox diqqət yetirilməsi Avropa bazarlarına göndərilmək üçün nəzərdəcarpacaq miqdarda təbii qazı azad edəcək. Bu məsələ, xüsusən də Rusiyanın Ukraynaya təcavüzündən və Rusiyanın neft və qaz ixracına son olaraq Aİ sanksiyalarından sonra aktuallaşdı. Son aylarda Aİ rəsmilərinin Bakıya səfərlərinin sayında nəzərdəcarpacaq artım olub, burada Brüssel Azərbaycan tərəfindən ən yaxın gələcəkdə qaz ixracını artırmağı xahiş edib. Öz tərəfində Azərbaycan rəhbərliyi dəfələrlə artan bərpa olunan enerji istehsalı sayəsində əldə edilən qazın ənənəvi bazarlara yönəldiləcəyini bəyan edib. Bir tərəfdən, Azərbaycan ixracının mümkün genişlənməsi Aİ-nin Rusiyanın enerji təzyiqləri qarşısında dayanıqlı olmasına kömək edəcək.

Digər tərəfdən, bu, Aİ-nin gələcəkdə qalıq yanacaqlardan daha yaşıl enerjiyə keçidinə kömək edəcək. Hər iki ssenari enerji dünyasında baş verən inqilabi dəyişikliklər fonunda Azərbaycanın etibarlı enerji ixracatçısı kimi meydana çıxması maraqlarına xidmət edir. Nəhayət və ən əsası, beynəlxalq şirkətlərin Qarabağ və Şərqi Zəngəzur bölgələrinə böyük yaşıl sərmayələri təkcə pandemiya və müharibədən çıxmış Azərbaycan iqtisadiyyatına təkcə iqtisadi dividendlər gətirməyəcək, həm də regionda sülh və sabitliyə əsaslanan siyasi mühit yaradacaq. 1994-cü ildə “Əsrin Müqaviləsi” nin bağlanması Qərbin Xəzər hövzəsində sülhün təşviqində iştirakının artırılmasını nəzərdə tuturdusa, indi Qarabağda oxşar əməkdaşlıq layihələri daha aşağı səviyyədə də olsa, müxtəlif aktorların təhlükəsizlik maraqlarını sabitliyə bağlaya bilər. 44 günlük müharibədə həlledici qələbədən sonra Azərbaycan regional sülh ideyasına böyük sərmayə qoyur və bu, Şərq-Qərb əlaqəsi layihələrində və enerji əməkdaşlığında əsas mövqeyini gücləndirəcək. Ona görə də BP, Masdar və ya ACWA Power ilə imzalanmış son sazişlər Qarabağ üçün təkcə emissiyaların sıfır olacağı deyil, həm də geosiyasi ulduzların Azərbaycanın xeyrinə cəmləşəcəyi regional mühit vəd edir.³

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Məmmədov İ.S. (2005). Azərbaycan sənayesində investisiya fəaliyyəti və onun təkmilləşdirilməsi. Bakı.
2. Məmmədov N. (2010). Azərbaycan SSR Dağlıq Qarabağ bölgəsinin şəhər və rayonlarının tarixi. XX əsrin 20-90-ci illəri. Bakı.
3. S.Z. İsayev. (2010). “İnvestisiya fəaliyyətinin hüquqi tənzimlənməsi” Dərs vəsaiti. Bakı.

³ <https://top-center.org/en/analytics/3385/foreign-green-investments-in-karabakh-promise-more-than-a-zero-emissions-future>

4. Şəkərəliyeva Z.A. (2003). Keçid iqtisadiyyatında xarici investisiya qoyuluşunun zəruriliyi və onun nəzəri aspektləri . Bakı.

5. <https://top-center.org/en/analytics/3385/foreign-green-investments-in-karabakh-promises-more-than-a-zero-emissions-future>

6. <https://www.lloydsbanktrade.com/en/market-potential/azerbaijan/investment>

7. <https://fed.az/az/qarabag/seudiyye-erebistani-qarabaga-investisiya-yatirmaq-niyyetindir-nazir-149182>

A.A.Mustafayeva

PhD in Law, s/l, Azerbaijan State University of Economics

Sh.V.Sabirli

master student, Azerbaijan State University of Economics

Theoretical basics of the formation of investments and use mechanisms in Azerbaijan

Abstract

This article emphasizes the importance of innovation and investment policy in achieving macroeconomic stability, economic growth, and competitiveness in national economies. The article specifically focuses on Azerbaijan and how it has successfully created a favorable business and investment environment that has attracted both domestic and foreign investors. It discusses the various mechanisms for accessing investment potential such as stocks, bonds, and mutual funds and emphasizes the importance of maximizing investment efficiency. The article also suggests the creation of special economic zones as a way to promote sustainable economic development in the liberated territories. In summary, the article highlights the critical role of investment in achieving long-term economic stability and growth, and the importance of creating a favorable investment environment.

Key words: investment, economic growth, economic zone, liberated territories, innovation.

А.А.Мустафаева

к.ю.н, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Ш.В.Сабирли

магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Теоретические основы формирования инвестиций и механизмов их использования в Азербайджане

Резюме

В статье подчеркивается важность инновационно-инвестиционной политики в достижении макроэкономической стабильности, экономического роста и конкурентоспособности национальных экономик. В статье особое внимание уделяется Азербайджану и тому, как он успешно создал благоприятную деловую и инвестиционную среду, которая привлекла как местных, так и иностранных инвесторов. В нем обсуждаются различные механизмы доступа к инвестиционному потенциалу, такие как акции, облигации и взаимные фонды, и подчеркивается важность максимизации эффективности инвестиций. Также в статье предлагается создание особых экономических зон как способ содействия устойчивому экономическому развитию на освобожденных территориях. Таким образом, в статье подчеркивается решающая роль инвестиций в достижении долгосрочной экономической стабильности и роста, а также важность создания благоприятного инвестиционного климата.

Ключевые слова: инвестиции, экономический рост, экономическая зона, освобожденные территории, инновации.

P.F.Hüseynov
doktorant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)
huseynovpunhan@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 05.03.2023

The article was received by editorial board on 05.03.2023

Статья принята к печати 05.03.2023

AZƏRBAYCANIN NEFT STRATEGİYASININ REGIONAL NƏQLİYYAT MARŞRUTLARININ REALLAŞDIRILMASINA TƏSİRİ

Xülasə

Azərbaycanın 1994-cü ildən etibarən həyata keçirilən neft strategiyasının əsasını Xəzərin enerji resurslarını şaxələndirilmiş marşrutlar ilə Avropa bazarlarına çıxarmaq və Avropa enerji təhlükəsizliyində Azərbaycanın iştirakını təmin etməklə həm də, milli təhlükəsizliyinə qarant almaq, eləcə də təbii resursların satışından əldə olunan gəlirləri qeyri-neft sektorunun inkişafına yönəltməkdən təşkil etmişdir. Bu siyasət uğurla həyata keçirilməklə, regional layihələrdə, o cümlədən nəqliyyat dəhlizlərinin müəyyənləşdirməsində Azərbaycanın maraqlarının nəzərə alınmasını təmin etmişdir. Bununla da, Azərbaycanın neft strategiyası milli iqtisadiyyatın regional və global layihələrə integrasiyasını stimullaşdırmaqla ölkə iqtisadiyyatının struktur dəyişiklərinə həlledici təsir etmişdir. Bu gün, Azərbaycan neft gəlirlərindən istifadə edərək regional nəqliyyat dəhlizlərini qurmaq və logistik mərkəzə çevrilməklə qeyri-neft gəlirlərinin artımına çalışır. Xəzər nəqliyyat dəhlizinin imkanlarının artırılması Azərbaycan iqtisadiyyatını global iqtisadiyyata bağlanmasını gücləndirir.

Tədqiqatın məqsədi Azərbaycanın neft strategiyasının regional nəqliyyat marşrutlarının reallaşdırmasına təsirini və ölkəyə verdiyi faydaları analiz etməkdən ibarətdir. Bu məqsədlə, əsas tədqiqat metodları kimi nüfuzlu dövrü elmi nəşrlərdə dərc edilmiş təhlillər diqqətə alınmış və ümumiləşdirmə aparılmışdır.

Açar sözlər: neft strategiyaası , neft layihələri, nəqliyyatın inkişafı, diversifikasiya.

GİRİŞ

1991-ci ildə müstəqillik qazanan müasir Azərbaycan dövlətinin inkişafında neft və qaz strategiyası mühüm rol oynamışdır. Məhz, ölkənin neft və qaz ehtiyatları milli iqtisadiyyatın digər sahələrinin inkişafına təsir göstərmişdir. Azərbaycan uğurlu neft strategiyası əsasını Ümummilli lider Heydər Əliyevin “şaxələndirilmiş boru kəmərləri xoşbəxtlikdir” şüarı təşkil edir [3, səh. 82]. Belə ki, Azərbaycan Respublikası 1994-cü ildə dünyanın aparıcı neft şirkətləri ilə “Əsrin müqaviləsi” adlanan kontraktlar imzalaması ölkəyə imkan verdi ki, maliyyə ehtiyatları olmadığı halda böyük həcmdə sərmayələri iqtisadiyyata cəlb etsin və enerji resurslarını Rusiya asılılığından azad edib Bakı-Tbilisi-Ceyhan (BTC) neft boru kəməri ilə müstəqil şəkildə qərbi Avropa bazarlarına çıxara bilsin [7-8]. 2006-cı ildə bu kəmərin fəaliyyətə başlaması ölkəyə böyük həcmdə valyuya ehtiyatının axına səbəb oldu. BTC kəməri ilə yanaşı Azərbaycan Bakı-Tbilisi-Ərzurum qaz boru xətti də fəaliyyətə başladı və bu imkan yaratdı ki, Azərbaycan müstəqil şəkildə qaz və neftini Avropa bazarlarına çıxartsın [2]. Əlbəttə, bu kəmərlərin fəaliyyət başlaması müstəqil Azərbaycan dövlətinin neft strategiyasının böyük uğurları hesab edilə bilər. Çünki, müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycan üçün milli iqtisadiyyatın digər strukturlarının gücləndərilməsi üçün maliyyə ehtiyatları vacib idi.

ABŞ Enerji İnformasiya İdarəsi hesab edir ki, Azərbaycanın Xəzər bölgəsinin Qərb üçün ən mühüm strateji ixracatçılarından biridir [4]. Eyni zamanda, Azərbaycan Avropanın əsas qaz təchi-

zatçılarından biri hesab edilir. Azərbaycan neft və qaz ehtiyatlarının satışından əlavə həm də Xəzər dənizinin təbii resurslarının Avropaya çatdırılmasında tranzit ölkə rolunu oynayır. Bütün bunlar, Azərbaycana imkan verir ki, o gələcəkdə Mərkəzi Asiyadan Avropaya çatdırılan enerji resurslarının daşınmasında tranzit ölkə rolu oynayaraq regional qovşağa çevrilə bilsin [1-2]. Bu amillər regionun nəqliyyat infrastrukturunun qurulmasında Azərbaycanın maraqlanmasını zəruri edir. Prezident İlham Əliyevin qeyd etdiyi kimi, bu gün Azərbaycanın iştirakı olmadan regionda heç bir layihə reallaşdırıla bilməz [8]. Ölkəmiz qazanılmış bu üstünlüklərdən istifadə edərək milli iqtisadiyyatının qeyri-neft sektorunun inkişafında logistik fəaliyyətin inkişafını prioritetlər siyahısına daxil etmişdir.

Müasir Azərbaycanın iqtisadiyyatının sürətli artımında, heç şübhəsiz neft və qaz sektoru önəmli rol oynamışdır. Lakin, ölkənin neft və qaz layihələrinin icrası ilə yanaşı iqtisadiyyatının diversifikasiyası dövlətin iqtisadi siyasətinin əsas məqsədlərindən birinə çevrilmişdir. 2016-cı ildə dünya neft bazarlarında baş verən qiymət dalğalanmaları və ölkənin neftdən gəlirlərinin azalması Azərbaycan üçün neftdən kənar gəlir mənbələrinin müəyyənləşdirilməsini, qeyri-neft sektorunun inkişafını daha da aktuallaşdırdı. 2016-cı ildə Azərbaycan milli iqtisadiyyatın əsas sektorlarının inkişafı üçün strateji yol xəritələri qəbul etdi. Bu inkluziv sənəd Azərbaycan bir sıra qısa, orta və uzunmüddətli dövrləri əhatə edən hədəflər müəyyənləşdirdi. Strateji Yol Xəritələrindən biri də Azərbaycan Respublikasında logistika və ticarətin inkişafını nəzərdə tutur. Azərbaycan yerləşdiyi əlverişli coğrafi mövqe və əldə edilmiş nəqliyyatlardan istifadə etməklə bu sahədə inkişafa və böyük gəlirlərin qazanılmasına can atır.

Belə ki, Azərbaycanın ən vacib məqsədlərindən biri də neft strategiyasının verdiyi üstünlüklərdən bəhrələnməklə Avrasiyanın nəqliyyat qovşağına çevrilib maliyyə gəlirlərini və təsir imkanlarını artırmaqdan ibarətdir [7-8, səh.2].

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində enerji layihələri ilə yanaşı nəqliyyat dəhlizlərinin inkişafı Azərbaycanın iqtisadi diversifikasiya nail olma üçün əsas seçimlərindən biridir. Məhz, Xəzər regionunda enerji dəhlizinin qurulması Xəzərin tarixən enerji resursları ilə əlaqədar olmuş, Sovet İttifaqı dağıldıqdan sonra transmilli beynəlxalq şirkətlər Xəzər və Azərbaycanın neftinə maraq göstərərək regional nəqliyyat dəhlizlərinin inkişafına investisiyalar yatırmışlar. 1990-cı illərin əvvəllərində Xəzərin neft və qazını dünya bazarlarına daşınması üçün müasir nəqliyyat infrastrukturuna ehtiyac var idi. Buna görə də, Avropa İttifaqı "Avropa-Qafqaz-Asiya Nəqliyyat Dəhlizi"-TRASEKA layihəsinin inkişafına sərmayələr yatırmağa başladı. Bu dəhlizi tarixi İpək Yolumun bərpası ilə əlaqəli olan Şərq-Qərb nəqliyyat dəhliz də adlandırırlar [1, səh. 2]. Son illər ərzində regionda iqtisadi gücünü artırmaq istəyən Çin mallarını bu dəhliz vasitəsi ilə Avropaya çıxarmaq üçün böyük maraq göstərməkdədir [1, səh. 3-4]. Bu da Azərbaycan üçün logistik daşımalardan gəlir əldə edərək milli iqtisadiyyatını şaxələndirmək imkanlarından biri hesab edilir. Çinin "bir kəmər bir yol təşəbbüsü" çərçivəsində Azərbaycandan keçən nəqliyyat dəhlizinə maraq günü-gündən yüksəlir.

Şərq-qərb dəhlizi Çin üçün "orta dəhliz" hesab edilən beynəlxalq marşrutun əsas komponentlərindən biridir. Bu, həm də Azərbaycan iqtisadiyyatının gələcəkdə transit imkanlardan faydalanmasına və eyni zamanda regional ticarət qovşağına çevrilməsi deməkdir. Bu mənada Azərbaycanın neft strategiyası bu layihələri həyata keçirmək üçün ölkənin təhlükəsəzliyi tövə verir edir. Eləcədə əldə olunmuş gəlirlər Azərbaycana regional və global əhəmiyyətli layihələrə əsas tərəfdaşlardan biri olmağa imkan verir [5-6]. Bu anlamda, Azərbaycan müasir dünyada Şərq-Qərb dəhlizinin inkişafı üçün Ələt Azad zonasının yaratmaqla Xəzər dənizi vasitəsi ilə Avropadan Mərkəzi Asiya və Çinə qədər yüklərin daşınması üçün ən qısa yolu təklif edir. Bundan başqa, nəqliyyat layihələrinin reallaşması milli iqtisadiyyatın beynəlxalq bazarlara çıxışını asanlaşdırmaqla iqtisadiyyatın digər sahələrinin, o cümlədən sahibkarlıq fəaliyyətinin inkişafına bilavasitə kömək edir. Azərbaycan öz maliyyə resurslarından istifadə edərək 2017-ci ildə nəqliy-

yat dəhlizlərinin inkişafını təmin etmək üçün Bakı-Tbilisi-Qars (BTQ) dəmir yolunun reallaşdırılmasına həyata keçirsin. Bu dəmir yolu Azərbaycandan keçməklə Çindən Avropa bazarlarına malların daşınmasına şərait yaradır. Əbəs yerə deyildir ki, həm Çin, həm də Türkiyə bu yoldan istifadə edərək Azərbaycan üzərindən daşınma və ticarət əməliyyatlarını həyata keçirir. Bu da Azərbaycan üçün tranzit gəlirləri deməkdir.

Avropa Birliyi Azərbaycanı 'Cənub Qaz Dəhlizi' çərçivəsində təbii qaz boru kəmərlərinin icrasına cəlb etməyi planlaşdırır [8]. Çünki, Azərbaycan Avropanın Rusiya təbii qazından asılılığını minimuma endirməyə yönəlmiş "Cənub Qaz Dəhlizi Proqramı" nda strateji rola malikdir. Belə ki, təklif olunan "Trans Xəzər Qaz Boru Kəməri" də daxil olmaqla Orta Asiyadan başlaması planlaşdırılan istənilən təbii qaz kəməri Azərbaycandan keçəcəkdir [7].

Faktlara və təhlillərə əsaslanmaqla ümumiləşdirmə apardıqda belə nəticəyə gəlirik ki, Azərbaycan neft strategiyasının icrası nəticəsində qurulan mövcud neft və qaz kəmərləri-BTC, Bakı-Supsa, Bakı-Tbilisi-Ərzurum (BTƏ), Transxəzər Qaz Kəməri, həmçinin Bakı-Tbilisi-Qars Dəmir yolu, Rusiya və İran arasında Şimal-Cənub dəhlizi, planlaşdırılan Zəngəzur dəhlizi Azərbaycanın logistik mərkəzə çevrilməsinə yol açmışdır. Bu reallıqlar, uğurlu neft və qaz strategiyasının Azərbaycanda logistika və ticarətin inkişafına verdiyi töhvələr kimi qiymətləndirilməlidir. Bundan başqa, Azərbaycan Mərkəzi Asiya ölkələri ilə əməkdaşlığı artırır Transxəzər Qaz Kəməri layihələrini reallaşdırılması nəticəsində Mərkəzi Asiyanın böyük enerji resurslarını Avropa bazarlarına çıxararaq tranzitdən daha böyük gəlirlər əldə edə bilər.

Təhlil nəticəsində aşağıdakı təkliflərin nəzərə alınmasını səmərəli hesab edirik.

1. Azərbaycanın neft və qazdan əldən etdiyi gəlirlərin bir hissəsi Şimal-Cənub və Şərqdən Qərbə ödənişli nəqliyyat magistrallarının yaradılmasına xərclənməlidir.
2. Azərbaycan ərazisindən keçən dəhlizlərin imkanlarının artırılmasına beynəlxalq maliyyə institutlarını cəlb etməlidir.
3. Xəzər dənizi sahilində ikinci azad iqtisadi zonanın yaradılması və Xəzər dənizi vasitəsilə yüklərin daşınması üçün xüsusi dəniz limanının inşasına vəsait cəlb edilməlidir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Babayev B. and Ismailzade F., 2020. Azerbaijan's Contribution to the Chinese Belt & Road Initiative.
2. British Petroleum. 2013. Shah Deniz Stage 2 gas transport route to Europe announced. <http://www.bp.com/genericarticle.do?categoryId=9012063&contentId=7086252>.
3. Ismailzade F., & Babayev B. (2020). Strategic advantages of transport network in the Caspian Sea region. Розвиток методів управління та господарювання на транспорті, 4(73), 79-91.
4. Khrushcheva Olga. 2011. The Creation of an Energy Security Society as a Way to Decrease Securitization Levels between the European Union and Russia in Energy Trade, Journal of Contemporary European Research 7, no.2: 216-230.
5. Meister Stefan. and Viëtor, Marcel. 2011. Southern Gas Corridor and South Caucasus. in South Caucasus-20 Years of Independence, Berlin: Friedrich-Ebert-Stiftung 335-353.
6. Sierra Pardo. 2010. A corridor through thorns: EU energy security and the Southern Energy Corridor. Journal of European Security 19, no. 4: 643-660.
7. Stratfor. 2011. Azerbaijan's Position in Europe's Energy Diversification Plans. <http://www.eurasianet.org/node/62953>.
8. TAP. 2013. BP, SOCAR, TOTAL and FLUXYS Join the TAP Project <http://www.trans-adriatic-pipeline.com/news/news/detail-view/article/419/>.

The impact of Azerbaijan's oil strategy on regional transport routes

Abstract.

Since 1994, Azerbaijan's oil strategy has been to export Caspian energy resources to European markets via a variety of ways, ensuring Azerbaijan's involvement in European energy security as well as national security and direct profits from natural resource sales to non-oil sectors. This policy has guaranteed that Azerbaijan's interests are taken into consideration in regional projects, including the definition of transportation corridors, thanks to its successful implementation. As a result, Azerbaijan's oil strategy has had a significant impact on the country's economic structural changes by encouraging the country's economic integration with regional and global enterprises. Azerbaijan is currently attempting to generate non-oil revenues by utilizing oil funds to construct regional transportation corridors and establish itself as a logistics hub. Increasing the capacity of the Caspian transport corridor increases Azerbaijan's economic ties to the rest of the world.

The study's goal is to look at the impact of Azerbaijan's oil policy on the execution of regional transportation routes, as well as the benefits it brings to the country. Analyses published in major scientific journals as the main research methodologies were taken into account and generalized for this goal.

Key words: oil strategy, oil projects, transport development, diversification.

П.Ф.Гусейнов

магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Влияние нефтяной стратегии Азербайджана на региональные транспортные маршруты

Резюме

С 1994 года нефтяная стратегия Азербайджана заключалась в экспорте каспийских энергоресурсов на европейские рынки различными способами, обеспечивая участие Азербайджана в европейской энергетической безопасности, а также в национальной безопасности и получении прямых доходов от продажи природных ресурсов ненефтяным секторам. Эта политика гарантирует учет интересов Азербайджана в региональных проектах, включая определение транспортных коридоров, благодаря ее успешной реализации. В результате нефтяная стратегия Азербайджана оказала значительное влияние на структурные изменения экономики страны, способствуя экономической интеграции страны с региональными и глобальными предприятиями. В настоящее время Азербайджан пытается получить ненефтяные доходы за счет использования нефтяных фондов для строительства региональных транспортных коридоров и утверждения себя в качестве логистического центра. Увеличение пропускной способности Каспийского транспортного коридора увеличивает экономические связи Азербайджана с остальным миром.

Цель исследования - изучить влияние нефтяной политики Азербайджана на реализацию региональных транспортных маршрутов, а также те преимущества, которые она приносит стране. Для этой цели были приняты во внимание и обобщены анализы, опубликованные в крупных научных журналах в качестве основных исследовательских методологий.

Ключевые слова: нефтяная стратегия, нефтяные проекты, развитие транспорта, диверсификация.

S.Z.İsayev
i.e.d., professor, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
isayevsohrab@gmail.com
A.İ.Əhmədli
magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
abdulla.036@icloud.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 15.04.2023

The article was received by editorial board on 15.04.2023

Статья принята к печати 15.04.2023

İNZİBATİ ƏRAZİ VAHİDLƏRİNİN İDARƏ EDİLMƏSİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİNDƏ TEXNOLOGİYANIN ROLU

Xülasə

Məqalədə inzibati ərazi vahidlərinin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsində texnologiyanın rolundan bəhs edilir. Məqalə, məlumatlara əsaslanan qərarların qəbulu, inzibati proseslərin sadələşdirilməsi, ağıllı şəhərlər və şəffaflığın və cəlb olunmasının təşviqi daxil olmaqla, texnologiyanın ərazi idarəçiliyini dəyişdirməsinin müxtəlif yollarını araşdırır. Məqalədə daha səmərəli, dayanıqlı və vətəndaş mərkəzli icmaların yaradılmasında texnologiyanın üstünlükləri vurğulanır, vətəndaşların ərazi idarəetmə proseslərində iştirakının vacibliyi vurğulanır. Məqalə inzibatçıların daha şəffaf, səmərəli və vətəndaş mərkəzli ərazi idarəetmə prosesləri yaratmaq üçün texnoloji irəliləyişləri mənimsəmələrinin zəruriliyini vurğulamaqla yekunlaşır.

Açar sözlər: texnologiya, inzibati ərazi vahidləri, ərazi idarəetməsi, məlumatlara əsaslanan qərarların qəbulu, ağıllı şəhərlər, vətəndaşların iştirakı, şəffaflıq, səmərəlilik, davamlılıq, vətəndaş mərkəzli.

GİRİŞ

Texnologiyanın inkişafı inzibati ərazi vahidlərinin idarə olunmasında inqilab etdi. Ən əhəmiyyətli dəyişikliklərdən biri müxtəlif inzibati prosesləri idarə etmək üçün rəqəmsal platformaların istifadəsidir. Rəqəmsal platformalar idarəçilərə vergilərin yığılması, icazələrin verilməsi və uçotun aparılması kimi bir çox rutin işləri avtomatlaşdırmağa kömək edə bilər. Bu platformalar təkcə səmərəli deyil, həm də qənaətcildir ki, bu da inzibatçılara məhsuldarlığı artırarkən vaxt və resurslara qənaət etməyə imkan verir. İnzibati ərazi idarəetməsində texnologiyanın başqa bir üstünlüyü məlumat və informasiyaların mövcudluğudur. Rəqəmsal alətlərdən istifadə etməklə idarəçilər ərazinin müxtəlif aspektləri, məsələn, əhali, iqtisadi fəaliyyət, infrastruktur və ictimai xidmətlər haqqında məlumatları toplaya və təhlil edə bilərlər. Bu məlumat idarəçilərə resursların bölüşdürülməsi, siyasətlərin təyin edilməsi və layihələrin prioritetləşdirilməsi ilə bağlı daha yaxşı qərarlar qəbul etməyə kömək edə bilər. Bundan əlavə, vətəndaşlar da bu məlumatların mövcudluğundan faydalana bilərlər, çünki bu, onların daha çox məlumatlı olmasına və qərarların qəbulu prosesində iştirakına şərait yaradır. Texnologiyanın istifadəsi idarəçilərlə vətəndaşlar arasında ünsiyyəti də yaxşılaşdırıb. Sosial media kimi rəqəmsal platformalar idarəçilərə real vaxt rejimində vətəndaşlarla əlaqə saxlamağa, onların sorğularına cavab verməyə və onları narahat edən məsələləri həll etməyə imkan verir. Bu təkmilləşdirilmiş kommunikasiya inzibatçıları və vətəndaşlar arasında inam və şəffaflığın yaradılmasına kömək edir ki, bu da effektiv idarəetmə üçün vacibdir. Nəhayət, texnologiya ağıllı şəhərlərin inkişafına da öz töhfəsini verdi. Ağıllı şəhərlər daha yaxşı ictimai xidmətlər göstərmək, nəqliyyat sıxlığını azalt-

maq və enerji səmərəliliyini artırmaqla öz vətəndaşlarının həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq üçün texnologiyadan istifadə edirlər. Ağıllı şəhərlər həmçinin sərmayələri və istedadları cəlb etməklə innovasiyaları və iqtisadi artımı dəstəkləyir. Yekun olaraq qeyd edək ki, texnologiya inzibati ərazi vahidlərinin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsində mühüm rol oynamışdır. Avtomatlaşdırmadan məlumatların təhlilinə, rəqəmsal platformalardan ağıllı şəhərlərə qədər texnologiya ərazilərimizi idarə etmə tərzimizi dəyişərək onları daha səmərəli, şəffaf və vətəndaş mərkəzli etdi. Administratorların xidmətlərini təkmilləşdirmək və vətəndaşları üçün daha yaxşı gələcək yaratmaq üçün bu texnoloji irəliləyişləri qəbul etmələri vacibdir.

Rəqəmsal inqilab: texnologiya inzibati ərazi idarəetməsini necə dəyişdirir

Texnologiyanın yüksəlişi müxtəlif sahələrdə əhəmiyyətli dəyişikliklərə səbəb olub və ərazi idarəçiliyi də istisna deyil. Son illərdə rəqəmsal platformaların və vasitələrin istifadəsi inzibatçıların inzibati ərazi vahidlərini idarə etmə tərzini dəyişdirdi. Rutin tapşırıqların avtomatlaşdırılmasından tutmuş məlumatların toplanması və təhlilinə qədər texnologiya inzibati prosesləri daha sürətli, daha səmərəli və qənaətcil etmişdir. İnizibati ərazi idarəetməsində texnologiyanın əsas üstünlüklərindən biri gündəlik işlərin avtomatlaşdırılmasıdır. Vergilərin yığılması, icazələrin verilməsi və uçotun aparılması kimi tapşırıqlar artıq rəqəmsal platformalardan istifadə etməklə asanlıqla yerinə yetirilə bilər. Bu avtomatlaşdırma nəinki vaxta qənaət edir, həm də səhvlər və saxtakarlıq riskini azaldır, inzibati prosesi daha şəffaf və etibarlı edir. Rəqəmsal alətlərlə idarəçilər öz ərazilərinin demoqrafik göstəriciləri, iqtisadi fəaliyyət və ictimai xidmətlər kimi müxtəlif aspektləri üzrə məlumatları toplaya, təhlil edə və vizuallaşdırı bilərlər. Bu məlumat administratorlara verilənlərə əsaslanan qərarlar qəbul etməyə və resursları daha effektiv şəkildə bölüşdürməyə imkan verir ki, bu da daha yaxşı idarəetməyə gətirib çıxarır.

Texnologiya həm də idarəçilər və vətəndaşlar arasında ünsiyyəti yaxşılaşdırıb. Sosial medianın və digər rəqəmsal platformaların yüksəlişi ilə vətəndaşlar indi öz yerli idarəçiləri ilə daha asan və real vaxt rejimində əlaqə saxlaya bilirlər. Bu təkmilləşdirilmiş kommunikasiya şəffaflığı gücləndirir, etimadı artırır və vətəndaşların qərar qəbul etmə prosesində daha fəal iştirakına şərait yaradır. Nəhayət, texnologiya ağıllı şəhərlərin inkişafına imkan yaratmışdır. Ağıllı şəhərlər daha yaxşı ictimai xidmətlər göstərmək, nəqliyyat sıxlığını azaltmaq və enerji səmərəliliyini artırmaqla öz vətəndaşlarının həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq üçün texnologiyadan istifadə edirlər. Ağıllı şəhərlər həm də sərmayələri və istedadları cəlb edir, iqtisadi artımı və innovasiyaları gücləndirir. Nəticə olaraq, rəqəmsal inqilab bizim inzibati ərazi vahidlərini idarə etmə tərzimizi dəyişdi. Avtomatlaşdırmadan məlumatların təhlilinə, ağıllı şəhərlərə qədər təkmilləşdirilmiş kommunikasiyaya qədər texnologiya ərazi idarəçiliyinə çoxlu faydalar gətirib. Texnologiya inkişaf etməyə davam etdikcə, idarəçilər daha səmərəli, şəffaf və vətəndaş mərkəzli inzibati proseslər yaratmaq üçün bu irəliləyişləri qəbul etməlidirlər.

Məlumata əsaslanan qərarların qəbulu: Ərazi idarəetməsində texnologiyanın faydaları

Məlumata əsaslanan qərarların qəbulu effektiv ərazi idarəçiliyinin mühüm aspektidir və texnologiya idarəçilərə daha yaxşı qərarlar qəbul etmək imkanı verməkdə mühüm rol oynamışdır. Rəqəmsal alətlər və platformaların köməyi ilə administratorlar öz ərazilərinin demoqrafik göstəriciləri, iqtisadi fəaliyyət və ictimai xidmətlər kimi müxtəlif aspektləri üzrə məlumatları toplayıb təhlil edə bilərlər. Bu məlumatlar inzibatçılara əsaslandırılmış qərarlar qəbul etməkdə və resursları daha effektiv şəkildə bölüşdürməkdə kömək edə biləcək dəyərli fikirlər təqdim edir. Ərazi idarəetməsində texnologiyanın əsas üstünlüklərindən biri real vaxt məlumatlarının mövcudluğudur. Rəqəmsal platformaların istifadəsi ilə məlumatlar real vaxt rejimində toplanır və təhlil edilə bilər ki, bu da idarəçilərin dəyişən vəziyyətlərə tez reaksiya verməsini təmin edir. Məsələn, təbii fəlakət zamanı idarəçilər ən çox köməyə ehtiyacı olan sahələri müəyyən etmək və müvafiq olaraq resursları ayırmaq üçün real vaxt məlumatlarından istifadə edə bilərlər. Texnologiya həmçinin məlumatların təhlilini daha səmərəli və dəqiq etmişdir. Maşın öyrənmə

alqoritmləri və süni intellektin köməyi ilə böyük verilənlər dəstləri əvvəlkindən daha tez və dəqiq təhlil edilə bilər. Bu, administratorlara ənənəvi üsullardan istifadə edərək diqqətdən kənarda qalan nümunələri və meylləri müəyyən etməyə imkan verir.

Bundan əlavə, texnologiya idarəçilərə məlumatları daha mənalı şəkildə vizuallaşdırmaq imkanı verdi. İnteraktiv idarə panelləri və xəritələrin istifadəsi ilə məlumatlar asan başa düşülən və şərh olunan şəkildə təqdim edilə bilər. Bu, idarəçilərə öz nəticələrini maraqlı tərəflərə və vətəndaşlara daha effektiv şəkildə çatdırmağa kömək edir və bu, daha yaxşı məlumatlı qərar qəbul etməsinə səbəb olur. Nəhayət, texnologiya idarəçilərə daha effektiv əməkdaşlıq etməyə imkan verdi. Bulud əsaslı platformaların istifadəsi ilə bir çox maraqlı tərəflər müxtəlif yerlərdən məlumatlara daxil ola və əməkdaşlıq edə bilər. Bu, kommunikasiya və koordinasiyanı təkmilləşdirir, daha yaxşı qərar qəbul etməyə və resurslardan daha səmərəli istifadəyə gətirib çıxarır. Nəticə olaraq, ərazi idarəçiliyində texnologiyanın faydaları çoxdur. Real vaxt rejimində məlumatların təhlilindən tutmuş təkmilləşdirilmiş vizuallaşdırma və əməkdaşlığa qədər texnologiya administratorlara daha məlumatlı qərarlar qəbul etməyə və resursları daha effektiv şəkildə bölüşdürməyə imkan verib. Texnologiya inkişaf etməyə davam etdikcə, daha səmərəli və effektiv ərazi idarəçiliyi yaratmaq üçün idarəçilərin bu irəliləyişləri mənimsəməsi vacibdir.

Sənəd işlərindən platformalara: texnologiya ilə inzibati proseslərin sadələşdirilməsi

Uzun illər inzibati proseslər yavaş, səmərəsiz və səhvlərə meyilli olan kağız sistemlərdən istifadə etməklə həyata keçirilirdi. Bununla belə, texnologiyanın yüksəlişi ilə bu proseslər indi rəqəmsal platformalardan istifadə etməklə sadələşdirilir və onları daha sürətli, daha səmərəli və daha sərfəli edir. İnzibati proseslərdə texnologiyanın əsas üstünlüklərindən biri gündəlik işlərin avtomatlaşdırılmasıdır. Rəqəmsal platformalardan istifadə etməklə, uçotun aparılması, icazələrin verilməsi və vergilərin yığılması kimi tapşırıqlar artıq bir neçə kliklə asanlıqla yerinə yetirilə bilər ki, bu da kağız əsaslı sistemlərə ehtiyacı azaldır. Bu avtomatlaşdırma nəinki vaxta qənaət edir, həm də səhvlər və saxtakarlıq riskini azaldır, inzibati prosesi daha şəffaf və etibarlı edir. Bundan əlavə, texnologiya müxtəlif inzibati proseslərin vahid platformaya inteqrasiyasına imkan yaradıb. Bu inteqrasiya idarəçilərə vergilərin yığılması, lisenziyalaşdırma və uçotun aparılması kimi müxtəlif tapşırıqları bir yerdə yerinə yetirməyə imkan verir, çoxlu sistem və proseslərə ehtiyacı azaldır. Bu inteqrasiya həm də idarəçilərə prosesləri real vaxt rejimində izləmək və izləmək imkanı verir ki, bu da onları daha səmərəli və effektiv edir. Bundan əlavə, texnologiya müxtəlif departamentlər və inzibati proseslərdə iştirak edən maraqlı tərəflər arasında ünsiyyəti və əməkdaşlığı yaxşılaşdırmışdır. Rəqəmsal platformaların istifadəsi ilə müxtəlif departamentlər artıq real vaxt rejimində məlumat əldə edə və paylaşa bilər, bu da fiziki sənədlərə ehtiyacı azaldır və ünsiyyət və koordinasiyanı yaxşılaşdırır. Bu əməkdaşlıq inzibatçılara daha yaxşı məlumatlı qərarlar qəbul etməyə imkan verir və daha yaxşı ərazi idarəçiliyinə gətirib çıxarır.

İnzibati proseslərdə texnologiyanın digər üstünlüyü məlumat və məlumatların mövcudluğudur. Rəqəmsal platformaların istifadəsi ilə administratorlar öz ərazilərinin demoqrafik göstəriciləri, iqtisadi fəaliyyət və ictimai xidmətlər kimi müxtəlif aspektləri üzrə məlumatları toplaya və təhlil edə bilərlər. Bu məlumat administratorlara verilənlərə əsaslanan qərarlar qəbul etməyə və resursları daha effektiv şəkildə bölüşdürməyə imkan verir ki, bu da daha yaxşı idarəetməyə gətirib çıxarır. Nəticə etibarilə, kağız əsaslı sistemlərdən rəqəmsal platformalara keçid inzibati proseslərdə əhəmiyyətli irəliləyişlərə səbəb olmuşdur. Avtomatlaşdırmadan inteqrasiyaya, təkmilləşdirilmiş kommunikasiyadan məlumatların əlçatanlığına qədər texnologiya inzibati prosesləri sadələşdirərək onları daha səmərəli, effektiv və şəffaf edib. Texnologiya inkişaf etməyə davam etdikcə, idarəçilər daha səmərəli, effektiv və vətəndaş mərkəzli inzibati proseslər yaratmaq üçün bu irəliləyişləri qəbul etməlidirlər.

Ağıllı şəhərlər, ağıllı idarəçilik: Davamlı və innovativ şəhər məkanlarının yaradılmasında texnologiyanın rolu

Şəhərlər böyüməyə və inkişaf etməyə davam etdikcə, davamlı və innovativ şəhər məkanlarına ehtiyac getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Ağıllı şəhərlər konsepsiyası davamlı və innovativ şəhər məkanlarının yaradılmasında mühüm rol oynayan texnologiyanın istifadəsi ilə bu ehtiyacın həlli kimi ortaya çıxdı. Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərində texnologiya vətəndaşların ehtiyaclarını ödəmək və davamlı inkişafı təmin etmək üçün bu sahələrin yenidən qurulmasında və inkişaf etdirilməsində mühüm rol oynaya bilər. Ağıllı şəhərlərdə texnologiyanın əsas üstünlüklərindən biri səmərəli və dayanıqlı infrastrukturun yaradılmasıdır. Rəqəmsal platformaların istifadəsi ilə idarəçilər öz ərazilərinin enerji istehlakı, nəqliyyat axını və tullantıların idarə edilməsi kimi müxtəlif aspektləri haqqında məlumat toplaya bilərlər. Bu məlumatlar daha sonra infrastrukturunu optimallaşdırmaq və daha səmərəli və davamlı sistemlər yaratmaq üçün istifadə edilə bilər. Ağıllı şəhərlərdə texnologiyanın digər üstünlüyü vətəndaşlara göstərilən xidmətlərin təkmilləşdirilməsidir. Rəqəmsal platformaların istifadəsi ilə vətəndaşlar ictimai nəqliyyat, səhiyyə və təhsil kimi xidmətlərə daha asan və səmərəli şəkildə daxil ola və onlarla əlaqə saxlaya bilərlər. Bu, təkcə vətəndaşların həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırmır, həm də idarəçilərə xidmətlərin göstərilməsinə nəzarət etmək və optimallaşdırmaqda kömək edir.

Bundan əlavə, texnologiya şəhər problemləri üçün innovativ həllərin inkişafına imkan verdi. Süni intellekt, böyük məlumat analitikası və Əşyaların İnternetindən (IoT) istifadə etməklə idarəçilər havanın çirklənməsi, nəqliyyat sıxlığı və enerji istehlakı kimi şəhər problemlərini yeni və innovativ üsullarla müəyyən edə bilər və həll edə bilərlər. Bu, dəyişən şərtlərə cavab verə bilən və davamlı inkişafı təmin edə bilən daha möhkəm və uyğunlaşa bilən şəhər məkanı yaradır. Bundan əlavə, texnologiya həm də şəhər idarəçiliyinin şəffaflığını və hesabatlılığını yaxşılaşdırmışdır. Rəqəmsal platformaların istifadəsi ilə vətəndaşlar daha çox şəffaflıq və hesabatlılığı təşviq edərək, dövlət xidmətlərinə və qərar qəbul etmə proseslərinə daha asan daxil ola və onlarla əlaqə saxlaya bilərlər. Bu, həm də vətəndaşlara qərarların qəbulu prosesində iştirak etmək və öz icmalarının inkişafına töhfə vermək imkanı verir. Nəticə olaraq, dayanıqlı və innovativ şəhər məkanlarının yaradılmasında texnologiyanın rolu çox vacibdir. Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərində texnologiya vətəndaşların ehtiyaclarını ödəmək və davamlı inkişafı təmin etmək üçün bu sahələrin yenidən qurulmasında və inkişaf etdirilməsində mühüm rol oynaya bilər. Səmərəli infrastrukturdan təkmilləşdirilmiş vətəndaş xidmətlərinə, şəhər problemlərinin innovativ həllərinə və daha çox şəffaflıq və hesabatlılığa qədər texnologiya daha davamlı, səmərəli və vətəndaş mərkəzli şəhər məkanı yarada bilər.

İnzibatçılar və vətəndaşların əlaqələndirilməsi: ərazi idarəçiliyində şəffaflığın və iştirakın təşviqində texnologiyanın gücü

Ərazinin səmərəli idarə edilməsi təkcə səmərəli inzibati prosesləri deyil, həm də vətəndaşların fəal iştirakını tələb edir. Texnologiya inzibatçılar və vətəndaşlar arasında şəffaflığın və əlaqənin təşviq edilməsində, daha çox iştirakçı və hesabatlı ərazi idarəetmə sistemlərinin yaradılmasında mühüm rol oynamışdır. Şəffaflığın və əlaqənin təşviqində texnologiyanın əsas üstünlüklərindən biri məlumatın mövcudluğudur.

Rəqəmsal platformaların istifadəsi ilə vətəndaşlar büdcənin ayrılması, infrastrukturun inkişafı və ictimai xidmətlər kimi ərazi idarəçiliyinin müxtəlif aspektləri üzrə məlumat əldə edə və onlarla əlaqə saxlaya bilərlər. Bu məlumat vətəndaşlara əsaslandırılmış qərarlar qəbul etməyə və qərarların qəbulu prosesində daha fəal iştirak etməyə imkan verir. Bundan əlavə, texnologiya idarəçilər və vətəndaşlar arasında daha səmərəli ünsiyyət və əks əlaqə yaratmağa imkan verdi. Sosial media və onlayn forumlar kimi rəqəmsal platformaların istifadəsi ilə vətəndaşlar daha çox şəffaflıq və hesabatlılığı təşviq edərək real vaxt rejimində rəy bildirə və idarəçilərlə əlaqə saxlaya bilər. Bu, həm də idarəçilərə vətəndaşların müraciətlərinə daha tez cavab verməyə və problemləri daha effektiv həll etməyə imkan verir. Şəffaflığın və əlaqənin təşviqində texnologiyanın digər üstünlüyü vətəndaşların rəylərini toplamaq və təhlil etmək bacarığıdır. Rəqəmsal platformalardan

istifadə etməklə inzibatçılar ictimai xidmətlər, infrastruktur və siyasətin hazırlanması kimi ərazi idarəçiliyinin müxtəlif aspektləri üzrə vətəndaşlardan rəy toplaya bilirlər. Bu rəy daha sonra təkmilləşdirilməli sahələri müəyyən etmək və məlumatlara əsaslanan qərarlar qəbul etmək üçün təhlil edilə bilər.

Texnologiya vətəndaşların ərazi idarəetmə proseslərində daha çox iştirakına imkan yaratmışdır. Onlayn səsvermə və iştiraklı büdcə kimi rəqəmsal platformalardan istifadə etməklə vətəndaşlar qərarların qəbulu proseslərində fəal iştirak edə və öz icmalarının inkişafına töhfə verə bilirlər. Bu, vətəndaşların onların həyatına təsir edən qərarlarda daha çox söz sahibi olduğu daha iştirakçı və hesabatlı ərazi idarəetmə sistemi yaradır. Nəticə etibarilə, inzibatçılar və vətəndaşlar arasında şəffaflığın və əlaqənin təşviqində texnologiyanın gücünü qiymətləndirmək olmaz. İnformasiyanın mövcudluğundan tutmuş daha səmərəli ünsiyyət və əks əlaqəyə, vətəndaşların rəylərinin təhlilinə qədər vətəndaşların daha çox iştirakına qədər texnologiya daha çox iştirakçı və hesabatlı ərazi idarəetmə sistemləri yaratmışdır. Texnologiya inkişaf etməyə davam etdikcə, daha şəffaf, səmərəli və vətəndaş mərkəzli ərazi idarəetmə prosesləri yaratmaq üçün idarəçilər bu irəliləyişləri qəbul etməlidirlər.

NƏTİCƏ

Yekun olaraq qeyd edək ki, texnologiya inzibati ərazi vahidlərinin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsinə mühüm təsir göstərmişdir. Məlumat əsaslanan qərarların qəbul edilməsindən tutmuş inzibati proseslərin, ağıllı şəhərlərin və idarəetmənin sadələşdirilməsinə, şəffaflığın və əlaqənin təşviqinə qədər texnologiya ərazi idarəçiliyinin həyata keçirilmə üsulunu dəyişdirdi. Texnologiyadan istifadə daha səmərəli və dayanıqlı infrastruktur, təkmilləşdirilmiş vətəndaş xidmətləri, şəhər problemlərinə innovativ həllər, daha çox şəffaflıq və hesabatlılıq ilə nəticələndi. Bundan əlavə, vətəndaşların həyatlarına təsir edən qərarlarda daha çox söz sahibi olduqları daha çox iştirakçı və hesabatlı ərazi idarəetmə sistemləri yaratmışdır. Texnologiya inkişaf etməyə davam etdikcə, idarəçilərin bu irəliləyişləri mənimsəməsi və onlardan daha şəffaf, səmərəli və vətəndaş mərkəzli ərazi idarəetmə prosesləri yaratmaq üçün istifadə etməsi vacibdir. Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş əraziləri vətəndaşların ehtiyaclarına cavab verən və davamlı inkişafı təmin edən yenidənqurma və inkişafa imkan verən texnologiyadan əhəmiyyətli dərəcədə faydalana bilər. Son nəticədə inzibati ərazi vahidlərinin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsində texnologiyanın rolunu nəzərdən qaçırmmaq olmaz. O, dəyişən şəraitə uyğunlaşa və reaksiya verə bilən, hamı üçün daha parlaq gələcəyi təmin edən daha səmərəli, davamlı və vətəndaş mərkəzli icmalar yaratmaq gücünə malikdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Batty M. (2013). Big data, smart cities, and city planning. *Dialogues in Human Geography*, 3(3), 274-279.
2. Kourtit K., Nijkamp P., & Arribas-Bel D. (2019). Smart cities in perspective: A comparative European study by means of self-organizing maps. *Computers, Environment and Urban Systems*, 77, 101354.
3. Lee J., & Lee J. (2019). An analysis of the relationship between citizen participation and the efficiency of public services. *Sustainability*, 11(6), 1681.
4. Rodríguez-Bolívar M.P., Navarro-Galera A., & López-Sánchez M. (2017). E-government and transparency in local governments: Analysing the determinants of transparency levels. *Government Information Quarterly*, 34(3), 385-392.
5. Zavattaro S., & Casella R. (2016). Public participation and governance: Can technology make a difference? *Government Information Quarterly*, 33(2), 291-301.

6. Bican P., Brem A. (2020). Digital Business Model, Digital Transformation, Digital Entrepreneurship: Is There a Sustainable “Digital”? Sustainability, 12, 5239. DOI: 10.3390/su12135239

7. Kuzior A. Et al. (2019). Sustainable Development of Organizations Based on the Combinatorial Model of Artificial Intelligence. Entrep

S.Z.Isayev

Doctor of Economic Sciences, professor, Azerbaijan State University of Economics

A.I.Ahmadli

master student, Azerbaijan State University of Economics

The role of technology in improving the management of administrative territorial units

Abstract

This article discusses the role of technology in improving the management of administrative territorial units. It explores various ways in which technology has transformed territorial governance, including data-driven decision-making, streamlining administrative processes, smart cities, and promoting transparency and engagement. The article emphasizes the benefits of technology in creating more efficient, sustainable, and citizen-centric communities, highlighting the importance of citizen engagement in territorial management processes. The article concludes by emphasizing the need for administrators to embrace technology advancements to create more transparent, efficient, and citizen-centric territorial management processes.

Key words: technology, administrative territorial units, territorial governance, data-driven decision-making, smart cities, citizen engagement, transparency, efficiency, sustainability, citizen-centric.

С.З.Исаев

д.э.н., профессор, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

А.И.Ахмедли

магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Роль технологий в совершенствовании управления административно-территориальными единицами

Резюме

В данной статье рассматривается роль технологий в совершенствовании управления административно-территориальными единицами. В нем исследуются различные способы, с помощью которых технологии трансформировали территориальное управление, включая принятие решений на основе данных, оптимизацию административных процессов, «умные» города, а также содействие прозрачности и взаимодействию. В статье подчеркиваются преимущества технологий в создании более эффективных, устойчивых и ориентированных на граждан сообществ, подчеркивая важность участия граждан в процессах территориального управления. В заключение в статье подчеркивается необходимость того, чтобы администраторы использовали технологические достижения для создания более прозрачных, эффективных и ориентированных на граждан процессов управления территорией.

Ключевые слова: технологии, административно-территориальные единицы, территориальное управление, принятие решений на основе данных, умные города, вовлечение граждан, прозрачность, эффективность, устойчивость, ориентированность на граждан.

A.Ə.Poladova
magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
poladova99@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 15.04.2023

The article was received by editorial board on 15.04.2023

Статья принята к печати 15.04.2023

RƏQƏMSAL BİLİKLƏR VƏ PEŞƏ BACARIQLARININ İQTİSADİYYATDA ROLU

Xülasə

Məqalədə rəqəmsal biliklər, habelə peşə bacarıqlarının mahiyyəti və həmçinin bunların cari tendensiyada ümumilikdə iqtisadiyyatda olan rolu öyrənilir. Rəqəmsal iqtisadiyyat inkişafı şəraiti əsasında cari vəziyyətdə cəmiyyət və şirkətlər istehsal fəallığının yüksəldilməsinə yardımçı olan informasiya-kommunikasiya texnologiyalarından (İKT) get-gedə daha da geniş bir formada yararlanmaqdadırlar. Rəqəmsal məhsul-xidmətlər sferasında olan müvafiq irəliləmə həyatın müxtəlif sferaları üzrə yeni texnologiyaların tətbiqinə kömək etməkdədir. Rəqəmsal texnologiyalar həm iş yerlərində və həm də, o cümlədən iqtisadiyyatın ənənəvi olaraq rəqəmsallaşma ilə heç bir əlaqəli olmayan sektorlarında belə artıq daha geniş şəkildə yayılmaqdadır.

Açar sözlər: peşə bacarıqları, rəqəmsal biliklər, rəqəmsal iqtisadiyyat.

GİRİŞ

Sosial-iqtisadi inkişafı şərtləndirən qlobal və həmçinin yerli tendensiyalardan biri rəqəmsal texnologiyaların cəmiyyətin müxtəlif sferalarına tətbiq edilməsi və eyni zamanda həm də onların təsirlərinin artırılmasıdır. Belə şərtlər altında zəruri sayılan rəqəmsal mühitlə birbaşa qarşılıqlı əlaqəni təmin edəcək olan müvafiq bacarıqlar və sərişələr məhz günümüzün tələblərindəndir. Əlavə olaraq, peşə bacarıqlarının da sürətli formada inkişaf etdirilməsinin asılılığı məhz rəqəmsal biliklərin sözügedən sferaya olan tətbiqi prosesinə söykənir. Ümumilikdə İKT sferasında baş verən ən axırıncı innovasiyaların, həmçinin də innovativ tədbirlərin peşə təhsilində tətbiq olunması məhz peşə bacarıqlarının tərəqqisi prosesinin sürətini yüksəltməkdədir.

Yuxarıda yazdıqlarımız bizə onu söyləməyə imkan verir ki, peşə bacarıqlarının ortaya çıxması və təkmilləşdirilməsində rəqəmsal biliklərin tutduqları mövqe olduqca aktualdır və haqqında bəhs etdiyimiz sferanın detallı araşdırılması da günümüzdə spesifik bir önəm kəsb etməkdədir.

Rəqəmsal biliklərin formalaşması

İldən ilə müxtəlif sferalar üzrə vətəndaşların yaşam rifahını artıran və yaşam şərtlərini sadələşdirən yeni İKT-lər ortaya çıxmaqdadır. Rəqəmsallaşma prosesinin səciyyələndirildiyi ən əhəmiyyətli konsepsiya isə rəqəmsal mədəniyyət konsepsiyasıdır. Rəqəmsal mədəniyyət konsepsiyası, onun təfsiri və həmçinin strukturunda olan müxtəlifliklərin olmasına baxmayaraq, çoxsaylı müəlliflər rəqəmsal mədəniyyətin və rəqəmsal iqtisadiyyatın məzmununa müəyyən bir rəqəmsal bilik səviyyəsini, onlardan istifadə bacarıqlarını, rəqəmsal dəyərləri, bu bilik, bacarıq və sərişələrin müəyyən bir sahədə tətbiqi üçün əlaqə və təcrübələri daxil edirlər. Rəqəmsal mədəniyyət rəqəmsal texnologiyaların digər bilik və fəaliyyət formaları ilə birləşməsi nəticəsində formalaşan çoxlu müxtəlif modelləri təmsil edir. Nəticədə rəqəmsal mədəniyyətin yeni modelləri yaradıla bilər ki, onların spesifikliyi elmin, mədəniyyətin, siyasətin və hüququn müxtəlif sahələrində İKT-nin istifadəsidir (Kuzmin, 2022).

Adlarını sadaladığımız müvafiq proseslərin sürətlərinin artırılması məqsədi ilə isə məhz cə-

miyyətin müxtəlif qruplarının rəqəmsal biliklərə sahib olmaları məhz bazis şərtlərdən bir dənəsidir. Hazırda rəqəmsal texnologiyalar insanların həyatlarının, gördükləri işlərinin və həmçinin kreativliklərinin ən əsas sahələrində effektiv və universal iştirakının təmin olunmasının tam mərkəzində dayanmaqdadır.

Rəqəmsal biliklər, yaxud “İT-səriştəsi” konsepsiyasının elmi ədəbiyyatda müxtəlif tərifləri vardır.

Misal üçün, Zimnyaya informasiya səriştəsini “informasiyanın qəbul edilməsi, həmin informasiyanın emal edilməsi, habelə onun buraxılması, həmçinin multimedia texnologiyaları əsasında işləmək səriştəsi, sonda isə internet resursları vasitəçiliyi əsasında işləmək bacarıqlarına sahib olmaq” şəklində tərif etmişdir (Зимняя, 2009).

Şarikov rəqəmsal səriştəni texnoloji-texniki, məzmun-kommunikativ, sosial-psixoloji kimi komponentlərə bölür (Шариков, 2016).

Soldatova rəqəmsal səriştəni insanın həyatın müxtəlif sahələrində infokommunikasiya texnologiyalarını tənqidi, effektiv və təhlükəsiz seçmək və tətbiq etmək bacarığı kimi müəyyən edir (Солдатова, 2015).

Bacarıqların qiymətləndirilməsi problemi elmi əsərlərdə kifayət qədər dolğun şəkildə işıqlandırılır. Bununla belə, fasiləsiz təhsil prosesində sistemli qiymətləndirmə və fərdi inkişaf trayektoriyalarının qurulması məsələsi həllini tapmamışdır.

Spivakın işində yumşaq bacarıqların inkişafına xüsusi diqqət yetirilir. O, “qərarların qəbulu və problemlərin həlli situasiyalarında bu tip təfəkkürün praktiki həyata keçirilməsi forması kimi sistemli təfəkkürün əsaslarını və sistemli yanaşmanın metodologiyasını zehmində kökləmək” zərurətinə diqqət yetirir (Спивак, 2021).

Ümumilikdə yumşaq bacarıqlar müəyyən bir şəxsin mövqeyindən, peşəkarlığından və ya təcrübə səviyyəsindən asılı olmayaraq inkişaf etdirilməlidir. Yumşaq bacarıqlar təşkilatlarda işçilər üçün aşağıdakı proseslərin sürətləndirə bilmələrinə kömək edir:

- həmkarlarla, müştərilərlə uzunmüddətli əməkdaşlıq əlaqələri qurmaq və inkişaf etdirmək;
- rəqəmsal iqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarında çalışan insanlardan fikir, informasiya və biliklər əldə etmək;
- başqalarının və özünün qarşılıqlı faydası üçün öz nöqteyi-nəzərini təqdim etmək;
- istehsal problemlərini həll etmək və ümumi məqsədə nail olmaq üçün birlikdə işləmək;
- çətin vəziyyətlərdə qarşılıqlı dəstək göstərmək;
- təmas dairəsini genişləndirmək, yeni həllər, imkanlar haqqında öyrənmək və təcrübə mübadiləsi aparmaq;
- iş yerini və iş şəraitini yaxşılaşdırmaq.

Kojuxova çevik bacarıqların dəyişən rəqəmsal mühitə uyğunlaşdırılması məsələsinə diqqət yetirmişdir. Onun tədqiqatında bazarın gələcək ehtiyaclarına diqqət yetirməklə, kadrların peşəkar bacarıqların davamlı inkişafına töhfə verən təlim proqramlarına çıxışını təmin edən yeni təlim vektoru müəyyən edilmişdir (Кожухова, 2021).

Konstantinova özünün məqaləsində işçidən rəqəmsal bacarıqlara sahib olmağı tələb edən artıq qurulmuş bir mütəxəssisin peşə fəaliyyətinin dəyişən şərtlərinə diqqət yetirir, çünki, “rəqəmsal bacarıqların aşağı səviyyədə olması ölkə iqtisadiyyatının tərəqqisinə və onun rəqəbatqabiliyyətlilik səviyyəsinə mane olmuş olacaq” (Константинова, 2020).

Beləliklə, rəqəmsal savadlılıq və ya rəqəmsal səriştə, konkret bilik və bacarıqlar kompleksi kimi hər hansı bir insanın tək cə peşəkar deyil, həm də ümumi mədəni səriştəsinin tərkib elementinə çevrilir. Bu baxımdan əhalinin rəqəmsal savadlılığının formalaşması və səviyyəsinin xüsusiyyətlərinin öyrənilməsi aktual vəzifə olaraq qalır.

Yuxarıda adı çəkilən müəlliflərin müvafiq tədqiqatları rəqəmsal savadlılığın formalaşması və səviyyəsi baxımından əhalinin heterogenliyi fonunda xüsusi əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Bu,

özlüyündə genişlənən rəqəmsal mühitdə müxtəlif ehtiyacları ödəmək, özünü reallaşdırmaq, təhlükəsizlik ehtiyaclarını təmin etmək və ümumilikdə, mövcud olan və ya olma təhlükəsi olan hər cür problemləri həll etmək üçün imkanların bərabərsizliyi deməkdir.

Bu fenomenin nisbi yeniliyinə baxmayaraq, rəqəmsal bilik geniş şəkildə araşdırılır. Bunun nəticəsində isə anlayışın, onun struktur elementlərinin çoxlu tərifləri günümüzdə formalaşmışdır. Bu fenomenin tədqiqatçıları onun savadlılığın digər növləri ilə - kompüter, media savadlılığı ilə əlaqəsi, həmçinin bacarıq, bilik və bacarıqların şaxələnmiş strukturunun mövcudluğu kimi xüsusiyyətləri fərqləndirirlər (Ишмұратова, 2022).

Struktur elementlərin sayı və tərkibinə gəldikdə, rəqəmsal biliyi təşkil edən kifayət qədər geniş səlahiyyətlər və bilikləri qeyd etməyə imkan verən çoxlu fikirlər də mövcuddur. Rəqəmsal biliyin strukturuna alimlər xüsusi bilik və bacarıqlarla yanaşı, bu komponentlərdən istifadə motivasiyasını, bununla bağlı yaranan imkan və riskləri də daxil edirlər.

Şpaçenkonun fikrincə, rəqəmsal biliyin mühüm elementi təhlükəsizliyi təmin etmək bacarığı və bu, özü haqqında məlumatlara çıxışı qorumaq, məxfiliyi təmin etmək bacarığıdır (Шпаченко, 2021).

Beləliklə, buradakı anlayışları konspektləşdirərək rəqəmsal bilik və səriştə modelinə aşağıdakı əsas bacarıqları daxil edə bilərik:

- 1) fərdi kompüterdən istifadə etmək bacarığı;
- 2) proqram təminatından istifadə etmək bacarığı;
- 3) informasiya axtarmaq bacarığı;
- 4) videokonfrans proqramlarından istifadə etmək bacarığı;
- 5) peşəkar proqramlar və analitik sistemlərlə işləmək bacarığı.

İqtisadiyyatda rəqəmsal bilik və bacarıqların tətbiqinin əhəmiyyəti

Ümumdünya Şəbəkəsinin və mobil rabitənin tətbiqinin sürətli tərəqqisi iqtisadiyyatın müxtəlif sektorlarına, maliyyə xidmətlərinə, sosial sektorlara, təhsilə, səhiyyəyə, istehsalata, nəqliyyata və s.-yə əhəmiyyətli təsir göstərir.

Rəqəmsal transformasiya qlobal iqtisadi inkişafın əsas faktorudur. Əvvəllər rəqəmsallaşma analoq informasiyaların rəqəmsallığa ötürülməsi kimi başa düşülürdüsə, son zamanlarda rəqəmsallaşma məhz informasiya texnologiyalarının təsiri altında baş verən sosial və iqtisadi dəyişikliklər və biznes modellərinin rəqəmsal transformasiyası kimi başa düşülməyə başladı. McKinsey Qlobal İnstitutunun məlumatına görə, Çində 2025-ci ilə qədər internet texnologiyaları ÜDM artımının 22%-ə qədərini təşkil edəcək. ABŞ-da rəqəmsal texnologiyaların gözlənilən əlavə dəyərinin isə 2025-ci ilə qədər 1,6 trilyon dollardan 2,2 trilyon dollara qədər artacağı gözlənilir (Osipenko, 2021).

Hazırda mövcud çətin iqtisadi, siyasi, sosial və epidemioloji şəraitlə əlaqədar əhalinin rəqəmsal savadlılığının artırılması problemi xüsusilə aktuallaşır. O, yeni kompetensiyaları və əhalinin rəqəmsal texnologiyalar yaratmaq və istifadə etmək qabiliyyətini özündə birləşdirən fərqli məzmun əldə edir. Əhalinin rəqəmsal savadlılığı axtarış sistemlərindən istifadə etmək, lazımı informasiyaları tapmaq, müxtəlif rəqəmsal platformalarda mediadan istifadə etmək və informasiya ötürmək, alınan informasiyanın faydalılığını və zərərini müəyyən etmək kimi bu və digər bilik və bacarıqları özündə ehtiva edir (Кравченко, 2021).

Rəqəmsal savadlılığın ən əsas əhəmiyyətlərindən biri də axtarış motorlarından istifadə edə bilməkdir. Baxmayaraq ki, əsas açar söz axtarışı istənilən savadlı şəxs üçün əlçatandır, rəqəmsal bilikləri olan şəxslər hansı açar sözlə daha səmərəli və faydalı nəticələr əldə edəcəyi bilgilərinə sahib olur. Müasir axtarış xidmətləri dəqiqliyi artırmaq üçün məzmunun kalibrlənməsi və süzülməsi üçün daha mürəkkəb sistemlər təklif edir (şəkillər, xarici dillərdə açar sözlər üzrə axtarış), onlardan istifadə bəzən rəqəmsal mühitlə işləmək üçün çox əhəmiyyətli bacarıq tələb edir.

Başqa bir əhəmiyyəti elmi nəşrlərin verilənlər bazası ilə işləməkdir ki, bu da yalnız bu və ya digər nəticələri daraldan axtarış filtrlərinin fəaliyyəti haqqında ümumi biliklərlə həyata keçirilə bilər.

Ön ümumi formada rəqəmsal biliklərin geniş yayılması ilə bağlı rəqəmsal iqtisadiyyatda təhsil yönümlü faydalarının siyahısını aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

- rəqəmsal savadlılıq ümumilikdə təhsil prosesini xeyli asanlaşdırır; belə ki, rəqəmsal biliklər İKT ilə işləməyə öyrəşmiş tələbələr üçün müxtəlif əlavə materiallardan istifadə etməyə imkan verir;

- rəqəmsal biliklər kommunikasiyanın tranzaksiya xərclərini azaldır, ideyaların ənənəvi kommunikasiya formalarından daha sürətli bir şəkildə mübadiləsinə şərait verir;

- rəqəmsal biliklərin artırılması müxtəlif (yerli, regional, beynəlxalq) elmi icmaları daha effektiv şəkildə yaratmağa və dəstəkləməyə imkan verir;

- rəqəmsal bilik artdıqca, elmi biliklərin populyarlaşması üçün yeni imkanlar açılır.

Peşə bacarıqlarının formalaşmasına rəqəmsal bilik və bacarıqlarının təsiri istiqamətləri

Gənclər çox vaxt almalı olduqları təhsil və indi inkişaf etdirməli olduqları bacarıqlarla bağlı seçimlərlə üzləşirlər. Dövrümüzün texnoloji və sosial-iqtisadi çətinlikləri, gələcək iş yeri haqqında dəqiq təsəvvür yaratmağa imkan verməyən texnologiya dəyişiklikləri səbəbindən bu seçim xüsusilə çətinləşir. Dünya İqtisadi Forumunun "İşlərin Gələcəyi" hesabatına əsasən, 2020-ci ildə ibtidai məktəbə daxil olan uşaqların üçdə ikisi hələ mövcud olmayan işlərdə özlərini tapa biləcəklər. Beləliklə, 5-15 ildən sonra tələb olunacaq bacarıqların siyahısını müəyyən etmək getdikcə çətinləşir (https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2020.pdf).

Rəqəmsal iqtisadiyyat dövründə peşə bacarıqlarından danışmadan öncə yeni iqtisadi şəraiti formalaşdıran və yeni mədəni-tarixi konteksti müəyyən edən aşağıdakı prosesləri nəzərə almaq lazımdır:

- dinamik qloballaşma və genişmiqyaslı integrasiya, xətti deyil, eksponensial sürətlə inkişaf edir və dəyişikliklərin insan fəaliyyətinin demək olar ki, bütün sahələrinə sistemli təsirinin əvvəlcədən müəyyənləşdirilə bilinməsi mümkün hala çevrilir;

- Rəqəmsal Cəmiyyətin iqtisadiyyatının bütün sahələrində və sektorlarında istehsal və idarəetmə sistemlərinin transformasiyası və bunun nəticəsində iqtisadi ekosistemlərin əsaslı transformasiyası və yeni biznes modellərinin, peşələrinin və transformasiya texnologiyalarının yaranması baş verir;

- obyektlərin, proseslərin və hadisələrin təsvir formalarının sürətli şəkildə rəqəmsallaşdırılması prosesi gedir;

- biliklərin əldə edilməsi, habelə bacarıq və səriştələrin formalaşması və inkişafı proseslərinin diskretdən davamlıya çevrilməsi və insanın həyatı boyu müşayiəti tendensiyası ortaya çıxır;

- iqtisadiyyatın və sosial sahənin intellektuallaşdırılması sürətlənir;

- insan mühitinin "şəbəkələşdirilməsi" məsələsi ortaya çıxır;

- texnoloji yaxınlaşma, texnologiyaların birləşməsi və fiziki, rəqəmsal (virtual) və bioloji sferalar arasında sərhədlərin aradan qaldırılması baş verir.

Günümüzdə əmək bazarında "ixtisaslı kadr çatışmazlığı" ona gətirib çıxara bilər ki, aşağı ixtisaslı işlərin, adi və avtomatlaşdırıla bilən digər əməliyyatların əksəriyyəti süni intellekt, robotlar vasitəsilə yerinə yetirilsin. Oksford Universitetinin araşdırmasına görə, robotlaşdırma növbəti 25 il ərzində bütün iş və peşələrin 50%-nin yox olmasına səbəb ola bilər (Батракова, 2019).

Əslində yuxarıda yazılan "ixtisaslı kadr çatışmazlığı" məsələsi mən deyərdim ki, olduqca ziddiyyətli bir məsələdir. Ona görə ziddiyyətli sayıram ki, hazırda kifayət qədər kadr və hətta

ixtisaslı kadr var əmək bazarında. Sadəcə hazırkı prosesin adının ixtisaslı kadr çatışmazlığı qoyulmasının əsas səbəbi günümüzdə qloballaşmanın və iqtisadiyyatın rəqəmsallaşmasının sürətinə adaptasiya olmaqda heç də bütün kadrlar eyni rəqabətqabiliyyətliliyə malik deyillər. Buna görə də “ən səmərəli” kadrların arasında təhlil apardıqda belə nəticəyə gəlmək olur ki, bazarda kadr çatışmazlığı var və bütün işçilərin rəqəmsal peşələrə keçidini sürətləndirmək hesabına bu çatışmazlığı aradan qaldırmaq üçün isə ənənəvi peşələrin və insan əməyinə ehtiyac olmayan bütün fəaliyyət sahələrinin mərhələ-mərhələ bazardan sıxışdırılıb çıxarılması, yaxud da o sahələrdə rəqabətədavamlı əmək haqqının olmaması tendensiyaları tətbiq edilir.

Qeyd etməliyəm ki, peşə təhsilinin formalaşması üçün mütləq şəkildə universitetlərdə təhsil formatı nəzəri olmaqdan tam çıxmalı və təcrübə təhsil mühitinə keçid olunmalıdır. Əlavə olaraq peşə ixtisasları sayı yüksəldilməli, həmin ixtisaslara qəbul olunma qanun-qaydaları xeyli yumşaldılmalı, müvafiq ixtisaslara qəbul planları genişləndirilməli və cəmiyyətin arasında modern, yəni rəqəmsal peşələrlə bağlı əhali savadlılığını artırma yönümlü tez-tez təlimlər, maarifləndirəcək müxtəlif tədbirlər həyata keçirilməlidir.

NƏTİCƏ

Nəticədə qeyd etməliyik ki, modern çağda peşə bacarıqlarını qazana bilməkdən ötrü rəqəmsal biliklərə o səbəbdən yiyələnməliyik ki, avtomatlaşdırılan və ya əmək bazarında tələbi azalan ənənəvi peşələr hesabına işsiz qalmayaq. Bu səbəbdən də məhz ənənəvi peşə yox, modern, yəni rəqəmsal fokuslu peşələrə istiqamətlənmək zərurəti formalaşır. Bu zərurətdən irəli gələrək isə rəqəmsal bilikləri və həmçinin bacarıqları da öyrənmək zəruri hal alır.

IV sənaye inqilabının problemləri rəqəmsal bacarıqları özündə cəmləşdirən universal sərəşlərin tərəqqisinin zəruriliyini müəyyənləşdirir. Bu isə rəqəmsal iqtisadiyyatda uğuru müəyyən edən şəxs və təşkilat üçün unikal rəqabət üstünlüyü yarada bilməkdədir. Eyni zamanda, rəqəmsal sərəşlərin yüksək səviyyədə inkişafı həyatın bütün sahələrində insanların fəaliyyətinin zəruri səmərəliliyini təmin edəcəkdir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, peşə təhsili getdikcə davamlı bir prosesə çevrilir və onun rəqabət qabiliyyətinə nail olmaq üçün rəqəmsal bacarıqları formalaşdırmaq və inkişaf etdirmək mütləqdir. Buna təhsil müəssisələrində tək-cə müvafiq maddi-texniki təminat deyil, həmçinin münasib mühitin yaradılması da kömək edəcəkdir. Rəqəmsal savadlılığın yüksək səviyyəsinə nail olmaq üçün müasir dövrdə müəllimlərin rəqəmsal transformasiyası da əhəmiyyət kəsb edir. Həmçinin, düşünürəm ki, ümumilikdə ali təhsil müəssisələrinin bir çoxunun ləğv olunub peşə məktəbləri ilə əvəz olunması daha məntiqəuyğun qərarlardan birisi ola bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. “Azərbaycan Respublikasında 2009-2015-ci illərdə elmin inkişafı üzrə Milli Strategiya”. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 4 may 2009-cu il Fərmanı ilə təsdiq edilmişdir.
2. Eminov N.O. (2012), “İnnovasiya yönümlü iqtisadi inkişafın əsasında müasir sahibkarlığın inkişaf istiqamətləri”, Az.ETKTİ və Tİ-nun Elmi Əsərləri, 3 səh.
3. Eminov N.O. (2012), “Milli innovasiya infrastrukturunun formalaşması və inkişafı problemləri”, AMEA-nın xəbərləri (İqtisadiyyat seriyası), 2, 27 səh.
4. Əliyev İ.İ. (2007), “Heydər Əliyev yolu Azərbaycan inkişafının yeni mərhələsində”, Bakı, Azərbaycan, 862 səh.
5. Kuzmin S.V. “Digital Competencies Of The Students And Young Professionals”. Journal of the Belarusian State University. Philosophy and Psychology. 2022, (1), p.68-73.
6. Osipenko A.A. (2021). “Digital literacy of the population as a factor in the development of the digital economy”. Bulletin of the Perm University. Series: Mathematics. Mechanics. Informatics, (1(52)), p.75-80.

7. Батракова Л.Г. (2019). “Труд и социально-трудовые отношения в цифровой экономике”. Ярославль, ЯФОУПВО «АТиСО», стр.28-31.
8. Зимняя И.А. (2009). “Ключевые компетенцииновая парадигма результата образования”. Эксперимент и инновации в школе, (2), стр.7-14.
9. Ишмуратова Д.Ф. (2022). “Цифровая Грамотность Молодежи: Анализ Отдельных Элементов”. Теория и практика общественного развития, (1(167)), стр.83-86.
10. Кожухова Н.В. (2021). “Компетенции «будущего» в условиях цифровой экономики”. Экономика, предпринимательство и право. (7), стр.1875-1892.
11. Константинова Д.С. (2020). “Цифровые компетенции как основа трансформации профессионального образования”. Экономика труда. (11), стр.1055-1072.
12. Кравченко Л.Н. (2021). “Цифровая грамотность населения–необходимое условие развития цифровой экономики”. Белгородский государственный технологический университет им Шухова. стр.1-8.
13. Солдатова Г.У. (2015). “Цифровая компетентность российских педагогов”. Психологическая наука и образование. 20(4), стр.5-18.
14. Спивак В.А. (2021). “Универсальная компетенция системное и критическое мышление специалиста и лидера”. Лидерство и менеджмент, 8 (1), стр.53-68.
15. Шариков А.В. (2016). “Очетырехкомпонентной модели цифровой грамотности”. Журнал исследований социальной политики, 1(14), стр.87-98.
16. Шпаченко И.А. (2021). “Управление приватностью как компетенция цифровой грамотности”. Сахалинское образование XXI век. (1), стр.26–32.
17. <https://www.mckinsey.com/capabilities/mckinsey-digital/%20our-insights/digital-globalization-the-new-era-of-global-flows>
18. https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2020.pdf
19. https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs.pdf

A.A.Poladova

master student, Azerbaijan State University of Economics

The role of digital and vocational skills in the economy

Abstract

This article examines the nature of digital literacy as well as job skills and their role in the current trend in the overall economy. Based on the conditions for the development of the digital economy, in the current situation, society and companies are gradually mastering information and communication technologies (ICT), which contribute to increasing production activity. Corresponding progress in digital products and services helps to apply new technologies in various areas of life. Digital technologies are already becoming more and more widespread both in production and even in sectors of the economy that have traditionally had nothing to do with digitalization.

Key words: *professional skills, digital literacy, digital economy.*

А.А.Поладова

магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Роль цифровых навыков и профессиональных навыков в экономике

Резюме

В этой статье рассматривается природа цифровой грамотности, а также профессиональных навыков, а также их роль в текущей тенденции в экономике в целом. Исходя из условий развития цифровой экономики, в сложившейся ситуации общество и компании постепенно осваивают информационно-коммуникационные технологии (ИКТ), способствующие повышению производственной активности. Соответствующий прогресс в области цифровых продуктов и услуг помогает применять новые технологии в различных сферах жизни. Цифровые технологии уже получают все большее распространение как на производстве, так и даже в отраслях экономики, которые традиционно не имели к цифровизации никакого отношения.

Ключевые слова: профессиональные навыки, цифровая грамотность, цифровая экономика.

K.M.Məmmədova
i.ü.f.d., dosent, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti
ORCID 0000-0002-3100-6160
kama.1973@list.ru
D.S.Məmmədova
magistrant, Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti
dunyamemmedova97@mail.ru

Məqalə redaksiyaya daxil olub 11.04.2023

The article was received by editorial board on 11.04.2023

Статья принята к печати 11.04.2023

INNOVATİV İDARƏETMƏ PROSESİNİN NƏZƏRİ ƏSASLARI

Xülasə

Məqalədə innovativ idarəetmə prosesinin nəzəri əsasları tədqiq olunur. İnnovasiya prosesi ideoloji-nəzəri əsaslandırmanı təmin edən subyektiv amil, innovasiyanın yaradılması üçün şərait və onun sonrakı təşviqi və yayılması imkanları olmadan inkişaf edə bilməz. İnnovasiya prosesinin əsas subyektləri ideyanı yaradan subyektlər və ideyaya təkan verən subyektlərdir. İnnovativ ideyalar yaradan subyektlər elmi-texniki biliklərin yaradılması əsasında yeni işlərin yaradıcılarıdır.

Açar sözlər: *investisiya, innovasiya, inşaat, proses, model, firma, mühit, strategiya.*

GİRİŞ

İnnovativ ideyalara təkan verən subyektlər ideyanı həyata keçirmiş, innovasiyaya yiyələnmiş, innovasiyaların inkişafı və yayılması şərtlərini reallaşdıran, innovasiyaları tez bir zamanda bazara çıxarmaqla əlavə mənfəət əldə etməyə yönəlmiş sahibkarlardır. Geniş istehsal sınaqlarından keçmiş və müəyyən imic statistikasına malik olan yeniliklərdən istifadə etməyə üstünlük verən şirkətlər ilk növbədə öz maraqlarını güdürlər. İnnovasiya proseslərinin tədqiqi üçün, prosesin əsas hərəkətverici qüvvələrini, həyata keçirmə mühitinin şərtlərini və innovasiya prosesinə imkan verən sistemin digər elementlərini müəyyən etmək lazımdır. İqtisadi fəaliyyət insan fəaliyyətinin yalnız bir hissəsidir və iqtisadi inkişaf daha geniş sosial inkişaf konsepsiyası çərçivəsində nəzərdən keçirilməlidir. İnnovasiya prosesi dayanıqlıdır. Çünki yenilik təkmilləşir və daha səmərəli olur, əvvəllər məlum olmayan istehlak xassələri və keyfiyyətləri əldə edilir. İstər istehsal sahəsinin texnokratik inkişafını, istərsə də cəmiyyətin sosial-iqtisadi inkişafını təkmilləşdirmək üçün, yeni yollar və həllərin tapılması zərurətini dərk edərək biznesin aparılmasının innovativ forma və üsullarının fəal tətbiqinə təkan verilməlidir [5, 33].

Əksər xarici müəlliflər (I. Şumpeter, N. Monçev, I.Perlaki, E. Mansfield, R. Foster, E. Rogers, B. Tvist, V. D. Hartman və s.) innovasiya kimi anlayışları, innovasiyaların miqyası, həyata keçirilməsi prosesinin qanunauyğunluqları tədqiqatın obyektindən və predmetindən asılı olaraq özünəməxsus şəkildə şərh edilmişdir. B. Tvist hesab edir ki, innovasiya ixtira və ya ideyanın əsasla çevrildiyi və iqtisadi məzmunu təmsil etdiyi bir proses kimi çıxış edir. F.Nikson hesab edir ki, innovasiya həm istehsal, həm kommersiya, həm də texniki proseslərin məcmusudur ki, bu da bazarda daha yeni və təkmil sənaye mexanizmlərinin və avadanlıqlarının yaranmasına kömək edir [1, 45]. B.Santo innovasiyanı “sosial, texniki və iqtisadi” proses kimi müəyyən edir ki, bu proses ideya və təkmilləşdirmələrin praktiki tətbiqi yolu ilə iqtisadi səmərələrə yönəldilsə, öz xüsusiyyətlərinə görə ən qabaqcıl texnologiya və malların formalaşmasına gətirib çıxarır.

Innovasiyanın tədqiqinə böyük töhfə vermiş Cozef Şumpeter innovasiyanı sahibkarlıq ruhunun motivasiya etdiyi istehsal amillərinin yeni elmi və təşkilati sistemi kimi şərh edir. Hazırda “innovasiya prosesi” anlayışına aşağıdakı məqamlar daxildir:

- müəssisədə innovativ fəaliyyətin idarə edilməsi forması;
- innovativ layihənin həyata keçirilməsi prosesi;
- texniki-iqtisadi sənədlərin tam komplektinin işlənib hazırlanması.

Innovasiyaların tətbiqi prosesi elmi, texnoloji, istehsalat, təşkilati və kommersiya işlərinin müəyyən ardıcılıqla həyata keçirilməsini nəzərdə tutur ki, bu da əmək və avadanlıqların məhsuldarlığının artırılması, istehsal xərclərinin azaldılması və keyfiyyətin yaxşılaşdırılması hesabına müəssisənin mənfəətinin artmasına gətirib çıxarır [6, 302]. Səmərəlilik vahidinin fraksiyaları və ya faizlə ölçülən və çəkilməmiş xərclərin nəticəsini xarakterizə edən nisbi dəyərdir. Səmərəlilik meyarı müəyyən maya dəyərinə təsirin (mənfəətin) maksimuma çatdırılması və ya müəyyən effektdə nail olmaq üçün xərclərin (istehsal xərclərinin) minimuma endirilməsidir. Beləliklə, təşkilatın innovativ inkişafı onun investisiya fəaliyyəti ilə sıx bağlıdır. Həm elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərinin nəticələrini (laboratoriya texnologiyaları) sənaye hazırlığına çatdırmaq (sənaye və ya pilot texnologiyalar), həm də hazır sənaye texnologiyasını (bu, daha az kapital tutumlu) almaq üçün əhəmiyyətli investisiyalar tələb olunur.

Özü üçün innovativ inkişaf yolu seçmiş müəssisənin fəaliyyət göstərdiyi mühit mühüm rol oynayır. Yüksək rəqabət şəraitində innovativ texnologiyalar təkə inkişaf üçün deyil, həm də firmaların sağ qalması üçün əsas olur. Yalnız innovativ texnologiyalar əsasında firmalar arasında öz məhsulları üçün bazarlar uğrunda şiddətli rəqabət şəraitində uğurla inkişaf etmək olar. Firmaların fəaliyyətinin xarici mühitin dinamik şəkildə dəyişməsi mühüm təsir göstərir. Firmanın innovativ fəaliyyətinə - bazarın vəziyyəti və müəssisənin bazardakı mövqeyi, ölkə iqtisadiyyatının inkişaf meyilləri, inflyasiyanın səviyyəsi və istehlak tələbinin ödəmə qabiliyyəti, təchizatçıların mövqeyi, kredit üzrə faiz dərəcələrinin dəyəri, dövlət innovasiya siyasətində dəyişiklik və digər amillər təsir edir [2, 133].

Müəssisənin innovasiya fəaliyyətinə təsir edən daxili amillər insan resurslarının səviyyəsi, texnoloji bazanın vəziyyəti, borc öhdəliklərinin məbləği və dövrüyyə kapitalının məbləği, istehsal güclərindən istifadə səviyyəsi, istifadə olunan materialların və texnologiyaların mütərəqqiliyi, müəssisənin qeyri-maddi aktivlərinin yenilənmə tempi və ya dərəcəsi ilə müəyyən olunur [53, 65]. Firmanın innovativ fəaliyyətinə, onun inkişaf kursuna təsir edən müəyyənəddici amil ölkənin innovativ iqlimidir. Təsərrüfat subyekti tərəfindən strategiyaların hazırlanması və yüksək keyfiyyətli biznes planlarının hazırlanması yalnız innovasiya sferasının xarakterindən asılıdır. Innovativ inkişaf tikinti sənayesi müəssisələri üçün yeganə mövcud vasitə olmasa da, əsas uğur amilinə çevrilir. Innovasiya prosesinin inkişafı əsasən effektiv innovasiya idarəetmə sisteminin mövcudluğu, təşkilatın innovasiyaların aktiv inkişafı və tətbiqi üçün motivasiyası ilə müəyyən edilir. Kifayət qədər sınaqdan keçirilməmiş və yüksək qeyri-müəyyənliyə əsaslanan innovasiya prosesləri tələb edir.

Sosial-iqtisadi sistemlərin nəzəriyyə və praktikasını formalaşdırarkən yanaşmalara və idarəetmə məktəblərinə bölgülər aparmaq lazımdır. P.M. Falmer idarəetmə sistemini üç əsas məktəbə böldü:

- elmi idarəetmə - səmərəliliyin əhəmiyyəti;
- səmərəliliyin insani aspektlərini nəzərə alan insan münasibətləri;
- inzibati idarəetmə - idarəetmədə koordinasiya aspektlərinə diqqət yetirilməsi.

J. Şonnesi, təşkilat proseslərinin, şirkətin idarə edilməsinin prinsiplərini təhlil edərək aşağıdakı yanaşmalar əsasında idarəetmə məktəblərinin təsnifatını hazırlamışdır:

- klassik yanaşma;
- davranış yanaşması;

- insan münasibətləri nəzəriyyəsi;
- sistemli yanaşma;
- situasiya yanaşması.

M.Meskon, M.Albert, F.Hedouri idarəetmə sistemində yanaşmaların unifikasiyasını müxtəlif idarəetmə məktəblərinin nöqteyi-nəzərindən nəzərdən keçirirlər:

- insan Münasibətləri Məktəbi;
- klassik idarəetmə məktəbi;
- Davranış Elmləri Məktəbi;
- İdarəetmə Elmləri Məktəbi.

İdarəetmə sisteminin inkişafının əsas istiqamətlərindən olan rəasionalist və mexaniki yanaşmaların banisi F.Teylordur. F.Teylorun “Elmi idarəetmə prinsipləri”, “Əməyin elmi təşkili” və bir çox başqa əsərlərində onun köhnəlmiş avtoritar idarəetmə üsullarına son qoymaq və intellektual inqilab kimi idarəetmə sistemi yaratmağa səy göstərdiyi müşahidə olunur. F.Teylor hesab edirdi ki, idarəetmə sistemi qanunlara, qaydalara və prinsiplərə əsaslanır.

Elmi idarəetmə məktəbinin çiçəklənməsi ABŞ iqtisadiyyatının inkişafı dövründə baş verdi. O dövrdə müəssisənin fəaliyyətinin əsas vəzifəsi kütləvi istehsalə yönəlmiş mexanizmi təkmilləşdirmək idi. Bu da, standart keyfiyyətli məhsulların istehsalının artımını və xərclərin azaldılmasını təmin etmək məqsədini daşıyırdı. Bu dövrdə müəssisələrin fəaliyyətinə dövlət və ictimai nəzarət minimal idi. F.Teylor hesab edirdi ki, müəssisənin əsas vəzifəsi müəssisədə işləyən hər bir işçinin maksimum rifahı ilə birlikdə sahibkarlar üçün, maksimum mənfəəti təmin etmək olmalıdır [3].

Elmi idarəetmə məktəbinin tədqiqat predmeti istehsal prosesi idi. Burada əsas element işçi və onun məhsuldar xüsusiyyətləri idi. İş vaxtının, əməyin normalaşdırılmasının, seçim və təlim qaydalarının təhlili sisteminin, texnika və üsullarının işlənilib hazırlanması, onlara psixoloji təsir barədə məsləhətlər, əmək məhsuldarlığının artırılmasının stimullaşdırılması üçün tövsiyələr tədqiqatın əsasını təşkil etmişdir. İdarəetmənin bir sistem kimi formalaşması üçün başlanğıc nöqtəsi olan əməyin təşkili və planlaşdırılması üçün, idarəetmə funksiyalarının ayrılması təklif edildi.

Rəasionalist idarəetmə konsepsiyasının məzmunu aşağıdakı kimidir. İdarəetmənin əsas problemlərindən biri reallıq haqqında təsəvvürlərə əsaslanmalı olan baxışlar sisteminin, idarəetmə konsepsiyasının formalaşdırılmasıdır. 1950-ci illərin ortalarına qədər mahiyyəti əmək məhsuldarlığını artırmaq və xərcləri azaltmaqdan ibarət olan rəasional idarəetmə konsepsiyası üstünlük təşkil edirdi. Bunu idarəetmənin klassiklərindən F.Teylor, Q.Ford, A.Fayol, Q.Emerson və başqalarının əsərləri sübut edir. Onların əsərlərində vurğulanırdı ki, firmanın uğuru yalnız daxili amillərdən asılıdır. F.Teylor elmi idarəetmə metodları əsasında əmək prosesinin rəasional təşkilini zəruri hesab edirdi.

M.Veber isə, onun institusional aspektini inkişaf etdirərək, bunu “Cəmiyyət və iqtisadi təşkilat nəzəriyyəsi” (1920) əsərində ortaya qoyaraq, bu əsəri rəhbərlik problemlərinin və təşkilatda bürokratik hakimiyyət strukturunun təhlilinə həsr etmişdir. M. Veber əmək bölgüsünü funksional prinsiplərə görə təhlil edirdi. O, idarəçilərin sayının tabeliyində olanların ümumi sayına nisbətini və asılılığını nəzərdən keçirdi. O, inzibati idarəetmənin və nəzarətin əsasını təşkil edən işçilərin hüquq və vəzifələrini müəyyən edən normalar sisteminin qurulmasını, formal əsasda daxili münasibətlər sisteminin mexanizmlərinin işlənilib hazırlanmasını ortaya qoydu [2, 44].

Q.Emerson öz tədqiqatında müəyyən etmişdir ki, səmərəlilik prinsiplərinə müəyyən məntiqi ardıcılıqla və onların məcmusuna əməl etsəniz, əlavə investisiyalar qoymadan təşkilatda məsrəflərə qənaət etmək və əmək məhsuldarlığını artırmaq olar. İqtisadi nəzəriyyədə təşkilatın uğurunu təmin edən daxili amillərə ilk növbədə istehsal amilləri daxildir.

A.Fayol idarəetmə funksiyasını tədqiq etmiş, idarəetmənin mahiyyətini idarəetmənin ümu-

mi elementlərinin (uzaqgörənlik, təşkilatçılıq, komandanlıq, koordinasiya və nəzarət) ardıcıl bir-biri ilə əlaqəli prosesi kimi müəyyən etmiş və idarəetmədən ibarət siyahı şəklində menecerin fəaliyyət planını işləyib hazırlamışdır.

İqtisadi təşkilatın fəaliyyəti obyektiv olaraq çox müxtəlifdir, buna görə də tanınmış idarəetmə mütəxəssisi P.F. Drukerin fikrincə, təşkilat tək bir məqsəd üzərində cəmləşə bilməz, lakin fəaliyyət üçün bir neçə ən əhəmiyyətli təlimatı müəyyən etməlidir [4, 115].

Ona görə, təşkilatın məqsədlərini müəyyən etdiyi 8 əsas sahə var:

1. Bazar mövqeyi. Burada şirkət rəqiblərə münasibətdə mövqeyini müəyyənləşdirir, rəqabət qabiliyyəti baxımından uğurunu ifadə edir.

2. İnnovasiya. Biznesin yeni üsullarını müəyyənləşdirmək:

- yeni malların istehsalı;
- yeni bazarlara giriş;
- yeni texnologiyaların tətbiqi;
- istehsalın təşkilinin yeni üsullarından istifadə.

3. Performans. Təşkilat məqsədləri biznes nəticələrinin bu nəticələrə nail olmaq üçün, lazım olan resurslarla əlaqəsi səviyyəsində müəyyən edir. Daha məhsuldar bir təşkilat müəyyən miqdarda məhsul istehsal etmək üçün, daha az iqtisadi resurslardan istifadə edən təşkilatdır.

4. Resurslar. Firma əlində mövcud olan bütün iqtisadi resursları, ehtiyatları, avadanlıqları, pul vəsaitlərini qiymətləndirir. Resursların mövcud səviyyəsi zəruri olanlarla müqayisə edilir və onlara gələcək ehtiyac müəyyən edilir.

5. Mənfəətlilik. Təşkilatın gəlir əldə etmək üçün lazım olan xərclərdən artıq gəlir əldə etmək qabiliyyəti formalaşır. Mənfəətlə əlaqəli məqsədlər adətən onun tələb olunan kəmiyyət səviyyəsini göstərir.

6. İdarəetmə aspektləri. İdarəetmə, təşkilatda çalışan menecerlərin şəxsi nailiyyətlərinin miqyası kimi ifadə edilir. Uzunmüddətli perspektivdə bu sahədə yaxşı düşünülmüş idarəetmə və inkişaf təcrübələri təşkilatın inkişafı və uğuru üçün vacibdir.

7. Heyət. Əmək funksiyalarının yerinə yetirilməsi və işə münasibət. Biznes işçilər qarşısında məsuliyyətini dərk etməli, məqsədlərin təşkilatda işləyən insanları həvəsləndirmə yollarını effektiv şəkildə əks etdirməsini təmin etməlidir. Bir çox biznes firmaları bu cür tədbirlərin zəruriliyini başa düşür və daha yüksək əmək haqqı, daha yaxşı iş şəraiti və işçilərin sürətli inkişafı üçün imkanlar qarşıya məqsəd kimi qoyurlar.

8. Cəmiyyətin rifahına, ölkədə yüksək həyat səviyyəsinə töhfə vermək biznesin vəzifəsi kimi başa düşülən sosial məsuliyyət. Biznes maddi yüksəliş imkanlarını artırmaq, cəmiyyəti keyfiyyətli mal və xidmətlərlə təmin etmək, əlverişli ekoloji mühit yaratmaq, kəskin sosial problemlərin həllində iştirak etmək və s. baxımından sosial həyata faydalı təsir göstərməlidir.

M.Porter universal xarakter daşıyan və istənilən rəqabət qüvvəsinə tətbiq oluna bilən üç əsas strategiya müəyyən etdi. Bu, məsələlərdə, diferensiasiyada, fokuslanmada üstünlükdür [7, 220]. Xərclərin üstünlüyü həm qiymət siyasətində, həm də gəlirlilik səviyyəsinin müəyyən edilməsində daha çox fəaliyyət seçim azadlığı yaradır. Fərqləndirmə, firma tərəfindən ən çox brendləşdirilən unikal xüsusiyyətlərə malik məhsul və ya xidmətin yaradılması deməkdir. Fokuslanma bazar segmentlərindən birinə, xüsusi alıcılar qrupuna (məsələn, yalnız köhnə alıcılara), müəyyən bir məhsul qrupuna və ya bazarın məhdud coğrafi sektoruna diqqət yetirməkdir. Əsas strategiyaların hər biri özünəməxsus iqtisadi resurslar və bacarıqlar, habelə idarəetmə tədbirləri tələb edir. Strategiyanın tərtibi strateji təhlil mərhələsini izləyir və strateji alternativlərdən birini seçmək məqsədi daşıyır.

Artıq strateji təhlil prosesində təşkilatın rəhbərliyi strategiyanın mümkün variantlarından birini - daxili və xarici mühitin şərtlərinə, habelə fəaliyyətin seçilmiş məqsədlərinə ən uyğun olanı seçməyə meyllidir. Bununla belə, strateji təhlil üsulları fundamental strateji düşüncə prosesini əvəz

edə bilməz. Formal strategiya axtarışı metodlarının əsas zəif tərəfi ondan ibarətdir ki, onlar hər bir biznes növünün spesifik xüsusiyyətlərinə məhəl qoymur, bəzən ümumi, mücərrəd nəticələrə gətirib çıxarır.

Şəkil 1.1. Strategiyanın işlənilməsinin ümumi sxemi

Strategiyanın formalaşması prosesi üç mərhələni əhatə edir:

- təşkilatın ümumi strategiyasının formalaşdırılması,
- rəqabət strategiyasının formalaşdırılması,
- şirkətin funksional strategiyalarının müəyyənləşdirilməsi.

Strategiyaların bütün müxtəlifliyi üç əsas növə endirilə bilər: sabitlik, böyümə, azalma strategiyaları. Təşkilat onlardan birini seçə və ya müxtəlif növlərin müəyyən kombinasiyalarından istifadə edə bilər (bu adətən iri, çoxşaxəli şirkətlərə aiddir).

Sabitlik strategiyası - mövcud biznes istiqamətlərinə diqqət yetirin və onları dəstəkləyin. Adətən bazarda üstünlük təşkil edən böyük firmalar tərəfindən istifadə olunur.

Böyümə strategiyası, tez-tez yeni bazarlara nüfuz etmək və ələ keçirmək yolu ilə təşkilatı artırmaqdır. Artım strategiyasının növü: şaquli inteqrasiya; üfüqi inteqrasiya. O, üç yolla həyata keçirilir: alış yolu ilə rəqabət aparan firmaların mənimsənilməsi (səhmlərin nəzarət paketinin əldə edilməsi); birləşmə - vahid təşkilat çərçivəsində təxminən bərabər əsasda birləşmə; birgə müəssisə - tərəflərdən birinin səlahiyyəti xaricində olduqda, birgə layihənin həyata keçirilməsi üçün müxtəlif ölkələrin təşkilatlarının birliyi.

İşçilərin azaldılması strategiyası təşkilatın sağ qalması risk altında olduqda istifadə olunur. Onun növləri geri çevrilmə strategiyası, ayrılma strategiyası və ləğvetmə strategiyasıdır.

Reversal strategiya (geri dönmə) - təşkilat səmərəsiz işləyirsə, lakin hələ kritik nöqtəyə çatmayıbsa istifadə olunur. Bu, rentabəlsiz məhsulların istehsalından, izafi əməkdən, zəif işləyən paylama kanallarından imtina etmək və resurslardan səmərəli istifadə yollarının sonrakı axtarışı deməkdir. Geri dönmə strategiyasının müsbət nəticələr verdiyi halda, diqqətinizi böyümə strategiyasına yönəldə bilərsiniz.

Ayrılma strategiyası - əgər şirkətə bir neçə növ biznes daxildirsə və eyni zamanda onlardan biri yaxşı işləmirsə, o, tərk edilir, biznes bölməsi satılır və ya ayrıca əməliyyat şirkətinə çevrilir.

Ləğvetmə strategiyası - kritik həddə çatdıqda (iflas) təşkilat ləğv edilir, aktivləri satılır.

Təcrübədə innovativ idarəetmə problemlərinin qurulmasının rasionallığının və həllinin mü-

vəffəqiyyətinin şirkətin təşkilati-istehsalat-iqtisadi sisteminin komponentlərindən asılılığı həmişə nəzərə alınmır. Aşağıdakı blokları izləmək və lazım olduqda təkmilləşdirmək məsləhətdir:

A) Məhsul bloku - şirkətin fəaliyyəti və onların məhsul və xidmətlər (layihə və proqramlar) şəklindəki nəticələri;

B) Funksional blok - məhsulların hərəkətinin bütün mərhələlərində, o cümlədən ETİ, istehsal, satış və istehlakda idarəetmə resurslarının məhsul və xidmətlərə çevrilməsi operatoru;

C) Resurs bloku - maddi-texniki, əmək, informasiya və maliyyə resursları kompleksi;

D) Təşkilati blok - təşkilati struktur, bütün funksiyalar və layihələr üzrə proses texnologiyası, təşkilat mədəniyyəti;

E) Nəzarət bölməsi - şirkətin ümumi idarə edilməsi, sistemi və idarəetmə tərzii.

Müxtəlif şöbələrin birgə səyləri ilə innovativ layihələrin idarə olunması problemlərinin rəşional həlli yolları tapılmalıdır. Bu problemlərə aşağıdakılar daxildir:

- layihələrin qiymətləndirilməsi və seçilməsi;
- layihənin bazar yönümlü olması;
- layihənin şirkətin strateji məqsədlərinə uyğunluğu;
- innovativ layihənin növü (məhsulun innovasiyalarının ehtimalı ümumiyyətlə texnoloji olanlardan aşağıdır);

- şirkətin top menecmentinin layihəsinin həyata keçirilməsində iştirak;
- zəruri məlumat bazasının yaradılması (informasiya bazasının daimi doldurulması üçün bir çox mənbələrin məcmusunda innovasiyaların diaqnostik təhlilinin tanınmış metodu (SWOT - təhlili) fərqlənir.

- kadrların motivasiya sistemlərinin formalaşdırılması.

Yeni istəklərin yaranması və istehlakçı mövqelərində dəyişikliklər, resurslar uğrunda artan rəqabət, elm və texnologiyanın nailiyyətlərinin açdığı biznes imkanları, informasiya şəbəkələrinin inkişafı, müasir texnologiyaların geniş əlçatanlığı, insan resurslarının rolunun dəyişməsi və s. bir sıra digər səbəblər strateji idarəetmənin əhəmiyyətinin kəskin artmasına səbəb olmuşdur. İnnovasiyaların idarə edilməsi şirkətin iqtisadi fəaliyyətinin və hər şeydən əvvəl elmi-texniki siyasət sahəsində strateji idarə olunmasını nəzərdə tutur. Strategiyanın hazırlanması idarəetmənin əsas funksiyalarından biridir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Atakişiyev M.C. (2004). Süleymanov Q.S. İnnovasiya menecmenti. Dərs vəsaiti. Bakı (135).
2. Məmmədov M.A., Məmmədova F.Ə., Əlizadə Ş.İ. (2022). Strateji menecment. Dərslik. Bakı. (245s).
3. Məmmədova K.M. (2016). Tikinti şirkətlərində innovasiya potensialını qiymətləndirən metodik yanaşmalar. AzMİU "Elmi Əsərlər" jurnalı № 2. Bakı.
4. Бухарова М. (2013). Управление трансфером технологических инноваций: отраслевая цепочка ценностей [Текст] / М. Бухарова // Проблемы теории и практики управления. – № 1. – С. 111-119.
5. Жариков В.В. (2009). Ж-345 Управление инновационными процессами [Текст]: учебное пособие / В.В. Жариков, И.А. Жариков, В.Г. Однолько, А.И. Евсейчев. – Тамбов : Изд-во Тамб. гос. техн. унта, – 180 с.
6. Журавлев Ю.В. (2010). Процедура формирования системы управления предприятием на основе разработки инновационных стратегий [Текст] // Экономические науки. - N 1. - С. 301-305.

7. Репин В. (2013). Бизнес-процессы. Моделирование, внедрение, управление: Бизнес книга. Изд-во: Манн, Иванов и Фербер, - 480 с.

K.M.Mammadova

PhD in Economics, ass.prof., Azerbaijan University of Architecture and Construction
ORCID 0000-0002-3100-6160

D.S.Mammadova

master student, Azerbaijan University of Architecture and Construction

Theoretical foundations of the innovative management process

Abstract

The article explores the theoretical foundations of the innovative management process. The innovation process cannot develop without a subjective factor that provides the ideological and theoretical justification, the conditions for creating innovation and the possibility of its further promotion and distribution. The main subjects of the innovation process are the subjects that create the idea and the subjects that stimulate the idea. The subjects that create innovative ideas are the creators of new works based on the creation of scientific and technical knowledge.

Key words: investments, innovations, construction, process, model, company, environment, strategy.

K.M.Мамедова

д.ф.э., доцент, Азербайджанский Архитектурно-Строительный
Университет

ORCID 0000-0002-3100-6160

Д.С.Мамедова

магистрант, Азербайджанский Архитектурно-Строительный
Университет

Теоретические основы процесса инновационного управления

Резюме

В статье исследуются теоретические основы инновационного процесса управления. Инновационный процесс не может развиваться без субъективного фактора, обеспечивающего идейно-теоретическое обоснование, условия создания инновации и возможности ее дальнейшего продвижения и распространения. Основными субъектами инновационного процесса являются субъекты, создающие идею, и субъекты, стимулирующие идею. Субъекты, создающие инновационные идеи, являются создателями новых произведений, основанных на создании научно-технических знаний.

Ключевые слова: инвестиции, инновации, строительство, процесс, модель, фирма, среда, стратегия.

G.İ.İsmayılova
müəllim, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
ORCID 0009-0004-6080-880X
E.T.Nəbiyeva
magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
na.emiliya@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 15.04.2023

The article was received by editorial board on 15.04.2023

Статья принята к печати 15.04.2023

UĞURLU LAYİHƏ İDARƏETMƏSİNDƏ YARADICILIQ VƏ INNOVASİYANIN ROLU

Xülasə

Uğurlu layihə idarəetməsində yaradıcılıq və innovasiya unikal və effektiv həlləri idarə edən vacib komponentlərdir. Onlar layihə menecerlərinə adi metodlardan kənarda düşünməyə imkan verir, problemin həlli və uyğunlaşma qabiliyyətini artırır. Açıq fikirli mədəniyyət müxtəlif ideyaların yaranmasına imkan verir ki, bu da problemlərin həll olunmasında innovativ yanaşmalarla nəticələnə bilər. Resursların bölüşdürülməsi və risklərin idarə edilməsi də yaradıcı düşüncə vasitəsilə optimallaşdırıla bilər və nəticədə layihənin ümumi uğurunu artırmaq olar. Yaradıcılıq və innovasiyanı layihənin idarə edilməsi proseslərinə inteqrasiya etməklə təşkilatlar daha yaxşı layihə nəticələrinə nail olurlar və rəqabətdə üstünlük əldə edirlər. Layihə menecerləri üçün bu atributların dəyərini tanımaq və onları öz komandalarında fəal şəkildə inkişaf etdirmək çox vacibdir. Məqalə layihənin uğurlu idarə edilməsində yaradıcılıq və innovasiyanın rolunu araşdırır.

Açar sözlər: yaradıcılıq, innovasiya, layihənin idarə edilməsi, problemlərin həlli, uyğunlaşma qabiliyyəti.

GİRİŞ

Müasir təşkilatlarda mühüm əhəmiyyət kəsb edən bir intizam olan layihənin idarə edilməsi arzu olunan nəticələrə nail olmaq üçün bacarıq, bilik və resursların incə balansını tələb edən mürəkkəb bir prosesdir. Uğurlu layihə idarəçiliyinə töhfə verən müxtəlif amillər arasında kreativlik və innovasiya layihələri yeni zirvələrə apara bilən vacib elementlər kimi ortaya çıxır. Məqalə layihənin idarə edilməsində yaradıcılıq və innovasiyanın rolunu və onların layihələrin ümumi uğuruna necə töhfə verə biləcəyini araşdırır.

Bugünkü biznes mühitinin dinamik xarakteri daim dəyişən şəraitə uyğunlaşmaq və mürəkkəb problemlərə innovativ həllər yaratmaq bacarığını tələb edir. Bu, yaradıcılıq və innovasiyanı uğurlu layihə menecerlərinin arsenalında əvəzsiz alətlərə çevirir. Yaradıcılıq, orijinal ideya və konsepsiyaları təsəvvür etmək bacarığı, layihə komandalarına xüsusi layihə tələblərinə uyğunlaşdırılmış unikal həllər hazırlamağa imkan verən layihənin idarə edilməsində əsas komponentdir. Innovasiya, digər tərəfdən, bu yaradıcı ideyaların uğurla həyata keçirilməsinə, onları layihənin performansını və effektivliyini artıran maddi nəticələrə çevirməsinə aiddir. Həm yaradıcılıq, həm də yenilik bir-biri ilə sıx bağlıdır; məhz bu iki elementin birləşməsi sayəsində layihə menecerləri yüksək nəticələr əldə edirlər və rəqabətli mənzərədə irəlidə olurlar [1].

Komanda daxilində yaradıcılığı və innovasiyanı inkişaf etdirən layihə meneceri yeni düşüncə tərzlərini ilhamlandırır, ənənəvi metodologiyalara meydan oxuyan və nəticədə layihənin nəticələrini yaxşılaşdıran yeni yanaşmalara gətirib çıxarır. Yaradıcılıq və innovasiya həm də layihə

menecerlərinə layihənin ümumi dəyərini və təsirini artırmaqla yeni imkanları müəyyən etməyə və onlardan faydalanmağa kömək edir. Açıq fikirlilik mədəniyyətini təşviq etməklə, layihə menecerləri müxtəlif ideya və perspektivlərin mübadiləsini asanlaşdırır ki, bu da komanda daxilində yaradıcılıq və innovasiyanı inkişaf etdirmək üçün çox vacibdir.

Beyin fırtınası sessiyaları, seminarlar və digər əməkdaşlıq fəaliyyətləri layihə komandalarına qərar qəbulu zamanı geniş ideya və həll yollarının nəzərdən keçirilməsini təmin edərək, onların kollektiv yaradıcılıq imkanlarından istifadə etməyə kömək edir. Layihə menecerləri dəyişikliyə müqavimət və ya uğursuzluq qorxusu kimi yaradıcılıq və yenilik üçün potensial maneələrdən xəbərdar olmalı və təcrübə toplamaq və öyrənmək üçün dəstəkləyici mühit yaratmaq məqsədi ilə komanda daxilində bu problemləri həll etməyə çalışmalıdırlar [5].

Risk almağı təşviq etməyi və uğursuzluğu öyrənməyi fürsət kimi qəbul etmək layihə komandalarına yaradıcı ideyalarla və innovativ həllərlə daha açıq olmağa kömək edir və nəticədə layihənin daha yaxşı nəticələrinə gətirib çıxarır. Yaradıcı təfəkkür və innovativ problemlərin həlli üçün zəruri olan bacarıqların inkişaf etdirilməsi layihə menecerləri üçün dəyərli sərmayədir, çünki bu, onlara problemlərə daha çox çeviklik və bacarıqla yanaşmağa imkan verir.

Uğurlu layihə menecerləri hər bir komanda üzvünün unikal istedadlarından, bacarıq və qabiliyyətlərindən yararlanmağın, yaradıcılıq və innovasiyanı təşviq edən müxtəlif və inklüziv mühitin yaradılmasında vacibliyini dərk edirlər. Layihə menecerləri öz ideyalarına və töhfələrinə sahib olmaq üçün komanda üzvlərinə səlahiyyət verməklə, daha çox öhdəlik götürməyə və daha dərindən cəlb olunmağa ilham verir ki, bu innovasiyaların və layihənin uğurunun artmasına səbəb olur. Layihə menecerləri həm də öz layihələrində yaradıcılıq və innovasiyaya təkan verə biləcək sənaye tendensiyaları, qabaqcıl təcrübələr və inkişaf etməkdə olan texnologiyalar haqqında biliklərin aktual qalmasını təmin etmək məqsədi ilə, özləri və komandaları üçün davamlı öyrənmə və inkişafa üstünlük verməlidirlər.

Yaradıcılıq və innovasiya layihənin idarə edilməsinin müxtəlif aspektlərinə, məsələn, əhatə dairəsinin müəyyən edilməsi, risklərin idarə edilməsi, maraqlı tərəflərin cəlb edilməsi və resursların bölüşdürülməsi kimi müsbət təsir göstərir ki, bu da nəticə etibarı ilə layihənin ümumi uğuruna töhfə verir. Layihə menecerləri layihənin planlaşdırılması prosesinə yaradıcı təfəkkür və innovativ yanaşmaları inteqrasiya etməklə potensial maneələri müəyyən edərək onların aradan qaldırılması üçün strategiyalar hazırlayaraq, layihələrin plan və büdcə daxilində qalmasını təmin edirlər. Süni intellekt, maşın öyrənməsi və avtomatlaşdırma kimi innovativ texnologiyalar, layihə menecerlərinə öz rolunun daha strateji və yaradıcı aspektlərinə fokuslanmağa imkan verərək layihənin idarə edilməsi proseslərini sadələşdirməyə zəmin yaradır [3].

Layihənin idarə edilməsi inkişaf etməyə davam etdikcə, layihənin uğurunu təmin etmək üçün yaradıcılıq və innovasiyanın əhəmiyyətini qiymətləndirməmək olmaz; məhz bu atributlar vasitəsilə təşkilatlar rəqabət üstünlükləri əldə edir və getdikcə daha mürəkkəb və sürətlə dəyişən biznes mənzərəsində inkişaf edir. Yaradıcı və innovativ yanaşmaları layihənin idarə edilməsi zamanı istifadə etməklə təşkilatlar həmçinin yüksək istedadlı cəlb etmək və saxlamaq bacarıqlarını təkmilləşdirirlər. Bunun nəticəsində, dinamik və irəliyə doğru düşünən mühitdə işçilər daha səmərəli və motivasiyalı olurlar. Davamlı təkmilləşdirmə və innovasiyalar layihənin idarə edilməsinin həyat dövrünə daxil edilməlidir, çünki onlar prosesin optimallaşdırılması və səmərəliliyin artırılması üçün imkanları müəyyən etməyə kömək edir, layihənin daha yaxşı nəticələrinə və investisiya gəlirinin artmasına səbəb olur. Yaradıcılıq və innovasiya, həmçinin layihə komandalarının ünsiyyət və əməkdaşlıq tərzinə əhəmiyyətli təsir göstərə, layihənin uğuru üçün vacib olan açıq dialoq və ortaqlıq öyrənmə mədəniyyətini inkişaf etdirə bilər.

Çevikliyi, uyğunlaşma qabiliyyətini və əməkdaşlığı vurğulayan çevik layihə idarəetmə metodologiyalarının qəbulu layihə idarəetmə təcrübələrində yaradıcılıq və innovasiyanın inteqrasiyasını daha da dəstəkləyir. Layihə menecerləri öz komandalarında yaradıcılıq və innova-

siyanı inkişaf etdirməklə yanaşı, özləri də yaradıcı və yenilikçi olmağa, nümunə göstərməyə və başqalarını nümunə götürməyə ruhlandırmağa çalışmalıdırlar. Layihə menecerləri struktur və nəzarət ehtiyacı ilə yaradıcılıq və innovasiyanı qəbul etmək bacarığını effektiv şəkildə tarazlaşdıraraq bildikdə, onlar mükəmməlliyə davamlı axtarışı təşviq edən və layihənin uğurunu təmin edən mühit yaradırlar. Təşkilatlar layihə idarəçiliyində yaradıcılıq və innovasiyanın dəyərini getdikcə daha çox dərk etdikcə, onlar çox güman ki, bu səlahiyyətlərin inkişafına sərmayə qoyaraq, layihə menecerlərini öz rollarında üstün olmaq üçün lazım olan alətlər, resurslar və dəstəklə təmin edəcəklər.

Yaradıcılıq və innovasiyanı mənimsəməklə, layihə menecerləri təkcə fərdi layihələrin performansını və nəticələrini yaxşılaşdırmaqla yanaşı, təşkilatlarının uzunmüddətli uğuruna və böyüməsinə də töhfə verirlər. Yaradıcılığın və innovasiyanın layihə idarəetmə təcrübələrində ön planda qalmasını təmin etmək üçün təşkilatlar davamlı öyrənmə və təkmilləşmə mədəniyyəti yaratmalı, layihə komandalarını mütəmadi olaraq öz fəaliyyətini qiymətləndirməyə və inkişaf sahələrini müəyyən etməyə təşviq etməlidir [4].

Yaradıcılıq və innovasiya gücündən istifadə etməyi bacaran layihə menecerləri öz komandalarının bütün potensialını kəşf edir, məhsuldarlığın artmasına, əməkdaşlığın gücləndirilməsinə və nəticədə daha yaxşı layihə nəticələrinin əldə olunmasına yol açır. Layihə idarəçiliyi sahəsi inkişaf etməyə davam etdikcə, yaradıcılıq və innovasiyanı layihənin idarə edilməsi təcrübələrinə effektiv şəkildə inteqrasiya etmək bacarığı rəqabətə davamlı qalmaq və uzunmüddətli uğur əldə etmək istəyən təşkilatlar üçün getdikcə daha vacib olacaqdır [2].

TƏHLİL

Uğurlu layihə idarəçiliyində yaradıcılıq və innovasiyanın əhəmiyyəti prosesin optimallaşdırılması, problemlərin həlli, komanda dinamikası və uyğunlaşma kimi müxtəlif obyektlər vasitəsilə təhlil edilir. Azərbaycanda özəl və dövlət sektorlarında 2023-cü ilin 20-29 mart tarixləri arasında layihə menecerləri ilə aparılan keyfiyyətli müsahibələr nəticəsində əldə edilən aşağıdakı təhlil nümunələri və bu aspektlərin əlavə tədqiqatı təqdim edərək, layihənin uğurunda yaradıcılığın və innovasiyanın oynadığı mühüm rolunu nümayiş etdiririk:

1. Yenilikçi layihə menecerləri davamlı olaraq prosesləri optimallaşdırmaq və səmərəliliyi artırmaq yollarını axtarır ki, bu da nəticə etibarilə daha yaxşı layihə nəticələrinə gətirib çıxarır. Məsələn, təkrarlanan tapşırıqları avtomatlaşdırmaq və ya ünsiyyəti asanlaşdırmaq üçün texnologiyadan istifadə etməklə layihə menecerləri vaxta və resurslara qənaət edə, komandaya layihənin daha strateji və yaradıcı aspektlərinə diqqət yetirməyə imkan verir.

2. Yaradıcı düşüncə problemin həllinə gəldikdə çox vacibdir, çünki o, layihə menecerlərinə problemlərə müxtəlif perspektivlərdən yanaşmağa və unikal həllər hazırlamağa imkan verir. Məsələn, büdcə məhdudiyyətləri ilə qarşılaşdıqda, layihə meneceri hələ də layihə məqsədlərinə cavab verən alternativ resurs ayırmalarını və ya qənaət edən tədbirləri müəyyən etmək üçün yaradıcı düşüncə tətbiq edir.

3. Komanda daxilində yaradıcılıq və innovasiyanı inkişaf etdirən layihə meneceri əməkdaşlığa, əlaqəyə və açıq dialoqa ilham verir. Komanda üzvlərini öz fikirlərini və perspektivlərini bölüşməyə təşviq etməklə, layihə meneceri hər kəsin özünü dəyərli hiss etdiyi və töhfə vermək səlahiyyətinə malik olduğu dəstəkləyici mühit yaradır. Bu, təkmil komanda dinamikasına və daha innovativ həllərə səbəb olacaqdır.

4. Sürətlə dəyişən biznes mühitində yeni şəraitə uyğunlaşma bacarığı layihənin uğuru üçün vacibdir. Yaradıcı və yenilikçi layihə menecerləri qeyri-müəyyənlikləri idarə etmək və gözlənilməz çağırışlara cavab vermək üçün daha yaxşı təchiz olunmuşdur. Məsələn, COVID-19 pandemiyası zamanı bir çox layihə menecerləri uzaqdan işləmək və prioritetləri dəyişmək üçün öz strategiyalarını və proseslərini tez uyğunlaşdırmalı oldular. Yaradıcı düşünməyi və yenilik etməyi

bacaranlar bu çətinliklərə baxmayaraq məhsuldarlığı və layihə sürətini qoruyub saxlamağın yollarını tapdılar.

5. Yaradıcılıq və yenilik həm də risklərin idarə edilməsində mühüm rol oynayır. Layihə menecerləri çərçivədən kənar düşünməklə, layihənin həyat dövrünün əvvəlində potensial riskləri müəyyən edə və onları azaltmaq üçün strategiyalar hazırlaya bilirlər. Məsələn, layihə meneceri potensial riskləri təxmin etmək və fəvqəladə hallar planlarını hazırlamaq üçün ssenari planlaşdırması və ya simulyasiya kimi innovativ üsullardan istifadə edə bilər.

6. Maraqlı tərəflərin cəlb edilməsi layihənin uğuru üçün vacibdir və yaradıcılıq və innovasiya layihə menecerlərinə müxtəlif maraqlı tərəflərlə səmərəli ünsiyyət qurmağa və onların gözləntilərini idarə etməyə kömək edir. Yenilikçi həllər təqdim etməklə yaradıcı düşünmək istəyini nümayiş etdirərək, layihə menecerləri maraqlı tərəflərdə etimad və etibar hissi yaradır ki, bu da daha möhkəm əlaqələrə və layihə üçün daha tez-tez baş verən fikir mübadiləsinə səbəb olur.

7. Yenilikçi layihə menecerləri resursları daha səmərəli şəkildə bölüşdürmək, mövcud resursların dəyərini artırmaq və layihələrin vaxtında və büdcə daxilində tamamlanmasını təmin etmək üçün yaradıcı yollar tapırlar. Məsələn, layihə meneceri resurs mübadiləsi və ya outsorsing imkanlarını müəyyən etmək, xərcləri azaltmaq və layihənin ümumi səmərəliliyini artırmaq üçün yaradıcı yanaşmadan istifadə edir.

8. Yaradıcılıq və innovasiya həm də layihənin əhatə dairəsinin müəyyən edilməsində faydalı olur, çünki layihə menecerləri layihənin məqsəd və tələblərini daha əhatəli şəkildə başa düşmək üçün yaradıcı düşüncədən istifadə edirlər. Bu, layihənin daha dəqiq əhatə dairəsinin müəyyən olunması ilə nəticələnir və müştəri məmuniyyətinin artmasına səbəb olur.

9. Yenilikçi layihə menecerləri layihənin performansını ölçmək üçün yaradıcı üsullardan istifadə edirlər, belə ki, yeniliklərin səmərəliliyini daha effektiv izləmək üçün yeni ölçülərin tətbiqi və ya texnologiyadan istifadəni nümunə kimi göstərmək olar. Bu, layihə menecerlərinə əsaslı qərarlar qəbul etməyə və layihənin nəticələrini təkmilləşdirməyə imkan yaradaraq, layihə performansının daha dəqiq və dərin başa düşülməsini təmin edir.

10. Yaradıcılıq və innovasiya mədəniyyətini inkişaf etdirməklə layihə menecerləri öz komandalarını prosesləri, performans və nəticələri daim təkmilləşdirmək yollarını axtarmağa ruhlandırırlar. Bu davamlı mükəmməllik axtarışı layihənin uğurunun artmasına və uzunmüddətli təşkilati böyüməyə səbəb olur.

11. Yaradıcı və innovativ layihə menecerləri layihənin uğurunu təmin etmək üçün biliklərin idarə edilməsinin vacibliyini başa düşürlər. Texnologiyadan istifadə etməklə və innovativ bilik mübadiləsi təcrübələrini tətbiq etməklə, layihə menecerləri komanda daxilində məlumat və təcrübənin ötürülməsini asanlaşdırır, daha yaxşı qərarların qəbul edilməsinə və layihə nəticələrinin təkmilləşdirilməsinə zəmin yaradır.

12. Vaxt layihənin idarə edilməsində kritik məhdudiyyətdir və yaradıcı düşüncə layihə menecerlərinə vaxt qrafiklərini optimallaşdırmaq və layihələri qrafikə uyğun çatdırmaq üçün innovativ strategiyalar hazırlamağa kömək edir. Məsələn, layihə meneceri çevik metodologiyadan istifadə edərək və ya keyfiyyət səviyyəsini azaltmadan layihənin qrafikini optimallaşdırmaq üçün dəyər əsasında tapşırıqları prioritetləşdirir.

13. Yaradıcılıq və innovasiya əməkdaşlıq mühitlərində inkişaf edir. Açıq ünsiyyət, qarşılıqlı hörmət və ortaq öyrənmə mədəniyyətini inkişaf etdirməklə layihə menecerləri komanda daxilində əməkdaşlığı gücləndirir və daha innovativ həllər formalaşdırır bilirlər.

14. Yaradıcılıq və innovasiyanı təcəssüm etdirən layihə meneceri öz komandasını ilhamlandırmaq və motivasiya etmək üçün daha yaxşı təchiz olunaraq komanda daxilində bağlılıq hissini və öhdəlik götürmək istəyini artırır. Yaradıcı təfəkkür və innovativ problem həllini modelləşdirməklə layihə menecerləri öz komandalarına yeni çağırışları qəbul etmək və davamlı təkmilləşməyə çalışmaq üçün güc verirlər.

NƏTİCƏ

Bugünkü mürəkkəb və sürətlə dəyişən biznes mənzərəsində kreativlik və innovasiya uğurlu layihələrin idarə edilməsi üçün vacib elementlər kimi meydana çıxır. Layihə menecerləri bu elementləri layihənin idarə olunması təcrübələrinə inteqrasiya etməklə prosesləri optimallaşdırır, problemlərin həllini təkmilləşdirir, komanda dinamikasını gücləndirir və dəyişən şəraitə uyğunlaşaraq layihənin daha yaxşı nəticələrinə və daha böyük ümumi uğuruna töhfə verirlər.

Layihə idarəçiliyində yaradıcılıq və innovasiyaya üstünlük verən təşkilatlar yüksək istedadlıları cəlb etmək, maraqlı tərəflərlə güclü əlaqələr qurmaq və rəqabət üstünlüyünün əldə edilməsində daha yaxşı mövqe tuturlar. Uzunmüddətli uğura nail olmaq məqsədi ilə layihə menecerlərinin yaradıcılıq və innovasiya gücünü mənimsəmələri və öz komandaları və təşkilatları daxilində davamlı təkmilləşdirmə və böyüməyə təkan vermək yollarını daim axtarmağı olduqca vacibdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Çorak A. "Proje Yönetimi", Demiryolu Mühendisliği Dergisi, 2015, №2: s.52-54
2. Həsənli Şahmar (2018), Layihə idarəçiliyində təşkilati davranış və liderliyin layihə səmərəliliyinə təsiri, ADİU magistr dissertasiyası, Bakı, 88 səh.
3. Kurşunoğlu Zeki (2017), Proje yönetiminde başarı kriterleri üzerine bir araştırma, Master's thesis, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gebze, 126 s.
4. Osmanov E.F., "Biznesin strateji idarə edilməsində innovasiya layihələrinin iqtisadi səmərəliliyinin artırılmasının əhəmiyyəti", Humanitar və ictimai elmlər üzrə aylıq beynəlxalq elmi jurnal, 2020, №01(50), səh.54-58
5. Şahin Çağrı (2020), Proje yönetiminde kazanılmış değer analizi ve örnek bir uygulama, Master's thesis, İstanbul Kültür Üniversitesi, 75 s.

G.I.Ismailova

teacher, Azerbaijan State University of Economics
ORCID 0009-0004-6080-880X

E.T.Nabiyeva

master student, Azerbaijan State University of Economics

The role of creativity and innovation in successful project management

Abstract

In successful project management, creativity and innovation are essential components that drive unique and effective solutions. They enable project managers to think outside the box, improve problem solving and adaptability. An open-minded culture allows for diverse ideas, which can result in innovative approaches to problems. Resource allocation and risk management can also be optimized through creative thinking, ultimately improving overall project success. By integrating creativity and innovation into project management processes, organizations can achieve better project results and gain a competitive advantage. It is critical for project managers to recognize the value of these attributes and actively develop them in their teams. This article explores the role of creativity and innovation in successful project management.

Key words: *creativity, innovation, project management, problem solving, adaptability.*

Г.И.Исмаилова

преподаватель, Азербайджанский Государственный Экономический Университет
ORCID 0009-0004-6080-880X

Э.Т.Набиева

магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Роль творчества и инноваций в успешном управлении проектами

Резюме

В успешном управлении проектами креативность и инновации являются важными компонентами, которые приводят к уникальным и эффективным решениям. Они позволяют руководителям проектов мыслить нестандартно, улучшают решение проблем и адаптируемость. Культура без предубеждений допускает реализацию разнообразных идей, которые могут привести к инновационным подходам в решении проблемы. Распределение ресурсов и управление рисками также можно оптимизировать с помощью творческого мышления, что в конечном итоге повысит общий успех проекта. Интегрируя креативность и инновации в процессы управления проектами, организации могут добиться лучших результатов проекта и получить конкурентное преимущество. Руководителям проектов крайне важно осознавать ценность этих качеств и активно развивать их в своих командах. В данной статье рассматривается роль креативности и инноваций в успешном управлении проектами.

Ключевые слова: *креативность, инновации, управление проектами, решение проблем, адаптивность.*

F.S.Məciddli
müəllim, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
E.T.İsazadə
magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
isazade.elmir@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 13.04.2023

The article was received by editorial board on 13.04.2023

Статья принята к печати 13.04.2023

ELEKTRON TİCARƏTİN MAHİYYƏTİ VƏ ƏSAS XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə

Son illərdə informasiya-kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı iqtisadi, sosial və siyasi istiqamətlərdə çoxölçülü dəyişiklik-transformasiya prosesinə start vermiş, cəmiyyətin bütün təbəqələrində və hər bir sahədə kompüterdən istifadənin dövrün zərurəti olduğu şüurunu yaratmışdır. Elektron ticarət iqtisadi inkişafın, rəqabət üstünlüyünün və sosial rifahın təmin edilməsində strateji əhəmiyyət kəsb edərək global biznesin əvəzolunmazlarından birinə çevrilib.

Açar sözlər: e-ticarət, xüsusiyyət, mahiyyət, layihə, idarəetmə.

GİRİŞ

Elektron ticarət, satınalma və sifariş məqsədləri üçün xüsusi olaraq hazırlanmış üsullarla kompüter şəbəkələri və internet kanalları üzərindən istehsal olunan mal və ya xidmətlərin satışı və ya alınmasıdır. Kommersiya əməliyyatının Elektron Ticarət əməliyyatı sayılması üçün mal və xidmətlərə dair sifarişlər elektron şəkildə verilsə və qəbul edilsə də, son çatdırılma və ödəniş kimi əməliyyatların onlayn həyata keçirilməsinə ehtiyac yoxdur.

Elektron ticarət əməliyyatı müəssisələr, fiziki şəxslər, hökumətlər və ya digər dövlət və özəl qurumlar arasında baş verə bilər. İnternet, ekstranet, elektron məlumat mübadiləsi (EDI) kimi bütün bu elektron kanallar vasitəsilə edilən sifarişlər, alqı-satqı əməliyyatları E-Ticarət əməliyyatı hesab edilir. Telefon zəngi, faks və poçt vasitəsilə edilən sifarişlər və alqı-satqı əməliyyatları Elektron Ticarət əməliyyatları hesab edilmir.

Elektron ticarətin mahiyyəti

İnternet kimi açıq şəbəkələr və ya müəssisə daxilində istifadə edilən qapalı şəbəkələr vasitəsilə həyata keçirilə bilən e-ticarət əməliyyatlarını aşağıdakı kimi sıralamaq olar [5]:

- mal və xidmətlərin ticarəti;
- rəqəmsal formalı mətnlərin, videoların və audioların emalı və ötürülməsi;
- müqavilə və sifariş prosesləri;
- bank əməliyyatları və pul köçürmə əməliyyatları;
- məhsulun dizaynı və istehsalın monitorinqi prosesləri;
- birbaşa istehlakçıya marketing və göndərişlərin izlənməsi;
- reklam və tanıtım prosesləri;
- gömrük rəsmiləşdirilməsi;
- dizayn inkişafı və mühəndislik prosesləri;
- dövlət satınalmaları üzrə əməliyyatlar;
- vergitutma və vergi toplama əməliyyatları;
- internet vasitəsilə edilən elektron pul (e-pul) köçürmələri, birjalar və ya birja əməliyyatları;
- internet üzərindən aparılan hərrac, elektron imza, elektron notariat əməliyyatları;

• müəllif hüquqlarının ötürülməsi və ya icarəyə verilməsi kimi əməliyyatlar E-Ticarət çərçivəsində nəzərə alınır.

Elektron ticarət; təklif olunan məlumat və ya xidmətə tələbat yaratmaq, müştəri dəstəyini təmin etmək və kompüter şəbəkələri vasitəsilə məlumat, məhsul və ya xidmət alqı-satqısı fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə birlikdə kommersiya müəssisələri ilə müştərilər arasında hər cür əlaqəni təmin etməkdir. Bu kontekstdə tərəflər arasında əlaqələr əhəmiyyət kəsb edir və elektron ticarətin geniş əhatəsi bir çox sahədə fərqli təsirlər yaradır.

Elektron ticarətin tərəfləri deyildikdə ağla yalnız alıcı və satıcı gəlməməlidir. İştirakçılarının nöqtəyi-nəzərindən elektron ticarət bir çox tərəfləri əhatə edir. Elektron ticarət prosesində iştirak edən maliyyə, dövlət qurumları və hətta qeyri-hökumət təşkilatları var.

İlk dövrlərdə internetin kommersiya məqsədli istifadəsi dəbdəbəli veb səhifələrdən ibarət təcrübələrdən ibarət idi. Bu sınaqlarla xidmət və məhsulların satıldığı böyük internet saytları ortaya çıxdı. Xüsusilə Amazon, Dixons və Yahoo kimi internet saytlarının yalnız internet üzərindən satdıqları xidmət və məhsullarla 1-2 il ərzində böyük şirkətlərə çevrilməsi, bu təcrübələrin xəyaldan kənar reallığa çevrilməsinə töhfə verdi. ABŞ Ticarət Nazirliyinin 1999-cu ildə apardığı araşdırmada, internet üzərindən artan alış-verişin, başqa sözlə, internet iqtisadiyyatının inflyasiyanın azalmasında rol oynadığı müəyyən edilmişdir.

Elektron ticarət biznes modelləri

Biznesdən biznesə e-ticarət müəssisələrin öz kommersiya əməliyyatlarını elektron mühitdə həyata keçirmələridir. Biznesdən biznesə E-Ticarət modeli E-Ticarət növləri arasında ilk ortaya çıxan modeldir. Biznesdən biznesə E-Ticarət (B2B) tətbiqlərindən istifadə edən bu müəssisə sistemləri ictimaiyyət tərəfindən geniş şəkildə tanınmır. B2B modeli istehlakçı yönümlü olmasa da, internet üzərindən edilən kommersiya fəaliyyətinin böyük bir hissəsini təşkil edir. B2B fəaliyyətləri arasında önə çıxanları məhsul məlumatlarının qəbulu, elektron məlumat mübadiləsi (EDI), sifariş, məsləhət xidmətləri göstərmək olar [3].

E-Ticarət tətbiqlərinin müəssisələr arasında gətirdiyi rahatlıqları aşağıdakı kimi sıralamaq olar [2]:

- Müəssisələrin sifariş prosesini və xərclərini azaltmaqla iş ortaqlığını asanlaşdırır;
- Sifariş və çatdırılma kimi proseslərdə həm alıcı, həm də satıcı üçün vaxta qənaət edir. İşlədiyimiz şirkətlərə e-mail və ya faks vasitəsilə göndərilən məlumatlara uyğun olaraq sorğuya çox tez cavab verilir və sənədlərin lazımı yerlərə çatıb-çatılmaması asanlıqla izlənilə bilər.
- Müəssisələr digər müəssisələrlə birgə həyata keçirilən işlərdə və proseslərdə ediləcək dəyişikliklər haqqında anında məlumat əldə edə bilirlər. Məhsul və qiymət kimi mövzularda ünsiyyətdən yaranan problemlər onlayn ünsiyyət imkanları ilə aradan qaldırılır.
- Sürətli və dəqiq məlumat satıcılar, paylama kanalları və bizneslər arasında paylaşılır.
- İnternetdə qarşılıqlı əlaqə quran müəssisələr, təchizatçılar və distribyutorlar da ödənişləri elektron şəkildə həyata keçirə bilirlər. Elektron ödəniş sayəsində sifariş, satınalma, hesab-faktura kimi əməliyyatlar daha sürətli və ucuz həyata keçirilir, çap xətlərindən yaranan problemlər azalır.

E-Ticarətin biznesdən istehlakçıya (B2C) modeli 1998-ci ildə ABŞ-da ümumi Elektron Ticarətin beşdə birini təşkil edirdi. Bununla belə, biznes və istehlakçı arasında E-Ticarətin həcmi artır. Biznes və istehlakçı arasındakı Elektron Ticarət modeli üçün ən yaxşı nümunə Amazon.com-dur. Biznes və istehlakçı arasında Elektron Ticarətin ən yaxşı nümunələrindən biri olan Amazon.com bu modellə dünyaya nümunə olmaqla satış və müştəri qazanmaqda uğur nümayiş etdirdi. Kifayət qədər gəlir gətirə bilməyən, hətta bəzi dövrlərdə zərər verə bilməyən Amazon.com B2C modeli investorların ehtiyatlı yanaşmasına səbəb oldu. Bir çox tətbiqin B2C modelinə inteqrasiyası və yüksək gəlir gözləntilərinin davam etməsi E-Ticarət modelinin biznesdən istehlakçıya qədər geniş yayılmasına səbəb olur [3].

Biznes və istehlakçı arasında e-ticarət tətbiqləri istehlakçılar üçün müəyyən rahatlıq təmin edir. İstehlakçılar məhsul və xidmətlər haqqında məlumatı tez və asanlıqla əldə edə, təhlükəsiz ödəniş üsulları və ya elektron pul vasitəsilə ödəniş edə bilirlər. İstehlakçılar məhsul, xidmət və ya istehsalçı haqqında məlumat əldə edə və forum saytları və ya e-poçt kimi alətlər vasitəsilə bir-biri ilə əlaqə saxlaya bilirlər. İstehlakçılar almaq istədikləri məhsulun bazarı haqqında məlumat əldə edə, keyfiyyətli və ya daha ucuz məhsulları izləyə bilirlər [2].

Rabitə texnologiyalarının və internetdən istifadənin sürətli inkişafı ilə dünyada yeni iqtisadi nizamın geniş vüsət aldığı görünür. Nəticədə; coğrafi sərhədlər aradan qalxmış, satıcı ilə alıcının görüşdüyü bazarlar fərqli bir ölçü qazanmış və satıcılar bütün dünyanı müştəri kimi qəbul edərək kommersiya fəaliyyətlərini veb əsaslı sistemlərə keçirmişlər.

Elektron ticarət yeni bir anlayış olsa da, daha çox ənənəvi ticarət prinsiplərindən istifadə edir. Buna görə də elektron ticarət ənənəvi ticarətə alternativ deyil. Lakin unutmamaq olmur ki, ticarət tədricən ənənəvi struktur və üsullardan uzaqlaşır, elektron mühitə keçir və yeni prinsiplər gətirir. Elektron ticarətlə ənənəvi ticarət arasındakı ən mühüm fərqi onların bazarlarının genişliyi olduğunu söyləmək olar. Kompüter texnologiyalarının və internetdən istifadənin artdığı müasir dünyada elektron ticarət global bazara daha asan müraciət edə bilər, ona görə də onun bazar potensialı ənənəvi ticarətdən daha böyükdür.

Elektron ticarətin təmin etdiyi üstünlüklər

Elektron ticarətin ənənəvi ticarətlə oxşar cəhətləri var. Buna baxmayaraq, texnoloji inkişaflarla e-ticarətə üstünlük verilmə nöqtəsinə gəlir. Elektron ticarət tək-cə təchizatçılar üçün deyil, həm də istehlakçılar üçün üstünlüklər verir.

Elektron ticarətin həm istehsalçı, həm də istehlakçı baxımından üstünlüklərini araşdırmaq faydalıdır.

İstehsalçılar üçün e-ticarətin üstünlükləri aşağıdakılardır [6]:

- müəssisələr e-ticarətlə vaxtlarını səmərəli istifadə edərək yeni fəaliyyətlərə vaxt ayıra bilirlər;

- elektron mühitdə bir kliklə əməliyyatlarını həyata keçirə bilirlər;

- E-ticarət sayəsində müəssisələr hər prosesdə internetdən istifadə etdikləri üçün rəqabət yaratmaq baxımından qənaət edə və kadr xərclərini azalda bilirlər;

- internet mühitində müvafiq paylama kanallarının olması səbəbindən xərclər azalır;

- reklam və marketing xərclərinə qənaət edə bilər.

Carpenterə görə e-ticarətin istehsalçılar üçün üstünlükləri aşağıdakılardır:

- E-ticarət biznes üçün bazarı dəyişdirir. Bazar mühitini fiziki mühitdən virtual mühitə keçir və ticarəti tamamilə dəyişdirir;

- elektron ticarət iqtisadiyyatda sıxlığı artırır və bazarda iri müəssisələrin olduğu kimi kiçik müəssisələrin də mövcud olmasını və gərgin rəqabət mühitinin olmasını təmin edir;

- E-ticarətlə bizneslərdə məsafələr yox olur;

- elektron ticarət yerli biznesin bazarlara daxil olması üçün maneələri aradan qaldıraraq rəqabət mühiti yaradır;

- elektron ticarət sayəsində müəssisələr informasiyaya davamlı çıxışı təmin edə bilər və onların bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəsi artır.

Elektron ticarətin istehlakçılar üçün üstünlükləri aşağıdakılardır: [4]

- istehsalçılar arasında gərgin rəqabət və internet mühitində satışlarla birlikdə xərclərin azalması ilə istehlakçılar daha uyğun məhsullara çatma imkanını yaradır;

- internet mühitində istehlakçılar daha çox məhsulla görüşmək imkanını yaradır;

- istehlakçılar məhsulu fiziki mühitdə görüb ala bilər və çatdırılma haqqını ödəmir. Bununla belə, onlayn alış-veriş üçün göndərmə haqqı ola bilər. İstehsalçılar rəqabət aparmaq üçün pulsuz göndərmə ilə istehlakçılara göndərə bilirlər;

- istehlakçıların günün istənilən vaxtı məhsul almaq şansı var;
- istehlakçılar aldıkları məhsulları qüsurlu hesab etdikdə qanuni müddət ərzində geri qaytarmaq imkanına malikdirlər;
- internet saytlarının təqdim etdiyi canlı dəstək xətləri ilə istehlakçılarla təkbətək ünsiyyət təmin edilir və istehlakçıların beynindəki suallar təmizlənir və düzgün sifariş verilir.

Elektron ticarətin bir çox üstünlükləri olsa da, təhlükəsizlik və yeni nəsil oğurluğu kimi problemlər də gətirdiyini söyləmək olar. Xüsusilə milli və beynəlxalq arenada istehlakçıların şəxsi məlumatlarının yeni yaradılmış internet saytları tərəfindən paylaşılması özü ilə bir sıra problemləri də gətirir. Elektron ticarətin mənfi cəhətlərini ətraflı araşdırsaq [1]:

- elektron ticarət saytını peşəkar şəkildə qurmaq və bütün prosesləri izləmək üçün mütəxəssis kadrlara ehtiyac var. Bu həm xərc, həm də kadr çatışmazlığı yaradır.

- infrastruktur şəbəkəsinin yaxşı olmadığı hallarda elektron ticarət pozulmalara səbəb ola bilər. Bu zaman həm istehsalçıların, həm də istehlakçıların vaxt itkisinə səbəb olur.

Başqa bir tərifə əsasən, e-ticarətin mənfi cəhətləri aşağıdakılardır (Karakaya T. 2013: s.80):

- xüsusilə istehlakçılar üçün şəxsi məlumatların qorunması və onların məlumatlarının kopyalanmasının qarşısının alınması üçün tədbirlər görülməlidir. Bu vəziyyət təhlükəsizlik problemini gündəmə gətirir;

- E-ticarət şirkətlər üçün xərcləri azaltsa da, bəzi müəssisələrdə işçi qüvvəsinin pisləşməsinə səbəb olur;

- elektron ticarətin geniş kütlələrə və ərazilərə yayılması internetə çıxışı olmayan ölkələr arasında iqtisadi balanssızlığa səbəb ola bilər;

- elektron ticarətlə həyatımıza daxil olan “birbaşa poçt yolu” ilə istehlakçıların xəbəri olmadan informasiya e-poçtları alınır və bu vəziyyət narahatçılığa səbəb ola bilər;

- istehlakçılar internet üzərindən aldıkları məhsulları fiziki olaraq görmədikləri üçün alınan məhsullar qüsurlu ola bilər;

- internet üzərindən alınan məhsullar üçün çatdırılma təmin edilməmişdən əvvəl məhsulun qiyməti istehlakçının hesabından tutula bilər;

- məhsulların daşıma şirkəti vasitəsi ilə gəlməsi, məhsulun qüsurlu olması, daşıma şirkətinin səbəb olduğu problemdir.

İnformasiya-kommunikasiya texnologiyalarının sürətli inkişafı və geniş tətbiqi iqtisadi əməliyyatları asanlaşdırmış, tranzaksiya xərclərini azaltmış, rəqabəti artırmış, qiymət mexanizmi hesabına daha sağlam əməliyyatlar həyata keçirmiş, bazara giriş maneələri qismən aradan qaldırılmışdır. Qiymətləri şəffaflaşdırmaqla alıcılar və satıcılar arasında məlumat axınıni tənzimləyirdi. Aşağı xərclər və asan bazara giriş yeni istehsalçıları və satıcıları e-ticarətə girməyə təşviq etdikcə rəqabət artdı. Elektron ticarətdə kredit kartı ilə ani ödəniş iqtisadiyyatın fasiləsiz işləməsinə imkan yaradacağından, elektron ticarət bazarın daha səmərəli işləməsinə kömək etdi, iqtisadi resurslardan istifadəni və mükafatların bölüşdürülməsini daha ədalətli etdi və ümumi iqtisadi səmərəliliyi artırdı. Ona görə də yeni iqtisadiyyatın ən böyük faydalarından biri də köhnə iqtisadiyyatı daha effektiv etməsidir.

Elektron ticarət, biznesdən biznesə ticarət vasitəsilə xərclərin azaldılmasında və məhsuldarlığın artırılmasında mühüm rol oynayır. Məsələn, kassa aparatı, anbara nəzarət və s. fəaliyyətlərində barkod oxuyucudan istifadə edən və əməliyyatlarını elektron şəkildə həyata keçirən müəssisə, kompüter vasitəsilə eyni vaxtda inventardakı məhsulları izləyə, satış trendini izləyə və müştəri sifarişlərini göndərə bilər. Satış mağazaları avtomatik olaraq yeni sifarişlərini kompüter şəbəkəsi vasitəsilə istehsal edən şirkətə göndərə bilər. Sifariş formasını kompüter vasitəsilə qəbul edən istehsalçı sözügedən məlumatları avtomatik olaraq satış, istehsal, paylama və mühasibat şöbələrinə göndərir. Kompüterlərin avtomatik yerinə yetirdiyi əməliyyatlar nəticəsində bir çox fəaliyyətlər üçün kadr tələbatı minimuma endiriləcəyi üçün kadr xərclərində

ciddi qənaət əldə ediləcək. Şirkətlərarası sifarişlərdə yaranan problemlərin də kompüterlərin həssas işlənməsi səbəbindən azalacağı proqnozlaşdırılır. Alınan mallardakı tendensiyaları izləməklə, istehlakçının marağına səbəb ola biləcək yeni məhsulların seçilməsində və sifarişində rahatlıqla təmin edilə bilər.

Elektron ticarət KOM-lar üçün effektiv məlumat və vaxt idarəetmə vasitəsidir. Milli və beynəlxalq kommertiya əməliyyatlarının elektron mühitdə aparılması məlumat və vaxtın səmərəli idarə olunmasını təmin edir. Buna görə də məhsulun sifarişi ilə çatdırılması arasındakı vaxt minimuma endirilir, vaxt və inventar məsrəflərindən yaranan məsrəflər azalır. Elektron ticarət bütün KOM-lar üçün eyni gözləntiləri ifadə etmir. KOM-ların böyük əksəriyyəti “gözlə və gör” siyasətini həyata keçirərkən strateji imkanları əldən verir. Bu kontekstdə, yeni imkanları əldən verməmək üçün KOM-lar interneti təkə e-ticarət yolunda yeni bir paylama kanalı kimi deyil, həm də internetə inteqrasiya olunmuş təşkilati quruluşu təmin edəcək bir vasitə kimi nəzərdən keçirməlidirlər.

KOM-ların kiçik və orta strukturları bu şirkətlərə iri şirkətlərə nisbətən xarici bazarlara daha asan daxil olub çıxmaq imkanı verir. Bu miqyas həm də şirkət daxilində daha effektiv məlumat və kommunikasiya axını təmin edir. Bundan əlavə, innovasiyalar KOM-ların başqa bir xarakterik xüsusiyyətidir. Bu xüsusiyyət KOM-lara öz məhsullarını və biznes proseslərini daim təkmilləşdirmək imkanı verir. Bundan əlavə, KOM-lar çətin bir təşkilati struktura malik olmadığından, yeni texnologiyaları daha tez qəbul edə bilirlər. KOBİ-lərin elektron ticarət alətləri ilə məhsullarını xarici bazarlara ixracında müvəffəqiyyətli olması üçün; Elektron ticarətdən necə səmərəli istifadə edəcəyini bilməklə yanaşı, onlar daim dəyişən mühitdə yenilikçi və çevik olmalıdırlar.

NƏTİCƏ

İnkişaf edən texnologiya, iqtisadi və sosial sahədəki dəyişikliklər, internetin qlobal miqyasda sürətli və effektiv kommunikasiyası müəssisələrin daxili bazarda yalnız rəqibləri ilə mübarizə aparan şirkətlər olmasına mane olur. Bu gün müəssisələr təkə daxili bazarda deyil, bütün dünyada öz rəqibləri ilə rəqabət apara bilən, texnologiya istehsal edən, mənimsəyən və tətbiq edən təşkilatlar olmalıdır. Müəssisələrin ayaqda qalması onların bu yeni inkişaf və dəyişikliklərlə ayaqlaşmaq qabiliyyətindən asılıdır.

Elektron ticarət texnoloji inkişafın gətirdiyi yeniliklərdən biridir. Bu nöqtədə yeni bir ticarət forması olaraq ortaya çıxan Elektron Ticarət ən böyük təsirini KOBİ-lərə edir. Elektron Ticarətlə bağlı araşdırmalar göstərir ki, E-Ticarətdən səmərəli istifadə edən müəssisələr bəzi üstünlüklər əldə etsə də, bu yeni ticarət üsulu ilə ayaqlaşma bilməyən bizneslər rəqiblərindən bir addım geri qalırlar. Mövcud vəziyyəti nəzərə alsaq, KOB-lar Elektron Ticarətə lazımi əhəmiyyət verməsələr və ya E-Ticarəti effektiv şəkildə həyata keçirməsələr, bu texnologiyayı mənimsəyən rəqiblərinə qarşı zəif olacaqlar.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Bellek M. (2016), “Kayseri Organize Sanayi Bölgesinde Faaliyet Gösteren İşletmelerin Stratejik Yönetimde KOBİ'lerin Sürdürülebilir Rekabet Avantajının Sağlanmasında E-Ticaret Uygulamaları ve İşletmeleri Üzerine Bir Araştırma” // Çorum, Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, 245 s.
2. Çeşmecioğlu S. (2021), “Sorularla Elektronik Ticaret”, İstanbul, “İstanbul Ticaret Odası”, 364 s.
3. Erdağ N., Batuman E. (2016), “Elektronik Ticaret El Kitabı”. İstanbul, “Arıkan Basım Yayın Dağıtım LTD”, 429 s.
4. Gökgül M. (2014), “Türkiye'de Elektronik Ticaretin ve İşletmelerin Avantaj ve Dezavantajları, Tüketiciler” // İstanbul, İstanbul Kültür Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,

Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 245 s.

5. Korkmaz N. (2014).“Sorularla İnternet ve E-Ticaret Rehberi” // İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, Sayı: 37, (22), 257 s.

6. Paksoy T., Ürkmez G.N., Arıcıoğlu A.M. (2013).“KOBİ'lerin E-Ticaret Algısı ve Rekabet Aracı Olarak Kullanımı: Konya Tarım Makinaları Sanayinde Bir Uygulama” // Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:9, s.539-558.

F.S.Mejidli

teacher, Azerbaijan State University of Economics

E.T.Isazade

master student, Azerbaijan State University of Economics

Nature and main characteristics of electronic commerce

Abstract

In recent years, the rapid development of information and communication technologies has started a multidimensional change-transformation process in economic, social and political directions, and created the awareness that the use of computers is the necessity of the time in all layers of society and in every field. E-commerce has gained strategic importance in ensuring economic development, competitive advantage and social welfare and has become one of the indispensable elements of global business.

Key words: e-commerce, feature, essence, project, management.

Ф.С.Меджидли

преподаватель, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Э.Т.Исазаде

магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Природа и основные характеристики электронной коммерции

Резюме

В последние годы стремительное развитие информационных и коммуникационных технологий положило начало многомерному процессу изменений-трансформаций в экономическом, социальном и политическом направлениях, а также сформировало осознание того, что использование компьютеров является необходимостью времени во всех слоях общества и в каждое поле. Электронная коммерция приобрела стратегическое значение для обеспечения экономического развития, конкурентного преимущества и социального благосостояния и стала одним из неотъемлемых элементов глобального бизнеса.

Ключевые слова: электронная коммерция, фича, сущность, проект, управление.

Н.С.Джумаева
магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический
Университет (UNEC)
narmin.juma@mil.ru

Məqalə redaksiyaya daxil olub 15.04.2023

The article was received by editorial board on 15.04.2023

Статья принята к печати 15.04.2023

ТРАНСФОРМАЦИЯ БИЗНЕСА И ПОЯВЛЕНИЕ ИННОВАЦИОННЫХ БИЗНЕС-МОДЕЛЕЙ

Резюме

Данная статья посвящена исследованиям в направлении трансформации бизнеса и создания инновационных бизнес-моделей.

Здесь было проведено исследование концепции цифрового бизнеса, которая продолжает оставаться актуальной в современное время, и в статью были включены инновации в этом направлении.

Ключевые слова: *бизнес, инновации, цифровые технологии, трансформация, исследования.*

ВВЕДЕНИЕ

Явление цифровой трансформации стало очень популярным в последние годы. Цифровая трансформация или «цифровизация» — это «интеграция цифровых технологий в бизнес-процессы». Использование цифровых технологий открывает возможности для интеграции продуктов и услуг через функциональные, организационные и географические границы. Как следствие, эти цифровые технологии ускоряют темпы изменений и приводят к значительным преобразованиям в ряде отраслей, поскольку они обладают «силой» нарушить статус-кво и могут быть использованы для стимулирования технологических изменений.

Цифровые технологии произвели революцию в том, как работают отрасли, представив концепцию «Индустрия 4.0» или «умная фабрика». Цифровые платформы создали новый способ работы компаний и организаций в «бизнес-экосистеме», что привело к изменению динамики сетей создания стоимости. Цифровые технологии существенно изменили бизнес и общество, привнеся фундаментальные изменения за счет новых подходов экономики замкнутого цикла и экономики совместного потребления.

Появление инновационных бизнес-моделей.

Для исследователей стратегии три характеристики цифровых технологий, а именно цифровые артефакты, цифровые платформы и цифровые инфраструктуры, открывают возможности для многоуровневой модульной архитектуры и предоставляют фирмам стратегический выбор в пользу стратегии цифровых инноваций. Это коренным образом изменило характер разработки стратегии, поскольку многие цифровые продукты предлагают новые возможности и функции за счет интеграции цифровых компонентов в физические продукты и могут одновременно быть продуктом и платформой. (3) В связи с этим в литературе появился термин «платформы» для обозначения тех компаний, которые полагаются на свои бизнес-модели на веб-платформе. Кроме того, цифровые инфраструктуры, такие как анализ данных, облачные вычисления и трехмерная печать,

предоставляют новые инструменты для быстрого масштабирования. Таким образом, цифровизация стирает границы между технологиями и управлением, предоставляя новые инструменты и концепции цифровой среды, которые резко меняют способы, с помощью которых фирмы сталкиваются с новыми управленческими задачами, внедряют инновации, развивают отношения и ведут бизнес). (5)

Новая цифровая среда требует от компаний использования цифровых технологий и платформ для сбора, интеграции и использования данных, адаптации к экономике платформ и поиска возможностей роста для сохранения конкурентоспособности. Кроме того, недавние исследования показывают, что фирмы используют внешние венчурные модели для развития динамических способностей. (5)

Таким образом, цифровизация рассматривается как предпринимательский процесс, в котором фирмы, стремящиеся к цифровой трансформации, делают устаревшими ранее успешные бизнес-модели, внедряя инновационные бизнес-модели, которые революционизируют многие отрасли. Действительно, литература предполагает, что при разработке соответствующего ВМ можно извлечь выгоду из потенциальной встроенной ценности инноваций.

С ростом интернет-экономики традиционные бизнес-модели пришлось заменить более инновационными и творческими альтернативами.

В то время как бизнес-модели первоначально использовались как инструмент убеждения, который показывал инвесторам доходность капитала, которым они рисковали, и логический ход процесса предпринимателями нового поколения, ищущими финансовую поддержку для реализации своих бизнес-идей, сегодня они стали инновационным инструментом и продукт в своем собственном праве.

В то время как новые бизнес-модели создаются благодаря новым технологиям, новые бизнес-модели запускают выпуск на рынок новых технологий и инновационных продуктов. Это хороший пример того, что технологическая инфраструктура открывает новые возможности для бизнес-моделей, когда предприятия платят по тарифу, который они используют, арендуя их через интернет вместо того, чтобы покупать дорогостоящее компьютерное программное обеспечение.

С другой стороны, стремление применить эту бизнес-модель, основанную на принципе «плати по мере использования», к различным секторам промышленности, закладывает основу для разработки ряда новых коммуникационных протоколов и связанных технологий, которые будут формироваться вокруг Интернета вещей и технологий облачных вычислений.

Взяв на себя ведущую роль в преобразованиях, вызванных индустрией 4.0, компании, которые хотят сохранить свое конкурентное преимущество, ускорили поиск инновационных технологий для воссоздания собственных бизнес-моделей.

Научно-исследовательские и опытно-конструкторские работы, проводимые в техническом масштабе, направлены на повышение эффективности производственных процессов в каждом секторе с использованием производственных технологий нового поколения.

Основные ожидания здесь перечислены как повышение производительности, максимально эффективное использование ресурсов, свободные от человеческого фактора производственные процессы, безошибочная и индивидуальная продукция, бесперебойное производство и цифровой бизнес.

Креативные, последовательные и устойчивые бизнес-модели необходимы для того, чтобы превратить инновационные технологии и изобретения, полученные в ходе этих исследований, в значимую экономическую ценность для всех заинтересованных сторон.

Известно, что прогресс в технологиях превратится в экономическую ценность только при наличии прибыльных и устойчивых бизнес-моделей.

Для традиционных предприятий и инвесторов концепция бизнес-модели относится к классическим рабочим процессам, таким как покупка-продажа, строительство-продажа, строительство-эксплуатация-передача.

В мире инновационный бизнес постоянно обновляется, совершенствуется и становится интернационализированным процессом. Международное разделение труда, специализация и кооперация производства между странами составляют материальную основу интернационализации инновационного национального бизнеса. Кроме того, важным компонентом инновационного предпринимательства является инновационный национальный бизнес. В основе развития национального бизнеса лежат национальные экономические интересы и мотивы стран, находящихся на разных уровнях развития. (1)

Новые знания, технологии и их эффективное применение в социально-экономическом развитии определяют место страны в мировом сообществе и залог национальной безопасности. (3) Также необходимо подчеркнуть один аспект, который с учетом ограниченности инновационных ресурсов, эффективные нормы их использования должны соблюдаться во всех экономических системах.

Анализ состояния формирования инновационного национального бизнеса в Азербайджане. (2) Неравномерность развития материально-экономических ресурсов в странах мира оказывает непосредственное влияние на становление и развитие национального бизнеса между странами. Однако глобальная задача (обязанность), стоящая впереди в развитии национального бизнеса в странах мира, состоит в том, чтобы развивать национальные экономики стран, используя те ограниченные ресурсы и какими средствами, и полностью удовлетворять бесконечные потребности людей.

Для достижения этой цели необходимо создавать инновационные технологии, отвечающие современным требованиям, и обеспечивать их эффективное использование. Создание инновационных технологий и превращение их в бизнес-объект на мировом рынке является глобальным экономическим процессом, если рассматривать его с точки зрения уровня и закономерностей развития производительных сил в странах мира. В настоящее время в качестве примера в производстве и внедрении на мировой рынок современных инновационных технологий можно привести КНР, США, Германию, Италию, Японию, Республику Южная Корея, Малайзию, Сингапур, Тайвань и другие страны.

В отчете «R Business», подготовленном Всемирным банком в 2016 году, Азербайджан занял 63-е место среди 189 стран, обеспечив благоприятную бизнес-среду. При этом по 5 из 10 показателей, отраженных во Всемирном банке, Азербайджан занимает первое 40-е место среди стран мира. В дополнение к этому предлагается дальнейшее улучшение благоприятной деловой среды и укрепление ее институциональных основ с целью стимулирования инвестиций частного сектора в не нефтяной экономику.

Одной из важных задач в стратегии развития инновационного национального бизнеса в Азербайджане является заключение соглашений о свободной торговле и создание и внедрение современных инновационных технологий для выхода на внешние рынки. Азербайджанская экономика и национальный бизнес являются частью мировой экономики. В 90-х годах 20 века японский ученый К. (2)

Все поиски, идеи, новшества и инновации, выдвигаемые в глобализованный мире, не имеют «границ» и проявляются на основе международной специализации и разделения труда. Инновационные инновации каждой страны влияют на укрепление ее национальной конкурентоспособности, расширение интеграционных связей и всестороннее развитие экономики. Какая бы страна ни активно участвовала в международной системе разделения

труда, использовала преимущества иностранного капитала и тенденций, возрастает и ее экономическая мощь.

Внешнеэкономические связи играют важную роль в развитии инновационных технологий в странах мира. Внешнеэкономические связи влияют на то, чтобы обмен научно-техническими и инновационными технологиями между странами становился интенсивным. Во внешнеэкономической деятельности предпочтение отдается обмену инвестиционными ресурсами, информационными средствами, научно-техническими идеями с иностранным капиталом.

Кроме того, особое внимание уделяется расширению инновационно-промышленного бизнеса при формировании и развитии внешнеэкономических связей. Таким образом, развитые индустриальные страны уделяют больше внимания выводу инновационных технологий в промышленной сфере на мировые рынки и повышению их конкурентоспособности. В настоящее время больший приоритет отдается активизации инновационного бизнеса при создании промышленных кластеров.

Силы бизнес-среды влияют на организационную структуру бизнес-моделей. Стремление к талантливым человеческим ресурсам подразумевает потребность в более гибкой и неформальной организационной структуре, способной удовлетворить потребности межфункционального взаимодействия и цифровых новаторов. (3)

Что касается ресурсов, то человеческие ресурсы всегда были решающим фактором успеха в организации, но цифровые инновации повысили их значение и обнажили уязвимость системы, традиционно основанной на высокой текучести молодых специалистов. На самом деле высокий спрос на креативность и мультидисциплинарность в сочетании с неопределенностью и неоднозначностью цифровых инноваций несовместимы с переподготовкой существующей рабочей силы.

Таким образом, в то время как трансформации все еще инвестируют во внутреннее развитие консультантов и их цифровые навыки за счет органического роста, основной тенденцией является покупка полностью развитых человеческих ресурсов и возможностей путем слияний и поглощений.

РЕЗУЛЬТАТ

В цифровом контексте ВМ стали новой единицей анализа для изучения меняющегося влияния цифровых технологий на то, как фирмы производят и доставляют ценность с помощью ВМ.

Как следует из литературы, ИМТ предоставляет возможности для получения прибыли в системе сетевой деятельности и повышения эффективности работы фирмы. Роль ВМ имеет важное значение в определении важнейших аспектов цифровой стратегии.

Действительно, это помогает компаниям применять цифровую линзу для обновления своих бизнес-процессов, чтобы создать соответствующую новую ценность. Однако этот процесс все еще развивается, и многие вопросы остаются без ответа для предпринимателей и менеджеров, особенно в отношении интеграции стратегий цифровой трансформации и стратегий трансформации бизнеса для реализации «цифровой бизнес-стратегии».

Список использованной литературы:

1. Альберти-Альхтайбат, Л. В., Аль-Хтайбат, К., и Хутайбат, К. (2019). Бизнес-модель управления знаниями и обмена ими для преодоления сбоя: случай с Aramex. Дж. Автобус. Рез. 94, 400–407.
2. Амит Р. и Зотт К. (2015). Создание ценности за счет инновационной бизнес-модели. MIT Sloan Management Review 53, 41–49.

3. Берман С.Дж. (2016). Цифровая трансформация: возможности для создания новых бизнес-моделей. Стратег. Лидерш. 40, 16–24.

4. Биркиншоу Дж., Хэмел Г. и Мол М. Дж. (2018), «Управленческие инновации», *Academy of Management Review*, Vol. 33 № 4, стр. 825-845.

5. Клаусс Т., Боункен Р. Б., Лаудиен С. и Краус С. (2020), «Реконфигурация бизнес-модели и инновации в МСП: анализ смешанного метода в электронной промышленности», *Международный журнал инновационного менеджмента*, Том. 24 № 2, стр. 1-44.

N.S.Jumayeva

magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Biznesin transformasiyası və innovativ biznes modellərinin yaranması.

Xülasə

Bu məqalə biznes transformasiyası və innovativ biznes modellərinin yaranması istiqamətində araşdırmaya həsr olunmuşdur.

Burada müasir dövrdə aktuallığını davam etdirən rəqəmsal biznes konsepsiyasına dair araşdırma aparılmış və bu istiqamətdə yeniliklər məqaləyə daxil edilmişdir.

Açar sözlər: *biznes, innovasiya, rəqəmsal, transformasiya, araşdırma.*

N.S.Jumayeva

master student, Azerbaijan State Economic University

Business transformation and the emergence of innovative business models

Abstract

This article is devoted to research in the direction of business transformation and creation of innovative business models.

Here, research was conducted on the concept of digital business, which continues to be relevant in modern times, and innovations in this direction were included in the article.

Key words: *business, innovation, digital, transformation, research.*

M.V.Talıbova
müəllim, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
Beynəlxalq Magistratura və Doktorantura Mərkəzi
Ü.R.Məmmədova
magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
login_1911@list.ru

Məqalə redaksiyaya daxil olub 17.04.2023

The article was received by editorial board on 17.04.2023

Статья принята к печати 17.04.2023

AZƏRBAYCANDA ELEKTRON TİCARƏT FƏALİYYƏTLƏRİ VƏ STRATEGİYALARININ TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ İSTİQAMƏTLƏRİ

Xülasə

Məqalədə Azərbaycan elektron ticarət fəaliyyətləri araşdırılmış, bu strategiyalarının təkmilləşdirilməsi üçün bir sıra təklif və tövsiyələr qeyd olunmuşdur. Azərbaycanda elektron ticarət bazarı hələ inkişafın ilkin mərhələsindədir. Ölkədə internetin nüfuzetmə dərəcəsi 80%-ə yaxındır və ölkədə 10 milyondan çox internet istifadəçisi var. Bununla belə, e-ticarət platformalarından istifadə edənlərin sayı nisbətən azdır.

Açar sözlər: elektron ticarət, strategiyalar, Azərbaycan, e-ticarət platformaları, elektron ticarət bazarı.

GİRİŞ

Elektron ticarət fəaliyyətini şərtləndirən əsas amillərdən biri geniş çeşiddə məhsul və xidmətlərin onlayn mövcudluğudur. Lakin Azərbaycanda onlayn rejimdə təqdim olunan məhsul və xidmətlərin çeşidi məhduddur. Ölkədə e-ticarət fəaliyyətini artırmaq üçün onlayn mövcud məhsul və xidmətlərin çeşidini genişləndirmək vacibdir. Buna daha çox biznesi onlayn olmağa həvəsləndirmək və onları buna həvəsləndirmək üçün vergi güzəştləri və subsidiyalar kimi stimullar təklif etməklə nail olmaq olar.

Güclü e-ticarət infrastrukturunun qurulmasında əsas problemlərdən biri ölkədə etibarlı ödəniş sistemlərinin olmamasıdır. Azərbaycanda hələ də nağd pul əməliyyatları çox yaygındır və bir çox insanlar kredit kartlarından və ya digər elektron ödəniş üsullarından istifadə etməkdə tərəddüd edirlər. Bu problemin öhdəsindən gəlmək üçün hökumət və özəl sektor istifadəsi asan və geniş şəkildə qəbul edilən təhlükəsiz və etibarlı ödəniş sistemini inkişaf etdirmək üçün birgə işləməlidir.

Logistika və çatdırılma Azərbaycanda e-ticarət fəaliyyətlərinə təsir edən digər mühüm amildir. Ölkənin logistika və çatdırılma infrastrukturunu hələ də inkişaf edir və qeyri-adekvat nəqliyyat sistemləri, pis yol şəraiti və məhdud kuryer xidmətləri kimi bir çox problemlər mövcuddur. Logistikanı və çatdırılmanı yaxşılaşdırmaq üçün ölkənin nəqliyyat infrastrukturunun inkişafına, yol şəraitinin yaxşılaşdırılmasına və kuryer xidmətlərinin sayının artırılmasına sərmayə qoymaq vacibdir. Bundan əlavə, e-ticarət platformaları daha səmərəli və etibarlı çatdırılma sistemlərinin tətbiqi üçün işləyə bilər, məsələn, yerli logistika provayderləri ilə əməkdaşlıq etmək və çatdırılma izləmə təklif etmək.

Digər problem ölkədə etibarlı çatdırılma xidmətlərinin olmamasıdır. Elektron ticarət şirkətləri məhsulları müştərilərinə tez və səmərəli şəkildə çatdırma bilməlidirlər, lakin nəqliyyat infrastrukturunu zəif olan ölkədə bu çətin ola bilər. Bu problemin öhdəsindən gəlmək üçün e-ticarət

şirkətləri müştərilərinə sürətli və etibarlı çatdırılma xidmətləri göstərmək üçün logistika şirkətləri ilə əməkdaşlıq edə bilərlər.

Nəhayət, hökumət Azərbaycanda elektron ticarət əməliyyatlarını idarə etmək üçün normativ baza yaratmalıdır. Bu çərçivəyə istehlakçıları və biznesləri dələduzluqdan və digər onlayn cinayətlərdən qoruyan qanunlar və qaydalar daxil edilməlidir.

Azərbaycanda e-ticarət fəaliyyətinin yaxşılaşdırılmasında digər mühüm amil internetin nüfuzunun və rəqəmsal savadlılığın artırılmasıdır. Beynəlxalq Telekommunikasiya İttifaqının məlumatlarına görə, 2020-ci ildə Azərbaycanda internetin nüfuzu 60% civarında olub. Bu o deməkdir ki, ölkədə hələ də internetə çıxışı olmayan çoxlu sayda insan var.

Internetin nüfuzunu artırmaq üçün hökumət və özəl sektor ölkədə daha çox insanı münasib qiymətə internetlə təmin etmək üçün birlikdə işləyə bilər. Bu, ictimai Wi-Fi qaynar nöqtələri, mobil internet paketləri və digər sərfəli internet xidmətləri kimi təşəbbüslər vasitəsilə həyata keçirilə bilər.

Internetin nüfuzunu artırmaqla yanaşı, ölkədə rəqəmsal savadlılığın yaxşılaşdırılması da vacibdir. Azərbaycanda bir çox insanlar e-ticarət və onlayn alış-verişlə tanış deyillər ki, bu da e-ticarət şirkətlərinin müştəriləri cəlb etmək və saxlamaqda çətinlik yarada bilər. Bu problemin öhdəsindən gəlmək üçün e-ticarət şirkətləri insanlara onlayn alış-verişin faydalarını və e-ticarət platformalarından necə istifadə etmələrini anlamağa kömək edən təhsil və məlumatlandırma proqramlarına sərmayə qoya bilər.

Azərbaycanda elektron ticarət fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsi üçün başqa bir strategiya yerli elektron ticarət platformalarının inkişaf etdirilməsidir. Hazırda ölkədə əksər elektron ticarət əməliyyatları Amazon və eBay kimi beynəlxalq platformalar vasitəsilə həyata keçirilir. Bu platformalar bütün dünyada məşhur və geniş istifadə olunsa da, Azərbaycanda yerli bazar üçün ən uyğun platforma olmaya bilər.

Yerli elektron ticarət platformalarını inkişaf etdirmək üçün e-ticarət şirkətləri yerli tərtibatçılar və dizaynerlərlə birlikdə Azərbaycan istehlakçılarının ehtiyaclarına uyğun platformalar yarada bilərlər. Bu platformalar yerli ödəniş üsulları, yerli dil dəstəyi və beynəlxalq platformalarda mövcud olmayan yerli məhsul siyahıları kimi funksiyalar təklif edə bilər.

Elektron ticarət fəaliyyətinin əsas üstünlüklərindən biri rəqabətqabiliyyətli qiymətlər və endirimlər təklif etmək imkanıdır. Lakin Azərbaycanda bir çox e-ticarət platformaları rəqabətli qiymətlər və ya cəlbədicilərin endirimlər təklif etməsi ki, bu da onlayn alış-verişin cəlbədiciliyini məhdudlaşdırır. Ölkədə e-ticarət fəaliyyətini yaxşılaşdırmaq üçün daha çox müştəri cəlb etmək üçün rəqabətli qiymətlər və endirimlər təklif etmək vacibdir. E-ticarət platformaları təchizatçılarla daha yaxşı qiymətlər müzakirə etmək və müştərilərə endirimlər və promosyonlar təklif etmək üçün işləyə bilər.

Elektron ticarət fəaliyyətlərinə təsir edən digər mühüm amil müştəri xidmətidir. Azərbaycanda bir çox e-ticarət platformaları müştərilərə mükəmməl xidmət göstərmir ki, bu da müştərilərin narazılığına və loyallığının azalmasına səbəb ola bilər. Ölkədə e-ticarət fəaliyyətini təkmilləşdirmək üçün mükəmməl müştəri xidməti təmin etmək vacibdir. Buna telefon, e-poçt və canlı söhbət kimi müştəri dəstəyi üçün müxtəlif kanallar təklif etməklə və səmərəli şikayətlərin həlli proseslərini həyata keçirməklə nail olmaq olar.

Mobil uyğunluq e-ticarət fəaliyyəti üçün vacib amildir, çünki onlayn alış-verişin əhəmiyyətli faizi mobil cihazlar vasitəsilə həyata keçirilir. Bununla belə, Azərbaycanda bir çox e-ticarət platformaları mobil cihazlar üçün optimallaşdırılmayıb ki, bu da onlayn alış-verişin rahatlığını məhdudlaşdırır. Ölkədə e-ticarət fəaliyyətini təkmilləşdirmək üçün mobil cihazlar üçün e-ticarət platformalarını optimallaşdırmaq və mobil proqramlar hazırlamaqla mobil uyğunluğu yaxşılaşdırmaq vacibdir.

Transsərhəd e-ticarət fəaliyyəti Azərbaycandakı bizneslərə müştəri bazasını ölkə hüdudla-

rından kənarda da genişləndirmək imkanı verir. Bununla belə, Azərbaycanda transsərhəd elektron ticarət bazarı hələ də inkişaf etməyib. Transsərhəd e-ticarət fəaliyyətini təşviq etmək üçün transsərhəd e-ticarət xidmətlərini genişləndirmək üçün beynəlxalq e-ticarət platformaları və logistika təminatçıları ilə işləmək vacibdir. Bundan əlavə, hökumət transsərhəd e-ticarət fəaliyyətlərini təşviq etmək üçün daha yaxşı ticarət sazişləri üzrə danışıqlar aparmaq və ticarət maneələrini azaltmaq üçün işləyə bilər.

Elektron ticarət startapları Azərbaycanda elektron ticarət bazarına innovasiya və artım gətirmək potensialına malikdir. Bununla belə, bir çox startaplar maliyyə imkanlarının məhdudluğu və təcrübə çatışmazlığı kimi əhəmiyyətli problemlərlə üzləşirlər. Elektron ticarət startaplarını dəstəkləmək üçün qrantlar və kreditlər kimi maliyyə imkanlarının təmin edilməsi, sahibkarlıq bacarıqlarının inkişafı üçün təlim və mentorluq proqramlarının təklif edilməsi vacibdir.

Nəhayət, Azərbaycanda e-ticarət fəaliyyətinin təkmilləşdirilməsinin digər istiqaməti transsərhəd elektron ticarətin təşviq edilməsidir. Transsərhəd e-ticarət müxtəlif ölkələrdə alıcılar və satıcılar arasında həyata keçirilən onlayn əməliyyatlara aiddir. Bu növ e-ticarət Azərbaycandakı kiçik bizneslər üçün xüsusilə faydalı ola bilər, çünki bu, onlara orada fiziki mövcudluq yaratmadan başqa ölkələrdəki müştərilərə çatmağa imkan verir.

Transsərhəd elektron ticarəti təşviq etmək üçün hökumət ticarət maneələrini azaltmağa və gömrük prosedurlarını sadələşdirməyə çalışa bilər. Bu, Azərbaycandakı müəssisələrin məhsullarını başqa ölkələrə ixrac etmələrini asanlaşdırır və daha sərfəli edə bilər. Hökumət həmçinin digər ölkələrlə azad ticarət sazişləri üzərində danışıqlar apara bilər ki, bu da Azərbaycanda biznesin xarici bazarlara güzəştli çıxışını təmin edə bilər.

NƏTİCƏ

Azərbaycanda elektron ticarət fəaliyyətləri inkişaf üçün böyük potensiala malikdir, lakin bazarın potensialından tam istifadə etmək üçün elektron ticarət strategiyalarının təkmilləşdirilməsinə ehtiyac var. Azərbaycanda e-ticarət fəaliyyətlərini və strategiyalarını təkmilləşdirmək üçün ödəniş şüzlərinə çıxışı artırmaq, onlayn ödəniş sistemlərinə inam yaratmaq, e-ticarət haqqında məlumatlılığı artırmaq, onlayn mövcud məhsul və xidmətlərin çeşidini genişləndirmək, logistikanı və çatdırılmanı yaxşılaşdırmaq, rəqabətli qiymətlər və endirimlər təklif edin, mükəmməl müştəri xidməti təqdim edin, mobil uyğunluğu təkmilləşdirin, transsərhəd e-ticarət fəaliyyətlərini təşviq edin və e-ticarət startaplarını dəstəkləyin. Bu tədbirlər Azərbaycanda daha canlı və rəqabətədavamlı elektron ticarət bazarının yaradılmasına və ölkədə iqtisadi artıma təkan verəcək.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Həsənov, M. və İsmayılova, N. (2019). Azərbaycanda elektron ticarət: problemlər və perspektivlər. *Beynəlxalq İdarəetmə, Texnologiya və Sosial Elmlər Jurnalı*, 4(2), 125-136.
2. Hüseynova, N., & Quliyev, R. (2018). Azərbaycanda elektron ticarət: problemlər və imkanlar. *Beynəlxalq İqtisadiyyat və Maliyyə Problemləri Jurnalı*, 8(2), 98-104.
3. Xəlilova, R. (2020). Azərbaycanda elektron ticarət və onlayn alış-veriş: problemlər və imkanlar. *Journal of Contemporary Research in Business, Economics and Finance*, 2(2), 52-60.
4. Məmmədov, E. (2019). Azərbaycanda elektron ticarət: problemlər və imkanlar. *European Journal of Economic Studies*, 22(1), 1-11.
5. Zheng, J., & Zhang, J. (2013). An empirical study on the influential factors of mobile commerce adoption. *Journal of Electronic Commerce Research*, 14(4), 322.

M.V.Talıbova

*teacher, Azerbaijan State University of Economics
International Magistrate and Doctorate Center*

U.R.Mammadova

master student, Azerbaijan State University of Economics

Directions for improving electronic commerce activities and strategies in Azerbaijan

Abstract

In the article, e-commerce activities in Azerbaijan were investigated, a number of proposals and recommendations were mentioned for improving these strategies. The e-commerce market in Azerbaijan is still in the initial stage of development. The internet penetration rate in the country is close to 80% and there are more than 10 million internet users in the country. However, the number of people using e-commerce platforms is relatively small.

Key words: *e-commerce, strategies, Azerbaijan, e-commerce platforms, e-commerce market.*

М.В.Талыбова

*преподаватель, Международный Центр Магистратуры и Докторантуры
Азербайджанский Государственный Экономический Университет*

У.Р.Мамедова

магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Направления совершенствования деятельности и стратегий электронной коммерции в Азербайджане

Резюме

В статье исследована деятельность электронной коммерции в Азербайджане, упоминается ряд предложений и рекомендаций по совершенствованию этих стратегий. Рынок электронной коммерции в Азербайджане все еще находится в начальной стадии развития. Уровень проникновения интернета в стране близок к 80%, и в стране насчитывается более 10 миллионов интернет-пользователей. Однако количество людей, использующих платформы электронной коммерции, относительно невелико.

Ключевые слова: *электронная коммерция, стратегии, Азербайджан, платформы электронной коммерции, рынок электронной коммерции.*

A.A.Abdulova
baş müəllim, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
X.N.Rzayev
magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
xalidrzayev8@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 02.03.2023

The article was received by editorial board on 02.03.2023

Статья принята к печати 02.03.2023

ELEKTRON TİCARƏTDƏ SAYT SEÇİMLƏRİNİN VƏ MƏHSUL ALIŞLARININ DEMOQRAFİK XÜSUSİYYƏTLƏRƏ GÖRƏ TƏHLİLİ

Xülasə

Elektron ticarət (e-ticarət) – global iqtisadiyyatda rəqəmsallaşmanın təsiri altında biznes fəaliyyətinin yeni sahələrinin formalaşması fonunda yaradılmışdır. Təşkilatlar rəqəmsal platformaların onlara verdiyi və verə biləcəyi əsas iqtisadi faydalardan sayılan – sosial şəbəkələr və onların müvafiq olaraq messengerlərdən intensiv şəkildə yararlanmaqdadırlar. Təşkilatlar özlərinin xidmət və məhsullarını məhz internet üzərindən reklam edirlər. Onlar bununla hədəf auditoriyasının əhəmiyyətli hissəsini əhatə edir, müəyyən, uyğun parametrlərə malik olan istifadəçilərin bir hissəsinə yönəlmiş spesifik reklamlarla onlar üçün bu sahədə yeni imkanların açılması fərsətlərindən faydalanırlar.

Bununla belə, elektron platformalar yalnız xidmətlərini, brendini və məhsullarını tanımaq üçün deyil, həm də onların satışını həyata keçirmək üçün istifadə olunmaqdadır. İnternet texnologiyalarının və elektron informasiya mübadiləsinin assistantlığı ilə fəaliyyət göstərən yeni tip biznes – rəqəmsal biznes yaranır. Veb saytlar və onlayn ünsiyyətin digər formaları vasitəsilə həyata keçirilən müxtəlif qarşılıqlı əlaqə modelləri var. Şirkətlər digər şirkətlərə (B2B) və ya istehlakçılara (B2C) xidmət göstərir, istehlakçılar da öz növbəsində öz məhsul və xidmətlərini təklif etməklə şirkətlərə fəaliyyətlərində (C2B) kömək edə və ya elə öz aralarında (C2C) kommersiya fəaliyyətini həyata keçirə bilirlər.

Açar sözlər: e-ticarət, məhsul, rəqəmsal platforma, sayt, fəaliyyət.

GİRİŞ

Beləliklə, qarşılıqlı kommunikasiya və münasibətlər elektron platformaların vasitəçiliyi ilə formalaşmaqdadır ki, bu da əksər hallarda hüquqi-fiziki şəxslərin bir-biriləri ilə qarşılıqlı əlaqəsini olduqca sadələşdirməkdədir. Rəqəmsal texnologiyalar, əlavə olaraq, qəbul olunan iqtisadi qərarların maksimum effektivliyinə və həmçinin məqsədəuyğunluğuna nail olmağa imkan formalaşdırmaqdadır. Xüsusilə, Google Analytics, Yandex kimi bu və ya digər analitik alətlər buna yardımçı olur. Biznes hesabları kimi saxlanılan sosial şəbəkələrdəki şirkət profilləri (məsələn, Instagram, TikTok, Facebook və s.) auditoriyanın davranışını izləməyə, müştəriləri arasında sorğular keçirməyə və bunun əsasında təklif olunan məhsulları təkmilləşdirməyə imkan verir.

Elektron ticarətin mövcud vəziyyətinin və onun sayt seçimləri və məhsul alışlarının demoqrafik xüsusiyyətləri baxımından inkişaf perspektivlərinin təhlili bu bazarın həm global, həm də milli səviyyədə yüksəlməkdə olan artım templəri ilə əlaqədar olaraq aktualdır.

Tədqiqat işinin təhlili zamanı sistemli yanaşma və analiz metodlarından istifadə olunmuşdur. Bunlarla bərabər, deduksiya və induksiya metodlarından da istifadə olunmuşdur. Belə ki, induk-

siya metodu ilə tədqiqat işi haqqında iqtisadi dəlillər toplanmış, araşdırılmış və sistemləşdirilmişdir. Sintez metodu, daha detallı bir araşdırma məqsədi ilə fərdi elementləri bütöv hala gətirmək üçün istifadə olunmuşdur. Bu metod təhlil metodu ilə olduqca sıx əlaqəlidir, çünki hər zaman fərdi analiz nəticələrini özündə cəmləyən əsas element kimi mövcuddur. Beləliklə məqalədə sistemli analiz metodu tətbiq edilir, buna uyğun şəkildə, problem iqtisadi inkişafa uyğun əlaqəli tarixi inkişaf yönündən təhlil olunur. Məqalənin, hər bir mərhələsində həm ümumi sintez metodları və elmi analiz, həmçinin məntiqi analiz, iqtisadi-statistik metod, müqayisə və təsnifat metodları, həm də ekspert qiymətləndirmə metodlarından istifadə edilmişdir.

Elektron ticarətin mahiyyəti və xüsusiyyətləri

Beynəlxalq ticarət iqtisadi tərəqqinin başlıca hərəkətverici qüvvələrindən biri sayılmaqdadır. Beynəlxalq ticarət beynəlxalq iqtisadi münasibətlər sahəsidir və bu gün o, bütün beynəlxalq əlaqələrin təxminən 80%-ni təşkil edir, hansı ki, o, dünyanın bütün ölkələrinin əmtəə, xidmət, əqli əməyi məhsullarının ixracı nəticəsində formalaşır. Rəqəmsal iqtisadiyyatın innovativ tərəqqisi şəraitində xidmət sektorunun təşkilati və iqtisadi cəhətdən düzgün formalaşdırılması olduqca mühüm əhəmiyyət daşıyır. Bu sənayenin tərəqqisi təşkilati cəhətdən məqbuldur və xidmət bazarının konyunkturasi ilə əlaqədar çevikdir, buna görə də xidmətlərin keyfiyyəti və səmərəliliyi o qədər yüksək olacaqdır. Xidmət sahəsində əmək fəaliyyətinin düzgün təşkili hər bir ölkənin iqtisadiyyatında bir sıra sosial və iqtisadi problemlərin aradan qaldırılmasına gətirib çıxarır [1, 42].

Bu gün bizim hər birimizin qarşımızda beynəlxalq elektron biznes proseslərinin və mobil pul platformasının tərəqqisi və həmçinin elektron texnologiyalardan istifadənin dəstəklənməsi, e-ticarət, onlayn köçürmələr üçün yeni infrastrukturun inkişaf etdirilməsi, pul köçürmələrinin həcmnin artırılması kimi mühüm vəzifələr durmaqdadır.

Rəqəmsal (elektron) ticarət – elektron kanalların vasitəçiliyi ilə xidmət və mallar istehsalı, onların paylanması, həmçinin ön önəmli prosesi olan – marketinqi, və nəhayət satışı və (ya) müştəriyə çatdırılmasıdır. Elektron ticarət anlayışı, sözsüz ki, İnternet ticarəti anlayışından daha geniş bir məzmunla malikdir, çünki o, yalnızca İnternet vasitəsilə olan satışları deyil, həmçinin də digər kommunikasiya və informasiya və sosial şəbəkələr vasitəsilə qarşılıqlı münasibətləri özündə ehtiva etməkdədir və o, həmçinin daha geniş biznes modellərinə fokuslanır. Elektron ticarət – demək olar bütün növ onlayn ödənişləri və elektron ticarət əməliyyatlarını özündə birləşdirən bir iqtisadiyyat sahəsi sayıla bilər. Elektron ticarətin ən əsas üstünlüyü onda heç bir məhdudiyyətin olmamasıdır (və ya tənzimləmə bilinən məhdudiyyətlərin olmasıdır) [1, 69].

Elektron ticarətin (e-ticarət) ərsəyə gəlməsi 1960-cı illərin əvvəllərinə təsadüf edirdi, o vaxtlarda rabitə sistemləri və kompüterlər aviabiletlərin satışı, bank xidmətlərinin göstərilməsi və həmçinin telefon vasitəsilə malların sifarişi üçün istifadə olunmağa başlanmışdır. 1994-cü ildə ABŞ-da formalaşdırılan onlayn mağaza kataloqlar vasitəsilə onlayn kitab satan ilk pərakəndə satıcı idi [2, 19].

İlk başlarda elektron pərakəndə satış aşağıda göstərilənlərin istifadəsinə əsaslanmaqda idi:

- xidmət və malların daima yenilənən kataloqları;
- elektron ödəniş sistemləri;
- çatdırılma sistemləri.

1990-cı illərdən bəri internet və kompüter şəbəkələrinin tərəqqisi ilə əlaqədar elektron ticarətdə artım tendensiyası müşahidə edilməkdədir. Analitiklər bunun məhz bəzi ticarət üstünlüklərindən yararlanmağa imkan verdiyini qeyd etməkdədirlər.

Bu üstünlüklərə isə alıcılar və satıcılar arasındakı məsafənin minimumlaşdırılması ilə yanaşı, müştərilərə keyfiyyətli xidmət göstərmək, xərcləri xeyli aşağı salmaq, orta və kiçik təsərrüfat subyektləri üçün maneələri azaltmaq və aradan qaldırmaq və həmçinin təchizat zənciri idarəçiliyini sadələşdirmək daxildir. İnternet vasitəsilə ticarətin miqyasının artması ilə əlaqədar olaraq bu sahədə terminologiyanın tətbiqi və dəqiqləşdirilməsi zərurəti yaranmışdır. Ehtimal olu-

nur ki, bu məsələ ilk dəfə 1998-ci ilin mayında Ümumdünya Ticarət Təşkilatının (ÜTT) Cenevrədə keçirilən konfransı zamanı beynəlxalq səviyyədə qaldırılıb. Artıq həmin il sentyabr ayına qədər ÜTT-nin işçi proqramı yaradılmışdır ki, burada e-ticarət elektron rabitə vasitələri ilə xidmətlərin və malların paylanması, istehsalı, marketinqi, satışı və müştəriyə çatdırılması proseslərinin cəmi kimi başa düşülürdü [3, 26].

Daha dar bir tərif 1998-ci ilin oktyabrında başlayan müzakirələr zamanı İqtisadi Əməkdaşlıq və İnkişaf Təşkilatı (İƏİT) tərəfindən işlənib-hazırlanmışdır. İƏİT 2011-ci il hesabatında İƏİT 2001-ci ildə verilmiş e-ticarət əməliyyatı konsepsiyasını "sifarişlərin qəbulu və ya yerləşdirilməsi üçün xüsusi olaraq hazırlanmış şəkildə kompüter şəbəkələri tərəfindən istehsal olunan mal və xidmətlərin satışı və ya alınması" kimi işləyib hazırlayır. Beləliklə, əməliyyatın e-ticarət olub-olmaması təklif olunan konkret məhsul və xidmətlərin xüsusiyyətləri, əməliyyatda iştirak edən tərəflər, ödəniş və çatdırılma üsulu ilə deyil, sifarişin həyata keçirilmə üsulu ilə müəyyən edilir [8, 51].

Alınan mal və xidmətlərin ödənişi və çatdırılması mütləq onlayn şəkildə həyata keçirilmir, əməliyyat müəssisələr, ev təsərrüfatları, fiziki şəxslər, hökumətlər və digər dövlət və ya özəl təşkilatlar arasında həyata keçirilə bilər. Bu tərif, ÜTT tərəfindən veriləndən fərqli olaraq, telefon sifarişləri və əl ilə yazılmış elektron məktublar kimi rəqəmsal rabitə vasitələrindən (məsələn, veb səhifələr) istifadə edilmədən fiziki olaraq həyata keçirilən satış və alışı istisna edir [10].

OECD tərifinə Eurostat və Birləşmiş Millətlər Təşkilatının Ticarət və İnkişaf Konfransı (UNCTAD) tərəfindən də istinad edilir. Bu universal olmasa da, Eurostat dövlətlərə təqdim etdikləri məlumatların maksimum müqayisəliliyini təmin etmək üçün informasiya və kommunikasiya texnologiyaları (İKT) statistikasını tərtib edərkən ona istinad etməyi tövsiyə edir [11].

Həmçinin, e-ticarət bəzən "rəqəmsal ticarət" anlayışı ilə eyniləşdirilir. Bu termin daha genişdir, çünki o, istehlakçılar, firmalar və hökumətlər arasında, o cümlədən onlayn platformalar vasitəsilə mal və xidmətlərin həm onlayn, həm də oflayn çatdırılması ilə müşayiət olunan rəqəmsal əməliyyatları əhatə edir [10].

Bəziləri e-ticarəti şirkətlərə və fərdlərə internet üzərindən mal və xidmətlər almağa və satmağa imkan verən biznes modeli kimi müəyyən edirlər. Eyni zamanda, elektron ticarət, şirkətin İnternetdə, yəni onlayn rejimdə hər hansı bir hərəkəti yerinə yetirməsini tələb edən bütün prosesləri əhatə edən elektron biznesin (İngiliscə e-biznes) bir hissəsi hesab olunur.

AliExpress, Amazon, eBay kimi şirkətlər və satıcıları məhsullarını demək olar ki bütün dünyaya çatdırmaqdadırlar. Bu gün bazar olduqca aktiv və populyar bir şəkildə istifadə olunmaqdadır, burada istehlakçılar rahatlıqla öz mallarını və xidmətlərini alver edə bilməkdədirlər [7].

Marketplace – sözü məhz bazar deməkdir, daha doğrusu desəm, müştərilərin üçüncü tərəf saytlarına daxil olmağa ehtiyac belə olmadan onların məhsullarını – mallarını-xidmətlərini elə oradanca əldə etmək mümkün olan nəhəng ticarət platformasıdır. Marketplace satıcıları və alıcıları bir məkanda birləşdirə bilər. Orada hər bir məhsul kateqoriyasına müvafiq olaraq fərqli çeşid və dəyişən qiymətlər baxımından bir-biri ilə rəqabətdə olan bir çox təchizatçı mövcuddur.

Elektron ticarət növlərinin xüsusiyyətləri

Elektron ticarət növlərinin məhsul kateqoriyalarına görə, iştirakçılarına görə, əməliyyat modellərinə görə, hədəf istehlakçıya görə və s. kimi müxtəlif meyarlara görə təsnifatı həyata keçirilir. Məhsul kateqoriyasına görə elektron ticarət aşağıdakıların həyata keçirilməsi ilə əlaqədardır [9, 66]:

- maddi istehlak malları: məişət texnikası, geyim, ayaqqabı, tikinti və təmir üçün materiallar, mebel;

- qeyri-maddi mallar (xidmətlər): otellərin rezervasiyası, konsertlərə, müxtəlif mədəni tədbirlərə biletlərin alınması;

- əyləncə rəqəmsal məzmun: musiqi, kitablar, seriallar.

Fəaliyyət modelindən asılı olaraq onlayn mağazalar və onlayn bazarlar fərqlənir. Onlayn mağazalar hər hansı bir mal və ya xidmətlərin son istehlakçıya birbaşa satışını nəzərdə tutur, onlayn bazarlar isə onlayn mağazaların yerləşdirilməsi, təşviqi üçün platformadır, yəni vasitəçi rolunu oynayır. Həmçinin ticarət edilən məhsulların standartlaşdırıldığı "bülleten lövhəsi" və kommersiya əməliyyatları üçün mövcud olan "tender platforması"nın formatları da fərqlənir.

Gəlir yaratma modelinə görə aşağıdakı e-ticarət növlərinə rast gəlinir:

- "Birbaşa çatdırılma" (ingiliscə drop shipping) vasitəçilərin iştirakı olmadan malların satıcının anbarından birbaşa alıcıya göndərilməsini nəzərdə tutur. Əslində, bu cür onlayn mağazalar həyata keçirilməsinə, yəni məhsulun, istehsalçının və ya təchizatçının satışına cavabdehdir;

- Topdansatış və anbar: malların təchizatçı tərəfindən çatdırıldığı öz anbarında saxlanarkən onlayn mağaza tərəfindən satışı;

- Üçüncü tərəf vasitəsilə həyata keçirilən şəxsi etiketlərin və istehsalın təşviqi: onlayn mağaza müəyyən növ məhsulun prototipini və ya sifarişini istehsalçıya göndərir və sonra onu satır;

- "Ağ işarələmə" (ingilis dilində white labeling) istehsalçının mövcud məhsulunun onlayn mağazanın dizaynı altında satışını nəzərdə tutur: qablaşdırma, loqo.

- "Abunəlik": onlayn mağazaların bu formatı müəyyən fasilələrlə bəzi məhsulların müntəzəm tədarükünə əsaslanır.

Məhsul kateqoriyalarına əsaslanan e-ticarətin təsnifatı göstərir ki, onlayn bizneslər məişət texnikası, geyim və mebel kimi maddi mallar, eləcə də otel rezervasiyası və tədbir biletləri kimi qeyri-maddi mallar təklif edə bilər. Elektron ticarəti təsnif etməyin başqa bir yolu, onlayn mağazalar və onlayn bazarların fərqli olduğu fəaliyyət modelidir. Onlayn mağazalar birbaşa məhsul və ya xidmətləri son istehlakçılara satır, onlayn bazarlar isə onlayn mağazaların yerləşdirilməsi və təşviqi üçün platforma rolunu oynayır. E-ticarət fəaliyyəti üçün bülleten lövhələri və tender platformaları da müxtəlif formatlardır.

Gəlir yaratma modelləri e-ticarəti təsnif etməyin başqa bir yoludur, topdansatış və anbar, özəl etiketin təşviqi, ağ etiketləmə və abunə əsaslı modellər kimi müxtəlif növlərlə. Drop Shipping malların satıcıdan alıcıya birbaşa çatdırılmasını nəzərdə tutur, topdansatış və anbar modelləri isə öz anbarında saxlanılan məhsulları satan onlayn mağazanı əhatə edir. Şəxsi etiketin təşviqi və ağ etiketləmə istehsalçının köməyi ilə məhsulların layihələndirilməsi və satışı ilə məşğul olan onlayn mağazaya aiddir və abunə əsaslı modellər müəyyən fasilələrlə məhsulların müntəzəm tədarükünə diqqət yetirir.

Bütövlükdə, bu təsnifat sistemi müxtəlif meyarlar əsasında mövcud olan müxtəlif e-ticarət növlərinin hərtərəfli icmalını təqdim edərək, bizneslərə öz ehtiyaclarına və məqsədlərinə ən uyğun modeli seçməyə imkan verir.

Kommersiya münasibətlərində iştirak edənlərin tərkiblərindən asılı olmaqla biz məhz aşağıdakı elektron ticarət modellərini ayıra bilərik:

• B2B – Biznesdən Biznesə (Business to Business).

B2B hüquqi şəxslər arasında kommersiya münasibətlərini nəzərdə tutan qarşılıqlı fəaliyyət modelidir. Burada şirkətlər malların və (və ya) xidmətlərin alqı-satqısı, tədarükü üçün öz aralarında əqdlər, tərəfdaşlıq müqavilələri bağlayırlar.

E-ticarətdə, B2B modellərində əlaqələr qurmaq üçün şirkətlər çox vaxt onlayn platformalardan yalnız ünsiyyət qurmaq üçün deyil, həm də düzgün tərəfdaşlar tapmaq üçün istifadə edirlər. B2B e-ticarət əməliyyatları adətən istehsalçılar və topdansatışçılar, yaxud topdansatışçılar və pərakəndə satıcılar arasında onlayn platformalar vasitəsilə baş verir. Qeyri-

kommersiya təşkilatları (məsələn, məktəblər) də bu biznes modelinə cəlb oluna bilər. B2B e-ticarət biznesinin əsas üstünlükləri bunlardır [5, 19]:

- müəssisələr, təchizatçılar və distribyutorlar arasında satış prosesi avtomatlaşdırılır, beləliklə, onlar arasında qarşılıqlı əlaqə sadələşir və daha sürətli olur;
- infrastrukturun və inzibati və idarəetmə ehtiyaclarının dəyərinin azalması;
- bazarın böyük həcmi əhatə etmək mümkün olur;
- müxtəlif kommunikasiya kanallarında brendin daimi mövcudluğu təmin edilir;
- əməliyyatda iştirak edən subyektlər arasında ən yüksək keyfiyyətli münasibətlərin qurulması;

İnternetdə təşkilatlar haqqında təqdim olunan çoxsaylı məlumatlar arasında şirkətlər üçün öz meyarlarına, məsələn, qiymətlərə, şirkət dəyərlərinə cavab verən tərəfdaşlar tapmaq daha asandır. Bu onunla bağlıdır ki, rəqəmsallaşma dövründə müəssisələr öz brendlərini qurmaq və onu tanıtmaları üçün əsasən öz baxışlarını xarici dünyaya çatdırmağa çalışırlar.

- C2G – İstehlakçıdan Hökumətə (Consumer to Government);
- C2C – İstehlakçıdan İstehlakçıya (Consumer to Consumer).

C2C e-biznes modelində istehlakçılar onlayn platforma vasitəsilə öz aralarında ticarət edir və bunun üçün komissiya ödəyirlər. Elektron ticarətdə bu modelə bəzən onlayn bazar yeri də deyilir. Onlayn platforma e-ticarət platformaları, onlayn auksionlar və sosial media səhifələri ola bilər. C2C əməliyyatları tez-tez auksion formasını alır: istifadəçilər öz təkliflərini əvvəlcədən müəyyən edilmiş müddətə satılan təklif olunan mallar üzrə yerləşdirirlər. Nəticədə, hərrac əşyaları ən yüksək qiymət təklif edənə satılır. Bəzən bir əşyanın qiyməti sadəcə olaraq satıcı tərəfindən yerləşdirilir və müəyyən edilir. Bu qarşılıqlı əlaqə modelinin rahatlığına baxmayaraq, lazımi nəzarətin olmaması riskləri var, yəni [4, 42]:

- keyfiyyət zəmanətləri: onlayn platforma, bir qayda olaraq, ona yerləşdirilən malların keyfiyyətinə görə məsuliyyət daşımır və alıcılar İnternetdəki şəkillərdə gördüklərini tam olaraq alacaqlarına tam əmin ola bilməzlər;

- ödəniş zəmanətləri: əməliyyatlar birbaşa alıcı ilə satıcı arasında həyata keçirildiyi üçün müxtəlif şərtlərlə həyata keçirilə bilər. Məsələn, alıcı yalnız məhsulları aldıqdan sonra malı ödəməyə hazır olduğu halda, alıcının ödəniş etməməsi riskini satıcı daşıyır. Lakin ödəniş sistemlərinin inkişafı sayəsində bu risk tədricən minimuma endirilir.

C2C e-ticarətinin üstünlükləri arasında malların bu şəkildə yerləşdirilməsi ənənəvi mağazalarda onu müşayiət edən xərclərin azaldılmasıdır. Bunun sayəsində müştərilər onları daha ucuz qiymətə almaq imkanı əldə edirlər. Satıcılar üçün onlayn platformalardan istifadənin üstünlüyü daha yüksək qazanc əldə etməkdir, çünki satış vasitəçilər olmadıqda birbaşa alıcıya edilir. Həmçinin qeyd olunur ki, bu üsul unikal məhsulların (xüsusən də əl istehsalı əşyalar) satışı üçün kifayət qədər effektivdir.

Qlobal iqtisadiyyatda elektron ticarətin inkişafının genezisi

İqtisadiyyatın bir çox digər sektorları ilə müqayisədə müasir elektron ticarətin cəmi iki onillik tarixi var. 1990-cı illərdə İnternetin yaranması sənayenin əsas inkişafına töhfə versə də, onun formalaşması xeyli əvvəl baş vermiş və onun fəaliyyəti üçün zəruri olan vasitələrin inkişafı ilə bağlıdır. Əvvəla, qeyd etmək lazımdır ki, elektron ticarət məlumatların ötürülməsi vasitəsi ilə həyata keçirilir, onun texnologiyaları ilk dəfə 1960-cı illərdə, məlumat mübadiləsi əsasən telefon xətləri vasitəsilə aparıldığı zaman qeyd edilib.

Sonra poçtu əvəz etməli və insan iştirakı olmadan məlumat ötürməyə imkan verən elektron məlumat mübadiləsi (EDI) ideyası geniş yayıldı. Bu tip texnologiyanın ilk nümunələrindən biri 1960-cı ildə Amerikanın American Airlines və IBM şirkətləri SABER reyslərində yerləri avtomatik rezerv edən sistem üzərində işə başlayanda istifadə edilmişdir. Bu, münasib qiymətə hava səyahətinin təşkilinə, gediş haqqının avtomatlaşdırılmış hesablanmasına və oturmaqların

izlənməsi vasitəsilə qiymətlərin idarə edilməsinə imkan verdi. Aviasirkətin terminalları yüzədən çox şəhərdə telefon xətləri ilə birləşdirilib.

Eyni zamanda irimiqyaslı və kütləvi istehsalat malik iri sənaye müəssisələrində inventarların idarə edilməsində avtomatlaşdırma və kompüter şəbəkəsi texnologiyalarından istifadə olunmağa başlandı. Bu tendensiya onunla izah olunurdu ki, belə şirkətlərin sahibləri ən optimal mal partiyası ilə müəssisənin istehsal səmərəliliyinin artmasına diqqət yetirdilər, buna görə şirkətlər xərclərini azaltmaq və mənfəəti artırmaq üçün bu sahədə texnologiyalar tətbiq etməyə çalışdılar.

1961-ci ildə amerikalı mühəndis və alim Leonard Kleinrock doktorluq dissertasiyası üzərində işləyərkən qlobal informasiya şəbəkələrinin təşkili prinsiplərini müəyyən etdi. İlk vaxtlar onun ideyaları öz dövrünü qabaqlasa da, həyata keçirilə bilməsə də, sonradan ARPANET-in yaradılmasına mühüm töhfə verdi [12].

ABŞ-ın Qabaqcıl Layihələr Agentliyi onun ideyaları ilə tanış olub və nüvə hücumu zamanı müdafiədə istifadə üçün kompüter şəbəkəsinin yaradılması vəzifəsini qoyub. Belə bir şəbəkənin o dövrdə məlumat ötürülməsinin əsaslandığı telefon xətlərinin əhəmiyyətli dərəcədə məhv edilməsi ilə belə məlumat mübadiləsinə mümkün edəcəyinə inanılırdı. Bəziləri qeyd edir ki, ilk onlayn əməliyyat 1972-ci ildə müasir İnternetin sələfi, prototipi hesab edilən artıq qurulmuş ARPANET şəbəkəsindən istifadə etməklə həyata keçirilib. Bununla belə, eyni zamanda, çoxları hesab edir ki, bu əməliyyat rəqəmsal formada deyil, alıcı və alıcı arasında adi görüş zamanı mal və pul mübadiləsi ilə müşayiət olunduğu üçün onlayn həyata keçirilmir. satıcı. Təhlükəsiz kompüter şəbəkəsinin yaradılması ideyasının yaranması ilə paralel olaraq, 1962-ci ildə İnternet texnologiyaları haqqında ilk qeydlər baş verdi: Cozef Liklayder "Qalaktik şəbəkə" əsərini yazdı. Bu əsərində o, dünyanın istənilən yerindən mövcud proqramlara və verilənlər bazalarına dərhal daxil olmaq imkanı verəcək insanlar arasında qlobal kompüter əlaqəsinin mümkünlüyü haqqında fikirlərini bölüşüb. Cozef Liklayder 1963-cü ildə ARPA şəbəkəsi layihəsinin direktoru təyin edilib. Bu layihə ABŞ Müdafiə Nazirliyinin maliyyə dəstəyi ilə başlayıb. Bu gün e-ticarət texnologiyadakı irəliləyişlər və istehlakçıların davranışındakı dəyişikliklərlə idarə olunan təkamül və innovasiyaları davam etdirən çox trilyon dollarlıq sənayedir [6, 33].

B2C və B2B segmentlərində beynəlxalq e-ticarət bazarının inkişafı. 2020-ci ildə ən yaxşı 13 beynəlxalq B2C e-ticarət şirkətlərindən 7-nin baş ofisi məhz ABŞ-da yerləşirdi. Həmçinin, bu 13 təşkilatın 9-u və ya 70%-i 2020-ci ildə öz məhsul və ya xidmətlərinin dövriyyəsində kəskin artım göstərmişdir. Adı çəkilən şirkətlərdə isə pandemiya dövründə satışların həcmi və sayında azalmalar müşahidə edilmişdir: Uber, Expedia, Booking Holdings və Airbnb. Aralarında 2020-ci ildə ən az azalma həddi tendensiyasını 11 faiz azalma ilə Amerika şirkəti Uber göstərmişdir. Bu, əlbəttə ki, şirkətlərin və vətəndaşların taksi və ya şəxsi sürücülərə tələb, onlayn ödəniş və ya qapıda ödəniş edərək bir zənglə yemək çatdırması xidmətinin sifarişləri və s. kimi amillərlə bağlıdır. Qalanlarına (Expedia, Booking Holdings, Airbnb və s.) gəldikdə isə, turizm xidmətləri, səyahət və kirayə evlərlə bağlıdır və 2020-ci ildə başlayan pandemiya zamanı tətbiq olunmuş karantin qadağaları və bağlı sərhədlər səbəbindən bu xidmətlərə əvvəlki kimi tələbat olmayıb.

Beynəlxalq elektron ticarətin pərakəndə satış segmentinin (B2C) xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirək. eMarketer, 2022-ci ilin yanvar ayına olan təxminlərinə görə, 2022-ci ildə onlayn pərakəndə satışların 2021-ci ilə nisbətən 12% artaraq 5,5 trilyon dollar olacağını təxmin edir. Cari proqnozlara görə, 2023-cü ilə qədər bu rəqəm 11% artaraq 6,2 trilyon dollar təşkil edəcək ki, bu da dünya üzrə bütün pərakəndə satışların 21,5%-ni təşkil edəcək. Satışların daha da artması proqnozlaşdırılır ki, bu da 2025-ci ildə 7 trilyon dollara çatıb.

Ümumilikdə, beynəlxalq e-ticarətin pərakəndə segmenti bütün dünyada istehlakçılara geniş çeşiddə məhsullar təklif edən sürətlə böyüyən və yüksək rəqabətli bazardır. Bazar inkişaf etməyə davam etdikcə, pərakəndə satışçılar rəqabətdən qabaqda qalmaq üçün yeniliklər etməli və texnologiyaya və müştəri təcrübəsinə sərmayə qoymalı olacaqlar.

NƏTİCƏ

Nəticə etibarlı elə, e-ticarət, kommersiya fəaliyyətinin ən mühüm məhdudiyyətləri olan məkan və zaman anlayışlarını kənara itələməklə günün istənilən vaxtında, məkandan asılı olmayaraq həyata keçirilə bilən alış-veriş prosesidir. İnternet məlumat ötürmə sistemindən istifadə edərək kompüter və ya elektron cihazın köməyi ilə həyata keçirilən e-ticarət fenomeni ənənəvi ticarətin mümkün olmadığı müştərilərin sayına və müxtəlif müştəri profillərinə ani və yerində xidmət göstərə bilər. Ticarət marketing ölçüsündən qiymətləndirildikdə internet mühitində həyata keçirilməyə başlanan marketing hərəkəti birbaşa marketing texnikası adlı yeni bir anlayışı doğrultmuşdur. Bu yeni marketing texnikası təklif olunan xidmət və məhsulların çeşidini və sayını qeyri-məhdud edib, eyni zamanda iş yerini aradan qaldırıb. Bu araşdırmada yeni marketing texnikası olan e-ticarətə istehlakçıların baxışları müəyyən edilməyə çalışılmışdır.

Tədqiqat və nəticələri həm elektron ticarətə dair tədrisdə, həm də elektron ticarətlə məşğul olan müəssisələrdə istifadə oluna bilinər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Khushmurodova M. (2022). "Forms of International Electronic Commerce: Essence and Features." *Central Asian Journal of Innovations on Tourism Management and Finance*, 3 (6), p.128-135.
2. Avdeeva E.A. (2016). "Problems of development of electronic commerce." *Young scientist*, (13), p.363-365.
3. Yasmin I. (2020), "E-commerce in the World Trade Organization: History and latest developments in the negotiations under the Joint Statement." *International Institute for Sustainable Development and CUTS International*, Geneva, 29 p.
4. Inkpen K.M.(2001). "Drag-and-drop versus point-and-click mouse interaction styles for children." *ACM Transactions on Computer-Human Interaction (TOCHI)*, 8(1), p.1-31.
5. Bormotko A.S. (2022). "Using digital technologies in marketing." *Innovations, Science, Education*, (34), p.2419-2423.
6. Collazos C. (2008). "Gender: An influence factor in the collaborative work process in computer-mediated communication." *International Conference on Nanotechnology and Environment Engineering*, (17), p.1-5.
7. Bochkova E.V. (2022). "Modern trends in the development of information technologies in the sphere of electronic business." *The phenomenon of the market economy: from its origins to the present day. Synthesis of digital technologies and innovative solutions*, p.41-51.
8. Liu H. (2014). "Fuzzy hierarchy analysis method for e-commerce site selection." *Bulletin of BSU*, 1(3), p.89-94.
9. Tsybulskaya S.S. (2021). "The website as the centerpiece of a company's internet marketing." *New Scientific Research*, p.66-68.
10. <https://netcorecloud.com/ebook/ecommerce-personalization-benchmark-report-2021>
11. <https://www.oecd-ilibrary.org/sites/1885800a-en/index.html?itemId=/content/component/1885800a-en#back-n-ch01-10>
12. <https://michaeltefula.medium.com/a-brief-history-of-e-commerce-c4692a3b2cd9>

A.A.Abdulova

lecturer, Azerbaijan State University of Economics

Kh.N.Rzayev

master, student of Azerbaijan State University of Economics

Analysis of E-Commerce site choices and product purchases by demographic characteristics

Abstract

Electronic commerce (e-commerce) was created against the background of the formation of new areas of business activity under the influence of digitization in the global economy. Organizations are intensively taking advantage of social networks and messengers, which are considered to be the main economic benefits that digital platforms give them and can give them. Organizations advertise their services and products on the Internet. They thereby cover a significant part of their target audience, benefit from the opportunity to open up new opportunities in this area for them with specific advertisements aimed at a portion of users with certain, relevant parameters.

However, electronic platforms are used not only to promote their services, brands and products, but also to sell them. A new type of business operating with the assistance of Internet technologies and electronic information exchange is emerging - digital business. There are different models of interaction that take place through websites and other forms of online communication. Companies provide services to other companies (B2B) or to consumers (B2C), and consumers, in turn, can help companies in their activities by offering their products and services (C2B) or conduct commercial activities among themselves (C2C).

Key words: e-commerce, product, digital platform, site, activity.

А.А.Абдулова

старший преподаватель, Азербайджанский Государственный Экономический Университета

Х.Н.Рзаев

магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Анализ выбора сайтов электронной коммерции и покупок продуктов по демографическим характеристикам

Резюме

Электронная коммерция (e-commerce) создавалась на фоне формирования новых направлений деловой активности под влиянием цифровизации в мировой экономике. Организации интенсивно используют социальные сети и мессенджеры, которые считаются основными экономическими преимуществами, которые им дают и могут дать цифровые платформы. Организации рекламируют свои услуги и товары в Интернете. Тем самым они охватывают значительную часть своей целевой аудитории, извлекают выгоду из возможности открывать для них новые возможности в этой области с помощью конкретной рекламы, направленной на часть пользователей с определенными, релевантными параметрами.

Однако электронные площадки используются не только для продвижения своих услуг, брендов и товаров, но и для их продажи. Возникает новый вид бизнеса, функционирующий с помощью интернет-технологий и электронного обмена информацией, - цифровой бизнес. Существуют различные модели взаимодействия, которые осуществляются через веб-сайты и другие формы онлайн-общения. Компании предоставляют услуги другим компаниям (B2B) или потребителям (B2C), а потребители, в свою очередь, могут помогать компаниям в их деятельности, предлагая свои продукты и услуги (C2B) или ведя коммерческую деятельность между собой (C2C).

Ключевые слова: электронная коммерция, продукт, цифровая платформа, сайт, активность.

R.H.Muradov
i.ü.f.d., dosent, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
ORCID 0009-0003-3537-5849
Z.R.Cabbarova
magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
jabbarovazohre@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 14.04.2023

The article was received by editorial board on 14.04.2023

Статья принята к печати 15.04.2023

DÖVLƏT TƏRƏFİNDƏN DƏSTƏKLƏNƏN İNNOVASIYALAR ÜÇÜN DƏSTƏKLƏYİCİ MÜHİTİN YARADILMASI

Xülasə

Dövlət tərəfindən dəstəklənən innovasiyalar üçün dəstəkləyici mühitin yaradılması iqtisadi artımın və texnoloji tərəqqinin dəstəklənməsi üçün çox vacibdir. Hökumətlər bizneslərə və sahibkarlara innovasiyalar etmək imkanı vermək üçün lazımi resursların, infrastrukturun və tənzimləyici bazanın təmin edilməsində mühüm rol oynayır. Dövlət və özəl sektorlar arasında əməkdaşlıq hökumətin maliyyələşdirmə, vergi güzəştləri və digər tədbirlər vasitəsilə tədqiqat və inkişafı dəstəkləməsi ilə tərəqqiyə səbəb ola bilər. Təhsil və işçi qüvvəsinin inkişafı bacarıqlı istedad fondunun yaradılmasında əsas amillərdir ki, bu da innovativ sənayeləri cəlb edir. Risk götürməyi təşviq etmək və uğursuzluğa dözmək innovasiya mədəniyyətini inkişaf etdirməyin vacib aspektlərindədir. Inkubatorlar, akseleratorlar və innovasiya mərkəzləri yaratmaqla hökumətlər həm startaplar, həm də qurulmuş bizneslər üçün qidalandırıcı ekosistem yaradırlar. Beynəlxalq tərəfdaşlıq və əməkdaşlıq bir ölkənin innovasiya potensialını daha da artırır. Məqalə biz dövlət tərəfindən dəstəklənən innovasiyalar üçün dəstəkləyici mühit yaratmaq üçün vacib olan əsas elementləri araşdıracağıq.

Açar sözlər: dövlət tərəfindən dəstəklənən innovasiya, əməkdaşlıq, tədqiqat və inkişaf, təhsil, işçi qüvvəsinin inkişafı, risk alma mədəniyyəti, beynəlxalq tərəfdaşlıq.

GİRİŞ

Dövlət tərəfindən dəstəklənən innovasiyalar üçün dəstəkləyici mühitin yaradılması iqtisadi artımı, texnoloji tərəqqini və ümumi sosial tərəqqiyə kömək etməyi hədəfləyən hökumətlər üçün vacib bir işdir. Bugünkü sürətlə inkişaf edən qlobal mənzərədə bir millətin innovasiya qabiliyyəti getdikcə daha çox onun rəqabət qabiliyyətinin və rifahının təməl daşına çevrilir. Qlobal birlik olaraq üzləşdiyimiz iqlim dəyişikliyi, ictimai sağlamlıq və iqtisadi bərabərsizlik kimi mürəkkəb problemlər yalnız inkişaf edən əməkdaşlıq və bilik mübadiləsi ekosistemindən yarana biləcək innovativ həllər tələb edir.

Hökumətlər innovasiyaların çiçəklənməsi üçün lazımi şəraitin yaradılmasında mühüm rol oynayrlar. Onlar bunu bizneslərə, sahibkarlara, tədqiqatçılara və təhsil müəssisələrinə əməkdaşlıq etmək və qabaqcıl həlləri inkişaf etdirmək imkanı verən resurslar, infrastruktur və tənzimləyici baza təmin etməklə edirlər. Bu kontekstdə hökumətlərin dəstəyin göstərilməsi və özəl sektorun iştirakını təşviq edən rəqabət mühitinin təşviqi arasında düzgün tarazlıq yaratması vacibdir [1].

Dövlət tərəfindən dəstəklənən innovasiyalar üçün dəstəkləyici mühitin əsas elementlərindən biri tədqiqat və inkişafa (TƏ-İN) güclü vurğudur. Hökumətlər həm dövlət, həm də özəl sektorun tədqiqat təşəbbüslərinə əhəmiyyətli maliyyə vəsaiti ayırmaqla, TƏ-İN fəaliyyətini stimullaşdırır.

Bu, qrantlar, subsidiyalar və innovativ layihələrə sərmayə qoyan müəssisə və qurumları mükafatlandıran vergi güzəştləri vasitəsilə həyata keçirilir. TƏ-İN sərmayələri üçün əlverişli mühit yaratmaqla hökumətlər ən perspektivli ideyaların həyata keçməsinə imkan verilməsini təmin edirlər.

Dövlət tərəfindən dəstəklənən innovasiyalar üçün dəstəkləyici mühitin digər mühüm aspekti təhsil və işçi qüvvəsinin inkişafıdır. Hökumətlər innovativ sənayeləri dəstəkləyə biləcək bacarıqlı və bilikli istedad fondunun inkişafına sərmayə qoymalıdırlar. Bu, təkcə bütün səviyyələrdə təhsilin keyfiyyətinin yaxşılaşdırılmasını deyil, həm də ömürboyu təhsilin və davamlı bacarıqların inkişafının təşviqini nəzərdə tutur. Bununla hökumətlər uyğunlaşa bilən və global iqtisadiyyatın sürətlə dəyişən tələblərinə hazır olan işçi qüvvəsi yaratmağa kömək edir.

Maliyyələşdirmə və təhsillə yanaşı, hökumətlər risk almağı təşviq etməklə və uğursuzluğa dözməklə innovasiya mədəniyyətini inkişaf etdirirlər. Innovasiya mahiyyət etibarilə sınaq prosesidir və uğursuzluq çox vaxt uğura aparan səyahətin qaçılmaz hissəsidir. Sahibkarların və bizneslərin risk götürdükələrinə və yeni ideyaları sınağa görə cəzalandırılmadığı bir mühit yaratmaqla hökumətlər innovasiyaları stimullaşdırmağa və daha möhkəm və uyğunlaşa bilən iqtisadiyyat yaratmağa kömək edə bilər.

Dövlət tərəfindən dəstəklənən innovasiyalar üçün dəstəkləyici mühitin digər mühüm aspekti inkubatorların, akseleratorların və innovasiya mərkəzlərinin yaradılmasıdır. Bu qurumlar startaplar və qurulmuş bizneslər üçün onların böyüməsinə və uğur qazanmasına kömək edə biləcək resurslara, mentorluğa və şəbəkə imkanlarına daxil olmaq üçün platforma rolunu oynayır. Hökumətlər bu təşkilatların yaradılmasında və maliyyələşdirilməsində, eləcə də onlar ilə universitetlər və tədqiqat institutları kimi digər maraqlı tərəflər arasında tərəfdaşlığın təşviqində rol oynayır.

Ölkənin innovasiya potensialını daha da artırmaq üçün hökumətlər beynəlxalq tərəfdaşlıq və əməkdaşlıq qurmağı da nəzərdən keçirməlidirlər. Digər ölkələr və beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq etməklə hökumətlər innovasiyaları gücləndirməyə kömək edə biləcək yeni ideyalara, resurslara və bazarlara çıxış əldə edirlər. Bu tərəfdaşlıqlar müxtəlif formalarda olur, məsələn, birgə tədqiqat təşəbbüsləri, mübadilə proqramları və bilik və təcrübə mübadiləsini asanlaşdıran ticarət müqavilələri göstərmək olar. Dövlət tərəfindən dəstəklənən innovasiyalar üçün dəstəkləyici mühitin yaradılması həm də çoxsaylı maraqlı tərəfləri cəlb edən inklüziv yanaşma tələb edir. Hökumətlər innovasiya ekosisteminin müxtəlifliyini və bütövlükdə cəmiyyətin ehtiyaclarına cavab verməsini təmin etmək üçün biznes, akademik dairələr, qeyri-hökumət təşkilatları və geniş ictimaiyyətlə əlaqə saxlamalıdırlar. Buna ictimai məsləhətləşmələr, açıq innovasiya çağırışları və birgə tədqiqat layihələri kimi müxtəlif mexanizmlər vasitəsilə nail olmaq olar.

Innovativ layihələrlə bağlı hökumətlər onların biznes və sahibkarların səmərəli fəaliyyət göstərməsi üçün lazımı infrastruktur və qanunvericilik bazasını təmin etmələrini təmin etməlidir. Buraya əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunması daxildir ki, bu da ixtiraçıları və tədqiqatçıları yeni ideyaların inkişafına vaxt və resurslar sərf etməyə təşviq edir. Bürokratik proseslərin sadələşdirilməsi və biznes üçün daha əlverişli tənzimləmə mühitinin yaradılması həm də giriş üçün maneələri aradan qaldırmaq və yeni müəssisələrin başlaması və genişləndirilməsi ilə bağlı xərcləri azaltmaqla innovasiyaları asanlaşdırır [3].

Əlverişli tənzimləyici mühit yaratmaqla yanaşı, hökumətlər innovasiya ekosistemi daxilində müxtəlif oyunçuların birləşdirilməsində mühüm rol oynayır. Buna bizneslər, tədqiqat institutları, universitetlər və digər maraqlı tərəflər arasında əməkdaşlığı inkişaf etdirməklə nail olmaq olar. Hökumətlər həmçinin innovasiyaların təşviqində dövlət satınalmalarının oynaya biləcəyi rolunu nəzərə almalıdırlar. Dövlət satınalma proseslərinə innovativ tələbləri daxil etməklə və innovativ mal və xidmətlərin satın alınmasına üstünlük verməklə hökumətlər yeni həllər üçün tələb yarada və biznesləri yeni texnologiyaların və məhsulların inkişafına sərmayə qoymağa həvəsləndirir.

Bundan əlavə, hökumətlər üçün süni intellekt, biotexnologiya və bərpa olunan enerji kimi inkişaf etməkdə olan texnologiyaların və sənayelərin potensialını tanıması vacibdir. Bu sektorlara ünvanlı dəstək göstərməklə hökumətlər sənayeləri dəyişdirə və vətəndaşların həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırma bilən innovativ həllərin işlənilib hazırlanmasını və qəbulunu sürətləndirməyə kömək edə bilər.

Dövlət tərəfindən dəstəklənən innovasiyalar üçün dəstəkləyici mühitin yaradılmasının digər aspekti startaplar və innovativ bizneslər üçün kapitala adekvat çıxışın olmasını təmin etməkdir. Hökumətlər bunu qrantlar, kreditlər və səhm investisiyaları vasitəsilə maliyyə dəstəyi göstərməklə, həmçinin özəl investisiyalar üçün cəlbedici mühit yaratmaqla asanlaşdırırlar. Bundan əlavə, hökumətlər vergi güzəştləri təqdim etməklə, mələk sərmayəsini təşviq etməklə və kraudfanding platformalarının inkişafına dəstək verməklə yerli vençur kapitalı ekosistemlərinin inkişafına kömək edəcəkdir.

Hökumətlər həmçinin innovasiyaları dəstəkləmək üçün yüksək sürətli internet bağlantısı kimi rəqəmsal infrastrukturun inkişafına üstünlük verməlidirlər. Etibarlı və sərfəli rəqəmsal infraqururura çıxış bizneslər və sahibkarlar üçün müasir texnologiyanın tam potensialından istifadə etmək və həm yerli, həm də qlobal miqyasda tərəfdaşlarla əməkdaşlıq etmək üçün vacibdir.

Nəhayət, innovasiya prosesində davamlılığın və sosial təsirin əhəmiyyətini vurğulamaq vacibdir. Hökumətlər biznesləri və sahibkarları öz innovasiyalarının uzunmüddətli nəticələrini nəzərə almağa və təkcə iqtisadi artıma təkan verən deyil, həm də cəmiyyətin və ətraf mühitin rifahına töhfə verən həllər üçün say göstərməyə təşviq etməlidir [4].

TƏHLİL

Dövlət tərəfindən dəstəklənən innovasiyalar üçün dəstək mühitinin yaradılmasına töhfə verən müxtəlif amillərin təhlili hökumətlər və maraqlı tərəflər üçün bir neçə əsas mövzu və mülahizələri ortaya qoyur. Bu komponentləri tədqiq etməklə, biz oyunda olan dinamikanı daha yaxşı başa düşə və milli səviyyədə innovasiyaları təşviq etmək üçün ən effektiv strategiyaları aşağıdakı kimi müəyyən edə bilərik:

- Hökumətlər lazımi infraqururura, tənzimləyici bazanı və resursları təmin etməklə innovasiya üçün mərhələnin yaradılmasında mühüm rol oynayır. Onlar maliyyələşdirmə, vergi güzəştləri və innovativ layihələrə investisiyaları təşviq edən siyasətlər yaratmaqla tədqiqat və inkişafı dəstəkləyirlər. Hökumətlər özəl sektorun innovasiyalarla məşğul olmasını və həvəsləndirilməsini təmin etmək üçün dəstək vermək və rəqabətə imkan vermək arasında balans yaratmalıdırlar.

- Tədqiqat və təkmilləşdirməyə güclü vurğu innovasiyaların əsas hərəkətverici qüvvəsidir. Dövlət və özəl sektorun tədqiqat təşəbbüslərinə sərmayə qoymaqla hökumətlər qabaqcıl ideyaların və həllərin inkişafı və inkişafı üçün imkanların verilməsini təmin edirlər. Bu dəstək qrantlar, subsidiyalar və vergi güzəştləri də daxil olmaqla müxtəlif formalarda ola bilər ki, bu da elmi-tədqiqat və təkmilləşdirmə investisiyaları üçün əlverişli mühit yaradır.

- Bacarıqlı və bilikli işçi qüvvəsinin inkişafı innovativ sənayeləri dəstəkləmək üçün çox vacibdir. Hökumətlər bütün səviyyələrdə keyfiyyətli təhsilə sərmayə qoymalı, ömür boyu öyrənməni təşviq etməli və davamlı bacarıqların inkişafı imkanlarını təmin etməlidir. Bu yanaşma qlobal iqtisadiyyatın sürətlə dəyişən tələblərinə uyğunlaşa bilər və hazır olan işçi qüvvəsi yaradacaqdır.

- Risk götürməyi təşviq etmək və uğursuzluğa dözmək innovasiya mədəniyyətini inkişaf etdirməyin vacib aspektləridir. Hökumətlər elə bir mühit yaradır ki, sahibkarlar və bizneslər risk götürdükələrinə və yeni ideyaları sınaqlarına görə cəzalandırılmayacaqlar, bununla da innovasiyaları stimullaşdırma və daha möhkəm və uyğunlaşa bilər iqtisadiyyatı təşviq edirlər.

- Bu qurumlar startaplar və qurulmuş bizneslər üçün onların böyüməsinə və uğur qazanmasına kömək edə biləcək resurslara, mentorluğa və şəbəkə imkanlarına çıxış üçün platfor-

malar təqdim edir. Hökumətlər bu təşkilatların yaradılmasında və maliyyələşdirilməsində, eləcə də onlar ilə universitetlər və tədqiqat institutları kimi digər maraqlı tərəflər arasında tərəfdaşlığın təşviqində rol oynayır.

- Digər ölkələr və beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlıq hökumətlərə innovasiyaları gücləndirə biləcək yeni ideyalara, resurslara və bazarlara çıxış əldə etməyə kömək edir. Birgə tədqiqat təşəbbüsləri, mübadilə proqramları və ticarət müqavilələri bilik və təcrübə mübadiləsini asanlaşdırır və bununla da ölkənin innovasiya potensialını artırır.

- Bizneslər, akademik dairələr, qeyri-hökumət təşkilatları və geniş ictimaiyyət də daxil olmaqla çoxsaylı maraqlı tərəflərin cəlb edilməsi müxtəlif və həssas innovasiya ekosisteminin yaradılması üçün çox vacibdir. Hökumətlər bu maraqlı tərəflərlə ictimai məsləhətləşmələr, açıq innovasiya çağırışları və birgə tədqiqat layihələri kimi müxtəlif mexanizmlər vasitəsilə əlaqə saxlayır.

- İnnovasiyaları təşviq etmək üçün əlverişli tənzimləyici mühitin təmin edilməsi və əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunması vacibdir. Bürokratik proseslərin sadələşdirilməsi və biznes üçün əlverişli tənzimləmə mühitinin yaradılması giriş üçün maneələri aradan qaldıra və yeni müəssisələrin başlanması və genişləndirilməsi ilə bağlı xərcləri azaldır.

- Hökumətlər innovativ tələbləri dövlət satınalmaları proseslərinə daxil etməklə və innovativ mal və xidmətlərin satın alınmasına üstünlük verməklə innovasiyaları təşviq edirlər. Bu, yeni həll yollarına tələbat yaradır və müəssisələri yeni texnologiyaların və məhsulların inkişafına investisiya qoymağa həvəsləndirir.

- Başlanğıclar və innovativ bizneslər üçün kapitalla adekvat çıxış vacibdir. Hökumətlər bunu qrantlar, kreditlər və səhm investisiyaları vasitəsilə maliyyə dəstəyi göstərməklə, həmçinin özəl investisiyalar üçün cəlbedici mühit yaratmaqla asanlaşdırırlar.

- Yüksək sürətli internet bağlantısı kimi rəqəmsal infrastrukturun inkişafı bizneslər və sahibkarlar üçün müasir texnologiyanın tam potensialından istifadə etmək və həm yerli, həm də global miqyasda tərəfdaşlarla əməkdaşlıq etmək üçün vacibdir.

- Biznesləri və sahibkarları öz innovasiyalarının uzunmüddətli nəticələrini nəzərə almağa və təkcə iqtisadi artıma deyil, həm də cəmiyyətin və ətraf mühitin rifahına töhfə verən həllər üçün səy göstərməyə həvəsləndirmək dövlət tərəfindən dəstəklənən innovasiyalar üçün dəstəkləyici mühit. Hökumətlər tərəqqinin cəmiyyətin bütün üzvlərinə fayda verməsini təmin etmək üçün davamlı və sosial cəhətdən məsuliyyətli innovasiyalara üstünlük verməlidirlər.

- Süni intellekt, biotexnologiya və bərpa olunan enerji kimi inkişaf etməkdə olan texnologiyaların və sənayelərin potensialının tanınması innovasiyaları təşviq etmək istəyən hökumətlər üçün çox vacibdir. Bu sektorlara ünvanlı dəstəyin göstərilməsi sənayeləri dəyişdirən və vətəndaşların həyat keyfiyyətini yaxşılaşdıran innovativ həllərin inkişafı və qəbulunu sürətləndirməyə kömək edir.

- Hökumətlər vergi güzəştləri təmin etməklə, mələk sərmayəsini təşviq etməklə və kraudfanding platformalarının inkişafına dəstək verməklə yerli vençur kapitalı ekosistemlərinin inkişafına kömək edir. Bu təşəbbüslər innovativ biznes və startapların böyümək və inkişaf etmək üçün lazım olan kapitalla çıxışını asanlaşdırır.

- Bizneslər, tədqiqat institutları, universitetlər və digər maraqlı tərəflər arasında əməkdaşlığın gücləndirilməsi silosların parçalanması və təməlqoyucu yeniliklərə səbəb ola biləcək ideyaların çarpaz tozlanmasına imkan yaratmaq üçün vacibdir. Hökumətlər bu prosesi asanlaşdırmaq üçün bilik mübadiləsi və problemlərin birgə həlli üçün platformalar yaradırlar [2].

- Dövlət tərəfindən dəstəklənən innovasiyalar üçün dəstəkləyici mühitin yaradılması davamlı uyğunlaşma və çeviklik tələb edir. Hökumətlər dəyişən şəraitə cavab olaraq öz strategiyalarını tənzimləməyə və yanaşmalarını daim təkmilləşdirmək üçün həm uğurdan, həm də uğursuzluqdan dərs almağa hazır olmalıdırlar.

- Hökumətlər innovasiyanın əhəmiyyətini ictimaiyyətə çatdırmalı və onu dəstəkləmək üçün mövcud olan müxtəlif təşəbbüslər və proqramlar haqqında məlumatlılığı artırmalıdır. Bu, innovasiya prosesində iştirak etmək və ona töhfə vermək üçün daha yaxşı təchiz edilmiş daha məlumatlı və məşğul vətəndaşların yaradılmasına kömək edir.

Hökumətlər bu komponentləri təhlil etməklə və öz strategiyalarını davamlı olaraq uyğunlaşdırmaqla onların innovasiyaları dəstəkləmək və yeni ideyalar və texnologiyaların təqdim etdiyi imkanlardan yararlanmaq üçün yaxşı mövqedə olmasını təmin edirlər [5].

NƏTİCƏ

Yekun olaraq, dövlət tərəfindən dəstəklənən innovasiyalar üçün dəstəkləyici mühitin yaradılması öz ölkələrinin iqtisadi artımını, texnoloji tərəqqisini və ümumi sosial tərəqqisini təşviq etmək istəyən hökumətlər və maraqlı tərəflər üçün vacib vəzifədir. Dünya iqlim dəyişikliyi, ictimai səhiyyə böhranları və iqtisadi bərabərsizlik kimi mürəkkəb çağırışlarla mübarizə apararkən, innovasiyaların təşviqi transformativ həllərin işlənilməsi, hazırlanması və davamlı inkişafın sürətləndirilməsi baxımından getdikcə daha vacib olur.

Hökumətlərin resursların, infrastrukturun və əlverişli tənzimləyici bazanın təmin edilməsində mühüm rol oynadığı bu dəstəkləyici mühitin yaradılması üçün çoxşaxəli yanaşma lazımdır. Bu yanaşma tədqiqat və inkişafa sərmayə qoymağı, təhsil və işçi qüvvəsinin inkişafına üstünlük verməyi, risk götürməyi təşviq edən və uğursuzluğa dözümlü innovasiya mədəniyyətini inkişaf etdirməyi, inkubatorların, akseleratorların və innovasiya mərkəzlərinin yaradılmasını əhatə edir. Bundan əlavə, beynəlxalq tərəfdaşlıq və əməkdaşlığı təşviq etmək, çoxsaylı maraqlı tərəflərlə inklüziv şəkildə əlaqə yaratmaq və startaplar və innovativ bizneslər üçün kapitala çıxışın təmin edilməsi bu strategiyanın əsas komponentləridir. Hökumətlər həmçinin rəqəmsal infrastrukturun inkişafına, əqli mülkiyyət hüquqlarının qorunmasına və innovativ mal və xidmətlərə tələbi stimullaşdırmaq üçün dövlət satınalmalarından istifadəyə diqqət yetirməlidirlər. Davamlılıq və sosial təsir innovasiya prosesində ön planda olmalıdır, hökumətlər biznesləri və sahibkarları cəmiyyətin və ətraf mühitin rifahına töhfə verən həllər üçün səy göstərməyə təşviq etməlidir. Uyğunlaşma, çeviklik və davamlı öyrənmə daim dəyişən global mənzərəyə cavab vermək üçün strategiyaların dəqiqləşdirilməsi və tənzimlənməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Nəticə etibarilə, bu müxtəlif amilləri əhatə edən kompleks yanaşma tətbiq etməklə və müxtəlif sektorlardan olan maraqlı tərəflərlə fəal şəkildə əlaqə saxlamaqla hökumətlər uğurla inkişaf edən, bütövlükdə cəmiyyətə fayda verən innovativ mühit yaradırlar. Bu mühitin yetişdirilməsi təkcə 21-ci əsrin aktual problemlərinin həlli üçün deyil, həmçinin gələcək nəsillər üçün firavan və davamlı gələcəyi təmin etmək üçün vacibdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Baxşəliyeva T.M. (2021), "İnnovasiyalar və onların inkişafı sahəsində dövlət siyasəti". İnformasiya cəmiyyətində iqtisadiyyatın davamlı inkişaf problemləri, səh.172-176.
2. Əhmədova T.M. (2021), "Rəqəmsal innovasiyaların tətbiqi zamanı yaranan problemlər və onların həlli yolları". İnformasiya cəmiyyətində iqtisadiyyatın davamlı inkişaf problemləri, səh.546-550.
3. Əliyev Ə. & Şahverdiyeva R. "İnnovativ strukturların fəaliyyətinin idarə edilməsinin konseptual əsasları". İnformasiya cəmiyyətinin problemləri, 2014, 5(1), səh.33-42.
4. Mahmudzadə M.M. (2021), "Regionlarda innovativ sahibkarlığın inkişaf etdirilməsinin zəruriliyi", Konfrans materialları, səh.243-244.
5. Məmmədova Ş.R. (2020), "İnnovasiya layihələrinin idarə edilməsi və strateji planlaşdırılması problemləri". İqtisadi təhlükəsizlik: mövcud vəziyyət və perspektivlər, səh.370-373.

R.H.Muradov

Associate Professor, Azerbaijan State University of Economics
ORCID 0009-0003-3537-5849

Z.R.Jabbarova

master student, Azerbaijan State University of Economics

Creating a supportive environment for state-supported innovation

Abstract

Creating a supportive environment for state-backed innovation is critical to supporting economic growth and technological progress. Governments play an important role in providing the necessary resources, infrastructure and regulatory framework to enable businesses and entrepreneurs to innovate. Cooperation between the public and private sectors can lead to progress, with government support for research and development through funding, tax breaks and other measures. Education and workforce development are key factors in creating a skilled talent pool, which in turn attracts innovative industries. Encouraging risk-taking and tolerating failure are important aspects of fostering a culture of innovation. By creating incubators, accelerators and innovation hubs, governments can create a nurturing ecosystem for both startups and established businesses. International partnerships and collaborations can further enhance a country's innovation potential. In this article, we will explore the key elements that are essential for creating a supportive environment for state-supported innovations.

Key words: government-supported innovation, collaboration, research and development, education, workforce development, risk-taking culture, international partnership.

Р.Г.Мурадов

д.ф.э., доцент, Азербайджанский Государственный Экономический Университет
ORCID 0009-0003-3537-5849

З.Р.Джаббарова

магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Создание благоприятной среды для инноваций, поддерживаемых государством

Резюме

Создание благоприятной среды для поддерживаемых государством инноваций имеет решающее значение для поддержки экономического роста и технического прогресса. Правительства играют важную роль в обеспечении необходимых ресурсов, инфраструктуры и нормативно-правовой базы, позволяющих предприятиям и предпринимателям внедрять инновации. Сотрудничество между государственным и частным секторами может привести к прогрессу при государственной поддержке исследований и разработок посредством финансирования, налоговых льгот и других мер. Образование и развитие рабочей силы являются ключевыми факторами в создании резерва квалифицированных кадров, что, в свою очередь, привлекает инновационные отрасли. Поощрение принятия рисков и терпимость к неудачам являются важными аспектами развития культуры инноваций. Создавая инкубаторы, акселераторы и инновационные центры, правительства могут создать благоприятную экосистему как для стартапов, так и для устоявшихся предприятий. Международные партнерства и сотрудничество могут еще больше повысить инновационный потенциал страны. В этой статье мы рассмотрим ключевые элементы, необходимые для создания благоприятной среды для инноваций, поддерживаемых государством.

Ключевые слова: инновации, поддерживаемые государством, сотрудничество, исследования и разработки, образование, развитие рабочей силы, культура принятия риска, международное партнерство.

S.N.Namazov
master student, Azerbaijan State University of Economics
samirnmzv01@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 19.03.2023

The article was received by editorial board 19.03.2023

Статья принята к печати 19.03.2023

TRADITIONAL AND DIGITAL ADS COMPARATIVE STUDY: CHANGE IN GLOBAL AD SPENDING TRENDS OVER TIME

Abstract

This paper intends to give detailed information about the general concepts of traditional and digital media ads as well as the changes in trends of both of these ad strategies followed by their interpretation using time series data. Implementing an appropriate ad strategy plays a significant role in the successful run of any company. Thus, companies nowadays are doing their best to place optimal ads to attract more customers and increase the recognition of brand. In order to analyze the general trends of both ad strategies, some quantitative datas were obtained from multiple sources regarding the topic. According to the results of analysis, digital ads have gained more dominance from year to year in the whole world due to the several advantages they offer to companies. Considering an increase of the share of digital ad spending in total ad spending in the world, we came to the conclusion that digital ads are accepted as more cost-effective and useful way of raising brand recognition by businesses.

Key words: traditional ads, digital ads, brand recognition.

INTRODUCTION

Ads are one of the main tools that companies use to attract customers. That's why placing the optimal ads has always been an important issue for businesses. From ancient times until nowadays there have been many different types of ads. In past, businesses were using mainly traditional ad strategies to make the promotion of their products and services. According to Janette Hanekom & Charmaine Scriven (2007), these traditional ads mainly involve TV&Radio ads, print media ads (ads on print materials such as the newspapers, newsletters, magazines and so on), billboards, flyers, bus shelters, posters and some others. In general, we can summarize traditional advertising as marketing activities using offline channels. These are the first channels with the help of which companies used to promote their products and services, but as time passed, technology advanced and world became digital, new channels started to emerge such as social media ads, search engine ads (Google ads), e-mail marketing and so on. According to the research findings of Chapman (1998), the earliest forms of digital advertising were: standard banners, pop-up windows on websites, e-mail marketing and so on. As opposed to traditional methods of advertising, online advertising are considered as promotional activities using internet sources such as websites, social media platforms and so on. With the emerge of new channels companies started to switch to them step by step. Because they offer multiple advantages for businesses which traditional channels don't. The most common example of advantages can be low cost advantages, ability to global reach, ability of measurement of profitability of channels. Companies incur more costs when placing ads through the channels like billboards, TV&Radio, print medias, direct mails than placing an ad on a social media platform or any search engine. High costs can result in lower net profit in financial statements of a company, that's why nowadays companies mainly search for

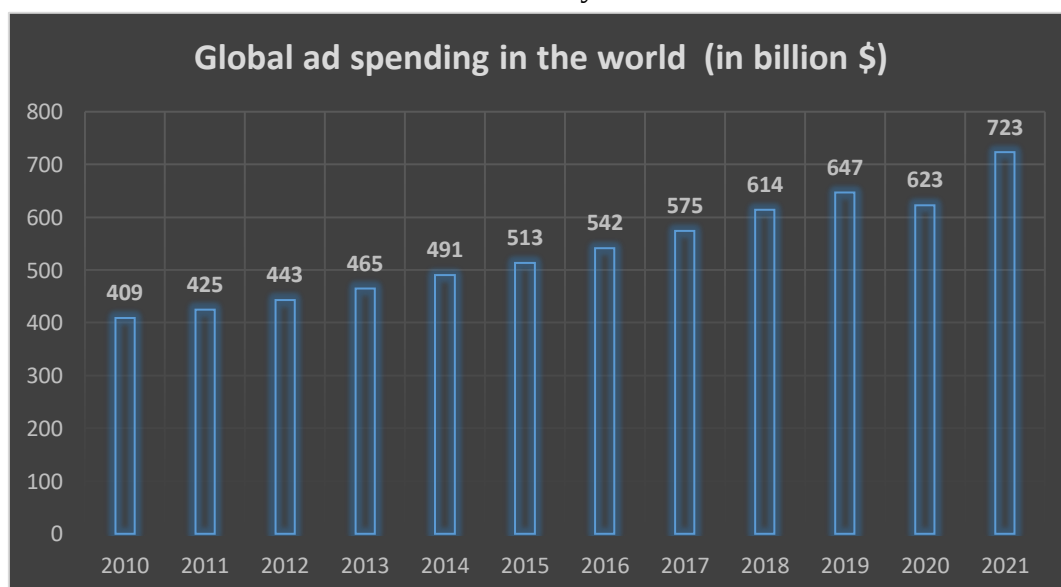
more cost-effective methods to run their businesses in order to enhance their profits. Also through digital channels it's easier for companies to calculate their profitability ratios like ROI, ROAS and so on, In order to calculate this ratio you need to divide your income generated from particular channel by your costs which are related to that particular channel. The higher ROI, means the more profitable your operations are being made from that channel. Due to the complexity of defining the revenues from any traditional channel, it makes calculating profitability of traditional channels more difficult than the digital ones. Another advantage of digital ads compare to traditional ads can be their flexibility. When a company wants to place a traditional form of ad such as billboard, or printing something on newspaper or any magazine it requires a lot of time and generally can not be amended or adjusted after being printed, however through online channels there is a possibility of adjusting ads even after they are placed.

Objectives of study:

- explaining the traditional and online advertising with comparison to each other;
- providing information regarding the trends of both advertising strategies using time series data (year by year);
- interpretation of trends and changes giving the reasons.

Statistical research on traditional and digital ad spending trends and their interpretation

Even though traditional marketing is an old form of marketing using mainly offline channels (non-internet) such as TV & Radio, billboards, print medias such as newspapers & newsletters and magazines and so on, this form of marketing is still being used in all over the world because of its significant advantages such as ability to reach local audience, creating value, reusability and so on. However digital marketing is using more modern tools with the help of internet such as e-mails, social network platforms and so on, which offers cost advantages for businesses and better opportunity to get access to the global. Here in the below chart you can see total ad spending in the world in billion dollars since 2010 until nowadays:

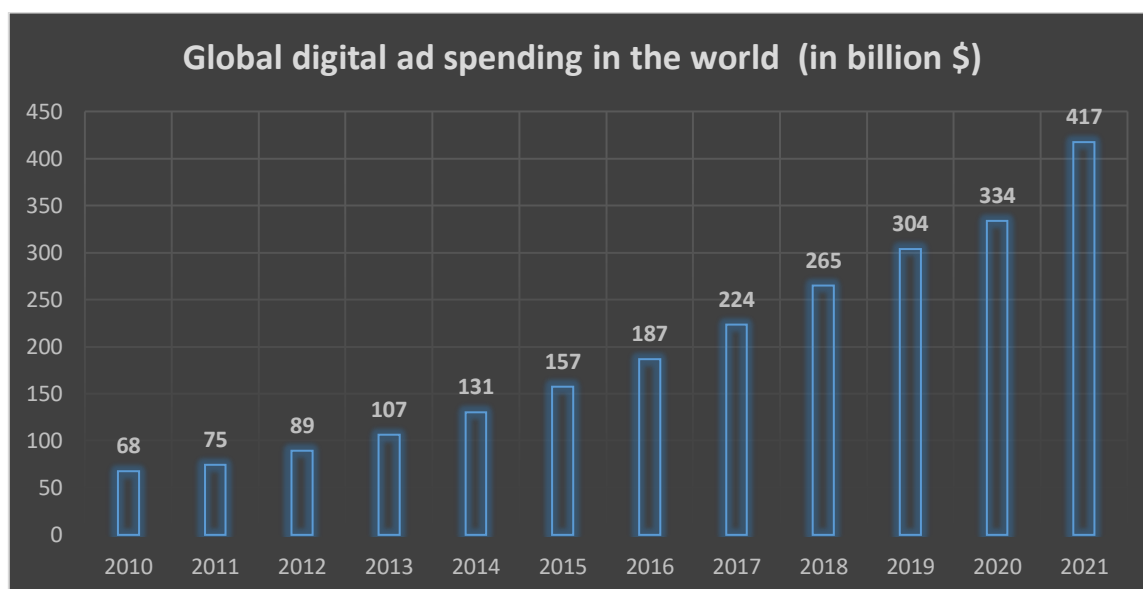

Source: Statista

It's important to mention that these numbers involve spending on both traditional media ads such as TV & Radio, Billboards, flyers and also spending on digital media ads. As you can see from the chart, global ad spending has increased from year to year. In 2010, total advertising

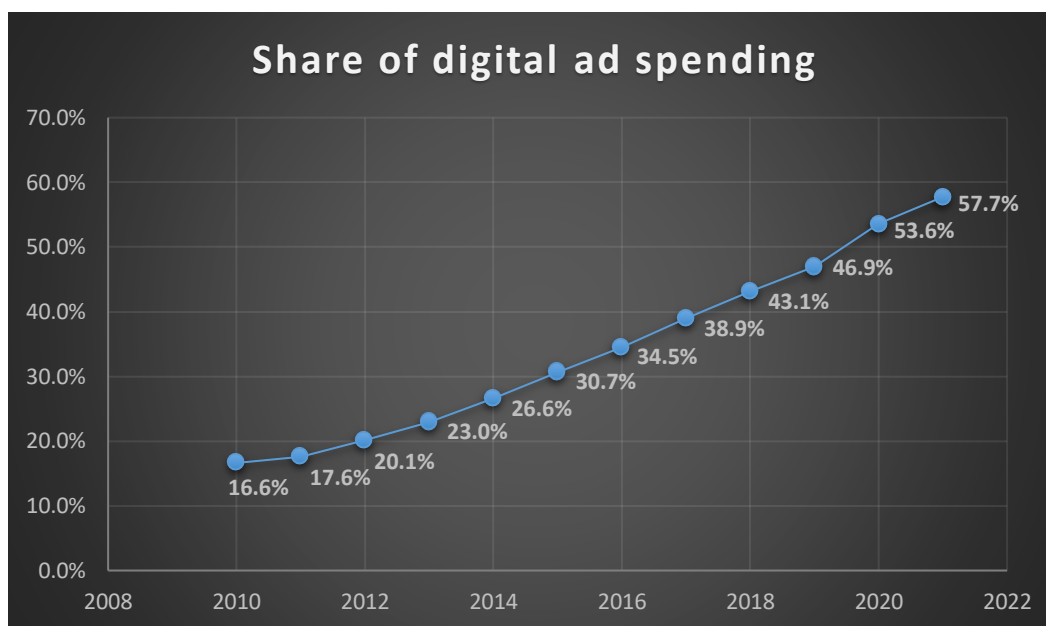
spending was approximately 409 billion dollars, but in 2021, this number has reached approximately 723 billion dollars. In the chart, you have probably seen that in 2020 total spending decreased to 623 billion dollars, it's approximately 3.7% reduction than previous year and the reason is obvious. COVID-19 pandemic affected the marketing sector in all over the world as well. That's why total advertising spending by companies across the whole world experienced a decline in this period. This reduction was mostly observed in traditional media channels, especially in out-of-home marketing strategies like placing ads on billboards, bus shelters, posters in metro stations and so on. This channel of traditional marketing generally requires high cost, that's why the decrease in the spending of this channel had so much effect in the total number, but from 2021, again it started to increase year by year. Because in this period the lockdown regime was alleviated in most regions around the world, people were not obliged to stay at home strictly like in 2020, that's why total ad spending started to go up again.

In the below chart, you can see the spending data on digital ads all over the world:

Source: Statista

As opposed to the previous chart, this chart only includes spending on digital advertising chnnels such as social media, influencers, e-mail, SEO and so on. It has increased from year to year. If you mind the chart you can see the chart carefully, you can see that in 2020 digital ad spending increased compared to the previous year. But in total ad spending in 2020 the spending was less than 2019. This difference arises due to the reuquirements of the pandemic period. As we know, during lockdown period in many countries people stayed at home, worked from home, even in many countries it was prohibited to go out. That's why people started to spend more time using internet, especially social network platforms such as Facebook, Instagram, Tiktok, YouTube and so on. They became more online than before and they were spending more time on mobile than ever. Due to that reason, companies started to direct most of their advertising spendings to the onlince channels, started to place more ads on social platforms, decreased their spendings especially on outdoor (out-of-home) channel such as billboards, wallscapes, bus shelters. Because spending money on billboards, bus shelters and any other kinds of out-of-home marketing channel tools would be meaningless and less profitable as well as effective That's accepted to be main reason for the increase of digital advertising spending in 2020 when being compared to the previous year's figures.

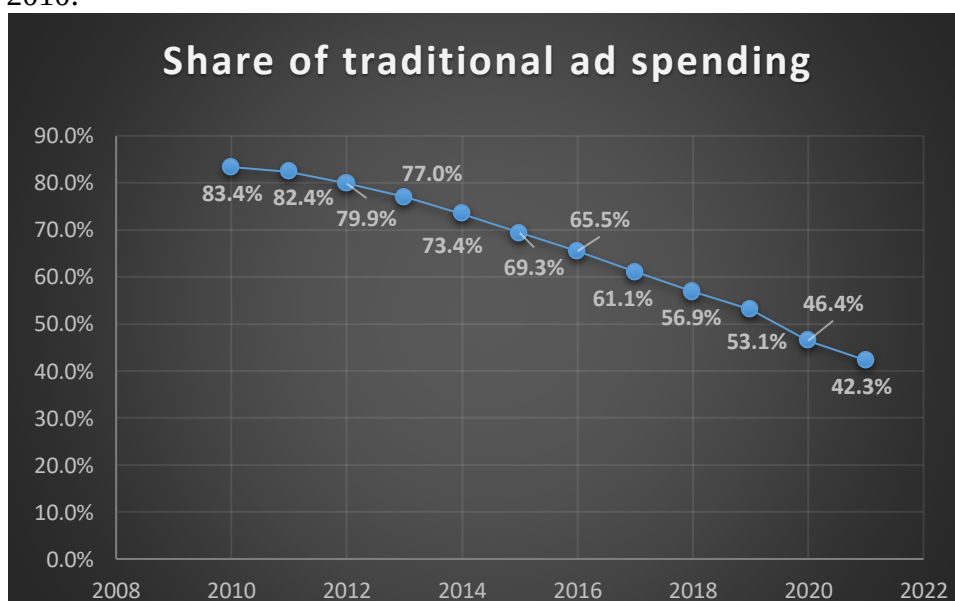

Source: Statista

The shares of digital ad spending in total ad spending has been illustrated in the graph placed above. If the share of digital advertising expenses in total advertising spending was 16.6% in 2010, in 2021 this figure has reached 57.7%. Increase in the share of digital advertising spending by companies all over the world might mainly arise from several reasons:

- increase in the number of internet users all over the world;
- cost-effectiveness of digital ads;
- easiness of measurability of results by companies;
- technological advancements over the time;
- better access to global audience rather than local audience.

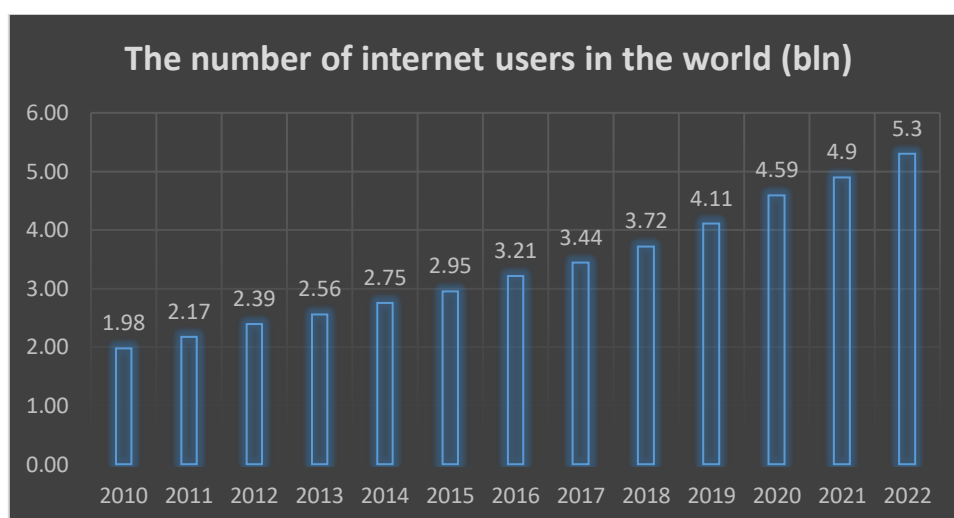
The following chart illustrates changes in the portion of traditional ad spending in the world since 2010:

Source: Statista

As you can see, share of traditional ad spending in total ad spending in the world was 83.4%. But year by year share of traditional ads experienced a steady decrease due to the movement of many companies to online advertising activities. According to the results, back in 2021 the share of traditional advertising spending in all around the world constituted approximately 42.3% of total ad spending.

The number of internet users as mentioned above can be a significant factor affecting the digital marketing trends in the whole world. Today, approximately 8 billion people are living in the world as of 2023 and this number is constantly increasing. The same can be said about the number of internet users as well. I have extracted the total number of internet users in all over the world since 2010 until 2022. According to the reports from Statista and Internet World Stats, the number of global internet users are as follows:

Source: Statista

In 2010, total number of internet users in the whole world was approximately 1.98 billion people which represented approximately 28.5% of the total population for those times (Because the total population of the world back in 2010 was approximately 6.9 billion people), but according to the latest measures, the total number of internet users were 5.3 billion people, and that number approximately represents 66% of world's total population for today. Coming from 28.5% to 66% in just 12 years can be deemed as a huge increase. This rise in the number of internet users simultaneously increase the incentives of companies to place their advertisements in internet channels. Because businesses see more potential in this channels, as their potential customers increasing in online channels. The other reason as mentioned is cost-effectiveness of online channels rather than offline channels. Cost-effectiveness can be explained as producing some product or providing some service with incurring low costs. It's very important for every business to operate in a cost-effective way in order to maximize their total profits. It is much more costly for businesses to place their ads through TV & Radios, billboards, bus shelters.

However placing ads on online channels help companies to save extra money for other purposes and improve the financial health of the company. Other reason for the increase of digital ads share relative to traditional media ads is that the results of online ads are more simple to measure. For example, a small or medium sized company can easily measure the profitability of advertisements placed Instagram. In order to calculate the ROI, company needs to be aware of spending directed and revenue derived from particular channel. Having all this information, the business can easily calculate the profitability and effectiveness of that particular channel. Based

on the results of the calculation, company can build its marketing strategy towards different channels. They can easily track the number of orders coming from each online channel, then based on these statistical data, business can correctly allocate its marketing expenses among the channels. For example, if a medium sized company spends \$1000 dollars on Instagram per month and gets \$5000 revenue per month based on the orders from this channel, then ROI of this channel is equal to: $(\$5000 - \$1000) / \$1000 = \$4$ meaning that the company earns 4\$ profit on average for each unit of dollar spent on Instagram. Technological advancements have shifted daily activities of many people to digital. The world is becoming more digital, that's why most of the physical activities are replaced by digital. Today, a person can easily see the ads from all over the world using internet. It means digital channels allow businesses to reach broader audience can be another reason for increasing the focus on online marketing more than before.

CONCLUSION

As we discussed in previous chapters, just like most of the things, marketing sector has also significantly changed over time. Before emerge of digital marketing, businesses used to apply traditional methods to increase the recognition of their brand and attract customers such as placing ads on billboards, bus shelters, printing them on newspapers or in TV & Radio which required a lot of spending. Even though new digital methods emerged nowadays, these methods are still in use as they have their specific characteristics and pros & cons for businesses which use them. It's a fact that still we can see ads on billboards and bus shelters when we go out and we can see ads on televisions when we open them. Because even in 2023, they are considered as a better option for reaching the local audience and many people find them more credible. That's one of the reasons why modern businesses don't discard these methods completely. But they are well aware of the high costs and difficulty in measuring outcomes of using these channels. From financial perspective, high cost means less operating income which leads to less return-on-equity ratio for shareholders.

That's why revenue expectations should be high from traditional channels at least to cover the high costs they incur for companies. As the world became more digital, many of the daily activities of humanity shifted in that direction as well. With the development of technology, the number of internet users around the world is constantly increasing. The same can be said about the users of social media platforms as well. Users of the most popular social network platforms such as Facebook, Instagram, Tiktok are increasing day by day. That's why in order to match with the requirements modern period, businesses also started to pay attention on these channels. Because they are constantly searching for cost-effective methods to minimize their expenses, they found digital channels as more useful methods for carrying out their marketing activities. Today almost every business has SMM specialists who are being paid for posting ads on social medias like Facebook, Instagram, Tiktok and so on. But that's not the only way of increasing brand recognition. Businesses started to place ads on search engines like Google, Yandex and Yahoo. When searching about some content on Google (or any other search engine platforms) you probably have encountered with related ads and this happens due to the SEM. Looking at the statistics, we can observe that back in 2010, the share of digital advertising spending on global advertising spending was 16.6%, those are the years when Instagram was established and Facebook was the only and most popular social network in the world, but was not as developed as today.

Organizations were directing their advertising spending mainly on TV & radio ads, also in out-of-home marketing, but as the years passed with the emerge of new social network platforms and developments of existing platforms, the share of digital ad spending on total ad spending started to increase gradually. Between 2020 and 2021- the times when was the beginning of

COVID 19 pandemic in the world, digital ads took over the dominance in the world relative to the traditional ads. Due to the restrictions caused by COVID-19 pandemic, people started to work from home, they spent less time out and most of their time at home. Organizations that saw the situation reduced their spending on out-of-home marketing channel which had a huge share on traditional ad spending caused the share of digital ad spending surpassing traditional ad spending. According to the latest statistics, in 2021 the share of digital ad spending reached 57.7%. Summing up all the research findings we obtained from this topic, we can come to the conclusion that with the emerge of more cost-effective and global reach available digital channels, traditional channels gradually started to lose their place in marketing activities. But despite all of these, traditional marketing are in use due to its own characteristics such as credibility, handling local audience and high and proven success rate.

Used literature:

1. Janette Hanekom & Charmaine Scriven (2002) Traditional and online advertising: an explanation of current and future trends, 28:1, 49-59.
2. Eriksen, K. and C. Hemmingsen (2014). Online Marketing; New models of advertising Aalborg University.
3. Raj Sinha (2018). A comparative analysis of traditional marketing vs digital marketing;
4. Arora, N. (2004). Trends in Online Publicity and Advertising. Publicity and advertising Express.
5. Durmaz, Yakup & Efendioglu, Ibrahim Halil (2016), "Travel from Traditional Marketing to Digital Marketing", Global Journal of Management and Business Research: EMarketing, Vol. 12, Issue 2, Version 1.0.
6. Websites:
7. <https://www.statista.com/statistics/276671/global-internet-advertising-expenditure-by-type/>
8. <https://www.statista.com/statistics/1174981/advertising-expenditure-worldwide/>
9. What is digital advertising? A beginner's guide | Amazon Ads
10. <https://www.statista.com/statistics/273018/number-of-internet-users-worldwide/>

S.N.Namazov

magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Ənənəvi və rəqəmsal reklamların müqayisəli tədqiqatı: Zamanla global reklam xərcləri tendensiyalarında dəyişiklik

Xülasə

Bu məqalədə ənənəvi və rəqəmsal media reklamlarının ümumi anlayışları, eləcə də bu reklam strategiyalarının hər ikisinin illər üzrə tendensiyalarında dəyişikliklər və zaman seriyası məlumatlarından istifadə etməklə onların şərhə haqqında ətraflı məlumat verilmişdir. Uyğun reklam strategiyasının həyata keçirilməsi istənilən şirkətin uğurlu fəaliyyətində mühüm rol oynayır. Beləliklə, şirkətlər bu gün daha çox müştəri cəlb etmək və brendin tanınmasını artırmaq üçün ən optimal reklamları yerləşdirmək üçün əllərindən gələni edirlər. Hər iki reklam strategiyasının ümumi tendensiyalarını təhlil etmək üçün mövzu ilə bağlı bir çox mənbələrdən bəzi kəmiyyət məlumatları əldə edilmişdir. Təhlillərin nəticələrinə görə rəqəmsal reklamlar şirkətlərə təqdim etdiyi bir sıra üstünlüklərə görə bütün dünyada ildən-ilə daha çox üstünlük qazanıb. Dünyada ümumi reklam xərcləmələrində rəqəmsal reklam xərclərinin payının artdığını nəzərə

alaraq belə nəticəyə gəldik ki, rəqəmsal reklamlar bizneslər tərəfindən brendin tanınmasını artırmaq üçün daha sərfəli və faydalı üsul kimi qəbul edilir.

Açar sözlər: ənənəvi reklamlar, rəqəmsal reklamlar, brendin tanınması.

С.Н.Намазов

магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Сравнительное исследование традиционной и цифровой рекламы: изменение глобальных тенденций расходов на рекламу с течением времени

Резюме

В статье представлена подробная информация об общих концепциях традиционной и цифровой медиа-рекламы, а также об изменениях тенденций обеих этих рекламных стратегий с последующей их интерпретацией с использованием данных временных рядов. Внедрение соответствующей рекламной стратегии играет важную роль в успешной работе любой компании. Таким образом, компании в настоящее время делают все возможное, чтобы разместить оптимальную рекламу, чтобы привлечь больше клиентов и повысить узнаваемость бренда. Чтобы проанализировать общие тенденции обеих рекламных стратегий, из нескольких источников были получены некоторые количественные данные по этой теме. Согласно результатам анализа, цифровая реклама из года в год приобретает все большее доминирование во всем мире благодаря ряду преимуществ, которые она предлагает компаниям. Учитывая увеличение доли расходов на цифровую рекламу в общих расходах на рекламу в мире, мы пришли к выводу, что цифровая реклама воспринимается как более рентабельный и полезный способ повышения узнаваемости бренда бизнесом.

Ключевые слова: традиционная реклама, цифровая реклама, узнаваемость бренда.

R.A.Həşimov
magistrant, Bakı Avrasiya Universiteti
Hashimov.rasul567@outlook.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 11.04.23

The article was received by editorial board on: 11.04.23

Статья принята к печати: 11.04.23

AZƏRBAYCANDA SƏNAYENİN İNKİŞAFINA YÖNƏLİK İNNOVASIYA FƏALİYYƏTİNİN STİMULLAŞDIRILMASI İSTİQAMƏTLƏRİ

Xülasə

Məqalə Azərbaycanda sənayenin inkişafına yönəlik innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması istiqamətlərinin araşdırılmasına həsr olunmuşdur. Məqalədə innovasiyalı inkişafın mahiyyəti və əhəmiyyəti, ölkə sənayesində innovasiya fəaliyyətinə təsir edən amilləri araşdırılmış və ölkə sənayesində innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılmasına dair təklif və tövsiyələr verilmişdir.

Açar sözlər: sənaye, innovasiya fəaliyyəti, investisiya, texnopark, innovasiya ekosistemi, milli innovasiya sistemi.

GİRİŞ

Dünya iqtisadiyyatının qloballaşması, ənənəvi inkişaf amillərinin rolunun azalması, məhdud resurslar, bir sıra yeni problemlərin ortaya çıxması həm təsərrüfat subyektlərinin həm də bütün dünya ölkələri və bölgələri üçün rəqabətin güclənməsinə səbəb olur. Belə şəraitdə, milli iqtisadiyyatı qloballaşan dünya iqtisadiyyatının bir hissəsinə çevirilməsi ölkə iqtisadiyyatını innovativ inkişaf səviyyəsindən asılıdır. Azərbaycan özünün siyasi müstəqilliyini elan etdikdən sonra iqtisadi cəhətdən sürətli inkişafa nail olmuşdur. Lakin, bu sürətli artım əsasən ölkədə həyata keçirilən uğurlu neft strategiyasının və neft sektorunun hesabına baş vermişdir. Neft hasilatı geniş mənada elm və innovasiya tutumlu hesab edilmədiyindən bu sektorun iqtisadiyyatda dominantlığı müasir innovasiya iqtisadiyyatına keçid vasitəsilə davamlı iqtisadi inkişafı ləngidir. Çünki, bütün resurslar və investisiyalar bu sektora yönəlir, və ya xidmət sektoruna (4. səh 30). Hazırda Azərbaycan iqtisadiyyatının qarşısında duran əsas vəzifə milli iqtisadiyyatımızın innovativ inkişafının təmin edilməsidir.

Dünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatının (WIPO) Qlobal İnnovasiya İndeksinin (GII) 2021-ci il nəşrində Azərbaycan mövqeyini yaxşılaşdırıb. Beləki, cari ilin sentyabrın 20-də Cenevrədə nəşr olunan reytingdə Azərbaycan 132 ölkə arasında 80-ci yerdə qərarlaşmışdır. 2020 -ci ildə isə Azərbaycan 82 -ci yerdə idi. Ayrı-ayrı sahələr üzrə Qİİ qiymətləndirməsinə baxsaq, İnsan kapitalı və araşdırma üzrə Azərbaycan 89-cu, infrastruktur üzrə 88-ci, elm və texnologiya üzrə 115-ci yerdədir, ancaq bazarın keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması üzrə göstəricidə 36-cı yerdədir.

Lakin, bütün bu müsbət yönümlü meyillərə baxmayaraq, Azərbaycan Respublikasında innovasiya fəaliyyətinin müasir durumu inkişaf etmiş və inkişaf etməkdə olan ölkələrlə müqayisədə öz zəifliyi ilə nəzərə çarpmaqdadır. Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə 2021-ci ildə ölkədə istehsal olunan sənaye məhsulunun təqribən 0,1 faizini innovasiya məsulu təşkil etmişdir. Ölkənin bu mühüm və aparıcı sahəsindəki geriliyi aradan qaldırmaq, onun qlobal innovasiya mühiti ilə ayaqlaşmasını, milli iqtisadiyyatın rəqabətqabiliyyətliliyini təmin etmək üçün ölkədə sənaye müəssisələrində innovasiya fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi xüsusi zərurətdən irəli gəlir.

İkinci Dünya Müharibəsindən sonra sürət qazanan texnoloji inkişaf səbəbindən ölkələr arasında iqtisadi, sosial və mədəni sahələrdə bəzi fərqlər meydana çıxmışdır. Texnoloji inkişaf və innovativ proseslərlə kifayət qədər qidalanan ölkələr rifah səviyyələrini artırma bilmişlər, lakin bu pro-

seslərdən daha az faydalanan ölkələrin rifah səviyyələrində ciddi bir artım olmamışdır. Ölkələr arasındakı inkişaf fərqlərinin tədricən artması, az inkişaf etmiş ölkələrdə inkişaf problemini ortaya çıxardı. Eyni zamanda 1980-ci illərdən sonra xüsusilə informasiya texnologiyaları və innovativ proseslərdə baş verən dəyişikliklər inkişafa və böyüməyə marağın artmasına səbəb olmuşdur.

Annoni və Kozovska (2010) və Lopez-Claros və Mata (2010) tərəfindən aparılan araşdırmalarda inkişaf üç mərhələyə bölünür: amillərə əsaslanan iqtisadiyyat, investisiya (məhsuldarlığa) əsaslanan iqtisadiyyatı və innovasiyaya əsaslanan iqtisadiyyat (7).

Amillərə əsaslanan iqtisadiyyat: İnkişafın ən aşağı mərhələsindəki iqtisadiyyat amillərə əsaslanan iqtisadiyyat olaraq təyin olunur və əsasən bacarıqsız əmək və təbii resurslar tərəfindən idarə olunur. Amillərə əsaslanan iqtisadiyyat mərhələsində ölkələr texnologiyaları özü inkişaf etdirmək əvəzinə digər ölkələrdən alırlar. Bu mərhələdə ölkələrin az inkişaf etmiş insan kapitalı ölkənin innovasiya qabiliyyətinin və sabit məhsuldarlıq artımının qarşısını alır. Bu ölkələr əsasən beynəlxalq bazarlarda qiymət alan ölkələr olduqları üçün ticarət dövrüyəsindəki dalğalanmalara, məzənnə hərəkətlərinə və ya ticarətdə kəskin dəyişikliklərə səbəb ola biləcək digər xarici şoklara qarşı həssasdırlar. Bu ölkələrdə yüksək səviyyədə korrupsiya var. Bundan başqa, hüquqi çərçivə və qanunun aliliyi zəifdir, dövlət idarəçiliyinin keyfiyyəti nisbətən aşağıdır və nəticədə pis makroiqtisadi vəziyyət yaranır.

İnvestisiya/məhsuldarlığa əsaslanan iqtisadiyyat: Bu mərhələdə iqtisadiyyatın infrastrukturunun modernləşdirilməsində investisiyaların əhəmiyyətindən bəhs edilir. M.Porterə (1990) görə, firmalar qlobal bazarlarda mövcud olan ən yaxşı texnologiya ilə təchiz olunmuş, müasir, səmərəli və tez-tez irimiqyaslı obyektlərə sərmayə qoyacaqlar (12). Digər ölkələrdən idxal olunan texnologiyalar ancaq əsas texnologiyaları deyil, həm də ən son texnologiyaları əhatə edəcək şəkildə genişləndirilməlidir. Bu mərhələnin əsasını təşkil edən əsas mövzu, firmaların bacarıqlı işçilərin ortaya çıxması və məhsuldarlığın artırılmasında çox əhəmiyyətli olan təhsil və təlim kimi faktorlara sərmayə qoymasıdır. Burada təcrübəli işçilər idxal olunan texnologiyaları mənimsəyir və inkişaf etdirir və ya yerli şəraitə uyğunlaşdırırlar. Yuxarıda göstərilən mərhələdə şirkətlər üçün xərc faktorları əhəmiyyətli olmağa davam edir. Bu mərhələnin üstün tərəfi, resurslardan daha səmərəli istifadə etməyi hədəfləyən investisiyaların, ümumiyyətlə rifah təmin etmək üçün istifadə olunan iqtisadi qaynaqlara müxtəliflik gətirməsidir. Bu mərhələdə hökumətlər maliyyə dayanıqlılığı məsələlərinə diqqət yetirir və sosial təminat sistemi üçün daha güclü maliyyə əsası yaratmaq üçün pensiya islahatı həyata keçirirlər. Eyni zamanda, bu hökumətlər ali təhsilin infrastrukturunu əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırmağı və özəl sektorun inkişafında daha çox dəstək rolunu oynayan bir dövlət idarəetmə quruluşu yaratmağı hədəfləyir. Bu mərhələdə olan bir ölkə, sektora xas xarici tələbat zərbələrinə və maliyyə böhranlarına həssasdır.

İnnovasiyaya əsaslanan iqtisadiyyat: İnkişafın ən yüksək mərhələsində olan iqtisadiyyatlar innovasiyaya əsaslanan iqtisadiyyatlar kimi müəyyən edilir. Bu mərhələdə sahibkarlıq və innovasiya faktorları daha çox üstünlük təşkil edir. Bu mərhələdəki ölkələrin vətəndaşları amillərə əsaslanan və ya investisiya/məhsuldarlığa əsaslanan ölkələrdəki vətəndaşlara nisbətən daha yüksək gəlirlərə və orta hesabla daha yüksək təhsil səviyyəsinə malikdirlər. Bu yüksək gəlir və təhsil səviyyəsi inkişaf və innovasiyaya tələbat yaradır. İnnovasiyaya əsaslanan iqtisadiyyat mərhələsində firmalar mövcud texnologiyadan istifadə etməyə və təkmilləşdirməyə və yeni texnologiyalar istehsal etməyə davam edirlər. Müvafiq tələb şərtləri, təchizatçı bazası və ölkədə müvafiq sənayelərin olması firmalara bu innovasiyanı yeniləməyə və davam etdirməyə imkan verir. İnnovasiyaya əsaslanan iqtisadiyyatda fəaliyyət göstərən firmaların öz marketinq və təchizat şəbəkələri var. Bu firmalar yalnız giriş mənbələri və bazar satışları deyil, həm də işçi qüvvəsi təklifi, maliyyə mənbələri və istehsal sahəsinin resursları baxımından əhəmiyyətli investorlar və qlobal oyunçular olacaqlar. Texnoloji inkişafı təmin etmək üçün ölkələrin beynəlxalq aləmdəki fəaliyyətləri yaxından təqib edilməli və şirkətlər təşviq edilməlidir. İnnovasiya mərhələsində dövlətin rolu əvvəlki mərhələlərə nisbətən daha məhduddur. Lakin bu, inno-

vasiyaya əsaslanan iqtisadiyyatlarda dövlətin informasiya texnologiyaları siyasətini inkişaf etdirməkdə heç bir təsiri olmadığı anlamına gəlir.

Sürətlə artan və qloballaşan rəqabət, mənfəət nisbətlərinin azalması, məhsulun ömrünün qısalması, davamlı və genişmiqyaslı dəyişikliklər, xüsusilə texnoloji ağırlıqlı məhsul istehsal edən sahələrdə innovasiya etmək üçün təzyiq yaradır. Bu mühitə uyğunlaşmaq, rəqabət üstünlüyü qazanmaq və istehsal xərclərini azaldaraq mənfəəti artırmaq üçün firmalar yeni məhsulları, prosesləri və metodları dəstəkləyəcək təşkilati quruluşları (mühitləri) inkişaf etdirmək və məhsullarını rəqiblərindən qabaq bazara çıxarmaq məcburiyyətindədirlər. İnnovasiya hər keçən gün yeni və fərqli məhsullar hazırlamaqda firmalar üçün öz əhəmiyyətini artırır. Hattori və Vaykoffa görə, mövcud xaoslu mühitdə yaşamaq və həyatda qala bilmək daha çox yenilikçi olmağa bağlıdır. Uzun illərdir ki, təşkilat nəzəriyyəçiləri və ölkəni idarə edənlər innovasiyanın təşkilatlara davamlı rəqabət üstünlüyü təmin etməkdə və ölkələrin inkişafında rolunu elmi araşdırmalarda və siyasət sənədlərində qeyd edirlər (12). Bu düşüncədə olan dövlətlər və firmalar yeniliklər yaratmaq və yenilikçi bir mədəniyyət formalaşdırmaq üçün əhəmiyyətli qaynaqlar ayırırlar. Xüsusilə, elm və yüksək texnologiyaya əsaslanan sektorlar, yüksək əlavə dəyər yaratma potensialına görə, inkişaf etmiş cəmiyyətlərin rifah əldə etməsi və davamlı hala gətirməsi üçün bir vasitə kimi innovasiyadan istifadə edir.

1980 və 1990-cı illərdə iqtisadçıların iqtisadi artımda və texnologiyada informasiya və texnologiyanın roluna marağı artmışdır. Ölkələr arasındakı iqtisadi inkişaf fərqlərini izah etmək üçün ortaya çıxan yeni artım nəzəriyyəsi nəzəri cəhətdə əhəmiyyətli bir inkişaf oldu. Bu nəzəriyyəyə görə, ölkələr arasındakı inkişaf fərqləri milli sərhədlər daxilində endogen biliklərdəki fərqliliklərdən qaynaqlanır. Yeni artım nəzəriyyəsi yanaşmasına görə, uzunmüddətli iqtisadi artım əsasən əlverişli şəraitdən və intellektual mülkiyyət hüquqlarının tətbiqindən asılıdır. Həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə intellektual mülkiyyət hüquqlarına və bu hüquqların ortaq əlaqələrinə artan maraq böyük ölçüdə iqtisadi nəzəriyyədəki dəyişikliyi əks etdirir. Üstəlik, bu nəzəriyyə böyük ölkələrin kiçik ölkələrdən daha çox innovasiya fəaliyyəti ilə məşğul olacağını və innovasiyadan daha çox faydalanacağını proqnozlaşdırır. Bundan əlavə, bu yanaşmaya görə, sərbəst ticarətlə məşğul olmaq və beynəlxalq kapital axınlarına liberal münasibət bəsləməklə miqyaslı dezavantajları aradan qaldırmaq mümkündür. Bu səbəbdən, ticarətə açıqlıq və xarici investisiyalar inkişaf etmiş ölkələrə yetişməyi hədəfləyən ölkələr üçün çox vacibdir.

Dünya Əqli Mülkiyyət Təşkilatının (WIPO) Qlobal İnnovasiya İndeksinin (GII) 2021-ci il nəşrinə görə yalnız bir neçə iqtisadiyyat ardıcıl olaraq ən yüksək innovasiya performansını təmin etmişdir:

- İsveçrə, İsveç, ABŞ və İngiltərə son üç ildə ilk 5 -likdə yer almış, Koreya Respublikası isə 2021 -ci ildə ilk dəfə olaraq QII -nin ilk 5 -liyinə daxil olmuşdur.
- QII -nin ən yenilikçi 25 iqtisadiyyatının əksəriyyəti Avropadan olmağa davam edir.
- İlk 15 -lik arasında beş Asiya iqtisadiyyatı var - Koreya Respublikası (5 -ci) və Sinqapur (8 -ci) ilk 10 -luqda, onu isə ardınca Çin (12 -ci), Yaponiya (13 -cü) və Hong Kong izləyir (13).

Müasir şəraitdə ölkələrin innovativ inkişafı həmin ölkələrdə fəaliyyət göstərən firmaların innovasiya fəaliyyətlərinin aktivliyindən asılıdır. Firmaların innovasiya etməsinə bir çox amillər səbəb olur. İnnovasiyanın səbəbləri ümumiyyətlə "bazar/istehlakçı ehtiyaclarını gözləmək və bu ehtiyacları yeni məhsullar, xidmətlər və üstün keyfiyyətlə daim təmin etmək" dir. Bu ehtiyacları qarşılayarkən, "istehlakçı, rəqabət, cəmiyyət və təşkilat" amilləri ilə əməkdaşlıq etmək vacibdir. Yeniliyin səbəbləri aşağıdakı kimi ifadə edilə bilər:

- bazar payının artırmaq;
- məhsul və xidmət keyfiyyətini artırmaq;
- qaydalara və standartlara riayət etmək;
- istehsal elastikliyi təmin edilməsi;
- əmək xərclərinin azaldılması;

- material istehlakının azaldılması;
- enerjiyə qənaət;
- ətraf mühitin mühafizəsi;
- müştəri istəklərində dəyişiklik;
- texnoloji inkişaf;
- rəqiblərin innovasiya fəaliyyəti və s.

Hər bir ölkədə istər makro və istərsədə mikro səviyyədə innovasiyanın inkişafı həmin ölkədəki innovasiya ekosisteminin inkişaf səviyyəsindən aslı olur. İnnovasiya ekosistemi, bioloji ekosistem kimi, xarici qüvvələrə qarşı müqaviməti, elastikliyi və funksional səriştəsi sayəsində davamlılığı qoruyur. İnnovasiya ekosistemi iqtisadi institutlar və iqtisadi əlaqələr komponentlərindən ibarətdir. İnnovasiya ekosistemi təkcə iqtisadiyyat sahəsində deyil, texnologiya, mövcud qurum və təşkilatlar, sosial əlaqələr və mədəniyyət kimi iqtisadiyyat sahəsindən kənar məsələlərdən də təsirlənir. Yüksək inkişaf etmiş innovasiya ekosistemi fəaliyyət göstərən şəxslərə innovasiya biliklərinin ötürülməsinə imkan verir. Bir sözlə, innovasiyaya toxunan və onunla əlaqə saxlayan hər kəs ekosistemin bir hissəsinə çevrilir. İnnovasiya ekosistemi müəyyən bir zaman və məkanda sənaye mühiti ətrafında mərkəzləşmiş intellektual iqtisadi mühitdir. İnnovasiya ekosisteminin son məqsədi davamlı iqtisadi inkişaf və artımdır. Jackson (2011) innovasiya ekosisteminin “funksional məqsədi texnologiyanın inkişafı və innovasiyanı təmin etmək olan iştirakçılar və ya varlıqlar arasında qarşılıqlı əlaqələr” kimi ifadə edir.

İnnovasiya ekosistemlərinin əsas xüsusiyyətlərindən bəhs edən Body və Habbal (2016), ekosistem daxilində: (1) ekosistemi təşkil edən institutlar, akademik institutlar, hökumətlər, bizneslər və cəmiyyəti təşkil edən fərdlər (2) innovasiyanın əsas komponenti olan qurumlar arasındakı əlaqələr, (3) ekosistemin mürəkkəb innovasiyaları idarə etmək qabiliyyətini tədricən artıran, öyrənməni gücləndirən innovasiya dövrü (4) yeniliyin tətbiq oluna biləcəyi imkan sahələrini təmin edən innovasiya qatları və (5) innovasiya mədəniyyətini müəyyən edən dəyərlər və davranışların olduğunu bildirir. İnnovasiya ekosisteminə daxil olan və firmaların innovasiya fəaliyyətinə təsir edən mühit amilləri – daxili və xaric mühit amilləri olaraq iki yerə bölünür.

Firmaların innovasiya fəaliyyətinə təsir edən daxili amillərdən birincisi, innovasiya mədəniyyətidir. Gandotra N. K. (2010) innovasiya mədəniyyətini innovasiyanı gündəlik iş halına gətirən təşkilati strukturlarla və zamanla əlaqəli mədəniyyət kimi izah etmişdir (10). İnnovasiya mədəniyyəti yaradıcılığın, risk götürmənin, sahibkarlığın və bilik və yeni fikirlərin nə şəkildə təşviq edilməsini müəyyən edir. İnnovasiya mədəniyyəti, firma işçilərinin innovasiya fəaliyyətlərinin qarşısını alan deyil, dəstəkləyən davranışları inkişaf etdirməyə kömək edən normaların formalaşmasını təmin edir. Bu normaları Russel R.D. aşağıdakı şəkildə qruplaşdırmışdır (11):

- ✓ firmanın əməkdaşlarının yeni ideyalarını dəstəkləmək;
- ✓ innovasiyaya strateji təşkilati problemlərin həlli üçün əlverişli bir üsul kimi baxmaq;
- ✓ firma daxilində açıq və sərbəst məlumat mübadiləsinin olmasını təmin etmək;
- ✓ potensial innovasiyalar haqqında bilgisi olan, firmadan kənarındakı qruplarla yaxın əlaqələr qurmaq;
- ✓ yeni yaradıcı ideyalara açıq olmaq;
- ✓ yeni təşəbbüslərin həyata keçirilməsi üçün əlabatan səviyyədə riski götürməyi təşviq etmək,
- ✓ yeni fikirləri irəli sürən fərdləri həm maliyyə, həm də psixoloji cəhətdən dəstəkləmək;
- ✓ mühüm və faydalı dəyişikliklərin həyata keçirilməsini dəstəkləmək.

Firmaların innovasiya fəaliyyətinə təsir edən daxili amillərdən ikincisi uyğun mükafat sisteminin istifadəsidir. Bir çox tədqiqatçılar mükafat sisteminin təsirli olması üçün hədəflərin, rəylərin və fərdi məsuliyyətlərin nəzərə alınmalı olduğunu, mükafat sisteminin yeniliyə dəstək olduğunun fərdlər tərəfindən görülməsi və mükafatların nəticələrə bağlı olmasını vurğulamışdılar. Onların fikrincə,

yeniliyin dəstəkləndiyini və mükafatlandırıldığını görən şəxslər də söylərinin bəhrəsini gördükdə motivasiya alırlar.

Üçüncü amil, innovativ layihələrin həyata keçirilməsini asanlaşdırmaq üçün rəhbərliyin istəyi ilə əlaqəli olan idarəetmə dəstəyidir. Rəhbərliyin dəstəyi fərdləri yeni ideyalar yaratmağa həvəsləndirilmək, bu yeni ideyalardan önə çıxanları tez zamanda layihələndirərək həyata keçirilmək, müxtəlif mərhələlərdə qarşıya çıxan biləcək təşkilati maneələri və daxili bürokratiyanı minimuma endirməyə yönəlik üst rəhbərliyin münasibət və davranışlarından ibarətdir. Yaradıcılıq mühiti yaratmaqla yaradıcılığın aktivləşdirilməsi və möhkəm innovasiyanın təşviqi prosesi idarəetmənin ən vacib vəzifələrindəndir. Fərdlərin öz menecerlərinə güvənməsi və onların arxasında rəhbərliyin dəstəyinin olduğunu hiss etməsi innovativ mühitin yaranmasına töhfə verir.

Yenilikçi fəaliyyətlər üçün uyğun mənbələrin (vaxt, pul, dövlət dəstəyi və s.) mövcudluğu və istifadə etmək dördüncü amil hesab olunur. Təşkilatlarda işçilərə vaxt ayırmaqla bağlı imkanlar rəhbərliyin əlində olmasına rəğmən, maliyyə mənbələrinin yaradılması yalnız şirkətlərin gəlirliliyi və xarici dəstəklə təmin oluna bilən mənbələrdir.

Beşinci amil yüksək dərəcədə muxtariyyət təmin edən təşkilati quruluşdur. Fərdlərə bəzi sərbəstliklərin verilməsi, onların hərəkət azadlığını artıracaq və yaradıcı düşüncələrinin hərəkətə keçməsinə təmin edəcək. Şirkət daxilində fərdi muxtariyyət işçilərin söylərini təkmilləşdirməyə, yeni ideyalar yaratmağa və bu ideyaları uğurla həyata keçirməyə kömək edir.

Son amil risk etmək və səhvlərə dözmək istəyidir. Müvəffəqiyyətli və davamlı bir yenilikçi mədəniyyət yaratmaq üçün işçilərin risk almalarına dəstək olunmalı, fəaliyyət sahələrini müəyyən etməyə kömək edəcək, inamla edə biləcəkləri risklərin səviyyəsindən xəbərdar edilməlidir. Rəhbərlərin İşçilərin yaxşı niyyətli səhvlərindən yaranan itkilərə dözmək və bunu bir öyrənmə fürsəti olaraq qəbul edilməsi, yenilikçilik və yaradıcılıq mədəniyyətini inkişaf etdirilməsi üçün zəruri təcrübələrdir.

Xarici amillər isə üç qrupa bölünür: digər firmalarla əməkdaşlıq, məlumat mərkəzləri ilə əlaqələr və maliyyə mənbələrindən və ya dəstək mexanizmlərindən istifadə. Bu amillər ilə bağlı aparılan araşdırmalarda, təchizatçılar, iş ortaqları və müştərilərlə qurulan əməkdaşlıq mühitinin firmaların innovasiya fəaliyyətində çox əhəmiyyətli bir yeri olduğu qeyd olunur. Məlumat əldə etmək və paylaşmaqla məşğul olan firmaların universitetlərlə əlaqələri sayəsində bilik və texnologiya transferi təmin edə biləcəyi ifadə edilir.

Əvvəldə də qeyd edildiyi kimi, innovasiya ekosisteminin ən vacib iştirakçısı dövlətdir. Tənzimləmələr, təşviqlər və dəstəklər ekosistem oyunçularına birbaşa təsir edir. Dövlət mexanizmləri olmadan bəzi sahələrdə texnologiyanın inkişafı və ya ötürülməsi mümkün deyil. Digər tərəfdən, regional inkişaf fərqlərinin aradan qaldırılması və inkişaf edən sektorların dövlət tərəfindən idarə edilməsi lazımdır. Dövlətlər eyni zamanda innovasiyaların və texnologiyadan faydalanan və alıcısı olaraq bazarlara təsir etmək gücünə malikdir. Qlobal rəqabət mühiti dövlətləri və şirkətləri sıx əməkdaşlıq etməyə məcbur edir.

Inkişaf etmiş ölkələrin təcrübəsinin öyrənilməsi nəticəsində məlum olur ki, bunun üçün ölkəmizdə «Milli innovasiya Sistemi»nin (MİS) konsepsiyası hazırlanmalıdır. Bu cür konsepsiyalar bir çox ölkələrdə müxtəlif variantlarda və müxtəlif adlarda həyata keçirilməkdədir. Ümumi halda MİS-nin konsepsiyasında müəssisələrin innovasiya əsasında rəqabətinin təşkil edilməsi, sahibkarlığın elmi əsaslarla idarə olunması və istiqamətləndirilməsi kimi zəmin və şərtlər mühüm yer tutur. İİT-in müəyyənliyinə görə "Bir ölkədə innovasiya və texnologiyanın yayılma sürətinə və istiqamətinə təsir edən bazar və qeyri-bazar institutları "Milli İnnovasiya Sistemi"ni təşkil edir". Onuda qeyd etmək lazımdır ki, respublikamızda bu vaxta qədər innovasiya fəaliyyətinin inkişafına təkan verəcək "Milli innovasiya sistemi" hələ tam formalaşmamışdır.

Ölkə sənayesinin innovasiya potensialının inkişafı və ondan istifadəsi səviyyəsi innovasiya infrastrukturunun inkişafı səviyyəsi ilə bilavasitə əlaqədardır. Mükəmməl innovasiya infrastruktur

şəbəkəsinin mövcudluğu sənayenin bu və ya digər sahəsində innovasiya fəallığının təmin olunmasının mühüm şərtlərindəndir. Məlumdur ki, dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində innovasiya infrastrukturunun inkişafında, elmi-texniki yeniliklərin təsərrüfata tətbiqində texnoparklar mühüm rol oynayır. Texnoparkların yaradılmasında əsas məqsəd biliklərin və ixtiraların texnologiyalara, həmin texnologiyaların isə kommersiya məhsuluna çevrilməsi, tədqiqatlara yönəldilmiş milli xərclərin səmərəliliyinin yüksəldilməsi, kiçik elmtutumlu sahibkarlıq sektoru vasitəsi ilə texnologiyaların sənayeyə ötürülməsi, elmtutumlu müəssisələrin formalaşması və onların bazarda təşəkkülü, elmtutumlu biznes sahəsində müəssisələrin dəstəklənməsi, sənayenin struktur yenidənqurulması, regional qeyrimütənasib inkişaf səviyyəsinin azalması, məşğulluq probleminin qismən həlli, yüksək texnologiyalar sahəsində elmi-texniki nailiyyətlərin sürətli tətbiqidir. (3. səh 7). Texnologiya yönümlü şirkətlərin texnoparklarla birləşməsi və sinerjinin yaradılması regionda sahibkarlıq və innovativ mədəniyyətin inkişafını təmin edir. Qeyd etdiyimiz kimi firmaların texnoparklarda fəaliyyət göstərməsində əsas məqsəd araşdırma və inkişaf fəaliyyətinə istiqamətlənməsidir. Bu kontekstdə araşdırmalar ümumiyyətlə 3 qrupda nəzərdə keçirilə bilər:

İnnovasiya-inkişaf yönümlü texnoparklar onlar yeni texnologiyalar yaratmaqla sektoral innovasiyaları inkişaf etdirməyə və əsas tədqiqat nəticələrini həyata keçirmək üçün universitet-tədqiqat institutunun əməkdaşları ilə əməkdaşlığa üstünlük verirlər. Bu Texnoparklar yeni texnologiya yönümlü şirkətlər yaradır. İnnovasiya yönümlü firma və ya texnoparklar məhsul və ya prosesdə yeniliklər edərək, araşdırma və inkişaf nəticələrini kommersiyalaşdırmaq məqsədi daşıyır. Onlar rəqabətqabağı tədqiqatlar və fundamental tədqiqatlarla maraqlanırlar.

Araşdırma və inkişaf yönümlü texnoparklar isə sənaye texnologiyalarının inkişafı və təkmilləşdirilməsi üzərində işləyirlər. Bu texnoparklar bölgədəki firmaları özlərinə cəlb edərək onların araşdırma və inkişaf prosesində iştirak etmələrini təmin etməkdə və həm biliyə əsaslanan fəaliyyətlərə, həm də mövcud tətbiq sahələrinə çata bilər. Belə texnoparklar həm də universitetlərin və tədqiqat institutlarının ətrafında yerləşir.

İstehsal yönümlü texnoparklar isə daha çox regional istehsal sahələri yaratmaqla iqtisadi inkişafa töhfə verir. Belə texnoparklar ümumiyyətlə texnologiya yönümlü məhsullar istehsal edirlər. Bu məhsullar yüksək bazar potensialı olan, geniş istifadə sahəsinə sahib, yüksək əlavə dəyərli və texnologiya tutumlu məhsullardır.

Azərbaycanda son dövrlərdə innovasiya potensialının formalaşması və inkişafı sahəsində xeyli işlər görülmüşdür. Belə ki, ilk dəfə 22 dekabr 2009-cu il tarixində ölkə başçısı İ.H.Əliyevin iştirakı ilə Sumqayıt şəhərində «Sumqayıt texnoparkı»nın açılışı olmuşdur. Sumqayıt texnoparkında elektroenergetika sənayesi üçün məhsullar hazırlayacaq zavodlar, sexlər və istehsal xətləri yaradılacaqdır. Gələcəkdə də belə texnoparkların saylarının artırılması həm ümumilikdə ölkə sənayesinin və həm də onun ayrı-ayrı sahələrinin, o cümlədən də maşınqayırma sənayesi müəssisələrində innovasiya fəaliyyətinin inkişafına münbüt şərait yaradacaqdır. Hal-hazırda Respublikada texnoparklar, sənaye parklarının sayı getdikcə artır.

Texnopark strukturlarının yaradılmasında dövlətin rolu böyükdür. Dünya təcrübəsi göstərir ki, texnoparkların yaradılması üçün qanunvericilik bazasının formalaşdırılması, dövlət dəstəyi, vergi və gömrük güzəştləri, kadr hazırlığı kimi bir sıra şərtlərin yerinə yetirilməsi vacibdir. Ölkəmizdə sənaye parklarında və texnoparklarda üçün xeyli imkanlar və güzəştlər təklif olunur. Azərbaycanda qurulmuş və fəaliyyət göstərən sənaye parklarında, texnoparklarda sahibkarlara təklif olunan güzəştlər aşağıdakılardan ibarətdir: Rezident – qeydiyyatı alındığı tarixdən 7 il müddətinə azaddır:

1. gəlir vergisi – hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən fiziki şəxs parkdakı fəaliyyətdən əldə etdiyi gəlir;

2. mənfəət vergisi – parkdakı fəaliyyətdən əldə etdikləri gəlir;

3. əlavə dəyər vergisi – parkda istehsal sahələrinin tikintisi, elmtədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərinin görülməsi və istehsal məqsədi ilə texnikanın, texnoloji avadanlıqların və qurğuların idxalı

(müvafiq icra hakimiyyəti orqanının təsdiqedicisi sənədi əsasında);

4. əmlak vergisi – parkda olan əmlakına görə;
5. torpaq vergisi – parkda istifadə etdikləri torpaqlara görə;
6. gömrük rüsumü – istehsal sahələrinin tikintisi, elmi-tədqiqat və təcrübə-konstruktor işlərinin görülməsi və istehsal məqsədi ilə texnikanın, texnoloji avadanlıqların və qurğuların idxalı.

Təssüflər olsun ki, hal-hazırda Azərbaycanda yaradılmış texnoparklar sənaye müəssisələrində, o cümlədən, maşınqayırma müəssisələrində innovasiya prosesinin aktivləşməsinə güclü təsir göstərə bilmir. Yaradılan texnoparklar və innovasiya infrastrukturunun digər elementləri (elmi müəssisələr, universitetlər və s.) arasında sıx əməkdaşlıq, informasiya mübadiləsi demək olar ki, yox dərəcəsindədir.

Məlum olduğu kimi, araşdırma və inkişaf innovasiyanın həyata keçirilməsi üçün ən vacib addımlardan biridir. Bu gün inkişaf edən texnologiya ilə firmalar texnoloji yeniliyin rəqabət mühitində onlara böyük üstünlüklər verəcəyini düşünür və bu sahəyə böyük sərmayələr qoymağa çalışırlar. Lakin əksər firmaların bu xərcləri çəkmək imkanları məhduddur. İnkişaf etmiş ölkələrdə bu cür fəaliyyətlər dövlət tərəfindən dəstəklənir.

Dünya praktikasında araşdırma və inkişaf dövlət tərəfindən birbaşa və dolaylı yollarla dəstəklənir. Birbaşa dəstəklər dövlətin ictimai resurslarından istifadə etməklə araşdırma və inkişaf fəaliyyəti ilə məşğul olacaq firmalara birbaşa maliyyə dəstəyini əhatə edir. Bunlar ümumiyyətlə biznesin maliyyə ehtiyaclarını ödəmək üçün qrantlar, maliyyə yardımı verilən borclar, borc zamanətləri, nağd məşğulluq yardımları, aşağı faiz və ya faizsiz kreditlərlə həyata keçirilə bilər. Araşdırma və inkişaf və innovasiya fəaliyyətlərinə dolaylı dəstək endirimlər, azadolmalar, sığorta mükafatı töhfələri və investisiya istisnaları kimi alətlərin dövlət tərəfindən istifadəsi ilə təmin edilir.

Bu dəstəklər texnologiyanın istehsalı və transferində müəssisələrin yükünü yüngülləşdirsə də, o sahəyə sərmayə qoyuluşunu da həvəsləndirir. Dolaylı dəstəklər dövlətin resurs ehtiyaclarını qarşılamaq məqsədilə yerli özünüidarəetmə orqanlarına, qeyri-hökumət təşkilatlarına, assosiasiyalara və fondlara köçürdüyü yardımlardır. Bu resurs transferində məqsəd adətən özəl sektoru dəstəkləməkdir.

Hesab edirik ki, Azərbaycanda sənaye müəssisələrində innovasiya fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsinin əsas istiqamətlərindən biri və əsası həmin sahədə rəqabət mühitini formalaşdırmaqdır. Çünki istənilən sahədə müəssisələr arasında rəqabət gücləndikcə innovasiya fəaliyyətini inkişaf etdirmək zərurətə çevriləcək. Bütün bunların təmin edilməsi üçün ölkədə rəqabət qanunvericiliyinin, xüsusilə də, rəqabət məcəlləsinin yaradılması vacibdir.

Respublikamızda sənaye müəssisələrinin böyük əksəriyyətində innovasiyanın inkişafına mane olan amillərdən biri də həmin müəssisələrin maddi-texniki bazasının köhnə olmasıdır. Bu müəssisələrdə innovasiya fəaliyyətini həyata keçermək üçün onların maddi-texniki bazalarının modernləşdirilməsi zəruridir.

Müasir şəraitdə Azərbaycanda sənaye müəssisələrində innovasiyanın inkişaf etdirilməsi dövlət tərəfindən həyata keçirilən innovasiya siyasətindən aslıdır. Fikirmizcə, indiki mərhələdə dövlətin innovasiya siyasətinin aşağıdakı əsas istiqamətləri əhatə etməlidir:

- ölkədə innovasiya fəaliyyətini tənzimləyəcək hüquqi bazanın (İnnovasiya fəaliyyəti haqqında qanunun) yaradılması;
- ölkədə uzun müddətli “İnnovativ inkişaf Strategiyası”nın hazırlanması;
- innovasiya infrastrukturunun formalaşdırılması;
- ölkədə innovasiya fəaliyyətinin dəstəklənməsi sisteminin yaradılması və təkmilləşdirilməsi;
- ölkədə innovasiya sahibkarlığının inkişafı üçün əlverişli şəraitin yaradılması;
- sənaye müəssisələrində innovasiya layihələrinin reallaşdırılmasında demokratik prinsiplər əsasında dövlət-biznes əməkdaşlığının təmin edilməsi.

NƏTİCƏ

Hesab edirik ki, hazırkı şəraitdə ölkə sənayesində innovasiya fəaliyyətinin inkişaf etdirilməsi üçün qeyd edilən tədbirlərin həyata keçirilməsi zəruridir:

- antiinhisar qanunvericiliyi ilə rəqabətin stimullaşdırılması üçün şəraitin yaradılmasını təmin etmək; Çünki, müasir şəraitdə sağlam rəqabət müəssisələrdə innovasiya fəaliyyətinin həyata keçirilməsini zərurətə çevirir.

- ölkə sənayesinə daxili və birbaşa xarici investisiyaların axınını təmin etmək;
- ölkədə alternativ (vençur, lizing) maliyyələşə üsullarının inkişaf etdirilməsi;
- sənaye müəssisələrində innovasiya mədəniyyətinin formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi;
- sənaye müəssisələrində korporativ idarəetmənin inkişafına nail olmaq; Müəssisələrdə korporativ idarəetmə inkişaf edicə maliyyə problemlərinin həlli asanlaşır.

- sənaye müəssisələrinin maddi texniki bazasının modernləşdirilməsi; Hal-hazırda respublikamızda mövcud olan sənaye müəssisələrinin böyük əksəriyyətinin maddi-texniki bazası çox köhnədir və müasir dövrün tələblərinə uyğun deyil. Bu cür köhnə maddi-texniki baza ilə həyata keçirilən innovasiya fəaliyyəti səmərəli ola bilməz.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycanda təhsil, elm və mədəniyyət. Statistik məcmuə. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı 2022.
2. Azərbaycan Sənayesi. Statistik məcmuə. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı 2022.
3. Nəcəfov A. (2015). Texnoparklar: kiçik sahibkarlar üçün bələdçi. Bakı.
4. Aslanlı K., İsmayıl Z., Ağayev R., Mehtiyev A. (2013). İqtisadiyyatın və ixracın diversifikasiyasının qiymətləndirilməsi.
5. Aslanlı K. (2017). Azərbaycanda dövlətin innovasiya siyasətinin təkmilləşdirilməsi yolları. İslahat təklifləri toplusu. (Siyasət yazıları). Bakı.
6. Lopez – Claros, A. ve Mata, Y.N. (2009). The Innovation for Development Report 2009 – 2010, Palgrave Macmillan, New York.
7. Annoni, P. ve Kozovska, K. (2010). EU Regional Competitiveness Index, European Commission. <http://easu.jrc.ec.europa.eu/eas/downloads/pdf/JRC58169.pdf>.
8. Lopez-Claros, A. ve Mata, Y. N. (2010). The Innovation for Development Report. 2010-2011 Report. http://www.augustolopez-claros.net/docs/IDR2010_ICI_LopezClaros_Mata.pdf.
9. Yapar İ. (2015). Kobilerde İnovasyon ve İnovasyonun Önemi: Kayseri İli Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
10. Gandotra, N. K. (2010). "Innovation Culture For Sustainable Competitive Advantage". APJRB, 1(2): 51-59.
11. Russell, R. D. (1989). "How Organisational Culture Can Help to Institutionalise the Spirit of Innovation in Entrepreneurial Ventures". Journal of Organizational Change Management, 2(3):7-15.
12. Porter M.E. The Competitive Advantage of Nations. New York: Free Press, 1990. 855 p.
13. Global Innovation Index 2021. https://www.wipo.int/edoc/s/putbdo/cs/en/wipob_gii_2021.pdf
14. www.northstarinnovation.com.tr

R.A.Hashimov
master student, Baku Eurasian University

**Directions of stimulation of innovation activities aimed at the development
of industry in Azerbaijan**

Abstract

The article is devoted to the study of directions for stimulating innovation activities aimed at the development of industry in Azerbaijan. The article explores the essence and significance of innovative development, factors influencing innovative activity in the country's industry, as well as proposals and recommendations for stimulating innovative activity in the country's industry.

Key words: industry, innovation activity, investment, technopark, innovation ecosystem, national innovation system.

Р.А.Гашимов
магистрант, Бакинский Евразийский Университет

**Направления стимулирования инновационной деятельности, направленной на
развитие промышленности в Азербайджане**

Резюме

Статья посвящена исследованию направлений стимулирования инновационной деятельности, направленной на развитие промышленности в Азербайджане. В статье исследованы сущность и значение инновационного развития, факторы, влияющие на инновационную активность в промышленности страны, а также предложения и рекомендации по стимулированию инновационной активности в промышленности страны.

Ключевые слова: промышленность, инновационная деятельность, инвестиции, технопарк, инновационная экосистема, национальная инновационная система.

Nataliia Zhuravska
Ph.D., As. Professor, Kyiv National University of
Construction and Architecture, (Kyiv, Ukraine)
ORCID 0000-0002-4657-0493

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 11.04.23

The article was received by editorial board on: 11.04.23

Статья принята к печати: 11.04.23

APPLICATION OF INNOVATIVE SYSTEMS AT THE FACILITIES OF THERMAL ENERGY

Abstract

A well-known problem in the direction of the development of the modern economy is the innovative direction of ensuring and the effectiveness of the introduction of new forms of consolidated types of economic activity of industrial and service enterprises. The issue of formation and development of innovative systems adapted and capable of efficient use of ecological, organizational and technological resources of production at many enterprises is topical. The main function of which is to ensure a balance in the process of developing an effective innovative development strategy to eliminate destructive consequences in the process of innovation production. Insufficient effective use of innovations by enterprises is due to the need to improve the efficiency of the implementation of the economic development strategy of enterprises and the introduction of targeted innovative technologies. They can reflect the technological essence, organizational content and industry specialization of many industries. Systemic principles determine the essence of the development of a modern innovation economy.

An analysis of existing scientific hypotheses about the effect of a magnetic field on a water molecule is provided. The features of magnetic water, which were introduced in many sectors of the life of the EU countries, are noted: energy, construction, medicine, light and heavy industry, agriculture, healthcare, and many others. International experience is shown that contributes to the achievement of the Sustainable Development Goals - a decisive force in the current issues of Green Technology. It is aimed at minimizing the negative impact on the environment. Innovative green technologies promote energy efficiency, reduce waste of water, resources and waste, and lead to a reduction in carbon emissions. This provides a holistic framework for resilience and mitigation of their climate change impacts.

The article deals with the main issues of modernization of heat generation processes at thermal power facilities, including housing and communal services. Modernization is connected with the use of magnetized water in heat generation processes and positive results have been obtained.

The use of technologies using magnetic water contributes to the saving and conservation of natural resources, and the solution of many environmental issues. The paper reveals the issues of the features of the economy of nature management at the stage of improving information management methods.

The proposed management methods in the environmental and economic dimension have found application in the modernization of systems of thermal power facilities and many other industries, including the further use of environmental measures at thermal power plants as objects of economic analysis, subject to the environmental efficiency of management, integrated management of production processes of thermal power facilities.

Key words: innovative systems, management, greening, heat supply system, reagent - free

water preparation, magnetized water, energy efficiency, vital activity of organisms.

I. INTRODUCTION

Well-known scientists worked in the direction of innovative research, the scientific works of domestic and foreign scientists, such as V. Heits, A. Zharinov, P. Kulikov, V. Nordhaus, O. Orlovskaya, Samuelson, E. Toffler, were devoted to the theoretical and practical aspects of the researched issues, etc. It is necessary to emphasize and note the scientific and practical achievements and significance of the above-mentioned authors, which relate specifically to the identification of the functional innovative development of manufacturing enterprises and service enterprises, there is a need to continue this direction, especially now, during the establishment and future reconstruction of the country. That is why the issue of determining the priority directions of innovative development in the conditions of global changes and integration of the country's economy into the European dimension is becoming increasingly urgent.

Today's innovative technologies are radically new or improved technologies that significantly improve production conditions. They usually have: reduced capital intensity, are characterized by greater environmental friendliness, lower energy consumption.

The development of innovative technologies in the world is increasingly competing with each other, focusing on four components of innovative transformations.

The state policy of the development of the national innovation system of Ukraine is most vividly reflected in the Law of Ukraine "On Innovative Activity" and is terminologically defined as follows: "Innovations - newly created (applied) and (or) improved competitive technologies, products or services, as well as organizational and technical solutions of production, of an administrative, commercial or other nature, which significantly improve the structure and quality of production and (or) the social sphere".

The state of innovative technologies in Ukraine The state of innovative activity in Ukraine is defined by the majority of experts-scientists as a crisis and one that does not correspond to the current level of innovation processes in industrially developed countries and the needs of innovative development.

Therefore, in our opinion, the proposed topic is very relevant and modern, with the current condition - the war in Ukraine. Now it is very necessary to implement the best technological components of innovative technologies for the reconstruction of the country.

II. LITERATURE ANALYSIS

The analysis of the available data of the scientific and technical literature convinced us that the solution to the investigated problem is promising and extremely necessary.

In the researched sources of literature, attention is paid to the research, under different operating conditions, to conduct the most detailed research on the control of individual components of the system "receiving magnetized water - preparing it to be sent to the TEO system - operation in TEO systems.

" In the literature review, analyzing more than 200 sources, including V.I. Klasen on the spread of the cluster model, on the kinetics of changes in the structure of water by Y. I. Frenkel, and the probability theory of L. B. Boltzmann, attention is paid to almost 70 years of positivity use of reagentless water preparation, including in heat supply systems.

Despite the fact that these issues remain understudied to date and require further research [10-12, 13, 14].

The study of fundamental theoretical developments on this problem was and is being carried out by the following outstanding scientists, whose works on the mechanism of nature use, ecology and rational nature use and energy conservation should be noted: G. O. Bilyavskiy, V.V. Honcha-

ruka, V. I. Danilov-Danilyana, I.I. Dedyuba, M.Y. Ishchenko, E.S. Malkina, V.G. Prokopov, V.F. Protasov, E.I. Pupyrev, N.F. Reimers, V.P. Kucheryavoy, A. I. Salyuk, Y. M. Satalkina, V. M. Udod, N. M. Fialko, V. Y. Shevchuk, Y. M. Navrotsky, V. F. Protasov, I. I. Mazur and others.

The analysis of scientific and technical publications proved that some issues of in-depth knowledge of the theoretical concept of the operation of thermal power facilities and its impact on the environment are not sufficiently considered [1-10, 11].

III. OBJECT, SUBJECT, AND METHODS OF RESEARCH

The object of research is the structure and algorithm of the functioning of heat supply system objects.

The subject of research: interactions between material flows of systems of thermal energy facilities (TEO).

Research methods. The work uses a complex system-generalized approach, the following methods are used: analysis and forecasting; interpretation of the obtained results; statistical and mathematical. It should be noted that, as the experience of making and justifying any level of management decisions shows, the solution of the scientific-applied and organizational-economic problem of determining the expediency of the incorporation of the national economic system and compliance with the new format of functioning becomes relevant.

It is appropriate to recognize and carry out the identification of real conditions / prerequisites and restrictions based on the results of the implementation of the state's integration choice. As you know, to a large extent, ensuring a sufficient level of economic and energy security of entrepreneurship, and not only for Ukraine, but also for any country in the world, should be based on dominants. For innovative development, therefore, it is necessary to consider the following concepts.

MAIN PART

Environmentally and energy-efficient use of thermal energy in all spheres of heat supply plays a significant role in energy conservation of the country. All these stages in heat supply systems, water passes in different sectors, where changes in the composition, structure and properties of water and heat exchange surfaces of systems, scale formation (Fig. 1), which leads to deterioration of heat exchange processes, heat energy indicators, which affect the general indicators, can occur energy efficiency of the process (recent experiments showed a decrease in heat energy consumption by 15...22 % depending on the amount of initial scale).

The energy efficiency of production processes is related to the transformation of energy into something more suitable for production (thermodynamics), that is, the processes obey the laws of thermodynamics. They complicate the theoretical consideration and substantiation of regime parameters. The use of traditional heat supply systems does not always meet the accepted thermal standards for fuel consumption and environmental requirements [10-13].

The method of reagentless water purification is highly effective, i.e., accelerated reagentless water purification in magnetic fields, with the help of which positive results have been achieved in such sectors of the economy as industry, the residential and communal sector, and the agro-industrial complex. Considering the main role of water supply systems in everyday human life, magnetic treatment of natural and technical water, various solutions, has recently been widely used to improve many technological and biological processes.

Thanks to this, it is possible to explain the nature of the loss of all types of energy at the TEO and carry out a quantitative assessment of its changes - the result of our further work.

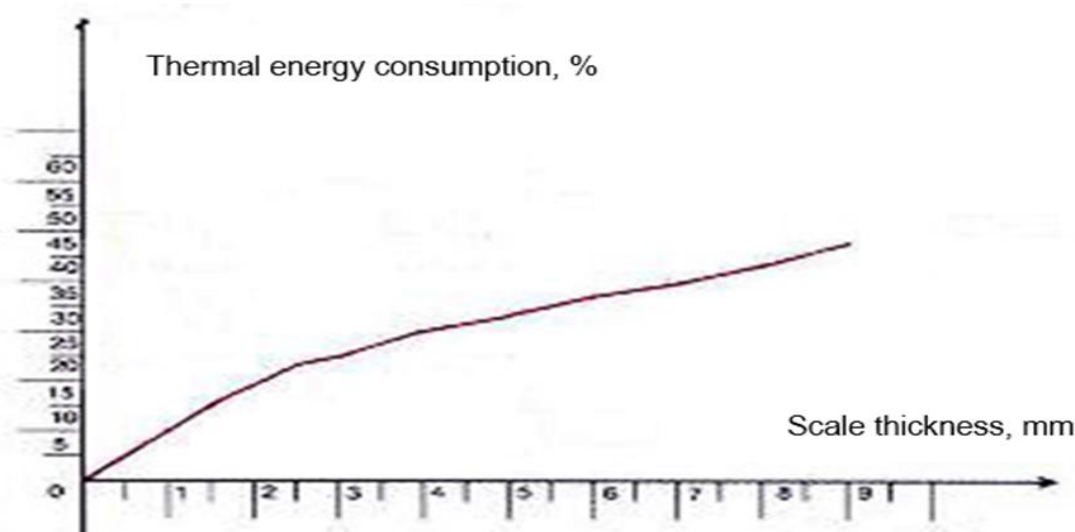

Fig. 1. Graphical dependence of thermal energy consumption on the thickness of the scale layer

In many existing scientific hypotheses, the magnetic field affects water molecules, which causes changes in the "spin" of the protons of the nuclei of these molecules with the release of some molecular energy, which leads to the destruction of water clusters and the transformation of magnetized water into a liquid from unbalanced H_2O molecules, which have a tendency to be active interaction with other substances and, due to the small size of monomolecules, to an active increase in the rate of diffusion processes of the transfer of such water, including in ultramicropores of capillary-porous bodies, into which ordinary water cannot penetrate. The noted features of magnetized water aroused great interest not only in the scientific environment, but also among workers in many fields of life: energy, construction, light and heavy industry, agriculture, health care, and many others.

In the former USSR, the problems of the theory and practice of magnetic water began to be dealt with in the 50s of the last century [1, 2, 3, 4, 5 and others]:

- in power engineering, the main attention was paid to the problems of cleaning the heat exchange surfaces of boilers, heat exchangers and pipelines from scale;
- in construction, the main attention was paid to the production of building materials: cement stone, concrete, gypsum, bricks, etc., to ensure an ecologically safe environment for people;
- in agriculture, the main attention is focused on the use of a significant increase in the intensity of diffusion transfer of magnetized water for moistening seeds and during irrigation;
- the result of a significant increase in the intensity of diffusion transfer of water and aqueous solutions in colloidal capillary-porous bodies is used in textile production technologies;
- in health care processes, the ability of magnetized water, blood, etc. to destroy deposits on the inner surfaces of blood vessels is used.

Humanity is now in such a phase (pollution of the atmosphere, hydroecosystems, soil, etc.) of its development, when nature is not able to neutralize, with the help of self-cleansing processes, negative influences on it (as well as on the human community). One of these impacts is environmental pollution by wastewater. Magnetic treatment of wastewater reduces and reduces the cost of its treatment in three directions: own treatment of wastewater, improvement of the operation of biochemical treatment facilities, reduction of the amount of wastewater.

Building materials are complex physicochemical systems, the properties of which depend on the nature of the binder, additives, technological properties of mixing water, temperature, and other factors. The kinetics, mechanism, and nature of material hardening processes are complex.

The effect of magnetic treatment of water is manifested not only in the processes of hardening and increasing the strength of samples, but also in the quality of products. The strength of products obtained with the use of magnetic treatment of water during kneading changes. I.A. Nelson and others established that the strength of concrete increases by 10...40 % [1]. As industrial tests show, the strength of concrete and other building materials (ceramic pipes, fireclay refractories) increases by 10...30 %. We take this fact into account for recommendations to reduce biodamage of building materials during their operation [9]. There is an opportunity to reduce the consumption of cement and water in the production of concrete. According to Y.V. Lizunov, 1700000 m³ of liquid concrete was produced by the management enterprises of "Saratov-Derzhbud" on treated water, the saving in water consumption was 4.5...6.5 % [8].

Our research determined that concrete cubes made on magnetized water with the proposed solution (*) gain maximum strength on the 7th day, almost 90 % stronger than those made by classical technology (Table 1). Also, concrete samples are characterized by a decrease in the size of pores in their structure and the uniformity of their location.

The set strength of the cubes after steaming was 12 % more with our proposed solution.

Preliminary data allowed us to:

- solve issues related to resource-saving technologies by means of magnetic treatment of water and aqueous solutions;
- to develop an ecological assessment of building (concrete and reinforced concrete, etc.) materials and structures (which is characterized by high environmental criteria) to reduce the burden on the environment;
- to develop a technology to reduce biodamage of building materials (concrete, reinforced concrete, etc.) and structures.

As for medicine, V.I. Klassen's monograph suggests that the healing effect of magnetized water is related to its bactericidal properties and increased permeability of biological membranes. In other cases, the magnetic field affects the body directly. Thin sodium ions enter the cavity of the water frame, which is the dispersion medium of the blood plasma. Precipitates deposited on the walls of blood vessels dissolve faster in such a solution. Blood vessels acquire greater capacity, blood flow increases, blood pressure decreases and stabilizes. With long-term exposure to a magnetic field, metabolic processes in the body improve and its resistance (resistance) increases. Great doctors of past centuries - Hippocrates, Avicenna, Para-Celsius - treated many diseases with magnets.

Currently, the most well-known applications of magnetic water treatment are:

- internal use of magnetized water reduces the amount of cholesterol in the blood and liver, improves metabolism, promotes the release of stones from the kidneys, which are salts - oxalates, phosphates or urates with layers of mucus;
- obtained positive results in the treatment of eczema and dermatitis (S.I. Dovzhanskyi, Saratov);
- at the all-Union conference on magnetobiology and magnetotherapy (1990), reports were presented on the beneficial effect of baths with magnetized water and turbulent underwater massage on patients with protracted pneumonia, non-specific infectious polyarthritis, rheumatoid arthritis and other joint diseases;
- since 1973, baths with magnetized sea water have been used in Sochi for hypertensive patients (10 sessions of 10 minutes each), as a result of which most patients' blood pressure decreased, night sleep normalized, complaints of headaches, noise in ears, quick fatigue and pain

in the heart;

- normalization of cholesterol metabolism in atherosclerosis (V.V. Lisin and E.N. Ivanov, Saratov);

- irrigation of the oral cavity with magnetized water helps to remove tartar, eliminate periodontal disease, prevents the formation of dental deposits, cleans enamel from soft plaque, stops bleeding gums (R.I. Mykhalova, Central Institute of Stomatology);

- the introduction of magnetized water into the blood serum of sick people contributes to the normalization of its structure, which can be used for biocorrection of metabolic reactions in the human body;

- the increased oxygen content in magnetized water helps purify blood and lymph from foreign bacteria and viruses. Thus, one-time treatment of water with a magnetic field allows to destroy up to 90 % of coliforms in it.

The analysis of the effect of magnetized water on the flow of processes in various areas of its application indicates an insufficiently deep study of the dependence of the influence of magnetic field parameters on the results of the described technologies of its application.

The first steps in this direction were taken by the authors when researching the processes of concrete products using water treated with a high-frequency pulsed magnetic field, obtained using the Ilios-m apparatus of the Votali LTD company (Donetsk) [11-16].

IV. RESULTS

The thermodynamic resource and its dynamic mechanism in the process of industrial nature use cause, along with the energy resource and synergistic processes, the appearance of material flows of thermal energy objects. It is the energy component of the system that contributes to the emergence of thermal energy as a result of anthropogenic interactions. About the use in practical conditions - the result of the act and regulations of the work of introduction into the industry, with the introduction of the proposed scientific economic concept of the process, which gives a present and future result for the prevention of crisis and destructive phenomena to ensure the safety of the enterprise from the threat of destruction and crisis, helps to solve problems, related to the direction of sustainable development of the resource-saving and environmental protection model of enterprises.

V. CONCLUSIONS

Control in the ecological and economic dimension is used in the application of innovative systems for heat energy and many other industries. Application in the further direction of environmental protection activities at the TPP. Developed technological regulations for implementation in production and planned series of further studies of objects in the direction of economic analysis, the state of environmental efficiency of economic management, complex management of production processes of thermal energy objects.

One of the key problems of heat supply in Ukraine is the reduction of heat transfer from heat supply heating devices by 20 %. As a result, after some time of operation, they are observed to accumulate metal salt oxides in them. The consequences of this state are insufficient heat transfer, increased fuel and electricity consumption.

The upgraded technology solves these problems and delivers 20 % energy savings. As a result of processing the results of the experiment, it was found that the most significant factors are the analysis of the general environmental technogenic situation, the technical condition of the system of thermal power facilities - output data that allow us to confirm the developed principles of integral control [14, 15, 16].

References:

1. Minenko V.I. (1970) Magnetic treatment of water-dispersed systems. Technology. 168 p.
2. Classen (1973) Water and a magnet. YOU / Nauka Publishing House. Moscow. 112 p.
3. Tebenikhin E.F., Gusev B.T. (1970) Treatment of water with magnetic poles in thermal power engineering / M..Energy". 144 p.
4. Stukalov P.S., Vasilyev E.V., Glebov N.A. (1969) Magnetic treatment of water / Sudostroenie. Publishing House, Leningrad. 192 p.
5. Pople I. A. (1951) Molecular association in liquid II. A theory of the structure of water / I.A. Pople // Proc. Roy. Soc. P. 163–178.
6. Davidzon M.I. (1988). Electromagnetic treatment of water systems in the textile industry / Moscow// Legprombytizdat. 178 p.
7. Baran B.A. (2010), Anthropogenic water pollution and its cleaning methods / Bulletin of the Khmelnytskyi National University. P.234-237.
8. Gaev A. Y. (1990), Ecological foundations of construction production / Sverdlovsk. Publishing House of the Ural University.180 p.
9. Ivanov F.M. (1984), Biodamage / Stroyizdat, 320 p.
10. National report on the state of the natural environment in Ukraine in 2011 (2012) / Center for Environmental Education and Information, 257 p.
11. Zhuravska N. (2019), Energy efficient processing of geothermal water for energy-heating objects of the building industry / World Multidisciplinary Earth Sciences Symposium WMESS. – M. Hory, Czech Republic. – Electronic resource. – iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/362/1/012116/pdf (Data of the application 2.03.2020).
12. Malkin E.S. (2017), Special issues of heat and mass transfer / Kyiv: KNUBA. 288 p.
13. Utility model patent UA No. 100236. Water treatment system in electromagnetic fields / Malkin E.S., Furtat I.E., Zhuravska N.E., Kovalenko N.O. Registered 07/10/2015. - Kyiv: Ukrpatent. - 3 p.
14. Zhuravska N.E., Malkin E.S. (2016), Environmental and energy-saving technologies with reagent-free water treatment / 3rd international science and practice. conf. "Water use. technologies. Buildings. Management. KNUBA. P.16 - 17.
15. Kulikov P. (2019), Technological-related manufacturing systems: problems of environmental and economic analysis of their status and management / P. Kulikov, N. Zhuravska // Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe. East European Scientific Journal (Warsaw, Poland), 7 (47), 2019 part 5. p. 60-63.
16. Kulikov P. (2019), Modern Possibilities of Management of Technogenic-Natural Systems of Heat-Energy Objects of Industrial and Construction Industry / P. Kulikov, N. Zhuravska etc // In: V. Onyshchenko etc (eds) Proceedings of the 2-International Conference on Building Innovations. ICBI 2019. Lecture Notes in Civil Engineering, 73. Springer. pp. 115-121.

Nataliya Juravska

Ph.D., prof.ass., Kyiv Milli İnşaat və Memarlıq Universitetinin professoru
(Kyiv, Ukrayna)

ORCID 0000-0002-4657-0493

İstilik enerji obyektlərində innovativ sistemlərin tətbiqi

Xülasə

Müasir iqtisadiyyatın inkişafı istiqamətində məlum problem sənaye və xidmət müəssisələrinin birləşdirilmiş təsərrüfat fəaliyyətinin yeni formalarının təmin edilməsi və tətbiqi-

nin səmərəliliyinin innovativ istiqamətidir. Bir çox müəssisələrdə istehsalın ekoloji, təşkilati və texnoloji ehtiyatlarından səmərəli istifadə etməyə qadir olan və uyğunlaşdırılmış innovativ sistemlərin formalaşdırılması və inkişafı məsələsi aktualdır. Əsas funksiyası innovasiya istehsalı prosesində dağıdıcı nəticələrin aradan qaldırılması üçün effektiv innovativ inkişaf strategiyasının hazırlanması prosesində tarazlığı təmin etməkdir. Müəssisələr tərəfindən innovasiyalardan kifayət qədər səmərəli istifadə edilməməsi müəssisələrin iqtisadi inkişaf strategiyasının həyata keçirilməsinin səmərəliliyinin artırılması və məqsədyönlü innovativ texnologiyaların tətbiqi zərurətindən irəli gəlir. Onlar bir çox sənaye sahələrinin texnoloji mahiyyətini, təşkilati məzmununu və sənaye ixtisaslaşmasını əks etdirə bilər. Sistemli prinsiplər müasir innovasiya iqtisadiyyatının inkişafının mahiyyətini müəyyən edir.

Maqnit sahəsinin su molekuluna təsiri haqqında mövcud elmi fərziyyələrin təhlili verilmişdir. AI ölkələrinin həyatının bir çox sahələrində tətbiq edilən maqnit suyunun xüsusiyyətləri qeyd olunur: energetika, tikinti, tibb, yüngül və ağır sənaye, kənd təsərrüfatı, səhiyyə və bir çox başqa sahələr. Yaşıl Texnologiyanın aktual məsələlərində həlledici qüvvə olan Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinə nail olunmasına töhfə verən beynəlxalq təcrübə göstərilir. Ətraf mühitə mənfi təsirləri minimuma endirmək məqsədi daşıyır. İnnovativ yaşıl texnologiyalar enerji səmərəliliyini təşviq edir, su, resurslar və tullantıların israfını azaldır və karbon emissiyalarının azalmasına səbəb olur. Bu, onların iqlim dəyişikliyi təsirlərinin davamlılığı və yumşaldılması üçün vahid çərçivə təmin edir.

Məqalədə istilik enerjisi obyektlərində, o cümlədən mənzil-kommunal təsərrüfatında istilik istehsalı proseslərinin modernləşdirilməsinin əsas məsələlərindən bəhs edilir. Modernləşmə istilik istehsalı proseslərində maqnitləşdirilmiş suyun istifadəsi ilə bağlıdır və müsbət nəticələr əldə edilmişdir.

Maqnit suyundan istifadə edən texnologiyaların istifadəsi təbii ehtiyatların qənaətinə və qorunmasına, bir çox ekoloji problemlərin həllinə kömək edir. Məqalədə informasiya idarəetmə metodlarının təkmilləşdirilməsi mərhələsində təbiətdən istifadə iqtisadiyyatının xüsusiyyətləri məsələləri açıqlanır.

Ekoloji və iqtisadi ölçüdə təklif olunan idarəetmə üsulları istilik enerjisi qurğularının və bir çox digər sənaye sahələrinin sistemlərinin modernləşdirilməsində, o cümlədən istilik elektrik stansiyalarında ətraf mühitin səmərəliliyi nəzərə alınmaqla, iqtisadi təhlil obyekti kimi ətraf mühit tədbirlərinin sonrakı istifadəsi üçün tətbiq tapmışdır. idarəetmə, istilik enerjisi obyektlərinin istehsal proseslərinin kompleks idarə edilməsi.

Açar sözlər: innovativ sistemlər, idarəetmə, yaşıllaşdırma, istilik təchizatı sistemi, reagentsiz suyun hazırlanması, maqnitləşdirilmiş su, enerji səmərəliliyi, orqanizmlərin həyat fəaliyyəti.

Наталья Журавская

к.т.н., асс. профессора, Киевский Национальный Университет
Строительства и Архитектуры, (Киев, Украина)
ORCID 0000-0002-4657-0493

Применение инновационных систем на объектах тепловой энергетики

Резюме

Общеизвестной проблемой в направлении развития современной экономики является обеспечение инновационной направленности и эффективности внедрения новых форм консолидированных видов экономической деятельности предприятий промышленности и сферы услуг. Актуальным является вопрос формирования и развития инновационных систем, адаптированных и способных эффективно использовать экологические, организа-

ционные и технологические ресурсы производства на многих предприятиях. Основной функцией которого является обеспечение баланса в процессе разработки эффективной стратегии инновационного развития для устранения деструктивных последствий в процессе производства инноваций. Недостаточное эффективное использование инноваций предприятиями связано с необходимостью повышения эффективности реализации стратегии экономического развития предприятий и внедрения целевых инновационных технологий. Они могут отражать технологическую сущность, организационное содержание и отраслевую специализацию многих отраслей. Системные принципы определяют сущность развития современной инновационной экономики.

Дан анализ существующих научных гипотез о воздействии магнитного поля на молекулу воды. Отмечены особенности магнитной воды, внедренной во многие отрасли жизни стран ЕС: энергетика, строительство, медицина, легкая и тяжелая промышленность, сельское хозяйство, здравоохранение и многие другие. Показан международный опыт, способствующий достижению Целей устойчивого развития - решающая сила в актуальных вопросах Зеленых технологий. Она направлена на минимизацию негативного воздействия на окружающую среду. Инновационные зеленые технологии способствуют повышению энергоэффективности, сокращению потерь воды, ресурсов и отходов, а также сокращению выбросов углерода. Это обеспечивает целостную основу для устойчивости и смягчения их последствий изменения климата.

В статье рассмотрены основные вопросы модернизации процессов выработки тепла на объектах теплоэнергетики, в том числе ЖКХ. Модернизация связана с использованием омагниченной воды в процессах теплогенерации и получены положительные результаты.

Применение технологий с использованием магнитной воды способствует экономии и сохранению природных ресурсов, решению многих экологических вопросов. В статье раскрываются вопросы особенностей экономики природопользования на этапе совершенствования информационных методов управления.

Предложенные методы управления в эколого-экономическом измерении нашли применение при модернизации систем объектов теплоэнергетики и многих других отраслей, в том числе при дальнейшем использовании природоохранных мероприятий на тепловых электростанциях как объектов экономического анализа с учетом экологической эффективности управления, комплексное управление производственными процессами объектов теплоэнергетики.

Ключевые слова: инновационные системы, управление, экологизация, система теплоснабжения, безреагентная подготовка воды, омагниченная вода, энергоэффективность, жизнедеятельность организмов.

A.A.Alakbarov
doctor of economic sciences, professor, Azerbaijan State University of Economics
ORCID 0000-0003-1893-949X
N.S.İbrahimzadə
master student, Azerbaijan State University of Economics
nicatibrahinzada@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 15.04.2023

The article was received by editorial board on 15.04.2023

Статья принята к печати 15.04.2023

FINANCIAL MANAGEMENT OF INTERNAL AND EXTERNAL DEBTS OF THE STATE

Abstract

In modern conditions, regardless of whether countries have strong or weak economic development, almost all countries have the necessity or need to attract financial resources from foreign and domestic sources. The lack of financial resources for domestic investment and current payments has led to the development of the debt economic system in many countries, the method of attracting foreign investment. Today, highly developed countries such as the United States, Canada, Germany, Japan, and England have a significant amount of public debt. The Republic of Azerbaijan is also a participant in the process of both internal and external borrowing and has benefited from such sources in the implementation of both economic and social projects. For this reason, the servicing of state debts, especially foreign state debts, remains a problem for other states that have debts in the name of these states. The emergence of a problem or the possibility of its occurrence increases the focus on the issue of financial management of debts.

Public debt and its growth, affecting all spheres of the economy, can expose the state to two dangerous situations: the possibility of bankruptcy of the nation and the risk of debt burden for the future.

Key words: *public debt, internal and external debt, government debt regulation, debt strategies.*

INTRODUCTION

The lack of necessary conditions and means for the development and development of the reconstruction process in the country creates the basis for foreign borrowing. It is for this reason that the large foreign public debt of the states has arisen. Today, finding a solution to the problem of paying the public debt and servicing it, as well as its functional management, is of great importance for ensuring the economic power of the state and its prospective development and sustainability.

Solving debts at the national level requires a serious analysis of the debt structure, the possibilities of its repayment, the relevance and expediency of conducting negotiations with the other parties regarding changes in the debt structure.

Thus, the relevance of the research work is that the size of the debt in relation to the GDP is the main indicator of the country's economy, since it requires additional funds from the budget for servicing the public debt. For this reason, the appropriate implementation of the financial management of the internal and external debt of the state is an important socio-economic task.

SOCIO-ECONOMIC NATURE AND IMPORTANCE OF PUBLIC DEBT

A developing country must find all possible sources in order to form the necessary financial resources for the implementation of plans related to economic development and solving necessary social issues. The state uses taxes, compulsory payments to social security and other state institutions, revenues from the private sector, shares in companies, transfers from Central Bank revenues, privatization proceeds and other sources to finance its expenditures. As one of the other sources, the state debt is also used in the formation of the state's financial resources. All financial issues of the state are implemented in accordance with its financial policy. Financial policy is the systematic activity of the state and its bodies aimed at creating, distributing and using the necessary funds for the fulfillment of the tasks that the state and its financial bodies must perform, based on the financial legislation of the state.

Public debt is debt obligations expressed in national and other currencies, accepted by the country's government from legal entities and natural persons, as well as from foreign countries, for the purpose of financing the country's urgent socio-economic expenses and budget deficit. These obligations include the terms of repaying the debt amount along with the agreed interest amounts at the stipulated time. The amount of the borrowed funds, its use and related expenses find their place in the state budget.

States often prefer one over the other, regardless of the type of expenditure to be met, taking into account the economic and political situation of the country, as a result of the economic and social policy it implements, without seeing the difference between taxation or borrowing. The fact that tax is mandatory and borrowing is a type of income formed on the basis of voluntary principle does not create any obstacle to solving the budget issues through tax or borrowing, which we tried to explain above.

The state provides the financial resources it needs, either through taxes or borrowing, at the expense of the people who make up its society. If we evaluate this issue from this point of view, borrowing appears as an alternative to taxes. However, the main point to consider here is that debt repayment will be realized at the expense of future tax revenues. From this, it can be concluded that the state is currently using the tax revenues it will get in the future through debts. Despite this, the government pays attention to the differences between the attraction of debt funds and tax revenues. These points can be highlighted as follows:

- unlike taxes, borrowing is not a formal financing method. Financial resources acquired through debt must be paid in advance. These payments are met through tax revenues. So, debts can be met only if they are paid from taxes. In modern conditions, states constantly resort to debt financing sources, and for this reason, the state's debts are never zeroed;

- the tax is taken independently of the will of the individuals, and the debt is taken voluntarily between the parties;

- after tax revenues enter the budget, the state unilaterally decides in which direction they will be used, and when the state borrows funds, it is obliged to inform the lender about where the debt will be used;

- when the state borrows, it undertakes to pay additional interest along with the principal amount to the lender; if the tax revenues are mainly collected from domestic sources, the debt is secured from both domestic and foreign sources;

- taxes cause a decrease in consumption and investment savings of individuals;

- although the tax burden is usually the responsibility of the current generation, in the case of borrowing, it falls on the responsibility of future generations.

The value promised to the lender while borrowing is called interest. Determining this interest with a high and low rate, of course, makes a lot of sense for the lending party. The main factor in determining the interest rate is the profitability of other investment objects and the current interest rates formed in the market. Along with these, it is also important to have a guarantee related to the

debt. Because those who invest in bonds issued by the state want to get a steady and reliable income. Interest payments are revenue for bondholders and an expense for the government. In this regard, lenders are looking for some additional guarantees, which they consider important, especially in countries where the problem of inflation is chronic, in order not to face any loss in the level of expected income.

Public debt as an economic category is the development of society and the economic sphere, the expansion of the state's functions, the state's progress as a result of the improvement of the financial policy, it has become an important tool for the implementation of financial problems and economic goals. This method is one of the main methods applied for the purpose of financing necessary expenses of the state when tax revenues remain ineffective or are not sufficient. Depending on the level of development and financial plans, each country approaches the public debt from a different position.

For this reason, public debt is explained differently in different economic literatures. As a result of summarizing a number of ideas about public debt in modern economic literature, two main groups of those ideas can be distinguished from each other. The first group of scientists explains the public debt as the difference between the sum of all deficits at the state level and all the revenues of the state. The second group of scholars considers the concept of public debt as the sum of the state's debts to individuals, legal entities, foreign states, international organizations and other subjects of international law. In the theories of the first group of scientists, attention is focused on the source of the debt, and in the second, on the mechanism of its formation.

Neither the representatives of the classical economic school nor the representatives of the modern economic school have reached a common opinion or a meaningful position regarding the explanation of the nature of the public debt and its economic importance. Although a number of economists consider public debt as a form of public credit in which the state acts as a borrower, some economists explain public debt as a method of attracting necessary financial resources by borrowing from various sources to pay the expenses provided for in the state budget.

In the theory of "Unsatisfactory monetary calculation" by T. Sargent and N. Vallas, the long-term elimination of the budget deficit by means of borrowing leads to the release of additional money and greater inflation in cases of loss of the ability to borrow. In other words, preventing monetary financing leads to more inflation in the long run.

The loss of the state's ability to borrow depends on the relationship between the real interest rate and the real growth rate. If the real interest rate is higher than the real growth rate, the result of the ratio of the amount of debt to GDP is increasing, and the possibility of borrowing is limited. On the contrary, borrowing can be continued if the economic growth rate exceeds or equals the real interest rate. This theory is called unsatisfactory monetary calculation because monetarists accept the printing of additional money into circulation as the cause of inflation, and for this to occur, the real interest rate must be higher than the rate of economic growth.

INTERNAL AND EXTERNAL DEBT OF THE STATE

In the economic literature, public debt is classified into different groups according to a number of characteristics - the reason for its origin, the repayment period, its socio-economic nature, and the source of acquisition.

According to the reason of creation, public debts are divided into two groups, purposeful and non-purposeful public debts. Targeted public debt arises from the obligations undertaken by the government on purpose. That is, as in all economic subjects, the state can face a shortage of free funds. In such a case, the state temporarily attracts financial resources at the disposal of other subjects and may assume obligations related to the subsequent return of these funds. At this time, the state guarantees on its own behalf, and since its participation in such debt relations is based on a certain specific purpose, the debts received in this way are called targeted state debts. Since

targeted public debt is programmatic, plans related to its management issues are prepared before these debt obligations arise. The extent of the obligation is predetermined by the state, and thus the terms for the repayment stages of debt relationships are known in advance.

In contrast to targeted public debt, non-targeted public debt is a set of unforeseeable, that is, unplanned and unexpected debt obligations. By its nature, non-purpose public debt does not have priority over any financing methods. The main reason for the creation of these debts is directly related to other issues related to the state, and they arise from gaps related to these problems. In a number of cases, direct and timely payment of the value of products imported into the country leads to non-realization of trade relations in the previously agreed upon form. As a result of this, the value to be paid becomes a liability, and against this background, the government's purposeless debt is formed.

As in all other debt relations, the main grouping criterion of public debt is the period covered by it. This criterion is important for both the lender and the borrower. The benefit that the received debt will provide for the state is mainly determined by its duration. According to the repayment period, public debts are short-term, medium-term and long-term. Short-term government debts are up to 5 years, medium-term debts are from 5 to 10 years, and long-term debts are government debts covering the period of more than 10 years.

Short-term public debt is usually acquired for the purpose of covering temporary budget deficits and is formed in the money market. These types of loans are mainly issued at low interest rates, and their low interest rates make this type of borrowing more attractive for the state. Large firms and banks prefer to direct their cash financial funds to short-term government debt instead of keeping them. Short-term debt is sometimes used as a preparation for long-term debt. Medium-term debt is purchased with intermediate interest rates. Medium-term debt is dominant in the financing of war, education, health and relief expenses.

Long-term public debt has a high interest rate and is directed to areas that will ensure financial development. These debts are mainly secured from capital or credit markets. They are also called "fixed debts" because the length of the agreed repayment period is known, and in turn, the repayment period is divided into fixed debts and perpetual debts. Debts belonging to the first part consist of state debts that have been consolidated, recorded in the state debt book, and have clearly defined payment dates when bonds are issued or sold. Although the debts belonging to the second part are recorded in the state debt book, the date of repayment is not determined precisely.

Public debts are grouped as productive and non-productive debts according to their socio-economic nature. If the state borrows for economically developed areas or for the purpose of developing high-income areas, these loans are considered productive loans. Productive debt leads to the creation of sufficient assets when used effectively. Construction of railways, development of mining and industrial areas, financing of irrigation, education and other such areas through the borrowed funds directly or indirectly leads to an increase in the state income. These debts raised increase the country's overall productivity. On the contrary, expenses that do not bring any income to the state - debts taken for the purpose of preparation for war and removal of subsequent destruction, accommodation of refugees or internally displaced persons, and elimination of famine - are considered non-performing debts.

In modern conditions, all countries of the world, regardless of their development, continuously borrow and pay their debts. It is this process that forms the state's debt market, and one of the main subjects of this market is always the state

Domestic public debt is the totality of financial debts of the state to the country's enterprises, banks, and at the same time to its population, and it is generally considered a more appropriate source of debt for the state. Domestic debt is created by the acquisition of securities of the state or the Central Bank by its residents. The fact that the specific weight of domestic debts in public

debts is lower than other debts is connected with the fact that the financial markets of that country, as well as the securities market, are not fully formed. The public debt, together with domestic and foreign debts, constitutes the total debt burden. If the state needs short-term financial resources, it is considered the optimal case to finance its needs at the expense of internal resources. In its debt policy, special importance is attached to the level of investors' trust in the state's securities and their trust in the state. The confidence of investors directly depends on the level of execution of the debt obligations taken by the state from the beginning. That is, if the state does not fulfill its previous domestic debt obligations in the agreed time and volume after the expiration of its term, and if it refuses to fulfill its obligations, investors lose confidence in financial instruments, which leads to the limitation of the state's ability to use internal financial resources.

PUBLIC DEBT MANAGEMENT AND ITS REGULATION

The presence of internal and external debt automatically means that the state has an obligation to manage it. For this reason, public debt management refers to the general part of the government's actions on the part of competent authorities to regulate the volume, structure and cost of servicing the external debt of the state. Public debt management refers not only to debt repayment, but also to the development and simultaneous implementation of debt reduction plans using various methods.

Public debt management refers to the general part of the actions performed by the competent authorities of the state to regulate the volume, structure and costs of the state's debts.

Financial management of state debts - consists of a number of activities related to the payment of existing debt obligations, their servicing, forecasting and planning of future debts, attraction and placement of loans and regulation of the state credit market.

Financial management of public debt in countries with a stable economic situation includes the following issues:

- timely and complete payment of the nominal amount of the debt related to each creditor, implementation of interest, commission fees and other payments stipulated by the terms of the concluded contracts and placement of loans;

- forecasting and planning of attracting loans according to the forecasted ratio of income and expenses of the relevant budget. At the same time, for the future development of the state, it is important to correctly assess the possible consequences of increasing debt obligations. At this stage, predicting the indicators characterizing the state debt, finding ways to minimize debt service amounts;

- analyzing the state debt;
- regulation of public debt can be implemented at the institutional, technical and economic level. The institutional aspect of debt management is the preparation of legislative acts in this area, legislative regulation by revising old laws and documents. Technical regulation is related to changes in the payment, efficiency and other parameters of the placed securities. The economic adjustment of the debt is manifested in changes in the volume of public debt indicators due to the implementation of a certain macroeconomic policy.

The main, main and defining aspect of each concept, development trends are hidden in its essence. Taking into account that the essence is not external, but deep and internal, it is necessary to explain it in a broad and narrow sense in order to understand the essence of the concept of public debt financial management.

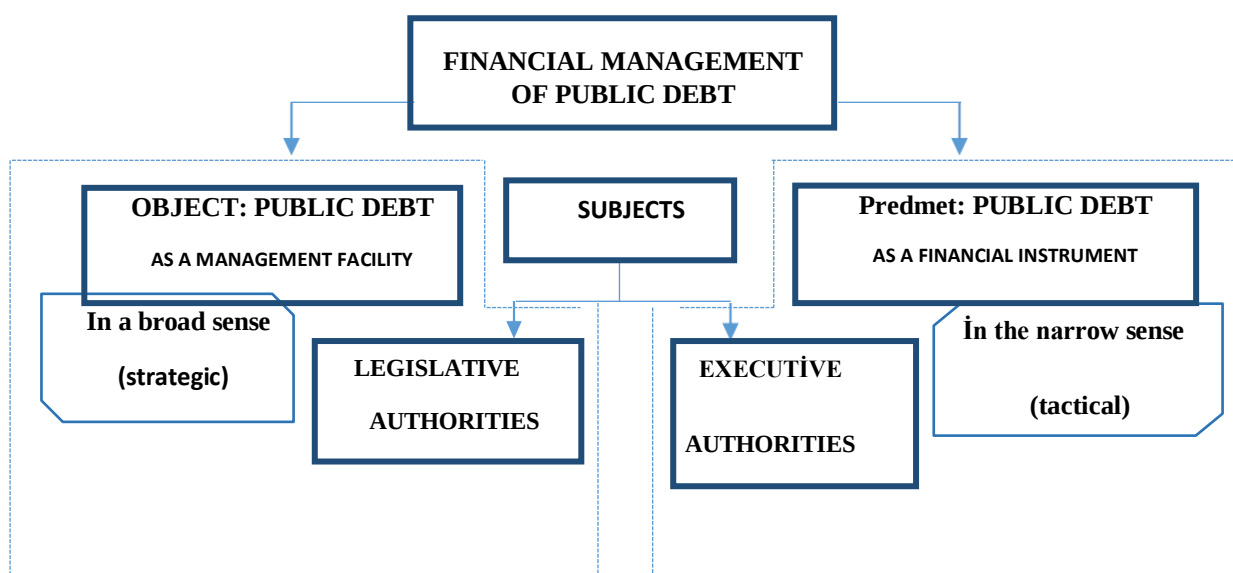
The financial management of the public debt is, in a broad sense, the formation of the state as one of the directions of the economic policy. Debt management in a broad-strategic sense can be explained by the following four points:

1. establishment of economic policy aimed at domestic and foreign public debt in the form of legislative bodies;

2. determining the state debt limits by determining the level of the budget deficit and attracting appropriate loans;
3. determining the main directions and goals of the impact of debts on micro and macroeconomic indicators
4. the possibility of financing state programs related to state debts and its appropriate formulation.

The state debt and its upper limit are determined by the legislative bodies and implemented by the executive power.

In a narrow sense, the financial management of the public debt is a set of activities related to the attraction of debt obligations for the state, their appropriate placement, repayment and refinancing of the public debt, as well as the regulation of the state's securities market. This process is mainly carried out by the Ministry of Finance and the Central Bank.

Graph 1. Structure of public debt financial management: strategic and tactical

The process of public debt management involves planning the state's obligations by determining the terms and conditions for the placement of public debt obligations, raising loans, their interest payments, debt service through the implementation of operations related to refinancing and debt payments, changing the conditions related to overdue debts, and controlling the public debt. contains functional elements such as Refinancing of public debt is the process of attracting new loans for the purpose of closing the old public debt.

CONCLUSION AND SUGGESTIONS

In modern conditions, both economists and politicians consider the general debts of the state to be the same as private liabilities. We know that sovereign nations around the world have the potential to make as much money as they have to pay for the resources they have to provide from the private sector. However, these states may decide to raise funds from the private sector instead of spending additional money to close their budget deficits. Due to the political implications stemming from this point of view, we came to the conclusion that the public debt problem must be eliminated, at least the public debt should be kept at a level that can be considered normal in relation to the GDP.

In order to solve the debt problem, it is necessary to study the dynamics of the ratio of public debt to GDP, without thinking that GDP and its growth rate are independent of government expenditures, taxes, and therefore the state budget. By precisely determining the sources of state budget revenues and the directions of expenses, we consider it appropriate to evaluate expenses in the form of "productive" expenses that directly affect the growth rate of the country's economy and "unproductive" expenses that do not directly affect the economic growth rate. The state should achieve a reduction in budget deficits by spending less than the amount of funds received in the budget. For this purpose, increasing productive expenditures and reducing non-productive expenditures are appropriate. From here it can be concluded that on these grounds it is possible to stabilize or reduce the ratio of public debt to GDP due to sufficient changes in the components of public expenditure.

As a result of the conducted research, it has been proven that the economic growth rate should be increased in order to get rid of the state's debt problem and its serious consequences. In our opinion, increasing the rate of economic growth can be achieved by reducing the state's intervention in the economy and stimulating the private sector. The development of the private sector can create conditions for reducing the public debt and budget deficit.

Implementation of successful financial management can be possible directly by reforming the debt management mechanism and choosing an efficient methodology. In order to solve the state's debt problem, to improve the state finances, especially the management of debts, it is necessary to pay attention to the following issues:

- determining the volume of foreign debt obligations and the cost of services accordingly;
- optimizing the structure of the public debt, increasing the share of the market component;
- optimization of the payment schedule for the public debt, elimination of the highest payments;
- refinancing of external debt through domestic debt without significant deterioration in the maturity of the debt obligation;
- debt portfolio diversification
- increasing the efficiency of using debt funds;
- analysis and reduction of debt management risks.

References:

1. "Azərbaycan Respublikasında daxili və xarici dövlət borcunun idarə olunmasına dair həm orta həm də uzun müddət üçün hazırlanmış Strategiya"nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin Sərəncamı. Bakı şəhəri, 24 avqust 2018-ci il № 424.
2. Ağayev A.Q. (2002) "Dövlət borcu və onun idarə edilməsi", monoqrafiya, Bakı, Şərq-Qərb 320 səh.
3. Borenztein E. (1990). Debt Overhang, Credit Rationing, and Investment. Journal of Development Economics, 32, 315-335.
4. Checherita-Westphal C., & Rother P. (2010). The impact of high and growing government debt on economic growth: an empirical investigation for the euro area (ECB Working Paper, 1237).
5. Diamond 1965. National Debt in a Neoclassical Growth Model. American Economic Review, 55(5), 1126-1150.
6. Egert B. (2013). Public Debt, Economic Growth and Nonlinear Effects: Myth or Reality (CESifo Working Paper: Fiscal Policy, Macroeconomics, and Growth, 4157).
7. Ələkbərov Ə.Ə. (2007) "Sosial- İqtisadi İnkişafın maliyyə - büdcə parametrlərinin tənzimlənməsi", monoqrafiya, Bakı, Elm , 448 səh.

8. Ələkbərov Ə.Ə. (2004). "Azərbaycanın xarici dövlət borcu və onun idarə olunmasında dövlət büdcəsinin rolu", "İqtisadiyyat və audit" jurnalı, № 1, (43), Bakı, s. 8-24.
9. Ələkbərov Ə.Ə. (2004). "Daxili dövlət borcu və büdcə prosesinin inkişafında onun rolu", "İqtisadiyyat və audit" jurnalı, № 5, (47) Bakı, s. 2-5
10. Hüseynov A.A. (2009). Xarici dövlət borcu və iqtisadi inkişaf məsələləri, Bakı.
11. Keyns C.M. Məşğulluq, mənfəət və pulun ümumi nəzəriyyəsi. Bakı, 2001, 477 s.
12. Pattillo C., Poirson H., & Ricci, L. (2002). External Debt and Growth (IMF Working Paper, 02/69).
13. Reinhart C., & Rogoff K. (2010). Growth in a time of debt. American Economic Review Papers & Proceedings, 100, 573-578.
14. Sadıqov M.M. Maliyyə potensialının formalaşmasında dövlətin borc siyasətinin əsas istiqamətlərinin müəyyən edilməsi problemləri, Bakı, 2003 465 səh.
15. Thomas J.Sargent, Neil Wallace- "Some unpleasant monetarist arithmetic".

Ə.Ə.Ələkbərov

i.e.d., professor, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
ORCID 0000-0003-1893-949X

N.S.İbrahimzadə

magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Dövlətin daxili və xarici borçlarının maliyyə idarəetməsi

Xülasə

Müasir şəraitdə ölkələrin güclü və ya zəif iqtisadi inkişafa malik olmalarından asılı olmayaraq, demək olar ki bütün ölkələrin xarici və daxili mənbələrdən maliyyə vəsaitlərini cəlb etmə zərurəti və ya ehtiyacı vardır. Daxili investisiya və cari ödəmələrin reallaşdırılması üçün maliyyə resurslarının çatışmazlığı xarici investisiyaların cəlb edilməsi üsulu ölkələrin çoxunda borc iqtisadi sistemini inkişaf etdirmişdir. Bu gün ABŞ, Kanada, Almaniya, Yaponiya, İngiltərə kimi yüksək inkişaf etmiş ölkələr əhəmiyyətli dərəcədə dövlət borcuna malikdir. Azərbaycan Respublikası da həm daxili, həm də xarici borcları prosesinin iştirakçısıdır və istər iqtisadi, istərsə də sosial layihələrin həyata keçirilməsində belə mənbələrdən faydalanmışdır. Bu səbəbdən də dövlət borclarına, xüsusilə xarici dövlət borclarına xidmət edilməsi bu dövlətlərin simasında borcu olan digər dövlətlər üçün də problem olaraq qalmaqdadır. Problemin yaranması və ya onun baş vermə ehtimalı borcların maliyyə menecmenti məsələsinə diqqəti daha da artırır.

Açar sözlər: dövlət borcu, daxili və xarici dövlət borcu, dövlət borcunun tənzimlənməsi, borc strategiyaları.

А.А.Алекперов

д.э.н., профессор, Азербайджанский Государственный
Экономический Университет
ORCID 0000-0003-1893-949X

Н.С.Ибрагимзаде

магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Финансовое управление внутренним и внешним долгом государства

Резюме

В современных условиях, независимо от того, имеют ли страны сильное или слабое экономическое развитие, практически все страны имеют необходимость или потребность в привлечении финансовых ресурсов из внешних и внутренних источников. Нехватка финансовых ресурсов для внутренних инвестиций и текущих платежей привела к развитию во многих странах долговой экономической системы, метода привлечения иностранных инвестиций. Сегодня высокоразвитые страны, такие как США, Канада, Германия, Япония и Англия, имеют значительный объем государственного долга. Азербайджанская Республика также является участником процесса как внутренних, так и внешних заимствований и извлекает выгоду из таких источников при реализации как экономических, так и социальных проектов. По этой причине обслуживание государственных долгов, особенно внешних государственных долгов, остается проблемой для других государств, имеющих долги от имени этих государств. Возникновение проблемы или возможность ее возникновения увеличивает внимание к вопросу финансового управления задолженностью.

Ключевые слова: *государственный долг, внутренний и внешний государственный долг, регулирование государственного долга, долговые стратегии.*

S.M.Səbzəliyev
i.e.d., professor, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
s.sabzaliyev@unec.edu.az
F.X.Əhmədov
magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
faig_ahmadov@unec.edu.az

Məqalə redaksiyaya daxil olub 09.04.2023

The article was received by editorial board on 09.04.2023

Статья принята к печати 09.04.2023

XİDMƏT SFERASI TƏŞKİLATLARINDA XƏRCLƏRİN İDARƏ EDİLMƏSİNİN UÇOT-HESABAT SİSTEMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

Xülasə

Xərclərin uçotunun səmərəli təşkili xeyli dərəcədə onların mahiyyəti və məzmununun düzgün açıqlanmasından, obyektiv tanınma kriteriyalarının müəyyən edilməsindən, həmçinin xərclərin elmi-praktiki cəhətdən əsaslandırılmasından, təsnifatından və qiymətləndirilməsindən, uçotda əks etdirilməsi metodikasının mükəmməlliyindən asılıdır. Qarşıda duran başlıca problemlərdən biri də xərclərin uçotunun təkmilləşdirilməsi, onun qabaqcıl beynəlxalq praktikaya uyğunlaşdırılmasıdır. Xərclərin uçotunun beynəlxalq praktikaya və standartlara uyğunlaşdırmadan müəssisənin fəaliyyətinin maliyyə nəticələrinin mövcud səviyyəsini, onların dəyişilməsi meyllərini düzgün və obyektiv qiymətləndirmək, təhlil etmək qeyri-mümkündür.

Tədqiqatın başlıca məqsədi xidmət sferası xərclərinin uçotunun mövcud metodikasını öyrənmək və araşdırma əsasında onun daha da təkmilləşdirilməsinə dair müvafiq təkliflər və tövsiyələr hazırlamaqdır.

İşin praktiki əhəmiyyəti xidmət təşkilatlarında xərclərin uçotunun təşkili və aparılması qaydalarının şərh edilməsi və konkret misallarla izah edilməsindən ibarətdir ki, bunu da həmin təşkilatlar uçotun aparılması zamanı istifadə edə bilirlər. Xərclərin uçotunda aşkar edilmiş çatışmazlıqlar, habelə onların aradan qaldırılmasına dair əsaslandırılmış təkliflər bütövlükdə xərclərin uçotu və hesabatının gələcəkdə inkişaf etdirilməsi və təkmilləşdirilməsi məqsədilə qeyd olunmuşdur.

Açar sözlər: xərclər, xidmət sferası, metodika.

GİRİŞ

Hər bir ölkədə iqtisadi və sosial vəziyyət, durum onun maddi nemətlər istehsalının həcmindən və səviyyəsindən, mövcud olan maddi, əmək və maliyyə resurslarından nə dərəcədə faydalı və səmərəli istifadə olunmasından asılıdır. Cəmiyyətin malik olduğu həmin resursların bilavasitə istifadəçiləri kimi müxtəlif mülkiyyət formalarına, təşkilati-hüquqi formalara, fəaliyyət istiqamətlərinə malik olan müəssisə və təşkilatlar çıxış edir. Onların fəaliyyəti müəyyən xərclərlə əlaqədardır, həmin xərclər isə gəlir götürmək məqsədilə çəkilir.

Müəssisələrin, “Maliyyə fəaliyyətinin nəticəsi” hesabatının tərtib etməkdə ən əsas məqsədi mənfəəti (zərəri) müəyyən etməkdir. Mənfəəti (zərəri) müəyyən etmək üçün xərc ünsürü əsas rol oynayır (“Maliyyə və uçot” jurnalı., 2017).

Xərclər – gəlir əldə etmək üçün keçirilən fəaliyyətlərdə aktivlərin istehlakıdır. Müəssisələr öz fəaliyyətlərini davam etdirmək üçün müəyyən xərclər çəkirlər və bu xərclərin bir qismi müəssisənin aktivlərinin artması ilə nəticələnir. Bəzi qisim xərclər də vardır ki, bu xərclər aktivlə-

rin azalması və ya öhdəliklərin artması ilə nəticələnir (Prof. Dr. H. Kamil Büyükmirze., 2014).

Xərclər təkcə iqtisadi fayda daşıyıcısı olması deyil, həm də iqtisadi faydanın azalmasına səbəb olan bir element olmasını təsdiq etmiş olur. Bizim təklif etdiyimiz tərif müəssisənin maliyyə vəziyyəti ilə maliyyə nəticələri arasındakı asılılığı təsdiq edir. Xərclər gəlirlərlə birlikdə mənfəət və zərərlər haqqında hesabatın elementini təşkil edir.

METOD

Tədqiqatın aparılması üçün analiz, sintez, müqayisə, induksiya, deduksiya və təhlil metodlarından istifadə edilmişdir.

ARAŞDIRMA MODELİ

Korporativ idarəetmə sistemində beynəlxalq təcrübə nəzərə alınmaqla xidmət sferasının təkmilləşdirilməsi iqtisadiyyatın davamlı inkişafına kömək edir və nəticədə cəmiyyətin sosial şəraitinin yaxşılaşdırılması üçün mühüm vasitədir.

Aparılan araşdırmalara görə, bu gün xidmət sferasında xərclərin yaranması, həyata keçirilməsi və fəaliyyəti ilə bağlı metodiki materialların və tövsiyələrin kifayət qədər çatışmazlığı var. Buna görə də, xidmətinin təşkili (formalaşdırılması) və səhmdar cəmiyyətinin korporativ idarəetmə sisteminə daha da inteqrasiyası prosesinə təsir göstərən əsaslandırma modellərinə, prinsip və amillərə kompleks yanaşmanın tətbiqinə ehtiyac var. Tədqiqatda xərclərin qurulması ilə bağlı modellər və yanaşmalar nəzərdən keçirilmişdir.

NƏZƏRİ ƏSASLAR

Xərclərin maliyyə uçotu sistemində təsnifatı, qiymətləndirilməsi və hesabatda əks etdirilməsinin nəzəri-metodoloji və praktiki aspektlərinin araşdırılması göstərdi ki, həmin məsələlər keçmiş uçot sisteminə nisbətən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir, bütövlükdə biznesin müasir tələblərinə cavab verir. Xərclərin təhlili və qiymətləndirilməsi, uçotda kifayət həcmdə informasiya formalaşdırmaq iqtidarındadır. Mövcud sistem, həmçinin, beynəlxalq praktika və standartlara da uyğundur. Beləki, uçot sisteminə əsasən xərclərin uçotu metodikasından istifadə etməklə işin və ya xidmətin maya dəyərinin həm tam kalkulyasiyalaşdırma sistemini, həm də məhdud kalkulyasiyalaşdırma sistemini tətbiq etmək olar.

Keçmişə nəzər salsaq, bu sferanın sürətli inkişafına, iqtisadiyyatda rolunun yüksəlməsinə baxmayaraq, indiyədək “xidmət” anlayışının vahid qəbul edilmiş tərfi hələ də mövcud deyil.

K.Marksa görə: “Xidmət xüsusi istehlak dəyəridir, bu da əmək sayəsində yaradılır, digər əmtəə kimi o da satılır, amma xidmət fəaliyyət növüdür” O, xidmətin iki övünü fərqləndirir: “ilkini əmtəədə reallaşmış xidmətdir, digər xidmətlər isə əksinə, görünən, hiss edilən nəticələr buraxmırlar, bu xidmətlərin icraçılarından ayrıca mövcud olur, başqa sözlə, onların nəticəsi satışa yararlı əmtəə deyildir”.

Uçot sahəsində çoxlu sayda əsərləri olan professor V.B.İvəşkeviç xərclərin mahiyyətini idarəetmə uçotu kontekstində aşağıdakı kimi açıqlayır: «İdarəetmə uçotunda xərclər, müəyyən vaxt dövrü ərzində sahibkarlıq fəaliyyəti prosesində pul formasında ifadə olunmuş canlı və əşyalamış əməyin məsrəflərinin məcmusudur» (Abbasov Q.Ə., 2009).

Xərclərin təyinatı və təkmilləşdirmə istiqamətləri

Xərclər funksional təyinatına, yaxud maya dəyərinin kalkulyasiya maddələrinə görə qruplaşdırılır. Həmin təsnifat – satışın maya dəyəri, kommərsiya xərcləri, inzibati xərcləri və sair xərclər maddələri üzrə aparılır (Salahov Ə.S, Mehdiyev V.M., 2016).

Xərclərin uçot və hesabatında təkmilləşdirmə istiqamətləri isə aşağıdakı kimi olur:

- inteqrasiya: Şirkətin bütün bölmələrindən gələn məlumatların bir araya gətirilməsi, işlənərək və təkmilləşdirilərək maliyyə hesabatlarına əlavə edilməsi.
- avtomatlaşdırma: Müxtəlif proseslərin avtomatlaşdırılması, məlumatların bir neçə dəfə əl ilə yazılması və hesabatların hazırlanması müddətinin qısalması.
- analitik hesabatların istifadəsi: Analitik hesabatlar, şirkətin xərcləri və gəlirləri haqqında

daha dərin məlumatlar təmin edir və şirkətin maliyyə performansının daha dəqiq qiymətləndirilməsinə kömək edir.

- indiki məlumatların real-time analizi: İndiki məlumatların real-time analizi, şirkətin xərclərini və gəlirlərini dəyişən bir iş mühitinə baxış verməsini və daha sürətli reaksiya verilməsini təmin edir.

- verilər bazasının təkmilləşdirilməsi: Verilər bazasının təkmilləşdirilməsi, əlavə xüsusiyyətlər və istifadəsi asanlaşdırılmış interfeyslər ilə şirkətin xərclər və gəlirləri haqqında daha yaxşı bir baxış verməyə kömək edir.

Bu istiqamətlər, xərclərin və gəlirlərin daha dəqiq, təkmilləşdirilmiş və rahatlıqla idarə olunmasına imkan verir və şirkətin maliyyə performansının daha sağlam qiymətləndirilməsinə imkan verir.

Təşkilati prinsiplər

İqtisadi-sosial inkişafın sürətlənməsi, korporativ mülkiyyətin get-gedə dominant rol oynaması mühasibat uçotunun məqsədlərinin dəyişilməsinə səbəb olmuşdur, məqsədlərin dəyişilməsi isə «yeni» prinsiplərin meydana çıxmasına səbəb oldu. Həmin prinsiplər maliyyə hesabatında hansı informasiyanın və necə əks etdirilməsini müəyyən etməyə başladı. Onlardan müasir uçot-hesabat sisteminin mövcudluğu üçün fundament olan iki əsas prinsipə üstünlük verilir:

a) hesablama metodu ilə uçot prinsipi;

Hesablama metodu ilə uçot prinsipi əsasında maliyyə hesabatının əsas formaları olan «Maliyyə vəziyyəti haqqında hesabat» forması və «Mənfəət və zərərlər haqqında hesabat» forması tərtib edilir. Adı çəkilən metoda əsasən hadisə və faktların, əməliyyatların nəticələri, onlar baş verdiyi anda, yaxud onların baş verməsi faktı təsdiq ediləndə tanınmalıdır.

Nəzərdən keçirilən prinsipin tətbiqi o deməkdir ki, hər bir hesabat dövrünə müvafiq gəlirlərin və xərclərin hesablanması həyata keçirilir. Hesablama metodu ilə uçot prinsipinin əhəmiyyəti onunla ölçülür ki, onun köməyi ilə müəssisələrin maliyyə nəticələri müəyyən edilir. Əslində obyektiv nəticələr, yəni mənfəət və ya zərərlər müəssisələrin fəaliyyət göstərdiyi bütün dövr üçün hesablanıla bilər.

b) fəaliyyətin fasiləsizliyi prinsipi.

Gəlirlərin, xərclərin və digər elementlərin uçotunun başlıca prinsiplərindən biri kimi fəaliyyətin fasiləsizliyi prinsipi götürülür. Həmin prinsipə əsasən maliyyə hesabatı adətən belə bir yolverilmə əsasında tərtib edilir ki, müəssisə fəaliyyət göstərir və yaxın gələcəkdə də fəaliyyət göstərəcəkdir. Beləliklə, nəzərdə tutulur, ya da ehtimal edilir ki, müəssisə ləğv olunmağa hazırlaşmır, buna ehtiyacı da yoxdur, yaxud fəaliyyətinin həcmi əhəmiyyətli azaltmaq barədə düşünmür. Əgər müəssisənin belə niyyəti varsa, ya da buna zəruriyyət varsa, onda maliyyə hesabatı, o cümlədən də gəlirlər və xərclərin əks etdirildiyi mənfəət və zərərlər haqqında hesabat forması başqa əsasda tərtib edilməlidir və həmin tətbiq olunacaq əsas açıqlanmalıdır. Məhz həmin Prinsiplərdə – «əsas yolverilmələr», Konseptual əsaslarda isə «ehtimallar» kimi formulə edilmişdir (Novruzov N., Ataşov B., 2014).

ANALİZ

Hər bir müəssisə fəaliyyəti dövründə müəyyən xərclərlə qarşılaşır və bu xərclər müxəbirləşmədə, bu və ya digər formada hesabatlarda öz əksini tapır. Daha aydın olması üçün, xidmət sferasında xərclərə dair nümunəyə nəzər salaq:

Tutaq ki, “X” ASC 01.04.2015-ci ildə “Y” MMC-nin ofis binasının daxili dizaynının edilməsi üçün 20 000 man (16 400 + 3 600 (18% ƏDV)) məbləğində müqavilə imzalamışdır.

31.12.2015-ci ildə xidmət müqaviləsinin 80 % - i tamamlanmışdır. Bu xidmətin tamamlanması üçün 5576 man məbləğində xərc çəkilməmişdir və bu xərclər nağd olaraq kassadan ödənilmişdir.

Müxabirləşməyə nəzər salaq:

31.12.2015		
Hesabın nömrəsi və adı	Debet	Kredit
171 Alıcılar və sifarişçilərin uzun müddətli debitor borcları	16 000	
601 Satış (xidmətlərin göstərilməsi üzrə gəlir)		13 559
521 Vergi öhdəlikləri (ƏDV)		2441
Yekun:	16 000	16 000

Hesabın nömrəsi və adı	Debet	Kredit
701 SMMD (göstərilən xidmətin dəyəri)	5576	
221 Kassa		5576
Yekun:	5576	5576

Burada göstərilən müxabirləşmələrdən aydın olur ki, xidmət fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisə xidmətin tamamlanması üçün 5576 manat məbləğində xərci 701 №-li hesabda SMMD kimi əks etdirmiş və müxabirləşməni bu formada tərtib etmişdir.

NƏTİCƏ VƏ TƏKLİFLƏR

Xərclərin tanınması üçün prinsiplər və konseptual əsaslarda müəyyən edilmiş tanınma kriteriyaları həm daxili və həm də kənar istifadəçilərin obyektiv və düzgün qərarlar qəbul etmələri üçün faydalı, dürüst informasiyanın formalaşdırılmasında çox mühüm əhəmiyyətə malikdir.

Yuxarıda təqdim etdiyimiz məlumatlar əsasında, xidmət sferası təşkilatlarında xərclərin idarə edilməsi və uçot hesabatının təkmilləşdirilməsi çox vacibdir. Bu proseslər müəssisənin maliyyə və operativ effektivliyini yaxşılaşdıracaq və uçotu daha konkretli hala gətirəcəkdir. Xərclərin idarə edilməsi və uçot hesabatının təkmilləşdirilməsi, daha dəqiqlik, effektivlik və şəffaflıq təmin edərək, sənaye sektorunda uğurlu bir şəkildə işləməyə imkan verir. Hesabatların düzgün təqdim edilməsi müştərilərə və paydaşlara daha yaxşı xidmət göstərməyə imkan verir. Əlavə olaraq, bu proseslər təşkilatın maliyyə bölməsinin səmərəliliyini artıracaq və bütün keyfiyyət standartlarına uyğunluğunu təmin edəcəkdir. Əgər bu proseslər ciddiyyətlə həyata keçirilsə, təşkilatın uzunmüddətli müvəffəqiyyəti artacaqdır.

Qeyd edək ki, xidmət sferası təşkilatlarında xərclərin idarə edilməsi və uçot hesabatının təkmilləşdirilməsi, sənaye və ticarət şirkətlərinin dəstəyindən fərqli deyil. Bu məqsədə nail olmaq üçün, aşağıdakı addımlar tövsiyə olunur:

1) xərclərin izlənməsi və analizi üçün avtomatlaşdırılmış sistemlərə keçid etmək: Bu, xərclərin qaynaqlarını, təyinatını və vaxtını daha yaxşı idarə etməyə kömək edəcək. Avtomatlaşdırılmış sistemlər həm xərclərin dəqiq izlənməsinə, həm də zaman, ehtiyatlılıq və sərfəli mənimsəməyə kömək edəcəkdir.

2) xərclərin tənzimlənməsi üçün bir plan hazırlamaq: İşlər planlanmadıqda, xərclər çoxluq və ya qıtlıq halına gəlir, yararsız olur və əlavə səy də sərf edilir. İş planı hazırlamaq, bir müddətlik perspektivdə xərcləri nəzərə alaraq büdcələməyə imkan verəcəkdir.

3) xərclərin tənzimlənməsi üçün qiymətləndirmə sistemlərini təkmilləşdirmək: Bu, hər bir xərcin sərf edilməsinin tətbiq edildiyi üsulları dəqiqliklərə, rahatlığa və ehtiyatlılığa əsaslanan bir qiymətləndiricilər sistemini təqdim edəcəkdir.

4) təlimlər təşkil etmək və işçiləri təlimləri ilə tanış etmək: Bu, şirkətin hər bir məsuliyyətli

şəxsinə xərclərin təkmilləşdirilməsi və idarə edilməsi üçün bilik və təcrübə verəcəkdir.

5) xərclər üzrə hesabatları avtomatikləşdirmək: Bu, xərclər üzrə hesabatları avtomatikləşdirərək, yüksək dəqiqlik səviyyəsi əldə etmək üçün böyük mənada kömək edəcəkdir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Azərbaycan Respublikasının “Mühasibat uçotu haqqında” Qanunu. Bakı, 2004.
2. Abbasov Q.Ə. (2009). Mühasibat uçotunun nəzəriyyəsi. Bakı, 381 s.
3. Beaulieu, P. R. (2020). Contract-based cost analytics. *Journal of Emerging Technologies in Accounting* 17(1): 11-19.
4. E.Həsənov, E.Əlimərdanov. (2017).“Mühasibat uçotu (GAAP və İFRS əsasında)”, Naxçıvan, “Əcəmi” Nəşriyyat-Poliqrafiya Birliyi: -360 səh.
5. Kommersiya təşkilatları üçün Milli Mühasibat Uçotu Standartlarının Konseptual əsasları. Bakı, 2010. 284 s.
6. “Maliyyə və uçot” jurnalı. № 4, 2017.
7. Novruzov N., Ataşov B. (2014). - “Maliyyə nəzəriyyəsi” dərslik. Bakı.
8. Prof. Dr. H. Kamil Büyükmirze.(2014). “Maliyet ve yönetim muhasebesi” “Gazi kitabevi” 19-cu baskı, Ankara.
9. Salahov Ə.S, Mehdiyev V.M. (2016). Mühasibat uçotu. Dərslik. Bakı, “3 sayılı Bakı Mətbəəsi” ASC, – 566 səh.
10. Səbzəliyev S.M., Abbasov Q.Ə. (2015). Xidmət sahələrində mühasibat (maliyyə) uçotu. Dərs vəsaiti. Bakı, “Təknur” Nəşriyyatı, – 384 səh.
11. <http://www.anl.az/el/Kitab/2018/02/2016-2447.pdf>
12. https://www.taxes.gov.az/files/2/Vergilere_aid_nesrler/3/3.2.pdf.

S.M.Sabzaliyev

doctor of economic sciences, professor, Azerbaijan State Economic University

F.K.Ahmadov

master student, Azerbaijan State University of Economics

Improving cost management accounting systems in service industry organizations

Abstract

The efficient organization of accounting of expenses depends to a great extent on the correct disclosure of their essence and content, the determination of objective recognition criteria, as well as the scientific-practical justification, classification and evaluation of expenses, and the perfection of the methodology of accounting. One of the main challenges ahead is the improvement of cost accounting and its adaptation to advanced international practice. It is impossible to correctly and objectively assess and analyze the current level of the financial results of the enterprise's activity and their trends of change without adjusting the cost accounting to international practice and standards.

The main goal of the research is to study the existing methodology of service sector cost accounting and to prepare relevant proposals and recommendations for its further improvement based on critical analysis.

The practical importance of the work consists in interpreting the rules of organizing and conducting cost accounting in service organizations and explaining them with specific examples, which can be used by those organizations during accounting. Deficiencies discovered in cost

accounting, as well as justified proposals for their elimination, were noted for the purpose of future development and improvement of cost accounting and reporting.

Key words: *expenses, service sector, methodology.*

С.М.Сабзалиев

*д.э.н., профессор, Азербайджанский Государственный
Экономический Университет*

Ф.К.Ахмедов

магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Совершенствование системы учета управления затратами в организациях сферы услуг

Резюме

Эффективная организация учета расходов во многом зависит от правильного раскрытия их сущности и содержания, определения объективных критериев признания, а также научно-практического обоснования, классификации и оценки расходов, совершенствования методики, бухгалтерского учета. Одной из основных задач на будущее является совершенствование учета затрат и его адаптация к передовой международной практике. Невозможно правильно и объективно оценить и проанализировать текущий уровень финансовых результатов деятельности предприятия и тенденции их изменения без приведения хозрасчета в соответствие с международной практикой и стандартами.

Основная цель исследования - изучить существующую методологию учета затрат в сфере услуг и на основе исследования подготовить соответствующие предложения и рекомендации по ее дальнейшему совершенствованию.

Практическая значимость работы состоит в толковании правил организации и ведения хозрасчета в обслуживающих организациях и разъяснении их на конкретных примерах, которые могут быть использованы этими организациями при ведении бухгалтерского учета. Отмечены выявленные недостатки хозрасчета, а также обоснованные предложения по их устранению в целях дальнейшего развития и совершенствования хозрасчета и отчетности.

Ключевые слова: *затраты, сфера услуг, методология.*

A.Y.Kəlbəyev
i.e.d., professor, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
E.E.Abdullayev
magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
elmar.abd60@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 07.04.23

The article was received by editorial board on: 07.04.23

Статья принята к печати: 07.04.23

VERGİ UYGUNLAŞDIRILMASININ İQTİSADI CƏHƏTDƏN ƏSASLARI

Xülasə

Aparılan tədqiqat üzrə, vergilərin uyğunlaşdırılması prosesinin iqtisadi integrasiya prosesində iştirak edən ölkələr üçün əhəmiyyətini və bu prosesin nəticələrini ətraflı şəkildə açıqlayır. Vergilərin uyğunlaşdırılması prosesinin ölkələrarası ticarət və iqtisadi əlaqələrin inkişafını dəstəkləmək, vergi sistemlərindəki fərqlərin nəticəsi olan mənfi təsirləri minimuma endirərək əmtəə və maliyyə bazarlarında rəqabətin təhrifini məhdudlaşdırmaq və istehsal amillərinin iqtisadi cəhətdən səmərəli yerləşdirilməsini təmin etmək üçün vacib olduğu vurğulanır.

Açar sözlər: vergi, uyğunlaşdırma, iqtisadi integrasiya, ölkələrarası ticarət, vergi sistemləri, mənfi təsir, əmtəə bazarı, maliyyə bazarı, rəqabət təhrifi, istehsal amilləri, səmərəlilik, yerləşdirilmə.

GİRİŞ

Vergi uyğunlaşdırılması, ölkələrarası iqtisadi əlaqələr və ticarət sahəsində ciddi bir məsələdir. Bu proses, ölkələr arasında vergi sisteminin uyğunlaşdırılması və vergilərin müəyyən edilməsi üçün qarşılıqlı təşəbbüsləri ifadə edir. Bu tədbirlər, ölkələrarası ticarətin və iqtisadi əlaqələrin inkişafını dəstəkləmək, ölkələr arasında mənfi təsir yaradan vergi fərqliliyini minimuma endirərək əmtəə və maliyyə bazarlarında rəqabətin təhrifini məhdudlaşdırmaq və istehsal amillərinin iqtisadi cəhətdən səmərəli yerləşdirilməsini təmin etmək məqsədini daşıyır.

Vergi uyğunlaşdırılması, ölkələr arasında müxtəlif vergi sistemlərinin fərqliliyinin səbəb olduğu problem və münaqişələrin həllinə kömək edir. Məsələn, ölkələr arasında qarşılıqlı ticarət edən şirkətlərin hər bir ölkədə müxtəlif vergi öhdəliyi olması, şirkətlərin maliyyə bazarlarında konkurentliyini məhdudlaşdırır və vergi ödənişlərinin idarə edilməsində təhlükələr yaradır. Vergi uyğunlaşdırılması prosesi bu məsələləri aradan qaldıraraq ölkələrarası ticarət və iqtisadi əlaqələrin inkişafını dəstəkləyir.

Qloballaşma kontekstində vergi uyğunlaşdırılması

Beynəlxalq iqtisadi əlaqələr və ticarət sahəsində vergi sisteminin uyğunlaşdırılması müxtəlif dövlətlər arasında mühüm bir məsələdir. Bu proses ölkələrarası ticarətin və iqtisadi əlaqələrin inkişafını dəstəkləmək, ölkələr arasında mənfi təsir yaradan vergi fərqliliyinin minimuma endirilməsi və əmtəə və maliyyə bazarlarında rəqabətin təhrifinin məhdudlaşdırılması və istehsal amillərinin iqtisadi cəhətdən səmərəli yerləşdirilməsinin təmin edilməsi məqsədini daşıyır.

Müxtəlif dövlətlər arasındakı vergi sistemi fərqliliklərinin səbəb olduğu məsələlərin həllinə kömək edən vergi uyğunlaşdırılması prosesi, beynəlxalq ticarət və iqtisadi əlaqələrin inkişafını dəstəkləmək üçün əhəmiyyətli bir addımdır. Özünəməxsus maliyyə bazarlarının yaranmasına və istehsal amillərinin beynəlxalq ölçüdə səmərəli yerləşdirilməsinə səbəb olan istehsal faktorlarının hərəkətililiyindəki artım və korporasiyaların beynəlxalq ölçüdə istehsalının və idarə edilməsinin

tətbiq olunması vergi uyğunlaşdırılması prosesinin bir nəticəsidir.

Qloballaşma proseslərinin inkişafı vergi tənzimlənməsinin beynəlxalq səviyyəyə keçirilməsini tələb edir ki, bu da vergi sistemlərinin yaxınlaşmasına səbəb olur. Bu yaxınlaşma fərdi ölkələrin iqtisadiyyatında vergitutma səviyyələrinin yaxınlaşması ilə ifadə olunan vergi sistemlərinin yaxınlaşması ilə əlaqəlidir.

Vergi uyğunlaşdırılması prosesi hər bir dövlətin milli vergi qanunlarını və siyasətini uyğunlaşdırmaq məcburiyyətini özündə cəmləyir. Buna görə də vergi uyğunlaşdırılması prosesi ən çox müzakirə olunan məsələlərdən biridir və beynəlxalq ticarət sahəsində daha yaxşı və effektiv iqtisadi əməkdaşlığı təmin edə bilər.

Son araşdırmalara əsasən vergi uyğunlaşdırılmasının iqtisadiyyatın tənzimlənməsində rəşional vergi mexanizmlərinin seçimi probleminin həllinə kömək edən bir addım olduğunu göstərir. Bu proses vergi siyasəti, vergi strukturu və prinsipləri və milli vergi qanunlarına uyğunluğun təmin edilməsi ilə bağlı bir sıra addımlar tələb edir. Ən əhəmiyyətli nəticələrindən biri beynəlxalq ticarət və iqtisadi əlaqələrin artması ilə əlaqədar dünya iqtisadiyyatında keyfiyyətli dəyişikliklərin olmasıdır. Vergi uyğunlaşdırılması prosesi dünya iqtisadiyyatında qlobal bazarların yaranmasına və özünəməxsus maliyyə bazarlarının inkişafına da səbəb olur.

Ən çox müzakirə olunan vergi uyğunlaşdırılması prosesi həm dövlətlər arasında, həm də beynəlxalq iqtisadi təşkilatlar arasında həyata keçirilən danışıqlarda əsas mövzulardan biridir. Bu proses iqtisadiyyatın tənzimlənməsi, vergi siyasəti və milli vergi qanunlarının uyğunlaşdırılması və dünya iqtisadiyyatında əhəmiyyətli dəyişikliklərin olmasını təmin edir.

Vergi uyğunlaşdırılması prosesində vergi sisteminin fəaliyyət səmərəliliyinin artırılması yolları

Vergi uyğunlaşdırılması beynəlxalq iqtisadi inteqrasiyanın artan kontekstində fərqli dövlətlərin milli vergi sistemlərinin uyğunlaşdırılması ilə əlaqədar bir prosesdir. Bu proses vergi strukturlarının və prinsiplərinin uyğunlaşdırılması, vergi islahatının ümumi istiqamətini və vergi siyasətini daxil edir. Vergi uyğunlaşdırılması vergi dərəcələrinin uyğunlaşdırılması, vergi bazalarının uyğunlaşdırılması, vergi strukturlarının uyğunlaşdırılması və vergi idarəetməsinin uyğunlaşdırılması kimi fərqli sahələrdə müvafiq addımların atılmasını daxil edir.

Hal-hazırda Avropa İttifaqı (Aİ) üzrə ən yüksək vergi dərəcələri Macarıstanda 27%, İsveç və Danimarkada 25% təşkil edir. Vergi uyğunlaşdırılması Əlavə Dəyər Vergisi (ƏDV) dərəcələrinin dəyişdirilməsinə məcbur edən, milli büdcələrdə gəlir itkisinə səbəb olan bir prosesdir. Vergi uyğunlaşdırılması vahid bazarın yaranmasını, investisiya həcmi artırmağı və kapitalın hərəkətini təmin etməyi hədəfləyir. Bu narahatlığı aradan qaldırmaq üçün bölüşdürülmüş və bölüşdürülməmiş mənfəətin "ikipilləli üsul" və ya "ayrı-ayrılıqda dərəcə üsulu" ilə vergiyə cəlb edilən şirkətlərin gəlirlərinə vergilər, kapital əməliyyatlarına vergi, faiz və dividendlərə görə vergi kimi vergi tədbirləri həyata keçirilir. Vergi uyğunlaşdırılması fərdi ölkələrin milli vergi sistemlərinin yaxınlaşmasına və beynəlxalq səviyyədə uyğunlaşdırılmış bir vergi siyasətinin tətbiqinə dəlil olaraq qarşıya çıxır.

Cədvəl 1

Avropa İttifaqı Ölkələrində ƏDV dərəcəsi

Ölkə	Standart dərəcə			
	2000	2010	2012	2021
Avstriya	20	20	20	20
Belçika	21	21	21	21
Bolqarıstan	20	20	20	20
Birləşmiş Krallıq	17.5	17.5	20	20

Macarıstan	25	25	27	27
Almaniya	16	19	19	19
Yunanıstan	18	23	23	24
Danimarka	25	25	25	25
İrlandiya	21	21	23	23
Spaniya	16	18	18	21
İtaliya	20	20	21	22
Kipr	10	21	22	19
Latviya	18	21	22	21
Litva	18	21	21	21
Lüksemburq	15	15	15	17
Malta	15	18	18	18
Hollandiya	17.5	19	19	21
Polşa	22	22	23	23
Portuqaliya	17	21	23	23
Ruminiya	19	24	24	19
Slovakiya	23	19	20	20
Sloveniya	19	20	20	22
Finlandiya	22	23	23	24
Fransa	19.6	19.6	19.6	20
Çexiya	22	20	20	21
İsveç	25	25	25	25
Estoniya	18	20	20	20

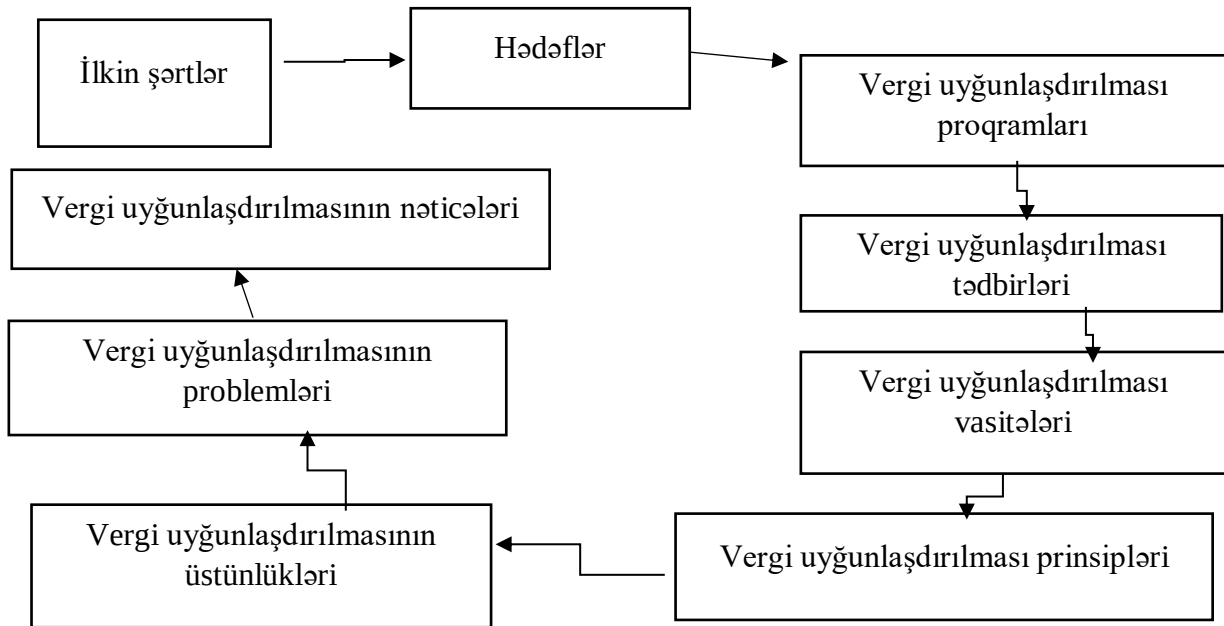
Mənbə: <https://www.oecd.org/tax/consumption/vat-gst-rates-historical-tax-database.xlsx>

Vergilərin uyğunlaşdırılması iqtisadi integrasiya prosesində iştirak edən ölkələrə aşağıdakı üstünlükləri gətirir:

- vergi sistemlərindəki fərqlərin nəticəsi olan mənfi təsirləri minimuma endirir;
- əmtəə və maliyyə bazarlarında rəqabətin təhrifini məhdudlaşdırır, istehsal amillərinin iqtisadi cəhətdən səmərəli yerləşdirilməsi və mal və xidmətlərin, əmək və kapitalın ölkələrarası hərəkətinin optimallaşdırılması üçün daha əlverişli şərait yaradır;

Ölkələrarası ticarət və iqtisadi əlaqələrin inkişafını dəstəkləmək üçün vergilərin uyğunlaşdırılması mühüm bir amildir. Bu proses, ölkələrarası arzuolunmaz vergi rəqabətini aradan qaldırmağa kömək edir və daxili gömrük nəzarətini aradan qaldırmaq üçün də lazımdır. Vergilərin uyğunlaşdırılması, integrasiyada iştirak edən dövlətlər üçün bir risk də yaradır, çünki vergi sistemlərinin yaxınlaşması prosesi, dövlətə onun vergi rejimini və vergi dərəcələrini müəyyən etmə və saxlamaq hüququnu itirmə riski gətirir. Vergitutmanın uyğunlaşdırılması, bazar vergisinin uyğunlaşdırılması kimi xarakterizə edilə bilər və ölkələrarası iqtisadi münasibətlərin davam edən qloballaşmasına reaksiya kimi nəzərdən keçirilir.

Sxem 1. Vergi uyğunlaşdırılması mexanizmi

Müasir beynəlxalq iqtisadiyyatda vergitutmanın uyğunlaşdırılması milli iqtisadiyyatların struktur və sektor kontekstində əhəmiyyətli bir yer tutur. Bu, vergi gəlirlərinin büdcədəki önəmini və vergi sistemlərinin təkmilləşdirilməsini nəzərə alır. Vergitutmanın uyğunlaşdırılması vahid vergi sisteminə uyğunluq və dolayı vergilərin minimal səviyyədə tətbiq edilməsi məqsədilə həyata keçirilir. Vergitutmanın bu formalaşdırılması ölkələrarası iqtisadi əlaqələrin inkişafına və arzuolunmaz vergi rəqabətinin qarşısını almağa kömək edir.

Vergitutmanın uyğunlaşdırılması daxili gömrük nəzarətinin aradan qaldırılması və ölkələrarası ticarətə rahatlıq və şəffaflıq gətirir. Vergi strukturlarındakı fərqlər belə təsir göstərir ki, bu, milli iqtisadiyyatların struktur və sektor kontekstində müxtəlif tədbirlər tətbiq etməsinə imkan verir. Vergitutmanın uyğunlaşdırılması inteqrasiya qruplaşmalarının, beləliklə Gömrük İttifaqının, üzv dövlətlər arasında mərhələlərlə həyata keçirilməli və vergi sistemlərinin yaxınlaşması prosesi nəzarətdən kənarda saxlanmamalıdır. Bu, milli iqtisadiyyatların vəziyyətinə müsbət təsir göstərəcək və vergi sistemləri üzərində daha çox nəzarət və şəffaflıq yaratmağa kömək edəcəkdir.

NƏTİCƏ

Vergi uyğunlaşdırılması proseslərinin tətbiqi beynəlxalq iqtisadiyyatda əlaqələrin və ticarətin artmasına, bazarların səmərəli işləməsinə və dünya iqtisadiyyatında global bazarların yaranmasına səbəb olur. Bu proses aşağıdakı amilləri də əhatə edir:

- *Vergi məcəllələrinin və tətbiq prosedurlarının uyğunlaşdırılması:* Dövlətlər vergi qanunlarını və tətbiq prosedurlarını uyğunlaşdıraraq vergitutma məsələlərində şəffaflığı və qanunauyğunluğu təmin etməlidir.

- *Vergi bazalarının uyğunlaşdırılması:* Vergi bazalarının uyğunlaşdırılması ölkələr arasında vergi rəqabətini azaltmaq və bazarların səmərəli işləməsinə təmin etmək üçün mühüm bir addımdır.

- *Vergi dərəcələrinin uyğunlaşdırılması:* Vergi dərəcələrinin uyğunlaşdırılması ölkələrarası ticarət və investisiyaların artmasına kömək edərək dövlətlər arasında rəqabətin təhrifini məhdudlaşdırır.

- *Vergi idarəetməsinin uyğunlaşdırılması:* Vergi idarəetməsinin uyğunlaşdırılması, vergi toplanmasının və idarə olunmasının effektivliyini artıraraq ölkələrarası əməkdaşlığı dəstəkləyir.

- *Vergi məlumatlarının mübadiləsi və əməkdaşlığı*: Dövlətlər vergi məlumatlarını mübadilə edərək və bir-biri ilə əməkdaşlıq etməklə vergi yayınmalarının və vergi cənnətlərinin qarşısını ala bilər.

- *Vergi məsələlərində beynəlxalq standartların qəbulu*: Beynəlxalq vergi standartlarının qəbulu ölkələr arasında vergi sisteminin səmərəli işləməsinin təmin edilməsinə kömək edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. R. Mason. (2011). Federalism and the taxing power. California Law Review.
2. Kəlbəyev Y.Ə. (2004). «Vergilər və vergitutma», Bakı, «Təfəkkür» NPM.
3. Yaqubov S.M.və başqaları. (2001). “Azərbaycan iqtisadiyyatı: inkişaf meyli, strategiyası və problemləri”, Bakı.
4. A. Van Hulten. (2012). Remapping the fiscal state after the global financial crisis. Economic Geography.
5. Həsənov M.X. (1995). “Keçid iqtisadiyyatlı ölkələrin vergi sistemlərinin formalaşdırılması”, Bakı, Azərnəşr.

A.Y.Kalbiyev

Doctor of Economics, Professor, Azerbaijan State University of Economics

E.E.Abdullayev

master student, Azerbaijan State University of Economics

Principles of tax harmonization from an economic perspective

Abstract

This research shows the importance of tax harmonization for countries participating in the process of economic integration and explains the results of this process in detail. Tax harmonization is necessary to support the development of international trade and economic relations, minimize the negative effects resulting from differences in tax systems, and limit distortions of competition in labor and financial markets, ensuring the efficient placement of production factors from an economic standpoint.

Key words: *tax, harmonization, economic integration, international trade, tax systems, negative effects, labor market, financial market, competition distortion, production factors, efficiency, placement.*

А.Ю.Калбиев

д.э.н., профессор, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Э.Э.Абдуллаев

магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Принципы гармонизации налогов с экономической точки зрения

Резюме

Исследование показывает важность гармонизации налогов для стран, участвующих в процессе экономической интеграции, и подробно объясняет результаты этого процесса. Гармонизация налогов необходима для поддержки развития международной торговли и экономических связей, минимизации негативных последствий, возникающих из-за различий в налоговых системах, и ограничения искажений конкуренции на рынке труда и финансовых рынках, обеспечивая эффективное размещение производственных факторов с экономической точки зрения.

Ключевые слова: *налог, гармонизация, экономическая интеграция, международная торговля, налоговые системы, негативные последствия, рынок труда, финансовый рынок, искажение конкуренции, производственные факторы, эффективность, размещение.*

A.İ.Qarayev
i.e.n., dosent, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
Ə.E.İbadullayev
magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
aliagha.ibadullayev@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 15.04.2023

The article was received by editorial board on 15.04.2023

Статья принята к печати 15.04.2023

RƏQƏMSALLAŞMA ŞƏRAİTİNDƏ AZƏRBAYCANDA SİĞORTA İŞİNİN İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

Xülasə

Məqalədə Azərbaycanda sığorta sektorunun inkişaf perspektivləri rəqəmsal iqtisadiyyat kontekstində araşdırılmışdır. Tədqiqat Azərbaycanda sığorta sektorunun hazırkı vəziyyətini və rəqəmsal iqtisadiyyatın inkişafının onun inkişafına potensial təsirini araşdırılmasına köklənərək, sənayenin üzləşdiyi mövcud problemləri vurğulayır və inkişaf etməkdə olan texnologiyaların tətbiqi ilə inkişaf imkanlarını müəyyənləşdirir. Tədqiqat rəqəmsallaşmanın tətbiqinin müştəri təcrübəsini artırmaq, əməliyyat səmərəliliyini artırmaq, bazar əhatəsini genişləndirmək və Azərbaycanın sığorta sektorunun uzunmüddətli rəqabət qabiliyyətini təmin etmək üçün əhəmiyyətini müəyyən etmişdir.

Açar sözlər: sığorta, rəqəmsal sığorta, Azərbaycan, sığorta sənayesi.

GİRİŞ

Bəşər tarixinin əvvəlindən insanlar instinktiv olaraq daim risklərdən yayınmağa və özlərini qorumağa çalışıblar. İqtisadiyyatların inkişafı, mülkiyyət anlayışının bərqərar olması və ayrı-ayrı şəxslərin zənginləşməsi, artıq sahib olduqları aktivlərin qorunması üçün fərdi cəhdlərin yetərli olmaması ön plana çıxıb. Bundan sonra isə risklərin aşılması və aktivləri qoruma cəhdləri yeni yollar axtarmağa səbəb olmuşdur ki, bu da öz növbəsində yeni konsepsiyanın yaranmasının sürətlənməsinə şərait yaratmışdır. Beləliklə yaranan bu anlayış sığorta anlayışı onu əhatə edən sahə isə sığorta sektorudur.

İlk vaxtlarda ani və gözlənilməz baş verən hadisələrə qarşı risklərin azaldılması mexanizmi əsasında ortaya çıxan sığorta anlayışı zamanla inkişaf edərək iqtisadiyyatda önəmli rola sahib olmuşdur. İnsanların özlərini və ya mülklərini sığortalamaq üçün apardıqları sığorta əməliyyatlarının nəticəsində böyük həcmli fondların formalaşmasına gətirib çıxarmışdır ki, bu büdcələr nəinki dəymiş zərərləri ödəməsi, həmçinin vəsaitlərin düzgün yönləndirilməsi nəticəsində iqtisadiyyatın inkişafına təkan vermək imkanına sahib olmuşdur.

Elm və texnologiyanın artan sürətli inkişafı insanların daha yaxşı və rahat həyata sahib olmasına imkan yaradır. Bununla belə, evdə, işdə və ətraf mühitdə istifadə olunan bir çox texnoloji məhsullar, habelə milyonlarla sayda istehsal olunan, insanların sərnəşin və yük daşımalarında sıxılıqla istifadə etdiyi nəqliyyat vasitələri insanlar üçün rahatlıq təmin etməklə bərabər, təhlükə yaradır.

Sadalanın məsələlərin davamı olaraq qeyd etmək mümkündür ki, ümumilikdə insan yaşamı risklər və qeyri-müəyyənliklərlə doludur. Lakin bu risklər spesifik bir mənbədən yaranmır və təsnifatına diqqət etsək görə bilərik ki, olduqca müxtəlifdirlər. Bu risklər təbii, iqtisadi, siyasi və ya sosial xarakterli ola bilər. Bu risklərdən hər hansı birinin baş verməsi nəticəsində isə kiçik

yarana biləcək ziyan və dəyə biləcək zərərlər böyüyərək daha ağır zərərlərə gətirib çıxara bilər ki, bu səbəblərdən dolayı tarix boyu insanlar risklərin gətirə biləcəyi zərərin qarşısını almaq və ya səviyyəsini azaltmaq yolunda daim axtarışda olmuşlar.

Son illərdə global iqtisadiyyat texnologiyada irəliləyişlər, məlumat analitikası və internetin geniş şəkildə mənimsənilməsi nəticəsində sürətli rəqəmsal transformasiya yaşadı. Bu transformasiya müxtəlif sənaye sahələrində yeni biznes modellərinin, innovativ məhsulların və təkmilləşdirilmiş müştəri təcrübələrinin yaranması ilə nəticələndi. Bu dəyişikliklərdən əhəmiyyətli dərəcədə təsirlənən belə sənayelərdən biri sığorta sektorudur. Artan rəqəmsallaşma və texnologiyaya əsaslanan innovasiya ilə sığorta sənayesi əhəmiyyətli dəyişikliklərə və təkmilləşdirmələrə məruz qalmaq imkanlarına sahib olmuşdur. Sığorta sektoru, ümumi iqtisadiyyatı sürətli inkişaf yolunda olan Azərbaycan da bu tendensiyalardan istisna deyil.

Inkişaf potensialını və Azərbaycanın sığorta sektorunun üzləşdiyi çətinlikləri nəzərə alaraq, rəqəmsal texnologiyaların və innovativ təcrübələrin mənimsənilməsinin onun inkişafına necə töhfə verə biləcəyini araşdırmaq vacibdir. Bu məqalə Azərbaycanda sığorta sənayesinin mövcud vəziyyətini təhlil etməyə və rəqəmsal iqtisadiyyat kontekstində artım və inkişaf perspektivlərini qiymətləndirməyə fokuslanmışdır. Sığorta sektorundakı global tendensiyləri və innovasiyları tədqiq etmək və onların Azərbaycan bazarına tətbiqini qiymətləndirmək yolu ilə bu tədqiqat ölkənin sığorta sektorunu qarşıda duran imkanlar və çağırışlar haqqında anlayışı təmin etmək məqsədi daşıyır.

Rəqəmsal iqtisadiyyatın yaranması sığorta sektorunda risklərin qiymətləndirilməsi üçün süni intellektin (AI), istifadəyə əsaslanan sığorta üçün telematikanın və iddiaların işlənməsi və fırıldaqçılığın aşkarlanması üçün blokçeyn texnologiyasından istifadə kimi çoxsaylı yeniliklərə səbəb olmuşdur. Bu texnologiyalar, digərləri ilə yanaşı, ənənəvi sığorta biznes modellərini pozmaq və inkişaf və səmərəlilik üçün yeni imkanlar yaratmaq potensialına malikdir. Bundan əlavə, rəqəmsal kanallar və platformalar sığorta xidmətlərinə daha çox çıxışı asanlaşdırıb, sığortaçılara daha geniş müştəri bazasına çatmağa və fərdi ehtiyac və seçimlərə uyğunlaşdırılmış fərdi məhsullar təklif etməyə imkan vermişdir.

ƏSAS MƏTN

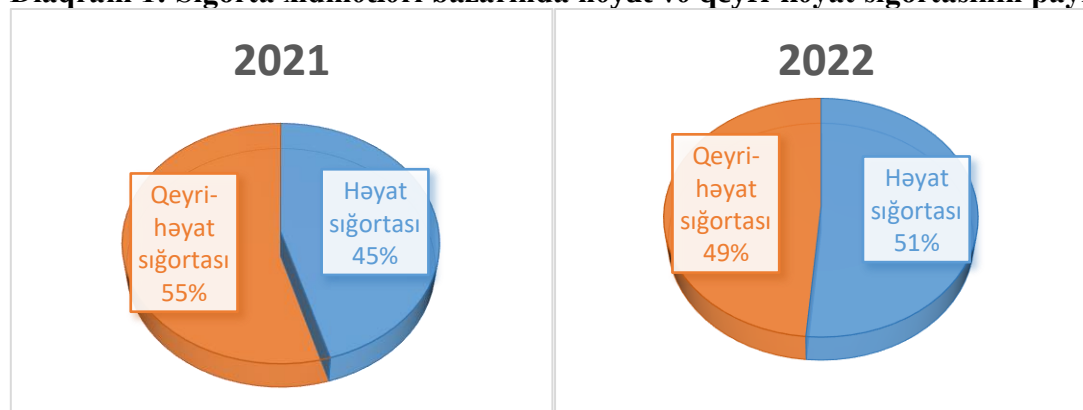
Azərbaycan sığorta sektorunda çətinliklər və imkanlar

Sığorta sektoru bazar iqtisadiyyatının şərtləri altında formalaşan və iqtisadiyyatın aparıcı sahələrindən biridir. Sığorta anlayışının və sığorta sistemlərinin yaranması və formalaşması uzun tarixi yol keçmişdir ki, Azərbaycanda da müstəqillik əldə edildikdən günümüzədək müəyyən inkişaf proseslərindən keçmiş və hal-hazırda formalaşmaqda, inkişaf etməkdədir.

Sığorta sektoru yüksək iqtisadi rifah və bazar iqtisadiyyatı olan ölkələrdə banklarla birlikdə maliyyə sisteminin ən mühüm iki faktorundan biridir. Bəzi Qərbi ölkələrində sığorta şirkətləri o qədər böyükdür ki, gəlirlərindən istifadə etmək üçün hətta öz banklarını da qurublar. Buna görə də sığorta sektoru hər bir canlı və inkişaf edən iqtisadiyyatın ən mühüm sektorlarından biridir. Başqa sözlə, sığorta sektoru inkişaf etmiş ölkələrdə strukturuna görə iqtisadiyyatın digər fəaliyyət sahələrinə təsir göstərən və dəstəkləyən sektordur. (Ş.O.Yayla 2019)

Azərbaycan sığorta bazarına ümumi baxdıqda görə bilərik ki, sığorta növlərinin bölgüsü onu digər ölkələrdən fərqləndirən özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Təqdim olunan diaqramlar vasitəsilə Azərbaycan sığorta bazarında illər üzrə həyat və qeyri-həyat sığortası məhsulları üzrə toplanmış sığorta haqlarının həcmi araşdırılır.

Diagram 1: Sığorta xidmətləri bazarında həyat və qeyri-həyat sığortasının payı

Əksər inkişaf etmiş ölkələrdə həyat sığortası ümumilikdə sığorta bazarının 55-60%-ni təşkil edir. Bununla belə, Azərbaycan sığorta bazarı 2022-ci ilə qədər əks tendensiya nümayiş etdirib, qeyri-həyat sığortası məhsulları əhəmiyyətli dərəcədə daha böyük paya malikdir. Əslində, bu dövrdə qeyri-həyat sığortası məhsulları bazarın təxminən 60%-ni təşkil edib.

Həyat və qeyri-həyat sığortası məhsullarının bazar payı 2021-ci ildə dəyişməyə başladı, həyat sığortası üzrə mükafatlar bazarın təxminən 45%-ni, qalan 55%-ni isə qeyri-həyat sığortası üzrə mükafatlar təşkil edir. 2022-ci ildə qeyri-həyat sığortası üzrə mükafatların ümumi sığorta bazarının 51%-ni təşkil edən həyat sığortası mükafatlarını üstələməsi ilə nəzərəcarpacaq dəyişiklik baş verdi.

Azərbaycanın sığorta bazarının bu fərqli xüsusiyyəti sığorta növlərinin ölkə daxilində paylanmasına təsir edən amillərin başa düşülməsinin vacibliyini vurğulayır. İqtisadi şərait, istehlakçı seçimləri və ya tənzimləyici amillər kimi qeyri-həyat sığortası məhsullarının bazarda üstünlük təşkil etməsinin səbəblərini müəyyən etmək üçün əlavə təhlil lazımdır. Bundan əlavə, bu tendensiyanın Azərbaycanda sığorta sektorunun ümumi inkişafına və böyüməsinə təsirlərini qiymətləndirmək çox vacibdir.

Azərbaycanın sığorta bazarının unikal xüsusiyyətlərini tədqiq etməklə, qarşıda duran çağırışları və imkanları daha yaxşı başa düşərək, balanslaşdırılmış və möhkəm sığorta bazarının təşviqinə yönəlmiş gələcək strategiyaların formalaşdırılması mümkündür

Cədvəl 1

Ölkə üzrə ümumi sığorta haqqı və sığorta ödənişləri həcmi

İllər	Sığorta haqqları (min manatla)	Artım tempi (Əvvəlki ilə nisbətən)	Sığorta ödənişləri	Artım tempi (Əvvəlki ilə nisbətən)
2016	486074.00	8.79%	237250.00	24.00%
2017	556866.00	14.56%	257109.00	8.37%
2018	727954.00	30.72%	240333.00	-6.52%
2019	681177.00	-6.43%	301537.00	25.47%
2020	728634.00	6.97%	465153.00	54.26%
2021	843897.00	15.82%	458726.00	-1.38%
2022	970823.00	15.04%	433202.00	-5.56%

Mənbə: Mərkəzi bank <https://www.cbar.az/page-189/insurance>

Təqdim olunan cədvəldə 2016-2022-ci illər aralığında sığorta bazarının ölçülməsində önəmli göstəricilərdən olan sığorta haqları və sığorta ödənişlərinin həcmi ifadə olunmuş, hər il üçün əvvəlki ilə nisbətən artım tempi hesablanmışdır.

Ümumilikdə artım tempinin sabit olmadığı və bunun bəzi illərdə dəyişərək, kiçik volatilliyə səbəb olduğu görünməkdədir. Lakin xüsusi ilə qeyd etmək lazımdır ki, son iki il ərzində sığorta haqları üzrə artım tempi ikirəqəmli həddə yüksəlib və müvafiq olaraq 15.82 və 15.04 faizə bərabərdir. Xüsusi volatilliyin müşahidə olunduğu il isə 2020-ci ildir ki, burada sığorta haqlarındakı artım tempinin 6.97% həcmində olmasına baxmayaraq, sığorta ödənişlərinin həcmi 54.26% həcmində artım qeyd etmişdir, bundan sonrakı illər ərzində isə müvafiq yüksək artımdan sonra böyümə qeyd olunmamışdır. Xülasə olaraq 2016-cı il ilə müqayisədə sığorta haqları üzrə artım tempi demək olar ki 100%, sığorta ödənişlərinin həcmində artım isə 82.5% müşahidə olunmuşdur ki, bununla cari vəziyyətinin hələ də yüksək inkişafa zərurətin olduğuna da diqqət edərək, sığorta sektorunun ilkin baxışda bu illər ərzində böyüdüynü deməyə imkan verir.

Texnoloji innovasiyalar və onların sığorta sənayesinə təsiri

Qloballaşan dünyada sürətlə inkişaf edən texnoloji yeniliklər və yeni bazar şərtləri altında müştəri davranışlarını da mütənəşir olaraq reaksiya verərək, dəyişməkdədir. Bunun üçün olduqca aydın, 4 böyük audit şirkətləri qrupundan olan Pwc sorğusuna nəzər yetirilmişdir.

Cədvəl 2

Pwc 2021 müştəri sorğusu

2018	2021
#1 Rəqəbatlı qiymət	#1 Rəqəbatlı qiymət
#2 Endirim təklifləri	#2 Məhsul çeşidliliyi
#3 Əvvəlki qarşılıqlı əlaqələr	#3 Məhsul ekspertizası
#4 Brend adı	#4 Rəqəmsal təklif

Mənbə: 6000 sığorta müştərisi arasında Pwc 2021 sorğusu (<https://www.pwc.com/us/en/industries/financial-services/library/next-in-insurance-top-issues.html>)

Bu sorğunun nəticələrinin təhlili sığorta sektorunda müştəri davranışı və seçimlərində bir neçə əsas tendensiyanı ortaya qoyur. Birincisi, cədvəldə əsasən rəqəbatlı qiymətlər həm 2018, həm də 2021-ci illərdə ardıcıl olaraq müştərilər üçün əsas prioritet olaraq qalmışdır ki, bu da qərarların qəbulu prosesində sərfəliliyin davamlı əhəmiyyətini göstərir.

Bununla belə, diqqətəlayiq dəyişiklik 2018-ci ildə endirim təklifləri və brend adların əhəmiyyəti ilə müqayisədə 2021-ci ildə məhsul çeşidinə və təcrübəsinə diqqətin artmasıdır. Bu dəyişiklik müştərilərin hazırda mövcud sığorta məhsullarının çeşidi və sığorta məhsulları ilə daha çox maraqlandığını göstərir. Bu tendensiya istehlakçılar arasında bazarda müxtəlif sığorta variantları haqqında artan məlumatlılıq və onların unikal tələblərinə cavab verən fərdi həllər istəyi ilə əlaqələndirilə bilər.

Müştəri seçimlərində bəlkə də ən əhəmiyyətli dəyişiklik 2021-ci il sorğusunda həlledici amil kimi rəqəmsal təkliflərin ortaya çıxmasıdır. 2018-ci ildə prioritet olmasa da, 2021-ci ildə rəqəmsal təkliflərin önə çıxması sığorta sektorunda müştəri gözləntilərinin və təcrübələrinin formalaşmasında texnologiyanın artan əhəmiyyətini vurğulayır. Bu dəyişiklik rəqəmsal texnologiyalarda sürətli irəliləyişlər və gündəlik həyatın müxtəlif aspektlərində informasiya, rabitə və əməliyyatlar üçün rəqəmsal kanallara artan etibarla əlaqələndirilə bilər.

Müştəri seçimlərində əsas amil kimi rəqəmsal təkliflərin artması sığorta sənayesində daha geniş tendensiyanı əks etdirir, çünki şirkətlər öz əməliyyatlarını sadələşdirmək, müştəri təcrübəsini artırmaq və innovativ məhsul və xidmətləri inkişaf etdirmək üçün getdikcə daha çox rəqəmsal alətlər və platformalar mənimsəyir. Rəqəmsallaşmaya doğru bu keçid səmərəliliyin artırılması,

xərclərin azaldılması və texnoloji bilikləri olan müştərilərin inkişaf edən ehtiyaclarını ödəmək zərurəti də daxil olmaqla bir neçə amillə şərtlənir.

Rəqəmsal təkliflərin artan əhəmiyyəti sığorta şirkətlərinin bazarda rəqabətə davamlı qalmaq üçün öz strategiyalarını uyğunlaşdırması və texnologiyaya sərmayə qoyması ehtiyacını da vurğulayır. Buraya müştərilərin cəlb edilməsi üçün rəqəmsal kanalların tətbiqi, fərdiləşdirilmiş məhsul və xidmətlərin inkişafı üçün məlumat analitikasından və süni intellektdən istifadə etmək, risklərin idarə edilməsini təkmilləşdirmək və prosesləri sadələşdirmək üçün blokçeyn və telematika kimi qabaqcıl texnologiyaların qəbulu daxildir.

Bundan əlavə, 2021-ci il sorğusunda məhsul çeşidinə artan diqqət, sığorta şirkətlərinin məhsul təkliflərini genişləndirmək və müxtəlif müştəri ehtiyaclarını ödəmək üçün texnologiyadan istifadə etmək potensialını vurğulayır. Rəqəmsal alətləri və platformaları öz əməliyyatlarına integrasiya etməklə sığortaçıları innovativ məhsullar inkişaf etdirə, riskləri qiymətləndirmək və idarə etmək bacarıqlarını artırır və müxtəlif müştəri segmentlərinin unikal tələblərinə cavab verən fərdi həllər təqdim edə bilirlər.

Sığorta sektorunda dəyişən müştəri seçimləri və gözləntiləri, PwC sorğularında vurğulandığı kimi, sığorta şirkətlərinin inkişaf edən mənzərəyə uyğunlaşması və rəqəmsallaşmanı mənimsəməsi zərurətini vurğulayır. Məhsul çeşidinə, təcrübəyə və rəqəmsal təkliflərə diqqət yetirməklə sığortaçıları rəqabət qabiliyyətlərini artırır, müştərilərinin müxtəlif ehtiyaclarını təmin edə və rəqəmsal iqtisadiyyatın təqdim etdiyi imkanlardan yararlanırlar. Rəqəmsallaşma irəliləməyə davam etdikcə və müştərilərin seçimləri inkişaf etdikcə, sığorta şirkətləri öndə qalmaq və daim dəyişən bazarda inkişaf etmək üçün çevik olmalıdırlar.

Sorğunun Azərbaycan sığorta bazarına adaptasiyasına baxmaq üçün Azərbaycanda sığorta xidməti istifadəçiləri arasında həmçinin sorğu aparılmışdır. İki seçim imkanı verilən ilk sualda sığorta xidmətlərindən istifadə edərkən diqqət edilən nüanslar arasında 50% cavab çoxluğu ilə “onlayn xidmətlərin səviyyəsi” cavabı xüsusilə seçilmişdir. Likert şkalası vasitəsilə qoyulan sualda sığortada onlayn xidmətlərin vaxta qənaət etməsi, yaranan problemlərin daha tez həll edilməsi, onları daha əlçatan etməsi kimi cavabları üstün tutan respondentlər eyni zamanda hazırda təqdim edilən onlayn xidmətlərin səviyyəsindən razılıq barədə əminlik göstərməmişdir. Daha sonra sığorta xidmətlərindən istifadə edərkən hansı kanallardan istifadə edilməsi sualında isə hələ də əsasən telefon və agent/broker kanalları seçilmişdir. Əlavə olaraq ilkin sual olaraq respondentin sığorta xidmətlərindən istifadə edib-etməməsi öyrənilmiş və burada hansı səbəbdən istifadə etmədikləri öyrənilmişdir. Verilən cavablar arasında isə sığortanın faydaları haqda məlumatlılıq, sığorta sisteminə inamın olmaması bəndləri seçilmişdir. Burada isə maarifləndirmə və şəffaflıq tədbirləri qarşılığında bazarın potensial müştərilərini qazanma fürsətinin olduğunu aydın şəkildə görmək mümkündür.

Tətbiq edilə biləcək texnoloji yeniliklər və onların tətbiqindən ortaya çıxan perspektivlərə baxaraq, məsələni daha aydın şəkildə təhlil etmək mümkündür. Süni intellekt anderraytinq və iddiaların işlənməsindən müştəri xidməti, həmçinin marketinqinə qədər sığortaçıların işini dəyişdirmək potensialına malikdir. Sığorta sahəsində AI-nin ən əhəmiyyətli üstünlüklərindən biri onun dəqiqliyi və səmərəliliyi artırmaq qabiliyyətidir. Böyük miqdarda məlumatı təhlil etmək üçün avtomatlaşdırma öyrənmə alqoritmlərindən istifadə edərək, sığortaçıları risk və qiymət siyasətlərini müvafiq olaraq daha dəqiq proqnozlaşdırırlar. Bu, daha yaxşı anderraytinq nəticələrinə və daha gəlirli portfellərə səbəb ola bilər. Bundan əlavə, süni intellekt iddiaların işlənməsi, xərclərin azaldılması və ödənişlərin sürətinin və dəqiqliyinin artırılması ilə məşğul olan bir çox əl proseslərini avtomatlaşdırırlar.

Ümumi konspeziyada isə şirkətlərin texnoloji yenilikləri tətbiq edərək əldə edilə biləcək faydalar aşağıda qeyd edilmişdir:

Təkmilləşdirilmiş Müştəri Təcrübəsi: Texnoloji yeniliklər və rəqəmsallaşdırma sığorta

müştəriləri üçün daha rahat, istifadəçi dostu və fərdiləşdirilmiş təcrübələrə səbəb olub. Müştərilər siyasət məlumatlarına daxil ola, iddialar irəli sürə və rəqəmsal kanallar vasitəsilə dəstək ala, əlaqəni və məmnuniyyəti artırmaqla bilirlər.

Xərclərin azaldılması və əməliyyat effektivliyi: Əllə həyata keçirilən proseslərin avtomatlaşdırılması, qabaqcıl analitika və sadələşdirilmiş iş axınları sığorta sektorunda xərclərin əhəmiyyətli dərəcədə azaldılmasına və əməliyyat səmərəliliyinin artmasına kömək edib.

Məlumat əsaslanan qərarların qəbulu: Böyük həcmdə məlumatların və qabaqcıl analitik vasitələrin mövcudluğu sığorta şirkətlərinə anderrayting, iddiaların idarə edilməsi və risklərin qiymətləndirilməsi ilə bağlı daha məlumatlı qərarlar qəbul etməyə imkan verir ki, bu da daha dəqiq qiymət və daha yaxşı risklərin idarə olunmasına gətirib çıxarır.

Yeni Biznes Modelləri və gəlir Axınları: Texnoloji yeniliklər və rəqəmsallaşma sığorta sektorunda istifadəyə əsaslanan sığorta, həmyaşd sığorta və tələb üzrə əhatə dairəsi kimi yeni biznes modellərinin və gəlir axınlarının yaranmasına səbəb olmuşdur.

Rəqabətli mənzərə: InsurTech startaplarının yüksəlişi və yeni texnologiyaların qəbulu sığorta sektorunda rəqabəti artıraraq, ənənəvi sığortaçıları bazardakı mövqelərini qorumaq üçün innovasiyalara, uyğunlaşmalara və fərqlənməyə sövq edib.

Reqlamentlərə uyğunluq və risklərin idarə edilməsi: Rəqəmsal həllər sığortaçılara inkişaf edən tənzimləmə tələblərinə cavab verməyə və riskləri daha effektiv idarə etməyə kömək edə bilər. Məsələn, blokçeyn texnologiyası şəffaflığı və izlənilmə qabiliyyətini artırmaqla, süni intellekt və maşın öyrənməsi potensial uyğunluq problemlərinin monitorinqinə və proqnozlaşdırılmasına kömək edə bilər.

Təkmilləşdirilmiş fırılacaqılığın aşkarlanması: Sığorta sektorunda süni intellekt, maşın öyrənməsi və böyük məlumat analitikasının tətbiqi fırılacaqılıq fəaliyyətinin aşkarlanması və qarşısının alınması, maliyyə itkilərinin azaldılması və sənayeyə inamın qorunması imkanlarını təkmilləşdirir.

Ətraf mühitə və sosial təsir: Texnoloji yeniliklər və rəqəmsallaşma müsbət ekoloji və sosial nəticələrə töhfə verə bilər. Məsələn, telematikaya əsaslanan avtomobil sığortası siyasətləri daha təhlükəsiz sürücülük vərdişlərini təşviq edir ki, bu da qəzaları və tıxacları azalda bilər, IoT cihazları və ağıllı ev sistemləri isə enerji səmərəliliyi və davamlılığı təşviq edə bilər.

İşçi qüvvəsinin transformasiyası: Sığorta sektorunda yeni texnologiyaların tətbiqi işçi qüvvəsinin bacarıq və bacarıqlarının dəyişməsinə tələb edəcəkdir. İşçilər daha yüksək dəyərli vəzifələrə və müştərilərlə qarşılıqlı əlaqəyə fokuslanaraq yeni alətlərə və proseslərə uyğunlaşmalı, təşkilatlar isə bu keçidi dəstəkləmək üçün təlim və inkişaf proqramlarına sərmayə qoymalıdırlar.

NƏTİCƏ

İlkin olaraq sığorta bazarının cari vəziyyətini təhlil edərkən biz sığorta bazarında tendensiya müsbət dəyişdiyini, sığorta haqları və ödənişlərinin illər ərzində artım tempinə əsasən bazarın böyüdüynü və bu aspektdən yeni imkanlar və təhdidlərlə qarşılaşmışdır.

Azərbaycanda sığorta xidməti istifadəçiləri arasında keçirilən sorğu nəticələrinə əsasən maarifləndirmə tədbirlərinin kifayət qədər olmadığı aydın görünməkdədir və bu tədbirlərin gücləndirilməsi bazardakı potensial yeni müştəriləri şirkətlərə qazandıracaqdır.

Sorğuda çıxan nəticələrə əsasən istifadəçilərin diqqət etdiyi önəmli nüanslardan birinin onlayn xidmətlərin səviyyəsi olması bir daha şirkətlərin texnoloji yeniliklərdən çəkinməməli olduğunu və tətbiqi imkanlarına baxmalı olduqlarını göstərməkdədir. Azərbaycanda sığorta sektorunun inkişafı üçün məlumatlılığın və etimadın artırılması çox vacibdir. Müştəri seçimləri və gözləntiləri inkişaf etdikcə, sığorta şirkətləri rəqabətə davamlı qalmaq və yeni imkanlardan yararlanmaq üçün öz strategiyalarını uyğunlaşdırmalı və texnologiyaya sərmayə qoymalıdırlar. Texnoloji yeniliklər sığorta sisteminin təkmilləşdirilməsində və sənayenin üzləşdiyi problemlərin həllində mühüm rol oynayacaqdır.

Sığorta sisteminə güvən və məlumatlılığı artırmaq üçün sığorta şirkətləri şəffaflığın təkmilləşdirilməsinə, proseslərin sadələşdirilməsinə və müxtəlif müştəri segmentlərinin unikal ehtiyaclarına cavab verən fərdi həllərin təmin edilməsinə diqqət yetirməlidirlər. Onlar fərdiləşdirilmiş məhsul və xidmətləri təqdim etmək, risklərin idarə edilməsini təkmilləşdirmək və əməliyyatları sadələşdirmək üçün rəqəmsal platformalardan, məlumat analitikasından və süni intellektdən istifadə edə bilərlər.

Bundan əlavə, sığortaçılar müştərilərlə əlaqə saxlamaq, onları sığortanın faydaları haqqında maarifləndirmək və daha əlçatan və istifadəçi dostu təcrübə yaratmaq üçün rəqəmsal kanalların gücündən istifadə edərək, blokçeyn, süni intellekt və əşyaların interneti (IoT) kimi qabaqcıl texnologiyalardan istifadə etməklə sığorta təminatçıları öz sistemlərinin səmərəliliyini daha da artıracaq və inkişaf üçün yeni imkanlar açacaqdır.

Azərbaycanda sığorta sektorunun gələcəyi şirkətlərin dəyişən mənzərəyə uyğunlaşmaq, məlumatlılığı artırmaq və sistemə inam yaratmaq bacarığından asılıdır. Sığortaçılar texnoloji yenilikləri qəbul etməklə və diqqəti müştəri mərkəzli strategiyalara yönəltməklə yeni imkanlardan yararlanma, davamlı artımı təşviq edə və ölkə iqtisadiyyatının inkişafına töhfə verə bilərlər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:
Azərbaycan dilində:

1. Ataşov B.X. (2018) "Sığorta işi". Bakı, 415 s.
2. Azərbaycanda Müəssisələrin Rəqəmsallaşdırılmasına Dəstək. (n.d.). <https://www.oecd.org/eurasia/competitiveness-programme/promoting-enterprisedigitalisation-azerbaijan> 20.pdf
3. Həsənzadə a. (2019). Azərbaycanda sığorta şirkətlərinin rəqabətə davamlılıq prinsipləri.
4. İbrahimov k. (2020). Azərbaycanın sığorta bazarı: trendlər və inkişafın yeni çağırışları azerbaijan insurance market: new trends and new development challenges. *İpək yolu*, 19(2), 31–42. https://www.au.edu.az/upload-files/menu/ipekyolu/2020_02/4ibrahimovk.pdf
5. İbrahimov k. (2018). Azərbaycanda sığorta sisteminin mövcud vəziyyəti və sığorta şirkətlərində maliyyə sabitliyi problemləri.
6. Xudiyev n.n. (2015). Sığorta işi: müasir kurs. Bakı.

İngilis dilində:

7. Bobtcheff c., Chaney t., & Gollier c. (2016). Analysis of systemic risk in the insurance industry. *The Geneva Risk and Insurance Review*, 41(1), 73–106. <https://ideas.repec.org/a/pal/genr/v41y2016i1p73-106.html>
8. Gavriltea m., & Karimov s. (2015). Insurance system in azerbaijan – actual situation and steps to follow. *Papers.ssrn.com*. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2591962
9. How does digitalization create competitive advantage for insurance companies? Case study analysis of global leading insurance firms and analysis on what the future holds for the insurance industry in azerbaijan. (n.d.). Pasha insurance. Retrieved April 7, 2023, from https://www.pasha-insurance.az/storage/app/media/initial/files/2140/market_research_report_external_version.pdf
10. Opportunities await: how insurtech is reshaping insurance 74%. (n.d.). <https://www.pwc.com/gx/en/financial-services/assets/fintech-insurance-report.pdf>
11. Tonina yaneva. (2022, March 3). Digital transformation of insurance sector. Researchgate. https://www.researchgate.net/publication/358988778_digital_transformation_of_insurance_sector
12. Top tech trends in insurance | McKinsey. (n.d.). www.mckinsey.com. Retrieved April

7, 2023, from <https://www.mckinsey.com/industries/financial-services/our-insights/how-top-tech-trends-will-transform-insurance#/>

İnternet resursları:

13. E-gov.az- <https://www.e-gov.az/>
14. Azərbaycan Sığortaçılar Assosiasiyasının (ASA) rəsmi veb saytı- <http://asa.az/>
15. Azərbaycan Respublikasının Mərkəzi Bankının rəsmi veb saytı- İllik sığorta icmalları <https://www.cbar.az/page-189/insurance>

A.I.Garayev

Candidate of Economic Sciences, Azerbaijan State University of Economics

A.E.Ibadullayev

master student, Azerbaijan State University of Economics

Development perspectives of insurance in the conditions of digitalization in Azerbaijan

Abstract

The article examines the development perspectives of the insurance sector in Azerbaijan in the context of the digital economy. Focusing on examining the current state of the insurance sector in Azerbaijan and the potential impact of the development of the digital economy on its development, the study highlights the current challenges facing the industry and identifies opportunities for development through the application of emerging technologies. The study identified the importance of applying digitalization to improve customer experience, increase operational efficiency, expand market coverage and ensure long-term competitiveness of Azerbaijan's insurance sector.

Key words: insurance, digital insurance, Azerbaijan, insurance industry.

A.И.Гараев

к. э. н., доцент, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

A.Э.Ибадуллаев

магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Перспективы развития страхового бизнеса в Азербайджане в условиях цифровизации

Резюме

В статье рассматриваются перспективы развития страхового сектора Азербайджана в условиях цифровой экономики. Сосредоточив внимание на изучении текущего состояния страхового сектора в Азербайджане и потенциального влияния развития цифровой экономики на его развитие, исследование освещает текущие проблемы, стоящие перед отраслью, и определяет возможности для развития за счет применения новых технологий. Исследование выявило важность применения цифровизации для улучшения качества обслуживания клиентов, повышения операционной эффективности, расширения охвата рынка и обеспечения долгосрочной конкурентоспособности страхового сектора Азербайджана.

Ключевые слова: страхование, цифровое страхование, Азербайджан, страховая отрасль.

T.M.Huseynzada
magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
tural.huseynzade@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 12.04.2023

The article was received by editorial board on 12.04.2023

Статья принята к печати 12.04.2023

QIYMƏTLİ KAĞIZLAR BAZARINDA KOMMERSİYA BANKLARININ ROLU

Xülasə

Məqalə Azərbaycanda maliyyə bazarının inkişafında xüsusi rol oynayan Qiymətli Kağızlar Bazarında kommersiya banklarının rolunun artırılmasına həsr edilmişdir. Qiymətli kağızlar bazarında kommersiya banklarının fəaliyyətinin beynəlxalq və yerli praktikasının araşdırılması, qiymətləndirilməsi və beynəlxalq praktikadan yola çıxaraq yerli bazarda kommersiya banklarının QKB-da rolunun təkmilləşdirilməsinə aid təkliflər hazırlanmışdır. QKB-da kommersiya banklarının iştirak modelləri, bu işdə dövlətin verdiyi qərarlar və atdığı addımlar araşdırılmış, eyni zamanda kommersiya banklarının QKB-da fəaliyyətinin növlərinin və qiymətli kağızlarla olan əməliyyatlarının elmi-nəzəri əsasları qeyd edilmişdir. Qiymətli kağızlar bazarı kompleks şəkildə araşdırılmış, dünya praktikasına kommersiya banklarının QKB-dakı rolu və iştirak modelləri öyrənilmiş, Azərbaycanda QKB-da kommersiya banklarının iştirakının dövrlər üzrə hansı şəkildə dəyişdirilməsi və hazırda hansı durumda olmasına dair nəticələr gözdən keçirilmiş və sonda hansı istiqamətdə inkişaf modeli seçilə biləcəyinə dair fikirlər bildirilmişdir.

Açar sözlər: qiymətli kağızlar bazarı - QKB, kommersiya bankları, dünya iqtisadiyyatının qlobalaşması.

GİRİŞ

Qiymətli kağızlar bazarı dünyanın əksər ölkələrində bazar iqtisadiyyatının mühüm sektorlarından biridir. Bu bazar müxtəlif iqtisadi sahələr arasında əlaqələndirici rol oynamaqla, maliyyə vəsaitlərinin tarazlı şəkildə yayılmasına şərait yaradır ki, bu da öz növbəsində həmin sahələrin bərabər surətdə inkişaf etməsi ilə müşayiət olunur. Digər tərəfdən, fəaliyyət göstərən hər bir müəssisə öz inkişafı və genişlənməsi üçün əlavə investisiyalara ehtiyac duya bilər. Dünya təcrübəsində həmin ehtiyacların təmin edilməsinin ən səmərəli yolu müəssisə tərəfindən əlavə səhmlər və ya istiqrazların buraxılmasıdır. Qiymətli kağızlar bazarının iqtisadi rolu onun fəaliyyətinin məqsəd və vəzifələrində, həmçinin onun funksiyalarında təzahür edir.

Dünya təcrübəsində formalaşan qiymətli kağızlar bazarının 2 modeli var: «Avropa» və «Amerika» modelləri. Bu modellər əsasən bazarda iştirak edən peşəkar iştirakçıların fəaliyyət növləri ilə fərqləndirilir. «Avropa» modelində bazarda əsasən kredit təşkilatları və məhdud bank fəaliyyəti ilə məşğul olan digər təşkilatlar iştirak edir. «Amerika» modelində isə peşəkar iştirakçılar qismində əsasən iri maliyyə sənaye qrupları, pensiya fondları, xüsusi fondlar və iri investisiya şirkətləri çıxış edir.

Azərbaycan öz dövlət müstəqilliyini əldə etdikdən sonra daxili və xarici siyasət istiqamətlərini sərbəst müəyyən edərək bazar iqtisadiyyatı yolunu tutmuşdur. Əgər qiymətli kağızlar bazarı modelinə bu prizmadan yanaşılsa ilk dövrlərdə Azərbaycanda formalaşan bazarın

«Avropa» modelinə yaxınlığını görürük. Belə ki, qiymətli kağızlar bazarının ilkin əsas iştirakçıları əsasən kredit və məhdud bank fəaliyyəti ilə məşğul olan təşkilatlar olmuşlar. 2011-ci ilə qədər Qiymətli Kağızlar Bazarı müxtəlif inkişaf mərhələləri keçmişdir. 16 may 2011-ci ildə “2011-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında qiymətli kağızlar bazarının inkişafı” Dövlət Proqramı təsdiqlənmişdir və bu proqramın gedişində ölkəmizdə Qiymətli Kağızlar Bazarında kommersiya banklarının peşəkar fəaliyyətinin dayandırılması ilə birlikdə Avropa modelindən Amerika modelinə keçid başlamışdır. Sözügedən proqram bank və sığorta şirkətlərinin qiymətli kağızlar bazarında fəal iştirakını təşviq edən prudensial tələblər müəyyənləşdirilərək tətbiq olunmasını nəzərdə tutmuşdur. Bu dövrdə, həmçinin səmərəli maliyyə sektorunun formalaşması və institusional inkişafı istiqamətində əhatəli islahatlar həyata keçirilmiş, bu sektorda idarəetmə, nəzarət və tənzimləmə beynəlxalq standartlara uyğun təkmilləşdirilmiş və nəticədə, bankların rəqabət qabiliyyəti əhəmiyyətli dərəcədə yüksəlmişdir.

Qeyd etdiyimiz kimi qiymətli kağızlar bazarı qiymətli kağızların emissiyası, buraxılması, tədavülü, ödənilməsi, sahibliyi, saxlanması, onlarla əqdlərin bağlanması, digər əməliyyatların aparılması üzrə subyektlər arasında olan hüquqi və iqtisadi münasibətlərin məcmusudur. Bu əməliyyatların növündən asılı olmayaraq onların hamısı son nəticədə qiymətli kağızların alınib-satılması ilə nəticələnir və yaxud da bu prosesə xidmət edir.

Hər bir əməliyyat bir və ya bir neçə qiymətli kağız ilə bağlı əqdlərə əsaslanı bilər. Əqd dedikdə, tərəflər arasında qiymətli kağızlarla münasibətdə hüquqların yaranması, sonlanması və ya ötürülməsi üzrə qarşılıqlı razılaşmanın əldə edilməsi nəzərdə tutulur.

Banklar bazar struktur sisteminin mərkəzi halqalarından biri olmaqla, onların fəaliyyətinin inkişafı bazar mexanizminin yaradılmasının əsas şərtidir. İqtisadiyyatın dəyişdirilməsi prosesi bank sisteminin islahatından başlamışdır. Banklar uzun müddət dövlət təşkilatları kimi iqtisadiyyatın idarə olunmasında inzibati amirlik sisteminin bir hissəsi kimi çıxış edirdi. Son illərin islahatı nəticəsində mövcud qanunvericiliyə uyğun olaraq banklar müxtəlif əməliyyatları yerinə yetirir. Müxtəlif banklar arasındakı fərqlərin aradan qaldırılması ilə bağlı universal bankların əksəriyyəti bu gün bank fəaliyyətinin və maliyyə xidmətlərinin, demək olar ki, bütün tərəflərini əhatə edən xidmətlərin böyük çeşidini təklif edir.

Azərbaycan qiymətli kağızlar bazarı strukturuna baxdıqımızda istər Milli Depozit Mərkəzinin, istər Bakı Fond Birjasının təsisçiləri və üzvləri sırasında bankların yer aldığını görmək olar. Eyni zamanda kommersiya bankları 2016-cı ilə qədər Qiymətli Kağızlar Bazarının peşəkar iştirakçısı olmuşlar. Daha əvvəl də qeyd etdiyimiz kimi hətta banklar haqqında qanunun 32.1.9 bəndində bankların əsas fəaliyyət növlərindən biri kimi Qiymətli Kağızlar Bazarında peşəkar fəaliyyət göstərilmişdir. 2016-cı il düzəlişindən sonra bu fəaliyyət növü banklar üçün ləğv edilmiş və Qiymətli Kağızlar Bazarında peşəkar fəaliyyət bir çox hallarda elə bankların özləri tərəfindən yaradılmış investisiya şirkətləri tərəfindən davam etdirilməkdədir. Bununla da Azərbaycanda Kommersiya Banklarının Qiymətli Kağızlar Bazarına birbaşa çıxışı məhdudlaşdırılmışdır.

Qiymətli kağızlar bazarında peşəkar fəaliyyətin aşağıdakı növləri həyata keçirilə bilər:

- broker fəaliyyəti;
- diler fəaliyyəti;
- qiymətli kağızların idarə edilməsi üzrə fəaliyyət;
- qarşılıqlı öhdəliklərin müəyyən edilməsi üzrə fəaliyyət;
- depozitari fəaliyyəti;
- qiymətli kağız sahiblərinin reyestrinin aparılması üzrə fəaliyyət;
- qiymətli kağızlar bazarında ticarətin təşkilil üzrə fəaliyyət.

Bu məhdudlaşdırmadan sonra bir çox iqtisad ekspertləri bankların Qiymətli Kağızlar Bazarına birbaşa çıxışının zəruriliyi ilə bağlı dəfələrlə fikirlər bildirmişdir. Hətta 2017-ci ilin

dekabr ayında Milli Məclisdə kommersiya banklarının Dövlət Qiymətli Kağızlarını, o cümlədən Mərkəzi Bankın notlarını investisiya şirkətlərinin vasitəçiliyi olmadan əldə etməsi məsələsi müzakirəyə çıxarılmışdır. Eyni dövəmdə sözügedən məsələ Maliyyə bazarlarına Nəzarət Palatası, Milli Depozit Mərkəzi, Bakı Fond Birjası və Azərbaycan Banklar Assosiasiyası nümayəndələrinin birgə keçirilmiş görüşündə müzakirə obyektı olmuşdur. Bu görüşün əsas məqsədi kapital bazarında kommersiya banklarının rolunun artırılması probleminin həlli yollarının qarşılıqlı araşdırmaqla olmuşdur.

Maliyyə Bazarlarına Nəzarət Palatası ləğv edildikdən sonar eyni fikirləri 2021-ci ildə Mərkəzi Bankın həmin dövrdə sədri olan Elman Rüstəmov tərəfindən də bildirilib. O, bankların Qiymətli Kağızlar Bazarına investisiya şirkətlər vasitəsilə çıxmasını əlavə xərc yaratdığını və birbaşa çıxışın təmin edilməsi ilə bağlı qanun layihəsinin hazırlanmasını və mövcud qanunvericiliyə dəyişikliklər edilməsi məsələlərini önə çıxartmışdır.

16 may 2011-ci ildə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Cənab İlham Əliyev tərəfindən təsdiq edilmiş 2011-2020-ci illərdə Azərbaycan Respublikasında Qiymətli Kağızlar Bazarının inkişafı Dövlət proqramı çərçivəsində də bankların bazarda aktivliyinin artırılması nəzərdə tutulmuşdur. Proqramın girişində bankların Qiymətli Kağızlar Bazarı üçün nə dərəcədə əhəmiyyətli olması vurğulanmışdır. Proqramın 3.2 maddəsi (Maliyyə vasitəçiliyi fəaliyyətinin və kollektiv investisiya sxemlərinin təşkili və təşviqi) sərmayələrin peşəkar idarə olunmasının və fərdi yığımların səmərəli investisiyalara yönləndirilməsinin təmin edilməsində bankların fəal iştirakını təşviq edən prudensial tələblər müəyyənləşdirilərək tətbiq olunacağı qeyd edilmişdir.

NƏTİCƏ

Məqalədə QKB-da kommersiya banklarının rolunun yüksəldilməsi və bununla da QKB-da aktivliyin artırılması haqqında geniş məlumatlar yer almaqdadır. QKB-da kommersiya banklarının rolunun önəmliliyi dayanıqlı iqtisadi inkişafın araşdırılmasını həyata keçirən bütün iqtisadçılar tərəfindən birmənalı olaraq qəbul edilmişdir. Ümumi olaraq bilirmək lazımdır ki, kommersiya banklarının QKB-da fəaliyyətinin kompleks araşdırılmasına təşkilati yanaşmaların məhdudiyyəti bu sahənin araşdırılmasından daha çox vaxt sərf edilməsini şərtləndirmişdir.

Kommersiya banklarının QKB-da fəaliyyəti effektiv olmalı və onlara gəlir gətirməlidir. Əks halda banklar bu fəaliyyətdən imtina edəcək, QKB-da banklar kimi aktiv olmayan üzvlər sayəsində bazarın da ümumi aktivliyi azalacaqdır. Bu səbəbdən bankların fəaliyyətinin həm özləri üçün nəticələri baxımından həm də QKB-ı üçün kompleks şəkildə nəticələr baxımından ətraflı araşdırılması önəmlidir.

• global dünya iqtisadiyyatının bir hissəsi olmaq, yüksək texnologiyalara əsaslanan iqtisadiyyat yaratmaq, mütərəqqi idarəetməni təmin etmək ölkəmizin QKB-da inkişafı yolunda qarşıya qoyulmuş prioritet istiqamətləridir. Fikrimizcə, Azərbaycan iqtisadiyyatının inkişafının indiki mərhələsində qiymətli kağızlar bazarını sürətlə inkişaf etdirməliyik. Qiymətli kağızlar bazarının inkişafında bankların rolunun artırılması, onlara QKB-da peşəkar fəaliyyətlərinin həyata keçirilməsi üçün lisenziyaların verilməsi vacibdir. Hazırda QKB-da investisiyaların yatırılması regionlar üçün o qədər də əlçatan deyil. Respublikamızda yerləşən bankların regionlar üzrə korporativ sahədə kifayət qədər filialları mövcuddur. Regionlarda olan investorların qiymətli kağızlar bazarına çıxışını asanlaşdırmaq məqsədilə bankların regionlarda yerləşən filiallarının Broker, Diler və Aktivlərin idarə edilməsi fəaliyyəti ilə məşğul olması zərurəti yaranır. Bu zaman Müştəri ilə birgə planlaşdırılmış, tam aydın və şəffaf strategiya hazırlanır:

- müştərinin risk dərəcəliliyü müəyyən edilir;
- müştərinin risk götürmə qabiliyyətinə əsasən gəlirlilik müəyyən edilir;
- investisiyanın və yaxud sərmayənin müddəti təyin edilir;
- müqavilə bağlanılır;

• müəyyən edilmiş risk dözümlülüyü və investisiya müddəti əsasında uyğun məhsullar formalaşdırılır;

- müştəri tərəfindən seçilmiş məhsul üzrə investisiya portfeli formalaşdırılır;
- investisiya portfeli üzrə peşəkar idarəetmə ilə sabit gəlirlər əldə edilir;
- müştəri investisiya dövrü ərzində mütəmadi məlumatlandırılır.

Beləliklə, kommersiya banklarının və onların filallarının QKB-da peşəkar fəaliyyətinin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar daxili qayda və prosedurların hazırlanması, peşəkar fəaliyyətin həyata keçirilməsi üzrə kommersiya banklarına lisenziya verilməsi, peşəkar fəaliyyətin həyata keçirilməsi ilə əlaqədar mövcud olan (yeni alınacaq) texniki təminat vəsaitləri, elektron proqramlar və sistemlərin müəyyənləşdirilməsi, illik hesabatların peşəkar iştirakçı tərəfindən hər başa çatmış təqvim ilinin nəticələri üzrə hazırlanmalı və nəzarət orqanına təqdim edildikdən sonra ictimaiyyətə elan edilməsi, kommersiya bankları qiymətli kağızlar bazarının peşəkar iştirakçıları siyahısına daxil kimi işlər tamamlanaraq Qiymətli kağızlar bazarı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanununa dəyişiklik edilməsinin zəruri olduğunu hesab edirəm.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

8. E.Sadiqov. (2003). "Azərbaycanın qiymətli kağız bazarı və onun inkişaf perspektivləri". Sankt-Peterburq.
9. Azim Heydər oğlu Abbasov. (2007). «Qiymətli Kağızlar və Onlarla Əməliyyatlar». Dərslik. Bakı.
10. A.Abbasov. (2003). "Azərbaycanda maliyyə bazarının formalaşması və bazar iqtisadiyyatında maliyyə-kredit sisteminin problemləri". Bakı.
11. Qiymətli Kağızlar Bazarı haqqında Azərbaycan Respublikasının Qanunu. (15 May 2015-ci il).
12. www.bfb.az – Bakı Fond Birjasının saytı.
13. <https://cbar.az/> - Azərbaycan Respublikası Mərkəzi bankının saytı.
14. www.maliyye.gov.az – Maliyyə Nazirliyinin saytı.
15. <https://www.xalqkapital.az/> - "Xalq Kapital İş" QSC-nin saytı.

T.M.Huseynzada

master student, Azerbaijan State Economic University

The role of commercial banks in the securities market

Abstract

The article is dedicated to increasing the role of commercial banks in the Securities Market, which plays a special role in the development of the financial market in Azerbaijan. Research and evaluation of the international and local practice of commercial banks' activities in the securities market and suggestions for improving the role of commercial banks in the local market in the SSC based on international practice were made. The participation models of commercial banks in the State Bank, the decisions made by the state and the steps taken in this case were examined, and at the same time, the scientific and theoretical basis of the types of activities of the commercial banks in the State Bank and transactions with securities were noted. The securities market has been comprehensively investigated, the role and participation models of commercial banks in GKB have been studied according to the world practice, the results of how the participation of commercial

banks in GKB in Azerbaijan has changed over time and its current situation have been reviewed, and in the end, in which direction a development model can be chosen opinions expressed.

Key words: *Securities Market - GKB, commercial banks, globalization of the world economy.*

Т.М.Гусейнзаде

магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Роль коммерческих банков на рынке ценных бумаг

Резюме

Статья посвящена повышению роли коммерческих банков на рынке ценных бумаг, что играет особую роль в развитии финансового рынка Азербайджана. Сделаны исследования и оценка международной и отечественной практики деятельности коммерческих банков на рынке ценных бумаг и предложения по повышению роли коммерческих банков на локальном рынке в РЦБ на основе международной практики. Были рассмотрены модели участия коммерческих банков в Государственном банке, принимаемые государством решения и предпринимаемые шаги в этом случае, а заодно научно-теоретические основы видов деятельности коммерческих банков в Государственном банке. Были отмечены банковские операции и операции с ценными бумагами. Всесторонне исследован рынок ценных бумаг, изучены роль и модели участия коммерческих банков в ГКБ согласно мировой практике, приведены результаты того, как менялось участие коммерческих банков в ГКБ в Азербайджане с течением времени и его нынешнее положение. рассмотрены, и в конце, в каком направлении может быть выбрана модель развития, высказаны мнения.

Ключевые слова: *рынок ценных бумаг – ГКБ, коммерческие банки, глобализация мировой экономики.*

E.Q.Məmmədov
dosent, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
elshan_mammadov@unec.edu.az
L.A.Payızlı
magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
leyla.payizli@mail.ru

Məqalə redaksiyaya daxil olub 27.03.2023

The article was received by editorial board on 27.03.2023

Статья принята к печати 27.03.2023

MALİYYƏ RİSKLƏRİNİN TƏHLİLİ VƏ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİNİN MÜASİR METODLARI

Xülasə

Risk maliyyə-təsərrüfat fəaliyyətində inkar olunmaz hadisədir. Ona görə də ondan kənarlaşmaq deyil, onun aşkar edilməsi, qiymətləndirilməsi və idarə olunması üzərində düşünmək lazımdır. Mövcud nəzəriyyə və təcrübədə risklərin təhlilinin müxtəlif metodlarına yer verilsə də onları tam şəkildə təkmil hesab etmək olmaz. Bu baxımdan onların üstünlüklərinin və çatışmazlıqlarının aşkar edilməsi əsasında daha da təkmilləşdirilmələri üzrə tövsiyələrin işlənilməsi zəruridir.

Təqdim olunan məqalədə risklərin təhlilinin məqsədləri və qiymətləndirilməsi metodlarına yanaşmalar öz əksini tapmışdır.

Açar sözlər: risk, layihə, investisiya, gəlir, maliyyə, qiymətləndirmə, təhlil.

GİRİŞ

Risklərin istənilən növünün aşkar olunması, təhlili, qiymətləndirilməsi və qarşısının alınması idarəetmə, maliyyə və təsərrüfat subyektlərinin fəaliyyətinin ayrılmaz hissəsidir. Bu məsələyə hər bir fəaliyyətə konkret bir layihə kimi baxaraq yanaşmaq olar. Araşdırmalara əsasən layihənin rentabellilik səviyyəsi bank kreditinin faizindən artıq olmalıdır ki, onun vasitəsilə layihənin riskini kompensasiyalasdırmaq mümkün olsun. Nəzərə alsaq ki, hər bir layihə vaxt, büdcə, iştirakçıların maraq və mənafeləri ilə xarakterizə olunur, onda mümkün risklər barədə təsvir əldə etmək olar. Bu baxımdan risklərin təhlili və qiymətləndirilməsi metodlarının daim təkmilləşdirilməsi üzərində tədqiqatlar aparılmalıdır.

Risklərin təhlilinin əsas məqsədləri. Riskin təhlili prosesində bir çox amillər, səbəb və göstəricilər fərqləndirilir. Risk amilinin təhlili zamanı riskin özü müqayisə oluna bilən göstəricilərlə ifadə olunmalıdır. Buna misal olaraq, layihənin məqsədindən kənarlaşmanı göstərə bilərik. Risklərin təhlili prosesi mürəkkəb və eyni zamanda əməktutumlu olduğundan bir çox tədqiqatçılar onun keyfiyyət təhlili ilə kifayətlənirlər. Bu səbəbdən indi əsas diqqət mürəkkəb modellərin yaradılmasına deyil, risk amillərinin düzgün və dəqiq təsvir olunmasına, onların sistemləşdirilməsinə, təhlilinə və idarə olunmasına yönəldilir. Risklərin təhlil olunmasının əsas məqsədi layihənin reallaşdırıldığı zamanda qeyri müəyyənlikləri aşkar çıxarmaq və onları qiymətləndirməkdir. Qeyri -müəyyən göstəricilər sırasına qiymətlər, xərc maddələri, məhsulun satış həcmi aiddir. Onu da qeyd edək ki, qabaqcadan müəyyənləşdirilmiş proqnozların həm müsbət həmçinin mənfi tərəfə meyil etməsini müəyyən etmək mümkündür.

Əsasən risklərin təhlili iki əsas istiqamətdə aparılır. Onlardan birincisi, keyfiyyət təhlilində riskin növlərini və onun yaranmasına səbəb olan amilləri aşkar etmək və qiymətləndirməkdir. Bu, ənənəvi olmayan həmçinin yüksək risklərlə bağlıdır ki, onların dəqiq qiymətləndirilməməsi mənfi hallara gətirib çıxara bilər. Əsas şərt risklərin sistemləşdirilməsi və dərəcələri üzrə sıralanmasıdır. İkinci istiqamət isə miqdar təhlili ilə bağlıdır. Risklərin miqdar təhlilində əsas problem etibarlı statistik informasiya ilə təmin olunmaq və modelin düzgün qurulmasıdır. Model bütün reallığı düzgün əks etdirməlidir ki, risklərin layihəyə təsir dərəcəsi düzgün qiymətləndirilsin.

İnvestisiya layihələri həyata keçirildiyi müddətdə xammalın qiyməti, kompleksləşdirmə elementləri, investisiya qoyuluşu, məhsulun, xidmətin satış qiymətləri və s. giriş parametrləri dəyişilə bilər. Çıxış parametrləri isə həmişə olduğu kimi təsadüfi parametrdir. Risk ehtimal paylanması və ehtimalı əsas tutur. Risk nə qədər böyük olarsa, layihə göstəriciləri bir o qədər böyük dəyişmə həddlərinə malik olur. Bəzi hallarda risklərin təhlili prosesində aşağıdakı addımlar atılır:

- investisiya layihəsinin parametrlərinin ən çox dəyişilə bilən qiymətləri əsas götürülür;
- risklərin təhlili hər parametrin ən yaxşı və ən pis ssenarilərə uyğun qiymətləri üzrə aparılır.

Çox vaxt nəticə çıxartmaq üçün ən pis ssenari götürülür və sonra investisiya layihələri biznes-plan şəklində işlənir. Layihə risklərinin təhlil edilməsinin məqsədi yalnız layihənin daha yaxşı idarə edilməsi, bu sferada təcrübə qazanmaq üçün deyil, həmçinin onun faydalılığının yüksəldilməsinə səbəb olmaqdır [2, səh.55].

Risiklərin təhlilinin əsas metodlarına yanaşmalar. Əsas növ risklərin təhlilində daha çox istifadə olunan metodlara həssaslığın təhlili metodu, ssenarilərin təhlili metodu, mühasibat təhlili metodu və analoq şirkətlər metodu aid edilir.

Həssaslığın təhlili prosesində yoxlanılmış dəyişənlərin hər birinin riskliyinin fərqlənməsi ardıcıl olaraq, fərdi şəkildə müəyyən edilir. Hər dəfə fərqlənən dəyişənlərdən ancaq birinin qiyməti proqnozlaşdırılan faizə uyğun dəyişir və buna əsasən qəbul edilmiş meyarın yeni səviyyəsi hesablanır.

Beynəlxalq təcrübədə maliyyə informasiyasının elementlərindən biri olan və maliyyələşdirilən layihələrin effektivliyinin qiymətləndirilməsində istifadə olunan zərərsizliyin təhlilindən geniş istifadə edilir. Zərərsizliyin təhlili dedikdə, istehsalın həcmi, və eləcə də mənfəətin dəyişməsi əsasında bu tip göstəricilər arasında qarşılıqlı əlaqənin müəyyənəşdirilməsi nəzərdə tutulur. İstehsal həcmi, xərclər və mənfəət arasında olan tarazlaşdırılmış nisbəti araşdırmaq, yekunda isə xərcləri ödəmək üçün lazım olan satış həcmi müəyyən etmək təhlilin əsas məqsədidir. Zərərsizliyin təhlilinin aparılması özündə real proseslərin modelləşdirilməsini təcəssüm etdirir və aşağıdakı ilkin şərtlərə uyğun aparılır:

1. müəssisənin xərclərinin sabit xərclərə (istehsalın həcmi dəyişməsinə asılı olmayaraq) və dəyişən xərclərə (istehsalın həcmi dəyişməsinə mütənəsib olaraq dəyişən) bölünməsi;
2. satış həcmi və istehlak olunan istehsal resurslarının qiymətinin sabitliyi;
3. satışın həcmi ilə satışdan əldə olunan gəlir arasında mütənəsiblik;
4. istehsalın həcmində yuxarıda göstərilən amillərlə bağlı olaraq, yaranan "böhranlı nöqtəsi"nin olması;
5. satışın həcmi ilə istehsalın həcmi arasındakı bərabərliyin olması;
6. məhsul çeşidinin dəyişməzliyi [2, səh.95].

Həssaslığın təhlilinin digər metodu riyazi proqramlaşdırma hesab olunur. Riyazi proqramlaşdırmada olan "ikilik nəzəriyyəsinə əsasən" verilən məlumatlara əsasən ikitərəfli baxış məsələsini qurmaq olar ki, bunun nəticəsində də əldə edilən ikili dəyişənlər (kölgəli yaxud gizli adlandırılan, şərtləşdirilmiş dəqiq qiymətlər) istifadə olunan nadir resursların alternativ qiymətlə-

rini müəyyən etməyə imkan verir. Eyni zamanda, dəyişənlərin proqnozlaşdırılan dəyərinin ekspert qiymətinin ardıcılığı da yaradılır (yuxarı, orta, aşağı). Bundan sonra isə ekspert layihə üçün ən çox və ən az riskli olan dəyişənləri aşkar edən “həssaslıq matrisi”ni qura bilər.

Cədvəl 1

Risk yoxlanması üzrə istifadə olunan layihə meyarları reytinginin aşkarlanması

Dəyişənlər (X)	X-in dəyişməsi, %-lə	XDG-nin dəyişməsi %-lə	XDG-nin dəyişmə %-in X-in dəyişmə %-inə nisbəti	Reyting
Faiz norması	2	5	2,5	3
Dövriyyə Kapitalı	1	2	2	4
Qalıq dəyəri	3	6	2	4
Dəyişən xərclər	5	15	3	2
Satış həcmi	2	8	4	1
Satış qiyməti	6	9	1,5	5

Mənbə: [3, səh.48]

Cədvəl 2

Layihə üzrə həssaslıq meyarları və düşünülmə dəyişənlər

Dəyişənlər	Həssaslıq	Proqnozlaşdırılan ehtimallar
Satış həcmi	Yüksək	Aşağı
Dəyişən xərclər	Yüksək	Yüksək
Faiz norması	Orta	Orta
Dövriyyə kapitalı	Orta	Yüksək
Satış qiyməti	Aşağı	Aşağı

Cədvəl 3

Həssaslıq və öncədən müəyyənləşdirilmə matrisi

Dəyişənlərin həssaslığı	Yüksək	Orta	Aşağı
Dəyişənlərin qabaqcadan müəyyən edilməsi			
Aşağı	I	I	II
Orta	I	II	III
Yüksək	II	III	III

Cədvəl 3 üfqi istiqamətdə həssaslıq səviyyəsini, şaquli istiqamətdə olan isə dəyişənlərin öncədən müəyyən edilən səviyyələrini əks etdirən matrisdir. Belə ki, bu cədvəldə təhlilin yekun nəticələrinə uyğun hər bir amil göstəricisi matrisdə özünün müvafiq yerini tutur. Həssaslığın və qabaqcadan müəyyənləşdirilmənin səviyyələrinə uyğun olaraq bölgüsü matrisdə 9 elementdən ibarət olur ki, onların da sahələrə uyğun paylaşdırılması mümkün olur. Amillərin müəyyən edilmiş sahələrə uyğun düşməsi risklərin təhlilini davam etdirmək üçün növbəti qərarların qəbul edilməsi məqsədiylə konkret təkliflər verməyə imkan verir.

Beləliklə, birinci sahə matrisin sol yuxarı küncü təhlilin sonrakı mərhələsi olan, amillərin düşdüyü sahədir. Bu amillərin dəyişməsi layihədəki xalis diskontlaşdırılmış qiymətin həssaslığını artırır və beləliklə bu zaman amillərin «öncədən müəyyən edilməsi» özünün ən minimum qiymətini alır. 2-ci sahə ikinci dərəcəli matrisin diaqonalının üzərinə düşən elementlərdən ibarətdir və onda yerləşən amillərin dəyişməsi prosesinə xüsusi diqqətin yetirilməsini tələb edir. Bu

səbəbdən hər bir amilin ən kritik qiyməti hesablanır.

Sonuncu, üçüncü sahə isə matrisin aşağıdakı sağ küncüdür ki, bu da daha sərfəli sahədir. Qeyd edək ki, bu sahədə elə amillər yerləşir ki, onların gələcəkdə nəzərdən keçirilməsinə ehtiyac yoxdur. Bu amillər bütün digər ehtimal olunanlara və hesablamaların nəticələrinə əsasən aşağı riskli hesab olunur. Verilən cədvəllərin informasiyalarına müvafiq olaraq, şərti misalımızdakı amillərin sahələr üzrə müvafiq qaydada bölgüsü aşağıdakı qaydadadır:

- ✓ satış həcmnin gələcəkdə araşdırılmasına ehtiyac olduğundan o birinci sahədə yerləşdirilir;

- ✓ layihənin reallaşdırılması zamanı faiz dərəcəsinə, dəyişən xərclərə, satış qiymətinə və dövlət kapitalına xüsusi nəzarət etmək tələb olunur, bu səbəbdən də onlar ikinci sahədə yerləşdirilir;

- ✓ ekspertlərin qabaqcadan araşdırılmaları nəticəsində əldə edilən qalıq dəyəri riskli amillər hesab edilmir.

Həssaslığın təhlili metodunun nəzəri cəhətdən şəffaf olması, hesablamaların aparılması üsullarının sadəliyi və asanlıqı, əldə edilən nəticələrin riyazi və iqtisadi cəhətdən reallığı, eləcə də nəticələrin yekun şərhlərinin inandırıcı olması kimi özünəməxsus üstünlükləri vardır. Qeyd edək ki, göstərilən üstünlüklərin olmasına baxmayaraq, həssaslığın təhlili metodu əhəmiyyətli çatışmazlıqlara malikdir. Onlardan biri və əsası metodun layihənin ancaq bir amilinin dəyişməsinə meyilliliyidir.

Riskin miqdar qiymətləndirilməsi zamanı tətbiq olunan növbəti metod ssenarilərin təhlilidir. Belə ki, bu metod riskin yaranmasına gətirib çıxaran amilləri eyni vaxtda paralel surətdə dəyişdirməklə həssaslığın təhlilində olan çatışmazlıqları aradan qaldırmağa imkan verir. Əslində bazarda investisiyalaşdırılmış layihələrin risklərinin təhlilinin bu metodu özündə həssaslığın təhlilinin yeni metodikasını ifadə edir. Bu metodikada riskin araşdırılmasında istifadə edilən layihənin bütün dəyişənlər qrupu eyni vaxt ərzində ziddiyyət təşkil etmədən dəyişir.

Yekunda layihənin pul axınıyla xarakterizə olunan bütün əsas dəyişənlərinin dəyişməsinin layihənin faydalılığına təsiri müəyyən edilir. Qeyd olunan metodun başlıca üstünlüyü parametrlərdəki kənarlaşmaların onların qarşılıqlı əlaqələrin nəzərə alınması ilə hesablanmasıdır. Mümkün variantlara uyğun olaraq ən azı üç məqsədə uyğun ssenari qurmaq olar: pessimist; optimist; daha çox ehtimal edilən.

Beləliklə, həssaslığın və ssenarilərin təhlili metodları risklərin təhlilinin ardıcıl mərhələləridir. Ssenarilərin təhlili həssaslığın təhlili metodunun bir neçə qüsurlarını aradan qaldırmağa imkan verir. Qeyd etmək lazımdır ki, ssenari metodunun tətbiqi xalis diskontlaşdırılmış gəlirin lazımi səviyyədə olduğu hallarda daha çox effektiv hesab edilir.

Mühasibat betası metodu. Bu üsul hər hansı fond indeksinin qiymətindən asılı olaraq firmanın ümumi gəlirinin, onun aktivlərinə nisbətində bərabar olan indeksin dəyişməsinin reqresiya xəttinin qurulmasına əsaslanır. Reqresiya xəttinin əyilmə bucağı mühasibat betası adlanır.

Mühasibat betasının kəmiyyəti maliyyə statistikasına aparılan istənilən ölkə yaxud firma üçün nəzəri cəhətdən hesablanıla bilər. Sual doğuran məsələ mühasibat betasının investisiya layihəsinin bazar riskinə necə göstərə bilməsidir. Tədqiqatçıların bir çoxunun gəldiyi nəticə eynidir: kiçik mühasibat betası olan şirkətlər yüksək mühasibat betası olandan layihələrin daha kiçik bazar betasına malikdir. Mühasibat betasının və investisiya layihələrinin risklərinin tapılmasının oxşarlıqları mövcuddur. Yeganə fərqlilik isə dəyişən kimi digər amillərin istifadə edilməsidir. Firmadaxili riskin hesablanması dəyişən şirkətin layihələrinin orta gəlirliliyidirsə, mühasibat betasının hesablanması bu fond indeksidir.

İdarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi investisiya layihələrinin riskinin təhliliylə bağlıdır. Layihə eyni zamanda yüksək fərdi və aşağı korporativ riskə malik ola bilər. Amma elə bir meyar yoxdur ki, **"Hansı riskə daha çox üstünlük verilməlidir?"** sualına cavab verə bilsin.

Analoq şirkətlər metodu. Maliyyə təhlilçiləri fərdi xüsusiyyətləri olan şirkət seçdikdə aşağıdakılara istinad edirlər:

- qəbul olunur ki, yalnız bir məhsul istehsal edilir;
- şirkətlərin fəaliyyət dairəsi investisiya layihəsi ilə üst-üstə düşür;
- şirkətin ölçüsü investisiya layihəsinin büdcəsi ilə müqayisə oluna bilinir və s.[3, səh.34]

Başqa sözlə, analoq kimi seçilmiş firma təhlil olunan investisiya layihəsi ilə daha çox kəşşən xarakteristikaya malik olmalıdır. Analoq firma tapıldığı halda investisiya layihəsinin reallaşdırılmasının bazar riskinin analoq firmanın fəaliyyəti riskinə bərabər olması fərz edilir. Analoq şirkətlər metodunun tətbiq edilməsində əsas çətinlik oxşar məhsul istehsal edən firmanın axtarılıb tapılmasıdır. Bu səbəbdən də analoq şirkətlər metodunun tətbiqi həmişə mümkün olmur.

NƏTİCƏ

Əldə olunan nəticə ondan ibarətdir ki, risklərin təhlili, qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi kifayət qədər geniş elmi-nəzəri biliklər, metodoloji yanaşmalara və təcrübəyə söykənir. Bu sahədə standart mövqenin seçilməsinə və vahid riyazi-analitik metodun tətbiqinə, həmişə hadisələrin eyni ssenarisinin təkrarlanmasına ümid edilə bilməz. Ona görə də risklərin müxtəlif növlərinin baş verməsi səbəblərinə, təsir istiqamətlərinə və dərəcələrinə diqqət yetirmək, qeyi-müəyyənlik yaradan amillərin aşkar edilməsinə istiqamətlənmiş əməliyyatların ön plana çəkilməsinə ehtiyac yaranır. Bu da mövcud metodoloji bazanın və riyazi yanaşmanın daim təkmilləşdirilməsini tələb edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Quliyev F. M, Əzizov R. N, İbrahimov Z. H. Beynəlxalq bank auditı. (2016). Bakı. 328 s.
2. X.H.Kazımlı, İ.Q.Quliyev. İqtisadi risklərin qiymətləndirilməsi və idarə edilməsi. (2011). Bakı. 286 s.
3. Бариленко В. И. Анализ финансовой отчетности. (2019). КНОРУС, 309 с.
4. Шевченко Е.С. Сравнительный анализ стандартов управления рисками, Управление в кредитной организации. (2016). No 2. с.101-154.
5. <http://www.e-qanun.az/framework/5510>

E.Q.Mammadov

associate professor, Azerbaijan State University of Economics

L.A.Payizli

master student, Azerbaijan State University of Economics

Modern methods analysis and assessment of financial risk

Abstract

Risk is an undeniable phenomenon in financial and economic activity. Therefore, it is not necessary to avoid it, but to think about its detection, evaluation and management. Although various methods of risk analysis are included in the existing theory and practice, they cannot be considered completely advanced. From this point of view, it is necessary to develop recommendations for their further improvement based on highlighting their advantages and disadvantages.

The objectives of risk analysis and approaches to assessment methods are reflected in the presented article.

Key words: risk, project, investment, income, finance, evaluation, analysis.

Э.Г.Мамедов
доцент, Азербайджанский Государственный Экономический Университет, доцент
Л.А.Паизлы
магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Современные методы анализа и оценки финансовых рисков

Резюме

Риск неоспоримое явление в финансово-хозяйственной деятельности, поэтому необходимо не избегать его, а думать о его выявлении, оценке и управлении. Хотя в существующую теорию и практику включены различные методы анализа рисков, их нельзя считать полностью совершенными. С этой точки зрения необходимо разработать рекомендации по их дальнейшему совершенствованию на основе выделения их достоинств и недостатков.

Задачи анализа рисков и подходы к методам оценки отражены в представленной статье.

Ключевые слова: *риск, проект, инвестиции, доход, финансы, оценка, анализ.*

S.G.Niftaliyev
doktorant, Azerbaijan State University of Economics (UNEC)
ORCID 0000-0002-0887-5210
sultanniftaliyev95@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 15.03.2023

The article was received by editorial board on 15.03.2023

Статья принята к печати 15.03.2023

IMPLEMENTATION OF TAX ACCOUNTING FOR CRYPTOCURRENCY TRANSACTIONS IN AZERBAIJAN

Abstract

The price increase in the cryptocurrency market over the past 1 year has resulted in a further increase in the interest of ordinary citizens and amateur investors in digital assets. At the same time, the increase in prices has motivated people to invest in cryptocurrencies. At the moment, the main questions that interest investors are: how are the commissions charged during the purchase and cashing of cryptocurrencies and in what form is tax paid on cryptocurrency income. Considering these factors, the information contained in this article about the commissions charged during cryptocurrency trading and the mechanism of taxation of cryptocurrency income is quite relevant.

Key words: *cryptocurrency, tax, accounting, finance.*

INTRODUCTION

According to the Tax Code, income received by a taxpayer from transactions with cryptocurrency is considered income from non-business activities. The State Tax Service informed that at this time, the person receiving the income should be registered with the tax authorities, obtain a TIN, calculate income tax at the rate of 14 percent in accordance with the Tax Code, and submit the income tax declaration to the tax authority no later than March 31 of the following year. must pay to the state budget.

Currently, there are various types of virtual currency in the world. One of them is stablecoins. Before looking at the characteristics of stablecoins, let's look at the essence of virtual currency in general. Virtual currencies exist in two types of schemes: centralized and decentralized. Centralized currency schemes predate decentralized currencies. Centralized currencies have a central depository and are usually managed and controlled by a single organization. (1) Decentralized currencies do not have a single depository center, they are issued and operate in a decentralized manner. Centralized virtual currencies rely on a third party to create new virtual currencies, verify transactions, and update accounting transactions.

Decentralized virtual currencies operate on the basis of blockchain or distributed ledger technology (DLT). Blockchain technology is an innovative platform that enables transactions using procedures and protocols in payment systems, clearing and settlements, especially in e-government systems. DLT is an architecturally decentralized network environment that does not require intermediaries to verify and authorize transactions. All payment transactions are crypto-protected and enter the DLT network, and a direct (Peer-to-Peer) connection is created between the beneficiary and the issuer without intermediaries.(4)

Stablecoins are cryptocurrencies that are backed by the national currency of any country or assets such as gold and are built to provide more stability than other cryptocurrencies, and there

are several types of stablecoins:

- *stablecoin supported by the national currency of any country;*
- *stablecoin supported by cryptoassets;*
- *stablecoin backed by precious metals;*
- *algorithmic stablecoin.*(4)

Stablecoins backed by national currency are more common. Unlike other cryptocurrencies, which have sharp changes in value, national currency-backed stablecoins are subject to very small price deviations. However, this does not mean that these types of stablecoins are completely safe. They are relatively new to the market and due to the lack of information about their risks, caution should be exercised when investing.

Cryptoasset-backed stablecoins have high volatility. For example, a stablecoin backed by a cryptoasset worth \$1 may be backed by a cryptoasset worth \$2. Thus, when the supporting cryptoasset increases in value, the added value of \$1 acts as a cushion, stopping the impact on the value of the stablecoin.(3,102)

Precious metal-backed stablecoins mainly protect their value with gold and other precious metals. These stablecoins are centralized and this feature protects them from the volatility of the crypto market. Algorithmic stablecoins are not backed by any assets, which makes it difficult to be considered a stablecoin. These types of stablecoins protect their value from price fluctuations using a computer algorithm. If the price of an algorithmic stablecoin closes at \$1 USD, but the value of the stablecoin rises further, the algorithm automatically releases more coins into circulation to lower the price. If the price falls below 1 USD, the algorithm reduces the supply and brings the price back to the previous level.(2,78)

Cryptocurrencies and cryptocurrencies have two main characteristics: they enable seamless payments between two parties and act as an expression of value. You can spend traditional money in cash or load it onto a debit or credit card. Common currencies are used for direct purchases, money transfers, paying bills or taxes, etc. can be used for Most of the existing traditional currencies are applicable only for domestic payments. It is necessary to convert them into other currencies outside the country. An exchange fee is usually applied to those transactions. Although the commission for the exchange is not directly stated, there is always an exchange rate margin, that is, the difference between the exchange rate at which banks and currency exchange services trade and the exchange rate offered to consumers. As for cryptocurrencies, they also offer features that traditional monetary systems cannot currently offer: cryptocurrencies can be spent and received by anyone, anywhere in the world, at any time, without the need for a bank or government. This is the most revolutionary aspect of cryptocurrencies.(6,108)

Stablecoins can also be used for everyday purchases at traditional outlets. With multi-currency wallets, it is possible to quickly convert crypto to traditional money. For example, Trust Wallet, one of the most popular multi-asset crypto wallets, allows you to convert stablecoins into traditional money and spend them as cash. In 2019, wallet software BitPay announced the introduction of stablecoin payments for merchants and consumers worldwide. Some crypto ATMs, such as Instacoin in Canada, support cashing out of the most popular stablecoins in selected locations.(7, 148) On the other hand, stablecoins are not accepted everywhere. Their availability depends on national policies and regulations. Some countries ban cryptocurrency altogether, while others continue to promote its use. Besides being used for daily shopping, it is also possible to trade stablecoins on crypto exchanges. Some exchanges allow you to lend your stablecoins and earn interest on them. There are both fixed and flexible lending models, as well as peer-to-peer (P2P) crypto lending markets.

A country's digital central bank currency (CBDC) is a digital representation of that country's official currency. CBDC facilitates the implementation of monetary and fiscal policy and promotes financial inclusion in the economy. The main difference between CBDC and stablecoin is that

CBDC is issued by the country's monetary policy authority or central bank. Stablecoin is issued by a private organization. Currencies such as the potential digital euro and digital yuan backed by central banks could become a reality in the coming years. Unlike cryptocurrencies like Bitcoin and Ethereum, these currencies promise less volatility and more security. In addition, they will be supported by the relevant monetary institutions responsible for ensuring financial stability.

The mechanism of calculating income on cryptocurrencies is actually quite a complicated procedure. For this, the initial investment amount of cryptocurrency and the price at which the asset was cashed must be indicated in the tax return. As a result, if there is income from the difference between these amounts, then 14% tax should be calculated on this income. However, as long as cryptocurrencies are not given a legal value, the application of this procedure will not give real results. 10-18% tax and service fee are charged from plastic cards provided by banks operating in Azerbaijan when funds are deposited into cryptocurrency exchanges or electronic payment systems. That is, the citizen pays this fee before making a profit. At this time, such a question arises - why does this person have to pay taxes again? Is that fair?

A person who wants to invest in cryptocurrencies in Azerbaijan faces 4 consecutive commission costs:

1. fee during entry to the stock exchange: charged by the bank;
2. commissions charged during trading on the stock exchange: charged for each transaction on the stock exchange;
3. the commission charged when digital funds are withdrawn from the exchange: charged by the exchange based on specific rates;
4. fee charged at the time of cashing the funds received in the bank account: banks charge as a cashing commission.

The investment made should be profitable to the extent that all this simplicity can exceed the commission costs. In any case, during the purchase of crypto-currency, the citizen pays a sufficiently high fee in advance, regardless of the increase in the price of the asset in the future. In addition, he has to pay commissions for buying and selling transactions and expenses in the stock exchanges. After paying all these expenses, it would be naive to expect a citizen to voluntarily submit a tax return to pay the 14% income tax again.

I believe that the application of the tax mechanism to crypto-currency transactions should be based on the principles of justice, and should be determined based on specific tariffs, regardless of whether it is a natural person or a legal entity. This applies to taxes and fees applied both when buying and cashing out digital currencies. It is possible to solve 3 important issues by applying the legalization of cryptocurrency transactions, simplified procedures and the optimal tax rate:

1. conducting statistical accounting of transactions on digital assets in Azerbaijan;
2. taxation of turnover on cryptocurrency transactions;
3. determining the number of corporate and retail investors.

Implementation of a fair and objective tax mechanism will motivate corporate companies and citizens to pay income tax on crypto-transactions.

THE RESULT

As a result, the payment of tax on cryptocurrency income in Azerbaijan can only be on a voluntary basis, as there is currently no mechanism for official monitoring of crypto-investments or cryptocurrency trading transactions. In addition, cryptocurrencies are not recognized as assets or property under current legislation. Therefore, according to the Tax Code, the income received by a citizen of the Republic of Azerbaijan from cryptocurrency transactions is considered income from non-entrepreneurial activity. At this time, the income earner is registered with the tax authorities TIN must obtain and pay 14% income tax on the obtained income according to the Tax Code.

List of used literature:

1. Aksoy, EE (2018). Bitcoin The Greatest Invention Since Money. Istanbul: Abacus.
2. Bunjaku, F., Gjorgieva-Trajkovska, O., & Miteva-Kacarski, E. (2017). Cryptocurrencies – Advantages and Disadvantages. Journal of Economics, 2(1), 31–39.
3. Chohan, UW (2022). Oversight and regulation of cryptocurrencies: BitLicense. In Cryptofinance: A New Currency for a New Economy (pp. 105-120).
4. Nabilou, H., & Prum, A. (2019). Central banks and regulation of cryptocurrencies. Rev. Banking & Fin. L., 39, 1003.
5. Taskinsoy, J. (2019). Bitcoin: The Longest Running Mania–Tulips of the 21st Century?. Available at SSRN 3505953.
6. European Parliament, (2018). Cryptocurrencies and Blockchain; Legal context and implications for financial crime, money laundering and tax evasion, July, p.33.
7. Farrell, R. (2015). An Analysis of the Cryptocurrency Industry. Wharton Research Scholars.130, pp.1-23.

S.G.Niftaliyev

doctoral student, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC)
ORCID 0000-0002-0887-5210

Azərbaycanda kriptovalyuta əməliyyatları üzrə vergi uçotunun tətbiqi

Xülasə

Kriptovalyuta bazarında son 1 il ərzində qiymətlərin artması adi vətəndaşların və həvəskar investorların rəqəmsal aktivlərə olan marağının daha da artması ilə nəticələndi. Bununla bərabər, qiymətlərin artması insanları kriptovalyutalara investisiya etməyi motivasiya edib. Hazırda investorları maraqlandıran əsas suallar: kriptovalyutaların alışı və nağdlaşdırılması zamanı tutulan komissiyalar necə tutulur və kriptovalyuta gəlirindən vergi hansı formada ödənilir. Bu faktorları nəzərə alaraq, bu yazıda kriptovalyuta ticarəti zamanı tutulan komissiyalar və kriptovalyuta gəlirlərinin vergiyə cəlb edilməsi mexanizmi barədə məqalədə yer alan məlumatlar olduqca aktualdır.

Açar sözlər: kriptovalyuta, vergi, uçot, maliyyə.

С.Г.Нифталиев

докторант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет (UNEC)
ORCID 0000-0002-0887-5210

Внедрение налогового учета операций с криптовалютой в Азербайджане

Резюме

Рост цен на рынке криптовалют за последний 1 год привел к дальнейшему росту интереса простых граждан и инвесторов-любителей к цифровым активам. В то же время рост цен побудил людей инвестировать в криптовалюты. На данный момент основные вопросы, которые интересуют инвесторов: как взимаются комиссии при покупке и обналичивании криптовалюты и в какой форме уплачивается налог на доход от криптовалюты. Учитывая эти факторы, содержащаяся в данной статье информация о комиссиях, взимаемых при торговле криптовалютой, и механизме налогообложения дохода от криптовалюты является весьма актуальной.

Ключевые слова: криптовалюта, налог, бухгалтерский учет, финансы.

Z.Q.Ahmadov
i.e.d., Baku Engineering University
zaurahmad@gmail.com
N.Y.Mamayeva
master student, Azerbaijan State Economic University
nigarmamaeva@mail.ru

Məqalə redaksiyaya daxil olub 14.04.2023

The article was received by editorial board on 14.04.2023

Статья принята к печати 14.04.2023

TAX CODE ON FINANCIAL INDICATORS AND REPORTING IN MANUFACTURING ENTERPRISES

Abstract

The financial indicator is the service of the manufacturing organization. Income is the result of good work or external objective or subjective factors, and loss is the result of bad work or external negative factors. In addition, the efficiency of manufacturing, investment and financial activities is reflected in financial resources.

When summing up the above, it should be noted that different authors have different opinions on describing the concept of "financial resources".

The implementation of the Tax Code is one of the most important issues in improving accountability in manufacturing enterprises. Common principles for determining compliance risks across tax jurisdictions are defined. All revenue authorities are required as a rule to achieve the best possible compliance result. For this purpose, they are allocated a limited level of resources, which means that careful decisions are required about how and in what ways those resources are applied to achieve the best possible result in terms of better compliance with the tax laws. Tax audits play an important role in the administration of tax laws by detecting non-compliance and serving as a deterrent to the wider population of taxpayers who might otherwise engage in inappropriate behavior.

Key words: *Azerbaijan, manufacturing enterprises, tax, income, expenditure, taxation.*

INTRODUCTION

The key to the effectiveness of an overall audit program is that each audit achieves a reasonably accurate assessment of each taxpayer's correct tax liability. There is a risk that some income may not be reported on their returns to minimize their taxable income. This is especially true for taxpayers for whom it is easy to conceal income because systematic third-party reporting of income to the revenue authority is not required, and it is difficult for auditors to directly verify this income with third-party sources. There is also a risk that expenses related to business income may be overstated to reduce the taxable income reported by taxpayers. A further complication may arise when conducting an audit as a result of poor or non-existent books and records of the taxpayer. For these reasons, auditors need a set of tools to indirectly measure taxpayers' taxable income.

Taking into account the above, it can be said that the topic of the master's dissertation dedicated to the study of the role of changes to the Tax Code in improving accountability in manufacturing enterprises is relevant and that it is necessary to prepare proposals and recommendations in this direction.

Financial indicators in manufacturing enterprises

In the modern sense, income is a generalizing indicator for the activity of the enterprise, which reflects manufacturing growth, product quality improvement and cost reduction.

Income performs certain functions as a financial resource. First of all, income reflects the economic effect received as a result of the organization's activities. It is the basis of economic development. Income growth lays the foundation for self-financing and solving social and material problems of the labor force. The revenue fulfills its obligations to the budget, banks and other organizations.

At the same time, it should be noted that income is not only the result of the circulation of financial resources, but at the same time, it is the main element of financial resources. This means that income performs reproductive, stimulating and distributive functions. It characterizes work activity and the financial well-being of the organization. They determine the return on investment of income-financed funds - assets.

To evaluate the effectiveness of the organization's work, only the indicator of income is not enough. For example, two enterprises earn the same income, but their productive assets, that is, the sum of fixed capital and current assets, have different values. The work of an enterprise with a lower cost of manufacturing funds is more efficient. Thus, to assess the effectiveness of the enterprise's work, it is necessary to compare the income and the manufacturing funds used in its creation. This is profitability.

The term profitability is derived from the word *renta*, which means income. Thus, the term profitability means income in the broadest sense of the word.

There are several definitions of profitability in the economic literature. Thus, in a broad sense, profitability reflects any income received from the resources of human economic activity (Ковалев, 2015).

According to A.D. Sherement and Y.V. Negashayeva, the following are the main types of profitability in the table.

Table 1

The main types of financing in manufacturing enterprises

	Indicator	Calculation formula	Indicator value
	Assets on accounting income (advance capital) total profitability	Average pre-tax income/balance currency * 100%	It shows the amount of funds used in earning income by each company.
	Return on assets on net income	Net income/average price of break-even currency * 100%	It shows the amount of net income or loss that the enterprise uses to earn its total assets.
	Profitability of productive assets (property) on total accounting (or net) income	Pre-tax income/average cost of productive assets including personal funds and intangible assets and inventories *100%	It shows the income brought by the funds invested in the manufacturing assets of the enterprise.

	Return on equity on accounting income (or net income).	Pre-tax income/average cost of private equity*100%	It characterizes the effective use of own capital and shows the net income of each fund advanced by the enterprise in capital.

Source: *Шеремет, Негашев, 2015: s. 145*

According to other authors, profitability is one of the main qualitative indicators of the effectiveness of the enterprise's activity, and it characterizes the level of return of costs and the level of use of funds in the process of manufacturing and sale of products (works, services).

In both cases, profitability is the ratio of income to the capital invested in generating that income.

Profitability indicators are used for comparative evaluation of the efficiency of work of different enterprises and areas producing products of different volumes and types. These indicators characterize the received income according to the spent means of manufacturing.

Profitability indicators are one of the most basic elements that reflect the factor environment in the formation of the company's income. Therefore, they are integral parts when conducting a comparative analysis and evaluation of the company's financial position.

Since the concept of "financial results" is understood as different types of income and loss, it is necessary to systematize the terms used. Let's look at the most common classification signs of financial resources of organizations (Колачева, Быкова, 2019).

1. According to the sources of generation used in accounting:
 - sales revenue (loss);
 - income (loss) received from other operations, including the sale of real estate;
 - equilibrium income (loss).
2. According to the sources of formation for the main activities of the organization:
 - income from operational activity (loss);
 - income from investment activity (loss);
 - income (loss) from financial activities.
3. According to the composition of the elements:
 - marginal revenue;
 - total profitability;
 - net (undivided) income.
4. According to the nature of taxation:
 - taxable income;
 - non-taxable income.
5. According to the period of creation:
 - income (loss) of the previous period;
 - income (loss) of the reporting period;
 - estimated income (loss).
6. According to the degree of generalization:
 - income (loss) of the organization;
 - consolidated income (loss).

There are several definitions of income. For example, in "Capital" K. Marx changed the income and defined his mind as hiding the surplus value. The author of "Capital" thought that the source of surplus value was exploitation, non-payment of workers' labor. According to Marx, this is the external appearance of bourgeois manufacturing relations, bourgeois economic structure. Thus, exploitation is the basis of the Marxist explanation of income.

ANALYSIS

SWOT Analysis in Manufacturing Enterprises

Strengths

1. The prices are suitable for all types of customers and the offer of products aimed at all

types of customers 2. Quickly acquiring new distributors 3. Having financial resources 4. Long-term work experience in the market 5. High attention to service 6. Customer orientation 7. Loyal card system is more to be perfect 8. High-level design of our stores 9. Open sales system

Weakness

1. Not fully forming the image 2. In the minds of customers, there is an association about selling non-original goods in Azerbaijan 3. Consultants are not fully informed about the goods 4. We do not fully use our existing opportunities 5. Disruptions in the planned organization of work opportunities

1. The possibility of spreading to regions and surrounding regions 2. Organizing on-line trade 3. More effective use of our CRM base 4. Opportunities to participate in training, courses, seminars 5. Opportunities to expand sales channels 6. Opportunities to increase assortment 7. To increase image and sales the opportunity to participate in large-scale projects aimed at

Threats

1. Strengthening of current and potential competitors 2. Possibility of unfair competition by competitors 3. Emergence of a new competitor 4. Increase in customs and other costs.

Tax Policy in Manufacturing Enterprises

Market economy relations do not mean that the state leaves the management and regulatory processes. The main point was that these processes should not directly interfere with the manufacturing and financial activity of economic entities. The state must provide the necessary conditions for the normal activity of market mechanisms and regulate economic processes with the help of these mechanisms. One of the main issues of great importance for the Republic of Azerbaijan is the formation of an efficient tax system. It is impossible to carry out reforms in the field of transition to market relations in the economy without creating an efficient tax system. Tax policy is one of the integral parts of the financial policy implemented by the state. When the country's tax system is created, the state tries to use it for certain financial policy purposes. Taxes are also considered one of the main elements of state regulation of the economy. When we say tax policy of the state, we understand first of all the system of measures developed by the state, aimed at implementing the numerous tasks facing the society in the field of taxation. In all countries where socially-oriented market economy relations are applied, the tax system participates in the regulation of the economy, the formation of financial resources, the formation of budget revenues and expenses, the price increase, as well as the regulation of inflation as the main defender of state interests. Since 1991-1992, fundamental economic changes have taken place in the field of tax system in our country and positive progress in tax relations has shown itself. It should be mentioned that the tax system in the former USSR was viewed as an element not specific to the socialist state in the ideological sense, so it was considered that since the income created in the public sector belongs to the state as a whole, the existence of tax relations between state enterprises and the state under the conditions of unified socialist ownership it is not possible in any way. And these reasons, which we mentioned, have created an obstacle to the development of tax relations (Abanis, Sunday, Burani, Aluonzi.,Byamukama, 2013).

However, from the second half of the 90s of the 20th century, global changes took place in the tax system as a result of radical reforms implemented in our republic under the leadership of the national leader of our people, Heydar Aliyev. The Tax Code, which entered into force in the Republic of Azerbaijan at the beginning of 2001, made important changes in the country's tax policy, created conditions for conducting reforms in the field of improving tax relations, and created favorable conditions for the implementation of a flexible financial policy. In all countries of the world, tax revenues are the main source forming the revenue part of the budget. In all countries where the tax system is applied, the state tax service authorities perform the function of tax collection. During the period of transition to the market economy, the role of tax service bodies

is increasing day by day, both in the implementation of purposeful and consistent economic policy and in the formation of financial resources and state budget revenues, which form the basis of the economic and social development of the country. In connection with the increase in the role of taxes in the regulation of this service market relations and the formation of the income part of the state budget in the Republic of Azerbaijan, in connection with the implementation of state control over the full and timely collection of taxes, compliance with tax legislation and price discipline by legal and natural persons. was established within the Ministry of Finance in July.

On October 14, 1991, to improve the control system for compliance with tax legislation and state price discipline, to strengthen the role of state tax service bodies in this field, and to ensure its independent activity and the objectivity of control work, this service was separated from the Ministry of Finance and became an independent The General State Tax Inspectorate of the Republic of Azerbaijan was established as a body. In modern times, the tax system of the Republic of Azerbaijan provides the economic mechanism of the country, participates in the formation of financial resources, allows the financing of the possible needs of the state, prevents the increase in the budget deficit, and also meets all the requirements of the market economy. In the current period, the following are the main tasks of the tax system based on the requirements of the market economy in our republic:

- ensuring that the revenues enter the budget in full and on time, otherwise it is impossible to implement the economic and social policy of the state;

- creating favorable conditions for the regulation of manufacturing and consumption both in the national economy and in its various sectors, taking into account the characteristics of income redistribution and formation among different layers of the population.

The development of the national economy largely depends on the tax policy implemented in the country. Currently, the tax policy conducted in the Republic of Azerbaijan is a flexible tax policy conducted in the direction of the formation of the market economy and its integration into the world economy. It should be noted that the tax policy, being a part of the budget policy, participates in the formation of the revenue part of the budget and cannot be implemented without taking into account the expenditure part of the budget (Smith, 2018).

The state of Azerbaijan implements today's budget policy in the following directions: - social protection policy; -manufacturing sphere development policy; - maximum tax policy. The first direction of the implemented tax policy is to direct budget expenditures to increase the volume of manufacturing, the second direction is to direct budget expenditures to increase the volume of collection, and the third direction is to direct budget expenditures to the health of the financial situation (Ефимова, 2018). The effectiveness of the tax policy depends significantly on the principles in which the state implements it. The tax policy conducted in the Republic of Azerbaijan is implemented taking into account the following principles (Грязнова, 2019): -creating a normative-legal base in the tax system and forming a tax culture; - creation of favorable conditions for tax payers to carry out their activities and maximum protection of their rights; - keeping the tax burden at an optimal level; -creating a single accounting-information base in the tax system; - implementation of an efficient control mechanism for taxpayers' incomes; - improving the control system over compliance with tax discipline, as well as further tightening the system of responsibility for cases of tax violations.

In recent years, the tax policy conducted in the Republic of Azerbaijan is implemented in order to achieve the following: - reducing the types of taxes;- lowering of applicable tax rates; - minimization of tax benefits; -creating a favorable investment environment; - further expansion of taxpayers' rights; -organization of effective tax control in order to prevent tax evasion cases; - improving tax administration; -tax publicity, informing taxpayers, etc. Thus, the tax policy implemented by the state in Azerbaijan and the tax reforms implemented to achieve the goals of

this policy serve to create favorable conditions for the dynamic and comprehensive development of the country's economy (Большаков, 2017).

Tax Policy in Improving Accountability in Manufacturing Enterprises

Large manufacturing enterprises, by paying a certain agreed amount or presenting a profit to unregistered persons as taxpayers, clear non-ferrous and ferrous metal scraps on their behalf, and simply pay the state a tax at the rate of 2 percent determined by Article 101.6 of the Tax Code, both from taxes and from taxes they free themselves from being registered, and from the risk of being subject to financial sanctions for the goods they bought in illegal ways.

Article 101.6 of the Tax Code provides that natural persons who are not registered with the tax authority as taxpayers receive income from the presentation of the goods specified in Article 3.5 of the Law "On Non-Cash Settlements" - in our example, it is non-ferrous and ferrous metal scraps (exempted from tax by the Tax Code (excluding income) indicates that expenses are taxed at the source at the rate of 2 percent.

When tax authorities rightly discover such tax evasion schemes, they take measures to recover taxes based on the actual economic indicator of transactions and the principle of reasonableness (Ефимова, 2018).

In a number of cases, we see objections from accountants, entrepreneurs and related persons regarding this issue. In their opinion, they bring as an argument the lack of determination of the limit to be considered entrepreneurial activity in the presentation of non-ferrous and ferrous metal scraps. However, we must not forget that the tax legislation was formed in harmony with the principles of substance and reasonableness. The fact that some limit is not determined by law does not give taxpayers, especially those who use this part of the law as a tax evasion scheme, the right to formalize some transactions within the law and to commit actual illegal actions. If you see the sums in the act of purchase of goods drawn up in the name of those citizens or the amount of total sums for the acts of purchase of several such goods, you can easily determine that they can never reflect the reality. Thus, every person has a part of his daily time required to sleep, eat, be with his family and meet other needs. Unreasonable amounts of non-ferrous and metal scraps cannot be collected and submitted with the rest of the work. This kind of activity is possible only in an organized form. To the extent that it can be considered an organized and reasonable entrepreneurial activity, the persons who provide non-ferrous and ferrous metal scraps must be registered for tax and pay their taxes in a general manner.

However, when restoring the tax to the state budget, the tax authorities should be guided by the principle established by Article 3.5 of the Tax Code and based on the Constitution that no person can be forced to pay the same type of tax more than once due to the income obtained.

The strategy of increasing the quality of management of the enterprise's financial activity involves the effective application of new scientific achievements in this sphere of activity, first of all, the allocation of suitable financial resources for conducting operations in the financial market. The main composition of new financial resources is divided into special capital instruments, financial liabilities, assets, and derivative financial instruments following the accounting principle. During the formulation of the strategy of increasing the quality of the financial management of the enterprise, great attention should be paid to the effective use of new types of deals and operations in the financial market (Kızılgöl, ve İşgüden, 2019).

The successful performance of the enterprise's financial activity is mainly determined by the efficiency of its organizational security system. The organizational security system of financial activity represents the set of interactions of the internal functional services and departments of the enterprise that prepare, make and implement strategic financial decisions and are responsible for the final result of these decisions. The basis of the organizational security system of financial activity consists of the structure that manages the financial activity formed in the enterprise.

In the process of forming the organizational structure of financial management, the scale and main forms of financial activity of the enterprise, functions of financial management, regional diversification, and other factors must be taken into account. Effective management of money masses in the environment of market relations has become the main tool for organizing financial management because the main ways of obtaining the final results of enterprise activity are concentrated in the consumer market.

In 2010-2018, as a result of serious errors in the context of cash flow management, the number of loss-making enterprises in various sectors of the AR economy, overdue debts on bank loans, and mutual settlements of enterprises and organizations increased significantly. The following measures are planned to develop the mechanism of managing money masses at the enterprise level:

- to shorten the period of payment of receivables;
- increase the liquidity ratio to the optimal level;
- directing the free cash resources to financial activities;
- to try to increase the profit more than the main activity.

Inflation, which is considered a complex socio-economic process, causes many difficulties in the process of organizing financial management. During inflation, the amount of capital required for the proper functioning of the enterprise increases from time to time due to the increase in labor costs and the cost of raw materials used. Inflation usually affects the financing conditions, the efficiency of the investment project and the participation of the enterprise's own capital in the project. Inflation management involves the implementation of complex measures, which are aimed at a slight increase in prices, income stabilization and adjustment. Inflation management mechanisms depend on its level and nature, it is differentiated depending on the current state of the economy, the characteristics of the future development of economic systems.

In the conditions of the market economy, accounting should not be limited to recording the transactions occurring in the financial and economic activity, but should provide active control over the organization of foreign economic activity and the execution of currency transactions. One of the main directions of improving the accounting system is the formation of a model of interaction between accounting and financial accounting. In many countries of the world, tax accounting is developing dynamically, the concept of "tax accounting" is used in the accounting practice of Azerbaijan, but this concept has not been formalized by the country's legislation. As a result, only the term "revenue and expense accounting" has been adopted in certain legislation.

Professional accountants of the world have adopted two models of the accounting and tax accounting system: "Continental" (continental) and "Anglo-Saxon". In the "Continental" model, accounting and tax accounting actually coincide, while the "Anglo-Saxon" model envisages simultaneous operation of accounting and tax accounting as 2 independent systems that seek to achieve separate goals. Tax accounting information plays the role of the main source of information for forming the tax base for income tax. In our opinion, a lot of additional information should be collected from accounting to obtain transparency of the taxation base (Abdullah, 2017).

In the conditions of the modern market economy, it is extremely important to collect honest and complete information about changes in the external and internal environment and to make effective management decisions based on it, in order to adapt the accounting and financial statements of firms and companies to international standards.

Controlling, a new concept of management, can play a major role in solving this issue. The task of controlling in the field of accounting is to create a system of collecting and processing all necessary information for making management decisions at different management levels.

From the work experience of companies operating in the IEE, it is known that a properly organized financing system in business activity especially guarantees their effective operation.

According to ownership relations, there are generally 3 types of sources of funding for business activity (Abdullah, 2017):

- a) involved funds;
- b) financial resources of the owner;
- c) debt funds.

Funds raised - funds earned during the sale of shares, payments and shares of labor collective participants are included.

The owner's financial resources include depreciation deductions, deposits of individuals and legal entities, authorized capital, as well as payments from insurance organizations.

Debt funds include foreign investments, funds from interstate financial and investment institutions, bank loans, etc. is attributed.

When disclosing these sources, it is necessary to mention the work experience of the IEP with the same name. For example, in trade, transport and industry in Germany, the main weight of the owner's financial means in liabilities is 17%; the actual bank rate is 3.5%, the yield of the funds involved is 5.2%. In addition, the European Development Bank implements 64% of its projects to help the development of small and medium enterprises.

Currently, the directions of progress of the rules of using methods in financial management. Speaking of financial management, let's look at the methods used here, first of all, the mechanism of operation of those methods, which originates from the content of financial management in this direction:

Financial management acts as a system of managing financial resources, and it includes a systematic set of methods used to achieve business goals. Accordingly, it should be emphasized that in this regard, financial management is a controlled system contains a management object feature that requires some important tuning. Here, financial management, which presents itself as a system, includes wages, value, tax and some important issues and plays a special role in the implementation of control and regulation of the system of the general regime. In performing these functions, financial management is based on separate principles, and similar principles, such as alignment of different components and purposefulness, are in the focus of people's attention. At this time, determining the principles of financial management is considered an important methodological feature. The mentioned methodological feature of financial management has special importance from the point of view of discovering the directions of its activity and designing accordingly. Financial management, which includes the characteristic advantages of the financial system, reflects the methods of management of enterprises located in the context of the financial system and within the country, taking into account management in the market economy as the main component (İbicioğlu, Taş, ve Özmen, 2016).

Currently, the progress trends of the methods used for financial resources are changing based on the following issues:

1. Taking measures on financial issues;
2. Determination of financial policy trends within the enterprise;
3. Correct preparation of the financial report and showing operative activity in this direction;
4. Organization of information provision on functional units in manufacturing based on individual divisions of enterprises;

Financial resources of enterprises consist of the sum of money included in a certain economic entity. In special enterprises, the financial resources formed from the processes of income generation, distribution and use for certain purposes are fully responsible for the emergence of special purpose money funds at the enterprise level, as well as other structures. These responsibilities arise on the basis of payments to the state budget of individual structural bodies. Financial resources are created at the expense of special funds involved. However, it should be

emphasized that profit is the financial resources of the enterprise and an important source of formation.

The multiplication of the value of profit at the expense of enterprises, which indicates the characteristic features of the financial economic activity of enterprises, also leads to an increase in financial resources, and as a result, the financial system becomes stronger. In addition, the results of manufacturing and economic activity of enterprises are shown in the form of money, and the income to be gained from financial economic activity is also reflected in their further activities.

In the market economy, the income they earn from the products they process is considered as a method of developing enterprise finance. A part of this income is spent on manufacturing, and the remaining part is spent on costs related to the activity of this manufacturing in general. The remaining part, in turn, is distributed to the payments related to wages or the enterprise's responsibilities to many other structures, and finally, the remaining amount represents the financial resources the enterprise has earned through the collectors. The financial resources created thanks to two sources have a special share in determining the financial situation, covering the circulation of capital. When talking about the necessary mechanism for the development of financing methods, it should first be emphasized that the topic of using different methods while benefiting from financing methods in the financial management of entrepreneurial activity in all countries varies according to the policy introduced by the state.

In AR, in this direction, state financing, including the development of activities related to self-financing in enterprises, investment activities on investment policy, including the increase in the use of funds from outside, are of particular importance (Çetin, Genç, Erhan. 2015).

In the process of self-financing, enterprises are financed by their own earned income. In the case of self-financing, enterprises are always trying to maximize their resources and earn the highest profits with the lowest costs. Separate funding from both the state and enterprises

while taking advantage of the methods, measures should be taken in order to eliminate some defects in this direction and to solve the existing problems, as well as to develop the activity.

Labor force, manufacturing, products ready for sale and so on are manifested in the processes that take place during the activity of the enterprise. From the redistribution of the results achieved during the financial period, the additional financing process and the system of indicators in relation to it indicate the financial status of the enterprise. The profit represented as a result of the enterprise's economic activity in general, including the value of the realized part of the net income, encourages enterprises to earn more profit.

Each of the enterprises tries to get the highest profit by using the funds in an economical way and, as a result, regulate their activities.

Now let's look at the general principles of organizing financial resources in enterprises. These principles are as follows:

1) Financial resources in enterprises are formed only at the expense of additional funds and special funds. Special financial resources appear from the moment of the establishment of enterprises and are determined when the charter fund is established. The reason for this is that in order to carry out a certain business activity, it is an important condition for the enterprise to have its own financial security.

2) The preparation of the financial plan, which will be applied to forecast the past and present period of the enterprise's financial and economic activity, its future, is determined. Preparing a financial plan plays the role of the basis for the normal functioning of enterprises. At the same time, the forecasting of financial resources, income, capital, and expenses is also considered here for showing some issues and financial activities.

3) Takes advantage of the inviolability of circulation funds. If the value of special working capital decreases, then there is a risk of losing the company's healthy operation and financial

stability in the future. For this reason, this principle is of great importance in the regulation of financial economic activity for the inviolability of working capital.

The financial sources needed for financing the company's activities are divided into three parts from the point of view of duration: short, medium and long-term.

Speaking about the previous short-term financial sources, it should be noted that these are the most used financial sources and at the same time they are the funds intended for repayment. Short-term sources of finance are returned after being used within a year, or they lose their value after this period. Such sources of finance are mainly focused on the purchase of current assets, and adopt the methods of attracting funds and their management. These funding sources are:

1. short-term bank loans;
2. proceeds from the sale of loans;
3. factoring;
4. short-term securities sold in the securities market;
5. other short-term sources.

CONCLUSION

During the operation of these enterprises, financial management is mainly possible through the identification of the source of finance and the implementation of financing accordingly. Today, from the point of view of proper implementation of the activities of enterprises, there is a great need for their financing. For this reason, they always classify the funds involved in the form of investments and financing investments, regardless of their use and acquisition. Current financing is the type of financing used to organize the current activities of the enterprise, and this type is mainly needed for simple remanufacturing. Investment is not a source of financing, but one of the financing stages of enterprises. According to the fact that financing by manufacturing enterprises is carried out through the mentioned two main sources, the role of financing of enterprises at the expense of their own funds includes the funds that they have attracted since the period of their first creation. Enterprises, mostly raise funds by attracting new shareholders and issuing additional shares. However, today enterprises operate only on the basis of the funds raised and cannot earn a normal amount of profit. For this reason, that is, for normal activity, they need to be financed with their own funds. In addition, if the enterprise does the financing with its own funds, then it is not responsible to the second parties. At this time, the profit earned is spent for refinancing by making a decision among the representatives of the management board of the enterprise.

Manufacturing Companies raise additional funds when they use the equity issue method of financing. In separate economic books, it was evaluated in a separate form by issuing additional shares and attracting cash. The company's benefit from the financing sources of the enterprise by issuing additional shares is considered effective for obtaining short-term funds. Because, when additional shares are issued, those funds become the company's own.

References:

1. Большаков С. В. (2017), Финансовая политика государства и предприятия. Курс лекций. М.: Книжный мир, 93.
2. Грязнова А.Г. (2019), Финансы, М., Финансы и статистика, 84.
3. Ефимова О. В., (2018). Финансовый анализ: современный инструментарий для принятия экономических решений: учебник / О. В. Ефимова. - М.: Омега-Л, 28.
4. Ковалев В. В. (2015), Корпоративные финансы и учет: понятия, алгоритмы, показатели / В. В. Ковалев В. В. Ковалев. - М.: Проспект, 356.
5. Колачева Н. В., Быкова Н. Н. (2019). Финансовый результат предприятия как объект оценки и анализа / Н. В. Колачева, Н. Н. Быкова // Вестник НГИЭИ.- 29–35.

6. Abanis, Turyahebwa - Sunday, Arthur - Burani, Aluonzi – Eliabu, Byamukama (2013), Financial Management Practices In Small And.
7. Medium Enterprises in Selected Districts In Western Uganda, Research Journal of Finance and Accounting, Vol. 4, No. 2, 29-42.
8. Lazaridis I, Tryfonidis D. (2018). "Relationship between working capital management and profitability of listed companies in the Athens stock exchange". Journal of Financial Management and Analysis, 19: 26-25.
9. Kızılgöl Ö. ve İşgüden B. (2019) "Bir işletmenin ekonomik faaliyetinin analizi. Ders Kitabı "- T: Infra, 147.
10. Abdullah R.B. (2017), " Finansal ve yönetim analizi "Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 8(2), 79-96.
11. İbicioğlu H., Taş S. ve Özmen, H.İ. (2016). "Finansal Borç Yönetimi ve Sermaye Danışmanlığı: ". T: Ekonomi-Finanslar, 600.
12. Hafize Ç. (2018), "Nakit Döngüsünün Firma Kârlılığına Etkisinin Sektörel Analizi", Yaşar Üniversitesi Dergisi, Cilt 8, Sayı 30, 4948-4965.
13. Çetin Ali Cüneyt - Akyüz, Yılmaz - Genç, Erhan. (2015), "Küresel Kriz Sürecinde İmalat Sanayi İşletmelerinin Finansal Sorunlarının Değerlendirilmesi Uşak İli Örneği", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:13, 101-118.

З.Г.Ахмедов

д.э.н., Бакинский Инженерный Университет

Н.Ю.Мамаева

магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Налоговый кодекс о финансовых показателях и отчетности на производственных предприятиях Резюме

Финансовым показателем является услуга организации-производителя. Доход – результат хорошей работы или внешних объективных или субъективных факторов, а убыток – результат плохой работы или внешних негативных факторов. Кроме того, эффективность производственной, инвестиционной и финансовой деятельности отражается на финансовых ресурсах.

Подводя итог вышеизложенному, следует отметить, что разные авторы по-разному подходят к описанию понятия «финансовые ресурсы».

Реализация Налогового кодекса является одним из важнейших вопросов повышения ответственности на производственных предприятиях. Определены общие принципы определения комплаенс-рисков в разных налоговых юрисдикциях. Все налоговые органы, как правило, обязаны добиваться наилучшего результата соблюдения требований. Для этой цели им выделяется ограниченный уровень ресурсов, а это означает, что требуются тщательные решения о том, как и каким образом эти ресурсы используются для достижения наилучшего возможного результата с точки зрения лучшего соблюдения налогового законодательства. Налоговые проверки играют важную роль в применении налогового законодательства, выявляя несоблюдение и выступая в качестве сдерживающего фактора для более широкого круга налогоплательщиков, которые в противном случае могли бы вести себя ненадлежащим образом.

Ключевые слова: *Азербайджан, производственные предприятия, налог, доход, расход, налогообложение.*

Z.Q.Əhmədov

i.e.d., Bakı Mühəndislik Universiteti

N.Y.Mamayeva

magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

İstehsal müəssisələrində maliyyə nəticələri və hesabatlar üzrə vergi məəcəlləsi

Xülasə

Maliyyə göstəricisi istehsal müəssisələrinin xidmətidir. Gəlir yaxşı işin və ya xarici obyektiv və ya subyektiv amillərin, itki isə pis işin və ya xarici mənfi amillərin nəticəsidir. Bundan əlavə, istehsal, investisiya və maliyyə fəaliyyətinin səmərəliliyi maliyyə resurslarında əks olunur.

Yuxarıdakıları yekunlaşdırarkən qeyd etmək lazımdır ki, müxtəlif müəlliflər “maliyyə resursları” anlayışının təsviri ilə bağlı müxtəlif fikirlərə malikdirlər.

İstehsal müəssisələrində hesabatlılığın təkmilləşdirilməsində Vergi Məcəlləsinin tətbiqi ən mühüm məsələlərdən biridir. Vergi yurisdiksiyaları üzrə uyğunluq risklərinin müəyyən edilməsi üçün ümumi prinsiplər müəyyən edilmişdir. Bütün gəlir orqanlarından, bir qayda olaraq, mümkün olan ən yaxşı uyğunluq nəticəsini əldə etmək tələb olunur. Məqsədlə onlara məhdud səviyyədə resurslar ayrılır ki, bu da o deməkdir ki, vergi qanunlarına daha yaxşı riayət olunması baxımından mümkün olan ən yaxşı nəticəyə nail olmaq üçün həmin resursların necə və hansı üsullarla tətbiq edilməsi ilə bağlı diqqətli qərarlar tələb olunur. Vergi yoxlamaları uyğunsuzluqları aşkar edərək vergi qanunlarının idarə edilməsində mühüm rol oynayır və əks halda qeyri-münasib davranışa yol verə biləcək vergi ödəyicilərinin daha geniş kütləsi üçün çəkindirici rol oynayır.

Açar sözlər: *Azərbaycan, istehsal müəssisələri, vergi, gəlir, xərc, vergitutma.*

A.A.Allahverdiyev
magistrantı, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
asif.allahverdiyev99@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 29.03.2023

The article was received by editorial board on 29.03.2023

Статья принята к печати 29.03.2023

DÖVLƏT VƏ BƏLƏDİYYƏ İDARƏÇİLİYİNDƏ İNSAN RESURLARININ İDARƏ OLUNMASI

Xülasə

Dövlət və bələdiyyə idarəçiliyində insan resurslarının idarə edilməsi, xüsusilə dövlət idarəçiliyi sahəsinə aid olduğu üçün vacib əhəmiyyət kəsb edir. Bu, qərəzsiz rəftar, etik standartları sığortalayan və dəyərə əsaslanan sistemi təşviq edən daxili struktur hesab olunur. Dövlət sektoru modernləşdikcə və daha səmərəli və qənaətcil olmağa çalışdıqca, insanların effektiv və strateji idarə edilməsi getdikcə daha çox önəm kəsb edir və HR funksiyasının daha strateji rol oynamasına çağırışlar edilir.

İnsan resurslarının keyfiyyəti hökumətin öz mandatını yerinə yetirmək qabiliyyətində mühüm amildir. İnsan Resurslarının İdarə Edilməsi (HRM) insan kapitalının yüksək səviyyədə idarə olunmasını və bu resursla bağlı bütün məsələlərin effektiv şəkildə həll edilməsini təmin etməsi baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu məsələlərə kompensasiya, işə qəbul və seçim, performansın idarə edilməsi, təşkilati inkişaf, təhlükəsizlik, sağlamlıq, işçilərin motivasiyası, ünsiyyət, inzibati dəstək və təlim daxildir. Bu baxımdan, bu məqalədə dövlət və bələdiyyə idarəçiliyində HR funksiyasının idarə edilməsinin təsirini araşdırır.

Açar sözlər: dövlət idarəetməsi, intizimli idarəetmə, insan resurslarının idarəetməsi.

GİRİŞ

Son 20 ildə dövlət xidmətləri daxilində strukturların, sistemlərin və proseslərin islahatı beynəlxalq səviyyədə yüksək sənədləşdirilmişdir (Massey və Pyper, 2005; Skalen, 2004). Bu dəyişikliklərin əsas məqsədi ictimai təşkilatların səmərəliliyini, qənaətcilliyini və fəaliyyətini artırmaq olmuşdur.

Performansın idarə edilməsi, müştəri yönümlülük və yüksək strateji diqqət daxil olmaqla, özəl sektorun idarəetmə təcrübələrini təqlid etmək üçün təşkilatlara hökumət tərəfindən artan təzyiq daxildir (Boyne və digərləri, 2004; Horton, 2003).

Maaşlar dövlət sektorunda təşkilati xərclərin 80%-ni təşkil edə bildiyi üçün bu islahatlar çərçivəsində insan resurslarının idarə edilməsi (HRM) sahəsinə yenidən diqqət yetirilmişdir (Barnett et al., 1996).

Potensial olaraq, təkmil insan resurslarının idarə edilməsinin yüksək səviyyəli işçilərin işə götürülməsini və saxlanmasını asanlaşdırır, təşkilati maliyyə effektivliyini artırır və daha strateji HR rolunun qəbulu vasitəsilə performans əsaslanan mədəniyyətin yayılmasına xidmət edə bilər (Bach və dellaRocca, 2000).

Dövlət idarəçiliyi həm sənətdir, həm də elmdir. O, sosial-mədəni kontekstinə, inkişaf edən intellektual məzmununa və gizli dəyərlərinə görə vahid prinsiplər və konsepsiyalar toplusu deyil. Nisbətən yeni və tətbiqi sahə kimi dövlət idarəçiliyi daim dəyişən ictimai-siyasi və iqtisadi şəraitə uyğunlaşır və nəticədə təsnifat vermək asan deyil. Dövlət idarəçiliyi nəzəriyyəsini öyrətmək üçün ən populyar yanaşma, müxtəlif nəzəriyyələri tarixinə yerləşdirməklə onun zaman boyu təkamülü-

nü izləməkdir.

Effektiv dövlət sektoru idarəçiliyinin axtarışı hər biri tam dövlət idarəçiliyi nəzəriyyəsinə doğru bir addım və ya artımı təmsil edən bir sıra ideyalar kimi izah oluna bilər. Eynilə, dövlət idarəçiliyinin nəzəriyyə və prinsiplərinin sahənin inkişafına təsiri, onların ictimaiyyət tərəfindən mənimsənilməsinə əsaslandıran ritorika və amillər baxımından müzakirə etmək vacibdir. Bu vəzifə vasitəsilə hökumət yaxşı işəgötürən olmaq öhdəliyini yerinə yetirir; işçilərin öhdəliyini təmin etməyə çalışır; və hökumətə cəmiyyətə xidmət etmək üçün əlindən gələni etmək üçün işçi heyətini inkişaf etdirir və idarə edir. Dəyişən icma gözləntilərinə cavab vermək zərurəti o deməkdir ki, işçiləri daha yüksək səviyyədə idarə etmək vəzifəsi həmişəkindən daha vacibdir - xidməti çatdıran işçilərdir.

Bununla belə, Yeni Dövlət İdarəçiliyi (NPM) altında HRM-nin qəbul edilmiş əhəmiyyətinə baxmayaraq, HR funksiyasının rolunda hər hansı əsaslı dəyişikliyin olub-olmadığına dair sübutlar həm qismən, həm də qeyri-müəyyən olaraq qalır (Selden, 2005; Lupton və Shaw, 2001). Boyne et al., 1999).

İntizamlı idarəetmə

On doqquzuncu əsr pozitivizm əsri idi. Empirik müşahidələr və məntiqi çıxarımlar biliyin yeganə qanuni mənbələri kimi görünməyə başladı. Elm və texnika yeni ictimai, əxlaqi və siyasi quruluşun qurulması üçün rəşional əsaslar yaratdı. Auguste Comte "pozitiv fəlsəfə" terminini işlətsə belə, onun inkişafına töhfə verən yeganə mütəfəkkir deyildi. On doqquzuncu əsrin əksər sosial filosofları sosial reallıqların obyektiv bilinə biləcəyi, yəni faktları dəyərlərdən ayırmağın həm mümkün, həm də arzuolunan olduğu fikrini bölüşürdülər. Bu, Con Stüart Mill, Herbert Spenser, Emil Durkheim və Maks üçün doğru idi

Veber və daha keyfiyyətli mənada bu, Marks da aiddir (Hollis, 1994). Bu yeni ideyanın praktiki təsirləri dərhal görünmədi. Bununla belə, Qərbi Avropanın siyasi və bürokratik elitaları əsrin ikinci yarısının əvvəllərində öz inzibati sistemlərində islahatlar aparmağı öhdələrinə götürdülər. 1870-ci illərdə Britaniya peşəkar inzibati elitasının üzvlərini işə götürmək üçün siyasi cəhətdən neytral dövlət qulluğu komissiyası cavabdeh idi. Rudimentar təsnifat sistemi də mövcud idi. Veber bürokratiya haqqında klassik təhlilini yazıb, onun təsvir etdiyi qurumlar kontinental Avropanın əksər ölkələrində mövcud olub. Şimali Amerikadakı inzibati islahatların nəzərəcarpacaq təsirlər yaratması bir az daha uzun sürdü. Həm ABŞ, həm də Kanadada Britaniya nümunəsi bir çox fəal islahatçıları ruhlandırırdı. Bununla belə, siyasi himayə o qədər köklü idi ki, islahatçıların siyasi dəstəyi səfərbər etmələri zəruri oldu (Adams, 1994). İngiltərədə və digər Avropa ölkələrində inzibati islahatlar yuxarıdan-aşağıya yanaşma nəticəsində baş verirdisə, ABŞ-da aşağıdan yuxarıya doğru gedən bir proses idi. Müxtəlif qruplar, xüsusən də Milli Dövlət Qulluğu İslahatları Liqası peşəkar dövlət qulluğu üçün kampaniya aparırdı. Onların çox praktik məqsədləri var idi, lakin onların diskursları həm də mifik qüvvə kimi deyil, konkret fəaliyyət kimi müəyyən edilən "əlmə" əsaslı bağlılığı da ortaya qoydu.

Harold Lasswellin yeni fənlərarası "siyasət elmləri" yaratmaq səyləri çox vaxt siyasət/idarəetmə dioxotomiyasını və strateji planlaşdırmanı doğurur. Düzdür, siyasət elmlərinin qnoseologiyası 1950 və 1960-cı illərin davranışçı sosial elmləri ilə statistik metodlardan istifadə edərək xətti səbəb modelləşdirməyə sadıqdır. Bununla belə, Lassvel təkid edirdi ki, siyasət elmləri sadəcə tətbiq olunan sosial elmlər deyil. Onun metodoloji reseptinə xas olan pozitivizm dəyərləri analitik prosesin tərkib hissəsi kimi qəbul edən kontekstual oriyentasiya ilə balanslaşdırılmışdı. Onun nəzərdə tutduğu siyasət elmləri "demokratiyanın siyasət elmləri" olmalı idi. Demokratiya həm aydın liderliyə, həm də tənqidi müzakirələr aparmaq azadlığına ehtiyac duyur. Lassvelian sxemi hər iki aspektin sintezinə nail oldu.

Dövlət və bələdiyyə idarəetməsi

Dövlət idarəçiliyi qədim köklərə malik insan araşdırmasının predmetidir. İndiki təcrübənin

əksinə olaraq, qədimlər biznesdən fərqli olaraq dövlət işlərinin idarə edilməsi ilə məşğul olurdular və çox vaxt Yunanıstanda olduğu kimi, ticarətə və biznesin idarə olunmasına nifrət edirdilər. Qədim imperiyalar mükəmməl dövlət strukturları yaratdılar və nəhəng ərazilərə nəzarət edən aparatı effektiv şəkildə idarə etdilər. Çin dünyaya ilk dövlət qulluğu sistemini təxminən iki min il əvvəl verdi, Roma İmperiyası isə bir çox müasir Avropa dövlətlərinin öz inkişafında borc götürdüyü idarəetmə strukturlarını (məsələn, icra hakimiyyətinin beş əsas agentliyə təşkili) təyin etdi (Ostrom, 1991). Amerikada dövlət idarəçiliyinin öyrənilməsi və sistemə inkişafı, ancaq bir əsrdən çox yaşı olan bir fenomendir. Bu, həm praktikada, həm də nəzəriyyədə XX əsrdə hökumətin dəyişən təbiətinə davamlı olaraq uyğunlaşan bir tədqiqat sahəsidir. Dövlət idarəçiliyi çox vaxt ictimai və digər elmlərin ictimai problemlərə tətbiqi, beləliklə, fənlər arasında körpü kimi xarakterizə olunur. Sahənin daimi "kimlik böhranı" ilə mübarizə (1960-cı illərdə Duayt Valdo tərəfindən irəli sürüldüyü kimi) və zamana uyğun cavablar axtarışında akademiklər və dövlət idarəçiliyi üzrə praktiklər ardıcıl olaraq bir neçə əsas məsələ üzərində düşünmüşlər. : Siyasət harada dayanır və idarəçilik harada başlayır? İşçiləri necə idarə etmək, həvəsləndirmək və qorumaq olar (siyasi həddi aşmaqdan)? Dövlət idarəetməsi özəl idarəetmədən nə ilə fərqlənir? Dövlət xidmətlərinin zəruri əhatə dairəsi nədir? Nə və nə qədər, mərkəzləşdirilmiş və ya mərkəzləşdirilməmiş olmalıdır? Dövlət sektoru eyni zamanda effektivliyə necə nail ola bilər? Kim idarə etməlidir və idarəetmə prosesində ekspertlərin rolu nədir? Əgər həqiqətən də varsa, ictimai marağın mahiyyəti nədir? Belə sualların bəziləri bu sahənin əsasını təşkil edən siyasi nəzəriyyə sahəsinə aiddir, digərləri isə dövlət idarəçiliyinin tətbiqi təcrübəsinin daha pragmatik qayğılarına aiddir. Amerika dövlət idarəçiliyinin təkamülü zamanı bu suallar çox vaxt daha sadə, daha kəskin və bəzən ziddiyyətli şəkildə ictimai diskurs vasitəsilə tərtib olunurdu, çox vaxt müəyyən edilmiş zehniyyəti rədd edir və ya onu ikitərəfli terminlərlə ifadə edirdi (yəni, idarəetmə siyasətdən fərqlidir, dövlət idarəetmə özəl idarəçilikdən fərqli) və tez-tez sahənin inkişafı üçün güclü ritorika kimi istifadə olunur (Roberts, 1994).

Bu və ya digər formada Amerika dövlət idarəçiliyi nəzəriyyəsinin əsrlər boyu davam edən inkişafı zamanı əsas məsələlər həmişə idarəçi alimlər tərəfindən müxtəlif perspektivlərdən ifadə edilmişdir. İnzibati tədqiqatlarda heç vaxt sadə və yekun cavablar almısa da, bir neçə fikir zamanın ruhunu tutdu. İctimaiyyətin diqqətini cəlb edən hadisələr və problemlərlə katalizləşən bu cür ideyalar əhəmiyyətli miqdarda elmi səy və təbliğat apara bildi və hər biri bu sahənin təkamülündə bir eranı qeyd etdi. Məsələn, Frederik Taylorun sistemini (sənaye mağazalarının idarə edilməsi sistemi, məsələn, Lui Brandeys ("elmi idarəetmə" terminini işlətməmiş) kimi Proqressivlər tərəfindən dəmir yollarının məhsuldarlığını artırmaq və buna görə də gediş haqqı artımının qarşısını almaq üçün bir vasitə kimi baxırdı. Teylorun federal hökumətdən qovulması ilə nəticələnən üsulları ilə bağlı Konqresdə dinləmələrdən sonra Taylor və başqaları özəl sektorda bir çoxları tərəfindən geniş şəkildə mənimsənilən elmi idarəetmə konsepsiyalarını ictimailəşdirməyə davam etdilər (Wren,1994). Eynilə, 1920-ci illərdə Uayting Uilyamsın insan münasibətləri modelinin (yəni sənaye sosiologiyası) inkişaf etdirilməsi sahəsində qabaqcıl işi, 1930-cu illərdə sosial elmlər əsaslı, əhəmiyyətli bir tədqiqat sahəsi olana qədər davam etmədi və bu zaman Harvarddakı tədqiqatçıların akademik səlahiyyətləri və M.I.T. Hawthorne tədqiqatları vasitəsilə bu model üçün iddia qaldırdı.

İnsan Resurslarının İdarə Edilməsinin Təhlili

İnsan Resurslarının İdarə Edilməsi, performans üçün insanları effektiv şəkildə idarə etmək üçün planlı bir yanaşmadır. Bu, daha açıq, çevik və qayğıkeş idarəetmə üslubu yaratmağı hədəfləyir ki, işçilər departamentlərin missiyalarını dəstəkləmək üçün əllərindən gələni edə biləcəkləri şəkildə həvəsləndiriləcək, inkişaf etdiriləcək və idarə olunacaqlar (Quinn, 1988). İnsan Resurslarının İdarə Edilməsi Hökumətin İdarəetmə Çərçivəsi çərçivəsində çoxdan formalaşmış bir vəzifədir. Bu vəzifə vasitəsilə hökumət yüksək səviyyədə işəgötürən olmaq öhdəliyini yerinə yetirir; işçilərin öhdəliyini təmin etməyə çalışır; və Hökumətə cəmiyyətə xidmət etmək üçün

əlindən gələnə etmək üçün işçi heyətini inkişaf etdirir və idarə edir.

Dəyişən icma gözləntilərinə cavab vermək o deməkdir ki, işçilərimizi daha yaxşı idarə etmək vəzifəsi həmişəkindən daha vacibdir - xidməti təqdim edən işçilərdir və personalın idarə edilməsinə yeni vurğu vasitəsilə müştəri xidməti və performans yönümlü mədəniyyət tədricən inkişaf edəcək (Hil, 1991). İnsan resurslarının idarə edilməsinin funksiyası işçiləri idarə etmək bacarığı ilə təmin etməkdir: səhiyyə, uçotun aparılması, irəli çəkilmə və yüksəliş, faydalar, kompensasiyalar və s. Funksiya, işəgötürənlərin faydası, uzunmüddətli məqsəd və planlara çatmaq üçün idarəetmə sistemi yaratmaqdır. İdarəetmə şirkətlərə uzunmüddətli məşğulluq məqsədlərini öyrənməyə, hədəfləməyə və həyata keçirməyə imkan verir. Hər hansı bir şirkət üçün insan resurslarının idarə edilməsində inkişaf etmək və inkişaf etdirmək üçün səmərəli qabiliyyətə malik olması əsasdır (Ostrom, 1989). İnsan resurslarının təşkilati strategiyası və planlaşdırılması, insan resursları tələbləri ilə birlikdə müvafiq təşkilati strukturların mövcud olmasını və departamentin strateji planına uyğunlaşdırılmasını təmin etməkdən ibarətdir. Bu bu sahənin qiymətləndirilməsi vacibdir, çünki təşkilati strukturların keyfiyyəti və potensial öz növbəsində xidmətlərin göstərilməsinə təsir göstərir.

HRM həmçinin müvafiq HR İnformasiya İdarəetmə (HRIM) sistemləri ilə dəstəklənməlidir. Bu məqsədlə PERSAL təmizləmə strategiyasının və İnteqrasiya edilmiş Maliyyə İdarəetmə Sisteminin (İİS) tətbiqinin vacibliyi zəruridir. Belə bir strategiyanın, eləcə də IFMS-in həyata keçirilməsi üçün proseslər yaxşı gedir. Bu şöbələrə təşkilati strukturlarını uyğunlaşdırmaq, insan resurslarına ehtiyaclarını proqnozlaşdırmaq və insan resurslarının idarə edilməsi üçün lazımı məlumat bazalarını saxlamaq üçün etibarlı məlumat bazasına malik olmağa imkan verməlidir.

İnsan resursları aşağıdakıları idarə etmək üçün nəzərdə tutulmuşdur:

- ☐ İşçilərin Müavinətləri
- ☐ İşçilərin sağlamlığına qulluq
- ☐ Kompensasiya
- ☐ İllik, xəstə və şəxsi məzuniyyətlər
- ☐ İntizam
- ☐ Qeydlər (vergi məlumatları, kadr sənədləri və s.)
- ☐ İşə qəbul və işçilərin saxlanması strategiyaları

Dövlət idarəçiliyində insan resurslarının idarə edilməsinin rolu

Böyük Britaniyada, 1980-ci illərdə başlayan Mühafizəkar islahatlara qədər, dövlət idarəçiliyi, inzibati qaydaların mərkəzi hökumət tərəfindən müəyyən edildiyi və nisbətən az əhatə dairəsi olan ictimai təşkilatlar tərəfindən həyata keçirildiyi Veber mərkəzləşdirilmiş, iyerarxik dövlət xidmətləri modeli ilə sıx əlaqəli idi. Paternalizm, standartlaşdırma, iş təhlükəsizliyi, kollektivism, inkişafçı-humanizm və “nümünəvi işəgötürən” olmaq istəyi anlayışları insanların idarə olunmasının əsasını təşkil edən dəyərlər idi (Lupton və Shaw, 2001). NPM-ə əsasən, bu ənənəvi yanaşma, performansla xələl gətirən, şəxsləri demotivasiya bir öhdəlik kimi görünməyə başladı. İnkişaf etmiş dünya üzrə hökumətlər tərəfindən əks etdirilən bir hərəkətdə, özəl sektordan əldə edilən insanların idarə edilməsinə dair “ən yaxşı təcrübə” kimi qəbul edilən anlayışlar, dövlət sektorunun can atmalı olduğu ideallar kimi qəbul edildi (Harris, 2004). Bu idxal modelinin əsas komponentlərindən bəziləri işçi heyəti üçün performansla əsaslanan mükafatlar, məşğulluq xərclərinin azaldılması, təşkilatlara HRM sahəsində strateji qərarlar qəbul etmək səlahiyyətinin verilməsi, müştərilərin tələblərinə cavab vermək üçün çevikliyin artırılması, əmək münasibətlərinin fərdiləşdirilməsinin artırılması olmuşdur (Skalen, 2004).

Bunun üçün kritik məqam HR funksiyalarının ənənəvi inzibati rollarından uzaqlaşma və indiyə qədər olmadığından daha strateji şəkildə öz təşkilatlarında iştirak edə bilməsi fikri idi (Jaconelli və Sheffield, 2000). Lakin bu, iki mühüm məsələni gündəmə gətirir. Birincisi, HR funksiyası üçün “strateji” rol dedikdə dəqiq nə nəzərdə tutulur və ikincisi, onu dövlət sektoru kontekstində necə

tətbiq etmək olar? Özəl sektorda HR funksional rollarına dair geniş konseptual ədəbiyyat, ümumiyyətlə, administrasiya ilə bağlı olan rollar və müəyyən mənada strateji olan rollar arasında fərq qoyur (Marchington və Wilkinson, 2005). Strateji rollar, ümumiyyətlə, integrasiya olunmuş HR strategiyalarının inkişafı, təşkilati strateji qərarların qəbulunda iştirak və təşkilati dəyişikliklərin idarə edilməsi kimi uzunmüddətli təsirləri olan fəaliyyətlərə yönəldilmişdir. İnzibati rollar, üzərində, digər tərəfdən, HR siyasətlərinin operativləşdirilməsi ilə əlaqəli rutin, reaktiv və taktiki vəzifələr və rifah və sənaye əlaqələri kimi işçilərin üzləşdiyi rollar kimi qəbul edilir (Boxall və Purcell, 2003).

Təcrübəli ədəbiyyatda konsensus ondan ibarətdir ki, daha strateji rola doğru hərəkət HR funksiyasının gələcəyi üçün vacib olmasa da, arzuolunandır (Ulrich və Beatty, 2001), halbuki empirik ədəbiyyatda əldə edilən nəticə budur ki, rol əksər təşkilatlarda HR funksiyaları əslində ilk növbədə inzibati və ya reaktiv olaraq qalır. Reallıq ondan ibarətdir ki, demək olar ki, bütün təşkilatlarda HR funksiyası işçilərin, işəgötürənlərin və peşəkar normaların rəqabət aparan tələbləri arasında çoxlu və tez-tez ziddiyyətli rollar oynamaq tələb olunur (Kamoche, 1994). Strateji HR funksiyalarının bir aydın “modelinin” özəl sektorda mövcud olduğuna dair heç bir sübut yoxdur. Dövlət sektoru tərəfindən qəbul edilə bilən konseptual və ya empirik olaraq Harris (2002) özəl sektorun HR rollarının dövlət sektorunun arzuladığı bir model kimi tutula biləcəyini sual edir, hətta tək bir modelin mövcud olduğunu fərz etsək belə. Ətraf mühitə daha yüksək dərəcədə açıqlıq, yüksək səviyyəli ictimai nəzarət və monitoring ilə birlikdə ictimai təşkilatlar özəl sektordan daha geniş maraqlı tərəflərə malikdirlər.

Bunlar özəl sektor firmaları üçün mövcud olan daha məhdud sayda sabit məqsədlərlə müqayisədə çoxlu məqsəd və prioritetlər gətirir. Bu, dövlət menecerləri üçün mürəkkəb və keyfiyyətcə fərqli iş mühiti yaradır, burada yuxarıdan aşağıya, strateji və xətti planlaşdırma prosesləri, istər ümumi idarəetmədə, istərsə də HRM-də, uyğunlaşma qabiliyyətinə və idarəetmə qabiliyyətinə imkan verən daha artımlı yanaşmalardan daha az uyğun ola bilər (Ring and Perry, 1985). Əvvəlki tədqiqatlar, hər halda, hökumətlər tərəfindən dövlət sektorunun HR funksiyalarına tətbiq edilən məcburi izomorfizm proseslərinin onları daha strateji rola çevirmək kimi arzu olunan məqsədə nail olub-olmayacağına böyük şübhə ilə yanaşırdılar (Harris, 2004). Mərkəzi hökumət imperativlərinin bütün ictimai təşkilatlar üzərində davamlı hökmranlığı vasitəsilə audit və hədəflərin müəyyən edilməsi, resurslar üzərində mərkəzi nəzarətlə birləşərək, idarəetmənin ixtiyarına və ictimai təşkilatlar daxilində HR aktorlarına mövcud olan strateji seçim dərəcəsinə məhdudiyyətlər qoyur (Harel və Tzafrir, 2002). Chadwick və Cappelli (1999) iddia etdiyi kimi, menecerlər, bu halda HR menecerləri üçün mövcud olan məqsədyönlülük dərəcəsi kritikdir. Tarixən dövlət sektorunda HR funksiyası etibarlılıqdan məhrum olub və periferik funksiya kimi qəbul edilib. Resurslar üçün yarışan digər daha güclü qruplarla müqayisədə nisbətən gücsüzdür (Horton, 2003). Resursdan asılılıq nəzəriyyəsi təklif edə bilər ki, HR funksiyaları qiymətli resurslar üzərində nəzarəti əldə edə və saxlamasa, onların mövqeyi daha da zəifləyəcək (Jackson və Schuler, 1995). Klingner (1993) HR-nin Fərdi hüquqlar və sosial ədalətlə rəqabət aparan səmərəlilik və cavabdehlik dəyərlərinin tarazlaşdırılmasında dövlət və bələdiyyə sektorunda əhəmiyyətli rol strateji HRM çərçivəsində əsas diqqətin xərc və hesabatlılığa yönəlməsinə doğru dəyişir. Bununla belə, əhəmiyyətli olduğu da iddia edilmişdir.

Dövlət sektoru dəyərləri HR funksiyasının roluna və fəaliyyətinə təsir etməkdə davam edir və işçilərlə rəftarda nümayiş etdirilən ədalətlik və “yaxşı işəgötürən” anlayışı strateji təzyiqlərlə yanaşı kritik olaraq qalır (Farnham et al., 2003). Maraqlı tərəflər arasında kəşşən əlaqələr və ictimai hesabatlılıqla yanaşı qoyulan bu rəqabətli tələblərin mövcudluğu HR funksional rollarının həyata keçirildiyi mürəkkəb və ziddiyyətli şərait yaradır.

Məşğulluq münasibətlərinin idarə edilməsinə əhəmiyyətli yanaşmaların nisbətən davamlı olduğu və getdikcə artan strateji rola qarşı güclü əks təzyiq göstərdiyi göstərilmişdir (Harris, 2004).

Jackson və Schuler (1995) iddia etdiyi kimi, HRM institusionallaşmış mühitdə qurulmuş daha geniş təşkilatı sistemə daxil edilmiş və yeni HRM yanaşmalarının mənimsənilməsinə qarşı təsirləri azaldan, xaricdən tətbiq edilən dəyişikliyə davamlı izomorf təzyiqlərə məruz qalan bir alt sistem kimi qəbul edilə bilər.

Bu kontekstdə HR funksiyasının rolunun “strateji” hesab edilib-edilməməsinə dair empirik sübutlar qeyri-müəyyəndir. Bəzi tədqiqatlar dövlət sektorunun HR funksiyalarının daha strateji rol qəbul etmədiyini irəli sürsə də (Teo və Crawford, 2005), HR funksiyalarının daha strateji rol qəbul etdiyinə dair bəzi əks sübutlar var; məsələn, Kelly və Gennard (1996) bəzi NHS HR direktorlarının strategiyanın hazırlanmasında iştirak etdiyini, Stock et al (1994) isə HR rolunun artan peşəkarlaşmasına doğru irəliləyişin sübutunu tapdı. İnsan Resursları rolları tamamilə yeni ictimai idarə gündəminə bu sahədir. HR rolunun hansı yollarla dəyişdiyini öyrənmək üçün daha çox araşdırma tələb olunduğu yer dövlət və bələdiyyə idarəçiliyidir. Baxmayaraq ki, Boyne et al. (1999) dövlət sektorunda HRM-ə yanaşmaların geniş miqyaslı kəmiyyət sorğusu aparmışlar, bu tədqiqat HR departamentinin özünün oynadığı rol təhlil etmir, ona görə də bu sahə gələcək tədqiqatlar üçün yetişmişdir. Dövlət idarəçiliyi islahatlarının daha geniş kontekstinə daxil olan bu sənəd HR funksiyalarının strateji rol hesab edilə bilən funksiyaları yerinə yetirib-yetirməməsi ilə bağlı davam edən müzakirələrə töhfə verməyə çalışır.

NƏTİCƏ

Bu tədqiqat dövlət və bələdiyyə idarəçiliyində HR funksiyasının idarə edilməsini araşdırmışdır. Nəticəmiz budur ki, HR davamlı bir dəyişiklik və təkamül dövründədir. HR rolunun getdikcə daha strateji xarakter almasına dair aydın sübutlar var, lakin bu rol ənənəvi HR rollarını əvəz etmir, əksinə, dövlət sektorunda HR-nin müxtəlifliyinə, çətinliyinə və mürəkkəbliyinə əlavə olunur.

Nəticələrimiz göstərir ki, dövlət sektorunda HRM daxilində dəyişiklik əvvəlki tədqiqatların təklif etdiyindən xeyli irəli gedib. Siyasət nöqteyi-nəzərindən, hökumətin dəyişiklik gündəliyinin qüvvəyə mindiyi aydındır. Bununla belə, bəzi təşkilatlarda, məsələn, polisdə, funksiyanın bütün potensialının çətin və vaxt aparan prosedurlar tərəfindən geri çəkildiyinə dair sübutlar da var. Buna görə də, prosesin yükünü asanlaşdırmaq və azaltmaq üçün yeni yolların araşdırılmasına, eləcə də rol daxilindəki gərginlik və münaqişələrin necə həll oluna biləcəyinin daha ətraflı araşdırılmasına ehtiyac var.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Dövlət və bələdiyyə idarəçiliyi. (2011). Dərslik. Bakı: “İqtisad Universiteti” Nəşriyyatı.
2. Əsgərov Z.A. Yerli özünüidarəetmənin nəzəri-hüquqi əsasları. (2009). Bakı: Dövlət Universitetinin xəbərləri. Sosial-siyasi elmlər seriyası. N 3, s. 32-39.
3. Dibirova L.V., “Dövlət və yerli özünüidarəetmə orqanları və onların fəaliyyət istiqamətlərinin nəzəri və metodoloji əsasları”. (2022). Elmi iş beynəlxalq elmi jurnal, cild 16.
4. Storey J. New Perspectives on Human Resource Management. Routledge. (2018). London.
5. Adams G.B., (1994), “Enthralled with modernity: the historical context of knowledge and theory development in public administration”, in White and Adams (Eds), Research in Public Administration, Sage Publications, Thousand Oaks.
6. Bach S. and Della Rocca G. (2000). The Management Strategies of Public Service Employers in Europe”. Industrial Relations Journal, 31, 2, 82-96.
7. Harris L. (2004). UK Public Sector Reform and the „Performance Agenda“ in UK Local Government – HRM Challenges and Dilemmas. Paper to the HRM and Performance Conference, Bath University, April.
8. Horton S. (2003). „Participation and Involvement: The Democratisation of New Public

Management". International Journal of Public Sector Management, 16, 6, 403-411.

9. Storey J. New Perspectives on Human Resource Management. Routledge. (2018). London.

A.A.Allahverdiyev

master student, Azerbaijan State University of Economics

Human resource management in state and municipal administration

Abstract

The management of human resources in state and municipal administration is of great importance, especially as it relates to the field of public administration. It is considered an internal structure that insures impartial treatment, ethical standards and promotes a value-based system. As the public sector modernizes and strives to become more efficient and cost-effective, the effective and strategic management of people is becoming increasingly important, and calls are being made for the HR function to play a more strategic role.

The quality of human resources is an important factor in a government's ability to fulfill its mandate. Human Resource Management (HRM) is important in terms of ensuring high level management of human capital and effective resolution of all issues related to this resource. These issues include compensation, recruitment and selection, performance management, organizational development, safety, health, employee motivation, communication, administrative support and training. In this regard, this article examines the impact of HR function management in state and municipal administration.

Key words: public administration, disciplined administration, human resources management

A.A.Аллахвердиев

магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Управление человеческими ресурсами в государственной и муниципальной администрации

Резюме

Управление человеческими ресурсами в государственном и муниципальном управлении имеет большое значение, особенно в том, что касается сферы государственного управления. Это считается внутренней структурой, которая обеспечивает беспристрастное отношение, этические стандарты и продвигает систему, основанную на ценностях. По мере того, как государственный сектор модернизируется и стремится стать более эффективным и рентабельным, эффективное и стратегическое управление людьми становится все более важным, и раздаются призывы к тому, чтобы функция управления персоналом играла более стратегическую роль.

Качество человеческих ресурсов является важным фактором способности правительства выполнять свой мандат. Управление человеческими ресурсами (HRM) важно с точки зрения обеспечения высокого уровня управления человеческим капиталом и эффективного решения всех вопросов, связанных с этим ресурсом. Эти вопросы включают компенсацию, набор и отбор, управление эффективностью, организационное развитие, безопасность, здоровье, мотивацию сотрудников, коммуникацию, административную поддержку и обучение. В связи с этим в данной статье рассматривается влияние управления кадровой функцией в системе государственного и муниципального управления.

Ключевые слова: государственное управление, дисциплинированное управление, управление человеческими ресурсами.

A.A.İsayeva
magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
ayselisayeva99@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub: 07.04.23

The article was received by editorial board on: 07.04.23

Статья принята к печати: 07.04.23

İNTELLEKTUAL KAPİTALIN FORMALAŞMASI VƏ İNKİŞAFI XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Xülasə

Bu məqalədə insan kapitalının formalaşması və yanaşmaları ilə bağlı ekspert rəylərinin monitorinqinə əsaslanan tədqiqatın nəticələri izah edilir. Tədqiqatın nəticəsi insan kapitalının mahiyyətini və onun elmdə yerini anlamaq üçün nəzəri yanaşmaların strukturu üçün təklifdir. Biznes iqtisadiyyatı baxımından istehsal amili kimi qəbul edilən insan kapitalıdır. İdarəetmə baxımından insan kapitalı şirkətin bazar dəyərinin bir hissəsini təşkil edən biznes resursu və ya aktividir. İnsanın istehsal qabiliyyətlərinin kəmiyyət və keyfiyyətə qiymətləndirilməsi və onların iqtisadi inkişafda rolu İngiltərənin klassik siyasi iqtisadçı alimləri tərəfindən təsvir edilmişdir.

Məqalədə 19-cu əsrin məşhur iqtisadçılarının fikirlərindən bəhs ediləcək və 20-ci əsrin əvvəllərinə aid anlayışlar veriləcəkdir. Bu dövrdə Qərb iqtisadiyyatında insan kapitalı anlayışı formalaşmış və ABŞ-in neoklassik alimlərinin, fikirlərini ön plana çıxarmışdır. İnsan kapitalı nəzəriyyəsinin formalaşmasının obyektiv və subyektiv şərtləri izah ediləcək.

Açar sözlər: intellektual kapital, insan resursları, insan kapitalı, təhsil, inkişaf.

GİRİŞ

İnsan yaşadığı dövrdə qazanmış olduğu bütün biliklər intellektual kapitala çevrilir. İntellektual kapitalın əsasında insan kapitalı nəzəriyyəsi əks olunur. Müəyyənləşdirilmişdir ki, insan intellektinə qoyulan pul vəsaiti digər maddi aktivlərə qoyulan pul vəsaitindən çox milli sərvətin artımına gətirib çıxarır. Bir sözlə, təhsilə kapital qoyuluşların yüksək mənfəət verən tərkib hissəsi kimi yanaşmaq olar. Hal-hazırda intellektual kapitalı müstəqil iqtisadi resurs olmaqla, ÜDM faizinin artımının əsasını təşkil edir.

Məqalənin yazılması üçün Azərbaycanda intellektual kapitalın müasir vəziyyəti araşdırılmış, eyni zamanda haqqında danışılan mövzunun həm dövlət, həm də özəl sektora aid edilə biləcək modelləri barədə məlumatlar əldə edilmişdir. Araşdırmada insan resursları ilə bağlı baza informasiyalarına geniş yer verilmiş, menecmentin inkişafında rolunu oynayan məşhur alimlərin düşüncələri, fikirləri əks edilmişdir. Burada əsas məqsəd, müəssisələrin fəaliyyəti zamanı intellektual kapitalı idarə etmək üçün riayət etməli olduqları prinsipləri, metodları müəyyən etmək və bunları tətbiq etməkdir. Azərbaycan və digər ölkələrin iqtisadçı alimlərinin insan resurslarının idarə edilməsi sahəsində nəzəri və praktiki baxışları və tədqiqatları, o cümlədən idarəetmə nöqtəyi-nəzərindən mövzu ilə bağlı qəbul edilmiş normativ aktlar tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsası kimi nəzərə alınmışdır. Tədqiqatın nəticələri Azərbaycan şirkətlərində, dövlət qurumlarında insan resurslarında intellektual kapitalın idarə edilməsinin innovativ metodlarından istifadəni genişləndirməkdə önəmli rol oynaya bilər.

İntellektual kapitalın formalaşmasının müasir tendensiyaları

İqtisadiyyatın inkişafında insanın kapitalının əhəmiyyəti artdıqca, onun tədqiqatı və öyrənilməsi zərurəti də daha vacib olmuş və intensivliyi artmışdır. Bu baxımdan son dövrlər insan kapitalının inkişafı ilə bağlı tədqiqatların aparılmasına maraq daha da genişlənməmişdir. İnkişaf

etmiş sənaye ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, insan komponenti və əhalinin intellektual səviyyəsi ölkənin iqtisadi artımında onun təbii ehtiyatlarından daha çox rol oynayır. İnsan kapitalı nəzəriyyəsi ilk olaraq ötən əsrin 60-70-ci illərində Amerikan iqtisadçıların tədqiqatları əsasında yaranmışdır. İnkişaf etmiş ölkələr 20-ci əsrin ortalarından başlayaraq insan kapitalının inkişafına üstünlük verir və ona qiymət verirlər.

Dünya Bankına əsasən inkişaf etmiş ölkələrin milli gəlirlərinin 70%-dən çox hissəsini insan kapitalı təşkil edir. Bu gəlirlərin 20-25% arası istehsal resurslarının payına, geridə qalan digər hissəsi isə təbii resursların payına düşür. Müasir dövrdə təbii sərvətlərin mövcudluğu artıq dövlətin əsas göstəricisi kimi qəbul edilmir. A.Smitin fikrincə, “əvvəlcə fəhlənin çevikliyinin və bacarığının təkmilləşdirilməsi, sonra isə onun istifadə etdiyi maşın və avadanlıqların təkmilləşdirilməsi faydalı əməyin istehsalının artmasına təsir edir”. O deyirdi ki, cəmiyyətin əsas resursları istifadə edilən maşın və digər alətlərdən, torpaqdan və “əhalinin cəmiyyət üçün faydalı olan bacarıqlarından” ibarətdir. Bu bacarıqlar, həmin şəxsin cəmiyyətdəki dəyərinin əsas hissəsi olmaqla bərabər aid olduğu cəmiyyətin də əsas sərvəti hesab olunur. [1]

Beləliklə, dünyada aparıcı dövlətlərin ən vacib resursu insanlar, onların bacarıqları və istedadları çıxış edir. Bu da dövlətlərin əsas vəzifələrindən birinin elm və təhsilin inkişafı məsələsi olduğunu göstərir. Elm və təhsil dünya dövlətlərinin sosial-iqtisadi artımının əsasını təmin edir. İnkişaf etmiş və o cümlədən sürətlə inkişaf edən ölkələrin (Cənubi Koreya, ABŞ, Yaponiya, Finlandiya və başqa) təcrübələri göstərir ki, onlar üçün insan kapitalının inkişafın böyük əhəmiyyət kəsb edir. İnsan kapitalının inkişafını əsas görən ölkələrdə iqtisadi səmərəlik maddi ehtiyatlara daha çox önəm verən ölkələrlə müqayisədə kifayət qədər çox olmuşdur. Bu da kapitallar arasında insan kapitalına edilən investisiyaların ən səmərəli investisiya olmasını göstərir. İnsan kapitalına, onun inkişafına qoyulan investisiya gələcəkdə inkişaf üçün əsas şərtlərdən biri hesab edilir.

İnsan kapitalının formalaşması - “insan istehsal qabiliyyəti” yanaşması. Klassik siyasi iqtisad alimləri insanın istehsal qabiliyyətinin və onun iqtisadi inkişafdakı rolunun cəmiyyət və keyfiyyətə qiymətləndirilməsi sahəsində ilk fundamental tədqiqatları İngiltərə tərəfindən təmin edilmişdir. Hər şeydən əvvəl təhsil, təcrübə və milli sağlamlıq kimi tanınırdı. Bu nömrələr Uilyam Petti, Adam Smit və Devid Rikardonun işlərinə həsr olunub.

İqtisadi formalaşma tarixində insan kapitalının dəyərini ilk qeyd edən Uilyam Petti olmuşdur. 1676-cı ildə yazdığı məşhur "Political arithmetic's" elmi əsərində o, ağa, matros, əsgər və digər insan kapitalının dəyərlərini təhlil etmiş və buna əsasən hər bir insanın kapital dəyərinin hesablanması metodunu təqdim etmişdir. Bu fenomenə görə insan kapitalı torpaq kimi resurslardan əldə edilən gəlirin 20 qatına bərabərdir. [2]

K.Marks vurğulayırdı ki, insanın fiziki, əqli və yaradıcı gücünün artmasına “cəmiyyətin əsas istehsalçısı” kimi baxmaq olar. O, “əsl sərvət”, digər maddi ehtiyatlar isə “ictimai istehsalın efemer anları”dır. Xüsusilə, insan potensialının artımını əsas kapitalın istehsalı kimi qiymətləndirmək olar. Çünki əsas kapital insan kimi qəbul edilir. [3]

Adam Smit təhsilin yüksək iqtisadi dəyərini vurğulayaraq və onu ölkənin sərvətini artıran amillərə əlavə edirdi. Adam Smitin hazırkı nəzəriyyəsində maddi kapitalın təkrar istehsalı prosesi ilə insan imkanları arasında oxşarlıq ideyası mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Adam Smit deyir: İnsan bir sənəti öyrənmək üçün çox vaxt və səy tələb edir. Onu qiymətli avtomobillə müqayisə etmək olar. Bu əmək təlim xərclərini ödəyir və çox vaxt kapital kimi gəlirli ola bilər.

İnsan kapitalının formalaşması – “iqtisadi insan” yanaşması. 19-cu əsrin məşhur iqtisadçıları: L. Valras, Q. McLeod, N. Senior, J. Rikardo və onun tələbələri J. Makulox və J.S. Mill və I. Fon Tunen, A. Marşal. və başqaları, klassik iqtisadiyyatın ideyalarını inkişaf etdirdilər və iqtisadi nəzəriyyə daxilində iqtisadi düşüncəni zənginləşdirdilər, o cümlədən insan resursları ilə bağlı aşağıdakı yeni metodoloji konsepsiyalar irəli sürdülər.

XIX əsrin klassik tədqiqat proqramlarının təkamülündə və inkişafında iqtisadçıların kapitalın mahiyyəti ilə bağlı mübahisələri mühüm yer tutur. Əvvəla, iqtisadçılar bu məsələdə həmfikir deyil, "Kapital nə sayılmalıdır?". "İnsanı fiziki varlıq, yoxsa insanın istehsal qabiliyyətini kapital adlandırmalıyıq?" J. S. Mill elə bir qayda işləyib hazırladı ki, onun fikrincə kapital miras qalmış və qazanılmış qabiliyyətdir. J. S. Mill deyirdi: "İnsanın varlığı kapital deyil, lakin onun bacarıqlarından tam istifadə oluna bilər" [4].

Senior A. deyir ki, kapital gələcəkdə insanın gözlənilən ömür uzunluğunun məhsuludur. J. R. Mc. Cullox insan varlığını aydın şəkildə kapital kimi müəyyən etmişdir. Əgər biz fərdlər kimi özümüzü kapital kimi görmürüksə, özümüzü milli sərvətin elementi kimi görməyimizin əsaslı səbəbi yoxdur [5]. Beləliklə, 19-cu əsrin sonunda insan potensialının və sadə kapitalın simmetrik tədqiqi bir çox iqtisadçılar üçün adi hala çevrildi. Xüsusilə əhalinin əmlakının dəyəri cəmiyyətin mühüm dəyəridir və ona görə də ölkənin milli sərvəti hesablanmalıdır.

İnsan kapitalının formalaşması - "şəxsi kapital" yanaşması. 20-ci əsrin əvvəllərində insan kapitalı anlayışına maraq bir qədər azaldı. Bu sahədə ciddi araşdırmalar aparılmamışdır. Qərbdə neoklassik istiqamətin banisi A.Marşal bu dövrün görkəmli simalarından biri kimi şöhrət qazanmışdır. O, "Şəxsi kapital" anlayışını yenilik kimi elmə gətirmişdir. Bu anlayış insan kapitalından daha yaxşı olduğunu vurğulamışdır. A.Marşall qeyd etmişdir ki, insanın əmək haqqı və digər gəlirləri kapitalın faizi ilə müəyyən uyğunluqları vardır.

A.Marşall yüksək məhsuldar insanın sosial dəyərini və müsbət qabiliyyətini nümayiş etdirərək, "şəxsi kapitalı", ilk növbədə, müxtəlif təhsil formalarını toplamaq yollarını öyrənmişdir. O, daha geniş əhali üçün çevik təhsil sisteminin lazım olduğunu və bütün ölkəyə ən faydalı təsir göstərdiyini müdafiə etdi.

XVII-XVIII əsrlərdə insan kapitalı ümumi kapitalın 10%-ni keçmədiyi halda, 1913-cü ildə 33%-ə yüksəlmişdir. Bəzi müəlliflər Birinci Dünya Müharibəsinin itkisini qiymətləndirmək üçün insan kapitalından istifadə edirdilər. Müharibədə insan itkisinin "statik bir şübhə üsulu" olduğunu deyən E.Boqart hesab edir ki, müharibədə itirilən pulların dəyəri böyük iqtisadi dəyərə malikdir " [6].

İnsan kapitalının formalaşması - "peşə təhsili" yanaşması. XX əsrin əvvəllərində Harvard Universitetinin professoru J.R.Rul ilk olaraq peşə təhsilinin ABŞ milli gəlirinə təsirini hesablamışdır. J.R.Volş ali təhsilin iqtisadi dəyəri ilə marqlanırdı. J.R.Volşun təhsil iqtisadiyyatı o dövr üçün təkcə innovasiya məsələsi deyil, həm də gələcək tədqiqatlar üçün praktiki əhəmiyyət kəsb edir. Volşun onilliklər boyu apardığı praktiki nəticələri və nəzəri inkişaflarından sonra T.Şults və Q.Baker insan kapitalı nəzəriyyəsiindən istifadə etdi. T.Şultsa görə insan kapitalına investisiya əsas nəticəsinə insanların əmək məhsuldarlığının artmasında, onların cəmiyyətdə effektiv yaradıcı fəaliyyəti üçün şəraitin yaradılmasında və sağlamlılıqlarının qorunmasında göstərir [7].

İkinci Dünya Müharibəsindən sonra ixtisaslı kadr çatışmazlığına ehtiyac və əmək bazarına maraq yarandı. 60-cı illərə qədər, hətta qabaqcıl iqtisadiyyatlarda maddi yığımla müqayisədə insan kapitalının təmərküzləşməsində nəzərə cərpacaq dərəcədə yavaşlama müşahidə olunurdu. Diqqət mərkəzində keyfiyyətə yeni işçi qüvvəsinin yaradılması, ixtisaslı kadrların formalaşdırılması və toplanması problemi dayanırdı. İkinci şərt elmi-texniki inqilabın inkişafı idi. O, cəmiyyətin məhsuldar qüvvələrində dərin dəyişikliklər etdi. İqtisadiyyatda insan şəxsiyyətinin rolu artdı. Məhz həmin dövrdə bütün ölkələrdə orta təhsil ili yüksəldi və işçi qüvvəsinin peşə ixtisası iqtisadi inkişafın ən mühüm amillərindən biri kimi qiymətləndirildi. Bundan əlavə, 50-60-cı illərdə innovasiya sənayesinin sürətli inkişafı kəskin xarici siyasi vəziyyət və tədqiqat sahəsində elmi və iqtisadi üstünlük uğrunda mübarizəni tələb edirdi. Qabaqcıl inkişaf etmiş ölkələrdə intellektual istehsal gücü nəzərəcərpacaq dərəcədə artmışdır. Sosial tərəqqinin əsas istiqaməti insanın öz məhsuldarlığının inkişafı və iqtisadi tərəqqidə işçi qüvvəsindən istifadənin səmərəliliyidir. Onlar elm, təhsil, səhiyyə, xidmət və istirahət sahələrində intensiv artımı təşviq etdilər.

İntellektual kapitalın inkişafı 3 mərhələdə baş verir:

- birinci mərhələ əqli kapitalın qoyuluşunu və onun pul formasından intellektual formaya çevrilməsini nəzərdə tutur. Bu zaman ilk növbədə bilik və təcrübəsi olanlar işə təhkim edilir. İkincisi, işçilər orijinal konsepsiyalar və intellektual mülkiyyətin yaradılması prosesinin iştirakçısı olur. Bundan əlavə, bu məqamda heyətin peşəkarlıq dərəcəsi, həvəs və yaradıcılıq fəallığı yüksəlir və korporativ mədəniyyət inkişaf edir.

- intellektual məhsul istehsal olunur, başqa deyişlə maddiləşmə prosesi həyata keçir. İkinci mərhələ əlavə dəyərin yaradıldığı yerdir.

- üçüncü mərhələ intellektual kapitalın əmtəələşməsini əhatə edir, sonra isə satılır və yenidən pula çevrilir. Yenilikçi firma rəqabət üstünlüyü əldə edir və əhəmiyyətli gəlirlər əldə edə bilər. Bu qazanc intellektual kapitalın artırılmasına yönəldiləcək. Nəticədə birinci mərhələ təkrarlanır. Bununla da, növbəti dövrün həm kəmiyyəti, həm də keyfiyyəti daha yüksək olur.

Azərbaycanda intellektual kapitalın inkişafının müasir vəziyyəti

Ölkəmizdə hökm sürdüğü ictimai-siyasi sabitlik, iqtisadiyyatının yüksək inkişaf tempi təhsilin və elmin inkişafına, onların dünya standartlarına uyğunlaşmasına şərait yaradır. Zamanın tələbinə uyğun olaraq milli təhsil konsepsiyası müasirləşmə tələb edir.

İntellektual kapitalın qiymətləndirilməsi onun monitorinqini həyata keçirilməsinə və ona təsir edən amillərin idarə edilməsinə imkan verir. Ölkəmizdə fəaliyyət göstərən müəssisələrin bir hissəsində intellektual kapital mövcuddursa, digərlərinin bu nisbətən daha azdır və ya mənfidir. Azərbaycanda intellektual kapitalının inkişaf etdirilməsi üçün potensialı var. Belə ki, son illiklərdə əhalinin savadlanmasında bir çox tədbirlər həyata keçirilmiş, ümumi təhsil səviyyəsi yüksəlmişdir. Təhsilə qoyulan vəsait ona müvafiq tələbin formalaşmasını zəruri edir. Bilik iqtisadiyyatında dövlət biliklərə tələbi stimullaşdırmalıdır. H.Bekker təhsilə qoyulan investisiyaların iqtisadi effektivliyini gəlirlərin xərclərlə müqayisəsi ilə təhlil etmiş və müəyyənləşdirmişdir ki, təhsilə qoyulan investisiya ildə 12-14%-lik gəlirdə etməyə imkan verir [8].

İnsan kapitalının inkişafının və onun səmərəli istifadəsinin əsas üsullarından biri şirkət içində qeyri-formal intellektual qrupların yaradılmasıdır. İşçilərin bu qruplarda fəaliyyəti onların sosial və peşəkarlıq maraqları əsasında formalaşır. Bu qruplar daxilində işçilər bir biri ilə ünsiyyətdə olur, biliklərini bir birləri ilə bölüşür, ideyalarını paylaşırlar. Müəssisələr belə qrupların yaranmasında və onun fəaliyyətindən səmərə əldə etməyə maraqlıdır.

İnsan kapitalının inkişafı üçün digər bir vasitə də üst və alt heyət arasında razılaşmalardır ki, onlarda hər iki tərəfin gözləntiləri aydın əks olunur. Bununla rəhbərlik və heyət arasında qarşılıqlı razılaşma əldə edilir, tərəflərin üzərinə düşən öhdəlik dəqiq müəyyən olunur və bu da münaqişələrin, mübahisələrin olmamasına şərait yaradır. Bu qruplaşmalarda idarəetmə nəzarəti əvəzinə daxili nəzarətdən istifadə edilir. Hər bir işçi öz vəzifələrini yerinə yetirməyin öz mənafeyinə uyğun olduğunu bilir və buna görə də nizamnamələrə əməl edir.

İnsan kapitalının çiçəklənməsi üçün işçilər təşkilatın mənfəətini və mülkiyyətini bölüşməlidirlər. Məsələn, işçi şirkətin səhmlərini almaqla onun aktivlərinin bir hissəsinə sahiblik əldə edir.

İşçilərin həvəsləndirilməsi və motivasiyası insan kapitalının vacib komponentlərinə çevrilir. İşçini sosial güzəştlərlə orada uzun müddət qalmasına həvəsləndirmək, korporativ mədəniyyətin yüksəldilməsi şirkətin daxili və xarici imicinin yaxşılaşmasına zəmanət verə bilər.

İntellektual kapitaldan istifadənin səmərəliyinə insan ömrünün uzunluğu təsir edir. Əgər əhalinin cavan hissəsinin ölüm səviyyəsi yüksəkdirsə bu zaman intellektual kapitalın istifadə müddəti və həmçinin səmərəliyi azalır. İntellektual kapitalın formalaşmasında mənfəət təsiri olan amillərdən biri də təhsilin dövlət tərəfindən maliyyələşdirilməsi göstəricilərinin azalmasıdır. Pullu təhsil və onun qiymətinin yüksəlməsi əhalinin orta və aşağı gəlirli təbəqəsində olan savadlı və istedadlı gənclərin təhsildən uzaqlaşmasına gətirib çıxarır. Bununla da potensial intellektual

kapitalın sayı azalır. İstedadlı gənclərin dövlət tərəfindən maliyyələşdirilmiş təhsilə cəlb olunması çox vacibdir. Bundan əlavə yerli idarəetmələr bilikli gənclərə dəstək olmaq üçün onların təhsilinə yatırım üçün kreditlərin əlçatan olmağını təmin edə bilərlər.

İntellektual kapitalın böyüməsi və inkişafı dövlət üçün vacib olmalıdır. Dövlət bilik iqtisadiyyatının inkişafına təkan vermək üçün təşkilati, hüquqi və iqtisadi tədbirlər proqramı həyata keçirməlidir. Əvvəla, buna elm və təhsilə ÜDM-ən ayrılan vəsaitin artırılmasını misal göstərmək olar. Bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə bu məsələyə böyük diqqət yetirilir və əhəmiyyətli maliyyə resursları ayrılır. İnkişaf etmiş sənaye ölkələrində bilik istehsalı ÜDM-in orta hesabla 5%-ni təşkil edir. İnkişaf etmiş ölkələrin sərvətinin əsas mənbəyi təbii sərvətlər deyil, insan resurslarıdır.

Bilik inkişaf etmiş ölkələrində lokal olaraq əsas təhsil və elm mərkəzlərində istehsal olunur. Onların istehlakı ölkə üzrə bərabər paylanmışdır ki, bu da informasiya tələbinin bərabər paylanmasını təmin edir. Bu, informasiya texnologiyalarına və innovasiyalara ciddi tələbatın olduğunu, məhsul istehsalının səviyyəsinin ölkə üzrə bərabər olduğunu, sosial-iqtisadi inkişaf fərqlərinin aşağı olduğunu göstərir.

Bilik iqtisadiyyatına dövlət nəzarəti istiqamətində ilk addım elmin institusional strukturunu gücləndirməkdir. Bu halda institusional baza qurulana qədər dövlət başçılıq etməlidir. İkincisi, təhsil və elmi qurumlara dəstək göstərməkdən onların işini həvəsləndirməyə keçid olmalıdır. Nəhayət, elm və istehsalat, biznes və təhsil arasında institusional əlaqələrin qurulması və inkişafı vacibdir.

Hökumət innovasiyaların təşviqində kifayət qədər kömək edə bilər. Hökumət təhsilə sərmayə qoya, ixtiraları maliyyə cəhətdən dəstəkləyə və onların inkişafının ilkin mərhələlərində iştirak edə bilər. İntellektual mühitin qorunmasında dövlətin mühüm rolu var. Müəssisələrin öz əqli mülkiyyət hüquqlarını qorumaqda inamlı hiss etmələri üçün əqli mülkiyyətin qorunması dəqiq və şəffaf olmalıdır. Dövlət eyni zamanda məlumat mübadiləsi edə, yarışlar və konfranslar kimi oyunları həyata keçirə bilər. Bundan əlavə, kiçik firmalarla iri şirkətlər və dövlət qurumları arasında əlaqələr gücləndirilməlidir.

NƏTİCƏ

Bu gün iqtisadi artımın və milli iqtisadiyyatın zənginləşməsinin əsas hərəkətverici qüvvəsi insan biliyidir. Əmək, kapital və təbii ehtiyatlar kimi istehsal dəyişənlərinin digər elementləri biliklə birləşdikdə daha çox gəlir əldə etmək potensialına malikdir. İnsan kapitalı ölkənin elm, texnologiya və ali təhsil sahələrində formalaşan intellektual kapitalının mühüm tərkib hissəsidir. Hesab edirəm ki, 20-ci əsrin 1960-cı illəri insan kapitalı nəzəriyyəsinin inkişafı üçün ilkin subyektiv və obyektiv şəraitin yaradılmasının şahidi oldu. Bu gün iqtisadi müzakirələrdə “insan kapitalı” terminindən geniş istifadə olunur. Mikroiqtisadi baxımdan insan kapitalı ilə məşğul olmağın iki əsas yolu var. İnsan kapitalı biznes iqtisadiyyatı baxımından istehsal amili kimi görünür. Rəhbərlik insan kapitalına şirkətin bazar dəyərinə töhfə verən resurs və ya aktiv kimi baxır. Makroiqtisadi baxımdan insan kapitalı həm istehsalın tərkib hissəsi, həm də iqtisadi genişlənmə mənbəyidir. Nəticədə “insan kapitalının istehsalı” anlayışı araşdırıldıqda müəyyən edilmişdir ki, sahibkarlıq fəaliyyəti yalnız sahibkarlıq subyektləri insan kapitalını toplayıb bölüşdürdükdə səmərəli və uğurlu olacaqdır. Buna görə də, təşkilatların rəqabət qabiliyyətinin artırılmasında işçilərin işinin səmərəliliyi və keyfiyyəti, eləcə də şirkət rəhbərlərinin səriştəsi çox vacibdir.

Ali təhsilli mütəxəssislərin əməyi bu sahənin fəaliyyətinə təsir göstərmiş və gələcəkdə elmi və texnoloji konsepsiyaların kommersiyalaşdırılmasına imkan vermişdir. Milli intellektual kapital dedikdə, biz intellektual kapitalın kommersiya dəyəri olan və iqtisadi artımı və rəqabət qabiliyyətini təşviq edən və ya başqa sözlə, iqtisadi nəticələr verən hissəsini nəzərdə tuturuq. Təbii sərvətlərin gəlirlərini ölkəmizdə elmi-tədqiqat və təhsilə ayırmaqla biz dövrün tələblərinə cavab

verən insan kapitalının inkişafını təmin edə bilərik. Azərbaycan Respublikasının elmi işçilərin ixtisasının artırılması və onların sosial müdafiəsinin gücləndirilməsi üzrə milli siyasəti intellektual kapitalın həm kəmiyyət, həm də keyfiyyət göstəricilərini artırmaqla bütövlükdə elmin tərəqqisinə yönəlib.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Koritsky A. V. Introduction to the theory of human capital., Sib UPK, www.sibupk.nsk.su
2. Marx K. (1974). Capital. Criticism of political economy / Marx K., Engels F. Soch. 2nd ed., Vol. 49. - Moscow: Politizdat, p. 182-183.
3. Mill J. (1980). Fundamentals of Political Economy / General. A.G. Mileikovsky. Moscow: Progress, T1, p. 47.
4. Petty W.(1940). Economical and statistical work - M.: Sockekgiz, p. 154, 156,
5. Ricardo J. (1955). Compositions. T.1., Moscow: Gospolitizdat, p. 89.
6. Schultz T.W. (1961). Investment in Human Capital. American Economic Review 51
7. The game B.C. (1975). Modern Western theories of the reproduction of labor: Critical essay-M.: Nauka, c. 21.
8. Беккер Гэри С. (2003). Человеческое поведение: экономический подход под ред. Г. Беккера, М: ГУ ВШЭ, 336 с.

A.A.Isayeva

master student, Azerbaijan State Economic University

Characteristics of formation and development of intellectual capital

Abstract

This article describes the results of a study based on the views of monitoring experts on human capital formation and approaches. The result of the study is a proposal for the structure of theoretical approaches to understand the nature of human capital and its place in science. From the point of view of business economics, it is human capital that is considered as a factor of production. From a management perspective, human capital is a business resource or asset that forms part of a company's market value. The quantitative and qualitative assessment of man's productive abilities and their role in economic development was defined by the classical political economists of England.

In the article, the ideas of the famous economists of the 19th century will be discussed and the concepts of the beginning of the 20th century will be given. In this period, the concept of human capital took shape in the Western economy and brought the ideas of neoclassical scientists from the USA to the fore. The objective and subjective conditions of the formation of human capital theory will be explained.

Key words: intellectual capital, human resources, human capital, education, development.

A.A.Исаева

магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Особенности формирования и развития интеллектуального капитала

Резюме

В данной статье изложены результаты исследования, основанного на мониторинге мнений экспертов по вопросам формирования человеческого капитала и подходов. Результатом исследования является предложение по структуре теоретических подходов к пониманию природы человеческого капитала и его места в науке. С точки зрения экономики предприятия именно человеческий капитал рассматривается как фактор производства. С управленческой точки зрения человеческий капитал — это бизнес-ресурс или актив, который составляет часть рыночной стоимости компании. Количественная и качественная оценка производственных способностей человека и их роли в экономическом развитии даны классиками политической экономики Англии.

В статье будут рассмотрены идеи известных экономистов 19 века и даны концепции, относящиеся к началу 20 века. В этот период концепция человеческого капитала сформировалась в западной экономике и выдвинула на первый план идеи ученых-неоклассиков США. Будут объяснены объективные и субъективные условия формирования теории человеческого капитала.

Ключевые слова: *интеллектуальный капитал, человеческие ресурсы, человеческий капитал, образование, развитие.*

Ф.У.Абдуллаева
магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет
fidan.aabdullayeva@gmail.com

Мəqalə redaksiyaya daxil olub: 04.04.23

The article was received by editorial board on: 04.04.23

Статья принята к печати: 04.04.23

ПРОЦЕСС УПРАВЛЕНИЯ ПЕРСОНАЛОМ ВО ВРЕМЯ ПАНДЕМИИ

Резюме

Цель статьи - исследовать особенности управления персоналом в период пандемии. Хотя многие сектора бизнеса понесли убытки из-за пандемии Covid-19, не все из них пострадали от пандемии. Во время пандемии COVID-19 сотрудники часто сталкиваются с проблемами не только на работе, но и дома. Отдел кадров приобретает все большее значение в организации, и его основная задача во время пандемии заключается в смягчении негативных последствий глобальной пандемии среди сотрудников. Поэтому к планированию и осуществлению антикризисного управления необходимо привлекать отдел кадров как главного представителя высшего капитала любой организации. Некоторые компании испытали наибольший рост во время пандемии. Помимо наличия определенных квалификаций, сотрудники должны установить прочную эмоциональную связь с учреждением, чтобы отражать эти качества в учреждении.

Ключевые слова: Covid-19, современный, мировая экономика, пандемия, управление, персонал, развитие.

ВВЕДЕНИЕ

Корпоративная принадлежность определяется как степень, в которой сотрудник идентифицирует себя с учреждением и добровольно участвует в корпоративной деятельности. Ожидания сотрудников имеют большое значение в формировании корпоративной принадлежности. В этом контексте сходные условия, такие как совпадение индивидуальных целей работника с целями учреждения, соблюдение требуемой заработной платы, интенсивное разделение ценностей внутри организации, способность сотрудников проявлять инициативу, непосредственно участвовать в процессы принятия решений и поддержка идей и проектов положительно влияют на корпоративную принадлежность. Хотя корпоративная принадлежность - это не та ситуация, которая возникает, когда сотрудник начинает работу в учреждении, она возникает со временем по мере накопления опыта в учреждении. Формирование корпоративной принадлежности дает много преимуществ учреждению. Тот факт, что сотрудник видит себя частью организации, увеличивает синергию внутри организации и позволяет сотруднику эффективно использовать свой творческий потенциал, поскольку он выполняет свою работу с высокой мотивацией. Таким образом, учреждения с сотрудниками с высокой корпоративной принадлежностью могут быстрее достичь своих целей, получив большое конкурентное преимущество. Сильная корпоративная культура и корпоративный климат играют важную роль в формировании корпоративной принадлежности. Тем не менее, было любопытно, как изменится корпоративное имущество сотрудников, которые держатся подальше от корпоративной структуры с удаленной рабочей средой. В литературе есть данные о том, что удаленная работа снижает корпоративную принадлежность сотрудников (Aguinis H., &

Burgi-Tian J. 2020).

Поскольку увеличение текучести кадров негативно повлияет на функционирование компании, для учреждений стало обязательным разрабатывать стратегии, чтобы не снижать организационную принадлежность сотрудников в период удаленной работы.

В связи с этим корпоративные компании оказали различную поддержку сотрудникам, работающим удаленно в период пандемии: • Google возместил своим сотрудникам до 1000 долларов США за оборудование, которое поможет им работать из дома. • Amazon предложила своим сотрудникам возмещение до \$1000 за оборудование для дома и офиса. • Shopify выделил своим сотрудникам 1000 долларов на создание домашнего офиса. Twitter предоставляет столы, эргономичные стулья и т. д. всем сотрудникам, включая почасовых работников. В модели удаленной работы крайне важно обеспечить техническую и инфраструктурную поддержку и поддержку материалов и других расходов, чтобы работник принадлежал учреждению. Однако этой поддержки может быть недостаточно для поддержания корпоративной принадлежности. По этой причине очень важно развивать хорошие отношения с сотрудниками, организовывать справедливый рабочий день, не ограничивать личные права и свободы, а также не урезать поддержку в виде проезда, питания и премий во время удаленного рабочего процесса, чтобы корпоративная принадлежность не уменьшается (Aitken-Fox E., Coffey J., Dayaram K., Fitzgerald S., Gupta C., McKenna S. & Wei Tian A. 2020: p.141).

В разделе практики управления человеческими ресурсами обсуждаются использование электронных СМИ, ставшее необходимостью в процессе пандемии, и человеческие ресурсы в электронной среде. Процесс планирования и найма рабочей силы в методе управления человеческими ресурсами: Планирование рабочей силы с точки зрения УЧР - это оценка будущих изменений на рынке, продукте и процессах предприятия в соответствии с мощностью, количеством, спросом и характеристиками. В зависимости от актуальной ситуации прогнозирование спроса и возможностей товаров и услуг на будущие временные периоды организаций; предотвращение сокращения рабочей силы в будущем при выходе на пенсию, увольнении, прекращении трудовых отношений, составление прогноза дефицита рабочей силы в будущем. (Brooks S.K., Dunn R., Amlôt R., Rubin G.J., & Greenberg N.2018).

Чтобы обеспечить соответствующую рабочую силу организации путем определения квалификации и характеристик рабочей силы, подходящей для технологических изменений, необходимо провести анализ финансовых возможностей. В управлении человеческими ресурсами в процессе найма крайне важно, чтобы кандидаты находились в структуре, которая может защитить существование организации, адаптируясь к обучению и трудным условиям.

Еще одним важным преимуществом, которое эта ситуация принесет организации, будет то, что организация обеспечивает организационное обучение через этих людей. Чтобы обеспечить непрерывность своего успеха, предприятиям необходимо сохранять квалифицированную рабочую силу, а также нанимать квалифицированную рабочую силу. Высокий потенциал, навыки и знания квалифицированной рабочей силы превращают рабочую силу в стратегическую ценность. С наймом и удержанием квалифицированной рабочей силы действия, которые бизнес будет осуществлять в ожидаемых и непредвиденных ситуациях, приобретают стратегическое значение. Таким образом, бизнес может легче преодолевать кризисы. Кроме того, нехватка квалифицированной рабочей силы может привести к увольнению с работы и, таким образом, к увеличению затрат. Обучение и развитие сотрудников в области УЧР: образование занимает важное место с точки зрения человеческих ресурсов (Akkermans J., Richardson J. & Kraimer M. 2020: p.89).

Осведомлённость сотрудников, которая является основой бизнеса, и эффективное и рациональное использование соответствующего ресурса зависят от обучения и развития. Особенно в текущий период растёт осведомленность об образовании и обучении сотрудников. Как необходимость нашего века, можно поддерживать непрерывность бизнеса и его деятельности, повышать качество и эффективность, а также иметь возможность бороться с неограниченной конкурентной средой путем обучения сотрудников. Навыки, и знания могут быть приобретены сотрудниками организации посредством обучения. В частности, изменения в стратегиях могут вызвать различия в уровне и типах навыков, а также в наборе навыков в целом. По этой причине можно утверждать, что решения по обучению и развитию - это решения, которые позволяют сотрудникам реализовать свой высокий потенциал и предоставить навыки и знания, которые потребуются организации. Обучение работника может быть направлено на получение знаний и навыков в интересах организации, а также в форме охраны труда и техники безопасности. Потому что здесь важно защитить как сотрудников, так и организацию. Нездоровая рабочая среда в первую очередь влияет на сотрудников. В нынешний период пандемии необходимо акцентировать внимание на актуальных вопросах. Снижение уровня доходов сотрудников и членов их семей в этот период. Влияние эпидемического процесса Covid-19 на практику управления человеческими ресурсами в компаниях причины также могут создавать негативные психологические последствия. Оценка эффективности управления персоналом: Венкатешвара Рао (2016) сформулировал эффективность сотрудников следующим образом: «Индивидуальная эффективность = Талант × Мотивация × Организационная поддержка + Факторы удачи». Здесь компетентности, связанные с талантом, определяются как технические и управленческие навыки, человеческие отношения, концептуальное и абстрактное мышление, которые отражаются через знания, отношения, ценности и навыки; было видно, что мотивация отражалась в тяжелой работе и приверженности делу. С другой стороны, организационная поддержка - это то, какую поддержку сотрудник получает от своего руководителя и других сотрудников организации, чтобы он мог хорошо выполнять свою работу. Наряду со всем этим, «Что сотрудник должен сделать и достичь?» Возникает вопрос об определении производительности. Оценка эффективности в целом; Это система измерения, которая осуществляется путем сравнения потенциала, способностей, поведения и привычек сотрудников и характеристик их супругов с другими коллегами. С другим определением; Это проверка способностей сотрудников к работе, их отношения и отношения к работе, насколько они близки к характеристикам работы, которую предстоит выполнить. В результате такого анализа можно определить все аспекты, такие как излишества, недостатки, несоответствия и эффективность, независимо от их званий в организации.

Оценка эффективности означает не только оценку сотрудников. Соответствующая оценка также означает проверку деятельности человеческих ресурсов. В результате оценки низкая успеваемость свидетельствует о наличии недостатков в отборе сотрудников, их обучении или развитии. Поэтому соответствующие действия должны быть пересмотрены для повышения эффективности бизнеса и сотрудников (Alhambra M.A. 2020: p.86).

Ключевой количественный показатель систем оценки эффективности заключается в том, что они изящно определяют различные степени успеха среди людей. Целью здесь является помощь в оценке достигнутых результатов. При оценке эффективности оценивается не человек, а работа людей в организации. Сделанные оценки могут быть вознаграждены за вознаграждение. Людей с хорошими показателями следует поддерживать социально и материально.

Технологические тенденции в человеческих ресурсах и их влияние на УЧР Сегодня,

когда обмен информацией приобрел многогранное измерение, способы общения людей и предприятий друг с другом и их функции также приобрели новое измерение. Развитие Интернета и инновации, которые он привносит в жизнь людей, также формируют поведение и деятельность людей и организаций. Технологические разработки и связанные с ними функции Интернета предоставляют организациям различные возможности с точки зрения управления человеческими ресурсами. Способность адаптироваться к технологическим, социальным и экономическим изменениям в организациях зависит от придания стратегической важности человеческим ресурсам и реагирования на эти изменения. Необходимость воплощения вышеперечисленных факторов в практику бизнеса; Это результат структурных изменений и глобализации. Все виды структурных и глобальных разработок предлагают то, что необходимо сделать для существования и непрерывности бизнеса. Эти возникающие тенденции, часто происходящие во внешней среде, привлекают внимание к необходимости новых изменений во внутренней среде. Новые разработки; Это привело к обновлению административных и структурных, нормативных и необходимых сфер деятельности организаций. Инновации в глобальном масштабе, занятость, области занятости и определения, новые методы в предложении рабочей силы формируют функции управления человеческими ресурсами в национальном и глобальном плане. Технологические разработки и изменения в управлении человеческими ресурсами не ограничиваются сетевыми системами. В частности, Индустрия 4.0 вызвала различные изменения в управлении человеческими ресурсами (Amean E.N., Affandi A., Udobong A. & Sarwani S. 2020: p.95).

С Индустрией 4.0 организации должны принять инновационную деловую жизнь, положительно повлиять на инновации и добиться положительных результатов. Для этого новые практики должны внедряться на новой основе, сформированной путем отказа от традиционного подхода, знаний и инвестиций, предоставления информации, которая принесет инновации и отличия в организацию, и получения опыта на основе новой используемой информации. Индустрия 4.0, влияние эпидемического процесса, инновации в определениях должностей, инновации в создании продуктов и услуг, механизация, различные виды классическое управление человеческими ресурсами с помощью интеллектуальных роботов и приложений обеспечивает изменения.

При внешних воздействиях организации обязательно должны приспосабливаться к окружающей среде. Если они не смогут адаптироваться, деятельность и существование организации могут оказаться под угрозой. Непредвиденные события, особенно в экономических системах, в которых работают организации, требуют дифференциации в таких вопросах, как функционирование бизнеса, удержание новых сотрудников и квалифицированной рабочей силы в зависимости от новых определений работы, предложения сотрудников и обучения новым возникающим вопросам. Концепция электронного управления человеческими ресурсами и его влияние на управление человеческими ресурсами. Существует множество определений электронного управления человеческими ресурсами (E-HRM).

E-HRM в его простейшей форме; Это деятельность организации по управлению стратегиями, политиками и процессами человеческих ресурсов посредством использования и применения веб-технологий и разработок (Armstrong M. & Taylor S. 2020: p.87).

В области человеческих ресурсов, интегрированных с технологиями, появились различные сферы.

Соответствующие области применения: 1. Уметь обеспечивать и управлять многоцелевой организационной коммуникацией, 2. Разрабатывать и реализовывать прозрачное пространство по таким темам, как обучение, знания, вознаграждение и дисци-

плина, 3. Обеспечить открытость непрерывных процессов инноваций, развития и обучения. 4. Превратить технологические разработки в стратегическое преимущество. 5. Совместно разработать и использовать связанные с карьерой системы оплаты труда, планирования, контроля производительности и развития обучения. С точки зрения управления человеческими ресурсами, политики и практики, процесс использования и развития E-HRM, который является движущей силой для бизнеса, продолжается в организационных структурах.

Способность предвидеть изменения в окружающей среде и получать прибыль, чтобы автоматизировать 2720 задач, превратить традиционные бумажные и карандашные и трудоемкие задачи в гораздо - необходимое конкурентное преимущество для компаний, это эффективный и быстрый способ. С наступлением 1990-х электронный набор персонала, получивший все более широкое распространение, стал очень продуктивным приложением для предприятий и кандидатов на работу, которые могут хорошо использовать технологии. Через прямые и косвенные веб-сайты можно найти кандидатов на рабочую силу, подходящих для всех типов должностных инструкций. Электронный набор; Это очень эффективная и предпочтительная система с точки зрения облегчения формирования пула кандидатов, являющаяся дешевым ресурсом с точки зрения таких вопросов, как найм и размещение, и ускоряющая процесс по сравнению с классическим процессом найма. Обучение вновь нанятых и существующих сотрудников может быть проведено быстро, обеспечивая многомерность обучения в электронной среде, в классическом классе, благодаря обучению, проводимому через Интернет, радиопередачу, электронную почту и компакт-диск. Когда дело доходит до оценки эффективности сотрудников, ключевую роль играют электронные приложения. Электронные исполнительные системы обеспечивают запись различной информации, такой как объем выполненной работы, возникающие ошибки и время, затраченное на выполнение работы. Благодаря соответствующей системе руководители могут анализировать поведение своих сотрудников и предотвращать потерю времени при оценке их эффективности. Поэтому соответствующая система чрезвычайно эффективна для получения быстрой обратной связи. Электронные инновации в управлении персоналом также положительно повлияли на систему оплаты труда. Тот факт, что такие факторы, как время, проведенное в организации, посещаемость работы и оценка эффективности, выполняются с помощью электронной системы, также облегчил отслеживание соответствующих факторов. При этом система оплаты труда и премирования по результатам работы работников тесно связана с их технологическим сопровождением. Сокращение бюрократии и офисных операций в соответствующей системе является еще одним положительным аспектом системы (Asatiani A., Hämmäläinen J., Penttinen E. & Rossi M. 2021: p.124).

2. АНАЛИЗ

Это исследование, в котором изучается влияние процесса пандемии на людей, работающих в государственном секторе, было проведено с использованием качественного метода. В рамках исследования данные были получены путем опроса административного персонала, работающего в университетах и вовлеченного в ротацию, удаленную и гибкую практику работы, посредством формы полуструктурированного интервью. При определении метода исследования был использован метод качественного исследования в соответствии со структурой исследования, и на основе полученных результатов была разработана точка зрения на предмет. В этом контексте были определены ситуации, с которыми сталкивается административный персонал университета, живущий вахтовым методом - гибкий - удаленный, который в настоящее время применяется в государственном секторе, а также преимущества и недостатки новых методов работы. Понимание влияния

процесса пандемии на деловую жизнь, а также на повседневную жизнь важно с точки зрения выводов о выполнении работ и адаптации сотрудников к новым рабочим заданиям.

Техника интервью, которая используется в качественных исследованиях, определяется как «взаимный и интерактивный процесс, основанный на задании вопросов и получении ответов для определенной цели», что составляет метод сбора данных исследования. Интервью проводились в период с января по февраль 2023 года, в соответствии с рабочим режимом участников и условиями пандемии, по телефону или онлайн-каналам. При создании формы интервью учитывались мнения экспертов, делались пилотные заявки и дорабатывалась форма интервью с необходимыми обновлениями. Ответы, данные участниками во время интервью, были записаны путем конспектирования. Формы, не получившие достаточного количества данных в ходе опросов, были отсеяны, а опросы прекращены с повторением данных. Ответы 28 участников были записаны и переданы в программу Nvivo 10 для анализа. Категории были получены путем кодирования данных, полученных от участников, а темы были созданы и подвергнуты контент-анализу. Изучая данные, полученные с помощью контент-анализа, пытались объяснить понятия и отношения. В заявлениях были указаны участники, в том числе их имена, возраст и обязанности.

Общая информация об участниках и их информация об удаленной работе поясняются под отдельными заголовками.

Демографические характеристики участников, информация об их образовании и занятости показаны в таблицах.

Таблица 1

Демографические характеристики участников

Переменные		f	%
Пол	Женщина	9	32,1
	Мужской	19	67,9
Возраст	26-35	6	21,4
	36-40	9	32,2
	41-46	7	25
	46-55	6	21,4
Незамужняя	Незамужняя	4	14,3
	Женатый	24	85,7
Количество детей	нет	6	21,4
	1	8	28,6
	2	11	39,3
	3	3	10,7
Общий		28	100

67,9% участников — мужчины, средний возраст 41 год.

Большинство участников (85,7%) были женаты, а 39,3% имели двоих детей.

Таблица 2

Информация об образовании и занятости участников

Переменные		f	%
Образовательный статус	степень специалиста	5	17,9
	Лицензия	17	60,7

Миссия	выпускник	6	21,4
	Офицер	9	32,1
	Оператор ЭВМ	8	28,6
	шеф-повар	4	14,3
	Секретарь факультета	2	7,1
	Руководитель филиала	4	14,3
	Глава департамента	1	3,6
Год службы	6-10	6	21,4
	11-15	8	28,6
	16-20	8	28,6
	21-27	6	21,4
Общий		28	100

60,7% участников - студенты, 60,7% из них работают государственными служащими и операторами ЭВМ. С другой стороны, 39,3% из них работают главными менеджерами или менеджерами высшего среднего звена. Общий стаж участников варьируется от 6 до 27 лет, в среднем 16 лет.

Когда участников спросили, как процесс пандемии повлиял на их условия труда, 33% участников указали только то, как складывались условия труда, а остальные оценили это изменение в дополнение к указанию изменений в условиях труда.

Участники охарактеризовали изменение условий труда как «сокращенный рабочий день, работа в попеременном – гибком – удаленном режиме работы». 60 % участников, оценивающих изменение условий труда, оценивают новый порядок работы отрицательно, а 40 % оценивают его положительно. Высказывания участников, положительно оценивших новый порядок работы, следующие:

«Количество рабочих мест уменьшилось. Потребность в онлайн-системах возросла, и большинство приложений обратились к онлайн-системам. Это облегчило нагрузку».

(Г-н Джемиль, 37 лет, руководитель филиала)

«Наша трудовая жизнь стала легче. Наш стиль работы изменился. Большинство вещей сейчас делается удаленно через Интернет». (Омер Бей, 41 год, оператор компьютера)

«Наша концепция рабочих дней и часов изменилась в лучшую сторону. Мы узнали, что мы можем продолжать свою работу так же, не находясь на рабочем месте, где мы должны быть в определенные дни и часы, есть ли работа или нет, и что мы можем продолжать свою рутинную работу в то же время, посвящать больше времени семье и себе». (Рамила, 42 года, офицер)

«Изменение в моей трудовой жизни заключалось в том, что я смогла лучше проводить время со своими детьми благодаря гибкому графику работы. Мои обязанности на работе остались прежними». (Дилара Ханым, 36 лет)

«Я думаю, что это положительно влияет на работающих матерей. У нас была возможность проводить больше времени с семьей. У нас были сбои из-за работы дома. Мы начали больше практиковаться, распределяя это по времени. В этом процессе я проводил больше времени со своими детьми». (Бахар, 41 год)

Поразительным моментом в высказываниях участников является то, что работницы положительно приветствовали изменение порядка работы, вызванное процессом пандемии, так как они могли проводить больше времени со своими семьями и детьми. Эта ситуация аналогична результатам исследований, проведенных Avcı и Yavuz (2020), Taner и Avşar Negiz (2018), Grzywacz, Carlson и Shulkin (2008), Naktiyok и İşcan (2003), Sendura и Lankau (1997).

92% участников, негативно оценивших отражение пандемического процесса на трудовой жизни, составляют сотрудники-мужчины. Поразительная ситуация в высказываниях участников – это общий пункт «негативного воздействия на человеческие

отношения».

«С гибким графиком работы я теперь начал работать из дома. К сожалению, человеческие отношения также пострадали, и общение лицом к лицу стало нерешительным». (Самил Бей, 26 лет, оператор компьютера)

«В нашей трудовой жизни в первую очередь изменилось рабочее время. Все начали убегать друг от друга. Была монотонная трудовая жизнь в месте, где не было социализации, поэтому люди ненадолго оставались одни». (Эльмар Бей, 53 года)

«Наш порядок работы изменился, хотя мы не работаем в тот же день, что и наши друзья, в нашей комнате из-за пандемии, мы пытаемся вписать нашу работу в те дни, которые мы проводим». (Нихат Бей, 38 лет, офицер)

«Короткий рабочий день и невозможность регулярно приходить на работу приводили к тому, что работа была загружена и прерывалась». (г-н Джемаль, 36 лет, оператор компьютера)

«Даже рутинная работа стала очень трудной, особенно потому, что наша работа должна быть завершена в определенное время».

(Илкер Бей, 41 год, оператор компьютера)

Определено, что участникам необходимы «компьютер, телефон и интернет» при выполнении работы в период удаленной работы, 59% из них уже имеют необходимое оборудование, а 41% из них должны его приобрести. В этом случае уместно будет сказать, что у участников есть возможности технологической инфраструктуры.

С другой стороны, в то время как участники чувствуют себя беспокоящими и беспокоящими с показателем 57%, когда им нужно находиться в своей рабочей среде в течение чередующихся рабочих периодов, они чувствуют себя счастливыми и умиротворенными с показателем 43%. Те, кто счастлив находиться в рабочей среде во время пандемического процесса, выражают свои мысли следующим образом:

«Счастья, мира, энергии, еще раз счастья!» (Илкер Бей, 41 год, оператор компьютера)

«Люди счастливы, потому что я думаю, что слишком сложно отказаться от наших привычек». (Абдурахман, 42 года, оператор компьютера)

Пока участники перечисляют преимущества и недостатки удаленной работы, с которыми они вдруг и неизбежно столкнутся, они указывают и недостатки. Несмотря на то, что часть сотрудников довольна удаленной и вахтовой работой, примечательно, что они перечисляют различные недостатки. Мнения участников о преимуществах удаленной работы можно оценить по пяти подзаголовкам следующим образом.

Тот факт, что 60% сотрудников, которые с удовольствием посвящают больше времени своим семьям благодаря удаленной работе, составляют женщины, совпадает с результатами изменения порядка работы, вызванного процессом пандемии, и другими исследованиями.

Мнения участников о недостатках удаленной работы можно оценить по четырем направлениям:

Хотя участникам вроде бы нравится работать удаленно и они довольны, 31,7% жалуются на то, что не могут общаться. Эта ситуация рассматривается как проблема как в социальном плане, так и с точки зрения бизнеса. В дополнение к сбоям, вызванным сбоями связи, их сотрудники заявляют, что у них есть 26,8% проблем с выполнением своей работы, и их работа нарушается. Кроме того, обращают на себя внимание адаптационные проблемы участников, считающих домашний уют преимуществом (24,4). В то же время видно, что сотрудники, которые заявляют об отсутствии материалов по удаленной работе, считают это положение недостатком. Участники заявили, что у них были проблемы со связью в размере 31% при удаленной работе, и оценили эту проблему как недостаток. Во-вторых, срыв работ, указанный вторым недостатком, имеет место с показателем 24,1%. Однако с показателем

24,1% здесь также упоминаются проблемы, связанные с работой, требующей физического сопровождения, и это вторая по значимости проблема удаленной работы. Кроме того, проблема адаптации к работе и отсутствие понятия сверхурочной работы стоят на третьем месте с показателем 10,4%. Здесь неудобства, которые испытывают люди, особенно при звонках в позднее время, выражаются следующим образом:

«Не было концепции сверхурочной работы. Студенты всегда ждут ответов, даже в 01-02 ночи я отвечал на вопросы студентов». (Г-жа Седа, 51 год, школьный секретарь)

«Были постоянные звонки от преподавателей. Понятие работы исчезло. Даже в 01:45 ночи звонил преподаватель». (Ирфан Бей, 41 год, начальник отдела)

Что касается общения, которое они называют наиболее важной проблемой и недостатком участников в отношении удаленной работы, 59,3% заявили, что существуют проблемы внутри организации, 33,3% заявили, что удаленная работа не оказывает положительного или отрицательного влияния на внутреннюю коммуникацию, 7,4 % и заявляют, что внутренняя коммуникация затронута положительно. С другой стороны, участники заявляют, что удаленная работа снижает их производительность (59,3%) или не дает никаких изменений (25,9%). Участники выражают эту ситуацию следующим образом:

«Был негативный эффект. Я просто сделал то, что должен был сделать. Это негативно сказалось на развитии бизнеса». (Тахир Бей, 35 лет, офицер)

«Удаленная работа повлияла на нашу производительность, потому что на удаленной работе сложно общаться и отнимать много времени, а удаленная работа может занять больше времени и труднее». (Мәһәгрәм Вәу, 55 лет, руководитель филиала)

«Поскольку у меня были проблемы с воплощением некоторых сюжетов, моя продуктивность снизилась. Многие действия, которые я мог бы выполнять лицом к лицу, не могли быть выполнены онлайн». (Шахин Бей, 26 лет, оператор компьютера)

«Я думаю, что это негативно отражается на моем доходе. Когда время было ограничено, а работы было слишком много, были моменты, когда я нервничал и напрягался». (Г-н Джемаль, 36 лет, оператор компьютера)

Как видно из высказываний участников, работники заявляют, что снижение их производительности вызвано сбоем в общении и проблемами в выполнении работ, требующих физического сопровождения.

Когда участники сравнили старый и новый рабочий порядок, они заявили, что предпочитают старый рабочий порядок на 66,7% и новый рабочий порядок на 33,3%. Эта ситуация также отражает тоску по старому рабочему порядку или нормальной жизни. В то время как участников устраивает только гибкая рабочая практика в новом порядке работы, они довольны рабочей обстановкой и простотой общения в старом порядке.

Участники описали свою ностальгию по старому рабочему порядку следующими словами:

«Я думаю, что старый порядок работы лучше, потому что с установленным порядком на моем рабочем месте легче работать, легко получить доступ к нужным мне документам и обмениваться информацией с моими коллегами». (Бурхан Бей, 35 лет, вождь)

«Существует большая разница в моем старом и новом рабочем графике, потому что мне, как человеку, который постоянно следит за своей сверхурочной работой, приходилось много менять наш рабочий график, например, удаленную работу, рабочее время, беспокойство и тревогу». (Мухаррем Бей, 55 лет, управляющий филиалом)

«Если сравнить старый период работы из дома, когда человеческие отношения были минимальны, я не могла общаться с коллегами, а иногда прогрессировала в монологе, то разница очевидна для всех нас!» (Сенол Бей, 26 лет, оператор компьютера)

«Моя старая модель работы была определенно лучше. Даже если у меня мало или

совсем нет работы, мне очень полезно приходить на рабочее место и менять обстановку. Все время сидеть дома, ничего не делать — это утомительно». (Г-н Джемаль, 36 лет, оператор компьютера)

«Вещи немного облегчились, но в основном все осталось по-прежнему. Поскольку мы работаем вахтовым методом, мы работаем в два раза больше, чем обычно, в рабочие дни. Раньше было легко решить некоторые проблемы, потому что все были в школе, теперь некоторые вещи издавна сложны». (Илкер Бей, 41 год, оператор ЭВМ)

«Старая была отличной, новая — плохой, даже очень плохой!» (Абдуррахман Бей, 42 года, оператор ЭВМ)

«Я молюсь, чтобы жизнь вернулась в нормальное русло». (Суат Бей, 49 лет, оператор компьютера)

Кроме того, участники используют следующие выражения относительно процесса пандемии и режима удаленной работы, который быстро входит в нашу жизнь:

«Мы неправильно поняли удаленную или гибкую работу. Мы думали, что это будет неработоспособно, когда мы не на своем рабочем месте. Может быть, было бы лучше, если бы удаленная работа была более эффективной или регулярной. Возможно, нам придется тренироваться удаленно». (Г-н Угур, 37 лет, офицер)

«В процессе пандемии мы столкнулись с новыми приложениями, такими как удаленное поочередное выполнение услуг. В условиях быстрой цифровизации обществ запоздалый их рабочий порядок с акцентом на цифровую эпоху привел к неспособности получить здоровые результаты в обязательных приложениях, которые появились с пандемией. По этой причине правительствам необходимо быстро осуществлять запланированные, запрограммированные и упреждающие шаги, чтобы адаптироваться к цифровому веку. Что касается государственных услуг, я думаю, что соответствующие учреждения и организации должны разработать новые проекты в отношении единиц реализации предоставляемых услуг, а правительство должно оказать необходимую поддержку в этом отношении». (Октай, 39 лет, руководитель филиала).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Государственный сектор, вместе с его обычными и стереотипными чертами, нуждается в новом структурировании в рабочем порядке с учетом как ожиданий работников, так и требований времени. Работники, живя регулярностью прихода на работу, также хотят продолжать свою внешнюю жизнь, иметь возможность уделять время семье и себе, тем самым повышая качество своей жизни. В этом случае возможен только гибкий график работы. В то же время считается, что при такой практике может повыситься производительность и мотивация сотрудников. Следует также учитывать, что применение гибкого рабочего времени будет способствовать как предотвращению плотности и проблем, возникающих на транспорте, так и эффективному использованию общественных ресурсов. Однако очевидно, что рамки таких приложений должны быть четкими, иначе ими легко злоупотребить.

Список использованной литературы:

1. Aguinis H., & Burgi-Tian J. (2020). Measuring performance during crises and beyond: The performance promoter score. *Bus Horiz*, 64(1), p.149-160. [PMC free article] [PubMed] [Google Scholar]
2. Aitken-Fox E., Coffey J., Dayaram K., Fitzgerald S., Gupta C., McKenna S., & Wei Tian A. (2020). The impact of Covid-19 on human resource management: avoiding generalisations. *LSE Business Review*. Retrieved from <https://blogs.lse.ac.uk/businessreview/2020/05/22/the-impact-of-covid-19-on-human-resource-management-avoiding-generalisations/>

3. Akkermans J., Richardson J., & Kraimer M. The Covid-19 crisis as a career shock: Implications for careers and vocational behavior. *Journal of Vocational Behavior*, 2020, 119, 1-6. doi: 10.1016/j.jvb.2020.103434 [PMC free article] [PubMed] [CrossRef] [Google Scholar]

4. Brooks S.K., Dunn R., Amlôt R., Rubin G.J., & Greenberg N. A systematic, thematic review of social and occupational factors associated with psychological outcomes in healthcare employees during an infectious disease outbreak. *Journal of Occupational and Environmental Medicine*, 2018, 60(3), p.248-257. doi: 10.1097/jom.0000000000001235 [PubMed] [CrossRef] [Google Scholar]

F.U.Abdullayeva

magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

Pandemiya dövründə hr idarəetmə prosesi

Xülasə

Məqalənin məqsədi pandemiya zamanı kadrların idarə edilməsinin xüsusiyyətlərini araşdırmaqdır. Covid-19 pandemiyası səbəbindən bir çox biznes sektoru itkilərə məruz qalsa da, onların heç də hamısı pandemiya təsirlənməyib. COVID-19 pandemiyası zamanı işçilər tez-tez təkə işdə deyil, evdə də çətinliklərlə üzləşirlər. İnsan resursları departamenti bir təşkilatda getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edir və pandemiya zamanı onun əsas vəzifəsi qlobal pandemiyanın işçilərə mənfi təsirlərini azaltmaqdır. Buna görə də, kadrlar şöbəsinin hər hansı bir təşkilatın ən yüksək kapitalının əsas nümayəndəsi kimi böhran əleyhinə idarəetmənin planlaşdırılması və həyata keçirilməsinə cəlb edilməsi zəruridir. Bəzi şirkətlər pandemiya zamanı ən çox artım yaşadı. Müəyyən keyfiyyətlərə malik olmaqla yanaşı, işçilər bu keyfiyyətləri qurum daxilində əks etdirmək üçün qurumla güclü emosional bağ yaratmalıdırlar.

Açar sözlər: COVID-19, müasir, qlobal iqtisadiyyat, pandemiya, idarəetmə, kadrlar, inkişaf.

F.U.Abdullaeva

master student, Azerbaijan State Economic University

HR management process during a pandemic

Abstract

The purpose of the article is to explore the features of personnel management during a pandemic. While many business sectors have suffered losses due to the Covid-19 pandemic, not all of them have been affected by the pandemic. During the COVID-19 pandemic, employees often face challenges not only at work but also at home. The human resources department is becoming increasingly important in an organization and its main task during the pandemic is to mitigate the negative effects of the global pandemic on employees. Therefore, it is necessary to involve the personnel department in the planning and implementation of anti-crisis management as the main representative of the highest capital of any organization. In addition to having certain qualifications, employees must establish a strong emotional bond with the institution in order to reflect these qualities within the institution.

Key words: Covid-19, modern, global economy, pandemic, management, personnel, development.

H.M.Aliyev
magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
aliev.hsyn@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 13.04.2023

The article was received by editorial board 13.04.2023

Статья принята к печати 13.04.2023

PANDEMIYA DÖVRÜNDƏ ƏMƏK BAZARINDA OLAN DƏYİŞİKLİKLƏRİN İDARƏ OLUNMASI MEXANİZMİNİN TƏKMİLLƏŞDİRİLMƏSİ

Xülasə

COVID-19 pandemiyası əmək bazarında əhəmiyyətli dəyişikliklər gətirdi, nəticədə işsizlik və müəyyən bacarıqlara tələbin dəyişməsi baş verdi. Bu dəyişiklikləri idarə etmək üçün əmək bazarının çevikliyini təkmilləşdirmək üçün mexanizm tələb olunur. Məqalədə pandemiya zamanı əmək bazarında dəyişikliklərin idarə edilməsi mexanizmini təkmilləşdirmək üçün bir sıra tövsiyələr təklif edilir.

Məqalədə əsasən pandemiya dövründə təlim proqramları, iş uyğunluğu xidmətləri, sahibkarlığa dəstək kimi fəal əmək bazarı siyasətlərinin rolunun gücləndirilməsi təklif olunmuşdur. Bundan əlavə, uzaqdan işləməyi təmin etmək, iş uyğunluğunu yaxşılaşdırmaq və xidmətlərin çatdırılmasını artırmaq üçün əmək bazarında rəqəmsal texnologiyalardan istifadənin artırılmasını barəsində tövsiyələr verilir.

Açar sözlər: COVID-19 pandemiyası, əmək bazarı, işsizlik, rəqəmsal texnologiyalar, sosial müdafiə tədbirləri.

GİRİŞ

COVID-19 pandemiyası bütün dünyada əmək bazarına ciddi təsir göstərmişdir. Pandemiya iş yerlərinin itirilməsinə, müəyyən bacarıqlara tələbatın dəyişməsinə və insanların iş tərzinin dəyişməsinə səbəb olmuşdur. Dünya pandemiya ilə mübarizə aparmağa davam etdiyi üçün əmək bazarında dəyişiklikləri idarə etmək üçün mexanizmin olması vacibdir. Bu mexanizm çevik, uyğunlaşmalı və sürətlə dəyişən iqtisadi mənzərəyə cavab verə bilən olmalıdır. Bu yazıda biz pandemiya zamanı əmək bazarında dəyişikliklərin idarə edilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi üçün bir sıra tövsiyələri müzakirə edəcəyik. Bu tövsiyələrə aktiv əmək bazarı siyasətinin rolunun gücləndirilməsi, rəqəmsal texnologiyalardan istifadənin artırılması, sosial müdafiə tədbirlərinin təkmilləşdirilməsi, siyasətin hazırlanması və həyata keçirilməsinə sosial tərəfdaşların cəlb edilməsi, dövlət məşğulluq xidmətlərinin potensialının gücləndirilməsi daxildir. Bu tövsiyələri həyata keçirməklə biz əmək bazarının çevikliyini təkmilləşdirə və post-pandemiya dövrünə rahat keçidi asanlaşdırmaqla bilərik.

Pandemiya əmək bazarındakı dəyişiklikləri effektiv şəkildə idarə edə biləcək mexanizmə ehtiyac olduğunu vurğuladı. Belə bir mexanizm olmasa, pandemiyanın əmək bazarına təsiri uzunmüddətli ola bilər və həssas qruplar geridə qala bilər. Bu məqalədə təklif olunan tövsiyələr pandemiyanın əmək bazarına yaratdığı problemləri həll etmək və hər kəsin işçi qüvvəsində iştirakını təmin etmək məqsədi daşıyır.

Əmək bazarında baş verən proseslərin inkişaf istiqamətləri

COVID-19 pandemiyası əmək bazarında əhəmiyyətli dəyişikliklərə gətirib çıxardı və ehtimal olunur ki, gələcək illərdə də əmək bazarını formalaşdırmağa davam edəcək. Bu dəyişikliklər bir neçə inkişaf istiqamətinə təsnif edilə bilər, o cümlədən uzaqdan iş, avtomatlaş-

dırma və rəqəmsallaşdırma, konsert iqtisadiyyatında dəyişikliklər, bacarıq və təlim dəyişiklikləri.

Pandemiya uzaqdan işin əhəmiyyətli dərəcədə artmasına səbəb oldu ki, bu da təşkilatlardan virtual əməkdaşlığı, kommunikasiyanı və layihənin idarə edilməsini dəstəkləmək üçün yeni texnologiyalara sərmayə qoymağı tələb etdi. [1] Ənənəvi iş yerindən kənarda bir yerdən işi yerinə yetirmək üçün texnologiyanın istifadəsini əhatə edən uzaqdan iş, pandemiya səbəbiylə daha da artdı. Bu tendensiya virusun yayılmasını yavaşlatmaq üçün fiziki təmasın azaldılması və sosial uzaqlaşdırma tədbirlərinin davam etdirilməsi zərurəti ilə əlaqədardır. Uzaqdan iş pandemiya dövründə artmaqda olan bir tendensiya olsa da, pandemiya onun qəbulunu sürətləndirdi və bir çox şirkət bunu pandemiya dövründən sonra da işçiləri üçün daimi seçim kimi qəbul etməyi planlaşdırdı.

Əməliyyatları sadələşdirmək və xərcləri azaltmaq üçün texnologiyanın istifadəsini əhatə edən avtomatlaşdırma və rəqəmsallaşma da pandemiya zamanı qəbulun artmasına səbəb olub. Fiziki təması azaltmaq və səmərəliliyi artırmaq ehtiyacı ilə şirkətlər əməliyyatlarını avtomatlaşdırmaq və rəqəmsallaşdırmaq üçün süni intellekt, robototexnika və bulud hesablamaları kimi qabaqcıl texnologiyalara müraciət edirlər. Bu tendensiyanın davam edəcəyi, daha çox şirkətin məhsuldarlığı artırmaq və xərcləri azaltmaq üçün qabaqcıl texnologiyalara sərmayə qoyması gözlənilir.

Frilanserlər, müstəqil podratçılar və müvəqqəti işçiləri əhatə edən konsert iqtisadiyyatı pandemiya dövründən müxtəlif yollarla təsirləndi. Çatdırılma və onlayn platformalar kimi konsert iqtisadiyyatının bəzi sahələrinə tələbat artdı, digər sahələr xidmətlərinə tələbin azalması səbəbindən pandemiya dövründən mənfi təsirləndi. Bu, ənənəvi işçilərə verilən imtiyazlardan və müdafiələrdən çox vaxt məhrum olan konsert işçiləri üçün qeyri-müəyyənliyin artmasına səbəb oldu.

Avtomatlaşdırmanın və süni intellektin yüksəlişi işin təbiətində əsaslı dəyişikliyi ifadə edir və çox güman ki, gələcək illərdə əmək bazarında əhəmiyyətli pozuntularla nəticələnəcək. [2] Pandemiya həm də əmək bazarında rəqəmsal bacarıqların və texniki təlimin vacibliyini vurğuladı. Uzaqdan işin artması və avtomatlaşdırma və rəqəmsallaşmanın tətbiqi ilə şirkətlər rəqəmsal savadlılığa və texniki bacarıqlara daha çox diqqət yetirirlər. Bu, xüsusilə kibertəhlükəsizlik, məlumat analitikası və proqramlaşdırma kimi sahələrdə işçilər üçün təlim və bacarıqların artırılması proqramlarına tələbatın artmasına səbəb olub.

Pandemiya prosesi rəqəmsallaşma prosesinə sürətləndirici təsir göstərmiş və rəqəmsallaşma, xüsusən də robototexnika və süni intellekt texnologiyalarından istifadə iş dünyasındakı işçilərə təsiri baxımından daha da vacib olub. [3] Uzaqdan iş daha çox yayıldıqca, təcrid və əlaqənin kəsilməsi hissləri və karyera yüksəlişinə potensial təsir kimi bu tendensiya ilə əlaqəli problemləri həll etmək vacibdir. Şirkətlər sosial dəstək şəbəkələri, çevik iş tənzimləmələri və psixi sağlamlıq dəstəyi kimi işçilərin rifahını təşviq edən siyasət və təcrübələr hazırlamaqla bu problemlərin həllinə kömək edə bilər.

Eyni zamanda, avtomatlaşdırma və rəqəmsallaşma yeni iş imkanları yaradır və məhsuldarlığı artırır, eyni zamanda işçiləri yerdəyişdirmək və yeni bərabərsizliklər yaratmaq potensialına malikdir. Bu tendensiya potensialını araşdırmaq, eyni zamanda onların işçilərə potensial mənfi təsirlərini, məsələn, ixtisasartırma və təlim proqramları və köçkün olan işçilər üçün gəlir dəstəyi vasitəsilə aradan qaldırmaq vacibdir.

Nəhayət, əmək bazarında maraqlı tərəflər arasında əməkdaşlıq və dialoq bu çağırışların və imkanların həlli üçün əsasdır. Siyasətçilər, sənaye liderləri, əmək təşkilatları və işçilərin özləri işin gələcəyinin formalaşmasında mühüm rol oynayır. Birgə işləməklə, biz gələcək üçün daha davamlı, ədalətli və davamlı əmək bazarı qura bilərik.

Bu məqsədlərə nail olmaq üçün əmək bazarında bir sıra inkişaf istiqamətlərinə diqqət yetirmək vacibdir. Bunlara daxildir:

1. Rəqəmsal bacarıqların inkişafı: İşçilər texnologiyadakı sürətli dəyişikliklərlə ayaqlaşmaq

üçün yeni rəqəmsal bacarıq və səriştələr əldə etməlidirlər. İşəgötürənlər işçi qüvvəsinin lazımı rəqəmsal bacarıqlarla təchiz olunmasını təmin etmək üçün təlim və bacarıqların artırılması proqramlarına investisiya qoymalıdırlar.

2. Uzaqdan işləməyi təşviq etmək: Pandemiya zamanı uzaqdan iş daha populyarlaşdı və gələcəkdə də böyüməyə davam edəcək. İşəgötürənlər çevik iş tənzimləmələri, kommunikasiya vasitələri və sosial dəstək şəbəkələri kimi uzaqdan işləməyi dəstəkləyən siyasət və təcrübələr hazırlamalıdırlar.

3. İş təhlükəsizliyinin təşviqi: Avtomatlaşdırma və rəqəmsallaşma işçiləri yerdəyişdirmək potensialına malikdir, buna görə də bu dəyişikliklərdən təsirlənənlər üçün iş təhlükəsizliyi və gəlir dəstəyini təşviq etmək vacibdir. Hökumətlər işsizlikdən sığorta və işə yerləşdirmə xidmətləri kimi proqramlar vasitəsilə texnoloji dəyişikliklər nəticəsində köçkün olan işçilərin dəstəklənməsində əsas rol oynaya bilər.

4. İş yerinin təhlükəsizliyinin təşviqi: Uzaqdan iş getdikcə genişləndikcə, işçilərin təhlükəsiz və sağlam iş mühitinə çıxışını təmin etmək vacibdir. İşəgötürənlər erqonomik iş stansiyaları, psixi sağlamlıq dəstəyi və stressin idarə edilməsi proqramları kimi iş yerinin təhlükəsizliyini təşviq edən siyasət və təcrübələr hazırlamalıdırlar.

5. Bərabərsizliyin aradan qaldırılması: Avtomatlaşdırma və rəqəmsallaşma gəlir bərabərsizliyi və gender bərabərsizliyi kimi mövcud bərabərsizlikləri gücləndirmək potensialına malikdir. Bu bərabərsizlikləri aradan qaldıran siyasət və təcrübələrin hazırlanması vacibdir, məsələn, əmək haqqı təşəbbüsləri, müxtəliflik və inklüzivlik proqramları.

6. İnnovasiyaların təşviqi: İnnovasiyalar iqtisadi artıma təkan vermək və yeni iş imkanları yaratmaq üçün açardır. Hökumətlər, işəgötürənlər və işçilər tədqiqat və inkişaf proqramları, start-up inkubatorları və sahibkarlıq təlimləri kimi təşəbbüslər vasitəsilə innovasiyaları təşviq etmək üçün birlikdə işləməlidirlər.

Nəticə olaraq qeyd etmək ki, COVID-19 pandemiyası əmək bazarında əhəmiyyətli dəyişikliklərə səbəb olub, uzaqdan iş, avtomatlaşdırma və rəqəmsallaşma ən diqqət çəkən tendensiyalar arasındadır. Bu dəyişikliklər işçilər, şirkətlər və siyasətçilər üçün mühüm təsirlərə malikdir və onların təsirlərini idarə etmək üçün fəal və birgə yanaşma tələb edir. Rəqəmsal bacarıqları, uzaqdan işləməyi, iş təhlükəsizliyini, iş yerinin təhlükəsizliyini, bərabərsizliyi aradan qaldıran və innovasiyaları təşviq edən inkişaf istiqamətlərinə diqqət yetirməklə, biz gələcək üçün daha davamlı, ədalətli və davamlı əmək bazarı qura bilərik.

Pandemiya dövründə əmək bazarında olan dəyişikliklərin idarə olunması mexanizmi

COVID-19 pandemiyası əmək bazarında əhəmiyyətli fasilələrə səbəb oldu, bir çox işçi iş yerlərini itirdi və ya məşğulluq statusunda dəyişikliklərlə üzləşdi. Bu problemləri həll etmək üçün əmək bazarındakı dəyişiklikləri idarə etmək üçün müxtəlif mexanizmlər tətbiq oluna bilər. Belə mexanizmlərdən biri iş itkilərinin azaldılmasına və işçilərin məşğulluğunun saxlanmasına kömək edə biləcək çevik iş rejiminin həyata keçirilməsidir.

COVID-19 böhranının spesifik çağırışlarına uyğunlaşdırılmış dinamik əmək bazarı siyasəti reaksiyası bu misli görünməmiş dövrlərdə işçilər və firmalar üçün adekvat dəstəyi təmin etmək üçün çox vacibdir. [4] Çevik iş tənzimləmələrinə uzaqdan iş, qısaldılmış iş saatları və ya iş mübadiləsi daxil ola bilər. Xüsusilə uzaqdan iş, pandemiya zamanı yoluxma riskini azaltmaq və məhsuldarlığı saxlamaq vasitəsi kimi getdikcə populyarlaşıb. Bununla belə, uzaqdan iş bütün növ iş və sənayelər üçün uyğun olmaya bilər.

Əmək bazarında baş verən dəyişiklikləri idarə etmək üçün istifadə oluna bilən digər mexanizm ixtisasın artırılması proqramlarıdır. Bu proqramlar işçilərə cari əmək bazarında tələb olunan yeni bacarıq və biliklər əldə etməyə kömək edə bilər. Yenidən ixtisasartırma və bacarıqların artırılması həm də işçilərin uzun müddət ərzində əmək bazarındakı dəyişikliklərə uyğunlaşmaq üçün lazım olan bacarıqlarla təchiz olunmasına kömək edə bilər.

İşini itirmiş və ya iş vaxtı qısaldılmış işçilərə dəstək olmaq üçün sosial müdafiə tədbirləri həyata keçirilə bilər. Buraya işsizlik müavinətləri, əmək haqqı subsidiyaları və ya digər maliyyə dəstəyi daxil ola bilər. Sosial müdafiə tədbirləri iş yerlərinin itirilməsinin və məşğulluq statusunda dəyişikliklərin mənfi təsirlərini azaltmağa kömək edə bilər və işçilərə yeni iş və ya sənaye sahələrinə keçid zamanı onlara dəstək ola bilər.

Qeyd etmək olar ki, COVID-19 pandemiyası zamanı əmək bazarında baş verən dəyişikliklərin idarə edilməsi çevik iş rejimləri, ixtisasların artırılması və ixtisasartırma proqramları və sosial müdafiə tədbirlərini əhatə edən çoxşaxəli yanaşma tələb edir. Bu mexanizmləri həyata keçirməklə hökumətlər və təşkilatlar işçilərin dəyişən əmək bazarına uyğunlaşmasını və pandemiyaadan daha güclü mövqedə çıxmasını təmin etməyə kömək edə bilər.

Bundan əlavə, bu mexanizmlərin ədalətli və inklüziv şəkildə həyata keçirilməsini təmin etmək və aşağı ixtisaslı işçilər, qadınlar və azlıqlar kimi həssas qrupların ehtiyaclarını nəzərə almaq vacibdir. Bu, məşğulluq və karyera yüksəlişi üçün xüsusi maneələri aradan qaldıran məqsədyönlü dəstək proqramlarını və ya siyasətləri əhatə edə bilər.

Bundan əlavə, hökumətlər, işəgötürənlər və işçi təşkilatları arasında əməkdaşlıq bu mexanizmlərin uğuru üçün çox vacibdir. Hökumətlər lazımi maliyyə və siyasət çərçivələrini təmin edə, işəgötürənlər isə çevik iş tənzimləmələrini həyata keçirə və yenidən ixtisas və ixtisasartırma proqramlarına investisiya yatırma bilərlər. Fəhlə təşkilatları işçilərin hüquqlarını müdafiə edə və qərar qəbul etmə proseslərində onların səsinin eşidilməsini təmin edə bilər.

COVID-19 pandemiyası zamanı əmək bazarında baş verən dəyişikliklərin idarə edilməsi işçilərin təcili ehtiyaclarına cavab verən koordinasiyalı və hərtərəfli yanaşma tələb edir, eyni zamanda uzunmüddətli davamlılıq və uyğunlaşma qabiliyyətini təşviq edir. Hökumətlər və təşkilatlar çevik iş rejimlərinə, yenidən ixtisas və ixtisasartırma proqramlarına və sosial müdafiə tədbirlərinə sərmayə qoymaqla işçilərin cari böhrandan çıxma bilməsini və gələcəkdə daha güclü olmasını təmin edə bilər.

Bu mexanizmlərin effektivliyini təmin etmək üçün onların əmək bazarına təsirinin monitorinqi və qiymətləndirilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Bu, iş yerlərinin itirilməsi, məşğulluq statusunda dəyişikliklər və yenidən ixtisas və bacarıqların artırılması proqramlarının mənimsənilməsi ilə bağlı məlumatların toplanması və təhlilini əhatə edə bilər. Bu ölçüləri izləməklə, siyasətçilər və işəgötürənlər uğur sahələrini və təkmilləşdirilməsi lazım olan sahələri müəyyən edə və strategiyalarını buna uyğun düzəldə bilərlər.

Bundan əlavə, pandemiyanın əmək bazarında qeyri-bərabərlik, təhlükəli iş və qeyri-kafi sosial müdafiə kimi uzun müddətdir davam edən struktur problemlərini vurğuladığını qəbul etmək vacibdir. Bu problemlərin həlli pandemiyaadan kənarda davamlı səylər, o cümlədən əmək qanunlarında islahatlar, təhsil və təlimə investisiyalar, kiçik və orta sahibkarlığa dəstək tədbirləri tələb edəcəkdir.

Qeyd etmək lazımdır ki, pandemiya zamanı əmək bazarında baş verən dəyişiklikləri idarə etmək həm də global perspektiv tələb edir. COVID-19 pandemiyası global iqtisadiyyata əhəmiyyətli təsir göstərmiş və onun təsirləri müxtəlif ölkələr və regionlarda fərqli şəkildə hissə olunub. Pandemiyanın problemlərini həll etmək üçün beynəlxalq əməkdaşlıq və koordinasiya ilə məşğul olmaq vacibdir.

Bu, ölkələr arasında ən yaxşı təcrübələrin və öyrənilmiş dərslərin bölüşdürülməsini, habelə pandemiyanın iqtisadi təsirlərinə daha həssas ola biləcək inkişaf etməkdə olan ölkələrə maliyyə və texniki dəstəyin göstərilməsini əhatə edə bilər. Bu, həmçinin borcların aradan qaldırılması, beynəlxalq ticarət və peyvəndlərə çıxış kimi daha geniş məsələlərin həllini əhatə edə bilər.

Pandemiyanın əmək bazarına təsirinin miqyasına dair bəzi kontekst təmin etmək üçün bəzi statistik məlumatlara nəzər yetirək:

Beynəlxalq Əmək Təşkilatının (BƏT) məlumatına görə, COVID-19 pandemiyası global

əmək bazarına ciddi təsir göstərərək və 2020-ci ildə 255 milyon tam ştatlı ekvivalent iş itkisi ilə nəticələnib. Bu, global iş saatlarının 8,3%-ə bərabərdir. 2008-2009-cu illər global maliyyə böhranı zamanı iş yerlərinin itirilməsindən dörd dəfə çoxdur.

BƏT pandemiyanın qadınlara, gənc işçilərə və aşağı ixtisaslı işçilərə qeyri-mütənasib təsir göstərdiyini də qeyd edir. Qadınların qayğı göstərmə öhdəlikləri səbəbindən işlərini itirmək və ya iş saatlarını azaltmaq ehtimalı daha çox olub, gənc işçilər isə qeyri-müəyyən işlərdə daha çox olublar. Aşağı ixtisaslı işçilər pandemiya zamanı daha çox zərər çəkən qonaqpərvərlik və turizm kimi sektorlarda işləmək ehtimalı daha yüksək olub.

Üstəlik, McKinsey Qlobal İnstitutunun hesabatına görə, avtomatlaşdırma və pandemiyanın əmək bazarına təsiri nəticəsində 2030-cu ilə qədər 375 milyona qədər işçi (global işçi qüvvəsinin 14%-i) peşə kateqoriyalarını dəyişməli ola bilər. Bu, işçilərə əmək bazarının dəyişən tələblərinə uyğunlaşmalarına kömək etmək üçün yenidən ixtisas və bacarıqların artırılması proqramlarına sərmayə qoymağın vacibliyini vurğulayır.

Bütövlükdə, bu statistika pandemiya zamanı əmək bazarında baş verən dəyişiklikləri idarə etmək üçün mexanizmlərin tətbiqinin aktuallığını, habelə böhranın kəskinləşdiyi struktur problemlərin həlli üçün davamlı səylərə ehtiyac olduğunu vurğulayır.

Daha əvvəl qeyd olunan statistikaya əlavə olaraq, COVID-19 pandemiyasının əmək bazarına təsirini işıqlandıran bir neçə başqa məlumat nöqtəsi var:

- ABŞ-da işsizlik səviyyəsi 2020-ci ilin fevralında 3,5%-dən 2020-ci ilin aprelində 14,8%-ə yüksəlib, bu, Böyük Depressiyadan bəri ən yüksək səviyyədir. 2021-ci ilin fevral ayına olan məlumata görə, işsizlik səviyyəsi 6,2%-ə qədər azaldı, lakin pandemiya zamanı əvvəlki səviyyələrdən xeyli yuxarı qaldı.

- Avropa İttifaqında məşğulluq nisbəti 2019-cu ilin dördüncü rübündəki 73,1%-dən 2020-ci ilin ikinci rübündə 71,1%-ə qədər azalaraq rekord səviyyəyə çatan ən böyük azalmadır. Gənclər arasında işsizlik səviyyəsi də 2019-cu ilin dördüncü rübündəki 14,1%-dən 2020-ci ilin ikinci rübündə 17,4%-ə yüksəlib.

- İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə qeyri-rəsmi sektor məşğulluğun əhəmiyyətli hissəsini təşkil edir və bu sektorda çalışan bir çox işçi pandemiyanın iqtisadi təsirlərinə qarşı xüsusilə həssasdır. BƏT-in məlumatına görə, COVID-19 pandemiyası Latın Amerikası və Karib hövzəsi ölkələrində qeyri-rəsmi işçilərin qazanclarının 60% azalmasına səbəb olub.

- Pandemiya, son illərdə sürətlə böyüyən konsert iqtisadiyyatına və platforma işinə də əhəmiyyətli təsir göstərdi. Beynəlxalq Əmək Təşkilatının hesabatına görə, avtomobil sürmə və qida çatdırılması kimi sektorlardakı platforma işçiləri pandemiya zamanı tələbatda kəskin azalma yaşadı, bu da qazancların və iş yerlərinin itirilməsinin azalması ilə nəticələndi.

Ümumilikdə, bu məlumat nöqtələri həm inkişaf etmiş, həm də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə COVID-19 pandemiyasının əmək bazarına əhəmiyyətli və genişmiqyaslı təsirini vurğulayır. Beləliklə, dəyişiklikləri idarə etmək və bərpanı təşviq etmək üçün mexanizmlərə, o cümlədən çevik iş rejiminə, yenidən ixtisas və ixtisasartırma proqramlarına, sosial müdafiə tədbirlərinə və digərlərinə ciddi ehtiyac var.

Pandemiyanın Azərbaycanda əmək bazarına təsiri ilə bağlı bəzi statistik rəqəmlərə baxaq [5]:

- Azərbaycan Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatına görə, 2020-ci ildə məşğul əhəlinin sayı əvvəlki illə müqayisədə 1,7% azalıb. Bu, təxminən 46,000 iş yerinin azalmasına bərabərdir.

- Məşğulluğun azalması xüsusilə turizm və qonaqpərvərlik kimi sahələri əhatə edən xidmətlər sektorunda özünü göstərərək. Xidmətlər sektorunda məşğulluq 2020-ci ildə əvvəlki ilə nisbətən 7,7% azalıb.

- Azərbaycanda işsizlik səviyyəsi 2020-ci ilin birinci rübündə 5,1%-dən 2020-ci ilin ikinci

rübündə 6,6%-ə yüksəlib, 2020-ci ilin üçüncü rübündə bir qədər azalaraq 6,2%-ə çatıb.

• Pandemiya Azərbaycanda da müəyyən demografik qruplara qeyri-mütənasib təsir göstərüb. Məsələn, Beynəlxalq Əmək Təşkilatının sorğusuna əsasən, pandemiya səbəbindən Azərbaycanda qadınların işini itirmək və ya iş saatlarını azaltmaq ehtimalı kişilərə nisbətən daha çoxdur.

• Bir çox başqa ölkələr kimi, Azərbaycan da pandemiya dövründə işçilərə və biznesə dəstək üçün müxtəlif tədbirlər həyata keçirib. Bu tədbirlərə müəyyən sektorlarda çalışanlar üçün əməkhaqqı üzrə subsidiya proqramı, eləcə də vergi güzəştləri və bizneslərə digər maliyyə dəstəyi daxildir.

Ümumilikdə, pandemiyanın Azərbaycanda əmək bazarına təsiri əhəmiyyətli olsa da, ölkə təsirləri yumşaltmaq, işçiləri və biznesləri dəstəkləmək üçün addımlar atmışdır. Digər ölkələrdə olduğu kimi, Azərbaycanda da pandemiya zamanı əmək bazarında baş verən dəyişikliklərin idarə edilməsi işçilərin təcili ehtiyaclarını, eləcə də əmək bazarının üzləşdiyi uzunmüddətli çağırışları nəzərə alan çoxşaxəli yanaşma tələb edir.

NƏTİCƏ

COVID-19 pandemiyası bütün dünyada əmək bazarında əhəmiyyətli dəyişikliklərə səbəb olub və hər kəsin işçi qüvvəsində iştirakını təmin etmək üçün bu dəyişikliklərin idarə edilməsi mexanizmi tələb olunur. Bu məqalədə pandemiya zamanı əmək bazarında dəyişikliklərin idarə edilməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi üçün bir sıra tövsiyələr təklif edilmişdir. Bu tövsiyələrə aktiv əmək bazarı siyasətinin rolunun gücləndirilməsi, rəqəmsal texnologiyalardan istifadənin artırılması, sosial müdafiə tədbirlərinin təkmilləşdirilməsi, siyasətin hazırlanması və həyata keçirilməsinə sosial tərəfdaşların cəlb edilməsi, dövlət məşğulluq xidmətlərinin potensialının gücləndirilməsi daxildir.

Bu tövsiyələri həyata keçirməklə əmək bazarının çevikliyini artırmaq, həssas qrupları qorumaq və pandemiya sonrakı dövrə rahat keçidi asanlaşdırmaq olar. Fəal əmək bazarı siyasətlərinin istifadəsi işçilərə yeni bacarıqlar əldə etməyə və yeni işlərə keçid etməyə kömək edə bilər, rəqəmsal texnologiyalar isə uzaqdan işi asanlaşdırır və iş uyğunluğunu yaxşılaşdırır. Sosial müdafiə tədbirlərinin təkmilləşdirilməsi pandemiyanın həssas qruplara təsirini azaldır və sosial tərəfdaşların siyasətin hazırlanması və həyata keçirilməsinə cəlb edilməsi siyasətlərin inklüziv olmasını və bütün maraqlı tərəflərin ehtiyaclarına cavab verməsini təmin edə bilər.

Nəhayət, dövlət məşğulluq xidmətlərinin potensialının gücləndirilməsi siyasətin effektiv həyata keçirilməsini təmin edə və işaxtaranlara göstərilən xidmətlərin keyfiyyətini yüksəldə bilər. Ümumilikdə, bu məqalədə təklif olunan tövsiyələr pandemiya zamanı əmək bazarındakı dəyişiklikləri effektiv idarə etməyə və hər kəsin işçi qüvvəsində iştirakını təmin etməyə kömək edə bilər.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

9. Darrell M. West. (2020). "The Future of Work: Robots, AI, and Automation".
10. İpek İlkaracan. (2021). "Dijital İşsizlik: Teknolojik Değişim, Robotlar ve Gelecekte İşlerimiz".
11. Martin Ford. (2015). "The Rise of the Robots: Technology and the Threat of a Jobless Future".
12. Martin Myant and Jan Drahokoupil. (2020). "Labor Market Policies in the Era of Pervasive Austerity: A European Perspective".
13. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Əmək Bazarı, statistik Məcmuə. Bakı – 2022 – ci il. Əmək bazarının əsas sosial – iqtisadi göstəriciləri.

H.M.Aliyev

master student, Azerbaijan State Economic University

**Improving the mechanism for managing changes in the labor market
during the pandemic**

Abstract

The COVID-19 pandemic has brought significant changes to the labor market, resulting in unemployment and shifts in demand for certain skills. A mechanism to improve labor market flexibility is required to manage these changes. The article proposes a number of recommendations to improve the mechanism of managing changes in the labor market during the pandemic.

The article proposed to strengthen the role of active labor market policies such as training programs, job matching services, and support for entrepreneurship during the pandemic. In addition, recommendations are made to increase the use of digital technologies in the labor market to enable remote working, improve work compatibility and enhance service delivery.

Key words: COVID-19 pandemic, labor market, unemployment, digital technologies, social protection measures.

Г.М.Алиев

магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

**Совершенствование механизма управления изменениями на рынке труда
в условиях пандемии**

Резюме

Пандемия COVID-19 принесла значительные изменения на рынок труда, что привело к безработице и изменению спроса на определенные навыки. Для управления этими изменениями необходим механизм повышения гибкости рынка труда. В статье предложен ряд рекомендаций по совершенствованию механизма управления изменениями на рынке труда в условиях пандемии.

В статье предложено усилить роль активных политик на рынке труда, таких как программы обучения, службы подбора работы и поддержка предпринимательства во время пандемии. Кроме того, даются рекомендации по расширению использования цифровых технологий на рынке труда для обеспечения удаленной работы, улучшения совместимости работы и улучшения предоставления услуг.

Ключевые слова: пандемия COVID-19, рынок труда, безработица, цифровые технологии, меры социальной защиты.

А.В.Белов
к.э.н., докторант, Полтавский государственный аграрный университет
ORCID 0000-0002-7910-8174
rdnaxel@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 01.03.2023

The article was received by editorial board on 01.03.2023

Статья принята к печати 01.03.2023

ЦИКЛИЧНОСТЬ ЭКСПОРТА ВЫСОКОТЕХНОЛОГИЧЕСКОЙ ПРОДУКЦИИ В ИТАЛИИ

Резюме

В статье изучается структура динамики экспорта высокотехнологической продукции на примере Италии. Статья является составной частью исследования, в котором также анализируются по предложенной авторской методике и другие страны с высоким мировым уровнем экспорта высокотехнологической продукции. Были выявлены циклы в динамике экспорта высокотехнологической продукции Италии с периодами 6,1 и 3,0 лет и рассчитан уровень влияния циклической составляющей на общий тренд.

ВСТУПЛЕНИЕ

Данная статья является частью большого общего исследования по изучению численного влияния научно-технического потенциала страны на ее стратегическое развитие и входит в первую ее часть по анализу динамики производства и экспорта высокотехнологической продукции (ЭВТП) в разных странах мира.

Обеспечение долгосрочного стабильного экономического роста в развитых странах мира основывается в первую очередь на фундаменте, который формируют их наукоемкие отрасли [1]. К последним относят отрасли высоких технологий, такие как аэрокосмическая, фармацевтическая, электроника, телекоммуникационная, химическая, а также производство компьютеров и другой офисной техники, производство научных инструментов, электрических машин, некоторых видов неэлектрических машин и вооружения [2,3]. То есть, это те отрасли, производство в которых связано с высокой интенсивностью НИОКР. Экспорт высокотехнологической продукции является одним из индикаторов развития таких отраслей [4].

В современной научной литературе изучается влияние государственной политики на развитие высокотехнологичного сектора в стране [5], анализируется снижение деловой активности в секторе высоких технологий США [6], активно исследуется влияние цифровизации общества на экспорт высокотехнологической продукции [7], и влияние последнего на экономический рост Израиля [8], Японии [9], Турции [10,11], Филиппин [12], стран Европейского Союза [13], стран OECD [14–16], группы стран Азии [17], стран постсоветского пространства [18,19] и др.

С другой стороны, долгосрочное развитие мировой экономики имеет эволюционный характер, в рамках которого периодически наблюдаются переменные волнообразные экономические процессы, связанные с изменениями рыночной конъюнктуры, цен, нормы прибыли, уровня безработицы и т.п. Изучением таких волн и занимается теория циклов.

Проблеме теории цикличности посвящены фундаментальные работы М. Туган-Барановского [20], Н. Кондратьева [21], Й. Шумпетера [22], Дж. Форрестера [23] и совре-

менные исследования М. Пугачева [24], К. Ганев [25], В. Деграчева [26], О. Примостка и П.Чуб [27], К. Измайлова [28], Ю. Опанасюк [29]и др.

Классическая классификация мировых экономических циклов имеет следующий вид [30]:

- однолетние, обусловленные сезонными колебаниями;
- 3 – 5-летние циклы Джозефа Китчина
- 7 – 11-летние циклы Клемана Жугляра,
- 17 – 18-летний цикл Саймона Кузнеца;
- 45 – 60-летние циклы Николай Кондратьева;
- 200-летние циклы Джея Форрестера;
- 1000-2000 летние циклы Элвина Тоффлера

Однако, вопросы цикличности в динамике экспорта высокотехнологической продукции остались не исследованы.

2. Цель статьи

Проанализировать структуру динамики экспорта высокотехнологической продукции, а именно выделить в этой динамике такие составляющие:

- равномерного роста;
- ускоренного роста;
- циклического роста.

И рассчитать долю влияния циклической составляющей на динамику экспорта высокотехнологической продукции, а также рассмотреть, как она меняется, если экспорт хайтек рассматривается как доля от всего промышленного экспорта и как доля от ВВП, а также сравнить со структурой динамики ВВП страны в целом.

3. Метод исследования

Для решения поставленной задачи используется метод корреляционно-регрессионного анализа с включением циклической составляющей [31,32]. Были выбраны 5 типов моделей для анализа М1-М5 (табл 1) в порядке увеличения их сложности: простая линейная модель, модель с ускорением, линейная модель с циклом, модель ускоренного развития с одним циклом, а также модель ускоренного развития с двумя циклами.

Таблица 1

Типы эконометрических моделей для проведения регрессионного анализа динамики ЭВТП

Mode	Formula	Name
1		
M1	$y=a+b*x$	linear
M2	$y=a+b*x+c*x^2$	linear with acceleration
M3	$y=a+b*x+c*\sin(d*x+e)$	linear with cycle
M4	$y=a+b*x+c*x^2+d*\sin(e*x+f)$	linear with acceleration & cycle
M5	$y=a+b*x+c*x^2+d*\sin(e*x+f)+g*\sin(h*x+i)$	linear with acceleration & two cycles

Источник: составлено автором

Под понятием «ускоренного развития» понимаем ускорение движения из естественных наук. Математически оно представляется в виде слагаемого $c*x^2$, само ускорение будет равно $2c$.

Экономическая характеристика параметров уравнений регрессии для моделей М1-М5

представлена в таблице 2.

Таблица 2

Экономическая характеристика параметров уравнения регрессии						
Параметры модели					Экономическая характеристика	Единица измерения
1	2	М	М4	М5		
Линейная составляющая модели - определяет линейный тренд динамики исследуемого показателя						
a	a	a	a	a	начальный уровень исследуемого показателя	долл. США
b	b	b	b	b	Средняя скорость изменения динамики исследуемого показателя	долл. США /год
Нелинейные составляющие модели:						
1. Ускорение						
c	c	-	c	c	Среднее ускорение изменения динамики исследуемого показателя	долл. США /год ²
2. Циклы						
-	-	c* sin(d*x +e)	d*si n(e*x +f)	d*si n(e*x +f)	1я гармоника	долл. США
-	-	c	d	d	Амплитуда циклических колебаний - максимальное отклонение	долл. США
-	-	d	e	e	Циклическая частота	радиан
-	-	e	f	f	Начальная фаза цикла	радиан
-	-	v1	v1	v1	Частота колебаний	раз
-	-	T1	T1	T1	Период колебаний	год
-	-	-	-	g*si n(h*x+i)	2я гармоника	
-	-	-	-	g	Амплитуда циклических колебаний - максимальное отклонение	долл. США

-	-	-	-	h	Циклическая частота	радиан
-	-	-	-	i	Начальная фаза цикла	радиан
-	-	-	-	η^2	Частота колебаний	раз
-	-	-	-	T2	Период колебаний	год

Источник: разработано автором

Алгоритм исследования будет состоять из следующих этапов:

1. Нахождение параметров выбранных типов экономико-математических моделей и сравнение их статистических характеристик для оценки динамики экспорта высокотехнологической продукции (ЭВТП).
2. Сравнение полученных результатов между собой и фактическими данными.
3. Отдельное сравнение параметров циклической составляющей полученных моделей.
4. Выбор лучшей экономико-математической модели для оценки динамики экспорта высокотехнологической продукции, ее анализ и экономическая интерпретация.
5. Выявления доли влияния циклической составляющей в данной модели.
6. Пункты 1-5 для ЭВТП (% от промышленного экспорта).
7. Пункты 1-5 для ЭВТП (% от ВВП).
8. Пункты 1-5 для ВВП.
9. Пункты 1-5 для промышленного экспорта.
10. Оценка влияния циклических составляющих на динамику данных показателей и между собой.

4. Эмпирическая часть

4.1. Подбор исходных данных

Исследование проведем на примере Италии. Италия – один из лидеров Европейского Союза. Италия занимает 18 место среди 217 стран по экспорту хайтек в 2020 году, а его удельный вес на мировом рынке ЭВТП составляет 1,20%. Исходные данные представлены в табл. 3.

Таблица 3

Динамика ЭВТП, его доли в промышленном экспорте, его доли в ВВП, динамика ВВП и промышленного экспорта

Year	High-technology exports (constant 2010 billion US\$)	High-technology exports (% of manufactured exports)	High-technology exports (% of GDP)	GDP (constant 2010 billion US\$)	Manufactured exports (constant 2010 billion US\$)
2007	31,3273	7,1090	1,3565	2309,4750	440,6730
2008	33,5783	7,1578	1,3371	2511,2833	469,1163
2009	28,0712	8,2473	1,2571	2232,9277	340,3693
2010	29,2620	8,0144	1,3699	2136,1000	365,1166
2011	32,7769	7,9694	1,4705	2229,0154	411,2833
2012	28,2065	7,5930	1,4158	1992,2937	371,4825
2013	29,9794	7,7705	1,4881	2014,5487	385,8121
2014	30,6737	7,7354	1,5199	2018,1022	396,5360
2015	27,8821	8,1509	1,6382	1701,9633	342,0741
2016	28,2222	8,2895	1,6561	1704,1564	340,4557
2017	28,3435	7,8043	1,6249	1744,2719	363,1772
2018	28,3436	7,4755	1,5530	1825,1189	379,1512
2019	27,7613	7,7568	1,6198	1713,8517	357,8981
2020	29,1688	8,8917	1,8353	1589,3110	328,0460

Источник: собственные расчеты автора на основании данных Мирового банка [33,34].

В связи с тем, что в сентябре 2019 года определение в базе данных показателей мирового развития было обновлено до SITC Rev.4 из SITC Rev. 3., данные на сайте мирового банка [33] доступны только начиная с 2007 года. Так же там есть еще один показатель – доля экспорта технологической продукции в экспорте промышленной продукции (ЭВТП (% от manufactured exports)). С этого же сайта были взяты данные по динамике ВВП за тот же период. Для очистки статистики от инфляции путем перерасчета в цены 2010 использовались данные сайта об инфляции в США [34]. Динамика доли экспорта высокотехнологической продукции в ВВП была рассчитана автором на основе выше приведенных данных.

4.2 Анализ и оценка динамики ЭВТП

4.2.1. Выбор экономико-математической модели

Нахождение параметров экономико-математических моделей согласно таблице 1. выполнено с помощью cross-platform solution for curve fitting and data analysis - CurveExpert 1.38.

Таблица 4

Расчет параметров эконометрических моделей, которые оценивают динамику экспорта высокотехнологической продукции Италии в 2007-2020г.г.

	M1	M2	M3	M4	M5
Coefficient I	a =31,5055 b =-0,2617	a =32,3463 b =-0,5770 c =0,0210	a =31,5832 b =-0,2768 c =0,6839 d =0,9502 e =1,1087	a =32,3346 b =-0,5343 c =0,0170 d =0,6193 e =0,8673 f =1,7263	a =31,4892 b =-0,2496 c =-0,0030 d =0,6395 e =-1,0265 f =2,2406 g =1,7078 h =2,0825 i =4,0428
Standard Error	1,5953	1,6307	1,7382637	1,8288960	1,2561699
Correlation Coefficient	0,5813	0,6048	0,6406046	0,6479270	0,9104569
Comments:			The fit converged to a tolerance of 0.001 in 5 iterations. No weighting used.	The fit converged to a tolerance of 0.001 in 5 iterations. No weighting used.	The fit converged to a tolerance of 0.001 in 36 iterations. No weighting used.

Источник: собственные расчеты автора

Как видим, коэффициент корреляции (Ккор) увеличивается по мере усложнения вида модели. Обычная линейная модель (М1) имеет Ккор 0,58, а линейная с ускорением и учетом двух гармоник (М5) Ккор который равняется 0,981 (таблица 4). Следует отметить, что модели М4, М5, то есть, модели, которые учитывают циклические составляющие, дают наибольшие значения коэффициента корреляции, что говорит о наличии колебательных процессов в динамике ЭВТП в рассматриваемой нами стране. А также, означает, что динамика ЭВТП Италии в 2007-2020 годах характеризовалась как линейным трендом, так и наличием ускорения (в данном случае оно имеет отрицательное значения, что характеризует замедление развития) и циклической составляющей.

4.2.2 Анализ полученных результатов

Таблица 5. Дает нам возможность оценить прогнозные значения ЭВТП на три года до 2023. Модель М5 показывает прогнозное уменьшение объемов ЭВТП в 2023 году до 27,742 млрд долл. США в ценах 2010г.

Таблица 5

Прогноз динамики экспорта высокотехнологической продукции Италии согласно полученных моделей

Year	M1	M2	M3	M4	M5	Y
2007	31,244	31,790	31,910	32,140	31,567	31,327
2008	30,982	31,276	31,120	31,140	32,699	33,578
2009	30,720	30,804	30,254	30,311	28,937	28,071
2010	30,459	30,375	29,805	29,922	29,501	29,262
2011	30,197	29,987	29,918	29,954	31,629	32,777
2012	29,935	29,641	30,266	30,116	29,070	28,207
2013	29,673	29,337	30,326	30,048	29,826	29,979
2014	29,412	29,075	29,816	29,578	31,134	30,674
2015	29,150	28,856	28,932	28,840	27,359	27,882
2016	28,888	28,678	28,181	28,184	27,610	28,222
2017	28,627	28,543	27,961	27,923	29,798	28,343
2018	28,365	28,449	28,224	28,118	27,270	28,344
2019	28,103	28,397	28,518	28,531	27,859	27,761
2020	27,842	28,388	28,366	28,793	29,338	29,169
2021	27,580	28,421	27,662	28,667	25,575	
2022	27,318	28,495	26,765	28,215	25,512	
2023	27,056	28,612	26,193	27,750	27,742	

Источник: собственные расчеты автора

Сравнение полученных моделей и прогнозов представлено на рис. 4, на котором под Y подразумеваются фактические данные, а линиями показаны тренды рассчитанных моделей. Учитывая коэффициенты корреляции, для дальнейшего анализа выбираем модель с наибольшим его значением - M5. В экономическом смысле, это значит, что действует два цикла.

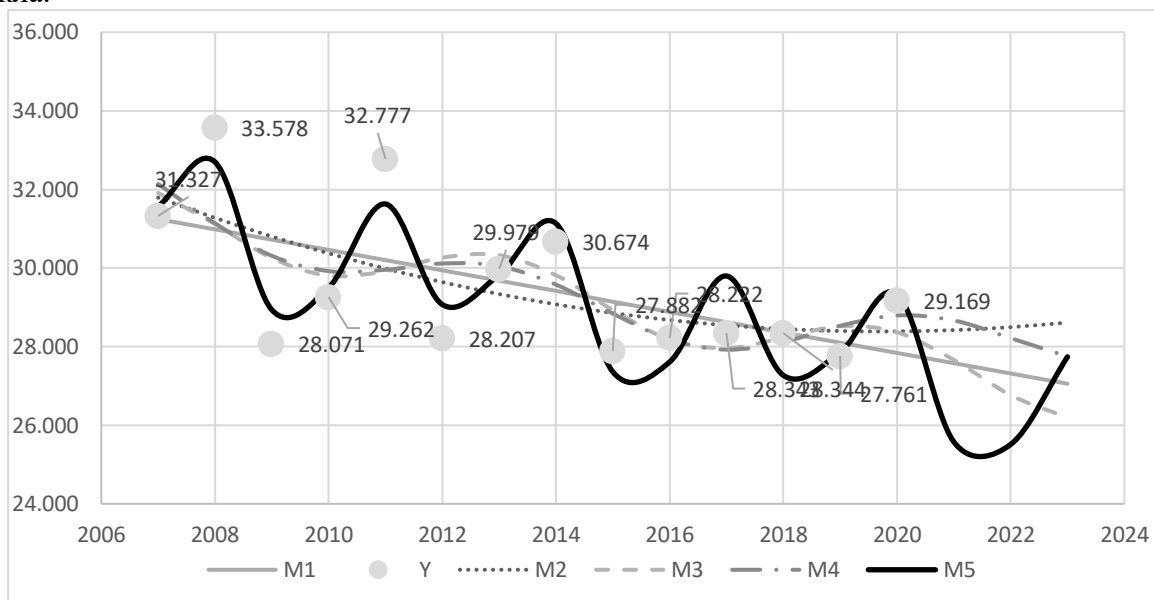

Figure 1 Сравнение полученных моделей и прогноз динамики экспорта высокотехнологической продукции Италии до 2023 года

4.2.3. Сравнение параметров циклической составляющей полученных моделей.

Сравнение циклических характеристик в моделях M3-M5 приведены в таблице 6.

Таблица 6

Характеристики циклической составляющей исследуемых моделей (M3-M5)

Parameter	M3	M4	M5 (1st)	M5 (2nd)
Angular frequency, radians	0,950	0,867	-1,026	2,082
Frequency, times in year	0,151	0,138	-0,163	0,331
Period, years	6,612	7,244	-6,121	3,017
Phase, radians	1,109	1,726	2,241	4,043
Offset, period fraction	0,176	0,275	0,357	0,643
Offset, years	1,167	1,990	-2,183	1,941
Offset, months	14,0	23,9	-26,2	23,3
Amplitude, billion US\$ 2010	0,684	0,619	0,639	1,708

Источник: собственные расчеты автора

Из результатов таблицы 6 можно видеть, что в некоторых случаях расчеты выдали отрицательные значения циклической частоты и соответственно периода колебаний. На данном этапе исследования, для определения экономического содержания параметров полученных моделей примем значения периода колебаний по модулю. Модели показывают наличие колебаний в динамике ЭВТП Италии, но с близкими по значению периодами и начальными смещениями относительно точки (года) начала наблюдения.

4.2.4. Выбор экономико-математической модели для оценки динамики экспорта высокотехнологической продукции, ее анализ и экономическая интерпретация.

На основе проведенных расчетов в качестве модели, которая лучше всего описывает динамику экспорта высокотехнологической продукции Италии в 2007-2020 годах выбираем модель М5.

Чтобы разобраться как циклическая составляющая влияет на динамику ЭВТП рассчитаем влияние каждой из составляющих модели М5 в абсолютных (таблица 7) и относительных (таблица 8) величинах, а также погрешность (отклонение) расчетных значений от фактических.

Таблица 7

Анализ структуры модели М5 динамики ЭВТП в млрд. долл. США в ценах 2010 г.

Year	a	bx	cx ²	d*sin(e*x+f)	g*sin(h*x+i)	Yteor	Y	Δ
2007	31,4892	-0,2496	-0,0030	0,5992	-0,2686	31,5671	31,3273	-0,2398
2008	31,4892	-0,4993	-0,0122	0,1193	1,6021	32,6991	33,5783	0,8792
2009	31,4892	-0,7489	-0,0274	-0,4757	-1,3002	28,9370	28,0712	-0,8658
2010	31,4892	-0,9986	-0,0487	-0,6119	-0,3289	29,5011	29,2620	-0,2391
2011	31,4892	-1,2482	-0,0761	-0,1580	1,6222	31,6291	32,7769	1,1478
2012	31,4892	-1,4979	-0,1096	0,4483	-1,2597	29,0703	28,2065	-0,8638
2013	31,4892	-1,7475	-0,1491	0,6223	-0,3887	29,8262	29,9794	0,1532
2014	31,4892	-1,9972	-0,1948	0,1962	1,6403	31,1338	30,6737	-0,4601
2015	31,4892	-2,2468	-0,2465	-0,4191	-1,2176	27,3592	27,8821	0,5229
2016	31,4892	-2,4965	-0,3043	-0,6302	-0,4480	27,6102	28,2222	0,6120
2017	31,4892	-2,7461	-0,3682	-0,2336	1,6563	29,7975	28,3435	-1,4540
2018	31,4892	-2,9957	-0,4382	0,3883	-1,1739	27,2696	28,3436	1,0740
2019	31,4892	-3,2454	-0,5143	0,6357	-0,5067	27,8585	27,7613	-0,0972
2020	31,4892	-3,4950	-0,5965	0,2701	1,6701	29,3379	29,1688	-0,1691
2021	31,4892	-3,7447	-0,6848	-0,3560	-1,1287	25,5750		
2022	31,4892	-3,9943	-0,7791	-0,6388	-0,5648	25,5122		
2023	31,4892	-4,2440	-0,8795	-0,3055	1,6818	27,7420		

Источник: собственные расчеты автора

В таблице 8 рассчитаны также такие параметры как среднее значение, медиана, максимум и минимум для каждой из составляющих. Нужно сказать, что, учитывая характер циклической составляющей, значения средней и медианы будут находится около нуля, что не дает нам информации о их влиянии. В то же время значения максимума и минимума показывают нам тот размах влияния, которое оказывает циклическая составляющая на динамику ЭВТП.

Таблица 8

Анализ структуры модели М5 динамики ЭВТП в %

Year	a	bx	cx ²	d*sin(e*x+f)	g*sin(h*x+i)	Yteor	Y	Δ
2007	100,5%	-0,8%	0,0%	1,9%	-0,9%	100,8%	100,0%	-0,8%
2008	93,8%	-1,5%	0,0%	0,4%	4,8%	97,4%	100,0%	2,6%
2009	112,2%	-2,7%	-0,1%	-1,7%	-4,6%	103,1%	100,0%	-3,1%
2010	107,6%	-3,4%	-0,2%	-2,1%	-1,1%	100,8%	100,0%	-0,8%
2011	96,1%	-3,8%	-0,2%	-0,5%	4,9%	96,5%	100,0%	3,5%
2012	111,6%	-5,3%	-0,4%	1,6%	-4,5%	103,1%	100,0%	-3,1%
2013	105,0%	-5,8%	-0,5%	2,1%	-1,3%	99,5%	100,0%	0,5%
2014	102,7%	-6,5%	-0,6%	0,6%	5,3%	101,5%	100,0%	-1,5%
2015	112,9%	-8,1%	-0,9%	-1,5%	-4,4%	98,1%	100,0%	1,9%
2016	111,6%	-8,8%	-1,1%	-2,2%	-1,6%	97,8%	100,0%	2,2%
2017	111,1%	-9,7%	-1,3%	-0,8%	5,8%	105,1%	100,0%	-5,1%
2018	111,1%	-10,6%	-1,5%	1,4%	-4,1%	96,2%	100,0%	3,8%
2019	113,4%	-11,7%	-1,9%	2,3%	-1,8%	100,4%	100,0%	-0,4%
2020	108,0%	-12,0%	-2,0%	0,9%	5,7%	100,6%	100,0%	-0,6%
Average	107,0%	-6,5%	-0,8%	0,2%	0,2%	100,1%	100,0%	-0,1%
Me	109,5%	-6,2%	-0,6%	0,5%	-1,2%	100,5%	100,0%	-0,5%
Max	113,4%	-0,8%	0,0%	2,3%	5,8%	105,1%	100,0%	3,8%
Min	93,8%	-12,0%	-2,0%	-2,2%	-4,6%	96,2%	100,0%	-5,1%

Источник: собственные расчеты автора

На примере Италии наблюдается такая картина: Циклическая составляющая оказывает незначительное влияние на общую динамику ЭВТП в этой стране. Так, первая гармоника влияет в пределах от -2,2% до +2,3%, однако в ближайшем будущем будет происходить снижение отрицательного влияния. Знак минус говорит об отрицательном влиянии, т.е. снижение объемов ЭВТП. Вторая гармоника оказывает немного большее влияние от -4,6% до +5,8% и в ближайшем будущем будет увеличиваться ее положительное влияние. То есть гармоники перекрывают влияние друг друга в течение всего рассматриваемого периода (рис.2).

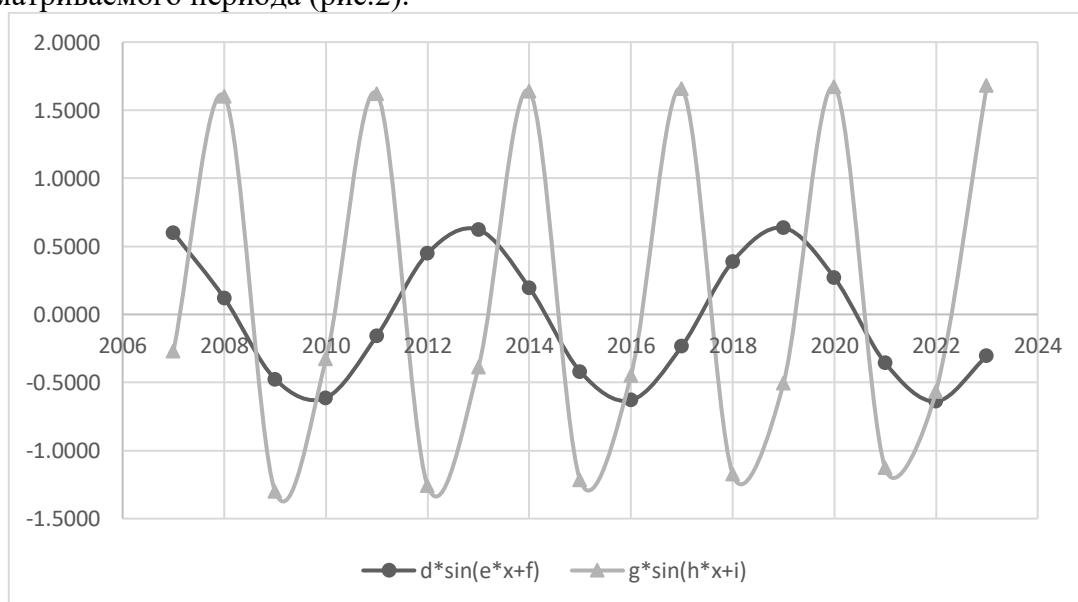

Figure 2. Сравнение циклических составляющих динамики ЭВТП между собой

Таблица 8 позволяет нам оценить влияние каждой составляющей модели 5 в динамике ЭВТП Италии. Также сравнить их с погрешностью, которая описывает прочие случайные факторы. Их влияние колеблется от -5,1% до +3,8%. Критические значения (максимум и минимум) циклической составляющей превышают критические значения случайных факторов. Экспорт хайтек Италии 1) имеет некоторый постоянный базис (а), который является важной позитивной составляющей. Переходя на конкретные факты, можно предположить, что она, скорее всего определяется долгосрочными контрактами поставок с его бизнес-партнерами; 2) имеет некоторую постоянную скорость роста, влияние которой на динамику линейно увеличивается. Можно предположить, что это объясняется бизнес-планированием: проекты по расширению экспорта из года в год с территории данной страны, внедрение новых типов, видов продукции уровня хайтек и т.д. 3) тормозящие динамику факторы – это факторы, влияние которых негативно нарастает в геометрической прогрессии – снижение квалификации работников, изменение рыночной конъюнктуры на постоянной основе в течение всего исследуемого периода, технологические сложности, действие притормаживающих экспорт административных законов, постановлений, постоянный рост влияния конкурентов, насыщение рынка и т.д. 4) циклические факторы те же, что и в п.3, но уже развивающихся циклически. 5) случайные факторы – все остальное, в основном случайные события – аварии, ошибки в логистике, производстве, финансовых потоках, психологии и прочее.

4.2.5. Анализ влияния циклической составляющей на экспорт хайтек по выбранной регрессионной модели.

Таблица 9

**Анализ влияния разных составляющих на динамику ЭВТП в млрд долл.
 США в ценах 2010 г.**

Year	Line	Nonline	Cycle	Line+Nonline
2007	31,2396	-0,0030	0,3306	31,2365
2008	30,9899	-0,0122	1,7213	30,9777
2009	30,7403	-0,0274	-1,7759	30,7129
2010	30,4906	-0,0487	-0,9408	30,4419
2011	30,2410	-0,0761	1,4642	30,1649
2012	29,9913	-0,1096	-0,8114	29,8818
2013	29,7417	-0,1491	0,2336	29,5926
2014	29,4920	-0,1948	1,8365	29,2973
2015	29,2424	-0,2465	-1,6367	28,9959
2016	28,9928	-0,3043	-1,0782	28,6884
2017	28,7431	-0,3682	1,4227	28,3749
2018	28,4935	-0,4382	-0,7856	28,0552
2019	28,2438	-0,5143	0,1290	27,7295
2020	27,9942	-0,5965	1,9402	27,3977
2021	27,7445	-0,6848	-1,4848	27,0598
2022	27,4949	-0,7791	-1,2036	26,7158
2023	27,2452	-0,8795	1,3763	26,3657

Источник: собственные расчеты автора

Таблица 10

Структура влияния разных составляющих на динамику ЭВТП

Year	Line	Acceleration	Cycle	Line+Acceleration
2007	99,7%	0,0%	1,1%	99,7%
2008	92,3%	0,0%	5,1%	92,3%
2009	109,5%	-0,1%	-6,3%	109,4%
2010	104,2%	-0,2%	-3,2%	104,0%
2011	92,3%	-0,2%	4,5%	92,0%
2012	106,3%	-0,4%	-2,9%	105,9%
2013	99,2%	-0,5%	0,8%	98,7%
2014	96,1%	-0,6%	6,0%	95,5%
2015	104,9%	-0,9%	-5,9%	104,0%
2016	102,7%	-1,1%	-3,8%	101,7%
2017	101,4%	-1,3%	5,0%	100,1%
2018	100,5%	-1,5%	-2,8%	99,0%
2019	101,7%	-1,9%	0,5%	99,9%
2020	96,0%	-2,0%	6,7%	93,9%
Min	92,3%	-2,0%	-6,3%	92,0%
Max	109,5%	0,0%	6,7%	109,4%

Источник: собственные расчеты автора

Базовый уровень ЭВТП равняется 31,490 млрд. долл. США в ценах 2010г., что составляет от 93,78% до 113,43% его динамики за исследуемый период.

Линейная скорость ЭВТП обеспечивает от -3,495 до -0,250 млрд. долл. США в ценах 2010г., что составляет от -11,98% до -0,80% его динамики за исследуемый период.

Ускорение ЭВТП обеспечивает от -0,596 до -0,003 млрд. долл. США в ценах 2010г., что составляет от -2,04% до -0,01% его динамики за исследуемый период.

Линейная составляющая динамики ($a+bx$) ЭВТП обеспечивает от 27,994 до 31,240 млрд. долл. США в ценах 2010г., что составляет от 92,26% до 109,51% его динамики за исследуемый период.

Вместе с ускорением линейная составляющая ($a+bx+cx^2$) ЭВТП обеспечивает от 27,398 до 31,237 млрд. долл. США в ценах 2010г., что составляет от 92,03% до 109,41% его динамики за исследуемый период.

1я гармоника ЭВТП обеспечивает от -0,630 до 0,636 млрд. долл. США в ценах 2010г., что составляет от -2,23% до 2,29% его динамики за исследуемый период.

2я гармоника ЭВТП обеспечивает от -1,300 до 1,670 млрд. долл. США в ценах 2010г., что составляет от -4,63% до 5,84% его динамики за исследуемый период.

Суммарное влияние циклической составляющей ЭВТП обеспечивает от -1,776 до 1,940 млрд. долл. США в ценах 2010г., что составляет от -6,33% до 6,65% его динамики за исследуемый период.

Влияние прочих факторов ЭВТП объясняет от -1,454 до 1,148 млрд. долл. США в ценах 2010г., что составляет от -5,13% до 3,79% его динамики за исследуемый период.

Так как скорость b меньше нуля, то наблюдается снижение динамики ЭВТП.

Так как ускорение c меньше нуля, то наблюдается торможение динамики ЭВТП.

Амплитуда 1й гармонки больше нуля, т.е. можно говорить о первоначальном положительном воздействии циклического фактора на динамику ЭВТП. Негативным оно станет через 0,25 периода, т.е. через -1,53 лет, а максимально негативным оно станет через 0,5 периода, т.е. через -3,06 лет.

Амплитуда 2й гармоники больше нуля, т.е. можно говорить о первоначальном положительном воздействии циклического фактора на динамику ЭВТП. Негативным оно станет через 0,25 периода, т.е. через 0,75 лет, а максимально негативным оно станет через 0,5 периода, т.е. через 1,51 лет.

Начальная фаза 1й гармоники больше нуля, т.е. можно сказать, что начало действия циклической составляющей сдвинуто на -2,18 года или, что тоже самое, на -26,19 месяцев после начала наблюдения.

Начальная фаза 2й гармоники больше нуля, т.е. можно сказать, что начало действия циклической составляющей сдвинуто на 1,94 года или, что тоже самое, на 23,30 месяцев после начала наблюдения.

Аналогично были промоделированы оставшиеся 4 показателя: доля ЭВТП в промышленном экспорте, доля ЭВТП в ВВП, динамика промышленного экспорта и динамика ВВП. Итоговые результаты проведенного исследования представлены в таблице 11.

4.3 Оценка влияния циклических составляющих на динамику данных показателей и между собой

Сравним циклические составляющие динамики ЭВТП, доли ЭВТП в общем промышленном экспорте, доли ЭВТП в ВВП страны, а также ВВП и промышленного экспорта (Таблица 11.).

Еще раз отметим, так как для некоторых показателей были получены отрицательные значения периода колебаний и поскольку, экономический смысл отрицательных частот колебаний уходит в определение направления этих колебаний, а математически происходит замена функции синуса на косинус, то, на данном этапе исследования, будем учитывать частоту и период колебаний только по модулю.

Какие факторы могут создавать циклическое воздействие? Исключены инфляция (расчеты проводятся в ценах 2010 года) и сезонные колебания (данные берутся в целом за год, а не поквартально). Колебания ЭВТП это совокупность отраслей – аэрокосмическая, приборостроение, информационные технологии и фармацевтика – наиболее наукоемкие отрасли. Данные циклы могут отражать как, с одной стороны, жизненный цикл создания и внедрения и выхода на мировой рынок новых видов наукоёмких товаров так и, с другой стороны, конъюнктуру рынка, спроса на данную продукцию от национальных производителей.

Можно отметить, что в динамике ЭВТП наблюдается умеренное влияние циклических составляющих, суммарный взвешенный эффект которых находится в пределах от -6,33% до 6,65%. Данные циклы имеют периоды колебаний 6,1 и 3,0 лет, что говорит о влиянии как среднесрочных, так и краткосрочных процессов. Начальные фазы колебаний равны -2,18 и 1,94 года, то есть колебательная составляющая 1й гармоники начала воздействие на динамику ЭВТП примерно с 2005 года, а 2й с 2009 года.

Следующий показатель, это доля ЭВТП в общем промышленном экспорте страны.

Тут мы наблюдаем меньшую степень частного влияния циклических составляющих на динамику показателя: от -3,01% до 2,81% (1я гармоника), и от -3,50% до 3,06% (2я гармоника). Но дающим при их объединении увеличение циклов в 2,0 раз, которое составило от -6,41% до 5,87% влияния на общую динамику. Периоды колебаний у обоих гармоник составили 5,35 и 5,42 лет. Таким образом доля хайтек в общем объеме промышленного экспорта менее подвержена циклическим колебаниям, чем его абсолютное изменение.

Таблица 11

Анализ влияния циклической составляющей на динамику исследуемых показателей

Parameter	High-technology exports (constant 2010 billion US\$)	High-technology exports (% of manufactured exports)	High-technology exports (% of GDP)	GDP (constant 2010 billion US\$)	Manufactured exports (constant 2010 billion US\$)
1st harmonica					
Angular frequency, radians	1,03	1,17	1,40	8,68	8,340
Frequency, times in year	0,16	0,19	0,22	1,38	1,327
Period, years	6,12	5,35	4,47	0,72	0,753
Phase, radians	2,24	-0,01	-2,73	-53,91	-94,574
Offset, period fraction	0,36	0,00	-0,43	-8,58	-15,052
Offset, years	-2,18	-0,01	-1,94	-6,21	-11,339
Offset, months	-26,19	-0,10	-23,31	-74,56	-136,071
Amplitude,	0,64	-0,23	-0,04	85,72	287,793
Effect on dynamics, max, %	2,29%	2,81%	2,55%	4,99%	83,25%
Effect on dynamics, min, %	-2,23%	-3,01%	-2,83%	-5,39%	-52,96%
2nd harmonica					
Angular frequency, radians	2,08	1,16	1,41	8,28	2,030
Frequency, times in year	0,33	0,18	0,22	1,32	0,323
Period, years	3,02	5,42	4,46	0,76	3,095
Phase, radians	4,04	0,29	-2,71	-52,83	59,647
Offset, period fraction	0,64	0,05	-0,43	-8,41	9,493
Offset, years	1,94	0,25	-1,92	-6,38	29,382
Offset, months	23,30	3,00	-23,07	-76,57	352,582
Amplitude,	1,71	-0,25	-0,03	75,19	297,286
Effect on dynamics, max, %	5,84%	3,06%	2,39%	3,06%	57,08%
Effect on dynamics, min, %	-4,63%	-3,50%	-2,67%	-4,38%	-86,16%
The total effect of the cyclical component on the dynamics of the indicator, max, %	8,13%	5,87%	4,94%	8,05%	140,33%
The total effect of the cyclical component on the dynamics of the indicator, min, %	-6,86%	-6,51%	-5,50%	-9,77%	-139,13%
Total weighted effect of the cyclical component on the dynamics of the indicator, max, %	6,65%	5,87%	4,94%	6,49%	11,70%
Total weighted effect of the cyclical component on the dynamics of the indicator, min, %	-6,33%	-6,41%	-5,50%	-5,27%	-15,41%

Источник: собственные расчеты автора

Если рассмотрим динамику доли ЭВТП в ВВП страны (также очищенного от инфляционных процессов, путем пересчета в цены 2010 года), то обнаружим, что относительно ВВП колебательные явления имели в 1,2 раз меньшее влияние, чем на динамику абсолютных значений, от -5,50% до 4,94%. Колебания гармоник имели близкие по значению периоды 4,47 и 4,46 лет, и амплитуды колебаний 0,04 и 0,03, что говорит о немного большем влиянии 1й гармоник, чем 2й.

Экспорт промышленного производства также подвергается циклическим колебаниям, как и его экспорт хайтек. Причем негативное влияние циклической составляющей у него меньше и доходит до -15,41%, а позитивное влияние в 1,76 раза больше и доходит до 11,70%.

ВЫВОДЫ

1. Приведенное исследование показало наличие циклических составляющих в динамике ЭВТП за 2007-2020гг. с периодами 6,1 и 3,0 лет.

2. Так же были установлены циклические составляющие в динамике таких производных показателей как доля ЭВТП в общем промышленном экспорте (две гармоник с периодами 5,35 и 5,42 лет.) и доля в ВВП страны (две гармоник с периодами 4,46 и 4,47 лет). Что говорит о том, что относительные показатели колеблются внутри диапазона колебаний абсолютного показателя.

3. Общее взвешенное влияние циклической составляющей на динамику ЭВТП значительно: от -6,33% до 6,65%. Следует отметить, что положительное влияние больше, чем отрицательное на 0,33%.

4. Общее взвешенное влияние циклической составляющей на динамику доли хайтек в промышленном экспорте в среднем меньше влияния в динамике его абсолютного значения в 1,1 раз, и в ВВП меньше влияния в динамике его абсолютного значения также в 1,1 раз.

5. Перспективы дальнейших исследований связаны с исследованием массива факторов, расчета их циклических характеристик и выявления тех из них, которые имеют схожие период, фазу и циклическую частоту и оказывают влияние на динамику ЭВТП.

List of used literature:

1. Добров Г.М. и др. Научно-технический потенциал: структура, динамика, эффективность. Наукова думка. Киев, 1987. 346 р.
2. OECD Taxonomy of Economic Activities Based on R&D Intensity: OECD Science, Technology and Industry Working Papers 2016/04. 2016. Vol. 2016/04.
3. Molnárová Z., Reiter M. Technology, demand, and productivity: What an industry model tells us about business cycles // J. Econ. Dyn. Control. 2022. Vol. 134. P. 104272.
4. Саліхова О.Б. Високотехнологічні виробництва: від методології оцінки до піднесення в Україні: Монографія. Інститут економіки та прогнозування НАН України (Київ), 2012. 624 р.
5. Yang B., Zhu S. Public funds in high-tech industries: A blessing or a curse // Socioecon. Plann. Sci. 2021. P. 101037.
6. Haltiwanger J., Hathaway I., Miranda J. Declining Business Dynamism in the U.S. High-Technology Sector: SSRN Scholarly Paper ID 2397310. Rochester, NY: Social Science Research Network, 2014.
7. Özsoy S. et al. The impact of digitalization on export of high technology products: A panel data approach* // J. Int. Trade Econ. Dev. Routledge, 2022. Vol. 31, № 2. P. 277–298.
8. Globalization and High Technology // The Israeli Economy from the Foundation of the State through the 21st Century / ed. Rivlin P. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. P. 94–117.
9. Marukawa T. Japan's High-Technology Trade with China and Its Export Control // J. East Asian Stud. Cambridge University Press, 2013. Vol. 13, № 3. P. 483–501.
10. Ustabaş A., Ersin Ö. The Effects of R&D and High Technology Exports on Economic Growth: A Comparative Cointegration Analysis for Turkey and South Korea. 2016. P. 44–55.
11. Ege A., Ege A.Y. The Turkish economy and the challenge of technology: a trade perspective // New Perspect. Turk. Cambridge University Press, 2017. Vol. 57. P. 31–60.
12. Garces E.J., Adriatico C.G. Correlates of High Technology Exports Performance in the Philippines: 5 // Open J. Soc. Sci. Scientific Research Publishing, 2019. Vol. 7, № 5. P. 215–226.

13. Srholec M. High-Tech Exports from Developing Countries: A Symptom of Technology Spurts or Statistical Illusion? // *Rev. World Econ. Weltwirtschaftliches Arch.* 2007. Vol. 143. P. 227–255.
14. Kabaklarli E., Duran M.S., Üçler Y.T. High-technology exports and economic growth: panel data analysis for selected OECD countries // *Forum Sci. Oeconomia. Wydawnictwo Naukowe Akademii WSB*, 2018. № Volume 6 (2018) Issue No. 2: Economic Growth, Innovations and Lobbying. P. 47–60.
15. Şahin L., Şahin D.K. The Relationship Between High-Tech Export and Economic Growth: A Panel Data Approach for Selected Countries: 1 // *Gaziantep Univ. J. Soc. Sci.* 2021. Vol. 20, № 1. P. 22–31.
16. Ersin Ö., Ustabaş A., Acar T. The nonlinear effects of high technology exports, R&D and patents on economic growth: a panel threshold approach to 35 OECD countries // *Romanian J. Econ. Forecast.* 2022. Vol. 25. P. 26–44.
17. Siddiqui A.A. Technology Intensive Exports and Growth of Asian Economies // *Indian Econ. J.* SAGE Publications India, 2022. P. 00194662221082205.
18. Belov A. Assessment of trends in post-soviet high-technology exports // *Constr. Econ. Manag. Sci. Pract. J.* 2022. № 2(19). P. 77–88.
19. Belov A. Post-soviet countries in the structure of world high-technology exports // *Constr. Econ. Manag. Sci. Pract. J.* 2022. № 1 (18). P. 62–69.
20. Туган-Барановський М.Іванович. Політична економія : курс популярний. Наук. думка. Київ: АН України, Ін-т економіки., 1994. 261 p.
21. Кондратьев Н.Д., Яковец Ю.В., Абалкин Л.И. Большие циклы конъюнктуры и теория предвидения. Избранные труды. М.: Экономика, 2002. 766 p.
22. Schumpeter J.A. Business Cycles [Volume One]: A Theoretical, Historical, and Statistical Analysis of the Capitalist Process. Martino Fine Books, 2017. 466 p.
23. Forrester J.W. World dynamics. 1st edition. Wright-Allen Press, 1971. 142 p.
24. Пугачева М.В. Нові інструменти вимірювання бізнес-циклів // *СТАТИСТИКА УКРАЇНИ*. 2012. № №3(58). P. 35–43.
25. Ganey K. Business Cycles: Theories and Models. 2015.
26. Dergachova V. et al. COVID-19 PANDEMIC IN BUSINESS CYCLES OF THE WORLD ECONOMY // *Her. UNU Int. Econ. Relat. World Econ.* 2022. № 41.
27. Prymostka O., Chub P. EVOLUTION OF THEORIES OF CYCLICAL ECONOMIC DEVELOPMENT // *Bus. Navig.* 2021. № 2(63).
28. Izmailova K., Bielenkova O., Mogolivets A. The essence of economic cycles and their impact on the financial stability of construction // *Nauk. Pr. NDFI.* 2019. Vol. 2019, № 87. P. 139–150.
29. Opanasiuk Yu., Martynets V., Matvieieva Yu. SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE IN UNCERTAINTY // *Ef. Ekon.* 2021. № 8.
30. Воронкова Т.Є., Несенюк А.С. ЦИКЛІЧНІСТЬ СВІТОВОГО РОЗВИТКУ ТА ЗАКОНОМІРНОСТІ ВИНИКНЕННЯ ЕКОНОМІЧНИХ КРИЗ // *Ефективна Економіка. Дніпровський державний аграрно-економічний університет, ДКС Центр*, 2019. № 11.
31. Олійник О.Васильович. Циклічність відтворювального процесу в сільському господарстві. Харківський національний аграрний ун-т ім. В.В.Докучаєва.-Х. : ХНАУ ім. В.В.Докучаєва. Харків, 2005. 322 p.
32. Belov A.V., Svistun L.A. Simulation of trends of real estate market cyclic development // *Institutional Framew. Funct. Econ. Context Transform. Collect. Sci. Artic. Publ. House*

«BREEZE» Montr. Can. 2015. P. 268–271.

33. World Development Indicators | DataBank [Electronic resource]. URL: <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=TX.VAL.TECH.CD&country=> (accessed: 22.12.2021).

34. The United States of America Annual and Monthly Inflation Tables [Electronic resource]. URL: <https://www.statbureau.org/en/united-states/inflation-tables> (accessed: 23.12.2021).

A.V.Belov

Ph.D., doctoral student, Poltava State Agrarian University
ORCID 0000-0002-7910-8174

Cycles in Italy's high-technology exports

Abstract

The article studies the structure of the dynamics of exports of high-tech products on the example of Italy. The article is an integral part of the study, which also analyzes other countries with a high world level of exports of high-tech products according to the proposed author's methodology. Cycles were identified in the dynamics of Italy's exports of high-tech products with periods of 6.1 and 3.0 years, and the level of influence of the cyclical component on the overall trend was calculated.

AV.Belov

fəlsəfə doktoru, doktorant, Poltava Dövlət Aqrar Universiteti
ORCID 0000-0002-7910-8174

İtaliyanın yüksək texnologiyalı məhsulların ixracatında dövrlər

Xülasə

Məqalədə İtaliyanın təmsalında yüksək texnologiyalı məhsulların ixracının dinamikasının strukturu öyrənilir. Məqalə tədqiqatın ayrılmaz hissəsidir və burada təklif olunan müəllif metodologiyasına uyğun olaraq yüksək texnologiyalı məhsulların ixracının dünya səviyyəsində yüksək olan digər ölkələr də təhlil edilir. İtaliyanın 6,1 və 3,0 illik dövrlərlə yüksək texnologiyalı məhsulların ixracının dinamikasında tsikllər müəyyən edilmiş və ümumi tendensiyaya tsiklik komponentin təsir səviyyəsi hesablanmışdır.

A.C.Yasinli
doktorant, Naxçıvan Dövlət Universiteti
altunsektorel@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 10.04.2023

The article was received by editorial board on 10.04.2023

Статья принята к печати 10.04.2023

ÖLKƏLƏRİN İQTİSADI İNKİŞAFINA KİÇİK VƏ ORTA MÜƏSSİSƏLƏRİN MÜSBƏT TƏSİRLƏRİ AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI NÜMUNƏSİNDƏ

Xülasə

Günümüzdə kiçik və orta müəssisələr (bundan sonra –KOM) qloballaşmanın yaratdığı şiddətli rəqabət mühitində milli iqtisadiyyatların dayanıqlı inkişafı baxımından əsas indikator hesab edilməkdədir. Azərbaycan kimi inkişaf etməkdə olan ölkələrdə KOM-lar işsizliyin azaldılmasında və yeni məşğulluq sahələrinin yaradılmasındakı rolu, tarazlı iqtisadi və sosial inkişafın təmin edilməsinə müsbət töhfələri və baş verən geoiqtisadi dəyişikliklərə tez uyğunlaşa bilən çevik istehsal strukturu baxımından iqtisadi inkişafın təmin edilməsində mühüm rol oynayırlar. Aparılan tədqiqatda iqtisadi inkişafın nəzəri-metodoloji əsasları araşdırılmış, Azərbaycan Respublikasının gələcək 10 ildə əsas sosial-iqtisadi inkişaf strategiyası, KOM-ların iqtisadiyyatda yeri və rolu təhlil edilmişdir. Araşdırma nəticəsində KOM-ların Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta biznes mühitinin təkmilləşdirilməsinə paralel olaraq ölkənin iqtisadi inkişaf göstəricilərinin inkişaf etdiyi təsdiqlənmişdir.

Açar sözlər: iqtisadi inkişaf, Azərbaycan iqtisadiyyatı, kiçik və orta müəssisələr.

GİRİŞ

Dünya ölkələrinin əhalisinin rifahının yaxşılaşması göstəricisi hesab olunan iqtisadi inkişafın təmin edilməsi üçün sosial və iqtisadi sferalarda bir çox göstəricilərin dinamizmi təmin edilməlidir. Ölkələrin iqtisadiyyatında əsas rolə malik olan KOM-lar sözügedən dinamik inkişafın əsas indikatorlarından hesab edilməkdədir. Kom-ların malik olduqları çevik və şəxəli xüsusiyyətləri ilə yanaşı ölkələrin iqtisadiyyatında məşğulluqda, mal və xidmətlərin istehsalındakı sahib olduqları pay iqtisadi inkişafın açarı hesab edilə bilər. Zəngin neft və qaz resurslarına malik olan Azərbaycan Respublikasında iqtisadi inkişafın təmin edilməsində KOM-lar xüsusi yer tutur. Araşdırmada iqtisadi inkişafda anlayışının nəzərə əsasları araşdırılmış, KOM-ların iqtisadi inkişafda malik olduqları mövqe qeyd edilmişdir. Eyni zamanda Azərbaycan Respublikasının iqtisadi inkişafına KOM-ların töhfələri və bu mövzuda statistik baza təhlil edilmişdir.

1. İqtisadi İnkişaf anlayışı

İkinci dünya müharibəsi nəticəsində insanların sosial rifahı ağırlaşmış, ölkələrin infrastrukturunu dağılmış nəticədə sosial və iqtisadi sferalarda böhran başlamışdır. Ölkələr üçün bu ağır vəziyyətdən çıxış yolu olaraq bir çox sahələrdə kompleks dəstək tədbirlərinin həyata keçirilməsi labüd idi. Bu məqsədlə iqtisadi ədəbiyyatda yeni bir termin olan ölkənin inkişafı üçün iqtisadiyyat, hüquq, ekologiya, təhsil, beynəlxalq əməkdaşlıq kimi bir çox sahənin birlikdə inkişafını nəzərdə tutan iqtisadi inkişaf anlayışı ortaya çıxmışdır. İqtisadi inkişafın çox vaxt iqsadi artımla eyni xüsusiyyətlərə malik olduğu başa düşülsə də iqtisadi artım olan bir ölkə iqtisadi inkişafa nail olmaya bilər. Bunun əsas səbəblərindən biri iqtisadi artım dedikdə iqtisadi göstəricilərin yaxşılaşmasını nəzərdə tutulur, lakin iqtisadi inkişaf isə əhalinin həyat səviyyəsi, iqtisadiyyatın rəqabətliyi, ümumidaxili məhsul, adambaşına düşən milli gəlir və iqtisadi azadlığın

müsbət inkişafını əhatə edir [1].

1.1 İqtisadi inkişafın əsas göstəriciləri

İqtisadi inkişaf ölkələrin inkişaf səviyyələri ilə bağlı bir anlayış olub, əhalinin sosial rifahı və həyat tərzinə birbaşa təsir edən element olduğu üçün dövlətlərin dayanıqlı inkişafında iqtisadi inkişaf əsas prioritet hesab edilməkdədir. İqtisadi inkişafın təmin edilməsi üçün ölkənin iqtisadi və sosial həyatında birbaşa investisiyalar, xarici ticarət, texnologiya, infrastruktur, iqtisadi böyümə, gəlirlərin ədalətli bölüşü yaxşılaşmalıdır [2].

1.2 Kiçik və orta müəssisələrin iqtisadi inkişafda yeri və rolu

İqtisadi inkişafın təmin edilməsi baxımından kiçik və orta müəssisələr əhəmiyyətli rolə malikdir. Belə ki, KOM-ların istehsal etdikləri məhsullar, yaratdıqları məşğulluq imkanları və əhalinin istehlak tələbinin qarşılınması sahəsində ölkələrin iqtisadi artımına müsbət töhfə verməkdədir. Eyni zamanda BMT tərəfindən yoxsulluğa son qoymaq, planeti qorumaq və 2030-cu ilə qədər bütün insanların sülh və firavanlıq şəraitində yaşayışını təmin etmək üçün üzv ölkələr tərəfindən universal fəaliyyət çağırışı kimi qəbul edilən Dayanıqlı İnkişaf Məqsədlərinin 17 istiqamətinin aşağıdakı istiqamətlərinin təmin edilməsində KOM-lar yaxından iştirak edirlər.

Yoxsulluğa son- Minimal investisiya ilə qurulan KOM-lar yaratdığı məşğulluq imkanları ilə yoxsulluğun azaldılmasına mühüm töhfə verməkdədirlər. Eyni zamanda dünya təcrübəsində qurulan bir çox KOM-un təsisçilərinin aşağı gəlirli və həssas əhali təbəqəsindən formalaşmaqdadır.

Gender bərabərliyi- KOM-ların fəaliyyətində qadınlar böyük rol oynamaqdadır. Belə ki, qadınlara məxsus bizneslər və qadınların rəhbərlik etdiyi bizneslərin böyük əksəriyyəti məhz KOM-lardır. Hazırda beynəlxalq praktikada gender bərabərliyinin təmin edilməsində uğurla tətbiq edilən mexanizmlərdən biri məhz qadın sahibkarlığının təşviqidir.

Layiqli əmək və iqtisadi artım- Dünyada mövcud yoxsulluğun və az gəlirliliyin başlıca səbəbi iş yerlərinin az olmasıdır. İş yerlərinin sayının artması üçün mikro investisiya ilə qurulan və dayanıqlı iş yerləri hesab edilən sahibkarlıq kateqoriyaları məhz kiçik və orta müəssisələr hesab edilməkdədir. Sözügedən hədəfin təmin edilməsi məqsədi ilə dünya dövlətləri KOM-ların maliyyə mənbələrinə çıxış imkanlarını artırır.

2.Azərbaycan Respublikasının iqtisadi inkişafının əsas istiqamətləri

Hər bir ölkə kimi Azərbaycan Respublikasında da ən başlıca siyasət iqtisadi inkişafın təmin edilməsidir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı ilə Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər təsdiq edilmişdir [4]. Sözügedən sərəncama əsasən növbəti onillikdə ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına dair dayanıqlı artan rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyat, dinamik, inklüziv və sosial ədalətə əsaslanan cəmiyyət, rəqabətli insan kapitalı və müasir innovasiyalar məkanı; işğaldan azad olunmuş ərazilərə böyük qayıdış, təmiz ətraf mühit və “yaşıl artım” ölkəsi beş Milli Prioritetləri reallaşdırılmalıdır.

Qeyd olunan prioritetlərə nail olunması üçün özəl sektorun, xüsusilə də kiçik və orta sahibkarlığın iqtisadi artımın və məşğulluğun başlıca mənbəyinə çevrilməsi üçün işgüzar mühit əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırılmalı, məhkəmə-hüquq sistemində şəffaflıq artırılmalı, haqsız rəqabətin qarşısı alınması əsas iqtisadi siyasət olaraq göstərilmişdir.

2.1 Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatında kiçik və orta müəssisələrin yeri

Gəlirlərinin əsasını neft və qaz sektoru təşkil edən Azərbaycan Respublikasında dayanıqlı sosial və iqtisadi inkişafın təmin edilməsi məqsədi ilə resurslardan asılı olmayan iqtisadi inkişaf modelinin qurulması əsas prioritet hədəf olmaqdadır. Bu məqsədlə ölkə iqtisadiyyatında qeyri-neft sektorunun əsas aktoru hesab edilən KOM-ların inkişafının dəstəklənməsi istiqamətində bir çox stimullaşdırıcı addımlar atılmaqdadır.

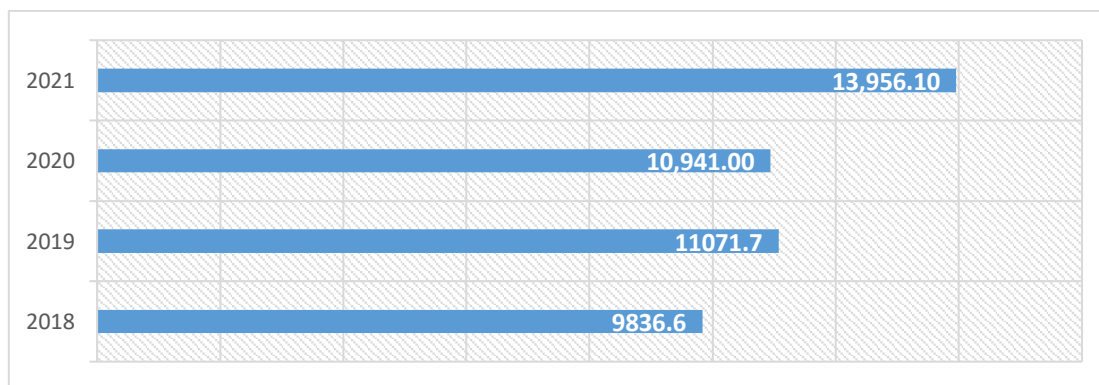
2021-ci ilin göstəricilərinə baxdıqda ölkə iqtisadiyyatında qeyri-neft- qaz sektoru üzrə mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin payı aşağıdakı kimi olmuşdur: [5]

- iqtisadiyyatda yaradılmış əlavə dəyərdə 26.6 %;
- müəssisələrdə muzzla işləyənlərin ümumi sayında 43.2%;
- sahibkarlıq subyektləri tərəfindən əsas kapitalla yönəldilmiş investisiyalarda 30.8%.

Fəaliyyətdə olan sahibkarlıq subyektlərinin ümumi sayında 99.7%.

2.2 Kiçik və orta müəssisələrin Azərbaycan Respublikasının iqtisadi inkişafına təsirləri

Rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyatı - Bazar iqtisadiyyatının əsas tənzimləyicimexanizmi hesab edilən rəqabət istehsal edilən məhsulların bazar qiymətinin formalaşmasında da əsas rolunu oynamaqdadır. KOM-lar dünyada artan rəqabət mühitinə böyük müəssisələrə nəzərən daha sürətli və asan uyğunlaşmaqda, rəqabətə cavab vermədikdə bazar payını itirməsinin iqtisadi və sosial nəticələrinin iri müəssisələrin yaratdığı neqativ təsirlərin daha az olmaqdadır. Həmçinin onlar istehsal və idarəetmənin təkmilləşdirilməsinə kömək edərək iqtisadiyyatda innovasiya proseslərini təmin etməsinə digər tərəfdən elmtutumlu məhsulların istehsalına bilavasitə cəlb olunmasına rəvac verir. Azərbaycan Respublikasında son illərdə KOM-ların dəstəklənməsi və inkişafı sahəsində atılan stimullaşdırıcı addımlar nəticəsində rəqabətqabiliyyətli iqtisadiyyatın əsas göstəricisi hesab edilən yaradılmış əlavə dəyərin həcmi aşağıdakı qrafikdən görüldüyü kimi artmaqdadır.

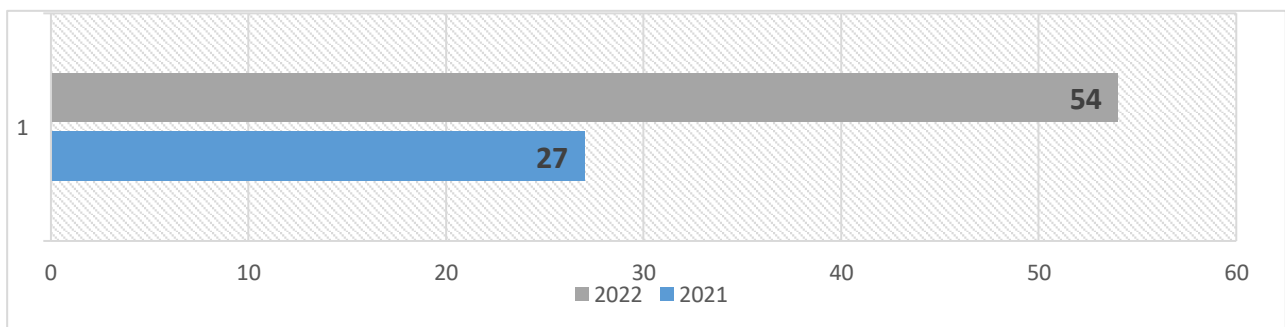
Qrafik 1. Mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri tərəfindən yaradılmış əlavə dəyərin həcmi (milyon manatla)

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi Azərbaycanda Mikro, Kiçik və orta sahibkarlıq statistik məcmuə (səhifə 184)

Sosial ədalətə əsaslanan cəmiyyət- Dünya statistikasında fəaliyyətə başlayan müəssisələrin əksəriyyəti kiçik və orta müəssisə olaraq fəaliyyətə başlamış və daha sonra inkişaf etmişdir. Kiçik kapitalla fəaliyyətə başlayan KOM-ların artım və inkişafı birbaşa olaraq əhalinin orta gəlir səviyyəli olmasına xidmət etməkdədir. Buna görə də KOM-ların ölkə iqtisadiyyatında sahib olduğu pay artımına paralel olaraq ölkə əhalisinin rifahıda artmaqdadır. Azərbaycan Respublikasında son illərdə KOM-ların ölkə iqtisadiyyatında və məşğulluqda artımına paralel olaraq yoxsulluqda azalmağa başlamışdır. Belə ki, 2001- ci ildə yoxsulluğun səviyyəsi 49 faiz idisə bu 2021-ci ildə bu göstərici 5.9 faiz olmuşdur [6]. Həmçinin Azərbaycan Respublikasında yoxsulluğun azaldılması məqsədi ilə Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2020-ci il 13 may tarixli 168 nömrəli Qərarı ilə “Özünüməşğulluğun təşkili” Qaydası təsdiq edilmişdir. Bu proqram çərçivəsində aztəminatlı ailələrə fərdi təsərrüfatlarının təməlini qoymaq və ya inkişaf etdirmək üçün dövlət vəsaiti hesabına ailəyə birbaşa natura şəklində mal, material və digər əmlakın verilməsi ilə (nağd vəsait olmamaq şərti ilə) dəstək göstərilir [7].

İnnovasiyalı iqtisadiyyat - İqtisadi sahədə innovasiya deyildikdə yeni əmtəənin istehsalı və

ya tətbiqi, əməyin və ya istehsalın təşkilinin yeni üsullarla tətbiqi, yeni bazarın kəşfi, yeni xammal mənbələrinin aşkar edilməsi, yeni maşın və avadanlıqlar başa düşülür [8]. Çevik və mobil xüsusiyyətlərə malik olan KOM-lar iqtisadi proseslərə uyğunlaşma qabiliyyəti, azsaylı heyət, son nəticəyə istiqamətlənmə, iri firmalara nisbətən riskə almanın asan olması yüksək əmək məhsuldarlığı və kiçik istehsal xərclərinin olması onların innovasiya potensialının yüksək olmasına şərait yaradır. Dünya miqyasında ən innovativ bizneslərin qurulması və mal və xidmətlərin istehsalında yeni metodların kəşfi məhz KOM-ların adı ilə bağlı olmuşdur. Hazır Azərbaycan Respublikasında KOM-ların innovasiyalı iqtisadiyyatdakı payı artmaqda davam etməkdədir. Belə ki, innovativ təşəbbüsə əsaslanaraq həyata keçirilən layihələrin dəstəklənməsi məqsədi ilə, müvafiq meyarlara cavab verən və mikro, kiçik və orta sahibkarlığın “Startup” şəhadətnaməsi verilməkdədir. “Startup” şəhadətnaməsini alan mikro və kiçik sahibkarlıq subyektləri Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsinə uyğun olaraq şəhadətnaməni aldıkları tarixdən innovasiya fəaliyyətindən əldə etdikləri gəlirlər üzrə mənfəət və gəlir vergisindən 3 il müddətinə azad edilir. Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 29 yanvar 2021-ci il tarixli Qərarı ilə təsdiq edilmiş “Startupın müəyyən olunması meyarları”na əsasən Azərbaycan Respublikasının Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi tərəfindən Statrtap şəhadətnaməsi verilmədidəri ki, son 2 ildə startap şəhadətnaməsi almış KOM-ların sayı artmaqdadır [10].

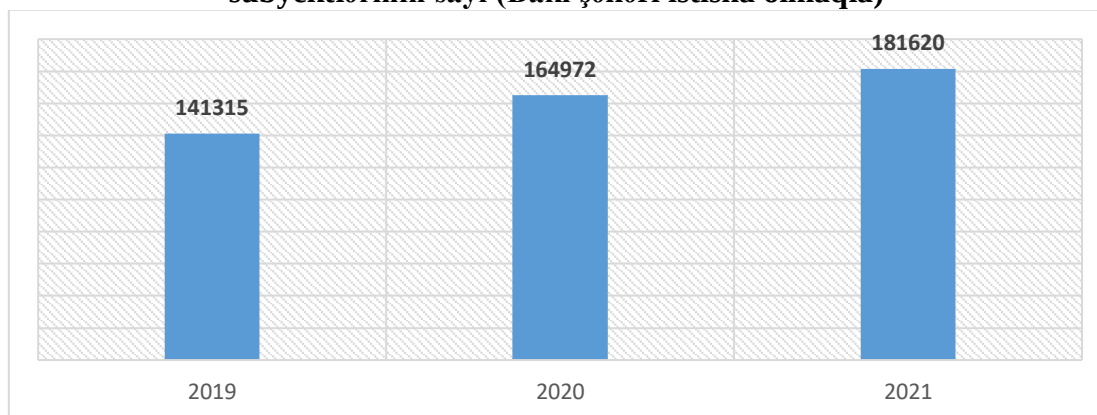

Qrafik 1. Mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektləri tərəfindən yaradılmış əlavə dəyərin həcmi (milyon manatla)

Mənbə: <https://smb.gov.az/az/nav/startap-sehadetnamesi>

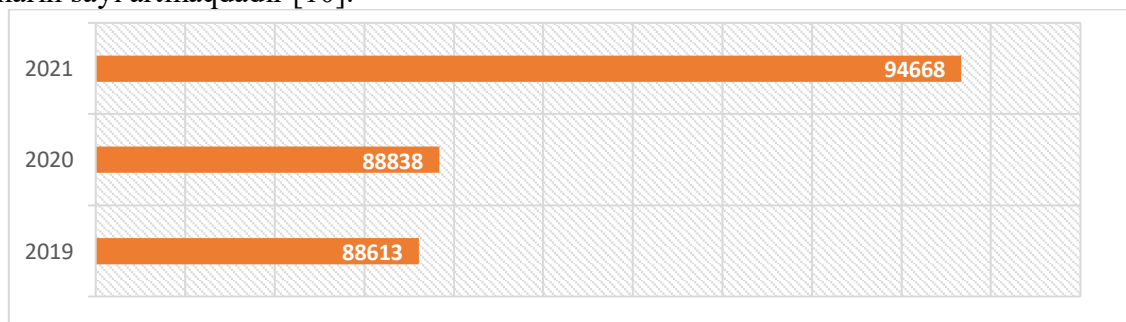
Regionların tarazlı inkişafı - Ölkələrin bölgələri əhalinin sayı, təbii resurslar, təhsil səviyyəsi, istehlakçı sayına və.s göstəricilərə görə bir-birindən fərqlənməkdədir. Sözügedən amillər əhalinin sayına, rifahına və miqrasiyasına birbaşa olaraq təsir göstərməkdədir. Dünya ölkələrinin mənimsədiyi sosial və iqtisadi siyasətin əsas prioritetlərindən biri də regionların tarazlı inkişafı olmaqdır. Regionlar arasında iqtisadi fərqlərin azaldılması və bölgələrdə bərabər iqtisadi-sosial rifahın təmin edilməsi məqsədi ilə dövlətlər ilk olaraq sahibkarlığın inkişafı üçün müvafiq təşviq alətlərindən istifadə etməkdədirlər. Azərbaycan Respublikasında müəssisələrin yerləşdiyi coğrafiyaya baxıldığında müəssisələrin daha çox paytaxt Bakı şəhərində və ölkənin digər böyük şəhərlərində yerləşdiyi müşahidə edilməkdədir. Qeyd edilən tendensiyanın azalması və regionların tarazlı inkişafı məqsədi ilə İnvestisiya təşviqi sənədi və KOB klaster şəhadətnaməsi kimi vergi və gömrük azadolmalarını özündə ehtiva edən və regionlara investisiyaları stimullaşdıran mexanizmlərin tətbiqi nəticəsində regionlarda sahibkarlığın xüsusi çəkisi artmağa başlamışdır.

Qrafik 3. Ölkənin regionlarında fəaliyyətdə olan mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyektlərinin sayı (Bakı şəhəri istisna olmaqla)

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi *Azərbaycanda Mikro, Kiçik və orta sahibkarlıq statistik məcmuə (səhifə -71)*

Qadın sahibkarlığının inkişafı – İstehsal faktorlarından birini təşkil edən əmək resurslarıdır. Əmək resurslarından səmərəli istifadə isə yekunda mal və xidmətlərin istehsalında məhsuldarlığın təmin edilməsi ilə nəticələnəlməkdədir. Hazırda dünya ölkələrində əmək resurslarının böyük bir hissəsini təşkil edən qadınların əmək bazarında iştirakı kişilərə nisbətən daha azdır. Ölkələr tərəfindən iqtisadi inkişafın təmin edilməsi istiqamətində atılmalı addımlardan biri də məhz qadınların iqtisadiyyatda rolunun yüksəldilməsidir. Bu istiqamətdə atılmalı ən effektiv metodlardan biri də məhz qadınların KOM-lardakı yeri və rolunun artırılmasıdır. Azərbaycan Respublikasında qadınların KOM-lardakı yerinin gücləndirilməsi üçün inkişaf sahəsində son illərdə görülən inistituonsial işlər görülmüşdür. Belə ki, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsinin 7.4.4. Prioritetinin 4.4-cü bəndi məhz qadın sahibkarlığının inkişaf etdirilməsi olmuşdur. Aşağıdakı qrafikdən görüldüyü kimi stimullaşdırıcı tədbirlər nəticəsində KOM-larda muddla işləyən qadınların sayı artmaqdadır [10].

Qrafik 4. Mikro, kiçik və orta sahibkarlıq subyekti olan müəssisələrdə muddla işləyən qadınların sayı, nəfər

Mənbə: Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi *Azərbaycanda Mikro, Kiçik və orta sahibkarlıq statistik məcmuə 2022 (səhifə 71)*

Eyni zamanda Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2016-cı il 6 dekabr tarixli Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan Respublikasının 2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası”nın məqsədinin Qadınların yüksək gəlir gətirən iş yerlərinə çıxış imkanlarının genişləndirilməsi məqsədilə əlavə mexanizmlərin yaradılması və tətbiqi nəzərdə tutulmuşdur [11].

NƏTİCƏ

Dünya ölkələrinin dayanıqlı inkişafı üçün əsas prioritet hesab olunan iqtisadi inkişafın təmin edilməsində KOM-lar əsas hərəkətverici qüvvə hesab edilməkdədir. Xüsusiyyətlərinə görə kiçik işçi qüvvəsi və həssas maliyyə quruluşuna malik olan KOM-lar iqtisadi inkişafın əsas hədəf göstəriciləri olan əhalinin maddi rifahının artımı, biznes mühitinin təkmilləşdirilməsi, regionların tarazlı inkişafı, gender bərabərliyinin təmin edilməsi kimi indikatorların inkişafının təmin edilməsində mühim rol oynayır.

İqtisadiyyatının əsasını neft və qaz sənayesi təşkil edən Azərbaycan Respublikasının iqtisadi inkişafı üçün qeyri-neft sektorunun inkişafı prioritet olmaqda və bu hədəfə nail olunması üçün KOM-ların fəaliyyətini təşviq edən stimullaşdırıcı mexanizmlər tətbiq edilməkdədir. Tədqiqat işində aparılan araşdırma nəticəsində KOM-ların dəstəklənməsi sahəsində atılan stimullaşdırıcı addımların iqtisadi inkişaf hədəfləri ilə mütənasiblik təşkil etdiyi isbat olunmuşdur.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat:

1. Aktaş T. (2012). “Küreselleşme, Kalkınma ve Dış Ticaret”, İktisadi Kalkınma, (Ed.). Günsoy B. & Özsoy C., Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, Yayın No: 2668, ss. 202-229.
2. Boozer M. A., Ranis G., Stewart F. & Suri T. (2003). “Paths to success: The Relationship Between Human Development and Economic Growth”, Economic Growth Center, Yale University, New Haven, CT. Center Discussion Paper No. 874, <https://egcenter.yale.edu/> (22.03.2023)
3. Dayanıqlı İnkişaf üzrə Milli Əlaqələndirmə Şurasının rəsmi internet sahifəsi <https://sdg.info.az/az> (22.03.2023)
4. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2021-ci il 2 fevral tarixli Sərəncamı <https://president.az/az/articles/view/50474> (24.03.2023)
5. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi Azərbaycanca Mikro, Kiçik və orta sahibkarlıq rəsmi statistik məcmuə 2022 (səhifə 130-157)
6. Dövlət Statistika Komitəsi (yoxsulluq həddi və yoxsulluğun səviyyəsi)
7. “Özünüməşğulluğun təşkili Qaydası”nın təsdiq edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin 2020-ci il 13 may tarixli 168 nömrəli Qərarı <https://e-qanun.az/framework/45038> (27.03.2023)
8. Atakişiyev, Süleymanov. (2004). İnnovasiya menecmenti. Bakı, səhifə7-8.
9. Azərbaycan Respublikasının Kiçik və Orta Biznesin İnkişafı Agentliyi rəsmi internet saytı <https://smb.gov.az/az/nav/startap-sehadetnamesi> (27.03.2023)
10. Azərbaycan Respublikasında kiçik və orta sahibkarlıq səviyyəsində istehlak mallarının istehsalına dair Strateji Yol Xəritəsi <https://president.az/az/articles/view/22197> (01.04.2023)
11. “Azərbaycan Respublikasının 2022–2026-cı illərdə sosial-iqtisadi inkişaf Strategiyası” <https://e-qanun.az/framework/50013> (01.04.2023)

A.C.Yasinli

doctoral student, Nakhchivan State University

**The contribution of SMEs to the economic development on macro level
(in the example of Azerbaijan)**

Abstract

Nowadays, small and medium enterprises are the key indicators for sustainable development of national economies as globalism creates a severe competition environment. In Azerbaijan, a developing country, small and medium enterprises help to mitigate unemployment rates, create new job opportunities, positive contributions to the balanced economic and social development, additionally as a quick production system they demonstrate quick adaptiveness to geoeconomic challenges. As a result of researching theoretical and methodological aspects of theory, the major economic and social development strategy of the Republic of Azerbaijan and the role and function of SMEs in the economy is analyzed. Additionally, the economic development indicators on macro level are developed parallelly to the positive contribution of SMEs to the environment of small and medium enterprises.

Key words: economic development, economy of Azerbaijan, small and medium enterprises.

А.Дж.Ясинли

докторант, Нахчыванский Государственный Университет

Положительное влияние малых и средних предприятий на экономическое развитие стран на примере Азербайджанской Республики

Резюме

В настоящее время основным показателем устойчивого развития национальной экономики в условиях жесткой конкуренции, вызванной глобализацией, считаются малые и средние предприятия (далее – МСП). В развивающихся странах, таких как Азербайджан, МСП играют важную роль в обеспечении экономического развития с точки зрения их роли в снижении безработицы и создании новых сфер занятости, их положительного вклада в обеспечение сбалансированного экономического и социального развития и их гибкой производственной структуры, которая может быстро адаптироваться к происходящим геоэкономическим изменениям. В проведенном исследовании были изучены теоретико-методологические основы экономического развития, проанализирована основная стратегия социально-экономического развития Азербайджанской Республики на ближайшие 10 лет, место и роль МСП в экономике. В результате исследования было подтверждено, что МСП развивают показатели экономического развития страны параллельно с улучшением среды малого и среднего бизнеса в Азербайджанской Республике.

Ключевые слова: экономическое развитие, экономика Азербайджана, малые и средние предприятия.

A.H.Malikli
master student, Azerbaijan State University of Economics
atilla.melikli36@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 13.04.2023

The article was received by editorial board 13.04.2023

Статья принята к печати 13.04.2023

CURRENT STATE OF FINANCIAL STABILITY OF US ECONOMY

Abstract

Financial stability refers to the ability of the financial system to function effectively and efficiently in normal and stressful conditions, while minimizing the risk of disruption to the overall economy. A stable financial system is crucial for economic growth and development because it enables the efficient allocation of economic resources, facilitates savings and investment, and supports the functioning of financial markets.

Financial stability is important because it can create confidence in the overall financial system and, in turn, boost economic growth. Conversely, financial instability can lead to a contraction of credit, lower economic activity, and increased volatility in markets. Therefore, policymakers and central banks must take measures to preserve financial stability, such as regulating financial institutions, monitoring systemic risks, and implementing policies to mitigate potential risks. In this way, financial stability is a vital component of economic stability and growth.

Key words: *financial crisis, federal reserve, inflation, inflation rate, FED, Covid-19, volatility.*

INTRODUCTION

Financial stability refers to the ability of the financial system to function effectively and efficiently in normal and stressful conditions while minimizing the risk of disruption to the overall economy. A stable financial system is crucial for economic growth and development because it enables efficient allocation of economic resources, facilitates savings and investment, and supports the functioning of financial markets. Financial instability, on the other hand, can lead to a contraction of credit, lower economic activity, and increased volatility in markets. Mitigation of potential risks and regulatory oversight are crucial in maintaining financial stability in the economy.

The potential impacts on financial stability in the USA include risks associated with climate change, deteriorating credit quality of non-financial borrowers, liquidity stress, the transition to a low-carbon economy, advances in technology and fintech, and the COVID-19 pandemic. Effective mitigation of these risks and regulatory oversight are crucial to maintaining financial stability in the US economy.

Current state of financial stability of US economy.

Rising interest rates and the present recession were anticipated and forecasted. After the worldwide pandemic's early phase, the likelihood of a recession from September 2020 to March 2022 was almost zero, but it increased to almost 30% in April and 50% in May. This indicates that within a year of that time, a recession was anticipated to hit the US economy. Since then, the likelihood has increased. Finally, it took place. (Figure 1).

Figure 3. US Recession Probability (0-1)

Source: The conference Board 2023

Two-thirds of economic experts polled by the Wall Street Journal predict a recession in 2023 as the Federal Reserve raises interest rates to control inflation. Most respondents to the paper's survey of economists at 23 major financial institutions working with the Fed believe there will be a recession this year. Economists of the two companies expect the recession to happen next year. Survey respondents cited Americans spending the money they saved during the COVID-19 pandemic, the decline in the housing market, and banks tightening lending standards as reasons for recession concerns. FED data shows that the \$2.3 trillion savings people saved at the height of the pandemic fell to \$1.2 trillion. Deutsche Bank analysts expect savings to be completely exhausted by October. The newspaper reported that almost 40 percent of US banks tightened their credit standards in the fourth quarter of 2022.

The largest U.S. banking crisis since the financial crisis of 2008 occurred on March 10, 2023, when the primary lender to the tech sector fell victim to traditional bank management. Friday saw the start of Silicon Valley Bank's stunning decline when a bank run, a disruptive occurrence, saw clients rush to withdraw money from their accounts all at once. About half of the US venture-backed technological and healthcare startups received funding from the bank. Since Washington Mutual's fall in 2008, during the 2008 Recession, it was the biggest failure of a US bank. Although the bank's collapse took place over the course of just 48 hours, the story actually began years earlier with actions taken by the Fed and investment choices made by the bank. We can examine this crisis in 10 steps:

1. Banks buy a lot of inexpensive securities. While interest rates were nearly zero, SVB and other banks made massive investments in the secure US government bonds.
2. Deposit balloons. Until the end of 2022, SVB deposits surged from \$62 to \$198 billion as rising entrepreneurs deposited their cash at the bank.
3. Fed increases rates. The Fed started aggressively raising interest rates a year ago in order to slow down fast inflation.
4. Bond portfolio plummets in value. When interest rates increased, bond prices dropped, devaluing SVB's bond portfolio. Last week, the portfolio's average return was only 1.79%, far lower than the 3.9% yield on the 10-year Treasury.
5. Finances run out. Startups are experiencing a shortage of venture capital funding as a result of rising borrowing prices. To pay for operations and expansion, they were compelled to withdraw funds held by SVB.

6. Everything happened at the same time. The bank then stood on a hill of unrealized bond losses as consumers continued to withdraw money at an increasing rate.

7. Securities are sold by SVB at a loss. SVB disclosed on Wednesday that it had sold a significant amount of those securities at a significant loss and that it would also issue \$2.25 billion in new shares in order to strengthen its balance sheet.

8. According to reports, significant venture capital companies panicked and advised their customers to withdraw money from the bank.

9. Stocks tumble. Thursday morning saw a 60% decline in SVB's price, which also caused other bank shares to decline. Wall Street started to fear a repeat of the financial disaster of 2008.

10. After the bank appointed the insurance company as receiver, the FDIC stepped in. Shares of SVB were not traded Friday morning. The Federal Deposit Insurance Corporation was named as a receiver after intervention by California authorities.

SVB-s assets are over \$200 billion. In return, it also collects deposits of around \$180 billion from customers. FDIC seized this bank as the SVB could not meet its obligations in exchange for its current assets. This event is described as the 3rd largest bank failure in American history. FDIC insures deposits up to \$250,000. The only problem is that assets of 250 thousand dollars make up 2% of the total deposits. Most of these deposits belong to companies in Silicon Valley. (Figure 2)

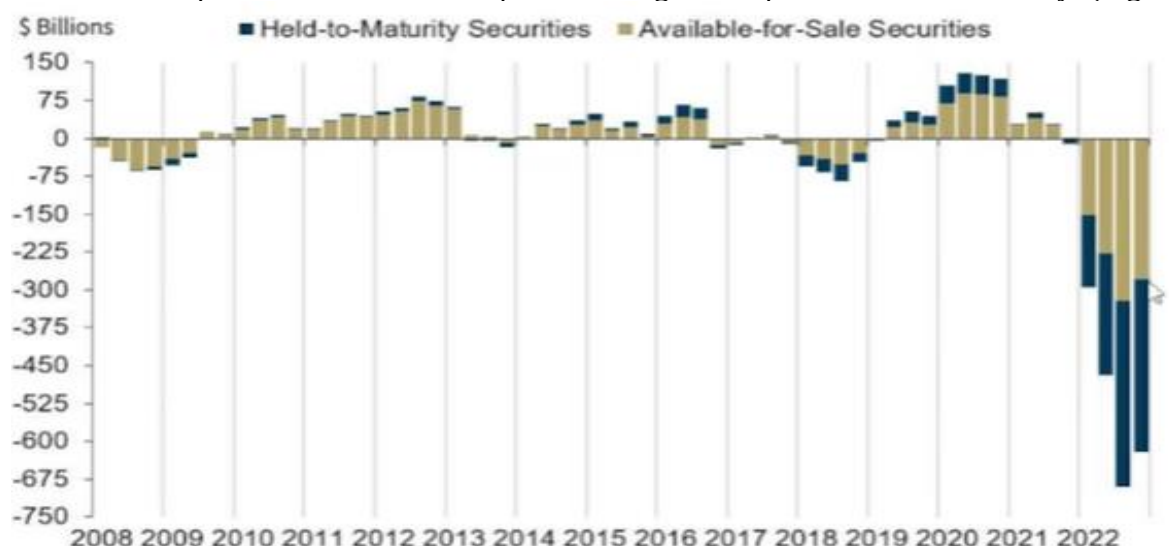

Figure 4. Unrealized gains(losses) on Investment Securities

Source: FDIC

Clients of Silicon Valley Bank were quickly withdrawing funds from the California-based institution before US regulators intervened to seize control. The collapse, on the other hand, spooked the markets and added to the misery suffered by weaker financial institutions already struggling with the unanticipated consequences of increasing interest rates and identity damage.

Friday, March 10 — The Federal Deposit Insurance Corporation (FDIC), a department of the US government, acquired SVB. The worst financial disaster in American history, since the collapse of Washington Mutual in 2008, occurred. The bank had started the process 48 hours earlier by selling US government bonds to obtain money to compensate depositors, which resulted in a multibillion-dollar loss. It tried to raise money by selling shares, but it was unsuccessful. That was the catalyst for the panic that put an end to it.

The FDIC closed down Signature Bank after customers who were worried by the failure of SVB made a run on its accounts. Both banks relied on extremely large percentages of uninsured deposits to fund their operations.

In October 2020, the most recent bank failures before the demise of SVB, First City Bank of Florida and Almena State Bank in Kansas, were bought by the FDIC. These two banks were rather small, with a combined deposit base of about \$200 million. SVB was the biggest bank to fail since Washington Mutual's demise in September 2008, when its assets totaled \$307 billion. WaMu collapsed together with Lehman Brothers' bankruptcy, which nearly brought an end to the whole global financial system. In general, American bank failures are not extremely frequent. As an example, there were none in 2021 or 2022. SVB was the 16th-largest bank in the US as of the end of 2022, with \$209 billion in assets. Although it may appear substantial, it only accounts for 0.91% of total banking assets in the United States. The likelihood that SVB's bankruptcy will have an impact on other banks is quite low⁴.

Despite this, the collapse of SVB does highlight the risk that many banks' investment portfolios pose. If interest rates rise as the Federal Reserve has forecast, the value of the investment portfolios of U.S. banks would keep falling.

Despite this, the collapse of SVB does highlight the risk that many banks' investment portfolios pose. If interest rates rise as the Federal Reserve has forecast, the value of the investment portfolios of U.S. banks would keep falling. Although these losses are simply hypothetical because they won't really occur until the assets are sold, they can nonetheless increase a bank's overall risk. The extent of the risk increase will vary from bank to bank. The effects of the financial crisis of 2008 have mostly not yet been fully felt.

METHODOLOGY

Regression analysis is powerful tool for exploring the relationship between financial stability and key economic indicators such as the Yield on a 10-year Treasury note, the Interest rate on a 30-year fixed-rate mortgage, and Net household wealth. However, it is important to interpret the results of regression analysis with caution and to consider other factors that may be influencing financial stability in the United States. We will analyze the US's financial stability with set a regression analysis with regard to Federal funds as the independent variable The Yield on a 10-year Treasury note, the Interest rate on a 30-year fixed-rate mortgage, and Net household wealth as independent variables.

ANALYSIS

The Yield on a 10-year Treasury note, the Interest rate on a 30-year fixed-rate mortgage, and Net household wealth can impact the Federal funds rate in different ways:

Yield on 10-year Treasury note: The Federal Reserve uses the federal funds rate to influence short-term interest rates in the economy. The yield on the 10-year Treasury note is a benchmark for long-term interest rates. As the yield on the 10-year Treasury note rises, it can signal to investors that interest rates are likely to rise in the future, which can lead to an increase in the federal funds rate. Conversely, if the yield on the 10-year Treasury note falls, it can signal to investors that interest rates are likely to stay low, which can lead to a decrease in the federal funds rate.

The interest rate on a 30-year fixed rate mortgage: The interest rate on a 30-year fixed rate mortgage is an important determinant of the demand for housing. As the interest rate on a 30-year fixed-rate mortgage rises, it can lead to a decrease in the demand for housing, which can have a negative impact on the economy. To counteract this negative impact, the Federal Reserve may lower the federal funds rate to stimulate economic growth. Conversely, if the interest rate on 30-year fixed rate mortgage falls, it can lead to an increase in the demand for housing, which can have a positive impact on the economy. To prevent the economy from overheating, the Federal Reserve

⁴ Insured U.S.-chartered commercial banks that have consolidated assets of \$300 million or more, ranked by consolidated assets as of December 31, 2022. (<https://www.federalreserve.gov/releases/lbr/current/>)

may increase the federal funds rate.

Net household wealth (US\$ trillion): Changes in net household wealth can impact consumer spending, which is a major driver of economic growth. As net household wealth increases, consumers may feel more confident about their financial situation and may be more likely to spend money, which can stimulate economic growth. To prevent the economy from overheating, the Federal Reserve may increase the federal funds rate. Conversely, if net household wealth decreases, consumers may feel less confident about their financial situation and may be less likely to spend money, which can slow down economic growth. To stimulate economic growth, the Federal Reserve may lower the federal funds rate.

In summary, the yield on the 10-year Treasury note, the interest rate on 30-year fixed rate mortgage, and net household wealth can impact the federal funds rate in different ways. The Federal Reserve takes into account various economic indicators, including these three factors, when making decisions about the federal funds rate.

However, it's important to note that these relationships are complex and can be influenced by many different factors, including global economic conditions, government policies, and geopolitical risks. Additionally, while the 10-year Treasury note yield and the federal funds rate are often seen as inversely related, this relationship is not always consistent and can depend on a variety of different factors.

Table 11

Comparing Financial aggregator

		Federal funds rate	Yield on 10-year Treasury note	Interest rate on 30-year fixed rate mortgage	Net household wealth (US\$ trillion)
History	2016	0.39	1.84	3.65	95
	2017	0.97	2.33	3.99	103
	2018	1.78	2.91	4.54	104
	2019	2.16	2.14	3.94	117
	2020	0.42	0.89	3.11	131
	2021	0.13	1.44	2.96	150
	2022	1.73	2.95	5.33	137
Forecast	2023	1.73	4.44	6.52	134
	2024	4.97	5.86	7.33	132
	2025	5.13	6.39	8.06	131
	2026	5.13	6.31	8.06	135
	2027	5.13	6.27	8.03	142

Regression Statistics								
Multiple R	0,951159							
R Square	0,904703							
Adjusted R Square	0,863861							
Standard Error	0,744073							
Observations	11							
ANOVA								
	df	SS	MS	F	gnificance F			
Regression	3	36,79206	12,26402	22,15145	0,000598			
Residual	7	3,875508	0,553644					
Total	10	40,66756						
	Coefficients	Standard Err	t Stat	P-value	Lower 95%	Upper 95%	Lower 95.0%	Upper 95.0%
Intercept	0,440859	2,379799	0,185251	0,858286	-5,18647	6,068189	-5,18647	6,068188711
1,84	1,303431	0,838243	1,554955	0,163907	-0,6787	3,285561	-0,6787	3,2855611
3,65	-0,40295	0,872672	-0,46175	0,65827	-2,4665	1,660588	-2,4665	1,660588023
95	-0,00374	0,016974	-0,22016	0,832028	-0,04387	0,0364	-0,04387	0,036399554

R square (R^2) is a statistical measure that represents the proportion of variation in the dependent variable that is explained by the independent variables in a multiple regression model. It is also known as the coefficient of determination.

R square ranges from 0 to 1, with a value of 1 indicating that 100% of the variation in the dependent variable is explained by the independent variables in the model. A value of 0 indicates that the independent variables do not explain any of the variation in the dependent variable.

In our multiple regression analysis, R square value is equal to 0.9047, which suggests that approximately 90% of the variation in the Federal Funds rate variable can be explained by the Yield on 10-year Treasury note, Interest rate on 30-year fixed rate mortgage and Net household wealth in the model. This means that the independent variables in the model are able to account for a large proportion of the variation in the dependent variable.

In multiple regression analysis, the F-statistic is a measure of the overall significance of the regression model. It tests the null hypothesis that all the regression coefficients (except the intercept) are equal to zero, indicating that the predictors do not have any significant effect on the outcome variable.

In other words, the p-value of 0.000598498541987919 is much smaller than the commonly used significance level of 0.05, which suggests that we can reject the null hypothesis and conclude that the predictors have a significant effect on the outcome variable.

The coefficients table shows the estimates of the regression coefficients, their standard errors, t-statistics, and p-values. The intercept coefficient of 0.441 is the estimated mean response when all predictor variables are equal to zero. The coefficient for the first predictor variable is 1.84, which indicates that a one-unit increase in this predictor variable is associated with an increase in the response variable. However, the p-value of 0.164 suggests that this relationship is not statistically significant at the 5% level. The second predictor variable has a negative coefficient of 3.65, indicating that a one-unit increase in this variable is associated with a decrease in the response variable. Again, the p-value of 0.658 suggests that this relationship is not statistically significant. The third predictor variable has a coefficient of -0.004, which indicates a weak negative relationship with the response variable. The p-value of 0.832 suggests that this relationship is not statistically significant.

Overall, the regression model is significant, and the predictor variables explain a significant amount of variation in the response variable. However, the results suggest that only the first

predictor variable is statistically significant in predicting the response variable, and the other two variables do not have a significant relationship with the response variable.

CONCLUSION

In conclusion, it is possible to conclude from the research that USA is currently in a volatile state of financial stability and has actually faced a major recession. One of the main reasons for this recession is the economic damage caused by the Covid-19 pandemic and the wrong decisions made by American financial institutions regarding interest rates during this crisis.

In this research, we evaluated the current financial stability and balance by comparing various financial indicators. Financial stability is important for businesses and investors. A stable financial system creates a predictable and safe environment for investment and business operations, while financial instability can create uncertainty and discourage investment. Overall financial stability is paramount to both individual and community well-being, as well as the stability and health of the economy as a whole.

Taking into account the importance of the studied economic phenomenon, we will consider the process from different aspects

References:

1. Aramonte, Sirio, Wenqian Huang, and Andreas Schrimpf. (2021). "DeFi Risks and the Decentralization Illusion." BIS Quarterly Review (December).
2. United States economic outlook 2021 year-in-review and first quarter of 2022.
3. "Global financial stability report". (2022). IMF.
4. United states financial system stability assessment, august 2020.
5. Monetary Policy Report by Board of Governors of the Federal Reserve System (March 3, 2023).
6. Bordo, M, MJ Dueker and DC Wheelock (2000): "Aggregate price shocks and financial instability: an historical analysis", NBER Working Pape.
7. Consumer Financial Protection Bureau (CFPB), "Ability-to-Repay and Qualified Mortgage Rule Assessment Report." January 2019.
8. <https://www.federalreserve.gov/>
9. <https://www.imf.org/en/Home>
10. <https://www.oecd.org/economic-outlook/march-2023/>

A.H.Məlikli

magistrant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti

ABŞ iqtisadiyyatının maliyyə sabitliyinin cari vəziyyəti

Xülasə

Yekun olaraq, araşdırmadan belə nəticəyə gəlmək olar ki, ABŞ hazırda qeyri-sabit maliyyə sabitliyi vəziyyətindədir və faktiki olaraq böyük tənəzzüllə üzləşib. Bu tənəzzülün əsas səbəblərindən biri Covid-19 pandemiyasının vurduğu iqtisadi zərər və bu böhran zamanı Amerika maliyyə qurumlarının faiz dərəcələri ilə bağlı verdiyi yanlış qərarlardır.

Bu araşdırmada biz müxtəlif maliyyə göstəricilərini müqayisə edərək cari maliyyə sabitliyi və tarazlığını qiymətləndirdik. Maliyyə sabitliyi biznes və investorlar üçün vacibdir. Sabit maliyyə sistemi investisiya və biznes əməliyyatları üçün proqnozlaşdırıla bilən və təhlükəsiz mühit yaradır, maliyyə qeyri-sabitliyi isə qeyri-müəyyənlik yarada və investisiyaların qarşısını ala bilər. Ümumi maliyyə sabitliyi həm fərdi, həm də cəmiyyətin rifahı, eləcə də bütövlükdə iqtisadiyyatın sabitliyi

və sağlamlığı üçün çox vacibdir. Tədqiq olunan iqtisadi hadisənin əhəmiyyətini nəzərə alaraq, prosesi müxtəlif aspektlərdən nəzərdən keçirəcəyik.

Açar sözlər: maliyyə sabitliyi, inflyasiya, faiz dərəcəsi, FED, Covid-19, qeyri-sabitlik.

A.X.Маликли

магистрант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет

Текущее состояние финансовой стабильности экономики США

Резюме

В статье можно прийти к выводу, что Соединенные Штаты в настоящее время находятся в состоянии нестабильного финансового положения и фактически сталкиваются с серьезной рецессией. Одной из основных причин этой рецессии является экономический ущерб, вызванный пандемией Covid-19 и неправильные решения, принятые американскими финансовыми институтами в отношении процентных ставок в период этого кризиса.

В данном исследовании мы оценили текущую финансовую устойчивость и сбалансированность путем сравнения различных финансовых показателей. Финансовая стабильность важна для бизнеса и инвесторов. Стабильная финансовая система создает предсказуемую и безопасную среду для инвестиций и деловых операций, в то время как финансовая нестабильность может создавать неопределенность и препятствовать инвестициям. Общая финансовая стабильность очень важна как для индивидуального, так и для общественного благосостояния, а также стабильности и здоровья экономики в целом. Учитывая важность изучаемого экономического явления, данный процесс был рассмотрен с различных аспектов.

Ключевые слова: финансовая стабильность, инфляция, процентная ставка, ФРС, Covid-19, нестабильность.

K.V.Abdurakhmanov
doctoral student, Azerbaijan State University of Economics
ORCID 0000-0002-3642-0512
a.kamran9655@gmail.com

Məqalə redaksiyaya daxil olub 15.04.2023

The article was received by editorial board on 15.04.2023

Статья принята к печати 15.04.2023

THE MAIN CAUSES OF THE PROBLEMS OF THE GENDER STRUCTURE OF THE LABOR MARKET AND THE APPROACHES OF INTERNATIONAL ORGANIZATIONS

Abstract

While significant progress has been made towards achieving gender equality in the world of work, there are a number of factors that appear to be hindering this process. Closing gender gaps is one of the most pressing challenges facing the world of work today. Globally, women have significantly fewer opportunities to participate in the labor market, and those who do manage to do so are less likely to get jobs than men. Despite some progress made over the last few decades in increasing women's labour force participation and narrowing gender gaps in wages, gender equality in the world of work still remains an elusive goal. While millions of women have become successful entrepreneurs, women are still grossly underrepresented in the world's board rooms. In particular, in the developing world, women continue to form a large majority of the world's working poor, earn less income, and are more often affected by long-term unemployment than men. This is due to women's socio-economic disadvantages caused by gender-based discrimination and their double roles of being a worker and a care taker for the society. Women often have less access to productive resources, education, and skills development and labour market opportunities than men in many societies.

Key words: *International Labour Organization, labor market, gender, demographics.*

INTRODUCTION

Women make up slightly more than half of the world's population, but their contribution to economic performance, growth and well-being is well below their potential, with serious macroeconomic implications. Despite significant progress in recent decades, labor markets around the world remain segmented along gender lines, and progress towards gender equality appears to have stalled.

The share of women in the labor force (FFW) remains lower than the corresponding share of men, women do most of the unpaid work, and in the case of paid work, they account for a disproportionate share of workers in the informal sector and among the poor. There are also significant pay gaps between women and their male counterparts.(3)

. In many countries, distortions and discrimination in the labor market limit women's opportunities for paid employment, and the proportion of women in higher positions and among entrepreneurs remains low. The objectives of economic growth, job creation and the inclusion of the wider population in economic activity are closely intertwined.

These gender gaps persist despite the desire of most women in the world to have a paid job, and this confirms that a woman's choice is limited by many factors.

Using data from a 2020 International Labour Organization (ILO) and Gallup study , authors

of the report World Employment and Social Outlook - Trends for Women 2017 assessed the extent to which personal preferences, socioeconomic constraints, and gender role matching issues influence gender gaps in the labor market. A study by ILO economists covering 142 countries and territories found the following:

➤ In emerging market and developed countries, as well as in the Arab countries and countries of North Africa (ASNA countries), having a spouse or partner makes a woman less likely to enter the labor market. However, in developing countries, the opposite effect is observed, i.e. marriage or having a partner has a positive effect on a woman's participation in the labor market (3.3 percentage points). This latter trend points to the economic need for people in developing countries to work whether or not they have a partner.(5)

➤ Women living in extreme poverty are more likely to participate in the labor market, regardless of accepted gender norms. In developing countries, the probability of participation in the labor market increases by 7.8 percent, in emerging markets by 6.4 percent, in ASNA countries, the two regions with the largest gaps in the participation rate of women and men in the labor market, this probability is even greater - 12.9 percent.(5)

➤ Globally, the lack of affordable child and family care has a negative impact on women's participation in the labor market. In ASNA countries, this factor reduces the likelihood of participation by 6.2 percentage points, in developing countries by 4.8 percentage points, and in developed countries by 4 percentage points. At the same time, the presence of children has a slight, albeit limited, impact on women's participation in the labor market, and in developing countries even slightly stimulates it (0.7 percentage points).

➤ Women's limited access to safe transport is the biggest problem for women who want to work in developing countries, reducing their chances of entering the labor market by 15.5 percentage points.

➤ Religion is a complex system of values that also affects gender roles. In developing countries, religion significantly reduces the likelihood of women participating in the labor market, which indirectly indicates a stricter observance of gender roles in society. In developing and emerging market economies, the results are mixed, some positive, some negative.

➤ A comprehensive approach is needed to overcome the various challenges so that women can realize and realize their full economic potential

Priority gender issues in the four strategic objectives of the ILO

Priority gender issues in fundamental principles and rights at work

An increasing number of governments are enacting laws that meet ILO standards, and especially Conventions 100 and 111, but the gap between the de jure and de facto position of women still remains. Based on the developed standards, the ILO requires not only formal equality, but also real equality.

The promotion of other international labor standards, such as those related to maternity protection, workers with family responsibilities, labor protection, part-time work and home workers, should be used to change and improve the position of women both inside and outside the labor market.

Equal access to productive resources.

The Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work (1998) and its application promotes the fundamental right of gender equality. The consideration of the interests of both sexes will be integrated into the process of practical implementation of the main provisions of the Declaration and into technical cooperation projects.(4)

Priority gender issues in employment and income generation

Employment opportunities for women. Providing women with equal access to vocational training, the use of new technologies, the acquisition of new skills, in order to eliminate profession-

nal segregation.

Eradication of poverty by removing quantitative and qualitative restrictions on women's employment opportunities. Particular attention is the vulnerability of women at various stages of the life cycle. Combating trafficking in women and girls.

Support for employees and the self-employed in the informal economy through the use of innovative approaches and schemes.

Support for women in the fields of management and entrepreneurship.

The vulnerability of women in times of crisis and the need to develop special measures that take into account the different needs of both men and women.

Priority gender issues in social protection

In today's socio-economic environment, the main goal of social protection is to reduce insecurity in the world of work: providing safe and decent working conditions, preventing poverty and social exclusion, maintaining incomes and ensuring adequate access to the social protection system for all.

Develop solutions that eliminate discrimination in the application of the basic principles of social protection and, at the same time, expand the coverage of those who are excluded from the social protection system.

Ensuring safe, healthy and decent working conditions. Occupational safety policy to ensure the protection of the health of all workers, while taking into account the specific needs of each category of workers, both men and women. Of particular interest to women are: the protection of motherhood, the prevention of sexual harassment in the workplace, the improvement of working conditions in hazardous industries.(1)

Development of practical measures to help men and women combine paid work and child rearing; expanding women's access to paid employment.

Improving the management of the social protection system and its effectiveness. Every worker needs a minimum level of social protection and a guarantee of earnings, but traditional social protection systems infringe on women's rights. It is necessary to strengthen social protection mechanisms that ensure equality between men and women both in the family and in the labor market.

Priority gender issues in social dialogue

Putting priority gender issues on the agenda of social dialogue and bringing them to the attention of three public institutions - governments, employers' associations and trade unions.

Gender mainstreaming in labor ministries, government agencies, employers' associations and trade unions.

Seeking social partners in the informal sector, small businesses and temporary workers to expand representation. Interaction with existing women's organizations on gender equality issues.

Ensuring gender balance in leadership positions and at the decision-making level, as well as in the implementation of the representative functions of social partners.

ILO activities and programs

The ILO's work aims to respond to the requests and needs of tripartite constituents at the national and local levels, and in so doing help them to realize the principles of decent work. The ILO has a wide range of tools in its arsenal: standard-setting and law enforcement, technical cooperation, consultations, capacity building of national structures, organizing meetings and other outreach activities, research and publications, networking and dissemination of information.

Since the Fourth World Conference on Women in Beijing (1995), the need for ILO tripartite partners to promote gender equality in the workplace has steadily increased, reflecting a successful advocacy campaign and gender mainstreaming. The ILO's gender mainstreaming strategy has two main components: (i) gender mainstreaming in all programs and projects; (ii) targeted interventi-

ons are developed for women, men or both in order to overcome existing gender inequalities and the effects of past discrimination.(6)

Today, such targeted activities are focused on advancing the rights of women workers, creating jobs and eradicating poverty, providing social protection for certain groups of working women, combating trafficking in women and children, and strengthening the role of women in the process of social dialogue and collective bargaining. .

The goal of the international program More and Better Jobs for Women is to help states create conditions under which jobs will be created for women and they will be provided with better quality work. There is no doubt that progress in this area is socially and economically beneficial: the productive employment of women leads to a reduction in child labor, trafficking in women and children and their exploitation. In addition, women's employment contributes to the growth of the well-being of the family as a whole and the reduction of poverty. The international program contributes to the development of national action plans, the formulation of priority areas for legislative reform, the promotion of employment and the strengthening of social protection.(1)

The main objective of the ILO Targeted Program on Employment Support through the Development of Small Enterprises (IFP SEED) is to support and raise awareness among small and medium-sized enterprises in both the formal and informal economies. Created under the targeted program, the Women's Entrepreneurship and Gender Development Group (WEDGE) is designed to expand the economic opportunities of women in the field of small business, providing them with greater access to resources, credit, training, the market, control and decision-making.(3, 98)

The ILO has redesigned a number of its business development products and services (such as the Start and Improve Your Business - SPRS) program to take into account gender perspectives as well as the needs of women entrepreneurs. While noting the progress made in addressing the needs of women entrepreneurs, the NPRS program also acknowledged the need to address the specific interests of men, many of whom have lost their jobs in state-owned enterprises and have been cut off from economic activity.

The global Strategies and Tools against Social Exclusion (STEP) program promotes the expansion of innovative social protection methods for the most vulnerable groups. The program aims to reach women and men who work in the informal economy and who are not adequately covered by the existing social protection system.

In response to the phenomenon of the feminization of poverty, the ILO has developed the Gender, Poverty and Employment program (Gender, Poverty and Employment). It is based on strategies to combat poverty. The three main goals of the program are to increase women's access to quality employment, develop their negotiation skills in dealing with employers, develop innovative social protection strategies, especially for those whose working conditions are not formalized enough (for example, workers in the informal sector or home workers).

In programs to support working women through trade unions, the focus is on advocacy and building the capacity of trade unions to ensure that women's interests are taken into account. In addition, such programs provide training for women trade unionists so that they can assume leadership roles in their organizations. A complete package of training and methodological materials was developed, which describes the ways and methods of promoting the principles of gender equality in trade union organizations of ILO member states and in partner organizations. The package includes a training package on Women Workers' Rights

When it comes to the gender aspects of child labor, working girls are highlighted as they are the most at risk of violence and exploitation, and they are also the most likely to be deprived of the right to education. The International Program for the Elimination of Child Labor (IPEC) has carried out a number of projects aimed at helping girls who find themselves in debt bondage, involved in prostitution, girls working as domestic workers and in production. The task of IPEC

is not just to free today's children from exploitative labor, but also to ensure that future generations of children do not enter the labor market.

RESULT

Economic growth and stability are necessary conditions for giving women the opportunities they need, but the very inclusion of women in the labor market is part of the equation for growth and stability. Particularly in countries with rapidly aging populations, an increase in the proportion of women in the labor force can generate growth momentum by offsetting the effects of a shrinking labor force. Better opportunities for women can also contribute more broadly to economic development in developing countries, for example by increasing the proportion of girls in school. This staff discussion paper highlights specific, macro-critical aspects of women's inclusion in the labor market; restrictions that hinder the full realization of women's economic potential; and possible policy measures to overcome these barriers. The pursuit of policies that eliminate distortions in the labor market and create a level playing field for all will enable women to develop their potential and participate more prominently in economic life. The analysis presented in this paper is based on research by academic institutions and other international financial institutions, as well as the IMF's own surveillance and research work.

Literature:

1. Agenor P.-R., and O. Canuto, 2015, "Gender Equality and Economic Growth in Brazil. A LongRun Analysis," World Bank Policy Research Working Paper 6348 (Washington).
2. Bandiera O. and A. Natraj, 2016, "Does Gender Inequality Hinder Development and Economic Growth? Evidence and Policy Implications," The World Bank Research Observer.
3. Barros R., P. Olinto T. Lunde, and M. Carvalho, 2016, "The Impact of Access to Free Childcare on Women's Labor Market Outcomes: Evidence from a Randomized Trial in Lowincome Neighborhoods of Rio de Janeiro," paper prepared for the World Bank Economists' Forum.
4. Bhalla S., and R. Kaur, 2018, "Labour Force Participation of Women in India: Some Facts, some Queries," LSE Asia Research Centre Working Paper No. 40.
5. Cuberes D., and M. Teignier, 2018, "Gender Gaps in the Labor Market and Aggregate Productivity," Sheffield Economic Research Paper SERP 2012017
6. Dollar D., and R. Gatti, 2019, "Gender Inequality, Income, and Growth. Are Good Times Good for Women?" World Bank Gender and Development Working Paper No. 1 (Washington).

K.V.Əbdurəhmanov

doktorant, Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti
ORCID 0000-0002-3642-0512

Əmək bazarının gender strukturu problemlərinin əsas səbəbləri və beynəlxalq təşkilatların yanaşmaları

Xülasə

Əmək bazarında gender bərabərliyinə nail olmaq istiqamətində əhəmiyyətli irəliləyiş əldə olunsa da, bu prosesə mane olan bir sıra amillər var. Gender fərqlərinin aradan qaldırılması bu gün əmək bazarının üzləşdiyi ən aktual problemlərdən biridir. Qlobal miqyasda qadınların əmək bazarında iştirak etmək imkanları əhəmiyyətli dərəcədə azdır və bunu bacaranların iş tapmaq ehtimalı kişilərə nisbətən daha azdır. Son bir neçə onillikdə qadınların işçi qüvvəsində iştirakının artırılması və əmək haqlarında gender fərqlərinin azaldılması sahəsində əldə edilmiş müəyyən

irəliləyişlərə baxmayaraq, əmək bazarında gender bərabərliyi hələ də çətin bir məqsəd olaraq qalır. Milyonlarla qadın uğurlu sahibkara çevrilsə də, qadınlar hələ də dünyanın idarə heyətində kifayət qədər az təmsil olunurlar. Xüsusilə, inkişaf etməkdə olan dünyada qadınlar dünyada işləyən yoxsulların böyük əksəriyyətini təşkil etməyə davam edir, daha az gəlir əldə edirlər və kişilərə nisbətən daha çox uzunmüddətli işsizlikdən təsirlənirlər. Bu, qadınların gender əsaslı ayrı-seçkilikdən qaynaqlanan sosial-iqtisadi mənfi cəhətləri və onların cəmiyyət üçün işçi və qayğıkeş rolu kimi ikiqat rolları ilə bağlıdır. Bir çox cəmiyyətlərdə qadınların istehsal resurslarına, təhsilə, bacarıqların inkişafı və əmək bazarı imkanlarına kişilərə nisbətən daha az çıxışı vardır.

Açar sözlər: *Beynəlxalq Əmək Təşkilatı, əmək bazarı, gender, demografik.*

К.В.Абдурахманов

докторант, Азербайджанский Государственный Экономический Университет
ORCID 0000-0002-3642-0512

Основные причины проблем гендерной структуры рынка труда и подходы международных организаций

Резюме

Несмотря на значительный прогресс в достижении гендерного равенства в сфере труда, существует ряд факторов, которые, как представляется, препятствуют этому процессу. Сокращение гендерного разрыва является одной из самых насущных проблем, стоящих сегодня перед миром труда. В глобальном масштабе у женщин значительно меньше возможностей для участия в рынке труда, и те, кому это удается, имеют меньше шансов получить работу, чем мужчины. Несмотря на некоторый прогресс, достигнутый за последние несколько десятилетий в расширении участия женщин в рабочей силе и сокращении гендерного разрыва в оплате труда, гендерное равенство в сфере труда по-прежнему остается труднодостижимой целью. В то время как миллионы женщин стали успешными предпринимателями, женщины по-прежнему крайне недопредставлены в советах директоров во всем мире. В частности, в развивающемся мире женщины по-прежнему составляют подавляющее большинство работающих бедноты в мире, получают меньше доходов и чаще страдают от длительной безработицы, чем мужчины. Это связано с неблагоприятным социально-экономическим положением женщин, вызванным дискриминацией по признаку пола, и их двойной ролью работника и опекуна общества. Во многих обществах женщины часто имеют меньший доступ к производственным ресурсам, образованию, развитию навыков и возможностям на рынке труда, чем мужчины.

Ключевые слова: *Международная организация труда, рынок труда, гендер, демография.*

İqtisadiyyatın inkişafının makroiqtisadi, regional və sosial aspektləri

M.A.Məmmədov, O.Ə.Naqdiyev, A.A.Şabanov İnvestisiya fəaliyyətinin mahiyyəti və formalaşması prinsipləri	10
İ.Q.Quliyev, Ç.T.Cahangirova Dayanıqlı inkişafın təmin olunmasında “yaşıl iqtisadiyyat”ın rolunun və mövqeyinin qiymətləndirilməsi	16
N.B.Böyükkişi, B.V.Tahirzadə Qloballaşma dövründə ölkənin iqtisadi təhlükəsizliyinin təmin edilməsinə olan təhdidlər	22
M.A.Əhmədov, D.A.Abdullayev Dövlət proqramlarının regionların inkişafında rolu	28
İ.M.Mahmudova, F.T.Quliyev İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra Azərbaycanın regional iqtisadi siyasətində baş vermiş dəyişikliklər	34
Ü.Y.Hüseynova, M.Ş.Həsənov Qeyri-neft sənayesinin ixrac potensialının yüksəkdilməsinə təsir edən amillər	39
İ.M.Mahmudova, M.A.Hacıyev Bazar iqtisadiyyatı şəraitində məşğulluğun formalaşması əsasları	47
V.N.Nəsibov, N.Ə.Yusifov İşğaldan azad edilmiş ərazilərin iqtisadi potensialın mövcud vəziyyətinin təhlili	51
S.Z.İsayev, Q.S.Rufullazadə İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə yenidənqurma tədbirlərinin tənzimlənməsi prosesləri	56
İ.M.Mahmudova, R.Z.Baxşəliyev Azərbaycanda regional iqtisadi inkişafının təhlili və qiymətləndirilməsi	62
İ.Q.Quliyev, S.K.İskəndərova Azərbaycanda “yaşıl iqtisadiyyat”ın inkişafı potensialının qiymətləndirilməsi	69
C.C.Тагизаде, Ж.Н.Муратова Влияние открытости национальной экономики на её экономическую безопасность	75
Ə.Ə.Mustafayeva, N.N.Vəlizadə Post-müharibə dövründə Azərbaycanın sosial-iqtisadi potensialının təhlili	82
A.Н.Исмаилова Транзитно-логистические возможности Азербайджана	91
M.Ə.Əliyev, F.F.Babayev Qarabağ iqtisadi rayonunda turizm potensialı	97
Ə.P.Ализаде Приоритетные направления экономического развития Карабахского экономического Района	104
G.A.Quliyeva Azərbaycanda regional siyasətin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri	112
N.İ.Quliyeva Yeni iqtisadiyyatın makro və mikroiqtisadi təsirləri	120

Tikinti müəssisələrinin iqtisadiyyatı və menecment

Mehmet Gülbağ, Eyüp Zengin, Natiq H.Paşa Türkiyə'de inşaat sektoründə yaşanan iş kazaları və meslek hastalıkları – (2007-2011 dönm analiz)	127
Ə.M.Əliyev, İ.F.Şahverənli Tikinti sənayesi müəssisələrinin inkişafını şərtləndirən amillər	140
N.Ə.Kazımov, M.İ.Mirqulamov İnvestisiya-tikinti layihələrində risklərin müəyyən edilməsi və qruplaşdırılması	145
L.Ə.Ələkbərova, İ.R.Kərimli, N.R.Məmmədova Tikinti şirkətinin idarə edilməsinin dinamik modelləşdirmənin formalaşdırılması prinsipləri	151
H.Emre Tosun, Eyüp Zengin, Natiq H.Paşa Direnci kent oluşturma sürecinde kentsel restorasyon politikaları	155
Э.Г.Мамедова, М.З.Зохрабова Пути совершенствования стратегии экономического развития отраслей Промышленности	178
Ə.M.Əliyev, T.T.Kərimzadə, İ.V.Fətaxov Tikinti sənayesi müəssisələrində maliyyə fəaliyyətinin idarə edilməsinin xüsusiyyətləri	187

İnvestisiya və sahibkarlıq fəaliyyətinin idarə edilməsi

İ.N.Məmmədov Gözlənilən gəlirlərin təhlili ilə bağlı biznesin dəyərinin qiymətləndirmə üsulları	192
G.Z.Yüzbaşıyeva, A.E.Şabanova Kənd təsərrüfatında sahibkarlıq risklərinin azaldılmasında sığortanın rolu	195
A.A.Quliyev, E.S.İsbəndiyarov Sahibkarlığın gələcəyi: inkişaf etməkdə olan texnologiyalar və innovativ biznes modelləri	201
A.F.Aslanova, İ.F.Abdullazadə Qarabağ iqtisadi rayonunda müştərək müəssisələrin yaradılmasının sosial-iqtisadi cəhətdən təhlili və qiymətləndirilməsi	208
A.S.Şükürova, N.V.Naciyeva COVID-19 pandemiyasının it sahəsindəki şirkətlərin strategiyalarına təsiri və şirkətlərin cavab reaksiyaları	216
Г.И.Рустамбеков, Р.Д.Агаев Сильные и слабые стороны внешней инвестиционной среды Азербайджанской Республики (SWOT-анализ), а также рекомендации по продвижению и привлечению иностраннных инвестиций для экономического развития Азербайджанской Республики	224
Ə.Ə.Mustafayeva, Ş.V.Sabirli Azərbaycanda investisiya qoyuluşlarının formalaşdırılması və istifadə mexanizmlərinin nəzəri əsasları	230

İnnovasiya və informasiya texnologiyalarının menecmenti

P.F.Hüseynov Azərbaycanın neft strategiyasının regional nəqliyyat marşrutlarının reallaşdırılmasına təsiri	237
S.Z.İsayev, A.İ.Əhmədli İnzibati ərazi vahidlərinin idarə edilməsinin təkmilləşdirilməsində texnologiyanın rolu	241

A.Ə.Poladova Rəqəmsal biliklər və peşə bacarıqlarının iqtisadiyyatda rolu	247
K.M.Məmmədova, D.S.Məmmədova İnnovativ idarəetmə prosesinin nəzəri əsasları	254
G.İ.İsmayılova, E.T.Nəbiyeva Uğurlu layihə idarəetməsində yaradıcılıq və innovasiyanın rolu	261
F.S.Məcidli, E.T.İsazadə Elektron ticarətin mahiyyəti və əsas xüsusiyyətləri	267
Н.С.Джумаева Трансформация бизнеса и появление инновационных бизнес-моделей	273
M.V.Talıbova, Ü.R.Məmmədova Azərbaycanda elektron ticarət fəaliyyətləri və strategiyalarının təkmilləşdirilməsi istiqamətləri	278
A.A.Abdulova, X.N.Rzayev Elektron ticarətdə sayt seçimlərinin və məhsul alışlarının demoqrafik xüsusiyyətlərə görə təhlili	282
R.H.Muradov, Z.R.Cabbarova Dövlət tərəfindən dəstəklənən innovasiyalar üçün dəstəkləyici mühitin yaradılması	290
S.N.Namazov Traditional and digital ads comparative study: change in global ad spending trends over time	296
R.A.Həşimov Azərbaycanda sənayenin inkişafına yönəlik innovasiya fəaliyyətinin stimullaşdırılması istiqamətləri	304
Nataliia Zhuravska Application of innovative systems at the facilities of thermal energy	313

Maliyyə və bank fəaliyyətinin idarə edilməsi

A.A.Alakbarov, N.S.İbrahimzadə Financial management of internal and external debts of the state	322
S.M.Səbzəliyev, F.X.Əhmədov Xidmət sferası təşkilatlarında xərclərin idarə edilməsinin uçot-hesabat sisteminin təkmilləşdirilməsi	331
A.Y.Kəlbəliyev, E.E.Abdullayev Vergi uyğunlaşdırılmasının iqtisadi cəhətdən əsasları	337
A.İ.Qarayev, Ə.E.İbadullayev Rəqəmsallaşma şəraitində Azərbaycanda sığorta işinin inkişaf perspektivləri	342
T.M.Hüseynzadə Qiymətli kağızlar bazarında kommersiya banklarının rolu	350
E.Q.Məmmədov, L.A.Payızlı Maliyyə risklərinin təhlili və qiymətləndirilməsinin müasir metodları	355
S.G.Niftəliyev Azərbaycanda kriptovalyuta əməliyyatları üzrə vergi uçotunun tətbiqi	361
Z.Q.Əhmədov, N.Y.Mamayeva İstehsal müəssisələrində maliyyə nəticələri və hesabatlar üzrə vergi məəcəlləsi	365

Müəssisələrdə heyətin idarə edilməsi

A.A.Allahverdiyev

Dövlət və bələdiyyə idarəçiliyində insan resurslarının idarə olunması **377**

A.A.İsayeva

İntellektual kapitalın formalaşması və inkişafı xüsusiyyətləri **384**

Ф.У.Абдуллаева

Процесс управления персоналом во время пандемии **391**

H.M.Aliyev

Pandemiya dövründə əmək bazarında olan dəyişikliklərin idarə olunması mexanizminin təkmilləşdirilməsi **402**

Beynəlxalq layihələrin idarəedilməsi və təcrübə

A.B.Белов

Цикличность экспорта высокотехнологической продукции в Италии **409**

A.C.Yasinli

Ölkələrin iqtisadi inkişafına kiçik və orta müəssisələrin müsbət təsirləri Azərbaycan Respublikası nümunəsində **425**

A.H.Malikli

Current state of financial stability of us economy **432**

K.V.Abdurakhmanov

The main causes of the problems of the gender structure of the labor market and the approaches of international organizations **440**

CONTENTS

Macroeconomic, regional and social aspects of economic development

M.A.Mamedov, O.A.Nagdiev, A.A.Shabanov Significance and principles of formation of investment activity	10
I.G.Guliyev, Ch.T.Jahangirova Assessment of the role and position of the "green economy" in ensuring sustainable development	16
N.B.Boyukkishi, B.V.Tahirzade Threats to ensuring the country's economic security in the era of globalization	22
M.A.Ahmadov, D.A.Abdullayev The role of state programs in the development of the regions	28
I.M.Mahmudova, F.T.Guliyev Changes in the regional economic policy of Azerbaijan after the second Karabakh war	34
U.Y.Huseynova, M.Sh.Hasanov Factors affecting increasing the export potential of the non-oil industry	39
I.M.Mahmudova, M.A.Hajiyev The basics of employment formation in the market economy	47
V.N.Nasibov, N.A.Yusifov Analysis of the current situation of the economic potential of the territories liberated from occupation	51
S.Z.Isayev, G.S.Rufullazada The processes of regulating the restoration activities in the territories liberated from occupation	56
I.M.Mahmudova, R.Z. Bakhshaliyev Analysis and assessment of regional economic development in Azerbaijan	62
I.G.Guliyev, S.K.Iskandarova Assessment of the development potential of "green economy" in Azerbaijan	69
S.S.Tagizadeh, J.N.Muradova The impact of the openness of the national economy on its economic security	75
A.A.Mustafayeva, N.N.Valizada Analysis of the socio-economic potential of Azerbaijan in the post-war period	82
A.N.Ismailova Transit and logistics opportunities of Azerbaijan	91
M.A.Aliyev, F.F.Babayev Tourism potential in Karabakh economic region	97
E.R.Əlizadə Qarabağ iqtisadi regionun iqtisadi inkişafının prioritet sahələri	104
G.A.Guliyeva Directions for improvement of regional policy in Azerbaijan	112
N.İ.Quliyeva Macro and micro economic effects of the new economy	120

Economics and management of construction enterprises

Mehmet Gulbag, Eyup Zengin, Natiq H.Pasha Occupational accidents and occupational diseases in the construction sector in Turkey - (2007-2011 period analysis)	127
A.M.Aliev, İ.F.Shahveranli Analysis of the innovative development of the construction industry	140
N.A.Kazimov, M.I.Mirqulamov Identifying and grouping risks in investment-construction projects	145
L.A.Alekbarova, I.R.Karimli, N.R.Mammadova Principles of formation of dynamic modeling of construction company management	151
H.Emre Tosun, Eyup Zengin, Natiq H. Pasha Urban restoration policies in the process of creating a resistant city	155
E.G.Mammadova, M.Z.Zohrabova Ways to improve the strategy of economic development of industries	178
A.M.Aliev, T.T.Kerimzade, İ.V.Fatakhov Features of financial activity management in construction industry enterprises	187

Investment and business management

I.N.Mammadov Business valuation methods related to with an analysis of expected earnings	192
G.Z.Yuzbasheva, A.E.Shabanova The role of insurance in reducing entrepreneurial risks in agriculture	195
A.A.Quliyev, E.S.İsbandiyarov The future of entrepreneurship: emerging technologies and innovative business models	201
A.F.Aslanova, I.F.Abdullazadeh Socio-economical analysis and evaluation of joint ventures in the Karabakh economic region	208
A.S.Shukurova, N.V.Hajiyeva The impact of the COVID-19 pandemic on the strategies of IT companies and how companies are responding	216
H.I.Rustambeyov, R.C.Agayev Strengths and weaknesses of the foreign investment environment of the Republic of Azerbaijan (SWOT analysis), as well as recommendations on the promotion and attraction of foreign investments for the economic development of the Republic of Azerbaijan	224
A.A.Mustafayeva, Sh.V.Sabirli Theoretical basics of the formation of investments and use mechanisms in Azerbaijan	230

Management of innovation and information technologies

P.F.Huseynov The impact of azerbaijan's oil strategy on regional transport routes	237
S.Z.Isayev, A.I.Ahmadli The role of technology in improving the management of administrative territorial units	241
A.A.Poladova The role of digital and vocational skills in the economy	247
K.M.Mammadova, D.S.Mammadova Theoretical foundations of the innovative management process	254

G.I.Ismailova, E.T.Nabiyeva	
The role of creativity and innovation in successful project management	261
F.S.Mejidli, E.T.Isazade	
Nature and main characteristics of electronic commerce	267
N.S.Jumayeva	
Business transformation and the emergence of innovative business models	273
M.V.Talibova, U.R.Mammadova	
Directions for improving electronic commerce activities and strategies in Azerbaijan	278
A.A.Abdulova, Kh.N.Rzayev	
Analysis of E-Commerce site choices and product purchases by demographic characteristics	282
R.H.Muradov, Z.R.Jabbarova	
Creating a supportive environment for state-supported innovation	290
S.N.Namazov	
Traditional and digital ads comparative study: change in global ad spending trends over time	296
R.A.Hashimov	
Directions of stimulation of innovation activities aimed at the development of industry in Azerbaijan	304
Nataliia Zhuravska	
Application of innovative systems at the facilities of thermal energy	313

Financial and banking management

A.A.Alakbarov, N.S.İbrahimzade	322
Financial management of internal and external debts of the state	
S.M.Sabzaliyev, F.K.Ahmadov	
Improving cost management accounting systems in service industry organizations	331
A.Y.Kalbiyev, E.E.Abdullayev	
Principles of tax harmonization from an economic perspective	337
A.I.Garayev, A.E.Ibadullayev	
Development perspectives of insurance in the conditions of digitalization in Azerbaijan.	342
T.M.Huseynzada	
The role of commercial banks in the securities market	350
E.Q.Mammadov, L.A.Payizli	
Modern methods analysis and assessment of financial risk	355
S.G.Niftaliyev	
Implementation of tax accounting for cryptocurrency transactions in Azerbaijan	361
Z.Q.Ahmadov, N.Y.Mamayeva	
Tax code on financial indicators and reporting in manufacturing enterprises	365

Personnel management in enterprises

A.A.Allahverdiyev	
Human resource management in state and municipal administration	377
A.A.Isayeva	
Characteristics of formation and development of intellectual capital	384
F.U.Abdullaeva	
HR management process during a pandemic	391

H.M.Aliyev	
Improving the mechanism for managing changes in the labor market during the pandemic	402
International project management and experience	
A.V.Belov	409
Cycles in Italy's high-technology exports	
A.C.Yasinli	
The contribution of SMEs to the economic development on macro level (in the example of Azerbaijan)	425
A.H.Malikli	
Current state of financial stability of us economy	432
K.V.Abdurakhmanov	
The main causes of the problems of the gender structure of the labor market and the approaches of international organizations	440

14 mart 2023-cü il tarixində Cənub Universiteti (IUBiP), EuroMedia media holdinqi və Rusiya Biznes Təhsili Assosiasiyası (RABE) “Böyük Avrasiya makroregionunda iqtisadi integrasiya amili kimi biznes rus dili əsasında biznes təhsilində Avrasiya standartları” Dəyirmi masa təşkil etmişdir

Dəyirmi masada müasir şəraitdə iqtisadi integrasiyanın ən aktual məsələləri, klassik proqramlara alternativ kimi Avrasiya biznes təhsili standartının təşviqinin zəruriliyi, beynəlxalq əməkdaşlıq imkanları və biznes təhsilinin ixrac potensialı müzakirə edilib.

Müasir dünya iqtisadiyyatının mövcud reallıqları “Böyük Avrasiya” ölkələrinin biznes ictimaiyyətinin yeni tələblərini, təhsil müəssisələrinin yeni müvafiq səlahiyyətlərinin yaradılmasını formalaşdırır. Bundan irəli gələrək Yeni Avrasiya biznes təhsil standartları əsasında “Böyük Avrasiya”nın iqtisadi integrasiyasının aktual məsələləri müzakirə edilmişdir.

Dəyirmi masada “Biznesin iqtisadiyyatı və menecmenti” kafedrasının müdiri, professor M.A.Məmmədov çıxış edib.

Уважаемые коллеги! Обсуждаемая сегодня за круглым столом тема - «Евразийские стандарты в бизнес-образовании на основе делового русского языка, как обеспечивающий фактор экономической интеграции в макрорегионе «Большая Евразия» - является очень актуальной, имеет большое значение в подготовке специалистов с привлечением бизнес-сектора, в применении Евразийских стандартов при составлении альтернативной классической программы.

Становление глобальной экономики знаний требует интенсификации научно-технического и образовательного сотрудничества в целях обеспечения конкурентоспособности, трансфера технологий и повышения качества жизни населения.

Цель формирования единого рынка товаров, услуг, капитала и трудовых ресурсов требует коллективных действий по выработке единых образовательных стандартов, обеспечению условий для развития инновационного бизнеса, устранению барьеров на пути коммерциализации результатов научных исследований.

В связи с этим в нашем университете уделяется большое внимание привлечению специалистов бизнес-сектора в процесс образования. Их предложения и рекомендации учитываются при составлении учебных программ, которые ежегодно совершенствуются. Всё это помогает интеграции бизнеса в учебный процесс, что в современных условиях приобрело большое значение.

Также у нас имеются тесные связи с восточно-европейскими, среднеазиатскими странами, Турцией, Россией и Украиной в сфере обмена опытом и сотрудничества по вопросам привлечения в учебный процесс бизнес-структур и эффективной организации бизнес-образования.

Азербайджан находится на стыке Европы и Азии. С территориальной точки зрения Азербайджан считается частью Азии, хотя ряд географов относит крайнюю северо-восточную часть республики к европейскому континенту. С точки зрения культуры все гораздо сложнее. Будучи пограничным регионом между Азией и Европой, Азербайджан вобрал в себя характерные особенности как восточной, так и западной цивилизаций. Интеграция Южного Кавказа с Европой, при сохранении исторических и культурных связей с Азией имеет в Азербайджане многовековую историю и обусловлена географическим положением, этнографией, историческими, национальными и культурными особенностями региона. С этим связано то, что в Баку, наряду с восточным колоритом, везде чувствуется дух Европы. Поэтому не удивительно, что мы в вопросах подготовки специалистов на уровне бакалавриата и магистратуры поэтапно используем опыт Евразийского образования, что даёт нам возможности готовить специалистов на уровне мировых стандартов.

Кроме этого, хочу отметить, что для совершенствования уровня подготовки специалистов по требованиям бизнес-сектора большое значение приобретает единство процесса «Наука - Учебно - Производственный процесс - Инновации», который является важнейшей базой внедрения бизнес-образования в учебный процесс в высших учебных заведениях. Хотел бы поделиться опытом нашего Университета, который организовал при Производственном объединении Азеригаз центр SOCAR по совместной подготовке наших студентов. Представителями бизнес-сектора проводятся мастер-классы, тренинги, которые дают возможность студентам наглядно ознакомиться с реформами, проводимыми в данном секторе, получить навыки бизнес-образования, а также в дальнейшем быть обеспеченными рабочими местами. В этот процесс также привлекаются зарубежные специалисты, работающий в нашей стране.

Также хотелось бы отметить, что в нашем Университете ведётся подготовка студентов по специальности «Организация и управление бизнесом», где к преподаванию привлекаются специалисты из бизнес-структур, что также говорит об интеграции бизнеса и образования.

В современных условиях научно-технического прогресса и глобализации усиливаются интеграционные процессы, выходящие за национальные границы и принимающие международный характер интегративных сетевых формирований науки, образования и бизнеса. Международное сотрудничество и обмен опытом стали необходимым средством для разграничения растущих издержек и уменьшения риска введения инноваций, а также для накопления необходимого потенциала опыта, квалификации и знаний.

В заключении, в продолжение нашего сотрудничества хочу пригласить Вас на международную конференцию «Реинтеграция освобождённых территорий в экономику страны: цели и направления», которая состоится 14-15 июня 2023-го года.

Спасибо за внимание!

AzMIU aliminin “Российское образование” jurnalında müsahibəsi dərc olunub - 18.04.2023

Rusiya Federasiyasının “Российское образование” jurnalının təşkilatçılığı ilə Biznes təhsilində Avrasiya standartlarının hazırlanması və qəbuluna həsr olunmuş beynəlxalq onlayn konfrans keçirilib. Konfransda Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universitetinin (AzMIU) Biznesin iqtisadiyyatı və menecmenti kafedrasının müdiri professor Məhəbbət Məmmədov da iştirak edib.

Professor Məhəbbət Məmmədovun bununla bağlı “Российское образование” jurnalında müsahibəsi də dərc olunub. Müsahibədə qlobal bilik iqtisadiyyatının formalaşmasında mütəxəssis hazırlığının rolu və

bu istiqamətdə rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsində mühüm rol oynayan biznes təhsili sahəsində əməkdaşlıq məsələləri ilə bağlı fikirlər yer alıb.

Müsahibənin tam mətni ilə **LİNKDƏN** (https://ruobraz.ru/theme/nestandardnyy-podkhod/?sphrase_id=40018) tanış ola bilərsiniz.

--

Nəşr prinsipləri

“Tikintinin iqtisadiyyatı və menecment” jurnalı Azərbaycan və xarici ölkələrin iqtisadiyyatının sahələrinin prioritet istiqamətləri üzrə aparılan tədqiqat işləri, alınan nəticələr haqqında, iqtisadiyyatın nəzəri və praktiki problemlərinə dair elmi məqalələri dərc edir.

Əlyazmanın redaksiyaya təqdim olunma qaydası

Əvvəllər çap olunmuş və ya çap olunmaq üçün başqa bir dövrə nəşrə göndərilmiş əlyazmaların jurnala təqdim edilməsi yolverilməzdir. Əlyazmanın orijinalı mükəmməl redaktə edilmiş halda elektron qaydada alakbarova.lala@azmiu.edu.az (ALEKPEROVA.LALA@MAIL.RU) elektron ünvanı və ya müəllif(lər)in özü redaksiyaya (Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti, Yasamal rayonu, Ayna Sultanova küçəsi, Bakı, Azərbaycan) təqdim edilir. Əlyazma müəllif(lər) tərəfindən imzalanmalı və onun redaksiyaya təqdim olunma tarixi göstərməlidir.

Məqalə formatı: Məqalələr A4 formatda, 12 ölçüdə, 1 sətirlərarası intervalla, Times New Roman şrifti ilə yazılmalı, səhifənin aşağı, yuxarı və yan tərəflərində 2 sm boşluq buraxılmalıdır.

Məqalənin həcmi: 7-15 səhifə olmalıdır.

Müəllif: Məqalədə müəllifin adı, atasının adı və soyadı /məs.: Ə.M.Vəliyev/, iş yeri tam şəkildə, müəllifin elmi dərəcəsi, ORCID ID-si, şəxsi elektron ünvanı və telefon nömrəsi məqalənin başlığından əvvəl sağ tərəfdə göstərməlidir. Təhsilini davam etdirən müəllif təhsil pilləsinə uyğun olaraq özü haqqında məlumatda bakalavriat, magistrant və doktorant olduğunu qeyd etməlidir.

Xülasə: Məqalənin əvvəlində Azərbaycan, sonunda ingilis dillərində 7-8 cümlədən ibarət Xülasə yazılmalıdır. İngilis dilində yazılan Xülasənin əvvəlində müəllifin adı, ata adı və soyadı ingilis dilində qeyd olunmalıdır.

Açar sözlər: 5 sözdən az olmayaraq Azərbaycan və ingilis dillərində yazılmalıdır.

Giriş

Təhlil

Nəticə

Ədəbiyyat siyahısı: Ədəbiyyat siyahısı APA üslubunda tərtib edilməlidir.

İstinadlar: Məqalənin müvzusu ilə bağlı elmi mənbələrə istinadlar olmalıdır.

Cədvəl və şəkillər biri-birini təkrarlamamalı, göstəricilər Beynəlxalq vahidlər sistemində (Sİ) verilməlidirlər. Əlyazmada bir cədvəl və bir şəkil verildikdə, müvafiq olaraq, onlar nömrələnməli, “Cədvəl” və ya “Şəkil” sözü də yazılmalıdır.

Jurnalın dili: Azərbaycan, türk, ingilis və rus

Plagiat

Redaksiyaya təqdim edilən məqalələr StrikePlagiarism.com proqramının vasitəsi ilə plagiatdan keçirilir. Plagiat aşkarlanmadığı halda (unikallıq səviyyəsi 75%) gizli resenziyalaşdırmaya göndərilir. Plagiat faktı aşkar edilən məqalələr dərc edilmir və geri qaytarılır. Təqdim edilən məqalənin dərc olunmasından imtina edildiyi halda jurnalın redaksiyası yazılı şəkildə müəllifə əsaslandırılmış imtina cavabı göndərir.

Resenziyalaşdırma

Redaksiyaya göndərilən məqalələr əvvəlcə redaksiya tərəfindən jurnalın nəşr prinsipləri baxımından qiymətləndirilir. Nəşr prinsiplərinə uyğun olmayan məqalələr düzəldilmək üçün müəllifə göndərilə və ya resenziyalaşdırmadan imtina edilə bilər.

Redaksiyaya təqdim edilən əlyazmalar anonim rəyçilərin gizli rəyindən sonra onların dərc edilib-edilməsinə qərar verilir. Resenziyalaşdırma və təsdiqetmə müddəti ümumilikdə 1 aydır. Əlyazmalar, resenziyalaşdırma prosedurunun nəticələri əsas götürülərək, növbəlilik prinsipi ilə dərc edilir.

Jurnala göndəriləcək məqalələr başqa yerdə nəşr edilməmiş və ya nəşr üçün təqdim edilməmiş olmalıdır.

Müəlliflik hüquqları

Jurnalda dərc edilən məqalələrdə müəlliflik hüququ qorunur və bu məqalələrin bütün nəşr hüquqları “Tikintinin iqtisadiyyatı və menecment”-a aiddir.

Jurnal ildə 4 dəfə nəşr edilir. Jurnalın nüsxələri çap olunduqdan sonra Azərbaycan Respublikasının Ali Attestasiya Komissiyasına, kitabxanalara, beynəlxalq indeks təşkilatlarına və məqalə müəlliflərinə göndərilir.

Принципы публикации

Журнал «Экономика строительства и менеджмент» публикует научные статьи по приоритетных направлениям экономики Азербайджана и зарубежных стран, о полученных результатах, теоретических и практических проблемах экономики.

Порядок подачи рукописи в редакцию

Рукописи, ранее опубликованные или направленные в другое периодическое издание для публикации, к представлению в журнал не допускаются. Оригинал рукописи с идеальной редакцией необходимо отправить в электронном виде на адрес alakbarova.lala@azmiu.edu.az (ALEKPEROVA.LALA@MAIL.RU) или самому автору(ам) сдать в редакцию (Азербайджанский Архитектурно-строительный Университет, Ясамальский район, улица Айна Султанова, Баку, Азербайджан). Рукопись должна быть подписана автором (авторами) и датирована.

Формат статьи: Статьи должны быть написаны в формате А4, кегль 12, междустрочный интервал 1, шрифт Times New Roman, отступ 2 см внизу, вверху и по бокам страницы.

Объем статьи должен составлять 7-15 страниц.

Автор: Справа, до названия статьи необходимо указать фамилию, имя, отчество автора /например: А.М.Велиев /, место работы, ученую степень, ORCID ID, личный адрес электронной почты и номер телефона. Автор, продолжающий обучение, должен указать, что он является бакалавром, магистрантом и докторантом в своих личных данных в соответствии с уровнем образования.

Резюме: Резюме из 7-8 предложений должно быть написано в начале статьи на азербайджанском языке и в конце на английском языке. В начале резюме, написанного на английском языке, должно быть указано имя, фамилия, отчество автора должны на английском языке.

Ключевые слова: не менее 5 слов на азербайджанском и английском языках.

Введение

Анализ

Заключение

Список литературы: Список литературы должен быть написан в стиле АРА.

Список литературы: Должны быть даны ссылки на научные источники, относящиеся к теме статьи.

Таблицы и рисунки не должны повторять друг друга, показатели должны быть приведены в Международной системе единиц (СИ). Если в рукописи даны таблица и рисунок, то они должны быть соответственно пронумерованы и написано слово «Таблица» или «Рисунок».

Язык журнала: азербайджанский, турецкий, английский и русский.

Плагиат

Статьи, поступающие в редакцию, проверяются на плагиат с помощью StrikePlagiarism.com. Если плагиат не обнаружен (уровень уникальности 75%), статья отправляется на скрытое рецензирование. Статьи, признанные плагиатом, не публикуются и возвращаются автору. В случае отказа в публикации представленной статьи редакция журнала направляет автору мотивированный ответ в письменной форме.

Рецензирование

Статьи, направляемые в редакцию, сначала оцениваются редакцией с точки зрения принципов публикации журнала. Статьи, не соответствующие правилам публикации, могут быть отправлены автору для исправления или могут быть отклонены в рецензировании.

Рукописи, представленные в редакцию, подлежат конфиденциальному рассмотрению анонимными рецензентами, после чего принимается решение о том, будут ли они опубликованы. Срок рассмотрения и согласования составляет 1 месяц. Рукописи публикуются на регулярной основе по результатам процесса рецензирования.

Статьи, представляемые в журнал, не должны быть опубликованы или отправлены для публикации в другое издательство.

Авторские права

Статьи, опубликованные в журнале, защищены авторским правом и все права на публикацию этих статей принадлежат «Экономике строительства и менеджменту».

Журнал выходит 4 раза в год. После печати экземпляры журнала высылаются в Высшую Аттестационную Комиссию Азербайджанской Республики, библиотеки, международные индексные организации и авторам статей.

Publication principles

The journal "Construction Economics and Management" publishes scientific articles on priority areas of the economy of Azerbaijan and foreign countries, on the results obtained, theoretical and practical problems of the economy.

The procedure for submitting a manuscript to the editor

Manuscripts previously published or sent to another periodical for publication are not allowed to be submitted to the journal. The original manuscript with an ideal edition must be sent electronically to alakbarova.lala@azmiu.edu.az (ALEKPEROVA.LALA@MAIL.RU) or handed over to the editor(s) himself (Azerbaijan University of Architecture and Civil Engineering, Yasamal district, st. Aina Sultanova, Baku, Azerbaijan). The manuscript must be signed by the author(s) and dated.

Article format: Articles should be written in A4 format, size 12, line spacing 1, Times New Roman font, indent 2 cm at the bottom, top and sides of the page.

The volume of the article should be 7-15 pages.

Author: On the right, before the title of the article, you must indicate the last name, first name, patronymic of the author /for example: A.M. Veliyev /, place of work, academic degree, ORCID ID, personal e-mail address and phone number. The author who is continuing his studies must indicate that he is a bachelor, master and doctoral student in his personal data in accordance with the level of education.

Abstract: A abstract of 7-8 sentences should be written at the beginning of the article in Azerbaijani and at the end in English. At the beginning of a resume written in English, the name, surname, patronymic of the author must be indicated in English.

Key words: at least 5 words in Azerbaijani and English.

Introduction

Analysis

Conclusion

References: References should be written in the APA style.

References: Links to scientific sources related to the topic of the article should be given.

Tables and figures should not repeat each other, indicators should be given in the International System of Units (SI). If the manuscript contains a table and a figure, then they should be numbered accordingly and the word "Table" or "Figure" should be written.

Journal language: Azerbaijani, Turkish, English and Russian.

Plagiarism

Articles submitted to the editorial office are checked for plagiarism using StrikePlagiarism.com. If plagiarism is not detected (uniqueness level 75%), the article is sent for covert review. Articles recognized as plagiarism are not published and are returned to the author. In case of refusal to publish the submitted article, the editors of the journal send the author a reasoned response in writing.

Peer review

Articles sent to the editors are first evaluated by the editors in terms of the principles of publishing the journal. Articles that do not comply with the publication rules may be sent to the author for correction or may be rejected for review.

Manuscripts submitted to the editors are subject to confidential review by anonymous reviewers, after which a decision is made as to whether they will be published. The term of consideration and approval is 1 month. Manuscripts are published on a regular basis based on the results of a peer review process.

Articles submitted to the journal must not be published or sent for publication to another publisher.

Copyright

Articles published in the journal are protected by copyright and all rights to publish these articles belong to Construction Economics and Management.

The magazine is published 4 times a year. After printing, copies of the journal are sent to the Higher Attestation Commission of the Republic of Azerbaijan, libraries, international index organizations and authors of articles.

*Azərbaycan, Bakı şəh., AZ 1073, Ayna Sultanova küçəsi 11,
Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universiteti,
Tel.: (+99412) 538 92 83
daxili – 678
E-mail: info@timjurnal.az
Jurnalın rəsmi saytı: <https://timjurnal.az>*

*Статьи направляются по адресу:
Азербайджан, г. Баку, AZ 1073, ул. Айны Султановой 11,
Азербайджанский Архитектурно-строительный Университет,
Тел.: (+99412)5389283;
внутренний – 678
E-mail: info@timjurnal.az
Официальный Веб-сайт журнала: <https://timjurnal.az>*

*The articles should be sending to the following address:
11, Ayna Sultanova Str. Baku, AZ 1073 Azerbaijan
Azerbaijan Architecture and Construction University
Tel: (+99412)538 92 83;
Interior - 678
E-mail: info@timjurnal.az
Official website of the magazine: <https://timjurnal.az>*

Tərtib edən: Azərbaycan Memarlıq və İnşaat Universitetinin “Biznesin iqtisadiyyatı və menecment” kafedrası. Tel: (+99412) 538 92 83

AR Ədliyyə Nazirliyinin Mətbu nəşrlərin reyestrinə daxil edilmə nömrəsi № 4024

**Beynəlxalq standart eyniləşdirmə nömrəsi - İSSN 2519-2507
- 17.10.2016 tarixində verilib**

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyası Rəyasət Heyətinin “Azərbaycan Respublikasında dissertasiyaların əsas nəticələrinin dərc olunması tövsiyə edilən dövrü elmi nəşrlərin siyahısı”nın iqtisad elmləri bölməsinə daxil edilib (04.07.2018-ci il, protokol № 11-R)

AzMIU
“Nəşriyyat – Poliqrafiya Mərkəzi”
məl.: (012) 539 07 17
E-mail: azmiu-npm@mail.ru